
SALUS VOCALIS

CSEGÖLDI INDULÁS - GYŐRI ÉRKEZÉS

ÜNNEPI TANULMÁNYOK

FAZEKAS JUDIT

TISZTELETÉRE

SALUS VOCALIS

Csegöldi indulás - Győri érkezés

Ünnepi tanulmányok
Fazekas Judit tiszteletére

Győr, 2023

- SALUS VOCALIS
Csegöldi indulás - Győri érkezés
Ünnepi tanulmányok Fazekas Judit tiszteletére
- Szerkesztők: Keserű Barna Arnold, Szoboszlai-Kiss Katalin
- Olvasószerkesztő: Németh Richárd
- Műszaki tördelés: Takács Anita
- ISBN 978-615-6491-12-1
- DOI: 10.59199/salusvocalis.2023
- Kiadó: UNIVERSITAS-Győr Nonprofit Kft.
- Cím: 9026 Győr Egyetem tér 1.

*Nem elég elindulni,
de más is hívni kell!
S csak az hívjon magával,
aki vezetni mer!*

*Nem elég jóra vágyani:
a jót akarni kell!
És nem elég akarni:
de tenni, tenni kell!*

Váci Mihály

TARTALOM

- 9 FAZEKAS JUDIT SZAKMAI ÉLETÚTJA

KÖSZÖNTŐK

- 13 SMUK PÉTER – Köszöntő
15 BIHARI MIHÁLY – Laudáció
19 LENKOVICS BARNABÁS – Fazekas Judit köszöntése

TANULMÁNYOK

- 21 ANGYAL ZOLTÁN: A légi utasoknak járó kártalanítás megfizetésének egyes hatásköri kérdései az uniós ítélkezési gyakorlatban
33 BARTA JUDIT: A pszichés nyomásgyakorlás, mint tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat
49 BARTHA ILDIKÓ: Közzszolgáltatók kizárólagos jogai és in-house kivételek az Európai Unió Bíróságának esetjogában
59 BOÓC ÁDÁM: Utóöröklés a német jogban és hatása a hatályos magyar szabályozásra
69 CSEHI ZOLTÁN: Európai Uniós fogyasztóvédelem és az elévülés legújabb bírói gyakorlata
81 DARÁZS LÉNÁRD: Digitális fogyasztóvédelem európai perspektívában
93 DELI GERGELY: A Grosschmid-hatás – Avagy paradigmaváltás a magyar romanisztikában
113 EGRESI KATALIN: A tulajdon elmélete az antik és az újkori politikafilozófia néhány képviselőjénél
125 ERDŐS CSABA: Vázlat a helyi önkormányzati tulajdon alkotmányjogi védelmének változó mércéiről
139 FRANK MÁTÉ: A vélelmezett termékhiba, avagy az európai termékfelelősségi reform új irányai
149 GÖNDÖR ÉVA: Az egyenlő bánásmód követelményének megtartása a fogyasztókkal szemben
159 GÖRÖG MÁRTA: Fazekas Judit köszöntésére
161 GRAD-GYENGE ANIKÓ: A szerzői jogi szabad felhasználások egy új korszakban

- 187 GURDON-NAGY KLÁRA: A belső ellenőrzés szerepe a helyi önkormányzati szférában krízishelyzet esetén a szervezeti integritás megőrzése érdekében
- 197 GYURITA ERZSÉBET RITA: A hatósági döntések elleni fellebbezés korlátozása, kizárása
- 209 HAJNAL ZSOLT: Laudáció Lévayné Fazekas Judit Professzor Asszony születésnapja alkalmából
- 211 HÁROMSZÉKI BENCE ÁRON: A magyarországi jogtudat-kutatások a rendszerváltás előtt
- 227 HARSÁNYI GYÖNGYI: Reflexiók a fogyasztó és a befektető, mint jogi fogalom megjelenéséről a magyar magánjogban
- 241 HERÉDI ERIKA: Ha per, akkor hadd legyen per!
- 259 HORVÁTH GERGELY: A környezetvédelmi és a fogyasztóvédelmi jog kiemelt kapcsolódási pontjai és időszerű szabályozási kényszermegoldásai
- 273 HORVÁTHY BALÁZS: A gazdasági szankciók nemzetközi kereskedelmi jogi összefüggései
- 287 JUHÁSZ ÁGNES: Az érvénytelenség a fogyasztók védelme szolgálatában
- 301 KÁLMÁN JÁNOS: A mobil közigazgatás alapjai
- 317 KECSKÉS GÁBOR: Az autonóm mobilitás egy kevésbé vizsgált jogi aspektusáról
- 325 KELEMEN ROLAND: Az altisztekre vonatkozó fegyelmi és büntetőjogi szabályok a polgári Magyarországon a második világháborúig
- 335 KESERŰ BARNA ARNOLD: Az Európai Unió védjegyjogi harmonizációjának fő állomásai
- 345 KNAPP LÁSZLÓ: A lojális együttműködés megújult elve az Európai Unió külkapcsolataiban
- 357 KOVÁCS GÁBOR: A felelősség tudománya és a tudomány felelőssége
- 369 KOVÁCS VIKTÓRIA: Alternatív felelősségi modell a magyar, illetve a nemzetközi fuvarjogban
- 387 KŐHIDI ÁKOS: A magánjogi csábítás
- 397 KUKORELLI ISTVÁN – SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: Jogászság (hivatásrendek) és a jogászképzés Győr (a régió) vonzásában
- 415 LAMM VANDA: Some Thoughts on the Proliferation of International Courts and Tribunals
- 425 LAPSÁNSZKY ANDRÁS: A magyar hírközlési fogyasztóvédelem közigazgatási rendszere, különös tekintettel a hálózatsemlegesség jogvédelmi intézményére

- 437 LENKOVICS BARNABÁS: Anyaság a jogon túl
- 453 LESZKOVEN LÁSZLÓ: Ambivalens gondolatok – Kalandozások és önellenkezők a fogyasztóvédelmi magánjog kapcsán
- 465 LÉVAY MIKLÓS: Fogyasztóvédelem Finnországban, különös tekintettel a fogyasztói ombudsmanra
- 475 MÁTYÁS IMRE: Az INCOTERMS szabályrendszer – Történeti áttekintés és kritikai észrevételek
- 489 MENYHÁRT ÁDÁM: Semmisség és megtámadhatóság
- 505 MEZEY BARNA: Uradalmi tömlőcügy Magyarországon
- 513 MILASSIN LÁSZLÓ: Állami szubvenció uniós szabályozása és a Ryanair-ügyek
- 523 MISKOLCZI BODNÁR PÉTER: A kógens és klaudikálóan kógens fogyasztói szabályok gyökerei
- 537 NAGY SZABOLCS: A válás forradalmasítása, avagy egy zűrzavaros utóéletű házassági jogi rendelkezés a Tanácsköztársaság idejéből
- 547 NOCHTA TIBOR: A szerződések mint hálózatok
- 557 NOGEL MÓNIKA: Gnoti se auton! - Ismerd meg önmagad! – A közvetlen lakossági értékesítésre szánt genetikai tesztek egyes etikai és jogi kérdései
- 571 NYERGES ÉVA: Szükségmegoldás vagy elkerülhetetlen jövő? Digitális megoldások a munka világában a COVID-19 járvány hatásának összefüggéseiben
- 583 PAPP NIKOLETT: A kötelező egészségügyi szolgáltatói felelősségbiztosítás és a rendszer működésének anomáliái
- 595 PAPP TEKLA: The draft of the Hungarian contractual system
- 605 PARDAVI LÁSZLÓ: Néhány gondolat a globális minimumadó történetéről, bevezetésének okairól és lehetséges magyarországi hatásairól
- 613 PŐDÖR LEA: Joguralom, salamoni ítélet és nehéz esetek – MacCormick teóriája a bírói döntéshozatalról
- 629 PUSZTAHELYI RÉKA: Néhány gondolat a párhuzamos kártérítési igények törvényi kizárásáról
- 641 REIDERNÉ BÁNKI ERIKA: Nagyszülői jogok és kötelezettségek a családjogban
- 657 SISKA KATALIN: Az iszlám kereskedelmi jog főbb elveiről
- 663 SMUK PÉTER: Szólás, szabadság, egyetem
- 675 SZALAI PÉTER: A földrajzi származásra utaló megjelölések fogyasztóvédelmi szempontú megítélése a védjegyjogban
- 693 SZEGEDI ANDRÁS: A saját üzletrész megszerezhető mértéke jogi megítélésének változásai

- 701 SZEIBERT ORSOLYA: Kik azok az élettársak? A vagyoni szempontok eltúlzott jelentősége az élettársak fogalmának értelmezése során és az „élettárs” kifejezés relativizálódása
- 713 SZIGETI PÉTER: Az Alkotmányosság jogelméleti kategóriája és egy jogrendszer fejlettségének végső értékkritériuma
- 723 TAKÁCS PÉTER: A teokráciáról mint államformáról
- 733 TRENYSÁN MÁTÉ: Gondolatok a munkáltatói kárfelelősség szabályrendszeréről
- 747 UJVÁRINÉ ANTAL EDIT: Fogyasztóvédelem a biztosított szemüvegén át – különös tekintettel a csoportos biztosításra
- 767 VÁCZI PÉTER: A meggyőző ügyvédi kommunikációról
- 779 VÉKÁS LAJOS: A magánjogi fogyasztóvédelem rendszertani helyéről
- 791 VERESS EMŐD: Lehet-e egy szerződést „túlzóan hosszú” időre megkötni? Kötelmi jogi fejtegetések a szindikátusi szerződés ürügyén
- 805 VERMES ATTILA: Az autonóm járművek biztosításának hatása a termelésre és a logisztikára
- 819 WELLMANN BARNA BENCE: Az adatvédelmi incidensről tíz oldalban
- 833 Tabula gratulatoria

A szerkesztők köszönettel tartoznak Hernádi György festőművésznek és Szerényi Gábor grafikusművésznek a műalkotások közléséért.

Fazekas Judit szakmai életútja

1957-ben született a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Csegöldön. Általános iskolai tanulmányait itt végezte, majd a fehérgyarmati Petőfi Sándor Közgazdasági Szakközépiskolában tanult tovább, ahol 1976-ben kitűnő eredménnyel érettségizett. Ugyanebben az évben kezdte meg jogi tanulmányait az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának nappali tagozatán, ahol diplomáját 1981-ben vehette át.

Oktatói pályafutása a diplomaszerezést követően rögtön megkezdődött a Miskolcon újjáinduló jogászképzésben. A Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Állam- és Jogtudományi Intézetének Polgári Jogi Tanszékén kezdte meg a munkáját, tudományos ösztöndíjas gyakornokként, Kratochwill Ferenc alapító dékán biztatására. A tanszék vezetésére Novotni Zoltán kapott felkérést, aki fiatal oktatókat gyűjtött maga köré: Fazekas Judit mellett Bíró György, Csécsy György, Miskolczi Bodnár Péter, valamint Jobbágyi Gábor alkotta a tanszék az 1982-es tanévtől kezdődően. Jól mutatja az induló tanszék színvonalát, hogy valamennyien tudjékvezető professzorokká váltak az évtizedek folyamán.

Fazekas Judit 1983-ban tanársegédi, 1986-ban adjunktusi, 1995-ben pedig egyetemi docensi kinevezést kapott. Kandidátusi disszertációját 1995-ben védte meg, amelynek címe a „Fogyasztóvédelem jogi kérdései – különös tekintettel a polgári jogi intézményekre”. A Miskolci Egyetem Társadalomtudományi Habilitációs Bizottságának 2001. október 10-i döntésével habilitált doktori címre tett szert, 2002-ben pedig egyetemi tanári kinevezést kapott. Az európai jog oktatására irányuló tevékenységének elismerése gyanánt 2001-ben az Európai Unió Jean Monnet professzori címét nyerte el.

1991-től többféle vezetői tisztséget látott el. 1991 és 1995 között tanszékvezető-helyettes volt a Polgári Jogi Tanszéken, majd 1995-től ugyanezt a tisztséget látta el az önállóvá vált Kereskedelmi Jogi Tanszéken. 1997 és 2002 között a Civilisztikai Tudományok Intézet igazgatói feladatait látta el. 1998 és 2012 között az Európai Jogi és Nemzetközi Magánjogi Tanszék vezetője volt. A miskolci évtizedek alatt az egyetemi vezető testületekben is feladatokat vállalt, így a kari tanácsnak és az egyetemi szenátusnak is tagja volt.

Ugyanezen időszak alatt, 1998 és 2010 között félállásban oktatott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kereskedelmi Jogi Tanszékén, amelynek alapító tanszékvezetője volt 1998 és 2002 között.

2002-ben az Igazságügyi Minisztériumban helyettes államtitkári kinevezést kapott, amelynek keretében 2006-ig az európai integrációs ügyekért felelt, így különösen az európai uniós csatlakozásra való felkészülés és a jogharmonizáció irányítása tartozott a feladatkörébe. A 2006 és 2010 közötti kormányzati ciklusban az európai ügyekért felelős szakállamtitkári pozíciót töltötte be az Igazságügyi és Rendészeti Minisztériumban. Feladatkörébe tartozott az európai bel- és igazságügyi együttműködés, a jogharmonizáció, az Európai Unió Bírósága előtti képviselőlet irányítása.

A győri Széchenyi István Egyetemen oktatói pályafutását 2012. október 15-én kezdte meg, amikor a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszékén professzori kinevezést kapott. A következő naptári évtől, 2013. január 1-jétől a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar dékáni tisztségét töltötte be két dékáni cikluson keresztül, egészen 2021. szeptember 1-ig. Dékánása alatt a Kar tudományos és oktatási portfóliója jelentősen gazdagodott, kutatóközpontok és új posztgraduális képzések jöttek létre. Kutatási projektek sokasága jelzi ezen időszakban a Kar tudományos habitusát.

A győri Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék vezetését Lenkovics Barnabás alapító tanszékvezetőtől vette át 2015-ben, és az ezzel járó feladatokat 2021. december 31. napjáig látta el. Jelenleg tagja a Széchenyi István Egyetem Egyetemi Habilitációs Bizottságának, valamint az Egyetem Nemzetközi Rangsor Testületének.

Kezdeményezésére 2017-ben jött létre a Deák Ferenc Alapítvány a Győri Jogszékképzésért, amelynek célja a tehetséges és rászoruló hallgatók jogi tanulmányainak támogatása, valamint a Kar tudományos és nemzetközi kapcsolatainak előmozdítása és az oktatási tevékenység támogatása. Fazekas Judit az alapítás óta ellátja az Alapítvány kuratóriumi elnöki feladatait.

A hallgatói tehetséggondozásban mindig kiemelt szerepet vállalt, amelynek során konzulensként segítette a tudományos diákköri dolgozatok elkészítését. Pályája során több mint 30 helyi TDK dolgozat és 16 OTDK pályamunka témavezetője volt. Hallgatói közül ketten Pro Scientia Aranyérmet kaptak, ketten OTDK I. helyezést, egy hallgatója OTDK II. helyezést, és egy hallgatója OTDK III. helyezést ért el, valamint többen különdíjat nyertek.

A doktori képzésben aktív szerepet vállalt, így a Miskolci Egyetemen, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen és a Széchenyi István Egyetemen oktat, ill. oktatott, valamint konzultált doktorandusz hallgatókat. Eddig 28 hallgató témavezetését látta el, közülük kilencen PhD fokozatot szereztek.

Tudományos és szakmai közéleti tevékenyége oly szerteágazó, hogy tisztségeinek pusztá felsorolása sem egyszerű. Ezek közül kiemelendő, hogy 1999 és 2002 között az OTKA Állam- és Jogtudományi Bíráló Bizottság tagja volt, 2000-tól tagja a Magyar Ekvivalencia Bizottság Jogász Szakbizottságának, 1986-tól tagja a Miskolci Akadémiai Bizottságnak, 1999 és 2005 között tagja az Országos Kredittanácsnak, 1998 és 2010 között tagja a Gazdasági Minisztérium keretében működő Fogyasztóvédelmi Tanácsadó Testületnek, 1998-tól tagja a Fogyasztóvédelmi Egyesület Jogi Szakértői Bizottságának, 1999 és 2002 között tagja a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Békéltető Testületnek, 1995 és 1999 között a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség szaktanácsadója, 1991-től a Jogi Szakvizsga Bizottság tagja, 1993-tól a Nemzetközi Fogyasztóvédelmi Jogi Társaság tagja, 1996 és 2000 között a Közép-Kelet-Európai Fogyasztóvédelmi Jogászok Társaságának elnöke, 1997 és 2000 között a Nemzetközi Fogyasztóvédelmi Jogi Társaság Végrehajtó Bizottságának tagja, 1998 és 2002 között kuratóriumi tagja volt a Miskolci Jogszékképzésért Alapítványnak, 2005 és 2010 között tagja volt a Szellemi Tulajdon Védelmi Tanácsnak, 2004 és 2010 között kuratóriumi

tagja volt a németországi Európai Jogakadémiának, 2003 és 2014 között titkára és választott tagja volt az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztálya Állam- és Jogtudományi Bizottságának, 2013 és 2018 között az MTA Közgyűlésének nem akadémikus közgyűlési képviselője, 2014-től 2022-ig az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság választott tagja és alelnöke, 2016 és 2017 között tagja volt az MTA elnöke által felállított Alapszabálmódosító Elnöki Bizottságnak, 2016 és 2018 között a Magyar Rektori Konferencia Jogi és Igazgatási Szakbizottságának elnöke, 2019-től a Magyar Rektori Konferencia Jogi Bizottságának társelnöke.

A szakmai közéleti tevékenysége a szakfolyóiratokban történő szerkesztői szerepvállalásra is kiterjed, így 2012-ig alapító főszerkesztője volt a miskolci European Integration Studies c. folyóiratnak, szerkesztője volt a Fogyasztóvédelmi Szemlének és az Európai Tükörnek, valamint regionális szerkesztője volt a European Consumer Law Journal című folyóiratnak. Szerkesztőbizottsági tagja a győri Jog-Állam-Politika című folyóiratnak, valamint az Állam- és Jogtudomány című folyóiratnak. Tudományos bizottsági tagja a Miskolci Jogi Szemlének és a marosvásárhelyi Currentul Juridic című jogi folyóiratnak.

Fazekas Judit életútját szakmai díjak is szegélyezik. Így többek között rektori dicséretben részesült az oktatói és tudományos eredményeier, Signum Aureum Universitatis egyetemi kitüntetését kapott, Pro Facultate Iurisprudentiae kari kitüntetéssel rendelkezik, Mestertanári címben részesült a tudományos diákköri tevékenységéért és a tehetséges hallgatók segítése körében kifejtett munkájáért. 2004-ben elnyerte a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjét az európai integrációhoz való csatlakozás érdekében kifejtett tevékenységére tekintettel, valamint 2016-ban Moór Gyula Díjban részesült a több mint három évtizedes kiemelkedő tudományos és oktatói tevékenységéért. 2022-ben a Magánjogot Oktatók Egyesülete Kiválósági Díjjal tüntette ki.

Kutatói munkássága négy évtizedet ölel fel, amely rendkívül bőséges és változatos. A pályája elindításában nagyban segítette Novotni Zoltán miskolci professzor, akkor több kutatásba is bevonta. Érdeklődése fókuszában a fogyasztóvédelmi jog állt, amely a kandidátusi disszertációjának témája is volt, de emellett kutatásokat folytatott a társasági jog és a szerződési jog területén is. Az 1990-es évek végétől, 2000-es évek elejétől a kutatásai az európai jog és az európai magánjog felé fordultak, amely egybeesett az uniós csatlakozással kapcsolatos helyettes államtitkári megbízatásával. A 2010-es években ismét a polgári jog és a fogyasztóvédelmi jog került érdeklődése középpontjába. Az MTMT-ben rögzített tudományos közleményeinek száma meghaladja a 300-at. A fogyasztóvédelmi jog, az európai jog, a társasági jog és a szerződési jog oktatását segítő, 49 felsőoktatási tankönyv megírásában működött közre szerzőként vagy társszerzőként. Ezek közül is kiemelkedő az egyszerűsített fogyasztóvédelmi tankönyve, amelynek legutolsó hatályosított kiadása 2022 végén készült el.

•
Lévainé Fazekas Judit (Fotó: Könczöl János)

SMUK PÉTER

dékán

Köszöntő

A győri jogi kar prodékánját, Fazekas Judit professzorunkat köszöntjük ezzel az ünnepi kötettel. A jogi kar közössége, pályatársai az akadémiai és egyetemi pályán, tisztelegünk egy nagyszerű életmű, egy kiváló személyiség és egy gondos vezető előtt.

A magánjog és a közjog kutatóinak fel-felbukkanó találkozásai kevésbé predestináltak, de pályánk Judittal a felsőoktatásban, a hazai jogászképzés győri végvárában mégiscsak találkozott egy évtizeddel előtt. Az elismert professzor a központi közigazgatásban és uniós jogban is megmérettetett vezetőként érkezett hozzánk, s lehetem-lehettünk munkatársai egy fiatal intézmény építkező életciklusában. Több vezető-rekrutációs modell létezik, valaki a saját nevelésűekre esküszik, míg mások – vagy történelmi helyzetek – a kívülről érkezők által hozott értéket és dinamikát helyezik előtérbe. Úgy vélem, az elmúlt évtized bizonyította azt, hogy mennyire szerencsések voltunk, hisz úgy az intézmény feladatainak – képzési, kutatási, harmadik missziós programoknak – a fejlődése, mint az emberi, munkatársi közösségeink megóvása tekintetében Fazekas Judit szakmai gondossága, kiegyensúlyozott személyisége és kedves vezetői stílusa meghatározta századunk második évtizedét. Az 1995-ben újraindult győri jogászképzés 25 évéből, vagy szűkebben véve, a Széchenyi István Egyetem saját jogon folytatott jogászképzése majd' két évtizedéből nyolcat, a kiteljesedés éveit vezette és gondozta dékánként (tanszékvezetőként, törzstagként, illetve aztán habilitációs bizottsági elnökként).

Személyes élményem volt, hogy részt vehettem ebben a vezetőicsapat-munkában. Amikor hol a konzervatív attitűd, hol a forradalmi bátorság volt a (hosszú távú) siker záloga. Amikor tudni kellett felvállani a meggyőződést: a békeszerzők hozzák az igazi értékeket, egy ki tudja, merre hullámzó társadalmi fejlődésben. Köszönjük Juditnak ezt a vezetői tapasztalatot, és ezzel a győri jogászképzés megerősítését a hazai felsőoktatás térképén.

Születésnapjaival az ember a bölcsességét, élettapasztalatait számszerűsíti egy idő után. Márai Sándor szerint viszont nem pusztán a tapasztalatok szerzésével leszünk gazdagabbak, hiszen nem (mindig) tanulunk hibánkból. Szerinte valójában „...az idősebb kor nagy előnye, hogy rendszert tudunk felépíteni tapasztalatainkból ... Mint a vándor, aki egy bonyolult hegyrendszert ismert meg vándorlásai közben,

s a legmagasabb csúcsra érve, átlátja egy táj szerkezetét, áttekinti a hegycsúcsok összefüggő sorozatának geológiai törvényszerűségét, úgy látjuk mi is a múlt évekkkel a rendszert mindabban, ami történik életünkben és mások életében” (Füveskönyv, 11.). Fazekas Judit rendszerlátására, példamutatására különösen büszkén tekintünk, s szeretnénk részesülni is belőle még sokáig.

Isten éltesen, Kedves Judit, jó kedvben, egészségben!

Smuk Péter
dékán

BIHARI MIHÁLY

*professor emeritus**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Laudáció

„Jurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia.”

Kedves Fazekas Judit, ezt a latin szállóigét választottam számodra köszöntésem első soraképpen, mert munkádra, életutadra és megvalósított céljaidra gondolva ez a kis latin mondat akár jelmondatodként is értelmezhető: *„Jurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia.”* A jogtudomány az isteni és emberi dolgok ismerete. Mennyire tömören fejezi ki ez a néhány szó azt a mesterséget, amit a jogtudomány és annak minősített művelői egyszerre jelentenek! Kedves Judit, elmondhatom, hogy e latin definíció személyiségedre is kiválóan illik. Jogtudós-ként köszöntelek a 65. születésnapod alkalmából, kollégád, tanárod és mint a győri jogi karon egykori patronálód. Örvendek és jó egészséget kívánok sok szeretettel neked és kedves csalárodnak!

Fazekas Judit a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának második dékánjaként 2012-től 2021-ig állt a kar élén. Szalay Gyula dékáni munkáját átvéve a Kar biztos irányítására vállalkozott, adottságai és országos szakmai elismertsége csak gazdagabbá tették azt a kezdeti alapozó munkát, amelyet Kukorelli Istvánnal, Révész T. Mihállyal, Lamm Vandával, Lenkovics Barnabással, Szigeti Péterrel elvégeztünk. Iskolát alapítani mindig nagyon nagy merészséggel jár, le is akartak minket beszélni erről a célunkról az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácsának ülésein, de nem tudtak eltántorítani bennünket. Az ellenzők elsősorban a folytonos hallgatói jelentkezést látták legrizikósabb tényezőnek, nemkülönben az oktatói létszám biztosítottóságát. Ma, huszonöt év távlatából és a Kar harmadik dékánjával, aki ráadásul a saját, győri neveltünk, Smuk Péter, elmondhatjuk, hogy az ellenzői hangok alaptalanok voltak. Az elmúlt huszonöt évben Győrben – az ELTE kihelyezett jogászképzés időszakát is beleértve – összesen 1312 jogi doktor végzett, ebből a Fazekas Judit dékánása idején összesen 749-en vehették át jogász diplomájukat, nappalin 437-en és levelező képzésen 312-en. Ezek a számok magukért beszélnek, ahogyan az a tény is, hogy az elmúlt két tanévben nappali jogász képzési szakra közel 150 fő elsős iratkozott be, tanévenként. Ennél jóval több azonban az elsős hallgatóink létszáma, hiszen a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar nem csupán a jogi képzés-

re fókuszál, számos új képzést is indítottunk, ezek közül Fazekas Judit dékáni ciklusai idején került akkreditálásra az igazságügyi igazgatási és a személyi, munkaügyi és szociális igazgatási szak is. Fazekas Judit dékáni programja mindig konkrét célokat fogalmazott meg, a hallgatólétszám-fejlesztés mellett a végzett jogászok továbbképzésére is nagy hangsúlyt fektetett. Egy ilyen sikeres centrum ma is működik Győrben: a Német Jogi Centrum. Győr kiváló földrajzi fekvése, Pozsony és Bécs közelsége is indokoltá tette a nemzetközi jogi centrumok bázisát létrehívni. A jogi centrumok létesítésének gondolata Fazekas Judit-hoz köthető.

Fazekas Judit dékáni időszakából az oktatási tevékenységgel kapcsolatos célkitűzéseit emelném ki. A színvonalas, minőségi oktatás biztosított volt dékánsága idején is. Az oktatás minősége ugyanis egyre inkább versenyképességi kérdés lett. Judit kiválóan felismerte, hogy a magyar és az európai munkaerőpiaci igényekhez jobban igazodó, versenyképes ismereteket és minőségi képzést nyújtó képzéssel lehet a győri jogi kart még vonzóbbá tenni. Ehhez kiváló kollégáival egy új oktatásmódszertant dolgozott ki, a gyakorlati ismeretek átadásán túl a joggyakorlat feldolgozására is figyelt, és ennek köszönhetően a jogi kar jobban, nagyobb feszítávolsággal terjesztette ki szárnyait. A képzés fejlesztése mellett a sikeres igazságügyi minisztériumi pályázatokat is ki kell emelni, hiszen az oktatók és a hallgatók közös tudományos munkáira több állami finanszírozású projektet is felfuttatott és menedzselte. A második dékáni ciklusában folytatta az Igazságügyi Minisztérium által támogatott kutatások indítását, amit aztán ki is egészített az NKE által meghirdetett kutatási és habilitációs programokkal. A karunkról több kolléga is sikeres habilitációs pályázati támogatást nyert el az együttműködésének köszönhetően.

Kiemelt jelentőségűnek nevezem Fazekas Judit sikeres dékánsága idejéből az egyetemi és kari szinten, 2017-2020 között megvalósult Egyetem Felsőoktatási és Ipari Együttműködések Központja kutatást, amelyben a Kar oktatóiból álló két tudományos kutatói csoportot is szervezett. Az egyik az önvezető gépjárművekkel kapcsolatos jogi, felelősségi kérdések, a másik a forenzikus rendszerek kutatását vállalta magára. Ugyancsak fontos, hogy az eredmények megismeretetésére, megvitatására nagyobb számban szervezett konzultációs alkalmakat, konferenciákat.

A Kar „A” kategóriás folyóiratának, a Jog–Állam–Politika című folyóiratnak akadálymentes megjelenése szintén fontos tudományos értéként említendő meg. A folyóirat 2009 óta, évi négy alkalommal jelenik meg, szünet nélkül. A folyóirat főszerkesztőjeként ezért a támogatásáért mindig hálás leszek, a Jog–Állam–Politika a kar zászlóshajója a tudomány tengerén.

Fazekas Judit dékáni ciklusa végére datálódott, és a Covid-időszakkal éppen egybe is esett a Kar Áldozat utcai épületének a felújítása, amely végül már Smuk Péter dékáni vezetése alatt fejeződött be, de a tervek és a kezdeti kivitelezési ösztönzések Fazekas Judit nevéhez köthetők. Elmondhatom, hogy a jogtudomány méltó helyen és környezetben marad itt Győrben, mely hely szívemhez mindig közel áll és marad. Köszönet Fazekas Juditnak az értő és figyelmes őrzésért!

Fazekas Judit munkáját mi sem bizonyítja jobban, mint néhány fontos számadat, amelyhez szívből csak gratulálni tudok. Fazekas Judit dékáni munkája idején számos sikert tudunk tehát számba venni. Két dékáni ciklusa idején összesen 28 sikeres PhD-védés, 10 habilitáció, 5 egyetemi tanári kinevezés, 25 Országos Tudományos Diákköri Konferencia-helyezés és 41 különdíj vitte és viszi országszerte jó hírét a győri jogi karnak.

Kijelenthetem, hogy Fazekas Judit vezetői, menedzselő képességei, szigorú munkatempója és kiváló emberismerete a fenti sikerlistát *sine dubio* indokolja. Köszönjük, Judit, tevőleges jelenlétedet, gondos munkádat és vigyázó szemedet, hiszen abban a majd egy évtizedes időszakban, míg irányítottad a valamennyiünk által szeretett intézményt, a jogászképzést nemcsak szinten tartottad, hanem fejlesztetted és erősebbé is tetted azt a régióban és a hazában.

Jó egészséget és sok sikert kívánok! Isten éltesen, Kedves Judit!

2022. november 27.

Prof. Dr. Bihari Mihály
a győri jogászképzés alapítója

•
Bihari Mihály, Lévayné Fazekas Judit és Szalay Gyula 2013-ban, Bihari Mihály 70. születésnapjára ünnepségen (Fotó: Horváth László)

LENKOVICS BARNABÁS

Fazekas Judit köszöntése

Akinek sok barátja van, az egy barátságos ember. A jó barátság valószínű kincs, akinek tehát sok barátja van, az egy gazdag ember. Nem azért, mert sok pénzt, avagy nagy vagyont halmozott fel, hanem, mert sok jó barátot gyűjtött maga köré. A jó barátok nem versengenek, hogy kinek van többje, hanem ők maguk lesznek többek egymás barátsága által. A jó barátság kölcsönös, a barátságért barátság jár cserébe. A „cserearányokat” egyik sem méricskéli, a jó barátság önzetlen, kizárja az önzést. Aki többet kapott, az több hálát érez érte. A felénk sugárzó hálaérzetnek stresszoldó, azaz egészségvédő és gyógyító hatása van. Ha volna ilyen mérőműszer, egy ember értékét a feléje sugárzó hálaérzetek összességével lehetne mérni. De mert nincs ilyen műszer, ezt a mértéket szívünk melegevel és lelkünk rezdülésével érzékeljük.

Fazekas Juditnak sok barátja van. Amikor most Juditot ünnepeljük, a barátságos embert és a jó barátságot is ünnepeljük. Szeretjük őt, mert a barátai lehetünk, és Ő a barátunk lett, mert többek és jobbak lettünk Judit által. Példája követhető és követendő, hogy sok jó barátot szerezzünk magunk köré, és sok hálaérzet sugározzon felénk is, amiért cserébe mi is hálás barátsággal tartozhatunk. Hiszen a kölcsönös és önzetlen barátság emberségünk fokmérője.

Judit a szemináriumi hallgatóm volt, majd a jogtanári hivatásban pályatársam lett. Előbb tanítottam, majd én is tanultam Tőle. Ez is kölcsönös kapcsolat, és nincs vége. „Mélyről jövő”, első generációs értelmiségiként, természetes módon mindig barátként kezeltük és tiszteltük egymást. Mi fél szavakból is értjük egymást, és ha hónapokig, vagy akár évekig nem találkoztunk is, ott folytattuk, ahol előzőleg abbahagytuk, a barátság folytonosságának jegyében. Jogi Kart és magánjogi tanszéket is alapítottunk, Ő Miskolcon, én Győrben, ahol Judit vette át a tanszékvezetést tőlem, folytatva a Kar megszilárdítását is. Hála ezért is!

Most Juditot ünnepeljük, és mint minden ünnep, ez a szép köszöntő kötet is arra való, hogy önmagunk fölé, a barátság, a tisztelet és a hála magaslatára emeljen minket. Ez a szokás erősebb a törvénynél, mert tartalmasabb és értékesebb annál. Amikor Szladits Károly 65 éves lett, kollégái, pályatársai és barátai mellett külön kötetben köszöntötték őt az akkor aktuális „Szladits-szeminárium” hallgatói (köztük Világhy Miklós IV. éves joghallgató). A kötet Előszavában olvasható: „Az ünnepelt nemcsak magánjogi tudományunk díszje, az Egyetem büszkesége, nemzetközi fórumok tekintélye, és számos előkelő jogéleti tisztség betöltője, hanem mindezek felül és mindenek előtt melegszívű, szeretetreméltó,

jóságot sugárzó ember.” Arany Jánostól pedig tudjuk: „Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben, Ember lenni mindég, minden körülményben.” (Domokos napra). Juditnak ez sikerült. Kívánom és remélem, hogy nekünk, a barátainak is sikerüljön.

Isten éltesse Fazekas Juditot!

Lenkovics Barnabás

•
Smuk Péter, Lévy Miklós, Lévainé Fazekas Judit, Lenkovics Barnabásné, Lenkovics Barnabás, Stumpf István a Deák Ferenc Alapítvány díszvacsoráján, 2022. december 8-án (Fotó: Majer József)

ANGYAL ZOLTÁN

*tanszékvezető egyetemi docens**ME Állam- és Jogtudományi Kar*

A légi utasoknak járó kártalanítás megfizetésének egyes hatásköri kérdései az uniós ítélkezési gyakorlatban

ABSZTRAKT

Az Európai Unió Bíróságának az elmúlt két évtizedben számtalan ügyben volt lehetősége értelmeznie a légi utasok jogait szabályozó legfontosabb uniós jogszabályt, a 261/2004/EK rendeletet. A vonatkozó jogesetek közül azonban mindössze néhány olyan van, amely a jogi aktus végrehajtásáért felelős tagállami szervek hatáskörével kapcsolatos jogértelmezésre vonatkozik. Jelen tanulmány egy ilyen, új és egyben magyar vonatkozású jogesetet mutat be, amelyben a Bíróság egyértelműen állást foglalt arról, hogy a tagállamoknak milyen lehetőségeik vannak ezen a területen.

Kulcsszavak: légi utasok jogai ■ kártalanítás ■ nemzeti hatóságok hatásköre
■ Európai Bíróság

I. BEVEZETÉS

Az Európai Unió közös közlekedéspolitikája csak a nyolcvanas évek második felétől teljesedett ki. Ekkor születtek meg a légiközlekedési belső piac liberalizációjára vonatkozó első jogszabályok is, jelezvén egy új közösségi jogterület megszületését. Az európai légiközlekedési ágazat a kontinens gazdaságának egyik alapvető pillérét képezi, mivel jelentős mértékben hozzájárul az áruk és a személyek szabad mozgásának megvalósulásához, valamint a technológiai fejlődéshez és a gazdasági növekedéshez.^[1]

[1] Ld. Bartlik, 2007; Diederiks – Philepina, 2006; Angyal, 2011, 1-330.

A légi utasok jogainak legfontosabb területét a repülőgépre történő beszállás visszautasítása, a járat törlése vagy jelentős késése esetén járó kártalanítás és segítségnyújtás szabályai alkotják. Az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: Bíróság) hatálybalépése óta több mint száz ügyben értelmezte a légi utasok jogait szabályozó legfontosabb uniós jogszabályt, a 261/2004/EK rendeletet. Ennek köszönhetően rendkívül gazdag a vonatkozó uniós ítélkezési gyakorlat. Vannak olyan fogalmi és területi jogszabálynak, amelyek jelentős számú előzetes döntéshozatali eljárást indukáltak.^[2] Erre legjobb példa a rendkívüli körülmények fogalmának az értelmezése. A rendeletnek azonban léteznek olyan szakaszai, amelyek eddig sokkal kevesebb figyelmet kaptak a Bíróságtól. Az egyik ilyen terület a végrehajtásáért felelős tagállami szervek hatáskörével kapcsolatos. A közelmúltban született ítélet egy olyan előzetes döntéshozatali eljárásban, amely a Fővárosi Törvényszék kérelmére indult. Jelen tanulmány bemutatja az eljárás jogi hátterét, az alapeljárást és az előzetes döntéshozatalra előterjesztett kérdést, valamint a Bíróság döntéséhez vezető érveket, beleértve a főtanácsnoki indítvány legfontosabb megállapításait is.

II. AZ ELJÁRÁS JOGI HÁTTERE

1. Uniós jog

Az Európai Unióban évente mintegy egymilliárd ember utazik repülőgépen. A légi utasok uniós jog által biztosított jogainak legfontosabb területét a repülőgépre történő beszállás visszautasítása, a járat törlése vagy jelentős késése esetén járó kártalanítás és segítségnyújtás szabályai alkotják. Ezzel összefüggésben az EU légiközlekedési jogának első kötelező jogi aktusa még a kilencvenes évek elején született meg. A 295/91 rendelet még csak a menetrend szerinti járatok során visszautasított beszállás esetére állapított meg egy alapszintű védelmet.^[3] Ez alapján elutasított beszállás esetén az utas választhatja az út meg nem valósult részére szóló jegy teljes árának visszatérítését; a végső célállomáshoz a lehető leggyorsabb eljuttatását más útvonalon; vagy az utasnak megfelelő későbbi időpontban, más útvonalon történő utaztatását. Az automatikusan járó kártalanítás összegét a rendelet 3500 km távolságig 150 ECU-ben, ezt meghaladó út esetén 300 ECU-ben határozta meg, amely kivételes esetben 50%-kal csökkenthető volt. A kártalanítás minimális összegén felül a légitársaságot más kötelezettségek is terhelték az utasok irányába.

[2] Ld. Angyal, 2010, 12-30.

[3] A Tanács 295/91/EGK rendelete (1991. február 4.) a menetrendszerű légiközlekedésben visszautasított beszállás kártalanítási rendszerének közös szabályainak megállapításáról (HL L 36., 1991.2.8., 5.).

A Bizottság még 2000-ben kiadott egy közleményt, amelyben összefoglalta a légi utasok jogainak védelmében az uniós jog által addig elért eredményeket és meghatározta a további fejlődés lehetséges irányát.^[4] A Bizottság közleménye nyomására még abban az évben a Tanács is elfogadott egy állásfoglalást a légi utasok jogairól.^[5] 2002-ben pedig a Bizottság terjesztette elő javaslatát a 295/91 rendeletet felváltó új közösségi szabályozásra.^[6] Ennek alapján került elfogadásra a 261/2004 rendelet, amely 2005. február 17-i hatályba lépésével teljesen új alapokra helyezte a légi utasok jogait e területen.^[7]

Címének megfelelően a rendelet három területen állapítja meg az utasokat megillető minimális jogokat: a visszautasított beszállás, a légi járat törlése és a légi járat késése esetén. A kártalanításhoz való jogot a rendelet a beszállás visszautasítása, valamint egy járat törlése esetén biztosítja a légi utasoknak. Ennek nagysága a repülőút hosszától függ.^[8]

- 250 euró minden 1500 kilométeres vagy annál rövidebb út esetén;
- 400 euró az összes EU-n belüli, 1500 kilométernél hosszabb út és minden egyéb, 1500 és 3000 kilométer közötti út esetén;
- 600 euró minden egyéb esetben.^[9]

A jogszabály kimondja azt is, hogy alkalmazása nem érinti az utasok további kártalanításhoz való jogát, és a rendelet szerint adott kártalanítás levonható az ilyen kártalanításból.^[10]

A rendelet „Jogsértések” című cikke értelmében: „Minden tagállam kijelöl egy szervet, amely e rendelet végrehajtásáért felel a területén levő repülőterekről induló légijáratok, valamint harmadik országból e repülőterekre induló járatok tekintetében. Adott esetben e szerv meghozza a szükséges intézkedéseket az utasok jogait tiszteletben tartásának biztosítása érdekében. A tagállamok tájékoztatják a Bizottságot arról, hogy e bekezdéssel összhangban melyik szervet jelölték ki.”^[11] A jogi aktus rögzíti azt is, hogy az utasok az így kijelölt bármely szervnél vagy a tagállam által kijelölt bármely illetékes szervnél panaszt tehet-

[4] A légi utasok védelme az Európai Unióban, COM (2000) 365 végleges, 2000.6.21.

[5] A Tanács állásfoglalása (2000. október 2.) a légi utasok jogairól (HL C 293., 2000.10.14., 1.).

[6] Javaslat: Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a visszautasított beszállás és légi járatok törlése vagy hosszú késése esetén az utasoknak nyújtandó kártalanítás és segítség közös szabályainak megállapításáról, COM (2001) 784 végleges, 2001.12.21.

[7] Az Európai Parlament és a Tanács 261/2004/EK rendelete (2004. február 11.) visszautasított beszállás és a légi járatok törlése vagy hosszú késése esetén az utasoknak nyújtandó kártalanítás és segítség közös szabályainak megállapításáról, és a 295/91/EGK rendelet hatályon kívül helyezéséről (HL L 46., 2004.2.17., 1.).

[8] A távolság meghatározásánál azt az utolsó célállomást kell figyelembe venni, amelynél a beszállás visszautasítása vagy a járat törlése miatt az utas késve érkezik az eredeti időponthoz képest.

[9] A kártalanítási összeget készpénzben vagy banki átutalással kell megfizetni, utazási utalvánnyal vagy egyéb módon csak az utas írásos beleegyezése esetén lehet teljesíteni.

[10] Ld. rendelet 12. cikk.

[11] Ld. rendelet 16. cikk (1) bekezdés.

nek a rendeletnek a tagállam területén található repülőtéren történt állítólagos megsértésével vagy a tagállam területen található repülőtérről harmadik országból induló járatokkal kapcsolatban.^[12] A tagállamok által a rendelet megsértésére előírt szankcióknak hatékonynak, arányosnak és visszatartó erejűnek kell lenniük.^[13]

2. A magyar jog

A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény értelmében: „A fogyasztóvédelmi hatóság látja el – szükség szerint a légiközlekedési hatóság megkezdésével – [a fogyasztóvédelmi jogszabályok végrehajtásáért felelős nemzeti hatóságok közötti együttműködésről és a 2006/2004/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló, 2017. december 12i (EU) 2017/2394 európai parlamenti és tanácsi rendelet (HL 2017. L 345., 1. o.)] végrehajtását a 261/2004 rendelet rendelkezéseibe ütköző Európai Unió belüli jogsértések tekintetében.”^[14] A fogyasztóvédelmi hatóság határidő kitűzésével a feltárt hibák, hiányosságok megszüntetésére kötelezheti a vállalkozást, továbbá hatáskörrel rendelkezik úgynevezett „fogyasztóvédelmi bírság” kiszabására.^[15]

III. AZ ALAPELJÁRÁS ÉS AZ ELŐZETES DÖNTÉSHOZATALRA ELŐTERJESZTETT KÉRDÉS

A Polskie Linie Lotnicze „LOT” SA társaság egyik New York és Budapest közötti járatának három órát meghaladó késését követően több utas Budapest Főváros Kormányhivatalához fordult annak érdekében, hogy az kötelezze a légi fuvarozót a 261/2004 rendelet 7. cikke szerinti kártalanítás megfizetésére. 2020. április 20-i határozatában a fogyasztóvédelmi felügyelőség megállapította, hogy a LOT megsértette a 261/2004 rendelet 6. cikke (1) bekezdésének c) pontjából és 7. cikke (1) bekezdésének c) pontjából eredő kötelezettségeit, és arra kötelezte, hogy fizessen meg az érintett utasok részére fejenként 600 euró kártalanítást, továbbá a jövőben ugyanezen kártalanítási összeget fizesse meg valamennyi, hasonló panaszt tévő utasnak. A fogyasztóvédelmi felügyelőség jelezte, hogy a fogyasztóvédelemről szóló törvénynek az említett rendelet 16. cikkének (1) és (2) bekezdésében foglalt követelményeket átültető 43/A. §-nak (2) bekezdése alapján jogosult arra kötelezni a légi fuvarozókat, hogy meghatározott határidőn belül szüntessék meg a fenti rendeletet érintő jogsértést. Mivel úgy vélte, hogy

[12] Ld. rendelet 16. cikk (2) bekezdés.

[13] Ld. rendelet 16. cikk (3) bekezdés.

[14] Ld. a törvény 43/A. § (2) bekezdése.

[15] Ld. a törvény 47. § (1) bekezdés c) és i) pontja.

a fogyasztóvédelmi hatóság nem rendelkezik hatáskörrel arra, hogy ilyen kártalanítás megfizetését írja elő, a LOT e határozatot megtámadta a Fővárosi Törvényszék előtt. Egy másik ügyben előterjesztett főtanácsnoki indítvány alapján a LOT arra hivatkozott, hogy a légi fuvarozó és az utas közötti kapcsolat polgári jogi természetű. Úgy vélte, hogy emiatt az a magyar gyakorlat, amely lehetővé teszi a fogyasztóvédelmi hatóság számára, hogy a légi fuvarozókat a 261/2004 rendelet alapján kártalanítás fizetésére kötelezze, elvonja a magyar polgári bíróságok hatáskörét.^[16]

Ezzel szemben a fogyasztóvédelmi hatóság arra hivatkozott, hogy e rendelet 16. cikkének (1) és (2) bekezdése értelmében hatáskörrel rendelkezik a kártalanításról szóló döntésre. E hatóság szerint a fogyasztóvédelmi törvény előírja, hogy ő felel a 2017/2394 rendelet végrehajtásáért a 261/2004 rendelet rendelkezéseinek megsértése esetén. Márpedig ennek keretében jogosult úgynevezett „fogyasztóvédelmi” bíróság kiszabására.

A magyar bíróságnak kétségei voltak azzal kapcsolatban, hogy a fogyasztóvédelmi hatóság kötelezheti a légi fuvarozót a 261/2004 rendelet 7. cikke értelmében vett kártalanítás megfizetésére e rendelet rendelkezéseinek megsértése miatt. A Fővárosi Törvényszék szerint ugyanis a Ruijsseenaars és társai ítélet^[17] rendelkező része nem teszi lehetővé annak meghatározását, hogy a Bíróság eltérte a 261/2004 rendelet 16. cikkének a főtanácsnok által az ezen ítélet alapjául szolgáló ügyekre vonatkozó indítványában javasolt értelmezéstől. Ezen értelmezés szerint az olyan nemzeti szerv, amelyhez egyéni utaspanasszal fordultak, nem fogadhat el végrehajtási intézkedéseket az érintett légi fuvarozóval szemben annak érdekében, hogy az utasnak e rendelet alapján járó kártalanítás megfizetésére kötelezze. E bíróság egyébiránt úgy véli, hogy ezen ítélet közvetlenül nem ültethető át az alapügyre. Magyarországon ugyanis az említett ítéletben szóban forgó helyzettől eltérően a fogyasztóvédelmi hatóság következetesen a 261/2004 rendeletben előírt kártalanítás megfizetésére kötelezi a légi fuvarozókat, noha lehetőség van a polgári bíróságok előtti keresetindításra is.

A fenti okok miatt a Fővárosi Törvényszék az eljárást felfüggesztette, és előzetes döntéshozatal céljából a következő kérdést terjesztette a Bíróság elé: „[A 261/2004] rendelet 16. cikk[ének] (1) és (2) bekezdését úgy kelle értelmezni, hogy az ezen rendelet végrehajtásáért felelős nemzeti szerv, amelyhez egyéni utaspanasszal fordultak, nem kötelezheti az érintett légifuvarozót [az említett rendelet] alapján az utasnak járó kártalanítás fizetésére?”

[16] A főtanácsnok Ruijsseenaars és társai egyesített ügyekre vonatkozó indítványára (C145/15 és C146/15, EU:C:2016:12).

[17] A C-145/15. és C-146/15. sz. K. Ruijsseenaars és társai kontra Staatssecretaris van Infrastructuur en Milieu ügyben 2016. március 17-én hozott ítélet (ECLI:EU:C:2016:187).

IV. A JOGÉRTELMEZÉSI KÉRDÉSEK

A rendelet 16. cikkét a Bíróság már több ügyben is értelmezte korábban. Ezek közül talán a legfontosabb az ún. Ruijssenaars és társai ítélet volt.^[18] Ebben az ügyben a Bíróság kimondta, hogy a 16. cikket úgy kell értelmezni, hogy az egyes tagállamok által kijelölt szerv, amelyhez egy utas egyéni panaszával fordultak a rendelet szerinti kártalanítás ezen utas számára történő megfizetésének valamely légi fuvarozó által történt megtagadása okán, nem köteles kényszerítő intézkedéseket hozni e fuvarozóval szemben annak érdekében, hogy kötelezze azt e kártalanítás megfizetésére. Az ítélet indokolása egyrészt a rendelet 16. cikkének kifejezéseire,^[19] másrészt a rendelet céljaira,^[20] harmadrészt a nemzeti szervek és a nemzeti bíróságok által különkülön betöltött szerepek egymáshoz való viszonyára épült.^[21] Ezek alapján a Bíróság arra a következtetésre jutott, hogy az uniós jogalkotó nem kötelezte a tagállamokat arra, hogy nemzeti szerveik számára az utasoknak járó kártalanítás megfizetésének teljesítése érdekében a légi fuvarozókkal szembeni kényszerítő intézkedések elfogadására vonatkozó hatáskört biztosítsanak. A Bíróság mindazonáltal úgy vélte, hogy bár a tagállamok nem kötelesek ilyen hatáskör biztosítására, a rendelet végrehajtásáért felelős nemzeti szerveik számára a rájuk ruházott feladat keretében tartozó, kötelezésre irányuló jogkört biztosíthatnak.

A LOT a Bíróság által a Ruijssenaars és társai ítéletben elfogadott érvelés első része alapján vitatta e hatáskörnek a fogyasztóvédelmi felügyelőség számára történő biztosítását, e felügyelőség ezzel szemben a fenti érvelés második részére támaszkodott a nemzeti szabályozás által ily módon ráruházott jogkör alátámasztása érdekében. A rendelet szövege alapján megállapítható volt, hogy pusztán nyelvtani értelmezés alkalmazásával a kérdést nem lehet megválaszolni. A főtanácsnok éppen ezért javasolta, hogy a rendelet szövegén kívül a rendelet rendszerét és céljait is vegye figyelembe, a Bíróság ítélkezési gyakorlatában már kialakított elvekre is tekintettel.^[22]

A rendelet által a légi utasoknak biztosított kártalanítás tagállami végrehajtását biztosító rendelkezések tisztázása azért is bír jelentőséggel, mert a tagállami szerveket megillető jogkörökből jelentős gyakorlati következmények származhatnak, különösen a járatának törlése vagy jelentős késése által érintett évi több ezer utasra nézve. Az Európai Bizottság is folyamatosan hangsúlyozza a rendelet alkalmazásának azon nehézségeit, amelyek az egységes értelmezésének és következetes végrehajtási szabályainak nemzeti szintű hiányából erednek, és amely szükségesnek tartja, hogy e rendeleten javításokat eszközöljenek annak

[18] A C-145/15. és C-146/15. sz. K. Ruijssenaars és társai kontra Staatssecretaris van Infrastructuur en Milieu ügyben 2016. március 17-én hozott ítélet (ECLI:EU:C:2016:187).

[19] Ruijssenaars és társai ítélet 28-32. pont.

[20] Ruijssenaars és társai ítélet 33. pont.

[21] Ruijssenaars és társai ítélet 35. pont.

[22] Ld. főtanácsnoki indítvány 32. pont.

biztosítása érdekében, hogy a panaszok kezelése céljából egyértelmű és hozzáférhető eszközök álljanak rendelkezésre.^[23]

1. Jogértelmezés a rendelet 16. cikkének fogalmai tükrében

A rendelet 16. cikkében az uniós jogalkotó meghatározta a jogi aktus rendelkezéseit érintő „jogsértések” esetén alkalmazandó szabályokat. Jelen ügyben a „panasz” és a „szankció” fogalmakat kellett elsődlegesen értelmezni.

A 16. cikk alapján minden tagállam köteles kijelölni egy szervet, amely a rendelet végrehajtásáért felel a területén lévő repülőterekről induló légi járatok, valamint harmadik országból ugyanezen repülőterekre induló járatok tekintetében, és amely adott esetben meghozza a szükséges intézkedéseket az utasok jogai tiszteletben tartásának biztosítása érdekében. Az utasok kijelölt bármely szervnél vagy a tagállam által kijelölt bármely illetékes szervnél panaszt tehetnek a rendeletnek a tagállam területén található repülőtéren történt állítólagos megsértésével vagy a tagállam területén található repülőtérről harmadik országból induló járatokkal kapcsolatban. A Bíróság már a Ruijsenaars és társai ítéletben megállapította, hogy ezek a „panaszok” inkább általában e rendelet megfelelő végrehajtásához hozzájáruló jelzésnek tekintendők, anélkül, hogy a kijelölt szerv köteles lenne e panaszok nyomán eljárni annak érdekében, hogy biztosítsa minden egyes utas jogát ahhoz, hogy kártalanításban részesüljön.^[24] A „panasz” jellegét és tartalmát tekintve tehát különbözik az utas által a személyszállítási szolgáltatás törlése miatt neki járó kártalanítás iránt egyénileg benyújtott kérelemtől. A panasszal az utas az illetékes szerv tudomására hozza a fuvarozókat terhelő valamely kötelezettség állítólagos megsértését. A Bíróság az Irish Ferries ítéletben rámutatott arra is, hogy a szállító „bizonyos mérlegelési mozgástérrel rendelkezik e jelzés figyelembevételét illetően”.^[25]

A rendelet értelmében tagállamok által a rendelet megsértésére előírt szankcióknak hatékonynak, arányosnak és visszatartó erejűnek kell lenniük. Kérdés, hogy mit értünk a „szankció” fogalma alatt. A Bíróság korábban már megállapította, hogy e szankciók jellegüket és hatályukat tekintve egyértelműen különböznek azoktól a kényszerítő intézkedésektől, amelyekkel a nemzeti szerv a légi utasnak a járatának törlése miatt járó, átalányjellegű kártalanítás megfizetését kívánja elérni. A Ruijsenaars és társai ítéletben a Bíróság azt is kimondta, hogy a „szankciók” a nemzeti szerv által az általános felügyeleti feladatának gyakorlása során megállapított jogsértésekre válaszul elfogadott intézkedéseket jelentik,

[23] Ld. „Útiterv az egységes európai közlekedési térség megvalósításához – Úton egy versenyképes és erőforráshatékony közlekedési rendszer felé”, 2011. március 28i bizottsági fehér könyv, (COM(2011) 144 végleges, 25. pont.

[24] Ruijsenaars és társai ítélet 31. pont.

[25] A C-570/19. sz. Irish Ferries ügyben 2021. szeptember 2-án hozott ítélet (ECLI:EU:C:2021:664), 118. pont

„nem pedig minden egyes konkrét esetben hozandó közigazgatási végrehajtási intézkedéseket”.^[26] A Bíróság azonban ebben az ügyben úgy vélte, hogy 16. cikkének szövege egyáltalán nem tiltja, hogy valamely tagállam ilyen végrehajtási hatáskört ruházzon az e rendelet végrehajtásáért felelős szervre. A főtanácsnoki indítványnak az ítélet részéve is tett érvelése szerint a cikk megfogalmazásából az következik, hogy a tagállamok mozgástérrel rendelkeznek azon hatásköröket illetően, amelyeket az utasok jogainak védelme céljából a nemzeti szerveiknek biztosítani kívánnak.^[27]

2. A rendszertani és célkutató értelmezés eredményei

A főtanácsnok és a Bíróság elvégezte a 16. cikk rendszertani és teleologikus értelmezését is. Az ítélet leszögezi, hogy a rendelet alkalmazására kijelölt tagállami szervek hatáskörének egyetlen korlátja a légi utasok azon joga, hogy a rendeletben előírt általánycártérítéshez képest további kártalanítást kérjenek bíróság előtt.^[28] Az ítélezési gyakorlat értelmében ugyanis az általányösszegek olyan egységesített és azonnali kártalanításnak minősülnek, amely alkalmas az illetékes bíróságok előtt történő jogérvényesítéssel együtt járó nehézségek elkerülésére, az ún. további kártalanítás^[29] az érintett légi utas saját konkrét kárára vonatkozik, amelyet egyénileg és utólagosan kell értékelni.^[30] Ezzel szemben az általányösszegek csupán azon károk megtérítésére szolgálnak, amelyek minden érintett utas esetében szinte azonosak.^[31] A főtanácsnok is utalt arra ezzel összefüggésben, hogy az általányösszegek esetén mind az utasok, mind a légi fuvarozók meg tudják határozni a fizetendő kártalanítás összegét, mivel azt nem az egyes utasok sajátos körülményeinek függvényében, esetenként értékelik, hanem kizárólag az érintett légi járat hosszától és célállomásától függ.^[32]

Az eldöntendő kérdés viszont az volt, hogy az általányösszegek megfizetésére való kötelezést a tagállami jogalkotó pontosan kinek a hatáskörébe adhatja. Ez lehet a tagállami bíróság, lehet egy tagállami közigazgatási szerv, vagy esetleg mindkettő. A korábbi ítélezési gyakorlat ezt a választási lehetőséget annyiban korlátozta, hogy egy tagállami szerv végrehajtási hatáskörének elismerése sem-

[26] Ruijsenaars és társai ítélet 32. pont.

[27] Ld. a főtanácsnoki indítvány 43. pont.

[28] Ld. ítélet 29. pont.

[29] Ld. rendelet 12. cikk.

[30] Ld. 2019. július 29i Rusu ítélet, C354/18, EU:C:2019:637, 28. és 36. pont.

[31] Ld. 2019. július 29i Rusu ítélet, C354/18, EU:C:2019:637, 30. pont; az ott hivatkozott ítélezési gyakorlat.

[32] Ld. főtanácsnoki indítvány 46. pont. A Bíróság a Rusu ítéletben kimondta azt is, hogy „sem a 261/2004 rendelet 7. cikkének (1) bekezdése, sem e rendelet egésze nem írja elő az érintett utasok utazásának céljával összefüggő egyedi károk megtérítését, amelyek orvoslása feltétlenül megköveteli az okozott kár mértékének esetenkénti elbírálását, és következésképpen csak utólagos és egyéniesített kártérítés tárgya lehet” (31. pont).

miképpen sem foszthatja meg sem a légi utasokat, sem a légi fuvarozókat attól a lehetőségtől, hogy keresetet indítsanak az illetékes nemzeti bíróság előtt.^[33] A Bíróság ezt egyrészt azzal indokolta, hogy az általányösszegű kártalanítás iránti kérelem az uniós jog által biztosított jog érvényesítésére irányul, az Európai Unió Alapjogi Chartájának 47. cikke elismeri az ilyen utas hatékony jogorvoslathoz és bírósághoz forduláshoz való jogát, amely bíróságnak adott esetben lehetősége van arra, hogy az EUMSZ 267. cikk alapján előzetes döntéshozatal iránti kérelemmel forduljon a Bírósághoz. Másrészt a légi fuvarozónak lehetőséget kell biztosítani arra, hogy keresetet indítson azon határozattal szemben, amellyel a nemzeti szerv, amelyhez egyéni utaspanasszal fordultak, e rendelet alapján kötelezte őt az említett utasnak járó kártalanítás megfizetésére.^[34]

A légitársaság érvelése szerint a rendelet alapján ezt a hatáskört csak bíróság gyakorolhatja, tagállami közigazgatási szervet nem lehet vele felruházni. A főtanácsnok ezzel szemben úgy vélte, hogy a magyarhoz hasonló szabályozás hozzájárul a kártalanítási eljárás egyszerűségéhez, gyorságához és hatékonyságához, elkerülve, hogy az érintett légi utasnak a neki járó kártalanítás kifizetése érdekében az illetékes igazságszolgáltatási szervek előtt keresetet kelljen indítania, amely hosszadalmasabb és néha összetettebb lépéseket vonhat maga után.^[35] A Bíróság maga is helyt adott ennek a gondolatmenetnek, kiegészítve aztal, hogy a rendelet egyik legfőbb célkitűzése az utasok magas szintű védelmének biztosítására irányul, amellyel összhangban van az alapügyben szóban forgó magyar szabályozás. Az ítélet – teljes mértékben követve a főtanácsnok indítványában kifejtett érvelését – azt is megállapította, hogy a tagállami közigazgatási szervnek biztosított hatáskör hozzájárulhat a nemzeti bíróságoknál a kártalanítási keresetek rendkívül magas számából eredő túlterheltség csökkentéséhez.^[36]

Egy lehetséges kockázat azonosítható ezzel összefüggésben. Egy korábbi ügyben is rámutatott a Bíróság annak a veszélyére, hogy ugyanazt az egyedi helyzetet esetleg eltérően értékelheti a nemzeti szerv, illetve a nemzeti bíróság. Ezenkívül az a veszély is fennáll, hogy a fizetendő kártalanítás kifizetése iránt párhuzamosan két kérelmet, egyet a nemzeti szerv, egy másikat pedig a nemzeti bíróság előtt terjesztenek elő.^[37] A főtanácsnok azonban úgy vélte, hogy a tagállamok elháríthatják e veszélyt olyan eljárási jellegű intézkedések elfogadásával, amelyek meghatározzák a közigazgatási és bírósági eljárások egymás közötti viszonyát.^[38]

A fenti indokok alapján a Bíróság azt a választ adta a Fővárosi Törvényszék kérdésére, hogy a tagállamoknak lehetőségük van arra, hogy feljogosítsák a ren-

[33] Ld. az utasok vonatkozásában: 2012. november 22i Cuadrench Moré ítélet, C139/11, EU:C:2012:741, 23. pont.

[34] Ld. ítélet 37. pont.

[35] Ld. főtanácsnoki indítvány 48. pont.

[36] Ld. ítélet 40. pont.

[37] Ld. Ruijssenaars és társai ítélet 34. pont.

[38] Ld. főtanácsnoki indítvány 51. pont.

delet végrehajtásáért felelős nemzeti szervet arra, hogy az utasoknak ugyan-ezen rendelet alapján járó kártalanítás megfizetésére kötelezze a légi fuvarozót, ha e nemzeti szervhez egyéni utaspanasszal fordultak, feltéve, hogy ezen utas és a légi fuvarozó számára rendelkezésre áll a bírósági jogorvoslat lehetősége. A válasz egyben azt is jelenti, hogy a Kormányhivatal mint fogyasztóvédelmi hatóság jogosult fogyasztóvédelmi hatóságként a rendelet által meghatározott általányösszegű kártalanítás megfizetésére kötelezni a légi fuvarozást végző társaságokat.

V. KÖVETKEZTETÉSEK

A közös közlekedéspolitikán belül a légiközlekedési jog az elmúlt két évtizedben egy igen sok ágazatra kiterjedő, és számos izgalmas jogértelmezési vitát generáló jogterületté nőtte ki magát, amely még jelentős fejlődési potenciált hordoz magában. Már egy évtizeddel ezelőtt is időszerű lett volna a 2004-es rendelet revíziója az addigi ítélkezési gyakorlat fényében.^[39] Az Európai Bizottság el is készítette az erre vonatkozó javaslatát, amely azonban nem kapta meg az Európai Parlament és a Tanács támogatását.^[40] Az elmúlt évtizedben számtalan új határozattal bővült a rendeletre vonatkozó luxemburgi ítélkezési gyakorlat. Bár a jelen tanulmány által bemutatott jogértelmezési probléma viszonylag egyszerűnek és marginálisnak tűnik a többi – a légi utasokra vonatkozó joganyag jóval jelentősebb – részterülethez képest, mégis rámutat annak szükségességére, hogy egyre inkább időszerű lenne a rendelet rekodifikációja.

IRODALOM

- Angyal Zoltán (2010): Légiközlekedési alapfogalmak az Európai Bíróság esetjogában. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 2010/1. sz.
- Angyal Zoltán (2011): *Légiközlekedési jog az Európai Unióban*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Angyal Zoltán (2013): Új tendenciák a légi utasok jogainak uniós szabályaiban, In: *Debreceni Jogi Műhely*. X. évf., 2013/3. sz.
DOI: <https://doi.org/10.24169/djm/2013/4/1>.
- Arnold, Kinga – Mendes de Leon, Pablo (2010): *Regulation (EC) 261/2004 in the Light of the Recent Decisions of the European Court of Justice: Time for a Change?!* *Air and Space Law*. 35/2. sz.
DOI: <https://doi.org/10.54648/aila2010013>.
- Bartlik, Martin (2007): *The Impact of EU Law on the Regulation of International Air Transportation*. Ashgate Publishing Ltd., Farnham, UK.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315239071>.

[39] Ld. Arnold, Mendes de Leon, 2010, 91-112.

[40] Ld. Angyal, 2013, 1-9.

- Diederiks-Verschoor, I. H. Philepina (2006): *An Introduction to Air Law*. Eighth Revised Edition. Kluwer Law International, London–The Hague–Boston. DOI: <https://doi.org/10.54648/aila2007010>.

JOGFORRÁSOK

- A Tanács 295/91/EGK rendelete (1991. február 4.) a menetrendszerű légi közlekedésben visszautasított beszállás kártalanítási rendszerének közös szabályainak megállapításáról (HL L 36., 1991.2.8., 5.).
- A Tanács állásfoglalása (2000. október 2.) a légi utasok jogairól (HL C 293., 2000.10.14., 1.).
- Az Európai Parlament és a Tanács 261/2004/EK rendelete (2004. február 11.) visszautasított beszállás és a légi járatok törlése vagy hosszú késése esetén az utasoknak nyújtandó kártalanítás és segítség közös szabályainak megállapításáról, és a 295/91/EGK rendelet hatályon kívül helyezéséről (HL L 46., 2004.2.17., 1.).
- Javaslat: Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a visszautasított beszállás és légi járatok törlése vagy hosszú késése esetén az utasoknak nyújtandó kártalanítás és segítség közös szabályainak megállapításáról, COM (2001) 784 végleges, 2001.12.21.
- „Útiterv az egységes európai közlekedési térség megvalósításához – Úton egy versenyképes és erőforráshatékony közlekedési rendszer felé” című, 2011. március 28i bizottsági fehér könyv, (COM(2011) 144 végleges).

ÍTÉLETEK JEGYZÉKE

- 2012. november 22i Cuadrench Moré ítélet, C139/11, EU:C:2012:741.
- 2019. július 29i Rusu ítélet, C354/18, EU:C:2019:637.
- A C-145/15. és C-146/15. sz. K. Ruijssenaars és társai kontra Staatssecretaris van Infrastructuur en Milieu ügyben 2016. március 17-én hozott ítélet (ECLI:EU:C:2016:187).
- A C-570/19. sz. Irish Ferries ügyben 2021. szeptember 2-án hozott ítélet (ECLI:EU:C:2021:664).
- A főtanácsnok Ruijssenaars és társai egyesített ügyekre vonatkozó indítványára (C145/15 és C146/15, EU:C:2016:12).
- A légi utasok védelme az Európai Unióban, COM (2000) 365 végleges, 2000.6.21.

•
Csegöld (Fotó: Papp László)

BARTA JUDIT*tanszékvezető egyetemi tanár**ME Állam- és Jogtudományi Kar*

A pszichés nyomásgyakorlás, mint tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat

Először joghallgatóként találkoztam az Ünnepelettel a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán, majd doktorhallgatóként, később oktatóként is együtt dolgozhattam Vele a Kereskedelmi Jogi Tanszéken, sőt intézetigazgatóként, hosszabb ideig a felettesem is volt. Az első benyomást követően kialakult tisztelet később őszinte elismeréssé mélyült, ami rendíthetetlenül tartja magát a mai napig.

Jelen tanulmány a hazai fogyasztóvédelmi jog első és évtizedek óta töretlenül kiemelkedő képviselőjének a tiszteletére készült, magától értetődően fogyasztóvédelmi témában, ezzel kívánva sok szép örömet, további sikereket, jó egészséget az Ünnepeletnek születésnapja alkalmából.

ABSZTRAKT

A tanulmány öt év távlatában^[1] kívánja feldolgozni azon, nagyobb visszhangot kapott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokat, amelyek esetében pszichés nyomásgyakorlás történt.^[2] Egyrésztől kutatva azt, hogy mely tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok keretében történt meg ez és milyen módon, másrésztől vizsgálva azt, hogy az egyre jobban teret nyerő elektronikus kereskedelemnek^[3] és vele együtt a digitalizációnak milyen szerepe van mindebben. Az ügyeket csoportosítva, kronológiai rendben ismertetem.

[1] A tanulmány nem tér ki a 2022 októberében, a Cup Revolution Szolgáltató Kft.-vel szemben indított versenyhatósági vizsgálatra, mert az még nem zárult le (VJ/34/2022. számú ügy). A kft. partnerein keresztül számos hazai fesztivál, koncerthelyszín, vendéglátóhely és sportrendezvény műanyagpohár-visszaváltó (ún. repohár) rendszerét biztosítja. A Cup Revolution gyakorlata szerint a fogyasztók csak repohárban vásárolhatnak italt, a visszaszolgáltatásukkor azonban nem pénzt, hanem (lényegében mindenhol kizárólag repohárra váltható) token-t kapnak. A gyanú szerint a vállalkozás kereskedelmi módszere – figyelemmel annak helyére, időzítésére és jellegére – pszichés nyomásgyakorlással torzíthatja a fogyasztók döntését, valamint a velük szembeni hatalmi helyzet kihasználásával korlátozhatja döntésszabadságukat. Ld. a vonatkozó GVH sajtóközleményt.

[2] Több ügy is szerepel „A GVH Versenytanácsának elvi jelentőségű döntései a Tpv-t., a Tpv-t. III. fejezete, az Fttv., a Grt., az Éltv., a 1169/2011/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet, valamint a Gyftv. egyes rendelkezési kapcsán” című anyagban. Ld. GVH.hu: Elvi jelentőségű döntések, 2007.

[3] Lásd erről bővebben Strihó, 2020.

Kulcsszavak: tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat ■ pszichés nyomásgyakorlás
 ■ fekete lista 7. pont ■ agresszív kereskedelmi gyakorlat ■ különösen kiszolgáltatott fogyasztó
 ■ digitalizáció

I. A VONATKOZÓ TÖRVÉNYI SZABÁLYOZÁS

Az ún. pszichés nyomásgyakorlás, a joggyakorlat alapján, többféle tisztességtelen kereskedelmi gyakorlattal kapcsolatban is megjelenhet, amelyekre a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvény (Fttv.) rendelkezéseit kell alkalmazni.

Az Fttv. 1. §-ának (1) bekezdése értelmében ez a törvény állapítja meg az áruhoz^[4] kapcsolódó, a kereskedelmi ügylet lebonyolítását megelőzően, annak során és azt követően a fogyasztóval^[5] szemben alkalmazott kereskedelmi gyakorlatokra^[6] vonatkozó követelményeket, és az azok megsértésével szembeni eljárás szabályait.

Az Fttv. 3. §-ának (1) bekezdése általános érvennyel mondja ki, hogy tilos a tisztességtelen^[7] kereskedelmi gyakorlat. Az Fttv. kifejezetten az agresszív kereskedelmi gyakorlat tekintetében említi a pszichés nyomásgyakorlást. Az Fttv. 3. §-ának (3) bekezdése szerint tisztességtelen különösen az a kereskedelmi gyakorlat, amely agresszív (8. §). Az agresszív kereskedelmi gyakorlat tanúsításával tehát megvalósul az Fttv. 3. § (1) bekezdésében előírt tilalom megsértése.

[4] Az Fttv. 2. §-ának

c) pontja rögzíti, hogy a törvény alkalmazásában áru minden birtokba vehető forgalomképes ingó dolog – ideértve a pénzt, az értékpapírt és a pénzügyi eszközt, valamint a dolog módjára hasznosítható természeti erőket – (a továbbiakban együtt: termék), az ingatlan, a szolgáltatás, továbbá a vagyoni értékű jog.

[5] Az Fttv. 2. §-ának

a) pontja szerint fogyasztó az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységén kívül eső célok érdekében eljáró természetes személy.

[6] Az Fttv. 2. §-ának

d) pontja értelmében a kereskedelmi gyakorlat a vállalkozásnak, illetve a vállalkozás érdekében vagy javára eljáró személynek az áru fogyasztók részére történő értékesítésével, szolgáltatásával vagy eladásösztönzésével közvetlen kapcsolatban álló magatartása, tevékenysége, mulasztása, reklámja, marketingtevékenysége vagy egyéb kereskedelmi kommunikációja.

[7] Az Fttv. 3. §-ának (2) bekezdése szerint tisztességtelen az a kereskedelmi gyakorlat,

a) amelynek alkalmazása során a kereskedelmi gyakorlat megvalósítója nem az ésszerűen elvárható szintű szakismerettel, illetve nem a jóhiszeműség és tisztesség alapelveinek megfelelően elvárható gondossággal jár el (a továbbiakban: szakmai gondosság követelménye), és

b) amely érzékelhetően rontja azon fogyasztó lehetőségét az áruval kapcsolatos, a szükséges információk birtokában meghozott tájékozott döntésre, akivel kapcsolatban alkalmazzák, illetve akihez eljut, vagy aki a címzettje, és ezáltal a fogyasztót olyan ügyleti döntés meghozatalára készteti, amelyet egyébként nem hozott volna meg (a továbbiakban: a fogyasztói magatartás torzítása), vagy erre alkalmas.

Az Fttv. 8. § (1) bekezdése szerint agresszív az a kereskedelmi gyakorlat, amely – figyelembe véve valamennyi tényszerű körülményt – pszichés vagy fizikai nyomásgyakorlással – akár a fogyasztóval szembeni hatalmi helyzet kihasználása, akár a fogyasztó zavarása révén – az adott helyzetben jelentősen korlátozza, vagy alkalmas arra, hogy jelentősen korlátozza a fogyasztónak az áruval kapcsolatos választási vagy magatartási szabadságát, illetve lehetőségét a tájékozott döntés meghozatalára, és ezáltal a fogyasztót olyan üzleti döntés^[8] meghozatalára készíti, amelyet egyébként nem hozott volna meg, vagy erre alkalmas.

Az Fttv.-ben szereplő agresszív kereskedelmi gyakorlat kifejezés nem azonosítható a hétköznapi nyelvben használatos agresszióval, az erőszakos, fenyegető fellépésen túl a pszichikai nyomásgyakorlás egyéb fajtáit is tartalmazza,^[9] akár pozitív tartalmú üzenetekkel is lehet agresszív kereskedelmi gyakorlatot folytatni, ugyanis a magatartás gyakori ismétlése pozitív tartalmú üzenet esetén is kézenfekvően válhat a fogyasztó számára.^[10]

Az Fttv. 8. § (2) bekezdése szerint annak megállapítására, hogy egy kereskedelmi gyakorlat agresszív-e, több tényezőt is figyelembe kell venni, pl.:

a) a kereskedelmi gyakorlat időzítése, helye, jellege és alkalmazásának időtartama,

b) a kereskedelmi gyakorlat során alkalmazott szóhasználat vagy magatartás fenyegető, félelemkeltő vagy becsmérlő volta,

c) súlyos, a fogyasztó ítélőképességének korlátozására alkalmas, a kereskedelmi gyakorlat megvalósítója által ismert körülmény felhasználása a fogyasztó áruval kapcsolatos döntésének befolyásolására, stb.

Az Fttv. 8. §-ának (2) bekezdése nem taxatív, illetve konjunktív felsorolást tartalmaz, így az abban meghatározott pontok bármelyikének megvalósulása elegendő ahhoz, hogy a kereskedelmi gyakorlat agresszívnek minősüljön, másrészt az agresszív kereskedelmi gyakorlatok köre nem korlátozódik a (2) bekezdésben felsorolt esetekre.

[8] Az Fttv. 2. §-ának

h) pontja alapján az üzleti döntés a fogyasztó arra vonatkozó döntése, hogy kössön-e, illetve hogyan és milyen feltételek mellett kössön szerződést, továbbá hogy gyakorolja-e valamely jogát az áruval kapcsolatban.

[9] A VJ/105/2012. számú ügyben a vizsgálattal érintett jós műsoraiban szóbeli közlésekkel, fény- és hanghatásokkal folyamatosan, szisztematikusan és ismétlődő (a kihagyhatatlan megoldásokat, a visszautasíthatatlan segítséget hangsúlyozó) kifejezésekkel arra ösztönözték a műsor nézőit, hogy minél gyorsabban telefonáljanak, általában az adott lehetőség különleges voltát hangsúlyozva, a műsoridő utolsó részében azt is hangsúlyozva, hogy már csak kevés idő áll a fogyasztó rendelkezésére a telefonálásra. A televíziós műsor egésze nem a fogyasztók kellő, az átgondolt döntés meghozatalát szolgáló tájékoztatását szolgálta, hanem a fogyasztó sürgetését, a döntéshozatal megzavarását. A műsor egésze, annak kialakítása alkalmas volt pszichés nyomásgyakorlásra, amely a döntési folyamat zavarása révén jelentősen korlátozhatta a fogyasztó választási vagy magatartási szabadságát (azaz hogy telefonál-e vagy sem), illetve a fogyasztó lehetőségét a tájékozott döntés meghozatalára. Lásd még a VJ/22/2013. számú versenyfelügyeleti eljárást, ahol gyerekek felé irányult a kereskedelmi kommunikáció a „KUBU – A FOCI BAJNOKAI” elnevezésű promócióval kapcsolatban.

[10] VJ/117/2009., VJ/3/2010. és VJ/119/2010. számú ügyek.

A fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról szóló közösségi irányelv (UPC irányelv)^[11] meghatároz egy ún. fekete listát (I. melléklet), amelyet az Fttv. teljes egészében átemelt. „Ez azt jelenti, hogy a konkrét eset összefüggéseinek mérlegelését igénylő tényállási elemek meghatározása mellett az Fttv. melléklete meghatározza azokat a kereskedelmi gyakorlatokat is, amelyek minden körülmények között tisztességtelennek minősülnek. E tényállások tekintetében a jogalkalmazónak a törvény nem ad mérlegelési lehetőséget, megvalósulásuk esetén ipso iure tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatnak tekintendők.”^[12]

E melléklet megkülönbözteti a megtévesztő és az agresszív kereskedelmi gyakorlatokat. Agresszív kereskedelmi gyakorlatnak minősülnek a 23a-c^[13] pontoktól a 31. pontig felsoroltak. Ugyanakkor a GVH gyakorlatában megjelenik a pszichés nyomásgyakorlásra való hivatkozás a fekete lista 7. pontjával kapcsolatban is, amely egyébként a megtévesztő kereskedelmi gyakorlatok közé van besorolva. A 7. pont szerint tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat a fogyasztó azonnali döntéshozatalra készítése céljából annak valótlan állítása, hogy az áru csak nagyon korlátozott ideig áll rendelkezésre, vagy bizonyos feltételek mellett csak nagyon korlátozott ideig áll rendelkezésre, és ezáltal a fogyasztó megfosztása a tájékozott döntéshozatalra szükséges időtől és alkalomtól.

Az Fttv. 4. § (1) bekezdése szerint, a kereskedelmi gyakorlat megítélése során az olyan fogyasztó magatartását kell alapul venni, aki ésszerűen tájékozottan, az adott helyzetben általában elvárható figyelmességgel és körültekintéssel jár el. Az Fttv. azt az ún. átlagfogyasztót veszi viszonyítási alapul, aki megfelelően tájékozott, figyelmes és körültekintő, azaz tudatos, és az ilyen fogyasztó szempontjából kell vizsgálni azt, hogy az adott kereskedelmi gyakorlat tisztességtelennek minősül-e.

A GVH joggyakorlata szerint viszont az agresszív kereskedelmi gyakorlatok, különösen pedig a pszichés nyomásgyakorlás esetében nincs jelentősége a fogyasztói tudatosságnak (bár annak hiánya megkönnyítheti a nyomásgyakorlást), ugyanis a fogyasztó zavarásának (elsősorban pszichés) eszközei bármely fogyasztóra egyformának hathatnak. A pszichés nyomásgyakorlástól éppen azért indokolt a fogyasztókat védeni, mert ezen eszközökre nem tud a fogyasztó felkészülni, nem tudja ezeket racionálisan eljárva sem elkerülni, hiszen ezen eszközök éppen hogy nem a józan észre, a racionális megfontolásokra, hanem az érzelmekre, az érzésekre, a lelkiismeretre, a tudatalattira stb. hathatnak.^[14]

Az Fttv. 4. § (2) bekezdése külön kitér arra, hogy ha a kereskedelmi gyakorlat nem az átlagfogyasztók felé, hanem különösen kiszolgáltatott fogyasztók cso-

[11] Az Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK irányelve a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól.

[12] Fazekas, 2015, 36.

[13] Beiktatta: Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/2161 irányelve.

[14] Pl.: HelloPay Zrt. VJ/64/2017. számú ügy, Alza.hu VJ/16/2020 számú ügy, Viagogo AG VJ/42/2019. számú ügy.

portja felé irányul, az adott kereskedelmi gyakorlatot az érintett csoport tagjaira általánosan jellemző magatartás szempontjából kell értékelni.

Tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat esetén a fogyasztóvédelmi hatóság jár el, kivételesen, ha a kereskedelmi gyakorlat a gazdasági verseny érdemi befolyásolására alkalmas, akkor a Gazdasági Versenyhivatal (GVH), ha pedig az pénzügyi szolgáltatással kapcsolatos, akkor a Magyar Nemzeti Bank a kompetens (Fttv. 10. § (1)-(3) bekezdések).^[15]

II. AZ UTÓBBI ÖT ÉVBEN FELMERÜLT JELENTŐSEBB ÜGYEK

1. Agresszív kereskedelmi gyakorlatnak minősülő magatartások

a. HelloPay Zrt. VJ/64/2017. számú ügy^[16]

Az eljáró versenytanács megállapította, hogy a HelloPay Zrt. 2016. április 15-től agresszív kereskedelmi gyakorlatot folytatott azáltal, hogy a HelloPay terminálokon a 10%-os borraivaló/adomány mérték kiemelésével, annak alapbeállításával pszichés nyomást gyakorolt a fogyasztókra.

A HelloPay terminál jellemzően nagy látogatottságú fesztiválokon, rendezvényeken és vendéglátóhelyeken kerül alkalmazásra, lehetővé téve a kártyás fizetést. Az elmúlt években a hazai, nagyobb tömegeket vonzó fesztiválokon mindenhol bevezetésre került valamilyen készpénzmentes fizetési rendszer. Fesztiválkörnyezetben jellemzően készpénz egyáltalán nem elfogadott.

A határozat szerint egyrésztől semmi nem indokolja, hogy ne a fizetendő összeg jelenjen meg alapbeállításaként, másrésztől a fogyasztó számára társadalmi elvárást sugall a 10% mértékű borraivaló alapértelmezett beállítása, ha ettől kevesebbet, vagy egyáltalán nem kíván borraivalót adni, felmerülhet benne, hogy negatív reakcióra számíthat a szolgáltató részéről („sóhernek” vagy „szűkmarkúnak” tűnik).

Ez a konfliktust magában hordozó helyzet nyomasztó lehet a fogyasztó számára.

A borraivaló mértékének automatikus beállításával a fogyasztónak kell egy olyan aktív és a másik fél által is észlelhető magatartást megvalósítania és felvállalnia (ha egyáltalán észleli, hogy a fizetendő összeg borraivaló is tartalmaz, amelyen változtathat), amivel tulajdonképpen negatívan minősíti az adott felszolgáltót, pincért vagy pultost. Az átlagos fogyasztóról pedig mindenképpen elmondható, hogy az ilyen konfliktusos szituációkat, negatív felhangú interakciókat kerüli, és inkább hajlandó annak elkerülése végett az automatikus beállítást jóváhagyni.

[15] Lásd még Hajnal, 2018, 20.

[16] Az üggyel foglalkozik Szabó Kenéz is, lásd Szabó, 2021, 1-14.

A 10%-os (vagy bármely más, nullától különböző) mérték alapbeállításként való alkalmazása azt sugallja a fogyasztónak, hogy ekkora mértékű borraavlót kell adnia, ami megzavarja az üzleti döntési folyamat egészét.

A HelloPay terminál olyan szolgáltatások esetében is alapbeállításként alkalmazta a 10%-os borraavlót, ahol a fogyasztóban ennek indokoltsága fel sem merül (könyvesbolt, önkiszolgálás stb.). Ezek esetében a probléma az volt, hogy a fogyasztónak csak korlátozott ideje volt a döntésre (pl. hosszas sorban állást követően gyors fizetés), és több esetleges zavaró körülmény is felmerült (zaj, tömeg, mások türelmetlensége stb.), így nem volt ideje felmérni, felismerni a helyzetet, és valóban arról dönteni, kíván-e borraavlót adni vagy sem.

A terminálon és a kártyaleolvasón is minden esetben a 10% borraavlóval emelt végösszeg volt kiemelve, egyértelműen és hangsúlyosan.

A határozat kiemeli azt is, más korábbi határozatra is hivatkozva,^[17] hogy nem tekinthető választási helyzetnek, így nem hozható körülmekintő, megalapozott döntés, ha egy vállalkozás a szolgáltatása elfogadását „alapértelmezettként” állítja be, és nem teszi szükségsszerűvé az aktív döntést, mivel így a fogyasztó tényleges hozzájárulása hiányzik a szolgáltatás nyújtásának elfogadásához.

- b. Booking.com VJ/17/2018. számú ügy és a Szallas.hu Zrt. VJ/41/2019. számú ügy

A két ügyet részletesen feldolgozta a Pusztahelyi Réka – Czibrik Eszter szerzőpáros az „Online kereskedelmi gyakorlatok tisztességtelensége a Booking.com döntés tükrében” című tanulmányában,^[18] valamint Szabó Kenéz a „Kereskedelmi gyakorlatok a tisztességtelenség határán” c. tanulmányában,^[19] így ezek ismertetése indokolatlan ismétlés lenne.

Mindkét vállalkozás, többek között, agresszív kereskedelmi gyakorlatot valósított meg, amikor a fogyasztókat sürgető üzenetekkel, pszichés nyomás-gyakorlással próbálták rábírní a mielőbbi szerződéskötésre. Az üzenetek azt a látszatot keltették, hogy az egyes szálláshelyek korlátozottan elérhetőek, vagy már eleve elérhetetlenek, illetve a konkrét számadatok tovább erősítették a fogyasztó érzetét az üzenetek valóság tartalmára vonatkozóan. A fogyasztóban ezen üzenetek sürgető jellege az ún. „lemaradástól való félelmet” (fear-of-missing-out, FOMO) idézte elő.

- c. Viagogo AG VJ/42/2019. számú ügy

Az eljáró versenytanács megállapította, hogy a Viagogo AG a vizsgált időszakban, 2019. januártól tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatot folytat a <https://www.viagogo.com/hu> weboldalon, mivel a teljes vásárlási folyamat alatt sürgető

[17] VJ/66/2014. számú ügy.

[18] Pusztahelyi – Czibrik, 2022, 78-93.

[19] Szabó, 2021, 1-14.

jellegű tájékoztatásokat tett közzé, amelyek tartalmuk és vizuális megjelenítésük révén összehatásukban alkalmasak pszichés nyomásgyakorlásra, így agresszív kereskedelmi gyakorlatot valósítottak meg.

A Viagogo különböző eseményekre belépőjegyek piacát biztosító weboldal, kizárólag az értékesítés bonyolítására alkalmas közvetítő platformot üzemeltet.

Az eljárás alá vont, 2019. január 1-től kezdődően a <https://www.viagogo.com/hu> weboldalon elérhető ajánlatokkal összefüggésben, a teljes vásárlási folyamat alatt sürgető jellegű tájékoztatásokat tett közzé (pl. „7 személy tekintette meg az elmúlt órában.”, „A helyszínen az összes jegy kevesebb, mint 4%-a elérhető jelenleg oldalunkon.”, „Kérjük, vedd figyelembe, hogy ezek a jegyek nem lesznek elérhetők újra, ha elengeded őket.”). Ezek tartalmuk és vizuális megjelenítésük révén összehatásukban azt a látszatot keltették, hogy az adott esemény iránt folyamatos az érdeklődés, valamint az eseményre érkező folyamatos jegyfoglalások miatt gyorsan fogynak a szabad helyek.

A Viagogo eladási taktikái között szerepeltek még az alábbiak is: „Elérted a legolcsóbb jegyet ebben a szekcióban”, „Tipp: ezek az utolsó jegyek ezen az áron, ne várj, amíg már túl késő lesz!”, „Az előadó jegyeire nagyon nagy a kereslet”, „Utolsó jegy ebben a szekcióban!”.

Sürgető jellegű, a keresletre, az elérhetőségre vonatkozó állítások a jegyvásárlás folyamatában valamennyi fogyasztói lépés során megjelentek, méghozzá kiemelten (eltérő, élénk színnel, központi elhelyezésben, eltérő méretű és típusú betűvel szedve, felugró ablakban, visszaszámláló óra megjelenítésével, stb.) és összességükben azt a hatást keltették, hogy a fogyasztónak érdemes sietnie, nehogy lemaradjon a kiváló ár-érték arányú belépőjegyről, amely az oldalon gyorsan fogy, nagy rá a fogyasztói érdeklődés.

A foglalást végző fogyasztó még a foglalási folyamat utolsó lépéseiben, adatai megadásakor is találkozott sürgető jellegű üzenetekkel felugró ablakban, továbbá a 9:59-ről induló visszaszámláló óra is folyamatosan látható volt. Amikor a platform arra figyelmeztetett, hogy már csak pár perce van a jegyek lefoglalására/megvásárlására, ez a gyakorlat kifejezetten azt közvetítette a fogyasztó felé, hogy amennyiben záros határidőn belül nem fejezi be a foglalást, az ajánlatról le fog maradni.

Az üzenetek egy képzelte vagy valós versenyhelyzetbe sodorhatták a fogyasztókat, akik így valóban pszichés nyomást élhettek át, hogy foglalásukat minél gyorsabban fejezzék be. A foglalási folyamat során az alkalmazott állítások ráadásul az egyébként már – a vásárlási folyamat megkezdése kapcsán, a vásárlásra való felhívást is megvalósító kereskedelmi gyakorlat által – ügyleti döntést hozott fogyasztót helyezték ebbe a helyzetbe.

A fenti gyakorlat tehát alkalmas volt arra, hogy pszichés nyomást fejtessen ki a fogyasztóra, amit tovább erősítettek más pozitív tartalmú, a jegyek jó ár-érték arányára utaló üzenetek, amelyek a foglalási folyamat során a már kialakult, sürgető verseny jellegű helyzetben a fogyasztókra helyezett pszichés nyomást fokozni képesek.

d. Alza.hu VJ/16/2020 számú ügy

Az eljáró versenytanács határozata szerint az Alza.hu Kft. és az Alza.cz a.s. eljárás alá vont vállalkozások 2016. szeptember 1. és 2020. május 12. között a www.alza.hu weboldalon, továbbá 2017. május 16. és 2020. május 12. között az Alza applikációban egyes termékajánlatokkal összefüggésben megjelenített „Jelenleg X ügyfél érdeklődik a termék iránt”, „A héten X ügyfél vásárolta meg ezt a terméket” és „Ma X ügyfél vásárolta meg ezt a terméket” típusú, illetve az ezekhez hasonló tájékoztatások alkalmazásával agresszív kereskedelmi gyakorlatot folytattak, azért, mert az állítások szövegezésük tartalma és vizuális megjelenítésük összehatása révén pszichés nyomásgyakorlás kifejtésére alkalmas módon sürgették a fogyasztót a termék megvásárlására vonatkozó döntése meghozatalában.

Az eljárás alá vontak által alkalmazott kommunikáció tartalma – különösen az állítások váltakozása esetén – összességében az volt, hogy az egyes termékek igen keresettek és népszerűek, mely kommunikáció egyes esetekben kiegészült olyan állításokkal is, amelyek arra utaltak, hogy a termék, illetve ajánlat csak korlátozottan elérhető. Mindezekre tekintettel az állítások azt sugallták a fogyasztó számára, hogy érdemes sietnie, és a terméket mielőbb megvennie. Ha nem teszi, más fogyasztók elkapkodják előle a termékeket, hiszen az elmúlt, rövid időszakban (az adott napon, és héten) is számottevő mennyiség fogyott a termékből, és a fogyasztóval egyidejűleg is épp számos fogyasztó érdeklődik a termék iránt.

Nemcsak egy állítás jelent meg a termékhez kapcsolódóan, hanem az állítások váltogatták egymást, a fogyasztó azzal szembesült, hogy belátható, rövid időn belül (az adott napon vagy az adott héten) számottevő, sok esetben százas nagyságrendű értékesítés történt az adott termékből, és a fogyasztóval egyidejűleg számottevő, sok esetben szintén százas nagyságrendű más fogyasztó érdeklődik ugyanazon termék iránt.

A vizsgált állítások egymásra hatása folytán az eljárás alá vontak a közösségi megerősítés elvére (*social proof*),^[20] a társadalmi bizonyíték elvére^[21] és a *social similarity* jelenségre^[22] egyaránt építeni kívántak.

A vizsgált állítások a felsorolt, figyelemfelkeltő eszközökre tekintettel az észszerűen eljáró, átlagos fogyasztó számára elkerülhetetlenek voltak. Mindezekre tekintettel az eljáró versenytanács szerint a kereskedelmi gyakorlattal az eljárás alá vontak pszichés nyomásgyakorlással éltek a fogyasztókkal szemben, amely mind a vizsgált állítások és azok környezetéből fakadó sürgető jelleg, il-

[20] A közösségi megerősítés elve arra a pszichológiai jelenségre épít, hogy az emberek a döntéseik meghozatala során hajlamosak hagyatkozni arra, hogy mások hogyan döntenek és mit gondolnak.

[21] A társadalmi bizonyíték elve azt hangsúlyozza, hogy az ember aszerint dönti el, mit tegyen, hogy más, hozzá hasonló emberek hogyan döntöttek.

[22] A konverzió-optimalizálás körében ismert jelenség, mely szerint az egyén konformitása hajlamos olyan irányban változni, amelyet saját csoportjának többsége fejez ki.

letve kimaradás érzés keltése (FOMO), mind a fogyasztók számára elkerülhetetlen, hangsúlyos megjelenítése folytán a fogyasztó zavarását valósította meg az ügyleti döntés meghozatalára irányuló folyamatban. Az eljáró versenytanács véleménye szerint valamennyi alkalmazott, a fogyasztók viselkedésének befolyásolását célzó technika összességében, de akár önállóan is alkalmas volt arra, hogy a fogyasztók ügyleti döntését befolyásolja, hiszen a számottevő, rövid időn belül történt vásárlás és a jelentős számú aktuálisan érdeklődő ügyfél számának megjelenítése – különösen szembeállítva a nagyságrendileg lényegesen alacsonyabb számú, szállításra kész termék darabszámmal – a gyorsabb döntéshozatalra készítették a fogyasztót.

e. Kúria Kfv. 37.116/2022/12. számú döntése

A felperes egyes ügyfelei állapotfelmérést követően egy, az egészségügyi állapotukra vonatkozó, angol nyelvű jelöléseket tartalmazó, képekkel illusztrált dokumentumot kaptak, utalva arra, hogy eredményeiket orvos is kiértékelte, majd az így feltárt egészségügyi problémáik javítására, megszüntetésére a felperes által árusított, magas árú, helyben megvásárolható termékek megvételére ösztönözték őket. Amennyiben a terméket egy összegben nem tudták kifizetni, úgy részletfizetési lehetőséget, hitelkonstrukciót is ajánlottak számukra.

Az alperes fogyasztóvédelmi hatóság szerint a felperes agresszív kereskedelmi gyakorlatot folytatott, mert az állapotfelmérés során az idő, koruk és egészségi állapotuk miatt kiszolgáltatott fogyasztókat fokozott pszichés nyomás (komoly, súlyos betegségekre, esetenként életveszélyes helyzetek utalás) mellett ösztönözte a termékek megvásárlására, azt sugallva, hogy azok az egészségi problémájukra megoldást jelenthetnek, holott azok kizárólag közérzetjavításra, illetve wellness céljára javasoltak.

Mindezen körülmények egyértelműen alkalmasak a fogyasztók ügyleti döntésének a befolyásolására, torzítására.

A hatósági döntést valamennyi, az ügyben eljáró bíróság helybenhagyta.

2. Az Fttv. Mellékletének 7. pontját megvalósító kereskedelmi gyakorlatok

a. Emporia Style Kft. VJ/33/2018. számú ügy

A GVH 2018. szeptember 18-án versenyfelügyeleti eljárást indított az Emporia Style Kft. ellen.

Az eljárás alá vont, 2016 novemberétől kezdődően az ATV, Mozi+, Story5, Fem3, Sláger Tv, Tv2 televíziós csatornákon sugárzott Ékszer TV című televíziós műsorában közzétett, továbbá az Ékszer TV című televíziós műsorával összefüggő egyéb kereskedelmi kommunikációjával (pl.: saját weboldala, www.youtube.com oldalon közzétett videók) megvalósította az Fttv. Mellékletének 7. pontjában foglalt tényállást.

Az eljárás alá vont által használt képi-, vizuális és szöveges elemek együttesen azt a látszatot keltették, hogy az elérhető rendkívül kedvezményes árak csak korlátozott ideig és korlátozott, folyamatosan csökkenő számú termékek esetében állnak rendelkezésre, mely alkalmas lehet a fogyasztók azonnali döntéshozatalra késztetésére, megfosztva őket a tájékozott döntéshez szükséges időtől és alkalomtól.

A korlátozott elérhetőséggel kapcsolatos magatartással összefüggésben a GVH azt a megállapítást tette – amint azt a VJ/17/2018. számú ügyben hozott határozatában is kifejtette –, hogy az agresszív kereskedelmi gyakorlatok esetén a fogyasztói tudatosságnak kevésbé van jelentősége, hiszen a pszichés nyomás-gyakorlás eszközei sokszor tudat alatti szinten hatnak, és az emberek vagy fel sem ismerik ezeket a technikákat, vagy gyakran még akkor is a befolyásuk alá kerülnek, ha egyébként képesek arra, hogy azonosítsák őket, sőt adott esetben akár még meg is kérdőjelezik valóság tartalmukat. Erre mutatott rá a GVH által 2020-ban közzétett, a digitális összehasonlító eszközök fogyasztói döntésre gyakorolt hatásainak feltárására vonatkozó piacelemzés^[23] is, amely szerint az online szállásfoglalási szolgáltatással összefüggésben a fogyasztók a szállások foglaltságára vonatkozó jelzéseket tudatos félrevezetésnek tartják, és a legtöbben nem hisznek a feliratoknak, ezért igyekeznek tudatosítani, hogy ne befolyásolja döntésüket, mégis hatékonyan működik az érzelmi befolyásolás, és előfordul, hogy ezért döntenek hirtelen valamelyik szálláshely mellett.

A sürgető tájékoztatások hatására a fogyasztó attól tarthat, hogy késlekedés esetén lemaradhat a kedvező ajánlatról, mivel az igénybevételére mindösszesen néhány perc áll rendelkezésére, ami nyilvánvalóan nem elegendő arra, hogy alaposan tájékozódjon a piacon elérhető további ajánlatokról. Emiatt a fogyasztó nincs abban a helyzetben, hogy az Emporia kínálatát összehasonlítsa más ékszerüzletek, webshopok ajánlataival, és meggyőződjön az eljárás alá vont által bemutatott ékszerek és árak egyedülállóan kedvező voltáról, az eljárás alá vont ígéreteinek, tájékoztatásainak valóságáról. A telefonálók számának hangsúlyozása, az ékszerek iránti jelentős érdeklődés bemutatása, a műsorvezetők közlései azzal a hatással is járhattak, hogy a fogyasztókban különböző érzelmeket váltottak ki, miszerint ha nem rendelnek mielőbb az exkluzív, kedvező árú ékszerekből, akkor lemaradhatnak a kivételes ajánlatról (FOMO hatás), míg az ún. „divatból való cselekvés” (*bandwagon effect*) elmélete arra alapoz, hogy a fogyasztók valamely termék iránti jelentős keresletet akként értékelik, hogy az a termék kedvező voltának, „must have” jellegének jele, így szeretnének ők is részesülni belőle.^[24] Ezek az érzelmi töltetek szintén a racionális döntések, a termékjellemzők és árak összevetésén alapuló fogyasztói cselekvések ellen hatnak, hozzájárulva ezáltal ahhoz, hogy a fogyasztókat a tájékozott döntés lehetőségétől megfosszák.

[23] Gazdasági Versenyhivatal, 2020.

[24] Lásd még a *bandwagon effect* tekintetében a Booking.com VJ/17/2018. számú ügyet.

b. NTH AG Asztro Show VJ/39/2019. számú ügy

Az eljáró versenytanács megállapította, hogy az NTH AG az Asztro Show műsorában 2019. évben a szolgáltatás korlátozott elérhetőségére vonatkozó állításokkal az Fttv. melléklet 7. pontjában foglalt tényállást megvalósította.

Az eljárás indítását az indokolta, hogy a GVH észlelte, hogy az NTH AG az RTL Klub televíziós csatornán sugárzott Asztro Show elnevezésű műsor kereskedelmi kommunikációs üzenete az volt, hogy a műsorban népszerűsített szolgáltatás, a jóslás, a jósok elérése és azzal együtt járó valamilyen nyereség/előny, illetve annak lehetősége csak nagyon korlátozott ideig áll rendelkezésre, és a megadott rövid időkeret leteltével megszűnik. Erre tekintettel jobb, ha a fogyasztó siet a műsorra történő telefonálással, hogy minél előbb igénybe tudja venni a szolgáltatást.

A műsorokban a kép folyamatos mozgásban volt. A képernyőn megjelenő futó sáv, a különböző mezőkbe injektált fényképek sokasága és a szöveges információk gyors mozgása, valamint a gyakran felbukkanó visszaszámláló óra is jellemzője volt a műsoroknak, amely képi sokféleség hangeffektekkel is kiegészült. A műsorok ideje alatt a képernyőn jól látható módon – jellemzően több alkalommal is – megjelent egy visszaszámláló óra, leggyakrabban egy, másfél vagy kétperces időtartammal. A képernyőn megjelent a felirat, hogy „Legyen gyors!” a műsorvezető többször élt azon szóhasználatokkal pl. „Legyen nagyon gyors”, „Gyorsan”, „Siessen”, „Lejár a gondolkodási idő”, „Az idő rövidül” és az érvelés fokozásával („Gyerünk, gyerünk! Már csak 30 másodperc”, „Siessen, siessen, siessen”).

A fogyasztói viselkedést kutató tudományokban ismert az ún. hiány-torzítás (*scarcity bias*), a fogyasztói magatartással kapcsolatos jelenség, mely szerint az akár mennyiségben, akár időtartamban korlátozottabban elérhető terméket vagy szolgáltatást a fogyasztók hajlamosabbak értékesebbként értékelni.^[25]

A fogyasztóknak gyakorlatilag esélyük sem volt felismerni a pszichés nyomásgyakorlást megvalósító technikák működési mechanizmusát (a tudatalattira való hatását), így azokkal szemben védekezni sem tudtak.

Az ügy érdekessége, hogy az eljáró versenytanács álláspontja szerint a vizsgált kereskedelmi gyakorlat kapcsán sérülékeny fogyasztói csoport volt azonosítható, mivel a műsor érintett fogyasztói célcsoportja az adott kereskedelmi gyakorlatra kifejezetten nyitottnak tekinthető, hiszékeny csoport. Ezen fogyasztók között vannak, akik pénzügyi gyarapodást szeretnének és remélnék, vagy egyéb kérdésekre (magánéleti, egészségügyi stb.) keresnek – gyakran kétségbeesetten – választ, megoldást. Önmagában az, hogy anyagi helyzetük javításának lehetőségét, vagy egyéb problémáik megoldási lehetőségét látják egy telefonos jósszolgáltatásban (az ilyen problémák kapcsán valós segítséget nyújtani képes szakemberekhez, vagy szakszolgáltatásokhoz fordulás helyett vagy mellett), az átlaghoz képest fokozott hiszékenységüket, sérülékenységüket igazolja, azaz kiszolgáltatottabbak az ilyen jellegű kereskedelmi gyakorlatokkal szemben.

[25] Lásd még a scarcity bias tekintetében a Booking.com VJ/17/2018. számú ügyet és a Viagogo AG VJ/42/2019. számú ügyet.

Az Fttv. értelmében a vállalkozásoknak különös felelősséggel kell eljárniuk, és fokozott elővigyázatosságot kell tanúsítaniuk, ha ésszerűen előre látható számukra, hogy kereskedelmi gyakorlatuk alkalmas a fogyasztók Fttv. szerinti különösen kiszolgáltatott, egyértelműen azonosítható csoportja magatartásának torzítására.

Az eljáró versenytanács álláspontja szerint a jelen versenyfelügyeleti eljárásban vizsgált kereskedelmi kommunikáció esetében az eljárás alá vont vállalkozásoknak ésszerűen előre kellett látnia az érintett fogyasztók jellemzőit, a gyakorlatuknak e fogyasztókra gyakorolt hatását, a fogyasztói magatartás befolyásolását, hiszen tudatában voltak az általuk nyújtott jószolgáltatás tartalmával, az abban megjelenő témákkal (pl. lottómágia, az univerzumi kapu nyitott állapota), amelyek önmagukban feltételezik az ilyen jellegű tanácsadáshoz fordulók fokozott hiszékenységét, sérülékenységét.

A fentiek alapján az eljáró versenytanács álláspontja szerint a versenyfelügyeleti eljárásban az Fttv. 4. § (2) bekezdése szerinti sérülékeny fogyasztói körrel van szó.

Az eljáró versenytanács szerint, ha az érintett fogyasztói kör egyébként is hiszékenysége miatt sérülékeny, akkor rájuk az azonnali döntéshozatalra készített üzenetek is erőteljesebben hatnak, azaz a szolgáltatás korlátozottságára utaló üzenetekre is fogékonyabbak.

c. The Hut.com Limited VJ/26/2019. számú ügy

A rendelkezésre álló adatok alapján az eljárás alá vont, többek között e-DM levelek^[26] útján népszerűsítette termékeit.

Az e-DM levelek túlnyomó többségében már magában a levél tárgyában szerepelt^[27] a korlátozott ideig fennálló árkedvezmény közlése. A tárgyban megjelenő tájékoztatás kiemelten fontos a fogyasztók számára, ez az első, amit elolvasnak, még akkor is, ha nem nyitják meg a levelet. Az e-DM leveleket a fogyasztók folyamatosan, két-három naponta kapták, így még ha pozitív tartalmú is az üzenet, hiszen kedvezményes árra utal, a fogyasztó számára megtakarítással kecsegtet, akkor is sürgető, a fogyasztók pszichés nyomásgyakorlást élhetnek át, hiszen az üzenet az, hogy az árukészlet vagy a kedvezmény igénybevételére nyitva álló idő korlátozott, és a vége egyre közeledik.

A rendelkezésre álló információk alapján nem volt olyan időszak, vagy akár egyetlen nap, hogy az eljárás alá vont ne kínáljon valamiféle akciót, a fogyasztók folyamatosan és rendszeresen kaptak az eljárás alá vonttól olyan hírleveleket, tájékoztatásokat, amelyek a kedvezmények korlátozott elérhetőségére utaltak. Továbbá az eljárás alá vont weboldalán is hasonló állításokkal, időnként vissza-számláló órával találkozott a fogyasztó.

[26] Az e-DM (electronic Direct Mail) olyan levél, amely egy külső szolgáltató által gyűjtött és biztosított, de a megrendelő igényei szerint leszűrt email-cím listára kiküldött marketing üzenet.

[27] Pl.: Black Friday kiárúsítás extra kedvezménnyel! Utolsó lehetőség! Ne maradjon le! Fehérje kiárúsítás! Itt vannak a mínuszok! Utolsó lehetőség! 35% és 25% kedvezmények ma éjfélig! Csak ma! 40% kedvezményes villámakció!

A fent rögzített tények, különösen pedig a kereskedelmi gyakorlat gyakorisága és tartalma (pl.: az üzenetek szövege, képi megjelenítése, visszaszámláló alkalmazása) alapján egyértelműen megállapítható, hogy a Myprotein célja az, hogy a fogyasztókat azonnali döntéshozatalra, a weboldalon történő vásárlásra készítse.

A fenti és azokhoz hasonló állítások és vizuális elemek külön-külön is megvalósították az Fttv. melléklet 7. pontjában foglalt fekete listás tényállást, tekintettel arra, hogy ezen ármegjelenítések valótlannak bizonyultak. Az eljáró versenytanács álláspontja szerint azonban az együttes alkalmazásuk – például az e-DM levél alapján a weboldalon megjelenő további, az érkedvezményt korlátozott ideig fenntartó közlések, vizuális elemek – még inkább felerősítették azt az érzetet a fogyasztóban, hogy az áru az adott kommunikációban szereplő feltételek mellett csak nagyon korlátozott ideig áll rendelkezésre.

Tekintettel az Fttv. értékelési (ún. piramis) rendszerére, abban az esetben, ha a hatóság egy magatartás esetében a specifikusabb (jelen esetben a minden egyéb körülményre tekintet nélkül jogsértőnek minősülő feketelistás, azaz az Fttv. melléklete szerinti) tényállás megvalósulását állapítja meg (7. pont), akkor az általánosabb tényállási elem (jelen esetben az Fttv. 8. §-a) megvalósulását már nem kell vizsgálnia.^[28]

III. ÖSSZEGRZÉS

Az ismertetett ügyek jelentős része kapcsolódott az elektronikus kereskedelemhez, szerepe volt az online felületeknek (Alza.hu VJ/16/2020 számú ügy, Booking.com VJ/17/2018. számú ügy, Szallas.hu Zrt. VJ/41/2019. számú ügy, Emporia Style Kft. VJ/33/2018. számú ügy, Viagogo AG VJ/42/2019. számú ügy, The Hut.com Limited VJ 26/2019. számú ügy), vagy egyéb digitális technológiáknak (HelloPay Zrt. VJ/64/2017. számú ügy).

A fentiek tükrében egyetértünk Gellén Klárával, aki szerint „A tradicionális reklámeszközökkel összevetve a digitális platformok a vállalkozások számára

[28] „A törvény leképezte az irányelv szabályozási modelljét és többszintű szabályrendszert állított fel a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok tiltására.”

„Az első szabályozási szintet a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat általános tilalmát⁴³ kimondó generálklauzula képezte.”

„A szabályozás második szintje a különösen tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok meghatározása ...”

„A szabályozás harmadik szintje a törvény mellékletét képező ún. fekete lista ...”

„A fent ismertetett három szabályozási szint megkülönböztetésének nagy jelentősége van a jogalkalmazás tekintetében is azzal, hogy a törvény generális tilalomról szóló 3. §-a szubszidiárius a törvény egyedi és speciális rendelkezéseire képest. Ez azt jelenti, hogy ha felmerül egy konkrét kereskedelmi gyakorlat tisztességtelenségének kérdése, akkor először a gyakorlatot a törvény egyedi, nevesített (fekete listás) eseteivel szemben kell tesztelni, ezt követően a különös szabályoknak³⁷ (megtévesztő és agresszív kereskedelmi gyakorlatok) való megfelelést kell vizsgálni, és ha ezek alapján sem azonosítható be a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat, akkor kerülhet alkalmazásra a generális tilalmi klauzula.” (Fazekas, 2015, 36.).

szélesebb felületet, nagyobb mozgásteret, a fogyasztó számára pedig egyszerűbb és gyorsabb információelérést, fogyasztóbarát megoldásokat biztosítanak. Mindezek az előnyök ugyanakkor lehetőséget is adhatnak az újabb, kifejezetten a digitális környezet sajátosságaira alapozó visszaélések, tisztességtelen gyakorlatok megvalósítására is.”^[29]

A weboldalak, közöttük a platformok, applikációk, mint elektronikus kereskedelmi felületek szabad teret biztosítanak olyan, a fogyasztói viselkedést kutató tudományok által feltárt technikáknak,^[30] amelyek alkalmasak a fogyasztói magatartás befolyásolására, torzítására, pl.:

közösségi megerősítés elve (social proof), társadalmi bizonyíték elve, social similarity jelenség, a „lemaradástól való félelem” (FOMO) és a „divatból való cselekvés” (bandwagon effect) elmélete, valamint az ún. hiány-torzítás (scarcity bias).

Az agresszív kereskedelmi gyakorlat főleg az elérhetőséggel, kereslettel kapcsolatos sürgető jellegű tájékoztatással valósult meg (pl. X ügyfél nézi; X ügyfél vásárolta meg; gyorsan fogynak a jegyek; utolsó jegyek; utolsó szállások; nagy a kereslet; ne várj, míg késő lesz, stb.), amelyek tartalmuk és vizuális megjelenítésük révén összehatásukban alkalmasak voltak pszichés nyomásgyakorlásra (Alza.hu VJ/16/2020 számú ügy, Booking.com VJ/17/2018. számú ügy, Szallas.hu Zrt. VJ/41/2019. számú ügy, Viagogo AG VJ/42/2019. számú ügy).

„Az internet világában előszeretettel használják ki a fogyasztói »gyors gondolkodást« a vállalkozások.”^[31]

Ezentúl, pszichés nyomásgyakorlással megvalósuló agresszív kereskedelmi gyakorlatot azonosított az eljáró hatóság a 10%-os borra való alapbeállításként történő alkalmazása esetén (HelloPay Zrt. VJ/64/2017. számú ügy) és amikor a vállalkozás azzal ösztönözte idős embereket vásárlásra, hogy komoly, súlyos betegségekre, esetenként életveszélyes helyzetre utalt tekintetükben (Kúria Kfv. 37.116/2022/12. számú döntése).

Megállapítható, hogy a pozitív tartalmú üzenetek, pl. a jegyek jó ár-érték arányára utaló, nyomatékosan és ismétlődően feltűnő üzenetek (Viagogo AG VJ/42/2019. számú ügy), vagy a jelentős kedvezményre utaló, gyakori e-DM üzenetek (The Hut.com Limited VJ/26/2019. számú ügy) is pszichés nyomást gyakorolnak a fogyasztókra.

A GVH olyan esetekben is hivatkozott a pszichés nyomásgyakorlásra, amikor egyébként az Fttv. Mellékletének 7. pontja megvalósítása miatt marasztalta az érintett vállalkozást. Ezekben az esetekben az agresszív kereskedelmi gyakorlat társult azzal, hogy a vállalkozás valótlanul és közvetlenül állította, hogy az áru

[29] Gellén, 2020, 140.

[30] „A fogyasztás ösztönzése ugyan mindig is szinte természetes módon épített a racionalitáson per definitionem kívül eső emberi érzelmekre, és a korábban ismertetett automatikus döntési mechanizmusokra („gyors gondolkodás”), a viselkedéstudományok ezekhez a törekvésekhez a tudományos módszereket és szisztematikusságot adták hozzá.” (Bencze, 2018, 187.).

[31] Gábri, 2018, 204.

vagy szolgáltatás csak nagyon korlátozott ideig áll rendelkezésre, még inkább ösztönözve és sürgetve a fogyasztót az ügyleti döntés meghozatalára, pl.

- a rendkívül kedvezményes árak csak korlátozott ideig és korlátozott, folyamatosan csökkenő számú termékek esetében állnak rendelkezésre (Emporia Style Kft. VJ/33/2018. számú ügy);
- a jóslás, a jósök elérése és azzal együtt járó valamilyen nyereség/előny, illetve annak lehetősége csak nagyon korlátozott ideig áll rendelkezésre, és a megadott rövid időkeret leteltével megszűnik (NTH AG Asztro Show VJ/39/2019. számú ügy);
- az árkedvezmény korlátozott ideig áll fenn (The Hut.com Limited VJ/26/2019. számú ügy).

Tekintettel az Fttv. értékelési rendszerére, abban az esetben, ha egy magartás megvalósítja az Fttv. specifikusabb feketelistás, azaz az Fttv. melléklete szerinti tényállást (jelen esetben 7. pont), akkor az általánosabb tényállás, azaz az agresszív kereskedelmi gyakorlat megvalósulását már nem kell vizsgálni.

A GVH az említett, agresszív kereskedelmi gyakorlatot megvalósító ügyek többségében, valamint az Emporia Style Kft. VJ/33/2018. számú ügyben és a NTH AG Asztro Show VJ/39/2019. számú ügyben kifejtette, hogy a fogyasztói tudatosságnak kevésbé van jelentősége, hiszen a pszichés nyomásgyakorlás eszközei sokszor tudat alatti szinten hatnak, és az emberek vagy fel sem ismerik ezeket a technikákat, vagy gyakran még akkor is a befolyásuk alá kerülnek, ha egyébként képesek arra, hogy azonosítsák őket, sőt adott esetben akár még meg is kérdőjelezzik valóságtartalmukat.

Akadtak olyan esetek is, amikor a pszichés nyomásgyakorlás nem átlagfogyasztókat, hanem valamiért sérülékeny (átlagon felül hiszékeny, időszerű, illetve egészségügyi állapotuk miatt kiszolgáltatott) fogyasztókat érintett, ami megkönnyítette a nyomásgyakorlást, még inkább kiszolgáltatottá tette őket a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlattal szemben (Kúria Kfv. 37.116/2022/12. számú döntése; NTH AG Asztro Show VJ/39/2019. számú ügy).

IRODALOM

- Bencze Mátyás (2018): A viselkedéstudományok eredményeinek hasznosíthatósága a hazai fogyasztóvédelmi jog területén. In: Szikora Veronika – Árva Zsuzsanna (szerk.): *A fogyasztók védelmének új irányai és kihívásai a XXI. században*. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen. (Elérhető: <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/c67db56b-cc3b-4ac3-a073-8c68d9fcbb0c/content>. Letöltés ideje: 2022. 10. 11.).
- Fazekas Judit (2015): A magyar fogyasztóvédelmi szabályozás fejlődése a rendszerváltástól napjainkig. In: Hamar Farkas – Hámori Antal (szerk.): *A fogyasztók etikai és jogi védelme. Multidiszciplináris kihívások sokszínű válaszok on-line tanulmánykötet*. 2015/3. sz. BGF KVIK Közgazdasági Tanszéki Osztály Kiadó, Budapest. (Elérhető: https://epa.oszk.hu/03400/03448/00007/pdf/EPA03448_multidiszciplinaris_2015_3_028-059.pdf. Letöltés ideje: 2022. 10. 02.).

- Gazdasági Versenyhivatal (2020): *A digitális összehasonlító eszközök fogyasztói döntésre gyakorolt hatásai feltárására irányuló piacelemzés eredményeit bemutató tanulmány*. Gazdasági Versenyhivatal, Budapest. (Elérhető: https://www.gvh.hu/pfile/file?path=/dontesek/agazati_vizsgalatok_piacelemzesek/piacelemzesek/piacelemzes_digitalis_osszehasonlito_eszkozok_tanulmany_2020_03_12&inline=true. Letöltés ideje: 2022. 10. 22).
- Gábri Angéla (2018): Modern kori kihívások a fogyasztóvédelmi jogalkotásban – A fogyasztói magatartás tudománya. In: Szikora Veronika – Árva Zsuzsanna (szerk.): *A fogyasztók védelmének új irányai és kihívásai a XXI. században*. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen. (Elérhető: <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/0ee0aac2-33ef-4231-87f8-e28d2629fbcc/content>. Letöltés ideje: 2022. 10. 11.).
- Gellén Klára (2020): Tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok az online térben – Fókuszban a közösségi média. In: *In Medias Res*. 2020/1. sz. Wolters Kluwer Hungary Kft., Budapest. (Elérhető: <https://media-tudomany.hu/wp-content/uploads/2020/06/media-tudomany-magyar.hu-imr-2020-05.pdf>. Letöltés ideje: 2022. 10. 15.).
- GVH.hu: Elvi jelentőségű döntések, 2007. (Elérhető: http://www.gvh.hu/jogi_hatter/magyar_piacra_iranyado_szabalyozas/elvi_jelentosegu_dontesek?pagenum=2. Letöltés ideje: 2022.10.15.).
- GVH.hu: Pohárviszaváltó cég gyakorlatát és zöld állításait vizsgálja a GVH, 2022. (Elérhető: <https://www.gvh.hu/sajtoszoba/sajtokozlomenyek/2022-es-sajtokozlomenyek/poharviszavalto-ceg-gyakorlatat-es-zold-allitasait-vizsgalja-a-gvh>. Letöltés ideje: 2022.10.15.).
- Hajnal Zsolt (2018): *Fogyasztóvédelem*. Nemzeti Közszerkeleti Egyetem, Budapest. (Elérhető: <https://nkerpo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/7165/Fogyaszt%F3v%E9delem.pdf;jsessionid=4A9767D6F5F7C8F9E584B32442E54A63?sequence=1>. Letöltés ideje: 2022. 10. 05.).
- Pusztahelyi Réka – Czibrik Eszter (2022): Online kereskedelmi gyakorlatok tisztességtelensége a Booking.com döntés tükrében. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 2022/1.sz. (Elérhető: http://real.mtak.hu/146397/1/8_pusztahelyiczibrik_tordeltDOI.pdf. Letöltés ideje: 2022. 10. 05.). DOI: <https://doi.org/10.32980/mjsz.2022.1.1939>.
- Strihó Krisztina (2020): *Az elektronikus kereskedelem. A kereskedelem digitalizációjának alapvetései*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Szabó Kenéz: Kereskedelmi gyakorlatok a tisztességtelenség hatásán. In: *Fogyasztóvédelmi Jog online*. 2021/1. évf. 2. sz. Wolters Kluwer Hungary Kft., Budapest.

JOGFORRÁSOK

- A fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVIII. törvény.

BARTHA ILDIKÓ

*egyetemi docens**DE Állam- és Jogtudományi Kar*

Közszolgáltatók kizárólagos jogai és in-house kivételek az Európai Unió Bíróságának esetjogában

ABSZTRAKT

A tanulmány a közszolgáltatók uniós jogi szabályozásának dinamikájára figyelemmel vizsgálja meg a közszolgáltatók kizárólagos jogainak tartalmát, illetve ezzel összefüggésben az Európai Unió közbeszerzési irányelveiben foglalt, ún. in-house kivételek körét. Ez utóbbi körben az Európai Unió Bírósága joggyakorlatát és ennek nyomán a releváns irányelvi szabályozás fejlődését elemzi. Az írás az ítélkezési gyakorlat legújabb eredményére, az Irgita döntésre is reflektál, felvázolva annak az in-house fogalom jövőbeni értelmezése szempontjából lehetséges következményeit.

Kulcsszavak: piaci verseny ■ kizárólagos jogok ■ közbeszerzés ■ in-house ■ Európai Unió Bírósága

I. BEVEZETÉS

A belső piac és versenyjog szabályai a közszolgáltatókra (uniós jogi terminológiával általános gazdasági érdekű szolgáltatások, illetve általános érdekű szolgáltatások) mindig is speciális feltételek mellett vonatkoztak, ezek köre és tartalma ugyanakkor jelentősen változott az integráció elmúlt évtizedei során.^[1] Az alábbi tanulmány a közszolgáltatók uniós jogi szabályozásának dinamikájára figyelemmel vizsgálja meg a közszolgáltatók kizárólagos jogainak tartalmát, illetve ezzel összefüggésben az Európai Unió közbeszerzési irányelveiben foglalt, ún. in-house

[1] A tanulmányt Fazekas Judit professzor asszonynak ajánlom 65. születésnapja alkalmából, köszönettel eddigi, és különösen a 2010-ben megvédett doktori disszertációm elkészítéséhez nyújtott konzulensi támogatásáért.

kivételek körét.^[2] Ez utóbbi körben az Európai Unió Bírósága joggyakorlatát és ennek nyomán a releváns irányelvi szabályozás fejlődését elemzi. Az írás az ítélezési gyakorlat legújabb eredményére, az Irgita döntésre is reflektál, felvázolva annak az in-house fogalom jövőbeni értelmezése szempontjából lehetséges következményeit.

II. ÁLTALÁNOS GAZDASÁGI ÉRDEKŰ SZOLGÁLTATÁST NYÚJTÓ VÁLLALKOZÁSOK KIZÁRÓLAGOS JOGAI

A belső piac működésének alappilléret képezi a torzításmentes verseny feltételeinek megteremtése is a tagállamok közötti kereskedelem viszonylatában. Ennek érdekében az EUMSZ rendelkezik a versenykorlátozó megállapodások, összehangolt magatartások és vállalati társulások döntései (EUMSZ 101. cikk), az erőfölénnyel való visszaélés (EUMSZ 102. cikk), valamint a versenyt torzító állami támogatások tilalmáról (EUMSZ 107. cikk). A közvállalkozásokra, illetve a kizárólagos vagy különleges jogokkal felruházott, valamint az általános gazdasági érdekű szolgáltatások nyújtásával megbízott vállalkozásokra e verseny-szabályok speciális feltételek mellett vonatkoznak, az EUMSZ 106. cikke szerint. E rendelkezés (1) bekezdése értelmében a különleges vagy kizárólagos jogokkal felruházott vállalkozásokat főszabály szerint kötelezik az EUMSZ versenyjogi rendelkezései, a (2) bekezdés értelmében viszont, amennyiben általános gazdasági érdekű szolgáltatások működtetésével vannak megbízva, az általános versenyszabályok alkalmazása nem akadályozhatja a rájuk bízott sajátos feladatok végrehajtását. Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg a releváns európai uniós jogforrások és az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: EUB) ítélezési gyakorlata alapján, hogy e rendelkezések milyen mértékű szabadságot engednek a tagállamoknak a kizárólagos jogok juttatása vonatkozásában.

III. KIZÁRÓLAGOS ÉS KÜLÖNLEGES JOGOK TARTALMA

Az ún. „vállalati erőforrások” tagállami közfeladat-ellátásba való bevonásának egyik módja, hogy a tagállamok különleges vagy kizárólagos jogokat biztosítanak meghatározott vállalkozások számára, amelyeket azzal bíztak meg, hogy általános gazdasági érdekű szolgáltatásokat nyújtsanak. Mivel ezek a vállalkozások az esetek legnagyobb részében gazdasági versenyben állnak más vállalkozásokkal, a különleges vagy kizárólagos jog juttatása általában kivonja eze-

[2] A fejezet alapjául szolgáló kutatás a 134499. sz. „Államelvű fordulat a piac gazdasági szabályozásában” projekt keretében készült a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alap támogatásával (K_20 „OTKA” Kutatási témapályázat).

ket az általános uniós versenyjogi szabályok alkalmazása alól. Ennek gazdasági logikája abban áll, hogy amennyiben a piacon lévő más vállalkozók jogosultak lennének versenyezni a kizárólagos jogok jogosultjával, lehetőségük lenne a gazdaságilag nyereséges tevékenységekre összpontosítani a kizárólagos jog által érintett szolgáltatások tekintetében, és azokra vonatkozóan a kizárólagos jog jogosultja által kínálnál kedvezőbb árakat kínálni.^[3]

Az ún. transzparencia-irányelv meghatározása szerint a „kizárólagos jog” olyan jog, amelyet egy tagállam törvényi, rendeleti vagy közigazgatási eszközök segítségével biztosít egy vállalkozás számára, abból a célból, hogy egy adott földrajzi területen kizárólag ez a vállalkozás nyújtson egy szolgáltatást vagy végezzen egy tevékenységet.^[4] A különleges jog ehhez képest egy adott földrajzi területen:

- kettőben vagy nagyobb számban határozza meg az olyan vállalkozások számát, amelyek jogosultak az objektív, arányos és esélyegyenlőséget biztosító feltételektől eltérő feltételek mellett nyújtani egy szolgáltatást vagy végezni egy tevékenységet; vagy
- az ilyen feltételektől eltérő feltételek mellett jelöl ki és jogosít fel több egymással versengő vállalkozást egy szolgáltatás nyújtására vagy egy tevékenység végzésére; vagy
- az ilyen feltételektől eltérő feltételek mellett biztosít törvényi vagy rendeleti úton valamely vállalkozásnak vagy vállalkozásoknak olyan előnyöket, amelyek lényegesen befolyásolják bármely más vállalkozás képességét arra, hogy ugyanazt a szolgáltatást vagy ugyanazt a tevékenységet alapvetően azonos feltételek mellett nyújtsa vagy végezze ugyanazon a földrajzi területen.^[5]

A kizárólagos, illetve a különleges jogok tartalma ugyanakkor ágazatonként eltérő, illetve a fenti általános meghatározáshoz képest speciális lehet. Így a vasúti és közúti személyszállítási szolgáltatásokról szóló irányelv a kizárólagos jog fogalmát a következőképpen határozza meg: „a közszolgáltatót egy meghatározott útvonalon, hálózatban vagy területen, valamennyi más hasonló szolgáltató kizárásával, egyes személyszállítási közszolgáltatások működtetésére feljogosító jog”.^[6] A hírközlési ágazatban pedig úgy határozta meg az EUB a kizárólagos vagy különleges jog tartalmát, mint amelyeket egy tagállam hatósága ad egy vállalkozásnak vagy korlátozott számú vállalkozásnak, nem objektív, arányos és diszkrimináció mentes szempontok alapján, és amelyek jelentősen befolyásolják

[3] Vö. az EUB ítélezési gyakorlatával, így pl. C-320/91. sz. Corbeau ügyben hozott ítélet, ECLI:EU:C:1993:198 18. pont.

[4] A Bizottság 2006/111/EK irányelve (2006. november 16.) a tagállamok és a közzállalkozások közötti pénzügyi kapcsolatok átláthatóságáról, illetve egyes vállalkozások pénzügyi átláthatóságáról. HL L 318., 2006.11.17., 17–25., 2. cikk, f) pont.

[5] A Bizottság 2006/111/EK irányelve (2006. november 16.), 2. cikk, g) pont.

[6] Az Európai Parlament és a Tanács 1370/2007/EK rendelete (2007. október 23.) a vasúti és közúti személyszállítási közszolgáltatásról, valamint az 1191/69/EGK és az 1107/70/EGK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről. HL L 315., 2007.12.3., 1-13.

más vállalkozás képességét hírközlési hálózat létesítésére, vagy üzemeltetésére, vagy hírközlési szolgáltatás biztosítására ugyanabban a földrajzi térségben, lényegileg egyenlő körülmények között.

IV. KIZÁRÓLAGOS (KÜLÖNLEGES) JOGOK ÉS KÖZBESZERZÉSEK

Az Európai Unió politikájához köthető stratégiai cél a közmegrendelések piacának megnyitása, vagyis, hogy a nemzeti kormányok és önkormányzatok megbízásait – egyenlő versenyfeltételek mellett – ne csak hazai, hanem más tagállamok vállalkozásai is elnyerhessék – amennyiben objektív kritériumok alapján valóban ők a legalkalmasabbak. Az európai integráció kezdeti szakaszában a közbeszerzéseket hagyományosan nemzeti érdekként kezelték, vagyis alapvetően hazai beszállítóktól rendeltek; a közbeszerzési rendszer nem is szerepelt a Római Szerződésben.^[7] A közszolgáltatások liberalizációja folyamatának részeként a közmegrendelések piacának más tagállamok vállalkozásai felé történő megnyitása az utóbbi évtizedek fejleménye. A szabályokat a kilencvenes évek elejétől kezdve már tanácsi irányelvek rögzítették, amelyek közvetlenül ráépültek a belső piac fontos alapszabadságaira, illetve alapelveire, mint az áruk szabad mozgása, a szolgáltatások szabad mozgása és a nemzeti hovatartozás alapján való megkülönböztetés tilalma.^[8] Az Európai Unióban jelenleg két közbeszerzési irányelv van hatályban: a vízügyi, energiaipari, közlekedési és postai szolgáltatási ágazatban működő ajánlatkérők beszerzéseire vonatkozó 2014/25/EU irányelv,^[9] amely közszolgáltató vállalkozásokra és intézményekre irányadó, illetve a 2014/24/EU irányelv,^[10] amely a kormányzati szervek beszerzéseire vonatkozik.

A közbeszerzési irányelvek fogalmi rendszerében a kizárólagos jogok megnevezést egyrészt arra az esetre használják, amikor indokolt lehet (nyilvános) felhívás nélküli tárgyalásos eljárás alkalmazása, mivel bizonyos kizárólagos jogok védelme miatt az építési beruházást, árubeszerzéseket vagy szolgáltatásokat csak egy konkrét gazdasági szereplő képes teljesíteni. Másrészt azokat a jogokat értik alatta, amelyeket – a koncessziót is beleértve – más olyan eljárások során adtak meg, amelyekben biztosították a megfelelő nyilvánosságot, és amelyekben a jogok megadása objektív kritériumok alapján történt. Az unós közbeszerzési irányelvek mindkét formát kizárják a hatályuk alól.^[11]

[7] Horváth, 2005, 187.

[8] Horváth, 2005, 188.

[9] Az Európai Parlament és a Tanács 2014/25/EU irányelve (2014. február 26.) a vízügyi, energiaipari, közlekedési és postai szolgáltatási ágazatban működő ajánlatkérők beszerzéseiről és a 2004/17/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről. HL L 94., 2014.3.28., 243-374.

[10] Az Európai Parlament és a Tanács 2014/24/EU irányelve (2014. február 26.) a közbeszerzésről és a 2004/18/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről. HL L 94., 2014.3.28., 65-242.

[11] 2014/25/EU irányelv, (20) preambulumbekkezdés.

A közbeszerzési irányelvek hatálya alá tartozó kizárólagos és különleges jogoknak tehát két típusát különböztethetjük meg: (1) az egyikbe tartoznak lényegében az EUMSZ 106. cikke által védett jogok, (2) a másikba pedig a más nyilvános eljárásokkal, mindenekelőtt az ágazati jogszabályok szerinti különleges eljárásokkal védett kizárólagos jogok.

1. Az EUMSZ 106. cikke által védett kizárólagos és különleges jogok tehát az uniós közbeszerzési irányelvek alkalmazása alól is kivételt jelentenek; ezen irányelvek ugyanis kizárják a hatályuk alól azokat a szolgáltatásnyújtásra irányuló közbeszerzési szerződéseket, amelyeket egy ajánlatkérő szerv egy másik ajánlatkérő szervnek ítél oda olyan kizárólagos jog alapján, amelyet az EUMSZ-szel összeegyeztethető, törvényi, rendeleti vagy kihirdetett közigazgatási rendelkezés értelmében ezek élveznek.^[12] A közbeszerzési irányelvek fogalmi rendszerében „ajánlatkérő szerv”: az állami, területi és települési hatóságok, a közjogi intézmények, továbbá az egy vagy több ilyen hatóság, illetve közjogi intézmény által létrehozott társulások,^[13] az EUB esetjoga ugyanakkor egyértelművé tette, hogy ebbe a körbe tartoznak a magánjog szabályainak megfelelően alapított és működő, de köztulajdonban lévő társaságok is.^[14]

A fenti esetkörön belül sajátos kivételnek tekinthető az ún. „belső szolgáltatásnyújtásra” (in-house) vonatkozó kivétel. Az in-house a közszolgáltatások megszervezésének azt a formáját jelenti, amikor a szolgáltatások (akár piaci szabályok alapján történő) nyújtására a gazdasági szereplőkkel kötött szerződések (partnerség) helyett a közszektor eszközrendszerével, „házon belül” kerül sor.^[15] Az in-house kivétel célja, hogy lefedje az olyan eseteket, amikor a hatóság saját maga nyújt szolgáltatást egy jogilag különálló jogalany révén. Ezen esetekben a hatóság és a szolgáltatást nyújtó jogalany egyetlen egységnek tekinthető. Ilyen lehet például a belső szervezési intézkedésen alapuló feladatellátás (a hivatal egy szervezeti egysége végzi a feladatot), vagy a tulajdonon alapuló in-house, amikor a tevékenységet kizárólagos kormányzati tulajdonú társaság végzi.

2. A másik típusba tartoznak az ágazati jogszabályok által biztosított nyilvános eljárások. Ezen eljárások természete, illetve a kizárólagos és különleges jogok kiterjeszhetőségének mértéke összefüggésbe hozható tehát azzal a kérdéssel, hogy az adott területen mennyire nyitható meg a szolgáltatási piac. A liberalizáció mértéke ugyanis ágazatonként, az adott szektor sajátosságai függvényében eltérő. Így például már a 90-es években viszonylag kiterjedt volt a távközlésben vagy az elektronikus hírközlésben; az energiaágazatban viszont – tekintettel a természetes monopóliumok fennállására – a tagállamok számára jelenleg is szélesebb mozgástér biztosított a piaci liberalizáció főkötelezettségeitől való eltérésre.

[12] 2014/24/EU irányelv, 11. cikk.

[13] 2014/24/EU irányelv, 2. cikk (1) bekezdés, 1. pont.

[14] Horváth, 2015.

[15] Horváth – Bartha – Bordás, 2020, 91-114.

V. IN-HOUSE KIVÉTELEK ÉRTELMEZÉSE AZ EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGÁNAK ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLATÁBAN

Az Európai Unió közbeszerzési irányelveinek előírásai tehát nem alkalmazandók az in-house szolgáltatókra, amit az EUB esetjoga is megerősít. A „belső szolgáltatásnyújtásra” vonatkozó kivétel elvének az EUB ítélkezési gyakorlatában kialakított alkalmazhatósági feltételei a következők: 1) a jogilag elkülönült jogalany feletti önálló vagy más hatóságokkal közösen gyakorolt hatósági ellenőrzésnek hasonlónak kell lennie a hatóság saját szervezeti egységei felett gyakorolt ellenőrzéséhez; és 2) a jogilag elkülönült jogalany tevékenysége lényeges részét az azt ellenőrző hatóság vagy hatóságok számára valósítsa meg. A Teckal ítélet volt az első, amelyben az EUB rögzítette azokat a feltételeket, amelyek teljesülése esetén a közvetlen (versenyeztetés nélküli) odaítélés nem tekinthető jogellenesnek.^[16] Az Asemfo döntés^[17] pedig azokat a feltételeket határozta meg, amikor a közvállalkozás is az in-house kivételek körébe tartozik,^[18] de számos további példája is van az EUB jogfejlesztő gyakorlatának e téren.

A közbeszerzési irányelvek újabb és újabb generációiban – épp az EUB extenzív értelmezése nyomán – az in-house kivételek köre mindinkább kiterjedtté vált. A jelenleg hatályos közbeszerzési irányelvek^[19] az alábbiak szerint határozzák meg e kört:

„Az ajánlatkérő szervek által egy másik, a magánjog vagy a közjog hatálya alá tartozó jogi személynek odaítélt közbeszerzési szerződés nem tartozik az ezen irányelv hatálya alá az alábbi feltételek együttes teljesülése esetén:

- a. az ajánlatkérő szerv olyan kontrollt gyakorol az érintett jogi személy felett, amely hasonló ahhoz a kontrollhoz, amelyet saját szervezeti egységei felett gyakorol;
- b. a kontrollált jogi személy tevékenységeinek több mint 80 %-át a kontrollt gyakorló ajánlatkérő szerv által vagy az ajánlatkérő szerv kontrollja alatt működő más jogi személyek által rábízott feladatok teljesítése teszi ki; és
- c. nincs közvetlen magántőke-részesedés a kontrollált jogi személyben az olyan nem kontrolláló és nem blokkoló jellegű magántőke-részesedés kivételével, amely a nemzeti jogszabályi előírások teljesítésére szolgál a Szerződéssel összhangban, és amely nem jár befolyással a kontrollált jogi személy felett.

[16] C107/98 sz. Teckal ügyben hozott ítélet, ECLI:EU:C:1999:562.

[17] C295/05 sz. Asemfo ügyben hozott ítélet, ECLI:EU:C:2007:22.

[18] A közjogi hatóságok e vállalkozás felett ahhoz hasonló ellenőrzést gyakorolnak, mint amelyet a saját szerveik felett, és e vállalkozás a tevékenysége lényeges részét ugyanezen hatóságok részére végzi.

[19] 2014/24/EU irányelv 12. cikk (1) bekezdés, b) pont; 2014/25/EU irányelv 28. cikk (1) bekezdés, b) pont.

Az ajánlatkérő szerv az első albekezdés a) pontja értelmében akkor gyakorol a saját szervezeti egységei feletti kontrollhoz hasonló kontrollt egy jogi személy felett, ha döntő befolyással rendelkezik a kontrollált jogi személynek mind a stratégiai céljai, mind a jelentős döntései tekintetében. Az ilyen kontroll úgy is fennállhat, ha azt egy másik, az ajánlatkérő szerv által kontrollált jogi személy gyakorolja.”

Az alábbiakban az in-house fogalmát értelmező ítélkezési gyakorlat legújabb irányát egy 2019-ben meghozott döntés^[20] alapján vizsgáljuk meg. Az Irgita ügyben azt a kérdést vizsgálta az EUB, hogy előírhat-e egy tagállam további követelményeket egy ajánlatkérő szerv számára az in-house ügylet megkötése esetére, ha e szerződés vonatkozásában egyébként teljesülnek a fenti, az irányelvekben előírt feltételek. Az ügy tárgyát két közszolgáltatási szerződés képezte, melyek közül az egyik 2014-ben jött létre, Kaunas város önkormányzati hivatala mint ajánlatkérő szerv által indított közbeszerzési eljárás eredményeként az ajánlatkérő és Irgita mint magánvállalkozás között, Kaunas városban parkgondozásra irányuló szolgáltatások tárgyában. Ezt követően, 2016-ban ugyanezen tárgyban az ajánlattevő in-house szerződést kötött Kauno švara-val, amelynek egyedüli tulajdonosa az ajánlatkérő volt, és bevételeinek 90,07%-a származott az ajánlatkérő szerv javára végzett tevékenységekből. Irgita keresetet indított a litván bíróság előtt, arra hivatkozva, hogy az ajánlatkérő szerv nem volt jogosult „in-house” ügyletet kötni a fenti szolgáltatásokra, mert a vele megkötött szerződése még hatályban volt. Másodfokon pert nyert, miután a litván fellebbviteli bíróság a vitatott szerződés jogellenes, mivel az Irgitához intézett megrendelések mennyiségének csökkenését eredményezte, és az in-house ügylet objektív szükséglet nélküli megkötésével az ajánlatkérő az irányítása alatt álló vállalkozásnak olyan előjogokat biztosított, amelyek alkalmasak arra, hogy a gazdasági szereplők közötti versenyfeltételeket Kaunas város erdőterületei fenntartásának piacán torzítsák. Az ügyben előzetes döntéshozatali eljárás keretében az a kérdés merült fel, hogy a 2014/24 irányelv szerinti in-house meghatározással ellentétes-e az olyan nemzeti szabály, amely az in-house ügyletek megkötését többletfeltételtől teszi függővé (így a szolgáltatások minőségének, hozzáférhetőségének és folyamatosságának biztosítása, illetve az adott piacon a verseny megőrzése).

Az EUB megállapította, hogy a 2014/24 irányelv fogalom meghatározásával nem ellentétes egy olyan tagállami rendelkezés, amely egy in-house ügylet megkötését attól a feltételtől teszi függővé, hogy „közbeszerzési szerződés odaítélése nem teszi lehetővé a teljesített szolgáltatások minőségének, hozzáférhetőségének vagy folyamatosságának biztosítását, amennyiben a szolgáltatás nyújtásának valamely különös módja mellett döntést a közbeszerzési szerződés odaítélését megelőző szakaszban hozták meg, és az megfelel az egyenlő bánásmód, a hátrányos megkülönböztetés tilalma, a kölcsönös elismerés, az arányosság és az átláthatóság elvének”. Továbbá, az ilyenfajta többletfeltételeket a tagállamoknak

[20] C-285/18. sz. Irgita ügyben hozott ítélet, ECLI:EU:C:2019:829

konkrét és egyértelmű pozitív közbeszerzési jogi szabályok útján kell meghatározniuk, amelyeknek az önkényesség kockázatának elkerülése érdekében kellően hozzáférhetőnek és az alkalmazásuk szempontjából előre láthatónak kell lenniük.

VI. KÖVETKEZTETÉSEK

Milyen tanulságokat vonhatunk le az ítélezési gyakorlat fent vázolt fejlődéséből? Mindenekelőtt azt láthatjuk, hogy az in-house kivételek fent vázolt kiterjedése egy általánosabb szabályozási tendenciába illeszkedik bele, amelyet az európai uniós politikák „fordulataként”^[21] lehet aposztrofálni. Az Európai Unióban az Amszterdami Szerződés 1999-es hatályba lépéséig egy azonos irányba tartó, a közszolgáltatási szektorokban is a nemzeti piacok minél teljesebb megnyitását szorgalmazó liberalizációs politika érvényesült. Az Amszterdami Szerződés kiegészítette az alapító szerződést egy új rendelkezéssel,^[22] amely az Európai Unió alapelvei között megerősíti az általános gazdasági érdekű szolgáltatásokkal kapcsolatos kötelezettségek jelentőségét és védelmük szükségességét. E rendelkezés – melyet a tagállami tradicionális előjogok és mérlegelési jogkör megerősítéseként értékelték e szolgáltatások megszervezése terén^[23] – már egyfajta előjelzése volt az uniós szakpolitikák olyanfajta változásának, melyben a közszolgáltatási szektor kormányzati politikai szempontjai határozottabban előtérbe kerültek, adott esetben már ellentétesen a liberalizációs irányvonallal. Az Amszterdami Szerződéssel bevezetett garanciális rendelkezést a Lisszaboni Szerződés (2009) kiegészítette a nemzeti autonómia védelmére és a tagállamokat megillető szabályozási hatáskörökre való kifejezett utalással,^[24] valamint az általános érdekű szolgáltatásokról szóló jegyzőkönyvvel (26. jegyzőkönyv). Az EUMSz 14. cikke és a jegyzőkönyv együttes olvasatában a nemzeti és helyi szintű érdekek, illetve a tagállami kompetenciák még nagyobb hangsúlyt kapnak. A Lisszaboni Szerződés politikai üzenete tehát egyértelműen az általános gazdasági érdekű szolgáltatások és a hozzájuk kapcsolódó helyi szintű érdekek védelme a liberalizációval szemben.^[25] Az uniós szakpolitikák ilyen irányú fordulatát a 2000-es évek válságai még inkább felerősítették.

Az Irgita ítélet alapján ugyanakkor olyan következtetés is megfogalmazódott, hogy az EUB a korábbi, „in-house” esetköröket tágító ítélezési gyakorlata megváltozni látszik, méghozzá a magánszféra gazdasági szereplőit a korábbi gyakorlathoz viszonyítva jobban védő irányba.^[26] Ennél óvatosabb álláspont sze-

[21] Horváth, 2013.

[22] Az Európai Közösségről szóló Szerződés (EKSZ) 16. cikke.

[23] Rüsche, 2013, 99-124.

[24] Jelenleg az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (a továbbiakban: EUMSz) 14. cikke.

[25] Rusche, 2013, 106., Marcou, 2016, 14.

[26] Ferge, 2021, 59-68.

rint az ítélet inkább egyfajta ésszerű átláthatósági elv megerősítését jelenti, azaz egy ésszerűen tájékozott ajánlattevő (jelen esetben Irgita) számára világossá váljon, hogy mi várható, ha elnyeri a szerződést. Következésképpen az ítéletben megfogalmazott értelmezés csak az Irgita-ügyhöz hasonló forgatókönyvre lenne vonatkozatható, amelyben két, egymást átfedő szerződés odaítélésére került sor.^[27] Az ítélet üzenetének értékelése szempontjából az ügy egyedi körülményei valóban meghatározó szerepet játszanak. Az egymást átfedő szerződések – kétségkívül releváns – tényén túl ugyanakkor az is lényeges, hogy ezen ügyben épp a tagállami jogszabály tartalmazza a piaci versenyt erősebben védő szabályozást az uniós rendelkezéssel szemben. Ily módon a litván jog tulajdonképpen az irányelv alapvető elveinek és célkitűzéseinek – így belső piaci alapszabadságok, egyenlő bánásmód, a megkülönböztetés tilalma, a kölcsönös elismerés, arányosság, átláthatóság elveinek védelme, valamint a közbeszerzések terén a verseny biztosítása – nyújt szigorúbb védelmet, és emiatt létjogosultsága nehezen elvitatható. Mindemellett pedig a döntés végeredménye mégiscsak az, hogy – a fenti alapelvek betartása mellett ugyan, de – eltérést enged a tagállami jogalkotó számára az in-house fogalmának meghatározása terén, ami a litván kontextustól eltérő szabályozási környezetben és közbeszerzési gyakorlatban akár a piaci integrációs célokat érintő veszélyekhez is vezethet.

IRODALOM

- Ferge Péter (2021): Az „in-house” konstrukció szabályozásának irányai az uniós közbeszerzési jogban. In: *Közbeszerzési Értesítő Plusz*. 2021/7. sz.
- Horváth M. Tamás (2013): Csendes fordulat. In: *Jogtudományi Közlöny*. 2013/4. sz.
- Horváth M. Tamás (2005): *Közmenedzsment*. Dialóg Campus, Budapest.
- Horváth M. Tamás (2015): *Magasfeszültség. Városi szolgáltatások*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Horváth M. Tamás – Bartha Ildikó – Bordás Péter (2020): Közmenedzsment a szakigazgatásokban. In: Lapsánszky András (szerk.): *Közigazgatási jog: Szakigazgatásaink elmélete és működése*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Janssen, Willem A – Olsson, Erik (2019): *The Public Cooperation-Saga Continues in Irgita, How to Crack a Nut. A blog on EU economic law*. November 13, 2019. (Elérhető: <https://www.howtocrackanut.com/blog/tag/Irgita>. Letöltés ideje: 2022.11.18.).
- Marçou, Gerard (2016): The Impact of EU Law on Local Public Service Provision: Competition and Public Service. In: Kopríc, Ivan – Marçou, Gerard – Wollmann, Helmut (eds.): *Public and Social Services in Europe. From Public and Municipal to Private Sector Provision*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Rusche, Tim Maxian (2013): The Almunia Package: Legal Constraints, Policy Procedures, and Political Choices. In: Szyszczak, Erika et al. (eds.): *Financing Services of General Economic Interest: Reform and Modernization*. T.M.C. Asser Press, The Hague.

[27] Janssen – Olsson, 2019.

Smuk Péter, Lévainé Fazekas Judit és Keserű Barna Arnold a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar karácsonyi ünnepségén, 2022-ben (Fotó: Májer Csaba József)

BOÓC ÁDÁM*intézetvezető egyetemi tanár**KRE Állam- és Jogtudományi Kar*

Utóöröklés a német jogban és hatása a hatályos magyar szabályozásra

Fazekas Judit Professzor Asszonyt hosszabb ideje ismerem, konferenciákon volt módunk találkozni, illetve doktori eljárások egyes bizottságaiban dolgozhattunk együtt. Ezzel a rövid írással szeretnék jó egészséget és alkotómunkával teli, hosszú éveket kívánni az Ünnepeletnek! Ad multos annos!

ABSZTRAKT

A jelen tanulmány az utóöröklés klasszikusnak tekinthető jogintézményével foglalkozik. Röviden utal a tanulmány az utóöröklés római jogi előzményeire, majd részletesen elemzi a hatályos német jog megoldását, tekintetbe véve számos jogesetet. A tanulmány bemutatja, hogy a hatályos magyar jogban – római jogi gyökerek alapján – miként van jelen az utóöröklés, és ez miért tekinthető jelentős változásnak az 1959. évi Ptk-hoz képest. A szerző felteszi azt a kérdést, vajon az utóöröklés jelenlegi szabályozása kielégítő-e, vagy esetleg szükséges lenne-e más módon bővíteni a szabályozást.

Kulcsszavak: öröklési jog ■ magyar jog ■ német jog ■ utóöröklés ■ jogösszehasonlítás

I. UTÓÖRÖKLÉS A NÉMET JOGBAN

Az 1900. január 1-e óta hatályos BGB igen részletesen, közel ötven paragrafusban szabályozza az utóöröklést. Franz Wieacker szerint az utóöröklésnek a BGB-be való felvétele egyrészt individualisztikus, másrészt régi polgári, illetve patriarchális jellegzetességeket mutat.^[1]

[1] "In der fast unbegrenzten Ermächtigung des Erblassers, die folgende Erbgeneration durch Anordnung der Nacherbschaft der Testamentsvollstreckung, der exhereditatio bona mente und durch Auseinandersetzungsverbote mindestens für ein Menschalter zu binden, zeichnet sich freilich neben dem individualistischen auch einen altbürgerlich-patrialistischer Zug ab." (Wieacker, 1967, 482.).

A BGB a 2100.§-ban határozza meg az utóöröklés fogalmát, az előörököszt *Vorerbe*, az utóörököszt *Nacherbe* megnevezéssel illeti. E meghatározás szerint az utóöröklés az örökhagyó végintézkedésén alapuló rendelkezése, melynek értelmében az elsőként kinevezett örökös (előörökös) meghatározott idő elteltével, vagy meghatározott esemény bekövetkeztével egy másik örökös, az utóörökös váltja fel.

Dogmatikailag a német magánjog két öröklést különít el, az előörökösét, illetve az utóörökösét, annak ellenére, hogy az utóörökös is az örökhagyó örökösének tekinti. Ez megjelenik az öröklési adózás területén is. A német adójog felfogása értelmében ugyanis – főszabály szerint – az öröklés bekövetkeztekor az előörökös mint teljes örökös (*Vollerbe*) köteles megfizetni az örökösödési adót. Az utóöröklés beálltakor az utóörökös is meg kell, hogy fizesse az öröklési adót. Garanciális értékűnek tekinthető az a rendelkezés, amely szerint amennyiben az előörökös az öt terhelő öröklési adót nem fizeti meg, akkor azt nem az utóörökös, hanem az előörökös örökösei kötelesek megfizetni.^[2]

Az utóörökös rendelésre – ahogy az a törvényi meghatározásból következik – a végintézkedésben kell sort keríteni. A német jog azonban nem kívánja meg az örökhagyótól azt, hogy az utóörökös rendelése szó szerint szerepeljen a végintézkedésben, a jog elismeri a hallgatag, illetve konstruktív utóöröklés eseteit. Ezek közül csak példákat kiemelve, hallgatag utóörökös nevezés az, ha az örökhagyó úgy rendelkezik például, hogy a földbirtok egy másik személyre szálljon át az első örökös halálával, vagy pedig ilyen az a kikötés is, mely szerint a földbirtok csak az örökös leszármazójáé lehet. Az örökségről történő – végrendeletbe foglalt – rendelkezési tilalom szintén tekinthető utóörökös rendelésnek. Fontos azonban kiemelni, hogy az nem utóörökös rendelés, ha a végrendelező örökösét kifejezetten teljes örökösének nevezi ki, és pusztán erkölcsi kötelességként rója rá azt, hogy az örökséget – meghatározott idő elteltével, vagy meghatározott esemény bekövetkeztével – másnak kiadja.^[3] Álláspontom szerint ez inkább a római jogi értelemben vett *modus* egy formájának tekinthető.^[4]

A német jogban is – hasonlóan a római joghoz, illetve az utóöröklést elismerő egyéb jogrendszerhez – szoros kapcsolat áll fenn a helyettes öröklés és az utóöröklés között. Ez a kapcsolat legpregnansabban a BGB 2102. §-ban jelenik meg, amely kimondja, hogy ha a végrendelezésből nem lehet megállapítani, hogy az örökhagyó utóöröklést vagy helyettes öröklést kívánt rendelni, akkor a kérdéses részt helyettes örökösnevezésnek kell minősíteni. Ezen – a régebbi magyar jogban is alkalmazott – rendelkezés mögött az az elv húzódik, mely szerint arra kell törekedni, hogy az örökös rendelkezési joga minél kevésbé kerüljön korlátozásra.

A helyettes öröklés és az utóöröklés kapcsolatával függ az is össze, hogy a BGB szerint arra is van lehetőség, hogy az örökhagyó az utóörökösnek helyet-

[2] Palandt (szerk.), 1992, 1949.

[3] Palandt (szerk.), 1992, 1950.

[4] A modusról részletesebben lásd: Földi – Hamza, 2022, 399.

tes örököszt rendeljen (*Ersatznacherbe*). Ez az örökös természetesen az utóörökshöz képest helyettes örökös, rá a helyettes öröklés szabályai vonatkoznak, vagyis semmiképpen sem lehet ezt a személyt az utóörökös utóörökösének tekinteni.

Az esetlegesen rendelhető utóörökösök számát – hasonlóan a korabeli magyar törvényjavaslatokhoz – a BGB nem korlátozza. Az örökhagyó hagyatékának akár több nemzedékre kiterjedő lekötését viszont a BGB megakadályozza. A BGB 2109. §-ának értelmében ugyanis elévül az utóöröklés akkor, ha az a hagyaték megnyílásától – vagyis az örökhagyó halálától számított – harminc éven belül nem következik be.

Erre az időkorlátra adódnak bizonyos kivételek, ilyen például az, ha egy örökösnek kinevezett testvérnek azzal a feltétellel rendelik születendő testvérét utóörökösnek, ha az élve születik. Természetesen ilyenkor sem lehet korlátlan időtartamról beszélni, mert az utóöröklés elévül akkor, ha az apa, illetőleg az anya, akitől a születendő testvérnek származnia kell, meghal. A BGB kommentárja kiemeli, hogy itt testvér alatt kell érteni a féltestvért, a házasságon kívül született, illetve a törvényesített gyermeket. Az örökbefogadottakra azonban ez már nem vonatkozik.^[5]

Ha az örökhagyó halálakor még meg sem fogant személy szerepel örökösnek kinevezve, akkor a törvény sajátos fikciót teremt oly módon, hogy a még meg nem fogant személyt utóörökösnek tekinti, és megszületéséig az örökhagyó törvényes örökösait rendeli előörökösnek (2105. §). Amennyiben az utóöröklés tárgya ingatlan, úgy – akárcsak az utóöröklés többi, *expressis verbis* megfogalmazott esetében – gondoskodni kell arról, hogy az utóöröklési jog az ingatlannyilvántartásba bevezetésre kerüljön. Ez a rendelkezés – amely a régebbi magyar magánjogi törvényjavaslatokban is szerepel – az örökhagyó akaratának minél nagyobb mértékű érvényre juttatását szolgálja, megfelelően a *favor testamenti* elvének.

Az utóöröklés tipikusan az előörökös halálával következik be. A német BGB is ezt a szokásos esetet szabályozza a 2106. §-ban, amely kimondja, hogy ha az örökhagyó a végintézkedésben nem rendelkezett arról, hogy mikor kell az utóöröklésnek beállnia, akkor az az előörökös halálával áll be. A törvény logikus szerkezetéről tanúskodik az a rendelkezés, amely a 2106. § alkalmazását kizárja abban az esetben, ha az utóöröklésre a 2105. § szerint kerül sor. Ilyenkor az utóöröklés az eredetileg örökössé nevezett, de az örökhagyó halálakor még meg sem fogant gyermek világra jövetelével (vagy még nem keletkezett jogi személy létrehozatalával) következik be.

Az utóöröklés megszűnésének több esete is lehetséges. Csak példaként említem azt az esetet, ha az utóöröklés bekövetkezte egy bizonyos esemény megtörténtétől függ, és ez az esemény sose következik be. Tóth Ádám szerint a germán jogra mutat vissza a BGB-nek a 2107. §-ba foglalt rendelkezése. E paragrafusban

[5] Palandt (szerk.), 1992, 1958.

az olvasható, hogy ha az örökhagyó a végrendelet készítésekor nem volt tudomással afelől, hogy leszármazójának van gyermeke, vagy a végrendelet készítésekor a leszármazónak még nem volt gyermeke, és így rendelt utóörököszt, akkor az utóöröklés nem fog bekövetkezni, amennyiben az örökhagyó leszármazója gyermek hátrahagyásával hal meg.^[6]

E rendelkezésnek az a magyarázata, hogy az örökhagyó feltehetőleg nem akarta a saját leszármazóját – általában unokáját – az örökségből kizárni, így méltányosnak tűnik az, hogy ne kerüljön sor egy harmadik személy utóöröklésére abban az esetben, ha van az örökösnek leszármazója. Ezt a szabályt a régebbi magyar magánjogi törvényjavaslatok is tartalmazzák. A germán jogra való eredeztetés alapja az, hogy a középkor elején a germán népek társadalmi szerkezetében – hasonlóan a legtöbb középkori népcsoporthoz – a család mint vagyonszövetség jutott domináns szerephez. Így nyilvánvalóan alapvető érdek fűződött ahhoz, hogy a vagyon feltétlenül a családon belül maradjon.^[7]

A német BGB behatóan szabályozza az előörökös vagyonezelését, illetve az utóörökösrel történő elszámolást. Az előörökös vagyonezelésére vonatkozó főszabály a 2112. §-ban található, amely általában szabad rendelkezést enged az előörökösnek.

A BGB 2113-2119 §-okban egyes vagyontárgyakkal kapcsolatos, az előörökös vagyonezelésére vonatkozó különleges szabályokat találunk. Idetartoznak az ingatlanok, az értékpapírok és a hajók. A hajók azért tartoznak ebbe a körbe, mert a hajók adásvétele, illetve a hajók tulajdonátszállása a német jogban különleges szabályozást nyert. A BGB 929. § az úgynevezett nem bejegyzett hajók tulajdonátszállását az ingók tulajdonátszállásához hasonlóan szabályozza, míg a bejegyzett, nagyobb – rendszerint tengerjáró – hajók bejegyzésénél követelmény az, hogy a tulajdonjog átszállása a hivatalos nyilvántartásban is feltüntetésre kerüljön.^[8]

Az előörökösnek az ingatlanokra vonatkozó rendelkezése akkor hatálytalan, ha az az utóörökös jogainak csorbítására irányul. (Természetesen az előörökös jogai az ingatlanokra vonatkozóan amúgy is kötöttek, hiszen – ahogy erre fentebb említés történt – az utóöröklést fel kell tüntetni az ingatlannyilvántartásban.)

[6] Tóth, 2011, 3-15., 6.

[7] Erről részletesebben lásd: Zlinszky, 1877, 51 skk. Lásd továbbá: Homoki Nagy, 2010, 71-83.

[8] Az egyes jogrendszerek a hajókat vagy ingatlanok vagy ingóknak tekintik, illetve azokat alapvetően ingóknak minősítve, a tulajdonátszállásra nézve az ingatlanokra vonatkozó szabályokat alkalmazzák. A francia jog a hajókat következetesen ingókként kezeli: "Les meubles par nature sont tous les biens corporels, qui se déplacent eux-mêmes (animaux) ou qui peuvent être déplacés (récoltes coupées, mobilier, linges, bijoux, bateaux, avions, etc.)" (Hubrecht - Vermelle, 1993, 78.). Ez a kategóriaalkotás abból indul ki, hogy azok a dolgok az ingók, amelyek vagy képesek mozogni (például az állatok), vagy pedig más által mozgathatóak. Ide tartoznak a hajók is. Az egyes jogrendszereknek a hajókra vonatkozó, egymástól igen eltérő szabályozása miatt szerepel az 1980. április 11-én, Bécsben elfogadott, az ingók kereskedelmi forgalomban történő adásvételét szabályozó Bécsi Vételi Egyezmény (CISG) 2. cikkelyében az a rendelkezés, amely kizárja az Egyezmény alkalmazását — többek között — a hajók adásvételére nézve (ld. CISG, Article 2, (e)).

Fontos utalni a BGB 2116. §-ra, melynek értelmében a bemutatóra szóló értékpapírok esetében a majdani utóörökös kérheti az előörököst, hogy azokat egy letéti értéktárban helyezze el, és azokkal kapcsolatosan az előörökös a rendelkezési jogot kizárólag az utóörökös jóváhagyásával gyakorolhatja, ugyanakkor az utóörökös a kamatokat, az értékpapírok alapján fizetett osztalékokat – melyek a BGB 92. §-a alapján elfogyasztható dolgoknak minősülnek – nem követelheti.

A BGB 2120. §-a ismét általános jellegű szabályt tartalmaz, mert kimondja, hogy az előörökösnek a hagyatéki vagyont a rendes gazdálkodás szabályai szerint kell kezelnie. (Ebből következik, hogy például az amortizációért nem tehető felelőssé.) Szorosan ezzel függ össze a 2123. §. Ez a paragrafus arra vonatkozik, hogy amennyiben az örökség tárgya erdő, bányá vagy hasonló létesítmény, akkor az utóörökös és az előörökös gazdasági tervet (*Wirtschaftsplan*) készíthetnek a helyes gazdálkodás érdekében. Jellemző törvényszerkesztési sajátosság, hogy ebben az igen kazuisztikus szabályozásban is szerepel az egyébként a szerződési jog körében alkalmazott *clausula rebus sic stantibus* elve. Amennyiben a körülmények lényegesen megváltoznak, úgy bármelyik fél jogosult kérni a gazdasági terv megváltoztatását.^[9]

Az 1900. évi általános magyar polgári törvénykönyv-javaslat indokolása szerint a német BGB 2120. § és a 2131. § között dogmatikai ellentmondás feszül. Amíg a 2120. § a rendes gazdálkodás szabályainak általános követelményét fogalmazza meg, addig a 2131.§ szakasz – a gazdálkodás részletszabályainál – azt írja elő, hogy az előörököstől olyan gondosság várható el, amelyet saját ügyeiben szokott tanúsítani. Ez nem más, mint a *culpa in concreto* fogalma, amely az objektív rendes gazdálkodással – a *bonus pater familias diligentia*jával szemben – szubjektív kategória.^[10]

A BGB 2130. § fogalmazza meg azt a kötelezettséget az előörökös számára, hogy a meghatározott időpont vagy esemény bekövetkeztével köteles az utóörökösnek az örökséget kiadni. Ezután kerül sor a kettejük közötti elszámolás részletesen szabályozásra.

A BGB régebben szabályozta az utóörökléshez első pillantásra nagyon hasonlóknak tűnő családi hitbizomány (*fideicommissum*) intézményét, ez azonban 1939 óta nem szerepel a kódexben, és rendelkezése is érvénytelen.^[11]

A német jogban azonban utóörökléssel nemcsak a BGB fent említett szabályainál lehet találkozni. A joggyakorlatban gyakran előforduló, utóöröklést tartalmazó intézmény a BGB 2269. §-ban szabályozott *Berliner Testament*. A *Berliner Testament* tulajdonképpen a házastársak közös végrendelete, amelyben egymást kölcsönösen egymás örököseivé nevezik ki, azzal, hogy a túlélő házastárs

[9] Részletesebben lásd: Palandt (szerk.), 1992, 1967.

[10] A *culpa in concreto*-hoz lásd különösen: D. 17, 2, 72.

[11] Lásd: Palandt (szerk.), 1992, 1949. A BGB kommentárja szerint a családi hitbizomány jogi célját a hatályos törvény szerint utóhagyománnyal (*Nachvermächtnis*), esetleg egy családi alapítvány létrehozásával lehet elérni. A családi alapítvány fogalmához a magyar jogban lásd különösen: Arató, 2020, 263-285.

halála után az örökséget egy harmadik személynek – rendszerint a házastársak gyermekének – kell kiadni. Ez a harmadik személy eljárási szempontból a túlélő házastárs örököse, de tekintve, hogy rendelkezése a házastársak közös végrendeletében került sor, alapvetően utóörökös.^[12] A *Berliner Testament* célja az, hogy a házastársak egyrészt egymásról gondoskodjanak az egyik fél halála után, másrészt pedig, hogy közös vagyonuk sorsát a jövőre nézve is megnyugtatóan rendezzék. Az utóöröklés ténye az esetleges kötelesrészre jogosultak igényeit természetesen nem sértheti. Nézetem szerint a *Berliner Testament* tételére gyermektelen avagy olyan házaspárok esetében kerül főképpen sor, akiknél gyermekükkel teljes mértékben elhidegült a viszony, és ezért utóörökösnek egy kívülálló személyt akarnak. Hasonló eset továbbá, ha – bármilyen okból – az egyébként örökös gyermek jogait a még élő házastárs életében az utóöröklés konstrukciójával akarja a házaspár korlátozni.^[13]

A *Berliner Testament* gyakorlati megvalósulását tekintve három formát ölthet, melyből egy nevezhető a szokásos értelemben vett utóöröklésnek.^[14]

Az első változat szerint a házastársak egymást teljes örökösöknek rendelik, és rendelnek egy úgynevezett végörököst (*Schlußerbe*) is, aki megörökli a túlélő házastárs hagyatékát. Ez is utóöröklés, azzal a fontos különbséggel, hogy itt a végrendelet az első örököst teljes örökösnek nevezi ki, amiből egyértelműen következik, hogy a teljes örökös a vagyonnal minden korlátozástól mentesen, szabadon rendelkezhet.

A második megoldás alig felel meg a *Berliner Testament* törvényi előírásainak, valójában a joghatása azonos. Ebben az esetben a házastársak már a közös végrendeletben a harmadik személyt nevezik meg teljes örökösnek, azzal, hogy az örökség tárgyain a túlélő házastársat holtig terjedő haszonélvezet illeti meg.

A *Berliner Testament* harmadik, a gyakorlatban messze leggyakrabban alkalmazott változata valódi utóöröklést tartalmaz. E forma szerint a házastársak egymást egymás előörökösivé rendelik, és közösen utóörököst neveznek meg. Az egyik házastárs halálával a másikra száll vagyona, majd annak halálával a közös utóörökösre. A legtöbb esetben a már említett szabad utóöröklés, azaz a *fideicommissum eius quod supererit* intézményét alkalmazzák, amelyet a BGB 2137. §-a tesz lehetővé.

A *Berliner Testament*ekben nagyon gyakran alkalmazott rendelkezés az újraházasodási kikötés (*Wiederverheiratungsklausel*). Ezzel a klauzulával a házastársak azt akarják megakadályozni, hogy az egyik házastárs halála után a másik ismét házasságot kössön. Az újraházasodási kikötés értelmében ugyanis, amenny-

[12] A *Berliner Testament* a hagyományra (*Vermächtnis*) nézve is tartalmaz rendelkezést, mely szerint a közösen rendelt hagyományt kétség esetében legkorábban a túlélő házastárs halálakor lehet kiadni.

[13] Álláspontom szerint ez utóbbi lehetőség különösen azokban az esetekben fordulhat elő, ahol a házaspárnak nem közös gyermeke van, és nagy valószínűséggel — például életkori okokból — feltehető, hogy a túlélő házastárs a gyermek mostohaazüleje lesz.

[14] Lásd: Palandt (szerk.), 1992, 2089. skk.

nyiben a túlélő házastárs ismét házasságot köt, úgy az utóöröklés azonnal beáll, azaz az előörökös házastársnak a végrendeletben megnevezett harmadik személynek kell kiadnia a vagyont. Álláspontom szerint ez a klauzula kellőképpen bizonyítja, hogy a *Berliner Testament* feltétlenül utóöröklés, hiszen annak éppen egyik lényegi elemét ragadja meg. Ez az elem pedig az, hogy az örökhagyótól függ, hogy az utóöröklést meghatározott időpont bekövetkeztétől vagy meghatározott esemény megtörténtétől teszi függővé.

A német jognak az utóöröklésre vonatkozó rendelkezéseit összefoglalva megállapítható, hogy ez a jogintézmény aprólékosan, sokszor már-már kazuisztikusan került szabályozásra. Kiemelendő, hogy a BGB utóöröklésre vonatkozó része – hasonlóan a német magánjogi kódex többi részéhez – erős befolyást gyakorolt a régebbi magyar polgári törvénykönyv tervezetekre.

Az utóörökléssel összefüggő gyakorlatból kiemelés érdemel a *Bundesgerichtshof* 2011.10.26. napján kelt döntése (IV. ZB 33/10), mely a végrendelezési szabadság elvéből levezetve kimondja, hogy egy idősek otthona lakója hozzátartozójának az a végrendeleti intézkedése, mely az otthon üzemeltetőjét utóörökösnek nevezi ki, nem tekinthető hatálytalan kikötésnek.^[15]

II. RÖVID KITEKINTÉS A HATÁLYOS MAGYAR SZABÁLYOZÁSRA

A hatályos magyar Ptk., a 2013. évi V. törvénynek az utóörökléshez kapcsolódó rendelkezéseit röviden az alábbiak szerint lehet bemutatni. A Ptk. kimondja, hogy főszabály szerint az olyan végintézkedés semmis, amely esetében az örökségben vagy annak egy részében valamely esemény beálltát követően az eredeti (elő-) örökös egy új személy váltja fel. Bizonyos esetekben mégis van lehetőség arra, hogy az örökhagyó több generáció vonatkozásában döntsön a hagyatéka sorsáról, belekalkulálva azt az örökhagyótól teljes mértékben elfogadható nézetet, hogy nem akarja, hogy a családi vagyon egy másik család tulajdonába vándoroljon további öröklések útján.

Az utóöröklés voltaképpen az örökös halála esetére szóló örökösnevezésként funkcionál. Az örökhagyó érvényesen nevezhet utóörököszt abban az esetben, ha a házastársára hagyja a vagyonát, de nem akarja, hogy a házastársra háramlott vagyon az elhalálozó házastárs törvényes örökösire háramoljon tovább. Lehetőség van továbbá utóörökösnevezésre abban az esetben is, ha az előörökös koránál fogva vagy végrendelezési képességének valamely okból kifolyó hiánya miatt nem tudna érvényesen végrendelezni, ebben az esetben az örökhagyó tulajdonképpen quasi gyámhelyettesítési konstrukcióval él.

A Ptk. tehát az utóöröklést – ugyan viszonylag szűk esetkörben – de bizonyos, adott esetben kényesnek minősíthető élethelyzetekben, alkalmazhatóvá teszi.^[16]

[15] Lásd WF Frank: BGH: Erbeinsetzung eines Pflegeheims..., 2011.

[16] Lásd ezzel kapcsolatban: Vékás, 2021, 102.

Az előörökös és az utóörökös vonatkozásában Anka Tibor nagyon érdekes kapcsolatra hívja fel a figyelmet a Ptk. Kommentárjában:

„Az utóörökös az örökhatyórol az előörökösre háramlott hagyatékban nem az utóörökös örököse, hanem az örökhatyó örököse, azaz az örökhatyórol az előörökösre a végintézkedés alapján háramlott vagyonban az előörököst az utóörökös az örökhatyó örököseként váltja fel, nem pedig az előörökösre a végintézkedéssel hagyott vagyont mint az előörökös hagyatékát örökli meg. Ebből következik, hogy az utóörökös nem az előörökösnek, hanem az örökhatyónak a jogutóda. Az előörökös a Ptk. szabályai szerint nem csupán haszonélvezője az örökhatyórol rá háramlott, a halála után pedig az utóörököst megillető hagyatékban, hanem életben léte alatt, annak élők közötti jogügyletek tekintetében a valóságos tulajdonosa.”^[17]

A pontosság kedvéért említendő, hogy a Ptk. – összhangban egyébként a régi Ptk. rendelkezéseivel – korlátozás nélkül érvényesnek ismeri el az utóhagyomány rendelését, azaz az örökhatyó olyan végrendeleti intézkedését, amely szerint a hagyományban valamely meghatározott eseménytől vagy időponttól az addigi jogosultat más váltsa fel. Hasonlatosan a Ptk. által érvényesnek elismert utóöröklés eseteihez az utóhagyomány is maradékhagyományt jelent, mivel – amennyiben az örökhatyó eltérően nem rendelkezik – utóhagyományos nevezése az előhagyományos visszerhes rendelkezési jogát és a szokásos mértékű ajándéknál nem nagyobb értékre vonatkozó ingyenes adományozási jogát nem érinti.^[18]

Feltétlenül kiemelést érdemel továbbá, hogy a házastárs esetében megengedett utóöröklés pedig valójában a német jogban ismert *Berliner Testament* analogiáján alapszik, azzal, hogy a *Berliner Testament* a házastársak közös végrendelete, mely szerint egymást egymás örököseivé teszik, és a túlélő házastárs halálát követően egy harmadik személy lesz az örökös.

A Ptk. fentiek alapján megengedi a házastárs esetében az utóöröklést, akkor ebben az esetben célszerű lenne a *Berliner Testament* átvétele is a magyar jogba. A 7:23. § ugyan bizonyos feltételek mellett ismeri a házastársak közös végrendeletét (ahhoz speciális alaki feltételeket ír elő), de ez még a 7:28. §-ban lehetővé tett utóörökléssel együtt sem ekvivalens a *Berliner Testament* fogalmával.^[19] Arra tekintettel azonban, hogy a jogpolitikai cél egyértelműen az, hogy a házastársaknak a közös vagyonról és egymás sorsáról a haláluk után megfe-

[17] Lásd: Osztovits (szerk.), 2014, 508.

[18] Lásd: Vékás – Gárdos (szerk.), 2014, 2413.

[19] A közös végrendeletek bevezetésével kapcsolatban egyébként Weiss Emília az alábbiakra hívja fel a figyelmet: „A közös végrendelet újbóli elismerése különösen az ún. kölcsönös és az ún. kölcsönös – viznos végrendeletek vonatkozásában igényel olyan kérdésekben többlétszabályozást, vajon mennyiben legyen megengedett vagy éppen meg nem engedett az ilyen közös végrendeletek egyoldalú visszavonása, vajon terjedjen-e ki a közös végrendeletben elígért vagyon az e vagyonnal való élők közötti ingyenes rendelkezés korlátozására is vagy ne; de az életviszonyok, a vagyoni viszonyok, a családi viszonyok mai gyors változásai a szabályozás során minden bizonnyal további megfontolásra érdemes kérdéseket is fel fognak vetni.” Lásd: Weiss, 2003, 990-991.

lelő lehetőségük legyen gondoskodni, megítélésem szerint a *Berliner Testament* teljes körű beépítése a magyar jogba eme célt elsősorban lenne képes szolgálni.

Az eddigieket összefoglalva elmondható, hogy a régi Ptk.-hoz (1959. évi IV. törvény) képest a Ptk. – szűk körben ugyan, de – lehetővé teszi az utóöröklés jogintézményét, amely véleményünk szerint a végrendelezési szabadság elismerésének fontos jele. Az utóöröklés vonatkozásában tehát Pandóra szelencéje, ha résznyire is, de kinyílt.

A joggyakorlat, és a joggyakorlat által esetlegesen befolyásolandó jogalkotás fogja a jövőben eldönteni azt, hogy az utóöröklés Pandóra-szelencéje tovább nyílik-e, avagy esetlegesen visszazárul és e jogintézmény végérvényesen jogtörténeti múltunk relikviájává válik. A magunk részéről őszintén bízunk abban, hogy az utóöröklés jogintézménye – alkalmazkodva a XXI. század megváltozott igényeihez is – a modern végrendelezési jog megbecsült és ésszerűen alkalmazható eszközévé válhat a magyar joggyakorlatban.

IRODALOM

- Arató Balázs (2020): Családi vállalkozások nemzetközi kitekintésben. In: *Glossa Iuridica*. 2020/7. sz.
- CISG. (Elérhető: <https://iicl.law.pace.edu/cisg/page/texts-cisg>. Letöltés ideje: 2022.11.28.).
- Földi András – Hamza Gábor (2022): *A római jog története és intézményei*. Novissima Kiadó, Budapest.
- Homoki Nagy Mária (2010): *A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig*. Szeged, JATE Press.
- Hubrecht, Georges – Vermelle, Georges (1993): *Droit civil*. Sirey, Paris.
- Osztovits András (szerk.) (2014): *A Polgári Törvénykönyv Nagykomentárja IV*. Opten, Budapest.
- Palandt, Otto (szerk.) (1992): *Bürgerliches Gesetzbuch*. Verlag C. H. Beck, München.
- Tóth Ádám (2001): Az utóöröklésről. In: *Közjegyzők Közlönye*. 2001/9. sz.
- Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.) (2014): *Kommentár az új Polgári Törvénykönyvhöz II*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Vékás Lajos (2021): A Polgári Törvénykönyv első hét évéről. In: *Jogtudományi Közlöny*. 2021/3. sz.
- Weiss Emília (2003): A Polgári Törvénykönyv öröklési jogi könyvének kodifikációja elé. In: Kiss Daisy – Varga István (szerk.) *Magister artis boni et aequi. Studia in Honorem Németh János*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- WF Frank: BGH: Erbeinsetzung eines Pflegeheims als Nacherbe eines Heimbewohners ist wirksam, 2011. (Elérhető: <https://www.wf-frank.com/news/single/article/bgh-erbeinsetzung-eines-pflegeheims-als-nacherbe-eines-heimbewohners-ist-wirksam-1190.html>. Letöltés ideje: 2022.11.28.).
- Wieacker, Franz (1967): *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Zlinszky Imre (1877). *A magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés*. Athenaeum R. Társulat, Budapest.

Kukorelli István és Léva Judit a 2015-ös tanévnnyitón

CSEHI ZOLTÁN

tanszékvezető egyetemi tanár

PPKE Jog- és Államtudományi Kar

Az Európai Unió Bíróságának bírója

Európai uniós fogyasztóvédelem és az elévülés legújabb bírói gyakorlata

ABSZTRAKT

Az írás az egyes fogyasztói igények elévülésére vonatkozó legújabb bírói gyakorlatot mutatja be, amely bírói felfogás az uniós jog alapján az objektív elévülési kezdő időpont helyett a fogyasztóra kedvezőbb és a tényleges érvényesülés elvének megfelelő szubjektív elévülési kezdő időpontot fogalmazta meg.

Kulcsszavak: fogyasztói igények elévülése

■ az elévülés objektív és szubjektív kezdő időpontja

I. BEVEZETÉS

Az Ünnepekt számos publikációt és előadást szentelt a fogyasztóvédelemnek, és a mai napig az egyetlen átfogó könyv szerzője ebben a témában magyar nyelven.^[1] Ezért választottuk rövid írásunk témáját is a fogyasztóvédelem köréből, azon belül is a polgári jog fogyasztókat érintő, az elévülésre vonatkozó legújabb uniós bírói esetjog újdonságaira szeretnénk a figyelmet felhívni. Az Ünnepekt nagy ívű munkájában kitér az Oceano Grupo Editorial ügyre (C-240/98),^[2] amely megalapozta azt az uniós bírói felfogást, miszerint a tisztességtelen szerződési feltétel hivatalból is vizsgálható a tagállami bíró által. Továbbá ugyanebben a munkában utal a Cofidis SA kontra Jean-Louis Fredout ügyre (C-473/00),^[3] amely a fogyasztók védelmét azzal az értelmezéssel erősítette, hogy

[1] Fazekas, 2007.

[2] Fazekas, 2007, 152.; 2000. június 27-i Oceano Grupo Editorial és Salvat Editores ítélet, C240/98–C244/98, EU:C:2000:346.

[3] 2002. november 21-i Cofidis ítélet, C473/00, EU:C:2002:705.

a beperelt fogyasztó által felhívott védekezést, amely a tisztességtelen szerződési feltételeket illeti, nem lehet jogvesztő határidőn belülre korlátozni, mert az ilyen jogvesztés a 93/13 irányelv 6. és 7. cikkében biztosított fogyasztói jogok érvényesülését korlátozza. Ezen két korszakos döntéssel elindult jogértelmezést az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: EuB) a legutóbbi években számos újabb döntéssel gazdagította, melyek jelentős újításokat mutatnak az elévülés megítélésével kapcsolatban. Ezeknek a döntéseknek a lényegi elemeit ismertetjük jelen írásunkban.

II. A 93/13 IRÁNYELV MINT AZ UNIÓS SZERZŐDÉSES FOGYASZTÓVÉDELEM KATALIZÁTORA

Az európai uniós fogyasztóvédelem napjainkig legerősebb motorja a 93/13 irányelv^[4] és az annak értelmezésével kapcsolatos tagállami bírósági megkeresések az EuB-hoz. Az elmúlt két-három évben újabb elemekkel bővült a fogyasztóvédelmi gondolat az EuB jogértelmezése következtében. A teljes bírói joganyag bemutatására nem vállalkozunk, sem az előzményekre, sem pedig a kapcsolódó fontos ítéletekre, kizárólag az utóbbi évek egyes döntéseire szeretnénk felhívni a figyelmet.

1. A spanyol jog elévülési szabálya

A 2020. július 16-án kihirdetett C-224/19 és C-259/19. sz. egyesített ügyekben számos rendelkezést értelmezett az EuB. Ezek egyike volt a spanyol jognak az a szabálya, amely a tisztességtelen szerződési feltétel semmisségéből fakadó restitúciós igényt öt éves keresetindítási elévülési határidőhöz köti, míg magának a tisztességtelen szerződési feltétel abszolút semmisségének megállapítása iránti kereset esetében nincs elévülés.^[5] A semmisség érvényesítésére vonatkozó igény mentesítése az elévülés alól a Bíróság szerint összhangban van a korábbi, már említett, 2002-ben kihirdetett Cofidis ítélettel. Ez utóbbi döntésében a Bíróság az osztrák jog szabályainak – az osztrák Fogyasztóvédelmi törvény, Verbraucherschutzgesetzbuch – a 93/13 irányelvvel való összeegyeztethetőségét vizsgálta. Az osztrák fogyasztóvédelmi jog két éves elévülési határidejét^[6] nem tartotta összeegyeztethetőnek az uniós joggal. Az EuB előtti eljárásban a Cofidis és a francia kormány azzal érveltek, hogy az elévülést nem szabályoz-

[4] Basedow, 2021, 137.

[5] 2020. július 16i CY és társai ítélet, C224/19 és C259/19, EU:C:2020:578, 80. pont.

[6] Verbraucherschutzgesetzbuch 311-37 cikk (1) bek.: „Für Streitigkeiten aus der Anwendung des vorliegenden Kapitels ist das Tribunal d'instance zuständig. Klagen sind innerhalb einer Ausschlussfrist von zwei Jahren nach dem die Streitigkeit auslösenden Ereignis bei diesem Gericht zu erheben ...”

za az irányelv, az a tagállami szabályozás kompetenciájába tartozik. A Cofidis döntésben a beperelt fogyasztó védekezési lehetőségének korlátozását értékelte akként az EuB, hogy a vitatott elévülési határidő, pontosan jogvesztő határidő (Ausschlussfrist) korlátozza a fogyasztót védekezésében, és ezért ellentétes az irányelvvel. A Bíróság megállapítása a fogyasztó védekezéshez való jogát érintette, más szóval, hogy alperesként a kétéves jogvesztő határidő elteltével is élhessen azzal a jogával, hogy a tisztességtelen szerződési feltétel semmisségére hivatkozhatson a vele szemben indított perben. Megemlíttük, hogy a magyar elévülési jog jelenleg is lehetőséget biztosít azon perbeli védekezésre, hogy a semmisségre bármikor, a megtámadhatóságra pedig kifogás útján akkor is lehet hivatkozni, ha a megtámadási határidő lejárt (Ptk. 6:89. § (4) bek.), természetesen a perbeli szabályok keretei között.

A 2016. decemberi C-154/15, C-307/15 és C-308/15 sz. egyesített ügyekben^[7] ismét a jogvesztő határidőt vizsgálta az EuB, a 93/13 irányelv és a jelzálogkölcsön tárgyú perekkel kapcsolatosan. Általános, elvi jelleggel mondta ki a Bíróság, hogy a fogyasztóvédelem nem abszolút jellegű, akármit is kellene ez alatt értenünk.

A 93/13 irányelv 6. cikk (1) bekezdése és 7. cikk (1) bekezdése szabályában elévülési normákat nem találunk, a nevezett normák végrehajtása a „tagállamok eljárási autonómiájába” tartozik. Ebből eredően a tagállami szabályozásnak meg kell felelnie az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elveinek.

Visszatérve a kiinduló ügyre, nevezetesen a C-224/19 és C-259/19. sz. egyesített ügyekben vizsgált spanyol jelzálogkölcsön-szerződéshez kapcsolódó kérdésre,^[8] az EuB szerint az elévülés szabályozása lehetséges, sőt felidézve és egyúttal megerősítve a korábbi ítélkezési gyakorlatot, a hároméves,^[9] illetve kétéves^[10] elévülési időket az uniós joggal és a tényleges érvényesülés elvével összeegyeztethetőnek minősítette. A spanyol jelzálogkölcsön-szerződés ügyében a valós kérdés viszont az volt, hogy az ötéves elévülési határidő mikortól számítandó, melyik időpontban kezdődik. A konkrét ügyben az elévülés a szerződéskötés időpontjától kezdődött, de az EuB szerint lehetséges, hogy a fogyasztó nem volt tudatában az adott szerződési feltétel tisztességtelen jellegének, vagy azt nem észlelte, és az a korlátozás, hogy a szerződéskötéstől számítva csak öt év áll rendelkezésére, hogy ezt az igényét érvényesítse a tisztességtelen szerződési feltétel alapján teljesített fizetések visszakövetelése iránt, függetlenül attól, hogy tudomása volt-e ezen szerződési feltételek tisztességtelenségéről vagy „ésszerűen tudomást szerezhetett volna róluk”, alkalmas arra, hogy megnehezítse a 93/13 irányelvben biztosított jogok gyakorlását. Ez a bizonytalanság a fogyasztó ismeretei, illetve az általa megismerhető tényeket illetően a tényleges érvénye-

[7] 2016. december 21-i Gutiérrez Naranjo és társai ítélet, C154/15, C307/15 és C308/15, EU:C:2016:980.

[8] Az ügyben előterjesztett 13. kérdésről van szó.

[9] 2010. április 15-i Barth ítélet, C-542/08, EU:C:2010:193, 28. pont.

[10] 2011. december 15-i Banca Antoniana Popolare Veneta ítélet, C-427/10, EU:C:2011:844, 25. pont.

sülés elvébe ütközik.^[11] Az értelmezésünkben az EuB hiányolta azt a szubjektív határidőt, amely a tisztességtelen szerződési feltételre vonatkozó fogyasztói tudattartalomhoz lenne kapcsolható, a feltétel tisztességtelenségének megismerhetőségéhez, illetve annak felismeréséhez kapcsolódhatna. Tehát valójában a fogyasztó szubjektív ismerete vagy ismeretének lehetősége sérül az elévülés kezdő időpontjának objektív, tudattartalomtól független számításakor. Az EuB lényegében az elévülés objektív kezdő időpontját nem tartotta összeegyeztethetőnek a tényleges érvényesülés elvével, jóllehet az eljárásban nem derült ki, hogy vajon az objektív elévülési kezdő időpontot kiegészítik-e esetlegesen szubjektív jellegű körülmények, mint a magyar jogban az elévülés nyugvása. Az EuB az előadott tényeket és a jogot az előterjesztő bíróság előadásai alapján értelmezi, ahhoz kötve van, így értelmezésének ez a kerete,^[12] de ismeretekes tagállami szabályok, mint például a magyar jog szabálya az elévülés nyugvásáról (Ptk. 6:24. §), amely az objektív elévülést szubjektív elemekkel vegyíti.^[13]

2. A román jog elévülési szabálya

A fentebb említett értelmezést 2020. július 16-án hirdette ki az EuB, pár nappal korábban – július 9-én – pedig a C-698/18. sz. ügyben^[14] szintén érintette az EuB az elévülést a 93/13 irányelv értelmezése kapcsán. A román peres eljáráshoz kapcsolódó ügyben az a kérdés merült fel, hogy a szerződési feltétel tisztességtelensége miatt jogalap nélkül teljesített fizetések visszakövetelésére irányuló igényrel kapcsolatban román elévülési szabály az uniós joggal összhangban van-e. A román jog szabálya szerint három éves elévülési idő áll a fogyasztó rendelkezésére, amely időtartam a szerződés „teljes mértékű teljesítésének időpontjától”, azaz a szerződés teljesítésétől kezdődik. A három éves időtartamot önmagában az EuB elegendőnek tartotta a hatékony jogérvényesítésre, viszont az elévülés kezdő időpontját illetően azt a kérdést vizsgálta, hogy a fogyasztó tudata átfogta-e, vagy a fogyasztó ismerhette-e a szerződési feltétel tisztességtelenségét. Az elévülés időfolyamának megkezdéséhez fontos az a körülmény, hogy a fogyasztó tudta-e vagy ismerte-e a szerződéses kikötés tisztességtelenségét. Az EuB szerint lehetséges, hogy a „fogyasztók nem tudnak az eladóval vagy szolgáltatóval kötött szerződésben szereplő feltétel tisztességtelen jellegéről, vagy nem ismerik a 93/13 irányelvből származó jogaik terjedelmét /.../ akár a szerződés teljes mértékű teljesítésének az időpontjában, akár azt követően sem”.^[15] Ebből következik, hogy a szerződés teljes mértékű teljesítésének időpontjához kapcsolódó

[11] 2020. július 16-i CY és társai ítélet, C224/19 és C259/19, EU:C:2020:578, 91. pont.

[12] 2022. május 17-i Impuls Leasing România ítélet, C725/19, EU:C:2022:396, 34. pont.

[13] Csehi, 2015, 86-105.

[14] 2020. július 9-i Raiffeisen Bank és BRD Groupe Societé Générale ítélet, C-698/18 és C-699/18, EU:C:2020:537.

[15] Ld. Raiffeisen Bank és BRD Groupe Societé Générale ítélet, 65. pont.

elévülési kezdő időpont nem biztosít hatékony védelmet a fogyasztó számára, „mivel fennáll a veszélye, hogy e határidő még azelőtt lejár, hogy a fogyasztó tudomást szerezhetne az e szerződésben szereplő valamely feltétel tisztességtelen jellegéről”.^[16] Az EuB szerint nem érinti a fogyasztói jogállást az a körülmény, hogy a szerződést teljes egészében teljesítette, az teljesedésbe ment vagy megszűnt, ettől függetlenül fogyasztó marad és megilletik a fogyasztói jogok.

Az EuB értelmezése szerint a tényleges érvényesülés elvével ellentétes az az elévülési szabály, amelynek kezdő időpontja egy objektív tényhez, a szerződés teljes mértékű teljesítéséhez kapcsolódik, „függetlenül attól, hogy a fogyasztó ebben az időpontban tudomással rendelkezett vagy ésszerűen tudomással rendelkezhetett ezen szerződés azon feltételének tisztességtelen jellegéről, amelyre a visszatérítési igényének alátámasztása érdekében hivatkozik”.^[17] Az ilyen elévülési szabályok ugyanis túlzottan megnehezítik e fogyasztó azon jogainak a gyakorlását, amelyeket a 93/13 irányelv biztosít a számára.

Az EuB értelmezéséből az (is) kiolvasható, hogy a fogyasztói jogok érvényesíthetőségét korlátozza vagy korlátozhatja az elévülés objektív tényhez kapcsolódó kezdése. A döntésből arra lehetne következtetni, hogy az elévülésnek a fogyasztó szubjektív tudattartamához való kapcsolása jelenti a 93/13 irányelvben biztosított jogok hatékony érvényesülését.

Az ügyben felmerült az a kérdés is, hogy azokban az esetekben, amikor a szerződés semmisségének megállapításáról van szó a román jogban, a visszakövetelési igény elévülésének kezdő időpontja a semmisséget megállapító bírósági döntés időpontja. Az EuB azt vizsgálta, hogy az egyenértékűség érvényesül-e ebben az összehasonlításban, a semmisség és a szerződési feltétel tisztességtelensége viszonyában. Megállapítása szerint eltérő „eljárásjogi részletszabályokról” van szó, amelyeknél a fogyasztó számára „kevésbé kedvező” szabály érvényesül a 93/13 irányelv érvényesítése kapcsán. Ezt a különbségtételt nem látja igazoltnak az EuB, követve a főtanácsnok érvelését.^[18]

Az EuB ítéletében óvatosan fogalmaz a két eltérő típusú keresetet illetően és visszautalja a tagállami bíróság számára annak vizsgálatát, hogy a semmisségi és a fogyasztóvédelem szolgálatát célzó tisztességtelen szerződési feltételre vonatkozó igény között ténylegesen van-e eltérés a fogyasztó hátrányára. Míg a semmisségi per alapján érvényesített visszakövetelési igény a semmisség megállapítását kimondó bírósági döntés időpontjától számítja a három éves elévülést, addig a másik a szerződés teljeskörű teljesítésétől.

[16] Ld. Raiffeisen Bank és BRD Groupe Societé Générale ítélet, 67. pont.

[17] Ld. Raiffeisen Bank és BRD Groupe Societé Générale ítélet, 75. pont.

[18] Ld. Raiffeisen Bank és BRD Groupe Societé Générale ítélet, 80. pont.

3. A szlovák elévülési szabály értékelése

2021. április 22-ei döntésében^[19] az EuB megerősítette az elévülés kezdő időpontjának szubjektív felfogását a 93/13 irányelv és a 2008/48 irányelv alkalmazásában. A szlovák fogyasztóvédelmi perhez kapcsolódó előzetes döntéshozatali eljárásban a szlovák jog azon elévülési szabályát értékelte a Bíróság, amely szerint a jogalap nélküli gazdagodás esetében a hároméves elévülési határidő a gazdagodás bekövetkeztétől kezdődik. A jogalap nélküli gazdagodás az alkalmazott szerződési feltétel tisztességtelenségéből fakad, mivel a szerződés érvénytelennek minősül és az így teljesített fizetéseket a fogyasztó visszakövetelheti. A Bíróság kérdése arra irányult, hogy elkezdődhet-e az elévülés, „ha maga a fogyasztó nem tudja megítélni, hogy valamely szerződési feltétel tisztességtelen, vagy nem volt tudomása a szóban forgó szerződési feltétel tisztességtelen jellegéről”.^[20]

Az ítélet utal a főtanácsnoki indítvány azon felvetésére, hogy a folyamatosan, részletekben történő teljesítés esetében nem zárható ki, hogy az elévülés az egyes fizetések esetében elkezdődik, jóllehet a szerződés még nem szűnt meg. A jogos felvetés mögött az a megfontolás húzódik, hogy a kölcsön törlesztő részleteinek és kamatainak megfizetése olyan egymástól eltérő fizetések, amelyek esetében az elévülés külön-külön bekövetkezhet, de ezt a kérdést csak az adott állam joga, jelen esetben a szlovák jog alapján lehetne megválaszolni. A kérdés felmerült a magyar jogban is, különösen a 2014. évi XXXVIII. törvény 1. § (6) bekezdése kapcsán, amely kimondta, hogy „[a] Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény elévüléssel kapcsolatos szabályait a fogyasztói kölcsönszerződésből eredő követelések tekintetében úgy kell értelmezni, hogy e követelések a kölcsönszerződés fennállása alatt nem évülnek el, azok elévülése a szerződés megszűnésével kezdődik”.^[21]

A luxemburgi ítélet gondolatmenete azt az aggodalmat veszi alapul, hogy lehetséges, hogy az ilyen elévülési rendszer megfosztja a fogyasztókat attól a lehetőségtől, hogy az irányelvvvel ellentétes szerződéses feltételek alapján teljesített fizetéseiket visszakövetelhessék. Ebből arra a következtetésre jutott az EuB, hogy az a szabály, mint az alapügy tárgyát képező szabály, mivel megköveteli a fogyasztótól, hogy az indokolatlan gazdagodás bekövetkeztének időpontjától számított három éven belül bírósági eljárást indítson, különösen, amennyiben e gazdagodásra valamely hosszú futamidejű szerződés teljesítése során kerülhetett sor, rendkívül nehezé teszi a 93/13 irányelv vagy a 2008/48 irányelv biztosította jogok gyakorlását a fogyasztó számára, és ennek következtében az ilyen szabály sérti a hatékony érvényesülés elvét.^[22]

[19] 2021. április 22-i Profi Credit Slovakia ítélet, C-485/19, EU:C:2021:313.

[20] Ld. Raiffeisen Bank és BRD Groupe Societé Générale ítélet, 61. pont.

[21] Lásd ehhez: Pomeisl, 2020, 467-468.

[22] 2021. április 22-i Profi Credit Slovakia ítélet, C-485/19, EU:C:2021:313, 64. pont és az ott hivatkozott ítélkezési gyakorlat.

Jóllehet a szlovák jog ismer egy tízéves elévülési határidőt is, de azt ahhoz a feltételhez köti, hogy az csak akkor érvényesíthető, ha a másik fél rosszhiszeműsége bizonyításra kerül. A döntés szerint a „fogyasztó nem kötelezhető” arra, hogy jogai érvényesíthetőségéhez a másik fél magatartásának szándékos jelleget bizonyítsa.

Az ítélet rendelkező részében végül a hangsúly nem az objektív vagy szubjektív jellegű elévülési kezdő időpontra került, hanem „különösen” arra a körülményre, amely a folyamatos fizetéseket illető teljesítések visszakövetelésére vonatkozó igények esetleges eltérő elévülésére szorítkozik. Ez a cél elérhető akként is, tesszük hozzá utólag, ha az elévülés nem az egyes részfizetésekhöz, hanem a szerződéses kötelezettségek teljeskörű teljesítéséhez kapcsolódik. De amint már láttuk, arra a szabályra is született uniós jogértelmezés, amely a szerződés teljesítésének objektív tényétől indítja az elévülés kezdetét (2020-ból a fenti C-698/18. sz. ügyben).

4. A francia Code civil elévülési szabálya

Nem sokkal az előző döntést követően, 2022. június 10-én került kihirdetésre a következő ítélet^[23] szintén a 93/13 irányelv értelmezését illetően, Franciaországban svájci frankban nyilvántartott és euróban visszafizetendő kölcsönszerződésekkel kapcsolatban. A tribunal de grand instance de Paris által feltett első két értelmezési kérdés az elévülést érinti, a Code civil nemrégiben megreformált 2224. cikkének alkalmazását a 93/13 irányelv alá eső fogyasztói szerződésekre.^[24] A Code civil nevezett szabálya öt éves elévülési időt határoz meg, amely elévülés a jogosult tudomásszerzésétől, illetve attól az időponttól kezdődik, amikor tudomást kellett volna szereznie az elévüléssel érintett jog gyakorlásának lehetőségéről. Ez az ötéves határidő a konkrét ügyekben a szerződés aláírásától kezdődik. Az EuB értelmezése szerint a 93/13 irányelv 7. cikkének (1) bekezdéséből az következik, hogy a tagállami bíróságoknak mellőzniük kell a tisztességtelen szerződési feltételek alkalmazását annak érdekében, hogy azok ne váltsanak ki kötelező joghatásokat a fogyasztókra. Ez akként értelmezendő, hogy ezeket a szerződési feltételeket nem létezőknek kell tekinteni az ítélet szerint.^[25] A tisztességtelen szerződési feltétel tehát nem érvénytelen, hanem „nem létező” az EuB szerint, az irányelv 6. cikke szó szerinti értelmében,^[26] amely eltér

[23] 2021. június 10-i VB és társai ítélet, C-776/19–C-782/19, EU:C:2021:470.

[24] Lásd ehhez: Csehi, 2019, 51-62.

[25] 2021. június 10-i VB és társai ítélet, C-776/19–C-782/19, EU:C:2021:470, 37. pont és az ott hivatkozott ítélkezési gyakorlat.

[26] 93/13 irányelv 6. cikk (1) bek.: „A tagállamok előírják, hogy fogyasztókkal kötött szerződésekben az eladó vagy szolgáltató által alkalmazott tisztességtelen feltételek a saját nemzeti jogszabályok rendelkezései szerint nem jelentenek kötelezettséget a fogyasztóra nézve, és ha a szerződés a tisztességtelen feltételek kihagyásával is teljesíthető, a szerződés változatlan feltételekkel továbbra is köti a feleket.”

a magánjogi dogmatika minősítésétől.^[27] A nemlétező tisztességtelen szerződési feltételre pedig határidő nélkül, bármikor hivatkozhat a fogyasztó, nemcsak védekezésként, hanem felperesként is, az elévülés nem érvényesül ilyen esetben.^[28]

A Code civil elévülési szabályát a visszakövetelési igényre is értelmezte az EuB, elismerve, hogy a tisztességtelen feltétel semmisségének (sic!) megállapításához^[29] kapcsolódó restitúciós igény elévülése önmagában nem ellentétes az uniós joggal, feltéve, hogy annak alkalmazása nem teszi gyakorlatilag lehetlenné vagy rendkívül nehézé az irányelv által biztosított jogok gyakorlását.^[30] Az elévülési határidő tartama, a jelen esetben öt év, szintén elegendő az EuB szerint a joggyakorláshoz. Az EuB szerint viszont az elévülés kezdő időpontja azt a kockázatot hordozza magában, hogy a fogyasztó „e határidőn belül nem tud a 93/13 irányelv által biztosított jogokra hivatkozni”.^[31]

Mivel az elévülés kezdő időpontja a szerződéses ajánlat elfogadásának időpontjától számítandó a francia jog alapján, ez nem egyeztethető össze azzal az uniós bírósági követelménnyel, hogy az elévülési szabály csak akkor tesz eleget a tényleges érvényesülés elvének, „ha a fogyasztónak lehetősége volt jogai megismerésére azt megelőzően, hogy e határidő elkezdődött vagy lejárt volna”.^[32] Ebből az következik a Bíróság szerint, hogy a francia szabály nem biztosít hatékony jogvédelmet, mivel fennáll a veszélye annak, hogy e határidő már azelőtt lejár, hogy a fogyasztó tudomást szerezhetett volna a szóban forgó szerződéses kikötés tisztességtelenségéről, és az ilyen határidő „rendkívül nehézé teszi” vonatkozó jogainak gyakorlását, és figyelmen kívül hagyja a tényleges érvényesülés elvét.^[33] Tehát a bíróság a szerződéskötés időpontjában vizsgálja azt, hogy a fogyasztó ismerte vagy ismernie kellett volna a szerződés tisztességtelenségét, és ez közvetlen kihatással van az elévülés kezdő időpontjára.

Az a hipotetikus kérdés, hogy a fogyasztó – általánosságban – mikor szerez tudomást az általa megkötött szerződési feltétel tisztességtelenségéről, vagy mikor képes arról tudomást szerezni, vagy mikor kellett volna neki erről tudomást szereznie, ez csak a konkrét tényállás körében vizsgálható.

[27] Viszonylag részletesen elemzi a tisztességtelen szerződési kikötések nemlétező jellegét a Bíróság a C-452/18. sz. ügyben hozott ítélet 21-30. pontjaiban.

[28] 2021. június 10-i VB és társai ítélet, C-776/19–C-782/19, EU:C:2021:470, 38. pont.

[29] Ha nemlétező, akkor nem lehet semmis, illetve akkor nem kell semmisségét sem megállapítani.

[30] 2021. június 10-i VB és társai ítélet, C-776/19–C-782/19, EU:C:2021:470, 39. pont.

[31] Ld. VB és társai ítélet, 43. pont és az ott hivatkozott ítélkezési gyakorlat.

[32] Ld. VB és társai ítélet, 46. pont.

[33] Ld. VB és társai ítélet, 47. pont.

III. ZÁRÓ GONDOLATOK

A fenti, rövid ismertetés alapján számos kérdés merül fel a magánjogot művelő olvasóban, melyek közül csak néhányat összegzünk. A fenti esetek a spanyol, szlovák, román és francia jog fogyasztóvédelmi szabályaiból eredtek, általánosításukkal mégis célszerű óvatosan eljárni.

Az első kiinduló gondolat, hogy a 93/13 irányelv egyáltalán nem szabályozza az elévülést, de még csak nem is érinti, mindez óvatos megközelítésre készítet, hiszen az egyes tagállami jogrendszerekben az elévülés, a perindítás, a perbeli védekezés és az igényérvényesítés anyagi és eljárási szabályai rendkívül eltérőek és összetettek.^[34] Elévülési és jogvesztő határidők, perindítási és jogérvényesítésre vonatkozó egyéb szabályok, anyagi és eljárásjogi normák legkülönfélébb alakzataival találkozunk ezen a téren, amelyek kialakítását, módosítását az uniós fogyasztóvédelmi magánjog lényegesen befolyásolta.^[35]

Ha a számos anyagi és eljárásjogi határidő közül csak az elévülést nézzük, annak anyagi jogi vagy eljárásjogi megítélése sem mindig egyértelmű a tagállamok jogában, amelynek az uniós jog érvényesítésénél jelentősége lehet.

Ami az elévülés kezdő időpontját illeti, két nagy rendszert lehet megkülönböztetni, az egyiket objektívnak nevezzük, amelynél az elévülés kezdő időpontját az érintett fél tudattartamától független, objektív tényhez köti a szabály, például a szerződés megkötése vagy annak teljesítése.^[36] A másik a szubjektív megközelítés, amelynél az elévülés az érintett fél tudattartalmához kötődik annyiban, hogy az ő – adott esetben a fogyasztó – ismeretét, illetve azt a körülményt veszi alapul, hogy az érintett félnek tudnia kellett az adott tényről vagy körülménytől, amelytől az elévülés megkezdődik. Mind a kettőnek vannak előnyei és hátrányai, és míg az objektív alapú elévülési kezdésnek is általában vannak korrekciós szabályai, úgy a szubjektív felfogásnak rendszerint van egy végső, objektív, jogvesztő határideje, amely elteltét követően már nem lehet az adott igényt érvényesíteni.

Egyik rendszerről sem lehet azt állítani, hogy jobb vagy rosszabb a másikkal, különösen az általánosságok szintjén ilyen kísérlet megalapozatlan lenne. Az objektív alapvetően a jogbiztonságot helyezi előtérbe és a bírósági igényérvényesítés realitását tükrözi, célja, hogy ne lehessen tíz, húsz évvel korábbi ügyeket a bíróság elé vinni, a bizonyítás és a védekezés kvázi lehetetlensége miatt. Másik oldalról a szerződések jogában mind a két fél érdekét szem előtt kell tartani a szabályozásnak, még olyan esetekben is, ahol a két fél gazdasági súlya jelentős különbséget mutat, és a felek ismeretei az ügyre vonatkozóan jelentős eltéréseket mutatnak, azaz a fogyasztóvédelmi szerződési jogban is. Ha valamennyi kockázatot a másik félre, a gazdasági vállalkozókra terhel a jog, akkor az a szol-

[34] Zimmermann, 2002.

[35] Erre Szpunar főtanácsnok úr is felhívja a figyelmet a C-485/19. sz. ügyben írt indítványának 66. és 93. pontjaiban.

[36] Csehi, 2019, 105-120.

gáltatás árának emelkedésével fog járnai, amelyet szintén a fogyasztók viselnek. Az a megközelítés, hogy az elévülés kezdő időpontja ahhoz a körülményhez kapcsolódjon, hogy a fogyasztó mely időpontban fedezi fel a szerződési tisztességtelenségét, illetve mikor volt abban a helyzetben, hogy azt fel kellett volna ismernie, az elévülés szabályozását egyediesíti, és már nem beszélhetünk normatív, mindenkire egyenlő módon érvényes szabályról, hanem ad hoc elévülési időtartamokról. Ráadásul mind a két félre jelentős bizonyítási terhet telepíthet az elévülés kezdő időpontjának a szubjektív meghatározása, adott esetben a bizonyítás lehetetlenségének az ódiomat esetlegesen telepíti az egyik vagy másik félre, perbeli helyzetétől is függően. Az uniós jog szerinti „nemlétező” minősítése a tisztességtelen szerződési feltételnek adott esetben a magánjogi szabályozás rendszerében értelemzési nehézséget jelenthet olyan esetekben, amelyeknél a tagállam az érvénytelenség körében ültette át az irányelvet. Hiszen ha a szerződéses kikötés nemlétező, akkor nincs és nem is volt, akkor az nem lehet érvénytelen. Az erre vonatkozó igény elévülése tekintetében pedig anakronisztikus, hogy egy nemlétező szerződésre vonatkozó igény elévülhet-e, hacsak arra nem gondolunk, hogy a „nemlétezés megállapítására” indít valaki pert.

Jóllehet a fogyasztóvédelem nem abszolút jellegű, amint egyes ítéletek hangsúlyozzák,^[37] de a fenti ítéletekből az olvasható ki, hogy a fogyasztói jogok érvényesíthetősége viszont elsődleges uniós követelmény, ezért kvázi imperatív szabályoknak tekinthetők a magánjogban, amelyet a tagállami bíróságnak még ex officio is figyelembe kell vennie, sőt még fizetéseképtelenségi eljárásban is érvényesítenie kell tudnia a fogyasztónak.^[38]

Amint a fent hivatkozott ítéletben olvasható: „Ami a tényleges érvényesülés elvét illeti, minden olyan esetben, amikor felmerül a kérdés, hogy valamely nemzeti eljárási rendelkezés lehetetlenné vagy rendkívül nehézé teszie az uniós jog alkalmazását, azt kell megvizsgálni, hogy milyen e rendelkezésnek az egész eljárásban betöltött helye, hogy hogyan zajlik az eljárás, és melyek a sajátosságai a különböző nemzeti fórumok előtt. Mindazonáltal ezen eljárások különös jellegzetességei nem tekinthetők olyan tényezőnek, amely érintheti a 93/13 irányelv rendelkezései alapján a fogyasztókat megillető jogi védelmet.”^[39]

Mindez azzal magyarázható, hogy az egyéni érdek védelme mellett az európai uniós fogyasztóvédelem célja, hogy a fogyasztói szerződések terén a belső piacon egységes védelmet hozzon létre, amely a piacot szabályozza és annak fejlődését katalizálja. Ez az értelmezés a Charta 38. cikkén és az EUMSZ 169. cikkén^[40] alapul, amely messze túlmutat a magánjogi dogmatika rendszerező elvén, amelyben az elévülés elsődlegesen az adós védelmét és a jogbiztonságot szolgálja, a bírósági rendszer reális terhelésének társadalmi fontosságát szem előtt

[37] 2016. december 21-i Gutiérrez Naranjo és társai ítélet, C154/15, C307/15 és C308/15, EU:C:2016:980.

[38] 2016. április 21-i Radlinger és Radlingerová ítélet, C-377/14, EU:C:2016:283, 50-59. pont.

[39] Ld. Radlinger és Radlingerová ítélet, 50. pont.

[40] Gössl, 2022, 14. pont.

tartva. Az uniós fogyasztóvédelem erejét és fontosságát az is mutatja, hogy még a szolgáltatásnyújtás szabadságának korlátozására is felhívható (C-580/15, 39. pont).^[41] Az uniós jog a magánjog elévülési rendjének az alapjait érinti, amely egyes fogyasztói igények tényleges érvényesíthetőségét mentesíti az ezt akadályozó elévülés szabályai alól.

IRODALOM

- Basedow, Jürgen (2021): *EU Private Law*. Intersentia, Cambridge–Antwerp–Chicago.
- Csehi Zoltán (2019): A francia elévülési jog reformja. In: Bóóc Ádám – Sándor István (szerk.): *Studia in honorem Gábor Hamza: Ünnepi tanulmányok Hamza Gábor 70. születésnapja tiszteletére*. Közjegyzői Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csehi Zoltán (2015): Az elévülés kezdésének objektív és szubjektív szabályairól az új Polgári törvénykönyvben. In: Barzó Tímea – Juhász Ágnes – Leszkoven László – Pusztahelyi Réka (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Bíró György professzor 60. születésnapjára*. Lícium-Art, Miskolc.
- Csehi Zoltán (2019): Az elévülés kezdő időpontja egyes kötelmi igények esetében – avagy a „kezesi babysitting” kérdéséről. In: Boóc Ádám – Csehi Zoltán – Homicskó Árpád Olivér – Szuchy Róbert (szerk.): *Studia in honorem Ferenc Fábrián*. Károlyi Gáspár Református Egyetem, Budapest.
- Fazekas Judit (2007): *Fogyasztóvédelmi jog*. Complex Kiadó, Budapest.
- Gössl, Suzanne Lilian (2022): Die indirekte Europäisierung des autonomen Verfahrensrechts im Verbraucherschutz. In: *NJW*.
- Pomeisl András (2020): *A devizaalapú kölcsönszerződések egyes dogmatikai kérdései*. Doktori dolgozat, Budapest.
- Zimmermann, Reinhard (2002): *Comparative Foundations of a European law of set-off and prescription*. Cambridge University Press, Cambridge.

[41] 2017. június 8-i Van der Weegen és Pot ítélet, C-580/15, EU:C:2017:429, 39. pont.

• Trócsányi László, Lévayné Fazekas Judit a Moór Gyula Díj átadásán, 2016. augusztus 20-án

DARÁZS LÉNÁRD*egyetemi tanár**ELTE Állam- és Jogtudományi Kar*

Digitális fogyasztóvédelem európai perspektívában

Lévayné Fazekas Judit a fogyasztóvédelmi jog nemzetközileg is elismert szaktekinvélye. Tiszteletreméltó munkásságában jelentős teret nyert a fogyasztóvédelem különböző területeinek, beleértve a fogyasztóvédelem európai meghatározottságának tudományos vizsgálata.^[1] A születésének évfordulójára készült ünnepi kötetben a fogyasztóvédelmi jogot is érintő digitális transzformáció által generált és az EU jogfejlődése által determinált perspektívákat felvillantó tanulmánnyal^[2] tisztelgünk személye és munkássága előtt.

ABSZTRAKT

A digitális transzformáció rohamos előrehaladása új közpolitikai kereteket hozott létre az Európa Unió fejlődésében, amelyekbe szükségszerűen és szervesen illeszkedik a digitális fogyasztóvédelem iránti igény. A Digitális Európa és a Next Generation EU prioritásainak megvalósítását is célozza az EU új fogyasztóügyi stratégiája, miközben gyors léptekkel halad az egységes európai adatgazdaság jogszabályi kereteinek megalkotása. Ezek a fejlemények teljesen új perspektívákat nyújtanak a fogyasztóvédelem számára, és alapvetően determinálják a következő időszak jogfejlődését.

Kulcsszavak: digitális transzformáció ■ fogyasztóvédelem

■ EU fogyasztóügyi stratégia ■ adatgazdaság

[1] A gazdag életműből lásd például Fazekas, 2007, vagy legújabban Fazekas, 2022.

[2] A jelen tanulmány a K-142232 OTKA_22 alapvetési pályázat keretében született a KIM és az NKFIH támogatásával.

I. BEVEZETŐ

A 2000-es évek első harmadában egy rendkívül gyors folyású, intenzív technikai forradalom korát éljük, amely alapvetően formálja át a jogrendszer egészét. Az egyre kiteljesedő digitális transzformáció ma már nemcsak technológiai kérdés, hanem meghatározza a társadalmi és gazdasági élet minden területét, beleértve az emberek hétköznapjait. A digitális átállás önmagát gerjesztő folyamatrendszer, hiszen annak előrehaladása egyre több állami és gazdasági digitális szolgáltatást eredményez, ami egyre növeli azt az adatvagyon, amely a digitális technológiák további fejlődését indikálja. A szemünk előtt bontakoznak ki a digitális Európa és az európai adatgazdaság kontúrjai, amelyek nem csak a belső piac működésében, hanem a globális versenyben is kihívások elé állítják a közösségi és a nemzeti jogrendszereket. Mindezek a folyamatok egyre tömegesebben és intenzívebben közvetlenül érintik a fogyasztókat is. A fogyasztók mellett, hogy a digitális áruk és szolgáltatások címzettjei, maguk is alanyai a digitális adatgazdaságnak. A fogyasztóvédelem mint horizontális közpolitikai cél és jogterület, része az európai Közös Piac alapjait meghatározó politikáknak, így fontos szerep hárul rá a digitális transzformációban.^[3] Egyre komplexebb azon célok és szabályok mátrixa, amely a digitális átállással összefüggésben a fogyasztókat érinti, így megjelenik a szakpolitikákban, a szabályozásban, a tudományban és a gyakorlatban a „digitális fogyasztóvédelem” önálló kezelésének igénye. A digitális fogyasztóvédelem az elöttünk álló években az éppen kialakuló digitális Európa szabályozási keretei által determinált, és így döntő mértékben európai perspektívában értelmezhető.

II. EURÓPAI ÚJ ÁLTALÁNOS KÖZPOLITIKAI KERETEK

Az Európai Bizottság 2019-ben közzétette azokat a stratégia terveket,^[4] amelyeket 2019-2024 között kiemelt prioritásként és közpolitikai célként kezel. Hat ilyen kiemelt terület került meghatározásra, amelyek közül természetesen több is közvetlenül befolyásolja a fogyasztóvédelem jövőbeli alakulását:

- Európai zöld megállapodás
- Digitális korra felkészült Európa
- Emberközpontú gazdaság
- Európa globális szerepének megerősítése
- Az európai életmód előmozdítása
- Az európai demokrácia megerősítése

Az Európai Bizottság fenti közpolitikai prioritásai nyilvánvalóan hosszabb távon is meghatározzák Európa jövőjét. Így a zöld megállapodás az általános

[3] Weatherill, 2021, 874-901.

[4] Lásd: European Commission: Strategy and policy.

fenntarthatósági célok^[5] megvalósításának részeként 2050-re Európát klíma-semleges kontinenssé kívánja alakítani, és az éghajlatváltozás kedvezőtlen hatásait kívánja kiküszöbölni. A digitális átállással kapcsolatban pedig deklarálta az Európai Bizottság, hogy a 2020 és 2030 közötti időszakot Európa digitális évtizedévé kívánja tenni, Európának meg kell erősítenie digitális szuverenitását, és ennek során az adatokat, a technológiát és az infrastruktúrát kell előtérbe helyeznie.

A digitális fogyasztóvédelmet legközvetlenebbül a „digitális korra felkészült Európa” közpolitikai prioritása befolyásolja a jövőben. Ugyanakkor maga a stratégiai célkitűzés is rendkívül komplex, ami a digitális átállás számos aspektusát érinti. Egyrészt a célkitűzés önmagában komplex intézkedési terv csomagot irányoz elő,^[6] mintegy 14 területet (pl. adatgazdaság építése, mesterséges intelligencia szabályozása, digitális piacok és szolgáltatások szabályozása, digitális személyazonosság, kkv-fejlesztési programok, kompetenciafejlesztési programok) meghatározva a beavatkozásra. Mindezt árnyalja és kiegészíti az Európai Bizottság nyilvános közleménye, amely részletesen meghatározza azokat a lépéseket, amelyek Európát felkészítik a digitális transzformációra.^[7]

A digitális fogyasztóvédelem európai közpolitikai kereteit nagymértékben meghatározza a jövőben a Covid19-világjárvány romboló hatásainak mérséklésére megfogalmazott európai helyreállítási stratégia és intézkedési terv is.^[8] A „Next Generation EU”^[9] elnevezésű helyreállítási terv nem csak finanszírozási keretrendszer, hanem stratégiát és intézkedéscsomagot irányoz elő annak érdekében, hogy az európai gazdaságokat és társadalmakat ellenállóbbá tegye és a válság hatásait mérsékelje, valamint támogassa egy környezetbarát (zöldebb), digitálisabb, egészségesebb és erősebb Európa megvalósulását. Ennek a helyreállítási és reziliencia csomagnak része a hagyományos szakpolitikák (pl. kohéziós politika, agrárpolitika), beleértve a fogyasztóvédelmi politika megújítása és a Next Generation EU Helyreállítási Tervhez történő igazítása.

Mindezek alapján az rögzíthető, hogy általában is a fogyasztóvédelem, de különösen a digitális fogyasztóvédelem jövőbeli fejlesztése az Európai Bizottság szakpolitikai prioritásai közé tartozik, ami elsősorban a Digitális Európa megvalósításának (2019-2030) célkitűzésébe, valamint a Next Generation EU Helyreállítási Terv keretrendszerébe által meghatározott célrendszerbe illeszkedik, és ezek által meghatározott.

[5] Lásd: European Commission: The EU and the United Nations – common goals for a sustainable future.

[6] Lásd: European Commission: A Europe fit for the digital age.

[7] A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Digitális iránytű 2030-ig: a digitális évtized megvalósításának európai módja, COM(2021) 118 final.

[8] Lásd: European Commission: Recovery plan for Europe.

[9] Lásd: European Commission: NexGenerationEU.

III. MEGÚJULT EURÓPAI FOGYASZTÓÜGYI STRATÉGIA

A fenti általános közpolitikai keretrendszer részeként és megvalósítása érdekében 2020 végén közzétette az Európai Bizottság az „Új Fogyasztóügyi Stratégia a fogyasztói reziliencia erősítése a fenntartható helyreállítás érdekében” című közleményt (a továbbiakban: Stratégia).^[10] A Stratégia az ezzel hatályát vesztő 2012. évi fogyasztóügyi stratégián és az „Új megállapodás a fogyasztói érdekekért” című, 2018. évi dokumentumon alapul, illetve a 2020 és 2025 közötti időszakra nézve mutatja be az uniós fogyasztóvédelmi politika jövőképét.^[11] A Stratégia 5 kiemelt területre terjed ki: (1) zöld átállás; (2) digitális transzformáció; (3) jogorvoslat és fogyasztói jogok érvényesítése; (4) egyes fogyasztói csoportok specifikus szükségletei; (5) nemzetközi együttműködés. Valamennyi területen a Stratégia horizontális és holisztikus megközelítést alkalmaz, mivel a fogyasztók számára releváns több uniós szakpolitikát is érint. A jelen tanulmány témája miatt csak a digitális transzformációval, illetve ehhez kapcsolódva a digitális fogyasztóvédelemmel foglalkozunk, hiszen célunk az, hogy azokat az európai fejlődési perspektívákat felvillantsuk, amelyek a digitális fogyasztóvédelem jövőjét meghatározzák.^[12]

A digitális fogyasztóvédelmi szabályrendszer prioritizált kezelését az indokolja a Stratégia szerint, hogy a digitális transzformáció radikálisan átalakítja a fogyasztók életét. Több lehetőséget tesz elérhetővé, valamint áruk és szolgáltatások szélesebb skáláját kínálja. Ugyanakkor megnehezíti a fogyasztók számára a megalapozott döntéshozatalt és érdekeik védelmét. Az alapul szolgáló adatgyűjtés és -feldolgozás a fogyasztói magatartás és a kognitív torzítások elemzésével párosulva felhasználható a fogyasztók befolyásolására úgy, hogy adott esetben a saját érdekükkel ellentétes döntéseket hozzanak. Ez korlátozhatja azoknak a hatályos szabályoknak a hatásosságát, amelyeket azzal a céllal alakítottak ki, hogy a fogyasztóknak védelmet biztosítsanak a digitális környezetben, többek között a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokkal szemben. Az uniós fogyasztóvédelmi szabályok hatékonyabb végrehajtásáról és korszerűsítéséről szóló irányelv^[13] és a digitális tartalomról szóló irányelv^[14] fontos lépése-

[10] A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak, COM(2020) 696 final.

[11] Lásd: Európai Bizottság: Az uniós fogyasztóvédelmi jog felülvizsgálata – Új megállapodás a fogyasztói érdekekért.

[12] Az alábbiakban a Stratégia 3.2. pontjában (11-16. oldalak) írtakat aktualizálva idézzük az egyes beavatkozási pontok tartalmi leírását illetően.

[13] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/2161 irányelve (2019. november 27.) a 93/13/EGK tanácsi irányelvnek, valamint a 98/6/EK, a 2005/29/EK és a 2011/83/EU európai parlamenti és tanácsi irányelvnek az uniós fogyasztóvédelmi szabályok hatékonyabb végrehajtása és korszerűsítése tekintetében történő módosításáról (HL L328, 2019.12.18., 7.).

[14] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/770 irányelve (2019. május 20.) a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések egyes vonatkozásairól (HL L136., 2019.5.22., 1. o.). Maga az irányelv is további jogalkotási perspektívát kínál, hiszen saját felülvizsgálatát is előírja 2024-ben az alkalmazási tapasztalatok alapján. A tagállami implementáció nehézségeihez lásd pl. Metzger, 2019, 577-586.; Vékás, 2021, 65-75.

ket tesz annak érdekében, hogy e kihívások némelyikét kezelje. Tekintetbe véve a technológiai fejlődés gyors ütemét és a fogyasztói élményre gyakorolt hatását, további fellépésre van szükség, amelynek főbb területei a Stratégia szerint a következőkben foglalható össze.

A Stratégia 1. beavatkozási pontként nevezi meg a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokkal és a fogyasztói jogokkal kapcsolatos szabályozás elmélyítését. Fel kell lépni azokkal a kereskedelmi gyakorlatokkal szemben, amelyek nem veszik figyelembe a megalapozott döntésre való fogyasztói jogot, visszaélnék a fogyasztói viselkedésre jellemző elfogultságokkal, vagy torzítják a fogyasztók döntéshozási folyamatát. Ide tartoznak többek között az úgynevezett „dark pattern” gyakorlatok,^[15] bizonyos személyre szabási gyakorlatok, amelyek sok esetben a profilalkotáson alapulnak, a rejtett hirdetések, a csalások, a hamis vagy megtévesztő információk és a manipulált fogyasztói értékelések. További iránymutatásra van szükség ezért a fogyasztói jogokkal kapcsolatos eszközök – például a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról szóló irányelv és a fogyasztói jogokról szóló irányelv – e gyakorlatokra történő alkalmazása terén. Végül soron a fogyasztónak kell profitálnia abból, hogy az online térben olyan szintű védelmet és méltányosságot élvez, amely az offline körülmények között megvalósulóhoz hasonlítható.

A Stratégia 2. beavatkozási pontként nevezi meg a digitális gazdaságra vonatkozó szabályok kialakítását annak biztosítása érdekében, hogy a fogyasztók teljes mértékben kihasználhassák a digitális transzformáció által nyújtotta lehetőségeket. A cél kettős: biztonságosabb digitális teret kell létrehozni a fogyasztók számára, ahol megvalósul jogaik védelme, és egyenlő versenyfeltételeket kell kialakítani, amelyek – az összes európai polgár számára nyújtott újabb és jobb szolgáltatások biztosítása érdekében – lehetővé teszik az innovációt. A digitális gazdaságra 2 meghatározó rendelet, azaz közvetlenül alkalmazandó szabályozás fog vonatkozni, amely kiemelt figyelmet érdemel a digitális fogyasztóvédelem szempontjából is. Az első a digitális szolgáltatásokról szóló rendelet (DSA),^[16] amelynek célja az, hogy megerősítse az online közvetítők és platformok elszámoltathatóságát. A digitális szolgáltatásokról szóló jogszabály biztosítja, hogy a fogyasztók az online platformokon épp olyan hatásvédelmet élvezzenek az illegális termékekkel, tartalmakkal és tevékenységekkel szemben, mint offline körülmények között. A második a digitális piacokról szóló rendelet (DMA),^[17] amelynek célja a piac nem megfelelő működéséhez kapcsolódó kockázatoknak kitett digitális piacokon felmerülő problémák (például bizonyos digitális platformok kapuőr szerepének) kezelése. A jogszabály a ka-

[15] A felhasználói felületek olyan kialakítása, amely a fogyasztók manipulálását célozza.

[16] Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act).

[17] Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act).

puórrre jellemző szerepet játszó digitális platformok előzetes szabályozását kapcsolja össze egy dinamikus piaci ellenőrzési kerettel, amely a piac nem megfelelő működéséhez kapcsolódó kockázatoknak kitett digitális piacokat vizsgálja. A méltányosabb és megtámadhatóbb digitális piacok (ideértve az alacsonyabb árakat, a jobb és új szolgáltatásokat, valamint a nagyobb választékot) végső soron a fogyasztók érdekeit szolgálják majd.

A Stratégia 3. beavatkozási pontként nevezi meg a mesterséges intelligencia szabályozásának előmozdítását. Bár a mesterséges intelligenciának számos kedvező hatása van, felhasználásának bizonyos módjai sérthetik a fogyasztói jogokat és megkárosíthatják a fogyasztókat.^[18] A mesterséges intelligenciáról szóló fehér könyv^[19] és az ahhoz kapcsolódó, az új technológiák felelősségi vonatkozásairól és biztonságáról szóló jelentés^[20] nyomán a Bizottság előterjesztette a mesterséges intelligencia európai szabályozását keretbe foglaló rendelettervezetet,^[21] valamint azt az irányelvtervezetet,^[22] amely a polgári jogi deliktuális felelősség tekintetében biztosítja majd, hogy a mesterségesintelligencia-alkalmazások által okozott károk elszenvedői a gyakorlatban ugyanolyan védelemben részesüljenek, mint az egyéb termékek vagy szolgáltatások által okozott károk elszenvedői.

A Stratégia 4. beavatkozási pontként nevezi meg a termékbiztonsági szabályok átfogó felülvizsgálatát. Az új technológiák térnyerése, valamint a termelés és a kiskereskedelem globalizációja (ideértve az online csatornákat is) felveti a kérdést, hogy a meglévő termékbiztonsági szabályok elegendőek-e ahhoz, hogy kezeljék az újabb fejleményeket és megfelelő védelmet biztosítsanak a fogyasztók számára. A Bizottság több olyan kezdeményezésen is dolgozik, amely az új technológiák biztonságát érinti. Így a gépekről szóló irányelv felülvizsgálatán,^[23] a rádióberendezésekről szóló irányelv szerinti felhatalmazáson alapuló jogi aktusok elfogadásán,^[24] valamint az általános termékbizton-

[18] Az algoritmusok és a kapcsolódó gépi tanulás – ha nem elég átláthatók és megalapozottak – például azzal a kockázattal járhatnak, hogy megismétlik, felerősítik vagy elősegítik a konkrét adatok kiválasztásából származó elfogultságokat, amelyekkel esetleg a programozók sincsenek tisztában.

[19] Fehér könyv a mesterséges intelligenciáról: a kiválóság és a bizalom európai megközelítése. COM(2020)65final.

[20] A Bizottság jelentése az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak. Jelentés a mesterséges intelligencia, a dolgok internete és a robotika biztonsági és felelősségi vonatkozásairól. COM(2020) 64 final.

[21] Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok (a mesterséges intelligenciáról szóló jogszabály) megállapításáról és egyes uniós jogalkotási aktusok módosításáról. COM/2021/206 final.

[22] Proposal for a Directive of the European Parliament and the Council on adapting non-contractual civil liability rules to artificial intelligence. COM(2022) 496 final.

[23] Az Európai Parlament és a Tanács 2006/42/EK irányelve (2006. május 17.) a gépekről és a 95/16/EK irányelv módosításáról (HL L 157., 2006.6.9., 24.).

[24] Az Európai Parlament és a Tanács 2014/53/EU irányelve (2014. április 16.) a rádióberendezések forgalmazására vonatkozó tagállami jogszabályok harmonizációjáról és az 1999/5/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (HL L 153., 2014.5.22., 62.).

sági irányelv felülvizsgálatán.^[25] Az általános termékbiztonsági irányelv, amely a nem élelmiszer jellegű fogyasztói termékek biztonságára vonatkozó jogi keretet határozta meg,^[26] olyan időszakban készült, amikor a mesterséges intelligencia által működtetett termékek és összekapcsolt eszközök még ritkák voltak, azonban mára ez megváltozott. E fejlemények megkérdőjelezik a termékek jelenlegi meghatározását, új kockázatokat jelentenek, illetve a meglévő kockázatok megvalósulásának lehetséges módjait megváltoztatják, és ezt figyelembe kell venni. Az online értékesítés mértékének növekedése is új kihívásokkal jár, mivel a hatóságok nem minden esetben rendelkeznek az online piac felügyeletét szolgáló megfelelően hatásos eszközökkel. Hozzá kell tenni, hogy az e-kereskedelemnek köszönhetően a fogyasztók közvetlenül vásárolhatnak az EU-n kívüli gazdasági szereplőktől, ami még inkább megnehezíti az egységes piacra belépő termékek biztonságának ellenőrzését. Az általános termékbiztonsági irányelv felülvizsgálatára vonatkozó javaslatnak kell reagálnia ezekre az egyre komolyabb kihívásokra.

A Stratégia 5. beavatkozási pontként nevezi meg az uniós fogyasztókat a piacok nemzeti határok mentén történő szegmentálása céljából megkülönböztető indokolatlan területi alapú tartalomkorlátozás problémájának kezelését. Ennek érdekében a Bizottság a területi alapú tartalomkorlátozásról szóló rendelet első rövid távú felülvizsgálatát végzi el.^[27]

A Stratégia 6. beavatkozási pontként nevezi meg a fogyasztókkal kapcsolatos pénzügyi szolgáltatások komplex kérdéskörének fejlesztését. A digitális átállás a lakossági pénzügyi szolgáltatások ágazatát is alapjaiban formálta át:^[28] új trendeket és megoldásokat vezetett be, valamint diverzifikálta a pénzügyi termékek és szolgáltatások kínálatát. Az ilyen jellegű szolgáltatásokat nyújtó, nem hagyományos szolgáltatók (például a pénzügyi technológiai vállalkozások és a személyközi hitelezők) a hagyományos szolgáltatókhoz hasonlóan egyre nagyobb mértékben használják az online értékesítési csatornákat. Egyre több olyan új terméket (például rövid lejáratú, költséges hitelt) forgalmaznak és értékesítenek digitálisan, amelyek rövid időszakra szólnak, ám nagy költségekkel járnak a hitelfelvevő számára. Az új technológiák, például az azonnali fizetést lehetővé tevő megoldások kézzelfogható előnyöket

[25] Az Európai Parlament és a Tanács 2001/95/EK irányelve (2001. december 3.) az általános termékbiztonságról (HL L 11., 2002.1.15., 4.).

[26] Az irányelv az azonos célt szolgáló uniós jogszabályok specifikusabb rendelkezéseinek hiányában alkalmazandó.

[27] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/302 rendelete (2018. február 28.) a belső piacon belül a vevő állampolgársága, lakóhelye vagy letelepedési helye alapján történő indokolatlan területi alapú tartalomkorlátozással és a megkülönböztetés egyéb formáival szembeni fellépésről, valamint a 2006/2004/EK és az (EU) 2017/2394 rendelet, továbbá a 2009/22/EK irányelv módosításáról (HL L 60 I, 2018.3.2., 1. o.). A Bizottság a közeljövőben elfogadja a következtetéseit ismertető jelentést, amely többek között arra hívja fel a figyelmet, hogy a rendelet illetékes hatóságok általi végrehajtását szorosan monitorozni kell annak biztosítása érdekében, hogy a fogyasztók és az üzletek teljes mértékben kihasználhassák a digitális egységes piac nyújtotta összes lehetőséget.

[28] Annak biztosítása érdekében, hogy a fogyasztók és a vállalkozások profitáljanak az innováció előnyeiből és ugyanakkor védelmet is élvezzenek, a Bizottság 2020 szeptemberében elfogadott egy új digitális pénzügyi csomagot (Ld. European Commission: Digital finance package).

jelentenek a fogyasztók számára, azonban adott esetben egyedi fogyasztóvédelmi intézkedéseket tesznek szükségessé.^[29] A Bizottság a Stratégia közzétételét röviddel megelőzően a fizetés során megvalósuló, fogyasztóvédelmet javító kezdeményezéseket jelentett be. Ezeket a kérdéseket tekintetbe veszi majd a közelmúltban elfogadott uniós lakossági pénzforgalmi stratégia.^[30] Az alternatív adatkategóriák és a pontozásos hitelbírálattal kapcsolatos automatizált döntéshozatal együttes alkalmazása felveti a kérdést, hogy milyen adatokat kell felhasználni a fogyasztók hitelképességének értékeléséhez, és rávilágít a nem átlátható működésű algoritmusok alapján hozott döntések miatt bekövetkező diszkrimináció kockázatára. Ez egy olyan típusú kockázat, amellyel valószínűleg a mesterséges intelligenciával kapcsolatos előírásokról szóló, fent említett jogi aktus is foglalkozik majd. Szükség van továbbá a már hatályban lévő jogszabályok – például a fogyasztóihitel-irányelv, a jelzáloghitel-irányelv, a fizetési számlákról szóló irányelv és a pénzügyi szolgáltatások távértékesítéséről történő forgalmazásáról szóló irányelv – felülvizsgálatára is, hogy tükrözzék a digitális eszközök növekvő mértékű használatát, és kezelni tudják a fent említett kihívásokat. Lehetővé kell tenniük a fogyasztók számára, hogy megismerhessék a termékeket, hogy össze tudják hasonlítani és el tudják fogadni az online ajánlatokat, ezzel erősítve az innovációt és a fogyasztói bizalmat. A Bizottság új digitális pénzügyi csomagja, amely a digitális pénzügyi és lakossági pénzforgalmi stratégiát, valamint a kriptoeszközökről és a pénzügyi ágazat digitális működési rezilienciájáról szóló jogalkotási javaslatokat is tartalmazza, azt kívánja biztosítani, hogy a fogyasztók és a vállalkozások profitálnak az innováció előnyeiből és ugyanakkor védelmet is élveznek. A digitális transzformáció terén jelenleg tapasztalható fejleményekre reflektálnia kell a 2022/2023-ra tervezett lakossági befektetési stratégiának is, amelynek az egyedi beruházók érdekeire kell fókuszálnia.

A Stratégia 7. beavatkozási pontként nevezi meg a fogyatékos emberek speciális fogyasztóvédelmi igényeit a digitális fogyasztóvédelem keretében. A Bizottság támogatja a tagállamokat az európai akadálymentesítési irányelv^[31] nemzeti jogba való átültetésében. Az irányelv 2025-ig történő végrehajtása segíti a fogyatékosokkal élőket érintő digitalizációs kihívások felszámolását, valamint a fogyatékosokkal élők számára hozzáférhető termékek és szolgáltatások akadálymentességét.

A Stratégia 8. beavatkozási pontként nevezi meg annak szükségességét, hogy a fogyasztók nagy mértékű digitális jártassággal és digitális kompetenciákkal rendelkezzenek. Ezeket az egész életen át tartó tanulás keretében az oktatással és a képzéssel kell elősegíteni, ahogy arra a Digitális oktatási cselekvési terv 2021–2027^[32] és annak stratégiai prioritásai is felhívják a figyelmet.

[29] Az uniós lakossági pénzforgalmi stratégia (COM(2020) 592 final).

[30] COM(2020) 592 final.

[31] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/882 irányelve (2019. április 17.) a termékekre és a szolgáltatásokra vonatkozó akadálymentességi követelményekről.

[32] COM(2020)624 Digitális oktatási cselekvési terv 2021–2027. Az oktatás és a képzés átalakítása a digitális kornak megfelelően.

IV. EURÓPAI ADATGAZDASÁG ÉS A DIGITÁLIS FOGYASZTÓVÉDELEM

A fogyasztóvédelemnek eddig teljesen ismeretlen és új perspektívát ad az európai adatgazdaság jogi keretrendszerének gyors kiépítése és ebben a digitális fogyasztóvédelmi pontok azonosítása.^[33] Itt olyan kérdések megválaszolása válik a következő években szükségessé, amelyek a fogyasztóvédelmi jog fejlődésében mindezidáig fel sem merültek, azonban mind a digitális transzformáció viharos gyorsaságú előrehaladta, mind az európai adatgazdaság fejlődése ezt megkerülhetetlenné teszi. Ennek a témakörnek a komplexitása a jelen tanulmány adta keretek között nem tárható fel, így az alábbiakban csak a jelenleg ismert főbb szempontjait villantjuk fel.

Célszerű ezt a problémakört a jogforrási sajátosságokra utalással kezdeni. Eddig megszokott volt, hogy a fogyasztóvédelmi szabályozás szinte kizárólagos közösségi jogforrása az irányelv volt, ami tagállami implementálást és óhatatlanul kisebb-nagyobb nemzeti jogi eltéréseket magában hordozott. Az európai adatgazdaság kiépítését szolgáló szabályok ezzel szemben szinte kizárólag rendeleti formában kerülnek megalkotásra, és így egy egységes európai jogot alkotnak. Mivel számos adatgazdasági szabálynak lesz fogyasztóvédelmi aspektusa, így megjelenik az adatrelevanciájú fogyasztóvédelem területén az európai rendeleti egységes jog.

Az Európai Bizottság 2020 elején tette közzé az Európai Adatstratégia részleteit meghatározó közleményét,^[34] amelynek megvalósítása az elmúlt két évben viharos gyorsasággal megkezdődött, és már jelentős eredményei is látszanak. Az Európai Adatstratégia komplex célrendszerében megjelenik az az igény, hogy a természetes személyek – beleértve a fogyasztók – adatait egyre szélesebben becsatornázza az európai adatgazdaságba, növelje az emberek adattudatosságát, alanyává tegye az adatmegosztási folyamatoknak. Cél továbbá, hogy előmozdítsa az egyének GDPR által biztosított adathordozhatóságra irányuló jogának érvényesülését. Egyértelmű, hogy ez a jog képes arra, hogy az egyéneket helyezze az adatvezérelt gazdaság középpontjába azzal, hogy lehetőséget ad nekik a szolgáltatóváltásra, a szolgáltatások kombinálására, az egyéb innovatív szolgáltatások igénybe vételére és a legnagyobb mértékű adatvédelmet biztosító szolgáltatások választására. Ezzel az Európai Adatstratégia elvi és jogpolitikai szinten kiterjeszti az adatgazdaságra a digitális fogyasztóvédelem szükségességét, és stratégiai célok megvalósítása során az egyes jogalkotási aktusokban ezt figyelembe venni rendeli.

Az európai adatgazdaság jogi kereteinek kiépítése körében az Európai Adatstratégia megvalósítása során az egyik legjelentősebb eredmény az Európai Adatkormányzási Rendelet^[35] megalkotása. Ennek az összetett, és különösen

[33] Streinz, 2021, 902-936.

[34] A Bizottság közlemény, Európai adatstratégia, COM(2020) 66 final.

[35] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/868 rendelete (2022. május 30.) az európai adatkormányzásról és az (EU) 2018/1724 rendelet módosításáról (adatkormányzási rendelet).

a közadatok adatgazdaságba való beépítését célzó szabályozásnak fogyasztóvédelmi relevanciája is lesz az adataltruizmus előmozdítását célzó rendelkezésein keresztül. A rendelet értelmében (2. Cikk 16. pont) az adataltruizmus olyan önkéntes adatmegosztás, amely az érintetteknek a rájuk vonatkozó személyes adatok kezeléséhez való hozzájárulásán, vagy az adatbirtokosoknak a nem személyes adataik felhasználására vonatkozó engedélyén alapul, anélkül, hogy ezért olyan díjat számítanának fel vagy kapnának, amely meghaladja az adataiknak adott esetben a nemzeti jogban előírt közérdekű célokra való rendelkezésre bocsátása esetén felmerült költségeik ellentételezését.

A 2020-as Európai Adatstratégia is már előíranyozta az adatmegosztási kapcsolatok támogatását. Az adatstratégiáról szóló, 2021. március 25-ei európai parlamenti állásfoglalás pedig kifejezetten sürgette a Bizottságot, hogy terjesszen elő egy adatmegosztási jogszabályt, amely valamennyi ágazatban ösztönzi és lehetővé teszi az adatok B2B, B2C, B2G, G2B és G2G irányú növekvő és tisztességes áramlását.^[36] A Bizottság ezután 2022 tavaszán terjesztette elő az adatmegosztási jogszabály tervezetét,^[37] amelynek kiemelt célkitűzése (többek között) az adathozzáférés és az adatfelhasználás megkönnyítése a fogyasztók és a vállalkozások számára, az adatokon keresztül történő értékteremtési lehetőségekbe való beruházások ösztönzőinek megtartása mellett.^[38] Az összetett szabályozás része a digitális fogyasztóvédelem primér tárgyát képező tárgyihatály-szabály, amely szerint a leendő rendelet célja, hogy szabályokat állapítson meg a termékek vagy kapcsolódó szolgáltatások használata révén generált adatok rendelkezésre bocsátására az adott termék vagy szolgáltatás felhasználója számára.

Az adatgazdaság szabályozása és a fent említett új Fogyasztóügyi Stratégia speciális metszete az elektronikus személyazonosító szabályozásának kérdésköre. Ennek célja, hogy miközben annak használatának alapja a fogyasztó döntése és beleegyezése, és amely garantálja a magánéletnek az általános adatvédelmi rendelet (GDPR) szerinti teljes védelmét, de egyúttal lehetővé tenné a fogyasztók számára, hogy az adataikhoz való hozzáférést és az adataik felhasználását teljesen kontrollált, biztonságos módon kezeljék. A Bizottság végzi a rendszer felülvizsgálatát, figyelembe véve a fogyasztók érdekeit és védelmét.^[39]

Fentiebb említettük a digitális piacokról szóló rendeletet (DMA) és a digitális szolgáltatásokról szóló rendeletet (DSA), amelyek az általános piacvédelmi közpolitikai keretrendszernek is részei, ugyanakkor szolgálják az európai adatgazdaság kiépítését és fejlesztését is. Mindkét szabályozás kiemelt digitális fogyasztó-

[36] Az Európai Parlament 201. március 25-ei állásfoglalása az európai adatstratégiáról. 2020/2217(INI).

[37] Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete a méltányos adathozzáférésre és adatfelhasználásra vonatkozó harmonizált szabályokról (adatmegosztási jogszabály), COM(2022) 68 final.

[38] Specht-Riemenschneider, 2022, 809-826.

[39] A Bizottságnak különösen a belső piacon történő elektronikus tranzakciókhoz kapcsolódó elektronikus azonosításról és bizalmi szolgáltatásokról szóló 910/2014/EU rendelet (eIDAS-rendelet) értékelését kell elvégeznie.

tóvédelmi relevanciával is rendelkezik, különösen a platformszolgáltatásokkal és elektronikus kereskedelemmel kapcsolatos fogyasztói kapcsolatokban.

Érdekes módon a fogyasztó és az adatgazdaság kapcsolatát elsőként nem is az adatvagyon kiépítését szolgáló szabályozás, hanem egy fogyasztóvédelmi magánjogi irányelv tematizálta. A digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló fogyasztói szerződések egyes vonatkozásairól szóló 2019-es irányelv^[40] akaratlanul is kiszabadította a szellemet a palackból azzal, hogy a tárgyi hatály szabályai között az irányelv rendelkezéseit alkalmazni rendeli arra az esetre is, ha a fogyasztó a személyes adatait rendelkezésre bocsátja a vállalkozás számára a szerződés keretei között. Ez a szabály, ami a magyar jogba is átütetésre kellett, hogy kerüljön,^[41] nyilvánvalóan szerteágazó, fontos jogtudományi kérdéseket vet fel.^[42] Ez a szabály kétségtelenül hozzájárul a személyes adatok becsatornázásához az adatgazdaságba, miközben nyilvánvalóan a szabályozásnak csak az volt az eredeti indoka, hogy az ilyen fogyasztói szerződéseket ellenszolgáltatásos szerződésnek lehessen tekinteni, és így alkalmazni lehessen a szerződésszerűségi kritériumok megszegése miatti hibás teljesítési jogkövetkezményeket. Az irányelv 2024-es, előirányzott felülvizsgálata minden bizonnyal a fogyasztóvédelmi magánjog oldaláról újabb inputokat fog adni a fogyasztói adatok kölcsönös felhasználása további előmozdításának.

IRODALOM

- Fazekas Judit (2007): *Fogyasztóvédelmi jog*. Complex Wolters Kluwer, Budapest.
- Fazekas Judit (2022): A fogyasztóvédelmi jog digitális transzformációjának újabb eredményei – avagy az áruk, a digitális tartalmak és digitális szolgáltatások hibás teljesítéséről szóló irányelvek és transzportációjuk. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és Politikatudományi Folyóirat*. 2022/2. különszám.
- Metzger, Axel (2019): Verträge über digitale Inhalte und digitale Dienstleistungen: Neuer BGB-Vertragstypus oder punktuelle Reform? In: *Juristen Zeitung*. 2019/12. sz. DOI: <https://doi.org/10.1628/jz-2019-0178>.
- Mischau, Lena (2020): Daten als „Gegenleistung“ im neuen Verbrauchervertragsrecht. In: *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*. 2020/2. sz.
- Specht-Riemenschneider, Louisa (2022): Der Entwurf des Data Act. Eine Analyse der vorgesehenen Datenzugangsansprüche im Verhältnis B2B, B2C und B2G. In: *Zeitschrift für IT-Recht und Recht der Digitalisierung, Beilage zu MMR*. 2022/9. sz.

[40] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/770 irányelve (2019. május 20.) a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések egyes vonatkozásairól (HL L136., 2019.5.22., 1.).

[41] 373/2021. (VI. 30.) Korm. rendelet a fogyasztó és vállalkozás közötti, az áruk adásvételére, valamint a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések részletes szabályairól.

[42] Vö. pl. Mischau, 2020, 335-365.

- Streinz, Thomas (2021): The Evolution of European Data Law. In: Craig, Paul P. - De Búrca, Gráinne (eds.): *The evolution of EU Law*. Oxford University Press, Oxford. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780192846556.003.0029>.
- Vékás Lajos (2021): Az uniós fogyasztói szerződési jog megújítása és az új irányelvek átültetése. In: *Magyar Jog*. 2021/2. sz.
- Weatherill, Stephen (2021): Consumer Policy. In: Craig, Paul P. – De Búrca, Gráinne (eds.): *The evolution of EU Law*. Oxford University Press, Oxford.

JOGFORRÁSOK

- Európai Bizottság: Az uniós fogyasztóvédelmi jog felülvizsgálata – Új megállapodás a fogyasztói érdekekért. (Elérhető: https://ec.europa.eu/info/law/law-topic/consumer-protection-law/review-eu-consumer-law_hu. Letöltés ideje: 2022.12.01.).
- European Commission: A Europe fit for the digital age. (Elérhető: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age_hu. Letöltés ideje: 2022.12.01.).
- European Commission: Digital finance package. (Elérhető: https://ec.europa.eu/info/publications/200924-digital-finance-proposals_en. Letöltés ideje: 2022.12.01.).
- European Commission: NexGenerationEU. (Elérhető: https://next-generation-eu.europa.eu/index_en. Letöltés ideje: 2022.12.01.).
- European Commission: Recovery plan for Europe. (Elérhető: https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_en. Letöltés ideje: 2022.12.01.).
- European Commission: Strategy and policy. (Elérhető: https://ec.europa.eu/info/strategy_hu. Letöltés ideje: 2022.12.01.).
- European Commission: The EU and the United Nations – common goals for a sustainable future. (Elérhető: https://ec.europa.eu/info/strategy/international-strategies/sustainable-development-goals/eu-and-united-nations-common-goals-sustainable-future_en. Letöltés ideje: 2022.12.01.).

DELI GERGELY

*rektor, egyetemi tanár**NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar*

A Grosschmid-hatás – Avagy paradigmaváltás a magyar romanisztikában

ABSZTRAKT

Jelen tanulmány hipotézise, hogy a magyar romanisztikában a 20. század első harmadában jelentkező módszertani paradigmaváltás egyik fő oka a „valódi” nemzeti magánjog keresése volt. Míg korábban mások mellett Farkas Lajos érdemben foglalkozott a pandektajoggal, az – Grosschmid Béni hatásának is köszönhetően – mint a nemzeti érdekre sérelmes „német” tan kikerült az érdeklődés homlokteréből. Ezt követően Marton Géza nyomán a római jog tankönyv- és szakirodalmában elterjedt az a megközelítés, amely a római jogot leszűkítve, mint a magánjog általános alapelveinek tárházát közelítette meg.

Kulcsszavak: Farkas Lajos ■ Grosschmid Béni ■ Marton Géza ■ pandektajog ■ római jog

I. BEVEZETÉS

Jelen tanulmányban amellől érvelek, hogy a magyar romanisztikában a 20. század elején jelentkező módszertani paradigmaváltás egyik fő oka a „valódi” nemzeti jog keresése volt. Grosschmid Béni ilyen szellemiségű,^[1] erős hatásának köszönhetően a pandektisztika „gazdátlanlanná” vált,^[2] kikerült mind a magánjogászok, mind a római jogászok érdeklődésének homlokteréből, nem utolsósorban azért, mert annak művelését számos jogtudós sérelmesnek tartotta a nemzeti érdekre nézve.

[1] Szladits, 1948, 6.; Weiss, 2006, 101.

[2] Grosschmid a német pandektajog ellenében kifejtett kritikus munkásságáról ld. Szladits, 1948, 5., 7.; Peschka, 1959, 60.; Asztalos, 1973, 75. E nézeteket árnyalni szükséges annyiban, hogy Grosschmid számos esetben, és nem csak kritikailag, hivatkozik a nagy pandektajogászok műveire. Ld. Földi András MTA székfoglaló előadását, amelynek kéziratát annak szerzője bocsátotta jelen sorok írója rendelkezésére.

Hipotézisem alátámasztása érdekében elsőként körvonalazom, hogy miben is állt a római jog művelésének paradigmaváltása a 20. század első évtizedeiben. Ezt követően bemutatok két jellemző módszertani kísérletet a „valódi” nemzeti jog megtalálására. Egyrésztől Farkas Lajos alapvetően történeti jellegű útkezeséről fogok szólni, majd a kortárs Grosschmid Béni nagyhatású reformtörekvéseit mutatom be. Végül az utóbbi tanítványa, Marton Géza példáján keresztül szemléltetem, hogy Grosschmid munkássága milyen hatással volt a magyar római jogtudományra, azaz, miben is áll a „Grosschmid-hatás”. Az érintett három jogtudóst összeköti, hogy mindannyian egyaránt foglalkoztak római joggal és a magyar magánjoggal is. Amíg azonban Grosschmid Béni *ex asse* magánjogásznak tekinthető, addig Farkas Lajost egyértelműen a római jogászok közé szoktuk sorolni, Marton Géza munkássága pedig mondhatni arányosan oszlik meg a két tudományterület között.^[3]

II. MÓDSZERTANI PARADIGMAVÁLTÁS A MAGYAR ROMANISZTIKÁBAN

Első, felületes megközelítésben a 20. század elején a magyar romanisztika^[4] követi a mintaadó, nyugati tudományos tendenciákat. A múlt századfordulón a történeti és bölcséleti jogtudomány háttérbe szorul, és megjelennek új irányok, mint az interpolációkritika^[5] és a jogi papirologia.^[6] A római jog oktatásában előtérbe kerülnek az intéciók,^[7] illetve a klasszikus római jog absztrakt tértől és időtől kevésbé függő dogmatikai megközelítése. Az oktatásban a római jog szerepe a magánjog univerzális alapelveinek bemutatására szorítkozik, a hatályos magyar jog művelésének előkészítése céljával. A monografikus irodalomban a római jog a hatályos jog kritikájához és fejlesztéséhez használatos érvek tárházává válik. Mindez hasonlít ahhoz a folyamathoz, amely a német Polgári Törvénykönyv (BGB) hatálybelépésével Németországban is lezajlott.^[8] Mégis, ha a történések mélyére nézünk, azt tapasztalhatjuk, hogy a változások háttérben

[3] Hogy Marton valóban egyaránt volt romanista és magánjogász, jól szemlélteti Csehi: „Nem véletlen, hogy Szladits Károly a sok-sok neves elméleti és gyakorlati jogász helyett a romanista Martont kérte fel a magyar magánjogot bemutató nagyívű munkánál a kártérítési és deliktualis felelősség tárgyalására” (Csehi, 2016, 160-161.).

[4] Ezzel párhuzamosan a magánjogtudomány területén is komoly változások történtek, megerősödik a kritikus-teleologikus irány. Erről részletesebben ld. Vékás, 2019, 71-72.

[5] E módszer első magyar összefoglalását és egyben kritikáját is nyújtja Személyi, 1929. E műben különösen előremutatóak a Wieacker-féle Textstufentheoret megelőlegező megjegyzések, ld. Személyi, 1929, 18. skk. Az interpolációkritikai módszer egyik komoly eredménye a Marton Géza által kifejtett objektív felelősségi felfogás, ld. Korniss, 1942, 51. Általánosabb összefüggésekért ld. Avenarius – Baldus – Varvaro, 2018, 303-314.

[6] Kiss, 1910, 5.

[7] Móra, 1964, 419.; Pólay, 1972.

[8] Ehhez ld. Koschaker, 1958, 342.

nem kizárólag, sőt talán nem elsősorban az egyetemes tudományos fejlődés szolgái követése áll.

Úgy vélem, hogy a magyar jogfejlődést ebben az időszakban a kodifikációs törekvésekkel összhangban egy fő feladat határozta meg, a „valódi” nemzeti jog megeremtése. Ennek alapvetően három oka volt. Egyrészt, az 1848. évi forradalmi törvényhozás, majd az osztrák jognak a szabadságharc kudarcát követő oktrojált uralma a nemzeti jogfejlődésben komoly torzulást okozott.^[9] Másrészt, a kiegyezést követő gazdasági fellendülés egyre sürgetőbbé tette a jogi reformokat és a magánjog kodifikációját. Harmadrészt, az első világháborút követő békeszerződések pusztító hatása felszította a nemzeti érzületet és a „valódi” magyar jog iránti igényt.

Az alábbiakban két alternatív utat mutatok be, amelyek a „valódi” nemzeti jog megeremtésére irányultak. Az első képviselője Farkas Lajos,^[10] aki savignyánusként^[11] a helyes jogi megoldások keresése során nagymértékben támaszkodott a római jog története és továbbélése során felhalmozódott tapasztalatokra. A második képviselője pedig az igazi *Einzelgänger*nek minősíthető^[12] Grosschmid Béni, aki számára a római jog elsősorban időtlen és elvont jogi érvek tárháza volt. Farkas a „valódi” magyar jogot az egyetemes jogfejlődési trendekbe való belesimulás révén kívánta megalkotni. Grosschmid a „valódi” nemzeti jogot a régi középkori magyar jog újraélesztésével és annak a kor követelményeihez való igazításával kívánta helyreállítani.^[13] Az első szemében a nemzeti jog azért számított „valódinak”, mert tudományos szempontból a legkiválóbb. A második ítéletében pedig attól lett „valódi”, mert a magyar nemzeti sajátosságokból fakadt.

Most vizsgáljuk meg alaposabban e két kiváló jogtudós munkamódszerét!

III. FARKAS LAJOS MÓDSZERTANA

Farkas Lajos két fontos műve, a rektori köszöntőként elhangzott „A becsület általános jelentősége a mai és római jogrendben”, és a székfoglalóként előadott „A római obligatio fogalmilag véve a közép- és újkori jogi elméletben” lényegében azonos sémát követ, és tudományos módszertanuk is megegyezik. Mindkét esetben egy-egy kiemelt fontosságú forráshely áll a középpontban. A becsület-

[9] A nemzeti jelleget figyelembe nem vévő osztrák jogi oktatási reform is komoly ellenállást váltott ki, ld. Eckhart, 1936, 419.

[10] Személyéről és munkásságáról ld. Kenyeres, 1967, 470-471.; Hamza, 2005a, 467.; Hamza, 2005b, 78-81.; Hamza, 2006, 82-86.

[11] Megerősítőleg Kolosváry, 1928, 8.

[12] Vékás e kifejezést nem használja, de megerősíti Grosschmid eredeti, idegen hatásoktól mentes, független tudományos látásmódját. Ld. Vékás, 2019, 32.

[13] Erről tanúskodik Zsögöd, 1897, 232., 235., ahol Grosschmid a jogtörténeti előzményekhez való ragaszkodást összekapcsolja a haladás követelményével.

ról szóló munkában ez Callistratus egy fragmentuma,^[14] a kötelmeket tárgyaló értekezésben pedig az Institúciók és Paulus vonatkozó meghatározásai szolgálnak kiindulópontul.^[15] Jellemző az is, hogy Farkas nem törekszik a vonatkozó források teljeskörű felkutatására, ahogy egyes^[16] romanisták tennék, inkább szelektál az ókori anyagból. Az alapvető források beazonosítása mellett széleskörű általános és jogbölcséleti vizsgálódásokat végez. A becsület kapcsán mások mellett részletesen elemzi Arisztotelész, illetve Kant és Pufendorf tanait, és hasonlóképp jár el a kötelmi műben is, ahol többek között Savigny és Wolf nézeteit taglalja. Minden esetben értő módon bemutatja a magyar jogi szakirodalom vonatkozó eredményeit is. Módszertanának további fontos jellemzője annak megvizsgálása, hogy ezen jogtörténeti és bölcséleti előzményeknek milyen hatása volt az egykorú „szorosabb értelemben vett civilisztikai szaktudományra”.^[17] Végül mindezek alapján megfogalmazza saját álláspontját.

Munkamódszerét érdemes röviden egy konkrét példán is bemutatnunk. Induljunk ki Callistratus alábbi fragmentumából: „Existimatio est dignitatis inlaesae status, legibus ac moribus comprobatus, qui ex delicto nostro auctoritate legum aut minuitur aut consumitur.” (A megbecsülés a személyi méltóság törvények és szokások által jóváhagyott, sérelmet nem szenvedett állapota, amely az általunk elkövetett jogsértés folytán a törvények erejénél fogva csökken vagy szűnik meg.)

Farkas végeredményben erre a szövegre támaszkodva kritizálta Karl Binding ún. Verunehrung-elméletét.^[18] A nagy német büntetőjogász az erkölcsi és a jogi becsületfogalom közti különbséget abban látta, hogy amíg az előbbi az értékítélet során a jó és rossz emberi cselekményeket egybeszámíthatja, addig a jognak tételesen kell eljárnia, nem kompenzálhat egyetlen rossz cselekedetet sem a korábbi jótétemények segítségével. Jogi szempontból az az elvárás, hogy mindenki megadja a másoknak azt a tiszteletet, ami annak a köteleességteljesítésének mértéke és önkéntes, társadalmilag értékes vállalásai alapján jár. Ha valaki ezt megtagadja, akkor a másikkal alap nélkül úgy bánik, mintha becstelenséggel terhelt személy lenne. Ezért a jog számára Binding felfogásában nem a becsületesség mértéke, hanem a becstelenség hiányának foka a mérvadó szempont. Farkas kritikája elsősorban az ellen irányul, hogy sem elméleti szinten, sem a jogalkalmazás során nem keresik többé a becsület objektív alapját. Ehhez pozitív hozzáállás lenne szükséges, azaz meg kellene mondani, mely magatartásformák értékesek, és melyek nem. Ehelyett azt vizsgálják esetről-esetre, negatív módon, hogy a vizsgált cselekményben van-e a másik becsületét sértő

[14] Call. D. 50.13.5.1.

[15] Inst. 3.13pr és Paul. D. 44.7.3.

[16] Jó példa erre Radin tanulmánya, aki az eleganter kifejezést tartalmazó Digesta-helyek teljeskörű azonosításának igényével lép fel és azok értékelő bemutatását is adja. Ld. Radin, 1930, 311-325., akinél ez az eljárás legitimálta általános következtetések levonását. Ld. Radin, 1930, 319.

[17] Farkas, 1913, 313.

[18] Binding, 1890, 28.

elem. Ebből a hozzáállásból fakad, hogy nem a becsületet definiálja a modern jogtudomány, hanem a becsületsértést. Azaz a jognak a modern szemlélet szerint nincs szerepe a becsület tartalmának és mértékének objektív meghatározásában, csupán a konkrét szubjektumot védheti a becsületsértésekkel szemben. Úgy véli Farkas, hogy a kortárs pszichológia^[19] és szociológia eredményei az ő, római jogi alapokon nyugvó, objektív és közösségközpontú felfogását támasztják alá, és a modern jogi felfogás emberképét „legridegebb önző magaságnak”^[20] minősíti. Költői kérdésként szegezi Bindingnek, hogy „[a]z a keresztényemberiség az ő [tui. Binding] demokratikus egyenletességével, csakugyan él-e a mai jogrend intézményeiben, s nincs már többé emberi állapot, melyben a kereszténység főparancsa érvényre ne jutna?”^[21] Így teszi nyilvánvalóvá, hogy számára a keresztény értékrend az az ideál, amely alapján a becsületre vonatkozó jogi intézményeket és elméleteket megítéli.

Figyelemre méltó, hogy legújabb romanisztikában is tovább él az a probléma, hogy az idézett Callistratus-szövegben szereplő *existimatio* kifejezés tekinthető-e a modern értelemben vett emberi méltóság előfutárának, azaz, hogy szubjektív, egyéni, vagy objektív, közösségi fogalomról van-e szó. Jacob Giltaij olvastatja a szöveg második felére helyezve a hangsúlyt, amely értelmezésében arról szól, hogy az egyén „emberi méltóságát” az állam csak törvényes eljárás során kiszabott büntetés révén sértheti meg.^[22] Ebben a megközelítésben az *existimatio* egyfajta jogosultság. Farkas nézete ezzel szemben a Callistratus-szöveg „*legibus ac moribus comprobatus*” fordulatából indul ki. Ez arra utal, hogy a becsület tartalmát a törvényeknek és az erkölcsöknek kell konszolidálniuk. Erre alapozza Farkas azon igényét, hogy a jognak befolyásolnia kellene a közélet, azaz az általános becsületérzet alakulását. Nála az *existimatio* inkább egy objektív mérce, amelyhez az egyénnek kell igazodnia.

Greenidge, akinek munkáját Farkas biztosan ismerte, és akinek eredményeit a fő koncepció tekintetében részletes indokolás nélkül elutasította,^[23] párhuzamot vont a *caput* és az *existimatio* között.^[24] Ez számunkra annyiban érdekes, hogy bizonyos értelemben hidat képezhet a becsület közösségi, avagy kötelességközpontú, másrészt egyéni vagy jogosultságközpontú megközelítése között. A római polgár társadalmi helye (*caput*) és megbecsültsége (*existimatio*) valóban szoros összefüggésben álltak, és egymásra kölcsönösen reflektáló fogalmak voltak. A római polgár társadalomban elfoglalt helye valóban megbecsülést biztosított számára, és az utóbbiban elszenvedett csorba visszahatott társadalmi állására is. Ezért Kaser Greenidge-dzsel szemben megfogalmazott kritikája egyben nem jelenti Farkas kritikáját is. Kaser ugyanis nem koncepcio-

[19] Itt Farkas Wundtot (Wundt, 1886, 26-37.) idézi, ld. Farkas, 1896, 21.

[20] Farkas, 1896, 42.

[21] Farkas, 1896, 41-42.

[22] Giltaij, 2016, 232-249.

[23] Farkas, 1896, 22. [18].

[24] Greenidge, 1894, 5-8.

nális, hanem dogmatikai alapon támadta a *caput* és az *existimatio* közti analógiát. Érvelése szerint amíg a *capitis deminutio* egyértelműen jogi szankció, addig az *infamia* (amire a Callistratus szöveg vége látszik utalni) nem vegytisztán az.^[25] Farkas ez a szempont nem érdekelte, ő az egyéni megbecsültség és a közösségi értékrend közti viszonyt kívánta helyreállítani.

Farkas másik, a kötelemről szóló tanulmányában az alanynak az *obligatio* fogalmából történő kikopását kárhoztatta, és azt, hogy a kötelelem lényegét többen a vagyonban látták.^[26] Elemzésében a kiindulást itt is római jogi fragmentumok képezik. Egyrésztől Iustinianus híres definíciója,^[27] miszerint:

„Obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei secundum nostrae civitatis iura.”^[28] (A kötelelem olyan jogi kötelék, amelyenél fogva szükségszerűen valamilyen szolgáltatás teljesítésére kényszerülünk államunk jogának megfelelően.)^[29]

Valamint Paulus meghatározása:

„Obligationum substantia non in eo consistit, ut aliquod corpus nostrum aut servitutum nostram faciat, sed ut alium nobis obstringat ad dandum aliquid vel faciendum vel praestandum.”^[30] (A kötelemek lényege nem abban áll, hogy a mienkké tegyen egy dolgot vagy egy szolgáltatást, hanem hogy valaki mást rászorítson arra, hogy valamit adjon, valamit tegyen vagy valamiért helytálljon a számunkra.)^[31]

E két alapdefinícióban Farkas elsősorban a személyt, az alanyt veszi észre. Az elsőt az adós, a másodikban a hitelező szemszögéből látjuk a kötelelem lényegét. Farkas, hogy szemléltesse, „hová tévedt ma már az elmélet”^[32], Stammlert idézi: „Schuldverhältnisse sind rechtliche Sonderverbindungen unter Privaten zu bestimmten socialen Zusammenwirken.”^[33] (A kötelemek meghatározott társadalmi együttműködésre irányuló, magánosok közötti sajátos kapcsolatok.) A hangsúlyeltolódás valóban látványos: míg az ókori meghatározásokban egyértelműen az alany áll a középpontban és az ő egyéni jogai, illetve kötelezettségei, addig Stammler a felek közti jogviszonyt és a közösségi hatásokat emeli ki. Az alany jelentőségének hangsúlyozása Farkas számára egyebek mellett azért fontos, hogy a kötelelem, illetve a lekötés miéértje, a hitel kapcsán ne csak annak közgazdasági értéke vetessék számításba, hanem egyéni, etikai jelentősége is.^[34]

[25] Kaser, 1956, 266. [22].

[26] Farkas, 1913, 62.

[27] Farkas sorrendjét követem, amikor a Iustinianus-i szöveget Paulus meghatározása előtt ismertetem. Ld. Farkas, 1913, 363.

[28] Inst. 3, 13pr.

[29] A fordítás Földi – Hamza, 2022, 381. oldalról származik.

[30] Paul. D.44.7.3pr.

[31] A fordítás Földi – Hamza, 2022, 379-380. oldalait követi.

[32] Farkas, 1913, 356.

[33] Stammler, 1897; idézi: Farkas, 1913, 357.

[34] Farkas, 1913, 360.

Nem lehet nem észrevenni, hogy Farkas lényegében ugyanazon az erkölcsi alapon áll, mint a becsületről szóló, korábbi nagy művében. Ahogy maga is kifejezetten rámutat: „Mert a hitel eszméje egyénietlen mivoltában: *contradictio in adjecto*: gazdasági érték egyéni *relatio* nélkül, a hitői közbefogásával; képzelhetetlen. Gondoljunk itt csak a római *existimatio*ra.”^[35] Azaz az egyén–közösség tengelyén Farkas szerint a becsület a modern jogi (tév)eszmék hatására a közösségi dimenziót veszítette el, a kötelem pedig az egyéni aspektust. Ebből arra következtethetünk, hogy a modern jog hozta felfogásbeli változások nem módszerbeliek vagy tartalmiak, hanem ideologikusak és teleologikusan determináltak. Nem az érdeklő a modern jogászokat, hogy mit és hogyan változtatnak meg az ókori jogi szemléletmódból, hanem csak a cél lebeg a szemük előtt, ami – Farkas olvasatában – a gazdasági szempontok minél erőteljesebb érvényesítése.

Érdemes felfigyelnünk arra, hogy Farkas a magyar szakirodalom taglalása során Grosschmid fő művét, a Fejezeteket is *obstrusus* mivoltától eltekintve, elismerőleg és a „régibb íróinkkal bensőbb összeköttetésünket”^[36] helyreállító munkaként jellemzi.^[37] Farkas és Grosschmid kötelemre vonatkozó nézeteiben a leglényegesebb eltérés, hogy amíg az *obligatio* tárgyának és tartalmának, azaz a szolgáltatásnak és a tartozásnak magának a megkülönböztetését az utóbbi használható megkülönböztetésnek tartja, addig az előbbi e megkülönböztetést az alanyi szempontnak, illetve a kötés miértjének fogalmi jelentőségűvé fokozásával lehetőleg elkerülni igyekszik.^[38] Grosschmid a Fejezetekben^[39] röviden tárgyalja Farkas vonatkozó művét. Egyedül az *obligatio* helyes magyarosításával kapcsolatos problémát emeli ki. Farkas ugyanis, szembehelyezkedve az akkor már széles körben elterjedt kötelem kifejezéssel, a római jogra hajazó „kötelezés” szóval adná vissza az *obligatiót*. Grosschmid ezzel nem ért egyet, és „némi borzongással” ugyan, de a kötelem mellett marad. Legfőbb indokai, hogy egyrészt még a kötelem az a kifejezés, amely a kérdéses viszony kétoldalúságát leginkább visszaadja, szemben az inkább adós pozíciójára fókuszáló „kötelezéssel” szemben. Másrészt, mondja, a német BGB-ben is nyert a *Schuldverhältnis* a *Verpflichtung*gal szemben. Grosschmid nem érti, vagy legalábbis válasza nem méltatja Farkas valódi érvét a kötelezés mellett. E fő ok pedig nem más, mint az alanyi szempont hangsúlyozása a tárgyival, a vagyonival szemben. Farkas a római jog alapján arra kíván emlékeztetni, hogy az *obligatio* esetében az adós köteles a tartozását kiegyenlíteni, és nem egyszerűen arról van szó, hogy az adós vagyonából felel a tartozásért.^[40] A kötelezés kifejezés az adósnak ezt a lekötöttségét hozza előtérbe, a kötelem pedig a tárgyi aspektust, azt, hogy mivel adós az adós, nem pedig azt, hogy miért.

[35] Farkas, 1913, 360.

[36] Farkas, 1913, 350.

[37] Farkas, 1913, 350-353.

[38] Farkas, 1913, 360.

[39] Grosschmid, 1899, 1243-1245.

[40] Farkas, 1913, 357.

Ezen apró kontrapozíció jól jellemzi a két jogtudós, Farkas és Grossschmid munkamódszerét. Farkas alapvetően az erkölcsi szempontot kívánja érvényre juttatni, és sokkal jobban ragaszkodik a római jogi felfogáshoz. Teszi ezt akkor is, ha a római jog egészen más okokból helyezte előtérbe az adós lekötelezettségét, mint az a keresztény értékrend, amelyet Farkas oly következetesen védelmez. Grossschmid a legkevésbé rossz megoldást keresi, még akkor is, ha a „kötelem” „nem a nyelvünknek a lelkéből fakadt szó”.^[41] Azaz a tárgyi helyesség érdekében a nemzeti-nyelvi szempontokat is félretolja.

Összegezve: Farkas római jogi alapokon építkezett, erős történeti szemlélet és nyelvi elemzések segítségével általánosított, és az így nyert fogalmak segítségével a nemzeti jogot keresztény erkölcsi alapon kívánta fejleszteni.^[42] Végeredményben mindkét tárgyalt művében az egykorú német tan kritikáját nyújtotta, és rámutatva a tévutakra, a magyar jogot kívánta „helyes” irányba terelni. Azt, hogy az egyetemes tudomány iránti igényesség és a nemzeti érzés úgy kapcsolódott össze Farkas munkásságában, jól mutatja az alábbi szakmai hitvallása: „[...] ismerve a hazánk jogi életrendjének fejlődésében beállott egészen rendellenes változást, mely arra kényszerít, hogy idegen népek intézményeit, történelmi kifejlődésüknek a saját múltunkkal összenemfüggése dacára, mondhatni egy csapással illeszszük be közéletünkbe, s dolgozzunk velők úgy, mintha csak egy gép megkopott kerekét cseréltük volna ki; mindig azon vágy és kötelességérzet sarkalt, hogy szakbeli munkásságomat úgy irányítsam, hogy eredménye ne csak a múltnak, hanem a jelennek is hasznára váljék; hogy tehetségemet hivatásomhoz híven, nem múltó jelentőségű kontroverziák, meddő teóriák továbbbeszövéseire, hanem a tudománynak igazi és állandó hasznosságú alapkérdései megoldásánál használjam fel.”^[43]

IV. GROSSCHMID BÉNI MÓDSZERTANA

Másik protagonistánk, Grossschmid Béni teljesen más utakon járt. Alapvetően összehasonlító jellegű vizsgálódásokat folytatott, amelyekben kisebb súlyt kapott a történeti szemlélet. Munkamódszerére jellemző az a kijelentése, miszerint „a mai angolban [tui. jogban], annak intézményi, főképpen jogműveltségi jellegében több van Werbőczyből, mintsem mibennünk”.^[44] Azaz hidegen hagyja, hogy a középkori magyar és angol jog fejlődése között nincsen számottevő, dokumentálható kapcsolat, és pusztán absztrakt megközelítése alapján lehet legitim, amikor az angol jogban Werbőczyt, a középkori magyar szokásjog összefoglalójának

[41] Grossschmid, 1899, 1245.

[42] Farkas, 1913, 322.

[43] Farkas, 1913, 299.

[44] Grossschmid, 1928, 1.

nyomait kereste. Számára a jogintézmények „szellemi rokonsága”^[45] volt fontos, nem annyira a történeti, kronologikus hatástörténet és fejlődés. Időben és térben egymástól messze álló megoldásokat vetett egybe, és ezért olyan megállapításokat tehetett, minthogy „[a] régi római törvényes öröklés ezzel a maga nemében közelebb áll a mi ági örökösödésünkhöz, mintsem a modern törvényekhez”.^[46] Szellemi rokonság alatt a jogintézmények stílusában, formanyelvében, fogalmi háztartásában és rendszerében^[47] fennálló azonosságokat értett. Nem érdekelte a *cui bono* problémája, csak „a történeti érzéstől áthatott honfiúi lélek”.^[48]

Konkrét példának Grosschmidtől az a gondolatmenet lesz, amelyben a szerző az ősi magyar ági öröklés előképét keresi a római jogban.^[49] Ezt Theodosius császár egy rendeletében^[50] véli fellelni, amelynek kezdő sorai így hangoznak:

„Cretionis o[bser]vantiam praecipimus removeri, per qua[m] filii pa]triae potestati subiecti res ex materna h[ereditate] vel ex diversis successioneibus ad se devo[lutas ante] hac his, in quorum potestate fuerant, [adquirebant et] ut intra [s]extum annum [...] [defunctis quae ex m]aterna hereditate vel gene[ris mater]ni] devoluta sunt, ad proximos [veniant iubemus,] quoniam priorem nostram ius[ur]onem] quae sine temporis distinctione filorum successiones ad patres iusserat pertinere, aequitatis ratio corrigi persuasit. [...]”^[51] (

Elrendeljük az ünnepélyes elfogadó nyilatkozat (cretio) megtételének elhagyását, amely révén az atyai hatalomnak alávetett fiúgyermek az anyai hagyatékából vagy egyéb, rájuk szálló örökségekből származó vagyont korábban azoknak szereztek meg, akiknek a hatalmában álltak és hogy a hat életévnél előbb [...] elhunytaknak azt, ami az anyai hagyatékából vagy az anyai ágról rájuk szállt, a legközelebbiekre [tui. anyaaági rokonokra] háramolni parancsoljuk, mert korábbi parancsunkat, amely az életkorra tekintet nélkül a fiúk örökségét az atyákhoz tartozónak rendelte, a méltányosság elve kijavítani indokolta. [...])

Grosschmid értelmezése szerint a császár azt kívánta elérni, hogy amennyiben az öröklő gyermek „hat éves kora előtt elhal, akkor ne szálljon az ő egyik szülei vagyona a másik szülőre, hanem menjen vissza az illető elhalt szülő atyafiságára.”^[52] Jól látja a lényeges különbségeket a magyar ági öröklés és e rendelet között, mégis, csak arra az elvont alapelvre fókuszál, hogy ez e rendelet a vagyont annak a szülői ágnak juttatja vissza, akitől származott. Grosschmidnek ezen, a hasonlóságot hangsúlyozó nézetéhez leginkább Marongiou felfogása áll közel, aki a Kr. u. 339-es rendeletben a *paterna paternis, materna, maternis* elv

[45] Grosschmid, 1928, 2.

[46] Zsögöd (Grosschmid), 1897, 214.

[47] Grosschmid, 1928, 2.

[48] Grosschmid, 1928, 3.

[49] Grosschmid viszonyáról a római joghoz ld. Bíró, 1968, 313-324.

[50] CTh. 8.18.1.4.

[51] A latin szöveg rekonstrukciója Mommsen és Meyer kiadását követi. Ld. Mommsen – Meyer, 1905.

[52] Zsögöd (Grosschmid), 1897, 231.

első, jóllehet részleges érvényesülését látta.^[53] Ugyanakkor Grosschmid a vonatkozó külföldi szakirodalom^[54] ismeretében tisztában volt azzal, hogy császári rendelet vélhetően nem annyira az ági vagyon megőrzését célozta, sokkal inkább a *cretio* intézményével volt kapcsolatos.

A *cretio* az örökség elfogadásának ősi, ünnepélyes módja volt.^[55] Az aktust az *infansok* (a rendelet szerint a hat évnél fiatalabbak) nem tudták realizálni, így a rájuk szálló örökséget a római vagyonegység vezérelvével szemben nem szerezhették meg a felettük *patria potest*sal bíró apjuknak. Így az anyától származó vagyon maradt az anyáé, illetve az anyai ágé. Látnunk kell azonban, hogy egyes szerzők korábban ezzel merőben ellentétes értelmet tulajdonítottak a szövegnek, miszerint az azt jelentené, hogy apa a *cretio* nélkül is megszerzi a *filius*-ra háramló hagyatékot.^[56] Noha ezen olvasattól a *communis opinio doctorum* korán elfordult,^[57] fontos aspektus azonban, ami felett Grosschmid figyelmébe átsiklani látszik, hogy az idézett fragmentum hatálya nem feltétlenül korlátozódik a törvényes öröklésre, hanem a végrendeleti öröklés esetére is vonatkozhatott.^[58] Ezt azért tartom döntő szempontnak, mert el tudom képzelni, hogy e lehetőség ismeretében már az egyébként a történeti-kulturális kötöttségekől oly távolra absztrahálni merészülő Grosschmid sem érzékelte volna oly erősen a párhuzamot a magyar intesztát ági öröklés és a szóban forgó császári rendelet között. Ezt arra alapozom, hogy az egyébként a római jog forrásaiban oly járatos Grosschmid nem idézte fel fejtegetései során azt a Digesta-helyet, amely egészen nyilvánvaló párhuzamot mutat az ági öröklés eszméjével, és amelyben ráadásul a számára igen kedves szülőföld, Pannonia is érintett volt:

Qui non militabat, bonorum maternorum, quae in Pannonia possidebat, libertum heredem instituit, paternorum, quae habebat in Syria, Titium: iure semisses ambos habere constitit [...]^[59]

(Egy nem katonai személy, anyai ágról származó vagyonának, amelyet Pannóniában birtokolt, egy felszabadított rabszolgát nevezett örökösül, atyai ágról származó vagyonának, amelyet Szíriában bírt, Titust: a jog alapján mindegyikük a [hagyaték] felét kapta meg [...].)

Itt egyértelműen végrendeleti öröklésről van szó, és erős a gyanúm, hogy emiatt nem hozta fel érvként a fragmentumot Grosschmid az intesztát ági öröklés eszméjének alátámasztására. Kulturális különbségektől (mint amilyen az atyai hatalom), sajátos jogi aktusoktól (mint amilyen az ünnepélyes elfogadó nyilatkozat, a *cretio*) hajlandó volt eltekinteni, amikor összehasonlító fejtegetései során

[53] Marongiu, 1937, 16.

[54] Zsögöd (Grosschmid), 1897, 231. oldalán az 1-es számú lábjegyzetben idézi Leist, 1844, 131. oldalát.

[55] Ld. Buckland, 1922, 239.

[56] Például: Von Löhr, 1811, 34.

[57] Így már Schilling, 1829, 395.

[58] Danz, 1840, 29-30.

[59] Pap. D. 28.5.79.

párhuzamokat keresett, de olyan alapvető dogmatikai határvonalat, mint ami a végrendeleti és a törvényes öröklés között fennáll, nem lépett volna át. Ahogy a római jogérzék sem engedett sokat: a fenti fragmentum tanulsága szerint úgy tekintették, mintha a két ágról származó vagyon éppen megegyezett volna és a hagyatékot egyszerűen megfelezték. Annak ellenére, hogy igen kicsi annak a valószínűsége, hogy az egyes ágakról származó vagyon éppen ugyanakkora legyen. Azaz, az ági alapon történő végrendeleti felosztást a maguk törvényes örökjogában bevett *in capita* szemléletével felülírták. Erős egyszerűsítés ez, de hasonló megoldást a *fente* intézményében a *Code civil* eredeti 733., ma hatályos 736. cikkelye is tartalmaz, amelyek lemenők és testvérek hiányában az apa és az anya, illetve ágaik között felezik meg a hagyatékot.^[60] Hasonlóképp rendelkezett a középkori Hollandiában a *droit d'échevinage*, a laikus elemeket is tartalmazó bírósági rendszer,^[61] és őrizte azt az eszményt, hogy a vagyonnak bizonyos esetekben oda kell visszaszállnia, ahonnan származott.

Vissz térve az idézett császári rendeletehez, az újabb szakirodalomban Sicard is érzékeli az abban fellelhető analógiát az ági örökléssel, de ő sem ezt tartja lényegi elemnek, hanem a *cretio* szabályozását.^[62] Ami Sicard tanulmányából a mi Grosschmidunk szempontjából érdekes, az az, hogy ugyanazt az ősi római alapintézményt, az agnát öröklést eltérő módon értékeli a két jogtudós. Grosschmid az agnát öröklésben lényegileg ági öröklést lát, amelynek ugyan központi hajtóerő az atyai hatalom, és csak a férfi ágra van korlátozva, de mégis szem előtt tartja a vagyon eredetét. Sicard ezzel szemben az agnát öröklés esszenciájának a vagyonegység eszméjét tételezi, amit ő így a vagyon eredet szerint megosztó ági örökléssel élesen szembeállít.^[63] Úgy vélem, Grosschmid nézete a helyes. Ugyanis a vagyonegység és az ági öröklés a rómaiaknál nem zárta ki egymást. Az agnát vagyon a férj és feleség vagyónának keveredését akadályozó szabályozásnak köszönhetően lényegében ági vagyon, jöllehet csak atyai vagyon. Igaz, hogy a *manus* hatalom alatt álló feleség *filiae loco*, lánygyermek helyén örököl férje után, de ez a vagyon az ő elhalása esetén sem kerül ki az *agnatio* köréből.^[64]

Grosschmid véleménye szerint az ági örökléssel ellentétes megoldás, amely az egykorú nyugati jogrendszerekben igen elterjedt, felforgatja a természet örök rendjét,^[65] miszerint ahogy a vér is szülőről gyermekre száll tovább, úgy az örökségnek is szülőről gyermekre kell háramolnia, és nem fordítva.^[66] Itt

[60] Code Civil, ARrt 733: "Toute succession échue à des ascendants ou à des collatéraux, qu'ils soient légitimes ou naturels, se divise en deux parts égales: l'une pour les parents de la ligne paternelle, l'autre pour les parents de la ligne maternelle."

[61] Ld. például a holland Groote Waard 1314-es alapító okiratát. Erről részletesebben ld. Meijers, 1932, 134.

[62] Sicard, 2000, 296. [51. margószám] az online verzióban.

[63] Sicard, 2000, 296. [58-59. margószám].

[64] Ferenc, 1978, 88.

[65] Zsögöd (Grosschmid), 1897, 228.

[66] „A régi remek római intestat örökösödés nem ösmerte a felszálló öröklést, hanem a leszálláson alapult.” Ld. Zsögöd (Grosschmid), 1897, 232.

néhány apróbb kritikai megjegyzést érdemes megfogalmaznunk. Igaz ugyan, hogy az ági öröklés eszméje már az antik görög jogokban is erősen jelen volt,^[67] a római korokban pedig a helyi szokásjogokban is érvényesülni látszik,^[68] mégis, a római jog és annak továbbélése fényében nem tűnik egyértelműnek annak megállapítása, hogy melyik megoldás felel meg a „természet örök rendének”.^[69] Ráadásul máshol Grosschmid két feltételt támaszt egy konkrét jogi szabály helyességével szemben: egyrészt feleljen meg a hazai jogtörténeti előzményeknek, másrészt adekvát választ adjon a korabeli kihívásokra.^[70] A fentieket összeolvasva Grosschmid nem kevesebbet állít, minthogy a magyar ági öröklés intézményében egy ősi, egyetemes és természetes igazság őrződött meg,^[71] szemben a római jog késői fejlődésével, valamint az arra épülő nyugati jogrendszerek szabályozásával, illetve az itthoni „águlellen”^[72] irányzattal,^[73] amelyek letértek a helyes útról.^[74]

Grosschmid, Farkassal ellentétben, kritizálja a klasszikus római jogot, illetve az abból kinőtt tant. Úgy látta, hogy a *senatusconsultum Tertullianum*, amely az anya gyermek utáni öröklése irányába tette meg az első lépéseket,^[75] nyitotta meg azt a hosszú fejlődést, amely során a törvényes öröklési jog ősrégi alapjai^[76] teljesen átváltoztak. Ezzel a szenátusi határozattal ékelődik be ugyanis a vagyonleszállást követő öröklő rendszerbe a felfelé menő öröklés: „A Justinian novelláiban megalkottott, s a mai külföldi öröklő rendszerek mintájául szolgált törvényes öröklés itten bírja tulajdonképpen azt a kicsike kis csirát, a melyből Hadriántól Justinianig, tehát négy századon át a terebélyes rendszer magát kinőtte. De micsoda egészszégtelen gondolat, micsoda felfordult világ az, ami a *senatusconsultum Tertullianum* intézkedésében foglaltatik.”^[77]

Úgy ítélte meg, hogy a római jogra, különösen a keresztény császárok jogalkotására legfőképpen Iustinianus császár 118. novellájára alapozott jogfejlődés téves utakon jár.^[78] E jogi megoldás németországi recepcióját nem „az örökösödés érdekében vett tárgyi megfontolásnak eredményének” tartotta, hanem a római jog teljes egészében történő befogadása mellékhatásának: „Mi azt hisz-

[67] Marongiu, 1937, 4. skk; Beauchet, 1897, 24. skk; Castelli, 1923, 215.; Collinet, 1934, 218-219.

[68] Sachau, 1907, 102.

[69] Zsögöd (Grosschmid), 1897, 232.

[70] Zsögöd (Grosschmid), 1897, 235.

[71] Hasonlóképp látja Szladits Károly is hozzászólásában, amit 1931. november 15-én, a Magyar Jogászegyletnek Grosschmid Béni nyolcvanadik születésnapja alkalmából rendezett díszközgyűlésén ejtett meg. Ld. Szladits, 1933, 16. Ugyanez a szöveg megjelent a Jogtudományi Közlöny 66/26. számának oldalain is.

[72] A nemzeti konzervatív és a polgári radikális irányzat szembenállásáról ld. Balogh, 2008.

[73] Ennek egyik vezető képviselője volt Teleszky István. Ld. Teleszky, 1876, 286.

[74] A hatályos öröklési jog is Grosschmid szellemében fogant, ld. Vékás, 2013, 258.; Vékás, 2019, 51.

[75] Gardner, 1998, 231.

[76] Zsögöd (Grosschmid), 1897, 214.

[77] Zsögöd (Grosschmid), 1897, 228.

[78] Zsögöd (Grosschmid), 1897, 214.

szük, hogy a justiniáni öröklő rend s az abból kifogant mai intézmények: egyik szerencsétlen ráadása a sorsnak a római jog egyébként üdvös befolyására, s hogy ezer szerencse hazánkra a helyzet, hogy attól, ha akar, távol maradhat.” [79]

V. A KÉT ÚTKERESÉS ÖSSZEVETÉSE

Fontos hasonlóság Farkas és Grosschmid felfogásában, hogy a középkori magyar jogot eredeti nemzeti, igazi magyar kultúrterméknek tartja.^[80] Farkas megkapó szépségű sorai adják ennek tanúbizonyságát: „a mint a százéves honalapító harczok pihenőt engednek, a magyarság értelmi műveltségével úgy kapcsolódik a keleti és nyugati szomszédos műveltségbe, mintha csak abból nőtt volna ki és azt csak folytatni akarná; nem tapogatózik, hanem örökös-ként helyezkedik el benne”.^[81]

Grosschmid, aki a jogrendszereket önálló, azaz planéta-, és másoló, azaz szatellit-jogrendszerekre osztotta, a középkori, mohácsi vész (1526) előtt magyar jogot planétának tartja. A „kultur szatellitizmust” frakkra varrt vitézkötéshez hasonlítja,^[82] de egyben megnyugtatólag kifejti, hogy „a Dulcis Pannónia jogi rendszerének úgyszólván minden idegszála duzzad a planetizmus értelmében vendő nemzeti eredetiségétől”.^[83] E nézetét tanítványa, Szladits Károly^[84] is egyetértőleg veszi át: „A magyar jog, úgy miként az Werbőczyre jutott – az adományrendszer, az ősiség és az úrbériség intézményeivel – a középkori hűbéries jellegű jogok családjához tartozik ugyan, de annak teljesen önállósult ága, mely mind egyes intézményeiben, mind pedig ezek összhatásában nemzetileg áthonosult és ily értelemben eredeti jogrendszer képét mutatja.”^[85]

Összekötik Farkast és Grosschmidot mély nemzeti érzéseik,^[86] illetve német-, illetve osztrákellenességük is, amely Farkas részéről a kortárs német jogtudomány kritikájában, Grosschmid részéről pedig a pandektajog háttérbe szorításában nyilvánult meg. Idegenkedésük elsődleges, nem szakmai oka az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverése lehetett. Farkasnak minden személyes indíttatása megvolt arra, hogy az osztrák-német igát gyűlöletesnek érezze, hiszen édesapját oláh fegyveresek gyilkolták meg a szabadságharc során.^[87] Mégis, meglehetősen tárgyilagosan szól a német jogtudomány hazai

[79] Zsögöd (Grosschmid), 1897, 233.

[80] Grosschmid, 1928, 432.

[81] Farkas, 1913, 331.

[82] Grosschmid, 1928, 434.

[83] Grosschmid, 1928, 432-433.

[84] Szladitsról részletesebben ld. Hamza Gábor és Sándor István megemlékezését: Hamza – Sándor, 2014.

[85] Szladits, 1933, 7.

[86] Kolosváry, 1928, 1-16.

[87] Szinnyei, 1894, 181-182.

primátusáról, amikor „a jogi gondolkodásmódunkat kelleténél jóval nagyobb mérvben befolyásoló német tudományról” ír.^[88]

Grosschmid asszimilálódott szász nemesi család sarja,^[89] aki még ősi nevét is egy időre a magyaros Zsögödre változtatta, és aki „legfélelmetesebb kritikusa azoknak, akiknél a jogalkotás egyet jelent a német törvények egyszerű lefordításával”.^[90] Az 1848-as szabadságharcot katasztrofális vízvázasztónak, „árok, árok be mély árok”-nak tartotta, egy magyar népdaltól kölcsönözve a képet.^[91] Egyetértőleg idézett^[92] egy egykorú politikai tanulmányból: „A negyvennyolcas események annyira kettévágták a régi Magyarországot s az új Magyarországot, hogy az árok két partján állva, egyik sem ismer a másikban önmagára.”^[93] Szladits kicsit később az 1848. évi magyar törvényhozó forradalmi hevületével magyarázta a jogfejlődés folytonosságában beállt törést: „A lebontással [t. i. 1848-as törvények] előállt tátongó részen át sebes áradattal nyomult be az idegen jogrendszer, mely egész jogéletünket ellepve, a régi alapokon való továbbépítést jórészt lehetetlenné tette.”^[94]

Mindenesetre a szabadságharc bukásának köszönhető, hogy az 1853-tól 1861-ig terjedő időszakban az osztrák polgári törvénykönyvet (ABGB) oktrojálták hazánkra, amelyet Szladits „rövid, de végzetes átmenetként”^[95] értékelt. Grosschmid a rá jellemző nyíltsággal idézi^[96] az alábbi fordulatokat: „alája kerülünk más kultúra uralmának”, „belékeveredtünk az egyoldalú osztrák jogi kultúra uralmi körébe”, végül, hogy jogunk „osztrák iga alá jutott”. Ismerteti Otto von Gierke „nagynémet korifeus” nézeteit, amelynek értelmében hazánk kultúrája csupán alkultúra (*Sonderkultur*) a német egyetemes főművelődéshez képest (*Universalkultur*), és „ekként mintegy csak öblöcskéje a pángermán kultúroceánnak”.^[97] „So wird denn das mit uns engverbündete grosse Reich (Osterreich-Ungarn), dessen Zerfall so oft von geschichtsunkundigen Propheten vorausgesagt wurde, in seinem äusserlich und innerlich gekräftigten Bestände seine Aufgabe, deutsche Kultur in den Osten zu tragen, immer siegreicher erfüllen.”^[98]

Mint láthattuk, mind Farkas, mind Grosschmid a „valódi” magyar jogot keresték, de két különböző, egymástól igencsak eltérő úton. Farkas a római, illetve a pandekta jogtudomány segítségével történeti megközelítésben, míg Grosschmid

[88] Farkas, 1913, 300.

[89] Görög, 2020, 227.

[90] Idézi: Veress, 2022, 13.

[91] Grosschmid, 1928, 430.

[92] Grosschmid, 1928, 430.

[93] Hegedűs, 1916, 3. Idézi: Grosschmid, 1928, 430.

[94] Szladits, 1933, 15.

[95] Szladits, 1933, 7.

[96] Grosschmid, 1928, 439.

[97] Grosschmid, 1928, 445.

[98] Von Gierke, 1914, 20.

a klasszikus római jog és a pandektajog ellenében,^[99] absztrakt fogalmi alapon. Farkas, mint láttuk, az általa egyetemesnek vélt, külső, pártatlan ítélőszék számára mégis partikuláris értékrend, a katolikus erkölcsiség alapján kritizálta a véleménye szerint túlságosan anyagiassá váló német jogi megoldásokat, és védte egyúttal a katolikusnak semmiképpen sem nevezhető klasszikus római jogi intézmények szellemét. A „valódi” magyar jog megteremtéséhez nem annyira alkotó módon járult hozzá, mint inkább negatív, az általa kárhozzátott külföldi hatásokat igyekezett elhárítani. Grosschmid szintén egyetemes talapzatot kívánt előtálcálni, hogy arra a „valódi” magyar jog új és dicső épületét felhúzhassa. Ezt a szilárd alapot ő az egyetemes igazságosság, illetve a tárgyi igazság eszményében vélte fellelni. A középkori magyar szokásjog egyes intézményeiről addig hántotta le az anakronisztikus elemeket, amíg azokat a kortárs igazságeszmény Prokrustes-ágyába nem kényszerítette. Ő ezzel a módszerrel konstruktív módon járult hozzá a modern magyar magánjog megteremtéséhez. Röviden: Farkas számára a jognak elsősorban erkölcsösnek kellett lennie, Grosschmidnél pedig inkább igaznak.

VI. VÉGKÖVETKEZTETÉSEK

Grosschmid hatása rendkívül erős volt mind a magánjogászok,^[100] mind a római jogászok körében,^[101] és tekintélye mindmáig okkal jelentős.^[102] Ennek ellenére nyilvánvaló, hogy a pandektajog háttérbeszorulását nem egyedül az ő munkássága eredményezte, hanem csupán egy vélhetően tőle függetlenül is bekövetkező tendenciát erősített meg. Mindazonáltal a szellemóriás árnyéka a római jogtudományban mind a tankönyvirodalomban, mind a tudományos szakirodalomban tetten érhető. A Grosschmid-tanítvány^[103] Marton Géza^[104] például a római jog oktatása feladatának már „csak” a magánjog általános alapelveinek bemutatását tartotta, az institúciók oktatásán keresztül: „[a] pandekta-jogtudománynak a mi tanítási tervünkben hiányzó studimát az élő magyar magánjog elmélyített tanulmánya van hivatva pótolni”.^[105] Marton ezen kon-

[99] Vladár is a pandekto jog tévedéseire rámutató tanárt emeli ki, egyebek mellett, emlékezésében. Ld. Vladár, 1938, 325.

[100] Ld. például Sándorfalvi, 1939, 78. De a közjog művelői is csodálattal tekintettek rá, ld. Bölöny, 1938, 1-2, Továbbá a közélet szereplői is elismerték nagyságát, ld. például Szende, 1911, 265-290, 280-281.

[101] Egyetértőleg Szabó, 2001, 264-265.

[102] Ld. például Weiss, 1999, 475-479.

[103] Zlinszky, 1991, 97-104.

[104] Gulyás – Viczián, 1999, 577-578.; Markó, 2002, 549-550.; Brósz, 1981, 27.; Zlinszky, 1981, 43-52.; Zlinszky, 1999, 98-102.; Asztalos, 1981, 19.; Visky, 1981, 37-42.; Csehi, 2005, 317-318.; P. Szabó, 424-425.; P. Szabó, 2014, 345-365. Nekrológok: Kádár, 1958, 122-124.; Szabó, 1958, 133-135.

[105] Marton, 1937, 2.

cepciót követő tankönyve^[106] mindmáig meghatározza a vezető magyar római jogi tankönyvek szemléletmódját.

Ami pedig Marton tudományos munkásságát illeti, sokatmondó, hogy élete fő művéből,^[107] amely a felelősségi tannal foglalkozik,^[108] éppen a glosszátoroktól a pandektistákig tartó fejlődéstörténetet hagyta ki. 1944 nyarán, amikor ráébredt, hogy a rohamosan romló háborús viszonyok között nem lesz képes a tervezett 40-50 íves nagymonográfia befejezésére, úgy döntött, hogy csupán a legfontosabb részeket dolgozza ki.^[109] Így kimunkálta a római jogi részeket, majd ezután rögtön a külföldi egykorú elméletek (Binding, Venezian, Exner és Rümelin stb.), illetve az általános elméleti tételek (érdekely, prevenció, kárfelosztás, vétkesség stb.) taglalásába kezdett. Külön részt szentelt a tételes magyar kártérítési jog értékelő bemutatásának is, illetve bővebben taglalta a polgári jogi felelősség és kártérítés problematikáját a szocialista jogban, *de lege ferenda*. Beszédes az a hiány, amit a pandektatudomány teljes negligálása okoz,^[110] de tökéletesen egybevág azon, már ismertetett felfogásával, amely a római jogban a magánjogi alapelvek bölcsőjét látja, és a pandektista jogtudományt az élő magyar jog taglalásával váltja fel.

Összességében kijelenthető, hogy a Grosschmid-hatás összességében alapvető és hosszantartó^[111] paradigmaváltást okozott a magyar magánjogtudomány^[112] mellett a magyar romanisztikában is.^[113] Grosschmid munkássága tevékenyen hozzájárult ahhoz, hogy a pandektajog vesztett korábbi súlyából mind a magánjogtudomány, mind a római jogtudomány területén. Amint az sokszor előfordul, a nem szándékolt mellékhatások nagyobb történeti távlatból szemlélve erősebbnek bizonyultak a hatás eredeti, fő csapásirányánál. A magyar középkori jogot a hatályos joggal közvetlenül összekapcsoló, szisztematikus és gyakorlatorientált kutatásokat manapság igen kevesen végeznek, noha minden bizonnyal ez lett volna Grosschmid legfőbb szándéka.^[114] A pandektajogra mint nem történeti, hanem dogmatikai diszciplinára, amit Grosschmid a nemzeti magyar jog keresése révén természetszerűleg háttérbe szorított, szintén kis figye-

[106] Tankönyve életében hat kiadást, majd 1957-től 1963-ig újabb négy kiadást ért meg, jogászok generációi tanulták belőle a római jogot.

[107] Marton, 1993.

[108] E tanok rövid összefoglalásáért ld. Zlinszky, 1991, 103.

[109] Marton, 1993, 12.

[110] Marton csupán egy bő fél oldalban tesz futólagos említést a pandektista tanokról. Ld. Marton, 1993, 74.

[111] Angyal egyenes örökéletű hatásról beszél, ld. Angyal, 1938, 324.

[112] Grosschmid nem német alapokon, mintegy a semmiből alkotta meg a magyar kötelmi jogot. Ld. Pólay, 1974, 8.

[113] Hasonlóképp Csehi, 2012, 18.

[114] A tisztán jogtörténeti kutatások természetesen szerteágazóak és magas színvonalúak, itt most elég Bónis Péter, Homoki-Nagy Mária, Mezey Barna és mások tudományos életművére gondolni.

lem esik manapság.^[115] Nagy tanulság: a magányos, nagy géniuszok páratlan erejű kisugárzása^[116] sokszor megtörik a méltatlan utódok tömegének csiszolatlan prizmáin.^[117]

IRODALOM

- Angyal Pál (1938): Grosschmid Béni. In: *Magyar Jogi Szemle*. 1938/8. sz.
- Asztalos László (1973): *A civilizztika oktatásának és tudományának fejlődése a budapesti egyetemen 1945–1970*. ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest.
- Asztalos László (1981): Marton Géza tanainak hatása a magyar jogtudományra. In: Hamza Gábor (szerk.): *Tanítványok Marton Gézáról*. ELTE, Budapest.
- Avenarius, Martin – Baldus, Christian – Lamberti, Francesca – Varvaro, Mario (2018): *Gradenwitz, Riccobono und die Entwicklung der Interpolationenkritik: Methodentransfer unter europäischen Juristen im späten 19. Jahrhundert*. Mohr Siebeck, Tübingen. DOI: <https://doi.org/10.1628/978-3-16-156193-1>.
- Balogh Judit (2008): Grosschmid Béni és a magyar öröklési jog. In: Zsögöd Benő: *Öröklött s szerzett vagyon. Közjegyzői füzetek – Studia Notarialia Hungarica, tom. VIII*. MOKK, Budapest, MOKK (Politzer Zsigmond 1897-es kiadásának reprintje).
- Beauchet (1897): *Histoire du droit privé de la république athénienne*. Paris.
- Binding, Karl (1890): *Die Ehre Im Rechtssinne Und Ihre Verletzbarkeit. Rectoratsrede gehalten Am Reformationsfeste*. Edelman, Leipzig.
- Bölöny József (1938): Grosschmid Béni, mint közjogász. In: *Magyar Közigazgatás*. 1938, 56/48.
- Brósz Róbert (1981): Marton Géza az ember és az oktató. In: Hamza Gábor (szerk.): *Tanítványok Marton Gézáról*. Budapest.
- Buckland, William Warwick (1922): Cretio and connected topics. In: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*. 1922/3. DOI: <https://doi.org/10.1163/157181922x00031>.
- Castelli, Guglielmo (1923): I bona materna nei papiri grecoegizi. In: Albertario, Emilio (szerk.): *Scritti giuridici*. Hoepli, Milano.
- Collinet, Paul (1934): La papyrologie et l'histoire du droit. In: *Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte*. C.H. Beck, München.
- Csehi Zoltán (2012): A jog és jogtudomány mai állásáról. In: *Iustum Aequum Salutare*. VIII.évf., 2012/2. sz.
- Csehi Zoltán (2005): Marton Géza munkássága 1907-1934. In: Csehi Zoltán (szerk.): *Diké kísértése: Magánjogi és kultúrtörténeti tanulmányok*. Budapest.
- Csehi Zoltán (2016): Marton Géza tudományos munkássága és hatása. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2016/1. sz.

[115] Természetesen akadnak üdítő kivételek, ld. például Földi, 2001 pandektajogot is részletesen taglaló III. részét, ahol a fejtegetések célja alapvetően a hatályos jog mélyebb megértése.

[116] Ld. Nizsalovszky, 1937, 5. Sándor is kiemeli Grosschmid fejtegetéseinek nehézségét, ld. Sándor, 2013, 136.

[117] Papp például Grosschmid jogi személyekre vonatkozó tételei kapcsán beszél arról, hogy elvonsága és a joggyakorlatba történő nehézkes áttűtethetősége miatt kis hatást gyakorolt. Ld. Papp, 2013, 60.

- Danz, Heinrich Aemilius August (1840): *Lehrbuch der Geschichte des römischen Rechts I.* Breitkopf und Härtel, Leipzig.
- Eckhart Ferenc (1936): *A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. A jog- és államtudományi kar története 1667-1935.* Budapest.
- Farkas Lajos (1896): *A becsület általános jelentősége a mai és római jogrendben.* Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, Kolozsvár.
- Farkas Lajos (1913): *A római obligatio fogalmilag véve a közép- és újkori jogi elméletben.* 14/6. sz. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Farkas Lajos (1913): *A római obligatio fogalmilag véve a közép- és újkori jogi elméletben.* Székfoglaló értekezés, 1913. In: Pauer Imre (szerk.): *Értekezések a társadalmi tudományok köréből. A II. osztály rendeletéből.* 14/6. sz. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Ferenc Benedek (1978): *Die „conventio in manum“ und die Förmlichkeiten der Eheschließung im römischen Recht.* In: *Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata.* Pécs.
- Földi András (2001): *A jóhiszeműség és tisztesség elve.* Intézménytörténeti vázlat a római jogtől napjainkig. In: *Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis, fasc. IX.* Budapest.
- Földi András (2022): *Grosschmid és az antik jogok.* MTA székfoglaló előadás (kézirat).
- Földi András – Hamza Gábor (2022): *A római jog története és intézményei.* Novissima, Budapest.
- Gardner, Jane F. (1998): *Family and Familia in Roman Law and Life.* Oxford University Press, Oxford.
DOI: <https://doi.org/10.1086/ahr/105.1.260>.
- Giltaj, Jacob (2016): *Existimatio as „human dignity“ in late-classical Roman law. Fundamina (Pretoria)* [online]. Vol. 22, Issue 2. (Elérhető: http://www.scielo.org.za/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1021-545X2016000200003. Letöltés ideje: 2022.11.01.). DOI: <https://doi.org/10.17159/2411-7870/2016/v22n2a3>.
- Görög Márta (2020): *Grosschmid Béni, 1851-1938.* In: *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica.* 10/1. sz.
- Greenidge, A.H.J. (1894): *Infamia: Its place in Roman Public and Private Law.* Clarendon Press, Oxford.
- Grosschmid Béni (1899): *Fejezetek kötelmi jogunk köréből.* Athenaeum, Budapest.
- Grosschmid Béni (1928): *Werbőczy és az angol jog.* Franklin Társulat Nyomdája, Budapest.
- Gulyás Pál – Viczián János (szerk.) (1999): *Magyar írók élete és munkái.* (Új sorozat, XVI-II.). Argumentum Kiadó és Nyomda, Budapest.
- Hamza Gábor – Sándor István (2014) *Szladits Károly (1871–1956).* MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya. Jubileumi megemlékezések. (Elérhető: https://mta.hu/data/dokumentumok/ix_osztaly/Jubileumi%20megemlekezesek/Szladits%20Karoly_Hamza_Sandor.pdf. Letöltés ideje: 2022.11.01.).
- Hamza Gábor (2006): *Farkas Lajos a római jogász (1841-1921).* In: *Jogtörténeti Szemle.* 2006/2. sz.
- Hamza Gábor (2005): *Farkas Lajos, a római jogász (1841-1921).* In: *Magyar Tudomány.* 2005/4. sz.
- Hegedűs Lóránt (1916): *A magyarság jövője a háború után.* Politikai tanulmány. Budapest.
- Kádár Miklós (1958): *Marton Géza 1880-1957.* In: *Felsőoktatási Szemle.*
- Kaser, Max (1956): *Infamia und ignominia in den römischen Rechtsquellen.* In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung.* 73/1. sz. DOI: <https://doi.org/10.7767/zrgra.1956.73.1.220>.

- Kenyeres Ágnes (1967): *Magyar életrajzi lexikon*. 1. kötet. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Kiss Géza (1910): A római jogról. In: *Jogállam*. Különnyomat. IX. évf. 4-5. füzet.
- Kolosváry Bálint (1928): Farkas Lajos I. tag emlékezete. In: *Az MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek*. 20/5. sz. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Korniss Gyula (1942): A római jog mai értéke - Marton Géza. In: *Tudós fejek*. Budapest.
- Koschaker, Paul (1958): *Europa und das römische Recht*. C. H. Beck, München-Berlin.
- Leist, Burkard Wilhelm (1844): *Die Bonorum possessio. Ihre geschichtliche Entwicklung und heutige Geltung*. II, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Markó László (szerk.) (2002): *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. 2002/4. sz. Budapest, 2002/4., 549–550.
- Marongiu, Antonio (1937): *Béni parentali e acquisti nella storia del diritto italiano*. Zanichelli, Bologne.
- Marton Géza (1993): *A polgári jogi felelősség*. Triorg Kft., Budapest.
- Marton Géza (1937): *A római magánjog elemeinek tankönyve*. 4. kiadás. Méliusz, Debrecen.
- Meijers, Eduard Maurits (1932): Le droit ligurien de succession. In: *Revue historique de droit français et étranger. Quatrième série*. Vol. 11, Issue 1.
DOI: <https://doi.org/10.1163/157181924x00156>.
- Mommsen, Theodor – Meyer, Paul Martin (szerk.) (1905): *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes*. Weidmann, Berlin.
- Móra Mihály (1964): Über den Unterricht des römischen Rechtes in Ungarn in den letzten hundert Jahren. In: *RIDA II*.
- Nizsalovszky Endre (1937): *Grosschmid és a kereskedelmi jog*. Attila-Nyomda Rt., Budapest.
- Papp Tekla (2013): „Jogi és lénytani személyiség” - a Grosschmid-i jogi személy kategória elemzése a hazai jogfejlődés tükrében. In: Juhász Ágnes (szerk.): *Grosschmid gondolatai és az új magyar Ptk*. Novotni Alapítvány, Miskolc.
- Peschka Vilmos (1959): A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai. In: *Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője*. 1959/1–2. sz.
- Pólay Elemér (1972): A római jog oktatása a két világháború között Magyarországon (1920-1944). In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Juridica et Politica, Tomus XIX. Fasciculus 2*.
- Pólay Elemér (1974): Kísérlet a magyar öröklési jog önálló kodifikációjára a XIX. század végén. In: *Acta Juridica et Politica*. Szeged.
- Radin, Max (1930): Eleganter. In: *Law Quarterly Review*. Vol. 46.
- Rudolf Stammler (1897): *Das Recht der Schuldverhältnisse in seinen allgemeinen Lehren: Studien zum Bürgerlichen Gesetzbuche für das Deutsche Reich*. Guttentag, Berlin.
- Sachau, Eduard (1907): *Syrische Rechtsbücher*. Reimer, Berlin.
- Sándor István (2013): Grosschmid és az angol jog. In: Juhász Ágnes (szerk.): *Grosschmid gondolatai és az új magyar Ptk*. Miskolc.
- Sándorfalvi Pap István (1939): Törvényes öröklési jog. In: Szladits Károly (főszerk.): *Magyar Magánjog. VI. kötet, Öröklési jog*. Grill, Budapest.
- Schilling, Friedrich Adolph (1829): *Bemerkungen über römische Rechtsgeschichte: Eine Kritik über Hugo's Lehrbuch der Geschichte des römischen Rechts bis auf Justinian*. Barth, Leipzig.
- Sicard, Germain (2000): Recherches sur les dévolutions fractionnées du patrimoine successoral dans le droit du bas empire et la législation wisigothique. In: *Mélanges Germain Sicard*. Vol. 1/2000.
DOI: <https://doi.org/10.4000/books.putc.12222>.

- Szabó Béla (2001): Grosschmid (Zsögöd) Benő. In: Stolleis, Michael (szerk.): *Juristen. Ein biographisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*. C.H. Beck, München.
- Szabó Béla (2014): Marton Géza (1880-1957). In: P. Szabó Béla (szerk.): *Ernyedetlen szorgalommal... A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914-1949)*. Debrecen.
- Szabó Imre (1958): Marton Géza 1880-1958. In: *Magyar Tudomány*. 1958/4. sz.
- Személyi Kálmán (1929): *Az interpolációs [sic] kutatómódszer*. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, Pécs.
- Szende Pál (1911): Nemzeti jog és demokratikus jogfejlődés. In: *Huszedik Század*.
- Szinyei József (1894): *Magyar írók élete és munkái*. III. kötet. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest.
- Szladits Károly (1933): *A magyar magánjog vázlatja. Első rész*. Grill Kiadó, Budapest.
- Szladits Károly (1948): Zsögöd-Grosschmid Béni a magyar jogtudomány szabadságharcosa. In: *Jogászegyleti Szemle*. 1948/1-2. sz.
- Teleszky István (1876): *Örökösödési jogunk törvényhozási szabályaihoz*. Franklin, Budapest.
- Vékás Lajos (2019): *Fejezetek a magyar magánjogtudomány történetéből*. HVG-Orac Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest.
DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.182.2021.7.12>.
- Vékás Lajos (2013): Grosschmid szelleme és gondolatai az új Polgári Törvénykönyv öröklési jogi szabályaiban. In: *Magyar Jog*. 2013/5. sz.
- Veress Emőd (2022): Grosschmid Béni vagy Zsögöd Benő? In: Veress Emőd (szerk.): *Erdélyi Jogászok. Jogásziportrék II*. Forum Iuris, Kolozsvár.
- Visky Károly (1981): Marton Géza, a római jogász. In: Hamza Gábor (szerk.): *Tanítványok Marton Gézáról*. ELTE, Budapest.
- Vladár Gábor búcsúbeszéde a tanítványok nevében. In: *Magyar Jogi Szemle*. 19. évf., 1938/8. sz.
- Von Löhr, Egid V. (1811): *Übersicht der das Privatrecht betreffenden Constitutionen der Römischen Kaiser von Constantin I. bis auf Theodos II. und Valentinian III*. Winckler, Giessen.
- Weiss Emília (2006): Grosschmid Béni (1851-1938). In: Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok*. Budapest.
- Weiss Emilia (1999): Grosschmid családjogi és öröklési jogi munkásságáról. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1999/11. sz.
- Wundt, Wilhelm Max (1886): *Ethik. Eine Untersuchung der Thatsachen und Gesetze des sittlichen Lebens* (2. Auflage).
DOI: <https://doi.org/10.2307/2176086>.
- Zlinszky János (1981): Marton Géza, a civilista. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1981/1. sz.
- Zlinszky János (1991): Marton Géza (1880-1957) In: Hamza Gábor (szerk.): *Magyar Jogtudósok I*. Budapest.
- Zlinszky János (1999): Marton Géza. In: Hamza Gábor (szerk.) (1999): *Magyar jogtudósok I. k*. Budapest.
- Zsögöd Benő (Grosschmid Béni) (1897): Öröklött s szerzett vagyon. In: *Közjegyzői Füzetek, Studia Notarialia Hungarica tom. VIII*. Politzer Zsigmond kiadása, Budapest.

EGRESI KATALIN

*egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

A tulajdon elmélete az antik és az újkori politikafilozófia néhány képviselőjénél

ABSZTRAKT

A társadalmi együttélés során a tulajdoni viszonyok megítélése és a javak, illetve kötelezettségek elosztásának igazságossága a politikafilozófia egyik legállandóbb dilemmái közé tartoznak. Az utópiák – amelyek leginkább a magántulajdont és a társadalmi egyenlőtlenségeket bírálták – az egyes korszakokban arra világítottak rá, hogy a fennálló társadalmi és politikai rend működése milyen mértékben és miért igazságtalan. Ezzel a radikális és kritikai beállítódással szemben mind az ókori görög racionális filozófiában, mind az újkor hajnalán születtek olyan elméletek, amelyek néhány vonatkozásban a mai társadalmi berendezkedések erkölcsi és jogi alapértékeiben megtalálhatók.

Kulcsszavak: igazságosság ■ magántulajdon ■ társadalom
■ egyén ■ közjó/közérdek

I. BEVEZETÉS

A tulajdonnal rendelkezés, továbbá az anyagi javak és kötelezettségek elosztása mindig a politikafilozófia meghatározó dilemmái közé tartoztak. Magántulajdon vagy köztulajdon mellett működik igazságosan a társadalom? Hogyan és milyen elvek mentén oszthatók szét a közösségi javak és kötelezettségek? Egyáltalán mitől igazságos egy társadalmi és politikai berendezkedés? Ezek mindegyikére adott válaszok nemcsak több könyvtárnyi szakirodalmat eredményeztek, hanem számtalan elméleti nézőpontot is.

A XVI. századtól kezdődően azonban jelentős változáson ment át a társadalomról alkotott felfogásunk, amelyek hatásai napjainkig érezhetők. Ez leginkább annak köszönhető, hogy a premodern (antik és középkori) politikafilozófiákhoz képest radikálisan megváltozott a társadalmi viszonyrendszer. Gondoljunk bele abba, hogy az egyenlőtlenség/

egyenlőség kérdésének megítélése, s ezen keresztül a javak és kötelezettségek elosztásának igazságossága; mai megítélése a modern kor társadalmi szerződés elméleteinek köszönhető.

II. ARISZTOTELÉSZ TULAJDONRA ÉS IGAZSÁGOS ELOSZTÁSRA VONATKOZÓ NÉZETEI

Az ókori görög poliszokban az egyén, mint individuum ismeretlen fogalom volt. Az embert a közösségben meglévő statusa, illetve funkciója alapján különböztették meg. Ehhez igazodott a politikai hatalom természete, az arisztokratikus – érdemi és/vagy születési előjogokon alapuló – kormányzás idealizált képe, amelynek célja egy erkölcsös és intellektuális politikai vezetés megvalósításában és a neki való engedelmességben öltött testet.

A szabadság egyet jelentett a közösségi életben való részvétellel, azaz szabadnak az az ember volt tekinthető, aki közügyekben döntött, azaz teljes jogú polisz polgárként vett részt a politikai hatalom gyakorlásában.^[1] Ezt elemezte Benjamin Constant behatóan *A régiek és modernnek szabadsága* című művében, s ezzel igazolta, hogy az egyén, mint politikai élőlény – *zoon politikon* – a politikai/közösségi tevékenység gyakorlásában élte meg szabadságát; az újkor emberre pedig a politikától való szabadságban, a magánélet – privát szféra, civil társadalom – szabadságában és saját önkibontakozásában.^[2]

A két, egymásnak teljesen ellentmondó felfogás mögött komoly koncepcionális különbségek húzódtak meg. A politikai életre való alkalmasság egyik fontos sajátossága Arisztotelész *Politika* című művében az erkölcsös/helyes élettel való azonosítása. A szabad, közügyeket intéző/irányító polgár élete tekinthető teljes életnek, hiszen megvalósítja az emberi élet végső célját, – teleologikus szempontból nézve – a legmagasabb rendű hivatásnak tekinthető.^[3] A kontemplatív, elmélkedő élet gyakorlati vonatkozása a politikai tevékenység volt. A politikai közösségen belül teljesen természetesnek tekinthető a hierarchia, az egyének közötti egyenlőtlenség. Mivel az egyén a társadalom tagjaként attól elválaszthatatlan, jogi helyzete is attól függött, hogy milyen funkciót tölt be. Ahogy a családi háztartásban – *oikosz* – alá- és fölérendeltségi viszonyok sokasága (úr-szolga, férfi-nő, apa-gyermek) található, úgy a politikai közösség szintjén is különbséget kell tenni polgárjoggal rendelkezők és a társadalom többi rétege között. „Mert hiszen másképp uralkodik a szabad ember a szolgán, másképp a férfi a nőn, másképp a felnőtt ember a gyermekben...Így, hát a vezetőben a tökéletes erkölcsi kiválóságnak kell meglenni (mert az alkotás elsősorban a tervező érdeme,

[1] A politikai nyilvánosság két korai formája az antik agora és a középkori lovagi tornák helyszínei voltak. Ld. Habermas, 1971, 53-58.

[2] Constant, 1997.

[3] Arisztotelész, 1969, 83.

márpedig az ész a tervező), a többiben aztán annyi, amennyi őket megilleti.”^[4]

A társadalmi hierarchia másik oldala a vagyoni különbségekben mutatható ki. Nemcsak az alapján tehetünk különbséget emberek között, hogy ki szólhat bele a politikai ügyek intézésébe, hanem, hogy milyen vagyoni helyzetben van az adott családi közösség. Arisztotelész kiindulópontja a vagyonszerzés elfogadása. „A vagyon hozzátartozik a családhoz, s a vagyonszerzés a családfenntartáshoz (mert az életszükségleti cikkek nélküli élet és a boldog élet egyaránt lehetetlen); feltétlenül szükségük van a maguk külön-külön szerszámára, hogy a munka eredményes legyen.”^[5] A *Politika* igen részletesen taglalja a magántulajdon és köztulajdon problémáját. Miért? A politikai életben való részvételnek egyfelől anyagi előfeltételei voltak, ám a termelőmunkát nem ez a réteg végezte el. Közügyekkel az a személy tudott foglalkozni, akinek nem kellett előállítani családjá fenntartásához az anyagi javakat. Másfelől Arisztotelész különbséget tett magántulajdon és köztulajdon, pontosabban azok erkölcsi megítélése között, az alapján, hogy a tulajdon „gyümölcsseit” társadalmi szempontból hogyan lehet hasznosítani. Ebben a nézőpontban a túlzott felhalmozás, a szükségleten túli fogyasztás elfogadhatatlan volt: „...anyagi javak felhalmozása, amely az élethez szükséges, s a városállam és a család közösségére hasznos”.^[6] Mindez az önállátásra vagy cserekereskedelemre építő kis városállamok világában gyökerezett. A tulajdon formája a föld volt.

Elméleti nézőpontból négy különböző helyzetet különböztetett meg: 1) magántulajdon és annak közösségi rendeltetése; 2) magántulajdon és annak egyéni élvezete; 3) köztulajdon és annak egyéni élvezete; 4) köztulajdon és annak közösségi élvezete. Miért fontos ez a tipológia? Egyfelől a magán- és köztulajdon közötti különbségeket szemlélteti, másfelől pedig a tulajdoni formák és azok gyümölcssei/hasznosítása között tesz különbséget. Nem mindegy ugyanis, hogy a magántulajdon gyümölcssei/hasznai kizárólag az egyén boldogulását hivatottak szolgálni, vagy annak valamilyen, a társadalomra nézve kedvező hatása is van. Mivel Arisztotelész számára a célra irányultság (teleologikus nézőpont) eleve adott volt, ezért a tulajdon megítélésével kapcsolatban sem hagyható figyelmen kívül. Ugyanakkor nem a tulajdon formája a központi kérdés, hanem annak rendeltetése. Miért rendelkezik tulajdonnal az egyén? A kérdésre akkor tudunk válaszolni, ha megválaszoljuk azt a kérdést is, hogy mi a célja a közösségben a tulajdonnak. A válasz egyszerűnek tűnik, a tulajdon egy magasabb rendű élet, a társadalom számára példamutató életforma, s az eudaimonia (jóllét-erkölcsi és intellektuális értelemben) elérésének eszköze.

Az első típusba olyan tulajdoni helyzetek tartoznak, amikor valaki magántulajdonának „gyümölcsseit”, „hasznait” mások számára is elérhetővé teszi. Megfe-

[4] Arisztotelész, 1969, 105.

[5] Arisztotelész, 1969, 84.

[6] Arisztotelész: *Politika*: „Ehelyütt a görög filozófus vitatkozott azzal a Szolónnak tulajdonított nézettel, hogy „...nincs a gazdagságnak megmérhető határa az emberek szemében.” (ld. Arisztotelész, 1969, 94.).

lelő példa erre, ha a tulajdonomban van számos értékes festmény, és mint tulajdonos, hozzáférhetővé tehetem mások számára (magántulajdon-közös használat), vagy kizárólag én élvezhetem (magántulajdon-magánhasználat), kizárva ebből a társadalom többi tagját.^[7] Mindkét esetben magántulajdonról beszélünk, ám a funkciójuk eltérő megítélés alá esik. Bár Arisztotelész nem veti meg a második lehetőséget, a tulajdonnal együtt járó egyéni élvezetet, de szerinte az a helyes, ha valaki saját tulajdonában álló dolgok hasznait családi (ahogy ma mondanánk: privát) szükségletén túl mások számára is hozzáférhetővé teszi.

Ezzel szemben a köztulajdonnal rendelkezés mindkét formája elítélendő, mind a közösségi javak egyéni használatát/kisajátítását, mind a köztulajdon közösségi használatát, ez utóbbi az ún. potyautas-jelenséghez vezethet.^[8] A közös tulajdon egyik legnagyobb hibája ugyanis, hogy akik keményen dolgoznak és kicsiny a hasznok, sérelmesnek tartják azt, hogy mások kevesebb erőfeszítéssel ugyanolyan mértékben, vagy jobban élvezik azok gyümölcseit.^[9] A tulajdon közös birtoklása számtalan civakodás példája lehet.

A két tulajdoni forma közül a magántulajdon melletti elköteleződés azzal támasztható alá, hogy az egyént egyrészt hatékonyabbá teszi, hiszen önmaga boldogulását szolgálja (az önszeretet pedig Arisztotelésznél sem megvetendő tulajdonság), ám ez a tulajdoni forma a közösségi létre nevelés, egy erkölcsileg helyes élet kibontakozásának lehetőségét is magában hordozza. A magántulajdon *tel-osza* tehát egy intellektuálisan és erkölcsileg kiváló élet megvalósításában áll.

A társadalomfilozófia egész történetét végig kíséri a magántulajdon és köztulajdon megkülönböztetésének dilemmája, s az utópikus – magántulajdon eltörlését szorgalmazó több ízben felbukkanó – nézetek mellett számos eltérő álláspontot láthatunk. Az ókori görög bölcselelő kifejezetten fontosnak tartotta a magántulajdont, ám jól látta azt is, hogy nagyon sok viszály és konfliktus forrása lehet: „A magántulajdonból eredő civakodásnak oka nem a magántulajdonban, hanem az emberi természet hitványságában keresendő.”^[10] A magántulajdon tehát lehetővé teszi az egyén boldogulását, másfelől a társadalmi létre nevelés, a társadalomban élés gyakorlását; míg a köztulajdon ez utóbbihoz nem segít hozzá. Akár magánszemélyként, akár közösen használjuk a közösségi javakat, annak demoralizáló hatása lesz. „A nemes természetű embernek gyakorolnia kell magát abban, hogy ne akarjon túl sokat; a kevés nemes természettel rendelkező embert pedig meg kell akadályozni abban, hogy sokat szerezzen.”^[11] Sőt a közös tulajdon elvének gyakorlati alkalmazása olyan lenne, mintha népgyűlési törvényjavaslattal akarnánk megszüntetni az önzést, ami lehetetlen, az önszeretet ugyanis az emberi természetben gyökerezik. Ezen a ponton meg kell említenünk

[7] Ross, 1996, 316.

[8] Ross, 1996, 316.

[9] Arisztotelész, 1969, 215.

[10] Ross, 1996, 316.

[11] Ross, 1996, 317.

Arisztotelész etikájának középértéként ismertté vált nézőpontját.^[12] Ezt láthatjuk ugyanis a tulajdoni formák közötti különbség elemzésénél. Amennyiben egy adott tulajdonság két szélsőséges formáját (mértékét) egyaránt rossznak tartjuk, ami a tulajdon esetében egyfelől azt a fokú önszeretetet jelenti, hogy az egyén korlátlan mértékben a maga élvezetére növeli vagyonát, másik oldalán pedig a köztulajdon kizárólagossága és az önzés „kiiktatása” áll, akkor ezen a képzületbeli vonalon a szükségletekre korlátozott magántulajdon – amely egyúttal a boldog élet alapja – helyezkedik el, a nemes jellemmel párosulva. Ez azt jelenti, hogy a vagyon gyümölcseit közösségi szinten is kamatoztatja a tulajdonos. Ezzel Arisztotelész szembehelyezkedik Platón *Államának* egyik legfontosabb vonásával, mivel mestere szerint az állam vezetőinek vagyonszövetségben kell élniük, annak érdekében, hogy ne a magánérdekek irányítsák cselekedeteiket, hanem a közösségi ügyekkel foglalkozzanak.^[13] Már az ókori racionális filozófiában is jól látszott, hogy a tulajdon és annak rendeltetése két teljesen eltérő megítélés alá esett. Arisztotelész érvelése szerint a tapasztalat azt mutatja, hogy nagyfokú erény mérsékelt külső javakkal nagyobb boldogságot eredményez, mint ha a számottevő külső javak csekély erénnyel párosulnának. Vagyonszövetségnek vagy közös tulajdonnak egyáltalán nem látta értelmét. Platón viszont amellett érvelt, hogy a nevelés révén kibontakozó kiváló élet arra ösztönzi az embereket – bölcseket –, hogy magántulajdonukat osszák meg másokkal, az államférfiaknak nincs szükségük magánvagyonra.

Végül ki kell térnünk a javak és kötelezettségek közösségen belüli elosztására. Anélkül ugyanis nem tudunk az emberek közötti nagyobb fokú egyenlőtlenség, illetve egyenlőség létjogosultsága mellett érvelni, hogy ne tegyük fel a kérdést: milyen alapon mondhatjuk azt, hogy valamilyen jog vagy kötelezettség elosztása igazságos? Arisztotelész, bár megkülönbözteti a szám szerinti és az osztó igazságosságot,^[14] nem támogatja a „mindenkinek ugyanannyit” elosztás elvét, így elutasítja a társadalmi és vagyoni helyzetek teljes egyenlőségét. Ez részben kapcsolódik a tulajdoni formákról vallott nézeteihez. Az emberek nem a teljes egyenlőség elve alapján, hanem érdem szerint részesülhetnek mind a közösség javaiban, mind annak terheiben. Az emberek közötti egyenlőtlenség nagyobb fokú igazságosságot eredményez, mint az egyenlőség.

III. A TÁRSADALMI SZERZŐDÉS ELMÉLETEI

Az újkori társadalomfilozófia legjelentősebb alkotásai a társadalmi szerződések elméletei. A társadalmi szerződés annak a korszaknak a terméke, ahol az embert már önálló individuumként határozták meg, s az emberek sokkal több

[12] Arisztotelész, 1942.

[13] Platón, 1984.

[14] Takács (szerk.), 2007, 35.

tekintetben voltak egyenlők, mint egyenlőtlenek, így ez utóbbit kellett megindokolni. Jelentős különbségek vannak azonban a társadalmi szerződés teoretikusai között a tekintetben, hogy hogyan jellemezték az emberi természetet, így eltérő társadalomfelfogást és eltérő politikaiközösség-elméleteket alkottak.

Hobbes az emberi természet lényegét a konfliktusokban látta. Szerinte az emberi társadalmat pont az különbözteti meg a méhek és hangyák közösségétől, hogy elkülöníti ezen érdekköröket egymástól, és az emberi társaulások önszántukból nem képesek egy komunitárius modell megvalósítására. „Először is mi más élőlényekkel ellentétben szakadatlanul versengünk egymással a megbecsülésért és a méltóságért. Következésképpen közöttünk irigység, gyűlölködés, végül hadiállapot uralkodik, e lények között viszont nem. Másodszor ezen lényeknél nincs különbség a közjó és az egyéni jó között, s mivel természettől fogva egyéni javukra törekszenek, ezáltal a közjót is elősegítik. Ezzel szemben az ember, aki abban leli örömét, ha összehasonlítja magát a többi emberrel csak azt élvezi, ami kiemelkedő.”^[15] (Az ebből kivezető utat az uralkodói szuverenitás megteremtése oldja meg, amely az állam területén belül meghatározott és megkérdőjelezhetetlen, végső és korlátlan döntés centruma.)

Hobbes a *Leviatánban* az állam keletkezése indokánát az ember természetétől fogva szabad és mások felett uralkodni akaró voltát jelölte meg. Egyedül az állam képes azon önkorlátozó intézkedések bevezetésére, amely biztosítja az egyén önfenntartásának, életben maradásának feltételeit. „Olyan közhatalmat, amely a külső támadástól és az egymásnak okozott jogtalanságoktól meg tud minket védeni és ezáltal olyan biztonságot nyújt nekünk, hogy szorgalmunk és a föld gyümölcseinek jóvoltából elláthassunk önmagunkat, és elégedetten élhessünk, csakis azon módon lehet létrehozni, hogy minden hatalmat és erőt egyetlen személyre vagy egyetlen olyan gyülekezetre ruházzunk át, amely az akaratunkat egyetlen szótöbbséggel egyetlen akarattá alakítja. Ami azt jelenti, hogy egy olyan személyt, vagy gyülekezetet jelölünk ki, amely valamennyiünket megtestesíti, vagyis valamennyiünk megbízottja s hogy magunkénak ismerjük el mindazt, amit a minket ily módon megtestesítő személy a közbéke és közbiztonság dolgában cselekszik vagy elrendel, s akaratának és ítéletének mindegyikünk alárendeli maga akaratát és ítéletét [...] így születik meg az a nagy LEVIATÁN, [...] amelynek békénket és oltalmunkat köszönhetjük.”^[16]

Locke szerződéselmélete merőben eltért a Hobbes-modelltől. Az embert természetétől fogva szabad és egyenlő lényként ábrázoló szerző a polgári kormányzat alapjának a közös törvények szerinti élet megszervezését és a törvény megsértők szankcionálását tekintette. Az állam létrehozásának indoka ebben az esetben is a társadalmi béke fenntartása, de ez már a politikai közösség egészén keresztül történik. Locke Hobbesnak a bibliai szörnyként jellemzett államáról nem kis iróniával beszélt: „Mert miféle biztonság és miféle védelem jut az alattvalóknak az ilyen államban az abszolút uralkodó által alkalmazott erőszakkal és

[15] Hobbes, 1999, 207.

[16] Hobbes, 1999, 208-209.

elnyomással szemben? [...] Aki így gondolkodik, az azt képzei, hogy az ilyen emberek annyira balgák, hogy nagy gonddal igyekeznek elkerülni azokat a bajokat, amelyeket a görények vagy rókák okozhatnak nekik, viszont belenyugszanak abba, hogy oroszlánok fálják fel őket, sőt ezt tartják biztonságosnak.”^[17]

John Locke a természeti állapot emberét szabadnak, együttműködésre képesnek és békés természetűnek írta le. Ebben az állapotban minden személynek három elidegeníthetetlen joga van: az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz való jog. A tulajdon ebben az állapotban már meghatározó szerepet játszik, de teljesen eltérő felfogást eredményez. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a XVIII. század embere a korábbi koroktól eltérően már az egyénben – önmaga érdekeinek érvényesítésében – gondolkodott, így meg kellett számára indokolni az állami hatalom létét és a közösségi javak/kötelezettségek elosztásának mikéntjét.

Locke szerint a természeti törvény két dologra kötelez minket: mindenki tartozik önmagát fenntartani, és mindenki tartozik az emberiséget fenntartani. A magántulajdon, mind annak megszerzése és felhalmozása már a természeti állapotban létezik. Locke tehát az arisztotelészi megoldással szemben nem egy ideális közösségi létet tesz fel, hanem az önfenntartás kötelezettsége felől vizsgálja meg a tulajdonszerzés okát és módját.

Ennek három feltétele van:

1) Amit valaki munkájával megszerz, az tulajdonává válik. „Bár a föld és az összes alacsonyabb rendű teremtmény közösen minden emberé, mégis mindenkinek tulajdona a saját személye. Azt mondhatjuk, hogy testének munkája és kezének műve a szó szoros értelmében az övé. Amit tehát kiemel abból az állapotból, amelyben a természet hagyta, azt összevegyítette munkájával, hozzátett valamit, ami az övé, és ezzel tulajdonává teszi.”^[18]

2) Kisajátításra mindaddig lehetőségünk nyílik, amíg nem mások elől veszünk el. „Minthogy ugyanis ez a munka vitathatatlan tulajdona a munkásnak, ahhoz, amivel ez a munka egyesült, nem lehet joga senkinek, csak neki, legalábbis ott, ahol elegendő és ugyanolyan jó minőségű az, ami közösen megmaradt a többieknek.”^[19]

3) Felhalmozás csak a használat arányában: „Ha viszont e javak tönkrementek az ő tulajdonában, anélkül, hogy megfelelően felhasználta volna őket, ha a gyümölcs megrohadt, avadhús megromlott, mielőtt el tudta volna fogyasztani, akkor az illető vétett az általános természeti törvény ellen, és meg lehetett büntetni.”^[20]

Csakhogy, amíg a természeti állapotban a vagyoni viszonyok nagyjából egyenlők, addig a pénz bevezetésével az egyenlőtlenségek mértéke nő: „...így jött használatba a pénz, valamilyen tartós dolog, amelyet az emberek megőrizhettek

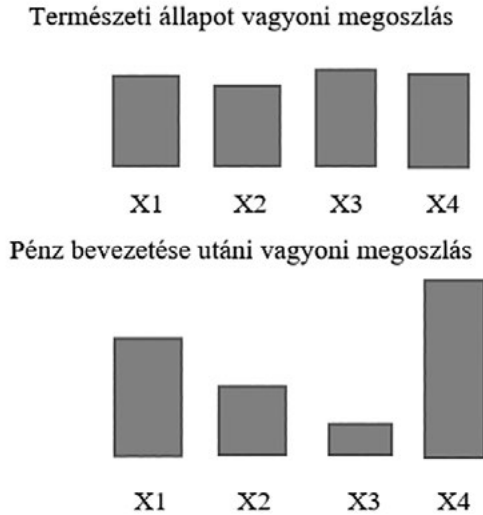
[17] Locke, 1986, 101-102.

[18] Locke, 1999, 58.

[19] Locke, 1999, 58-59.

[20] Locke, 1999, 65-66.

anélkül, hogy tönkrement volna, és amelyet kölcsönös megegyezéssel elfogadtak, cserébe a valóban hasznos, de romlandó létfenntartási javakért”.^[21] Az alábbi ábra szemlélteti a különbségeket:

1. ábra: *Vagyoni megoszlás a természeti állapotban, illetve a pénz bevezetése után*
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

A természeti állapotból való kilépés szükségszerű volta mellett Locke azzal érvelt, hogy az egyenlőtlenség növekedésével a tulajdonsértés egyre gyakoribbá válik. A magántulajdon, az élet és a szabadság megvédése a természeti állapotban önbíráskodás által történne. Az államban azonban az állampolgár az állami hatalom keretei között tudja biztosítani embertársaival szemben természetes jogai védelmét, így szüksége van arra, hogy felhatalmazza az állam vezetőit a jogszabályok megalkotására és a jogrend biztosítására.

Rousseau voluntarista modelljében az emberek akképpen mondanak le természetes szabadságukról, hogy nem a hobbes-i értelemben vett elnyomottak alattvalói statusába, hanem a polgári szabadság állapotába kerülnek. A társadalmi szerződés során mindenki az egész közösség javára mond le természetes jogairól. Ebben a folyamatban minden személy az általános akarat legfőbb irányítása alá kerül, az összesség elkülöníthetetlen részeként.^[22] Az ember kettős viszonyban áll a közösséggel: részese a szuverénnek, és alattvalója az államnak.

A Rousseau által felvázolt társadalmi szerződés számos érdekes következménnyel járt együtt. Először is, az általános akarat elidegeníthetetlen, oszthatat-

[21] Locke, 1999, 72.

[22] Rousseau, 1997, 20.

lan és tévedhetetlen. Másodsor, az általános akarat nem azonos az egyes ember akaratának összességével. Az általános akarat a közösség egészének érdekében áll, ettől válik általánossá. Amennyiben az egyén magánérdeke ennek ellentmond, akkor azt közérdeknek alá kell rendelni. „A fentiekből az következik, hogy az általános akarat mindig az igazság pártján van és mindig a köz hasznára törekszik; az azonban nem következik, hogy a nép határozatai mindig ugyanolyan helyesek. Az ember mindig a maga javát akarja, de nem mindig látja, hogy mi az. A népet nem lehet megrontani, de meg lehet tévesztani, ilyenkor tűnik fel úgy, mintha a rosszat akarná [...] Mindenki akarata gyakran eltér az általános akartól, ez utóbbi csak a közérdeket nézi, míg az előbbi a magánérdekeket, s nem több a különös akaratok összegénél. De ha a különös akaratokból elveszük azt, amiben az egyik több vagy kevesebb a másiknál, márpedig ezek a különbségek kölcsönösen megsemmisítik egymást, úgy a kivonás eredményeként az általános akarat marad fenn.” [23]

Érdekes egy pillanatra a szerző által fűzött megjegyzést is figyelembe venni az egyén magánakarátán nyugvó magánérdek (partikuláris érdek) – az általános akaraton nyugvó közérdek – és a magánakaratok összességéből előálló különös érdekek szövevényes hálójában. Maga Rousseau jelenti ki, hogy [...] amennyiben két magánérdek egy harmadik érdekekkel szemben kerül összhangba, úgy valamennyi érdek összhangja az összes magánszemély érdekével szemben alakul ki. Ha nem léteznének különböző érdekek, alighogy megsejtenénk mi a közérdek, máris akadálytalanul érvényesülne: magától menne minden, s a politika nem volna többet művészet. [24]

Rousseau emberképe nagyon idealista, hiszen a politikai közösség tagjairól feltételezi, hogy hogy racionális és morális lények. Kortársai közül Voltaire is vitába szállt ezzel a felfogással. A *Metafizikai értekezés*ben felvázolt emberkép sokkal árnyaltabb, nem a hobbes-i „félelmetes” és önző ember, de nem is Rousseau racionális és morális embere. Sokkal inkább egyfajta értelmes egoizmus jellemzi, amely a szenvedélyekkel párosulva eredményezi azt, hogy egyes emberek mások akaratának engedelmessé válnak. [25]

Rousseau elméletének egyik vitatott pontja a magántulajdon kérdése volt. A társadalmi szerződés megírását megelőzően egyik értekezése éppen a magántulajdont jelölte meg a társadalmi bajok és konfliktusok fő forrásának, tehát a magántulajdon okolható az emberek közötti egyenlőtlenségből eredő viszállyokért. Locke elmélete viszont a tulajdont természetes jognak tartotta, amely a természeti állapotban a létfenntartást teszi lehetővé, a politikai közösségben

[23] Rousseau, 1997, 27.

[24] Rousseau, 1997, 27.

[25] Voltaire szerint az embert a szolidaritásérzés mellett szenvedélyei, mindenekelőtt kevélysége jellemzi: „[...] soha nem vezet nagy birodalmak és virágzó városok alapításához, ha nincsenek nagy szenvedélyeink. E szenvedélyekkel igazság szerint gyakran visszaélnék, ami igen sok bajt okozott; elsősorban nekik köszönhető az a rend, amit ma a Földön láthatunk. Kivált a kevélység volt az az eszköz, amelynek segítségével a társadalom szép épülete megépült.” Ld. Voltaire, 1991, 197-198.

pedig az állam kötelessége garantálni minden állampolgárnak, hogy magántulajdonával szabadon rendelkezessen, enélkül az egyénre épülő modern társadalom embere képtelen lenne önmaga ellátására. Néhány évtizeddel később viszont éppen a szociális kérdés fog rávilágítani arra, hogy a magántulajdon tiszteletben tartásának elve mellett az állam gazdasági életbe való beavatkozása nélkül olyan szintű társadalmi egyenlőtlenségek keletkeznek, amelyek a jog-egyenlőségre épülő társadalomban nem igazolhatók. Bár Locke elmélete egyúttal a klasszikus liberális nézetek alapját képezte, sőt a modern alkotmányok már a XIX. században kiemelték a magántulajdonhoz való jogot és annak védelmét, a konzervatív és szocialista/szociáldemokrata nézetek hatására ez az alkotmányos jog kiegészül oktatási, kulturális és szociális jogokkal.

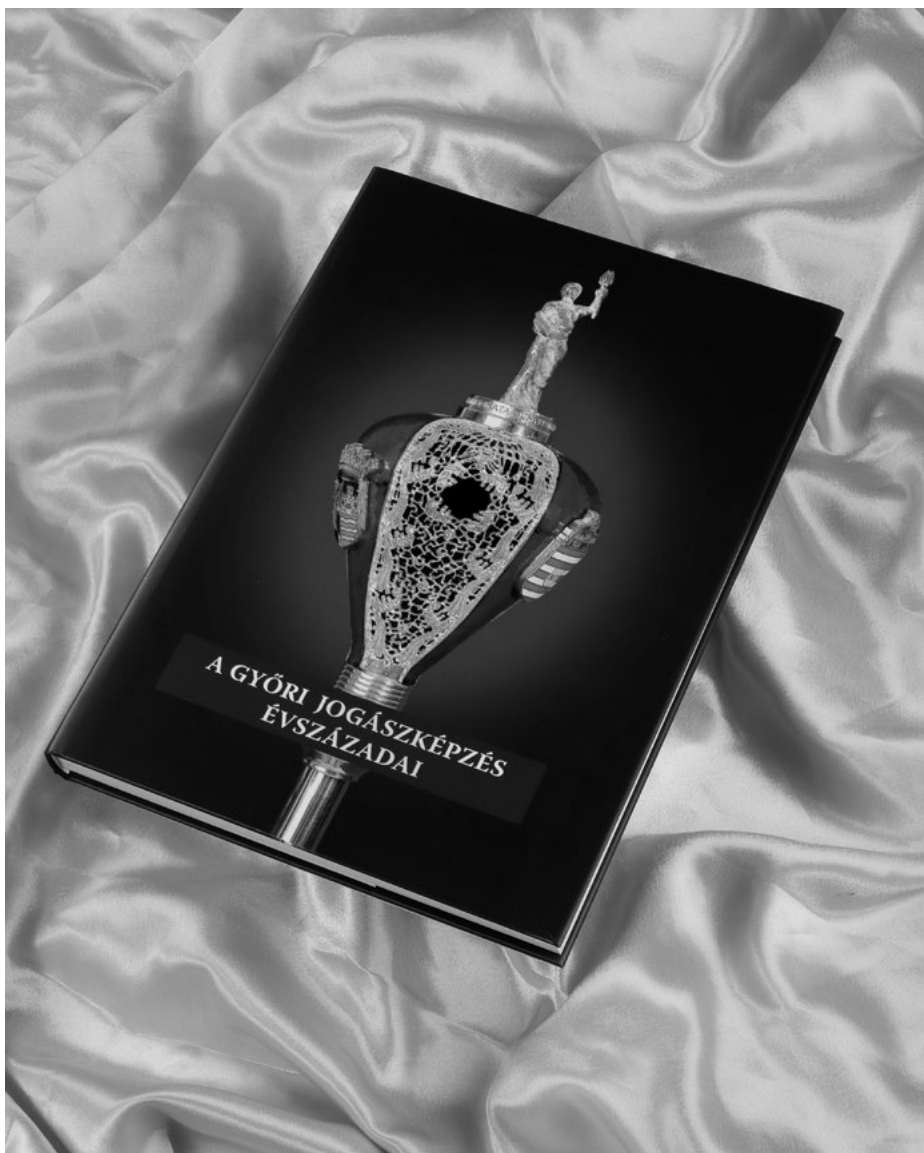
IV. ÖSSZEGZÉS

Bár a fenn említett szerzők csupán igen kis szeletét teszik ki a tulajdonról szóló elméleteknek, az látszik, hogy a magántulajdon és köztulajdon dilemmája a filozófiai gondolkodásban nem kizárólag önmagában jelenik meg, hanem annak társadalmi – közösségi – vonatkozásában is. Tulajdoni formákról akkor érdemes vitatkozni, ha az emberi természetben s az önfenntartás ösztönén túl a társadalmi berendezkedéssel is foglalkozunk, hiszen az egyén egy közösség tagja, amelyben jogok és kötelességek összességével rendelkezik. A tulajdon tehát szorosan összefügg az elosztás kérdésével, s ezen keresztül az egyenlőség és egyenlőtlenség dilemmájával, amely végső soron a társadalmi igazságosság erkölcsi és politikai dimenzióit is érinti.

IRODALOM

- Arisztoteles (1942): *Nikomachosi Etika*. Első Kötet. Pantheon, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest.
- Arisztotelész (1969): *Politika*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Constant, Benjamin (1997): *A régiek és modernnek szabadsága*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Habermas, Jürgen (1971): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása – Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Hobbes, Thomas (1999): *Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*. Első kötet. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Locke, John (1986): *Értekezés a polgári kormányzat igaz eredetéről, hatóköréről és céljáról*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Locke, John (1999): *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár.
- Platón: Állam (1984). In: *Platón Összes Művei*. 2. kötet. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Ross, David (1996): *Arisztotelész*. Osiris, Budapest.

- Rousseau, Jean-Jacques (1997): *A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jog elvei*. Matura Bölcsélet, Budapest.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2019): *Alvó demokrácia*, Universitas Nonprofit Kft. Kiadó, Győr.
- Takács Péter (szerk.) (2007): *Államelmélet 1. A modern állam elméletének előzményei és történeti alapvonalai*. Szent István Társulat, Budapest.
- Voltaire (1991): *Metafizikai értekezés*. In: *Voltaire válogatott filozófiai írásai*. Akadémia Kiadó, Budapest.

•
A győri jogászképzés évszázadai (Fotó: Willingstorffer András)

ERDŐS CSABA

*egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Vázlat a helyi önkormányzati tulajdon alkotmányjogi védelmének változó mércéiről

Tisztelt Prodékán Asszony, kedves Judit! E tanulmánnyal köszöntelek 65. születésnapod alkalmából, és egyúttal szeretném megköszönni azt a támogatást és bizalmat, amit dékáni éveid alatt élvezhettem oktatóként, s biztos állíthatom: élvezhattünk mindahányan a Karon. Ezúton kívánok további, családod körében megélt boldog évtizedeket és szakmai aktivitással teli esztendőik hosszú sorát! Isten éltesen sokáig!

ABSZTRAKT

Az elmúlt években jelentősen átalakult a helyi önkormányzati tulajdonvédelem alkotmánybírói gyakorlata. A változások fő irányát az jelentette, hogy az Alkotmánybíróság elmozdult az alapjogi szempontú védelemtől, és egyre inkább a hatáskörvédelem körében kezeli a helyi önkormányzatok tulajdon- és vagyónvédelmével kapcsolatos ügyeket. A tanulmány röviden áttekinti az alapjog-centrikus tulajdonvédelem legfontosabb összetevőit, bemutatja az önkormányzati tulajdonvédelem normatív környezetnek módosításait, valamint vázolja a vonatkozó alkotmánybírói gyakorlat kibontakozásának lépéseit, értékelve annak jelenlegi változatát.

Kulcsszavak: tulajdonhoz való jog ■ helyi önkormányzatok ■ alapjogi teszt
■ hatáskörvédelem

I. BEVEZETÉS

E Festschriftbe szánt tanulmányomat olyan témának szerettem volna szentelni, amely az Ünnepelelt témák szempontjából is gazdag – a polgári jogot, a fogyasztóvédelmi jogot, európai uniós jogot felölelő – akadémiai munkássága és a saját kutatási területem metszetébe tartozik, így esett a választásom a tulajdonvédelemre. Ennek megkérdőjelezhetetlen

eredője a magánjog, ugyanakkor már a rendszerváltozás óta a tulajdon alkotmányi szintű védelmet is élvez, ekként szükségszerűen került az alkotmányjog fókuszába is. Az elmúlt három évtizedben az Alkotmánybíróság kiterjedt gyakorlatot dolgozott ki az alkotmányos tulajdonvédelem körében, ennek csak egy szűk szeletére, az önkormányzati tulajdonra koncentrálok ebben a tanulmányban. E szűkebb terület már csak azért is érdemes lehet figyelmünkre, mert az elmúlt években több olyan ügyben is döntés született, amely kiemelt médiafigyelmet kísért – ilyen volt például a gödi különleges gazdasági övezet kialakítása, a budapesti várbeli bérlakások megvásárlásának lehetősége –, valamint a kérdés alapvetően befolyásolja az önkormányzatok hatalommegosztási helyzetét is, így az alapjog-korlátozási dogmatika érdekességein túlmutató jelentőséggel bír.

A helyi önkormányzatok tulajdonvédelmének kiindulópontja az Alkotmánybíróság tulajdonvédelmi tesztje, így annak legfontosabb jellemzőit is érdemes áttekinteni.

II. AZ ALKOTMÁNYJOGI TULAJDONVÉDELEM LEGFONTOSABB JELLEMZŐI

Már a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény szövege – kerekasztal-tárgyalások nyomán módosított, 1989. október 23-tól hatályos változata (a továbbiakban: Alkotmány) – a többi alapjogtól eltérő standardokat valószínűsített a tulajdonhoz való jog védelme körében. Ez abból következett, hogy – noha az általános alapjog-korlátozási teszt elemeit az Alkotmány nem tartalmazta – egyedül a tulajdonhoz való jogot deklaráló 13. §-ában^[1] jelent meg a közérdek mint alapjog-korlátozási szempont. Az Alkotmánybíróság a témakör alaphatározatának számító 64/1993. (XII. 22.) AB határozatban rögzítette a tulajdonhoz való jog védelmének sarokpontjait, így különösen az állaggarancia helyett az értékgarancia követelményét, illetve a polgári jogi tulajdonfogalomtól való eltéréseket. „Az Alkotmány szerinti tulajdonvédelem köre tehát nem azonosítható az absztrakt polgári jogi tulajdon védelmével; azaz sem a birtoklás, használat, rendelkezés részjogosítványaival, sem pedig negatív és abszolút jogként való meghatározásával. Az alapjogként védett tulajdon tartalmát a mindenkori (alkotmányos) közjogi és magánjogi korlátokkal együtt kell érteni. Az alkotmányos tulajdonvédelem terjedelme mindig konkrét; függ a tulajdon alanyától, tárgytól és funkciójától, illetve a korlátozás módjától is. A másik oldalról nézve: ugyanezen szempontoktól függően az adott fajta közhatalmi beavatkozás alkotmányos lehetősége a tulajdonjogba más és más. Az Alkotmány a tulajdonjogot mint az egyéni cselekvési autonómia hagyományos anyagi alapját részesíti alapjogi védelemben. Az alkotmányos védelemnek úgy kell követ-

[1] 13. § (1): „A Magyar Köztársaság biztosítja a tulajdonhoz való jogot. (2) Tulajdont kisajátítani csak kivételesen és közérdekből, törvényben szabályozott esetekben és módon, teljes, feltétlen és azonnali kártalanítás mellett lehet.”

nie a tulajdon társadalmi szerepének változását, hogy közben ugyanezt a védelmi feladatot elláthassa. Amikor tehát az egyéni autonómia védelméről van szó, az alapjogi tulajdonvédelem kiterjed a tulajdon egykori ilyen szerepét átvevő vagyoni jogokra, illetve közjogi alapú jogosítványokra is (például társadalombiztosítási igényekre). A másik oldalról viszont, a tulajdon szociális kötöttségei a tulajdonosi autonómia messzemenő korlátozását alkotmányosan lehetővé teszik. Az alkotmányos védelem módját meghatározza a tulajdonnak az a – más alapjogoknál fel nem lelhető – sajátossága, hogy alkotmányosan védett szerepét tekintve általában helyettesíthető. Az alkotmányos védelem tárgya elsősorban a tulajdoni tárgy, azaz a tulajdon állaga. Maga az Alkotmány teszi azonban lehetővé közérdekből a kisajátítást, jelezve ezzel, hogy a tulajdon alkotmányos garanciájának határa a tulajdon értékének biztosítása. Az alapjogi tulajdonvédelem mai helyzetének megfelelően terjesztette ki az Alkotmánybíróság a tulajdoni alapjogvédelmet már korábban is bizonyos, polgári jogilag nem tulajdonnak minősülő vagyoni értékű jogokra [17/1992. (III. 30.) AB határozat], illetve tartotta megengedhetőnek a tulajdon védelmében a megkülönböztetést a tulajdon funkciója szerint, például a közcélú tulajdon fokozott védelme érdekében [6/1992. (I. 30.) AB határozat].^[2]

Az Alaptörvény hatályba lépése a tulajdonhoz való jog védelmében nem okozott komoly változást, noha az Alaptörvény már az alapjogi katalógusban szerepelteti a tulajdonvédelmet, és az Alkotmány szövegét ki is egészítette a tulajdon társadalmi felelősségével való terheltiségének deklarálásával.^[3] Az Alaptörvény tulajdonhoz való jogot deklaráló XIII. cikk (1) bekezdésével kapcsolatban az Alkotmánybíróság rámutatott, hogy „[a] tulajdonhoz való jogot tartalmazó megegyező megfogalmazásban tartalmazta az Alkotmány 13. § (1) bekezdése is[; ezért ...] megállapítható, hogy a tulajdonhoz való jogot, mint alapjogot, az Alkotmányhoz hasonlóan az Alaptörvény is garantálja, így a tulajdonhoz való jog értelmezése során az Alkotmánybíróság által korábban tett megállapítások továbbra is irányadónak tekinthetők”.^[4]

Úgy az Alkotmány, mint az Alaptörvény jogtechnikai, kodifikációs megoldása közös abban, hogy a tulajdonhoz való deklarálása mellett – Alkotmány 13. § (1) bekezdés és Alaptörvény XIII. cikk (1) bekezdés – külön bekezdésben nevesíti a tulajdonba történő legerősebb állami beavatkozás, a kisajátítás feltételeit – Alkotmány 13. § (2) bekezdés és Alaptörvény XIII. cikk (2) bekezdés. Ebből következik, hogy a különböző mélységű beavatkozások eltérő szempontrendszer (teszt) alapján ítéltetők meg, az Alkotmánybíróság azonban nem kettő, hanem három kategóriát alakított ki: beszélhetünk kisajátításról, a kisajátításhoz mérhető tulajdonkorlátozásról és az ezek szintjét el nem érő egyéb tulajdonkorlátozásról.^[5]

[2] 64/1993. (XII. 22.) AB határozat, Indokolás IV.1. pont – ABH 1993, 373. 379-382.

[3] Stumpf, 2015, 312-313.

[4] 3009/2012. (VI. 21.) AB határozat, Indokolás [49].

[5] 3125/2015. (VII. 9.) AB határozat, Indokolás [31].

A kisajátítás első csoport szerinti – megszorító – fogalma közel áll a kisajátítás polgári jogi fogalmához: ennek „következtében a korábbi tulajdonos helyébe az állam vagy annak valamely szerve lép”.^[6] A kisajátítással felérő tulajdonkorlátozás vonatkozásában az Alkotmánybíróság azt hangsúlyozza, hogy „[a] szükséges tulajdonkorlátozásnak is arányosnak kell azonban lennie, mely kisajátítás, illetve tényleges hatásaiban a kisajátításhoz hasonló más korlátozások, különösen a polgári jogi tulajdon egyes részjogosítványainak (birtoklás, használat és hasznok szedése, rendelkezés) jogszabályi korlátozása esetében a korlátozással arányos kártalanítás biztosításának kötelezettségét rója a jogalkotóra. Kisajátítás esetén, vagy a polgári jogi tulajdon jog részjogosítványainak jelentős mértékű korlátozásával járó más esetekben tehát az állaggarancia helyébe az értékgarancia lép.”^[7] „A kisajátítás polgári jogi, illetve törvényi fogalma kifejezetten az ingatlan tulajdonjogának elvonásához kapcsolódik, míg az Alaptörvény – az Alkotmánybíróságnak a fent idézett joggyakorlata értelmében – egyrészt a tulajdonhoz való jog védelmi körébe tartozó jogok szélesebb tárházát öleli fel, másrészt nemcsak tényleges és teljes tulajdonelvonás, hanem a polgári jogi tulajdon jog részjogosítványainak jelentős mértékű korlátozásával járó más eseteiben is az értékgarancia biztosítását követeli meg.”^[8]

A tulajdonba való beavatkozás mélysége tehát azt határozza meg, hogy az azt lehetővé tevő norma alkotmányossága milyen teszt alapján ítélandó meg. A kisajátítás és a kisajátításhoz mérhető tulajdonkorlátozás esetére a kisajátítási – elterjedt szóhasználatban a közérdekűségi – mércét kell alkalmazni, amely megköveteli az értékarányosságot is: ugyan a tulajdon állaga nem védett, elvárt, hogy értékét az állam a tulajdonelvonást – illetve azzal egyenértékű korlátozást – elszenvedő (korábbi) tulajdonos számára térítse meg. A tulajdon alkotmányjogi funkciójából, a személyes, döntési, cselekvési szabadság anyagi alapjának biztosításából kiindulva a jogrendszernek „elsősorban azt kell biztosítania, hogy a tulajdonosok saját tulajdonukat a maguk döntése szerint élvezhessék. A tulajdon és ezzel a döntési lehetőség elvonása akkor is alapjogsérelem, ha a tulajdon értékét a közhatalom megtéríti. Nem véletlen tehát, hogy az alkotmány csak közérdekből teszi lehetővé a kisajátítást akkor is, ha egyébként az állam kártalanítást nyújt.”^[9] Ebből következik, hogy az Alkotmánybíróság kisajátítási tesztje kételemű: a közérdek és az értékarányosság vizsgálatából áll.^[10]

A kisajátításnak és a kisajátításnak nem minősülő tulajdonkorlátozásra az Alkotmánybíróság – minthogy az nem az Alkotmány 13. § (2) bekezdésének, illetve az Alaptörvény XIII. cikk (2) bekezdésének hatálya alá tartozik – egy

[6] 8/2021. (III. 2.) AB határozat, Indokolás [129], [132].

[7] 23/2017. (X. 10.) AB határozat, Indokolás [16], hasonlóan: 25/2021. (VIII. 11.) AB határozat, Indokolás [100].

[8] 5/2021. (II. 9.) AB határozat, Indokolás [30].

[9] Sonnevend, 2003, 666.

[10] Lásd: 64/1993. (XII. 22.) AB határozatot megerősítve: 20/2014. (VII. 3.) AB határozat, Indokolás [154]–[155].

további sui generis alapjog-korlátozási tesztet dolgozott ki, az ún. közérdekű-ségi-arányossági tesztet. Ez az általános alapjogkorlátozási – közzismerten: szükségességi-arányossági – teszt elemein nyugszik, de a szükségesség szempontját a kisajátítási teszt közérdekűség elemére cserélve. Bár az Alaptörvény XIII. cikk (1) bekezdése nem említi a közérdekből történő alapjogkorlátozás lehetőségét – ahogyan az Alkotmány 13. § (1) bekezdése sem tartalmazta –, az Alkotmánybíróság „úgy emelte át a tulajdon társadalmi kötöttségére hivatkozva az Alaptörvény XIII. cikk (2) bekezdéséből az (1) bekezdésébe a közérdekűséget, mint korlátozást igazoló szempontot, hogy azzal együtt nem hozta át a kártalanítás követelményét”.^[11] Ezt az alkotmánybírói gyakorlat úgy fejezi ki, hogy „[a]z Alaptörvény XIII. cikke értelmében még a teljes tulajdonelvonáshoz is (amennyiben arra törvényben meghatározott esetekben és módon kerül sor) csak a közérdek meglétének igazolása szükséges. Ennél szigorúbb szükségesség ezért a tulajdonhoz való jog korlátozásakor – amely nyilvánvalóan enyhébb beavatkozás, mint a kisajátítás – sem alkotmányos követelmény.”^[12] Ez tehát azt jelenti, hogy a tulajdonelvonással és ahhoz mérhető beavatkozással nem járó tulajdonkorlátozással szembeni alkotmányos védelem meglehetősen alacsony:

- nemcsak alapjog, vagy alkotmányos érték lehet a tulajdonkorlátozás legitím célja, elegendő a közérdek igazolása;^[13]
- nem szükséges igazolni azt, hogy a tulajdonkorlátozás mellett nincs olyan eszköz, ami a közérdek elérését szolgálná, valamint
- nem kell a jogalkotónak kártalanításról gondoskodnia, a beavatkozást tartalmazó szabályozás egyéb sajátosságai (földrajzi hatálya, időbeli korlátai stb.) is megalapozhatja annak arányosságát.

Mindezek tükrében fontos megállapítás, hogy „[a]z Alkotmánybíróság 1993 óta követett és fenntartott gyakorlata szerint a tulajdonhoz való alapvető jog védelmében a minőségi határvonal nem a tulajdon »korlátozása« és polgári jogi értelemben vett »elvonása« között húzódik, hanem az alkotmányossági kérdés az lett, hogy milyen esetekben kell a tulajdonosnak a közhatalmi korlátozást minden ellenszolgáltatás nélkül eltűrnie, illetve mikor tarthat igényt kártalanításra tulajdonosi jogai korlátozásáért”.^[14] A kisajátítási/közérdekűségi és

[11] Kecső, 2021, 156.

[12] 25/2015. (VII. 21.) AB határozat, Indokolás [57].

[13] Ezzel kapcsolatban azért megjegyzendő, hogy az alkotmánybírói gyakorlat szerint az absztrakt közérdekre hivatkozás nem elegendő, valamilyen konkrét „részközérdek” nevesítése szükséges. Lásd pl.: játékszenvedély káros társadalmi hatásainak csökkentése, a nemzetbiztonsági kockázat csökkentése [26/2013. (X. 4.) AB határozat, Indokolás [163], [166]], a termőföld védelme [3255/2018. (VII. 17.) AB határozat, Indokolás [22]–[24]] Ezek a konkretizált „részközérdekek” szoros kapcsolatban állnak alkotmányos értékekkel, ezért a közérdek vizsgálata az általános alapjogkorlátozási teszt legitím cél-lépésének gyakorlatilag megfeleltethető. Álláspontom szerint éppen ezért nem tekinthető a kisajátítási, illetve a közérdekűségi-arányossági teszt sajátosságának a közérdek-ellenőrzés problémája, mert a legitím cél ellenőrzése legalább ennyire kérdéses lehet.

[14] 3255/2018. (VII. 17.) AB határozat, Indokolás [21].

a közérdekűségi-arányossági tesztek eltérő szigora miatt alapvető jelentőségű kérdés az, hogy miként határolhatók el egymástól a kisajátítás szintjét elérő és el nem érő tulajdonkorlátozás esetei. Erre azonban nem áll rendelkezésünkre semmilyen teszt, vagy objektivizált szempontrendszer, hanem az Alkotmánybíróság esetről esetre nézve dönt ezen kategóriákba sorolásról.

III. EGY ELMASZATOLT HATÁRVONÁS: AZ ÖNKORMÁNYZATI TULAJDON VÉDELMI MÓDJAI AZ ALKOTMÁNY HATÁLYOSULÁSA ALATT

Már az Alkotmány hatályosulása alatt is éles problémaként merült fel az önkormányzatiság védelme biztosításának módja, melynek gyújtópontjában az önkormányzati tulajdon védelme állt. Az Alkotmány több rendelkezése rajzolta ki az önkormányzati tulajdonvédelem normatív kereteit. Ezek közül kiemelendő a vitatott értelmezésű 12. § (2) bekezdése, amely szerint „[a]z állam tiszteletben tartja az önkormányzatok tulajdonát”. Ez egyrészt nem konkretizálta a védelem jellegét és funkcióját, másrészt elkülönült úgy a tulajdonvédelem (13. §), mint az önkormányzati jogállás (42., 43. és 44/A. §§) szabályaitól. Az Alkotmánybíróság is adós maradt ezen alkotmányi rendelkezések egymáshoz való viszonyának tisztázásával, s nem adott választ arra a kérdésre, hogy „van-e önálló szerepe a 12. § (2) bekezdésének, vagy az csupán a 13. §-nak a helyi önkormányzatokra való konkretizálása. [...] A]z önkormányzat tulajdoni helyzetét tárgyaló határozatok rendre a 13. §-t és az ott kidolgozott dogmatikát veszik alapul [...], a 12. § (2) bekezdése pedig csak felsorolásszerűen, az Alkotmány kérelmezők által felhívott, érintett rendelkezéseként merül fel.”^[15]

Az Alkotmány 42. §-a egy speciális, kollektív alapjogként deklarálta a helyi önkormányzathoz való alapjogot. Ez önmagában nem determinálta volna az önkormányzatok tulajdonvédelmének alapjogi megközelítését, lévén ennek alanyai nem az önkormányzatok, hanem az adott területi beosztás szerinti választópolgárok közössége volt.^[16] A 43. § (1) bekezdése azonban már *expressis verbis* kimondta, hogy „[a] helyi önkormányzatok alapjogai (44/A. §) egyenlők”. Így bármennyire is hatásköri szabály volt^[17] a 44/A. § (1) bekezdés b) pontja – amely szerint „[a] helyi képviselőtestület [...] gyakorolja az önkormányzati tulajdon tekintetében a tulajdonost megillető jogokat, az önkormányzat bevételeivel önállóan gazdálkodik, saját felelősségre vállalkozhat” –, az Alkotmánybíróság kény-

[15] Salát, 2009, 449-450.

[16] A helyi önkormányzathoz való jog értelmezési nehézségeiről lásd: Küpper, 2009, 1518-1520.

[17] Emellett érvel Herbert Küpper és Jakab András: „A képviselő-testületet ugyanakkor a 44/A. § b) nem nyilvánítja tulajdonosnak. Az önkormányzati tulajdon tulajdonosa az önkormányzat mint jogi személy. Az önkormányzatot a tulajdonos jogai illetik meg. Az (1) bekezdés b) pontja e jogok gyakorlását szabályozza- maga a önkormányzat, jogi személy lévén, erre nem képes, ezért szükséges van ehhez egy szervre.” Ld. Küpper – Jakab, 2009, 1580.

telen volt alapjogi védelmet (is) biztosítani az önkormányzati tulajdon számára.

A fentiekből is kitűnik, hogy az alkotmánybíróági dogmatikában az önkormányzatok tulajdonvédelmének magvát a 13. § adta, tehát elsősorban alapjogi értelmezést kapott. „[E]vileg az is elképzelhető lett volna, hogy az AB nem a 13. § keretei között kezeli az önkormányzati tulajdont, illetve annak korlátozását, hanem a 12. § (2) bekezdése, illetve a 44/A. § (1) bekezdés b) pontja alapján önálló dogmatikát alakít ki az önkormányzati tulajdonra. Mindez azonban a tulajdon dogmatikájának többszörözését jelenthette volna, ezért helyeselhető az AB törekvése az egységes dogmatikai keret kialakítására.”^[18] Az önálló dogmatikának, azaz a hatásköri típusú védelemnek a csírái azért megjelentek az Alkotmánybíróság gyakorlatában. Így például a testület kimondta – igaz, a 13. § keretében kimunkált keretek között^[19] –, hogy az önkormányzati tulajdon célhoz kötött abban az értelemben, hogy az önkormányzati célok, a helyi közfeladatok ellátását szolgálja.^[20] A 64/1993. (XII. 12.) AB határozat és a 37/1994. (VI. 24.) AB határozat alapján – Vörös Imre megállapítása nyomán^[21] – Hoffmann István az Alkotmánybíróság vonatkozó teljes gyakorlata alapján inkább arra következtet, hogy „az önkormányzati alapjogokat az egyéni alapjogoktól eltérően alkalmazták, s azt egyfajta, az államigazgatás beavatkozásával szemben bizonyos fokú védelmet nyújtó garanciális szabályrendszernek tekintették”.^[22]

IV. EGY ÚJ ESÉLY: AZ ÖNKORMÁNYZATI TULAJDONVÉDELEM ALAPTÖRVÉNYI KERETEI

Az Alaptörvény sem a helyi önkormányzat választópolgárainak közösségét nem tekinti alapjog alanyának, sem pedig az önkormányzatokról, vagy annak szerveiről nem állít ilyet. Pusztán annyit deklarálna a 31. cikk (1) bekezdésében, hogy „Magyarországon a helyi közügyek intézése és a helyi közhatalom gyakorlása érdekében helyi önkormányzatok működnek.” A 32. cikk (1) bekezdés e) pontja szerint „[a] helyi önkormányzat a helyi közügyek intézése körében törvény keretei között [...] gyakorolja az önkormányzati tulajdon tekintetében a tulajdonost megillető jogokat”. Ez azonban tisztán hatásköri szabály a képviselő-testület szemszögéből is: a 33. cikk (1) bekezdése ugyanis, mintegy a 32. cikk (1) bekezdésére visszautalva, kimondja, hogy „[a] helyi önkormányzat feladat- és hatásköreit a képviselő-testület gyakorolja”.

[18] Salát – Sonnevend, 2009, 466.

[19] Meggyőzően mutat rá Salát Orsolya, hogy „a 13. § szociális kötöttség koncepciója, illetve a közérdek [...] fogalmánál tág értelmezése révén a közhatalmiságból folyó esetleges korlátok könnyen beépíthetők az általános tulajdonjogi dogmatikába”. Ld. Salát, 2009, 450.

[20] 1094/H/1996. AB határozat, ABH 1997, 851, 854.

[21] Vörös, 1994, 69-71.

[22] Hoffmann, 2021, 346-347.

Az Alaptörvény releváns normáinak nyelvtani értelmezése abba az irányba mutat, hogy az alkotmányozó koncepciót váltott, és szakítani kívánt az önkormányzati alapjogi modellel. Ezt egyébként az Alaptörvény 31. cikkéhez fűzött – lakonikusra sikerült – indokolás is alátámasztja: „Az Alaptörvény felsorolja az önkormányzatok alkotmányos feladat- és hatásköreit, amelyek a helyi önkormányzás lényegét írják le.” Az Alaptörvény szövegezését az alkotmányjogi szakirodalom is modellváltásként értékelte, s túlnyomórészt pozitívan fogadta a dogmatikai szempontból nehézkes alapjogi védelem felváltását.^[23]

Ehhez képest az Alkotmánybíróság a fenti alaptörvényi rendelkezéseket a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény (a továbbiakban: Mötv.) – helyi önkormányzáshoz való kollektív jogát kimondó – 2. és 3. §-aival „egybeolvasva”, az alapjogi modell mellett tette le a voksát.^[24] Ebből pedig az is következne, hogy a helyi önkormányzati tulajdon védelmét a XIII. cikkre alapítja az Alkotmánybíróság. Mint látni fogjuk, ennél árnyaltabb a kép.

V. A KIKRISTÁLYOSODÓ HATÁSKÖRI VÉDELEM ÉS KÉRDŐJELEI

Az önkormányzati tulajdonvédelem alapjogi és hatásköri módjaival kapcsolatban az Alkotmánybíróság az alábbiakra mutatott rá: „A jelenleg hatályos Alaptörvény (a korábbi Alkotmányhoz hasonlóan) a XIII. cikk (1) bekezdésén túl is szabályozza az önkormányzatok tulajdonát, ekként az önkormányzatok tulajdonát érintő szabályozás Alaptörvénnyel való összhangjának vizsgálata során ezen rendelkezések összessége (és nem pedig csupán annak egyetlen eleme) az irányadó. Az Alaptörvény 32. cikk (6) bekezdése értelmében a helyi önkormányzatok tulajdona köztulajdon, amely feladataik ellátását szolgálja, a 38. cikk (1) bekezdése értelmében pedig az állam és a helyi önkormányzatok tulajdona nemzeti vagyon, mely nemzeti vagyon kezelésének és védelmének célja (egyebek között) a közérdek szolgálata. Mindez azt is jelenti, hogy amíg az önkormányzatok tulajdonának védelmére harmadik felekkel szemben a tulajdonhoz való jog Alaptörvényből következő általános szabályainak megfelelően, kizárólag a XIII. cikk rendelkezései alapján kerülhet sor, addig az állam és az önkormányzat viszonyában az önkormányzat vagyona (és általában a nemzeti vagyon) vonatkozásában a feladathoz kötöttség is érvényesül, ami a XIII. cikk (1) bekezdése szerinti általános tulajdonhoz való jog közérdekű korlátja. Ez a megközelítés összhangban áll a XIII. cikk (1) bekezdésének második mondatával is, miszerint a tulajdon társadalmi felelősséggel jár. Az Alaptörvény hivatkozott rendelkezéseinek együttes értelmezéséből következően, hogy valamely korábban önkormányzati feladat- és hatáskör állami feladattá válása lehetővé teszi az adott feladat ellátását szolgáló önkormányzati vagyontárgyak vonatkozásában az önkormányzatok tulajdon-

[23] Összefoglalóan lásd: Varga, 2021.

[24] 18/2013. (VII.3.) AB határozat, Indokolás [7]-[10], lásd továbbá: Csörgits, 2014, 196-197.

A 8/2021. (III. 2.) AB határozat kiegészítette az alapjogi védelmet a tisztán hatásköri szempontú védelemmel: egyfelől vizsgálta a támadott szabályozás közérdekűségét és arányosságát,^[28] másfelől azonban az Alaptörvény 32. cikk (1) bekezdés e) pontját már nem befogadási feltételként, hanem érdemi vizsgálati szempontként tételezte. Ehhez felhívta a 3311/2019. (XI. 21.) AB határozat, Indokolásának – jelen tanulmány előző bekezdésében idézett – [35]–[36] bekezdéseit, de hozzáfűzte, hogy: „[m]indez az Alkotmánybíróság értelmezésében a vizsgált esetben azt jelenti, hogy az Alaptörvény 32. cikk (1) bekezdése a helyi önkormányzatok szempontjából Alaptörvényben biztosított jognak minősül, de nem tekinthető alapjognak. Ennek jelentősége abban rejlik, hogy korlátozásának nem az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése (szükségesség-arányosság) a mércéje. Az Alaptörvény 31. cikkének alkotmányos tartalmát (önkormányzati autonómia) az Alaptörvény 32. cikkében garantált alkotmányosan védett hatáskörök/hatáskörcsoportok töltik meg tartalommal. Ezek korlátozásának a mércéje az ún. kiüresítési mérce, melynek értelmében az Országgyűlés az önkormányzati autonómiát [mivel azt az Alaptörvény 32. cikk (1) bekezdése eleve törvény keretei között biztosítja] törvénnyel korlátozhatja, de nem üresítheti ki.”^[29]

Az Alkotmánybíróság tehát az Alaptörvény 32. cikk (1) bekezdésére alapított, új tesztet hozott létre. Ennek lényege az, hogy mikor következik be az adott hatáskör kiüresítése. Ehhez azonban egzakt, objektív tesztet nem rendelt a testület – megjegyezzük, hogy ez még a kiüresítési tesztet kidolgozó német alkotmánybíróságnak sem sikerült. A Grundgesetz ugyanis az Alaptörvényhez hasonlóan „törvény keretei között” engedi az önkormányzati autonómia érvényesülését, s hiába mutatott rá, hogy még így is vannak az önkormányzatiságnak olyan magterületei, amiket nem vonhat el a törvényhozó, de „egy adott kérdéskör magterület jellegét esetről esetre, az összes körülmény mérlegelésével lehet megállapítani”.^[30]

Az Alkotmánybíróság a kiüresítés körében lényegében ugyanazokat a körülményeket értékelte, mint amiket a XIII. cikk szerinti, alapjogi teszt vonatkozásában az arányosság körében vizsgált – kifejezetten vissza is utalva a határozat ezen részére: „Az Alkotmánybíróság – figyelemmel a tulajdonjog állított sérelme körében a jelen határozat indokolásának VI/1.4. pontjában (Indokolás [124] és köv.) tett megállapításokra – hangsúlyozza, hogy a vizsgált esetben a helyi adóztatáshoz való jog mint alkotmányosan védett hatáskör nem üresedik ki, csak területi korlátozás alá esik, azzal, hogy megosztásra kerül az adóztatási jog a megyei önkormányzattal a különleges gazdasági övezetre vonatkozóan. Az indítványozó települési önkormányzat továbbra is részesül (arányosítás mellett) a különleges gazdasági övezetben beszedett helyi adóból, és úgyszintén költségvetési támogatás illeti meg a kötelezően ellátandó feladataihoz igazodóan. A nem különleges gazdasági övezetben az illetékességi területén továbbra

[28] 8/2021. (III. 2.) AB határozat, Indokolás [142]–[147].

[29] 8/2021. (III. 2.) AB határozat, Indokolás [162].

[30] Hoffmann, 2021, 348. [22].

is adózthat, a beszedett helyi adó teljes egészében őt illeti meg. Az indítványozó települési önkormányzat tulajdonhoz való joga sem üresedik ki, az a korábban kifejtettek szerint közérdekből, arányos korlátozás alá kerül. Lényeges, hogy a mondott korlátozás a köztulajdonú ingatlanokra vonatkozik, amelyek felett eleve törvényileg korlátozottak az önkormányzat tulajdonosi jogosítványai, így kiemelten is a rendelkezési jog (tekintettel a nemzeti vagyon körébe eső, forgalomképtelen, önkormányzati törzsvagyon körébe tartozó közterekre, közutakra, közparkokra). A nem különleges övezetben található köztulajdonú ingatlanok, illetve egyéb önkormányzati ingatlanok tekintetében változatlanul, törvény keret[e]i között gyakorolható a tulajdonhoz való jog, annak polgári jogi értelemben vett részjogosítványai. A vizsgált esetben tehát nem állapítható meg, hogy az Alaptörvény 32. cikk (1) bekezdése szerinti alkotmányosan védett jog (önkormányzati autonómia) kiüresedett volna.”^[31]

VI. ÖSSZEGZÉS

Általánosságban is irányadó, hogy a közérdekűségi szempont érvényesítésével biztosított a tulajdonhoz való jog más alapjogoknál szélesebb körű és egyszerűbb korlátozása, akár elvonása. Különösen szembeötlő ez a kisajátításhoz nem mérhető tulajdonkorlátozás esetében, amelyre az értékgarancia követelménye sem vonatkozik. A leszállított alapjogvédelmi standardok ellenében azonban a tulajdonhoz való jog védelme az Alaptörvény hatályba lépésével is megmaradt alapjogi jellegűnek – sőt a normaszövegen belüli elhelyezkedését tekintve meg is erősödött e tekintetben.

A helyi önkormányzatok tulajdonvédelmének dogmatikai alapja azonban sokat változott, részben az alkotmányozó, részben az alkotmány értelmezésnek köszönhetően. Álláspontom szerint az Alkotmánybíróságnak kifejezetten nehéz feladata volt az Alkotmány által meghatározott önkormányzati alapjogi koncepcióban mozogva dogmatikai szempontból is következetes rendszert kialakítania az önkormányzati tulajdon védelmére. Ez szükségszerűen okozott feszültséget és vezetett egy „fából vaskarika”-jellegű érvelés kialakítására, amelyben a helyi önkormányzatok is alapjogi jogosulti pozícióba kerültek, de a természetes személyekétől eltérőbe. Az alapjogi rendszer is csak törvény keretei között érvényesült az Alkotmány 43. § (2) bekezdése értelmében.

Az Alaptörvény megteremtette a lehetőségét annak, hogy az önkormányzati tulajdonvédelmet az alkotmányértelmező hatalom is tisztább dogmatikai keretek közé helyezhesse. Ugyan e lehetőséget az Alkotmánybíróság nem használta ki, és az alapjogi megközelítést „mentette át” korábbi gyakorlatából, fokozatosan mozdult el a hatásköri védelem irányába, amelyhez még az Alkotmány hatályo-

[31] 8/2021. (III. 2.) AB határozat, Indokolás [166]–[167].

sulása alatt kidolgozott gyakorlatából is talált mankókat. Jelenleg a hatásköri védelem tekinthető irányadónak, amellyel kapcsolatban azonban még mindig jogokra, de nem alap-, hanem Alaptörvényben biztosított jogokra hivatkozik az Alkotmánybíróság. Ezt némi nagyvonalúsággal tekinthetjük a hatáskörökkel de facto megegyező kategóriának is, de kétségtelenül helyesebb volna még egyvel tovább lépni, és szóhasználatban is a hatáskörvédelmet helyezni a középpontba. Ehhez azonban a jogalkotó közreműködésére is szükség lesz ahhoz, hogy a helyi önkormányzatoknak az Alkotmánybírósághoz való hozzáférése ne szűküljön. Az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Abtv.) ugyanis az alkotmányjogi panasz benyújtásának lehetőségét főszabály szerint csak „Alaptörvényben biztosított jog” sérelme esetére biztosítja.^[32] A tiszta hatáskörvédelmi modell megteremtéséhez olyan módosításra lenne szükség, amely a hatáskör-sérelemre alapított valódi alkotmányjogi panasz^[33] mintájára e lehetőséget az Abtv. 26. § (2) bekezdésén nyugvó, ún. ex lege panasz vonatkozásában is biztosítaná.

A hatáskörvédelmi fókuszú kiüresítési teszt felé való elmozdulás nem eredményezte az önkormányzati tulajdonvédelem szintjének csökkenését, ami egyrészt abból fakad, hogy az önkormányzati autonómia törvény keretei között való érvényesülése nem változott, másrészt pedig abból, hogy a kiüresítés szempontjai a közérdekűségi-arányossági teszt arányossági szempontjait idézik. Harmadrészt a kiüresítési teszt párhuzamosságára hivatkozunk, egyelőre két vonatkozásban is. Azért kettő, mert a 8/2021. (III. 2.) AB határozat a XIII. cikk szerinti, alapjogi teszt mellett alkalmazta a hatásköri mércét. Ha az alapjogi érvelést teljesen ki is váltaná a kiüresítési mérce, az nem az összes, önkormányzati tulajdonnal kapcsolatos esetre lenne irányadó, csak azokra, amelyekben az állam közhatalom birtokában korlátozza a helyi önkormányzati tulajdont. Minden olyan esetre, amelyben a helyi önkormányzatok – akár az állammal, akár másik önkormányzattal, akár más jogalannyal – mellérendelt pozícióban vannak egy tulajdonukat érintő jogviszonyban – például egy telekcseré-ügyletben –, az Alaptörvény XIII. cikke szerinti teszt alkalmazandó.

Összességében tehát az önkormányzati tulajdonvédelem mércéjének módosulása az állami, közhatalom birtokában végzett beavatkozások esetében nem a tulajdonvédelem szintjének változását, hanem a dogmatikai feszeségben való előrelépést jelentett, de emiatt mindenképpen üdvözlendő.

[32] Vö. Abtv. 26. § (1) bekezdés a) pontját, az erre visszautaló (2) bekezdést, valamint 27. § (1) bekezdés a) pontjának első fordulátát.

[33] Lásd Abtv. 27. § (1) bekezdés a) pontjának második fordulátát, amelyet az egyes törvényeknek az egyfokú járási hivatali eljárások megteremtésével összefüggő módosításáról szóló 2019. évi CXXVII. törvény iktatott be.

IRODALOM

- Csörgits Lajos (2014): A helyi önkormányzatok. In: Smuk Péter (szerk.): *Alkotmányjog II. Államszervezet*. Universitas, Győr.
- Hoffmann István (2021): 37/1994. (VI. 24.) AB határozat – önkormányzati tulajdon. In: Gárdos-Orosz Fruzsina – Zakariás Kinga (szerk.): *Az alkotmánybírósági gyakorlat*. HVG-Orac, TK JTI, Budapest.
- Kecő Gábor (2021): XIII. cikk. A tulajdonhoz és örökléshez való jog. In: Csink Lóránt (szerk.): *Alapjogi kommentár*. Novissima, Budapest.
- Küpper, Herbert (2009): 42. § - A helyi önkormányzás joga. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja*. Századvég, Budapest.
- Küpper, Herbert – Jakab András (2009): 44/A. § – A helyi képviselő-testület hatáskörei. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja*. Századvég, Budapest.
- Salát Orsolya (2009): 12. § – Szövetkezetek, önkormányzati tulajdon. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja*. Századvég, Budapest.
- Salát Orsolya – Sonnevend Pál (2009): 13. § – A tulajdonhoz való jog. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja*. Századvég, Budapest.
- Sonnevend Pál (2003): A tulajdonhoz való jog. In: Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Osiris, Budapest.
- Stumpf István (2015): A tulajdonhoz való jog. In: Smuk Péter: *Alkotmányjog III. Alapjogok*. Universitas, Győr.
- Varga Ádám (2021): Van-e jelentősége a helyi önkormányzáshoz való jog alapjogként tételezésének? In: *Alkotmánybírósági Szemle*. 2021/1. sz.
- Vörös Imre (1994): *A tulajdonhoz való jog és az önkormányzatok*. BM, Budapest.

JOGFORRÁSOK

- 64/1993. (XII. 22.) AB határozat, Indokolás.
- 1094/H/1996. AB határozat, ABH 1997.
- 3009/2012. (VI. 21.) AB határozat, Indokolás.
- 18/2013. (VII.3.) AB határozat, Indokolás.
- 26/2013. (X. 4.) AB határozat, Indokolás.
- 20/2014. (VII. 3.) AB határozat, Indokolás.
- 25/2015. (VII. 21.) AB határozat, Indokolás.
- 3125/2015. (VII. 9.) AB határozat, Indokolás.
- 23/2017. (X. 10.) AB határozat, Indokolás.
- 3180/2018. (VI. 8.) AB határozat, Indokolás.
- 3255/2018. (VII. 17.) AB határozat, Indokolás.
- 3311/2019. (XI. 21.) AB határozat, Indokolás.
- 5/2021. (II. 9.) AB határozat, Indokolás.
- 8/2021. (III. 2.) AB határozat, Indokolás.
- 25/2021. (VIII. 11.) AB határozat, Indokolás.

• A Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar épülete 2015-ben (Fotó: Willingstorffer András)

FRANK MÁTÉ

*egyetemi tanársegéd**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

A vélelmezett termékhiba, avagy az európai termékfelelősségi reform új irányai

Nem túlzás azt állítani, hogy Professor Asszony nevével összeforrt a fogyasztóvédelmi jog mint jogterület. Jóllehet a termékfelelősség nem tekinthető egy az egyben fogyasztóiszabály-anyagnak, ugyanakkor némi jellegzetességeiből akár az is következhet, hogy a termékfelelősség a fogyasztóvédelemmel, fogyasztóvédelmi szabályokkal szinte „kéz a kézben jár”. Sajátosságaiból adódóan Professor Asszony is foglalkozott tudományos munkái során a deliktuális felelősségtelepítés e területével. Professor Asszony világitott rá a termékfelelősség vizsgálatának fontosságára és irányította témavezetőm, valamint saját figyelmemet is e terület doktori disszertáció keretében történő tudományos feldolgozásának szükségességére. Jelen tanulmánnyal tisztelgek Professor Asszony tudományos munkássága előtt, egyúttal köszönöm a megtisztelő lehetőséget, hogy szerzőként tanulmányommal gazdagíthatom a születésnapjára kötetet.

Kedves Prodékán Asszony, kedves Judit! Isten éltessen! Köszönöm a sok támogatást, amit mind még hallgatóként, mind már doktoranduszként kaptam/kapok, mindez jelentős mértékben járul/járul hozzá ahhoz, hogy megkezdhessem utamat a tudományos életpálya irányába.

ABSZTRAKT

A termékfelelősség jogintézményével kapcsolatban többször felvetődött már a kérdés, hogy valóban képes-e azt a célt és funkciót hatékonyan betölteni, amelyet 1985-ben szánt neki a közösségi jogalkotó. Egyrészt gyökeresen átalakult az Irányelv tárgyi hatálya alá tartozó technológiai környezet, amely elővetíti a megújulás szükségességét, másrészt a termékfelelősségi bírósági esetek elenyésző volta is utal arra, hogy a jogintézmény nem, vagy nem teljesen hozta meg azt az átütő eredményt, melynek érdekében megalkotásra került. E körülmények által generált igényekre reagálva, 2022. szeptember 28-ával fontos tervezetsomagot fogadott el a Bizottság, amelynek többek között részét képezi a termékfelelősségi irányelv megreformálására vonatkozó tervezet is. Jelen tanulmány célja kiemelten a termékfelelősségi irányelv módosítását célzó tervezet újragondolt bizonyítási szabályainak áttekintése.

Kulcsszavak: termékfelelősség ■ megfordított bizonyítási teher
■ vélelmezett termékhiba

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

1985-ös megalkotása óta a Tanács irányelve (1985. július 25.) a hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről (85/374/EGK) (a továbbiakban: Irányelv) immáron közel négy évtizede biztosítja, hogy a hibás termékek által okozott (az Irányelv tárgyi hatálya alá tartozó) károk esetében a károsultak közvetlen deliktuális kártérítési igényvel fordulhassanak a gyártók irányába. Megalkotásakor a termékfelelősségi Irányelv korszakalkotó eszköznek számított, hiszen a kontinentális jog nem rendelkezett a magánjogi felelősségtelepítés területén ehhez hasonló igényérvényesítési eszközzel. Az Irányelvben foglalt azon fogalmak, amelyek 1985-ben még egyértelműen és világosan hatottak, mára valamelyest megkérdőjelezhetővé váltak, ugyanis az a technológiai környezet, amelyhez az Irányelv jogi keretrendszerét igazították, jelentős mértékben átalakult, és e lendületes, fejlődésorientált átalakulás jelenleg is rohamos mértékben zajlik. Napjaink termékei már egyre nagyobb mértékben módosíthatók, kijavíthatók, felújíthatók, lényegében anélkül, hogy a gyártónak minderre bárminemű befolyása, ráhatása lenne. Számos olyan modern, az 1985-ös termékfogalomba már aligha beilleszthető termék említhető manapság, amelyek léte, ha nem is feszíti szét teljesen az Irányelv jelenlegi termékfogalmát, de mindenképpen jelentősen tágtítja azt.^[1] A termékek megújulásképesége mellett fejlődést okoz azok egyre nagyobb – a mesterséges intelligencia lévén teret hódító – önállósága. A technológiai környezet jelentős átalakulása mellett a termékfelelősségi joggyakorlat (értve ezalatt a tagállami és hazai termékfelelősségi bírósági esetek tendenciáit is) egy esetleges termékfelelősségi reform szükségességének irányába mutat. A termékfelelősségi bírósági esetek, pontosabban azok (elsősorban hazai) hiánya rámutat arra, hogy a jogintézmény nem hozta még meg azt az átütő eredményt, amelyet szánt neki az uniós jogalkotó, jóllehet, az időszakos felülvizsgálatok során a Bizottság egyébiránt hatásos jogintézményként értékelte e kárigényérvényesítési alapot.^[2] A károsulti bizonyításteher, továbbá a fejlesztési kockázat terhének károsultakra telepítése, ezzel összefüggésben pedig a bizonyításhoz rendelkezésre álló szakmai és anyagi eszköztár károsulti oldalon erősen korlátozott, gyártói oldalon pedig szinte korlátlan volta kellően aránytalan helyzetet teremthet ahhoz, hogy a károsult, mindezt felülértékelve, inkább egyéb, eltérő igényérvényesítési alap mellett döntsön. Mindezekből következően gyakorta merül fel a kérdés, hogy módosításra szorul-e az európai termékfelelősségi rezsim.^[3]

[1] Itt érdemes megemlíteni például a szoftverszolgáltatásként vagy termékként való kategorizálásának dilemmáját, amelyben végül a Bizottság az utóbbi mellett foglalt állást. Ld. Kőhidi – Somkutas, 2017, továbbá Fuglinszky, 2015, 614.

[2] Ld. European Commission: Liability for defective products, 7.

[3] Lásd például: Navas, 2020, 77-84. és Risso, 2019, 210-233., valamint Williams – Fox, 2019.

Ezekre a változásokra reagálva, a Bizottság 2018-ban megkezdte a termékfelelősségi Irányelv felülvizsgálatát.^[4] A revízió egy többlépcsős vizsgálat keretében értékeli, hogy az Irányelv továbbra is eredményes-e az eredendő célok elérése tekintetében, hatékony-e, koherens-e az uniós jog szempontjából, funkcionálisan kiterjed-e a technológiai változások körére.^[5] A modern technológiák által a felelősségi rendszerre gyakorolt hatások vizsgálatára a Bizottság külön egy felelősséggel foglalkozó csoportot is felállított, hogy részleteiben feltárja e változások hatásait.^[6] Hasonlóképpen a Bizottság berkein belül megjelenő revízióhoz, az Európai Jogi Intézet (European Law Institute) is megjelölte az Irányelv leginkább felülvizsgálandó területeit.^[7] A dokumentum kilenc vezérelv keretében jelöli ki az esetlegesen felülvizsgálandó területeket, amelyek körében kitér többek között a digitális technológiák termékei következtében módosítandó termékfogalomra, valamint a termékhiba átértékelésének lehetőségeire. E felülvizsgálat érkezett fontos mérföldkőhöz 2022. szeptember 28-án, ugyanis a Bizottság két jelentős dokumentumtervezetet fogadott el ebben a tárgykörben. Egyrészt elfogadták a termékfelelősségi irányelv megreformált tervezetét (a továbbiakban: Tervezet vagy Irányelv-tervezet),^[8] továbbá egy, a mesterséges intelligencia deliktuális felelősséggel való összehangolását megteremtő irányelvtervezet (a továbbiakban: MI felelősségi irányelv)^[9] is elfogadásra került. Utóbbi a 2021. április 21. napján elfogadott mesterségesintelligencia-rendelet tervezetben (a továbbiakban: MI-rendelet)^[10] rögzített feltétel és követelményrendszer nem teljesülésének, megsértésének esetén rögzíti a mesterséges intelligencia és a deliktuális felelősség összehangolását. Míg a MI-rendelet a mesterségesintelligencia-rendszer fogalmát^[11] – a nagy kockázatú mesterséges intelligenciával működő rendszerek szolgáltatóira vonatkozó kötelezettségeket kijelölve^[12] – egyfajta keretet ad a mesterséges intelligencia felhasználásához, vele kapcsolatban szolgáltatásokhoz, addig a MI felelősségi irányelv az ennek során előálló felelősségi kérdések deliktuális felelősségi sza-

[4] Evaluation of Council Directive 85/374/EEC of 25 July 1985 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning liability for defective products, 2018.05.07.

[5] A Bizottság jelentése a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak, a hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről szóló (85/374/EGK) tanácsi irányelv alkalmazásáról.

[6] Ld. ugyanott, a 10. oldalon.

[7] Twigg-Flesner, 2022.

[8] Directive of the European Parliament and of the Council on liability for defective products, 2022.09.28.

[9] Directive of the European Parliament and of the Council on adapting non-contractual civil liability rules to artificial intelligence (AI Liability Directive) 2022.09.28.

[10] Az Európai Parlament és Tanács rendelete a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok (a mesterséges intelligenciáról szóló jogszabály) megállapításáról és egyes uniós jogalkotási aktusok módosításáról, 2021.04.21.

[11] MI-rendelet 3. cikk (1) bek.

[12] MI-rendelet 6-28. cikk.

bályokhoz való közelítését és a konkrét igényérvényesítési feltételrendszert rögzíti. Tekintettel a területi korlátokra, a MI-rendelettel és MI felelősségi irányelvvel jelen tanulmány keretében nem foglalkozom részleteiben, ehelyett a termékfelelősségi Irányelv-tervezet rendelkezéseit vetem beható elemzés alá. Ennek keretében figyelmemet a termékfelelősség egyébként is neuralgikus pontjának minősülő fejlesztési kockázatra, mint gyártói mentesülési esetkőrré és a károsultat terhelő bizonyításkényszerre irányítom. E jelenleg hatályos rendező elvek tekintetében döntő mérvű változásokat hoz az Irányelv-tervezet, többek között a termékhiba meglétére vonatkozó – bizonyos feltételek bekövetkezése esetén beálló – vélelemmel.

II. FELÜLVIZSGÁLANDÓ TERÜLETEK

A gyártók és a károsultak relációjában egyértelműen megállapítható, hogy a termékkár okán kárt szenvedett fél/felek ki vannak szolgáltatva a gazdaságilag összehasonlíthatatlanul több erőforrással rendelkező gyártókkal szemben. Figyelmet érdemel a károsultak és a gyártó közötti erőviszonyok szempontjából az a szabály, amely a kár, a hiba és a hiba és a kár közötti okozati összefüggés bizonyítását a károsultra terheli.^[13] A károsulti bizonyítási kötelezettség terén szintén hasonlóképpen rendelkezik a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 6:554. § (3) bekezdése, amely szerint: „a termék hibáját a károsultra kell bizonyítani.” A termékhiba esetében fennálló – bizonyos esetekben problematikus^[14] – károsulti bizonyításterh a modern kor termékeinek technológiai komplexitásában nagy mértékben megnehezítheti a károsulti igényérvényesítést.^[15] Az egyébként is kiszolgáltatott károsulti helyzetet igyekszik a jogalkotó a termékfelelősségi szabályozás terén azonban néhány, a károsultra kedvező szabállyal kompenzálni. Például e körben említhető azon felelősség kizárásra és korlátozásra vonatkozó rendelkezés, amelynek értelmében a gyártó a felelősségét nem zárhatja ki, és nem is korlátozhatja a károsult irányába.^[16] Hasonló, a károsult számára favorabilis szabály, hogy elévülési határidőként – az általános öt évnél ugyan rövidebb – három évben határozza meg a jogalkotó a károsulti igényérvényesítést,^[17] ugyanakkor a gyártó felelősségét kitolja a jogalkotó, és a termék forgalomba hozatalától számított 10 éves időszakban állapítja azt meg.^[18]

[13] Fazekas, 2007, 118. és Irányelv 4. cikk.

[14] Kóhidi, 2010, 305-316., 308.

[15] Amato, 2019, 77-95., 79.

[16] Irányelv 12. cikk.

[17] Irányelv 10. cikk, Ptk. 6:558. § (1) bekezdés.

[18] Fazekas, 2007, 118., Irányelv 11. cikk, Ptk. 6:558. § (3) bekezdés.

A termékfelelősség szigorú, objektív intézménye a felelősségkorlátozás ki­zárásának terén és a gyártó felelősségének – a termék forgalomba hozatalától számított 10 éves – határidőben megállapított idejében megjelenő szigort valamelyest enyhítve, számos esetben lehetővé teszi a gyártó számára a mentesü­lést. Így többek között mentesül a gyártó, ha bizonyítja, hogy a terméket nem ő hozta forgalomba, a terméket nem üzleti célú forgalmazás céljából gyártotta vagy nem hozta forgalomba, vagy valószínűsíti, hogy a kárt okozó hiba a for­galomba hozatal időpontjában nem állt fenn, vagy később keletkezett, a hiba a hatóságok által hozott, kötelező érvényű szabályoknak való megfelelésből ered; résztermék gyártójának esetében, ha a hiba annak a terméknek a kivitele­zéséből ered, amely termékbe a részterméket beépítették, vagy a hiba a termék gyártója által adott utasításnak tudható be.^[19] Ehhez hasonlóan határozta meg a termékfelelősségről szóló 1993. évi X. törvény (a továbbiakban: Tftv.) 7. § (1) bekezdése, valamint határozza meg a Ptk. a 6:555. § (1) bekezdés a)-e) pontjai között a gyártó mentesülésének esetköreit. A felsorolás taxációt jelent, ugyanis a maximumharmonizáció jegyében bármely mentesülési ok elhagyása, vagy azok bővítése, ezáltal pedig a gyártó számára terhesebbé, a károsult számára pedig kedvezőbbé tétele sértené a közösségi jogot.^[20] A Ptk. 6:555. § (3) bekezdé­se kiveszi a fejlesztési kockázatra^[21] vonatkozó mentesülési lehetőséget a gyógy­szer előírás szerinti alkalmazásával okozott kár esetén. E rendelkezés azonban nem sérti a közösségi jogot, hiszen az Irányelv kifejezetten utal arra, hogy: „ha egy tagállamban különös felelősségi szabályozás már megvalósította a fogyasztóknak a gyógyszerkészítmények terén fennálló védelmét, e szabályozás alapján továbbra is lehetőség van az igények érvényesítésére”. Hazánkban ilyen különös felelősségi szabály a 2005. évi XCV. az emberi alkalmazásra kerülő gyógyszer­rekről és egyéb, a gyógyszerpiacot szabályozó törvények módosításáról szóló törvény és annak 21. § a), b) pontjai, amelyek a gyógyszer alkalmazásával ösz­szefüggésben bekövetkezett halál, megrokkánás, illetve egészségkárosodás ese­tén a sérelemdíj fizetésére kötelezés, valamint a nem vagyoni sérelemből eredő vagyoni károkért való felelősségre, a Ptk. sérelemdíjra és termékfelelősségre vonatkozó rendelkezéseinek e törvényben meghatározott eltérésekkel való al­kalmazását rendeli el.

A mentesülés esetei közül az e) pont, azaz a fejlesztési kockázat mint mente­gülési ok esetköre érdemel kiemelést, amely tekintetében túlzás nélkül állítha­tó, hogy a termékfelelősségi szabályozás egyik legvitatottabb elemeként tart­ható számon. A nevezett mentesülési ok értelmében a gyártó abban az esetben is mentesül a termékfelelősségi kárigényérvényesítés alól, ha bizonyítja, hogy a termék általa történő forgalomba hozatalának időpontjában a hiba a tudomány és technika állása szerint nem volt felismerhető. E mentesülési esetkör párhü­zamba állítható az Irányelv, és egyben az európai termékfelelősségi szabály-

[19] Irányelv 7. cikk a)-f) pontok.

[20] Machnikowski, 2016, 28.

[21] Fazekas – Menyhárt – Kőhidi, 2017, 280., ill. Osztovits, 2014, 283.

rendszer álláspontom szerint másik leginkább vitatható szabályával, mégpedig a károsulti bizonyításkényszeret előíró normával. A 4. cikk értelmében a kárt, a hibát és a hiba és a kár közötti okozati összefüggést a károsultnak kell bizonyítania. A károsult szempontjából e kedvezőtlen bizonyítási szabály, valamint a tudomány és technika állása szerinti mentesülési esetre való – óhatatlanul nagy mozgásteret engedő – hivatkozás *ad absurdum* parttalanná teheti ez egész termékfelelősségi szabályozást, ezért indokolt lehet annak felülvizsgálata, a gyártói mentesülés fejlesztési kockázat tekintetében történő újragondolása és a bizonyítási terhek arányosabb megosztásának kidolgozása.

III. A VÉLELMEZETT TERMÉKHIBA

Merőben új alapokra helyezi az Irányelv-tervezet a bizonyításra vonatkozó rendelkezéseket, és próbálja ezáltal a fejlesztési kockázat keretében a károsultakra terhelte bizonyítási terhet valamelyest enyhíteni. Az Irányelv e tekintetben egy teljesen új jelentéstartammal bíró cikkkel egészülne ki, amely a Tervezetben a „Bizonyítékok nyilvánosságra hozatala” címet kapta. E cikkben szabályozná az uniós jogalkotó azt a scenáriót, amikor a hibás termék által okozott kárért kártérítést követelő károsult személy (felperes) a kártérítési igény hitelességének alátámasztására már elegendő tényt és bizonyítékokot terjesztett elő, akkor jogosulttá válhat arra, hogy kérelmére a bíróság az alperest kötelezze a rendelkezésre álló bizonyítékok közzétételére.^[22] Kérdésként merülhet fel, hogy milyen hatással lenne a bizonyítási szükséghelyzet során fennálló bizonyítási kényszer ilyen irányú megváltoztatása és a bizonyítékszolgáltatási, nyilvánosságra hozatali kötelezettség alperesekre telepítése a tagállami bíróságok gyakorlatára. Kétségtelen, hogy ezen alperesi kötelezettség teljesítése adatvédelmi szempontból sem elhanyagolható, hiszen a bizonyítékok közzétételére vonatkozó alperesi kötelezettség adott esetben az üzleti titok tárgykörébe tartozó adatokat is érinthet. Ugyanezen cikk 2. bekezdésében enyhít a tervezet az alperesre nézve elsősorban szigorúnak tűnő szabályon, azzal, hogy a bizonyítékok nyilvánosságra hozatalát a felperesi követelés alátámasztásához szükséges és arányos mértékre korlátozza,^[23] továbbá az eljáró tagállami bíróság ezzel összefüggésben az érintett harmadik fél érdekét is vizsgálat tárgyává teszi a bizalmas információk és üzleti titok védelmével kapcsolatban.^[24] Az üzleti titok és bizalmas információk megőrzése érdekében rendelkezik a továbbiakban arról a Tervezet, hogy ezen tárgykörbe tartozó adatok, információk bírósági eljárásban történő felhasználása során a felek erre irányuló indokolt kérelmére a bíróság rendelkezzen a bizalmas jelleg megőrzéséhez szükséges különleges intézkedések megtételéről, azaz a zárt adatkezelésről.^[25]

[22] Tervezet 8. cikk (1) bek.

[23] Tervezet 8. cikk (2) bek.

[24] Tervezet 8. cikk (3) bek.

[25] Tervezet 8. cikk (4) bek.

A Tervezet 9. cikkének 1. bekezdése szinte változatlanul veszi át az Irányelv jelenleg hatályos 4. cikkének azon rendelkezését, amely értelmében a kárt, a hibát és a hiba és a kár közötti okozati összefüggést a károsultnak kell bizonyítania. Ebben a tekintetben még nem említhetünk radikális változást a jelenlegi szabályanyaghoz képest. A novumok a Tervezet 9. cikkének 2. bekezdésétől kezdődően jelentkeznek. A hatályos szabályoktól merőben eltérően, a Tervezet 9. cikk 2. bekezdése meghatározza azokat a feltételeket, amelyek megvalósulásának esetére a termék hibáját, hibás voltát vélelmezni kell. A hibás volttal összefüggő vélelmet a Tervezet a 8. cikkben megjelenő bizonyítékszolgáltatási kötelezettség alperesi elmulasztásának során, vagy a sikeres felperesi bizonyítás eseteiben állítja fel. Így a termék hibás voltát kell vélelmezni akkor, ha az alperes nem teljesítette a releváns bizonyítékok közlésére vonatkozó kötelezettségét, a felperes bizonyítja, hogy a termék nem felel meg az uniós jogban vagy a nemzeti jogban meghatározott kötelező biztonsági követelményeknek, amelyek célja a bekövetkezett kár kockázata elleni védelem, vagy a felperes bizonyítja, hogy a kárt a termék szokása használatá során, vagy szokásos körülmények között bekövetkezett nyilvánvaló meghibásodása okozta.^[26]

A Tervezet továbbmegy pusztán a termék hibájára vonatkozó vélelmen, és kiterjeszti azt a termékhiba és a kár közötti okozati összefüggésre is, abban az esetben, ha megállapítást nyer, hogy a termék hibás, és az okozott kár olyan jellegű, amely a szóban forgó hibával tipikusan összeegyeztethető.^[27] Ellentétben az Irányelv jelenleg hatályos 4. cikkében és a Tervezet 9. cikk 1. bekezdésében megjelenő főszabállyal, a termék hibájának bizonyításával és az ebből eredő kár tipikusságának valószínűsítésével voltaképpen az okozati összefüggést sem kell már a károsultnak külön bizonyítania, hiszen annak fennálltát vélelmezni kell. A Tervezet ezen szabályaiból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy kis híján négy évtized gyakorlatának távlatából felismerte az uniós jogalkotó a termékfelelősségi szabályozás leginkább problematikus területeit, azaz a károsulti bizonyítástéher és a gyártói oldalon a hiba tudomány és technika állása szerinti felismerhetetlenségére vonatkozó bizonyítás közötti aránytalanságot. Ez az egyenlőtlen helyzet tovább tetéződik, ha belegondolunk a bizonyításhoz rendelkezésre álló szakmai és anyagi eszköztár károsulti oldalon erősen korlátozott, gyártói oldalon pedig szinte korlátlan voltába. E körülményekre reagálva enyhítene az uniós jogalkotó a károsulti bizonyításkényszeren, egyrészt a termékhiba fennállására vonatkozó, másrészt pedig a termékhiba és a bekövetkezett kár közötti okozati összefüggés meglétére vonatkozó jogszabályi vélelem felállításával. A felperesi oldalon jelentkező, bizonyítással kapcsolatos túlzott nehézségeken enyhítve, a Tervezet lehetővé tenné, hogy a bíróság mérlegelésébe tartozzon az, hogy amennyiben a termékhibával, a hiba és a kár közötti okozati összefüggéssel vagy mindkettővel kapcsolatos bizonyítás műszaki vagy tudományos összetettsége túlzott nehézségeket okoz a felperesnek, akkor vélelmezhető

[26] Tervezet 9. cikk (2) bek. a)-c) pontok.

[27] Tervezet 9. cikk (3) bek.

a termék hibás volta, a hiba és a kár közötti okozati összefüggés, vagy mindkettő. Ehhez arra volna szükség, hogy a Felperes bizonyítsa/valószínűsítse, hogy a termék hozzájárult a kárhoz, és valószínűsíthető, hogy a termék hibás volt, vagy a kárt valószínűsíthetően a termék hibás volta okozta.^[28] Megdönthető, *presumptio iuris* jellegű vélelemként meghagyná a Tervezet az alperes lehetségesét arra, hogy a felperesi oldalon, a bizonyítással összefüggésben felmerülő túlzott nehézségek fennállását vitassa, továbbá a (2)-(3)-(4) bekezdésben megjelölt vélelmek bármelyikét megcáfolja. Ezen szabályok alkalmazásával a bizonyítási eljárás mikénti lefolyása szempontjából a felperes „állítási szükséghelyeztszerű”^[29] helyzetével szabályozná és szankcionálná az anyagi jog az alperest, ha az eredményes bizonyítási eljárással kapcsolatos bizonyítékszolgáltatási kötelezettségét megszegi, továbbá ezzel összefüggésben a termékhibára és az okozati összefüggésre vonatkozó vélelem megdöntését elmulasztja.

IV. ZÁRÓ GONDOLATOK

A termékfelelősségi Irányelv felülvizsgálata során kimunkált, 2022 szeptemberében elfogadott Tervezet szembetűnően tanúskodik arról, hogy felismerte az uniós jogalkotó a termékfelelősség szabályozásában jelentkező hiányokat, problematikus területeket. A károsulti bizonyításkényszert újragondoló, a termékhibára, a termékhiba és a kár közötti okozati összefüggésre vonatkozó vélelmek felállításával egyrészt megfordítaná a jogalkotó a jelenlegi szabályozás bizonyítással kapcsolatos logikáját, másrészt pedig ezzel tehermentesítené a bizonyító felperest a fejlesztési kockázat (jelenleg reá rótt) teljes súlya alól. Kérdéses azonban, hogy a tervezetben megjelölt új szabályok mennyiben tudnák elősegíteni a termékfelelősségi alapú kárigények hatékony elbírálását. Vajon a bizonyítási eljárás során a bizonyítás bizonyítására (valószínűsítésen alapuló vélelmek, továbbá azok cáfolatára) lefolytatott bizonyítással vagy éppen ellenbizonyítással nem nehezítenék-e tovább, és nem képeznék-e további gátját a termékárosultak gyártókkal szembeni hatékony és gördülékeny igényérvényesítésének?

[28] Tervezet 9. cikk 4. bek. a)-b) pontok.

[29] A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) 184. § (1) bekezdése rendelkezik az állítási szükséghelyzetben lévő félről, amely helyzet fennállása esetén a szükséghelyzettel érintett tényállítást a bíróság valószínűsítésnek fogadhatja el, ha annak tekintetében kételye nem merül fel. A Tervezetben megjelenő vélelmek nem eredményezhetnek egy az egyben perbeli állítási szükséghelyzetet (a perbe vitt jog, kártérítési követelés egészének tekintetében), hiszen a Pp. szerinti állítási szükséghelyzet az ún. másodlagos tények állításhoz szükséges információkra vonatkozik (lásd: Miczán, 2018, 26.), az elsődleges, perbe vitt jogra vonatkozó információval a felperesnek kell rendelkeznie, mindez azonban a Tervezetben megjelenő új bizonyítási szabályok mentén adott esetben a termékár bizonyítására redukálódhat.

IRODALOM

- Amato, Christina (2019): Product Liability and Product Security: Present and Future. In: Lohsse, Sebastian-Schulze – Reiner-Staudenmayer, Dirk (eds.): *Liability for Artificial Intelligence and the Internet of Things*. Nomos, Baden-Baden.
DOI: <https://doi.org/10.5040/9781509925841.0009>.
- Fazekas Judit (2007): *Fogyasztóvédelmi jog*. Complex Kiadó, Budapest.
- Fazekas Judit (2015): A magyar fogyasztóvédelmi szabályozás fejlődése a rendszerváltástól napjainkig. In: Hamar Farkas – Hámori Antal (szerk): *A fogyasztók etikai és jogi védelme*. Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest.
- Fazekas Judit – Menyhárt Ádám – Kőhidi Ákos (2017): *Kötelmi jog*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Fuglinszky Ádám (2015): *Kártérítési jog*. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Kőhidi Ákos (2010): Critical and Ameliorating Thoughts on Consumer Protection Concerning Product Liability. In: *Acta Juridica Hungarica*. No. 4/2010.
DOI: <https://doi.org/10.1556/ajur.51.2010.4.5>.
- Kőhidi Ákos – Somkutas Péter: Az önzetető autó szoftvere magas szintű szellemialkotás vagy kifinomult károkozó? In: *In Medias Res*. 2017/2. sz.
- Machnikowski, Piotr (ed.) (2016): *European Product Liability, An Analysis of the State of the Art in the Era of New Technologies*. Intersentia Ltd., Cambridge.
DOI: <https://doi.org/10.1017/9781780685243>.
- Miczán Péter: A polgári perbeli szükséghelyzet eseteiről, feltételeiről I. In: *Eljárásjogi Szemle*. 2018/1. sz.
- Navas, Susana (2020): Producer Liability for AI-Based Technologies in the European Union. In: *International Law Research*. Vol. 9/2020, No. 1.
DOI: <https://doi.org/10.5539/ilr.v9n1p77>.
- Osztovits András (szerk.) (2014): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja*. IV. kötet. Opten Informatikai Kft., Budapest.
- Risso, Giorgio (2019): Product liability and protection of EU consumers: is it time for a serious reassessment? In: *Journal of Private International Law*. Vol. 15/2019, No. 1.
DOI: <https://doi.org/10.1080/17441048.2019.1579994>.
- Twigg-Flesner, Christian: Guiding Principles for Updating the Product Liability Directive for the Digital Age. In: *ELI Innovation Paper Series*. (Elérhető: https://europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/ELI_Guiding_Principles_for_Updating_the_PLD_for_the_Digital_Age.pdf. Letöltés ideje: 2022.03.08.).
- Williams, Adela – Fox, Tom (2019): European Product liability Update. In: *The International Comparative Legal Guide to: Product Liability 2019*. 17th Edition. Global Legal Group Ltd., London.

JOGFORRÁSOK

- 85/374/EGK. A Tanács irányelve a hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről (1985. július 25.).
- 1993. évi X. törvény a termékfelelősségről.
- 2005. évi XCV. törvény az emberi alkalmazásra kerülő gyógyszerekről és egyéb, a gyógyszerpiacot szabályozó törvények módosításáról.
- 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről.
- 2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartásról.

EGYÉB FORRÁSOK

- A Bizottság jelentése a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak, a hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről szóló (85/374/EGK) tanácsi irányelv alkalmazásáról. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0246&from=EN> Letöltés ideje: 2020.12.04.).
- Az Európai Parlament és Tanács rendelete a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok (a mesterséges intelligenciáról szóló jogszabály) megállapításáról és egyes uniós jogalkotási aktusok módosításáról, 2021.04.21. Brüsszel. (Elérhető: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e0649735-a372-11eb-9585-01aa75ed71a1.0016.02/DOC_1&format=PDF. Letöltés ideje: 2022.09.10.).
- Evaluation of Council Directive 85/374/EEC of 25 July 1985 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning liability for defective products, 2018.05.07., Brussels. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018SC0157> <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d4e3e1f5-526c-11e8-be1d-01aa75ed71a1/language-en>. Letöltés ideje: 2020.12.04.).
- Directive of the European Parliament and of the Council on liability for defective products, 2022.09.28., Brussels. (Elérhető: https://single-market-economy.ec.europa.eu/document/3193da9a-cecb-44ad-9a9c-7b6b23220bcd_en. Letöltés ideje: 2022.09.10.).
- Directive of the European Parliament and of the Council on adapting non-contractual civil liability rules to artificial intelligence (AI Liability Directive), 2022.09.28. Brussels. (Elérhető: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/1_1_197605_prop_dir_ai_en.pdf. Letöltés ideje: 2022.09.10.).
- European Commission: Liability for defective products. (Elérhető: https://single-market-economy.ec.europa.eu/single-market/goods/free-movement-sectors/liability-defective-products_en. Letöltés ideje: 2022.09.10.).

GÖNDÖR ÉVA

*egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Az egyenlő bánásmód követelményének megtartása a fogyasztókkal szemben

ABSZTRAKT

Sokat gondolkodtam azon, hogy milyen témájú tanulmány írásával örvendeztetném meg az ünnepeltet, akinek munkássága szakmai és emberi oldalról is megbecsülést és tiszteletet érdemel. Gondolataim a fogyasztóvédelmi jog területére összpontosultak, csak meg kellett találnom azt a metszéspontot, ahol az ünnepelt és a tanulmány írójának kutatási területe találkozhat. Így esett a választásom a fogyasztókat érintő diszkrimináció vizsgálatára.

Ennek kapcsán azt a célt tűztem ki, hogy kifejezetten az árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés kapcsán elemezzem az egyenlő bánásmód követelményének jogforrasi hátterét, továbbá a magyar joggyakorlatot, különös figyelemmel az Egyenlő Bánásmód Hatóság e téren kifejtett tevékenységére.

Kulcsszavak: egyenlő bánásmód ■ áruk és szolgáltatások
■ diszkrimináció ■ fogyasztó

Az egyenlő bánásmód követelménye tulajdonképpen a diszkrimináció tilalmának megfogalmazása.^[1] Jogi értelemben vett diszkrimináció akkor valósul meg, ha egy személyt valamilyen jogi norma által védett tulajdonsága (a továbbiakban: védett tulajdonság) miatt hátrányos megkülönböztetés ér. E meghatározásnak két fontos eleme van, az egyik a védett tulajdonság megléte, a másik, hogy ezzel összefüggésben történik a hátrányos megkülönböztetés. A védett tulajdonságok köre az uniós jogalkotásban folyamatosan bővült a kezdetek óta, hiszen a Római Szerződés az egyenlő bánásmód elve kapcsán kizárólag a nemen alapuló megkülönböztetést tiltotta, azt is kizárólag a bérezés tekintetében.^[2] Az egyenlő bánásmód elvét többféle módon lehet megsérteni, tehát a diszkriminációnak több formája létezik, úgymint közvetlen hátrányos

[1] Kárpáti et al., 2006, 10.

[2] Római Szerződés 119. cikk.

megkülönböztetés, közvetett hátrányos megkülönböztetés, zaklatás, jogellenes elkülönítés, megtorlás. Az ezekre vonatkozó európai uniós szabályozás folyamatos fejlődésen ment keresztül.

E tanulmány célja, hogy kifejezetten a fogyasztók szempontjából történő diszkriminációt vizsgálja, tehát azt, hogy az egyenlő bánásmód elve hol jelenik meg a jogi szabályozásban és miképpen érvényesül a joggyakorlatban.

A jogforrások tekintetében az európai uniós szabályozást indokolt elsőként megvizsgálni, hiszen az egyenlő bánásmód elve már az Európai Gazdasági Közösség alapító szerződésében megjelent, és onnantól kezdve fokozatosan bővül az ezen elv érvényesülését szolgáló joganyag és bírósági joggyakorlat. Az uniós jog elsődleges forrásai az egyenlő bánásmód elvét kiemelten kezelik, és jogalkotási felhatalmazást tartalmaznak a diszkrimináció elleni küzdelem részletes szabályozása érdekében. A témát illetően két irányelv rendelkezései a meghatározóak. Az egyik a faji vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmódról szóló 2000/43 EK irányelv (a továbbiakban: faji egyenlőségi irányelv), a másik pedig a nők és férfiak közötti egyenlő bánásmód elvének az árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés, valamint azok értékesítése, illetve nyújtása tekintetében történő végrehajtásáról szóló 2004/113 EK irányelv (a továbbiakban: áruk és szolgáltatások irányelv).

A faji egyenlőségi irányelv preambuluma kiemeli az árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáféréssel és azok nyújtásával a magán- és a családi élet, illetve az ennek körében végzett ügyletek védelme tiszteletben tartásának fontosságát. Az irányelv célja a faji vagy etnikai származáson alapuló megkülönböztetés elleni védelem keretrendszerének a kialakítása, így ennek szellemében az irányelv hatálya számos területre kiterjed, így a szakmai továbbképzésen, foglalkoztatáson, oktatáson, szociális védelmen kívül az árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférésre, beleértve a lakhatást is. Ez az irányelv tehát egy jogilag védelmettség tulajdonság tekintetében – nevezetesen a faji vagy etnikai származás – írja elő az egyenlő bánásmód biztosítását, azonban több területet érintve.

Az Európai Unió Bíróságának (a továbbiakban: EUB, Bíróság) faji egyenlőségi irányelv értelmezésével kapcsolatos eseteit vizsgálva, a fogyasztói jogok területén egy 2015. évben született ítélet érdemel kiemelés, amely a bolgár jog és az irányelv rendelkezéseinek összhangját elemezte. Az előzetes döntéshozatali eljárás alapjául szolgáló eset tényállása az volt, hogy Bulgária Dupnitsa nevezetű városának városrészében a villamosenergia-szolgáltató a villamosenergia-fogyasztás-mérőket a levegőben futó áramvezetékhalózat részét képező beton villanyoszlopokon, hat és hét méter közti magasságban helyezte el (vitatott gyakorlat). Ezzel szemben a gyakorlat a többi városrészben az volt, hogy a felszerelt fogyasztásmérőket 1,70 méteres magasságban helyezték el, a legtöbbször a fogyasztók lakásában, a külső falon vagy a kerítésen. A vitatott gyakorlattal érintett városrészben élelmiszerüzletet működtető egyéni vállalkozó sérelmezte a villamosenergia-szolgáltató ezen eljárását és panaszt nyújtott be az illetékes diszkriminációval szembeni védelemért felelős bizottsághoz. Álláspontja szerint a vitatott gyakorlat azzal a ténnyel magyarázható, hogy a városrész la-

kosainak túlnyomó része roma származású, és emiatt ő maga is nemzetiségen alapuló, közvetlen hátrányos megkülönböztetést szenved el. Többek között arra panaszkodott, hogy fogyasztásának ellenőrzése céljából nem tudja a villamosenergiafogyasztásmérőjét megtekinteni, és nem tud a neki címzett – és szerinte túlzottan magas összegű – számlák helyességéről megbizonyosodni.

Az ügy további részletes ismertetésétől eltekintve azt rögzíteni kell, hogy megállapítást nyert az a tény, hogy az adott városrészt az egyik legnagyobb romakerületként tartották számon, tehát az etnikai származással való összefüggés nem lehetett vitatott. Mivel a diszkriminációval szembeni védelemért felelős bizottság a vitatott gyakorlatot tiltott hátrányos megkülönböztetésnek minősítette, a villamosenergia-szolgáltató jogorvoslatért fordult a nemzeti bírósághoz. A nemzeti bíróság az előzetes döntéshozatali eljárás iránti kérelmében többek között arra kereste a választ, hogy a vitatott gyakorlat közvetlen vagy közvetett hátrányos megkülönböztetésnek minősíthető-e az irányelv értelmében.

Az EUB az irányelv hatályát illetően megállapította, hogy a villamosenergia-fogyasztásmérőnek – amely a villamosenergia szolgáltatáshoz elválaszthatatlanul kapcsolódó tartozék – a végső fogyasztónál való elhelyezése az irányelv hatálya alá tartozik, és arra az irányelvben biztosított egyenlő bánásmód elve tisztteletben tartására vonatkozó kötelezettség vonatkozik.^[3]

Az EUB egyik fontos értelmezése arra vonatkozott, hogy etnikai származáson alapuló hátrányos megkülönböztetést szenved el az is, ugyan nem tartozik az adott etnikai csoporthoz, de rá is kiterjed a diszkriminatív gyakorlat. Tehát az irányelvben megfogalmazott etnikai származáson alapuló hátrányos megkülönböztetés fogalmát alkalmazni kell, attól függetlenül, hogy az adott intézkedés csak azokat a személyeket érinti, akik bizonyos etnikai származással rendelkeznek, vagy azokat, akik nem tartoznak az adott csoporthoz, de ők is kevésbé kedvező bánásmódban részesülnek, illetve különös hátrányt szenvednek el. Továbbá megállapította, hogy az irányelv értelmében vett közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek minősül, ha bebizonyosodik, hogy az említett intézkedést az érintett városrész lakosságának többségére együttesen jellemző, roma származáshoz kapcsolódó okokból vezették be és/vagy tartották fenn. Ezen kívül felmerült a kérdés, hogy a közvetett hátrányos megkülönböztetés vonatkozásában objektív módon igazolható-e az adott intézkedés. Ezzel összefüggésben úgy foglalt állást az EUB, hogy csupán akkor igazolható objektív módon a villamosenergiahálózat biztonságának biztosítására és a villamosenergia-fogyasztás megfelelő nyomon követésére irányuló szándéokra tekintettel, ha az említett gyakorlat nem megy túl azon a szinten, amely e jogszerű célok megvalósításához megfelelő és szükséges, és ha az okozott hátrányok az ekképpen kitűzött célokhoz képest nem aránytalanul nagyok. Nem ez a helyzet, ha megállapításra kerül, hogy léteznek más, megfelelő és enyhébb eszközök, amelyek lehetővé teszik az említett célok elérését. Továbbá, ha az említett intézkedés aránytalanul nagy

[3] 2000/43 EK irányelv 3. cikk, (1) bekezdés h) pont.

mértékben sérti az érintett, alapvetően roma származású lakosok lakta városrészben élő végső villamosenergiafogyasztók azon jogos érdekét, hogy olyan körülmények között férjenek hozzá a villamosenergia-szolgáltatáshoz, amelyeknek nincs sértő vagy stigmatizáló jellege, és amelyek lehetővé teszi számukra azt, hogy rendszeresen ellenőrizhessék a villamosenergiafogyasztásukat.^[4]

Az áruk és szolgáltatások irányelv a téma szempontjából kiemelt jelentőségű, hiszen ez az irányelv szabályozza azt a területet, ahol a fogyasztó érintve lehet a diszkrimináció szempontjából, azonban az irányelv kizárólag egy védett tulajdonság tekintetében írja elő az egyenlő bánásmód biztosítását, mégpedig a nemre vonatkozóan. Azaz, az irányelv rendelkezései kifejezetten azt a célt szolgálják, hogy a férfiak és a nők között ne legyen különbségtétel az árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés során. A preambulum (4) bekezdése utal az elsődleges jogforrásokra, mely szerint a nők és férfiak közötti egyenlőség az Európai Unió egyik alapelve. Az Európai Unió Alapjogi Chartájának (a továbbiakban: Charta) 21. és 23. cikke értelmében tilos a nemi hovatartozáson alapuló megkülönböztetés, és a nők és férfiak közötti egyenlőség minden téren biztosítandó. A preambulumban megtalálható a szerződéses szabadság elvére utalás is, hiszen ez olyan alapelv, amely csak kivételesen korlátozható. Eszerint minden személy szerződéses szabadsággal rendelkezik, beleértve az ügyletben részt vevő szerződéses fél megválasztásának szabadságát is. Az árut vagy szolgáltatást biztosító személy szerződéses partnerének megválasztását számos szubjektív tényező indokolhatja. Amennyiben a szerződéses fél kiválasztása nem a nemi hovatartozáson alapul, úgy az irányelv nem érinti a személyes szabadságot a szerződéses fél megválasztásának tekintetében.^[5] Külön foglalkozik a preambulum a biztosítások és a hozzá kapcsolódó pénzügyi szolgáltatások területével. Hivatkozik arra, hogy a nemekre vonatkozó biztosításmatematikai tényezők használata széles körben elterjedt a biztosítási szektorban. A nők és férfiak közötti egyenlő bánásmód biztosítása érdekében előírja, hogy a nemnek mint biztosításmatematikai tényezőnek a használata nem eredményezhet különbségeket az egyének biztosítási díjaiban és juttatásaiban. Az unisex biztosítási díjakkal kapcsolatban az irányelv megengedte a tagállamoknak, hogy mentességet engedélyezzenek az unisex biztosítási díjak és juttatások szabálya alól, amennyiben biztosítani tudják, hogy a kalkulációk alapjául szolgáló biztosításmatematikai és statisztikai adatok megbízhatóak, rendszeresen frissítettek és a nyilvánosság számára hozzáférhetőek. Az irányelv a nemzeti jogba való átültetését követő öt év elteltével azonban a mentességek indokoltságának a felülvizsgálatát írta elő.^[6]

A fentiek alapján az irányelv leghangsúlyosabb rendelkezésének tekinthető az 5. cikk (1) bekezdése, amely szerint a tagállamok biztosítják, hogy legkésőbb 2007. december 21. után kötött valamennyi új szerződésben a biztosítási, illetve azzal kapcsolatos pénzügyi szolgáltatások alkalmazásakor a biztosítási díjak és

[4] C-83/14. sz. ügy.

[5] 2004/113/EK irányelv, preambulum (14) bekezdés.

[6] 2004/113/EK irányelv, preambulum (18) – (19) bekezdések.

juttatások számításában a nemi hovatartozás tényezőként történő számbavétele az egyének biztosítási díjaiban és juttatásaiban nem eredményez különbséget. Az 5. cikk (2) bekezdése azonban lehetővé tette a tagállamoknak, hogy 2007. december 21. előtt úgy döntsenek, hogy megengednek arányos különbségeket az egyének biztosítási díjaiban és juttatásaiban, ha a vonatkozó és pontos biztosításmatematikai és statisztikai adatok alapján a nemi hovatartozás alkalmazása a kockázatelemzésben meghatározó tényező. Ezeknek a tagállamoknak viszont öt évvel később jelentést kellett küldenie a Bizottságnak.

A biztosítási díjakra vonatkozó rendelkezéseket azért is ismertetem bővebben, mert ezzel kapcsolatban született egy olyan ítélet, amely kiemelt jelentőségűvé vált a Bíróság jogfejlesztő tevékenységével kapcsolatban is.^[7] Az ítélet 2011. március 1-jén született, egy olyan előzetes döntéshozatali kérelem kapcsán, amelyben a felperesek egy belga törvény megsemmisítését kérték a nemzeti bíróságtól, mert úgy vélték, hogy a 2007. december 21-i törvény, amely az áruk és szolgáltatások irányelv 5. cikkének (2) bekezdésében biztosított eltérési lehetőséget hajtja végre, ellentétes a nők és a férfiak közötti egyenlőség elvével. A belga jogszabály lehetővé tette, kizárólag az életbiztosítások vonatkozásában a nemi hovatartozás alapján arányos, közvetlen különbségtételt lehessen alkalmazni a biztosítási díjak és juttatások meghatározása során, ha a releváns és pontos biztosításmatematikai és statisztikai adatok alapján a nem a kockázatelemzésben meghatározó tényező. A Bíróság indokolásában megállapította, hogy kétségtelen tény az, hogy az áruk és szolgáltatások irányelv célja a biztosítási szolgáltatások területén az unisex biztosítási díjak és szolgáltatások szabályának az alkalmazása. Hivatkozott arra, hogy fennáll annak a kockázata, hogy a nők és a férfiak közötti egyenlő bánásmód elvétől való, az áruk és szolgáltatások irányelv 5. cikkének (2) bekezdésében előírt eltérést az uniós jog határozatlan időre engedélyezi. Az ilyen rendelkezés, amely az érintett tagállamok számára lehetővé teszi, hogy időbeli korlátok nélkül hatályban tartsák az unisex biztosítási díjak és juttatások szabályától való eltérést, ellentétes a nők és férfiak közötti egyenlő bánásmódra irányuló, az áruk és szolgáltatások irányelv által követett cél elérésével, és ellentétes a Charta 21. és 23. cikkével. Végül ítéletében kimondta, hogy az áruk és szolgáltatások irányelv 5. cikkének (2) bekezdése 2012. december 21-i hatállyal érvénytelen. A Bíróság ezzel tulajdonképpen az alkotmánybíráskodásnak megfelelő alapjogi normakontrollt végzett.^[8]

A biztosítási szakma az irányelv megszületését követően erőteljesen megkérdőjelezte a nemi alapú egyenlő bánásmód biztosítását a szerződéseknél.^[9] A Bíróság ítéletének közzététele jelentős visszhangot váltott ki a piaci szereplők körében. Az Európai Biztosítók Szövetsége (a továbbiakban: CEA) az EUB döntésére úgy reagált, hogy amennyiben a nemek alapján történő különbség-

[7] Test-Achats C-236/09. sz. ügy.

[8] Kiss, 2019, 102.

[9] Vg. hu: EU: uniszex biztosítási díjak?, 2004.; mabisz.hu: Előbb érkezhethet az uniszex árazás: meddig lesz olcsóbb a nőknek a biztosítás?, 2012.

tétel abszolút módon meg lesz tiltva, az az ügyfeleket fogja megterhelni, hiszen magasabb költségeket eredményez. A biztosítók számára a díjmeghatározáshoz nélkülözhetetlen és szinte minden tényezőre kiterjedő kockázatbecslés magas tranzakciós költséggel jár. A CEA álláspontja az volt, hogy azoknál a termékek-nél, ahol a biztosított neme befolyásolja a fedezett kockázat nagyságát – például élet-, egészség- baleset-, utas- vagy gépjármű-biztosítás esetén – szükséges a nem alapján történő különbségtétel.^[10] Ilyen lehet például a születéskor várható élettartam, vagy a különféle betegségek nemek közötti előfordulási arányának figyelembevétele. A CEA előrejelzései szerint az ítéletet követően egyes termékek – például a nők életbiztosítása – díjai meg fognak emelkedni, továbbá előfordulhat, hogy kisebb biztosítótársaságok – melyek kifejezetten a nőknek szóló termékekre szakosodtak – meg fognak szünni. Mindenesetre a biztosítási szakmának alkalmazkodni kellett az uniós előírásokhoz, így az Európai Unióban minden biztosítás esetén, beleértve az egészségbiztosítást is, unisex díjszabást kell alkalmazni.^[11] Tőkey a magán-egészségbiztosításoktól szóló tanulmányában ehhez megjegyzi, hogy az Európai Unióhoz hasonlóan az Amerikai Egyesült Államokban sem vehetik figyelembe az egészségbiztosítók a nemi hovatartozást, mivel 2014 óta csak a biztosított keresete, kora, dohányzása, a család mérete, a földrajzi elhelyezkedés és a nyújtott szolgáltatások befolyásolhatják a biztosítási díjat.

A releváns uniós szabályozás rövid áttekintése után a magyar szabályozást is indokolt megvizsgálni a tekintetben, hogy mennyiben található bővebb, vagy speciálisabb eltérés az uniós normákhoz képest.

Az általános diszkriminációtilalom előírása terén az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény (a továbbiakban: Ebktv.) bír jelentős jogi kötőerővel, amely szerint az egyenlő bánásmód követelményét az adott jogviszony tekintetében köteles megtartani, aki az ügyfélforgalom számára nyitva álló helyiségeiben szolgáltatást nyújt vagy árut forgalmaz. Továbbá az Ebktv. 30. §-a az áruk forgalmazása és a szolgáltatások igénybevétele kapcsán meghatározza, hogy az egyenlő bánásmód megsértését jelenti, ha valakitől a védett tulajdonsága miatt megtagadják vagy mellőzik szolgáltatások nyújtását vagy áru forgalmazását, az adott helyen rendelkezésre álló szolgáltatásoktól, illetve áruktól eltérő minőségben nyújtanak szolgáltatást, illetve forgalmazznak árut, továbbá olyan feliratot vagy jelzést helyeznek el, amely azon következtetés levonását teszi lehetővé, hogy az ott nyújtott szolgáltatásból vagy áruforgalmazásból valakit vagy valakit kizárnak. Ez csak példálózó (exemplifikatív) felsorolás, tehát nem zárható ki, hogy más formákban is megvalósulhat a diszkrimináció az ügyfélforgalom számára nyitva álló helyiségekben. A törvény azokat a helyzeteket emelte ki, ahol a tapasztalatok szerint gyakran előfordul diszkrimináció, mint például a szolgáltatások megtagadása. Gyakori eset, hogy ingatlanközvetítő vagy szórako-

[10] Biztositasiszemle.hu: Az unisex árazással mindenki rosszul jár, 2011.

[11] Tőkey, 2015, 49.

zóhely, vagy vendéglátóegység tagadja meg a szolgáltatást faji alapon, például roma származású személytől.^[12]

Közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek minősül az is, ha valaki – valamely védett tulajdonsága alapján – eltérő, gyengébb minőségű szolgáltatás nyújtásában részesül, vagy rosszabb minőségű árut adnak el neki.^[13] A szolgáltatásokból való kizárásra klasszikus példa az, ha a mindenki számára nyitva álló szórakozóhely vagy vendéglátóegység bejáratánál vagy az üzlethelyiségben jól látható helyen „Cigányokat nem szolgálunk ki” feliratú táblát helyeznek el.^[14] A törvény azonban lehetővé teszi, hogy hagyományápolás, a kulturális és az önazonosság fenntartását szolgáló, a szűkebb közönség számára nyitva álló létesítménybe a belépés korlátozható legyen, illetve tagsághoz vagy külön feltételekhez köthető legyen. Ez azonban nem történhet az ügyfélforgalom számára nyitva álló helyiségben, kizárólag a szűkebb közönség számára belépést biztosító üzlethelyiségben. Ezzel összefüggésben azonban elvárás, hogy magának a korlátozásnak ki kell tűnnie a létesítmény elnevezéséből, a szolgáltatás nyújtásának, valamint igénybevételeinek körülményeiből, azaz nyilvánvalónak kell lennie, hogy nem egy adott csoport vagy adott személyek kirekesztésére szolgálnak. A korlátozás továbbá nem valósíthat meg becsületsértést, nem történhet megalázó módon, és nem valósíthat meg joggal való visszaélést.^[15]

Kiss Valéria – a témában irányadó és hiánypótló – disszertációjában megvizsgálta az Egyenlő Bánásmód Hatóság (a továbbiakban: EBH) jogalkalmazó tevékenységét e területen, amelyben azt állapította meg, hogy az EBH által közzétett, jogsértést megállapító döntések alapvetően három védett tulajdonság köré összpontosulnak, ezek pedig az életkorral, a fogyatékkal és a roma származással összefüggő jogesetek.^[16]

A jogsértések a védett tulajdonság alapján különbözőek, azonban az azonos védett tulajdonsággal bírók körében megjelenő problémák tipizálhatók. Megjegyzendő azonban az is, hogy a diszkrimináció területeivel kapcsolatban – amint az EBH évente kibocsátott tájékoztatókból kitűnik – a foglalkoztatás, valamint az áruk, szolgáltatások igénybevétele azok a területek, ahol a legtöbb jogsértés bekövetkezik. Az életkor vonatkozásában a pénzügyi szolgáltatásokból való kizárás jelenségei dominálnak. Kiss ezt a területet nem vizsgálta részletesen, ezért néhány jogsértést megállapító döntés konklúziójából és az EBH tájékoztatóiból megállapíthatók a tipikus esetek.

Az EBH 2008-as tájékoztatójában összegezte, hogy az áruk, szolgáltatások területén az életkor alapján történt hátrányos megkülönböztetés a leggyakoribb, amely a banki ügyletek, hiteligénylések során valósul meg.^[17] A későbbi

[12] Kárpáti et al., 2006, 116.

[13] Kárpáti et al., 2006, 119.

[14] Kárpáti et al., 2006, 119.

[15] Kárpáti et al., 2006, 120.

[16] Kiss, 2019, 180.

[17] Tájékoztató az Egyenlő Bánásmód Hatóság 2008. évi tevékenységéről, 41.

évek tájékoztatói is hasonló ügyekről számolnak be. Az esetek többségében az EBH megállapította, hogy az eljárás alá vont pénzügyi intézmény megsértette az egyenlő bánásmód követelményét azzal, hogy kérelmező hitelkérelmét annak korára tekintettel elutasította. E körben az EBH felhívta a figyelmet arra, hogy a hitelintézetek szerződés-kötést megelőző eljárásának elsősorban az ügyfél vagyoni-jövedelmi viszonyainak vizsgálatára kell koncentrálnia. Semmiképpen nem fogadható el jogszerűnek az az általánosító gyakorlat, amely a megfelelő anyagi háttérrel rendelkező és egyébként különös kockázatot nem jelentő ügyféllel a szerződés-kötést kizárólag életkorára tekintettel tagadja meg. Az időskorú ügyfelek emberi méltóságát súlyosan sérti ez a fajta általánosítás, amely kivétel nélkül kizárja őket olyan szolgáltatásból, amely a hasonló jövedelmi-vagyoni helyzetű, ám 70 év alatti személyek számára nyitva áll.^[18] Az EBH gyakorlata figyelemmel volt a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete Felügyeleti Tanácsának a lakossági hitelezés előzetes ügyfél-tájékoztatói és fogyasztóvédelmi elveiről szóló ajánlására, amely szerint az életkor nem lehet a hitelezésnél automatikus elutasítási indok, a pénzügyi szolgáltatóknak mérlegelniük kell, hogy a kockázatok figyelembevételével az idős ügyfelek részére hogyan nyújthatnak szolgáltatásokat.^[19] A Hatóság gyakorlata ennek megfelelően követte azt az alapelvet, hogy a hitelkérelem életkor miatti automatikus elutasítása nem elfogadható.

Ettől eltérő, egyedi esetként említhető, amikor egy gazdasági társaság az interneten megjelentetett, kedvezményes üdülési lehetőséget kínáló hirdetésében életkor szerinti korlátot állított fel, az igénybevételre jogosultak körét feltételként 35-65 év közötti életkorúakra korlátozta.^[20] Továbbá egy másik ügyben a Hatóság megállapította, hogy az eljárás alá vont a kérelmezővel szemben életkora miatt megsértette az egyenlő bánásmód követelményét azzal, hogy az általa üzemeltetett fitness-központban az érvényes diákigazolvány ellenére nem biztosított diákkedvezményt azért, mert kérelmező elmúlt 25 éves.^[21]

A fogyatékos-sággal összefüggésben a 2008-2009 években több közérdekű igényérvényesítés indult az EBH előtt, ugyanis a vakok, látássérültek érdekvédelmét ellátó civilek aktívan felléptek a gyógyszerforgalmazókkal szemben.^[22] Egyik ügyben a látássérülteket képviselő egyesület sérelmezte, hogy egy gyógyszerforgalmazó nem küldte meg részükre a 2005. október 30-a után indult forgalomba hozatali eljárásban engedélyezett hat gyógyszer beteg-tájé-

[18] EBH/14/2007.

[19] A PSZÁF Felügyeleti Tanácsának 9/2006. (XI.7.) számú ajánlása a lakossági hitelezés előzetes ügyfél-tájékoztatói és fogyasztóvédelmi elveiről. 2016. december 1-jével hatályát veszítette. A hatályon kívül helyező 10/2016 (X.24.) MNB ajánlás az elvet továbbra is fenntartotta, hiszen megfogalmazta, hogy az MNB elvárja, hogy a pénzügyi szervezet ügyfele életkorát ne tekintse a szolgáltatás igénybevétele iránti kérelem automatikus elutasítása indokának, hanem mérlegelje, hogy milyen módon nyújthatja az adott szolgáltatást idősebb ügyfelének (pl. további biztosítékok előírásával).

[20] EBH/279/2008.

[21] EBH/358/2008.

[22] Kiss, 2019, 211.; Tájékoztató az Egyenlő Bánásmód Hatóság 2009. évi tevékenységéről, 28.

koztatóit az általuk kért formátumban, Braille-írású és nagyított betűs változatban, 100 példányban, továbbá elektronikusan. Az EBH megállapította, hogy a forgalmazó megsértette az egyenlő bánásmód követelményét, mivel közvetlen hátrányos megkülönböztetés érte a kérelmező által képviselt látássérülteket látó embertársaikhoz képest azzal, hogy – a hatósági eljárás megindítását megelőzően – nem tett érdemi intézkedést kérelmező felé az együttműködés érdekében és nem bocsátotta semmilyen formátumban rendelkezésre a betegtájékoztatókat.^[23] Ezek az ügyek arra hívták fel a figyelmet, hogy a fogyatékkal élők szolgáltatásokhoz való egyenlő esélyű hozzáférést az érintettek kellő együttműködése hiányában hatósági eszközökkel kellett kikényszeríteni.^[24] Az EBH a 2009. évi tájékoztatójában kifejezte a hatósági gyakorlat hatását, amely szerint a hatóság fellépése nyomán a gyógyszer-tájékoztatók ún. Braille-írással való elkészítése és az érintettekhez való eljuttatása a jövőben jól működő gyakorlattá válik, és nem igényel közigazgatási hatósági eljárást. Emellett példaértékűnek tekintette az ügyet felkaroló érdekképviseleti szervnek a fogyatékossgal élők akadálymentes környezet és szolgáltatások elérése érdekében kifejtett tevékenységét.^[25]

A harmadik nagyobb terület a nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozás alapján alkalmazott hátrányos megkülönböztetés, amely a szolgáltatási szférában leggyakrabban a roma származású vendégek vendéglátóipari egységekből, szórakozóhelyekről való kizárásában, a szolgáltatás megtagadásában, vagy adott esetben hátrányosabb feltételekhez kötésében nyilvánul meg.^[26]

Végül az egyenlő bánásmód megsértésének jogkövetkezményeit is meg kell említeni, hiszen a fogyasztók jogérvényesítését érinti. Az egyenlő bánásmód követelmények megsértése esetén egyrészt eljárhat a fogyasztóvédelmi hatóság, hiszen a fogyasztóvédelmi törvény alapján ellenőrzi a termék forgalmazása vagy szolgáltatás nyújtása során az egyenlő bánásmód követelményére vonatkozó rendelkezések betartását, és eljár azok megsértése esetén, másrészt eljárás indítható az Ebktv. alapján az alapvető jogok biztosánál, hiszen 2021. január 1-jétől az Egyenlő Bánásmód Hatóság jogkörei az ombudsmanhoz kerültek.^[27] A szankciók a közigazgatási hatósági eljárás alapján mindkét hatóság esetében hasonlóak, a fogyasztóvédelmi törvény a bírság tekintetében azonban cizellátabb szabályozást tartalmaz. A jogsérelmet szenvedett fél személyiségi jog érvényesítése iránti perben is érvényesítheti igényeit és kártérítést kérhet.

Összegezve, álláspontom szerint megállapítható, hogy a diszkriminációmentes árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés egy olyan, fogyasztókat védő jogi követelmény, amely a fogyasztói jogok sorába beilleszthető, és a fogyasztók jogtudatosságát ezen a területen is erősíteni szükséges.

[23] EBH 310/2008.

[24] Tájékoztató az Egyenlő Bánásmód Hatóság 2008. évi tevékenységéről, 40.

[25] Tájékoztató az Egyenlő Bánásmód Hatóság 2009. évi tevékenységéről, 28.

[26] Tájékoztató az Egyenlő Bánásmód Hatóság 2008. évi tevékenységéről, 41.

[27] A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény 45/A. § (3) bek. f) pont.

IRODALOM

- Biztositasiszemle.hu: Az unisex árazással mindenki rosszul jár. (Elérhető: http://www.biztositasiszemle.hu/cikk/elemzesek/-/az_unisex_arazással_mindenki_rosszul_jar.69.html. Letöltés ideje: 2022.10.14.).
- Kárpáti József et al. (2006): *Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény magyarázata*. Mászág Alapítvány, Budapest.
- Kiss Valéria (2019): *Az egyenlő bánásmód követelményének érvényesülése Magyarországon, különös tekintettel az árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférésre*. PhD értekezés, Budapest.
- Mabisz.hu: Előbb érkezet az uniszex árazás: meddig lesz olcsóbb a nőknek a biztosítás? (Elérhető: <https://mabisz.hu/szemle/?p=1688>. Letöltés ideje: 2022.10.14.).
- Tájékoztató az Egyenlő Bánásmód Hatóság 2008. évi tevékenységéről. (Elérhető: <http://84.206.127.9/index.php/hu/eves-tajekoztato/tajekoztato-az-egyenlo-banasmod-hatosag-2008-evi-tevekenysegerol>. Letöltés ideje: 2022.10.14.).
- Tájékoztató az Egyenlő Bánásmód Hatóság 2009. évi tevékenységéről. (Elérhető: <http://84.206.127.9/index.php/hu/eves-tajekoztato/tajekoztato-az-egyenlo-banasmod-hatosag-2009-evi-tevekenysegerol>.).
- Tókey Balázs (2015): Kitekintés a magán-egészségbiztosítások legelterjedtebb szabályozási megoldásaira. In: *Biztosítás és Kockázat*. II/4. sz. DOI: 10.18530/BK.2015.4.48. DOI: <https://doi.org/10.18530/bk.2015.4.48>.
- Vg.hu: EU: Uniszex biztosítási díjak. (Elérhető: <https://www.vg.hu/penz-es-tokepi-ac/2004/02/eu-uniszex-biztositasi-dijak>. Letöltés ideje: 2022.10.14.).

JOGFORRÁSOK

- Szerződés az Európai Gazdasági Közösség létrehozásáról (Római Szerződés).
- A Tanács 2000/43/EK irányelve a személyek közötti, faji- vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról.
- A Tanács 2004/113/EK irányelve a nők és férfiak közötti egyenlő bánásmód elvének az árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés, valamint azok értékesítése, illetve nyújtása tekintetében történő végrehajtásáról.
- Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény.
- A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény.
- A PSZÁF Felügyeleti Tanácsának 9/2006. (XI.7.) számú ajánlása a lakossági hitelezés előzetes ügyfél-tájékoztatási és fogyasztóvédelmi elveiről.
- 10/2016 (X.24.) MNB ajánlás.

GÖRÖG MÁRTA

*egyetemi tanár, dékán**SZTE Állam- és Jogtudományi Kar*

Fazekas Judit köszöntésére

2000-ben, kezdő PhD-hallgatóként Besenyei Lajos, a szegedi Polgári Jogi Tanszék vezetője tanszéki értekezletünkön ajánlotta fel a miskolci jogi kar szervezte Polgári Jogot Oktatók Találkozóján (POT) való részvétel lehetőségét. Akkor még ismeretlen volt számomra maga a kezdeményezés, s mindaz, amit e találkozóval a szervezők ki szerettek volna fejezni. Emlékszem, ott találkoztam Fazekas Judit professzorral először. Vannak találkozások, melyek múlandóak, s vannak olyanok is, melyek meghatározóak. Az a kései tavasz ez utóbbi kategóriába tartozott.

Az ember élet- és karrierpályáját motiválólág tudják befolyásolni azok a kollegák, professzorok, akik tudásból, tapasztalatból, elhivatottságból, elkötelezettségből és emberségből példaként állíthatóak elénk. Fazekas Judit ezen professzorok közé sorolandó. Találkozásunkkor, 2000-ben, ami inkább a bemutatkozásomra szorított, már a magyar fogyasztóvédelmi jog meghatározó szereplője/alakítója, a szakmai közélet aktív tagja, az oktatásigazgatás kiemelt szereplője, valamint Jean Monnet professzor volt. Sokoldalúsága elgondolkodtatott.

Fazekas Judit egész életpályája a tudás, a tudásátadás, az egyetem iránti elkötelezettségről tanúskodik, még azokban az időkben is, amikor helyettes államtitkárként, majd szakállamtitkárként támogatta uniós csatlakozásunkat, s formálta jogszabályi keretrendszerünket.

Életútját és személyiségét ismerve csak a tisztelet és elismerés hangján tudok szólni róla. Tisztelem szorgalmát, tehetségét, munkabíráását. Vitathatatlan szakmaiságával, elhivatottságával, jószándékával, a másik iránti nyitottságával példát mutat mindannyiunk s a jövő jogásznemzedéke számára is.

Kívánom, hogy megannyi alkalom adódjon még arra, hogy Fazekas Judit professzor asszony munkáit olvashassuk, halhassuk és láthassuk! Isten éltesen, Judit!

Görög Márta

• *A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának épülete (Forrás: Wikipédia)*

GRAD-GYENGE ANIKÓ*tanszékvezető egyetemi docens**Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem**Üzleti Jog Tanszék*

A szerzői jogi szabad felhasználások egy új korszakban

A jelen tanulmány szerzője az ünnepelttel hét egyáltalán nem szűkös, sokkal inkább intellektuálisan végtelenül gazdag évig állt szoros munkaviszonyban. Professzor Asszony a közszolgálat igazgatási szegmensében irányította az európai uniós folyamatok gondozását, én pedig részese lehettem ebben a körben a szellemi tulajdonjogi harmonizációs munkának. Akkori munkája, mindenem nyomot hagyó tudományos attitűdje példaértékű volt sokunk számára, és iránymutató azóta is. Támogatása nélkül valószínűleg magam sem szereztem volna doktori fokozatot, vagy láttam volna azt, hogy ez a tágan értett közszolgálat hogyan lehet a hivatástudat része, és nem kizárólag a karrierépítés egy útja.

A jelen, tisztelgésnek szánt írás az IJOTEN című jogtudományi enciklopédia egyik első szellemi tulajdonjogi szócikkének alapja is egyben, méghozzá azé, amelynek kapcsán ebben a bizonyos hét esztendőben jelentős és mélyreható változások történtek mind a nemzetközi, mind az európai uniós és ezek nyomán a hazai szabályozásban is. A születésnap felkérés nagyon jó apropót adott arra, hogy eme, korábban általam sokáig kutatott témakörre összegzőleg is rátekinthessek.

Kedves Judit, Isten éltesen sokáig!

ABSZTRAKT

A cikk a szerzői jogi szabad felhasználások szabályozásának változásait foglalja rendszerbe. A nemzetközi szabályozásban két nagy korszakot különít el a szabad felhasználások szabályozásának a teljes nemzetközi szabályozásban betöltött fontossága szerint. Az uniós harmonizáció tekintetében három korszakot különít el, amelyeket az új műtípusokhoz való adaptálódás, az átfogó szabályozásra törekvés, illetve a kötelező előírás sajátosságaival lehet elsődlegesen leírni. E korszakok hatásainak bemutatása a harmadik szint, a nemzeti jog szabályozása vizsgálatának tárgya.

Kulcsszavak: háromlépcsős teszt ■ kivétel és korlátozás ■ szabad felhasználás
 ■ DSM-adatbányászat ■ külső korlátozás ■ belső korlátozás

I. A SZERZŐI JOGI KIVÉTELEK ÉS KORLÁTOZÁSOK ÁLTALÁBAN

A szerző személyhez fűződő és vagyoni jogai kizárólagos, engedélyezési jellegű jogok, de a tulajdonjoghoz hasonlóan nem érvényesülnek korlátok nélkül. A különböző egyéb jogos érdekek (különösen a közérdek, mások alaptörvényben biztosított jogai, pl. a művészeti és az információs szabadság, az oktatás vagy a kulturális élet szabadsága) kikényszerítik, hogy a közönségnek a szerzői művekhez való hozzájutása ne minden esetben legyen a szerző döntésének kiszolgáltatva. Ezt a jogi szabályozás többféle eszközzel is segíti, amelyek révén – kivételes jelleggel – akkor is jogszerű lehet a felhasználás, ha a szerző nem adott engedélyt a felhasználásra.

A szerzőt megillető kizárólagos jogokat érintő belső, azaz magában a szerzői jogi rendszerben szabályozott korlátok a következők:

- szabad felhasználások,
- egyedi engedélyezéstől független díjigények,
- kényszerengedélyek,
- jogkimerülés,^[1]
- védelmi idő.^[2]

Bár szokás a (kötelező) közös jogkezelést is a szerzői jog korlátjaként értelmezni, a joggyakorlás ezen módja az olyan esetekben van előírva, amelyekben egyébként az adott jog gyakorlása nem, vagy csak nagy költségekkel lenne megoldható, ilyen módon pedig nem indokolt korlátként tekinteni rá, hanem éppen az egyetlen, gyakorlatban működőképes lehetőségként a jog gyakorlására.^[3]

A szerzői kizárólagos rendelkezési jogok terjedelmét korlátozzák a szerzői jogi szabályozáson kívüli, ún. külső korlátok is, ezek többek között a következők lehetnek:

- a szerző érdekével szemben a mű természetes személy felhasználójának védelmet biztosító adatvédelmi szabályok (pl. a felhasználói személyes adatok védelme a szerzői adatszolgáltatási igénnyel szemben);
- a szerzői monopoljogra épülő szerződési szabadságot korlátozó versenyjogi korlátok;

[1] A jogkimerülés intézményének magyar, uniós és nemzetközi szintű összefoglalását ld. Mezei, 2022, 250.

[2] Grad-Gyenge, 2012, 17-34.; Gyenge, 2009, 5-23.

[3] A téma átfogó elemzését ld. Hajdú, 2016, 237.

- az eredeti műpéldány polgári jogi tulajdonosát megillető dologi jog;
- a kulturális örökségvédelmi célból a művel kapcsolatos rendelkezési jogok korlátozása (feltéve, hogy a védelmi idő még nem telt el).^[4]

A korlátok egy jelentős része nemzetközi egyezmények, illetve uniós jogforrások által meghatározott keretek között került megállapításra, bár ezen eszközök rendszerint széles mozgásteret hagynak a regionális, illetve nemzeti szabályozók számára, hogy saját kulturális, szociális és gazdasági adottságaikhoz igazodó szabályozást vezessenek be.

A nemzetközi és uniós jogi terminológia a fent bemutatott szerzői jogi korlát kifejezést nem ismeri, az ide tartozó jogintézményeknek nem alakult ki átfogó szabályozási fogalma, így elméleti konstrukciónak tekinthető.

A nemzetközi egyezményekben, valamint az uniós jogforrásokban a szerzői és szomszédos jogi kivételek és korlátozások (*exceptions and limitations, Ausnahmen und Beschränkungen*) kifejezés jelenik meg átfogólag, azonban e fogalmaknak a hivatkozott források szintén nem adnak definíciót. Ebbe a körbe mindenesetre a szabad felhasználások és az engedélyezési jog nélküli díjigények tartoznak.

A kapcsolódó jogi jogosultak (a nemzetközi jogban az előadóművészek, hangfelvétel-előállítók, rádió- és televíziós szervezetek, filmelőállítók, az uniós jogban az előzőeken kívül az adatbázis-előállítók, sajtókiadványok kiadói, az editio princeps jogosultjai, illetve egyes tagállamokban, ahol ezeket bevezették, a nem eredeti fotók előállítói, a tudományos kiadások kiadói) kizárólagos jogai tekintetében az a szabályozási szempont is érvényesül, hogy azok korlátozásai jellemzően belesimulnak a szerzői jogokat érintő korlátozásokba.^[5] Azaz, ha egy hangfelvételben védett szerzői mű előadását rögzítették, a szerző, az előadóművész és a hangfelvétel-előállító jogai azonos terjedelmű korlátozással érintettek például a magáncélú többszörözés tekintetében. Ellenkező esetben ugyanis a kivétel vagy korlátozás kedvezményezettjei nagyfokú jogbizonytalanságba kerülnének. A nemzeti szabályozók igyekeznek elkerülni azt, hogy a különböző jogosultak jogainak korlátozása eltérő terjedelmű legyen.

II. A KIVÉTELEK ÉS KORLÁTOZÁSOK NEMZETKÖZI SZABÁLYOZÁSÁNAK RENDSZERE

A szerzői és szomszédos jogi nemzetközi szerződések általános szabályozási elve, hogy a szerzők és más jogosultak számára minimumjogokat biztosítanak. Vagyis az adott szerződés szerződő partnerei a többi szerződő partner jogosultjai számára legalább az adott szerződésben biztosított kizárólagos jogok, díjigé-

[4] Faludi, 2006, 280-291.

[5] Római Egyezmény 15. Cikk (2) bekezdés, WPPT 16. Cikk (1) bekezdés, Infosoc irányelv 5. cikk, DSM irányelv 3-7. cikk, Sztj. 83. § (2) bekezdés.

nyek szabályozását vállalják. Ez a kötelezettségvállalás a biztosított jogok tartalmát azonban egyáltalán nem határozza meg, így további rendelkezés nélkül igencsak eltérő hatállyal biztosíthatnák az egyes országok a vonatkozó jogokat a szerződő partnerek jogosultjainak számára. Ennek szabnak határt többek között a nemzetközi szerződésekben meghatározott kivételek és korlátozások, amelyek az adott joghoz, jogokhoz rendeltlen rögzítik, hogy az milyen feltételek mentén korlátozható. Ilyen módon a kivételekre és korlátozásokra vonatkozó rendelkezések végső soron a minimumjogok maximális korlátozásait állapítják meg, biztosítva azt, hogy az adott kizárólagos jog magja minden szerződő államban érintetlen maradjon. A kivételek és korlátozások földrajzi hatálya igazodik a jogok földrajzi hatályához is: az alább bemutatásra kerülő első és második generációs nemzetközi egyezmények alapján területiális hatályúak.

A szerzői jogi nemzetközi szerződési hálózat legrégebbi, multilaterális tagja a Berni Unió Egyezménye (a továbbiakban: BUE), amely fentiek szerint először alkalmazta a minimumjogok elvét.^[6] A BUE 1886-os elfogadása óta számos alkalommal került módosításra, jelentős részben amiatt, mert a technológiai fejlődés újabb és újabb módokon tette lehetővé a művek közönséghez való eljuttatását, és emiatt a szerző engedélyezési jogainak kiterjesztése e felhasználásokra is indokolttá vált. Az egyes kizárólagos jogokhoz kapcsolódóan a különféle célok elérése érdekében különböző szabályozási módszerekkel rögzíti a BUE a megengedett kivételeket és korlátozásokat. Ennek elsősorban az az oka, hogy a tagok körének bővülésével, az idő előrehaladtával szükségessé vált felülvizsgálatok során különféle módokon tudott konszenzus születni a szabályokról.

A kivételek és korlátozások legnagyobb hatású szabályozási eszköze az ún. háromlépcsős teszt, amelyet a BUE a többszörözési jog tekintetében alkalmazott elsőként.^[7] Eszerint a többszörözési jogot a szerződő államok csak egyes kivételes esetekben korlátozhatják, feltéve, hogy ez nem sérelmes a szerző jogos érdekeire és a mű rendes felhasználására. Más jogok tekintetében a BUE ennél a keretszabálynál jóval konkrétan meghatározza, hogy melyek azok a feltételek, amelyek fennállása esetén a kivétel vagy korlátozás bevezethető (konkrét kivételek, korlátozások). Továbbá egyes kivételek és korlátozások magában a szerződésszövegben nem kerültek szabályozásra, viszont a szerződéshez kapcsolódó, annak értelmezéséhez kötelezően alkalmazandó előkészítő dokumentációból (*travaux préparatoire*) levezethetők.

A 2bis Cikk (2) bekezdése lehetővé teszi előadások, szónoki beszédek és más nyilvánosan elhangzott, azonos jellegű művek sajtóban való közlését, rádióban való sugárzását, vezetékes közvetítését.

A 10. Cikk (1) bekezdésében szabályozott idézés (ideértve a sajtószemle céljára történő idézést is) a brüsszeli felülvizsgálat alkalmával került be a szövegbe,

[6] Az irodalmi és a művészeti művek védelméről szóló 1886. szeptember 9-i Berni Egyezmény. Jelenleg Magyarországon a Párizsban, az 1971. évi július hó 24. napján felülvizsgált szövege van hatályban. 5. Cikk (1) bekezdés.

[7] BUE 9. cikk (2) bekezdés.

bár az az eredeti szöveghez kapcsolódó előkészítő dokumentumok és az 1928-as római konferencia dokumentumai alapján is egyértelmű, hogy ezt mindig is olyan cselekménynek tekintették, amely kívül esik a szerző kizárólagos engedélyezési jogán.^[8] Ez egyébként az egyetlen korlátozás, amely kötelező jellegűnek tekinthető: az összes többi bevezetése a nemzeti jogalkotó mérlegelésére van utalva.^[9]

A 10. Cikk (2) bekezdése az oktatási célú illusztrációként való felhasználás céljára történő korlátozásról kezdettől fogva szerepel a BUE-ben (korábban 8. Cikként).

A 10bis Cikk (1) bekezdése az újság- és folyóiratcikkek felhasználásáról más médiában (sajtófigyelés) szintén már a BUE eredeti szövegében is megjelent olyan módon, hogy az ilyen típusú átvételt az eredeti újság kizárhatta, kivéve a politikai párbeszédeket, a napi híreket és a egyes tényeket tárgyaló cikkeket érintő átvételeket. Ez az igen tág korlátozás csak a későbbi felülvizsgálatok alkalmával szűkült a mai hatályú szabályra.

A 10bis Cikk (2) bekezdése az aktuális eseményekről való beszámolókhöz szükséges rövid műfelhasználásokat teszi lehetővé, ezt a szabályt is a brüsszeli felülvizsgálat vezette be, de végső szövegét a stockholmi felülvizsgálati konferencia alkalmával nyerte el.

A 11bis Cikk (3) bekezdése szerinti, a saját műsor ideiglenes rögzítésére és archívumokban való megőrzésére vonatkozó korlátozás igénye a brüsszeli felülvizsgálat alkalmával merült fel annak tisztázására, hogy a sugárzási engedély magába foglalja-e a felvétel (rögzítés) ugyanezen célra való engedélyezését is.

A 13. Cikk (1) bekezdése szabályozza a zenemű hangfelvételének többszörözésére vonatkozó kényszerengedélyt.

Végül ebben a körben kell említeni a fejlődő országok számára biztosított, a fordítási és a többszörözési jog tekintetében bevezethető kényszerengedélyeket, amelyeket az egyezmény törzsszövege nem tartalmaz, de az egyezmény Függelékében szerepelnek, és így az egyezmény szerves részét képezik (ld. Függelék II. Cikk (1) bekezdés és III. Cikk).

Mindezeket túl az ún. kisebb fenntartások doktrínája (minor reservations doctrine) szerint nyitva állnak a BUE tagországai számára a nyilvános előadás és a nyilvánossághoz közvetítés jogára vonatkozó korlátozási lehetőségek is, amelyek nem közvetlenül az egyezmény szövegéből, hanem a BUE egyes szövegeit előkészítő munkabizottságok adataiból vezethetők le. Ezek a korlátozások a 11. Cikk (1) bekezdésében, a 11bis, a 11ter, a 13. és a 14. Cikkben meghatározott

[8] Ld. részletesen Ficsor, 2002, 5.09. (a továbbiakban: Ficsor: Kommentár).

[9] A szabály kötelező jellege mellett foglal állást Jehoram, 2005, 360. A kötelező jellegét érdemben csak egyetlen megfontolás teszi kérdésessé, méghozzá az, hogy a BUE sehol sem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a nemzeti jogok a magasabb szintű védelmet biztosítsanak a jogosultaknak (azaz kevesebb korlátozást engedjenek a nemzeti jogban). Ficsor: Kommentár 5.11., Lewinski és Ginsburg arra hajlik, hogy a korlátozás kötelező. Ld. Von Lewinski, 2008, 5.163; Ginsburg – Ricketson, 2005, 13.95. (A továbbiakban: Ginsburg – Ricketson: Kommentár.).

jogok korlátozását teszik lehetővé vallási, katonai és oktatási célokra.^[10] Ficsor Mihály szerint a kisebb fenntartások listája nem tekinthető kimerítőnek, a szabályok legfeljebb úgy értelmezhetők, hogy a megengedhető kisebb kivételek dimenzióját határozzák meg, és az analógia jóhiszemű alkalmazásával ezekhez hasonló más korlátozások bevezetése sem jelenti a BUE sérelmét. Vagyis mindaddig, míg csekély gazdasági jelentősége van egy korlátozásnak, más célból is bevezethető.^[11]

Ezt a kört tovább bővíti a stockholmi felülvizsgálati konferencia I. Főbizottságának jelentése, amelynek alapján legitimnek tekinthető a fordított művek felhasználásával kapcsolatban valamennyi, az eredeti művek tekintetében megengedett korlátozás. Ebből következően a 2bis Cikk (2) bekezdése, a 9. Cikk (2) bekezdése, a 10. Cikk (1) és (2) bekezdése, a 10bis Cikk (1) és (2) bekezdése lehetőséget ad a mű fordításban való felhasználására is. A fordítások tekintetében alkalmazandó korlátozást a kisebb fenntartásokkal együtt beleértett kivételként (*implied exemptions*) lehet közös megnevezés alá sorolni.^[12]

A BUE – hasonlóan a későbbi nemzetközi szerződésekhez – csak lehetőséget ad a kizárólagos jogok alóli kivételek, azok korlátozásai bevezetésére, de nem írja elő ezeket kötelezően (egyetlen kivétel van ez alól: az idézés szabadsága). A szerződő államok számára emiatt nyitott a lehetőség arra, hogy a saját kultúrájuk, gazdaságuk, társadalmi berendezkedésük sajátosságainak figyelembevételével állapítsák meg a kivételeket és korlátozásokat.

A BUE-nak az Amerikai Egyesült Államok egészen 1989-ig nem volt tagja. Ennek részben az volt az oka, hogy az amerikai fair use rendszer nem tűnt összeegyeztethetőnek a BUE szabályaival.^[13] Az amerikai szabályozás ugyanis a kivételek és korlátozások tekintetében csupán egy általános feltételrendszert biztosít, amelynek teljesülését a bíróságok vizsgálják az egyes felhasználásokkal kapcsolatban, vagyis az amerikai szerzői jogi szabályok nem határozzák meg jogalkotási szinten az egyes konkrét kivételeket és korlátozásokat. Ugyanakkor az amerikai jogban általában érvényesülő precedensrendszer tudja orientálni a jogkeresőket abban, hogy mi megengedett szabad felhasználásként, és mihez kell a jogosultakat megkeresniük.

A nemzetközi szerződési rendszer második generációs elemei az 1994-ben elfogadott WTO TRIPS (a továbbiakban: TRIPS),^[14] valamint az 1996-ban elfogadott WIPO CT (a továbbiakban: WCT),^[15] amelyek a szerzői jogi nemzetközi szerződési háló további meghatározó elemei, és új megközelítést alkalmaztak.

[10] Részletesen a kisebb fenntartások doktrínájáról ld. Ficsor: Kommentár 5.63-5.65.

[11] Von Lewinski osztja ezt a véleményt. Policy 5.202.

[12] Records 1967, Stockholm, 1165.; Ficsor: Kommentár 5.67.; Senftleben, 2004.

[13] Mezei, 2008, 26-68.

[14] A szellemi tulajdonjogok kereskedelmi aspektusairól szóló Marrakesh-ben 1994. április 15-én aláírt egyezmény. Magyarországon kihirdette az 1998. évi IX. törvény.

[15] A Szellemi Tulajdon Világszervezetének 1996. december 20-án Genfben aláírt Szerzői Jogi Szerződése. Magyarországon kihirdette a 2004. évi XLIX. törvény.

E szempontból két legfontosabb közös pontjuk, hogy a BUE szabályainak követését kötelezővé teszik a saját jogosultjaik számára (kivéve a TRIPS esetében a szerzői joghoz fűződő jogokra vonatkozó 6bis cikket), ezáltal egyrészt a nem BUE-tagállamok számára is előírva azok alkalmazását, másrészt a BUE-ban bevezetett háromlépcsős teszt szabályozási megoldását teszik általános szabályozási eszközzé a kivételek és korlátozások tekintetében.

A TRIPS 9. Cikke beemeli a BUE szabályait a TRIPS-egyezmény szövegébe, ami lehetővé teszi, hogy a kereskedelmi egyezményhálózat tagjai valamennyien közös alapokon építsék a szerzői jogi rendszerüket. Ennek köszönhetően az a vegyes kivételi és korlátozási rendszer, amely a BUE fejlődése során jött létre, a WTO tagjai számára is irányadóvá vált. Figyelemmel arra, hogy a BUE-nak nem volt vitarendezési fóruma és eljárásrendje, a TRIPS azonban a WTO vitarendezési rendszerét alkalmazza, ilyen módon megoldódott az is, hogy a vitarendezési mechanizmusba a BUE rendelkezései is bekerülhessenek.

A WTO vitarendezési eljárásában immár több ügyben is foglalkoztak szerzői jogi kérdésekkel, viszont egyetlen ügy folyt a háromlépcsős teszt értelmezésében.^[16] Az említett ügyben az Európai Unió indított eljárást az USA ellen, amely szerint az USA túllépte a háromlépcsős teszt kereteit akkor, amikor a hangfelvételek nyilvános szórákóhelyeken való közvetítése tekintetében igen széles hatályú kivételeket állapított meg. Az ügy megegyezéssel zárult.^[17] A TRIPS 13. cikke továbbá az általa nemzetközi szinten először szabályozott jogok tekintetében általánossá tette a háromlépcsős teszt alkalmazását, azaz nem egy konkrét joghoz kötötteen alkalmazta a kivételek, korlátozások tekintetében. E szabályozás nyomán a háromlépcsős teszt általános formulává vált a nemzetközi jogban, majd ennek nyomán az uniós jogban is.

A WCT részben hasonló megoldást követ, mint a TRIPS. Maga is rögzíti az 1. Cikke (4) bekezdésében, hogy tagjai számára a BUE anyagi jogi rendelkezései is kötelező erővel bírnak, vagyis beemeli a WIPO szerződési rendszerébe a BUE előírásait. Továbbá szintén kimondja a 10. Cikke (1) bekezdésében, hogy az általa elsőként biztosított jogok tekintetében a háromlépcsős tesztet kell alkalmazni, valamint a 10. Cikke (2) bekezdésében, hogy a BUE-ből a fentiek szerint beemelt kivételek és korlátozások is a háromlépcsős teszt alapján vezethetők csak be. A WCT 10. Cikkéhez fűzött közös nyilatkozat rögzíti azt is, hogy azok a kivételek és korlátozások, amelyek az analóg világban alkalmazhatók, irányadók a digitális világban is, amennyiben megfelelnek a háromlépcsős teszt feltételeinek.

Mindezidáig a WIPO VIP szerződése^[18] az utolsó a multilaterális szerzői jogi tárgyú nemzetközi egyezmények sorában. Harmadik generációs egyezménynek kell tekinteni abból a szempontból, hogy immár nem elsősorban a szerzői jogi

[16] Ld. A WTO előtt folyt szerzői jogi ügyek listája.

[17] Ld. DS160 United States — Section 110(5) of US Copyright Act.

[18] A WIPO 2013. június 27-én, Marrákes-ben elfogadott szerződése a vakok, látáskárosultak és olvasási képességükben másként korlátozott személyeknek a nyilvánosságra hozott szerzői művekhez való hozzáférése megkönnyítéséről.

jogosultak jogaira és azok védelmének fokozására koncentrálnak és ezekhez viszonyítva határozza meg az adott jog alóli kivételeket és korlátozásokat, hanem ezen túlhaladva egyes sérülékeny társadalmi csoportok, a vakok, gyengénlátók és más olvasási képességükben korlátozott személyek művekhez való hozzáférést kivétel vagy korlátozás útján kívánja biztosítani. A WIPO VIP kizárólag egy kivétel vagy korlátozás bevezetésének feltételrendszerét határozza meg.

A VIP a szerzői és szomszédos jogi többszörözési, terjesztési és nyilvánosságához közvetítési jog korlátozására, az alóli kivételek és korlátozások bevezetésére ad felhatalmazást a szerződő országoknak azzal a céllal, hogy az érintett személyek művekhez és más teljesítményekhez való hozzáférése könnyebbé váljon. A WIPO VIP ezen túlmenően bevezet egy olyan kölcsönös elismerési rendszert, amelyben a minősített személyek (jellemzően olyan szervezetek, amelyek egyébként is az érintett csoportokat segítik) felhasználási cselekményei nyomán az adott műpéldányok más szerződő országokban is szabadon hozzáférhetőek legyenek. Ezáltal pedig túllép azon, hogy a kivételek és korlátozások mindig csak az adott országban megengedett kivételeknek vagy korlátozásoknak minősüljenek, hanem ilyen módon egy nemzetközi hálózatot hoz létre. Ebben úgy kapcsolja össze a szerzői jogi rendszereket, hogy azok egy része már nem a nemzeti döntéshozó hatáskörében van. Ezáltal a kivétel bevezetése kevésbé a nemzeti szükségletekre reflektál, hanem elismer egy, a szerzői jogi jogosultakéval szemben beazonosítható igényt globális szinten, vagy legalábbis a WIPO szerződő országainak szintjén.

A nemzetközi jogi szabályozás jelentős fordulatot hajtott végre az elmúlt két évtizedben: egyrészt a diplomáciai folyamatok középpontjába kerültek a felhasználói érdekek, másrészt a szélesebb közönség igényei. Ennek köszönhetően fokozott figyelem hárul a kivételek, korlátozások szabályozására. Így jöhetett létre olyan nemzetközi egyezmény, amely elsősorban egy kedvezményezett csoport érdekeinek érvényesülésére fókuszál. Ez a történelmi pillanat pedig egybeesik azzal is, amikor a nemzetközi szerzői jog is elrugaszkodik a territorialitás doktrínájától, és elkezdődik a megoldás(ok) keresése a határokon átvívelő felhasználások egyszerűsített jogosítására.

III. A KORLÁTOZÁSOK UNIÓS JOGI HÁTTERE

A nemzeti jogok jellemzően a nemzetközi szerződések adta keretek között alakították ki a kivételek és korlátozások rendszerét. Az európai uniós szerzői jogi szabályozás a '90-es évektől kezdve formálódik csupán, de kezdettől vannak kivételekre, korlátozásokra vonatkozó szabályok.

A szerzői jogi tárgyú irányelvek között első Szoftver-irányelv^[19] egy sajátos

[19] A Tanács irányelve (1991. május 14.) a számítógépi programok jogi védelméről (91/250/EKG).

műtípusra vonatkozó szabályokat vezetett be: bár a Szoftver-irányelv elfogadása idején a fent bemutatott nemzetközi szerződések közül csupán a BUE volt hatályban, az irányelvet úgy kellett megalkotni, hogy ennek az akkor már több, mint száz éves szerződésnek a keretein ne lépjen túl. Az EK akkori tagállamai mind tagjai voltak a BUE-nek, még ha az EK maga nem is. Mivel azonban a műtípus felhasználási módjai sajátosnak tekinthetők, ezért a biztosított vagyoni jogokhoz kapcsolódó kivételek és korlátozások is sajátosak: részben követik az általános kivételeket és korlátozásokat, részben azonban – a nemzetközi keretek között – új típusúnak tekinthetők. A Szoftver-irányelvben biztosított kivételek egy részét szerződésben ki lehet zárni,^[20] más részük kifejezetten a jogszűri felhasználók számára megengedett csupán, ami jellemzően a szoftver felhasználására szerződés útján feljogosított személyeket foglalja magában.^[21] Ezt a szabályozási megoldást követi a később elfogadott Adatbázis-irányelv is.^[22]

A kivételek és korlátozások koncepcionális, átfogó szándékú harmonizációját a 2001/29/EK irányelv kezdte meg,^[23] amely kimerítő (nek is szánt) felsorolást tartalmazott a szerzői és szomszédos jogi jogosultakat megillető többszörözés, terjesztés és nyilvánosságához közvetítés joga tekintetében.^[24] Ezt a szándékot azonban jelentősen gyengítette az, hogy az irányelv lehetővé tette a tagállamok számára azt, hogy de minimis, az online közegre nem alkalmazott szabályozásait fenntartsák.^[25] Szintén nem segítette a kivételek és korlátozások azonos módon való szabályozását, hogy az irányelv egy „étlapot” kínált a tagállamoknak, amelyről szabadon válogathatták össze a saját nemzeti rendszerükbe beillesztendő kivételeket és korlátozásokat. Ez alól egyetlen kivétel van: a műszaki megoldások miatt szükséges ideiglenes többszörözés szabadságát a tagállamoknak kötelezően biztosítania kell.^[26] Továbbá a szabályozás végső soron amiatt sem teljes harmonizációt végzett, mivel a tagállamok számára a kivételek, korlátozások tekintetében a szélső kereteket adta meg, igaz, magasabb védelmi szinten, mint a nemzetközi szerződések. Ezt az értelmezést az Európai Bíróság az alábbi három ügyben is megerősítette.

A Pelham-ügyben^[27] a Kraftwerk együttes *Metall auf Metall* című számának hangfelvételéből kivett hangminta engedély nélküli felhasználása kapcsán járt el. Ebben az ügyben a Bíróság a kizárólagos jog korlátozásának azzal az indokollással szabott gátat, hogy a tagállamok szabályozási hatásköre nem terjed ki arra, hogy

[20] 5. cikk (1) bekezdés.

[21] 5. cikk (2) és (3) bekezdés, 6. cikk.

[22] Az Európai Parlament és a Tanács 96/9/EK irányelve (1996. március 11.) az adatbázisok jogi védelméről 6. és 9. cikk.

[23] Az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve (2001. május 22.) az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról.

[24] 5. cikk.

[25] 5. cikk (3) bekezdés o) pont.

[26] 5. cikk (1) bekezdés.

[27] A C-476/17. sz. Pelham GmbH, Moses Pelham, Martin Haas kontra Ralf Hütter, Florian Schneider-Esleben ügyben 2019. július 29-én hozott ítélet.

a nemzeti jogukban (a hangfelvétel-előállítók engedélyezési joga tekintetében) az Infosoc-irányelv 5. cikkében meghatározottakon túlhaladó kivételeket és korlátozásokat állapítsanak meg. Az említett felhasználást a nemzeti jogban szabaddá minősítő kivételi lehetőség pedig nincs a 2001/29/EK irányelvben.^[28]

E nyomon továbbhaladva, az EUB a korlátozott terjesztésű dokumentumok sajtóban történt kiszivárogtatásáról szóló Funke Medien (Afghanistan Papiere) ügyben^[29] kimondta, hogy az Infosoc-irányelvben foglalt kizárólagos jogok anyagi jogi tartalma tekintetében az irányelv teljes körű harmonizációt előirányzó intézkedésnek minősül. Ezzel szemben az irányelv 5. cikkében hozzá kapcsolt kivételek és korlátozások nem minősülnek a bennük foglalt kivételek vagy korlátozások terjedelme tekintetében teljes körű harmonizációt előirányzó intézkedésnek, vagyis ezek tekintetében a tagállamoknak van mozgástere. Mindazonáltal arra a kérdésre, hogy EU Alapjogi Chartájának 11. cikkében biztosított tájékoztatói szabadság és sajtószabadság az irányelvben előírt kivételeken és korlátozásokon túlmenően igazolhat-e eltérést (kivételt, korlátozást) a szerző kizárólagos többszöröségi és nyilvánosságához közvetési joga alól, a Bíróság nemleges választ adott. Eszerint az irányelvbeli kivételek és korlátozások saját maguk, kizárólagosan szolgálják az Alapjogi Charta érvényesülését, de nem lehet ezeken túlhaladni. Így azonban a nemzeti bíróságok feladata is arra szorul vissza, hogy az adott ügy körülményeinek összességére tekintettel alakítsák ki a védett érdekek közötti egyensúlyt, amely – miközben tiszteletben tartja azok szövegét és fenntartja hatékony érvényesülését – teljes mértékben összhangban van az Alapjogi Charta által biztosított alapvető jogokkal. Eszerint a nemzeti bíróságok (továbbá az EUB) értelmezési, kiegyensúlyozási feladata az irányelv keretein belülre szorul. Ilyen módon nemcsak a kizárólagos jog terjedelme van uniós szinten meghatározva, hanem a kivételek és a korlátozások legtágabb terjedelme is – a legszűkebb terjedelmüket pedig a tagállamok a többi alapjogra is tekintettel kell kialakítsák.^[30]

Mindezidáig utolsóként az EUB a Spiegel Online-ügyben foglalkozott a kérdéssel, amely egy politikai szereplő szerző később számára hátrányossá vált cikke közzétételével kapcsolatban folyt.^[31] Ebben a Bíróság kimondta, hogy az irányelvvel ellentétes az olyan nemzeti szabály, amely arra az esetre korlátozza az e rendelkezésben előírt kivétel vagy korlátozás alkalmazását, amikor a védett mű napi eseményekről szóló tudósítási céljából történő felhasználására vonatkozó előzetes engedély kérésére észszerűen nincs lehetőség. A Bíróság arra hivatkozott, hogy ez az utóbbi kritérium olyan módon szűkíti tovább az irányelvben foglalt tudósítási célú kivétel hatályát (és szélesíti ezáltal a szerző rendelkezési jogát), amely az irányelvben egyrészt nem szerepel, másrészt nem indokolható-

[28] Sganga, 2020, 282–306.; Snijders – van Deursen, 2019, 1176–1190.; J. Jütte – Quintais, 2019, 654–657.

[29] A C469/17. sz. Funke Medien NRW GmbH kontra Bundesrepublik Deutschland ügyben 2019. július 29-én hozott ítélet.

[30] Kaiser – Scheuerer, 2021, 852–892.

[31] A C516/17. sz. Spiegel Online GmbH kontra Volker Beck ügyben 2019. július 29-én hozott ítélet.

an korlátozza a művekhez való ilyen célú hozzáférést, ezáltal ténylegesen akadályozza a tájékozódási szabadság érvényesülését. Nem az volt a kifogás tárgya, hogy a nemzeti szabályozás olyan megszorítást emelt be, amelyet az irányelv nem szabályozott, hanem az, hogy az túl szigorú kritériumnak bizonyult, mert így már nem volt teljesíthető a szabályozás alapjogi megfelelése az információs szabadság tekintetében. Ez azt is jelenti, hogy a szerző kizárólagos jogának szűkítése kivétel vagy korlátozás bevezetésével egyes esetekben nemcsak lehetőség, hanem akkor, ha a vele szemben álló alapjog másként nem tud érvényesülni, akár jogalkotási kényszerré is válhat. Ez pedig az ilyen és az ehhez hasonló helyzetekben akár oda is vezethet, hogy a jogalkotónak mérlegelnie kell, hogy valamennyi szempontra tekintettel elégségesen korlátozta-e a kizárólagos jog érvényesülését, és a kizárólagos jog szűkre szabott korlátozása során nem „védt-e túl” a jogosultat, vagy szélesítenie kell-e a korlátozás hatályát a kiegyensúlyozottság érdekében.

A WIPO VIP szerződését az uniós tagállamok felé közvetítő irányelv módosította a 2001/29/EK irányelv vonatkozó rendelkezését és kötelezővé tette a vakok, látássérültek és más olvasási képességükben korlátozott személyek műrzékelésének könnyítését kivétel útján. Az, hogy az adott kivétel kötelezően bevezetendő lett a tagállamok számára, korábban nem volt bevett harmonizációs eszköz. Mivel az átültetés kiterjedt a minősített szervezetek tevékenységére is, ezért az irányelvi harmonizáció kiegészült egy rendelettel is, ami a szerzői jog területén mindezedig szintén nem volt jellemző jogalkotási eszköz.

A DSM-irányelv az európai uniós jogalkotásban, a szabad felhasználások tekintetében követte a WIPO VIP átültetését szolgáló szabályozási módszert, mivel egyes kivételek bevezetését kötelezően előírta a tagállamok számára. Ez erősen abba az irányba mutat, hogy a Bizottság a kivételek kötelező szabályozását tekinti az általános eszköznek. Figyelemmel arra, hogy a DSM-irányelv korábban már szabályozott területeken haladt tovább a harmonizációban, arra a következtetésre lehet jutni, hogy a tagállamok jogrendszerei már jelentős fokú hasonlóságot mutatnak, így nem okoz jelentősebb érdeksérelmet a kötelező harmonizáció sem. A DSM-irányelv a távoktatás,^[32] az archívumi megőrzés^[33] és a tudományos célú adatbányászat^[34] területén vezetett be kötelezően átültetendő kivételt. Az Európai Unió az adatbányászon kívüli esetekben a korábban, a 2001/29/EK irányelvben már részben elvégzett harmonizációt fejlesztette tovább.

Az uniós jogban az elmúlt húsz évben reneszánsza zajlott a kivételek, korlátozások szabályozásának. A 2001-es, átfogónak szánt harmonizációt bőven meghaladva mára nem csupán a hagyományos értelemben vett kivételek és korlátozások további szabályozására került sor, hanem az egyéni engedélyezés – közös jogkezelés Szküllája és Karübdisze közti újabb hajóutak is feltárultak, amelyeknek köszönhetően egyrészt alternatív eszközökkel tágult a gyakorolható jogok

[32] 5. Cikk.

[33] 6. Cikk.

[34] 3. Cikk.

köre, másrészt a szerzői fókuszba kevésbé tartozó újabb területek kerültek be a kivételek, korlátozások körébe – jelentősen emelve így az uniós szintű jogbiztonságot is.

IV. EGY JÓ PÉLDA A KIVÉTELEK NEMZETI RENDSZERÉRE: A MAGYAR SZABÁLYOZÁS

A magyar szabályozásban a kivételek és korlátozások átfogó megnevezése a szabad felhasználás.^[35] A szabad felhasználások a törvényben meghatározott feltételek teljesülése esetén már azelőtt jogdíjfizetési kötelezettség alól kivett (szabad) hozzáférést biztosítanak a közönség számára a műhöz, hogy annak védelmi ideje lejárt volna. Ha a törvény egy felhasználást szabadnak nyilvánít, akkor nem szükséges a szerzőtől engedélyt kérni a felhasználáshoz, és a felhasználónak nem kell érte díjat sem fizetnie.^[36] A szabad felhasználások alapvetően a szerző vagyoni jogait korlátozzák, de egyesek ezek közül csak speciális személyhez fűződő jogi előírások érvényesülése mellett megengedettek. A szabad felhasználások ma már különböznek aszerint is, hogy kizárhatja-e őket a jogosult vagy sem, továbbá vannak olyanok, amelyekhez vagyoni kompenzáció társul, és olyanok, amelyek esetében ez nincs előírva, illetve általánosak és műfaj, vagy a felhasználás funkciója szerint kötöttek. A szabad felhasználásoknak elsőbbsége van a szerződéses rendelkezésekhez képest is, azaz főszabály szerint szerződéses úton nem lehet kizárni a szabad felhasználások érvényesülését.^[37] Ez alól csak azok az esetek jelentenek kivételt, amikor ezt a törvény kifejezetten lehetővé teszi.

A szabad felhasználás lehetővé tétele a közönség, a felhasználók szabadságát, alapjogainak gyakorlását biztosítja, akár a szerző eminens érdekeinek érvényesülésével szemben is. Az oktatás, a művelődés és a tudományos kutatás szabadsága, valamint a szabad információhoz jutás – többek között – négy olyan kiemelkedően fontos cél, amelyek a szerző jogainak korlátozását indokolhatják. Ha az adott felhasználás nem sorolható be pontosan a szabad felhasználásra vonatkozó szabályok alá, akkor a szerző engedélyét kell kérni a megvalósításához, ellenkező esetben ugyanis jogsértő lesz. Annak eldöntése, hogy az adott cselekmény szabad felhasználásnak minősül-e, vita esetén a bíróság feladata.^[38]

Az Sztj.-ben az egyes szabad felhasználásokra vonatkozó, közvetlenül meghatározott feltételeken kívül (pl. idézés esetén az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven kell történnie a felhasználásnak,

[35] Sztj. 33. § (1) bekezdés.

[36] Sztj. 33. § (1) bekezdés.

[37] Sztj. 33. § (4) bekezdés.

[38] BH2004.18.; BH2002.759.

továbbá a forrást és a szerzőt is meg kell nevezni) egy általános tesztnek is meg kell felelni ahhoz, hogy a felhasználás ténylegesen szabadnak minősüljön.^[39] Az ennek való megfelelést tehát mindig együtt kell vizsgálni a speciális feltételek fennállásával.

E teszt szerint:

- a szabad felhasználás nem lehet sérelmes a mű rendes felhasználására;
- nem károsíthatja indokolatlanul a szerző jogos érdekeit;
- meg kell felelnie a jóhiszeműség és tisztesség követelményének, és
- nem lehet a szabad felhasználás rendeltetésével össze nem férő célja.^[40]

E feltételrendszer a szerző biztosítása és a közönség szabadságának gátja, amit egy ötödik, általános tilalom foglal össze, újabb akadályt állítva a szabad felhasználások „elburjánzása”, a megengedő bírói gyakorlat elé: a szabad felhasználásra vonatkozó rendelkezések nem értelmezhetők kiterjesztően.

Az Szjt. négy transzformatív szabad felhasználást ismer, amelyek során a mű, vagy a mű egy része más műbe illesztve kerül felhasználásra. Ezek az idézés, az átvétel, az oktatási célú átdolgozás és a paródia. A többi szabad felhasználás során a mű vagy a mű egy része önmagában kerül felhasználásra.

Az első transzformatív és egyben legalapvetőbb, legrégebbi kivétel az idézés. Az Szjt. szerint a mű részletét – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az abban megjelölt szerző megnevezésével bárki idézheti.^[41] Az idézés mint szabad felhasználás a művészeti és a tudományos élet szabadságát hivatott szolgálni, hiszen e jogintézmény nélkül szinte elképzelhetetlen lenne egy tudományos munka elkészítése. (Minden egyes hivatkozott szerzőtől a külön-külön való engedélyszerzés szinte több időt venne el, mint maga az érdemi alkotófolyamat, ami korlátozná a vitatás, a kritika lehetőségét is.) Ahhoz azonban, hogy az idézés szabad felhasználásként jogszerű legyen, szükséges a forrás és a szerző megnevezése – ennek elmaradása esetén az idézés engedélyhez kötött, ha pedig ez hiányzik, akkor az idézés jogsértő (ezek elmaradása a felhasználást plágiumszerűvé is teszi).^[42] Csak abban az esetben beszélünk idézésről, ha az idézet maga is védelem alatt áll, emiatt, ha csak adatok, tények átvételére kerül sor, nincs idézés. Ugyanakkor elvárható a forrás feltüntetése, de nem szerzői jogi, hanem szakmai szokások, morális elvárások alapján. Nem tartoznak az idézés körébe a keresőmotor által listázott *thumbnail*ek (kicsinyített képek) vagy a *snippet*ek (szöveges művek kis részletei) sem. A zeneipari *sampling* eljárás azonban felveti a kérdést, hogy a korábbi zenemű felvételéből származó hangminta felhasználása idézés-e, amire az általános szabályok alapján kell a választ megadni. Az Európai Bíróság a Painer

[39] Szjt. 33. § (2)-(3) bekezdés.

[40] Gyenge, 2006, 171-185., Gyenge, 2010.

[41] Szjt. 34. § (1) bekezdés.

[42] SZJSZT 5/2004, Átvételek jogszerűségének kérdése.

(vagy másképp: Natascha Kampusch^[43]) ügyben értelmezte az idézés szabadságát, megállapítva, hogy nem történik jogsértés, ha a nyomozó hatóságok bűnüldözési célú felhasználás során nem tüntetik fel a portré szerzőjének nevét, ha az egyébként olyan nyilvános forrásból származik, ahol a szerző neve eredetileg sem volt feltüntetve. Más esetben azonban nem lehet eltekinteni a szerző nevének feltüntetésétől.

A második transzformatív kivétel az átvétel. Nyilvánosságra hozott irodalmi vagy zenei mű, film részlete vagy kisebb terjedelmű ilyen önálló mű, továbbá képzőművészeti, építészeti, iparművészeti és ipari tervezőművészeti alkotás képe, valamint fotóművészeti alkotás szemléltetés érdekében iskolai oktatási célra, valamint tudományos kutatás céljára a forrás és az ott megjelölt szerző megnevezésével, a cél által indokolt terjedelemben átvehető, feltéve, hogy az átvevő művet nem használják fel üzletszerűen. Átvételnek minősül a mű olyan mértékű felhasználása más műben, amely az idézést meghaladja. Azt, hogy az idézés és az átvétel között hol húzódik a határ, általában nem a felhasználás terjedelme, hanem az egyéb feltételek teljesülése alapján lehet eldönteni. Az oktatási és a tudományos ismeretterjesztési célra történő átvétel, illetve a művek tankönyvvé vagy segédkönyvvé alakításának szabadabb tétele közvetve a szerzői jognak az oktatás szabadsága, közvetlenül pedig az az általi korlátozását jelenti, hogy a diákok a kultúrát minél kevesebb akadályoztatással ismerhessék meg. Ez a szabad felhasználás elsősorban a szöveggyűjtemények, válogatások létrehozását segíti elő. Ugyanakkor az átvevő mű többszörözése és terjesztése csak akkor szabad, ha ez nem üzletszerűen történik. Abban az esetben tehát, ha pl. a szöveggyűjteményt a kiadó nem költségáron árusítja, hanem annál magasabb árat kér érte, a felhasználáshoz engedélyt kell kérni, és a szerzőnek jogdíjat kell fizetni.

Nem szükséges a szerző engedélye az átvevő mű többszörözéséhez és terjesztéséhez, ha a) azt az irányadó jogszabályoknak megfelelően tankönyvvé vagy pedagógus-kézikönyvvé nyilvánítják, és a címlapon feltüntetik az iskolai célt, illetve b) iskolai oktatás céljából az iskolai oktatás helyszínén történő digitális formában, elektronikus eszközön történő felhasználásához, illetve biztonságos elektronikus hálózaton keresztül történő nyilvánosságához közvetítéséhez, feltéve, hogy e felhasználásokra nem üzletszerűen kerül sor. Az utóbbi esetkörbe tartozó felhasználást úgy kell tekinteni, hogy az átvevő művet felhasználó oktatási intézmény székhelye szerinti tagállamban valósul meg. Ez utóbbi esetben nincs szükség a tankönyvvé minősítésre sem. A felsőoktatásban nincs tankönyv-minősítési eljárás, de a felsőoktatási intézmények belső szabályai rendezhetik azt, hogy miként minősülhet egy mű tankönyvnek.

Az oktatás kreativitását segíti az a szabad felhasználás, amelynek alapján a mű iskolai oktatási célra iskolai foglalkozás keretében – beleértve a biztonságos elektronikus hálózaton keresztül tartott foglalkozást – átdolgozható. Az átdolgozott mű felhasználásához az eredeti mű szerzőjének engedélye is szükséges, kivéve az

[43] A C-145/10. sz. Eva-Maria Painer kontra Standard Verlags GmbH és társai ügyben 2011. december 11-én hozott ítélet.

iskolai foglalkozás körében történő előadást, illetve az oktatásra használt zárt há-
lázatban való nyilvánosságához közvetítést. Eszerint a szabad felhasználás az isko-
lai foglalkozás részeként, tantermi körülmények között történhet, de például a mű
interneten való megosztása már megköveteli a szerző hozzájárulását.

További transzformatív jellegű szabad felhasználás a paródia célú kivétel.
A művet a forrás és az ott megjelölt szerző feltüntetésével kritika vagy ismerte-
tés céljából, illetve a mű felidézése, valamint humor vagy gúny kifejezése útján,
karikatúra, paródia vagy stílusutánczat (*pastiche*) céljából bárki felhasználhatja.
A felhasználás során az eredeti műből való átvételre a cél által indokolt terjed-
elemben kerülhet sor.

Az Európai Bíróság a Deckmyn-ügyben megállapította, hogy „a paródia lénye-
ges jellemzője egyrészt egy létező mű felidézése, bemutatva ugyanakkor az e műtől
való érzékelhető eltéréseket, másrészt a humor vagy a gúny kifejezése. Az e ren-
delkezés értelmében vett paródia fogalma nem függ olyan feltételektől, amelyek
szerint a paródiának eredeti, sajátos jellegről kell tanúskodnia, amely különbözik
a parodizált eredeti műtől való érzékelhető eltérések bemutatásától, ésszerű-
en az eredeti mű szerzőjétől eltérő személynek kell legyen tulajdonítható, magára
az eredeti műre kell irányulnia, vagy meg kell jelölnie az eredeti mű forrását.”^[44]

E szabad felhasználásnak egyelőre a magyar jogban nincs kialakult gyakorla-
ta. A korábbi esetjogból kiemelkedik az ún. Superman-ügy, amelyben a bíróság –
az SZJSZT vonatkozó véleményét „aggálytalannak” minősítve mindegyik eljárási
szakaszban – úgy döntött, hogy a paródia addig engedélyköteles tevékenység,
amíg a fentihez hasonló módon nem kerül bevezetésre erre vonatkozó kivétel
a magyar jogba.^[45]

A nem transzformatív kivételek köre a magyar jogban (és általában minden
jogrendszerben) sokkal szélesebb. E körben meghatározó a magáncélú többszörö-
zés, amelynek szabálya szerint természetes személy magáncélra készíthet máso-
latot a műről, feltéve, hogy az jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját köz-
vetve sem szolgálja, és a felhasználással érintett műhöz jogszerűen fért hozzá.^[46]
Ez a rendelkezés nem vonatkozik az építészeti műre, a műszaki létesítményre,
a szoftverre és a számítástechnikai eszközzel működtetett adatbázisra, valamint
a mű nyilvános előadásának kép- vagy hanghordozóra való rögzítésére^[47] – tehát
ezeknél a műtípusoknál nem megengedett a magáncélú másolatkészítés sem.^[48]

Az SZJSZT 17/2006. szakértői véleménye értelmében a nemzetközi, a kö-
zösségi és a hazai szerzői jogi szabályozásból az következik, hogy a jogellenes

[44] A C201/13. sz. Johan Deckmyn, a Vrijheidsfonds VZW kontra Helena Vandersteen, Christiane
Vandersteen, Liliana Vandersteen, Isabelle Vandersteen, Rita Dupont, az Amoras II CVOH, a WPG Uitge-
vers België ügyben 2014. szeptember 13-án hozott ítélet.

[45] SZJSZT 07/19., Képregényfigura karakterelemeinek engedély nélküli felhasználása, Fővárosi Tör-
vényszék 3.P.23.174/2018/26. Fővárosi Ítéletábra 8.Pf.20.424/2019/5; Ujhelyi, 2022.

[46] Ld. ehhez a témához még különösen: Mezei, 2012.

[47] Sztj. 35. § (1)-(2) bekezdés.

[48] A magyar bíróságok több ügyben is kimondták, hogy szoftver esetében akár egy másolati pél-
dány készítése is megvalósíthat jogsértést, ld. BH2003.101.; EBH2002.616.

magáncélú másolás nem megengedett, sem szabad felhasználásként, sem pedig a jogdíjigényre való korlátozás alapján. Az eljáró tanács megjegyezte továbbá, hogy (i) a jogellenes forrásból történő magáncélú másolásra tekintettel nem indokolt a felhasznált kép- és hanghordozókra kivetett jogdíjigény csökkentése (főleg nem annak kizárása); (ii) a jogellenes forrásból való másolással megvalósított jogsértés miatti kártérítési igény érvényesítése esetén figyelembe kell venni, hogy a felhasznált kép- és hanghordozókat milyen díjigény terhelte. Ide kapcsolódik még a 36/07/1. számú SZJSZT döntés is, amely kimondta, hogy az előfizetői *set-top-box* egységen belül elhelyezett PVR alkalmazása esetén az előfizető által végzett műsorrögzítési tevékenység a hatályos Szjt. 35. § (1) bekezdése értelmében szabad felhasználásnak minősül, amennyiben az előfizető természetes személy, és a többszörözés egyébként megfelel a magáncélú másolás és a szabad felhasználás valamennyi követelményének. A network PVR alkalmazása esetén – tehát, ha a szolgáltató saját központi szerverén különít el minden előfizető számára egy-egy, a szolgáltató által meghatározott kapacitású tárterületet, amelyhez csak az adott előfizető, azonosítást követően férhet hozzá – a tárhelyen való műsorrögzítés nem minősülhet magáncélú másolásnak és ily módon szabad felhasználásnak, ugyanis ebben az esetben a másolat elkészítésében a szolgáltató aktívan és folyamatosan közreműködik, és teljes mértékben irányította alatt tartja a másolási folyamat elvégzéséhez szükséges komplex technikai-műszaki folyamatot.

Kulturális örökségvédelmi és oktatási intézmény is másolatot készíthet a műről szabadon, ha az jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja, és:

- tudományos kutatáshoz vagy archiváláshoz szükséges;
- nyilvános könyvtári ellátás vagy a dedikált terminálon való hozzáférhetővé tétel céljára készül;
- megjelent mű kisebb részéről, illetve újság- vagy folyóiratcikkről belső intézményi célra készül;
- iskolai oktatás célját szolgáló felhasználáshoz szükséges.

A kulturális örökségvédelmi és az oktatási intézmény definícióját maga az Szjt. adja meg. A kulturális örökségvédelmi intézmény az általa tudományos kutatáshoz vagy archiváláshoz előállított másolatot kutatóhely és más kulturális örökségvédelmi intézmény részére, az iskolai oktatás célját szolgáló felhasználás céljára előállított másolatot oktatási intézmény részére jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgáló módon szabadon terjesztheti.

A kulturális örökségvédelmi és az oktatási intézmények gyűjteményeinek részét képező művek az ilyen intézmények helyiségeiben ezzel a céllal üzembe állított számítógépes (ún. dedikált) terminálok képernyőjén tudományos kutatás vagy egyéni tanulás céljára a nyilvánosság egyes tagjai számára szabadon megjeleníthetők, és ennek érdekében – külön jogszabályban meghatározott módon és feltételekkel – a nyilvánosság említett tagjaihoz szabadon közvetíthetők, ideértve a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tételt

is, feltéve, hogy az ilyen felhasználás jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja. Az Sztj. végrehajtási rendelete lehetővé teszi a gyűjtemények zárt láncú összekapcsolását, azonban nem engedi meg a hálózaton keresztül a többszörözést. A TU Darmstadt-ügyben az EUB rávilágított, hogy az ilyen módon történő hozzáférhetővé tétellel a magáncélú másolást csak akkor lehet összekapcsolni, ha a nemzeti jog biztosítja a többszörözés tekintetében a megfelelő díjazást a jogosultak számára.^[49] Vagyis ha az érintett termináloról technológiailag lehetséges a magáncélú másolatok letöltése, akkor azokat szükséges lefedni az üreshordozó-díjjal. Ez a magyar jogi szabályozásban nem megoldott. Mindazonáltal ez számos könyvtár gyakorlatában megjelenik tevékenységként, amit szerencsés lenne megfelelő szabályozás alá terelni.

A művek egyes sajátos oktatási célokra is szabadon többszörözhetők. Könyvként kiadott mű egyes részei, valamint újság- és folyóiratcikkek az iskolai oktatás céljára egy-egy iskolai osztály létszámának megfelelő, illetve a köz-, a szak- és a felsőoktatási vizsgákhoz szükséges példányszámban többszörözhetőek, az érintett tanulók, hallgatók részére terjeszthetők és az oktatási intézmény biztonságos elektronikus hálózatán keresztül szemléltetés érdekében számukra lehívásra hozzáférhetővé tehetők.^[50] Ez a szabad felhasználás akkor nyújthat segítséget, ha az oktatáshoz egyébként rendelkezésre álló tankönyvek, szöveggyűjtemények nem tartalmazzák az adott forrást. A jogszerű többszörözés mennyiségét a vizsgán részt venni szándékozók száma határozza meg.

A digitális technológia által szükségszerűen megkövetelt, de önálló gazdasági jelentőséggel nem bíró többszörözések szabad felhasználások, ha a mű járulékos vagy közbenső – a felhasználásra irányuló műszaki folyamat elválaszthatatlan és lényeges részét képező, önálló gazdasági jelentőség nélküli – időleges többszörözéseként valósulnak meg, ha ennek a többszörözésnek kizárólag az a célja, hogy lehetővé tegye az átvitelt harmadik személyek között hálózaton, köztes szolgáltató által, vagy a műnek a szerző által engedélyezett, illetve e törvény rendelkezései alapján megengedett felhasználását.^[51]

A belső intézményi célokra történő másolás, az iskolai célokra történő többszörözés, valamint az ideiglenes többszörözés szabad felhasználássá minősítése szintén olyan korlátozások, amelyek alapvetően a felhasználók kultúrához való hozzáféréseinek joga biztosításaként értelmezhetőek. Ugyanakkor ezeknek a cselekményeknek a törvényben körülhatárolt feltételektől eltérő megvalósítása a szerző engedélyét igényli.

A DSM-irányelv átültetésével két adatbányászati kivétel került be a szabad felhasználások körébe. (Szöveg- és adatbányászatnak minősül minden olyan

[49] A C-117/13. sz. Technische Universität Darmstadt és az Eugen Ulmer KG ügyben 2014. szeptember 11-én hozott ítélet.

[50] Sztj. 35. § (5) bekezdés.

[51] C-5/08. sz. Infopaq International A/S kontra Danske Dagblades Forening ügyben 2009. július 16-án hozott ítélet. (Infopaq I.) és C-302/10. Infopaq International A/S kontra Danske Dagblades Forening ügyben 2012. január 17-én hozott ítélet (Infopaq II.).

automatizált analitikai módszer, amely információk feltárása céljából digitális formában lévő szövegeket és adatokat elemez.) Az első szerint szabad felhasználás a műveken végzett szöveg- és adatbányászathoz szükséges többszörözés, ha a felhasználással érintett műhöz jogszerűen fértek hozzá, a jogosult a szabad felhasználás ellen előzetesen, megfelelő módon – az elektronikus úton nyilvánosan hozzáférhetővé tett tartalom esetében géppel olvasható formában – nem tiltakozott, és a szöveg- és adatbányászathoz szükséges másolatok megőrzésére kizárólag a szöveg- és adatbányászat céljából szükséges ideig kerül sor. Ez a tág szabad felhasználás végső soron az ipari, üzleti adatbányászatot is lehetővé teszi. (E kivétel bevezetését a DSM-irányelv nem írta elő kötelezően, de a magyar jogalkotó az átültetése mellett döntött.)

A második szerint szabad felhasználás a kutatóhelyek és a kulturális örökségvédelmi intézmények által műveken tudományos kutatás céljából végzett szöveg- és adatbányászathoz szükséges többszörözés, feltéve, hogy a felhasználást végző személy az érintett műhöz jogszerűen fért hozzá, a szabad felhasználás keretében létrejött másolatok megfelelő biztonsági szinten vannak tárolva, és megőrzésükre tudományos kutatás céljából kerül sor. E kivétel bevezetését a DSM-irányelv kötelezően előírta a tagállamok számára.

Mindkét esetben a létrejött többszörözött példányokat a felhasználásra jogosított személyek az érintett kutatási együttműködés keretei között, vagy a tudományos mű szakmai értékelése céljából személyek egy zárt csoportja számára lehívásra hozzáférhetővé tehetik, feltéve, hogy ez a felhasználás jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja. A nyilvánossághoz közvetítés kizárólag az itt meghatározott célhoz szükséges mértékben és ideig állhat fenn.

A közönség tájékozódását szolgáló kivételek igen széles körben megengedettek, a véleménynyilvánítás, valamint az információs szabadság minél jobb érvényesülése céljából. Nyilvánosan tartott előadások és más hasonló művek részletei, valamint politikai beszédek tájékoztatás céljára – a cél által indokolt terjedelemben – szabadon felhasználhatók. E kivétel valamennyi felhasználási módra vonatkozik, figyelemmel arra, hogy a szabályozás nem korlátozza be ezeket. Ilyen felhasználás esetén a forrást – a szerző nevével együtt – fel kell tüntetni, hacsak ez lehetetlennek nem bizonyul. Az említett művek gyűjteményes kiadásához azonban a szerző engedélye szükséges, mivel az már túlmutat a fent említett szabadságjogok elsőbbségén.

Napi eseményekhez kapcsolódó, időszerű gazdasági vagy politikai témákról megjelentetett cikkek vagy e témákról sugárzott művek a sajtóban szabadon többszörözhetők, nyilvánosságához közvetíthetők – ideértve a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tételt is –, feltéve, hogy a szerző nem tett az ilyen felhasználást megtiltó nyilatkozatot. Ilyen felhasználás esetén a forrást – a szerző nevével együtt – fel kell tüntetni. Ha azonban a szerző tiltó nyilatkozatot tesz, akkor attól kezdve a sajtótermék csak a jogosult kifejezett engedélyével

szemlézhető.^[52] A 2004-ben bevezetett, felhasználást megtiltó nyilatkozat lehetővé teszi a sajtótermékek jogosultjai számára, hogy döntsenek arról, engedik-e szemlézni a sajtóterméket, vagy azt teljesen kizárják, esetleg a szabad felhasználás megtiltása mellett konkrét felhasználóknak, a velük kötött szerződés keretei között teszik ezt lehetővé.

A televíziós műsorszolgáltatásban bármely képzőművészeti, fotóművészeti, építészeti, iparművészeti vagy ipari tervezőművészeti alkotás díszletként szabadon felhasználható. Ilyen felhasználás esetén a szerző nevének feltüntetése sem kötelező. A kifejezetten díszlet és jelmez céljára készült műveknek a televíziós műsorszolgáltatásban való felhasználásához a szerző engedélye és nevének feltüntetése szükséges, hiszen ezek esetében ez a felhasználás a mű jellemző felhasználásának minősül. A díszlet felhasználásának szabadsága nem vonatkozik tehát például a színházi előadásokra, de a filmekben való felhasználásra sem: e körben a felhasználás engedélyhez kötött.

Egyes művek az időszerű, napi eseményekről való tájékoztatás céljára – a cél által indokolt terjedelemben – szabadon felhasználhatók. Ilyen felhasználás esetén a forrást – a szerző nevével együtt – fel kell tüntetni, hacsak az lehetetlennek nem bizonyul. Abban az esetben azonban, ha a művel kapcsolatban a közzététel az időmúlás miatt elveszti a napi eseményekről való aktuális tájékoztatás-jelleget, szükséges gondoskodni arról, hogy a felhasználás szűnjön meg.

Az Sztj. a nyilvános előadás engedélyezésére vonatkozó kizárólagos jog alól is biztosít kivételeket. Öt esetben ezt a szabad felhasználás kedvezményezettjei a következő feltételekkel végezhetik:

- színpadi mű esetében műkedvelő művészeti csoportok előadásán, kiadott szöveg vagy jogosan használt kézirat alapján, feltéve, hogy ez nem ütközik nemzetközi szerződésbe;
- iskolai oktatás céljára és iskolai ünnepélyeken;
- szociális és időskori gondozás keretében;
- vallási közösségek vallásos szertartásain és vallásos ünnepségein;
- magánhasználatra, valamint alkalmyszerűen tartott zártkörű összejövetelen (a törvény nem definiálja a zártkörűséget, de kimondja, hogy – többek között – ilyen a gazdálkodó szervezetek, továbbá a gazdálkodó szervezetnek nem minősülő jogi személyek által kizárólag tagjaik, tisztviselőik, munkavállalóik részére rendezett összejövetel is).

Egy esetben viszont részesülhetnek díjazásban a közreműködők: a nemzeti ünnepeken tartott ünnepségeken. E felhasználás ilyen módon lényegében egy díjazáshoz kötött felhasználás, mivel értelemszerűen minden szerzői és szomszédos jogi jogosult közreműködőnek számít, függetlenül attól, hogy a színpadon személyében megjelenik-e vagy sem.^[53]

A terjesztési jog körében szabályozott nyilvános haszonkölcsönzési jog (és

[52] SZJSZT 11/07, Cikkék szerzői jogi védelme.

[53] A szabályozás kritikáját ld. Gyenge, 2019.

a hozzá kapcsolt díjigény) alól jelent kivételt, hogy az országos szakkönyvtárak a mű egyes példányait szabadon hasznokölcsönbe adhatják.^[54] Ez alól kivételt képez a szoftver és a számítástechnikai eszközökkel működtetett adatbázis, mivel ezek nyilvános hasznokölcsönzése a jogosult engedélyével lehetséges csak (ezt a jogukat a jogosultak pedig inkább tiltó, mint megengedő tartalommal gyakorolják). Az országos szakkönyvtárak egyébként igen szűk körét a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény 3. melléklete határozza meg.

Az Sztj.-be nemrég, a magyarországi, rendkívül gazdag, ám nem igazán jó állapotban lévő építészeti örökséggel kapcsolatban felmerülő aktuális felújítási, építési tevékenységek (jellemzően a felújítás és a helyreállítás) szerzői jogi megsegítésére bevezetett új szabad felhasználás kifejezetten az építészeti alkotások tekintetében biztosítja, hogy valamely épület helyreállítása céljából építészeti alkotás vagy annak terve, továbbá az építészeti alkotás rajza és az azt tartalmazó mű a szerző hozzájárulása és díjazás nélkül többszörözhető és a nyilvánosság számára lehívásra hozzáférhetővé tehető.^[55] Helyreállítás az újjáépítés, valamint az építészeti alkotás rendeltetés szerű és biztonságos használatra alkalmassá tétele érdekében végzett felújítási tevékenység az építmény, építményrész eredeti építészeti kialakításának megtartása mellett.^[56]

Az Sztj. 41. § (1)-(1g) bekezdései tág (a konkrét felhasználási mód megjelölése nélküli, tehát minden felhasználási módra vonatkozó) szabad felhasználást biztosítanak a fogyasztókos személyek számára is annak érdekében, hogy a fogyatékoságuk ne akadályozza őket a műélvezetben.^[57] Ilyen felhasználás lehet jellemzően: a) a mű hozzáférhető formátumú példányának az olvasási képességet érintő fogyatékosággal élő kedvezményezett személy kizárólagos használatára történő előállítás, akár a kedvezményezett személy, akár valamely, az ilyen személy nevében eljáró személy vagy jogosított szervezet által, feltéve, hogy a hozzáférhető formátumú példány alapjául szolgáló műhöz a hozzáférhető formátumú példány előállítója jogszerűen jutott hozzá; b) a jogosított szervezet által az olvasási képességet érintő fogyatékosággal élő kedvezményezett személyek vagy más jogosított szervezetek számára hozzáférhető formátumú példányok terjesztése és nyilvánossághoz közvetítése, ideértve az oly módon történő hozzáférhetővé tételt is, amikor a nyilvánosság tagjai a hozzáférés helyét és idejét egyénileg választják meg.

Ez a szabad felhasználás sem lehet üzletszerű tevékenység, és kizárólag a fogyatékosággal összefüggő igények kielégítését szolgálhatja, valamint nem haladhatja meg az e cél által megkívánt mértéket.^[58] Tehát bármennyire is könynyebben hozzáférhető például egy irodalmi mű hangoskönyv formátumban a va-

[54] A könyvtári kölcsönzések szabadsága mellett ld. Bodó – Gyenge, 2007.

[55] Sztj. 68. § (3) bekezdés.

[56] Részletesebben: Grad-Gyenge, 2021, 66-67.

[57] Ld. Munkácsi, 2018.

[58] Grad-Gyenge, 2014, 219-242.

kok számára, a hangoskönyv készítése általában nem esik szabad felhasználás alá, csak igen szigorú megszorítások mellett. Ez a szabad felhasználás jelentős mértékben átalakult a WIPO-nak a vak, a látáskárosult és az olvasási képességükben akadályozott személyeknek a kiadott szerzői művekhez való könnyebb hozzáféréséről szóló Marrakesh-i Szerződésének implementálása során. Ilyen új szabály, hogy a Magyarországon letelepedett jogosított szervezet a lehívásra hozzáférhetővé tételt az EU bármely tagállamában letelepedett jogosított szervezet vagy az olvasási képességet érintő fogyatékosággal élő kedvezményezett személy számára szabadon végezheti. De ennek a fordítottja is lehetséges: a Magyarországon letelepedett jogosított szervezet és az olvasási képességet érintő fogyatékosággal élő kedvezményezett személy a hozzáférhető formátumú példányt az EU más tagállamában letelepedett jogosított szervezettől szabadon megszerezheti.^[59] A bármely EU-tagállam és harmadik országok közti cserére az EU vonatkozó rendeletében foglalt, Magyarországon közvetlenül hatályosuló szabályok irányadók.^[60]

Szabad felhasználás segíti a bírósági, továbbá a közigazgatási vagy más hatósági eljárásban való felhasználást akkor, ha a művet bizonyítás céljára, a célnak megfelelő módon és mértékben használják fel.^[61] A bizonyítási eljárások legpontosabb módon való lefolytatásának közérdeke indokolja azt, hogy ilyen esetekben a szerző ne tudja korlátozni a mű hozzáférhetőségét. Ez kiegészíti azt az Szjt. hatályára vonatkozó rendelkezést, amely szerint a bírósági vagy hatósági határozatok, a hatósági vagy más hivatalos közlemények és az ügyiratok és más hasonló rendelkezések nem védettek. Tehát ha a mű ilyen irattá minősül, az egyáltalán nem védett, ha pedig a mű nem minősül az eljárás iratának, de bizonyítás céljára felhasználják (akár tárgyi bizonyítékként, akár más bizonyítási eszközként), az szabad felhasználásnak minősül – az eljárás szempontjából azonos módon, vagyis nem kell a szerző engedélyét kérni hozzá.

Végül az Országgyűlés törvényhozási feladata, valamint az ezzel összefüggő országgyűlési képviselői feladatkörhöz tartozó tevékenységek ellátása céljából a mű e célnak megfelelő módon és mértékben szabadon felhasználható, ha a felhasználás a jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja. E szabad felhasználás 2014 tavaszán került be az Szjt.-be^[62] – a nemzetközi és az uniós normákkal összefüggő értelmezése még várta magára, de az a tág megfogalmazása miatt mindenképp indokolt tisztázni, hogy a kedvezményezettje vajon maga az Országgyűlés, vagy az egyes képviselők, továbbá hogy hol van a határa a felhasználásnak, azaz mely esetekben történik meg a feladatkörhöz tartozó tevékenység ellátása és mikor terjed túl ezen a felhasználás.

[59] Részletesebben: Boytha – Grad-Gyenge, 2014, 69-80.

[60] Az Európai Parlament és a Tanács 2017/1563 rendelete (2017. szeptember 13.) a szerzői és szomszédos jogi védelemben részesülő egyes művek és más teljesítmények hozzáférhető formátumú példányainak a vakok, látáskárosultak és nyomtatott szöveget egyéb okból használni képtelen személyek érdekét szolgáló, határokon átnyúló, az Unió és harmadik országok közötti cseréjéről.

[61] Szjt. 41. § (2) bekezdés.

[62] 2014. évi XIV. törvény az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról 84. §.

A törvényhez fűzött indokolás maga is utal arra, hogy a 2001/29/EK irányelv 5. cikk (3) bekezdés e) pontjában rögzített szabály, amely az ilyen rendelkezések bevezetését lehetővé teszi, „az itt biztosított lehetőség csupán a parlamenti eljárásokra utal, nem pedig az azokkal összefüggő, tágran megállapított szakmai munkára és a képviselők valamennyi feladatkörére”.

V. AZ ÁRVAMŰ-FELHASZNÁLÁSOK KÖRÉBEN ENGEDETT SZABAD FELHASZNÁLÁS

Az Sztj. az árva művek tekintetében a IV/A. fejezetben külön szabályozott, kettős rezsimet alkalmaz: egyes felhasználások az SZTNH-nál szerzhető hatósági engedély alapján kerülnek jogosításra, mások pedig szabad felhasználás alá esnek. Mindkét rezsim alá tartozó felhasználások tekintetében azonos módon kerül megállapításra, hogy mi minősül árva műnek, továbbá az is, hogy ezt milyen módon kell megállapítani és adminisztrálni. Ezek a szabályok szubszidiárius módon alkalmazandók: csak akkor jönnek számításba, ha a felhasználási engedély más úton (szerzői jogosítással, közös jogkezelés útján vagy más szabad felhasználás igénybevételével) nem szerzhető meg.

Az árva művé minősítés alapvető feltétele, hogy a leendő felhasználó vagy a szabad felhasználás kedvezményezettje által az ismeretlen helyen tartózkodó vagy ismeretlen jogosult felkutatására az adott helyzetben általában elvárható gondossággal, jóhiszeműen elvégzett jogosultkutatás nem vezetett eredményre, vagyis a felhasználó eleget tett a gondos keresés követelményének. A polgári jog itt alkalmazott általános felróhatósági klauzúljája igen rugalmas szabály, tartalma esetről esetre tölthető ki. Az árva műnek tekintett mű vagy teljesítmény jogosultja vagy az ő tartózkodási helye ismertté válik, a saját jogai tekintetében bármikor megszüntetheti a mű vagy teljesítmény árva mű jogállását, és a további felhasználást illetően gyakorolhatja jogait, azaz helyreáll a szerzői jog gyakorlásának rendje.

A szabad felhasználás kedvezményezettjei a kulturális örökségvédelmi és az oktatási intézmények, valamint a közszolgálati médiaszolgáltató rádió- és televízió-szervezetek gyűjteményei vagy archívumai, méghozzá azért, mert ezek stratégiai szerepet játszanak a kultúra megőrzésében. A szabad felhasználás hatálya alá a szöveges művek tartoznak, valamint a mozi-, az audiovizuális, valamint az audioalkotások. A törvény ugyan „hangfelvételekről” ír, mivel az egész szakasz az árva művekről szól, ez alatt nyilván a hangfelvételen rögzített audioalkotásokat is kell érteni. Végül ide tartoznak a közszolgálati médiaszolgáltató rádió- vagy televízió-szervezet által 2002. december 31-ig előállított és az archívumában található hangfelvételek, filmalkotások és más audiovizuális művek.

Az intézmények alapvetően két felhasználási módon hasznosíthatják az árvának minősülő műveket: nyilvánossághoz közvetítéssel vagy többszörözéssel – ez utóbbi esetben csak digitalizáció, hozzáférhetővé tétel, indexálás, katalogi-

zálás, megőrzés vagy felújítás céljára. A szabad felhasználás a gyűjtemény intézményi állományának részét képező művekre és teljesítményekre terjed ki. Ide értelemszerűen azok tartoznak, amelyek a gyűjtőkörnek megfelelően kerülnek a gyűjtemény intézményi állományába, de nem képezik részét azok az alkotások és teljesítmények, amelyek csak ideiglenesen találhatók meg ott. A művek és más teljesítmények továbbá csak közérdekű feladat teljesítésére használhatók fel. A kedvezményezett intézmény felhasználhatja a művet vagy teljesítményt bevételsszerzésre, de a bevételét kizárólag az ilyen felhasználások megvalósításával felmerülő költségei fedezésére fordíthatja, vagyis nem finanszírozhat belőle más tevékenységet. E költségek körébe tartozhatnak a jogosultaknak járó jogdíjak is.

A kedvezményezett intézmény sem végezhet szabad felhasználást gondos kezelés lefolytatása nélkül. Erről nyilvántartást kell vezetnie, továbbá az SZTNH felé elektronikus úton adatot kell szolgáltatnia, amit az továbbít a Belső Piaci Harmonizációs Hivatalnak (Office for Harmonization in the Internal Market (Trade Marks and Designs)) az általa vezetett, nyilvánosan hozzáférhető egységes online nyilvántartásban történő rögzítés céljából, ami egyébként a felhasználás megkezdésének (jogszerűségének) feltétele. Az Szjt. bevezette az Árva mű irányelv 4. cikkében rögzített kölcsönös elismerési elvet. Ennek értelmében az irányelv rendelkezéseivel összhangban bármely EGT-tagállamban árva műnek tekintett mű vagy hangfelvétel Magyarországon is annak tekintendő, amiből következően a kedvezményezett intézmény jogosultkutatás nélkül szabadon felhasználhatja, feltéve, hogy az saját gyűjteménye vagy archívuma részét képezi.

VI. A KERESKEDELMI FORGALOMBAN NEM KAPHATÓ MŰVEKRE VONATKOZÓ SZABAD FELHASZNÁLÁS ÉS AZOK JOGKEZELÉS ÚTJÁN VALÓ ENGEDÉLYEZÉSE

A DSM-irányelv átültetése nyomán az Szjt. önálló szabályozási rezsimet alakított ki a kereskedelmi forgalomban nem kapható művek és más teljesítmények egyes felhasználásainak lehetővé tétele érdekében.^[63] Az a mű vagy más védelem alatt álló teljesítmény minősül kereskedelmi forgalomban nem kaphatónak, amelyről a kereskedelmi forgalomban létre vonatkozóan az adott helyzetben általában elvárható gondossággal végzett vizsgálat alapján vélelmezhető, hogy a szokásos kereskedelmi csatornákon keresztül a nyilvánosság számára nem hozzáférhető. A mű vagy szomszédos jogi védelem alatt álló teljesítmény nem tekinthető kereskedelmi forgalomban nem elérhetőnek, ha a mű vagy a szomszédos jogi védelem alatt álló teljesítmény egyéb változata – ide nem értve a mű átdolgozását – a kereskedelmi forgalomban hozzáférhető.

[63] Legeza, 2020, 24–42.

A szerzők és a szomszédos jogi jogosultak képviselőiként a kulturális örökségvédelmi intézmények gyűjteményének állandó részét képező, kereskedelmi forgalomban nem elérhető mű nem kereskedelmi célú többszörözésének, terjesztésének és nyilvánosságához közvetítésének engedélyezésére és az ennek fejében fizetendő díj mértékére vonatkozóan közös jogkezelő szervezet köt szerződést a kulturális örökségvédelmi intézménnyel, kivéve, ha a szerző vagy a szomszédos jogi jogosult tiltakozó nyilatkozatot tett.

Nem szükséges a szerző vagy a szomszédos jogi jogosult engedélye a kereskedelmi forgalomban nem elérhető mű többszörözéséhez és nyilvánosságához közvetítéséhez, továbbá a szoftver átdolgozásához és terjesztéséhez, amennyiben a felhasználás kulturális örökségvédelmi intézmények által a gyűjteményének állandó részét képező, kereskedelmi forgalomban nem elérhető mű elérhetővé tételét célozza, feltéve, hogy a felhasználás során a szerző vagy a szomszédos jogi jogosult neve – ha ez lehetséges – feltüntetésre kerül, a nyilvánosságához közvetítés nem kereskedelmi céllal fenntartott honlapon valósul meg, és a felhasználni kívánt műtípus tekintetében a kizárólagos jog gyakorlására reprezentatív közös jogkezelő szervezet nem rendelkezik az érintett jogok gyakorlására vonatkozó engedéllyel és hatályos díjszabással. A felhasználás ellen a szerző vagy a szomszédos jogi jogosult bármikor – akár a felhasználás megkezdését követően is – tiltakozhat. A felhasználást a tiltakozást követően észszerű időn belül be kell fejezni. A szabad felhasználást a kulturális örökségvédelmi intézmény székhelye szerinti tagállamban történő felhasználásnak kell tekinteni.

A magyar szabályozás az elmúlt húsz évben a 2001/29/EK irányelv átültetése során adott keretekben mozgott. Noha ebben az időszakban sem a nemzetközi, sem az uniós jogalkotás nem volt nyugvóponton, és a magyar jogalkotó e mozgásokra gyorsan és adaptív módon reagált, több alkalommal meg is előzte a nemzetközi vagy az uniós jogalkotást, és dolgozott ki olyan engedélyezési konstrukciókat, amelyek a későbbi harmonizáció során is fenntarthatók maradtak.

IRODALOM

- A WTO előtt folyt szerzői jogi ügyek listája. (Elérhető: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_subjects_index_e.htm?id=11#selected_subject. Letöltés ideje: 2022.11.21.).
- Bodó Balázs – Gyenge Anikó (2007): *A könyvtári kölcsönzések után fizetendő jogdíj közgazdasági szempontú elemzése*. Szabadlovas Közgazdász Egyesület, Budapest. (Elérhető: www.ingyenebed.hu. Letöltés ideje: 2022.11.21.).
- Boytha György – Grad-Gyenge Anikó (2014): A hatályos szerzői és szomszédos jogi sokoldalú szakegyszemélyek. In: Gyertyánfy Péter (szerk.): *Nagykommentár a szerzői jogi törvényhez*. Wolters Kluwer, Budapest.
- DS160 United States — Section 110(5) of US Copyright Act. (Elérhető: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds160_e.htm. Letöltés ideje: 2022.11.21.).
- Faludi Gábor (2006): A szerzői jog és iparjogvédelem egyes belső alkotmányos korlátjai. In: *Jogtudományi Közöny*. 2006/7-8. sz.

- Ficsor Mihály (2002): *The Law of Copyright and the Internet. The 1996 WIPO Treaties, their Interpretation and Implementation*. Oxford University Press, Oxford.
- Geiger, Christoph – Izyumenko, Elena (2020): The Constitutionalization of Intellectual Property Law in the EU and the Funke Medien, Pelham and Spiegel Online Decisions of the CJEU: Progress, but Still Some Way to Go! In: *International Review of Intellectual Property and Competition Law*. Vol 51(3)/2020.
- Ginsburg, Jane – Ricketson, Samuel (2005): *International Copyright and Neighbouring Rights. The Berne Convention and Beyond*. Oxford University Press, Oxford. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198801986.003.0004>.
- Grad-Gyenge Anikó (2012): A védelmiidő-irányelv módosításáról szóló szabályok átültetése a magyar jogba. In: *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*. 7. évf. 4. sz.
- Grad-Gyenge Anikó (2021): *Szerzői jogi útmutató az építészeti gyakorlat számára*. MMA-MMKI, Budapest.
- Grad-Gyenge Anikó (2014): Szabad felhasználások a látáskárosultak művekhez való jobb hozzáférése érdekében. In: Pogácsás Anett (szerk.): *Querendo et creando. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapjára*. Szent István Társulat, Budapest.
- Gyenge Anikó (2006): A szerzői jogok korlátozásának általános szabályai: a háromlépcsős teszt értelmezése. In: *Jogtudományi Közöny*. 2006/5. sz.
- Gyenge Anikó (2009): „Érted haragszom, nem ellened” - néhány gondolat a védelmi idő meghosszabbításáról. In: *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*. 4. évf. 1. sz.
- Gyenge Anikó (2010): *Szerzői jogi korlátozások és a szerzői jog emberi jogi háttere*. HVG-Orac, Budapest.
- Gyenge Anikó (2019): *Első oldal. Infokommunikáció és Jog*. (Elérhető: <https://infojog.hu/portfolio-item/72-szam-2019-junius/>. Letöltés ideje: 2022.11.21.).
- Hajdú Dóra (2016): *A törvény által előírt közös jogkezelés a magyar és a francia szerzői jogban*. Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete, Budapest.
- Hui, Alan – Döhl, Frédéric (2021): Collateral Damage: Reuse in the Arts and the New Role of Quotation Provisions in Countries with Free Use Provisions after the ECJ’s Pelham, Funke Medien and Spiegel Online Judgments. In: *International Review of Intellectual Property and Competition Law*. Vol 52 (7)/2021. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40319-021-01084-4>.
- Jehoram, Herman Cohen (2005): Restrictions on Copyright and their Abuse. In: *European Intellectual Property Review*. Vol. 27(10)/2005.
- Jütte, Bernd J. – Quintais, João P. (2019): Advocate General Turns down the Music: Sampling Is Not a Fundamental Right under EU Copyright Law. In: *European Intellectual Property Review*. Vol. 41(10)/2019.
- Kaiser, Ansgar – Scheuerer, Stefan (2019): The Impact of Fundamental Rights on European Copyright Law: Opinion on the CJEU Decisions C-516/17 „Spiegel Online” and C-469/17 „Funke Medien”. In: *GRUR International*. Vol. 68(12)/2019.
- Legeza Dénes (2020): A kereskedelmi forgalomban nem elérhető szerzői művek szabályozásának fejlődése – Mária Teréziától a DSM irányelvig. In: Görög Márta – Mezei Péter (szerk.): *Innovatív társadalom – innovatív szellemi tulajdonvédelem*. Iurisperitus, Szeged.
- Mezei Péter (2008): Mitől fair a fair? Szerzői művek felhasználása a fair use-teszt fényében. In: *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*. 3. évf., 6. sz.
- Mezei Péter (2012): *A fájlcsere-dilemma. A perek lassúak – az internet gyors*. HVG-Orac, Budapest.
- Mezei Péter (2022): *Copyright Exhaustion*. Cambridge University Press, Cambridge, Egyesült Királyság–Anglia, New York (NY), Amerikai Egyesült Államok.

- Munkácsi Péter (2018): *Marrakesh miracle avagy Marokkótól Lillafüredig egyenesen?* Konferencia-előadás, Magyar Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Egyesület, 2018. november 23. Lillafüred.
- Senftleben, Martin: Grundprobleme des urheberrechtlichen Dreistufentests. In: *GRUR Int.* Issue 3/2004.
- Sganga, Caterina (2019): A Decade of Fair Balance Doctrine, and How to Fix It: Copyright Versus Fundamental Rights Before the CJEU from Promusicae to Funke Medien, Pelham and Spiegel Online. In: *European Intellectual Property Review*. Vol 41(11)/2019.
- Snijders, Thom – van Deursen, Stijn (2019): The Road Not Taken: The CJEU Sheds Light on the Role of Fundamental Rights in the European Copyright Framework. A Case Note on the Pelham, Spiegel Online and Funke Medien decisions. In: *International Review of Intellectual Property and Competition Law*. Vol 50 (9)/2019. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40319-019-00883-0>.
- Ujhelyi Dávid (2022): A politikai paródia célját szolgáló felhasználások szerzői jogi megítélése. In: *In Medias Res*. 2022/1. sz. (Elérhető: <https://media-tudomany.hu/2022/07/28/a-politikai-parodia-celjat-szolgalo-felhasznalasok-szerzoi-jogi-megitelese/>. Letöltés ideje: 2022.11.21.).
- Von Lewinski, Silke (2008): *International copyright law and policy*. Oxford University Press, Oxford.

GURDON-NAGY KLÁRA

*egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

A belső ellenőrzés szerepe a helyi önkormányzati szférában krízishelyzet esetén, a szervezeti integritás megőrzése érdekében

ABSZTRAKT

Napjaink krízishelyzeteiben a közfeladatot ellátó szervezeteknek, beleértve a helyi önkormányzati szervezeteket is, komoly kihívással kell szembenézniük. Az eddigi „normál” munkamenet alapjaiban bolydult fel. Mindez sok esetben úgy, hogy a jog sem tud azonnali választ adni, így „helyben” kell a legmegfelelőbb megoldást szakmai-etikai szempontok figyelembevételével meghozni. Ebben a helyzetben az integritásalapú szemlélet lehet egy fogódzó, mely kialakításában, fenntartásában és megerősítésében a belső ellenőrzésnek kulcsszerep jut.

Kulcsszavak: belső ellenőrzés ■ szervezeti integritás ■ krízishelyzet okozta kihívások ■ helyi önkormányzati szféra

I. BEVEZETÉS

Minden szervezet vezetőjének fontos célkitűzése kell, hogy legyen, hogy a szervezet iránti bizalmat kialakítsa, illetve megerősítse, fenntartsa. Ha a közszférában valamely szereplő, intézmény a közérdek helyett a magánérdeket szolgálja, akkor elveszti a közösség bizalmát, hiszen a közintézmények létrehozásának célja a közösség szolgálata. A bizalom – mely akár egyetlen helytelen döntéssel is romba dönthető – megőrzésének egyik eszköze az integritásmenedzsment. Az integritásmenedzsment a szervezet működésének teljes és sérthetetlen működését célozza.^[1] Ennek pedig napjaink krízishelyzeteiben még nagyobb jelentősége van.

[1] Pulay, 2021, 10.

Szervezeti integritás alatt egy adott „szervezetre vonatkozó szabályoknak, valamint a szervezet részére vagy általa meghatározott értékeknek és elveknek megfelelő működés”^[2] értendő. Ebből következően a szervezeti integritás nemcsak jogszabályoknak való megfelelést jelent, hanem érték követő magatartást egyaránt.^[3] Éppen ezért az integritásszemlélet már nem a vertikális felelősségi viszonyokra épít, hanem a horizontális kapcsolatok erején nyugszik, azáltal a belső, az egyének között fennálló kölcsönös számonkérési lehetőség megelőző jelleggel hat a korrupciós és más, visszaélés-jellegű magatartásokra.^[4]

Váratlan és a jog által nem szabályozott helyzetekben pedig éppen az értékek és elvek segítenek az orientációban, a prioritizálásban és a megfelelő döntéshozatalban. Az értékelvű magatartás jelentőségét véleményem szerint ez mutatja leginkább: a jog nem képes minden élethelyzetre szabályt mutatni, így az olyan helyzetekben, amikor a jog nem tud irányt szabni, az erkölcsi, etikai elvárások juthatnak főszerephez. Más kérdés, hogy a túlszabályozásnak számos más hátránya is van (pl. túl bürokratikus, eltántorítja a befektetőket, kiöli az egyéni kezdeményezést, stb.).

Elvitathatatlan, hogy a compliance-alapú és integritásközpontú megközelítés egy szervezetben belül egymás mellett, egymást erősítve működnek, de azok logikája eltérő: a compliance-alapú szemlélet alapvetően a kívülről támasztott normáknak való megfelelést szolgálja, míg az integritásközpontú gondolkodás az önként vállalt értékek szerinti cselekvést.^[5] A jogszabályok betartását és betartatását a közszférában adottan veszem, és jelen tanulmány keretében elsősorban az értékek és elvek melletti elköteleződés folyamatáról és jelentőségéről lesz szó. A tanulmány elsősorban a helyi önkormányzati szférát érintően tesz megállapításokat, és nem tér ki az állam(igazgatás)j vagy a versenyszféra speciális helyzetére.

II. KRÍZISHELYZET OKOZTA KIHÍVÁSOK

A mindennapokat illetően számos nem várt kihívással kell szembenéznie nemcsak a hétköznapi embereknek, hanem a közfeladatot ellátó szervezeteknek is. E körben elég csak megemlítenem a COVID-19 világjárvány okozta problémákat és az orosz-ukrán háború következményeit. Ezek a válsághelyzetek az intézmények integritását sem hagyták érintetlenül, az újragondolást és felülvizsgálatot igényelt, hiszen újfajta kockázatok jelentek meg (többek között a (köz) beszerzések terén^[6]), és megváltozott az eddigi egyensúlyi piac, általános bizal-

[2] Pulay, 2021, 16.

[3] Pulay, 2021, 17.

[4] Benei, 2020.

[5] Pulay, 2021, 28.

[6] Public Integrity for an Effective COVID-19 Response and Recovery, 2020, 2.

mi válság alakult ki. Az eddigi kockázatelemzések és folyamatok a „rendes” gazdálkodás körére készültek. Ezen kívül – ahogy az Állami Számvevőszék elemzése is rámutatott – az emberi életek és a szabályok közötti választás dilemmája is felmerült. Az új helyzet nem ítéltető meg teljes egészében a régi szabályok alapján, de nem is lehet figyelmen kívül hagyni a felépített normákat. Kellő rugalmassággal, a változásmenedzsment elveinek figyelembevételével kell reagálni az új helyzet adta kihívásokra.^[7]

Nyilvánvalóan vannak olyan kulcskontrollok,^[8] elvek (pl. a működés folyamatának és a gazdálkodás átláthatósága,^[9] számonkérhetőség, kockázatalapú megközelítés,^[10] információra nyitottság, kontroll- és más irányelvek bevezetése, megerősítése^[11]), a szervezet alapvető működési kereteit meghatározó dokumentumok,^[12] melyek válsághelyzet esetében sem mellőzhetők.

A belső ellenőrzés ebben a helyzetben a hiányzó kontrollok helyett tud cselekedni, azokat ki tudja vizsgálni, és tud a vezető felé jelzést tenni, ha valami kijávitandó van. Tud azonnali segítséget, tanácsot nyújtani. Ez biztosíthatja – többek között – ilyen helyzetekben az átlátható és számonkérhető működést. A belső ellenőrzés rövid és hosszú távon egyaránt segíteni tud a kockázatok^[13] azonosításában, és tudja azonosítani az azonnali beavatkozást igénylő folyamatokat.^[14] De a belső ellenőrzés hosszú távon is, illetve a krízishelyzet elmúltát követően is fontos szerepet tölt be a korrupció-, illetve visszaélés-megelőzés szervezeten belüli biztosításában. Legyen ez akár az integritás-tudatosság megerősítésében vállalt szerepe.^[15]

III. A SZERVEZETI INTEGRITÁS MEGTEREMTÉSE ÉS JELENTŐSÉGE

A szervezeti integritás megteremtésének egyik első lépése a szervezet értékrendjének és alapvető célkitűzéseinek a kinyilvánítása. Mindehhez természetesen az is hozzátartozik, hogy számos területen jogszabályi előíráson nyugszik bizonyos etikai elvárások rögzítése (pl. hivatásetikai kódex), illetve számonkérése. E tanulmány keretében elsődlegesen a jogszabályban előírt elvárásokon felül tett vállalásokat hangsúlyozom. Azáltal, hogy a szervezet küldetésnyilatkozatban vagy bármilyen más formában ezt megteszi, kezdődhet meg

[7] ELEMZÉS. Integritás kockázatok és kontrollok újragondolása világjárvány idején, 2021, 5.

[8] ELEMZÉS. Integritás kockázatok és kontrollok újragondolása világjárvány idején, 2021, 21.

[9] Kocziszky – Kardkovács, 2020, 93-94.

[10] Anderson – Turkewitz – Habershon – Bernstein – Recanatini – Al-Dahdah, 2020, 2.

[11] Public Integrity for an Effective COVID-19 Response and Recovery, 2020, 4.

[12] ELEMZÉS. Integritás kockázatok és kontrollok újragondolása világjárvány idején, 2021, 22.

[13] Ld. részletesen: Kocziszky – Kardkovács, 2020, 179.

[14] Public Integrity for an Effective COVID-19 Response and Recovery, 2020, 6.

[15] Public Integrity for an Effective COVID-19 Response and Recovery, 2020, 9.

az értékek és a célok belsővé tétele, valamint az értékek követésének segítése, illetve kikényszerítése, hiszen nyilvánvaló, hogy a szervezet minden alkalmazottjában csak hosszú folyamat eredményeként alakulhat ki ezen értékek és célok iránti elköteleződés.^[16]

Az internalizációs folyamat megvalósulhat személyes (pl. vezetői példamutatás, érzelmi megerősítés) vagy társas befolyásolás (pl. egy közösség elvárása) útján, valamint saját tapasztalatszerzés alapján.^[17] Ezen folyamatnak a része, hogy a szervezet helyett és nevében cselekvő vezetők, alkalmazottak ezen értékrendnek és célkitűzésnek megfelelően cselekedjenek a munkájuk során. Ez azért is jelentős, mert előfordulhat, hogy a szervezet akár egyetlen tagjának magatartása (pl. munkahelyi zaklatás) is aláássa a szervezet iránti bizalmat.^[18]

Az nyilvánvalóan a valóságtól elrugaszkodott elképzelés, hogy a szervezet minden alkalmazottja minden helyzetben – a saját érdekeivel is szembe menve – a szervezet érdekeinek szem előtt tartásával fog eljárni. Emiatt van szükség az értékek követésének segítésére (pl. a vezető próbálja megóvni a beosztottakat az olyan helyzetektől, amely esetében ez a „kísértés” fennáll), valamint végső soron a kikényszerítésre, amely többek között a személyes felelősségre vonást jelenti. Azért hangsúlyozom ki, hogy a kikényszerítésre csak legvégső esetben kerülhet sor, mert a belső elköteleződés mindig ellentétben áll a külső kényszerrel, de tekintettel arra, hogy itt egy szervezetnek az integritásáról beszélünk, ezért ez megkerülhetetlen.^[19]

A célok és értékek mentén történő cselekvés elsősorban a bűncselekmények megelőzését és felderítését szolgálja. Így jellemzően a szervezetek eljárásokat dolgoznak ki a bűncselekmények jelzésére, rendszeresen értékeli bűncselekmények kockázatát, anonim tanácsadási és bejelentési rendszert működtetnek, felelős személyeket neveznek ki.^[20]

Az érték követés előtérbe helyezése magával hozza a szabályok felülvizsgálatát (pl. felesleges szabályozás hatályon kívül helyezése) vagy azok „más” olvasatát (ilyenkor a dolgozók nem azért tartják be a szabályokat, mert kötelező, hanem, mert úgy tartják helyesnek).^[21]

Jogszabály egyébként rögzíti a vezető azon feladatát, hogy a szervezeti integritásra törekedjen: meghatározza a szervezeti integritást sértő események kezelésének eljárásrendjét, valamint működtessen az integritási kockázatokat is vizsgáló integrált kockázatkezelési rendszert.^[22] Emellett olyan kontrolltevékenységeket alakítson ki, amely erősíti a szervezet integritását,^[23] valamint

[16] Pulay, 2021, 17.

[17] Pulay, 2021, 18.

[18] Pulay, 2021, 19.

[19] Pulay, 2021, 20.

[20] Pulay, 2021, 23-24.

[21] Pulay, 2021, 41.

[22] 370/2011. (XII. 31.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Bkr.) 7. §.

[23] Bkr. 8. § (1) bek.

olyan kontrollkörnyezetet biztosítson, amelyben „világos a szervezeti struktúra, a folyamatok átláthatóak, egyértelműek a felelősségi, hatásköri viszonyok és feladatok, meghatározottak, ismertek és elfogadottak az etikai elvárások a szervezet minden szintjén” és „biztosított a szervezeti célok és értékek irányában való elkötelezettség fejlesztése és elősegítése”.^[24]

IV. A BELSŐ ELLENŐRZÉS MINT AZ INTEGRITÁSMENEDZSMENT RÉSZE

Az integritásmenedzsment funkciója, azon túl, hogy meghatározza a szervezeti integritásra vonatkozó előírásokat, összehangolja a szervezet tagjainak tevékenységét és ezáltal biztosítja a szervezeti kultúra egységét, magában foglalja a szervezeti értékeknek való megfelelés nyomon követését, és, amennyiben szükséges, a szervezeti értékeket kikényszerítését (integritásirányítás kontrollja).^[25]

Az integritásirányítás (integritáskontroll) részeként meg kell említenem az integritást elősegítő eszközöket (pl. küldetésnyilatkozat, magatartási kódex, összeférhetlenségi előírások, a dolgozók kiválasztására vonatkozó rendelkezések, ajándékok elfogadásának szabályozása stb.), az integritást támogató eljárásokat (pl. kockázatelemzés, beszámoló, képzés), valamint az integritást koordináló szervezeti megoldásokat (pl. integritási tanácsadó, integritáskontrollok működésének önértékelése, belső ellenőr, könyvvizsgáló). Tág értelemben véve az integritáskontroll fogalmába nemcsak a kontroll eljárásokat és szervezeti megoldásokat értjük, hanem ide tartozik a szervezeti kultúra épp úgy, mint a vezetés stílus.^[26]

Az integritáskontrollokon túl fontos arra is utalnom, hogy ezek külső és belső értékelése elengedhetetlen a megfelelő működéshez. Az önértékelésen túl a belső ellenőrzés e ponton jut szerephez. A belső ellenőrzésnek így feladata, hogy bizonyos időközönként ellenőrizze a szervezeti integritás megvalósulását, mely ugyan új témát jelent a belső ellenőrzés számára, de az ellenőrzés módszere, típusa változatlan.

A belső ellenőrzés^[27] a szervezetek saját, belső védelmi megoldása,^[28] mely a költségvetési szférában kötelező jellegű.^[29] „A belső ellenőrzés olyan független,

[24] Bkr. 6. § a)-c) és e) pont.

[25] Pulay, 2021, 61-62.

[26] Pulay, 2021, 65.

[27] Jogszabály szerinti definíciója: „független, tárgyilagos bizonyosságot adó és tanácsadó tevékenység, amelynek célja, hogy az ellenőrzött szervezet működését fejlessze és eredményességét növelje, az ellenőrzött szervezet céljai elérése érdekében rendszerszemléletű megközelítéssel és módszeresen értékeli, illetve fejleszti az ellenőrzött szervezet irányítási és belső kontrollrendszerének hatékonyságát” (Bkr. 2. § b) pont).

[28] Kocziszky – Kardkovács, 2020, 14.

[29] 2011. évi CXCV. törvény (a továbbiakban: Áht.) 70. § (1) bek.

objektív bizonyosságot adó eszköz és tanácsadói tevékenység, amely értéket ad a szervezet működéséhez, és javítja annak minőségét. Módszeres és szabályozott eljárással értékeli és javítja a kockázatkezelési, a kontroll- és az irányítási folyamatok hatékonyságát, ezáltal segíti a szervezeti célok megvalósítását.”^[30] A belső ellenőrzés a napi munkafolyamatokba ágyazva működik, és nemcsak a múltbeli hiányosságok, jogszabályszegések jövőbeli kiküszöbölésére alkalmas (bizonyosságot adó tevékenység^[31]), hanem az operatív tevékenységek során felmerülő kérdések, problémák tekintetében is segítséget nyújt (tanácsadó tevékenység)^[32], mindezt a tárgyilagosság követelményének szem előtt tartásával.

Az önkormányzati működést érintően a polgármesteri hivatal jegyzője (közös hivatalt alkotó önkormányzatok képviselő-testületeinek döntése alapján a közös hivatal jegyzője) köteles a belső ellenőrzést megszervezni és működtetni.^[33] Itt fontos megjegyezni, hogy belső ellenőrzés nemcsak a helyi önkormányzatnál, mint önálló jogi személynél valósulhat meg, hanem az önkormányzati fenntartású intézményeknél, a helyi önkormányzat irányítása alá tartozó, köztulajdonban álló gazdasági társaságnál, a saját vagy az irányítása, felügyelete alá tartozó költségvetési szerv használatába, vagyonkezelésébe adott nemzeti vagyonnal való gazdálkodás tekintetében, vagy pedig az irányító szerv által nyújtott költségvetési támogatások felhasználásával kapcsolatosan a kedvezményezetteknel és a lebonyolító szerveknel (együttesen: irányító szervek belső ellenőrzés).^[34] A polgármesteri hivatal és más költségvetési szerv esetében a költségvetési szerv vezetője (a hivatal esetében ez a jegyző) gondoskodik a belső kontrollrendszer működtetéséről, beleértve a belső ellenőrzés megszervezését is.^[35] A belső ellenőrzést belső ellenőrrel^[36] vagy belső ellenőrzési feladatot ellátó szervezeti egységgel^[37] lehet megszervezni.^[38]

[30] Kocziszky – Kardkóvács, 2020, 14.

[31] „e) bizonyosságot adó tevékenység: belső ellenőrzési tevékenység, amelynek során a belső ellenőr objektív értékelést nyújt egy adott folyamatról, rendszerről, eljárásról, és az ellenőrzési program végrehajtása során tett megállapításokat, következtetéseket és javaslatokat ellenőrzési jelentésbe foglalja” (Bkr. 2. § e) pont).

[32] „r) tanácsadó tevékenység: a költségvetési szerv vezetője részére nyújtott olyan hozzáadott értéket eredményező szolgáltatás, amelynek jellegét és hatókörét a belső ellenőrzési vezető és a költségvetési szerv vezetője a megbízáskor közösen írásban vagy szóban határozza meg anélkül, hogy a vezetői felelősséget a belső ellenőr magára vállalná” (Bkr. 2. § e) pont).

[33] Áht. 70. § (1) bek., 2011. évi CLXXXIX. törvény (a továbbiakban: Möt.v.) 119. §(3)-(4) bek., Bkr. 2. § n) pont nb) alpont.

[34] Áht. 70. § (1) bek.

[35] Áht. 70. § (1) bek., Möt.v. 119. § (4) bek.

[36] A belső ellenőr állhat a szervezet alkalmazásában vagy lehet külsős személy vagy szervezet (Bkr. 2. § a) pont).

[37] Bkr. 15. § (2) bek.

[38] Ha a költségvetési szerv gazdasági szervezettel nem rendelkezik, annak a belső ellenőrzését a gazdasági szervezetének feladatait ellátó költségvetési szerv vagy az irányító szerv által kijelölt szerv végzi (Bkr. 15. § (4) bek.).

A belső ellenőrzés sajátja, hogy a bizonyosságot adó és tanácsadó tevékenysége keretében a jogszabályoknak és belső szabályzatoknak való megfelelést, a tervezést, gazdálkodást és a közfeladatok ellátását vizsgálva jogi és más szakmai érvekkel megfelelően alátámasztott, ezáltal hasznosítható megállapításokat és javaslatokat fogalmaz meg a költségvetési szerv vezetője részére,^[39] aki arra intézkedési tervet készít.

V. A BELSŐ ELLENŐRZÉSI MUNKA

A belső ellenőrzési munka ugyan a költségvetési szerv vezetője, illetve helyi önkormányzat esetén a képviselő-testület által elfogadott éves ellenőrzési terv alapján zajlik (tartalmazva többek között a tervezett ellenőrzéseket, annak tárgyát, az ellenőrzési időszakot és a tervezett ellenőri napok számát),^[40] biztosítva ezáltal a kiszámítható ellenőrzési munkát, de a belső ellenőrzési feladatot ellátóknak azzal is számolni kell, hogy az év során merül fel igény terven felüli ellenőrzésre. Ez – amennyiben valóban indokolt – a tervben szereplő valamely ellenőrzés terhére történhet csak. Ebben az esetben az ellenőrzési terv módosításra szorul.^[41]

Ha az ellenőrzéseket vesszük, akkor a szervezeti integritás ellenőrzése vonatkozásában az ellenőrzés három alaptípusa jön számításba: a megfelelőségi, a teljesítmény- és a pénzügyi ellenőrzés.

A megfelelőségi ellenőrzés során e témakör vonatkozásában a belső ellenőrzést vizsgálhatja, hogy a szervezet létrehozta-e a jogszabály által kötelezően előírt, illetve az integritási kockázati szintje által indokolt kontrollokat,^[42] ezt megfelelő tartalommal tette-e, és azok szerint működik-e.^[43] E körben kiemelem, hogy a belső ellenőrzés megvizsgálhatja, hogy az ellenőrzött létrehozott a kötelező kontrollokon felül egyéb kontrollokat, ezt az ellenőrzés során értékelheti.

A teljesítmény-ellenőrzés rendszeralapú megközelítése esetén a szervezet által létrehozott integritásirányítási alrendszernek a szervezeti értékek követésének elősegítését és kikényszerítését célzó működésének megléte, vagy – szűkebb értelemben – a korrupció és az egyéb visszaélések megakadályozása vizsgálható olyan szervezetnél, ahol kialakították már az integritásirányítás kereteit. Eredményalapú megközelítés esetén a vizsgálat az integritásirányítási alrendszer vagy annak egyes elemeinek eredményességére, gazdaságosságára, hatékonyságára fókuszál, amely előfeltételezi, hogy a szervezet meghatározott eredménycélokat vagy az értékekhez célokat és indikátorokat rendelt. A teljesítmény-ellenőrzés problémaalapú megközelítése esetén a belső ellenőrzés egy

[39] Áht. 70. § (2) bek.

[40] Bkr. 22. § (1) bek. b) pont és 31. § (4) bek.

[41] Bkr. 56. § (5) bek.

[42] Ld. Bkr. 6. § (1) bek. és 8. § (1) bek.

[43] Pulay, 2021, 238.

integritási hiányosság okait tárja fel, amelyet akkor célszerű megtenni, ha jelzés érkezik valamilyen hiányosság, szabálysértés fennállásáról.

A pénzügyi ellenőrzés jelen esetben a megfelelési ellenőrzéssel mutat szoros kapcsolatot, mert az a szervezeti integritás tekintetében arra terjed ki elsődlegesen, hogy a szervezet megfelelő kontrollokkal, különösen integritáskontrollokkal a lehető legkisebbre csökkentette-e a csalás lehetőségét.^[44]

A belső ellenőr a vizsgált témakört érintően széleskörű ismeretekkel kell, hogy rendelkezzen. Nemcsak a szakmai háttér ismerete, a jogszabályok és legújabb számviteli és egyéb standardok alkalmazása követelmény (sőt manapság már az informatikai tudás is elengedhetetlen), hanem a „jó” belső ellenőr megfelelő kompetenciákkal is bír. Az esetet a legapróbb részletekig ismernie kell, ugyanakkor tudnia kell azt rendszerben is látni.^[45]

Amellett, hogy jogszabályokkal alátámasztott megállapításokat tesz a belső ellenőr, az is fontos, hogy a szervezet működésével kapcsolatos elvárásokat, értékeket, célkitűzéseket is figyelembe vegye, illetve megfogalmazza. Fontos azonban e körben kiemelni, hogy a jogszabályokkal alá nem támasztott, csak az erkölcsi vagy egyéb nem normatív követelmények revizor általi megfogalmazása ajánlás szintjén maradhat csak. Itt is lényeges azonban annak alátámasztása, hogy az milyen előnyökkel jár az ellenőrzött számára, milyen módon védi meg a kockázatokkal szemben.

A „beszerzett bizonyítékok” tükrében és az észrevételek egyeztetése körében az érvek-ellenérvek elhangzása után a belső ellenőr végső megállapításait és javaslatait a jelentés tartalmazza, melyet az ellenőrzöttnek és érintettnek követnie kell. A vizsgálat tárgyát a revizor holisztikus szemléletmóddal közelíti meg,^[46] és saját belső meggyőződése alapján, nem külső, szubjektív körülményeknek megfelelően „ítél”.

A jelentés(tervezet) birtokában az érintettek szükség esetén intézkedési tervet készítenek, a felelős és határidő megjelölésével.^[47] Az intézkedési terv jóváhagyását követően az érintettek kötelesek végrehajtani az intézkedési tervben foglaltakat, melyről a belső ellenőrzési vezető felé be kell számolniuk.^[48]

VI. ZÁRÓ GONDOLATOK

Természetesen számos ellenőrzési megoldás létezik és működik a belső ellenőrzés mellett és azzal együtt, úgy, mint a vezetői ellenőrzés (akár a kiadmányozási jog, a kötelezettségvállalás és az utalványozás rendje során), pénzügyi bi-

[44] Pulay, 2021, 238-241.

[45] Jackson, 2020, 37.

[46] Munteanua - Zaharia, 2014, 2242.

[47] Bkr. 45. § (2)-(3) bek.

[48] Bkr. 46. § (1) bek.

zottság^[49] vagy tulajdonosi ellenőrzés. A belső ellenőrzés azonban egy autonóm, független és heterogén terület. Függetlenségét garantálja, hogy közvetlenül a költségvetési szerv vezetője alá tartozik, és a belső ellenőr belső ellenőrzési tevékenységen kívül más tevékenységbe nem vonható be.^[50]

A belső ellenőrzés mindig egy adok-kapok viszony. A cél elsősorban a kisebb-nagyobb pénzügyi, jogi és egyéb szabálytalanságok megelőzése és kiküszöbölése, és ezáltal a szervezet szolgálata.^[51] Belső ellenőrzés esetében fontos, hogy az ellenőrzött vagy ellenőrzéssel nem érintett szerv vagy szervezeti egység is bizalommal forduljon a belső ellenőr felé, ha bármilyen kérdése vagy problémája van. A belső ellenőr a szervezet vezetőit (és nemcsak az első számú vezetőjét) felkészíti és ezáltal megvédi a külső ellenőrzések súlyosan negatív megállapításaitól.^[52]

Egy, a közzszférában tevékenykedő szervezetnek nem lehet belügye, hogy milyen értékek mentén munkálkodik. Az integritásszemlélet az egyének útján a szervezet által érvényesül, mely a közös felelősségen alapszik.^[53] Azt kell látni, hogy az „integritás egy minőség, amely a bizalmat erősíti, nem pedig bürokrácia”.^[54] Ez lehetővé teszi, hogy az azonnali válaszlépést igénylő, de sok esetben szabályozatlan helyzetekben a reziliencia jegyében tudjon cselekedni a szervezet.^[55] Az is nyilvánvaló, hogy ezen válsághelyzeteknek nemcsak rövidtávú intézkedést igénylő hatásai vannak, hanem hosszútávon is átgondolást igényel az integritásalapú szemlélet.^[56]

Ennek pedig számos összetevője van. A válsághelyzet okozta kihívások felvetették többek között a bürokráciacsökkentés szükségességét,^[57] mely időről időre megjelenik mint fontos célkitűzés, de talán az ilyen kellő rugalmasságot, és egyúttal fontos jogi-etikai elvárásokat megkövetelő, azonnali döntést igénylő helyzetek még jobban alátámasztják ennek az indokoltságát. A digitalizáció térnyerésének fontosságát sem lehet kellőképpen hangsúlyozni akkor, amikor a járványveszély elkerülésének lehetséges útjait keressük, vagy versenyelőnyre akarunk szert tenni.^[58] Ennek a folyamatos változásnak része a belső ellenőrzés is, mely szintén kénytelen igazodni az új helyzetek által támasztott kihívásokhoz.

[49] A jelenlegi szabályok szerint 2000 fő feletti lakosságszám esetén kötelező a pénzügyi bizottság létrehozása (Mötv. 57. § (2) bekezdés).

[50] Bkr. 18. §

[51] Roussy, 2013, 558.

[52] Roussy, 2013, 562.

[53] Benei, 2020.

[54] ELEMZÉS. Integritás kockázatok és kontrollok újragondolása világvárvány idején, 2021, 5.

[55] Public Integrity for an Effective COVID-19 Response and Recovery, 2020, 1.

[56] Public Integrity for an Effective COVID-19 Response and Recovery, 2020, 5.

[57] Domokos, 2020.

[58] ELEMZÉS. Integritás kockázatok és kontrollok újragondolása világvárvány idején, 2021, 23.

IRODALOM

- Anderson, James – Turkewitz, Joel – Habershon, Alexandra – Bernstein, David – Recanatini, Francesca – Al-Dahdah, Edouard: Ensuring Integrity in Governments' Response to COVID-19, 2020. (Elérhető: https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/33705/Ensuring_Integrity_in_the_Government_Response_to_COVID19-April%202020.pdf?sequence=7. Letöltés ideje: 2022. március 17.). DOI: <https://doi.org/10.1596/33705>.
- Arena, Marika (2013): Internal audit in Italian universities: An empirical study. In: *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2013/93. sz. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.10.155>.
- Benei Dóra (2020): Az integritásvizsgálatok szerepe a korrupció elleni küzdelemben. In: *Ügyészek Lapja*. 2020/2-3. sz. (Elérhető: <http://ugyeszeklapja.hu/?p=2865>. Letöltés ideje: 2022. október 20.).
- Domokos László: Ne az ellenőrzést, hanem a bürokráciát csökkentsük!, 2020. (Elérhető: <https://www.domokoslaszlo.com/hirek/ne-az-ellenorzeszest-hanem-a-burokraciát-csokkentsuk>. Letöltés ideje: 2022. március 17.).
- ELEMZÉS. Integritás kockázatok és kontrollok újragondolása világjárvány idején. Állami Számvevőszék, Budapest, 2021. (Elérhető: https://www.aszhirportal.hu/storage/files/files/Elemz_s_integritas_kockazatok_vilagjarvany.pdf?download=true. Letöltés ideje: 2022. március 17.).
- Jackson, Russell A. (2020): Forming Today's Internal Audit Function. In: *Internal Auditor*. February 2020.
- Kocziszky György – Kardkovács Kolos (2020): *A compliance szerepe a közösségi értékek és érdekek védelmében*. Akadémiai Kiadó, Budapest. DOI: <https://doi.org/10.1556/9789634545972>.
- Munteanu, Victor – Zaharia, Dragos Laurentiu (2014): Current Trends in Internal Audit. In: *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2014/116. sz. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.551>.
- Public Integrity for an Effective COVID-19 Response and Recovery, 2020. (Elérhető: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=129_129931-ygq2xb8qax&title=Public-Integrity-for-an-Effective-COVID-19-Response-and-Recovery. Letöltés ideje: 2022. október 23.). DOI: <https://doi.org/10.1787/a5c35d8c-en>.
- Pulay Gyula (2021): *Integritásmenedzsment*. Akadémiai Kiadó, Budapest. DOI: <https://doi.org/10.1556/9789634546320>.
- Roussy, Mélanie (2013): Internal auditors' roles: From watchdogs to helpers and protectors of the top manager. In: *Critical Perspectives on Accounting*. 2013/24.

JOGFORRÁSOK

- Az államháztartásról szóló 2011. évi CXCV. törvény.
- Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény.
- A költségvetési szervek belső kontrollrendszeréről és belső ellenőrzéséről szóló 370/2011. (XII. 31.) Korm. rendelet.

GYURITA ERZSÉBET RITA

*egyetemi adjunktus**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

A hatósági döntések elleni fellebbezés korlátozása, kizárása

ABSZTRAKT

A korábbi eljárási kódexek jogorvoslati rendszerében a fellebbezés, a közigazgatási szervezeten belüli (belső) jogorvoslat volt az általános jelleggel (az eljárási kódex hatálya alá tartozó minden ügyben, kivéve, ha törvény kizárta) igénybe vehető, rendes jogorvoslat a bírósági felülvizsgálattal, a közigazgatási szervezeten kívüli (külső) jogorvoslattal szemben. A nem jogerős és nem végrehajtható döntések (egyedi közhatalmi aktusok) ellen benyújtott fellebbezés, az ún. előrehozott jogvédelem megelőzte a döntés bírósági felülvizsgálatát, a bírói jogvédelmet, illetve a bírósági felülvizsgálatnak feltétele volt a fellebbezési jog kimerítése.

A fellebbezésre vonatkozó általános szabályok – a bírósági felülvizsgálatra^[1] vonatkozó szabályokhoz képest – majdnem 60 évig alig módosultak, 2010 után azonban jelentősebb mértékben változtak a bürokráciacsökkentés okán, a fellebbezés általános jellege gyengült, a törvény kizárta a fellebbezést egyre több hatósági ügytípusban, és bírósági felülvizsgálatot biztosított az elsőfokú hatósági döntés ellen.

Az új eljárási kódex, az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény (a továbbiakban: Ákr.) jelentős mértékben átalakította az Alaptörvényben rögzített jogorvoslati jog^[2] érvényesítését biztosító kérelemre induló jogorvoslati eljárások rendszerét. Az Ákr. szabályozási logikája szerint a közigazgatási per általános jellegű (az Ákr. hatálya alá tartozó minden hatósági ügyben igénybe vehető), rendes jogorvoslattá, a fellebbezés kivételes jellegű (törvény kifejezett megengedő rendelkezése alapján), rendkívüli, szűk körben igénybe vehető jogorvoslattá vált. A jogorvoslati átalakult, az előrehozott jogvédelem kivételessé vált, visszaszorult a bírói jogvédelemmel szemben. A bíróság feladata a hatékony jogvédelem biztosítása a hatósági döntéssel megvalósított jogsértéssel szemben.

Kulcsszavak: jogorvoslat ■ fellebbezés ■ előrehozott jogvédelem
■ bírósági felülvizsgálat ■ közigazgatási per

[1] Ld. részletesebben Gyurita, 2022, 175-183.

[2] Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) XXVIII. cikk (7) bekezdés.

I. A FELLEBBEZÉS SZABÁLYOZÁSA A KORÁBBI ELJÁRÁSI KÓDEXEKBEN

1. A fellebbezés szabályozása az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvényben (a továbbiakban: Et.)

Az első eljárási kódex, az Et. több kérelemre igénybe vehető jogorvoslati eszközöt szabályozott: a) fellebbezés, b) államigazgatási határozat megtámadása bíróság előtt, c) panasz (1957. X. 1. – 1977. III. 29.), d) felülvizsgálati kérelem (1977. III. 30. – 1991. VII. 26.). Az Et. a kérelemre induló jogorvoslati eljárásokat nem egy, hanem több fejezetben szabályozta, a fellebbezés önálló fejezetben került szabályozásra (V. fejezet: A határozatok megsemmisítése vagy megváltoztatása a fellebbezési eljárás során).

A fellebbezés belső jogorvoslat volt, az államigazgatási szerv határozatát – a fellebbezés kapcsán – a másodfokú szerv (felettes államigazgatási szerv) vizsgálta felül, a jogorvoslati kérelem elbírálása, a határozat felülvizsgálata, illetve orvoslása az államigazgatási szervezeten belül történt.

A fellebbezés rendes jogorvoslati eszköz volt, hiszen az elsőfokú nem jogerős határozat tekintetében a fellebbezés volt az általános jelleggel igénybe vehető, elsődleges jogorvoslati eszköz. A többi, kérelemre igénybe vehető jogorvoslati eszközhöz képest a fellebbezésnek primátusa volt. Egyrészt az államigazgatási határozat bíróság előtti megtámadásának feltétele volt a fellebbezési jog kimerítése, másrészt a fellebbezési határidőn belül előterjesztett panaszt fellebbezésnek kellett tekinteni. Továbbá, nem kellett a panaszt elbírálni, ha az ügyfél nem fellebbezett – vagy fellebbezett, de a fellebbezése még nem került elbírálásra.

A fellebbezés nem volt jogcímhez kötve, bármely okból, jog- és érdeksérelem miatt is lehetett fellebbezni. A fellebbezőnek nem kellett konkrét jogszabálysértést megjelölni, nem kellett indokolni sem a „sérelmét”, illetve a fellebbezés benyújtását, továbbá új tényállítások és bizonyítékok korlátlanul felhozhatóak voltak a fellebbezésben.^[3] A fellebbezés benyújtásának jogi hatása, hogy a végrehajtásra halasztó hatálya volt, kivéve, ha azonnali végrehajtás elrendelésére került sor.

A fellebbezésre az volt jogosult, akinek jogát a határozat sértette. A fellebbezés egyfokú volt, fellebbezéssel támadható döntés volt az elsőfokú nem alaki jogerős érdemi határozat, a másodfokú határozat ellen nem volt helye fellebbezésnek. Az érdemi döntést megelőző, ún. nem érdemi határozatok a fellebbezhetőség szempontjából két csoportra oszlottak: a) önállóan fellebbezhető nem érdemi határozatok, b) önállóan nem fellebbezhető nem érdemi határozatok. Utóbbi azt jelentette, hogy az érdemi határozatot megelőző határozatot (közbenő határozatot) csak az érdemi határozat ellen előterjesztett fellebbezésben lehetett megtámadni, kivéve, ha jogszabály megengedte a külön fellebbezést a nem érdemi határozat ellen.

[3] Toldi, 1959, 187-188.; Kilényi et al., 1976, 333-334.

Az Et. is tartalmazott már a fellebbezést kizáró szabályokat, kizárt volt a fellebbezés az alábbi határozatok esetén:

- a. törvény, törvényerejű rendelet vagy minisztertanácsi rendelet kizárta,
- b. az ügyben elsőfokon a Minisztertanács vagy annak tagja járt el.

A fellebbezés határidőhöz volt kötve, az Et. szubszidiárius módon szabályozta a fellebbezési határidőt, a határozat közlésétől számított 15 napon belül lehetett fellebbezni, ha jogszabály eltérően nem rendelkezett.

A fellebbezés feltételeken devolutív (átszármasztató) hatályú jogorvoslat volt, amennyiben a megtámadott határozatot hozó államigazgatási szerv – a fellebbezés okán – nem élt az önkorrekció lehetőségével, akkor a fellebbezés tárgyában a felettes államigazgatási szerv (másodfokú szerv) döntött.^[4] Ha a megtámadott határozatot hozó államigazgatási szerv egyetértett a fellebbezéssel, akkor önkorrekcióval élt, a megtámadott határozatot a fellebbezésben foglaltaknak megfelelően visszavonta vagy módosította, kijavította vagy kiegészítette, illetőleg a fellebbezési kérelemmel egyező ügyési óvás esetén azt hatályon kívül helyezte vagy módosította. Amennyiben a megtámadott határozatot hozó államigazgatási szerv nem élt önkorrekcióval, akkor a fellebbezést fel kellett terjesztenie a másodfokon eljáró szervhez az ügyre vonatkozó összes irattal.

A fellebbezés kapcsán teljes aktus-felülvizsgálatra került sor, a felettes államigazgatási szerv (másodfokú szerv) nem volt kötve a fellebbezéshez, a fellebbezéssel megtámadott határozatot és a döntéshozatali eljárást teljes egészében felülvizsgálta tekintet nélkül arra, hogy ki és milyen indokkal fellebbezett.^[5]

A másodfokú szerv a fellebbezés kapcsán az alábbi döntéseket hozhatta: a fellebbezéssel megtámadott elsőfokú határozatot a) helybenhagyta, b) megváltoztatta, c) megsemmisítette, vagy d) megsemmisítette, és új eljárásra utasította az elsőfokon eljáró államigazgatási szervet. A másodfokú szerv helybenhagyta az elsőfokú határozatot, amennyiben a fellebbezés megalapozatlan volt. A másodfokú szervnek kasszációs (megsemmisítési) és reformatórius (megváltoztatási) joga is volt. A másodfokú szerv a nem orvosolható hibában szenvedő határozatot (pl. hatáskör hiányában hozott határozat) megsemmisítette, az orvosolható hiba esetén a határozatot megváltoztatta (részben vagy egészben) vagy megsemmisítette, és új eljárásra utasította az elsőfokon eljáró szervet. A megváltoztatás történhetett az ügyfél javára (reformatio in melius) és hátrányára (reformatio in peius) is.^[6]

A másodfokú szerv fellebbezés kapcsán hozott másodfokú határozata ellen további jogorvoslati eszközöket lehetett igénybe venni. A másodfokú határozatot a bíróság előtt keresettel csak akkor lehetett támadni, ha törvény, törvényerejű rendelet, illetőleg minisztertanácsi rendelet megengedte. Amennyiben a másodfokú határozat bíróság előtti megtámadását jogszabály nem tette lehetővé, akkor panasszal lehetett élni az érdemi határozat ellen.

[4] Toldi, 1959, 196-198.

[5] Toldi, 1959, 208-209.; Kilényi et al., 1976, 346-347.

[6] Toldi, 1959, 204-209.

2. A fellebbezés szabályozása az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény módosításáról és egységes szövegéről szóló 1981. évi I. törvényben (a továbbiakban: Áe.)

Az Áe. a kérelemre induló jogorvoslati eszközöket és a hivatalbóli jogorvoslás eszközeit – az Et.-től eltérően – egy fejezetben szabályozta (VII. fejezet: Jogorvoslatok). Az Áe. hatálybalépésekor ugyanazokat a jogorvoslati eszközöket tartalmazta, amelyeket már az Et. is tartalmazott: a) fellebbezés, b) államigazgatási határozat bírósági felülvizsgálata, c) felülvizsgálati kérelem. Az Áe. fellebbezésre vonatkozó rendelkezései minimális mértékben módosultak, kiegészültek az Et. fellebbezésre vonatkozó rendelkezéseivel képest.

A módosítások közül kiemelendő, hogy a fellebbezésre jogosultak kapcsán az Áe. kimondta, fellebbezésre jogosult egyrészt az *ügyfél*, másrészt, akire a határozat rendelkezést tartalmaz. Továbbá a fellebbezéssel megtámadható döntésekre vonatkozó szabályozás kiegészítésre került azzal, hogy a szakhatóság állásfoglalása (határozat részét képezte) csak az érdemi határozat elleni fellebbezésben volt támadható, kivéve, ha a külön fellebbezést jogszabály megengedte.

3. A fellebbezés szabályozása a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvényben (a továbbiakban: Ket.)

A Ket. a jogorvoslás két formáját, a kérelemre induló jogorvoslati eljárásokat és a hivatalbóli döntés-felülvizsgálati eljárásokat – az Áe. szabályozásával egyezően – egy fejezetben szabályozta (VII. fejezet). A kérelemre induló jogorvoslati eljárások típusai: a) fellebbezési eljárás, b) bírósági felülvizsgálat, c) újrafelvételi eljárás, d) méltányossági eljárás (hatálytalan 2009. X. 1. napjától), e) Alkotmánybíróság határozata alapján indítható eljárás (hatályos 2012. I. 1. napjától), továbbá f) mind kérelemre, mind hivatalból lehetséges volt a kijavítás, kicserélés és kiegészítés (2009. X. 1. napjától átkerül a IV. fejezetbe). A Ket. is szabályozta – az Et. és az Áe. által korábban már szabályozott – fellebbezést és bírósági felülvizsgálatot, a bírósági felülvizsgálat feltétele volt továbbra is a fellebbezési jog kimerítése.

A Ket.-nek a fellebbezésre vonatkozó általános szabályai terminológiája változott az Et.-től és az Áe.-től részben eltérő terminológia miatt. A Ket. többször módosításra került, ami érintette a jogorvoslati rendszert, illetve a fellebbezést is, a fellebbezés korlátozása elkezdődött.

A fellebbezés belső jogorvoslat volt, a közigazgatási hatóság döntését – a fellebbezés okán – egy másik hatóság vizsgálta felül, tehát a jogorvoslati kérelem elbírálása, a még nem jogerős és végrehajtható döntés felülvizsgálata, illetve a sérelem (hiba) orvoslása a közigazgatási szervezeten belül történt.

A fellebbezés maradt továbbra is – az Et. és az Áe. rendelkezéseivel egyezően – a rendes jogorvoslati eszköz, hiszen az elsőfokú nem jogerős döntés tekinte-

tében a fellebbezés volt az első, általánosan igénybe vehető jogorvoslati eszköz, kivéve, ha törvény kizárta.

A fellebbezés – az Et. és az Áe. rendelkezéseivel egyezően – továbbra sem volt jogcímhez kötve, bármely okból lehetett fellebbezni, a fellebbezőnek nem kellett konkrét jogszabálysértést megjelölni. A Ket. hatálybalépésekor – az Et. és az Áe. rendelkezéseivel egyezően – nem tartalmazott tartalmi követelményeket a fellebbezés kapcsán, fellebbezést továbbra sem kellett indokolni, a fellebbezésben új tények és bizonyítékok továbbra is felhozhatóak voltak. Amennyiben a fellebbezésre jogosult a döntés közlését követően, fellebbezési határidőn belül sérelmezte az elsőfokú döntést, illetve kérte orvoslását (akár indokolás nélkül), akkor azt fellebbezésnek kellett tekinteni.

Megjegyzendő, hogy a Ket. fellebbezés tartalmára vonatkozó szabályai később szigorodtak. Egyrészt megjelent az indokolási kötelezettség, indokolni kellett a fellebbezést. Másrészt nem lehetett korlátlanul új tényekre hivatkozni, ugyanis már nem lehetett olyan új tényre hivatkozni, amelyről az ügyfélnek a döntés meghozatala előtt tudomása volt.^[7]

A fellebbezés benyújtásának jogi hatása egyrészt az volt, hogy a fellebbezéssel megtámadott határozatban foglalt jogokat nem lehetett gyakorolni. Másrészt a döntés végrehajtásra halasztó hatálya volt, kivéve, ha a döntés fellebbezésre tekintet nélküli végrehajtására került sor.

Fellebbezésre volt jogosult a) az ügyfél, b) az eljárás egyéb résztvevője, valamint c) az ügyfélnek és eljárás egyéb résztvevőjének nem minősülő személy vagy szervezet, akire a döntés rendelkezést tartalmazott.

A fellebbezés egyfokú volt továbbra is. Fellebbezéssel támadható döntés egyrészt az elsőfokú nem jogerős határozat, másrészt az elsőfokú végzés, a végzések azonban a fellebbezhetőség szempontjából két csoportra oszlottak: a) önállóan fellebbezhető végzések, valamint b) önállóan nem fellebbezhető végzések. Utóbbi azt jelentette, hogy a végzés csak a határozat elleni fellebbezésben megtámadható. A másodfokú döntés ellen nem volt helye fellebbezésnek.

A Ket. is rendelkezett a fellebbezés kizárásáról, kizárt volt a fellebbezés az alábbi döntések esetén a Ket. hatályba lépésekor:

- a. ha az ügyben törvény az elsőfokú közigazgatási döntés bírósági felülvizsgálatát teszi lehetővé,
- b. az ügyfelek részéről, a közöttük létrejött egyezséget jóváhagyó határozat ellen,
- c. a méltányossági kérelem tárgyában hozott határozat ellen.

Megjegyzendő, hogy a fellebbezés általános jellege gyengült, hiszen egyre több olyan döntés volt, amely ellen kizárta a jogalkotó a fellebbezési lehetőséget, a Ket. hatályon kívül helyezések már 8 pontban kerültek szabályozásra ezek az esetkörök.^[8]

[7] 2015. évi CLXXXVI. törvény a közigazgatási bürokráciacsökkentéssel összefüggő törvénymódosításokról (a továbbiakban: Módtv.) 104. §.

[8] Ld. Ket. 100. § (1) bekezdés (2017.XII.31. napján hatályos állapot).

A fellebbezési határidőt a Ket. – a korábbi eljárási kódexek szabályozásával egyezően – szubszidiárius módon szabályozta, eszerint a közléstől számított 15 nap volt a fellebbezésre rendelkezésre álló határidő, törvény vagy kormányrendelet azonban eltérően rendelkezhetett, rövidebb vagy hosszabb határidőt is megállapíthatott.

A fellebbezés – a korábbi eljárási kódexek szabályozásával egyezően – feltételesen devolutív hatályú (átszármaztató hatályú) jogorvoslat volt továbbra is, amennyiben a megtámadott döntést hozó hatóság – a fellebbezés okán – nem élt az önkorrekció lehetőségével, akkor a fellebbezés elbírálására jogosult hatóság, ún. másodfokú döntést hozó hatóság döntött.^[9] Ha a megtámadott döntést hozó közigazgatási hatóság egyetértett a fellebbezéssel, akkor önkorrekcióval élt, a megtámadott döntést a fellebbezésben foglaltaknak megfelelően visszavonta vagy módosította, kijavította vagy kiegészítette.

A fellebbezés kapcsán teljes aktus-felülvizsgálatra került sor, a fellebbezés elbírálására jogosult közigazgatási hatóság a fellebbezéssel megtámadott döntést és az azt megelőző eljárást teljes egészében felülvizsgálta, nem volt kötve a fellebbezéshez. Ez azt jelentette, hogy fellebbezésben nem hivatkozott jogszabálysértést, illetve sérelmet is orvosolhatott. Megjegyzendő azonban, hogy az aktus-felülvizsgálat terjedelmét, illetve a teljes aktus felülvizsgálatot – az Et. és az Áe. rendelkezéseitől eltérően – már korlátozta egyrészt a részjogerő jogintézménye, másrészt a súlyosbítási tilalom.^[10]

A Ket. a hatálybalépésekor az Et. és az Áe. rendelkezéseivel egyezően szabályozta a fellebbezés elbírálására jogosult hatóság döntési jogkörét, a fellebbezés kapcsán az alábbi döntéseket hozhatta, a fellebbezéssel megtámadott elsőfokú döntést a) helybenhagyta, b) megváltoztatta, c) megsemmisítette, d) megsemmisítette és új eljárásra utasította az elsőfokon eljáró hatóságot. A fellebbezés elbírálására jogosult hatóságnak kasszációs (megsemmisítési) és reformatórius (megváltoztatási) joga is volt, a nem orvosolható hibában szenvedő döntést megsemmisítette, az orvosolható hiba esetén megváltoztatta a határozatot vagy megsemmisítette a döntést, és új eljárásra utasította az elsőfokon eljáró hatóságot. A bürokrácia-csökkentés kapcsán a „megsemmisítés és új eljárásra utasítás” mint döntési alternatíva jelentősen korlátozásra került, kizárólag abban az esetben volt rá lehetőség, ha a fellebbezés elbírálására jogosult hatóság megállapította, hogy az eljárásba további ügyfél bevonása szükséges.^[11]

A fellebbezés elbírálására jogosult hatóság fellebbezés kapcsán hozott másodfokú döntése ellen – kivéve az elsőfokú döntés megsemmisítése és az elsőfokú hatóság új eljárásra utasításáról rendelkező végzés – további jogorvoslati eszközt lehetett igénybe venni. A másodfokú alaki jogerős döntés a bírósági felülvizsgálatát lehetett kérni.

[9] Szalai, 2013, 207., 217.

[10] Szalai, 2013, 218-219.

[11] A Módtv. 105. §-a módosította a Ket. 105. § (2) bekezdését.

II. A FELLEBBEZÉS SZABÁLYOZÁSA, HELYE AZ ÁKR. JOGORVOSLATI RENDSZERÉBEN

A kérelemre induló jogorvoslati eljárásokat és a hivatalbóli jogorvoslati eljárásokat az Ákr. – az Áe. és a Ket. szabályozási módszerével egyezően – egy fejezetben szabályozza (IX. fejezet: Jogorvoslat). Az Ákr. 2 típusát szabályozza a kérelemre induló jogorvoslati eljárásoknak: a) közigazgatási per, valamint b) fellebbezési eljárás.

Az Ákr. Indokolásában a jogalkotó rávilágít a fellebbezés korlátozásának, kizárásának okaira, indokaira: „A jogorvoslati rendszer kérdésében a törvény jelentős változtatást tűzött ki célul, amely mélyen összefügg a közigazgatási bírósági rendszer kiteljesítésével. A közigazgatási eljárásokra vonatkozó statisztika adatai azt mutatják, hogy az ügyfelek az ügyek elenyésző számában (átlagosan kevesebb, mint 0,5%) nyújtanak be fellebbezést, de ezen ügyek jelentős részében (mintegy 20%-ában) bírói jogorvoslatot is kérnek az ügyfelek, így a megfellebbezett ügyek jelentős hányada bíróság elé kerül. A végleges, már nem támadható döntéshez (a bírói döntéssel létrejövő anyagi jogerőhöz) fűződő érdekek mielőbbi érvényesítése érdekében ezért a törvény hangsúlyváltást irányoz elő: főszabállyá teszi a bírósághoz való közvetlen fordulás lehetőségét (kizárva a fellebbezést), és kivételes esetekben teszi lehetővé a perlést megelőzően a fellebbezést magasabb szintű közigazgatási hatósághoz. A közigazgatási hatósági ügytípusok egyharmadában korábban is kizárt volt a fellebbezés lehetősége.”^[12]

A fellebbezés, a belső jogorvoslat – az Et., az Áe. és a Ket. rendelkezéseitől eltérően – rendkívüli, kivételes jogorvoslati eszközzé vált, hiszen az elsőfokú döntés ellen csak akkor van helye fellebbezésnek, ha törvény (az Ákr. vagy ágazati törvény) kifejezetten megengedi.

A fellebbezés – az Et., az Áe. és a Ket. rendelkezéseivel egyezően – továbbra sincs jogcímhez kötve, bármely okból lehet fellebbezni, tehát a fellebbezésben nem kell jogszabálysértésre hivatkozni. Az Ákr. fenntartja a Ket. szigorított szabályait, egyrészt indokolni kell a fellebbezést. Másrészt nem lehet korlátlanul új tényekre hivatkozni, csak olyan új tényre lehet hivatkozni, amelyről az elsőfokú eljárásban az ügyfélnek nem volt tudomása, vagy arra önhibáján kívül eső ok miatt nem hivatkozott. Végül a fellebbezés tartalma kapcsán az Ákr. már azt is rögzíti, hogy fellebbezni csak a megtámadott döntésre vonatkozóan, tartalmilag azzal közvetlenül összefüggő okból, illetve csak a döntésből közvetlenül adódó jog- vagy érdeksérelemre hivatkozva lehet.

A fellebbezés benyújtásának jogi hatása, hogy a döntés végrehajtására halasztó hatálya van, kivéve, ha a hatóság a döntés azonnali végrehajtását rendeli el, vagy az Ákr. kizárja a halasztó hatályt.

[12] Ákr. Indokolás III/4. pont.

Fellebbezésre jogosult: a) az ügyfél, b) az eljárás egyéb résztvevője, valamint c) akire a döntés rendelkezést tartalmaz.

A fellebbezéssel támadható döntések kapcsán megállapítható, hogy az elsőfokú nem végleges döntés ellen lehet fellebbezni, ha az Ákr. vagy ágazati törvény kifejezetten megengedi, vagyis rendelkezik a fellebbezési lehetőségről. Az Ákr. hatályba lépésekor elsőfokú nem végleges határozat ellen akkor volt helye fellebbezésnek, ha a határozatot

- a. járási (kerületi) hivatal vezetője vagy – a képviselő testület kivételével – helyi önkormányzat szerve, vagy
- b. rendvédelmi szerv helyi szerve hozta.

Később a kivételek köre szűkült, ma már nincs lehetőség fellebbezni a járási (kerületi) hivatal vezetője által hozott határozat ellen sem az Ákr. alapján.

A végzések a fellebbezhetőség szempontjából két csoportra oszlanak a) önállóan fellebbezhető végzések, valamint b) önállóan nem fellebbezhető végzések.

Az Ákr. is meghatározza, mikor kizárt a fellebbezés:

- a. ha az elsőfokú döntést – a központi hivatal kivételével – központi államigazgatási szerv vezetője hozta,
- b. ha a képviselő-testület önkormányzati hatósági ügyben hozott döntést,
- c. a másodfokú hatóság által hozott önálló jogorvoslattal támadható végzés esetén,
- d. ha nincs kijelölt másodfokú hatóság,
- e. nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségűvé nyilvánított ügyben,
- f. ha a hatósági szerződés alapján végrehajtást rendeltek el.

A fellebbezési határidőt az Ákr. – az Et., az Áe. és a Ket. rendelkezéseitől eltérően – már nem szubszidiárius módon szabályozza, eszerint a döntés közlésétől számított 15 nap a fellebbezésre rendelkezésre álló határidő.

A fellebbezés – az Et., az Áe. és a Ket. rendelkezéseivel egyezően – feltételesen devolutív hatályú (átszármaztató hatályú) jogorvoslat továbbra is, amennyiben a megtámadott döntést hozó hatóság – a fellebbezés okán – nem él az önkorrekció lehetőségével, akkor a fellebbezés elbírálására jogosult felügyeleti szerv, ún. másodfokú hatóság dönt.^[13] Ha a közigazgatási hatóság egyetért a fellebbezéssel, akkor önkorrekcióval él, vagyis a megtámadott döntést a fellebbezésben foglaltaknak megfelelően visszavonja vagy módosítja, kijavítja vagy kiegészíti. Amennyiben a megtámadott döntést hozó közigazgatási hatóság nem él az önkorrekcióval, akkor a fellebbezést fel kell terjesztenie a másodfokú hatósághoz az ügyre vonatkozó összes irattal.

[13] Szalai, 2020, 281.

A fellebbezés kapcsán – az Et., az Áe. és a Ket. rendelkezéseivel egyezően – teljes aktus-felülvizsgálatra kerül sor, a fellebbezés elbírálására jogosult másodfokú hatóság a fellebbezéssel megtámadott döntést és az azt megelőző eljárást teljes egészében felülvizsgálja. A másodfokú hatóság nincs kötve a fellebbezéshez, ez azt jelenti, hogy fellebbezésben nem hivatkozott jogszabálysértést, illetve sérelmet is megállapíthat, illetve orvosolhat. A teljes aktus felülvizsgálatot az Ákr – a Ket.-hez hasonlóan – korlátozza, amikor a részleges véglegességről (korábban jogerő) rendelkezik, kimondja, hogy a döntés fellebbezéssel nem érintett rendelkezései véglegessé válnak.^[14] A fellebbezés elbírálása során a szubjektív jogvédelem mellett jelen van az objektív jogvédelem is.

A másodfokú hatóság döntési jogköre kapcsán megállapítható, hogy a fellebbezés kapcsán az alábbi döntéseket hozhatja, a fellebbezéssel megtámadott elsőfokú döntést: a) helybenhagyja, b) megváltoztatja, c) megsemmisíti. A másodfokú hatóságnak kasszációs (megsemmisítési) és reformatórius (megváltoztatási) joga is van. A másodfokú hatóság a nem orvosolható hibában szenvedő döntést megsemmisíti, az orvosolható hiba esetén megváltoztatja a döntést. A megváltoztatás történhet az ügyfél javára és hátrányára is.^[15]

A másodfokú hatóság fellebbezés kapcsán hozott másodfokú végleges döntése ellen további jogorvoslati eszközt lehet igénybe venni, a másodfokú végleges döntés közigazgatási perben támadható a bíróság előtt.

III. ÖSSZEZÉS: A FELLEBBEZÉS ÉS A KÖZIGAZGATÁSI PER ÖSSZEVETÉSE

A korábbi eljárási kódexek jogorvoslati rendszerében a fellebbezés jogcímhez nem kötött, indokolás nélkül előterjeszhető jogorvoslati kérelem volt, melyben korlátlanul lehetett új tényekre hivatkozni. A Ket. módosítás, illetve az Ákr. rendelkezései alapján a fellebbezés továbbra sem kötött jogcímhez, bármely okból (jog- és érdeksérelem) lehet fellebbezni, nem kell jogszabálysértésre hivatkozni, de már indokolni kell az előterjesztését, és nem lehet korlátlanul új tényekre hivatkozni.

Az Ákr.-ben a kérelemre induló jogorvoslati eljárások rendszerében – az Et., az Áe., és a Ket. szabályozásával ellentétben – a fellebbezés kivételes jellegű (ha az Ákr. vagy ágazati törvény kifejezetten megengedi), rendkívüli jogorvoslati eszközzé vált a közigazgatási perrel szemben, ugyanis utóbbi vált az általános jellegű, rendes jogorvoslati eszközzé, melyet önálló perrendtartás szabályoz.^[16]

A fellebbezés és a közigazgatási per közötti lényeges különbségek közül kiemelendők az alábbiak.

[14] Szalai, 2020, 290.

[15] Szalai, 2020, 289-290.

[16] 2017. évi I. törvény a közigazgatási perrendtartásról (a továbbiakban: Kp.).

A fellebbezés továbbra sincs jogcímhez kötve. A közigazgatási per indítására vizsgont nincs lehetőség bármely okból, kizárólag jogsérelemre hivatkozva, tehát jogcímhez kötött. A keresetlevélben meg kell jelölni a hatósági döntéssel okozott jogsérelemet, ez a keresetlevél kötelező tartalmi eleme, ennek hiányában a kereset visszautasításra kerül.

A jogorvoslati kérelmek benyújtásának jogi hatása is különbözik, a fellebbezés előterjesztésének a döntés végrehajtására halasztó hatálya van, kivéve, ha a hatóság a döntés azonnali végrehajtását rendeli el, vagy az Ákr. kizárja a halasztó hatályt. A fellebbezés kapcsán a még nem végleges és nem végrehajtható döntés felülvizsgálata, orvoslása történik, ún. előrehozott jogvédelem. A keresetlevél benyújtásának nincs halasztó hatálya a döntés végrehajtására, nem érinti a döntés végrehajthatóságát, de azonnali jogvédelem keretében kérhető a döntés halasztó hatályának elrendelése, vagy a halasztó hatályának feloldása, illetve ideiglenes intézkedés is.

A fellebbezést a kijelölt másodfokú hatóság bírálja el, a közigazgatási szervezeten belül történik a jogorvoslás, belső jogorvoslat. A közigazgatási per a rendes bíróság hatáskörébe tartozik, 2022-től elsőfokon a közigazgatási kollégiummal működő törvényszékek és a Kúria, másodfokon a közigazgatási kollégiummal rendelkező Fővárosi Ítéltábla és a Kúria, felülvizsgálati kérelmek kapcsán a Kúria jár el.^[17] Nem jött létre a rendes bírósági szervezettől elkülönült, önálló közigazgatási bíróság, ennek okán közigazgatási bíráskodás, a közigazgatási per a rendes bíróság szervezeti kereti között zajlik.^[18]

A döntés (aktus) felülvizsgálatának terjedelme szempontjából megállapítható, hogy fellebbezés kapcsán teljes aktus-felülvizsgálatra kerül sor, a fellebbezés elbírálására jogosult hatóság a fellebbezéssel megtámadott döntést és az azt megelőző eljárást teljes egészében felülvizsgálja, nincs kötve a fellebbezéshez, fellebbezésben nem hivatkozott jogszabálysértést, illetve hibát is megállapíthat, orvosolhat, a szubjektív jogvédelem mellett objektív jogvédelmi funkció.^[19] A bíróság a keresetet a felek által előterjesztett kérelmek és jognyilatkozatok keretei között bírálja el (kereseti kérelemhez kötöttség), nem kerül sor teljes aktus-felülvizsgálatra. E rendelkezési elvet áttöri a Kp.-nak az a rendelkezése, miszerint a bíróság a Kp.-ban vagy ágazati törvényben meghatározott esetben hivatalból is vizsgálatot folytat, azaz megjelenik az objektív jogvédelmi funkció. A kérelemhez kötöttséget oldja a tartalmi elbírálási kötelezettség is, mely szerint a felek kérelmeit, nyilatkozatait tartalmuk szerint kell figyelembe venni a bíróságnak.^[20]

[17] Kp. 7. §., 2011. évi CLXI. törvény a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról 22. § (4) bekezdés (hatályos: 2022. I. 1-jétől).

[18] Ld. F. Rozsnyai, 2020b, 84-87.

[19] Ld. Gyurita, 2019, 495-497.

[20] F. Rozsnyai, 2020a, 342-343.

jogorvoslat	közigazgatási per	fellebbezés
jellege	általános jellegű (minden hatósági ügyben)	kivételes jellegű (ha törvény kifejezetten megengedi)
jogalapja	jogszabálysértés	nincs jogcímhez kötve, bármely okból
előterjesztésének jogi hatása	nincs halasztó hatály a döntés (aktus) végrehajtására	halasztó hatálya van a döntés (aktus) végrehajtására
elbírálására hatáskörrel rendelkező szerv	bíróság	kijelölt másodfokú hatóság (felügyeleti szerv)
aktus-felülvizsgálat terjedelme	korlátozott aktus- felülvizsgálat	teljes felülvizsgálat, nincs fellebbezéshez kötöttség
döntési jogkör terjedelme	új eljárásra kötelezheti a hatóságot	nem kötelezheti új eljárásra a hatóságot
funkciója	szubjektív jogvédelem mellett megjelenik az objektív jogvédelem	szubjektív és objektív jogvédelem

*1. táblázat: A közigazgatási per és fellebbezés összevetése
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)*

Összegezve megállapítható, hogy a fellebbezés korlátozásával, kizárásával, illetve a bírói jogvédelem általánossá válásával a kérelemre történő belső jogorvoslás, az előrehozott jogvédelem leszűkül, mivel már nem lehet az Ákr. tárgyi hatálya alá tartozó minden ügytípusban fellebbezni.^[21] Megjegyzendő azonban, hogy a permegelőzés végett az Ákr. a kereset kapcsán széleskörű önkorrekciót biztosít a keresettel megtámadott döntést hozó hatóságnak a nem jogsértő döntések esetén is, mivel a hatóság a nem jogszabálysértő döntést is visszavonhatja, illetve a keresetlevélben foglaltaknak megfelelően módosíthatja, ha a keresetlevélben foglaltakkal egyetért és az ügyben nincs ellenérdekű ügyfél.

[21] Ld. F. Rozsnyai – Hoffman – Bencsik, 2021, 309-314.

IRODALOM

- F. Rozsnyai Krisztina (2020a): A közigazgatási per (1-3., 5-10. pontok). In: Fazekas Marianna (szerk.): *Közigazgatási jog. Általános rész III.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- F. Rozsnyai Krisztina (2020b): Variációk egy témára. A közigazgatási ügyben eljáró bíróságok és hatásköreik. In: *Jogtudományi Közlöny.* 2020/2. sz.
- F. Rozsnyai Krisztina – Hoffman István – Bencsik András (2021): Az általános eljárási szabályok: üres kagylóhéjak? In: *Jogtudományi Közlöny.* 2021/7-8. sz.
- Gyurita E. Rita (2019): A kérelemre induló jogorvoslati eljárás. In: Patyi András (szerk.): *A közigazgatási hatósági eljárásjog jogintézményei.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Gyurita E. Rita (2022): A közigazgatási per a jogorvoslati rendszerben. In: *Jog–Állam–Politika. Ünnepi Különszám a 70 éves Kukorelli István tiszteletére.* Universitas, Győr.
- Kilényi Géza – Mészáros József – Mihály Lajos – Toldi Ferenc – Vágó László (1976): A határozatok megsemmisítése vagy megváltoztatása a fellebbezési eljárás során. In: Fonyó Gyula (szerk.): *Az államigazgatási eljárási törvény magyarázata.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Szalai Éva (2013): A közigazgatási hatósági eljárás általános szabályai (1-16. pontok). In: Fazekas Marianna (szerk.): *Közigazgatási jog. Általános Rész III.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Szalai Éva (2020): Az Ákr. jogorvoslati rendszerének jellemzői. A fellebbezési eljárás. In: Fazekas Marianna (szerk.): *Közigazgatási jog. Általános rész III.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Toldi Ferenc (1959): A határozatok megsemmisítése vagy megváltoztatása a fellebbezési eljárás során. In: Toldi Ferenc – Pákay Barnabás: *Az államigazgatási eljárás általános szabályai.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

JOGFORRÁSOK

- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.).
- 1957. évi IV. törvény az államigazgatási eljárás általános szabályairól (Et.).
- 1981. évi I. törvény az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény módosításáról és egységes szövegéről (Áe.).
- 2004. évi CXL. törvény a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól (Ket.).
- 2011. évi CLXI. törvény a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról.
- 2015. évi CLXXXVI. törvény a közigazgatási bürokráciacsökkentéssel összefüggő törvénymódosításokról (Módtv.).
- 2016. évi CL. törvény az általános közigazgatási rendtartásról (Ákr.).
- 2017. évi I. törvény a közigazgatási perrendtartásról (Kp.).

HAJNAL ZSOLT

egyetemi docens

DE Állam- és Jogtudományi Kar

Laudáció Lévayné Fazekas Judit Professoror Asszony születésnapja alkalmából

A születésnap köszöntések írásakor szükségszerűen belső időutazásra kényszerül az ember, de ezúttal nem az évek, hanem a megtörténtek szubjektív megidézésére vállalkozom.

Professzor Asszony nevével és műveivel először debreceni jogászhallgatóként találkoztam a szakdolgozatom írásakor, mivel a fogyasztók védelmének aktuálisnak tűnő témája leginkább a pályaválasztás labirintusában bolyongva talált meg. A választott szakmám később olyan pályára determinált, ahol a fogyasztóvédelem elsősorban gyakorlati, majd később tudományos művelésén keresztül valósíthattam meg és folytatom jelenleg is életpályámat.

Amikor a fogyasztóvédelmi jog Debreceni Egyetem Jogi Karán történő bevezetésekor először merült föl, hogy a doktori tanulmányok elkezdését nem kerülhetem el, szemernyi kétség sem férhetett ahhoz, hogy ezt Professzor Asszony témavezetése mellett kell elvégeznem. Azóta számtalan közös tudományos rendezvényen, szakmai program keretében, intézmények közötti megbeszélésen, kötetlen találkozásokon vitt minket tovább az élet, ugyanazon tudományos érdeklődésünkből adódóan.

Bármilyen, alkotó tevékenységgel foglalkozó ember munkásságában kimutathatók egyértelmű hatások, jóllehet, ezek az idővel halványodnak vagy vegyülnek is mással. Újraolvasva korábbi írásaimat, Professzor Asszony monográfiáit, azok közül is a legelőször olvasott, a Novotni Alapítvány gondozásában, 2000-ben megjelent Fogyasztóvédelmi jog c. könyvet, tudatosult újra bennem, hogy a mai napig használom ugyanazon szöfordulatokat a fogyasztóvédelmi jog rendszerezését és szerkezetét illetően írásaimban, előadásaim során a Professzor Asszony által vázoltakat követem, és megszámlálhatatlan alkalommal találkoztam ugyan ezekkel egyetemi hallgatók szakdolgozataiban, szárnyaikat bontogató doktoranduszok előadásai és tanulmányai olvasásakor. Minden kutató pályája során észrevétlenül is jelen vannak olyan szerzők, monográfiák, amelyekre tudat alatt vagy ténylegesen referenciaként tekint, Professzor Asszony és munkássága, Micklitz, Reich, Weatherill és Beale szerzőkkel együtt a legnagyobb hatást gyakorolta rám eddigi tudományos pályám során.

Elsőnek lenni kivételes dolog, ugyanakkor a kiemelkedő teljesítmény felelősségével is jár. Professzor Asszony a fogyasztóvédelmi jog tudományos kutatásának hazai megteremtőjeként, közigazgatási szakmai karrierrel, a jogi felsőoktatásban eltöltött vezetői évekkal a háta mögött páratlan életpályát mondhat magáénak.

Tisztelt Professzor Asszony!
Kedves Judit!

Jómagam és feleségem, Szikora Veronika nevében azt kívánjuk, hogy az Isten áldjon meg hosszú éveken keresztül egészséggel, boldogsággal, családdal, barátokkal és tudományos közösséged körében!

Hajnal Zsolt

HÁROMSZÉKI BENCE ÁRON

egyetemi tanársegéd

SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

A magyarországi jogtudat-kutatások a rendszerváltás előtt

ABSZTRAKT

Ebben a munkában a magyarországi jogtudat-kutatás kialakulásának és fejlődésének áttekintésére vállalkozom, a rendszerváltást megelőző időszak vonatkozásában. A kapcsolódó szakirodalom összegyűjtése és feldolgozása közben viszonylag hamar világgossá vált, hogy széleskörű kutatómunkára lesz szükség ahhoz, hogy elégedett lehessenek az eredménnyel, különösen arra tekintettel, hogy a jogtudatra, a jogérzékre, valamint a bűncselekményekre vonatkozó kutatások a jogszociológián belül az utóbbi évtizedekben az egyik legfőbb kutatási területté váltak Magyarországon is. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy nem célom a jogi szocializáció és a jogtudat bonyolult interdiszciplináris problémakörének taglalása, inkább célirányosan a jogtudat- és jogismeret-kutatás hazai alakulásának legfőbb állomásait, módszertanának alakulását veszem górcső alá, a teljesség igénye nélkül.

Kulcsszavak: jogtudat ■ jogismeret ■ jogtudat-vizsgálat
■ jogtudat-kutatások ■ büntetőjog és jogtudat

I. BEVEZETÉS

1. A jogismeret, jogi attitűd és jogtudat fogalmának hazai értelmezése

Magyarországon a személyi kultusz ötvenes éveiben, majd az azt követő Kádár-korszakban sem létezett jogi szocializáció. A rendszerváltoztatást megelőző szocialista állampárti időszakban sem a jogrendszerrel, sem a jogintézmények működéséről nem kaptak érdemi tájékoztatást az állampolgárok, a jogszociológiai kérdésekről, vagy a jogállamiságról pedig csak a külföldi szakirodalmakból voltak érdemi ismeretek. Akkor indult el egyfajta fejlődés, amikor 1987 után elkezdtek működni az első

civil szervezetek. Csak a rendszerváltoztatás után kezdődhetett el a valódi jogállam kialakítása, a jogi szocializáció, és kerülhetett napirendre a leendő polgárok jogtudatos nevelése. A szakirodalomban a jogismeret, a jogi attitűd, valamint a jogtudat olyan fogalmak, amelyek egymás szinonimájaként gyakran nehezen választhatók el egymástól. Egyes szerzők szerint az elhatárolásuk csak elméleti jelentőségű, mivel a kutatások során nem lehet egyértelműen különválasztani őket, a különféle kutatásokról szóló anyagokban magam is tapasztaltam számos átfedést. A jogkövetés azt feltételezi, hogy az emberek ismerik a jogszabályokat, s emellett tudatosan viszonyulnak ezekhez. A jogismeret egyrészt azt jelenti, hogy az ember tudja, hogy az adott viselkedést a jog szabályozza, másrészt a törvények tudása utal arra az információmennyiségre, amit az adott norma tartalmi elemeiből ténylegesen tud az érintett állampolgár. Az említett kétfajta jogismeret végeredményben független egymástól, hisz az embernek teljesen egyedi elképzelései lehetnek arról, hogy egy adott helyzetben hogyan kell viselkednie anélkül, hogy ismerné a vonatkozó törvényeket, másfelől valaki tudhat arról, hogy a viselkedést törvény szabályozza, ugyanakkor nem, vagy alig ismeri az adott norma tartalmát. Kulcsár Kálmán szerint a különböző társadalmi pozícióban levő állampolgárok jogterületenként és mennyiségileg is különböző mértékben ismerik a jogszabályokat, attól függően, hogy hányféle és milyen pozíciót foglalnak el.^[1]

Nyilvánvaló, hogy annak a ténynek az ismerete, hogy egy adott magatartást törvény szabályoz, nem jelenti magának a normának az ismeretét is. Jogi axióma, hogy a jogszabály ismeretének hiányára nem hivatkozhatunk a felelősségre vonás elkerülése érdekében, hisz így a jogalkalmazás értelmetlenné válna, tehát a jogismeret vélelme a jogbiztonság alapja. A következő fogalom a jogi attitűd, ami az ember joghoz való hozzáállását jelenti. A pszichológiából ismert beállítódás fogalma meghatározza az adott dologgal kapcsolatban viselkedésünket, értékítéleteinket. A jogi attitűd tehát arról szól, hogy az ember hogyan viszonyul a joghoz, törvényekhez és a törvények megsértéséhez. Természetesnek tűnik az a következtetés, hogy a bűncselekményekkel szembeni elnézőbb beállítottsággal rendelkező ember még nem válik bűnözővé, s nyilván sok tényező befolyásolja azt, hogy az ember bizonyos helyzetekben hogyan viselkedik. Ezek közül a nem, az életkor, az iskolázottság, a vallás, a politikai rendszer, a nemzetiség, a közösség és végül, de nem utolsósorban maga a személyiség a legfontosabbak, azzal a megjegyzéssel, hogy ezek egymás mellett, szoros kölcsönhatásban vannak jelen az ember életében. Ugyanúgy, ahogy a jogismeret, a jogi attitűd is változik, tehát nem állandó és független jellemzője az embereknek. A világ dolgaihoz való viszonyunk időről időre változhat, ezért természetes a változás a jogi attitűdünkben is. Szabó Imre 1971-ben így határozta meg a jogtudatot: „Az egyén jogtudata, mint a »társadalmi jogtudat elemi szintje« a nézeteknek az a széles skálája, mely »az egyén konkrét jogainak ismeretétől, az érvényes jog bizonyos ismeretén keresztül, az egyedi jogi helyzetnek és az általános jogi helyzetnek értékelésén át a jogot,

[1] Kulcsár, 1997, 264.

mint elvont egészet általánosságban és az osztályhelyzetnek megfelelően történő felfogásig terjed.«” Kulcsár Kálmán szerint „a jogtudat az emberek hatályos jogról alkotott fogalmainak összessége, azaz annak foglalatja, hogy valójában mit gondolnak jognak, milyennek kell szerintük a jognak lennie”.^[2]

Kulcsár elválasztja egymástól a jogismeretet és a jogtudatot, utóbbi szerinte a helyesnek, jogszerűnek tartott magatartásról kialakított nézet.^[3]

Visegrády Antal a jogtudatot a jogi kultúra elemeként definiálja, az írott és élő jog, az intézményi infrastruktúra és a jogilag releváns magatartás modelljei mellett.^[4]

A szakirodalomban alapvetően két jogtudat-értelmezéssel találkozhatunk. Az egyik az ember jogi intézményekre vonatkozó elképzeléseinek összessége, a másik gyakorlatiasabb, a jogi rátermettséget, tudást, problémamegoldó stílust tekinti a jogtudat jelenlétének. Az újabb magyar jogirodalom is a jogtudat összetett fogalmát alkalmazza, Vinnai Edina szerint „a jogtudat egyaránt magába foglalja a joghoz való viszonyulást (jogi attitűdöt), a jogismeretet és a jog használni tudását, hasonlóan ahhoz, ahogy általában a tudat is felöleli a világhoz való érzelmi viszonyulást, az elméleti tudást és a világhoz való eligazodás képességét”.^[5]

Hasonlóan fogalmaz Gajdusчек György: „a jogtudatban egyaránt vannak kognitív, normatív – evulatív és érzelmi-affektív elemek is, legkönnyebben megragadható kognitív eleme az ún. jogismeret. Ennek vizsgálata során arra kaphatunk választ, hogy az állampolgárok mit tudnak a jogról.”^[6]

Váriné Szilágyi Ibolya szerint a jogtudat az egyénnek több tényező, úgymint a jogismeret, a kultúra, a történelmi múlt, a civilizációs szint által „meghatározott nézőpontja és attitűdje a joghoz, intézményeihez és normatíváihoz, a jogkövető magatartáshoz és saját jogalanyi mivoltához, jogosultágtudatához”.^[7]

A jogtudat tehát a jogi szocializálódás eredménye. Az a tartalom, amit megtanul az ember, és az is, ahogyan elsajátítja a helyes tájékozódást a jogszabályok sűrűjében. Ez a képesség alapvetően a következő dolgoktól függ: első és legfontosabb az ember erkölcsi hozzáállása és motivációja, alapvető az iskolázottság és a tájékozottság, ideértve a társadalmi tájékozottság gyakorlatát, s végül, de nem utolsósorban az élettapasztalat.^[8]

A hazai jogtörténetben az 1990-es években kezdték a jogot kulturális jelenségként értelmezni, ekkor jelent meg először a „jogi kultúra” fogalma, mely szerint az nem más, mint azoknak a kulturális mintáknak a szövedéke, amelyek tárgya a jog – az állam közbejöttével, az állam működése folytán érvényesülő kulturális minták –, s amelyek a jogot beágyazzák a kultúra tágabb közegébe.^[9]

[2] Fekete – H. Szilágyi, 2014, 5-40.

[3] Kulcsár, 1997, 266.

[4] Visegrády, 2003, 9-10.

[5] Vinnai, 2012, 135.

[6] Gajdusчек, 2018, 145.

[7] Váriné Szilágyi, 2010, 16.

[8] Váriné Szilágyi, 2010, 23.

[9] H. Szilágyi, 2021, 110.

A rendszerváltoztatást követő évtizedekben a jogi beállítódás és a jogi ismeretek témaköreiben is megjelent a jogi kultúra kifejezés, amely szoros kapcsolatban áll a jogtudat fogalmával, annak szinonimájaként használja pl. Gajdusчек György *Empirikus jogtudat kutatás Magyarországon 1990 után* című tanulmányában. Bár a következőkben a rendszerváltás előtti időszak kerül a középpontba, nélkülözhetetlennek tartom röviden megjegyezni, hogy a jogi kultúra új értelmezése arra is rávilágít, hogy az egy általánosabb kultúra része, amely szervesen összefügg más kulturális tényezőkkel. Le kell azonban szögezni, hogy a jogi kultúra kifejezés alapvetően két eltérő jelentést hordoz. Egyrészt jelenti a jog társadalmi környezetét, másrészt utal a jogrendszer mélyebb aspektusára, ami szerepet játszik magának a jogrendszernek az alakulásában (a jogtudat-kutatások vizsgálatakor az előbbi értelmezést használjuk).^[10]

Az eddigiekből jól látszik, hogy az ember jogi tudatának tartalma egy bonyolult, összetett, többdimenziós képződmény, amely az adott személyiség társadalmi identitásának is a része.

II. JOGISMERET – JOGTUDAT-KUTATÁS A SZOCIALISTA MAGYARORSZÁGON A HETVENES ÉVEKIG

A jogtudomány területén a „hatalomátvétel” igazából 1949-ben zajlott le, s az ezt követő négy évtized első és talán legfontosabb kutatási témája alapvetően a jogismeret, kisebb részben a jogtudat volt. Egyben ezt a kutatási programot tekinthetjük a jogszociológia első legjelentősebb kutatásának is, amely éveken keresztül, változó hatásossággal zajlott. Szabó Imre és Kulcsár Kálmán, a szocialista jogtudomány első képviselői természetesen elutasították a „burzsoá” jogtudományt, bár a későbbiekben számos ötletet merítettek a korábbi magyar és külföldi eredményekből. A szocialista elméleti alapok rögzítése után, 1965-ben Kulcsár Kálmán országos, az állampolgárok jogismereti tapasztalatait felmérő kutatásba kezdett. A kérdőíves és interjúkon alapuló kutatás táblázatos összefoglalása végül 1967-ben jelent meg *A jogismeret vizsgálata* címmel, az Akadémia Jogtudományi Intézetének gondozásában. Kulcsár alapvetően „minőségi” kutatásra törekedett a budapesti, városi és falusi lakosok alacsony létszámának, illetve foglalkozásának (szellemi, fizikai, mezőgazdasági fizikai) meghatározásánál, ez azonban nyilvánvalóan gyengítette az anyag reprezentativitását. A szerző érvelése szerint „...a kutatás célja nem kifejezetten a jogismeret általános magyarországi feltárása, hanem az egyes vizsgált csoportok közötti eltérések bemutatása és értékelése”. A kutatás alapgondolatai rámutatnak a fogalom- és feltételrendszerre, amelyek egyben kijelölték a politikai gondolkodás főbb kereteit.^[11]

[10] Gajdusček, 2016, 2-3.

[11] Fekete – H. Szilágyi, 2014, 8.

Kulcsár szerint a jogismeret kutatását, elemzését és értékelését az indokolja, hogy „a társadalom jogszabályok útján való irányítása igényli ennek kutatását”. Ez a gondolat ma már elég „elcsépel”, a hatvanas évek közepén azonban megkerülhetetlen tudományos problémának tekintették.^[12]

Kulcsár Kálmán a jogtudatot a jogismeretnél tágabb kategóriába sorolta, lényegében az emberek „hatályos jogról alkotott fogalmainak” összességéként tekintett rá. Szerinte a jogismeret csak a jogtudat egyik eleme, amely adott érdekek és társadalmi tényezők mellett alakítja azt.^[13]

A kutatás kérdéssorait alkotmányjogi, büntetőjogi és polgári jogi ismeretekre vonatkozó kérdésekből, valamint eljárásjogra vonatkozó kérdésekből állították össze, tartalmilag természetesen az „új”, „szocialista” jogkörből.

A kutatás főbb erényei és eredményei az alábbiak voltak:

- a program során olyan fogalmi kört vizsgáltak előzetes gyakorlati tapasztalatok nélkül, amely egyértelműen meghaladta a „Kádár-éra” hivatalos tudományos kereteit,
- a kutatási eredményekben a jogismeret és jogtudat kapcsolata, illetve megkülönböztetése jól szemléltethető,
- a társadalmi rétegződés és a jogismeret szintje közötti összefüggés tapasztalati úton igazolható,
- a jogismeretnek az információs folyamatokkal történő összekapcsolása tette az anyagot hagyományteremtővé, későbbi kutatások kiindulópontjává,
- megállapították, hogy a jogismeret szintje a szellemi foglalkozásúaknál a legmagasabb, a mezőgazdasági fizikai dolgozóknál a legalacsonyabb, különösen igaz ez a büntetőjog területén, ahol egyébként megállapították azt is, hogy itt a legmagasabb az egyezés a jogszabályismeret és a jogtudat között,
- kiderült a kutatásból az is, hogy a jogismeret szintje az államigazgatási jog területén a legalacsonyabb valamennyi vizsgált célcsoportban,
- nem okozott meglepetést az a megállapítás, hogy a férfiak jogismerete magasabb szintű a nőkénel, hiszen a gyengébb nem a szocializmusban politikailag igencsak alulreprezentált volt,
- rámutattak a kutatók arra is, hogy jelentős eltérés volt a városi és falusi lakosság jogismeretében, ezt az alacsonyabb iskolai végzettséggel és a kulturális elmaradottsággal magyarázták,
- a sajtó hatása mellett hangsúlyozta a kutatás, hogy a személyközi kapcsolatok és a társadalmi szervezetekben végzett munka is komoly hatással lehet a jogismeretre.^[14]

[12] Fekete – H. Szilágyi, 2014, 9.

[13] Kulcsár, 1967, 10.

[14] Fekete – H. Szilágyi, 2014, 7-13.

Bár Kulcsár a kutatásról készített tanulmányt maga sem tekintette a vizsgálat tudományos feltárásának, az 1965-ös vizsgálatról a mai szemmel is elismerően nyilatkoznak a szakterület képviselői, leginkább azért, mert az akkor alkalmazott módszereket még sehol nem oktatták. Többen méltatták Kulcsárt, ahogy bemutatta módszertanát, jónak tartották az adatfelvételek rekonstruálhatóságát, valamint azt, hogy az anyag komoly elméleti háttérrel kínált a következő nemzedékeknek, olyannyira, hogy Gajdusчек Görgy és Fekete Balázs még 2013-ban is lehetséges és értelmes vállalkozásnak tartotta a vizsgálat részleges megismétlését.^[15]

III. JOGTUDAT-KUTATÁSOK A HETVENES ÉVEKTŐL

A jogtudat-kutatások hetvenes évekbeli háttérét az MTA Jogtudományi és Szociológiai Intézete biztosította, amely a társadalmi tudat vizsgálatát helyezte középpontba, s ezzel a jogismeret témáját kiszélesítették a jogtudat területére, s elkezdődött a dogmatikus jogelmélettől való elszakadás. Kulcsár Kálmántól az empirikus kutatások stafétabotját Sajó András vette át, aki 1972-től dolgozott a MTA Jogtudományi Intézetében, az ő kutatásainak jogismereti dimenziói azonban csak egyes társadalmi csoportokra vonatkoztak, nem a teljes lakosságra.^[16]

Szabó Imre az 1971-ben megjelent *A jogelmélet alapjai* című művében külön fejezetet szentelt a jogtudat – hangsúlyozottan marxista szempontból vett – jogelméleti kérdéseinek. Szabó ezzel az írásával meghatározta a következő két évtizedben zajló jogtudat-kutatások irányát, amely a szocialista jogelmélet új generációja számára alkalmazható és variálható volt. Nem volt ez alól kivétel Sajó sem, aki egy évtizeddel később, 1980-ban megjelent *Jogkövetés és társadalmi magatartás* című művének több mint felét szentelte annak, hogy a Szabó által kijelölt utat ismét végigjárja. Ezzel együtt Sajó jelentős érdeme, hogy tanulmányaiban élen járt a vizsgálatok szociológiai megalapozásában.^[17]

A hetvenes években a kutatások alakulását nem csak tudománysszociológiai tényezők befolyásolták, a korábbi kutatási tapasztalatok mellett praktikusán felmerültek az elméletalkotás igényei is, mivel már a jogismeret vizsgálatakor kiderült, hogy a laikusok minimális ismeretekkel rendelkeznek azokról a jogterületekről, amelyekkel a hétköznapi életben ritkán találkoznak, különösen igaz volt ez az eljárási jogra. Másfelől az elméletalkotás igényéből következett, hogy a kutatásokat igyekeztek kiterjeszteni a jogtudatot befolyásoló tényezők feltárására.^[18]

[15] Gajdusчек – Fekete, 2013.

[16] Gajdusчек – Fekete, 2013.

[17] H. Szilágyi, 2021, 38-39.

[18] H. Szilágyi, 2021, 37.

Ebben az időszakban a büntetőjogra vonatkozó vizsgálatok voltak a közép-pontban, amelyekhez kriminológiai kérdések is kapcsolódtak, például:

- a „Kék Fény” című bűnügyi televíziós műsor közönségkutatásának tapasztalatai 1974-ben (Dankánics – Erdősi),
- a fizikai dolgozók jogtudatának vizsgálata 1975-ben (Sajó – Székelyi – Major),
- a gazdasági vezetők jogi nézeteinek kutatása 1977-ben (Sajó),
- a házmesterek jog-és értéktudatának meghatározói 1979-ben (Sajó),
- a bűnmegelőzés és a büntetőjogi értékrendszer összefüggéseinek vizsgálata 1978-ban (Vígh – Tauber),
- az áldozattá válás kérdésköre 1982 (Korinek).

Az 1973-ban lefolytatott közvélemény-kutatás a nézők körében vizsgálta a „Kék Fény” című műsor hatását. A postai úton kiküldött kérdőívekkel 1724 főből álló mintát kérdeztek meg, amely ugyanakkor nem volt reprezentatív, mivel torz volt a minta szerkezete. A vizsgálat legfőbb eredménye ugyanakkor az volt, hogy megerősítette a szorongás és a büntetési igény közötti, a szociálpszichológiában és a jogszociológiában már korábban tételezett összefüggést, s ezzel hozzájárult az egyéni jogtudat szerkezetének feltárásához. Ez a kutatás is rávilágított a tömegkommunikáció jogtudatot befolyásoló hatására. Az értékelés szerint a bűnözőkkel készített interjúk által kiváltott szorongás elnyomta a műsorban elhangzott, többnyire a közbiztonság szilárdságát, a bűnüldözés hatékonyságát hangsúlyozó híradások hatását. A jogismeret kérdése kapcsán a vizsgálat megerősítette azt is, hogy míg a felmérésben szereplő személyek többsége viszonylag jól ismerte a büntető anyagi jogi normákat, addig az eljárási szabályok számukra szinte ismeretlenek voltak.^[19]

Az 1975-ös adatfelvétel a fizikai dolgozók jogtudatának vizsgálatáról a hetvenes évek meghatározó kutatása volt. A vizsgálat célja három elméleti kérdés integrált vizsgálata: az első, hogy a társadalmi szerkezet milyen hatást gyakorol az egyéni jogtudatra, a második az egyéni jogtudat alakulásának egyéni és társadalomlélektani tényezőinek feltárása, a harmadik pedig a Kulcsár-féle jogismeret vizsgálat kibővítése. A célok összehangolása és a vizsgálatok valós, konkrét lépéseinek meghatározása feltételezte a jogtudat fogalmának elméleti tisztázását, amit Sajó a már említett, 1976-ban megjelent tanulmányában végzett el. Ennek legfontosabb megállapításai a következők:

- különbséget kell tenni a jogra vonatkozó társadalmi tudat és az egyéni jogtudat szintjei között,
- az egyéni jogtudatra nem jellemző a rendezettség és a logikai ellentmondás-mentesség,
- a társadalmi és az egyéni jogtudatot összekapcsolja és áthatja a társadalmi szerkezet,

[19] H. Szilágyi, 2021, 40.

- az egyén társadalomban elfoglalt helye döntő módon meghatározza azokat a szellemi és anyagi feltételeket, amelyek adottságként formálják a jogról alkotott elképzeléseit,
- az egyéni jogtudat külső megnyilvánulása a jogról alkotott vélemény, amely azonban csak közvetve feleltethető meg a jogra vonatkozó szubjektív értékelésnek, s még kevésbé következik belőle az egyén tényleges cselekvése,
- a csoport- illetve társadalmi kommunikációnak viszont sajátos lélektani törvényszerűségei vannak, amelyek befolyásolják az egyéni véleményalkotást, ebből a szempontból fontos a tömegkommunikáció hatása.
- a szociológiai vizsgálatokban megjelenő „jogtisztelet” az egyén szempontjából nem más, mint a jogot alkotó és alkalmazó állami szervek tekintélyének elfogadása,
- az egyén társadalmi helyzetét meghatározó elemek – nem, kor, iskolázottság, foglalkozás stb. – alapvetően befolyásolják a jogismeret szintjét, emellett a társadalmi csoporthoz tartozás, és az életben a jogról szerzett tapasztalatok hatnak a jogismeretre, s végül
- a jogismeret szintje nem mutat szoros kapcsolatot a jogtisztelet mértékével.^[20]

A vizsgálat mintájában 301 budapesti fizikai dolgozó és 136 mezőgazdasági fizikai dolgozó szerepelt. A mintát kor, nem és képzettség alapján 12 csoportra osztották az összehasonlító rétegvizsgálatok céljából. A kérdőíveket irányított beszélgetés során kérdezőbiztosok töltötték ki. A kontrollvizsgálat 1975 őszén folyt, ennek során 50 joghallgatót, majd 1976 nyarán a korábbi mintában szereplő 40 szakmunkást kérdeztek meg. Az alapminta fontosabb szociológiai jellemzői tükrözték az erőltetett iparosítás és a szocialista „vidékfejlesztési” politika hatásait: a mintában szereplő pesti munkások jelentős része vidéki származású volt. A kutatók két szempontból vizsgálták a jogi tapasztalatok hatását a jogtudatra, egyrészt társadalmi szinten, másrészt a közvetlen, egyéni tapasztalatok hatása alapján. A társadalmi szintű tapasztalatok tekintetében a kutatók arra jutottak, hogy az aktuális tapasztalatok „átírják” a múltat. Az egyéni jogi tapasztalatok vizsgálata során külön kezelték a bíróságokkal, illetve a közigazgatási hatóságokkal való érintkezés nyomán szerzett élmények hatásának felderítését. Arra jutottak, hogy a bíróságokon szerzett tapasztalatok hatása fölülmúlja a közigazgatási szervekkel való érintkezés tapasztalatainak befolyását. Az egyéni tapasztalatok vizsgálata során tett legérdekesebb megfigyelés azonban a joghoz való sajátosan tudathasadásos viszony feltárása volt. Míg hivatalosan a megkérdezettek elfogadják a jogot, mégis igyekeztek kibújni alóla. A kutatás legfontosabb része a jogtisztelet vizsgálata volt, melyre egy olyan módszert dolgoztak ki a kutatók, ami egyszerre tette lehetővé a jogismeret mérését és a minta

[20] H. Szilágyi, 2021, 41.

jogtudatának jellemzését. A következő, Kulcsár Kálmán által vezetett, a polgári perek szociológiai sajátosságainak vizsgálatát célzó, 1976-os kutatás közvetve kapcsolódott a korábbi jogismeret-, illetve jogtudat-kutatásokhoz. A vizsgálat alapját a perforgalomra vonatkozó igazságügyi statisztika által szolgáltatott adatok elemzése képezte. Ezt követően öt megye járásbíróságai által az 1976. évben befejezett polgári perek iratanyagát tanulmányozták, egy előre kidolgozott kérdőív szerint. A kutatás lényegesebb megállapításai a következőkben foglalhatók össze:

- a perek túlnyomó részét (54,14%) a házassággal és a családi viszonyokkal kapcsolatos jogviták adták,
- a pereskedők foglalkozás szerinti megoszlása azt mutatta, hogy ebben a per csoportban a mezőgazdasági fizikai dolgozók alul-, míg a városi segédmunkások jelentősen felülreprezentáltak,
- a házassági bontóperek az ügyek több mint egynegyedét (25,54%) képezték, ennél jóval kisebb arányban voltak a magántulajdonnal kapcsolatos ügyek (tulajdonjogi perek 4,6%, birtokháborítási perek 4,3%), a piaci áruforgalomhoz kapcsolódó klasszikus kötelmi jogi perek is csupán 11,15%-ot értek el.

A különbséget Kulcsár azzal magyarázta, hogy a bontóperek esetében a jogi utat gyakorlatilag nem lehet elkerülni. Ugyanakkor ez a különbség mutatja a magántulajdonon alapuló piaci viszonyoknak a szocialista rendszerben való háttérbe szorulását is. A tulajdoni perek alacsony aránya azt is jelzi, hogy nagyon alacsonynak volt mondható a magyar lakosság pereskedési hajlama – a társadalmi konfliktusok esetén lecsökkent a jogi eszközök igénybevételére irányuló hajlandóság, s így a jogba vetett bizalom is.^[21]

A korábbi, fizikai dolgozók jogtudatának vizsgálatára kidolgozott módszertant alkalmazták a Boros László és Sajó irányításával lefolytatott 1976–1977-es kutatásban, kiterjesztve a mintavételt a teljes lakosságra, tehát minden felnőtt korosztályra és foglalkozási csoportra. A jogtisztelet vizsgálatára kidolgozott konformitás-mutatónál nem tapasztaltak lényeges eltérést a fizikai dolgozók esetében egy évvel korábban mért értékekhez képest. A feldolgozott 2860 értelmezhető válasz alapján a válaszadók 56%-a bizonyult konformnak és 32% non-konformnak. A korábbi kutatásokkal nagyrészt hasonló eredmények születtek a jogismeret vizsgálata terén is. Itt a büntetőjog ismerete volt a legmagasabb szintű és az iskolai végzettségtől is alapvetően független. A büntetőjog ismerete és a hozzá való tudati viszonyulás kapcsán figyeltek fel a szakemberek elsőként az ún. normalizáció jelenségére, vagyis arra, hogy a társadalmi gyakorlat leronthatja a jogi szabályok magatartásszabályozó erejét. A hetvenes évek későbbi kutatásai a korrupció elfogadására irányuló, aggasztó tendenciát is jelezték. Figyelemre méltó volt, hogy míg 1973-ban a lakosság 44%-a vélte

[21] H. Szilágyi, 2021, 42-45.

romlónak a bűnözés helyzetét, 1977-ben már 52%-a. A családjogi ismeretek továbbra is az iskolázottság függvényében alakultak, és jelentősen hiányosabbnak bizonyultak a büntetőjogi ismeretekhez képest. Megdöbbentő módon a hagyományos patriarchális értékrend szívósságát mutatta, hogy a magyar lakosság egyharmada sem tudta, hogy a házastársak a jog szerint egyaránt családfőnek számítanak, és a megkérdezettek több mint kétötöde nem ismerte a házastársi különvagyoni intézményét. A fentiek mellett a módszertani kísérletezés szempontjából volt jelentősége Sajó gazdasági vezetők jogtudatának vizsgálatára 1977-ben végzett kutatásának. A kisebb számú (136) mintában szereplő vezetőket arra kérték, hogy 24 állítással való egyetértésüket egy 7 fokozatú skálán értékeljék. Az így kapott adatok analízisét egy 59 elemű mintán végezték el, melyből 8 faktort képeztek, s ezek adták a vezetők jogi nézeteinek komponenseit. A faktorok súlyozásával és változó arányuk becslésével „jogi nézetmutatókat” alkottak, ezek alapján pedig jellegzetes „jogi nézet típusokat” határoztak meg. Mai szemmel nézve egyáltalán nem meglepők a kutatás megállapításai: az 1970-es évek második felének szocialista vállalati vezetőit inkább érdekelte a politikai vezetés elvárásaihoz való szolgai igazodás, mint a jogi szabályozás betartása. Tudományos szempontból érdekes a Sajó által 1979-ben vezetett, a budapesti ház mesterek jogtudatának, illetve ezen keresztül a társadalmi csoport egyéni jogtudatot befolyásoló hatásának vizsgálatát célul tűző kutatás. Az előzőhöz hasonlóan kis elemszámú (91), nem reprezentatív mintába került megkérdezettek irányított beszélgetések során adott válaszait, illetve az általuk kitöltött tesztek adatait dolgozták fel a kutatók, s az értékelés során a korábbi rétegvizsgálásokban alkalmazott módszereket (jogtisztelő-mutatató kétlépcsős kérdezés, faktoranalízis) kapcsolták össze.^[22]

Az előzőekben taglalt kutatásokkal kapcsolatban kiemelem, hogy a Kulsár-féle vizsgálatot követően először csak 1986-ban végeztek reprezentatív mintafelvételt Magyarországon, ugyanakkor a hetvenes években, a különféle rétegvizsgálatokban és célzott csoport-kutatásokban az adott korszakban ismert és alkalmazott összes elemzési módszert bevetették. A kérdőíves adatfelvétel mellett alkalmazták az interjúkészítést, a dokumentumelemzést, így azt mondhatjuk, hogy a kutatásokat módszertanilag professzionálisan végezték. Az új elméletépítés egyik nézőpontja volt a szocialista jogelmélethez való viszony meghatározása. A szakirodalomból azonban az is kitűnik, hogy ebben az időszakban nem kapott kiemelt figyelmet az alkotmányjoggal és a közigazgatási joggal kapcsolatos jogismeret, a kutatások tematikájának alakulását leginkább a politikai körülményekkel magyarázták a téma szakértői, akik ezen időszak legnagyobb eredményét abban látták, hogy a különböző jogterületekre egyre inkább kiterjedő jogtudat-vizsgálatok mellett igyekeztek a jogtudatot alakító, azt befolyásoló tényezők feltárására is kitérni.^[23]

[22] H. Szilágyi, 2021, 46-48.

[23] Fekete – H. Szilágyi, 2014, 14-15.

A hetvenes évek kutatásai már nem terjedtek ki a teljes lakosságra, csak annak egyes csoportjaira, viszont a kérdőívek mellett alkalmazták az interjúkészítést és a dokumentumelemzést. Az egyes csoportok vizsgálata mellett – módszertani szempontból – a jogtisztelet vizsgálata volt a kutatások legfontosabb nívója, ami egyidőben tette lehetővé a jogismeret mérését és az adott minta jogtudatának elemzését és értékelését.^[24]

IV. A NYOLCVANAS ÉVEK JOGTUDAT-KUTATÁSAI

1980-ban jelent meg Sajó András *Jogkövetés és társadalmi magatartás* című könyve, amelynek I. fejezete a „Jogkövetés a társadalomban” címmel egyfajta jogelméleti alapozás, a II. fejezete, „Az egyéni tudatos jogszabálykövetés” pedig az elmúlt évtized hazai és nemzetközi kutatásainak eredményeit foglalta össze. A szerző a mű jogtudattal foglalkozó részében az elmúlt évtized hazai és nemzetközi empirikus kutatásainak eredményeit szintetizálta, és az 1975-ös kutatás korábban ismertetett elméleti alapvetéseit mélyítette el, másrészt a jogtudat-kutatás néhány, addig nem tárgyalt területét tárta fel. A nyolcvanas évek jogtudat-kutatásai az előző évtizedhez képest kissé megtorpantak, amikor Kulcsár és Sajó tudományos tevékenysége során előtérbe helyezte a modernizációval járó jogi változások vizsgálatát. A Léderer – Sajó által a jogi szocializációról végzett kutatás jelentései kéziratban maradtak, és a polgári jog megítélésére vonatkozó, 1983-as országos kutatás is csak részben került feldolgozásra, s Korinek László látens bűnözésre vonatkozó kandidátusi értekezésének publikációja is elmaradt.^[25]

Szintén publikálatlan maradt a jogi szocializáció vizsgálatát célul tűző 1982-es, Léderer Pál és Sajó által lefolytatott kutatás összefoglalója. A vizsgálatban 10 budapesti és pécsi középiskola egy-egy negyedik osztályának diákjait (263 fő) és elérhető szüleiket (406 fő), tanárait kérdezték különféle, erkölcsileg erősen színezett tényállások (abortusz, orvosi hálapénz, rászorult vesztegető) megítéléséről. A vizsgálat során a korábbi rétegvizsgálatokban alkalmazott kétlépcsős kérdezési technikát egy harmadikkal egészítették ki. Először azt kérdezték, hogy a bemutatott tényállást a jog büntetné-e, másodsor azt, hogy az illető személy szerint büntetné-e a cselekményt, harmadszor pedig újra rákérdeztek a megkérdezett véleményére, miután közölték vele a tényleges jogi rendelkezést. A harmadikként feltett kérdésből, ha az illető megváltoztatta korábbi véleményét, a tételes jog tekintélyének hatására lehetett következtetni. A jogszabály megismerését követően a megkérdezettek közel 40%-a megváltoztatta az értékítéletét. Mindenképpen újszerűnek tekinthető a Neményi Mária és Sajó András nevével jegyzett, 1984-es kutatás, amely a televízió *Jogi esetek* című műsorá-

[24] Fekete – H. Szilágyi, 2014, 21.

[25] Fekete – H. Szilágyi, 2014, 30.

ba írt nézői levelek tartalomlemzése alapján mérte fel a levélírók jogtudatát, vizsgálta a jogi kérdésekre vonatkozó általános gondolkodást. E kutatásból két fontos megállapítást emel ki a szakirodalom. Az egyik rámutat a tömegtájékoztató jelentős torzító hatására, a másik pedig az erkölcs és a jog egymáshoz való viszonyát úgy értékeli, hogy a műsorban beküldött levelekben az erkölcsi és a jogi tudat egymástól függetlenül, egymás mellett jelenik meg. Visegrády Antal a nyolcvanas évek közepétől egyetemisták körében végzett jogismeretre és jogtudatra vonatkozó kutatást. Az 1984-es és 1989-es eredményeket összehasonlítva megállapították, hogy javult az egyetemisták jogismerete, a jogállamiságnak megfelelő jogi kultúra. 1986-ban jelentette meg Sajó a *Látszat és valóság a jogban* című könyvét. A kötet egyfajta szintézise a különféle jogterületeknek, igazából egy látélet a Kádár korszak jogrendszeréről. A könyv 7. fejezetében a szerző a jogtudat elméleti igényű rekonstrukcióját végzi el, összefoglalva az elmúlt két évtizedben folytatott jogtudat-kutatások elméleti síkon elért eredményeit. Értékelése szerint a magyar emberek gondolkodásában kisebb a jog hatása, mivel a magyar kultúra jogidegen. Sajó az általa felépített jogtudat modellben három elemet jelöl meg: jogismeret, érzelmi-akarati elemek, valamint értékelő elemek. Ezeket egymástól elválasztva és külön-külön vizsgálta a hazai kutatások és a külföldi szakirodalom szemszögéből, s emiatt ez a fejezet kiemelkedő helyet foglal el a szocialista korszak jogtudat-kutatásainak értékelésénél.^[26]

Sajó bonyolultnak tartotta a jogismeret fogalmát, mivel szerinte az nehezen összeegyeztethető egyéb társadalomtudományok fogalmkörével. Rávilágított arra is, hogy a jogismeret-kutatásnál számtalan problémával szembesülnek a szakemberek. Egyik ezek közül, hogy a jog elfogadása az állampolgárok részéről több dologtól függ, például mennyiben fogadja el a jogot saját cselekvése, egy adott helyzet, illetve mások cselekvése mércéjeként. A jogtudat vizsgálatánál fontos kérdés az érzelmi elemek vizsgálata is, amely Sajó szerint nem hagyható figyelmen kívül, hiszen az érzelmek formálják a jogról alkotott véleményeket, cselekvéshez vezethetik a jogalanyt, s végül, de nem utolsósorban, hatnak az ismeretek befogadására. A szerző itt hívja fel a figyelmet arra is, hogy a kutatás során nem elég a meghatározott tudattartalmakat vizsgálni, hanem figyelni kell a kapcsolódásokra is, ennek alapján megkülönbözteti a kétpólusú és a nyitott gondolati szerkezetet.^[27]

A jogtudat-kutatások eredményeinek értékelésével kapcsolatban Sajó úgy vélekedett, hogy az adatokkal óvatosságnak kell lennünk, mivel a tényleges cselekvés és a jogról alkotott vélemények között nagy lehet a távolság. Ezzel együtt Sajó szerint van értelme és értéke a jogtudat-kutatásoknak, mivel általuk jobban meg lehet ismerni a jogrendszer működését, illetve azt, hogy a jog milyen szerepet játszik az emberek valóságértelmezésében. Sajó többször is hangot adott annak a véleményének, hogy a magyar jogtudat jogidegen, mivel a jogrendszer nem épül be az emberek mindennapi életébe, nálunk a joghoz fordulás valamilyen

[26] Fekete – H. Szilágyi, 2014, 33.

[27] Fekete – H. Szilágyi, 2014, 36.

ellentét feloldása érdekében történik. További problémaként fogalmazta meg, hogy a szocialista jogrendszer következetesen akadályozta az alanyi jogok érvényesítését, különösen az olyan esetekben, amikor az ember egy állami szervnél a hatalommal került szembe. Sajó vizsgálatai alapján megállapította azt is, hogy a jogismeretet a mindennapi életben nem könnyű alkalmazni, mivel a jogismeret csak egyik eleme a cselekvésnek, mellette épp oly fontosak az érzelmi erők, amelyek ki is zárhatják a jogismeret alkalmazását, illetve akár a joggal való elenszegülésre motiválnak.^[28]

Mindennél többet mond a Kádár-éra jogtudatáról Sajó egyik konklúziója, mely e korban a kötelességre való hivatkozást jelöli az egyetlen olyan dimenzióknak, ahol a hétköznapi gondolkozásban megjelenik a jog, és rámutat a jogi kultúra és a jogtudat állapotára.^[29]

A hetvenes, nyolcvanas évek jogtudatát az 1983-ban lefolytatott, mintegy 3000 értékelhető választ tartalmazó család- és büntetőjogi felmérés is jól tükrözi. Az anyagban az akkori magyar társadalomra jellemző jogidegenséget a nagyszámú intoleráns és nonkomform jogi állásponthez való ragaszkodást tükröző válasz bizonyította. A magyar állampolgárok egyrészt elfogadták a jogot, néha azonban szigorúbbnak is hitték, mint amilyen a valóságban volt, s ez egyben jelezte az emberek büntetés iránti igényét. Az a tény, hogy az emberek törekedtek jogaik kívüli utakon megoldani a gondjaikat, ugyanakkor a jogtól elvárták mások megbüntetését, olyan önellentmondás, amely felhívja a figyelmet a korabeli jogrendszer működésének hiányosságaira.^[30]

1986-ban, a Társadalomkutatási Intézet által lefolytatott adatfelvételt követően Sajó elemezte és értékelt a lakosság jogosultság-tudatát. Az értékelést az akkor nívumnak számító SPSS számítógépes programmal végezte, s ennek kutatásnak az eredményei is rávilágítottak arra, hogy a szocializmus jogi kultúrája messze volt attól, hogy a jog működésének alapját az állampolgárok jogosultságának érvényesítése képezze. Végül ez a kutatás sem került publikálásra.^[31]

A szakirodalom tanulmányozása során immár körvonalazódik a magyarországi jogtudat – kutatás közel fél évszázados fejlődéstörténete. Kulcsár Kálmán kutatásai saját korábban újszerűek voltak, következtetései és megállapításai nagy jelentőséggel bírtak. Emeli munkájának értékét, hogy életszerű fogalomkészletével „úttörő” szerepet vállalt, támpontul szolgált a későbbi kutatásoknak. Sajó András tanulmányaival, a jogtudat belső ellentmondásainak feltárásával kritikus tükröt mutatott a késő-szocializmus képmutatóinak, akik saját érdekcsoportjuk érdekeit képviselve akartak demokratikus látszatot kelteni. Ugyanakkor ki kell emelnem, hogy Sajó a jogidegenség és a büntetési igény ellentmondásainak tényekhez kötött vizsgálatával és a külföldi szakirodalom feldolgozásával valójában egy modern, előremutató szakmai munkát végzett.

[28] Sajó, 1980, 260.

[29] Fekete – H. Szilágyi, 2014, 37.

[30] Fekete – H. Szilágyi, 2014, 38.

[31] H. Szilágyi, 2021, 56.

A szakirodalomból az is kiderült, hogy a szocializmus időszakában voltak olyan területek, amelyeket mindvégig kihagytak a kutatásokból. Nem foglalkoztak a társadalmi értékrend és a jogi attitűdök összefüggéseivel, a gondolatvilág és a jogtudat kapcsolatával, de ugyanígy a jogi kultúra kérdéskörével sem. Ezzel együtt az a hozzáértők szakmai véleménye, hogy a szocialista jogtudat-vizsgálatok folytatására érdemes hagyományt teremtettek. Egyrészt egyfajta kiindulópontként a módszertan tekintetében, másrészt tudományos alapként a tudományos fogalmak és következtetések szempontjából. Ezekre a kutatásokra támaszkodva napjainkban is elindíthatók akár kis-, akár nagymintás egyedi vizsgálatok.^[32]

V. ÖSSZEGZÉS

Az eddigiekből kitűnik, hogy a területen dolgozó szakembereknek köszönhetően Magyarországon már a rendszerváltoztatás előtt megtörtént a jogtudat vizsgálatának elméleti megalapozása, a kutatás módszertanának és a kutatási eredmények összegzésének kidolgozása. Az időszakra vonatkozó szakirodalom tanulmányozása során egyértelművé vált, hogy a kutatások az előbb írt részleteket teljes egészében felölelték. Levonható tehát az a következtetés, hogy a rendszerváltoztatás előtti évtizedekben a terület szakértői előkészítették azt az elméleti távlatot, amelyben a jogtudat fogalma egyre szélesebb körben értelmezést nyert. Lényeges az is, hogy a kutatások egy része lehetőséget teremtett arra, hogy a jogszociológusok a rendszerváltást követően ugyanazon változókat ismételtelen figyeljék meg, s lehetővé tették a mérések hosszú ideig történő elvégzését, a gyakran évtizedes utánkövetéssel a fejlődési mintázatok vizsgálatát. Világossá vált, hogy a késő szocializmus kutatói is érzékelték a nemzetközi összehasonlítás lehetőségének fontosságát, ami a kutatási eredmények értékeléséhez nélkülözhetetlen lett volna. Ezzel együtt a rendszerváltoztatás előtti jogtudat-vizsgálatok jól megvilágítják a Kádár-korszak társadalmi változásait, a '60-as évekbeli megerősödéstől kezdve a rendszer bukásáig. A korabeli anyagok tanulmányozása során érzékelhető volt a jogismeret fokozatos és lassú kiegyenlítődése, a gyenge jogosultság-tudat, a hatalomnak való feltétlen alávetés, a jogtól és az embertársaktól való elidegenedés, a kiválóság és az erény tagadásán alapuló egyenlőség felfogása, a magyar társadalom befelé fordulása.^[33] Ennek tudatában fogalmaztam meg a rendszerváltástól napjainkig terjedő periódusra vonatkozó kérdést, amely a későbbi kutatásaim középpontjában áll majd: Hogyan és milyen mértékben változott a magyar társadalom joghoz való viszonya a rendszerváltást követően?

[32] Fekete – H. Szilágyi, 2014, 40.

[33] H. Szilágyi, 2021, 62.

IRODALOM

- Fekete Balázs – H. Szilágyi István (2014): Jogtudat-kutatások a szocialista Magyarországon. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2014/4. sz.
- Gajdusчек György – Fekete Balázs (2013): *A magyar lakosság jogismerete az elmúlt fél évszázadban és ma*. OTKA 105552 „A magyar lakosság jogtudata – elméleti és empirikus elemzés” című projekt keretében készült dolgozat.
DOI: <https://doi.org/10.26521/profuturo/2015/1/5442>.
- H. Szilágyi István (2021): Jogtudat-kutatások a magyar jogszociológiában a rendszerváltás előtt. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2021/1. sz.
- H. Szilágyi István (2021): Jogi kultúra vagy társadalmi jogtudat? In: *Acta Humana*. 2021/3. sz.
- Kulcsár Kálmán (1967): *A jogismeret vizsgálata*. MTA Állam-és Jogtudományi Intézet, Budapest.
- Sajó András (1980): *Jogkövetés és társadalmi magatartás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Váriné Szilágyi Ibolya (2010): *Jogtudatról alulnézetben. Tizenévesek jogtudata és jogi érzékenysége*. L'Harmattan Kiadó. Budapest.
- Vinnai Edina (2012): *Jogismeret, jogi attitűd, jogtudat*. Debreceni Egyetem Kiadó. Jogszociológiai előadások.

•
*Lévainé Fazekas Judit a Deák Ferenc Alapítvány díszvacsoráján, 2018 decemberében
(Fotó: Májer Csaba József)*

HARSÁNYI GYÖNGYI

*egyetemi docens**KRE Állam- és Jogtudományi Kar*

Reflexiók a fogyasztó és a befektető mint jogi fogalom megjelenéséről a magyar magánjogban

A Fazekas Judittal fennálló ismeretségem immáron négy évtizedes múltira tekint vissza. Amikor a Miskolci Egyetem Jogi Karának oktatója lettem, a Polgári Jogi Tanszék adta a szakmai, kollegiális kapcsolatunk szervezeti kereteit, majd a jó légkörű, lelkes oktatói munka kitűnő alapot jelentett az egyre szorosabbá váló barátságunkhoz, amely végül családi-rokoni kapcsolattá erősödött (nemesedett), mikor felkértem, hogy legyen a fiam keresztanyja, amely funkciót mindvégig odafigyelőn és szeretetteljesen látta el és látja el ma is. Bár mindkettőnknek a klasszikus polgári jog oktatásával indult a pályafutása, melyhez a kötődésünk végig fenn is maradt, azonban a kilencvenes években, a rendszerváltás kapcsán megjelenő új jogterületek keltették fel érdeklődésünket. Judit a fogyasztóvédelemmel jegyezte el magát, olyan sikeresen, hogy ő lett ennek a jogágnak a nemzetközileg is elismert szak tekintélye. Nekem az értékpapírjog megismerése és oktatása jelentett izgalmas szakmai kihívást. Hosszú pályafutásunk alatt egyszer sem került sor arra, hogy e két alapvetően eltérő joganyagot összefűzzük, összekapcsoljuk egymással. Lehetne-e jobb alkalom arra, hogy ezt az úrt bepótoljuk, mint a Judit tiszteletére készülő kötet? Ahogy a fogyasztóvédelemben központi kérdés a fogyasztó fogalmának meghatározása, úgy a tőkepiac működése és működtetése körében is alapvető a befektetői kör definiálása. A téma feldolgozása során jól látható volt, hogy mind a fogyasztó, mind a befektető kategóriájának behatárolása nehéz feladat elé állította a jogalkotót, ezért e két jogterület joganyagának változásai, a ciklikusan jelentkező módosítások nagyon gyakran érintették e két alapvető fogalmat is. Abban a reményben, hogy a fogyasztó és a befektető fogalmának meghatározásával kapcsolatos egyes kérdések, sajátosságok, a szabályozás nehézségeinek összevetése (természetesen a teljesség igénye nélkül) az ünnepezt érdeklődésére is számot tarthat, ajánlom írásomat Dr. Fazekas Judit professzor asszony figyelmébe.

ABSZTRAKT

A fogyasztóvédelmi jog körébe tartozó jogszabályok meghatározásának és alkalmazásának középpontjában a fogyasztó áll, mivel az ehhez a jogterülethez tartozó normák előírásai, követelményei, illetve az e jogforrások által kialakított szervezetrendszer működésének feltételei és szabályai az ő védelmét szolgálják. A tőkepiacon megvalósuló befektetési ügyletek alanyaként megjelenő befektető nem élvez ilyen központi szerepet, annak ellenére, hogy befektetővédelmi normák is megfogalmazásra kerültek a vonatkozó jogszabályokban. E két jogalany státuszának szabályozása, fogalmuk meghatározása eltérő nehézségeket állított a jogalkotó elé, ennek ellenére a fogyasztó és a befektető fogalmának meghatározásában vannak rokon jelenségek, amelyek vizsgálatra érdemesek.

Kulcsszavak: fogyasztó ■ befektető ■ ügyfél

I. BEVEZETÉS

A fogyasztó és a befektető, mint meghatározásra érdemes és adott esetben jogi védelemre szoruló jogalanyok, illetve a szabályozásukkal foglalkozó jogterületek, meglehetősen távol esnek egymástól. A társadalom tagjait tekintve más az a kör, akik fogyasztóként, és más az a kör, akik befektetőként jöhetnek számításba. Míg "a fogyasztói minőség lényegében a társadalom minden tagjának attribútuma",^[1] addig a befektetői minőség ennél jóval szűkebb alanyi kör sajátja, olyanoké, akik a tőkepiac színterén megvalósuló befektetési ügyletek szereplőiként lépnek fel. E két kategória között nincs átfedés (legfeljebb az általánosnak azon a szintjén, hogy bizonyos esetekben a fogyasztó is és a befektető is lehet természetes és jogi személy egyaránt). Ennek ellenére érdekesnek találtam, hogy azok a nehézségek, amelyekkel e két fogalom megalkotásánál a jogalkotónak meg kellett küzdeni, valamint a jogalkotási folyamatokban megjelenő sajátosságok sok esetben összecsengenek. Ennek igazolására írásomban e két fogalom jogi szabályozásának alakulását, fejlődéstörténetét kísérem végig, a legfontosabb állomások bemutatásával.

A fogyasztó és a befektető fogalmának elemzését célszerű a korszakkal kezdeni, amikor e fogalmak először jelentek meg nemzeti jogunkban, annál is inkább, mivel hasonlóság tapasztalható a két fogalom magyar jogforrásokban történő megjelenésének időszakában. A fogyasztó és a befektető fogalmának törvényi meghatározására ugyanis egyaránt a kilencvenes évek második felében került sor.

[1] Bárdos, 2015, 145.

II. A FOGYASZTÓ ÉS A BEFEKTETŐ FOGALMÁNAK TÖRVÉNYI MEGHATÁROZÁSA AZ 1990-ES ÉVEKBEN

1. A fogyasztó fogalmak színes palettája

A 90-es évek második felében magánjogunk bővelkedett a fogyasztói fogalmakban, mivel a Polgári Törvénykönyv mellett több törvény is meghatározta a fogyasztó fogalmát. A Polgári Törvénykönyv szerint fogyasztó a – gazdasági vagy szakmai tevékenységi körén kívül eső célból – szerződést kötő személy.^[2] Az 1997-ben megszületett Fogyasztóvédelmi törvény (továbbiakban Fgytv.) szerint fogyasztó az a személy, aki – gazdasági vagy szakmai tevékenységi körén kívül – árut vesz, rendel, kap, használ, illetve akinek részére a szolgáltatást végzik, továbbá, aki áruval vagy szolgáltatással kapcsolatos tájékoztatás vagy ajánlat címzettje.^[3]

Még ebben az évben látott napvilágot a 1997. évi LVIII. számú Reklámtörvény, mely szerint fogyasztónak minősült minden olyan természetes vagy jogi személy, valamint jogi személyiség nélküli gazdasági társaság, aki felé a reklám irányult. Az 1996. vi LVII. számú Versenytörvény (továbbiakban: Tpv.) pedig fogyasztónak tekintette a megrendelőt, a vevőt és a felhasználót egyaránt.

A fogyasztó fogalmának jogszabályi szintű definiálásában tehát sokszínűség, egyfajta pulzálás, mozgás, változékonyság, szűkülés, bővülés tapasztalható. Erre magyarázatul szolgálhat Vékás professzor azon megállapítása, hogy a fogyasztó fogalmát szituációkra, konkrét jogviszonyokra tekintettel szükséges meghatározni, megfelelő mérlegelési jogkört biztosítva a bíróságok számára egy-egy konkrét ügy megítélése tekintetében.^[4] A fogyasztó fogalmának képlékenységét Hajnal Zsolt szintén a fogyasztói jogviszony szituatív és relációs jellegére vezeti vissza, és rögzíti, hogy „a védelemben részesíteni kívánt kör relatív megközelítésből adódóan eltérő eredményt érhetünk el a fogyasztói kör határainak megvonása során, hiszen a jogügylet célja, jellege, a viszonyrendszer, valamint a szerződéskötési szituáció vizsgálata során eljuthatunk más-más személyi körhöz”.^[5]

Az, hogy a fogyasztó fogalmának meghatározása nem vonatkoztatható el attól a jogviszonytól, melynek alanya, persze a jogalkalmazás számára nem kis nehézséget okozott. „A fogyasztóvédelem szempontjából nem szerencsés, hogy nem sikerült összehangolni a különböző jogforrásokban szereplő fogyasztó fogalmakat. A jogalkalmazásban nehézséget okozhat, hogy melyik definíciót kell alkalmazni azokban az esetekben, amikor olyan jogszabállyal találkozunk, amelyik nem értelmezi, hogy az alkalmazás szempontjából kit kell fogyasztónak te-

[2] 1959. évi IV. tv. 685. §. d) pont.

[3] 1997. évi CLV. tv. 2.§. e) pont.

[4] Vékás, 2002, 6.

[5] Hajnal, 2010, 40.

kinteni.”^[6] Fazekas Judit ugyanitt megfogalmazott álláspontja szerint, ha „egy adott jogszabály nem határozza meg, kit tekint fogyasztónak, kiindulásként meg kell vizsgálni, hogy az adott jogviszony melyik jogág területére esik, és annak a szabályait kell elsődlegesen alkalmazni, kétség esetén pedig a jogterületet szabályozni hivatott Fgytv. fogalmi bázisán kell értelmezni a fogyasztó jogot érintő jog normát”.^[7]

2. A befektető fogalmának egységes képe

A befektető fogalmának jogi meghatározása sokkal egyszerűbb feladatnak bizonyult a jogalkotó számára. Az 1996. évi CXI. számú Értékpapírtörvény (továbbiakban: Épt.) a tőkepiacon megvalósuló speciális ügyletek, a befektetési szolgáltatások nyújtására irányuló jogviszonyok alanyai körében nevesítette a befektetőt. Ezek szerint a befektetési szolgáltatásra és kiegészítő befektetési szolgáltatásra irányuló jogviszony egyik pólusán a befektetési szolgáltatók, másik pólusán a befektetők helyezkedtek el. A befektető jogi szempontú meghatározására az Épt. konkrét fogalmat tartalmaz. Ennek értelmében befektetőnek az a személy minősül, aki a kibocsátóval, befektetési szolgáltatóval vagy más befektetővel kötött szerződés alapján saját vagy más pénzét, egyéb vagyontárgyát részben vagy egészben az értékpapírpiacon, illetve az értékpapírtőzsde hatásaitól teszi függővé, azaz kockáztatja.^[8]

A törvényi fogalom egységesnek tűnik, azonban a befektetői kategóriába tartozó jogalanyok mégis rétegzettek. A jogalkotó ezt az általános befektető fogalmat a „laikus” vagy „egyszerű” befektetni szándékozó jogalanyokra konstruálta meg, bár ezt nem nyilvánítja ki, de az, hogy szükségesnek tartotta az „intézményi befektető”, mint külön befektetői kategória megalkotását, ezt bizonyítja. Egyetérthetünk azzal a törvényi céllal, mely külön kezelte egyfelől a pénzüket vagy értékpapírjaikat befektetési célra felajánló, szakértelemmel nem rendelkező természetes és jogi személyeket és jogi személyiséggel nem rendelkező cégeket, másfelől azokat a jogalanyokat, akik maguk is a megfelelő szakértelem birtokában, a befektetési szolgáltatókkal lényegében egyenrangú partnerként léphettek egy adott befektetési kötelemben szerződő félként.

Ennél a szabályozási sajátosságnál megítélés szerint a fogyasztóvédelmi jogban megnyilvánuló azon jogalkotói törekvéssel találkozhatunk, amely a védelmi funkciót központi kérdésnek tekinti, csak a védett jogalanyi kör spektruma eltérő. Míg a fogyasztóvédelmi jog valamennyi, fogyasztónak minősülő jogalanyt védelemben részesíti, addig a befektetők közül csak a szakértelemmel nem rendelkező befektetőket. Ez a kör kétségtelenül fokozottabb védelmet igényel. Ezt a valós igényt pedig a törvény úgy tudja teljesíteni, hogyha külön

[6] Fazekas, 2007, 79.

[7] Fazekas, 2007, 79.

[8] Épt. 3.§ (2) bekezdés.

kezeli, külön mércével méri – a törvény által biztosított és garantált védelem szempontjából – a “szakbefektetőket”, más néven intézményi befektetőket.^[9]

III. A FOGYASZTÓ ÉS A BEFEKTETŐ FOGALMÁNAK TÖRVÉNYI MEGHATÁROZÁSA A 2000-ES ÉVEKBEN

1. A fogyasztó fogalmának változása

A fogyasztó fogalmának sokszínűsége a 2000-es évek első évtizedének nagyobb részében fennmaradt, azonban „A magyar jogalkotó a 2008. szeptember 1-én hatályba lépő törvénnyel^[10] tett egy lépést a fogyasztó fogalmának egységesítése irányába. 2008-ban lényegileg azonos meghatározás került be az Fttv.-be, az Fgytv.-be valamint a Tpvt.-be is. Az európai gyökerű változásról azt lehetett feltételezni, hogy a magyar jogalkotó megtette az első lépést a fogyasztó jogszabályonként eltérő fogalmának egységesítése felé.”^[11]

Az Fttv. új fogalmat alkotott, mely szerint a fogyasztó az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységén kívül eső célok érdekében eljáró természetes személy. A változás szembeötlő, hiszen kikerültek a fogalomból a jogi személyek és a jogi személynek nem minősülő gazdasági társaságok.^[12] A másik lényegi változás, hogy a cél fogalmi elem lett, ily módon a természetes személy is csak akkor minősült fogyasztónak, ha önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységi körén kívüli célok érdekében járt el. Az eredeti fogyasztó-fogalomhoz képest némi változás történt a fogyasztó ügyleteire utaló fogalmi elemekben is, mely szerint fogyasztónak az minősül, aki árut vesz, rendel, kap, használ, igénybe vesz, vagy az áruval kapcsolatos kereskedelmi kommunikáció, ajánlat címzettje. Eszerint a fogalom ügyleti szituatív jellegét meghatározó viszonyok között a korábbi tájékoztatást a jogalkotó – az Fttv. fogalomrendszerének megfelelően – üzleti kommunikációra módosította.^[13] Az Fttv. fogyasztó-fogalma hatással volt a Tpvt. meghatározására is, mivel a törvény úgy módosult, hogy fogyasztó az Fttv. alapján fogyasztónak minősülő megrendelő, vevő és felhasználó.

[9] Intézményi befektetőknek a törvényben taxatív felsorolt jogalanyok minősültek, pl. a bank, a szakszított hitelintézet, a befektetési társaság, a biztosító részvénytársaság, a befektetési alap stb.

[10] 2008. évi XLVIII. tv. a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról (továbbiakban: Fttv.).

[11] Miskolczi-Bodnár – Sándor, 2016, 51.

[12] A 2008-ban hatályos társasági törvény szerint a közkereseti és a betéti társaság nem minősült jogi személynek.

[13] Hajnal, 2010, 41.

Még ennek az évtizednek a végén a hitelről szóló törvény^[14] is definiálja a fogyasztó fogalmát, mely szerint fogyasztó az önálló foglalkozása és gazdasági tevékenysége körén kívül eljáró természetes személy. E fogalom lényegi újdonsága, hogy nem tartalmazza az érdeket, tehát nem feltétel, hogy az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységén kívül eső „célok érdekében” járjon el a természetes személy, hanem az eljárásnak kell az önálló foglalkozás és a gazdasági tevékenység körén kívül esnie.

1. A befektető fogalmának változása

a. A befektető meghatározása a Tőkepiaci törvényben

A befektető törvényi fogalmának módosítására nem kellett sokat várni a XXI. században. 2001-ben megszületett az Épt. helyében lépő, és a tőkepiac globális szabályozását célul tűző Tőkepiaci törvény (továbbiakban Tpt.), amely változtatást eszközölt a befektető kategóriáján.^[15] A változtatás értelmében az, aki az értékpapír kibocsátójával kötött ügyletet, már nem minősült befektetőnek, viszont bővült is a fogalom, mivel a befektetési alapokkal, illetve az árutőzsdei szolgáltatóval kötött ügyletek alanyai befektetőnek minősültek. Módosult tehát az az alanyi kör, amellyel kötött befektetési tárgyú szerződés minősített valakit befektetővé. Megítélésem szerint a befektető fogalmának lényege, azaz a kockázatvállalás szempontjából indokolatlan volt a kibocsátóval kötött szerződés mellőzése a fogalomból, hiszen az a személy, aki az értékpapír kibocsátójától közvetlenül szerezte meg az értékpapírt, ugyanolyan kockázatos ügyletet kötött, mint amikor a befektetési szolgáltató útján tette ugyanazt, sőt.

A Tpt. 2007. évi módosítása^[16] a befektető fogalmán belül újabb kategóriát állított fel, nevezetesen a minősített befektetőt. Eszerint minősített befektetőnek minősültek a pénzügyi piacokon működő, Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (továbbiakban: PSZÁF) által engedélyezett bizonyos jogi személyek, különösen a hitelintézet, a pénzügyi vállalkozás, befektetési vállalkozás, biztosító, befektetési alap, befektetési alapkezelő társaság, önkéntes kölcsönös biztosítópénztár, magánnyugdíjpénztár, portfóliókezelő, árutőzsdei szolgáltató, valamint minden olyan jogi személy, amelynek kizárólagos tevékenysége az értékpapírokba, illetve egyéb befektetési eszközökbe történő befektetés.^[17]

[14] 2009. évi CLXII. tv.

[15] Tpt. 5.§ (1) bekezdés.

[16] 2007. évi LII. törvény.

[17] Minősített befektetőnek minősültek még a nemzeti és regionális kormányok, központi bankok, nemzetközi és nemzetek feletti pénzügyi szervezetek, továbbá a kis- és középvállalkozásnak nem minősülő gazdálkodó szervezetek is, valamint az olyan természetes személy, kis- és középvállalkozás, akit a Felügyelet saját kérésére annak minősített és a minősített befektetőkről vezetett nyilvántartásba bejegyzett.

b. A ügyfél, mint „palástolt” befektető

2007-ben nemcsak a minősített befektetői kategória megjelenése jelentett változást a befektetők fogalmának jogalkotói megközelítésében, hanem a 2007. évi CXXXVIII. számú törvény (továbbiakban: Bszt.) megjelenése is, amely a befektetési szolgáltatások szabályozását kivette a Tpt.-ből és önálló jogforrási szintre emelte, egyben gyökeresen változtatott a befektető fogalmán, oly módon, hogy megszüntette azt a befektetési szolgáltatások és kiegészítő befektetési szolgáltatások igénybevétele tekintetében, és helyébe az ügyfél kategóriát állította.

A befektetési vállalkozással szerződést kötő személy tehát kikerült a befektető törvényi fogalmából. Nem érthető a jogalkotó törekvése e módosítással, mely szerint az a személy, aki befektetési szolgáltatás nyújtására kötött szerződést, az többé nem minősült befektetőnek. Azok a paraméterek, amelyek a befektetési szolgáltatásokat igénybe vevőket – a korábbi törvények szerint – befektetővé tették, nem változtak meg. Sajátos az is, hogy aki 2007. december 1. előtt befektetési szolgáltatást vett igénybe, az befektetőnek minősült, aki pedig e dátum után, az már nem. Nem igényel bizonyítást, hogy bármelyik tevékenység, amelyet a törvény befektetési szolgáltatásnak minősített, a tőkepiac kockázatos tranzakciói közé tartozik. Ebből következően az a személy, aki ilyen szolgáltatásra ad megbízást, az a vagyontárgyait kockáztatja, a tőkepiac hatásaitól teszi függővé. A befektető törvényi fogalma és közgazdasági tartalma tehát teljes mértékben ráillett arra a személyre is, aki a befektetési szolgáltatást igénybe vette.

További ellentmondást jelentett, hogy a befektetési vállalkozások továbbra is kötelesek voltak a Befektető-védelmi Alaphoz csatlakozni, és ha károsodást szenvedett a befektetési szolgáltatás igénybe vevője, akkor ebből nyerhetett bizonyos kárpótlást. Eszerint a védelmi szabályok szempontjából mégis befektetőnek minősültek a befektetési vállalkozással szerződő felek, egyéb esetben pedig nem. Megítélésem szerint indokolatlan volt a befektetési vállalkozással szerződő jogalanyt kizárni a befektetői kategóriából, emellett nem volt szerencsés az sem, hogy ügyfélnek nevezték őket. Elképzelhető, hogy a jogalkotót azáltal, hogy a befektetési vállalkozással befektetési szolgáltatás igénybevételére irányuló szerződést kötő személyt nem tekintette a továbbiakban befektetőnek, de a befektető-védelmi szabályok érvényesülése szempontjából igen, olyan cél vezérelte, hogy közelítse a befektetőt a fogyasztó kategóriájához?

Valójában sokkal több problémát vetett fel az a kialakult kettősség, hogy a jogalkotó a Bszt.-ből számúzta a befektető fogalmát, míg a Tpt.-ben továbbra is megmaradt.^[18] A jogalkotó ugyanis nem „varrta el” megfelelően a szálakat a befektető fogalmának átalakítása során, mivel nem volt tekintettel arra a szabályra, miszerint 2007 decemberétől a befektetési alapkezelő társaságok is nyújthattak befektetési szolgáltatásokat, márpedig a törvény szerint, aki befektetési

[18] Tpt. 5.§ (1) bekezdés 20. pontja értelmében befektető az a személy, aki a befektetési alapkezelővel vagy más befektetővel kötött szerződés alapján saját vagy más pénzét, egyéb vagyontárgyát részben vagy egészben a tőkepiac, illetve a szabályozott piac, tőzsde hatásaitól teszi függővé, kockáztatja.

alapkezelővel kötött szerződést, az befektetőnek minősült. Ebből az következik, hogy ha egy személy egy befektetési alapkezelő társasággal kötött szerződést befektetési szolgáltatás vagy kiegészítő szolgáltatás nyújtására, akkor befektetőnek minősült, ellenben, ha befektetési vállalkozással kötött ugyanolyan szerződést, akkor nem minősült befektetőnek. További sajátosság, hogy a befektetési vállalkozás egyszersmind intézményi befektetőnek is minősült, márpedig az, aki más befektetővel kötött szerződése alapján kockáztatta a vagyonát, az szintén befektetőnek minősült. Eszerint ugyanaz a személy az egyik törvény szerint befektetőnek minősült, a másik törvény szerint pedig nem. Ez a jelenség pedig tökéletesen rímel a fogyasztó fogalmának alakulásával, hiszen annál is előfordult, hogy valamely jogalany az egyik törvény szerint fogyasztónak minősült, míg a másik törvény szerint nem.

A Bszt. szerint a befektetési vagy kiegészítő szolgáltatást igénybe vevő jogalany az ügyfél, ezen belül lakossági vagy szakmai ügyfél. A jogszabály – a befektetési vállalkozások kötelezettségeként – mélyrehatóan szabályozta az ügyfelek minősítésének kérdését. A befektetési vállalkozás a befektetési szolgáltatási tevékenysége és a kiegészítő szolgáltatása keretében, a szerződéskötést megelőzően minősíti a leendő szerződő felet, és a szerződéses jogviszony fennállása alatt e minősítésnek megfelelően kezeli. Az ügyfél kötelező minősítése – a törvény Indokolása szerint – a későbbiekben a szerződéses kapcsolat folyamán szinte minden tekintetben differenciálja a befektetési vállalkozás ügyféllel szembeni kötelezettségeit.

Az ügyfélnek a törvény értelmében három alapvető kategóriája képezhető. Az egyik a lakossági ügyfél, aki a jogalkotó szerint olyan személy, akire a legnagyobb figyelmet szükséges szentelni, számára a legrészletesebb tájékoztatást kell adni, és az ő esetében a legkifinomultabbak a tájékoztatói kötelezettségek. A másik kategória a szakmai ügyfél, aki számára már nem szükségesek a részletes információk és a tesztek elvégzése sem, végül a harmadik kategória, az elfogadható partner az, akit a befektetési vállalkozás lényegében magával egyenrangú félként kezelhet. A befektetési vállalkozás írásban (vagy más tartós adathordozón) köteles tájékoztatni a leendő ügyfelét a minősítési eljárás eredményéről. Arról is tájékoztatást kell adni, hogy ha az ügyfél az eredménnyel nem ért egyet, akkor kérheti a minősítés megváltoztatását, továbbá arról is, hogy ilyen kérés esetén az őt megillető jogok megváltozásában milyen következmények jelentkeznek.

Az ügyfél minősítésének kötelezettsége nemcsak a jogviszony kezdetén terheli a befektetési vállalkozást, hanem a jogviszony fennállásának tartama alatt is. Ezért természetesen fennáll a minősítés megváltozásának lehetősége is, ebből következően a minősítésben bekövetkezett bármilyen változásról is értesíteni kell az ügyfelet.

A törvény taxatív^[19] felsorolta, hogy ki a szakmai ügyfél. Ha áttanulmányozzuk a szakmai ügyfélnek minülő alanyok körét, megállapíthatjuk, hogy azok gyakorlatilag teljesen megfelelnek azon személyeknek, akiket a Tpt. intézményi, illetve minősített befektetőnek nyilvánított, azaz a szakmai ügyfelek rejtett módon, de befektetőnek minősültek.

A helyzetet tovább árnyalta a Bszt.-nek az a jellegzetessége, hogy nem határolta el mereven egymástól a lakossági és a szakmai ügyfeleket, hanem átjárhatóvá tette azt. A lakossági ügyfél is minősíthető volt szakmai ügyfélnek, és fordítva. A szakmai ügyfél számára, annak kifejezett kérésére, vagy – ha a szakmai ügyfélként való minősítést a befektetési vállalkozás kezdeményezi – kifejezett egyetértése alapján a befektetési vállalkozás a lakossági ügyféllel azonos feltételeket biztosított a befektetési szolgáltatási tevékenysége és a kiegészítő befektetési szolgáltatása során. Az ilyen „átminősítésről” szóló megállapodást írásba kellett foglalni, amelynek tartalmaznia kellett annak rögzítését, hogy az ügyfél szakmai ügyfélnek minősül, és a lakossági ügyfélre irányadó szabályok alkalmazására saját kérésére került sor, valamint azt a tényt, hogy a lakossági ügyfélre irányadó szabályok alkalmazása mely pénzügyi eszközre vagy ügyletre terjedt ki. A tájékoztatási kötelezettség terjedelme szempontjából kétségtelenül volt jelentősége az átminősítésnek. A lakossági ügyfél tekintetében a befektetési vállalkozást rendkívül széleskörű tájékoztatási kötelezettség terhelte, míg szakmai ügyféllel szemben e kötelezettség nem volt ilyen szigorú. Lehetnek olyan befektetési szolgáltatások, amelyek tekintetében a szakmai ügyfél nem rendelkezik annyi szakismerettel és információval, mint a befektetési vállalkozás, és éppen ezért a szakmai ügyfél alaposabb tájékoztatást igényel. Erre azonban egy alapvetően magánjogi jogviszonyban lehetőség van minősítés és átminősítés aktusa nélkül is. Ezt igazolja a Bszt. megjelenése előtti eljárás, miszerint a befektetési vállalkozások – minősítési procedúra nélkül is – a „laikusnak” minősülő befektetőnek széleskörű, az intézményi befektetőnek kevésbé széleskörű tájékoztatást adtak, de nyilván, ha ez utóbbi alaposabb tájékoztatást kért, akkor azt is megkapta, hiszen ebben a jogviszonyban a befektetési vállalkozás van a megbízotti pozícióban, és a befektető (vagy ügyfél) a megbízói pozícióban, tehát ő az ügy ura, aki bármilyen információt kérhet a megbízottjától, akár hogyan is minősíti őt a megbízottja.

Összegezve megállapítható, hogy a Bszt. a befektetési szolgáltatás nyújtására irányuló jogviszony alanyi körén belül a szolgáltatást igénybe vevő felet kivette a befektetők köréből, ugyanakkor a szakmai ügyfelek körét úgy állapította meg,

[19] A befektetési vállalkozás, az árutőzsdei szolgáltató, a hitelintézet, a pénzügyi vállalkozás, a biztosító, a befektetési alap, a befektetési alapkezelő, a kollektív befektetési társaság, a kockázati tőkealap és a kockázati tőkealap-kezelő, a magánnyugdíjpénztár és az önkéntes kölcsönös biztosító pénztár, az elszámolóházi tevékenységet végző szervezet, a központi értéktár, a foglalkoztatói nyugdíjszolgáltató intézmény, a tőzsde, a központi szerződő fél, minden egyéb olyan vállalkozás, amelyet a székhelye szerinti állam ilyenként ismer el, a kiemelt vállalkozás, a kiemelt intézmény és minden egyéb olyan személy és szervezet, amelynek fő tevékenysége a befektetési tevékenység.

hogy az megfelelt az intézményi, illetve minősített befektetők körének. Indirekt módon tehát fennmaradt a befektetői státuszuk. A fentebb – a védelmi szabályok szempontjából – feltett kérdésre, miszerint felfoghatjuk-e a lakossági ügyfél kategóriát a befektető és a fogyasztó kategóriájának a közelítéseként, talán merészen, de válaszolhatunk igennel, hiszen a Bszt. indoklásában kifejtett jogalkotói szándék, miszerint a lakossági ügyfélre a legnagyobb figyelmet szükséges szentelni, számára a legrészletesebb tájékoztatást kell adni, megjelenik valamennyi fogyasztót érintő jogforrásban is.

IV. A FOGYASZTÓ ÉS A BEFEKTETŐ FOGALMÁNAK TÖRVÉNYI MEGHATÁROZÁSA A 2010-ES ÉVEKBEN

1. A fogyasztó fogalmának változása

Ennek az évtizednek az elején az Fgytv. újabb jelentős módosuláson esett át. 2012-ben a jogalkotó sajátos változtatást eszközölt. Bár az Fttv. kizárólag a természetes személyekre redukálta a fogyasztóként szóba jöhető alanyi kört, ez a módosítás a kizárólagosságot főszabállyá gyengítette, ami azt jelentette, hogy bizonyos esetekben a természetes személyek körén kívüli jogalanyok, azaz a jogi személyek és más szervezetek is lehetnek fogyasztók. Nevezetesen a békéltető testület előtti vitarendezést lehetővé tette jogi személyek részére is. Ennek megfelelően módosult a fogalom, akként, hogy fogyasztó az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységi körén kívül eső célok érdekében eljáró természetes személy, továbbá a békéltető testületre vonatkozó szabályok alkalmazásában az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységi körén kívül eső célok érdekében eljáró, külön törvény szerinti civil szervezet, egyházi jogi személy, társasház, lakásszövetkezet, mikro-, kis- és középvállalkozás is, aki, illetve amely árut vesz, rendel, kap, használ, igénybe vesz, vagy az áruval kapcsolatos kereskedelmi kommunikáció, ajánlat címzettje. „Így állhatott elő az a helyzet, hogy a fogyasztó fogalma már nem csupán jogszabályonként különbözik, hanem 2012-től olyan jogszabályunk is van, amelynek bizonyos részét illetően mást kell fogyasztónak tekinteni, mint a törvény többi része kapcsán.”^[20]

Ebben az időszakban jelent meg az újrakodifikált Polgári Törvénykönyv is, amely tartalmazza a fogyasztó fogalmát, mely szerint fogyasztó: a szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körén kívül eljáró természetes személy.^[21] E meghatározással kapcsolatban Fazekas Judit a következőket fogalmazta meg. „A fogyasztó fogalmát a Kódex a korábbi Ptk.-hoz képest leszűkíti, kizárólag a természetes személyeket tekinti a törvény alkalmazásában fogyasztó-

[20] Miskolczi-Bodnár – Sándor, 2016, 54.

[21] 2013. évi V. tv. 8:1.§.

tónak. Ugyanakkor a régi Ptk-ában adott fogalommal ellentétben a fogyasztó-fogalom nem korlátozódik kizárólag a szerződéses kapcsolatokra. Nem teljesen esik egybe a törvény által meghatározott fogalom a fogyasztói jogokról szóló 2011/83/EU irányelv definíciójával, mely szerint fogyasztó bármely természetes személy, aki az ezen irányelv hatálya alátartozó szerződések keretében olyan célból jár el, amely kívül esik kereskedelmi, ipari, kézműipari vagy szakmai tevékenységi körén.”^[22] Erre a konklúzióra jut Miskolczi-Bodnár Péter is, amikor azt írja, hogy „A Ptk. definíciója nem követi híuen az európai mintát, mivel a meghatározás nem a természetes személy céljától teszi függővé a fogyasztói minőséget, hanem magától a tevékenységtől.”^[23]

Majd ennek az évtizednek a végén az Fgytv. fogyasztó fogalma ismét változott,^[24] annyiban, hogy uniós jogalkotás eredményeként fogyasztónak minősül az (EU) 2018/302 rendelet szerint vevőnek minősülő vállalkozás is.

2. A befektető fogalmának változásai

Ennek az évtizednek az első felében két jogforrás^[25] is megjelent, amely a befektetési alapokat, illetve a kollektív befektetési formákat szabályozta. Ezek a törvények a Tpt. fogalmával – mely szerint befektetőnek az a személy minősült, aki a befektetési alapkezelővel kötött szerződés alapján saját vagy más pénzt, egyéb vagyontárgyát részben vagy egészben a tőkepiac hatásaitól teszi függővé, kockáztatja – összhangban befektetőnek csupán a befektetési jegy vagy az egyéb kollektív befektetési értékpapírok tulajdonosát,^[26] illetve később a kollektív befektetési értékpapírok tulajdonosát tekintette.^[27]

A 2014. évi XVI. törvény (továbbiakban: Batv.) a befektető fogalommal összefüggésben két újdonságot is hozott, mivel újrafogalmazva az intézményi befektető fogalmát, módosította a Tpt. vonatkozó rendelkezését.^[28] Emellett ebben a jogforrásban a jogalkotó még többet tett, ugyanis megalkotta a szakmai befek-

[22] Fazekas, 2014, 762.

[23] Miskolczi-Bodnár, 2020, 334.

[24] Fgytv. 2.§.

[25] 2011. évi CXCVIII. tv. és a 2014. évi XVI. tv.

[26] 2011. évi CXCVIII. tv. 3.§. 18. pont.

[27] 2014. évi XVI. tv. 4.§. 24. pont.

[28] Batv. 206. §. (2) bek. alapján a Tpt. 5.§. (1) bekezdés 60. pontja szerint intézményi befektető: a hitelintézet, a pénzügyi vállalkozás, befektetési vállalkozás, a kollektív befektetési forma, befektetési alapkezelő, a biztosító, az önkéntes kölcsönös biztosító pénztár, a magánnyugdíjpénztár, a foglalkoztatói nyugdíj szolgáltató intézmény, az egészségbiztosítási szerv és a Nyugdíjbiztosítási Alap kezeléséért felelős nyugdíjbiztosítási szerv, valamint mindazon devizakülföldi, amely a saját joga alapján ilyennek tekintendő.

tető fogalmát.^[29] Ezt azért tartom jelentős lépésnek, mert igazolja azt az előző pontban kifejtett nézetemet, hogy a Bszt.-ben alkalmazott ügyfél-fogalom valójában rejtett, burkolt módon befektetői kategóriát jelent. Az a rendelkezés, hogy a szakmai befektető nem más, mint a Bszt. szerinti szakmai ügyfél,^[30] valamint az a lakossági ügyfél, akinek a befektetési vállalkozás szakmai ügyfél minősítést adott,^[31] egyértelművé teszi ezt.

E jogszabályi változások következtében a jogalkotó a Tpt.-ben is újrászabályozta és egyben bővítette a befektető általános fogalmát, amikor úgy rendelkezett, hogy befektető az a személy, aki a befektetési alapkezelővel vagy más befektetővel kötött szerződés alapján saját vagy más pénzt, egyéb vagyontárgyát részben vagy egészben a tőkepiac, illetve a szabályozott piac, tőzsde határaitól teszi függővé, kockáztatja.^[32] Ezzel sok tekintetben visszakanyarodtunk a Tpt. eredeti befektető-fogalmához.

E cikk megírásában az a cél vezérelt, hogy áttekintsem a fogyasztó és a befektető törvényi fogalmának meghatározásában három évtizeden át végbement változásokat. A kilencvenes években a fogyasztó fogalmát több jogszabály párhuzamosan, ámde egymástól eltérő tartalommal határozta meg, a befektető viszont egy jogszabályban került megfogalmazásra, ezért egységes képet mutatott. A kétezres évek első évtizedében a befektető fogalmának jogi meghatározásában következett be nagyarányú változás két alapvető jogforrásban, a Tpt.-ben és a Bszt.-ben. A fogyasztót tekintve fennmaradt a korábbi szerteágazó szabályozás a korszakalkotónak tekinthető Fttv. megjelenéséig, amely szintén jelentős változást hozott. A tízes évek legjelentősebb jogalkotási produktuma, a Polgári Törvénykönyv, melynek megjelenése csak a fogyasztó fogalmát érintette, a befektetői fogalom tekintetében pedig ebben az évtizedben a befektetési alapokat érintő jogszabályok hagytak jelentős nyomot. Az, hogy egy-egy jogterület alapvető kategóriái stabilak és időtállóak legyenek, akceptálható jogalkalmazói igénynek mondható. A fenti elemzés azonban ennek éppen az ellenkezőjét példázta. A fogyasztóvédelem origójában a fogyasztó, a tőkepiaci befektetési ügyletek origójában a befektető áll, jogszabályi meghatározásuk éppen ezért alapvető jelentőséggel bír. Az elmúlt három évtized jogalkotási produktumai szerint azonban ezek az alapfogalmak nem stabilak, hanem változékonyak, és nem időtállóak, hacsak az öt-tíz éves periódusokat – amíg egy-egy fogalom változtatás nélkül fennáll – nem tekintjük annak. Ez több tényezőre vezethető vissza. Ha a fogyasztóvédelmi jog és az értékpapírjog „tisztá” magánjog lenne, akkor is nagymértékű változékonyságot biztosítana, hogy ezek a területek az

[29] Batv. 4.§. 89. pont szerint a szakmai befektető olyan befektető, aki a Bszt. szerint szakmai ügyfélnek minősül, vagy kérés esetén szakmai ügyfélként kezelhető, vagy legalább százezer euró vagy annak megfelelő értékű kollektív befektetési értékpapírba történő befektetésre vállal kötelezettséget.

[30] Bszt. 48. § (1) bek. a)-q) pontig terjedő felsorolásban megjelölt szervek (pl. a befektetési vállalkozás, a hitelintézet, a pénzügyi vállalkozás a biztosító, a befektetési alap, a befektetési alapkezelő, a magánnyugdíjpénztár, a központi értéktár stb.).

[31] Bszt. 49.§.

[32] Tpt. 5.§ (1) bek.20. pont.

állandóan és gyorsan változó piacgazdasági folyamatok által alapvetően determináltak. Emellett e két jogterület nagy mértékben közjogi jellegű elemeket is magába foglal, így a magánjogi és közjogi szabályozás egymást kiegészítve egyaránt alkalmazást nyer. Ezért az alapvetően magánjogi kategóriák változásait a közjogi normák, illetve az állami felügyelet kereteinek szélesedése, bővülése egyaránt generálják. Ehhez kapcsolódik Miskolczi-Bodnár Péter megállapítása is, miszerint „Az államnak a költségvetés közvetlen érdekeltisége miatt közvetlenebb érdekei fűződnek a fogyasztói hitel, illetve befektetési szerződések teljesítéséhez, mint általában a magánjogi ügyletek szerződésszerű teljesítéséhez. Többek között ezért is kógensek ill. klaudikálóan kógensek a szabályok, ezért érvényesül széles körű engedélyezési és felügyeleti rendszer”.^[33] Végül e két jogterület szabályanyaga egyértelműen európai uniós jogforrásokból táplálkozik, nyilvánvalóan a vonatkozó európai jogi normák változásai maguk után vonják a hazai jogszabályok módosulásait is.

IRODALOM

- Bárdos Péter (2015): *Bevezetés a kereskedelmi jogba*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest.
- Fazekas Judit (2007): *Fogyasztóvédelmi jog*. Complex Kiadó, Budapest.
- Fazekas Judit (2014): Nyolcadik Könyv. Záró rendelkezések. In: Osztovits András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja*. Opten Informatikai Kft. Kiadó, Budapest.
- Hajnal Zsolt (2010): A fogyasztóvédelem alanya: a fogyasztó. In: Szikora Veronika (szerk.): *Magyar fogyasztóvédelmi magánjog – európai kitekintéssel*. Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesülete Kiadó, Debrecen.
- Miskolczi-Bodnár Péter (2021): A fogyasztók és a befektetők szerződéskötést megelőző tájékoztatása. In: Miskolczi-Bodnár Péter – Homicskó Árpád Olivér – Szuchy Róbert (szerk.): *Studia in Honorem Harsányi Gyöngyi*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kiadó, Budapest.
- Miskolczi-Bodnár Péter (2020): A fogyasztóvédelmi magánjog 15 éves fejlődése. In: Miskolczi-Bodnár Péter (szerk.): *Az Európai Unióhoz történő csatlakozásunkat követő hazai és európai jogfejlődés*. Wolters Kluwer Kiadó, Budapest.
- Miskolczi-Bodnár Péter – Sándor István (2016): *Fogyasztóvédelmi jog I*. Patrocínium Kiadó, Budapest.
- Vékás Lajos (2013): Az európai közösségi magánjog sajátos alanyáról: a „fogyasztó” fogalmáról. In: *Európai jog*. 2002/5. sz.

[33] Miskolczi-Bodnár, 2021, 196.

JOGFORRÁSOK

- A befektetési alapkezelőkről és a kollektív befektetési formákról szóló 2011. évi CXCI. törvény.
- A fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVIII. törvény.
- A fogyasztónak nyújtott hitelről szóló 2009. évi CLXII. törvény.
- A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény.
- A kollektív befektetési formákról és kezelőikről, valamint egyes pénzügyi tárgyú törvények módosításáról szóló 2014. évi XVI. törvény.
- A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény.
- A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.
- A tőkepiacról 2001. évi CXX. törvény.
- A tőkepiacról szóló 2001. évi CXX. törvény módosításáról szóló 2007. évi LII. törvény.
- A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény.
- Az értékpapírok forgalomba hozataláról, a befektetési szolgáltatásokról és az értékpapír-tőzsdéről szóló 1996. évi CXI. törvény.

HERÉDI ERIKA

*egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Ha per, akkor hadd legyen per!

ABSZTRAKT

A hatósági ügyben hozott döntés ellen irányuló keresetlevél jogorvoslati eszközként azt célozza, hogy egy újabb döntés közvetlenül a sérelmezett döntésre visszaható módon megszüntesse az okozott jogsérelmet. A keresetlevélben a felperesi ügyfél ténybeli vagy jogi tévedések korrigálását indítványozza. Közigazgatási jogvitában a keresetlevél alapján peren kívül nyújthat hatékony jogvédelmet már a vitatott döntést hozó hatóság. Az önkorrekcióban megnyilvánuló hatósági jogvédelem garanciaként, egyúttal a felperesi ügyfél rendelkezési hatalmasságától függően, bírói kontroll lehetőségével övezett.

Kulcsszavak: keresetlevél ■ kógencia ■ hatósági önkorrekció ■ peren kívül
■ rendelkezési elv ■ egyezség

I. ALAPVETÉS

Hatósági ügyben hozott döntés esetén elsődleges jogorvoslati út a közigazgatási per. Míg a közigazgatási per szabályait a közigazgatási perrendtartás^[1] kódexe öleli fel, addig a közigazgatási per szükségszerű előzményét képező hatósági eljárásra irányadó alapvető szabályokat az általános közigazgatási rendtartás^[2] foglalja magába. Ezzel a szabályozási koncepcióval összhangban a hatósági eljárás szempontjából releváns kérdéseket, tárgyköröket, illetve a Kp. és az Ákr. kapcsolódási pontjait az Ákr. ragadhatja meg.^[3]

[1] 2017. évi I. törvény (a továbbiakban: Kp.).

[2] Az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény (a továbbiakban: Ákr.).

[3] Az Ákr. „A jogorvoslati eljárások” cím alatti 113. §-a alatt nevesíti a kérelemre induló jogorvoslati eljárásokat, melyek körében első helyre rangsorolt a közigazgatási pert (Ákr. 113. § (1) bek. a) pont), majd „A közigazgatási per lehetősége” cím alatti 114. §-ában határozza

Az Ákr. önkorrekciónak mechanizmusként a közigazgatási per megindításához kötődően^[4] szabályozza a keresettel támadott döntést hozó hatóságnak a felperesi ügyfél keresetlevélén nyugvó aktivitási kötelezettségeit, egyúttal lehetőségeit. A keresetlevél előterjesztése esetén a hatóság a jogszerűség követelményének való megfelelésen (Ákr. 115. § (1) bek.) túlmenően, adott esetben a szükségesség, illetve arányosság szempontjai szerint is (Ákr. 115. § (2) bek.) köteles megvizsgálni a keresetlevélben foglaltakat, melynek eredményeképpen az elé tárt jog-, illetve érdeksérelemmel összefüggésben helyreállító, illetve kiegyenlítő jogalkalmazásnak van helye. Az általános közigazgatási rendtartás a keresetlevél alapján alapuló saját hatáskörű önkorrekciónak egyfelől jogszabálysértés észlelése esetére irányozza elő (Ákr. 115. § (1) bek.), másfelől akként rendelkezik, hogy ha a keresetlevélben foglaltakkal egyetért, és az ügyben nincs ellenérdekű ügyfél, a hatóság a nem jogszabálysértő döntést is visszavonhatja, illetve a keresetlevélben foglaltaknak megfelelően módosíthatja (Ákr. 115. § (2) bek.). Ezen két különböző – ti. jogszabálysértés (Ákr. 115. § (1) bek.), vagy jogszabálysértés hiányában (Ákr. 115. § (2) bek.) – jogalapon nyugvó önrevízió saját hatáskörű aktusvádelvezetésére vezethet. Az Ákr. jogorvoslatokra vonatkozó IX. fejezete alatti rendelkezéseinek áttekintésével azonban azt tapasztaljuk, hogy az Ákr. 115. §-a szerinti saját hatáskörű önkorrekciónak nem a jogorvoslati eljárások körében, hanem az Ákr. „A közigazgatási per lehetősége” című 114. §-át nyomban követő szerkezeti helyen nyert szabályozást, melyből az szorozatban áll a közigazgatási per joghatályai beálltának lehetőségével. Ebből adódóan felmerül a kérdés, vajon a keresetlevél benyújtása révén a hatóság előtt ismertté vált (jog)sérelemnek a felperesi ügyfél és a hatóság, mint ellenérdekű felek közti, kölcsönös meghallgatással járó, a vitában való aktív, személyes és közvetlen részvételt is biztosító megvitatása, majd az annak eredményeként megszülető – adott esetben érdekkiegyenlítő – indokolt döntés hatósági eljárásban, vagy eljáráson kívül kerül meghozatalra? S ezt követően a korábban ellenérdekűnek tekintett, majd hatékony jogvédelmet nyújtó hatóság alávett-e a felperesi ügyfél kereset további sorsa fölötti rendelkezési hatalmának?

- meg a közigazgatási per szükségszerű hatósági eljárási feltételeit, mint kapcsolódási pontokat. Ha áttekintjük az Ákr. 113. §-a szerinti felsorolást, kiténik, hogy ott az (1) bekezdés a) pontjabeli közigazgatási peren kívül felsorolt valamennyi jogorvoslati eljárás valóban közigazgatási hatósági eljárás, ám a közigazgatási per a közigazgatási rendszeren kívüli, külső független törvényességi kontroll. Meglátásom szerint az Ákr. 113. § (1) bekezdés a) pontja alatt szükségtelen nevesíteni a közigazgatási pert, mivel az nem közigazgatási hatósági jogorvoslati eljárás.

[4] A közigazgatási perhez fűződő szoros kapcsolatot az Ákr. szerkezete is hűen tükrözi, hiszen a keresetlevél alapján és saját hatáskörben gyakorolható döntéskorrekciónak szabályai az Ákr. 115. §-a alatt kerültek deklarálására. Ugyanakkor már itt utal arra a szerző, hogy az Ákr. 113. §-a alatt felsorolt jogorvoslati eljárások körében nem kerül nevesítésre az Ákr. 115. §-a szerinti szabályozott saját hatáskörben gyakorolható, illetve gyakorolandó döntés korrekciót eredményező mechanizmus.

II. (PER)FÜGGŐSÉG KÉTELYEI KÖZT

Noha a perfüggőség a keresetlevél benyújtásával áll be (Kp. 39. § (5) bek.), és a keresetlevelet – főszabályként – a vitatott cselekményt megvalósító közigazgatási szervhez szükséges benyújtani (Kp. 39. § (1) bek. vö. 41. § (1) bek.), amely továbbítani köteles azt a perbíróságra (Kp.39. § (1) bek. és 40. § (1) bek.), nyilvánvalóan nem a támadott döntést hozó hatóságnál áll be a perfüggőség. Perfüggőség nincs bíróság nélkül.

A perfüggőség kategorikus feltétele a keresetlevél benyújtása és annak a bíróságra való továbbítása (Kp. 39. § (1) és (5) bek. és 40. § (1) bek.). Ahhoz tehát, hogy a perbíróság a keresetlevél létezéséről hivatalból tudomást szerezhesen, a perfüggőség beálljon, nélkülözhetetlen a keresetlevél perbíróságra történő továbbítása (Kp. 40. §). A keresetlevélnek az alperesi közigazgatási szerv általi bíróságra való továbbításával és annak a perbíróságra való megérkezésével még nincs szó perről, hiszen a bíróság az alperes alaki védekezése nyomán (Kp. 42. § (1) és (4) bek.), vagy attól függetlenül, mivel hivatalbóli eljárási jogkövetkezményt alkalmaz, a keresetlevél vizsgálatának eredményeként, a keresetlevél visszautasításáról dönthet (Kp. 48. §). A keresetlevél visszautasításáról szóló végzés, mint eljárást befejező végzés a per létszakáig nem jutó, de már bíróság előtti eljárást, azaz peren kívüli eljárást zár le. Ebben az eljárási szakaszban oly módon történik a bírósági közigazgatási eljárás lezárása, hogy a felperes előtt nem ismert az alperesi védírat. Igaz ugyan, hogy a keresetlevél perbíróságra való továbbításakor már ismert a bíróság előtt a felperesi kereset és az alperesi védekezést tartalmazó védírat, azonban a bíróság, bár szükségszerűen főszereplője a közigazgatási pernek, ennek ellenére nem peres fél. S nem feladata a felperesi ügyfél fölötti gyámkodás. A bíróság feladata és szerepe a hatékony jogvédelem nyújtása (Kp.2. § (1) bek.), miként az alperesi hatóságnak is, hiszen az Ákr. 115. §-ában foglalt – meglátásom szerint jogorvoslat funkcióját betöltő – felhatalmazások erre jogosítják, egyszersmind erre kötelezik a keresetlevél vizsgálata eredményeként magát a hatóságot is. Míg a hatóság a perelhárítás célját is megvalósítóan képes hatékony jogvédelmet nyújtani már a keresetlevél bíróságra történő továbbítását megelőzően, addig ezt a bíróság csak jóval később, az ítélete meghozatalával képes biztosítani.

A bíróság a közigazgatási jogvitát tisztességes, koncentrált és költségtakarékos eljárásban bírálja el. A bíróság a perkoncentráció és az eljárási igazságosság érvényesülése érdekében az e törvényben meghatározott módon és eszközökkel hozzájárul ahhoz, hogy a felek és más perbeli személyek eljárási jogait gyakorolhassák és kötelezettségeiket teljesíthessék (Kp. 2. § (2) és (3) bek.). Tisztességes bírósági eljárásról meglátásom szerint akkor beszélhetünk, ha a felperes joghatályosan megismeri az alperesi védíratot.^[5] A per, mint kontradiktórius el-

[5] A régi Pp. a közigazgatási per, mint polgári per joghatályainak beálltá ahhoz kötötte, amikor a bíróság értesítette az alperest a Pp. 332. §-ában foglalt intézkedések megtételéről (régii Pp. 332/C. §. 332. § (1) bek. c) pont), így amikor az alperesi hatóság nyilatkozatát közölte a felperessel. Ez a szabályozás

járás létrejötte szempontjából a lényeges mozzanat az, amikor a bíróság perelő-készítő intézkedése révén a felperes megismeri az alperesi védíratot (Kp. 60. § (1) és (2) bek., illetve 77. § (5) bek.). A perelőkészítés véleményem szerint nem egybevágó a közigazgatási jogvita megítélésének előkészítésével (Kp. 57. § (1) bek., 77. § (5) bek.). Perelőkészítés épp abból a célból zajlik, hogy kiderüljön: ha per, akkor hadd legyen per.

III. HATÓSÁGI PROAKTIVITÁS A HATÉKONY JOGVÉDELEMÉRT

A keresetlevél beérkezését követően az alperesi hatóság köteles megvizsgál- ni a keresetlevelet, amely folytán az Ákr. 115. §-a szerinti jogorvoslat már a pert megelőzően, az Ákr. és a Kp. határmezsgyéjén gyakorolható. Amennyiben a ha- tóság a keresettel támadott hatósági döntést saját hatáskörében a védírat perbí- róságra való továbbítására nyitva álló 30 napos határidőn belül visszavonja, úgy a keresettel támadott határozat visszavonása folytán nem áll rendelkezésre bí- róság által felülvizsgálható határozat.^[6] A bíróság által felülvizsgálható közigaz- gatási cselekmény hiányában pedig a visszavont határozat elleni, bíróságra sem továbbított keresetlevél nem fejt ki joghatást, perfüggőséget sem eredményez (Kp. 37. § (1) bek., 39. § (1), (4), (5) bek., 40. § (1) bek., 48. § (1) bek.).^[7]

Közigazgatási perben közigazgatási jogvitát ítél meg a bíróság, melynek tár- gya a vitatott közigazgatási tevékenység jogszerűsége. Jogvita nélkül a közigaz- gatási per sem értelmezhető (Kp. 1. §, 4. §). Amennyiben a hatóság a keresettel támadott hatósági döntést saját hatáskörében, a védírat perbírórságra való to- vábbítására nyitva álló 30 napos határidőn belül módosítja, úgy – akár az Ákr. 115. § (1) bekezdésén, akár az Ákr. 115. § (2) bekezdésén alapuló saját hatás- körben eszközölt döntésmódosításról van szó – az „új” döntés közlését nyom- ban követően a felperesi ügyfél közigazgatási per alapítása iránti akaratának alperesi hatóság általi tisztázásával, mint proaktív hatósági magatartással^[8] kétségtelenül és oly módon érhető el a perelhárítás, hogy a hatóság nem vonja el

- abból a megfontolásból indult ki, hogy a keresetlevél vitatott döntést hozó hatóságnál megvalósult be- nyújtása a perindítás hatályainak beállításához nem volt elegendő, mert ha ez lett volna előirányzott, úgy a bíróság már nem dönthetett volna a keresetlevél visszautasításáról sem (hatályos szabályozás szerint ld. Kp. 48. §, régi Pp. 332. §, 124. §) sem.

[6] Kúria Kpkf. 39.166/2020/2.

[7] Kúria Kpkf. VI.39.009/2020/2. sz. és BH2020. 225. sz. alatt közzétett döntés.

[8] Az Ákr. 115. §-a szerinti kötelező – közzes – perelhárító, vagy perelőkészítő funkcióval bíró egyez- tetési szakaszban a határvonalakat adó törvényi parancsok egyaránt a koncentrált hatósági magatar- tást követelik meg. Ennek megfelelően a hatékonyság elvéről szóló Ákr. 4. § akként rendelkezik, hogy a hatóság a hatékonyság érdekében úgy szervezi meg a tevékenységét, hogy az az eljárás valamennyi résztvevőjének a legkevesebb költséget okozza, és – a tényállás tisztázására vonatkozó követelmények sérelme nélkül, a fejlett technológiák alkalmazásával – az eljárás a lehető leggyorsabban lezárható le- gyen. A Kp. felek kötelezettségéről szóló 3. § (1) bekezdése értelmében a felek kötelesek jóhiszeműen eljárni, és az eljárás koncentrált befejezése érdekében a bírósággal együttműködni.

a bíróságtól az ítélezés jogát, illetve az ügyféltől sem azt a jogot, hogy a bíróság vizsgálja felül a döntést. A bírói felülvizsgálat az önkorrekció foganatosításával meghozott döntés ellen is biztosított. A felperesi ügyfél és alperesi hatóság közti tisztázás funkcióját is betöltő párbeszéd révén már nem csupán a közigazgatás bírói kontroll alá vetettsége,^[9] hanem a kérelemre és kérelemhez kötötten megvalósuló ítélezéssel összhangban, a felperesi ügyfél peralapítás fölötti akaratának való alávetettség a fő rendező. Mindezzel összhangban nyilvánvaló, hogy az Ákr. 115. §-a szerinti jogsérelem orvoslás valóban arra hivatott, hogy a közigazgatási bíróságot tehermentesítse.^[10]

IV. PERALAPÍTÁS FÖLÖTTI AKARAT

A bíróság előtti eljárás vagy peres, vagy peren kívüli (nemperes). Az eljárás eljárásjog által szabályozott eljárási cselekmények láncolata. A keresetlevelet – ha törvény eltérően nem rendelkezik – a vitatott közigazgatási cselekmény közlésétől számított harminc napon belül kell a vitatott cselekményt megvalósító közigazgatási szervhez benyújtani (Kp. 39. § (1) bek.). A keresetlevél alperesként nevezett hatóságnál történt benyújtásával a közigazgatási szerv előtt, mint a végrehajtó hatalmi ágban jogalkalmazó fórum előtt nem indul sem peres, sem nemperes eljárás.

1. Bírói akarat szerinti peralapítás?

Akkor, amikor a laikus felperes közvetlenül a bírósághoz nyújtja be a keresetlevelet, a bíróság részére törvényerővel előírányzott feladat az, hogy a keresetlevelet haladéktalanul meg kell küldenie a közigazgatási szervnek (Kp. 39. § (3) bek.). A keresetlevél hatóság részére való megküldése bírósági nemperes ügyszám feltüntetése mellett hozott végzéssel valósul meg azzal a végzésbeli felhívással, hogy a keresetlevelet a védíratával együtt továbbítsa (Kp. 40. §) a hatóság a perbíróság részére. Kiemelem, hogy a bíróság ezen valójában peralapításra felhívó végzése kizárólag akkor kerül kibocsátásra, amikor a keresetlevelet jogi képviselő nélkül eljáró felperes – határidőn belül – tévesen nyújtja be a bírósághoz. Amennyiben a felperes jogi képviselő útján eszközli ekként a keresetindítást, úgy az a hatálytalanság jogkövetkezményével jár.^[11]

[9] Az általános közigazgatási rendtartásról szóló T/12233. számú törvényjavaslat előterjesztői indokolása (Budapest, 2016. szeptember).

[10] Kúria Kpkf. 40.948/2021/3. (20) pont.

[11] Ebben az esetben a bíróságnak nem kell megküldenie a keresetlevelet az alperesi hatósághoz, és a keresetlevél visszautasításáról szóló végzés alapján a közvetlenül a bíróság előtt eszközölt keresetindítás egyoldalú nemperes eljárással lezárul. A keresetlevél benyújtása ugyan hatálytalan, de

A bíróság közigazgatási pert nem alapíthat, hiszen a közigazgatási perben is érvényesülő rendező elvek a kérelemre történő eljárás elve (Kp. 2. § (1) bek.) és a kérelemhez kötöttség elve (Kp. 2. § (4) bek.), ennek megfelelően a peralapítás kizárólag a felperesi ügyféli akaraton nyugszik, melynek töretlen érvényesülését tiszteletben kell tartani mind a hatóságnak, mind a bíróságnak. A felperesi ügyféli peralapítás fölötti akarat pedig a keresetlevél hatóság általi vizsgálatának, majd a felperes és az alperesi hatóság közti egyeztetésnek az eredményeképpen feloldódhat. Előállhat az a helyzet tehát, hogy mindennek következményeképpen az ügyfél szabad önrendelkezési jogának gyakorlása folytán már nem kívánja igénybe venni a bírói utat. Meglátásom szerint az alperesi hatóságot is megilleti a rendelkezési jog, azaz az a jog, hogy a felperesi ügyféli akaratot tiszteletben tartva maga se kívánja a peralapítást.

Amennyiben alperes köteles lenne a bírói felhívás szerint a keresetlevelet úm. visszaküldeni a bíróságra a védíratával együtt, úgy ez az értelmezés megfosztaná a hatóságot az elé tárt érzelmes helyzet orvoslására saját hatáskörében rendelkezésre álló jogorvoslati eszközöknek (Ákr. 115. §) minél előbbi – így a védírat bíróságra való 30 napon belüli továbbítására nyitva álló határidő belüli – alkalmazásától, egyúttal a felperesi ügyfelet is attól, hogy e jogorvoslathoz való jogát maga a hatóság érvényesítse, továbbá elzárná a hatóságot a tisztességes hatósági eljárással szemben támasztott alapvető követelményeknek (Ákr. 1-4. §§ és 6. §) való megfelelési kötelezettsége teljesítésétől, összességében tehát ellehetetleníténé azt, hogy maga a hatóság nyújtson hatékony jogvédelmet a felperesi ügyfél részére, s amennyiben a felperesi ügyfél akarata az, akkor a bíróság nélkül.

A Kp. nem tartalmaz rendelkezést a közvetlenül bíróságon benyújtott keresetlevél, mint eljárást megindító beadvány hatályára. Nem mondja ki a Kp. azt, hogy a közvetlenül a bíróságon előterjesztett keresetlevélnek ugyanaz a hatálya, mint a vitatott döntést hozó hatóságnál előterjesztett keresetlevélnek, így innen sem vezethető le a hatóságnak az elemzett bírói felhívó végzés szerinti azon eljárásjogi kötelezettsége, hogy a keresetlevelet védíratával együtt köteles lenne továbbítani a bíróságra.

- a Kp. nem rendelkezik afelől, hogy úgy kell tekinteni a keresetlevelet ebben az esetben, mintha nem is került volna az benyújtására, ennél fogva a keresetlevél létező jogorvoslati beadvány ebben az esetben is. A keresetlevél visszautasításának jogkövetkezése ebben az esetben azt juttatja kifejezésre, hogy perakadály folytán a bíróság nem foglalkozhat érdemben a keresetlevélben előadottakkal. Azonban a keresetlevél, mint létező jogorvoslati beadvány szolgáltatathat olyan adatot az abban vitatottként jelölt döntést hozó hatóság részére, mely az Ákr. 120. §-a szerinti saját hatáskörben hivatalból jogorvoslati eljárás lefolytatásának vizsgálatát vethetik fel. Ha azonban a keresetlevél nem kerül a bíróság által megküldésre a hatóság részére, úgy nem értesül a hatóság az abban foglalt és olyan tényekről, adatokról, egyéb információkról, amelyek vizsgálatának eredményeképpen juthat arra a hatóság, hogy – a keresetlevél hatálytalansága folytán ugyan az Ákr. 115. §-a alkalmazásának nincs helye – az Ákr. 120. §-a alapján hivatalból jogorvoslati eljárást indít és realizálja a jogorvoslatot. Ennek megfelelően álláspontom szerint a keresetlevél visszautasításáról szóló végzés és a keresetlevél alperesi hatóság részére való megküldése szükséges annak érdekében, hogy a keresetindításról értesülést szerezhesse az alperesként nevezett hatóság.

Ügyviteli szempontból közigazgatási ügy indul(hat)^[12] a bíróság előtt, azonban a közigazgatási ügy ekkor még nem biztos, hogy valóban a Kp. szerint megítélhető közigazgatási jogvitává (Kp. 4. § és 5. § (1) bek.) érik. Noha a Pp. és a Büsz. alkalmazásában az indult ügy (per vagy nemperes eljárás) valamely jogvitának az első ízben bíróság elé terjesztését jelenti,^[13] azonban a polgári perrendtartás szabályait közigazgatási perben vagy az egyéb közigazgatási bírósági eljárásban akkor kell alkalmazni, ha azt a Kp. kifejezetten előírja (Kp. 6. §). Közigazgatási per esetén azonban a jogvitát – ha törvény eltérően nem rendelkezik – az alperesi hatóság terjesztheti joghatályosan a bíróság elé (Kp. 39. § (1) és (3) bek.). A Büsz. megalkotása a régi Pp. és a régi Be. felhatalmazásán alapul.^[14]

Az ügyek érdemi elbírálásra való alkalmasságának szűrése a hatályos szabályozás szerint alperesi hatóság bíróságra jogi kötőerővel nem bíró közreműködése mellett zajlik (Kp. 42. § (1) és (2) bek., (4) bek.). Ezzel összhangban a perindítás joghatályainak beállta a Kp. alkalmazásában is – főszabályként – azt követően valósul meg, amikor a keresetlevél a bíróság érdemi elbírálására alkalmas, vagy alkalmassá vált, és ennek folytán a bíróság közli az alperesi védíratot a felperessel.^[15] Ennek megfelelően nincs szó közigazgatási peres eljárásról sem akkor, amikor a keresetlevél alperesi hatóság részére benyújtásra kerül, sem akkor, amikor a bíróság a laikus felperes által közvetlenül hozzá tévesen benyújtott keresetlevelet megküldi az alperesi hatóság részére a védírat továbbítására vonatkozó felhívásával. Mindennek fényében az elemzett helyzetben voltaképp a keresetindítási szándékról szóló információ hatóság részére való bírósági átadásáról van szó. A keresetlevélnek a Kp. szerint előírányozott hatóság részére történő bírósági megküldése vizsgálat nélküli továbbítás, mely nem eljárás, hiszen az törvényileg meghatározott, egymást követő cselekmények és az azokhoz kapcsolódó eljárási jogviszonyok összessége. Közigazgatási jogvita nélkül nincs közigazgatási per, közigazgatási per hiányában pedig nem merül fel a Kp. alkalmazása. Mindebből meglátásom szerint arra juthatunk, hogy akkor, amikor a laikus felperes közvetlenül a bíróságon nyújtja be a keresetlevelét, melyet a bíróság nemperes ügyszámú végzéssel megküld az alperes részére, nem lehet szó sem közigazgatási ügybéli bírói nemperes eljárásról, sem bírói peres eljárásról.^[16] A laikus felperes által közvetlenül a bíróságon benyújtott keresetlevélnek

[12] Az ügy a bíróság előtt akkor indul meg (indult ügy), amikor a fél az eljárást megindító beadványát először előterjeszti. Ld. a bírósági ügyvitel szabályairól szóló 14/2002. (VIII. 1.) IM rendelet (Büsz.) 92. § (2) bek.

[13] Új Pp. Konzultációs Testület állásfoglalása, 23.

[14] A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény 395. §-ának (3) bekezdésében és a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: Be.) 604. §-a (2) bekezdésének o) pontjában kapott felhatalmazás ld. Büsz. preambulumban.

[15] Horváth – Lapsánszky – Wopera, 2019, 214.

[16] Álláspontom további alátámasztására rámutatok arra, hogy a keresetlevélnek közvetlenül a bíróságon, jogi képviselő útján történő előterjesztése esetén a Kp. nem irányozza elő azt, hogy a bíróság küldje meg a keresetlevelet a vitatott döntést hozó hatóságnak. Egyúttal kiemelem, hogy közigazgatási perben – főszabály szerint – nem kötelező a jogi képviselő útján való eljárás sem. Ekként indokolatlan

a hatóság részére való megküldése, mint bírósági ügyviteli intézkedést igénylő helyzet kezelése a keresetindítás folytán érintett hatóság előtti és általi, álláspontom szerint a pert kötelezően megelőző és az Ákr. hatálya alá tartozó, az Ákr. szellemisége és követelményei szerint lebonyolítandó folyamatot kiváltó információátadás, melyből nem vezethető le az alperesi hatóság perbebocsátkozási kötelezettsége.

A laikus felperes által tévesen közvetlenül a bíróságon benyújtott keresetlevélnek az alperesi hatóság részére történő megküldésekor megnyílik a hatóság pert megelőző és a pert elhárító, kötelező vizsgálati és egyeztetési kötelezettsége, mely az Ákr. 115. §-a szerinti jogorvoslati elégtétellel zárulhat, s melyből a továbbiakban kizárólag ügyféli akarattól függően jut a felperesi ügyféli igényérvényesítés a bíróság előtti szakaszba. Amennyiben jogi képviselő útján jár el a felperes és nyújtja be tévesen közvetlenül a bíróságon a keresetlevelet, úgy annak eljárási jogkövetkezménye az, hogy ilyenkor nincs joghatályosan benyújtott keresetlevél, így fel sem merül a keresetlevélnek a hatóság részére azon bírói felhívással való továbbítása, hogy a hatóság a védíratával továbbítsa (küldje vissza) a bíróságra a keresetlevelet. Ebben az esetben a keresetlevél visszautasításának jogkövetkezménye kerül alkalmazásra. A keresetlevél visszautasítása esetén az eljárás a Kp. hatálya alá eső nemperes eljárás, a közigazgatási jogvita bírói érdemi elbírálásra nem alkalmas. Nincs védírat ekkor a bíróság előtt. A hatóság előtt nem ismert, mely döntését vitatta a felperesi ügyfél, s az sem ismert előtte, mely vélt vagy valós (jog)sérelem okán merült fel a keresetindítás.^[17] Joghatályos keresetlevél hiányában nem lesz eljárási jogalap az Ákr. 115. §-a szerinti jogorvoslati megfontolásoknak. Látható, hogy míg a laikus felperes téves keresetindítása esetén az alperesi hatóságnak peralapítás iránt eljárási kötelezettsége lenne az erre felhívó bírói végzés nyomán, addig a jogi képviselő útján eljáró felperes esetében perakadály okán ez fel sem merül, holott közigazgatási perben - főszabály szerint - nem kötelező a jogi képviselő útján való eljárás. Ezzel összhangban az a tétel sem foghat helyt a közigazgatási per vonatkozásában, mely szerint az ügy megindulásának időpontja attól is független, hogy a keresetlevelet a bíróságon vagy más hatóságnál kell-e benyújtani.^[18]

- és ésszerűtlen, hogy míg a laikus felperes téves keresetindítása esetén az alperesi hatóságnak peralapítási eljárási kötelezettsége lenne a keresetlevélnek alperesi védíratval történő bíróságra való továbbítására felhívó bírói végzés nyomán, addig a jogi képviselő útján eljáró felperes esetében sem eziránti kötelezettsége nincs, sem a saját hatáskörben a keresetlevélen nyugvó jogorvoslat gyakorolhatóságának vizsgálati, egyeztetési kötelezettsége ne lenne feladata (vö. 12-es lábjegyzet).

[17] A keresetlevelet visszautasító végzés ellen a felperes és az alperesi hatóság egyaránt fellebbezéssel élhet (Kp. 48. § (4) bek.). Ezzel összhangban a keresetlevelet visszautasító végzés alperesi hatóság részére való közlése is szükséges. Meglátásom szerint, bár előfordulhat az, hogy adott esetben jogerősen elbíráltan perakadály forog fenn, mégis fönnáll a keresetlevélben foglalt állítások vizsgálatának hatósági kötelezettsége, mely az Ákr. 120. §-a szerinti önkorrekcióra is vezethet.

[18] Új Pp. Konzultációs Testület állásfoglalása, 23.

2. Ügyféli akarat szerinti peralapítás

A keresetlevél a per megindításának eszköze, amelyben a felperesi ügyfél kifejezésre juttatja és a hatóság tudomására hozza azt az álláspontját, hogy a vitatott döntés miben megnyilvánulóan okoz számára sérelmes helyzetet. Gyakorta elsődleges felperesi igény az alperesi hatóság saját hatáskörében történő rendezés iránti igény, s majd csak ennek az eredménytelensége esetére, eshetőlegesen kívánja felperes a bírói út igénybevételét.

A közigazgatási per funkciója hatékony jogvédelem nyújtása a közigazgatás jogsértő tevékenységével szemben (szubjektív jogvédelem). A közigazgatás jogszerűsége feletti bírói kontrollt regulatív funkciót betöltve afölött őrökdi, hogy a közigazgatási szervek hatásköreiket törvényben előírtaknak megfelelően gyakorolják, és tevékenységük összhangban legyen azokkal a célokkal, amelyek elérése érdekében azokat megvalósították (objektív jogvédelem) (Kp. preambulum). A jogvédelmet és a jogorvoslatot közigazgatási per esetén is alapvetően az alanyi jogaikban és jogos érdekeikben sértett érintettek kérelmére nyújtja a bíróság^[19] (Kp. 38. §, 85. § (1) bek.). Ha a Kp. eltérően nem rendelkezik, a bíróság a közigazgatási jogvitát a kereseti kérelem, a felek által előterjesztett kérelmek és jognyilatkozatok keretei között bírálja el (Kp. 2. § (4) bek.). A kérelemre és kérelemhez kötötten ítélező bíróság – miként a közigazgatási pert megelőző eljárásban eljáró hatóság – közhatalmat gyakorol, ítélezésével csak a jogalkotó által szándékolt és megengedett okokból, módokon és eszközökkel avatkozik be a jogalanyok viszonyaiba. Ennek megfelelően, a felperesi ügyfél magánautonómiából eredő önrendelkezési jogának a közigazgatási jogviták bíróság elé vitele és bíróság előtti érvényesítése során is érvényesülnie kell.

A rendelkezési elv a szubjektív jogvédelemhez kapcsolódik. Amikor a felperesi ügyfél akként dönt, hogy a közigazgatási jogvitát bíróság elé viszi, a megelőző eljárásban eljáró alperesi hatósághoz nyújtja be a keresetlevelét. A keresetindítást követő és a perfügősség beállta közötti időszakban, a keresetlevél alperesi hatóság általi vizsgálata során felmerülhet a saját hatáskörben gyakorolható önkorrekcio alkalmazása, melynek eredményeként a módosításról, illetve a visszavonásról szóló (új) döntés rendszerint kihat a felperesi ügyfél akaratára, amely a keresetindítást megelőző és peralapítást célzó felperesi ügyféli rendelkezéshez képest oly módon formálódik át, hogy a felperes már nem kívánja a közigazgatási perbeli jogvédelmet. Az általános közigazgatási rendtartás előterjesztői javaslata leszögezte azt, hogy fontos rámutatni arra, hogy a jogorvoslati rendszer átalakításának meg kell találnia az összhangot a közérdek hatékony védelme és az ügyfelek jogainak érvényesítése közt. A kifejezett jogalkotói elvárás szerinti összhang alaki szempontból biztosítható a felmerült közigazgatási jogvita mihamarabbi végérvényes rendezése, a minél előbbi és tényleges reparációt nyújtó Ákr. 115. §-a szerinti jogorvoslat révén.

[19] Vö. ehhez a közérdekvédelmi szempontból biztosított, egyéni jogsérelem nélküli perindítási jogosultság szabályait. Ld. Kp. 17. §.

Alperesi hatóság köteles tiszteletben tartani a felperesi ügyfél önrendelkezésének alkotmányos jogát. Az önrendelkezés joga az állandó alkotmánybírósági gyakorlat szerint az emberi méltósághoz való jog tartalmi eleme. Az önrendelkezés joga a jogvitában érdekelt fél alkotmányos joga arra, hogy ügyét bíróság elé vigye – hasonlóan a többi szabadságjoghoz –, magában foglalja ugyanis annak szabadságát, hogy e jogával ne éljen.^[20] A jogvédelmi igény akkor áll csak fenn, ha nincsen egyszerűbb útja a jogsérelem elhárításának. Ennek megfelelően alperesi hatóság nem köteles a keresetlevelet a felperesi ügyfél akarata ellenére a perbíróságra továbbítani. Abban az esetben, ha a keresetlevél perbíróságra történő továbbítására nyitva álló 30 napos határidőn belül, azaz a lehető legkorábbi időszakban az alperesi hatóság saját hatáskörben önkorrekciót alkalmaz, amely hatására a felperesi ügyfél akként rendelkezik, hogy már nem kíván a bírósághoz fordulni, úgy a korábbi per nélküli, azaz peren kívüli jogvita az alperesi hatóság előtt, quasi anyagi jogerőhatással is járó közigazgatási véglegesség joghatásával lezárul oly módon, hogy voltaképp a felperesi ügyfél rendelkezett a közigazgatási jogviszony fölött is. Az Ákr. 115. §-a szerinti önkorrekció eredményeként hozott döntés közlését követően – amikor is még mindig nincs közigazgatási peres szakaszban a közigazgatási jogvita – a felperesi ügyféllel való további egyeztetés keretében alperesi hatóság beszerezheti a felperesi ügyfélnek az önkorrekció foganatosításának alapját képező keresete további jogi sorsa fölötti akaratnyilatkozatát. Amennyiben egyértelműen akként gyakorolja rendelkezési jogát, hogy nem kívánja a keresetlevél perbíróságra történő továbbítását, úgy a folyamat befejeződik. Az egyeztetés azaz az eredménnyel zárul, hogy nem kerül továbbításra a perindítás joghatályainak beállta végett a keresetlevél. Az önkorrekciót követően meghozott „új” döntés ellen pedig zavartalanul nyitva áll a keresetindítási jog gyakorolhatósága.

A bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik. A jogszabályok céljának megállapítása során elsősorban a jogszabály preambulumát, illetve a jogszabály megalkotására vagy módosítására irányuló javaslat indokolását kell figyelembe venni. Az Alaptörvény és a jogszabályok értelmezésekor azt kell feltételezni, hogy a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak (Alaptörvény 28. cikk). Meglátásom szerint az Alaptörvény 28. cikke szerinti értelmezési szabály, mint sarkalatos követelményi elvárás hatóságra vonatkoztatása révén is az a következtetés vonható le, hogy amikor a hatóság saját hatáskörben a keresetlevél alapján döntéskorrekciót végez, kizárólag a felperesi ügyfél rendelkezési joggyakorlásától függően kell, hogy további intézkedéseket eszközöljön (Kp. 40. § (1) bek., 42. § (1) bek.). Ennek megfelelően a felperesi ügyfél passzivitását kinyilvánító akarata szerint a hatóságnak nincs a keresetlevél perbíróságra való továbbításában megnyilvánuló eljárás jogi kötelezettsége. Mindebből meglátásom szerint az a megállapítás tehető, hogy joghatályos kere-

[20] 9/1992. (I. 30.) AB határozat 6 pont.

setlevél alapján az Ákr. 115. §-a szerinti önkorrekció nem csupán előszűrőként szolgálja a bíróság tehermentesítését, hanem markánsan perelhárító, pereltérítő funkciót is betölt oly módon, hogy valós jogbékét teremt azzal, hogy az ügyfél számára és akaratától függően még az önkorrekciót követően is zavartalanul nyitva áll a bírói jogvédelem iránti igényérvényesítési út.

Amennyiben a keresetlevél létező ugyan, de nem joghatályos, akkor is felmerül a hatóság saját hatáskörben gyakorolható, illetve gyakorolandó önkorrekciója, de ez esetben az Ákr. 120. §-a szerinti jogorvoslati eljárásbeli út nyílhat meg. Ahhoz, hogy efelől döntésre minél előbb^[21] eljuthasson a hatóság, az szükséges, hogy értesüljön a közvetlenül a bíróságnál – bár nem joghatályosan, de létezőként – benyújtott keresetlevélről, s az abban foglalt (jog-)orvoslás iránti ügyfél igényről.

V. PERT MEGELŐZŐ KÖTELEZŐ EGYEZTETÉS: JOGORVOSLAT VAGY ALPERESI ELJÁRÁS-TÁMOGATÁS

A keresetlevél vitatott döntést hozó hatósághoz való beérkezése^[22] vizsgálati, illetve/és egyeztetési kötelezettséget teremt az alperesi hatóságra nézve. A jogalkotó a keresetlevél alapján történő módosítás vagy visszavonás szabályait (Ákr. 115. §) a jogorvoslat cím alatt helyezte el a közigazgatási rendtartási kódex szerkezetében.^[23] A jogorvoslati eljárások körében kérelemre induló eljárásként nevesített a közigazgatási per (Ákr. 113. § (1) bek. a) pont), a saját hatáskörben történő döntés módosítása vagy visszavonása pedig már a hivatalból induló eljárások (Ákr. 113. § (2) bek. a) pont) közt rangsorolt. A normaszöveg áttekintése folytán látható, hogy a keresetlevél alapján történő önkorrekció *expressis verbis* nem megjelenített sem a kérelemre induló, sem a hivatalból induló jogorvoslati eljárások körében, továbbá az is következtethető meglátásom szerint, hogy a hivatalból induló jogorvoslati eljárások körébe sorolt döntés módosítása vagy visszavonása saját hatáskörben nem az Ákr. 115. §-a szerint a bírósághoz címzett kérelmet tartalmazó keresetet hordozó keresetlevél alapján történő, saját hatáskörben fogantatható döntés korrekciónak felel meg (Ákr. 113. § (2) bek. a) pont és Ákr. 120. §). Álláspontom szerint jogalkotói tudatosság érhető tetten ebben a szabályozási elgondolásban, amely nem kógens hatósági eljárási keretek közé szorított mechanizmusnak ad létjogosultságot, hanem a hatóság (pro)ak-

[21] Mind a közigazgatási pert megelőző hatósági eljárás felé támasztott jogalkotói követelmény, mind a közigazgatási perbeli ítékezés irányában megfogalmazott jogalkotói elvárás a koncentrált eljárásvitel (Ákr. 2. § és 4. §, Kp. 2. § (2) bek.).

[22] Álláspontom szerint a vizsgálati és egyeztetési kötelezettség egyaránt felmerül a keresetlevélnek közvetlenül és helyesen a vitatott döntést hozó hatóságnál megvalósult benyújtása (Kp. 39. § (1) bek.), valamint a laikus felperes által tévesen és közvetlenül a bíróságnál megvalósult keresetlevél-előterjesztés (Kp. 39. § (3) bek.) esetén.

[23] Ákr. IX. fejezet.

tivitását szükségszerűen igénylő, a hatóság egyeztetési kötelezettségéből eredő, a hatósági ügyben felmerült közjogi sérelmek kiegyenlítő megoldását kereső helyreállításra nyújt jogalapot.

A keresetlevélben foglaltakon alapuló, saját hatáskörben gyakorolható döntéskorrekció álláspontom szerint nem kérelemre történő hatósági jogorvoslati eljárás. Egyfelől annak okán nem, mert az Ákr. a közigazgatási per és a fellebbezési eljárást nevesíti e tárgykörben (Ákr. 113. § (1) bek. a) és b) pont). Másfelől a keresetlevélben foglalt kérelmet a felperesi ügyfél a bírósághoz címzi, abban a bíróság döntése és nem a hatóság döntése iránti kívánalmát fogalmazza meg. A keresetlevél a közigazgatási per, mint bíróság előtti jogorvoslati eljárás megindításának eszköze, ebből következően a közigazgatási per peren kívüli szakaszaként sem fogható fel a hatóságnál benyújtott keresetlevél alapján a saját hatáskörben közölhető döntéskorrekció lehetőségének vizsgálata. A hatóság elsősorban a saját, a felperesi ügyfél által keresettel támadott döntését veszi górcső alá oly módon, hogy egyúttal a kereseti állításokra is koncentrálna, majd ezt követően, amennyiben nem lát jogszabályi lehetőséget a saját hatáskörben gyakorolható döntéskorrekcióra,^[24] vizsgálja a keresetlevelet, de kizárólag annak erejéig, hogy a védiratának elkészítéséhez az alaki vagy érdemi védekezését kialakíthassa.

Az alperesi védekezés megítélése bírósági felségjog. Ezzel összhangban kizárólag a bíróságnak van döntési hatalma a keresetlevél fölött, hiszen a bíróság rendelkezhet a keresetlevél visszautasításáról (Kp. 40. §) is.^[25] Ebből következően pedig a keresetlevél alperesi hatósághoz való benyújtásakor voltaképpen keresetindításról sincs szó. Mindebből levonható az a következtetés, hogy az Ákr. 115. §-a szerinti keresetlevél alapján saját hatáskörben megvalósítható döntéskorrekciót eredményező, saját hatósági döntés fölötti ex officio vizsgálat (Ákr. 3. §)^[26] nyilvánvalóan nem része az azt esetlegesen követő közigazgatási peres eljárásnak,^[27] és nem minősül hatósági jogorvoslati eljárásnak sem. Meglátásom szerint a keresetlevél benyújtásával beáll a hatóság oldaláról alapvető követelményként a keresetlevélnek a hivatalbóli vizsgálati kötelezettsége (Ákr. 3. §), melynek végkifejlete vagylagos lehet. E vagylagosság akként jelentkezik, hogy a hatóság vagy a perelhárítás célját betöltő önkorrekcióról dönt (Ákr. 115. § vagy Ákr. 120. §), vagy az így megvalósult alapos előkészítés folytán védirattal továbbítja a perbíróságra a keresetlevelet a perindítás joghatályainak beállta végett. A keresetlevél hatósági vizsgálata itt nem övezett tételes eljárásjogi szabályokkal, így álláspontom szerint az Ákr. 3. §-ából eredő kötelező vizsgálat az Ákr. 115. §-án nyugvóan nem eredményezi azt, hogy önálló hatósági jogorvoslati eljárás indul, hisz a hatósági eljárás vizsgálati kötelezettség, egyúttal döntéshozatali

[24] Hivatalbóli önkorrekciós eljárás eredményeként sem (Ákr. 120. §).

[25] Az alperesi hatóság perakadályra rámutató alaki védekezése nem köti a bíróságot.

[26] Az Ákr. 3. §-a a hivatalbóliság fogalmába tartozónak tekinti a bírói gyakorlattal egyezően a saját döntésének felülvizsgálatát. A döntés-felülvizsgálat lehetősége – törvényes keretek között – a hatósági eljárásra jellemző officialitással is összefügg (Fővárosi Bíróság 2.K.33.484/2009/23.).

[27] Sem keresetindításról, sem perindításról nincs szó.

kötelezettség nélkül nem is értelmezhető. Ugyanakkor ahhoz, hogy a vitatott döntést hozó hatóság a keresettel szembeni védekezése felől kialakíthassa az Ákr. 115. §-a kapcsán is az álláspontját, a felperesi ügyféllel való pert megelőző és peren kívüli, összességében eljáráson kívüli egyeztetés szükségessége merül fel. Ezen pert megelőző kötelező egyeztetés végkifejleteként, a keresetlevélnek a védíráttal történő 30 napon belüli bíróságra való továbbítására nyitva álló időszaka alatt meghozott hatósági döntés (ti. vitatott döntés módosítása, illetve visszavonása) hatására kialakulhat – s rendszerint ki is alakul – az a felperesi ügyféli kereset fölötti akarat, mely szerint már nem kívánatos a keresetlevél bíróság részére történő továbbítása.

VI. AZ ÁLLÍTOTT SÉRELEM MEGOLDÁSÁNAK VALÓS ELŐBBRE VITELE

A közigazgatási pert megelőző eljárásban a fórumként működő hatóságnak az egyezség létrejöttével összefüggő szerepvállalása egyfelől abban nyilvánul meg, hogy az ellenérdekű ügyfelek között és tárgyaláson megköthető egyezség létrehozását kísérelheti meg (Ákr. 75. §), másfelől ha az egyezségi kísérlet eredményre vezet, vagy az ügyfelek egyezsége kötnek, és az egyezség megfelelő az Alaptörvénynek és a jogszabályoknak, az kiterjed a teljesítési határidőre, valamint az eljárási költség viselésére is, akkor azt a hatóság jóváhagyja és határozatba foglalja (Ákr. 83. §). A közigazgatási hatósági eljárásbeli egyezség szükségszerű feltétele az, hogy a hatósági ügyben ellenérdekű felek legyenek az érintettek. Ennek megfelelően, az Ákr. szerint a hatósági eljárás folyamán egyezség nem jöhet létre akkor, ha a hatósági ügyben egy ügyfél szerepel. A közigazgatási hatósági rendtartás nem ad felhatalmazást a fórumként eljáró hatóságnak arra, hogy az ügyben egyedülként érintett ügyféllel egyezsége kössön.

A megelőző eljárásbeli hatóság szerepvállalása átalakul és mozgásteret megváltozik a hatóság közigazgatási cselekvését követő közigazgatási perben. Itt már az ellenérdekű peres féli pozícióból adódóan nyer eljárásjogi lehetőséget a hatóság az egyezség megkötésére (Kp. 65-67. §§).^[28] Kétségtelen, hogy a konfliktus egyezségkötéssel történő feloldása az időszerepesség szempontjából gyors és hatékony vitarendezés, mely egyúttal az önkéntes jogkövető magatartás tudatosságát, s legfőképp – közhatalom gyakorlásáról lévén szó – a közbizalmat mélyíti el mind a felek, mind az egyezség megkötése iránt (ki)egyensúlyozó és ösztönző szerepet vállaló fórum között.

[28] Ha a jogvita tárgya lehetővé teszi és jogszabály nem zárja ki, a bíróság a felek közt egyezség létrehozását kísérli meg, ha erre az ügy körülményei alapján észszerű időn belül esély mutatkozik (Kp. 65. § (1) bek.). Az egyezségben a felek megállapodhatnak a közigazgatási jogvita vagy valamely vitás kérdés számukra megfelelő lezárásának módjában, ha az nem ütközik jogszabályba. Az egyezségben a felek a közigazgatási tevékenységgel okozott jogsérelem orvoslásának módjában is megállapodhatnak (Kp. 66. § (1) bek.).

A jogállamiság követelményére vezethető vissza a törvényalkotónak az a kötelezettsége, hogy a közigazgatási eljárási szabályok megalkotásakor ne önkényesen, kizárólag a hatékonyság, gyorsaság és szakszerűség egyébként méltányolható szempontjai alapján járjon el, hanem legyen tekintettel a tisztességes eljárás jogából fakadó követelményekre, az ügyfél alapjogaira és méltányolható érdekeire is. Nem összeegyeztethető a tisztességes eljáráshoz (ügyintézéshez) való joggal, végső fokon a jogállamiság elvével az, ha a törvényalkotó a hatékonyság szempontját úgy érvényesíti, hogy eközben a hatósági eljárás ügyfele személyként, vagy hivatása, tevékenysége gyakorlásában kiszolgáltatottá, lényegében eszköztelenné válik a közhatalom fellépésével szemben. A „szolgáltató állam” és a „közmenedzsment” útkeresése közepette az állam–személy közötti közigazgatási viszonyban sem értelmezhető már a hagyományos hierarchikus, a fogalom eredeti értelmé szerinti alá-fölé rendeltség rendszere.^[29] Meglátásom szerint ennek az alkotmányos elvárásnak tehet, illetve köteles eleget tenni a vitatott döntést hozó hatóság akkor, amikor a keresetlevél hozzá való beérkezését követően az egyoldalú megelőző eljárás folytán érintett felperesi ügyféllel együttműködő egyeztetést folytat az Ákr. 115. § (2) bekezdésén nyugvóan, mely elvezethet a döntés önkorrekciójához, voltaképp az ügyfél és a hatóság közti kiegyező egyetértéshez. A keresetlevélnek alperesi hatósághoz való megérkezésével megnyíló és a keresetlevél bíróságra történő továbbítása közti 30 napos időszakban, amikor a keresetlevél, s benne az állított (jog)sérelem álláspontom szerint kötelező vizsgálata, s adott esetben kötelező felperesi ügyféllel való egyeztetése is zajlik. Ekkor az alperesi hatóság, miként a perben a bíróság, dönthet az önkorrekcióval érintett döntésének további jogi sorsáról kasszáció, illetve reformatórus jogkört gyakorolva.^[30] A „jogszabálysértés hiányában” fordulat az ügyféli érdeksérelmet^[31] helyezi fókuszba, ekként a joghoz kötött^[32] hatóság feladata a tisztességes eljárás követelményeinek alávetetten, a közjó és a polgárok szolgálatában, a köz és magánérdek kiegyensúlyozását megjelenítő megoldás keresése. Vajon az így nyert érdekkiegyenlítő megoldást hordozó döntés módosítás, illetve visszavonás tartalmában egyezőség?

Véleményem szerint az Ákr. 115. § (2) bekezdése diszpozitív szabályként nyitott lehetőséget a feleknek^[33] arra, hogy a közjogi viszonyuk konkrét körülmé-

[29] 165/2011. (XII. 20.) AB határozat.

[30] Peren kívül hatósági önkorrekcióként döntésmódosítás vö. vitatott döntés bíróság általi és perbeli megváltoztatása, illetve peren kívül hatósági önkorrekcióként döntés- visszavonás vö. vitatott döntés bíróság általi és perbeli megsemmisítése, vagy hatályon kívül helyezése (Kp. 67. § (1) bek.).

[31] Szemben az Ákr. 120. §-ában foglaltak szerinti önkorrekcióval, amely jogszabálysértés esetére előírányzott.

[32] Ezzel összhangban meglátásom szerint külön tételes jogi deklaráció hiányában is a hatóságra is irányadó elvárás a perbeli egyezés megkötésénél szabott együttes feltétel, így ha a jogvita tárgya lehetővé teszi és jogszabály nem zárja ki (Kp. 65. § (1) bek.).

[33] Az Ákr. 115. § (2) bekezdése a keresetlevél alapján történő önkorrekcióra nyújt jogalapot. A keresetlevélben a hatóság már alperesként megnevezett, így ekkor már meglátásom szerint nem alá-fölérendeltségi (hatóság és ügyfél), hanem mellérendeltségi (felperes és alperes) viszonyban áll a vitatott

nyeit a lehető legnagyobb mértékben figyelembe tudják venni, így a válaszádás-hoz a polgári jogi egyezségnek (Ptk. 6:27. §) a kötelmi jog körében szabályozott^[34] jogintézményi szabályaihoz fordulok, melyet a polgári ítélkezési gyakorlat^[35] valamennyi polgári jogi kötelezettség tekintetében,^[36] illetve bármely polgári jogi jogviszonyban alkalmazhatónak tart.^[37] A felek a köztük felmerült vitás vagy bizonytalan követeléseket vagy oly módon rendezik, hogy kölcsönösen engednek egymásnak, vagy valamelyik fél egyoldalúan enged követeléséből (Ptk. 6:27. § (1) bek.). Ha a vitás helyzetet a szerződés tartalmának eltérő értelmezése okozta, és a felek a vita megegyezéssel megoldására törekedve tisztázzák azt, hogy az egyik fél elfogadja, tudomásul veszi a másik értelmezését, melynek eredményeképpen az igényét már nem tartja fenn, akkor valójában – tartalmilag – a Ptk. 6:27. § (1) bekezdése szerinti egyezséget kötnek, hiszen a fél a bizonytalan, vitált tartalmú szerződési alapon nyugvó követeléséből enged, és azt a másik fél értelmezésnek megfelelően módosítja.^[38]

Alaki szempontból, mivel meglátásom szerint nem hatósági jogorvoslati eljárásról van szó, az egyeztetés folyamata tételes jogintézményi szabályok híján, nincs gúzsba kötve. Ennek megfelelően nem kerülnek alkalmazásra a hatósági alapeljárásbeli szabályok (Ákr. 111. §), így e körben a hatóság által az eljárás menetében megköthető egyezség létrehozására vonatkozó szabályok sem. E felfogást támasztja alá az is, hogy míg a hatósági eljárás során az egyezségkötés a hatósági ügybéli ellenérdekű felek közt lehetséges, addig az Ákr. 115. § (2) bekezdése szerinti feltétel épp az, hogy hiányzik az ellenérdekű ügyfél. Ezzel összhangban nincs közjogi akadály az előtt az értelmezés előtt, hogy akkor, amikor a hatóság az Ákr. 115. § (2) bekezdésén alapuló meglátásom szerint kötelező egyeztetés eredményeként a döntése módosításáról, vagy visszavonásáról dönt, valójában és tartalmában eljárásán kívül egyezséget köt, közhatalmi aktusba foglaltan. A közhatalmi aktusba foglalás pedig, sajátos közjogi jóváhagyásként, közjogi garanciát is jelent. A keresetben állított jogvita így szelídül a keresetlevél benyújtása folytán egyenrangú felek közti konfliktussá, s tartalmában egyezségkötéssel feloldásra, mely nemcsak az ügyfél szempontjából előnyös, hanem a köznek is érdeke, hiszen a vita valóban, jogbékét teremtő és végleges feloldását gyorsítja további idő- és költségráfordítással járó bírósági eljárás igénybevétele nélkül.

A polgári jog rendelkezései szerint a követelés(ek) módosításával létrejövő megállapodáson nyugvó anyagi jogi egyezség külön szerződés, mely a bíróságot is köti.^[39] Az egyezségkötés kockázatos döntés, mivel a felek közötti peren kívüli

- döntést hozó hatóság a keresetlevelet benyújtó és a megelőző eljárásbeli ügy felperesi ügyfelével.

[34] Ptk. Hatodik könyv, Kötelmi jog, Első rész, A kötelmek közös szabályai, I. cím Általános rendelkezések.

[35] BH2002. 351

[36] EBH2005. 1304. keresetlevél benyújtása.

[37] BH2002. 351., BH2006. 47., EBH2005. 1304., BH2002. 351., BH2006. 47.

[38] PJD2019. 19.

[39] BDT2019. 4047.

jogvitát lezáró és a Ptk. 6:27. § (1) bekezdésében meghatározott egyezségnek megfelelő megállapodás a vitatott (bizonytalan) tények tekintetében utóbb tévedés címén sem támadható meg (Ptk. 6:27. § (2) bek.). A vitatott tényekre vonatkozóan a bíróság bizonyítást nem folytathat le, és a bizonyítékok mérlegelésével a jogvitát nem döntheti el. Ez arra az esetre is áll, ha az egyezség megkötése után előkerült bizonyítékokkal a vitát el lehetett volna hátrítani.^[40] A saját hatáskörben megvalósított önkorrekció (Ákr. 115. § (2) bek.) esetén azonban, bár a vitában álló felek konszenzusát kifejező új döntés születik, mégis töretlenül, ám az ügyféli akarat szerint, nyitva áll annak megtámadására a közigazgatás feletti kontrollként a bírói út. Mindennek fényében úgy vélem, hogy az Ákr. 115. § (2) bekezdésén alapuló érdekiegyenlítő döntés forrása nem csupán az adott ügy egyediségét érintő kölcsönös bizalom, hanem valós megnyilvánulása a közigazgatási iránti közbizalomnak.

VII. ZÁRÓ GONDOLATOK

A közigazgatás célja, hogy a polgárok igényeit a leghatékonyabban, korszerű keretek között biztosítsa, valamint az, hogy tevékenységével az elérhető, átlátható vállalkozói és befektetői környezet kialakításában hatékonyan közreműködjön. A polgárok számára a hatékony közigazgatás, ügyfélközpontú ügyintézés inkább a jóllét egyik eleme, a bizalom kialakulásának egyik legfontosabb tényezője.^[41] Az élet hosszú ideig el tud lenni speciális jogszabályok nélkül is, és újonnan támadt intézmények gyökeret vernek, ha a törvényhozás nem is gondoskodik szabályaik megteremtéséről. Az érdekelt felek átveszik az állam jogalkotó szerepét és szerződés-kötő hatalmukkal kijelölik az új intézmény kereteit, kitöltik e kereteket a részletekig kiépített szabályokkal. Kísérletezgetések, egyenetlenségek, zökkenők jelzik a társadalom autonóm életnyilvánulásaiból megszülető új jogtételek útját.^[42]

Az Alkotmánybíróság töretlen gyakorlata szerint a hatályos jogot lehetőleg kímélni kell. Ezzel a tétellel összhangban előtérbe kerül a teleologikus értelmezés, mellyel a jogalkotói cél rendszerint megállapítható. A hatáskörgyakorlás során szem előtt szükséges tartania azt, hogy az állam iránti bizalom a polgárokból jogkövető magatartást vált ki, így szankcionáló hatalmát csakis elkerülhetetlen esetekben kell gyakorolnia. Az officialitás elve (Ákr. 3. §), az együttműködési kötelezettség és a rendeltetésszerű hatáskörgyakorlás (Ákr. 2. § (1) és (2) bek. a) pont) követelménye egyaránt azt teszi a hatóság feladatává, hogy a jogszabályi rendelkezések révén számára biztosított eszközöket alkalmazza. Amennyiben a hatóság valamely jog adta lehetséges eszközt nem alkalmaz, úgy

[40] EBH2006. 1403.

[41] Közigazgatás- és Köszolgáltatás-fejlesztési Stratégia 2014-2020., Budapest, 2015.

[42] Beck, 1921, 58.

e passzív magatartásának is meg kell felelnie az alapelvi követelményeknek. A jogszerűség elvéből (Ákr. 2. §) fakadóan a joghoz kötött eljáró hatóság a keresetlevélben foglaltakkal való egyetértését (Ákr. 115. § (2) bek.), mint hatósági akaratot, jogszerűségi és célszerűségi vizsgálatot, egyeztetést követően, közhatalom gyakorlásával alakítja ki. Ennek megfelelően az egyetértő akarat kizárólag a jogalkotó által védeni kívánt közérdekkel összhangban, az adott hatósági eljárás konkrét funkciójával és céljával harmonizáltan alakítható ki. A jogalkotó által védeni célzott konkrét értékek, illetve érdekek^[43] alárendelve észszerű, legális és a modern közigazgatás általános szellemiségével konform okból formálódhat az Ákr. 115. § (2) bekezdésbeli hatósági egyetértés. A jogrendszer biztonságának alapköve a tisztességes eljárás követelményének való megfelelés, mellyel összhangban a hatósági jogalkalmazás is alkotmányjogilag kötött. Ennek megfelelően a hatóság aktív részese az alapjogvédelemnek, így a jogértelmezés során ügyelnie kell a releváns alkotmányossági szempontokra is.^[44] Bízást láthatóvá vált, hogy a hatósági eljárás befejezése, majd a lezáró döntés ellen beérkező keresetlevélnek a perbíróságra való esetleges továbbítása közti áthidaló, alperesi hatóság előtti jogorvoslati szakasz rendkívüli perelhárító, illetve perelterelő funkciót hordoz.

IRODALOM

- Horváth E. Írisz – Lapsánszky András – Wopera Zsuzsa (2019): *Közigazgatási perjog*. (Szerkesztette: Patyi András). Dialóg Campus, Budapest.
- Beck Salamon (1921): A túlhatalom korlátozása. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1921/56. sz. Franklin-Társulat, Budapest.
- Közigazgatás- és Közszolgáltatás-fejlesztési Stratégia 2014-2020. Budapest, 2015. (Elérhető: https://2015-2019.kormany.hu/download/8/42/40000/K%C3%B6zigazgat%C3%A1s_feljeszt%C3%A9si_strat%C3%A9gia_.pdf. Letöltés ideje: 2022. október 14.).

JOGFORRÁSOK

- A közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény.
- Az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény.
- A polgári perrendtartásról szóló 952. évi III. törvény.
- A bírósági ügyvitel szabályairól szóló 14/2002. (VIII. 1.) IM rendelet.
- A polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.

[43] A védendő értékek, érdekek a mindenkori államfelfogással állnak szoros összefüggésben. Ezzel összhangban nem csupán az alkalmazandó jogforrások preambulumban előírt jogalkotási célokra (pl. ügyféli terhelmentesítés, vállalkozói tevékenység ösztönzése) szükséges figyelemmel lenni, hanem különösen az Alaptörvényben és az Alaptörvény értelmezését adó alkotmánybírósági határozatokban védendőként szentesített értékeket és érdekeket kell szem előtt tartania a hatóságnak.

[44] 7/2013. (III.7.) AB határozat, Indokolás (33) pont, 3/2015. (II.2.) AB határozat, Indokolás (20) pont.

ÍTÉLETEK

- 9/1992. (I. 30.) AB határozat.
- 165/2011. (XII. 20.) AB határozat.
- 7/2013. (III.7.) AB határozat.
- 3/2015. (II.2.) AB határozat.
- Kúria Kpkf. 39.166/2020/2.
- Kúria Kpkf. VI.39.009/2020/2.
- Kúria Kpkf. 40.948/2021/3.
- BH2002. 351.
- EBH2005. 1304.
- BH2006. 47.
- EBH2006. 1403.
- PJD2019. 19.
- BDT2019. 4047.
- BH2020. 225.
- Fővárosi Bíróság 2.K.33.484/2009/23.
- Új Pp. Konzultációs Testület állásfoglalása 23.

HORVÁTH GERGELY

*egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

A környezetvédelmi és a fogyasztóvédelmi jog kiemelt kapcsolódási pontjai és időszerű szabályozási kényszermegoldásai

Mottó: „...tudjuk, hogy helyesen szólsz és tanítasz, és nem vagy személyválogató...” Lk20, 21

Prodékán asszony ebben a kötetben minden bizonnyal a műfajhoz képest is sok, szinte hordozhatatlan mennyiségű dicséretet kap. Ebben azért lehetünk biztosak, mert emberi és szakmai minősége, teljesítménye alapján mindezt igazán megérdemli, és az előtte tisztelgők nyilvánvalóan nem is felejtik el kifejezni irányába hálájukat. Ugyan minden esetben – és nem egy ilyen akadt az évek során (bele sem kezdek a felsorolásába, mi úgyis tudjuk) – megköszöntem neki az aktuális jócselekedetét, amelynek segítségével (finom érzékkel rendre a legjobbkor) bátorító lökést adott nekem, mégis élnem illik a lehetőséggel, hogy egy különleges helyzetben bennem ragadt, el nem hangzott mondatot pótoljak. A szituáció helyszíne a győri jogi kar aulája, ahová kisfiammal lértünk az emeletről a nyári melegben, ahol éppen – ebben a feladatkörében szimbolikusan is – távozni készülő Dékán asszonnyal és férjével futottunk össze. Csak mi voltunk az aulában, üres volt már az egész épület, hiszen rég véget ért az utolsó dékáni évértékelője, búcsúja. (Hajóskapitányhoz illően utolsóként hagyta el a fedélzetet.) Csak a kisgyerek iskolai tanulmányairól váltottunk pár szót, és ugyan benne volt a levegőben a pillanat ünnepélyessége, ahhoz illett is volna, didaktikailag ugyancsak szerencsés lett volna (nagyon jó, ha ilyesmit hall egy gyerek), mégsem csúsztott ki a számon, amit most végre ünnepélyesen pótolhatok: Mindent, úgy egyben is köszönök, Dékán asszony!

A hála szavai után pedig nem maradhat el a dicséret sem, mégpedig az Ünnepelet olyan tulajdonságára, attitűdjére vonatkozó méltatás, ami remélhetőleg egyedi, korántsem ismétli, hanem kiteljesíti a kötet végeláthatatlan dicséret-cunamiját, mivel ilyesmire ritkábban szoktak figyelni az emberek, illetve nem értékelik a legmagasabb szinten ezt a kiemelését érdemlő alapállást, holott a legfontosabbak egyike: kevés emberrel találkoztam, akire ennyire igaz lett volna, hogy „nem személyválogató”. Talán nem mindenki van tisztában azzal, hogy ez egyenesen a tökéletességet idéző, annak szerves részét képező evangéliumi tulaj-

donság, illetve hogy mennyire jelentős mérce, milyen magas lépcsőfok, hiszen éppen ennek kifejtése zárásaként olvashatjuk a hegyi beszédben, hogy „ti azért legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes” (Mt5, 48).^[1] Ennek megnyilvánulását fedezhettem fel Dékán asszony számos, pártatlan lépésében, például amikor kezdetben még alig ismert, és pusztán szakmai önéletrajz alapján Hegedűs Gyula ösztöndíjra terjesztett fel hatáskörében, illetve amikor láthattuk, hogy milyen szeretetteljesen gáláns maradt olyanokkal is, akikkel szemben mindez „adott helyzetben általában nem lett volna elvárható”, legalábbis nem feltétlenül az általa nagyvonalúan tanúsított mértékben.

Szinte halljuk a szerénység szavait Dékán asszony reakciójaként, pedig igenis jó úton halad a tökéletesség felé...

ABSZTRAKT

A környezetvédelmi és a fogyasztóvédelmi jog védett tárgyát képező emberi egészséget, az ahhoz fűződő emberi jog érvényesülését, mint a fogyasztó kiemelt érdekét számos termék előállítási módja, folyamata, forgalmazása, felhasználása veszélyezteteti, hátrányosan érintheti, éppúgy, mint a gazdasági érdekét. Az élelmiszerek esetében, amelyek közvetlenül érintik a fogyasztó egészségi állapotát, alig ismert, a fogyasztóval mégis vállaltatott kockázatot jelentenek pl. bizonyos szermaradványok, termelési technológiák, miközben döntően gazdasági érdekébe – illetve nemzetgazdasági vagy környezetvédelmi érdekbe – ütköznek olyan gyakorlatok, jelenségek, mint pl. a kettős élelmiszerminőség vagy a „zöldre festés”, amelyek kapcsán felmerül a szigorú szabályozási igény.

Kulcsszavak: fogyasztóvédelmi jog ■ környezetjog ■ "zöldre festés" ■ egészséghez való jog

I. A KÖRNYEZETVÉDELMI ÉS A FOGYASZTÓVÉDELMI JOG VÉDETT TÁRGYAINAK METSZETE

Dékán asszony kitüntetett kutatási területe, a fogyasztóvédelmi jog vegyes interdiszciplináris szakjog,^[2] a környezetjog pedig, metodikájánál fogva, valamennyi, jelentősebb környezeti hatást mutató életviszony jogi aspektusát, így gyakorlatilag a jogterületek túlnyomó többségét érintve, azokat átszőni, „zöl-

[1] Ld. még szorososan ehhez kapcsolódóan: Lk20, 21 Mester, tudjuk, hogy helyesen szólás és tanítás, és nem vagy személyválogató, hanem az igazsághoz ragaszkodva tanítod az Isten útját (Apcsel 10,34). Akkor Péter beszélni kezdett: Valóban azt tapasztalom, hogy Isten nem személyválogató (...).

[2] Fazekas, 2007, 74.

díteni” szándékozó, integratív^[3] és ugyancsak vegyes – magánjogi eszközöket, jogintézményeket is használó, ám döntően közjogi – jogterület.

A két jogterület célrendszerében könnyű közös pontokat találni, mivel azon közös jegyükön túl, miszerint – elnevezésük által is tükrözött módon – egyaránt kifejezetten védelmi típusú jogi rezsimek, amelyek a jog védelmi funkcióját kiemelten jelenítik meg, még a védett tárgyak is metszetet alkot: az emberi egészség közvetlen vagy közvetett tárgyként, annak védelme pedig – legalább mögöttes – célként a normatömegük jelentős hányadának háttérében meghúzódik. A fogyasztóvédelmi jog közjogi halmazát olyan jogszabályok alkotják, amelyek fogyasztóvédelmi céllal előírják egyes termékek előállításának, forgalmazásának egyes (pl. élelmiszerbiztonsági) feltételeit.^[4] A környezetjog pedig hagyományosan, még mindig uralkodó jelleggel, ugyancsak antropocentrikus (emberközpontú) megközelítéssel szabályoz: a jelenlegi, illetve fejlettebb normatív megjelenési formáiban a jövő nemzedékek érdekeire koncentrálnak, és szinte mindent a felismert emberi érdekekhez próbálnak mérni.^[5] A szabályozási filozófia jellegétől függetlenül leszögezhető, hogy az ember – érdekvédelmi szempontokat háttérbe szorító értelmezéssel is – beleilleszkedik a védett tárgyba, a környezet^[6] fogalmi keretébe, mivel az élő (vitális) környezeti elem az élővilág részét képezi. Nem véletlen tehát, hogy az Európai Parlament és a Tanács 2011/92/EU irányelve (2011. december 13.) az egyes köz- és magánprojektek környezetre gyakorolt hatásainak vizsgálatáról már a preambulumban (14) rögzíti, hogy a szabályozás annak érdekében történik, „hogy figyelembe vegyünk az emberi egészség védelmével kapcsolatos kérdéseket, a környezeti feltételek javításával hozzájáruljunk az élet minőségének javításához (...)”. A környezeti hatásvizsgálat keretében minden egyedi esetre vonatkozóan megfelelő módon azonosítani kell, le kell írni és értékelni kell az egyes projektek jelentős mértékű közvetlen és közvetett hatásait a lakosságra és az emberi egészségre^[7] nézve is.

[3] Ld. ezzel összefüggésben: Fodor, 1999, illetve Fodor, 2000.

[4] Hajnal, 2018, 17.

[5] Bándi, 2011, 11. A legmagasabb szintű környezetjogi szabályozási filozófia a környezet vagy egyes környezeti tényezők önmagukban való védelmére, megőrzésére koncentrálnak, amely szerint a környezet olyan saját értékekkel rendelkezik, amelyeket nem feltétlenül szükséges sem a jelen, sem a jövő nemzedékek érdekeihez viszonyítani (ld. ugyanott).

[6] Környezet: a környezeti elemek, azok rendszerei, folyamatai, szerkezete, [1995. évi LIII. törvény (Kt.), 4. § 2. pont]. (Környezeti elem: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített környezet, továbbá ezek összetevői, Kt., 4. § 1. pont). A „környezet” azon fogalmak közé tartozik, „amit mindenki ismer, de senki nem tud meghatározni” – jegyzi meg Caldwell (Caldwell, 1990, 170.), a magyar környezet-fogalom mégis jól sikerültnek, kellően átfogónak értékelhető.

[7] A 2011/92/EU irányelv 3. cikk (1) bekezdés a) pontja szerint, tehát tulajdonképpen a „környezet” uniós hatásvizsgáló jog szerinti fogalomalkotó tényezője az ember és egészsége is, a közvetkező tényezők mellett, azokkal azonos módon:

b) a biológiai sokféleség, különös figyelemmel a 92/43/EGK irányelv és a 2009/147/EK irányelv alapján védett fajokra és élőhelyekre;

c) a földterület, a talaj, a vizek, a levegő és az éghajlat;

d) az anyagi javak, a kulturális örökség és a táj;

e) az a)–d) pontban felsorolt tényezők közötti kölcsönhatások (ld. ugyanott).

Az alkotmányos alapok szintjén ugyancsak egybecseng, összehangoltnak tekinthető a célrendszer. Az Alaptörvény M) cikk (2) bekezdése deklarálja, hogy „Magyarország (...) védi a fogyasztók jogait.” Az alaptörvényi szinten történő megjelenés ténye mindenképpen alkalmas arra, hogy megemelje a fogyasztói jogok védelmi szintjét, még akkor is ha az M) cikk nem alapjogként, hanem ún. alkotmányos értéknek nevesíti ezen jogok védelmét.^[8]

Az Európai Unió Alapjogi Chartájának 38. cikke szerint az Unió politikáiban biztosítani kell a fogyasztók védelmének magas szintjét.^[9]

Az egészséges környezethez való jog – noha akár az élethez való jogból is levezethető lenne – változatlanul bekerült az Alaptörvénybe^[10] (XXI. cikk). Emellett megjelenik a testi és lelki egészséghez fűződő jog eszközeként is, mivel előbbinek érvényesülését Magyarország genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával [...], valamint a környezet védelmének biztosításával is elősegíti (XX. cikk).

Az egészséges élelmiszerekhez való hozzáférés alkotmányos állampólja, illetve joga^[11] az élethez való jogból mindennél nyilvánvalóbb módon, közvetlenül levezethető. Mindebből kibontható a háromlépcsős, a normaszöveg alapján ekként vázolható összefüggésrendszer:

Az élethez való jog biztosításához (cél) elengedhetetlen a testi és lelki egészséghez fűződő jog (mint annak eszközjoga), ahhoz pedig szükséges az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosítása^[12] (a cél és egyidejűleg az eszközjog eszköze). Végül, mindháromnak alapját, előfeltételét képezi az egészséges környezethez való jog.^[13] Természetesen az élelmiszerbiztonság mellett a fogyasztókat még alapvetőbben megrázza a mennyiségi probléma, az élelmezésbiztonság zavaraiából fakadó élelmiszerhiány. A háborús viszonyok új hatásai mellett jelentkező globális fenntarthatósági kihívást, miszerint 2030-ra, az éghajlatváltozástól függetlenül, 50%-kal több élelmiszerre és 30%-kal több vízre lesz szükség, a klímaváltozás paradigmájának láthatóan nem sikerül

[8] Fazekas, 2015, 28-59.

[9] Az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 169. cikkének (1) bekezdése és 169. cikke (2) bekezdésének a) pontja szerint az Uniónak az EUMSZ 114. cikke alapján elfogadott intézkedések révén ugyancsak hozzá kell járulnia a fogyasztóvédelem magas szintjének biztosításához.

[10] Az új magyar Alaptörvény a fenntarthatóság, a jövő nemzedékek és a környezet értékeit különös súllyal szerepeltető alkotmány (Csák, 2021, 60.).

[11] A nemzetközi közjogban megjelent, tágabb értelmű élelemhez való jog, mint emberi jog megjelenését tekintve magán hordozza a harmadik generációs emberi jogok jellegzetességeit is, ugyanakkor benne foglaltatik a második generációs jogokra jellemző tevőleges állami szerepvállalás, pl. a mennyiségi és minőségi oldal pozitív jogi szabályozása révén. Ld. Kovács, 2017, 200-201.

[12] Mivel a víz és az élelem a legalapvetőbb életfeltétel, így szignifikáns pozitív összefüggés mutatható ki a származási hely és a kivándorlás élelmezésbizonytalansága között, valamint pozitív korreláció a kivándorlás és az országban belüli egyenlőtlenség között a származási helyen tapasztalható élelmiszer-bizonytalanság tekintetében (Smith – Wesselbaum, 2021, 615.).

[13] Horváth, 2022b, 209.

integrálnia, ezért Larson inkább egy új, vízbiztonsági paradigmát javasol, amely közvetlenebbül foglalkozna a fő okokkal.^[14]

Az emberi egészség magas szintű védelmének és az élelmiszerekkel összefüggő fogyasztói érdekvédelem biztosítékának alapját is képező élelmiszerjogi fogyasztóvédelmi normák lényegi követelménye, hogy kizárólag biztonságos összetételű, közfogyasztásra szánt,^[15] illetve ilyen céllal forgalomba hozott élelmiszer jusson el a fogyasztóhoz. Az élelmiszerbiztonság^[16] és a vele összefüggő minőség^[17] az ún. végső fogyasztó^[18] alapvető igénye. Mindezeknek megfelelően az élelmiszerjognak is kettős célt – az emberi élet és egészség magas szintű védelmét és a fogyasztói érdekek védelmét – kell szolgálnia, beleértve az élelmiszerkereskedelem tisztességes gyakorlatának érvényesítését, amelynek során lehetőség szerint tekintettel kell lenni az állatok egészségének védelmére, az állatok, valamint a növények és a környezet védelmére.^[19] Az uniós élelmiszerjog a fogyasztók érdekeinek védelme keretében lehetővé teszi a fogyasztott élelmiszerek megfelelő tájékoztatás alapján történő kiválasztását. Célja továbbá a csalárd vagy megtévesztő gyakorlat alkalmazásának, az élelmiszerek hamisításának,^[20] valamint a fogyasztót félrevezető egyéb módszerek alkalmazásának megelőzése.^[21] A jogszerű keretek között működő élelmiszeripari vállalkozók legfontosabb generális, proaktív kötelezettsége, hogy haladéktalanul tájékoztassák az illetékes hatóságokat, amennyiben úgy vélik, vagy okkal feltételezik, hogy az általuk forgalomba hozott élelmiszer ártalmas lehet az egészségre.^[22]

Speciális, a tudományos bizonytalanságra tekintettel elővigyázatosságot követelő fogyasztóvédelmi problémát jelent a gyakorlatban utólag esetlegesen kimutathatatlanság (vagy akár csak nehezen, költségesen kimutatható) géntechno-

[14] Larson, 2017, 139.

[15] Nem terjed ki az élelmiszerlánc törvény alkalmazási köre az élelmiszerek magánfogyasztásra történő előállítására.

[16] A fogalom és a mögötte húzódó életviszony-összesség tartalmi összetettsége kapcsán ld. Kurucz, 2020, 341-359.

[17] Élelmiszer-minőség: az élelmiszer azon tulajdonságainak összessége, hogy az megfelel a rá vonatkozó, e törvény végrehajtására kiadott jogszabályban vagy közvetlenül alkalmazandó európai uniós jogi aktusban meghatározott, az élelmiszer-biztonságra vonatkozó követelményektől eltérő előírásoknak, valamint az előállító előírt tartalmú írásos dokumentációjában feltüntetett jellemzőknek (Melléklet a 2008. évi XLVI. törvényhez, Fogalommeghatározások, 20. pont).

[18] Végső fogyasztó: egy élelmiszer utolsó fogyasztója, aki nem egy élelmiszeripari vállalkozás tevékenysége során használja fel az élelmiszert (az élelmiszerjog általános elveiről és követelményeiről, az Európai Élelmiszerbiztonsági Hatóság létrehozásáról és az élelmiszerbiztonságra vonatkozó eljárások megállapításáról szóló, az Európai Parlament és a Tanács 2002. január 28-i 178/2002/EK rendelete (a továbbiakban: 178/2002/EK rendelet), 3. cikk 18. pont).

[19] 178/2002/EK rendelet, 5. cikk, Általános célok (1) bek.

[20] Az élelmiszerláncához kötődő hamisítások rendkívül „jóvedelmezőek”, így egyre nagyobb kihívás a kapcsolódó gyakorlat visszaszorítása. Lindley szerint az élelmiszerhamisítás aláássa az élelmiszerbiztonságot és egyre jelentősebb emberi jogi sérelmekhez vezet (Lindley, 2020, 117.).

[21] 178/2002/EK rendelet, 8. cikk (1) bek.

[22] 178/2002/EK rendelet, 19. cikk (3) bek.

lógiai módosítás esete, amely a génszerkesztésnél (gene editing) vetődik fel.^[23] A kérdéskör elvi alapjait illetően megjegyzendő, hogy Szilágyi professzor méltató értékelése szerint kifejezetten fontos szerep hárult a jövő nemzedékek szószólójára (JNSz), amikor a géntechnológiai tevékenység új formái kapcsán kellett útmutatást adni arról, hogy a génszerkesztés egyáltalán géntechnológiai tevékenység-e, és így vonatkozik-e rá a klasszikus jogi szabályozás, illetve hogy minderre vonatkozik-e az Alaptörvény "genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdaság"-konceptiója. A JNSz vonatkozó állásfoglalása az elővigyázatosság elvének magas színvonalú alkalmazását is jelentette.^[24] Ez az elv azt követeli meg, hogy amennyiben egy szakkérdés eldöntésében a tudományos megítélés bizonytalan, akkor a védett jogok megfelelő érvényesítése érdekében alapos kockázatelemzést folytassunk le, illetve végső soron a lehető leghatékonyabb értelmezés mentén döntsünk, nem adva teret az esetleg később már nem, vagy csak rendkívüli nehézségek árán visszafordítható következményeknek. Ezért az Alaptörvény helyes értelmezésével a génszerkesztés és hasonló, új megoldásokat mindaddig genetikai módosításnak kell tekinteni, amíg ennek ellenkezőjét kétséget kizáróan nem lehet bizonyítani, így ezen eljárások továbbra sem kerülhetnek közvetlenül mezőgazdasági felhasználásra.^[25] Szilágyi professzor rámutatott, hogy a JNSz állásfoglalását bizonyos értelemben igazolta az Európai Unió Bíróságának későbbi döntése (C-528/16. sz. ügy),^[26] így tehát egybehangzó, szerencsére felelős és elővigyázatosságot tükröző álláspontot képviselt mindkét – hazai, illetve uniós – fórum.^[27]

Az alaptörvényi védelem, tiltás genetikai örökségvédelmi okból is indokolt, még ha kifejezetten élelmiszerbiztonsági összefüggésben is jelenik meg a normaszövegben, amelynek ellenére továbbra is akadt „véletlen vetés” még a közelmúltban is. 2021 augusztusában pl. jelentős méretű GMO-szennyezett vetőmagból kelt szójaállomány megsemmisítését rendelte el a NÉBIH.^[28]

[23] A célzott mutagenézis egyik módszerét – a CRISPR-Cas9-et – és annak szabályozási zavarait vizsgálja Hughes, S. (2022). CRISPR-Cas9 and Food in the European Union: An Organic Solution to an Undetectable Problem for Food Business Operators. *European Journal of Risk Regulation*, 13(2), 2022, 254-269.

[24] Szilágyi, 2021, 462.

[25] Alapvető Jogok Biztosának Hivatala: Genetikai módosítás-e a génszerkesztés? Vö. Beszámoló az alapvető jogok biztosának és helyetteseinek tevékenységéről 2018. B/4398. Budapest, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, 2019. 357.

[26] Szilágyi, 2021, 464.

[27] Horváth, 2022a, 267-268.

[28] A GMO-szennyezett vetőmagtételket Győr-Moson-Sopron és Vas megyékben, mintegy 400 hektáron vetették el a termelők. A hatóság szakemberei elrendelték a növényállomány zárólását, majd annak betakarítás előtti megsemmisítését, továbbá kötelezték a termelőket – a szennyezés továbbterjedésének megakadályozása érdekében – a növényi kultúra kitarcsászására. Pozitív laboratóriumi vetőmagtétel-vizsgálat, azaz GMO-szennyezettség megállapítása esetén a hatóság minden esetben eljárást kezdeményez a vetőmag forgalmazójával szemben (Ld. Nébih: GMO-szennyezett vetőmagból..., 2021). Ezúttal nem lehetett arra a korábbi mentőnek remélt körülményre hivatkozni, hogy „véletlenül benne maradt a külföldről behozott vetőgépekben”. Mindez az ún. vetőmagbiztonság minőségi irányú, eseti veszélyeztetettségét

Az elővigyázatosság elvéből fakadóan önmagában az élelmiszerbiztonsági alapú óvatosság, gondosság is indokolt, de semmiképpen sem mellőzhető szempont, amihez természetesen önmagában nem elegendő a köztermesztésbe vonás tiltása. Amennyiben ugyanis pl. a péksütemények és a rágógumi fehérítésére is használt titán-dioxid (E171) élelmiszer-adalékanyagként történő használatát arra tekintettel tiltotta be 2022-től az Európai Bizottság, illetve azért nem tekinthető biztonságos élelmiszer-adalékanyagnak a továbbiakban, mivel az új kutatási eredmények szerint genetikai károsodást okozhat, aminek ezt követően rákkeltő hatása is lehet, akkor az – éppen a gének szintjén végrehajtott beavatkozás – eredményeit hordozó GMO-t tartalmazó élelmiszertermékeknek való, széles, sőt teljes fogyasztói kört érintő kitettség logikusan semmivel sem kevésbé kockázatmentes. A GMO-t tartalmazó élelmiszerek tömeges, tulajdonképpen korlátozásmentes forgalmazási gyakorlata elővigyázatossági szempontból azért is vet fel kérdéseket, mivel az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) amellett, hogy 191. cikkében a környezetvédelem vonatkozásában említi, a 168. cikkének (1) bekezdésében kifejezetten népegészségügyi, a 169. cikkének (1) és (2) bekezdésében pedig fogyasztóvédelmi vonatkozásban is rögzíti az elővigyázatosság elvét.^[29]

II. A KETTŐS ÉLELMISZERMINŐSÉG, „A MELY VALA ÉS NINCS, NOHA VAN”^[30]

Az Európai Unióban aktuálisan a fogyasztóvédelem körében merült fel az ún. kettős élelmiszerminőség problémaköre, amely alatt azt az esetenként diszkriminatívnak minősíthető gyakorlatot értjük, amelynek keretében a gyártók – ebben az esetben túlnyomórészt transznacionális élelmiszeripari szereplők – azonos márkanév alatt eltérő összetételű és különböző minőségű termékeket forgalmaznak különböző országokban (pl. magasabb só-, illetve alacsonyabb hústartalmú levesporokat). Mindez a regionális gyakorlatban jellemzően úgy jelent meg, hogy a közép-kelet-európai piacokon alacsonyabb minőségű termékeket hoztak azonos elnevezés alatt forgalomba, amit a hazai élelmiszerlánc-felügyeleti szerv, a Nemzeti Élelmiszerlánc biztonsági Hivatal (NÉBIH)^[31] ösz-

- veti fel hazánk esetében, miközben annak mennyiségi iránya világszerte még égetőbb kérdésnek számít a GMO-vetőmagelőállító cégek nemzeti vetőmagpiacok kontrollálása kapcsán felmerülő szuverenitás-csökkenés miatt. Indiában pl. a „vetőmag-monopóliumok” megszüntetésére irányuló jogszabályváltoztatásokat sürgetnek, mivel azok a gazdák érdeksérelmével járnak (Sonika, 2022).

[29] Horváth, 2022a, 292.

[30] János apostolnak mennyei jelenésekről való könyve 17. fejezet, 8. vers (Károli Gáspár revideált fordítása).

[31] Az élelmiszerekkel kapcsolatban megvalósított megtévesztések, így a kettős minőséggel összefüggő kereskedelmi gyakorlat esetén is az élelmiszerlánc-felügyeleti szerv (ez esetben tehát a NÉBIH) jogosult eljárni és szankciót alkalmazni (a kiszabható bírság akár százmillió forintos nagyságrendet is elérhet).

szehasonlító vizsgálatai rendre igazoltak. A gyakorlat etikai kifogásolhatósága és jogellenessége kezdetektől nyilvánvaló volt. Lépni kellett, hiszen az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 169. cikkének (1) bekezdése és 169. cikke (2) bekezdésének a) pontja előírja, hogy az Unió az EUMSZ 114. cikke alapján elfogadott intézkedésekkel hozzá kell járulnia a fogyasztóvédelem magas szintjének biztosításához. Az Európai Unió Alapjogi Chartájának 38. cikke ugyancsak előírja, hogy az Unió politikáiban biztosítani kell a fogyasztók védelmének magas szintjét.

Az uniós jogalkotó arra az álláspontra helyezkedett, miszerint az illetékes hatóságok eseti alapon kell értékeljék és kezeljék ezeket a gyakorlatokat, a megfelelően módosított 2005/29/EK irányelvvel összhangban. Az értékelések során az illetékes hatóságnak figyelembe kell vennie a következőket: a fogyasztók számára mennyire egyszerű az áruk közötti eltérés azonosítása, a kereskedő arra vonatkozó joga, hogy az ugyanazon márka alatt forgalmazott áruit indokolt és objektív tényezők – például a nemzeti jogszabályok,^[32] az alapanyagok elérhetősége vagy szezonális jellege vagy az egészséges és tápláló élelmiszerekhez való fokozottabb hozzáférésre irányuló önkéntes stratégiák – alapján különböző földrajzi piacokhoz igazítsa, valamint a kereskedő arra vonatkozó joga, hogy az ugyanazon márka alá tartozó áruit különböző tömegű vagy volumenű kiszerezésekben forgalmazza a különböző földrajzi piacokon. Az illetékes hatóságoknak az információk rendelkezésre állásának és megfelelőségének vizsgálata révén értékelniük kell, hogy a fogyasztók számára mennyire egyszerű az áruk közötti eltérés azonosítása. Kiemelten fontos, hogy a fogyasztók tájékoztatást is kapjanak az áruk indokolt és objektív tényezők miatti eltérőségéről.^[33]

Az Európai Parlament és a Tanács 2019/2161 irányelvének 3. cikke rendelkezik az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben a belső piacon folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól szóló 2005/29/EK irányelv módosításairól, amelynek keretében annak 6. cikk (2) bekezdését [új, c) ponttal] kiegészítve megtévesztőnek minősíti a kereskedelmi gyakorlatot akkor is, ha az ténszerű összefüggésében, sajátosságaira és körülményeire figyelemmel, az átlagfogyasztót ténylegesen vagy valószínűsíthetően olyan üzleti döntés meghozatalára készíti, amelyet egyébként nem hozott volna meg, és amely gyakorlat keretében „egy árut az egyik tagállamban akként forgalmaznak, hogy az megegyezik egy más tagállamban forgalmazott áruval, miközben az utóbbi áru összetételében vagy jellemzőiben jelentős eltérések vannak, kivéve, ha ezt jogszerű és objektív tényezők indokolják”.

[32] Pl. a népegészségügyi termékadóról szóló 2011. évi CIII. törvényre tekintettel indokolható, hogy a Magyarországon forgalomba hozott energiatalok összetétele eltérő, hiszen a gyártók az adó jogszerű elkerülése érdekében kihagyhatják a taurint.

[33] Az Európai Parlament és a Tanács 2019/2161 irányelve (2019. november 27.) a 93/13/EGK tanácsi irányelvnek, valamint a 98/6/EK, a 2005/29/EK és a 2011/83/EU európai parlamenti és tanácsi irányelvnek az uniós fogyasztóvédelmi szabályok hatékonyabb végrehajtása és korszerűsítése tekintetében történő módosításáról (EGT-vonatkozású szöveg), preambulum, [53] bek.

Kétségtelen, hogy az ilyen kereskedelmi gyakorlat megtévesztőnek minősül, hiszen kimeríti a megtévesztés alaptényállását is, miszerint valójában hamis információt tartalmaz, és ezáltal valótlan, vagy bármilyen módon – ideértve a megjelenítés valamennyi körülményét – félrevezeti vagy félrevezetheti az átlagfogyasztót.^[34] A szabály 2022 májusától hatályos, a magyar jogalkotó a nemzeti jog részévé is tette (a 2020. évi CXXXVI. törvénnyel módosította a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvény vonatkozó rendelkezéseit).

A kettős élelmiszerminőség tehát volt (teljes illegalitásba burkolózva), és van, maradt (legalitásba burkolva, ld. jogszerű tényezők indoka), tehát „megszüntette sikerült megőrizni”. A fogyasztó informált választási helyzetbe hozására irányuló szándék természetesen maradéktalanul üdvözlendő.

III. ALIG ISMERT, A FOGYASZTÓVAL MÉGIS VÁLLALTATOTT KOCKÁZAT

Lényegesen nagyobb és időben kitolt uniós környezetbiztonsági és élelmiszer-fogyasztóvédelmi problémát hordoz egyes növényvédőszeres folyamatok kibocsátása a környezeti rendszerbe, illetve bejuttatása az élelmiszerláncba. Ebben az esetben a fogyasztói alulinformáltság és szűkített választási lehetőségek nehezítik a globális léptékben pusztító helyzetet. Évente mintegy 385 millió peszticid-mérgezés fordul elő világszerte, különösen a világ déli részén, vidéki területeken dolgozó embereket érintő problémaként.^[35] Ezen akut mérgezésekhez adódik hozzá az élelmiszerekben található növényvédőszer-maradványok krónikus hatásaitól szenvedő megbetegedettek látens, ám még ennél is magasabbra becsülhető száma. A globálisan harmonizált szabványok elérésére tett kísérletek ellenére a maradékanyag-határértékek országonként eltérőek,^[36] így a fogyasztók egészségéhez való jogának biztosítása változó és jellemzően elégtelen szinten történik.

Erre a jogvédelemre ún. integrált növényvédelem jogszabályi bevezetése részleges megoldást kínál a vegyszerhasználat minimalizálására elvileg alkalmas módszerek beépítésével (pl. nem szintetikus hatóanyagú, mikrobiológiai védekezéshez tartozó permetezőszerek^[37]), a gyakorlat átalakítása azonban – a fogyasztókat érő, drasztikus egészségügyi hatások közismertté válása ellenére – bosszantóan lassú. A szektorban ható, fékező „tehetetlenségi erők” folyamatosan hátráltatják az elővigyázatosság és megelőzés elveire építendő környezet- és egészségvédelmet, amelyre példaként szolgál a világon legna-

[34] 2005/29/EK irányelv, 6. cikk (1) bek.

[35] Tostado – Bollmohr, 2022, 8.

[36] Tostado – Bollmohr, 2022, 9.

[37] A hatóanyag ezek esetében a természetből származik, pl. talajlakó baktérium fungicid (gombaölő) vagy inszekticid (rovarirtó) hatású anyaga vagy parazitoid szervezetek biztosítják a kultúrnövény védelmét.

gyobb mennyiségben eladott^[38] és kijuttatott peszticid-hatóanyagának (a totális gyomirtóként^[39] elterjedt Glyphosate) termelésben tartása. Annak ellenére szinte töretlen (Ausztria pl. 2020 óta betiltotta a vitatott szert) és akadálytalan a felhasználása (hazánkban is engedély és szakképzettség nélkül bárki szabadon vásárolhatja), hogy a Nemzetközi Rákkutató Ügynökség (IARC) „emberre valószínűleg rákkeltő” kategóriába sorolta 2015-ben.^[40] Különösen nehéz megérteni a vegyszer támogatóinak felelőtlenségét, amióta joggyakorlati evidencia, hogy nyirokrák-keltő (non-Hodgkin-limfóma) hatással összefüggésben indított kaliforniai perekben a Bayert el is marasztalta a bíróság, majd egészségkárosultak tízezreinek volt kénytelen egyezséget ajánlani a gyártó. Ráadásul a precedensek ítéletek alapjául szolgáló karcinogenitás^[41] mellett genotoxicitási és neurotoxikológiai^[42] kockázatokat is feltártak (eszerint neurodegeneratív betegségekkel is összefüggést mutat, mint például az Alzheimer-kór).^[43] A felmerült humán-egészségügyi és ökotoxikológiai hatásai tehát – már csak az elővigyázatosság elve alapján is – azonnali és teljes tilalomra adnának okot.

Ehhez képest a vegyszer^[44] 2022 decemberében lejáró engedélyét ad absurdum most 2023 végéig meghosszabbítják az Unióban (bevárva a késlekedő EFSA tudományos értékelését), majd ad extremum elképzelhető, hogy a fogyasztók még további éveken át ki lesznek téve a szer európai használatából eredő kockázatoknak. Külön problémát jelent, hogy az állatfihérje-takarmányozásunk jelenleg kiválthatatlannak mondott tengerentúli GMO-szóján alapul (ez hazánkra is igaz, a GMO-mentes mezőgazdaság alaptörvényi államcélja ellenére).

[38] Ebből lehet következtetni a mögötte húzódo lobbierdek-viszonyokra, ami önmagában is magyarázatot adhat a belőle fakadó gondok prolongálására, ugyanis a vegyszer kivonása a gyártókat és forgalmazókat, mi több, a fél növényi génmódosítási szektort érzékenyen érintené, hiszen fejlesztéseiknek a legtöbb iránya a fittertermelő forrása a glyphosate-túró hasznónövény-vetőmag.

[39] Ún. deszikkálásra, azaz vegyi állományszáritásra, érésgyorsításra is használják, ami azt jelenti, hogy a lábon álló repce-, napraforgó-, kukoricatáblát – értelemszerűen a betakarítástól időben nem távol, mint a gyomirtás esetében – lekezelik vele, így a felszívódó anyag szermaradvány-szintje nehezen tartható a vitatottan magas értéken meghatározott határértékek alatt. Ehhez adódik a környeztkárosító hatás, hiszen valóban minden növényt elpusztít és a talaj mikro-élővilágát sem kíméli, ami pedig közép és hosszú távú élet- és termőképességének az alapja.

[40] WHO-IARC – Glyphosate.

[41] A veszélyességi jellemző tehát karcinóma-genezis okozás, azaz rákkeltő hatás.

[42] Ld. pl. Makris, 2009, 17-25., illetve Vogel, 2001: Sulfosate (glyphosate trimesium): cotton, root and tuber vegetables, pistachio, grain sorghum, sweet corn, wheat, fruiting vegetables (except cucurbits), edible-podded legume vegetables, succulent shelled pea and beans, and dried shelled pea and beans (except soybeans). ;

Glyphosate Trimesium. Developmental Neurotoxicity Study in Rats: Final Report, 2016.

[43] Az Arizona State University (ASU) kutatóinak eredményei szerint a vegyszer átmegegy a vér-agyagáton, ld. ASU News: New Study Shows..., 2022.

[44] Az említett, súlyos veszélyeket hordozó gyomirtó peszticid esetében – a peszticidek széles köréhez hasonlóan – a „növényvédőszer” elnevezés kirívóan eufémisztikus, hiszen legkevésbé sem védő-gyógyító (kuratív), hanem pusztító, irtó hatásmechanizmusú anyagról van szó, amit védett jogi tárgyak sorát (emberi egészség, humán-mikrobiom, növényvilág, állati-tápcsatorna-, illetve talaj-mikrobiom) veszélyeztetve, károsítva igazol is.

Az Európai Unió fogyasztói tehát még határozatlan ideig ki vannak téve a fent jelzett krónikus hatások kockázatának, miközben az informált választás lehetőségével gyakorlatilag aligha élhetnek, hiszen az élelmiszerboltok polcain minimális eséllyel található olyan termékeket, amelyekből ne lenne kimutatható a vitatott szermaradvány (még a „tisztá” német sörökben is megtalálható, a biotermékek szűk kivételével).

Ebből a kaliforniaiakhoz hasonló jogesetek várhatók, mert az európai ember szervezete ugyanúgy nem ellenálló a vitatott vegyszerrel szemben, ahogy a tengerentúli egészségkárosodott felhasználóké sem volt az, csak az ebből a célból genetikailag módosított szójababjuk rezisztens rá...

IV. A „ZÖLDRE FESTÉS” KÖRNYEZETVÉDELMI TERMÉKPIAC-TORZÍTÓ ÉS FOGYASZTÓVÉDELMI KÖVETKEZMÉNYEI, ILLETVE AZOK KEZELÉSÉNEK Kiemelt jogintézménye

A környezetbarát termékek iránt egyre nagyobb a kereslet, ezért egyre több cég kínál zöld vagy annak nevezett termékeket, címkéjükön környezetbarát tulajdonságokra utaló állításokkal (green claims), „natural, fenntartható, öko, vegán, újrahasznosítható, óceánparti műanyag (ocean-bound)” feliratokkal, logókkal, amelyek jelentős része azonban fraudulens, jogszabályt sértő módon félrevezető, kimerítve a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat fogalmát, így ún. zöldre festésnek (greenwashingnak) minősül, amely egyre jelentősebb környezetvédelmi és fogyasztóvédelmi problémákat vet fel. Az Egyesült Államokban a tisztességtelen versenyre vonatkozó jogi rezsim tárgyát^[45] képező jelenség a karbonpiacok megbízhatóságát, átláthatóságát is csökkenti, amelyet a blokkklancok és az okos szerződések bevezetése számottevően javíthat.^[46] Emellett a befektetők félrevezetésének problémájaként is megjelenik Európában.^[47]

A kifogásolható gyakorlat környezetvédelmi termékpiac-torzító és fogyasztóvédelmi hatásainak kiküszöbölésére alkalmas eszköznek tekinthetők az ún. ökocímkék, amelyek a termékek, anyagok, szolgáltatások (pl. szállodai) – hasonló célt szolgáló alternatíváikhoz képest – teljes életciklusukra vetített környezetbarát vagy környezetkímélő jellegét tanúsítják. A nemzeti Környezetbarát termék-minősítő rendszer címkéje, a Környezetbarát Termék megkülönböztető jelzés Magyarországon 1994 óta – technológia- és termékfejlesztést, illetve keresletet fokozó hatással – szolgálja ezt a célt, éppúgy, mint a skandináv Nordic Ecolabel (Hattyú) vagy a német Blauer Angel (Kék Angyal). A nemzeti mellett megpályázható és feltüntethető, egységes, virágos EU ökocímkét (EU Ecolabel) az élelmiszerektől a pelenkákon át az elektronikus

[45] Mollers, 2022, 217.

[46] Marchant, 2022, 159-182.

[47] Mollers, 2022, 205.

cikkekig több tízezer, tanúsításon átesett, független intézetek által rendszeresen (négyévente) felül is vizsgált termék viseli, zöldítésre ösztönözve a piac egészét.

Az ökológiai úton előállított élelmiszerek esetében ugyanezt a funkciót tölti be az európai uniós ökológiai logó („eurolevél”), amit 2010 óta minden olyan uniós tagállamokból származó, előre csomagolt bioterméken fel kell tüntetni, amely az EU ökológiai gazdálkodásról szóló rendeletében részletezett feltételeknek megfelel. Az uniós szabályozás zöme, a legtöbb szakpolitikai intézkedés a mezőgazdasági rendszerekre, az inputokra és gyakorlatokra, valamint a mezőgazdasági infrastruktúrára (hajtóerők) irányul, nem pedig az agrár-környezetvédelmi közjavak biztosítására (környezeti eredmények),^[48] ezért különösen fontos, hogy ez a kimeneti (output) oldalt megcélzó, ösztönző jogintézmény is része az agrár-környezetjog eszközrendszerének.

Az említettek mellett magát a teljes zöldgazdaságot is szükséges lenne megtisztítani a „zöldre festéstől”, beleértve még a környezetvédelmi ipart is, amely magában foglalja egyrészt a környezetvédelmi termékek (pl. különféle szűrők, tisztítóberendezések), technológiák előállítását, szolgáltatások nyújtását (közvetlen szennyezéscsökkentés), másrészt a tisztább, illetve erőforrás-hatékony termékek, valamint az integrált környezetvédelmi technológiák előállítását (integrált szennyezéscsökkentés). Ennek a szektornak a célja – minden környezetvédelmi ráfordításhoz hasonlóan – a környezet szennyezésének vagy állapotromlásának megelőzése, csökkentése vagy megszüntetése, továbbá hozzájárulhat a természeti erőforrásokkal történő hatékonyabb gazdálkodáshoz, ezzel is csökkentve a környezet terhelését^[49]. Ezekre az ideális célokra tekintettel a „zöldre festés minősített esetének” számíthat az ezekkel való esetleges visszaélés, akár maga a termék előállítás és forgalmazás is valós, jelentős környezeti előny nélkül. Ennek kapcsán olyan iparági fejlesztések is szükségszerűen célkeresztbe kerülnek, amelyek esetében sokakat meglepnek a kérdéses termékek zöldjelleget megkérdőjelező életciklus-elemzések, tudományos eredmények. Ilyen az elektromobilizáció, azon belül az elektromos autózás, amelynek az akkumulátorigényét elkeserítő széndioxid-mérleggel lehet csupán kielégíteni, nem is beszélve a gyártáshoz elengedhetetlen nyersanyagok (pl. lítium, réz, nikkel, ritka földfémek) kijózanító szűkösségéről.

[48] OECD, 2015,

[49] KSH: Zöldgazdaság, 2019. A környezetvédelmi ipar nem különálló nemzetgazdasági ág, az ideartozó tevékenységek besorolhatóak különböző gazdasági ágakba. A környezetvédelmi ipar tehát a nemzetgazdasági ágakon átívelő, egyfajta horizontális tevékenységként jelenik meg. Ennek mérésére a környezetvédelmi ipar (Environmental goods and services sector accounts – EGSS) számlája használatos, amelynek adatai részben specifikus kérdőívekből származnak, melyhez évente mintegy 1000, környezetvédelmi tevékenységet végző szervezet szolgáltat adatokat Magyarországon. (ld. ugyanott).

IRODALOM

- ASU News: New study shows that commonly used herbicide crosses blood-brain barrier, 2022. (Elérhető: <https://news.asu.edu/20220728-new-study-shows-commonly-used-agricultural-herbicide-crosses-bloodbrain-barrier?fbclid=IwAR3WqcTFGf1CrRQgd5bLg-ngqobQVfpRr5pCuXmIe1BpxAaZKWcE0E7rSwEU>. Letöltés ideje: 2022. 10. 21.).
- Bándi Gyula (2011): *Környezetjog*. Szent István Társulat, Budapest.
- Caldwell, Lynton K. (1990): *International Environmental Policy and Law*. Duke University Press, Durham.
- Csák Csilla (2021): A fenntartható környezethasználat szabályozási módszertana. In: Agócs Ilona – Csák Csilla – Tahyné Kovács Ágnes (szerk.) et al.: *Vox Generationum Futurum. Ünnepi kötet Bándi Gyula 65. születésnapja alkalmából*. XENIA, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Budapest.
- Fazekas Judit (2007): *A fogyasztóvédelmi jog*. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomsgyártató Kft., Budapest.
- Fazekas Judit (2015): A magyar fogyasztóvédelmi szabályozás fejlődése a rendszerváltástól napjainkig. In: Hamar Farkas – Hámori Antal (szerk.): *A fogyasztók etikai és jogi védelme. Multidiszciplináris kihívások - sokszínű válaszok*. 2015/3. kötet.
- Fodor László (1999): *Integratív környezetjog*. Doktori értekezés, Miskolc.
- Fodor László (2000): *Integratív környezetjog*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- Hajnal Zsolt (2018): *Fogyasztóvédelem*. Nemzeti Közszerkesztési Központ, Budapest.
- Horváth Gergely (2022a): „Zöldülő” agrárjog. *A fenntartható agrikultúra és élelmiszerlánc jogának alapvetései*. Universitas–Győr, Győr.
- Horváth Gergely (2022b): Emberi jogok és államcéllok a biofizikai lehetetlenülés útján – Az egészséges környezethez való jog és az egészséges élelmiszerekhez, illetve ivóvízhez való hozzáférés mint az élethez való jog fundamentumai. In: *Jog–Állam–Politika. Ünnepi különszám a 70 éves Kukorelli István tiszteletére*. Universitas–Győr, Győr.
- JNSz: Genetikai módosítás-e a génszerkesztés? A jövő nemzedékek szószólója az elővigyázatosság elvéről. JNSz közlemény, 2018. február 19. (Elérhető: <http://www.ajbh.hu/-/genetikai-modositas-e-agenszerkesztes-a-jovo-nemzedek-szoszoloja-az-elovigyazatosag-elverol?inheritRedirect=true&redirect=%2F>. Letöltés ideje: 2022.10.01.).
- Kovács Júlia (2017): *Az élelemhez való jog társadalmi igénye és alkotmányjogi dogmatikája*. Doktori értekezés, Nemzeti Közszerkesztési Központ, Budapest.
- KSH.hu: Zöldgazdaság, 2019. (Elérhető: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/zoldgazdasag/2019/index.html#krnyezetvedelmiipar>. Letöltés ideje: 2022.10.01.).
- Kurucz Mihály (2020): Élelmiszerbiztonság. In: Alvincz József – Fazekas Sándor – Jójárt László – Kurucz Mihály: *Mindent a magyar vidék jövőjéért*. Gondolat, Budapest.
- Larson, Rhett B. (2017): Water Security. In: *Northwestern University Law Review*. Vol. 112/2017.
- Lindley, J. A. (2020). Shifting the Focus of Food Fraud: Confronting Human Rights Challenge to Deliver Food Security. In: *Perth International Law Journal*. Vol. 5/2020.
- Makris, Susan L. et al. (2009): A retrospective performance assessment of the developmental neurotoxicity study in support of OECD test guideline. In: *Environmental Health Perspective*. Vol. 117 (1). (Elérhető: <https://ehp.niehs.nih.gov/doi/10.1289/ehp.11447>. Letöltés ideje: 2022. 11. 01.). DOI: <https://doi.org/10.1289/ehp.11447>.
- Marchant, G. E. – Cooper, Z. – Gough-Stone, P. (2022): Bringing Technological Transparency to Tenebrous Markets: The Case for Using Blockchain to Validate Carbon Credit Trading Markets. In: *Natural Resources Journal*. 62(2).

- Mollers, T. M. (2022). European green deal: greenwashing and the forgotten good corporate citizen as an investor. In: *Columbia Journal of European Law*. 28(2).
- Nébih: GMO-szennyezett vetőmagból kelt szójaállomány megsemmisítését rendelte el a Nébih, 2021. (Elérhető: <https://portal.nebih.gov.hu/-/gmo-szennyezett-vetomagbol-kelt-sojaallomany-megsemmisiteset-rendelte-el-a-nebih.>)
- OECD (2015), Public Goods and Externalities: Agri-environmental Policy Measures in Selected OECD Countries, OECD Publishing, Paris, 2015. (Elérhető: <https://www.oecd.org/publications/public-goods-and-externalities-9789264239821-en.htm>. Letöltés ideje: 2022.10.12.).
- Smith, Michael D. – Wesselbaum, Dennis (2021): Food Insecurity and International Migration Flows. In: *International Migration Review*. Vol. 56/2021, Issue 2. DOI: <https://doi.org/10.1177/01979183211042820>.
- Sonika: Seed and Nutritional Security: Shadows of Food Security. *International Journal of Law Management & Humanities*. Vol. 5/2022.
- Szilágyi János Ede (2021): A magyar zöld ombudsmanok tevékenysége a géntechnológiai szabályozás tükrében. In: Agócs – Csák – Tahyné Kovács (szerk.) et al.: *Vox Generationum Futurarum*.
- Tostado, Lisa – Bollmohr, Silke (2022): *Pesticide Atlas – Facts and Figures about Toxic Chemicals in Agriculture. 12 Brief Lessons about Pesticides in Agriculture*. Heinrich-Böll-Stiftung, Berlin.
- Vogel, Dana et al. (2001): HED Risk Assessment. US EPA Arch. No 014507 (2001. március 20.). (Elérhető: https://www3.epa.gov/pesticides/chem_search/hhbp/R013754.pdf. Letöltés ideje: 2022. 11. 01.).
- World Health Organization – IARC: Glyphosate. (Elérhető: <https://monographs.iarc.who.int/wp-content/uploads/2018/06/mono112-10.pdf>. Letöltés ideje: 2022.11.01.).

HORVÁTHY BALÁZS

*egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

A gazdasági szankciók nemzetközi kereskedelmi jogi összefüggései

ABSZTRAKT

A gazdasági szankciók olyan komplex korlátozó intézkedések rendszere, amelyek eszközt biztosítanak külpolitikai, biztonságpolitika célok eléréséhez. 2014 óta, az orosz-ukrán válság kibontakozása nyomán a gazdasági szankciók egyre intenzívebb szerepet töltenek be a nemzetközi kapcsolatokban, és emellett fokozatosan a szankciók felé fordul a közérdeklődés is. A szankciós rezsimek különböző típusú intézkedéseket ötvöznek, és az alábbi írás arra keresi a választ, hogy a szankciós intézkedések miként helyezhetők el a nemzetközi kereskedelmi jog rendszerében.

Kulcsszavak: gazdasági szankciók ■ EU ■ WTO ■ nemzetközi kereskedelmi jog

I. BEVEZETŐ

„A nemzetközi jogban a szankció: probléma” – fogalmazta meg Bibó István tanulmányában,^[1] mellyel általánosabban a nemzetközi jog szankciórendszerére utalt, de a kijelentést helytállóan tekinthetjük a gazdasági és kereskedelmi korlátozó intézkedések szűkebb területén is. A gazdasági szankció, gyakorlati fogalma alapján, olyan korlátozó eszközöket foglal magában, amelyeket az államok külpolitikai, biztonságpolitikai célok elérése érdekében alkalmaznak. A nemzetközi kapcsolatok történetében e korlátozások számos fajtája alakult ki a klasszikus behozatali és kiviteli tilalmaktól kezdődően olyan speciális eszközökig bezárólag, mint a Napóleon 1806-os berlini dekrétumával elrendelt kontinentális

[1] Bibó, 1990, 10.

zárlat.^[2] A téma időszerűsége nem igényel különösebb igazolást: a Krím annexiójával 2014-ben kicsúcsosodó orosz–ukrán konfliktus nyomán Oroszországgal szemben átfogó szankciós rezsimek léptek életbe, amelyek a háború 2022. február 24-i eszkalációját követően szigorodtak, tárgyi hatályukat tekintve lényegesen kibővültek.

A komplex szankciós intézkedések beágyazódása a nemzetközi és nemzeti jogrendekbe számos kérdés elemzését teszi indokolttá, melyek közül az alábbi írás^[3] egy szűkebb összefüggést, a szankciós rezsimek nemzetközi kereskedelmi jogi vetületét tekinti át. A tanulmány elsőként a gazdasági szankciók mibenlétét tisztázza, majd azt vizsgálja, hogy a kereskedelmi jellegű szankciós eszközök milyen módon helyezhetők el a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) normarendszerében. E – jogtudományi kutatási jellegű – feladat mellett a tanulmánynak van egy további – személyes és ünnepi jelentőségű – célja is. A szerző az alábbi írással köszönti Prof. Dr. Fazekas Judit prodékán asszonyt, és fejezi ki gratulációját születésnapja alkalmából. *Joyeux anniversaire!*

II. A GAZDASÁGI SZANKCIÓK MIBENLÉTE ÉS TÍPUSAI

A fenti, tág definícióban meghatározottak mellett – vagyis hogy alapvetően kül- és biztonságpolitikai célból alkalmazott korlátozó intézkedésekről van szó – e rezsimek lényeges sajátossága, hogy különböző minőségű és tárgyú intézkedések összetett rendszereként kerülnek alkalmazásra. A gazdasági szankciók komplexitása és heterogén jellege jól illusztrálható az Európai Unió által, az Orosz Föderációval szemben elrendelt korlátozó intézkedések gyakorlati példáján keresztül.^[4] Az uniós szankciós rezsimek már 2014-ben különböző típusú korlátozásokat próbált kombinálni, amelyek tárgyukat tekintve három főbb csoportba sorolhatók. A szankciók egy része általános gazdasági és kereskedelmi korlátozásokat jelent, amelyek az áruk, szolgáltatások forgalmát érintő, valamint egyes befektetésekhez kapcsolódó kereskedelmi korlátokat foglalnak magukban. E körben már a szankciós politika korai szakaszában általános export- és importtilalom lett elrendelve az EU közös katonai listáján^[5] szereplő termékek tekintetében. A korlátozások később ki lettek terjesztve az ún. kettős felhasználási célú termékek és technológiák exportjára, valamint az utóbbi időszakban már közvetlenül a szénhidrogének forgalmára is.

[2] Amely hasonló „szankciós háborút” indított el, amelyet 2014 óta Oroszország és a nyugati államok között is láthatunk. A napóleoni szankcióra válaszul III. György 1870-ben hasonló gazdasági súlyú korlátozó intézkedéscsomagot fogadott el. Ld. részletesen: Crouzet, 1964, 567-588.; Tarján, évszám nélkül, oldalszám nélkül.

[3] Az alábbi írás „Az orosz–ukrán konfliktus nyomán bevezetett kereskedelmi szankciók és a WTO joga” címmel, 2022. március 31-én megtartott előadás alapul vételével készült.

[4] Ld. ehhez: Szép, 2021; Mátyás, 2015, 189-204.; Mátyás, 2015, 157-174.

[5] Ld. Az Európai Unió közös katonai listája.

A szankciók második kategóriája a magánszemélyekkel (természetes személyekkel, gazdasági társaságokkal és egyéb szervezetekkel) szembeni korlátozó intézkedések egyes vagyonelemek, részesedések zárolására és utazási tilalomra, vízumkorlátozásra terjed ki. A legutolsó (2022. július 15-i) módosítás utáni állapot szerint vagyont érintő korlátozások és utazási tilalom 1241 személlyel és 118 gazdasági társasággal, valamint egyéb jogalannyal szemben van hatályban, akik a 2014 óta tartó konfliktusban, többek között a katonai műveletek 2022. februári eszkalációjában lényeges szerepet játszottak.^[6] A mozgásszabadság korlátozását célzó egyéni korlátokat egészítik ki a vagyonok befagyasztását célzó különböző intézkedések, amelyek az érintett személyek befektetéseit, mindennemű gazdasági érdekeltségét és vagyonát – beleértve a készpénzt, csekket, banki letéteket, üzletrészeket és részvényeket stb. – érintik.

Végül tárgyakat tekintve a harmadik kategóriába sorolhatók az Oroszországgal szemben alkalmazott speciális, büntető célzatú diplomáciai intézkedések, amelyek bevezetéséről az Európai Unió a gazdasági szankciók politikai súlyának és hatásainak erősítése végett döntött. Ennek keretében említendő, hogy az uniós tagállamok közös diplomáciai akcióként már 2014-ben kezdeményezték Oroszország OECD-vel, valamint az OECD mellett működő Nemzetközi Energia Ügynökséggel folytatott csatlakozási tárgyalásának felfüggesztését. Hasonlóan, a közös fellépés eredményeként az elmúlt években a legjelentősebb nyugati gazdaságokat összefogó G8 államok találkozóit már Oroszország részvétele nélkül, G7-ként tartják.

A szankciós intézkedések tárgy szerinti felosztása mellett lényeges a jogalap szerint kategorizálás. A korlátozó intézkedések önálló típusát jelentik a multilaterális szankciók: az ENSZ Alapokmány VII. fejezete alapján a Biztonsági Tanács által meghatározott szankciós intézkedéseket az ENSZ valamennyi tagja köteles végrehajtani. Habár az Európai Unió formálisan nem tagja az ENSZ-nek, ebben a tekintetben a végrehajtáshoz szükséges intézkedések uniós szinten kerülnek elfogadásra.^[7] Az EU egy sajátos, „hibrid” eljárásban – a közös kül- és biztonságpolitika keretében elfogadott európai tanácsi határozat és az azt végrehajtó tanácsi rendelet elfogadása révén^[8] – biztosítja az ENSZ szankciók uniós jogi státuszát. Ilyen esetben az államok – beleértve az EU-t – az ENSZ Biztonsági Tanácsának határozatait hajtják végre, így a szankciók szakpolitikai döntéshozatali centruma is a multilaterális szintre koncentrálódik.

A szankciók külön altípusának tekinthetjük azokat a kiegészítő intézkedéseket, amelyeket az államok az ENSZ-szankciók mellett, azonban azokon túlme-

[6] A személyeket korlátozó listán szerepel példának okáért maga Vlagyimir Putyin, Szergej Lavrov, a 2022. február 24-i katonai műveletekről döntést hozó Nemzetbiztonsági Tanács tagjai, vagy a bucsai és mariupoli tömeges atrocitásokért felelős katonai vezetők. A jelenleg hatályban lévő korlátozásokat 2023. március 15-ig meghosszabbították. Ld. a vonatkozó tanácsi rendelet hatályos, konszolidált változatát: Tanács 269/2014/EU rendelete (HL L 078, 2014.3.17., 6.).

[7] Az ENSZ és Európai Unió viszonyához ld. Knapp, 2020, 200-201.

[8] A forrásokhoz részletesen ld.: Fazekas, 2011, 83. Az EU kereskedelmi szankciók tekintetében fennálló hatásköréhez ld. Bartha, 2015, 7. fejezet.

nően fogadják el és alkalmazzák. Ezek olyan kiegészítő intézkedések, amelyeket az ENSZ szankciórendszereinek megerősítése érdekében tartanak szükségesnek bevezetni. Jellemüket tekintve e kiegészítő intézkedések már autonómnak tekinthetők, de lényeges, hogy a főbb keretek rögzítettek az ENSZ BT határozatokban, amelyek adott esetben közvetlenül ösztönzik a tagállamokat, hogy a már elfogadott multilaterális rezsím végrehajtása érdekében alkalmazzanak megerősítő eszközöket. Végül a szankciós rezsímek legszélesebb köre az államok – és ebben a tekintetben az EU – által autonóm jelleggel bevezetett korlátozó intézkedéseket foglalja magában. Az autonóm intézkedések az ENSZ-szankciók hiányában alkalmazott korlátozások, amelyeket többnyire olyan esetekben alkalmaznak, amikor az ENSZ BT valamely állandó tag vétője miatt nem képes dönteni multilaterális szankciós rezsímről, vagy eleve fel sem merül a szankciós döntés lehetősége. Hasonló helyzetre szolgál például az orosz–ukrán konfliktus, amelyben az agressziót elkövető fél, Oroszország az ENSZ BT állandó tagja. Ebből kifolyólag a bevezetett szankciós rezsímek – beleértve fent hivatkozott uniós korlátozó intézkedéseket is – az ENSZ BT döntésének hiányában, autonóm módon lettek bevezetve, amelyeket az államok – a hatékonyság növelése érdekében – többnyire egymással összhangban alkalmaznak.^[9]

III. A SZANKCIÓS KORLÁTOZÁSOK ÉS A WTO JOGA

A fentiek alapján a szankciók olyan komplex korlátoknak tekinthetők, amelyek ötvözik a kereskedelmi, befektetési, pénzügyi intézkedésektől a gazdaságdiplomáciai lépésekig terjedő, különböző jellegű eszközöket, és együttes hatásukkal járulnak hozzá a kitűzött külpolitikai, biztonságpolitikai cél eléréséhez. A nemzetközi kereskedelmi jog szemszögéből nézve a gazdasági szankciók különböző komponensei közül mindenekelőtt azok a kereskedelmi jellegű intézkedések bírnak jelentőséggel, melyek a WTO-jog tárgyi hatályának körébe vonhatók. Ebből kifolyólag a WTO kontextusában elsődlegesen az áruforgalmat és szolgáltatáskereskedelmet érintő intézkedések értékelhetők, más, pl. gazdaságdiplomáciai intézkedések, vagy a magánszemélyek mozgását korlátozó eszközök nem relevánsak. Ezek a szankciós intézkedések első megközelítésben ellentétesek a legnagyobb kedvezmény elvével,^[10] mely szerint egy WTO-tagállamnak az import és export tekintetében alkalmazott eszközeik kapcsán minden olyan kedvezményt azonnal és feltételek nélkül meg kell adnia a többi tagállamnak, amelyet a szóban forgó tagország harmadik országnak biztosít.

[9] A szankciók hatékonyságához ld. Szép, 2015, 117-131.

[10] Ld. Az 1994. évi Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény I. cikk (továbbiakban: „GATT”). Ha kifejezett jelentősége van annak, hogy a hivatkozás a korábbi GATT szövegváltozatára irányul, ezt a „GATT 1947” kifejezéssel jelezzük; Kihirdette: Tanács 94/800/EK határozat (továbbiakban: „WTO-egyezmény”), 1. a) melléklet, HL L 336 (1994.12.23.), 1.

Másképpen megfogalmazva, ez azt jelenti, hogy a WTO egy tagállama nem részesítheti kevésbé kedvező elbánásban egy másik tag termékét, mint amilyen módon az összes többi ország hasonló termékeit kezeli, vagyis e mögött a hátrányos megkülönböztetés elvének tilalma áll. A legnagyobb kedvezmény elvét a GATS is tartalmazza,^[11] így a szankciók szolgáltatáskereskedelmi aspektusait, pl. az Oroszországgal szemben alkalmazott szankciók között az olajipari beruházásokhoz, vagy a bankok tevékenységéhez köthető szolgáltatási tilalmakat az alapelv szintén érinti. Ezen túlmenően a szankciós intézkedések az egyenlő elbánás (nemzeti elbánás) elvével sem egyeztethetők össze. Ennek értelmében a WTO-tagállamok a többi tagország termékeit szabályozási szempontból nem részesíthetik kevésbé kedvező elbánásban, mint a saját nemzeti termékeiket.^[12]

A WTO-tagállamok által bevezetett szankciók tehát sérthetik a GATT és a GATS alapján fennálló kötelezettségeket. Ez alapján adódik a kérdés, hogy a WTO-jog biztosít-e olyan jogalapot, amely ezen intézkedések mentesítését teszi lehetővé, vagyis kivételként a bevezetett és a fenti alapelveket sértő gazdasági szankciós intézkedéseket igazolja. Túllépve az értelemszerűen kizárható kivételeken,^[13] az alapvető biztonsági (nemzetbiztonsági) érdekre történő hivatkozás^[14] az egyetlen olyan kivételi rendelkezés, amelynek alkalmazása az ilyen tényállások keretei között reálisan megfontolható. Az alábbiakban e kivételi szabállyal foglalkozunk.

IV. A SZANKCIÓK IGAZOLÁSA AZ ALAPVETŐ BIZTONSÁGI ÉRDEKRE HIVATKOZÁSSAL, A WTO MEGALAPÍTÁSÁT MEGELŐZŐEN

A nemzetbiztonsági érdekre (*essential security interest*) vonatkozó rendelkezés már a GATT eredeti, 1947-es szövegváltozatában szerepelt, és e mentesítést az 1994-es reform is érintetlenül hagyta. Úgyszintén e szöveg lett átemelve a GATS XIVbis cikkébe is. A kivétel általános megközelítésben a tagállamoknak lényeges mozgásteret biztosít azokban az esetekben, ha alapvető biztonságuk, nemzetbiztonsági, biztonságpolitikai érdekeik forognak kockán, és felhatalmazást ad, hogy ilyen esetekben teljes egészében eltérjenek a GATT 1994 és GATS által lefektetett kötelezettségeiktől. Ennek igazolására három esetet nevesít. Egyfelől a tagállamok megtagadhatnak minden olyan rendelkezést, amely olyan információk közlésére kötelezne, amelynek kiadása a tagállam nemzetbiztonsá-

[11] WTO-egyezmény, 1. b) melléklet: Általános Egyezmény a Szolgáltatások Kereskedelméről (GATS) II. cikk (1) bekezdés.

[12] GATT III. cikk.

[13] A speciális tényállás miatt nem alkalmazható az általános kivételi szabály (GATT XX. cikk), valamint logikailag is kizárt más, az alapelvektől eltérést engedő, pl. a szabadkereskedelmi övezetekre és vámuniókra alkalmazandó speciális mentesítés (GATT XXIV. cikk).

[14] GATT XXI. cikk és GATS XIVbis cikk.

gi érdekeivel ellentétes lenne.^[15] Másrészt felhatalmazza a tagállamokat, hogy nemzetbiztonsági érdekeik védelméhez szükséges intézkedéseket szabadon meghozzák, kifejezetten utalva a fegyverek, lőszeres és hadianyagok forgalmára, valamint a háborús állapotokra, illetve a nemzetközi kapcsolatok egyéb válságos helyzeteire.^[16] Harmadik lehetőségként pedig megerősíti, hogy a tagállamok az ENSZ Alapokmányából a nemzetközi béke és biztonság fenntartására irányuló feladatainak végrehajtását szolgáló intézkedéseket meghozhatják.^[17]

E három esetkör közül a klasszikus gazdasági szankciók kapcsán a második esetkör bír érdemi jelentőséggel, illetve a harmadik lehetőség mérlegelése is további vizsgálatot igényel, így a továbbiakban e szempontokat vizsgáljuk mélyebben.

A nemzetbiztonsági kivételekkel összefüggésbe hozható eddigi gyakorlat néhány konkrét jogvitára szorítkozik, és mindeddig csak egyetlen vitarendezési eljárásban született olyan végleges döntés, amelyben tagállam korlátozó intézkedéseinek kimentését sikeresen alapozta a GATT XXI. cikk kivételi szabályaira.^[18] Emellett a gyakorlatban megjelenő néhány további esetben is felvetődött a nemzetbiztonsági érdekek mérlegelése, azonban ezek a hivatkozások sikertelenek bizonyultak. Leszűrhető azonban ezen ügyekből is néhány olyan szempont, amely is jelentőséggel bír e jogintézmény vizsgálata szempontjából.

A GATT XXI. cikk alkalmazhatósága első alkalommal a Csehszlovákia által az Egyesült Államokkal szemben, 1949-ben kezdeményezett eljárásban^[19] vetődött fel, amelynek tárgya az USA által bevezetett exportellenőrzés és engedélyezési rendszer bevezetése volt. Az Egyesült Államok szerint e korlátozó intézkedésekre nemzetbiztonsági okokból volt szükség, és csak bizonyos katonai célra is felhasználható, szűk termékkörre volt alkalmazható. A korlátozó intézkedés alapjaként a GATT XXI. cikk (b) pont (iii) bekezdését jelölte meg, vagyis a nemzetközi kapcsolatok válságos helyzetével indokolta az intézkedés szükségességét. A GATT szerződő államai végül elutasították Csehszlovákia kérelmét,^[20] és nem állítottak fel a vita kivizsgálásra munkacsoportot.^[21] Emellett a nemzetbiztonsági érdek mibenlétének meghatározása sem történt meg, amit a tárgyalások végén Csehszlovákia akként értékelt, hogy a tagállamok saját maguk meghatározhatják, mely intézkedések tekinthetők a nemzetbiztonsági érdekek védelméhez szükségesnek.^[22]

[15] GATT XXI. cikk: (a) pont.

[16] GATT XXI. cikk (b) pont.

[17] GATT XXI. cikk (c) pont.

[18] Ld. lent az 5. fejezetben az orosz-ukrán tranzitvitában hozott döntést (DS512 – Russia – Measures Concerning Traffic in Transit).

[19] US – Export Restrictions, GATT/CP. 3/SR.22 (8 June 1949), Third Session – Summary Record of the Twenty-Second Meeting, 4-10.

[20] Ld. US – Export Restrictions, 8-10.

[21] E kezdeti ügy még a paneleljárás meghonosodása előtt vetődött fel.

[22] Ld. US – Export Restrictions, 10.

Habár formális vitarendezésnek nem volt tekinthető, 1961-ben, Portugália csatlakozása kapcsán vetődött fel a GATT XXI. cikk relevanciája. Ghána ugyanis abban az időszakban bojkottot tartott fenn a Portugáliából származó árukkal szemben a portugál kormányzat Afrikával szembeni politikája miatt, utalva kifejezetten az Angolában bekövetkező válsághelyzetre. Ghána a korlátozó intézkedéseit az előző esethez hasonlóan szintén a GATT XXI. cikk (b) pont (iii) bekezdésére alapozta, és megállapította, hogy egy állam nemzetbiztonsági érdekeit ténylegesen fenálló, vagy potenciális veszély egyaránt fenyegetheti.^[23]

1975-ben a Svédország által bevezetett, a katonaság által használt lábbelikre vonatkozó importtilalom esetében^[24] szintén utalás történt a GATT XXI. cikkre, azonban ez az ügy is a formális vitarendezésen kívül maradt. Svédország érvelése szerint az importtilalom a válságban lévő hazai gyártás fenntartását – voltaképpen védelmét – szolgálta, amely a svéd nemzetbiztonsági politika érdekében volt szükséges.^[25] Fontos megállapítása volt a tagállamoknak, hogy a GATT XXI. cikke nem igényel konzultációt, tehát a korlátozásban érdekelt állam egyoldalúan hozhatja meg a szükséges intézkedéseket.^[26] Ennél az esetnél is látható volt azonban, hogy a cikk alkalmazását nagyban befolyásolja, ki értelmezheti a GATT XXI. cikk tárgyi hatályát, vagyis ebben az esetben mely katonai célra használt lábbelikkal kapcsolatos korlátozás igazolása lenne elfogadható. Más szóval: a nemzetbiztonsági kockázati körbe vonható termékeket maga a tagállam határozhatja meg autonóm módon, vagy ennek vannak objektív feltételei.^[27] E kérdésekre a válasz továbbra is nyitva maradt.^[28]

Az 1982-ben az EGK, Kanada és Ausztrália által, Argentínával szemben bevezetett gazdasági szankciók háttérében az Egyesült Királyság és Argentína között kialakult, Falkland-szigeteki fegyveres konfliktus, valamint az ennek nyomán az ENSZ Biztonsági Tanácsa által elfogadott 502. (1982) sz. határozat végrehajtása állt.^[29] A GATT szerződő felek tárgyalásainak eredményeképpen végül külön határozatot fogadtak el a GATT XXI. cikk alkalmazását érintő kérdésekről.^[30] A határozat jelentősége abban állt, hogy a nemzetbiztonsági kivétel alkalmazásának több eljárási jellegű kérdését is rendezte. Egyrészt kimondta, hogy a korlátozás alá eső szerződő fél irányában a korlátozó államnak a lehető legszélesebb körben meg kell adnia a bevezetett intézkedésekkel kapcsolatos információkat.

[23] Summary Record of the Eleventh Meeting, SR.19/11/Corr.1 (28 December 1961), 196.

[24] Sweden – Import Restrictions on Certain Footwear, L/4250., 17 November 1975.

[25] Sweden – Import Restrictions on Certain Footwear, 3.

[26] Ld. GATT Council Meeting, Minutes of Meeting (10 November 1975).

[27] Konkrét példával megvilágítva, adott esetben katonai bakancsok nemzetbiztonsági érdekekkel fennálló kapcsolata jól érzékelhető, de kérdés, hogy példának okáért részes állam korlátozhatja-e a katonaság által használt papucsok forgalmát.

[28] Alford, 2011, 704-705.

[29] A határozat elismerte, hogy Anglia hivatkozhat az önvédelemre, amennyiben Argentína csapatai nem hagyják el a Falkland-szigeteket. Ld. ehhez: Resolution 502 (1982) of 3 April 1982.

[30] Decision concerning Article XXI of the General Agreement (30 November 1982), L/5426 (2 December 1982).

Ez mindenekelőtt a GATT XXI. cikk (a) pontban említett kivétel alkalmazását kívánja tisztázni. Vagyis, elejét akarta venni a fent említett GATT XXI. cikk (a) pont oly módon történő értelmezésének, hogy a szankciókkal kapcsolatos információk kiadását teljes egészében korlátozhassa a szankcionáló állam a szankcióval sújtott országgal szemben. Másrészt nyilvánvalóvá tette, hogy a korlátozással érintett államok a szankció alkalmazása során is megtartják minden, a GATT-ból fakadó jogosultságukat. Végül a döntés felhatalmazta a GATT Tanácsot, hogy kérelemre egy adott gazdasági szankcióval kapcsolatban további szempontokat is meghatározzon. A határozat az anyagi jogi kérdésekkel nem foglalkozott, azonban két további szempont a szövegből kiolvasható volt. Egyrészt a dokumentum megfogalmazásából következett, hogy a nemzetbiztonsági érdekek fennállása a tagállam teljes mérlegelése alá esik.^[31] Másrészt a határozat egyértelműen kimondta, hogy a korlátozást bevezető szerződő félnek figyelembe kell vennie az érintett harmadik államok érdekét is.^[32]

Szintén említést érdemel az Egyesült Államok által Nicaraguával szemben, 1985-ben bevezetett embargó nyomán kialakult vita. Az Egyesült Államok a gazdasági szankciók kapcsán igazolásként a GATT XXI. cikkét hozta fel, arra hivatkozással, hogy az akkoriban Nicaraguát irányító forradalmi szandinista vezetés valós veszélyt jelent az USA nemzetbiztonságára és külpolitikájára nézve.^[33] Nicaragua ezt az érvelést elutasította, és panel felállítását kezdeményezte. Mivel azonban a panel felhatalmazása szerint nem vizsgálhatta az USA igazolását a GATT XXI. cikkre történő hivatkozás kapcsán, vagyis voltaképpen adottnak kellett vennie az USA által meghivatkozott nemzetbiztonsági érdek fennállását, a panel következtetésében nem tudta kimondani sem azt, hogy az USA megfelelt volna a GATT XXI. cikkből eredő követelményeknek, illetve azt sem, hogy megsértette volna a GATT alapján fennálló kötelezettségeit.^[34] A panel felhatalmazásának korlátozásából, illetve a panel ezen önkorlátozásából alapvetően az a következtetés vonható le, hogy a GATT XXI. cikk a nemzetbiztonsági érdek fennállásának az igazolását a tagállamra bízta, vagyis a tagállam megítélésétől és mérlegelésétől függ, hogy mit tekint a saját biztonsága szempontjából lényeges körülménynek.

V. SZANKCIÓK IGAZOLÁSA A WTO MEGALAPÍTÁSA UTÁN

A WTO megalapítását követően, az új vitarendezési eljárásban a GATT XXI. cikk szerinti mentesítés lehetősége felmerült az EK által az Egyesült Államok-

[31] Ld. Decision concerning Article XXI of the General Agreement, első preambulum-bekezdés.

[32] Decision concerning Article XXI of the General Agreement, harmadik preambulum-bekezdés.

[33] Lekhadia, 2015, 162-163., ill. Bossche – Zdouc, 2013, 597-598.

[34] US – Trade Measures Affecting Nicaragua (Report by the Panel, L/6053, 13 October 1986), 5.3 pont.

kal szemben megindított vitarendezési eljárásban.^[35] Ennek hátterében a Helms Burton Act^[36] által bevezetett szankciós intézkedések álltak. Az USA által elrendelt korlátozások kubai eredetű termékek forgalmát, kubai állampolgárok beutazását és kubai vállalkozásokkal szembeni egyéb gazdasági szankciókat foglaltak magukban. Az EK érvelése szerint az embargós intézkedések számos, a GATT-ból fakadó kötelezettséget sértettek. Az USA álláspontja szerint a szankciók alkalmazása egyrészt alapvető biztonsági érdekeit szolgálta, valamint hivatkozott arra, hogy nem volt teljességgel kereskedelmi tárgyúnak tekinthető, így ezen érvelés szerint a jogvita nem tartozott a GATT-WTO-rendelkezések hatálya alá.^[37] A konzultációt követően a Vitarendezési Testület panelt állított fel, viszont később az EK kérelmére annak eljárást felfüggesztette, így végül az eljárás érdemi döntés meghozatala nélkül megszűnt.

Emellett utalni kell arra, hogy az orosz–ukrán konfliktusnak 2014 után volt egy kevésbé látható, a WTO vitarendezési eljárásnak díszletei között zajló leágazása is. Az Oroszország és Ukrajna között megindult tranzitvitában 2019-ben tették közzé az eljáró panel jelentését.^[38] A testület döntése nemcsak az orosz–ukrán konfliktus miatt bír jelentőséggel, hanem amiatt is, hogy a WTO vitarendezés első olyan döntéssel végződő eljárása volt, amelyben az eljáró panel a nemzetbiztonsági érdek tényállását részletesen elemezte. A vita előzménye az Ukrajnából Oroszországon keresztül, harmadik országokba irányuló tranzitforgalomhoz kapcsolódott, ugyanis az Ukrajnából származó tranzitáruk forgalmával szemben Oroszország korlátozó intézkedéseket vezetett be, kifejezetten megtiltva az Ukrajna területéről érkező olyan nemzetközi közúti és vasúti teherszállítmányok áthaladását, amely Kazahsztánba és a Kirgiz Köztársaságba irányult.

Ukrajna 2016-ban kezdeményezett konzultációt, majd ennek sikertelenségét követően panel felállítását Oroszországgal szemben. Ukrajna érvelése szerint az orosz korlátozó intézkedések ellentétesek Oroszországnak a GATT V. cikkében foglalt, a tranzitszabadságra vonatkozó kötelezettségeivel, a GATT X. cikkében foglalt, a kereskedelmi szabályok transzparenciájára vonatkozó kötelezettségével, valamint Oroszország csatlakozási okmányában foglalt számos további kötelezettségvállalásával. Ezzel szemben Oroszország az GATT XXI. cikke b) pontjában szereplő nemzetbiztonsági kivételre hivatkozott, és utalt arra, hogy ezen intézkedések az alapvető biztonsági érdekeinek védelméhez szükségesek,

[35] US – The Cuban Liberty and Democratic Solidarity Act (Helms Burton) (DS38).

[36] The Cuban Liberty and Democratic Solidarity (Libertad) Act of 1996. A szövetségi törvény Kubával szemben alkalmazott embargós intézkedések további szigorítását célozta. A jogszabály szigorításában szerepet játszott egy 1996-os incidens, melyben a kubai légierő két amerikai felségjelzés alatt közlekedő magánrepülőgépet lelőtt. A repülőket egy kubai menekültek által létrehozott egyesület működtette, amelyekkel rendszeresen repültek be a kubai légtérbe és terjesztettek röplapokat.

[37] Ld. Minutes of DSB meeting of 16 October 1996 (WT/DSB/M/24), 7.

[38] WT/DS512/7 Russia – Measures Concerning Traffic in Transit – Panel report – Action by the Dispute Settlement Body ([29 April 2019]). Az eset elemzéséhez ld. Hartmann, 2019, 899-1027.; Voon, 2020, 96-103.

tekintettel a nemzetközi kapcsolatokban 2014-ben bekövetkezett változásokra. A fentiekben bemutatott korábbi értelmezési vitákra reflektálva Oroszország azon az állásponton volt, hogy a GATT XXI. cikkébe foglalt nemzetbiztonsági érdek egyedi és autonóm fogalom, amelynek tartalma objektív mércével nem határozható meg. Vagyis Oroszország arra hivatkozott, hogy minden tagállam saját maga határozhatja meg, mit tart szükségesnek alapvető biztonsági érdekeinek védelme érdekében, ezt a WTO vitarendezési testülete nem bírálhatja felül.^[39]

A panel hatáskörét fenntartotta a GATT XXI. cikkének értelmezésével összefüggésben és kimondta, hogy a GATT XXI. cikk b) pontja megköveteli annak objektív értékelését, hogy az arra kimentését alapozni kívánó tagállam eleget tett-e a rendelkezésben megfogalmazott követelményeinek, következésképpen elutasította Oroszország azon álláspontját, hogy a GATT XXI. cikk autonóm jellegű, tkp. mintegy „önigazoláson” alapuló norma lenne.^[40] A panel a kritériumok közül vizsgálta, hogy Oroszország intézkedései a GATT XXI. cikk értelmében „háború vagy más, a nemzetközi kapcsolatokban bekövetkezett vészhelyzet idején” történtek-e. Ennek fennállását alapvetően semleges szempontok mentén mérlegelte, vagyis hangsúlyozta, hogy ilyen helyzet fennállását nem befolyásolja önmagában az a tény, hogy a konfliktusban szereplő felek közül melyik visel a nemzetközi felelősséget a „vészhelyzet” bekövetkeztéért. Az adott helyzet körülményei tekintetében a panel nem alkotott szigorú definíciót, csak általánosságban utalt arra, hogy e helyzetek a gyakorlatban sokféle formában jelentkezhetnek, pl. fegyveres konfliktus, burkolt fegyveres konfliktus, mellett akár feszültség fokozódása, egy kiterjed válság, vagy akár egy államot érintő átfogó instabilitás is a fogalom részeként értelmezhető. Az ENSZ Közgyűlésének határozatait figyelembe véve a panel arra a következtetésre jutott, hogy az Ukrajna és Oroszország között 2014 óta fennálló helyzet a nemzetközi kapcsolatokban fennálló vészhelyzetnek minősül, és hogy az Ukrajna által vitatott intézkedések mindegyikét az adott vészhelyzet idején vezették be. A másik lehatárolt szempont a szükségesség kérdése volt, ugyanis a tagállamok ilyen helyzet fennállásakor olyan intézkedéseket vezethetnek be, melyeket szükségesnek tartanak (GATT XXI. cikk b) pontjának bevezető mondata). A panel megállapította, hogy a GATT XXI. cikk szükségességre utalását úgy kell értelmezni, hogy az intézkedés elrendelése és a kivétel felhívása az intézkedést elrendelő és a kivételre hivatkozó tagállam mérlegelésétől függ, amelynek csak egyetlen objektív korlátját szabta meg a testület: a tagállamnak a szükségesség mérlegelésekor a jóhiszeműség követelményét mint a nemzetközi jog általános elvét figyelembe kell vennie és be kell tartania. Ezzel kapcsolatban a panel arra utalt, hogy a jóhiszeműség megköveteli, hogy a tagállam a hitelesség minimális szintjén (*minimum requirement of plausibility*) igazolja – magyarul tegye „híhetővé” –, hogy az elrendelt korlátozó intézkedések a kialakult vészhelyzet, vagy háborús helyzet kezelését szolgálják. Mindezek alapján a panel arra a következtetésre jutott, hogy Orosz-

[39] Ld. WT/DS512/7 Russia – Measures Concerning Traffic in Transit – Panel report, 7.26. szakasz.

[40] Ld. WT/DS512/7 Russia – Measures Concerning Traffic in Transit – Panel report, 7.102. szakasz.

ország határozhatta meg e kérdéses intézkedések szükségességét, mivel kellően plauzibilissé tette, hogy az intézkedések a nemzetközi kapcsolatokban kialakult végrehelyezethez kapcsolódnak. Lényeges, hogy a felek végül elfogadták a panel jelentésében foglaltakat, így sem Ukrajna, sem Oroszország nem nyújtott be fellebbezést az akkoriban még működő Fellebbezési Testület előtt.

Végül megemlíthető, hogy az előzőekben tárgyalt kimentési jogalaphoz képest ugyan a GATT XXI. cikk (c) pontjának voltaképpen érdemi gyakorlata nincs, azonban az ebben a szakaszban szabályozott kivétel értelmezése kevesebb kérdést hagy megválaszolatlanul. Ez a mentesítés a WTO-tagállamok azon korlátozó intézkedéseit érinti, amelyek az ENSZ Alapokmányából eredő kötelezettségeikkel összhangban a nemzetközi béke és biztonság fenntartására irányulnak. E szakasz tehát a tagállamok azon kereskedelmi embargós intézkedéseit mentesíti, amelyeket az ENSZ Alapokmány 41. cikke alapján a Biztonsági Tanács felhatalmazásával vezetnek be. Ezek a szankciós intézkedések az Alapokmány 25. cikke alapján kötelezőek az ENSZ tagállamokra, vagyis a GATT XXI. cikk (c) pontja az ennek nyomán keletkező kollízióknak a feloldását szolgálja.^[41] Az előző pontban tárgyalt tényálláshoz képest ez a mentesítési lehetőség lényegesen egzaktabb, tekintettel arra, hogy egyedül az ENSZ felhatalmazás meglététől függ annak alkalmazhatósága. A GATT XXI. cikk (c) pontjában szereplő tényállást, vagyis az ENSZ Alapokmánnyal összhangban a nemzetközi béke és biztonság fenntartására irányuló tevékenységet érdemben eddigi közvetlenül egyetlen vitarendezési ügy sem érintette.

VI. KÖVETKEZTETÉSEK

A GATT XXI. cikk kivételi normájának elemzése után nem tűnik túlzónak, hogy a bevezetőben Bibó idézett megállapítását analógiaként a gazdasági szankciókra alkalmaztuk, vagyis „problémás” jogintézményről van szó. A nemzetbiztonsági érdek fennállásának és a speciális körülményeknek az alátámasztására a GATT XXI. cikke széles mérlegelési lehetőséget ad, de alapvetően a vonatkozó gyakorlat csekély jelentősége miatt nem minden tekintetben egyértelmű, hogy a kivételi szabályok adott rendelkezéseit milyen módon lehet értelmezni. Ezen a helyzeten lényegesen a WTO vitarendezési testülete által a tranzitforgalmi vitában meghozott döntése sem változtatott, ugyanis a panel jelentése nem határozott meg szigorú feltételeket a kivétel meghívhatóságára kapcsán. Emellett a fent ismertetett korábbi gyakorlat és a jelen eset is jól mutatja, hogy a gazdasági szankciók alapvetően olyan eszköznek tekinthetők, melyek ér-

[41] Megjegyezhető, hogy érdemi kollízió nem keletkezik, ugyanis ezt maga az ENSZ Alapokmányának 103. cikke rendezi, mely szerint ha az ENSZ tagállamoknak az Alapokmányból folyó és bármely egyéb nemzetközi megállapodásból eredő kötelezettségei összeütköznének, az Alapokmányból eredő kötelezettségeiket illeti elsőbbség.

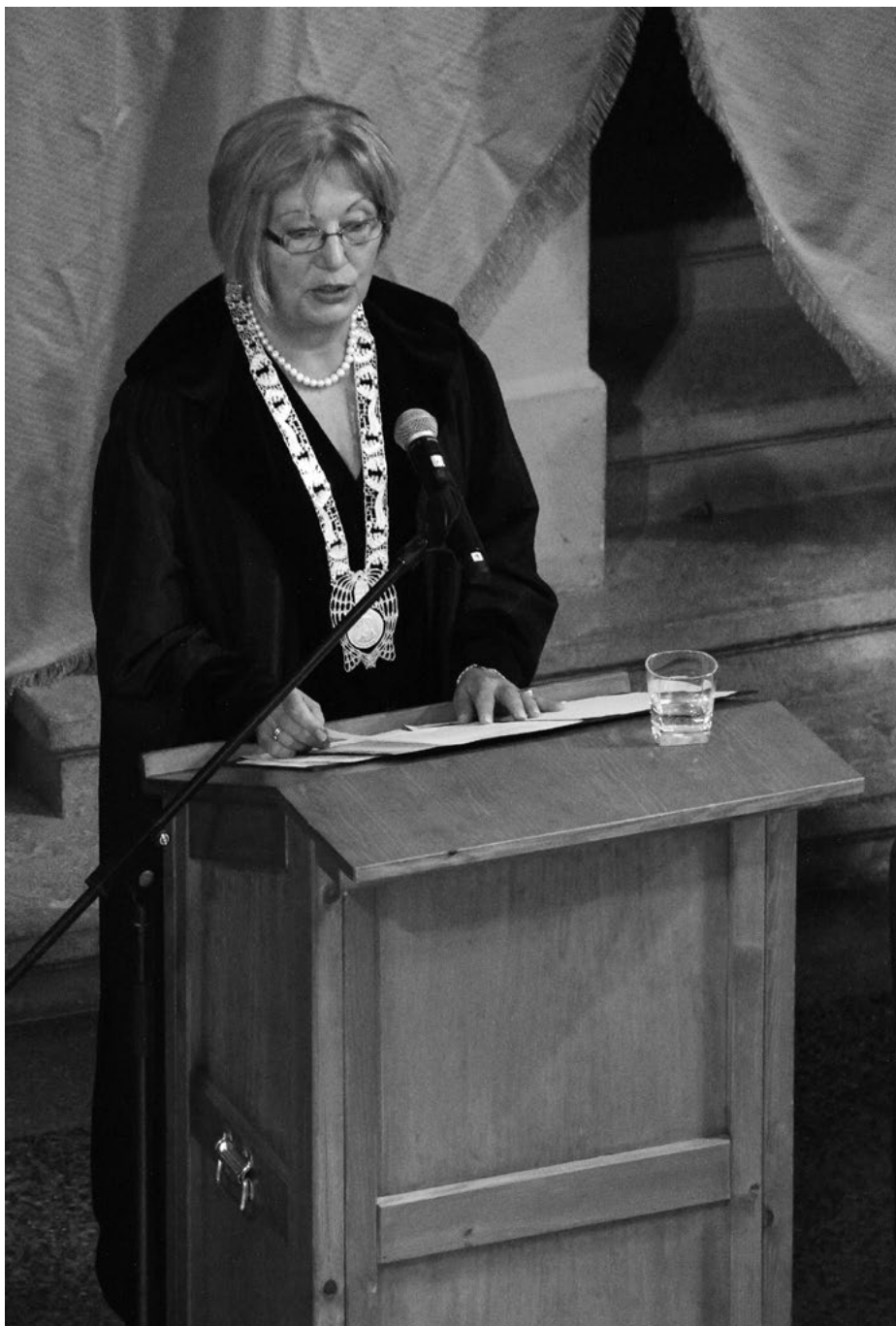
telmezhethők ugyan kereskedelempolitikai megfontolások mentén, azonban a gyakorlatban nem lehet attól elvonatkoztatni, hogy alapvető célkitűzéseik lényegesen túllépnek a kereskedelempolitikán, onnan nézve már pusztán csak a külpolitika szolgáltójának tűnhetnek. Mindez azért fontos, mert a gazdasági szankciók efféle természete eleve nehezé teszi a jogi értékelés lehetőségeit és azt, hogy ezeket az eszközöket a WTO eljárásaiban jogilag „transzformáljuk”, tehát alkalmassá tegyük arra, hogy jogi fogalmakkal leírhatóvá váljanak. Következésképpen a szankciók „problematikus” karaktere is éppen ebből a kettős természetből fakad.

IRODALOM

- Alford, Roger P (2011): The Self-Judging WTO Security Exception. In: *Utah Law Review*. 2011/ 3. sz.
- Bartha Ildikó (2015): *Nemzetközi szerződéses mozgásban*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Bibó István (1990): A szankciók helye a nemzetközi jogban. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. 4. kötet. 1935–1979. Magvető, Budapest.
- Bossche, Peter Van den – Zdouc, Werner (2013): *The Law and Policy of the World Trade Organization. Text, Cases and Materials*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Crouzet, François (1964): Wars, Blockade, and Economic Change in Europe, 1792-1815. In: *The Journal of Economic History*. Vol. 24, No. 4 (Dec., 1964). DOI: <https://doi.org/10.1017/s0022050700061271>.
- Fazekas Judit (2011): Az Európai Unió jogforrási rendszere és jogalkotási eljárásai a Lisz-szaboni Szerződés után. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 2011/különszám.
- Hartmann, Stephanie (2019) : Russia – Measures Concerning Traffic in Transit (WTO). In: *International Legal Materials*. 2019/5. sz. DOI: 10.1017/ilm.2019.40.
- Knapp László (2020): *Az Európai Unió nemzetközi személyisége*. Gondolat, Budapest.
- Lekhadia, Rishika (2015): Can the West Justify its Sanctions against Russia under the World Trade Law? In: *The Indian Journal of International Economic Law*. Vol. VII.
- Mátyás Imre (2015): Az ukrán válság jogi nézőpontból – A gazdasági szankciók. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis – Sectio Juridica et Politica*. Tomus XXXIII.
- Mátyás Imre (2015): Gazdasági szankciók, mint a politikai viták megoldásának módszere – az ukrán válság. In: Szabó Sarolta (Szerk.): *Bonas iuris margaritas quaerens. Emlékkötet a 85 éve született Bánrévy Gábor tiszteletére*. Pázmány Press, Budapest.
- Szép Viktor (2015): A gazdasági szankciók politikai hatékonysága. In: *Politikatudományi Szemle*. 2015/4. sz.
- Szép Viktor (2021): *The framework for collective decision-making in EU foreign policy: the case of the sanctions imposed against Russia (PhD disszertáció)*. Debreceni Egyetem, Debrecen. (Elérhető: <https://dea.lib.unideb.hu/items/af6aad0b-a15a-4cc2-a124-f3f5ea933f75>, Letöltés ideje: 2022.12.15.).
- Tarján M. Tamás: Napóleon bevezeti a kontinentális blokádot. In: *Rubicon Online*. (Elérhető: <https://rubicon.hu/kalendarium/1806-november-21-napoleon-bevezeti-a-kontinentalis-blokadot>. Letöltés ideje: 2022.12.15.).
- Voon, Tania (2020): Russia – Measures Concerning Traffic in Transit. In: *American Journal of International Law*. 2020/1. sz. DOI: 10.1017/ajil.2019.72.

JOGFORRÁSOK

- Az orosz-ukrán konfliktus nyomán bevezetett kereskedelmi szankciók és a WTO joga. In: *Az orosz-ukrán válság jogi kérdései*. Szimpózium, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2022.
- 1994. évi Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény.
- A katonai technológia és felszerelések kivételének ellenőrzésére vonatkozó közös szabályok meghatározásáról szóló 2008/944/KKBP tanácsi közös álláspontra által szabályozott eszközök, 2014. március 17.), HL „C” 107/1 (2014.4.9).
- A Tanács 269/2014/EU rendelete az Ukrajna területi integritását, szuverenitását és függetlenségét aláásó vagy fenyegető intézkedések miatti korlátozó intézkedésekről, (HL „L” 078, (2014.3.17.).
- A Tanács 94/800/EK határozata a többoldalú tárgyalások uruguayi fordulóján (1986–1994) elért megállapodásoknak a Közösség nevében a hatáskörébe tartozó ügyek tekintetében történő megkötéséről, HL L 336 (1994.12.23.).
- Decision concerning Article XXI of the General Agreement (30 November 1982), L/5426 (2 December 1982) (Elérhető: https://www.wto.org/gatt_docs/english/SULPDF/91000212.pdf. Letöltés ideje. 2022.12.15.).
- DS38 – US – The Cuban Liberty and Democratic Solidarity Act (Helms Burton).
- DS512 – Russia – Measures Concerning Traffic in Transit.
- GATT Council Meeting, Minutes of Meeting (10 November 1975), C/M/109. 9. (Elérhető: https://www.wto.org/gatt_docs/English/SULPDF/90430147.pdf. Letöltés ideje. 2022.12.15.).
- Resolution 502 (1982) of 3 April 1982. (Elérhető: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/502%281982%29. Letöltés ideje. 2022.12.15.).
- Summary Record of the Eleventh Meeting, SR.19/11/Corr.1 (28 December 1961). (Elérhető: https://www.wto.org/gatt_docs/English/SULPDF/90280183.pdf. Letöltés ideje. 2022.12.15.).
- Sweden – Import Restrictions on Certain Footwear, L/4250, 17 November 1975. (Elérhető: https://www.wto.org/gatt_docs/English/SULPDF/90920073.pdf. Letöltés ideje. 2022.12.15.).
- The Cuban Liberty and Democratic Solidarity (Libertad) Act of 1996 (Helms–Burton Act, Pub.L. 104–114, 110 Stat. 785, 22 U.S.C. §§ 6021–6091).
- US – Export Restrictions, GATT/CP.3/SR.22 (8 June 1949), Third Session – Summary Record of the Twenty-Second Meeting. (Elérhető: https://www.wto.org/gatt_docs/English/SULPDF/90060100.pdf. Letöltés ideje. 2022.12.15.).
- US – Trade Measures Affecting Nicaragua (Report by the Panel, L/6053, 13 October 1986).
- WT/DS512/7 – Russia – Measures Concerning Traffic in Transit – Panel report – Action by the Dispute Settlement Body ([29 April 2019]).
- WT/DSB/M/24 – Minutes of DSB meeting of 16 October 1996 (WT/DSB/M/24).

Lévainé Fazekas Judit 2015-ben, a tanévnyitón

JUHÁSZ ÁGNES

*Egyetemi docens**ME Állam- és Jogtudományi Kar*

Az érvénytelenség a fogyasztók védelme szolgálatában^[1]

Amikor a diplomám megszerzését követően úgy döntöttem, hogy jelentkezem a miskolci jogi kar doktori képzésére, Fazekas Judit professzorasszony éppen kormányzati, az uniós integrációval kapcsolatos szakmai feladatokat látott el. Szinte láthatatlanban, a szakmai eredményeim írásos anyagait látva vállalta témavezetésemet és maradt mellettem társtémavezetőként akkor is, amikor az Európajogi és Nemzetközi Magánjogi Tanszékről a Polgári Jogi Tanszékre kerültem. Minden egyes tanulmányomat átnézte annak megjelenése előtt, bárhová is szólították a munkanapjai, mindig talált rám időt, kereshettem a kérdéseimmel, és szinte azonnal, a lehető legrugalmasabban állt rendelkezésemre akkor is, amikor megindítottam a habilitációs eljárást. A szakmai kapcsolat nem szűnt meg azzal sem, hogy Juditot egy másik egyetem fogadta be. Hálával tartozom azért, hogy a pályám során kezdettől fogva mellettem volt, és mai napig évezhetem kollegiális támogatását.

Isten éltesen sokáig, kedves Judit!

ABSZTRAKT

A tanulmány kiindulópontját az a megállapítás képezi, hogy az érvénytelenség mint polgári jogi alapintézmény egyidejűleg több funkcióval is bír. A szankciós és a társadalmi cselekvést korlátozó jellege mellett ugyanis az érvénytelenség a szerződési jogi szabályanyagon belül jól láthatóan a fogyasztói érdekek védelmét is szolgálja. Ez utóbbi funkció igazolásának érdekében a szerző a Ptk.-ban rögzített, a szerződés érvénytelenségére vezető egyes okokat, illetőleg az érvénytelenségi szabályanyagon belüli egyes rendelkezéseket (pl. részleges érvénytelenség) abból a szempontból vizsgálja, hogy azok miként, milyen mértékben szolgálják a fogyasztók védelmét.

[1] A tanulmány „Az érvénytelenség és hatálytalanság vizsgálata az új Ptk. tükrében” elnevezésű, K124797 számú projekt keretében, a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K17 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Kulcsszavak: fogyasztóvédelmi magánjog ■ érvénytelenség ■ tisztességtelen feltétel
 ■ fogyasztóvédelem ■ részleges érvénytelenség

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

Az érvénytelenség a polgári jog kiemelt intézménye, amely annak szinte valamennyi területén jelentőséggel bír. Hatályos polgári törvénykönyvünk, a 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) az érvénytelenségre vonatkozóan számos helyen tartalmaz rendelkezést. A személyek joga körében a jogalkotó az érvényesség–érvénytelenség kérdésével a korlátozottan cselekvőképes, illetve cselekvőképtelen személyek nyilatkozattételével kapcsolatosan foglalkozik.^[2] A jogi személyekre vonatkozó joganyagon belül érvénytelenségi szabályokkal az általános rendelkezések között, a jogi személy létesítésével és a határozathozatallal kapcsolatosan találkozunk,^[3] miközben érvénytelenségi–semmisségi szabályok elszórtan fellelhetők továbbá az egyes jogi személyekre vonatkozó rendelkezések körében. A jogalkotó a Ptk. családjogi könyvében részletesen szabályozza a házasság érvénytelenségének okait,^[4] valamint az érvénytelenség megállapítására irányuló eljárást,^[5] az öröklési jogon belüli érvényességi–érvénytelenségi szabályok pedig alapvetően a végrendeletekhez kapcsolódnak.^[6]

Az érvénytelenség kérdésköre legmarkánsabban a kötelmi jogi szabályanyagon belül jelenik meg, ahol a jogalkotó részletesen rendelkezik a szerződés érvénytelenségének esetköreiről és az érvénytelenség esetére alkalmazandó jogkövetkezményekről.^[7] Lényeges, hogy a Ptk. eltérő rendelkezése hiányában ezeket a rendelkezéseket megfelelően alkalmazni kell a jognyilatkozat érvénytelenségére is.^[8]

A Ptk.-ban fellelhető érvénytelenségi szabályok kapcsán általánosságban rögzíthető, hogy bár a kódex egyes könyveinek „érvénytelenségi rendszere” sajátosságokat mutat, azok egymástól mégsem tekinthetők teljes mértékben függetlennek, hiszen azok valamilyen módon szinte kivétel nélkül kapcsolódnak a jogügylet–jognyilatkozat érvényességére vonatkozó szabályokhoz.

[2] Vö. Ptk. 2:9. §, 2:12. § (1) bekezdés, 2:14. § (1)-(2) bekezdés, 2:17. §, 2:22. § (1)-(2) bekezdés, 2:24. §.

[3] Ptk. 3:15. §, 3:19. § (3) bekezdés.

[4] Ptk. 4:9.-4:13. §.

[5] Ptk. 4:14.-4:19. §.

[6] Vö. Ptk. 7:14. §, 7:15. §, 7:16. § (3) bekezdés, 7:17. §, 7:23. § (1) bekezdés, 7:37-7:40. §, 7:47. §.

[7] Ptk. 6:88.-6:115. §.

[8] Ptk. 6:9. §.

A szerződés érvénytelenségére vonatkozó szabályok között számos olyan rendelkezéssel találkozunk, amelyek kifejezetten fogyasztói (a hatályos Ptk. szóhasználatában „fogyasztó és vállalkozás közötti”) szerződéshez^[9] kapcsolódnak, vagy bizonyos szempontból a fogyasztó mint „gyengébb fél” védelmét szolgálják. Ez nem meglepő, hiszen a fogyasztóvédelmi szemlélet a magánjogi szabályozásban az 1990-es évektől kezdve egyre erősödött, hazánk Európai Unióhoz való csatlakozási szándékának kinyilvánítását követően pedig az uniós (akkor közösségi) fogyasztóvédelmi rendelkezések implementációja kötelező feladattá vált, amelynek teljesítése eredményeként már a korábbi, 1959. évi polgári jogi kódexünk is számos módosításon esett át.^[10] A hatályos Ptk. elfogadását megelőző kodifikációs folyamat során a fogyasztóvédelem szempontjai még erőteljesebben körvonalazódtak, a kódex monista jellegének köszönhetően pedig a fogyasztók védelme iránti igény a Ptk. szerződési jogi rendelkezési körében még határozottabban jelenik meg.^[11]

A Ptk.-ban található fogyasztóvédelmi jellegű rendelkezések részét képezik a fogyasztóvédelmi jog mint interdiszciplináris jogterület,^[12] „keresztülfekvő jogág”^[13] magánjogi részének, az ún. fogyasztóvédelmi magánjognak. A magyar jogban ezek a szabályok a fogyasztónak mint a szerződéses jogviszony alanyának hatékony védelme, a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben eleve benne rejlő pozícióbeli egyensúlyhiány kiegyenlítése érdekében – a szerződési jog diszpozitív rendelkezései alóli kivételként, a szerződési szabadság elvére épülő klasszikus magánjogi felfogástól idegen módon^[14] – kogens jelleggel bírnak. A fogyasztóvédelmi normák egy másik része ugyanakkor – tudatos jogalkotói döntés eredményeként – nem kapott helyet a Ptk.-ban,^[15] hanem azt a fogyasztóvédelmi törvény (1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről, a továbbiakban

[9] A hatályos Ptk. az 1959. évi polgári törvénykönyvvel ellentétben nem ad definíciót a fogyasztói szerződésre nézve, hanem fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésről beszél, amelynek tartalma a szerződés alanyainak értelmező rendelkezések körében rögzített fogalma (Ptk. 8:1. § (1) bekezdés, 3-4. pont) alapján határozható meg.

[10] A közösségi fogyasztóvédelmi tárgyú irányelvek szerződési jogra kifejtett hatásáról és azok magyar jogba történő átültetéséről lásd részletesen: Király, 2000, 325-338.

[11] A fogyasztóvédelmi szabályozás hazai fejlődéséről részletesen lásd: Fazekas, 2015, 28-59.

[12] Fazekas, 1996, 33-54., 45.; Fazekas, 2007, 74.

[13] Miskolczi Bodnár, 2016, 28-31.; Miskolczi Bodnár, 2018, 593-604.

[14] Vékás, 2002, 3-10.

[15] Miskolczi Bodnár, 2018, 596.

Fttv.) vagy más, külön jogszabály tartalmazza,^[16] amelyek szintén a fogyasztói magánjog részét képezik (Ptk.-n kívüli fogyasztóvédelmi magánjog).^[17]

A Ptk. szabályanyagát tekintve jól látható, hogy az számtalan helyen tartalmaz kifejezetten a fogyasztó és a vállalkozás között kötött szerződésre vonatkozó sajátos, az általánostól eltérő szabályokat, amelynek hátterében célként a fogyasztói érdekek védelme húzódik meg. Az említett szabályok jelentős része a Ptk. kötelmi jogi könyvében, a szerződésekre vonatkozó joganyagon belül, az érvénytelenségi szabályok körében található. A jogalkotó ugyanis az általános, valamennyi szerződés esetében értelmezendő érvénytelenségi okok mellett számos további olyan szabályt rögzít, amely kizárólag fogyasztó és vállalkozás között megkötésre kerülő szerződés esetében vezet a szerződés érvénytelenségére.

Az érvénytelenség szabályanyagán belül került elhelyezésre továbbá a közérdekű kereset (*actio popularis*) intézménye, amely a Ptk.-ban a fogyasztói érdekek érvényesítésének sajátos eszközeként nyer rögzítést.^[18] Vannak továbbá olyan rendelkezések is, ahol a jogalkotó a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződések esetében eltér az általános érvénytelenségi szabálytól (pl. megtámadási jog kizárása, részleges érvénytelenség esetén az egész szerződés érvénytelenné tekintése, stb.)

A következő néhány oldalon az érvénytelenség funkcióinak meghatározását követően a fogyasztók védelmét szolgáló érvénytelenségi rendelkezéseket vizsgálom meg részletesen.

1. Az érvénytelenség funkciói

Az érvénytelenség jogintézményének vizsgálatakor alapvető igényként merül fel annak meghatározása, hogy az milyen szerepet is tölt be a polgári jogi szabályanyagban belül, a polgári jogi rendelkezések alkalmazása során, milyen jellemzőkkel bír, mi is a jogintézmény legbensőbb természete. Ez a kérdéskör a magánjogi szakirodalomban már számtalan alkalommal képezte vizsgálat tárgyát.

[16] Lásd például: 2009. évi CLXII. törvény a fogyasztónak nyújtott hitelről; 141/2011. (VII. 21.) Korm. rendelet a szállás időben megosztott használati jogára, a hosszú távra szóló üdülési termékekre vonatkozó szerződésekről, valamint a tartós szálláshasználati szolgáltatási tevékenységről; 45/2014. (II. 26.) Korm. rendelet a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződések részletes szabályairól; 472/2017. (XII. 28.) Korm. rendelet az utazási szolgáltatásokra vonatkozó szerződésekről, különösen az utazási csomagra és az utazási szolgáltatás együttesre vonatkozó szerződésekről.

[17] A fogyasztóvédelmi magánjog szabályanyagát számos közjogi, így büntetőjogi és közigazgatási jellegű norma is kiegészíti. A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban Btk.) például külön fejezetben szabályozza a fogyasztó érdekeit és a gazdasági verseny tisztaságát sértő bűncselekményeket (XVII. fejezet). A Btk. mellett említést érdemel a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény (Szabs. tv.), amely részletesen szabályozza a különböző fogyasztóvédelmi szabálysértéseket (XXIX. fejezet).

[18] Vö. Ptk. 6:105. §. A közérdekű kereset érvényesítésével kapcsolatosan felmerülő kérdések a jelen tanulmányban a terjedelmi korlátokra tekintettel nem kerülnek kifejtésre.

A 20. század eleji magyar magánjogtudomány képviselői jellemzően az érvénytelenség mint jelenség lényegének megragadására törekedtek, anélkül azonban, hogy ahhoz valamilyen konkrét funkciót kapcsoltak volna.^[19] Az 1960-as évektől kezdve azonban egyre több olyan tudományos munka jelent meg, amely az érvénytelenséget abból a szempontból vizsgálta, hogy az milyen szerepet tölt be a polgári jog szabályozási rendszerében. Ebből az időszakból említést érdemel Asztalos László munkássága, aki az érvénytelenséget – a korabeli polgári jogi irodalommal összhangban – a jogviszony keletkezéshez fűződő legáltalánosabb szankcióként fogta fel,^[20] amelynek lényege az ügylethez fűződő joghatás megtagadásában áll („jogi hatásnélküliség”).^[21] Elismerte ugyanakkor, hogy az ekképpen jogi hatás kiváltására alkalmatlan ügylethez számos másodlagos – reparatív vagy represszív jellegű – jogkövetkezmény is kapcsolódhat. Az érvénytelenség témakörét részletesen feldolgozó monográfiájában az Asztalos által megfogalmazott az álláspontra helyezkedett Weiss Emília is, rögzítve, hogy „(...) az érvénytelenség önmagában, mint a célzott joghatás el nem ismerése, megtagadása, szankció (...)”.^[22]

A kortárs magánjogtudomány köréből említést érdemel Menyhárd Attila megközelítése. Menyhárd ugyanis, bár az Asztalos és Weiss által megfogalmazott érvénytelenség-felfogást nem veti el kifejezetten, a szerződés érvénytelensége lényegének megragadásakor elsőslegesen nem a jogintézmény szankciós jellegéből indul ki, hanem az érvénytelenséget a társadalmi cselekvés korlátjaként határozza meg, amelynek célja a köz-, illetőleg a magánérdekek egyidejű védelme.^[23]

Az előbbieken felsorolt álláspontok közös jellemzője, hogy azok az érvénytelenség jogintézménye funkciójának általános jellegű meghatározására irányultak. Az érvénytelenség ezen általános, szankciós-korlátozó jellegén túl ugyanakkor meghatározható egy további, sajátos funkció is, amely szorosan kapcsolódik a Menyhárd-féle felfogáshoz. A szerződéses viszonyok jelentős része ugyanis fogyasztó és vállalkozás között jön létre, amelyek esetében a jogalkotó különböző jogintézmények segítségével látja el a fogyasztó mint gyengébb pozícióban elhelyezkedő szerződéses jogalany védelmét. Ennek a védelemnek egyik kiemelt eszközeként jelenik meg a Ptk. rendszerében a szerződés érvénytelensége, amely az általános érvénytelenségi okok mellett sajátos, kizárólag fogyasztó és vállalkozás között kötött szerződés vonatkozásában értelmezhető esetkörökhöz is kapcsolódik. A szerződés érvénytelensége tehát mindezekben az esetekben a magánérdekek, még pedig kifejezetten a fogyasztók érdekeinek védelmét szolgálja.

[19] Vö. Grosschmid, 1932, 322-323.; Szladits, 1933, 162.; Szászy, 1947, 215.

[20] Asztalos, 1966, 177.

[21] Asztalos, 1962, 349-356.

[22] Weiss, 1969, 174.

[23] Menyhárd, 2021, 7-23.

2. Fogyasztóvédelmi célú érvénytelenségi okok

Ahogy a tanulmány bevezetésében már rögzítést nyert, a Ptk. érvénytelenségi szabályanyagán belül – a célzott joghatás hibáinak körében – több olyan ok is megjelenik, amely kizárólag csak fogyasztó és vállalkozás között kötött szerződés esetén vezet a szerződés érvénytelenségére. Ezzel kapcsolatosan megjegyzést érdemel, hogy a hatályos Ptk. alkalmazása körében is irányadó a Kúriának a fogyasztói szerződés érvényességével kapcsolatos egyes kérdésekről szóló 2/2011. PK véleménye, amely az uniós ítélkezési gyakorlattal összhangban^[24] rögzíti, hogy a jogvita során eljáró bíróságnak *ex officio* kell észlelnie, hogy a perbeli jogviszony fogyasztói szerződésnek minősül-e vagy sem. Kétség esetén a fogyasztó viseli annak terhét, hogy bizonyítsa a szerződés fogyasztói jellegét.^[25]

A Ptk. 6:98. § (1) bekezdése a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás értéke közötti feltűnően nagy aránytalanság (feltűnő értékaránytalanság) esetére biztosítja a szerződés megtámadásának jogát a sérelmet szenvedett fél számára, mely jog azonban a szerződésben – a hivatkozott szakasz (2) bekezdése értelmében – egyértelmű és kifejezett nyilatkozat útján főszabályként kizárható.^[26] Ugyanezen bekezdés kimondja ugyanakkor azt is, hogy fogyasztó és vállalkozás közötti szerződés esetében a megtámadás jogának kizárására nincs lehetőség. Ez utóbbi rendelkezés összhangban áll a Ptk. 6:101. §-ában rögzítettekkel, miszerint a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben a fogyasztónak a jogszabályban megállapított jogáról lemondó jognyilatkozata semmis, ennek megfelelően a megtámadás jogáról mint Ptk. által biztosított jogról való lemondás is eszerint ítélandó meg. Kérdésként merülhet fel: a jogalkotó vajon miért tartotta fontosnak ezen szabály külön rögzítését is, ha a fogyasztó megtámadási jogról való lemondása a Ptk. 6:101. §-a alapján már eleve semmisnek minősül. Amint arra a Ptk. miniszteri indokolása utal, a Ptk. érvénytelenségi szabályai kógens jelleggel bírnak, az attól való eltérésre csak jogszabályi rendelkezés adhat lehetőséget. Ezt figyelembe véve tehát, a fogyasztó megtámadási jogról való lemondása semmisségének kimondásával a jogalkotó a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződés esetén eredetileg érvényesülő kógenca fennmaradását hangsúlyozza.

A Ptk. 6:99. §-a értelmében semmis az a szerződéses kikötés, amelyben a fogyasztó valamely követelés biztosítása céljából tulajdonjog, más jog vagy követelés átruházására vagy vételi jog alapítására vállal kötelezettséget (fiduciárius hitelbiztosítékok semmissége).

A Ptk. hivatkozott szakaszának eredeti, közlönyállapot szerinti normaszövege még általános jelleggel rögzítette a fiduciárius hitelbiztosítékok kikötésé-

[24] Vö. A Bíróság C-497/13. sz. Froukje Faber kontra Autobedrijf Hazet Ochten BV ügyben 2015. június 4-én hozott ítélete (ECLI:EU:C:2015:357); A Bíróság C-110/14. sz. Horațiu Ovidiu Costea kontra SC Volksbank România SA ügyben 2015. szeptember 3-án hozott ítélete (ECLI:EU:C:2015:538).

[25] 2/2011. PK vélemény, 1. pont.

[26] Vö. Kúria Pfv. 20.452/2018/6.; Kúria Pfv. 20.702/2018/2.

nek tilalmát, kimondva, hogy – a pénzügyi biztosítékokról szóló irányelvben^[27] meghatározott biztosítéki megállapodások kivételével – semmisnek minősülnek a pénzkövetelés biztosítása céljából tulajdonjog, más jog vagy követelés átruházására, valamint a vételi jog alapítására irányuló kikötések. A Ptk. 6:99. §-ának szövegét a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény módosításáról szóló 2016. évi LXXVII. törvény (a továbbiakban Módtv.) 19. §-a módosította, amely – a zálogjogi szabályok módosításával összhangban – enyhítette a korábban szigorú fidúcia-tilalmat. A Módtv. rendelkezésének megfelelően az említett tilalom – 2016. július 1. napjától – kizárólag a fogyasztó és vállalkozás közötti, valamint a fogyasztók egymás között kötött, azonban fogyasztó és vállalkozó közötti szerződésnek nem minősülő ügyleteire áll fenn. Lényeges, hogy bár a tilalom általánosságban enyhült, hiszen az a módosítást követően a megállapodások jóval szűkebb körre (fogyasztói ügyletek) vonatkozik, a fogyasztók tekintetében azonban a tilalom mégis mutat egyfajta szigorodást. A fiduciárius hitelbiztosíték kikötése ugyanis a fogyasztó részvételével létrejövő ügyletek esetében már nem pusztán pénzkövetelés, hanem bármely más követelés biztosítása esetén is a semmisség jogkövetkezményét vonja maga után.

A fentiek alapján jól látható tehát, hogy amíg a jogalkotó a fiduciárius hitelbiztosítékok kikötése általános tilalmának kimondását a zálogjogi szabályok módosítására tekintettel nem tartotta indokoltnak fenntartani, addig fogyasztói ügyletek esetében – a fogyasztók érdekeinek védelmét szem előtt tartva – továbbra is szükségesnek látta az effajta kikötéshez a semmisség következményét kapcsolni. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a Ptk. 6:99. § szerinti semmisségi ok csak az adott kikötésre vonatkozik, és ennek megfelelően a szerződés részleges érvénytelenségét eredményezi, vagyis a fiduciárius hitelbiztosíték kikötése nem vezet a fogyasztó és vállalkozás között kötött vagy ilyen ügyletnek nem minősülő, fogyasztók között létrejövő szerződés egészének érvénytelenségére.

A Ptk. 6:100. §-a általános jelleggel rögzíti annak a kikötésnek a semmisségét, amely a Ptk. fogyasztó jogait megállapító rendelkezéseitől a fogyasztó hátrányára eltér (fogyasztói jogot csorbító feltétel). A Ptk. hivatkozott szakasza két szempontból igényel magyarázatot. Lényeges egyrésztől, hogy a normaszöveg értelmében kizárólag a Ptk. által rögzített, másrésztől pedig, csak a Ptk. által kifejezetten fogyasztói jogot meghatározó normáitól a fogyasztó hátrányára való eltérés minősül egyoldalúan semmisnek. A fogyasztóvédelmi magánjog Ptk.-ban rögzített szabályai tehát egyoldalúan kógensek, a fogyasztó hátrányára történő bármilyen eltérés a kikötés semmisségét eredményezi.

Hasonlóképpen, a semmisség jogkövetkezményét kapcsolja a jogalkotó a fogyasztó a közte és egy vállalkozás közötti szerződésben tett olyan joglemondó nyilatkozatához, amellyel a fogyasztó a jogszabályban megállapított jogáról mond le (Ptk. 6:101. §).^[28] A szerződő felek között fennálló, jogi garanciákkal

[27] Az Európai Parlament és a Tanács 2002/47/EK irányelve (2002. június 6.) a pénzügyi biztosítékokról szóló megállapodásokról, HL L 168, 2002. 6. 27., 43-50.

[28] Vö. Ptk. 6:98. § (2) bekezdés.

körülbástyázott jogviszony ugyanis a joglemondó nyilatkozatot tevő fél szándékából, a nyilatkozat megtételének eredményeként megbomlik, és ez a szerződés további létében, a felek között a későbbiekben esetlegesen felmerülő vitás kérdések rendezésében a joglemondó nyilatkozatot tevő fél számára hátrányos lehet. Fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben a fogyasztó sok szempontból eleve hátrányosabb pozícióban van, erre tekintettel a jogalkotó nem teszi lehetővé azt, hogy ilyen szerződés esetén a fogyasztó érvényesen lemondhasson valamely jogáról.

A fogyasztói érdekek védelmét szolgáló érvénytelenségi okok körében különös figyelmet érdemel a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződés adott feltételének tisztességtelensége, mely kérdés a tényállás (régii) Ptk.-ba illesztésétől kezdve^[29] már számtalan alkalommal képezte vizsgálat tárgyát a magánjogtudomány képviselői és a bírói jogalkalmazás körében egyaránt.

A Ptk. az általános szerződési feltétel tisztességtelensége érvénytelenségének kimondását^[30] követően rendelkezik a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben alkalmazott tisztességtelen általános szerződési feltétel jogi sorsáról. Lényeges, hogy amíg „általános” (a Ptk. 6:102. § (1) bekezdés szerinti) esetekben a tisztességtelen szerződési feltétel folytán sérelmet szenvedő fél az említett feltételt megtámadhatja, addig a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződés részévé váló feltétel tisztességtelensége súlyosabb jogkövetkezémmény jár, az ilyen feltétel semmis lesz, a feltétel tisztességtelenségére pedig kizárólag a fogyasztó érdekében lehet hivatkozni (relatív semmisség).^[31] Megjegyzést érdemel, hogy fogyasztó és vállalkozás közötti szerződés esetében nemcsak a vállalkozás által alkalmazott általános szerződési feltétel, hanem a vállalkozás által előre meghatározott és egyedileg meg nem tárgyalt szerződési feltétel tisztességtelensége is vizsgálendő.

A tisztességtelenség megállapítása során egyfajta támpontként szolgál a Ptk. 6:103. §-ának (2) bekezdése, amelynek értelmében egy adott szerződéses feltétel nem egyértelmű volta már önmagában megalapozza az általános szerződési feltétel és a vállalkozás által előre meghatározott és egyedileg meg nem tárgyalt szerződési feltétel tisztességtelenségét. Másrészt, a Ptk. tartalmazza a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben feltétlenül (Ptk. 6:104. § (1) bekezdés, „fekete lista”) és ellenkező bizonyításig (vélelmezetten) tisztességtelenségű feltételek (Ptk. 6:104. § (2) bekezdés, „szürke lista”) felsorolását.

A fogyasztó és vállalkozás közötti szerződés részét képező általános szerződési feltétel vagy egyedileg meg nem tárgyalt szerződési feltétel tisztességtelensége az utóbbi évtizedben a hazai és az uniós jogalkalmazásban egyaránt gyakran vizsgált kérdés, amelyhez ennek folytán gazdag ítélkezési gyakorlat kapcsolódik.

[29] Ld. 1997. évi CXLIX. törvény a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény módosításáról, 4. §.

[30] Ptk. 6:102. § (1) bekezdés.

[31] Ptk. 6:103. § (3) bekezdés.

A megszületett bírói döntések jelentős része az ún. devizahiteles ügyekben született, ahol a tisztességtelenség vizsgálata alapvetően két kikötés, az árfolyamkockázat adásra telepítése és a pénzügyi intézmények által megkötött szerződés módosítási joga kapcsán merült fel.^[32] Az eljáró magyar bíróságok által meghozott ítéletek nyomán körvonalazódó ítélkezési gyakorlat nem volt egyéges, így a Kúria, az értelemezést segítő, az egységes gyakorlat kialakítása érdekében több döntést is hozott. Említést érdemel egyrészt a Kúria 2/2012. (XII. 10.) PK véleménye, amely a fogyasztói kölcsönszerződésben pénzügyi intézmény által alkalmazott általános szerződési feltételekben szereplő egyoldalú szerződés módosítási jog tisztességtelensége tárgy körében született meg. Másrészt, a joggyakorlat továbbfejlesztése céljából hozta a Kúria két polgári jogegységi határozatot is: a 6/2013. PJE határozatban a devizaalapú kölcsönszerződésekkel kapcsolatos perekben felmerült egyes elvi kérdésekkel foglalkozott, míg a 2/2014. PJE határozat tartalmát az előbbi PJE által el nem bírált kérdések (pl. árfolyamrés tisztességtelenségének megállapítása) képezték.^{[33],[34]} Lényeges megemlíteni, hogy a kúriai döntések meghozatala során fontos szempontként szolgáltak a magyar bíróságok előterjesztése nyomán az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban EUB) által meghozott ítéletek is.^[35] A Kúria döntései nyomán a magyar Országgyűlés utóbb több jogszabályt is elfogadott.^[36]

Az egyes szerződési feltételek tisztességtelenségéhez kapcsolódó ítélkezési gyakorlatot vizsgálva elmondható, hogy a fogyasztói kölcsönszerződésekben foglalt egyes feltételek tisztességtelenségével foglalkozó bírói döntések mellett

[32] A devizahitelek és az érvénytelenség kapcsolatáról részletesen lásd: Kriston, 2015, 229-241.; Simon, 2019, 59-78.

[33] A Kúria 2/2012. (XII. 10.) PK véleménye és 6/2013. PJE határozata a 1/2014. PJE határozat 1. pontja értelmében, a 2/2014. PJE határozat pedig a 3/2015. PJE határozat V. 1. pont. értelmében a hatályos Ptk. alkalmazásában is irányadó.

[34] A Kúria hivatkozott döntéseinek részletes vizsgálatáról lásd: Fazekas, 2016, 73-96., 83-84.

[35] Vö.: C-26/13. sz. Kásler Árpád és Káslerné Rábai Hajnalka kontra OTP Jelzálogbank Zrt. ügyben 2014. április 30-án hozott ítélet (ECLI:EU:C:2014:282.); C-567/13. sz. Nóra Baczó és János István Vizsnyiczai kontra Raiffeisen Bank Zrt. ügyben 2015. február 12-én hozott ítélet (ECLI:EU:C:2015:88); C-312/14. sz. Banif Plus Bank Zrt. kontra Lantos Márton és Lantos Mártonné ügyben 2015. december 3-án hozott ítélet (ECLI:EU:C:2015:794); C-126/17. sz. ERSTE Bank Hungary Zrt kontra Czako Orsolya ügyben 2018. február 22-én hozott végzés (ECLI:EU:C:2018:107); C-483/16. sz. Sziber Zsolt kontra ERSTE Bank Hungary Zrt. ügyben 2018. május 31-én hozott ítélet (ECLI:EU:C:2018:367); C-51/17. sz. OTP Bank Nyrt. és OTP Faktoring Követeléskezelő Zrt. kontra Ilyés Teréz és Kiss Emil ügyben 2018. szeptember 20-án hozott ítélet (ECLI:EU:C:2018:750); C-227/18. sz. VE kontra WD ügyben 2018. november 8-án hozott végzés (ECLI:EU:C:2018:891); C. 118/17. sz. Dunai Zsuzsanna kontra ERSTE Bank Hungary Zrt. ügyben 2019. március 14-én hozott ítélet (ECLI:EU:C:2019:207); C-38/17. sz. GT kontra HS ügyben 2019. június 5-én hozott ítélet (ECLI:EU:C:2019:461). Az uniós bírósági ítéletek részletes ismertetését lásd: Bodzási, 2019, 15-28.

[36] 2014. évi XXXVIII. törvény a Kúriának a pénzügyi intézmények fogyasztói kölcsönszerződéseire vonatkozó jogegységi határozatával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről; 2014. évi XL. törvény a Kúriának a pénzügyi intézmények fogyasztói kölcsönszerződéseire vonatkozó jogegységi határozatával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről szóló 2014. évi XXXVIII. törvényben rögzített elszámolás szabályairól és egyes egyéb rendelkezésekről.

számos ítélet kapcsolódik biztosítási szerződésekhez,^[37] illetőleg a telekommunikációs szolgáltató által alkalmazott általános szerződési feltételhez.^[38]

3. Részleges érvénytelenség és fogyasztói szerződés

A kifejezetten a fogyasztó és vállalkozás között kötött szerződés esetén értelmezhető érvénytelenségi okokon túl a Ptk. szerződések érvénytelenségére vonatkozó szabályanyagán belül több olyan rendelkezés is megjelenik, amely a fogyasztó védelme érdekében az általános érvénytelenségi szabálytól eltérő sajátos rendelkezést, kivételt rögzít. Ebből a szempontból vizsgálatot érdemel a Ptk. részleges érvénytelenségre vonatkozó szabálya.

A Ptk. 6:114. § (1) bekezdése általános jelleggel rögzíti, hogy amennyiben az érvénytelenségi ok a szerződésnek pusztán egy meghatározott részét érinti, úgy az érvénytelenség jogkövetkezményeit a szerződésnek erre a részére kell alkalmazni. A hivatkozott bekezdés második mondata ezt azzal egészíti ki, hogy a szerződés részbeni érvénytelensége esetén az egész szerződés csak abban az esetben dől meg, ha feltehető, hogy a felek azt az érvénytelen rész nélkül nem kötötték volna meg. A fenti szabály alapján tehát főszabályként a szerződésnek csak az érvénytelenségi okkal érintett része dől meg (részleges érvénytelenség), míg a szerződés többi része érvényes marad.

E főszabálytól eltérően rendelkezik ugyanakkor a jogalkotó arra az esetre, ha a részbeni érvénytelenség fogyasztói szerződés esetében áll fenn. Amíg ugyanis a Ptk. 6:114. § (1) bekezdése esetében annak megállapítása során, hogy a szerződés adott részét érintő érvénytelenségi ok vajon az egész szerződésre kihat-e, a bíróságnak arra a kérdésre kell választ adnia, hogy a felek az érvénytelen rész nélkül feltehetően megkötötték volna-e a szerződést vagy sem, addig fogyasztói szerződés esetén az vizsgálendő, hogy a szerződés az érvénytelen rész nélkül teljesíthető-e. Nemleges válasz esetén, tehát amennyiben a fogyasztói szerződés az érvénytelen rész nélkül nem teljesíthető, úgy az egész szerződés megdől.^[39]

A fenti rendelkezés a 93/13/EGK irányelv^[40] átültetésével 2006-ban került be a magyar polgári jogi szabályanyagba^[41], amelyet ugyanabban a formában a jelenleg hatályos Ptk. is fenntart. A Ptk. módosításakor a jogalkotó azt vizsgálta, hogy az akkori magyar polgári jogi szabályozás megfelelt-e az irányelv vonat-

[37] Lásd például: Fővárosi Ítéltábla Gf.40.328/2020/7.; Fővárosi Ítéltábla Gf.40.043/2020/3., Kúria Pfv. 21.270/2017/9., Kúria Pfv.V.20.152/2020/7.; Kúria Pfv. 20.629/2021/4., Kúria Gfv. 30.247/2021/9. A biztosítási jog területén alkalmazott tisztességtelen szerződési feltételekről lásd: Varga, 2022, oldalszám nélkül.

[38] BDT 2005. 1137. (Fővárosi Ítéltábla 6. Pf. 21 137/2004/4.), Kúria Pfv. 21.437/2018/5.

[39] Ptk. 6:114. § (2) bekezdés.

[40] A Tanács 93/13/EGK irányelve (1993. április 5.) a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről, HL L 95, 1993. április 21., 29-34.

[41] L. a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény, valamint egyes törvények fogyasztóvédelemmel összefüggő jogharmonizációs célú módosításáról szóló 2006. évi III. törvény, 7. §.

kozó rendelkezésének.^[42] Érdekes ugyanakkor, hogy bár a módosító jogszabály indokolása utal arra, hogy a jogalkotó megállapítása szerint az 1959. évi Ptk. részleges érvénytelenségre vonatkozó 239. §-a összeegyeztethető az irányelvi hivatkozott cikkében foglalt fordulattal, a teljes egyértelműség érdekében mégis az a döntés született, hogy a Ptk. részleges érvénytelenségre vonatkozó normaszövegébe kerüljön be egy olyan új, kifejezetten a fogyasztói szerződésre vonatkozó szabály, amely híuen követi az irányelvi szabályozást. A módosító törvény utalt arra is, hogy a részbeni érvénytelenség kérdésének végleges rendezésére a Ptk. majdani átfogó rekodifikációja keretében sor kerülhet, azonban erre – amint azt a hatályos Ptk. szövege mutatja – nem került sor.

IRODALOM

- Asztalos László (1966): *A polgári jogi szankció*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Asztalos László (1962): Az érvénytelenség mint polgári jogi szankció. In: *Jogtudományi Közöny*. 1962/7. sz.
- Bodzási Balázs (2019): Az Európai Bíróságnak a magyar devizahiteles szerződésekkel kapcsolatos gyakorlata, különös tekintettel az ún. Dunai-ügyben hozott ítéletre. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 2019/2. sz.
- Fazekas Judit (1996): A fogyasztói jog rendszertani és jogdogmatikai kérdései. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*. Tomus XII.
- Fazekas Judit (2007): *A fogyasztóvédelmi jog*. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomsgyártató Kft., Budapest.
- Fazekas Judit (2015): A magyar fogyasztóvédelmi szabályozás fejlődése a rendszerváltástól napjainkig. In: Hamar Farkas – Hámori Antal (szerk.): *A fogyasztók etikai és jogi védelme. Multidiszciplináris kihívások – Sokszínű válaszok*. 2015/3. kötet. BGF KVIK Közgazdasági Tanszéki Osztály, Budapest.
- Fazekas Judit (2016): Gondolatok a devizaalapú hitelszerződések jogi háttéréről és a tisztességtelen általános szerződési feltételek érvénytelenségi kontrolljáról. In: *Jog-Állam-Politika*. 2016/4. sz.
- Grosschmid Béni (1932): *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Király Miklós (2000): Az Európai Közösségek irányelveinek hatása a szerződési jogra a fogyasztóvédelem területén. In: *Magyar Jog*. 2000/6. sz.
- Kriston Edit (2015): A devizahitelek és az érvénytelenség. In: Keresztes Gábor (szerk.): *Tavaszi Szél 2015 konferenciakötet*. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest.
- Menyhárd Attila (2021): A szerződés érvénytelensége mint jogvédelmi eszköz. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 2021/3. Különszám.
DOI: <https://doi.org/10.32980/mjsz.2021.3.1015>.
- Miskolczi Bodnár Péter (2016): A fogyasztóvédelem a jogágak rendszerében. In: Miskolczi Bodnár Péter – Sándor István: *Fogyasztóvédelmi jog I*. Patrocinium, Budapest.
- Miskolczi Bodnár Péter (2018): Fogyasztóvédelmi szabályok a Ptk.-ban. In: *Magyar Jog*. 2018/11. sz.

[42] Vö.: 93/13/EGK irányelv, 6. cikk, (1) bekezdés.

- Simon Károly László (2019): A tisztességtelen szerződési feltételek vizsgálatának hazai bírói gyakorlata a devizahiteles perekben. In: *Európai Tükör*. 2019/3. sz. DOI: <https://doi.org/10.32559/et.2019.3.5>.
- Szász István (1947): *A magyar magánjog általános része*. II. kötet. Egyetemi nyomda, Budapest.
- Szladits Károly (1933): *A magyar magánjog vázlatja*. II. kötet. Grill Károly Könyvkiadó-vállalata, Budapest.
- Varga Bernadett (2022): A biztosítási szerződési feltételek tisztességtelenségének megállapításával kapcsolatos hazai bírói gyakorlat bemutatása. In: *Kártérítési és Biztosítási Jog*. 2022/3. sz. (Elérhető: <https://kbj.hu/a-biztositasi-szerzodesi-feltetelek-tisztességtelenségenek-megallapításával-kapcsolatos-hazai-biroi-gyakorlat-bemutatása/>. Letöltés ideje: 2022.12.12.).
- Vékás Lajos (2002): Az új Polgári Törvénykönyv koncepciójából. In: *Polgári Jogi Kodifikáció*. 2002/4. sz.
- Weiss Emília (1969): *A szerződés érvénytelensége a polgári jogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

JOGFORRÁSOK

- Az Európai Parlament és a Tanács 2002/47/EK irányelve (2002. június 6.) a pénzügyi biztosítékokról szóló megállapodásokról, HL L 168, 2002. 6. 27.
- A Kúriának a pénzügyi intézmények fogyasztói kölcsönszerződéseire vonatkozó jogegységi határozatával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről szóló 2014. évi XXXVIII. törvényben rögzített elszámolás szabályairól és egyes egyéb rendelkezésekről szóló 2014. évi XL. törvény.
- A Kúriának a pénzügyi intézmények fogyasztói kölcsönszerződéseire vonatkozó jogegységi határozatával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről szóló 2014. évi XXXVIII. törvény.
- A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.
- A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény.
- A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény.
- A fogyasztónak nyújtott hitelről szóló 2009. évi CLXII. törvény.
- A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény, valamint egyes törvények fogyasztóvédelemmel összefüggő jogharmonizációs célú módosításáról szóló 2006. évi III. törvény.
- A Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény módosításáról szóló 1997. évi CXLIX. törvény.
- 472/2017. (XII. 28.) Korm. rendelet az utazási szolgáltatásokra vonatkozó szerződésekről, különösen az utazási csomagra és az utazási szolgáltatásegyüttesre vonatkozó szerződésekről.
- 45/2014. (II. 26.) Korm. rendelet a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződések részletes szabályairól.
- 141/2011. (VII. 21.) Korm. rendelet a szállás időben megosztott használati jogára, a hosszú távra szóló üdülési termékekre vonatkozó szerződésekről, valamint a tartós szálláshasználati szolgáltatási tevékenységről.
- A Tanács 93/13/EGK irányelve (1993. április 5.) a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről, HL L 95, 1993. április 21.

- A Bíróság C-38/17. sz. GT kontra HS ügyben 2019. június 5-én hozott ítélete (ECLI:EU:C:2019:461).
- A Bíróság C. 118/17. sz. Dunai Zsuzsanna kontra ERSTE Bank Hungary Zrt. ügyben 2019. március 14-én hozott ítélete (ECLI:EU:C:2019:207).
- A Bíróság C-227/18. sz. VE kontra WD ügyben 2018. november 8-án hozott végzése (ECLI:EU:C:2018:891).
- A Bíróság C-51/17. sz. OTP Bank Nyrt. és OTP Faktoring Követeléskezelő Zrt. kontra Ilyés Teréz és Kiss Emil ügyben 2018. szeptember 20-án hozott ítélete (ECLI:EU:C:2018:750).
- A Bíróság C-483/16. sz. Sziber Zsolt kontra ERSTE Bank Hungary Zrt. ügyben 2018. május 31-én hozott ítélete (ECLI:EU:C:2018:367).
- A Bíróság C-126/17. sz. ERSTE Bank Hungary Zrt kontra Czakó Orsolya ügyben 2018. február 22-én hozott végzése (ECLI:EU:C:2018:107).
- A Bíróság C-312/14. sz. Banif Plus Bank Zrt. kontra Lantos Márton és Lantos Mártonné ügyben 2015. december 3-án hozott ítélete (ECLI:EU:C:2015:794).
- A Bíróság C-110/14. sz. Horațiu Ovidiu Costea kontra SC Volksbank România SA ügyben 2015. szeptember 3-án hozott ítélete (ECLI:EU:C:2015:538).
- A Bíróság C-497/13. sz. Froukje Faber kontra Autobedrijf Hazet Ochten BV ügyben 2015. június 4-én hozott ítélete (ECLI:EU:C:2015:357).
- A Bíróság C-567/13. sz. Nóra Baczó és János István Vizsnyiczai kontra Raiffeisen Bank Zrt. ügyben 2015. február 12-én hozott ítélete (ECLI:EU:C:2015:88).
- A Bíróság C-26/13. sz. Kásler Árpád és Káslerné Rábai Hajnalka kontra OTP Jelzálogbank Zrt. ügyben 2014. április 30-án hozott ítélete (ECLI:EU:C:2014:282.).
- 3/2015. PJE határozat.
- 1/2014. PJE határozat.
- 2/2011. PK vélemény.
- Kúria Gfv. 30.247/2021/9
- Kúria Pfv. 20.629/2021/4.
- Kúria Pfv.V.20.152/2020/7.
- Kúria Pfv. 21.437/2018/5.
- Kúria Pfv. 20.702/2018/2.
- Kúria Pfv. 20.452/2018/6.
- Kúria Pfv. 21.270/2017/9.
- Fővárosi Ítéltábla Gf.40.328/2020/7.
- Fővárosi Ítéltábla Gf.40.043/2020/3.
- BDT 2005. 1137. (Fővárosi Ítéltábla 6. Pf. 21 137/2004/4.)

•
Széles Sándor és Lévainé Fazekas Judit a Deák Ferenc Alapítvány díszvacsoráján, 2022-ben (Fotó: Májer Csaba József)

KÁLMÁN JÁNOS

*egyetemi tanársegéd**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

A mobil közigazgatás alapjai

ABSZTRAKT

A közigazgatási tevékenységekhez kapcsolódó digitalizáció egy nemzet gazdasága szempontjából alapvető versenyképességi kérdés. A közigazgatás digitalizációjára irányuló cselekvések célja az emberek kényelmének növelése, a közigazgatás egyszerűsítése, a hatékonyság és az átláthatóság javítása az informatika, az informatikai-technológiai vívmányok felhasználásával. A digitalizáció a közigazgatás valamennyi területére hatást gyakorol, sőt a közigazgatás valamennyi tevékenységének (jogalkotás, jogalkalmazás, szervezés, döntés-előkészítés) minőségi változását célozza, illetve eredményezi. Ugyanakkor a társadalom tagjai ügyintézési folyamatainak új alapokra helyezését is lehetővé teszi. E rövid tanulmány bemutatja a mobil közigazgatás, m-közigazgatás fogalmát, áttekinti a hazai társadalmi berendezkedés m-közigazgatás szempontjából legfontosabb ismérveit, a mobiltechnológia jellemzőit és a terjedésének kiváltó okait, valamint meghatározza az m-közigazgatás alapelveit és főbb területeit. A tanulmányt összegzés zárja.

Kulcsszavak: digitalizáció ■ e-közigazgatás ■ m-közigazgatás ■ mobil kormányzás

I. BEVEZETÉS

Napjaink társadalma egyre fokozódó mértékben vonzódik a digitális világhoz, a kényelmes, gyors és élmény alapú információhoz való hozzáféréshez és információk megosztásához. Ma már mobiltelefon és egyéb mobil és vezeték nélküli eszközök nélkül nehezen elképzelhető az élet, pedig bő 20 évvel ezelőtt még luxusjóságként tekinthettünk a vezetékes internetre és a hordozható telefonra is. Az App Annie adatai szerint a világ tíz legnagyobb mobilpiacának számító ország androidos készülékeket használó lakosai átlagosan 4,8 órát töltenek el naponta különféle telefonos alkalmazásokkal. A Google Play-en és iOS-en valaha kiadott alkalmazások és játékok teljes száma jelenleg 21 millió, a 2021-ben megjelent 2 millió további játék és

alkalmazás miatt.^[1] A mobil eszközök és a mobil eszközökre fejlesztett applikációk a hét minden napján, minden órában az életünk részét képezik, azonban nem csak a szórakozásunkat, kikapcsolódásunkat, napi életvitelünket szolgálhatják, segíthetik, hanem hivatalos ügyek intézésének a lehetőségét is biztosíthatják.

A közigazgatás digitalizációjára irányuló cselekvések célja az emberek kényelmének növelése, a közigazgatás egyszerűsítése, a hatékonyság és az átláthatóság javítása az informatika, az informatikai-technológiai vívmányok felhasználásával. A digitalizáció a közigazgatás valamennyi területére hatást gyakorol, sőt a közigazgatás valamennyi tevékenységének (jogalkotás, jogalkalmazás, szervezés, döntés-előkészítés) minőségi változását célozza, illetve eredményezi. Ugyanakkor a társadalom tagjai ügyintézési folyamatainak új alapokra helyezését is lehetővé teszi.

A közigazgatási tevékenységekhez kapcsolódó digitalizáció egy nemzet gazdasága szempontjából alapvető versenyképességi kérdéseket is felvet, a versenyképesség szempontjából elengedhetetlen. Ugyanis a közzsféra, a közigazgatás múlthoz – elavult technológiához – való ragaszkodása az adminisztratív feladatok teljesítése során akadályokat fog jelenteni a magánszektor digitalizációs, innovációs erőfeszítése előtt, amely pedig rontja a fejlett információs társadalom kialakulását.^[2]

E rövid tanulmány első fejezete meghatározza a mobil közigazgatás, m-közigazgatás fogalmát, majd a második fejezetben áttekinti a hazai társadalmi be rendezkedés m-közigazgatás szempontjából legfontosabb ismérveit. A harmadik fejezet tárgyalja a mobiltechnológia jellemzőit és a terjedésének kiváltó okait. A negyedik fejezet pedig megfogalmazza az m-közigazgatás alapelveit, valamint az m-közigazgatás főbb területeit. A tanulmányt összegzés zárja.

II. AZ M-KÖZIGAZGATÁS FOGALMA

Az e-közigazgatás a közigazgatás valamennyi területén alkalmazható információszolgáltatási eszközt és ügymenetet magában foglalja.^[3] Az e-közigazgatás térnyerése a kormányzati feladatok hatékonyságnövelésében világjelenségnek tekinthető,^[4] amelyet a pandémia és a gazdasági szerkezet átalakulása jelentősen felerősített. Egyre több kormány használja fel a kommunikációs technológiákat, különösen az internet- vagy webalapú hálózatokat közszolgáltatások nyújtása érdekében, kormányzati szervek és kormányzati szervek, állampolgárok, vállalkozások, foglalkoztatottak és más nem kormányzati szervezetek között.^[5]

[1] Ld. State of Mobile 2022 Report.

[2] Dhal, 2021, 30.

[3] Czékmann – Cseh – Veszprémi, 2020, 331.

[4] Ld. Islam, 2013, 27.; Trotta, 2018, 54.; Dhal, 2021, 12.

[5] Ld. OECD, 2011, 16.; Lönn, 2014, 25.; Al-Busaidi, 2012, 57.

Az e-közigazgatás egyik ága, eleme a mobil közigazgatás vagy m-közigazgatás (m-government). Miközben az e-kormányzat bármikor hozzáfér a közszolgáltatásokhoz, az m-kormányzat lehetővé teszi a polgárok számára a kormányzati szolgáltatások bármikor és bárhol történő elérését.^[6] Az m-közigazgatás fogalmát a szakirodalom változatosan határozza meg. Az OECD szerint az m-közigazgatás az e-közigazgatás kiterjesztése a közszolgáltatások nyújtására, mobiltechnológiák felhasználásával.^[7] Másként megfogalmazva: az m-közigazgatás a mobil eszközök használatát jelenti a vállalkozások és a polgárok számára nyújtott szolgáltatásokra. Az m-közigazgatás a szolgáltatásnyújtás sebességének és hatékonyságának növelésére szolgál azáltal, hogy a közszolgáltatásokat elérhetőbbé teszi az állampolgárok számára.^[8]

Az m-közigazgatásra úgy is tekinthetünk, mint a kormányzati szolgáltatások és alkalmazások stratégiai felhasználására, amelyek csak mobil eszközök és vezeték nélküli internet-infrastruktúra használatával lehetségesek. A kormányzati szolgáltatások „bármikor, bárhol” elérhetőek, és ezeknek a mobil eszközöknek a mindenütt való alkalmazása kötelezővé vagy lehetővé teszi a kormányzati funkciókban való felhasználásukat.

Összegzésképpen az m-közigazgatást úgy határozhatjuk meg, mint egy olyan stratégiát és annak megvalósítását, amely magában foglalja mindenféle vezeték nélküli és mobiltechnológia, szolgáltatás, alkalmazás és eszköz felhasználását az e-közigazgatásban érintett felek, így az állampolgárok, közigazgatási szervek, közszolgáltatók számára nyújtott szolgáltatások hatékonyabbá tétele érdekében. Fontos hangsúlyozni, hogy az m-közigazgatás nem helyettesíti az e-közigazgatást, hanem kiegészíti azt.

Az m-közigazgatás a XXI. századi közszolgálat számára elkerülhetetlen.

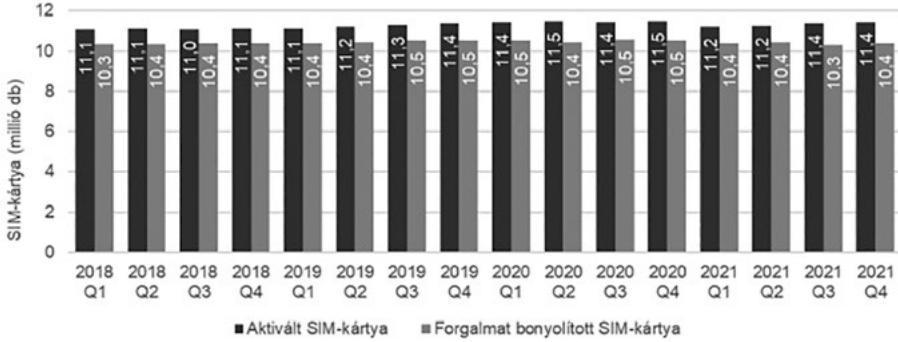
III. MAGYARORSZÁG LEGFONTOSABB TÁRSADALMI JELLEMZŐI AZ M-KÖZIGAZGATÁS SZEMPONTJÁBÓL

Az m-közigazgatás – ahogy az előző meghatározásból is következik – az e-közigazgatás azon ága, amely a mobilitást támogató eszközökre alapul. Erre tekintettel az m-közigazgatás alapjainak tárgyalása során szükséges a társadalmi környezet alapvető jellemzőinek a megismerése. Erre figyelemmel röviden áttekintjük a hazai látképet.

[6] Szabó, 2020, 137.

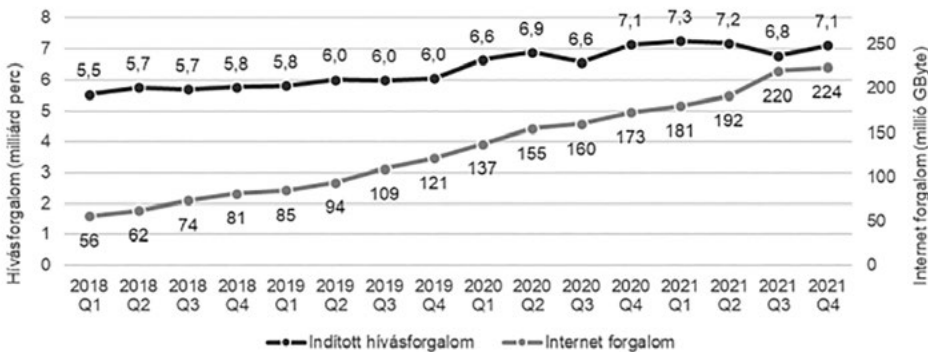
[7] OECD, 2021, 18.

[8] Ld. Gerger, 2021.

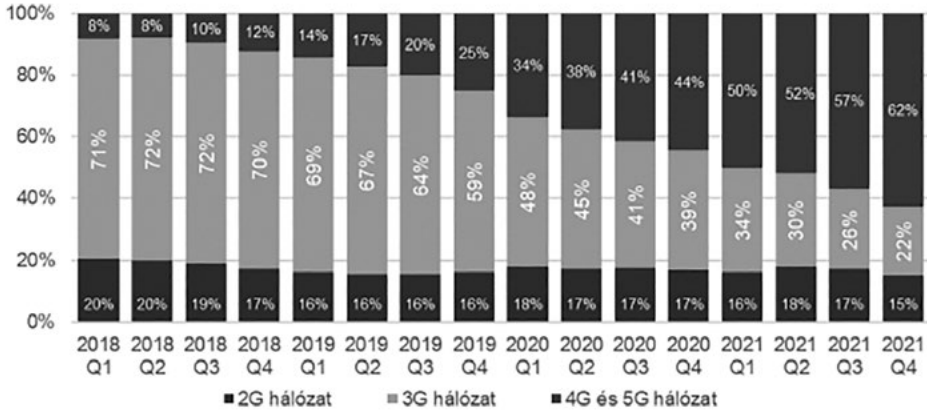
1. ábra: SIM-kártya számok negyedéves alakulása
(Forrás: NMHH, 2022, 9.)

Magyarországon a teljes hazai lakosságra (KSH 2021-es továbbvezetett népességre) vetített, 100 főre jutó aktivált SIM-kártyák száma 2021 negyedik negyedévben 114 darab volt (1. ábra). Mindez azt jelenti, hogy Magyarországon minden emberre több mint 1 telefon jut, a mobilpenetráció lényegében telítettnek tekinthető.

2. ábra: Hívás- és internetforgalom negyedéves alakulása
(Forrás: NMHH, 2022, 11.)

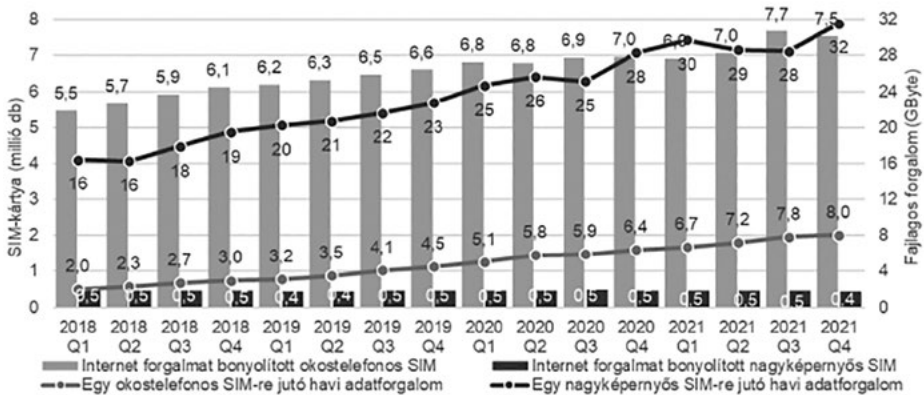
A telített mobilpenetráció mellett fontos adat az is, hogy az elmúlt 4 éves időszakban jelentősen – körülbelül négyszeresére – emelkedett az összes internetforgalom mennyisége (2. ábra), amely 2021 utolsó negyedévében már elérte a 224 millió GByte-ot.

3. ábra: Belföldön indított hívásforgalom megoszlása hálózattípus szerint
(Forrás: NMHH, 2022, 16.)

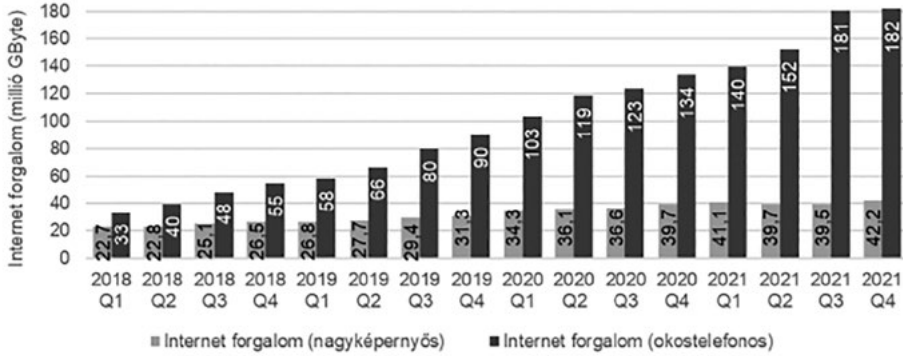
A hazai lakosság folyamatosan és dinamikusan növeli a telefonos internet-használat mennyiségét, ugyanakkor a hazai mobiltelefonok egyre nagyobb arányban csatlakoznak már a gyors 4G és 5G típusú hálózatokhoz (3. ábra).

Internetforgalmat bonyolított SIM-kártyák

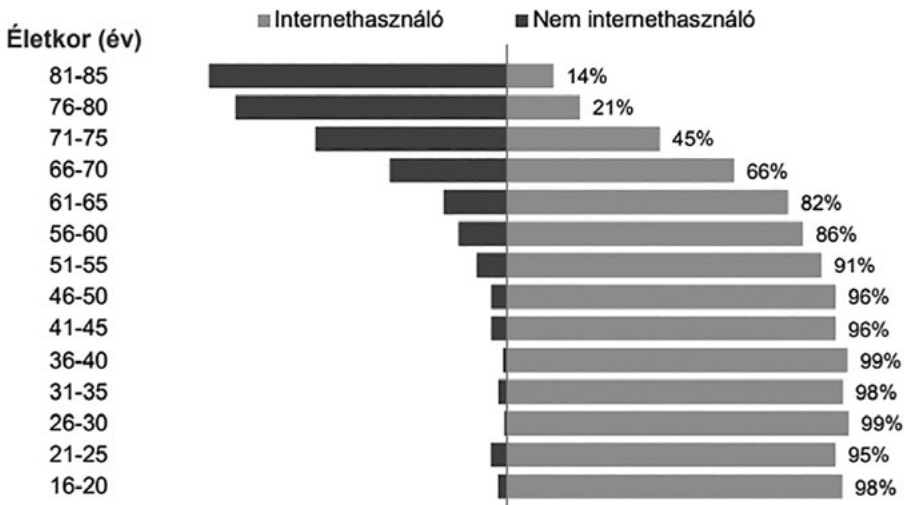
4. ábra: Internetforgalmat bonyolító SIM-kártyák számának és fajlagos forgalmának alakulása szolgáltatási szegmensenként
(Forrás: NMHH, 2022, 20.)

Az okostelefonos szegmens – amelyhez a mobilinternetszolgáltatást igénybe vevő felhasználók 94 százaléka tartozott 2021 végén – a SIM-kártyák számát tekintve jelentős növekedést mutatott a vizsgált időszakban. A szegmens átlagos éves növekedési üteme 2018 és 2021 között 8 százalék volt (4. ábra).

5. ábra: Internetforgalom alakulása szolgáltatási szegmensenként
(Forrás: NMHH, 2022, 21.)

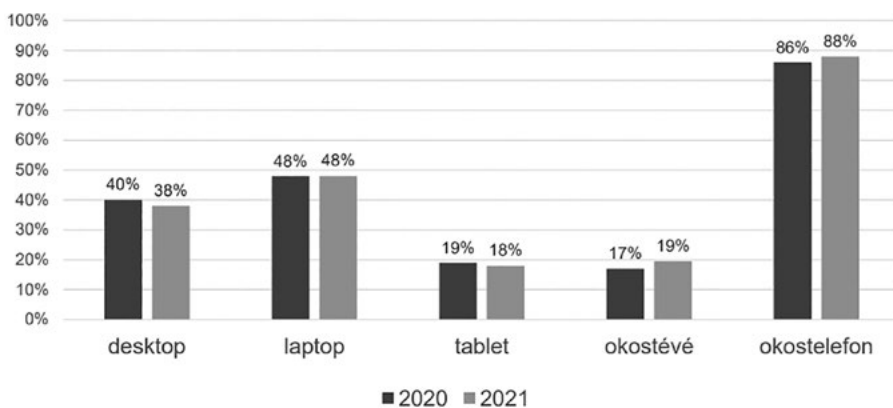
Az internetforgalom mindkét szegmens esetében jelentősen bővült, amelynek eredményeként a felhasználók által bonyolított összes internetforgalom négy év alatt négyszeresére nőtt, másképpen mondva: évente átlagosan 42 százalékkal bővült. A forgalomművekedés átlagos éves üteme sokkal jelentősebb a kisképernyős eszközöknél, vagyis az okostelefonoknál (53%), hiszen ezeknél mind a forgalmat bonyolító SIM-ek, mind az azokra jutó fajlagos forgalom növekedése magasabb, mint a nagyképernyős eszközöknél (5. ábra). Fontos azt is hangsúlyozni, hogy az internetforgalom döntő többsége – több mint 80%-a – az okostelefonokon keresztül történik, vagyis az internetes tartalmakhoz való hozzáférésre jellemzően már a mobiltelefonon keresztül kerül sor.

6. ábra: Internetezőzők és nem internetezőzők aránya a népességben belül
(Forrás: NMHH, 2021, 4.)

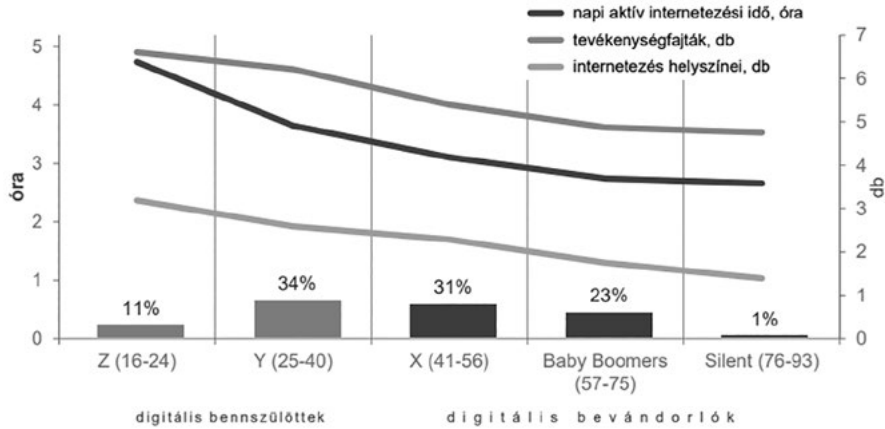
A 16 éven felülieknek összességében immár a 83%-a használ internetet. 55 éves korig a lakosság több mint kilenctizede internetezik. Ha a kor szerinti nethasználatot összevetjük a korábbi évek eredményeivel, azt látjuk, hogy az internethasználat leginkább az 50 év felettiek körében tudott növekedni. Az NMHH által elvégzett háztartási kutatás adatai alapján 2020-ban még 59% volt a netezők aránya körükben, idén már 67%. A fiatalabb korcsoportokban már korábban bekövetkezett a telítődés. A korosztályok nethasználatában 70 év fölött kezdődik egy nagyobb visszaesés: a 70 évnél idősebbeknek már csak a 30%-a használ internetet, 80 év felett pedig már csak 14% a nethasználók aránya (6. ábra).

Az internethasználat gyakoriságával kapcsolatban rögzíthető, hogy lakosság közel 93%-a csaknem minden nap használja az internetet, a nemek közötti eltérés figyelmen kívül hagyható.

7. ábra: Internetezésre használt eszközök
(Forrás: NMHH, 2021, 8.)

Az NMHH felmérésében megkérdezettek 88%-a internetezik okostelefonon, 48%-uk hordozható számítógépen, 38% asztali PC-n. A tableten vagy okostévéen netezők aránya ennél alacsonyabb: 18-19%. 2020-hoz képest némiképp nőtt az okostévéen és az okostelefonon internetezők aránya. Az asztali PC-t inkább a férfiak, illetve az idősebbek használják, a laptopot inkább a magasabb iskolai végzettséggel, illetve jövedelemmel rendelkezők. Az okostelefon a fiatalok körében jóval elterjedtebb, mint az idősebb korosztályokban. A tablethasználat viszont épp az általunk vizsgált legfiatalabb korosztályban jellemző a legkevésbé. Az okostévé a 40 alatti jómódúaknál jellemző a leginkább. A 16 éves és idősebb internethasználók 41%-a rendelkezik (az internetezés elsődleges eszközeinek számítógépen, okostévéen és okostelefonon kívül) internetezésre is alkalmas egyéb eszközzel (7. ábra).

8. ábra: Internetes generációk néhány jellemzője

(Forrás: NMHH, 2021, 5.)

A 16+ éves internetezők társadalmát jelenleg 5 generáció alkotja (Z, Y, X, Baby Boomers, Silent). 45%-uk tartozik a digitális bennszülöttek (Z és Y generáció), 55%-uk a digitális bevándorlók (X, BB, Silent) három generációjához. A digitális bennszülöttek internethasználata extenzívebb, mint a digitális bevándorlóké: több helyszínen, hosszasan, változatosabban interneteznek. A Z-generáció internetezik a legtöbbet; kiemelkedő a gémezésben, online zenehallgatásban, illetve filmnézésben, podcast-hallgatásban. Nála jellemző leginkább, hogy másvalaki lakásán, illetve nyilvános helyen netezik. A Z- és Y-generáció tagjaira egyaránt jellemző a gyakori internetes kommunikáció, illetve a kézi eszközök (főként az okostelefon) nagyarányú, vagy akár kizárólagos használata. A BB és a Silent generáció tagjai kevesebb időt töltenek internetezéssel az átlagosnál, kevesebb tevékenységet végeznek (a böngészés, közösségi oldalak használata és a csetelés a legjellemzőbb tevékenységük). Többnyire otthon használják az internetet, és leginkább PC-n.

A fentieket összefoglalva az m-közigazgatási szolgáltatások elterjedésének „hardverfeltétele” már jelenleg is biztosított. A magyar lakosság döntő többsége rendelkezik mobil eszközökkel, csatlakozik a mobil eszközökön keresztül az internetes tartalmakhoz, amelyeket csaknem naponta „fogyaszt”. Mindezekre tekintettel az m-közigazgatási szolgáltatásokkal való elérés feltételei fennállnak, a hatékony, élményalapú közigazgatási szolgáltatásokhoz való hozzáférés biztosítható.

IV. A MOBILTECHNOLÓGIA ALAPJELLEMZŐI ÉS TERJEDÉSÉNEK HATÁSAI

1. A mobiltechnológia alapjellemzői

A mobiltechnológia alkalmazása több alapjellemzője miatt is hasznos lehet a közigazgatás számára. A technológiai platformon keresztül megmutatható a kormányzás szolgáltató jellege, az emberközelsége, az automatizálhatósága, valamint a mobilitása.^[9]

A szolgáltató jelleg a modern közigazgatás átalakításának vezéreleme. Ahogy a Magyar Program is céljaként rögzítette az ügyfelek igényeit és érdekeit figyelembe vevő, ügyfélközpontú szolgáltató működés kialakítását, az eljárások egyszerűsítését, az ügyfélterhek csökkentését és egységesen magas színvonalú, mindenki által hozzáférhető szolgáltatások kialakítását.^[10] A közigazgatás által nyújtott szolgáltatások alanya és fenntartója az ügyfél. A szolgáltatás miatta jön létre, és ő az, aki eltartja a szolgáltatást.

Az emberközelség azt jelenti, hogy a mobil eszközök ténylegesen az ember közvetlen közelében vannak. Ugyanakkor azt is jelenti, hogy a technológia is közel van az emberekhez, könnyű alkalmazása, használata miatt, az asztali számítógépekhez, laptopokhoz képest is.

Az automatizálhatóság minden digitális technológia jellemzője. Kellő szakértelemmel rendkívüli költségcsökkentést eredményezhet, ugyanakkor lehetővé teszi az időbeli kötöttségek feloldását és a hét minden napján, napi 24 órában történő szolgáltatásnyújtást, közigazgatási feladatellátást (ún. 7/24).

A mobilitás a holtidő hatékony kihasználásának lehetőségét jelenti, azt, hogy a felhasználó, az ügyfél az idejét gazdaságosabban tudja felhasználni, produktivitása a gazdaság szempontjából és saját szféráját tekintve is megnő. A mobilitás másik értelme, hogy magát a kommunikációs infrastruktúrát is el lehet juttatni olyan helyre, ahová a vezetékes infrastruktúrát nem lehet.

2. A digitális technológiák terjedésének kiváltó okai

A digitális technológiák elterjedése és egyre szélesebb körben való alkalmazása folytán a társadalom tagjai, az emberek folyamatosan új igényeket és elvárásokat támasztanak a közszférával szemben. A digitális technológiákban rejlő lehetőségek teljes kihasználása kulcsfontosságú kihívás a kormányzati szervek, a közigazgatás számára. A hatékony e-kormányzati fejlesztések számos előnnyel járhatnak, beleértve a nagyobb hatékonyságot és megtakarításokat mind a kormány, mind a vállalkozások számára. Növelhetik az átláthatóságot és a nyitottságot is, ugyanakkor csökkenthetik a vállalkozásokra nehezedő adminisztratív terheket és előmozdíthatják az ország versenyképességét.

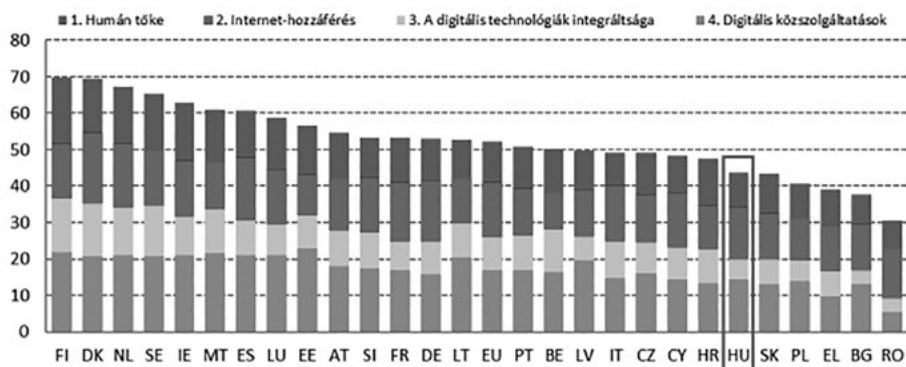
[9] Ld. Budai, 2014, 387-388.

[10] Ld. Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Program, 2011, 41.

Az online, digitális forgalom folyamatosan nőtt az elmúlt évtizedben Magyarországon is, amit felgyorsított a COVID-19 világjárvány, amelynek során a digitális interakciónak a társadalmi együttélés egyik mindennapi elemévé kellett válnia. Megállapítható, hogy a járvány miatt megnövekedett az elektronikus hírközlési szolgáltatások igénybevétele és terheltsége. Mind a hangforgalom, mind az adatforgalom emelkedett, a fix és a mobil szolgáltatások, hálózatok tekintetében egyaránt.^[11]

Alapvető célként fogalmazza meg a 2022-es Digital Economy and Society Index (a továbbiakban: DESI) azt, hogy a vállalkozások és a polgárok számára nyújtott összes kulcsfontosságú közszolgáltatás 2030-ra teljes mértékben online legyen.^[12] Az alapvető vagy egyszerű digitális közszolgáltatások kiépítése, ismertté válása és alkalmazása folyamatosan halad és teret nyer (pl. online úrlapokhoz való hozzáférés, online időpontfoglalás stb.), a haladóbb, komplexebb, innovatívabb digitális technológiákat (pl. MI, big data, robotika stb.) alkalmazó szolgáltatásokhoz továbbra is szükség van jelentős beruházásra.

A DESI szerint az uniós tagállamok közül hazánk az utolsó negyedben helyezkedik el a digitális szolgáltatások tekintetében, ahonnan kívánatos cél az elmozdulás.

9. ábra: Magyarország a DESI szerint
(Forrás: Európai Bizottság, 2022, 3.)

Jelentős előrelépés történt az e-kormányzat keresleti oldalán: 2021-ben az internethasználók 81%-a vett igénybe online közigazgatási szolgáltatásokat, szemben a 2019. évi 64%-kal, és ezzel meghaladta a 2021. évi, 65%-os uniós átlagot.^[13] A kimagasló eredmény azonban alapvetően a pandémiának és a digitális

[11] Ld. Lapsánszky, 2022, 292.

[12] Ld. Európai Bizottság, 2022, 65.

[13] Ld. Európai Bizottság, 2022, 65.

védettségi igazolványnak köszönhető, amely okán nem biztos, hogy tartós lesz, ugyanis a polgároknak és vállalkozásoknak nyújtott szolgáltatások minősége és teljessége továbbra is viszonylag alacsony fokú.^[14]

Összeurópai szinten a közszolgáltatások és kormányzati folyamatok digitalizálását – beleértve az e-egészségügyet, az e-igazságszolgáltatást és a közlekedés, valamint az energiarendszerek digitalizálását is – érintő tervezett becsült költség a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszköz forrásainak legalább 20%-át – kb. 127 millió eurót – teszi ki. A tagállamok a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszközből származó forrásaiknak átlagosan 26%-át fordították a digitális átalakulásra, ami meghaladja a kötelező 20%-os küszöbértéket. A tagállamok közül Ausztria, Németország, Luxemburg, Írország és Litvánia döntött úgy, hogy a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszköz forrásainak több mint 30%-át digitális célokra fordítja.^[15]

Összességében a tagállamok a végrehajtandó közigazgatási folyamatok korszerűsítésére és javítására törekszenek a digitális szolgáltatások felhasználóbarátabbá, polgárorientáltabbá és átjárhatóbbá válnak. A cél a hozzáférés növelése és a digitális közszolgáltatások magánszemélyek és vállalkozások közötti elterjedése.

Rendkívül fontos kiemelni, hogy a közszolgáltatások digitalizálását és az e-közigazgatás fejlesztését célzó intézkedések Magyarország Helyreállítási és Alkalmazkodási Tervében is kiemelt szerepet kapnak.^[16]

V. AZ M-KÖZIGAZGATÁS ALAPELVEI ÉS FŐBB TERÜLETEI

1. Az m-közigazgatási helye a közigazgatás modernizációjában

A közigazgatási szolgáltatások nyújtásának hosszú ideje tipikus módja az irat alapú ügyintézés, amely keretében az ügyfél a kérelmeit összekészíti és benyújtja a közigazgatási szervnek, aki szintén papír alapon, a rendelkezésére álló iratok alapján vagy bizonyítási eljárást lefolytatva intézi az ügyfél ügyeit. A hagyományos közigazgatás másik módja a személyes ügyintézés biztosítása, amely az állampolgárok fizikai megjelenését teszi szükségessé hivatalos ügyeik intézése során, jellemzően az azonnali elintézés lehetőségét is biztosítva. A hivatalokkal való találkozás értelemszerűen a lakosság részéről is szervezést igényel és idővesztést eredményez.

[14] Megjegyzendő ugyanakkor, hogy elérhető már több olyan applikáció, amelyek egyre szélesebb körben vesznek igénybe az állampolgárok. Erre példa lehet a Hulladékrandar, az EESZT, az ÉletMentő vagy az eSzemélyiM applikáció.

[15] Ld. Európai Tanács közleménye.

[16] Ld. Palyazat.gov.hu: Helyreállítási és ellenállóképességi eszköz (RRF).

Az e-közigazgatási szolgáltatások bevezetése pozitív hatással volt a közigazgatás belső folyamatainak megszervezésére, valamint az állampolgárok és a vállalkozások számára kínált közszolgáltatások jellegére és minőségére. Ez hozta magával azt a fogalmat, hogy a közszolgáltatások bármikor elérhetőek, általában számítógépről, kényelmesen, otthonról is.

A mobil eszközök elérhetősége és elterjedése elősegíti az e-kormányzat kiterjesztését olyan kiegészítő m-szolgáltatások bevezetésével, amelyek elősegítik az m-közigazgatás megvalósítását. Az m-közigazgatás irányt mutat az állampolgárok és vállalkozások által fogyasztott, igénybe vett vagy igénybe veendő szolgáltatások nyújtásának megszervezéséhez, amelyek célja a közigazgatás hatékonyabb szolgáltatásnyújtásának elősegítése. Az m-közigazgatási szolgáltatások egy része a jelenlegi e-közigazgatási portfólióban is elérhető, így mobilplatformokra is átalakíthatók, vagy közvetlenül mobil eszközökre kifejlesztett, új szolgáltatások is lehetnek.

A m-közigazgatás meglévő e-közigazgatási szolgáltatások és a hagyományos közigazgatási csatornák mellé történő elhelyezésével végső soron a hét valamennyi napján 0-24 óráig történő közigazgatási szolgáltatások elérését támogatja.

2. Az m-közigazgatás alapelvei

Mobilitás	Vegyes szolgáltatási csatornák	Élményalapú szolgáltatásfejlesztés	Felhasználóközpontúság
Biztonság, azonosítás, hitelesítés	Szolgáltatáselérés modelljei	Időszerűség	Használhatóság
Átláthatóság	Információk megosztása és újrafelhasználása	Hozzáférhetőség	Infrastruktúra és felhő

10. ábra: Az m-közigazgatás alapelvei
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

Az m-közigazgatást számos alapelvvel lehet jellemezni, bemutatni. Az alábbiakban röviden kitérek a legfontosabb alapelvekre.

A mobilitás elve alapján lehetővé kell tenni a közigazgatási szolgáltatások bármikor, bárhol és többféle csatornán keresztüli igénybevételét.

A vegyes szolgáltatási csatornák elvének a lényege, hogy az új közigazgatási szolgáltatások létrehozásakor vagy a meglévő szolgáltatások felülvizsgálatakor egységes szempontrendszer alapján szükséges eldönteni, hogy a közigazgatási szolgáltatást először mobilra kell-e fejleszteni vagy más platformra, a mobil mellett más platformon is elérhető legyen-e vagy sem.

Az élményalapú szolgáltatásfejlesztés kifejezi, hogy az m-közigazgatási szolgáltatások sikere a felhasználói élményen múlik. A közigazgatásnak ezért a szolgáltatásokat, a szolgáltatásokat biztosító applikációkat úgy kell megterveznie, hogy azok – hasznosságuk mellett – a szolgáltatás igénybevételére ösztönző ügyfélményt nyújtsanak.

A felhasználó-központúság alapján az új vagy felülvizsgált m-közigazgatás iránti igényt a polgárokkal, a vállalkozásokkal és a közigazgatással folytatott folyamatos konzultációk révén kell azonosítani, az m-közigazgatás teljes életciklusa során.

A biztonság, azonosítás és hitelesítés elengedhetetlen a digitális környezetben. Az m-közigazgatási szolgáltatások eredményeként tárolt és továbbított információk megfelelő biztonságát garantálni kell, összhangban az adatvédelmi és egyéb vonatkozó jogszabályokkal.

A szolgáltatás-elérés modelljeire figyelemmel az m-közigazgatási szolgáltatások fejlesztésekor három módszer közül lehet választani. Az m-közigazgatási szolgáltatás webalkalmazásként kerül fejlesztésre, amely egy olyan webhely, amelyet a mobil eszköz webböngészőjén belül megnyitható és alkalmazható. A másik lehetőség, hogy az m-közigazgatási szolgáltatás fejlesztése natív – mobil eszközre telepített – alkalmazásként valósítható meg, ha olyan eszközfunkciókat kell használnia, mint a kamera, a GPS, a mozgásérzékelők és egyebek. A harmadik megfontolható alternatíva egy hibrid alkalmazás, amely a fenti két lehetőség kombinációja, egy webalkalmazást egy natív alkalmazással szolgál ki.

Az időszerűség elve alapján az m-közigazgatási szolgáltatásokat kellő időben kell bevezetni és elérhetővé tenni a polgárok és a vállalkozások számára, minden olyan késedelem nélkül, amely az alkalmazás telepítése során elszalaszthatja azt a lehetőséget, amelyen belül az alkalmazás maximális értéket képviselne.

A használhatóságra és zökkenőmentes, következetes felhasználói élményre figyelemmel az m-közigazgatási szolgáltatásnak olyan felhasználói élményt kell biztosítania, amely összhangban van más csatornákkal, például az e-közigazgatással, és nem lehet kevésbé hasznos vagy naprakész. Az interfész tervezési elemeinek ugyanolyan jól kell működniük a mobil eszköz érintőképernyős felületén, mint a személyi számítógépen vagy laptopon lévő mutatóeszközökkel. Ez a megközelítés azt jelenti, hogy az m-közigazgatási applikációk tervezésnek minimalistábbnak kell lennie, hogy egy tisztább, egyszerűbb és intuitívabb felület hozzon létre, amely lehetővé teszi a felhasználók számára, hogy minimális beavatkozással elérjék a kívánt információt vagy tranzakciót. Ez az ún. mikro-feladatkezelés koncepciója, amely szerint, ahol az m-közigazgatási szolgáltatást arra tervezték, hogy tetszőleges számú kis, koncentrált és speciális feladatot egyszerűen és gyorsan végrehajtsa.

A hozzáférhetőség eleve alapján az m-közigazgatási szolgáltatásoknak egyszerűen és gyorsan hozzáférhetőnek kell lenniük és operációsrendszer függetlenül szükséges működniük, egyúttal akadálymentesítettnek is kell lenniük. Az akadálymentesítés szükségessége nemcsak a fogyatékosokhoz kapcsolódik, hanem magában foglalja a szolgáltatáshoz való hozzáférés bármely akadályát, beleértve a nyelvet is.

Az átláthatóság és részvétel elve alapján az m-közigazgatási szolgáltatásoknak elő kell segíteniük a magasabb fokú átláthatóságot, azáltal, hogy lehetővé teszik a polgárok nagyobb részvételét az adminisztratív és politikai döntéshozatalban.

A közzféra információinak megosztása és újrafelhasználása azt jelenti, hogy az m-közigazgatási szolgáltatások előmozdítják a közzféra információinak újrafelhasználás céljából történő megosztását az állami szervek, valamint a magánszektorbeli szervezetek között (az adatvédelem és a magánélet megfelelő gondossággal). Csökkenteni kell a kormányzati szervek ismételt adatgyűjtésének szükségességét, valamint hozzájárulni a magánszektor gazdasági aktivitásának növekedéséhez, adminisztratív terheinek csökkentéséhez.

Végezetül az infrastruktúra és felhő alapú szolgáltatás elve alapján az m-közigazgatási szolgáltatások fejlesztése során vizsgálni szükséges a felhőszolgáltatások fokozottabb igénybevételét, különös tekintettel az adattárolásra. Nagy körültekintéssel kell eljárni, amikor a fogyasztóközpontú felhőszolgáltatással kapcsolatos információkat tárolnak, továbbítanak és megosztanak vállalati környezetben biztonsági okokból, nevezetesen a rendelkezésre állás, a titoktartás és az integritás miatt.

3. Az m-közigazgatási tipizálhatósága

Az m-közigazgatási eszközök a különböző kormányzati szektorokban alkalmazhatók, és négy kategóriába sorolhatók, amelyek bemutatják a mobil kormányzás lehetséges alkalmazási területeit:

Az m-közigazgatás alkalmazási területei: a) az m-kommunikáció; b) a m-fizetés; c) az m-demokrácia, valamint d) az m-(köz)igazgatás.

Az m-kommunikációs szolgáltatások az állampolgárok, vállalkozások és a közigazgatás közötti hatékony kommunikációt mozdítja elő. A legfontosabb elrendő célok az m-kommunikáció terén:

- a. a közigazgatási űrlapok, kérelmek mobil eszközökön keresztüli kitölthetőségének és benyújthatóságának előmozdítása;
- b. a közigazgatás weboldalak rezponzív fejlesztése, amelynek eredményeként a tervezés során a figyelem arra irányul, hogy olyan közigazgatási weboldalak működjenek, amelyek optimális megjelenést biztosítanak – könnyű olvashatóság, egyszerű navigáció a lehető legkevesebb átméretezéssel és görgetéssel – a legkülönbözőbb eszközökön (az asztali számítógép monitorjától egészen a mobiltelefonokig);
- c. meg kell teremteni a csatornáit annak, hogy a közigazgatási jogi kötelezettségekkel, jogosultságokkal kapcsolatos értesítések, a visszaigazoló-

sok, egyéb üzenetküldési lehetőségek a közigazgatás és a polgárok vagy vállalkozások között végbemehessenek;

- d. létre kell hozni olyan bejelentési mechanizmusokat, amelyek különböző események bejelentését lehetővé teszik a megfelelő hatóságok felé.

Az m-fizetési szolgáltatások lehetővé teszik a mobil eszközökről indított elektronikus fizetési mechanizmusokat. Az m-fizetés keretében:

- a. az NFC alkalmazásával lehetővé válik a mobil fizetési műveletek elvégzése;
- b. a közigazgatás birtokában lévő személyes adatokat az érintett természetes személyek és vállalkozások számára elérhetővé tegye a közigazgatás, annak érdekében, hogy megtekinthessék és frissíthessék azokat;
- c. az 5G hálózatok térnyerésével párhuzamosan vizsgálni szükséges, hogy milyen új és fejlett m-közigazgatási szolgáltatások fejlesztése válik lehetővé.

Az m-demokráciához kapcsolódó szolgáltatások előmozdítják a polgárok részvételét a politikai döntéshozatali mechanizmusokban. Az m-demokrácia keretében nyújtott szolgáltatások:

- a. visszajelzési csatornákat nyitnak a közigazgatás és a kormányzat felé, például javaslatok, közérdekű bejelentések és fejlesztések tekintetében;
- b. m-petíció és m-konzultációs applikációk hozhatók létre.

Az m-(köz)igazgatási szolgáltatások pedig fejlesztik a közigazgatási ügyek intézését, illetve a közigazgatási szervek belső működését. Az m-(köz)igazgatási szolgáltatások tehát a lakosság és a vállalkozások ügyeinek intézést teszik lehetővé, mint az EESZT applikáció, vagy az Okmány app. Ugyanakkor az ügyfelek fel is hívhatják a hatóságok figyelmét m-közigazgatási szolgáltatáson keresztül valamilyen visszásságra, jogszabálysértésre, mint a Hulladékradar. A külső ügyfelek számára nyújtott szolgáltatások mellett számos lehetőség mutatkozik a közigazgatási tevékenységek belső hatékonyságnövelésére is mobil applikációkon keresztül.

VI. ÖSSZEFOGLALÁS

A közigazgatási tevékenységekhez kapcsolódó digitalizáció egy nemzet gazdasága szempontjából alapvető versenyképességi kérdés, és mint ilyen, a közigazgatás fejlesztésével kapcsolatban is kiemelt prioritást élvez. Ahogy ez a tanulmányban is kiemelésre került, a digitalizáció a közigazgatás valamennyi területére hatást gyakorol, sőt a közigazgatás valamennyi tevékenységének minőségi változását célozza, illetve eredményezi. A hazai társadalmi berendezkedés, a lakosság internetpenetrációja és a digitális eszközökkel való ellátott-

ság biztosíthatja a közigazgatási szolgáltatásokhoz való hozzáférést, akár a hét hét napján, reggeltől estig. Erre és az m-közigazgatás alapelveire figyelemmel szükséges megtervezni azokat a közigazgatási szolgáltatásokat, amelyek a mobil kommunikációs eszközökön keresztül ki tudják szolgálni a közigazgatás ügyfeleit.

IRODALOM

- Al-Busaidi, Hamed Ahmed Saud (2012): *A Model of Intention to Use Mobile Government Services*. Victoria University, Melbourne.
- Budai Balázs Benjamin (2014): *Az e-közigazgatás elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest. DOI: <https://doi.org/10.1556/9789630597852>.
- Czékmann Zsolt – Cseh Gergely – Veszprémi Bernadett (2020): Az e-közigazgatás, e-kormányzat szakigazgatása. In: Lapsánszky András (szerk.): *Közigazgatási jog – Szakigazgatásaink elmélete és működése*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Dhal, Sangita (2021): *E-governance and Citizen Engagement: New Directions in Public Administration*. SAGE Publishing, Thousand Oaks, Kalifornia, USA.
- Európai Bizottság: A digitális gazdaság és társadalom fejlettségét mérő mutató (DESI), 2022, Magyarország. (Elérhető: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>. Letöltés ideje: 2022. augusztus 1.).
- Európai Bizottság (2022): Digital Economy and Society Index (DESI) 2022 Thematic chapters. (Elérhető: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>. Letöltés ideje: 2022. augusztus 1.).
- Gerger, Atakan (2021): *Technologies for Connected Government Implementation: Success Factors and Best Practices*. Ege University, Turkey. DOI: <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-4570-6.ch003>.
- Islam, Muhammad Muinul (2013): *From Government to E-governance: Public Administration in the Digital Age*. Information Science Reference. DOI: <https://doi.org/10.4018/978-1-4666-1909-8>.
- Lapsánszky András (2022): A COVID-19 járvány hírközlési vonatkozásai piaci és közigazgatáselméleti szempontból. In: *Jog-Állam-Politika. 2022/Különszám*.
- Lönn, Carl-Mikael (2014): *An M-government Solution for Complaint and Problem Management: Designing a Solution for Government 2.0*. Department of Computer and Systems Sciences, Stockholm University, Stockholm.
- NMHH mobilpiaci jelentése, 2022. (Elérhető: <https://nmhh.hu/dokumentum/230162/mobilpiacijelentes2018q12021q4.pdf>. Letöltés ideje: 2022. október 11.).
- NMHH: Az elektronikus hírközlési piac fogyasztóinak vizsgálata, 2021. (Elérhető: https://english.nmhh.hu/document/228626/elektronikus_hirkozlesi_piaci_fogyasztanak_vizsgalata_internethasznalok_2021.pdf. Letöltés ideje: 2022. október 11.).
- OECD (2020): *M-Government Mobile Technologies for Responsive Governments and Connected Societies*. OECD Publishing.
- State of Mobile 2022 Report. (Elérhető: <https://www.data.ai/en/go/state-of-mobile-2022>. Letöltés ideje: 2022. szeptember 20.).
- Szabó Balázs (2020): Mobil applikációk a közigazgatásban. In: *Miskolci Jogi Szemle. 2020/2. Különszám*.
- Trotta, Anthony (2018): *Advances in E-Governance: Theory and Application of Technological Initiatives*. Routledge, New York.

KECSKÉS GÁBOR

*egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Az autonóm mobilitás egy kevésbé vizsgált jogi aspektusáról

ABSZTRAKT

Az autonóm mobilitás kínálta lehetséges előnyök és a környezeti fenntarthatósági kérdések összevetése szükséges feladat manapság. Az ökológiai fenntarthatóság megtalálása és lényegének megragadása olyan ágazatokban kecsegtet sikerrel, amelyek hagyományosan jelentős szerepet töltenek be a társadalmak életében, gazdasági megfontolások húzódnak ezek mögött, és amelyek minden bizonnyal életünk szerves részét alkotják a jövőben is. A közlekedés maga egy ilyen ágazat, és a küszöbön álló közlekedési paradigmaváltás (autonóm rendszerek, intelligens tervezés) is rámutat az ilyen elemzések fontosságára.

Kulcsszavak: autonóm mobilitás ■ Fenntartható Fejlődési Célok
■ intelligens közlekedési rendszerek

I. BEVEZETÉS

Fazekas Juditnak írt ünnepi tanulmányom voltaképpen egy közös kutatási projekt bizonyos részeredményeit foglalja össze, reménykedve abban, hogy a szakmai gondolatokat jókedvvel és örömmel fogadja. Az autonóm mobilitásról és az autonóm járművek^[1] jogi vonatkozásairól szóló programban^[2] számos lehetőségünk nyílt eszmecsere, némely gondolatok megvitatására. Ezek körében már valamelyest megtárgyaltuk az autonóm mobilitás egy kevésbé vizsgált aspektusát, mégpedig a környezetjogi, azon belül is még szűkebb fókusszal, de szélesebb társadalomtudományi merítéssel, a fenntartható fejlődési vetületeket. E tanulmány a témakör főbb megállapításait veszi röviden górcső alá, figyelmet szen-

[1] Taxonomy and Definitions for Terms Related to On-Road Motor Vehicle, 2018.

[2] Ennek egyes eredményeit ld. itt: Lévayné – Kecskés (szerk.), 2020, 1-347.

telve például az ENSZ Közgyűlése által 2022 nyarán elfogadott, a globális közúti közlekedésbiztonság javításának témájában született nyilatkozatra. Ez az összegzés pedig leginkább arra alkalmas, hogy a kutatás, a kutatási módszertan és a kutatás részletes eredményeinek pontos, precíz bemutatása helyett ráirányítsa a figyelmet a kérdéskör fontosságára, amelyet idehaza még kevesen, külföldön azonban egyre többen vizsgálnak.^[3]

II. FENNTARTHATÓSÁGI KÉRDÉSEK ÉS AZ AUTONÓM MOBILITÁS ÁLTALÁNOS ÖSSZEFÜGGÉSEI

A "fenntartható fejlődés" fogalmát először az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottsága (United Nations World Commission on Environment and Development) 1987-es Közös jövőnk (*Our Common Future*) c. jelentése^[4] definiálta, miszerint ez egy olyan fejlődés, amely „kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy csökkentené a jövőbeni generációk képességét, hogy kielégítsék a saját szükségleteiket”. Az 1990-es években már nyilvánvalóvá vált, hogy a fenntarthatóságnak időközben kialakult egy hármas, nevesítve gazdasági, társadalmi és ökológiai pillére is. Eszerint ugyanis a 21. századi társadalmi rendszerek társadalmi, gazdasági és ökológiai fókuszú fenntartható működése, működtetése és fejlesztése kulcskérdés a jövő szempontjából, figyelemmel természetesen a bolygó el-tartóképeségére is.

A meglehetősen általános fogalmi keret pontos tartalma ugyanakkor nemzetközi szinten aligha határozható meg, hiszen régióként, de főleg államonként is nagyban különbözik a fejlődés fogalma és volumene. A fogalmi keret tartalommal való megtöltésében az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) játssza a főszerepet globálisan, e körbe sorolható, hogy 2015-ben, az ENSZ égisze alatt készült el az Fenntartható Fejlődési Keretrendszer, amelyet valamennyi ENSZ-tagállam (193 állam) elfogadott. A keretrendszerben a 2030-ig megvalósítandó Fenntartható Fejlődési Célokat (*Sustainable Development Goals – SDGs*)^[5] határozták meg az államok. Eme lépések jogilag továbbra sem többek a puhajogi eszköznek is aligha nevezhető általános politikai célknál.

A Fenntartható Fejlődési Célok összesen 17 fő célt (*goal*), valamint 169 rész-célt (*target*), és ezekhez kapcsolódóan – ezek megvalósítását elősegítendő – 232 indikátort tartalmaztak. A meglehetősen általánosan fogalmazott Fenntartható Fejlődési Célok alkalmazhatósága univerzális és horizontális, azaz valamennyi

[3] Fagnant – Kockelman, 2014, 1-13.; Martin, 2019, 23-32.; Agriesti et al., 2020, 44-59.; Nikitas – Thomopoulos – Milakis, 2021, 167-192.; Martin, 2021, 1-158.; Silva et al., 2022, 1-13.

[4] Our Common Future, World Commission on Environment and Development, 1987.

[5] Ld. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development, 2015.

területen (szakpolitikában, közpolitikában, gazdasági döntéseknél)^[6] ezek megvalósítására kell törekedni. Nincs ez másként tehát a mobilitás kapcsán sem. A Fenntartható Fejlődési Célok elfogadása után, és általában a fenntartható fejlődés keretrendszeréről való elmélkedésnek köszönhetően viszonylag gyorsan beindult a tudományos diskurzus a közlekedési rendszerek szerepéről eme célok megvalósításában.^[7] Maga a Fenntartható Fejlődési Célok és ezek indikátorait is tartalmazó ENSZ Közgyűlési határozat is többször nevesíti az autonóm mobilitás témakörét, amely korántsem véletlen, hiszen az Nemzetközi Energiaügynökség (International Energy Agency) becslése szerint 2021-ben globálisan az összes CO₂-kibocsátás 37%-áért a közlekedés a felelős.^[8] Ezáltal könnyen belátható, hogy a közlekedés, különösen esetünkben a közúti közlekedés észszerűsítése, intelligensebb tervezése hosszabb távon az üvegházhatású gázok, így főként a szén-dioxid kibocsátásának csökkentését eredményezheti.

Tehát az ENSZ Közgyűlés 71/313. számú határozata^[9] alapján rögzített számos, a Fenntartható Fejlődési Célokhoz kapcsolódó indikátor szoros kapcsolatban áll a közlekedéssel, így ezek is megközelíthetők az autonóm járművek kínálta előnyök oldaláról.

A 2. célként megfogalmazott éhezés elleni küzdelem keretében a mezőgazdasági költségek és kiadások egyik eszközeként fogalmazzák meg az autonóm járművek szerepének növelését, a mezőgazdaságban tevékenykedők részére történő, mind szélesebb körű hozzáféréssel.

Az egészség és jóllét (3. cél) égisze alatt a balesetek elleni küzdelemben és a mobilitási emissziók csökkentésében, így pedig a levegőminőség javításában látnák az egyik – autonóm mobilitás által is kínált – megoldást. Egyes kutatások rávilágítanak az egészség és a közlekedés összefüggéseire, e körben kiemelik, hogy a mentális és testi egészség érdekében a közlekedés terén szükséges a stressz és zajszennyezés csökkentése, a balesetek számának csökkentése, a fogatékkkal élők/idősek helyzetének segítése, szociális kapcsolatainak növelése, illetve a depressziós kitettséget nagyban erősíti a közúti forgalomban elszennvedett napi stresszhelyzetek sokasága.^[10] Az autonóm mobilitás és az intelligens tervezés fő és végső céljai között eme problémacsoportok kiküszöbölése

[6] Ma már egyszersmind jellemző trend az is, hogy az államok mellett a nemzetközi szervezetek, a nem kormányközi szervezetek (NGO-k), valamint tudományos szervezetek, így pl. egyetemek vagy a gazdasági társaságok is hitet tesznek a Fenntartható Fejlődési Célok (de legalábbis különösen a társadalmi és ökológiai fenntarthatóság) mellett, és önbevallásuk szerint szervezetük céljait is eme célok mentén gondolják megvalósítani. Más kérdés azonban, hogy ez sok esetben egy tartalom nélküli, valós fenntarthatósági megfontolás nélküli, általános, „csupán papíron” létező vállalással szelődül sajnálatosan. De az bizonyosan leszögezhető, hogy a Fenntartható Fejlődési Célok globálisan szinte valamennyi jelentős szervezet életében jelen vannak általános célkitűzésként.

[7] McEvoy, 2015, 1-7.; Greenblatt – Shaheen, 2015, 74-81.; Zasloff, 2015, oldalszám nélkül; Learner, 2016, oldalszám nélkül; Glassbrook, 2017.

[8] Iea: Transport - Improving the sustainability of passenger and freight transport.

[9] 71/313. Work of the Statistical Commission pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development.

[10] Schalkwyk – Mindell, 2018, 67-77.

is hangsúlyos szerepet kap. Itt kell hangsúlyoznunk, hogy az ENSZ Közgyűlése közfelkiáltással, szavazás nélkül, 2022 júliusában fogadta el a 76/294. számú határozatát a közúti biztonság növeléséről szóló magasszintű találkozó politikai nyilatkozatát (Political declaration of the high-level meeting on improving global road safety, A/RES/76/294).^[11] Ebben az ENSZ-tagállamok hitet tesznek a közúti biztonság növelése mellett, és 2030-ra a tervek szerint felére csökkenne a közúti halálozások száma. Eme célok elérésének egyik kulcspontja az automatizáltság, az új technológiák (így az autonóm járműrendszerek) elterjedésének elősegítése. Célként fogalmazza meg általánosan a 6. pontban, hogy a közúti infrastruktúra-fejlesztéseket és beruházásokat olyan integrált közlekedésbiztonsági megközelítések vezéreljék, amelyek figyelembe veszik a közúti biztonság és a szegénység minden dimenziójának, valamint a fizikai egészségnek a kérdéseit, a gazdasági növekedés és a minőségi oktatás közötti összefüggéseket, az államonkon belüli és az államok közötti egyenlőtlenségek csökkentését, a nemek közötti egyenlőség kérdését a nők szerepvállalásának növelésével. A 6. pont elvárásai szerint a fenntartható városok, a környezetvédelem és az éghajlatváltozás, valamint a közúti közlekedésbiztonság tágabb társadalmi meghatározó tényezői és a fenntartható fejlődési célok között összefüggés van, ezek a célok egymással integráltak, összekapcsolódnak és oszthatatlanok.

A határozat 14. pontja szerint a járművek fejlesztését az automatizálás, a forgalomirányítási új technológiák segítségével, az intelligens járművek és közlekedési rendszerek, valamint az együttműködő intelligens közlekedési rendszerek révén kell előmozdítani, összhangban a nemzeti szabályozásokkal és követelményekkel. Törekedni kell ugyanakkor a technológiák hozzáférhetőségére, és eme innovatív megoldások kapcsán a nyomonkövetés, értékelés és a negatív következmények csökkentésének rendszerbe történő beépítésére is.

A minőségi oktatás mint társadalmi fenntarthatósági kérdéskör (4. cél) keretében részcélként jelenik meg a minőségi oktatás hozzáférhetősége és elérhetősége, amely intelligens mobilitási tervezéssel valósítandó meg.

A tisztességes munka és gazdasági növekedés (8. cél) társadalmi és gazdasági fenntarthatósági keretrendszere kulcsszerepet szán a hatékonyabb és gazdasági produktivitást ösztönző közlekedési lehetőségeknek.

A 9. célként megjelölt ipar, innováció és infrastruktúra hármas célrendszer elvárja az államoktól a karbonlábnyom csökkentését előirányzó hatékonyabb és innovatívabb eszközök bevezetését.

Talán a legjobban a fenntartható városok és közösségek (11. cél) feladatához kapcsolódik a mobilitás témaköre.^[12] A közúti biztonság javításának elvárása, a parkolási terek más célokra történő használata, a mindenki számára elérhető, hatékony tömegközlekedési rendszerek (különösen a vulnerábilis csoportok, így fogyatékkal élők, mobilitásban korlátozottak vagy az idősek) esetén nem

[11] 76/294. Political declaration of the high-level meeting on improving global road safety.

[12] Ld. például: Caragliu – Del Bo – Nijkamp, 2011, 65-82.; Lim – Taeihagh, 2018, 1062-1085.; Dartmann et al. (eds.), 2021.

nehéz belátni, hogy ezek megvalósításának záloga csupán egy intelligens tervezés alapján átalakuló mobilitási rendszer, amelyet az autonóm mobilitás alap gondolata is támogat. Nem kétséges tehát, hogy az okos és fenntartható városok koncepciójához a környezetbarát infrastruktúra mellett *car sharing* és a telekommunikációs szolgáltatásokkal könnyen összeegyeztethető autonóm járművek jelensége is szorosan hozzátartozik.

Az éghajlatváltozás elleni küzdelmet előtérbe helyező 13. célhoz pedig a levegőtisztaság javításával és az észszerű tervezés alapján üzemanyag- és költség-hatékony megoldásokkal kapcsolódhat az autonóm, intelligens mobilitás.

III. TANULSÁGOK, A TÉMA KUTATÁSÁNAK FOLYTATÁSA

Noha a témakör szakirodalma jelentősen gyarapodik az utóbbi időben, eme területen továbbra is módszertanilag csak kevésbé megalapozható, tudományosan alig bizonyított és igazolt, tulajdonképpen csak elgondolásból megfogalmazott vágyak, spekulációk táplálhatják egy ilyen fókuszú munka megállapításait. Mivel az autonóm mobilitás kérdésköre még talán „gyermekcipőben” sem jár globális összevetésben (ami a közúti forgalomban megjelenő gépparkot és az ebből levonható gyakorlati következtetéseket jelenti), és a fenntarthatóságról sem adható egy globálisan elfogadott, pontos jelentéstartalom, nem nehéz kitalálni, hogy e két terület találkozása következtésképpen még több bizonytalanságot szül. Az ugyanakkor teljes bizonyossággal állítható, hogy már kis előrelépések is sokat segíthetnek mindkét területen a fenntarthatósági célok és az autonóm mobilitás kapcsolatának feltárásában, tartalommal való megtöltésükben, mivel a közlekedés továbbra is egészen biztosan az egyik legnagyobb szén-dioxid kibocsátó ágazat marad. A közlekedés kapcsán pedig biztosan állítható, hogy az autonóm és az intelligens integrált közlekedési rendszerekről szól majd az emberiség jövője.

Annyit végezetül leszögezhetünk, hogy számos nehézséget, valódi és koncepcionális kérdést, bizonytalanságot tapasztalhatunk most még, de valamelyest megnyugtató ugyanakkor, hogy nem volt ez másként a történelem során más technológiai innovációk esetében sem. Annyi bizonyos tehát, hogy az autonóm mobilitás társadalmilag, gazdaságilag és ökológiai szempontból jelentős előnyökkel kecsegtet. Azaz a téma kutatásának lesz tere a jövőben is, és így bízom abban is, hogy az Ünnepelettel, Fazekas Judittal e témában is tudunk majd maradandó tudományos eredményeket alkotni.

IRODALOM

- Agriesti, Serio et al. (2020): Impact of Driverless Vehicles on Urban Environment and Future Mobility. In: *Transportation Research Procedia*. Vol. 49/2020. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2020.09.005>.
- Caragliu, Andrea – Del Bo, Chiara – Nijkamp, Peter (2011): Smart Cities of Europe. In: *Journal of Urban Technology*. Vol. 18., Issue 2.
- Dartmann, Guido et al. (eds.) (2021): *Smart Transportation: AI Enabled Mobility and Autonomous Driving*. CRC Press, Boca Raton.
- Fagnant, Daniel – Kockelman, Kara (2014): The Travel and Environmental Implications of Shared Autonomous Vehicles, Using Agent-based Model Scenarios. In: *Transportation Research Part C Emerging Technologies*. Vol. 40/2014. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.trc.2013.12.001>.
- Glassbrook, Alex (2017): *The Law of Driverless Cars: An Introduction*. Law Brief Publishing, London.
- Greenblatt, Jeffery – Shaheen, Susan (2015): Automated Vehicles, On-Demand Mobility, and Environmental Impacts. In: *Curr Sustainable Renewable Energy Reports*. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40518-015-0038-5>.
- Learner Howard (2016): Autonomous Vehicles: Can They Improve Safety and Accelerate Environmental Progress? In: *ENO Transportation Weekly*. Issue August. (Elérhető: elpc.org/tag/driverless-cars/. Letöltés ideje: 2021. 03.30.).
- Lévyayné Fazekas Judit – Kecskés Gábor (szerk.) (2020): *Az autonóm járművek és intelligens rendszerek jogi vonatkozásai*. Universitas–Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Lim, Hazel – Taihagh, Araz (2018): Autonomous Vehicles for Smart and Sustainable Cities: An In-Depth Exploration of Privacy and Cybersecurity Implications. In: *Energies*. Vol. 11., No. 5. DOI: <https://doi.org/10.3390/en11051062>.
- Martin, George (2019): A Sustainability Interrogation of the Autonomous Vehicle at Its Society-Technology Interface. In: *Bulletin of Science, Technology & Society*. Vol. 39., Issue 3-4. DOI: <https://doi.org/10.1177/0270467620965466>.
- Martin, George (2021): *Sustainability Prospects for Autonomous Vehicles. Environmental, Social and Urban*. Routledge, London. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781351109956>.
- McEvoy, Sharlene (2015): A Brave New World: The Environmental and Economic Impact of Autonomous Cars. In: *Modern Environmental Science and Engineering*. Issue 1. DOI: [https://doi.org/10.15341/mese\(2333-2581\)/01.01.2015/001](https://doi.org/10.15341/mese(2333-2581)/01.01.2015/001).
- Nikitas, Alexandros – Thomopoulos, Nikolas – Milakis, Dimitris (2021): The Environmental and Resource Dimensions of Automated Transport: A Nexus for Enabling Vehicle Automation to Support Sustainable Urban Mobility. In: *Annual Review of Environment and Resources*. Vol. 46/2021. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-012220-024657>.
- Silva, Óscar et al. (2022): Environmental Impacts of Autonomous Vehicles: A Review of the Scientific Literature. In: *Science of The Total Environment*. Vol. 830/2022. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.154615>.
- Van Schalkwyk, Gerry – Mindell, Jennifer (2018): Current Issues in the Impacts of Transport on Health. In: *British Medical Bulletin*. Issue 1. DOI: <https://doi.org/10.1093/bmb/ldx048>.
- Zasloff, Jonathan (2015): *What Will Driverless Cars Do To The Climate? A Formidable Challenge for Policymakers and Modelers*. Berkeley Law, Legal Planet, Insights and Analysis. (Elérhető: <http://legalplanet.org/2015/05/07/what-will-driverless-cars-do-to-the-climate/>. Letöltés ideje: 2021.02.28.).

EGYÉB FORRÁSOK

- 71/313. Work of the Statistical Commission pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 10 July 2017, A/RES/71/313. 10 July 2017.
- 76/294. Political declaration of the high-level meeting on improving global road safety. Resolution adopted by the General Assembly on 30 June 2022, A/76/L.70., 30 June 2022.
- Iea: Transport - Improving the sustainability of passenger and freight transport. (Elérhető: <https://www.iea.org/topics/transport>. Letöltés ideje: 2022.10.15.).
- Our Common Future, World Commission on Environment and Development, 1987. (Elérhető: sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf. Letöltés ideje: 2022. október 10.).
- SAE J3016™: Taxonomy and Definitions for Terms Related to On-Road Motor Vehicle, Automated Driving Systems, 2018. (Elérhető: <https://www.sae.org/news/press-room/2018/12/sae-international-releases-updated-visual-chart-for-its-%E2%80%9Clevels-of-driving-automation%E2%80%9D-standard-for-self-driving-vehicles>. Letöltés ideje: 2022. október 15.).
- Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development, G.A. Res. 70/1, U.N. GAOR, 70th Sess., U.N. Doc. A/RES/70/1 (2015).

•
Somlai Zsuzsanna, Reiderné Bánki Erika, Herédi Erika, Menyhárt Ádám, Lenkovics Barnabás, Székely László, Péntes Adél, Léwayné Fazekas Judit 2013-ban

KELEMEN ROLAND

egyetemi adjunktus

SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

Az altisztekre vonatkozó fegyelmi és büntetőjogi szabályok a polgári Magyarországon a második világháborúig

ABSZTRAKT

Jelen tanulmányában a szerző a polgári kori magyar katonai büntetőjogi szabályanyagot tekinti át, azt vizsgálva, hogy az egyes fegyelmi jogi, katonai büntető anyagi- és eljárásjogi szabályok rendelkezései között van-e eltérés abban a tekintetben, hogy az eljárás alá vont személy tiszti vagy altiszti rendfokozattal rendelkezik. Ennek során feltárja a korszakban hatályos téma szerint releváns jogszabályok rendszerét és összehasonlítja az eltérő időszakokban hatályos jogszabályok rendfokozati eltérések mentén rendelt szabályainak különbségeit.

Kulcsszavak: altiszt ■ katonai büntetőjog ■ fegyelmi jog ■ szankció ■ polgári kor

„A katonaság különös természete, mely a szigorú fegyelemben nyilvánul egyrészt, a katonai rend külön szelleme, mely a becsületnek a polgári becsülettől eltérő felfogására vezet másrészt, külön katonai büntető-törvénykönyv, külön katonai büntető hatóságok felállítását teszi szükségessé.”^[1]

A fenti Balogh Arnoldtól, a Jogtudományi Közlöny századfordulós szerkesztőjétől származó gondolatokból kitűnik, hogy a katonai jogviszony egy sajátos jogviszony, amely adódik egyfelől a katonai karak-

[1] Balogh, 1902, 408.

terű szervek^[2] rendeltetéséből, tudniillik az állam kényszermonopóliumának gyakorlásából, másfelől abból a hierarchikus működési modellből is, amelyben eme jogviszony szereplői tevékenységüket kifejtik. Tehát ez egy sajátos életviszony, amely abból adódik, hogy a katonai karakterű szervek állományának tagjai „sajátos környezetben olyan feladatokat látnak el, amelyek a teljesítéséhez az általánosnál szigorúbb következményeknek kell megfelelniük”.^[3] Ebből pedig egyenesen következik az, hogy e jogviszonyban állókra speciális alkalmazási,^[4] fegyelmi és büntetőjogi szabályok vonatkoznak. Utóbbiak a történeti tradícióinkban – így a vizsgált polgári korszakban is –, valamint a nemzetközi mintákban^[5] is elkülönült, sajátos és a speciális jogviszonyhoz igazodó különös büntetőjogi szabályok^[6] halmazát jelentették és jelentik. E különös büntetőjogi szabályok sajátja, hogy a katonai karakterisztikához igazodó – az általános büntetőjogi elvek mellett – speciális vezérelvek^[7] keretei mentén kerülnek definiálásra azok a normák, amelyek a civil jogviszonytól elkülönült jogviszony rendjét teremtik meg. „Ennek a rendnek az alapja, és a fegyelmet a katonai büntetőjog eszközeivel kell fenntartani.”^[8]

Nem volt ez másként a polgári kori Magyarországon sem, a katonai karakterű szervekre vonatkozó fegyelmi és büntetőjogi szabályok a civil szabályoktól elkülönült jogszabályokban öltöttek testet.^[9] Igaz, nem figyelmen kívül hagyható a tény, hogy ezen normák egy része, a nemzeti jogalkotás hiányában oktrojált módon, a magyar alkotmányos szabályokat áthágva rendezte a honvédség tagjainak életviszonyait. Ennek köszönhetően sok esetben a nemzeti jogalkotásig a civil és katonai normák között alapvető szinten is szakadéknyi különbség volt megfigyelhető.^[10]

Érdekes vizsgálódás lehet annak a kérdése, hogy ezekben a büntetőjogi normákban külön szabályok vonatkoznak-e a katonai hierarchia különböző szintjein lévőkre, így dedikáltan a tisztekre, illetve az altisztekre. Továbbá érdekes kérdés lehet az is, hogy a különbségek mindig igazolhatóak-e a sajátos katonai jogviszonyból, vagy a jogi szabályozás – fentebb megemlített – anakronizmusából adódott, amit a későbbi, modern alapokon nyugvó szabályok már annuláltak. Jelen tanulmány e kérdésekre kíván választ adni a korszakban hatályos fegyelmi

[2] A fogalom megalkotója Farkas Ádám, aki a katonai karakterű szerveket egyfajta gyűjtőfogalomként kezeli, amely alá „a legális erőszak állami és társadalmi érdekből történő alkalmazására szervezetileg felhatalmazott fegyveres testületek” (Farkas, 2012, 3.) érti, amelyeknek közös jellemzője, hogy e feladataikat „rendfokozati hierarchiában, parancsuralmi vezetési rendszerben” (Farkas, 2014a, 1.) látják el.

[3] Hautzinger, 2010, 16.

[4] Szekendi – Varga, 2020, 7-156.

[5] Kovács, 1998, 364-414.

[6] Hautzinger, 2008a.

[7] Hautzinger, 2008b, 480-488.

[8] Hautzinger, 2010, 36.

[9] Kelemen, 2017a, 27-36.

[10] Hautzinger, 2007a, 263-276.; Farkas – Kelemen, 2016, 171-184.

szabályok, katonai büntető anyagi és alaki szabályok vizsgálata révén.

A szerző ezen tanulmányával kíván tisztelni Prof. Dr. Léva né Dr. Fazekas Judit professzor asszony születésnapja alkalmából.

I. A POLGÁRI KORBAN HATÁLYOS KATONAI BÜNTETŐJOGI SZABÁLYOK RENDSZERE

A Rákóczi-szabadságharc katonai büntetőjogi normáit követően egészen 1848-ig kellett várni újabb, rendszerszintű hazai jogalkotásra, amelyet a szabadságharc seregei rendjének, harcértékének fenntartása érdekében adott közre a jogalkotó.^[11] Azonban az 1867-es kiegyezést követően egyik szabályozás sem lehetett az alapja a következő években felállítandó magyar haderő büntetőjogi szabályozásának. Egyfelől a megszületésük körülményei miatt, másfelől, mivel a kiegyezési törvénynek megfelelően a honvédség lényegében a közös haderő részeként funkcionált, ami háborús időben tényleges együttállást jelentett.^[12] Ebből adódóan kizárólag olyan büntető jogszabályok alkalmazása volt lehetséges, amely jelentősen nem tért el a két seregtest között, és adott esetben nem okozott volna fennakadást a közös haderőbe történő egyesülés esetén.^[13]

Mivel ilyen normával a kezdetek kezdetén nem találkozhattunk, így nem meglepő módon – de a magyar alkotmányos szabályokat megsértve – a meglévő osztrák szabályanyag alkalmazása maradt gyakorlatban mindaddig, amíg az adott területen a nemzeti jogalkotás nem történt meg.

Az eljárási szabályok esetében azonban az osztrák, Mária Terézia-korabeli alapokon nyugvó, de később többször módosított szabályanyag egy az egyben nem volt alkalmazható, hiszen annak például szervezeti szabályai nem voltak megfeleltethetőek a magyar honvédség viszonyaira. Ennek megfelelően, bár törvényi szabályozás nem született, de alacsonyabb szintű, rendeleti szabályok és azokhoz kapcsolt szervezeti határozványok fontos normákat kapcsoltak a hazai katonai büntetőjog rendszeréhez.

A fentieknek megfelelően a büntető anyagi és alaki jog területén a nemzeti jogalkotásig nem találkozunk törvényi szinten megjelenő hazai joganyaggal. A büntető anyagi jog területén az 1855-ben császári nyílt parancssal hatályba léptetett osztrák katonai törvénykönyv jelentette a szabályozás alapját,^[14] egészen az 1930-ban, a magyar országgyűlés által elfogadott katonai büntetőtörvénykönyv megalkotásáig.^[15] Az alaki jog területén érdekesebb utat járt be az osztrák szabályozás magyar földön való megjelenése, ugyanis itt tény-

[11] Mezey, 2007, 157-175.; Hautzinger, 2007b, 81-108.; Farkas, 2014b, 27-54.

[12] Kelemen, 2017a, 203-210.; Farkas, 2014c, 44-50.

[13] Farkas, 2014a, 101-111.; Kelemen, 2020, 479-490.

[14] Farkas, 2011, 28-38.

[15] A katonai büntetőtörvénykönyvről szóló 1930. évi II. törvénycikk (továbbiakban Kbt.).

leges hatálybaléptetésről még csak nem is beszélhettünk, hanem egy rendelet mellékleteként megjelenő fordítást rendelt használni a hadbírók számára a jogalkotó 1885-től.^[16] E jogszabály egy többszörösen módosított, Mária Terézia-korabeli alaki jogi norma volt, amelyet a császári hadsereg korabeli viszonyaihoz alakítottak,^[17] ami így természetesen csak kiigazításokkal volt alkalmazható a honvédségre is, amit a szervei határozványok révén tett meg a jogalkotó. A katonai igazságszolgáltatásra vonatkozó szervei határozványokat 1875-ben,^[18] 1894-ben^[19] és 1911-ben^[20] adták ki. Utóbbit követően jutott el a katonai bűnvádi perrendtartás^[21] kodifikációja arra a szintre, hogy az országgyűlés elé terjeszthessék, amit végül a véderőcsomag részeként, 1912-ben fogadott el a plénum, és végül 1914 nyarán, a világháború kirobbanása előtt lépett hatályba. A katonai büntetőjog első szintjét jelentő, szolgálati szabályzatban rögzített fegyelmi szabályokra majd egy évtizedet kellett várni a kiegészítést és véderőtörvényeket követően, és csupán a következő évtized közepén, 1875-ben alkották meg azt,^[22] ami szintén rendeleti úton született meg. A szolgálati szabályzat többi része, bár számos alkalommal módosult, azonban a fegyelmi szabályzat az anyagi jogalkotásig nem esett át revízió, így nem meglepő, hogy annak megalkotását követően, 1931-ben valósult meg annak a felülvizsgálata.^[23]

[16] A katonai bűnvádi perrendtartás fordítása. Budapest, Légrády testvérek, 1855.

[17] Pap, 1888.

[18] A magyar kir. honvédség igazságszolgáltatására vonatkozó ideiglenes szabályzata. Ld. Rendeleti Közlöny, 1875/38. sz, 1-10.

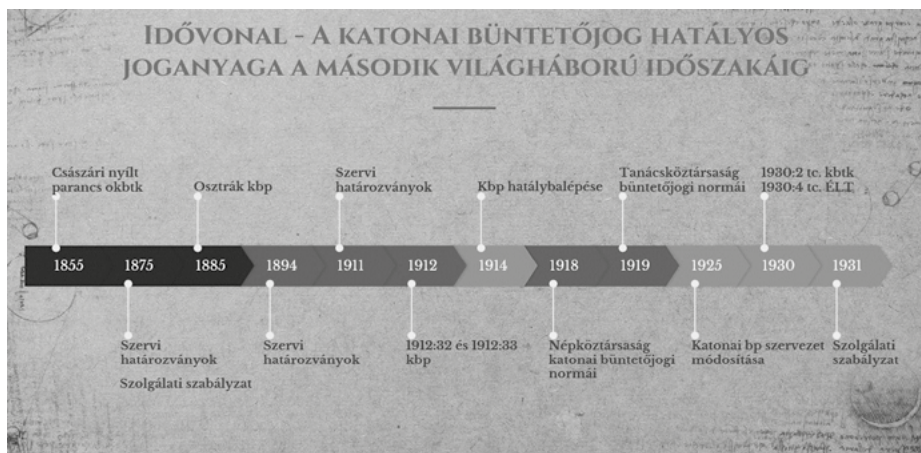
[19] Szervei határozványok a m. kir. honvéd bíróságok számára. Ld. Rendeleti Közlöny, 1894/34. sz.

[20] Szervei határozványok és szolgálati utasítás a magyar királyi honvéd bíróságok és hadbírói tisztikar részére, 1911.

[21] A honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. törvénycikk (továbbiakban Kbp.).

[22] Szolgálati szabályzat magyar királyi honvédség számára, 1875, Pesti Köznyomda Részvény Társulat, Budapest.

[23] Szolgálati szabályzat a m. kir. honvédség számára. I. rész, 1931, Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest.

1. ábra: A polgári kor hatályos katonai büntetőjogi szabályainak idővonala
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

II. AZ EGYES KATONAI BÜNTETŐJOGI NORMÁK ALTISZTEKRE ÉS TISZTEKRE VONATKOZÓ KÜLÖN SZABÁLYAINAK VIZSGÁLATA

A fentieknek megfelelően, a katonai büntetőjog szabályanyagában három körben és két időszakban érdemes vizsgálni azt, hogy a tisztekre és az altisztekre különböző szabályozások vonatkoztak-e. Így a három érintett terület a fegyelmi jog, a büntető anyagijog és a büntető eljárásjog, míg az időszak mindegyik esetben a nemzeti, modern jogszabályok előtti időszak szabályai és a nemzeti jogalkotáshoz kötődő szabályanyag vizsgálatát jelenti.

A vizsgálódást érdemes a klasszikus büntetőeljárás megelőző szakasszal, vagyis a fegyelmi joggal kezdeni, ami a speciális jogviszony okán a katonai büntetőjog immanens részét képezi. A fegyelmi fenytő hatalom a katonai előjárót a szolgálati szabályzat alapján alárendeltjei felett megillető jogosultság, amelyet a fegyelem fenntartása céljából gyakorolhat, bizonyított büntethető cselekmények vagy mulasztások esetében. A szankcionálás korlátait, valamint a fenytés neimet, az enyhítés és mentesítés szabályait a szolgálati szabályzat rögzíti. A honvédségre vonatkozó első releváns szabályzatot 1875-ben adták ki, jelen tanulmány keretei között kizárólag azon szabályhelyekre térek ki, amelyek a tiszt és altiszt elhatárolás okán feltétlenül szükségesek. A vizsgálódást érdemes azzal kezdeni, hogy az eltérő rendfokozatú egyének esetében a fegyelmi jog tárgyi hatályának szabályozásában volt-e eltérés, vagyis abban, hogy miért volt elrendelhető magának a fegyelmi fenytő hatalomnak az alkalmazása. Erre azért érdemes kitérni, mivel világossá teheti, hogy a rendfokozat befolyásolta-e azt, hogy mely cselekmények esetében tartották elégségesnek a fegyelmi eljárás

rást, melyeket engedtek elterelni a büntető eljárás elől, illetve volt e különbség abban, hogy mely cselekmények esetén kellett fegyelmi büntetést kiszabni. Az 1875-ös fegyelmi szabályzat erre vonatkozó részei viszont egyértelműen fogalmaznak, és nem tesznek különbséget a rendfokozat között. E szabályok szerint bármilyen rendfokozatú egyén követett el olyan cselekményt, amellyel a szolgálati szabályokat megszegte, és nem büntetőeljárás hatálya alá tartozik, illetve katonai vagy közönséges vétségek esetében, ha annak büntetési tétele a három hónap szabadságvesztést nem haladta meg, akkor fegyelmi eljárást kellett elrendelni.^[24] A fegyelmi büntetés nevei között viszont már találunk eltérést, ugyanis a tisztok esetében a lefokozást csak katonai büntető bíróság mondhatta ki,^[25] míg altisztek esetében a fegyelmi szabályzat ezt is lehetővé tette, de ehhez a megintési jegyzőkönyvbe ennek tényét rögzíteni kellett.^[26] Emellett pedig külön fenytési nemként ismerte a szabályzat altiszt esetében a korlátozó fenytést, ami lényegében a takarodó utáni kimaradás lehetőségét vonta el az altiszttól 30 napra.^[27] A fegyelmi büntetések egyéb neveinek (megfeddés, fogság) a végrehajtásában jelentős különbségek voltak tapasztalhatóak. A tisztek esetében a megfeddés egyszerű esetben kihallgatás alkalmával vagy írásban történhetett, illetve szigorú esetben a felettes vagy egyenrangú tisztek titkos közlése mellett.^[28] Míg altiszteknél a szigorú megfeddés az alosztály valamennyi tisztjének, valamint magasabb rendfokozatú altisztjeinek jelenlétében történt.^[29] A fogság lehetséges tartamában nem volt különbség: egyöntetűen 30 napra rendelheték el, azonban a végrehajtás módja eltérő volt: tiszt esetében a fogság állomás- vagy szobafogság volt, altiszt esetében szoba-, illetve egyszerű fogság volt kiszabható. A szabályzatból látható, hogy sem tiszttel, sem altiszttel szemben nem volt megengedett – szemben a legénységi állománnyal – súlyosított, szigorú vagy magánfogság elrendelése.^[30] A fenytés kiszabásának a joga a szolgálati szabályzat szerint a tisztek körében nem a rendfokozathoz, hanem hivatalos működéshez volt rendelve, vagyis azokhoz, akiknek a fegyelem fenntartása a szolgálat folyamán felelősségként meg volt jelölve. Altisztek fegyelmi fenytést csak akkor rendelhetek el, ha különített osztag vagy szállítmány parancsnokaként jártak el, és ebben az esetben is maximum két napig terjedő fogsággal szankcionálhattak, de ezt is jelenteniük kellett az illető alosztag parancsnokának.^[31] A fenti szabályokon az 1931-es szolgálati szabályzat fenytő szabályzati része

[24] Szolgálati szabályzat (1875), 86. §.

[25] Ettől eltértek a második világháború után egy rövid időszakban, és rendeleti úton történő lefokozással a katonai büntetőjog egyes garanciális elemeit kapcsolták ki. Lásd: Kelemen, 2015, 25-56.

[26] Szolgálati szabályzat (1875), 87. § B) 4 pont.

[27] Szolgálati szabályzat (1875), 87. § B) 2. pont.

[28] Szolgálati szabályzat (1875), 87. § A) 1. pont.

[29] Szolgálati szabályzat (1875), 87. § B) 1. pont.

[30] Szolgálati szabályzat (1875), 87. § C) 3. pont.

[31] Szolgálati szabályzat (1875), 88. §.

nem változtatott.^[32] Ezen szabályok legtöbbször indokolható az eltérés tiszt, altiszt és legénységi állomány között, főként azon esetekben, amikor a tiszti, altiszti tekintély fenntartását szolgálják a különbségek. Emellett viszont nehezen indokolható, hogy altiszt büntetőeljárásnál túl is lefokozható volt, ebben a körben is fenn kellett volna tartani a bírósági eljárás szükségességét.

A vizsgálódás következő szintjét a katonai büntető anyagi normák jelentik. Az 1855-ös császári nyílt parancssal hatályba léptetett osztrák katonai büntetőtörvénykönyv merőben eltérő rendszert alkalmazott, mint az 1930-as magyar katonai büntetőtörvénykönyv. Az előbbi ugyanis számos helyen nevesíti az altiszteket, de ennek ellenére a tisztekkel azonos módon és azonos bűncselekményi tényállásokat tudtak megvalósítani. A törvény megfogalmazása szerint az altiszttól lefelé viszont már külön tényállások vagy tényállási fordulatok fedezhetőek fel.^[33] Ezzel szemben az 1930-as Kbt. tartalmazott egy, kizárólag a tisztekre vonatkozó beszámítást kizáró okot, az ún. tiszti fegyverhasználat esetét. Erre akkor kerülhetett sor, ha az egyenruhát viselő tiszt becsületét más jelenlétében, jogtalanul megtámadták, és a támadás folytatásának megakadályozása céljából azonnal – és célt másként el nem érhető módon – tiszti fegyverét használta, de a szükségesség határát nem léphette át.^[34] Schultheisz Emil e szakasz jelentőségét abban látta az általa jegyzett Kbt. kommentárjában, hogy az „alkalmas arra, hogy a tiszti tekintélyt szilárdítsa és megőrizze... a fegyverhasználat és a jogos védelem tehát teljesen azonos jellegű jogintézmények, a fegyverhasználat is jogos védelem, mégpedig ennek egy önállóan szabályozott sajátos válfaja, alakzata.^[35] Ezzel az érveléssel már a törvény országyűlési vitája során sem értettek egyet, a magam részéről pedig oszton Vargyai Gyula és Farkas Ádám álláspontját, mely szerint e sajátos jogos védelmi helyzet esetében a tiszti fegyverhasználatnál a védendő érték és védelem mértéke nem állnak egymással arányban, ennek megfelelően a rendelkezés sokkal inkább ideológiai alapon került a szabályozásba, és csupán azzal lehet azt igazolni.^[36] A büntetési nemeknél az 1855-ös kódex az altisztek esetében még ismerte a testi fenyítést, emellett a tiszteket tisztségétől lehetett megfosztani büntetésként, míg az altiszteket lefokozással és kisebb zsoldosztályba sorolással lehetett sújtani.^[37] Az 1930-as Kbt. viszont már nem tett különbséget tiszt és altiszt lehetséges büntetése között.^[38] A büntetés végrehajtási módjánál viszont az érintett jogszabályok számos megkülönböztetéssel éltek a tisztek és az altisztek között. Az 1855-ös Okbtk. vétségek körében tiszt terhelteknél lehetővé tette, hogy házi fogságot alkalmazzanak,

[32] Szolgálati szabályzat (1931) 73-75. §.

[33] Az 1855. év január 15-én császári nyíltparancssal életbe léptetett katonai büntető törvény a büntetésekről és vétségekről (továbbiakban OKbt.).

[34] Kbt. 38. § 3.

[35] Schultheisz, 2018, 123-124.

[36] Vargyai, 1981; Farkas, 2015, 119.

[37] Okbtk. 30., 31-35. §.

[38] Kbt. III. fejezet.

és tilalmazta, hogy közös szobai fogságot hajtsanak végre.^[39] Az 1930-as Kbtk. a büntetés kitöltése után, ha a tiszt rendfokozatban maradt, akkor az egy évnél nem hosszabb szabadságvesztés esetében az elzárás súlyosbításával (bőjt, kemény fekvőhely, magánzárka) nem volt rövidíthető a büntetés, illetve munkára sem volt kötelezhető a tiszt, továbbá egy hónapnál rövidebb büntetés a lakásukon is végrehajtható volt.^[40] Utóbbi szabályok a továbbbszolgáló tisztek tekintélyének megóvását szolgálták. Mindamellett viszont e területen jelentős eltérések és kedvezmények nem érték a tiszteket az altisztekhez képest.

A katonai büntető alaki jog területén a bíróság szintjénél, a bíróság összetételénél és az eljárási garanciák körében érdemes vizsgálni. A nemzeti jogalkotás előtti időszakban a szervi határozványok rendezték a katonai bíróságok szervezetét és azok hatáskörét. A három szervi határozvány lényegében kétszintű bírósági szervezetet állapított meg, így fel sem merülhetett az ilyen típusú ügymegosztás, hiszen a központi bíróság tisztán fellebbviteli fórum volt.^[41] Az 1912-es katonai bűnvádi perrendtartás háromfokú szervezetet hozott létre. A hatáskör megosztás a bűncselekmény súlyához igazodott, a dandárbíróságok enyhébb vétségek, míg a hadosztálybíróságok vétségek és büntettek elkövetésekor járt el.^[42] Garanciális szabályok vizsgálata során megállapítható, hogy az osztrák alapokon nyugvó szabályozás tisztán inkvizitórius eljárásként rendezte a katonai büntetőeljárást, és ennek megfelelően szinte semmilyen modern perjogi garanciát nem tartalmazott, így eltérések sem voltak megfigyelhetők rendfokozat mentén. Az 1912-es Kbp., modern kódex révén, számos garanciális szabályt magába foglalt (bíró és bíróság kizárása, védő közreműködése, a törvényes bíróhoz való jog, tárgyalás nyilvánossága stb.), de különbséget nem tett a terheltek között e területeken sem. Az eljáró bírósági tanácsok összetételében figyelhető meg különbség mindkét időszak szabályanyagában. A szervi határozványok és a Kbp. végrehajtási rendelete is igazodott az eljáró bírósági tanács összeállítására a terheltektől magasabb rendfokozatúhoz, és elvárta, hogy alacsonyabb rendfokozatú ne ítélkezhesen magasabb rendfokozatú felett. Ezt indokolja az eljáró bíró pártatlanságának követelménye is. A Kbp. annyiban is továbbment, hogy dandárbíróság esetében egyáltalán nem volt eltérés, míg hadosztálybíróság esetében tisztí rendfokozat alatt nem is engedett ülnöki részvételt, ezzel kieszközölve a határozványok hiányosságát, hogy altisztekkel szembeni eljárásban még legénységi állományba tartozó is lehetett ülnök.^[43]

[39] Okbtk. 51-61. §.

[40] Kbtk. III. fejezet.

[41] Szervi határozványok 1875, 1894, 1911.

[42] Kbp. III. fejezet.

[43] Kelemen, 2017a, 111-132.

III. KONKLÚZIÓ

A katonai büntetőjogi szabályok több helyen tartalmaztak eltéréseket tisztekre és altisztekre vonatkozóan. Ezek legtöbbje abszolút igazolható a tisztek és altisztek közötti, a hierarchiában betöltött szerepükből adódó különbségekkel, így például az eljáró bíróság összetételének rendfokozathoz igazítása, vagy a fegyelmi eljárásban a megfeddés eltérő közegben történő végrehajtása. Hiszen ezek a szabályok egyfelől védték a tiszteket a beosztott állomány előtti felelősségrevonástól, másfelől az alantas állomány általi megítéltetéstől. Emellett azonban találkozhattunk olyan szabályokkal, amely a fenti körülményekkel nem indokolhatóak, így az Okbtk. eltérő büntetési nemei, mint a testi fenyegetés vagy különböző büntető tényállások meghatározása. Ezeket a későbbi 1930-as Kbtk. orvosolta, azonban az általa bevezetett ún. tisztí fegyverhasználat joga, mint kvázi jogos védelem egy erősen megkérdőjelezhető büntethetőségi akadályt vezetett be.

Mindezek mellett megállapítható, hogy a modern katonai büntetőjogi szabályok – kivéve a tisztí fegyverhasználat jogát – a jogviszony sajátosságaihoz mértent eltörölték a korábbi szabályozások azon tisztí és altisztí megkülönböztetéseit, amelyek a katonai karakterű szervek hierarchikus viszonyával nem voltak igazolhatóak.

IRODALOM

- Balogh Arnold (1902): A francia katonai igazságszolgáltatás reformja. In: *Jogtudományi Közöny.* 1902/48. sz.
- Farkas Ádám – Kelemen Roland (2016): A magyar katonai büntetőjog a 19. század második felétől az 1912-es nemzeti jogalkotásig. In: *Szakmai Szemle.* 2016/1. sz.
- Farkas Ádám (2011): A katonai bűncselekmények dualizmus kori törvényi szabályozásának áttekintése. In: *Diskurzus.* 2011/2. sz.
- Farkas Ádám (2012): A katonai büntetőjog és igazságszolgáltatás helye szerepe és létjogosultsága az állam és a társadalom rendszereiben. In: *Hadtudomány.* 2012/elektronikus sz.
- Farkas Ádám (2014a): A magyar honvéd-katonai büntető jogalkotás 1867 és 1945 közötti természetrajzának vázlata. In: *MTA Law Working Papers.* 2014/38. sz.
- Farkas Ádám (2014b): Árnyékból a fénybe: Adalékok a magyar honvéd-katonai büntető jogalkotás 1867 és 1945 közötti természetrajzához. In: Farkas Ádám (szerk.): *Válogatás a modern magyar honvéd-katonai büntető jogtörténeti forrásaiból (1867-1945)* [1. kötet]. Batthyány Lajos Szakkollégium, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Budapest–Győr.
- Farkas Ádám (2014c): A haderő feletti parlamentáris hatalommegosztás eredeti modellje (1867-1914). In: *Jogtörténeti Szemle.* 2014/1. sz.
- Farkas Ádám (2014d): A dualizmus katonai büntetőjogi vitájának nyitánya. In: *Iustum Aequum Salutare.* 2014/4. sz.
- Farkas Ádám (2015): A nemzeti katonai büntető kodifikáció kiteljesedése: az 1930. évi II. törvénycikk. In: Farkas Ádám – Kelemen Roland (szerk.): *A polgári Magyarország katonai büntetőjogának és igazságszolgáltatásának történeti vázlata 1867-1944 – Tanulmányok a katonai jogtörténet köréből.* Batthyány Lajos Szakkollégium, Győr.

- Hautzinger Zoltán (2007a): A magyar katonai büntető igazságszolgáltatás története. In: *Jogtudományi Közlöny*. 2007/6. sz.
- Hautzinger Zoltán (2007b): Az erdélyi fejedelemség jogösszefoglaló és jogfejlesztő hatása a magyar katonai büntető igazságszolgáltatás kodifikációjára. In: Bögöly Gyula – Hautzinger Zoltán (szerk.): *Az önálló katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma*. Kódex Nyomda Kft., Pécs.
- Hautzinger Zoltán (2008a): A katonai büntetőjog fogalma és forrásai. In: *Hadtudomány*. 2008/elektronikus sz.
- Hautzinger Zoltán (2008b): A katonai büntetőjog alapelvei. In: *Jogtudományi Közlöny*. 2008/10. sz.
- Hautzinger Zoltán (2010): *A katonai büntetőjogi rendszertana*. AndAnn, Pécs.
- Kelemen Roland (2015): Erőterek szorításában... A magyar katonai büntetőjog és igazságszolgáltatás a megtorló-számunkérő jogintézmények árnyékában (1945-1949). In: Farkas Ádám – Kelemen Roland (szerk.): *Válogatás a modern magyar honvéd-katonai büntető joghistória forrásaiból (1945-1949)*. 1. kötet. Széchenyi István Egyetem Batthyány Lajos Szakkollégium, Győr.
- Kelemen Roland (2017a): *A katonai igazságszolgáltatás Magyarországon 1867-1949 – Egy elfelejtett jogterület a jogalkotás tükrében*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kelemen Roland (2017b): A katonai jog, a katonai büntetőjog helye a dualizmus kori magyar államban. In: Kis Norbert – Peres Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára: Studia sollemnia scientiarum politico-came-ralium*. Dialóg Campus Kiadó, Nordex Kft., Budapest.
- Kelemen Roland (2020): A katonai bíróságok hatásköréről szóló 1868-as törvényjavaslat előzményei és képviselőházi vitája – Korkép vagy kórkép? Egy elvetett törvényjavaslat margójára. In: Dernóczy-Polyák Adrienn (szerk.): *Kutatási jelentés 4*. Universitas-Győr Non-profit Kft., Győr.
- Kovács Tamás (1998): A katonai igazságszolgáltatás szervezeti és eljárásjogi megoldásaival kapcsolatos nemzetközi tapasztalatok. In: *Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok*. 1998, 35. kötet.
- Mezey Barna (2007): Az ónodi országgyűlésen elfogadott katonai szabályzatok jogtörténeti jelentősége. In: Bögöly Gyula – Hautzinger Zoltán (szerk.): *Az önálló katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma*. Kódex Nyomda Kft., Pécs.
- Pap Kálmán (1888): *A katonai büntető és fegyelmi fenyítőjog kézikönyve*. Grill Károly Bizománya, Budapest.
- Schultheisz Emil (2018): A katonai büntetőtörvény magyarázat. In: Fejes Erik (szerk.): *Schultheisz Emil katonai büntetőjogi értekezései*. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Budapest.
- Szekendi Gyöngyvér – Varga Zoltán (2020): A katonák jogállásának sajátosságai és fejlesztésének lehetséges irányai. In: *Katonai jogi és Hadijogi Szemle*. 2020/1. sz.
- Vargyai Gyula (1981): Fegyverhasználat kiváltsággként. In: *História*. 1981/4. sz.

KESERŰ BARNA ARNOLD*tanszékvezető egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Az Európai Unió védjegyjogi harmonizációjának fő állomásai

Fazekas Judit munkássága sokrétű, az EU-jogtól kezdve a nemzetközi magánjogon és a fogyasztóvédelmi jogon át a kötelmi jogig számos kérdést kutatott a pályája során. Jelen tanulmánnyal az ünnepelt munkásságának azon állomására reflektálok, amikor szakállamtikárként az Európai Unió jogharmonizációért, így többek között a védjegyirányelv átültetéséért felelt. Ezúton kívánok az ünnepeltnek boldog születésnapot!

ABSZTRAKT

Az Európai Unió védjegyjoga több évtizedes múltra tekint vissza. A jogharmonizáció kezdeti lépései 1959-ig nyúlnak vissza. Az első érdemi eredmény az 1988-ban elfogadott 89/104/EGK irányelv volt, amely első ízben harmonizálta az akkor 12 tagállamból álló Európai Közösségek védjegyjogát. A 2015-ben elfogadott 2015/2436 Európai Parlamenti és Tanácsi irányelv jelentős mértékben fokozta a tagállami jogharmonizációt, és mind anyagi jogi, mind pedig eljárásjogi értelemben is egymáshoz közelíti a tagállami védjegyrendszereket.

Kulcsszavak: Európai Unió ■ védjegyjog ■ jogharmonizáció ■ védjegyirányelv

I. BEVEZETÉS

Az Európai Unió legfontosabb célkitűzése – gazdasági értelemben – a belső piac megteremtése, ahol a személyek, az áruk, a szolgáltatások és a tőke szabadon áramolhat. Ennek a közös piacnak a záloga, hogy a szabad verseny jogi kereteinek megléte és a verseny funkcionális működése is biztosított legyen. Amellett, hogy az iparjogvédelmi jogok a territoriális jellegük miatt a tagállamok közötti kereskedelem aka-

dályát is képezhetik, a szabad verseny egyik alappilléreként is tekinthetünk a védjegyre, amely jogi oltalmat biztosít a piaci verseny résztvevőinek a vállalat- és árujelzőik harmadik személyek általi jogellenes használatával szemben. A védjegyek legfőbb funkciója, hogy megkülönböztessék a jogosult áruít vagy szolgáltatásait mások áruítól és szolgáltatásaitól. Az ehhez társuló jogi monopólium pedig biztosítja, hogy a piaci versenyben ezeket a vállalat- és árujelzőket engedély nélkül más ne használhassa. Erre tekintettel a védjegy egy kiemelt fontosságú versenyesszűrő, amelynek fontosságát már az Európai Unió jogelődje, az Európai Gazdasági Közösség (a továbbiakban EGK) is felismerte.

Ez a felismerés az európai uniós védjegyjog fejlődését két párhuzamos vonalon indította el.^[1] Egyik oldalról ez EGK irányelvi szinten elkezdte harmonizálni a tagállami védjegyjogokat, azzal a céllal, hogy az egyébként is jelentős jogharmonizációt biztosító nemzetközi egyezmények keretrendszerén belül az EGK tagállamai körében még szorosabb összhang legyen a nemzeti védjegyjogokban. Másik oldalról az Európai Unió létrehozta a saját közösségi védjegyrendszerét, amely a nemzeti védjegyoltalmak mellett párhuzamosan létezik (koegzisztencia elve), és egységes védjegyoltalmat keletkeztet a jogosultak számára a teljes Európai Unió területén. Jelen tanulmány az első pillérnek, azaz az irányelvek útján történő jogharmonizációnak a főbb állomásait kívánja bemutatni.

II. A JOGHARMONIZÁCIÓHOZ VEZETŐ ÚT ÉS AZ I. VÉDJEGYIRÁNYELV

Az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó, 1957-ben elfogadott Római Szerződés (a továbbiakban EGK-Szerződés) fektette le a közös piac és a négy alapszabadság alapjait. Az EGK-Szerződés 36. cikke oldotta fel azt az ellentétet, amely szerint a szellemi tulajdonjogok, területiális jellegükből fakadóan akadályt képezhetik az áruk szabad áramlásának. A 36. cikk elismeri az áruk szabad mozgásának^[2] korlátjaként az ipari és kereskedelmi tulajdont (protection de la propriété industrielle et commerciale), amelyek nem képeznek hátrányos megkülönböztetést a tagállamok közötti kereskedelemben. Ez a rendelkezés önmagában csak a piactorzító hatások jogi elkendőzése, azonban de facto nem számolja fel a kereskedelem akadályait, így már az EGK létrehozásakor nyilvánvaló volt, hogy a területiális szellemi tulajdonjogok és a belső piac összehangolása érdekében valós megoldásokra van szükség. Ezért az EGK 1959-ben létrehozott egy munkacsoportot a közösségi védjegyoltalom rendszerének kidolgozására. A közösségi védjegyrendszer létrehozása nem volt politikai ellentétektől mentes, így a folyamat több évtizedet ölelt fel, míg sikerre vezetett. Ennek azonban előfeltétele volt, hogy a tagállami védjegyjogokat harmonizálják, ugyanis e nél-

[1] Introvigne, 1998, 42-1.

[2] Érdekeség, hogy ez csak az árukra vonatkozott, holott a szolgáltatások szabad áramlása esetén is akadályt képezhetnek a szellemi tulajdonjogok.

kül nem lett volna meg az a konszenzus, amely egye önálló közösségi védjegyrendszerhez szükséges lett volna.^[3]

A Bizottság 1980-ban hozta nyilvánosságra a nemzeti védjegyjogok közelítéséről szóló irányelv tervezetét, amelyet végül 1988. december 21-én a Tanács 89/104/EGK számon elfogadott (a továbbiakban I. védjegyirányelv).

A preambulumból jól kiolvashatóak az irányelvi jogharmonizáció szükségességét alátámasztó körülmények, és a szabályozási koncepció főbb irányai, amelyeket az alábbi pontokban foglalhatunk össze:

- a tagállami védjegyjogszabályok olyan eltéréseket mutattak, amelyek gátolhatták az áruk és a szolgáltatások szabad mozgását, és torzíthatták a közös piacon belüli versenyt,
- nem tűnt indokoltnak a tagállami jogszabályok teljes körű közelítése, elegendő volt csak a belső piac működését közvetlenül érintő kérdéseket harmonizálni,
- az eljárási kérdésekben meghagyták a tagállami önállóságot, így például azt, hogy a korábbi jogokat felszólalás alapján, vagy pedig hivatalból vizsgálják a védjegyhivatalok, szabadon határozhatták meg a tagállamok,
- az I. védjegyirányelv nem kívánta kizárni a védjegyjogon kívüli (pl. versenyjog, polgári jogi felelősségi kérdések, fogyasztóvédelem) jogszabályok védjegyekre történő alkalmazhatóságát,
- szükséges volt harmonizálni a védjegyek megszerzésének és megszűnésének feltételeit, így a lajstromozást kizáró okok rendszerét, valamint a törlési okokat,
- a tagállamok közötti kereskedelem akadályát képezheti, ha nem használt védjegyekre alapozva is lehetne jogot érvényesíteni, ezért szükséges a tényleges használat követelményét általános jelleggel bevezetni,
- a belső piac zavartalan működése és a jogbiztonság érdekében indokolt szabályozni a belenyugvás jogintézményét, amelyet védjegyjogi elévülésnek is tekinthetünk a később lajstromozott védjegyekkel szembeni törlési igények tárgyában.

Azt mondhatjuk, az I. védjegyirányelv az anyagi védjegyjog terén szinte minden lényeges aspektus vonatkozásában tartalmazott rendelkezéseket. A védjegy fogalmát a 2. cikk kellően tágan határozta meg, miszerint bármely megjelölés védjegyoltalomban részesülhet, amennyiben az grafikailag ábrázolható, és megkülönböztetőképességgel rendelkezik. Ez a kettős feltételrendszer még évtizedekig meghatározta az uniós védjegyjogot. Az I. védjegyirányelv több esetben tartalmaz kötelező és fakultatív előírásokat. Így például a 3. cikk (1) bekezdés az abszolút kizáró okok körében a)–h) pont között tartalmazza a kötelezően alkalmazandó kizáró okok listáját, míg a (2) bekezdés a)–d) pontja tartalmazza

[3] Gonda, 2004, oldalszám nélkül; Nooteboom, 2003, 21-2.

azon okokat, amelyek a tagállamok szabad belátása alapján képezhetnek kizáró okokat. A szerzett megkülönböztetőképességet a tagállamok kötelesek voltak elismerni. Ez a fajta kettős szabályozás a relatív kizáró okok esetében is megfigyelhető. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a kötelezően és a fakultatívan alkalmazandó kizáró okok listája taxatív, azaz a tagállami szabályozási autonómia kizárólag ezen felsorolások keretéig terjedhetett.

Az I. védjegyirányelv elfogadásakor az Európai Közösségek^[4] még csak 12 tagot számláltak, de az irányelv hatása túlmutatott e tagállamok körén. Az abban lefektetett szabályok érvényesültek az EK által kötött bilaterális egyezményekben (főként később az EU-hoz csatlakozó Kelet- és Közép Európai országokkal), valamint mintaként szolgáltak a TRIPS^[5] létrehozásához is, ugyanis meglehetősen nagy hasonlóság látható az I. védjegyirányelv és a TRIPS védjegyekre vonatkozó rendelkezései között.^[6]

Az I. védjegyirányelv átültetését az akkori tagállamoknak 1992. december 31-ig kellett elvégezniük, azonban ezt addig csupán három ország tette meg. Végül 1996-ra történt meg a valamennyi tagállamban történő átültetés.

III. A MAGYAR VÉDJEGYTÖRVÉNY VISZONYA AZ I. VÉDJEGYIRÁNYELVHEZ

A hazai szellemi tulajdoni tárgyú jogalkotásnak több nagy hulláma volt, amelyek egy-egy, jól körül határolható társadalmi, gazdasági és politikai környezetbe köthetők. Az első jogalkotási hullám a 19. század végére tehető, amikor is megszülettek az első szellemi tulajdon-jogi törvényeink, így többek között az 1890. évi II. törvénycikk a védjegyek oltalmáról. E kiegyezés korabeli törvényt követő védjegy törvényünk a szocializmus időszakában született meg, amely az 1969. évi IX. törvényként lépett hatályba, egy olyan korszakban, amely társadalmában, politikájában, ideológiájában és technikai fejlettségben messze állt a századfordulótól. A harmadik nagy jogalkotási hullámot pedig már a '90-es évek hozták magukkal, amikor is a szellemi tulajdon valamennyi területén új törvények születtek. Ezen időszak pedig tovább tagolható az Európai Unióhoz való viszonyunk alapján (Európai Megállapodás előtti időszak, Európai Megállapodás hatályba lépése és az uniós csatlakozás közötti időszak, az uniós csatlakozás kezdetétől jelenleg is tartó időszak).

[4] Az Európai Unió jogelődje, amely az Európai Atomenergia Közösségből, az Európai Szén-és Acélközösségből, valamint az Európai Gazdasági Közösségből állt. Az Európai Unió név 1993. november 1-től használatos, a Maastrichti Szerződés hatályba lépésével.

[5] Az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) keretében kialakított, a Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó Marrakesh-i Egyezmény 1. C. melléklete, a Szellemi Tulajdonjogok Kereskedelmi Vonatkozásairól szóló Megállapodás.

[6] Nooteboom, 2003, 21-3.

Ezt a harmadik lépcsőben megvalósuló folyamatot olyan tendenciák kísérték, mint az euroatlanti integráció, a rohamos technikai fejlődés és a digitalizáció, a nemzetközi jogfejlődés, a piacgazdaságra történő sikeres átmenet és az innováció alultámogatottsága.^[7]

A védjegy jog fejlődésében az Európai Megállapodás 1994. évi hatálybalépésétől a 2004-es EU-csatlakozásig terjedő, tíz esztendősi periódus volt különösen meghatározó. Ebben az időszakban Magyarország tíz jelentős szellemi tulajdoni tárgyú egyezményhez csatlakozott, amelyek közül kiemelendő a TRIPS,^[8] a Védjegy jogi Szerződés,^[9] valamint a Madridi Jegyzőkönyv.^[10]

A fent jelzett időszakban az I. védjegyirányelv már hatályban volt, és noha Magyarország ekkor még nem volt EU-tag, de az Európai Megállapodás hatálybalépésétől kezdve folyamatosan készült a tagságra a hazai jogrendszer és az EU jog közötti összhang megteremtésével. Ezért Magyarország az új védjegy törvény megalkotásakor – amely az 1997. évi XI. törvényként (a továbbiakban Vt.) lépett hatályba, s mind a mai napig hatályos – már figyelembe vette az I. védjegyirányelvet. Nem csak a kötelezően alkalmazandó rendelkezéseit kerültként átültetésre, hanem számos fakultatív közösségi előírást is implementált a jogalkotó, így például a kizáró okok körében a rosszhiszemű védjegybejelentés, a védjegyjogon kívüli jogszabályba ütközés mint kizáró ok, vagy éppen a jóhírű védjegyek fokozott védelme is ennek köszönhetően épült be a Vt.-be.^[11]

Annak ellenére, hogy a Vt. már az elfogadásakor is nagyrészt konform volt a közösségi joggal, az EU-csatlakozás előtt szükséges volt a jogharmonizáció utolsó lépéseit is megtenni. Ez az egyes iparjogvédelmi és szerzői jogi törvények módosításáról szóló 2003. évi CII. törvénnyel valósult meg, amely a szellemi tulajdon jogharmonizációs törvényének tekinthető. Ezzel egyrészt meg kellett teremteni a teljeskörű összhangot a közösségi védjegyrendszer és a hazai védjegyrendszer között, másrészt teret engedett annak is, hogy a Vt.-vel kapcsolatos, hat év alatt felhalmozódott tapasztalatokra reflektáljon a jogalkotó, és az időközben történő közösségi jogalkotást is figyelembe vegye.^[12]

Ennek köszönhetően került átültetésre az I. védjegyirányelvben szabályozott jogkimerülés intézménye, valamint talán a legnagyobb változást hozó felszólalási rendszer bevezetése, amely a paternalista szemlélet helyett a korábbi jogok védelmét piaci logika szerint valósítja meg. Figyelemmel arra, hogy a közösségi védjegyek drasztikus szaporodásának köszönhetően a korábbi akadályozó jogokra vonatkozó kutatás egyre nehezebb és időigényesebb lett volna, a praktikuság is amellettszól, hogy az állam a korábbi jogok védelmének terhére a piaci szereplőkre helyezze át.

[7] Tattay, 2012, 1.

[8] Az 1998. évi IX. törvény hirdette ki.

[9] Az 1999. évi LXXXII. törvény hirdette ki.

[10] Az 1999. évi LXXXIII. törvény hirdette ki.

[11] Fazekas – Jókúti, 2007, 47.

[12] Fazekas – Jókúti, 2007, 48.

IV. A II. VÉDJEGYIRÁNYELV SZEREPE

2006 decemberében terjesztette elő a Bizottság a védjegyekre vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről szóló irányelv javaslatát, amelyet 2008/95/EK irányelvként (a továbbiakban II. védjegyrányelv) fogadtak el. Ez azonban inkább technikai jellegű újítás, mintsem tartalmi. A közösségi joganyag világos és áttekinthető volta érdekében szükséges a többször módosított jogi aktusok kodifikációja. A Bizottság 1987. április 1-jén hozott COM(87) 868 PV. határozata szerint valamennyi jogi aktus kodifikációját legkésőbb a tizedik módosítást követően el kell végezni. Így a II. védjegyrányelv célja az I. védjegyrányelv egységes szerkezetű kodifikációja volt, amely teljes egészében megőrizte a kodifikált jogi aktusok tartalmát, és ennek megfelelően azokat csak egységbe foglalta a kodifikációhoz szükséges formai jellegű módosításokkal.

Így a II. védjegyrányelv tartalmát tekintve az I. védjegyrányelv módosításokkal kiegészített kodifikált változata, ezért érdemi újdonságot nem hozott az európai védjegyjogban.

V. UNIÓS VÉDJEGYJOGI REFORM, A III. VÉDJEGYIRÁNYELV

A közösségi védjegyjog reformjára irányuló törekvések 2008-ban kezdődtek. Az európai iparjogvédelmi stratégiáról szóló COM/2008/465 számú, 2008. július 16-án kibocsátott Bizottsági Közlemény többek között feladatként határozta meg a közösségi és a tagállami védjegyjogi rendszerek általános működésének értékelését. Ezt a feladatot a Max Planck Institute Szellemi Tulajdoni és Versenyjogi Intézete végezte el, amely 2011. február 15-én tette közzé a „Study on the Overall Functioning of the European Trade Mark System” című tanulmányát.^[13]

A Bizottság a tanulmány alapján, 2013-ban fogalmazta meg jogalkotási terveit a közösségi védjegyrendszer jövőjét illetően, amely mind a védjegyrányelv módosítását, mind pedig a közösségi védjegyrendelet módosítását magában foglalta. A jogalkotási folyamat mindkét esetben eredményesen zárult, és így született meg a védjegyekre vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről szóló 2015/2436 Európai Parlamenti és Tanácsi (EU) irányelv (a továbbiakban III. védjegyrányelv), valamint a közösségi védjegyről szóló 207/2009/EK tanácsi rendelet és a közösségi védjegyről szóló 40/94EK tanácsi rendelet végrehajtásáról szóló 2868/95/EK bizottsági rendelet módosításáról, valamint a Belső Piaci Harmonizációs Hivatalnak (védjegyek és formatervezési minták) fizetendő díjakról szóló 2869/95/EK bizottsági rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló 2015/2424 Európai Parlamenti és Tanácsi rendelet.

[13] Max Planck Institute for Intellectual Property and Competition Law: Study on the Overall Functioning of the European Trade Mark System, 2011.

A III. védjegyirányelv átültetését 2019. január 14-ig kellett végrehajtaniuk a tagállamoknak (a 45. cikk kivételével, amely esetében 2023. január 14. a határidő. E cikk szabályainak Magyarország már korábban is megfelelt). A 7. preambulumbekezdés külön kiemeli, hogy a közösségi védjegyrendszer átfogó vizsgálata során megállapítást nyert, hogy a már több évtizedes jogharmonizáció ellenére továbbra is vannak olyan területek, amelyeken a versenyképesség és a növekedés tekintetében pozitív hatást lehetne elérni a további harmonizációval. Éppen ezért a 8. preambulumbekezdés megfogalmazza azt a harmonizációs célkitűzést, miszerint a II. védjegyirányelv által megvalósított harmonizáció korlátozott terjedelmén túl kell lépni, és az akkor hatályos közösségi védjegyéről szóló 207/2009/EK rendelet szerinti közösségi védjegyekre vonatkozó anyagi jog egyéb aspektusaira is ki kell terjeszteni a jogszabályok közelítését.

A III. védjegyirányelv egyik legalapvetőbb újítása a védjeggel szemben támasztott feltételek megváltoztatásában rejlik. A 13. preambulumbekezdés a grafikai ábrázolás eddig köbe vésettnek vélt követelményét illetően az alábbi tartalmazza: „A védjegyek lajstromozási rendszere számára kitűzött célok, azaz a jogbiztonság és a gondos ügyintézés megvalósítása érdekében egyúttal alapvető fontosságú megkövetelni, hogy a megjelölés egyértelműen, pontosan, önmagában teljesen, könnyen hozzáférhetően, érthetően, tartósan és objektíven ábrázolható legyen. Ennek megfelelően lehetővé kell tenni a megjelöléseknek a széles körben elérhető technológia alkalmazásával – azaz nem szükségszerűen grafikai ábrázolással – történő, bármely alkalmas megjelenési formában való ábrázolását –, feltéve, hogy az megfelelően biztosítja a fenti cél megvalósulását.” Ezzel lényegében a grafikai ábrázolhatóságot az Európai Unió Bírósága által a C/273-00. számú, Sieckmann-ügyben meghatározott követelmények váltják fel.

Ezzel összhangban a 3. cikk a védjegyoltalomban részesíthető megjelölésekkel szemben két követelményt támaszt: egyrészt megkülönböztetőképességgel kell bírnia, másrészt a lajstrombeli ábrázolása biztosítsa a hatóságok és a nyilvánosság számára az oltalom tárgyának egyértelmű és pontos meghatározását. A grafikai ábrázolás követelményének elhagyása a Max Planck Institute tanulmányára vezethető vissza, ahol megállapításra került, hogy a grafikai ábrázolás követelménye elavult, és gátat szab az új típusú megjelölések oltalmazásának. Ennek megszüntetése elvileg teret enged a nem látás útján érzékelhető megjelölések számára is (pl. illat- és ízmegjelölések), ugyanakkor gyakorlati nehézséget is jelenthet az ilyen megjelölések megkülönböztetőképességének az értékelése. Az egyértelmű, pontos és tartós ábrázolhatóság is kérdéses lehet ezen védjegytypusok esetében, hiszen jelenleg nem igazán képzelhető el olyan technikai eszköz, amely biztosíthatná pl. egy illatvédjegy tárgyának megismerését az online lajstromon keresztül.^[14]

A III. védjegyirányelv jelentős átstrukturálást hozott a feltételen kizáró okok körében, így önálló pontba szedve megjelentek a borral kapcsolatos hagyomá-

[14] Szalai, 2017, 352. 2

nyos kifejezések oltalmát biztosító, valamint a hagyományos különleges termékek oltalmát biztosító uniós jogszabályok alapján védjegyoltalomból kizárt megjelölések mint kizáró okok. Ezek ugyan új kizárásokat nem vezetnek be, hanem a védjegyjogi szabályozást teszik áttekinthetőbbé és teljessé azzal, hogy a kizáró okok listája taxatívává válik. Nincs bennük nemzeti jogokra történő utalás, mivel ezen megnevezések oltalmára nézve kizárólag uniós jogi rezsimek léteznek. Ezzel együtt, a növényfajta nevével történő ütközés a korábbi szabályozáshoz képest relatív kizáró okból abszolút kizáró okká vált, azaz a tagállami hivatalok ezeket hivatalból kötelesek figyelembe venni.

A fenti, alapvető kérdéseken túl a III. védjegyírányelv számos részletszabály tekintetében – mind anyagi jogi, mint eljárásjogi értelemben – hozott újításokat, pontosításokat. Terjedelmi okokból ezen kérdések bemutatása nem lehetséges, de összességként megállapítható, az uniós védjegyreform az EU tagállamok alapvető védjegyjogi szabályainak további konvergenciáját valósítja meg azzal, hogy eddig nem szabályozott anyagi jogi tárgyköröket is bevont a harmonizációba, az eljárásjogi szabályozás pedig teljesen új elemként jelent meg az uniós védjegyjogban, amelyet korábban szándékosan nem is kívánt szabályozni az EU. Így a védjegyoltalom terjedelmét, valamint az Európai Unió Bíróságának C-307/10. számú IP Translator ügyben^[15] hozott ítéletében foglaltakat figyelembe az árujegyzék meghatározását illetően is új szabályokat vezetett be a III. védjegyírányelv. Ezen módosításokat hazánk az egyes iparjogvédelmi törvények módosításáról szóló 2018. évi LXVII. törvénnyel ültette át, amely 2019. január 1-jén lépett hatályba.

IRODALOM

- Fazekas Judit – Jókúti András (2007): A 10 éves védjegy törvény és a jogharmonizáció. In: *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*. 2007/5. sz.
- Gonda Imre (2004): A közösségi és a tagállami védjegy jog kapcsolata az Európai Unióban. In: *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*. 2004/2. sz., oldalszám nélkül. (Elérhető: <https://www.sztnh.gov.hu/hu/kiadv/ipsz/200404/01-gonda.html>. Letöltés ideje: 2022.10.31.).
- Introvigne, Massimo (1998): Implementation of the EC Trademark Directive in Member States: A Look at the New Laws. In: *International Intellectual Property Law & Policy*. Vol. 2/1998.
- Keserű Barna Arnold – Szalai Péter (2013): Árujegyzék és jogbiztonság, avagy a védjegyek osztályozásának dilemmái. In: Szoboszlai-Kiss Katalin – Deli Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Max Planck Institute for Intellectual Property and Competition Law: Study on the Overall Functioning of the European Trade Mark System, 2011. (Elérhető: https://www.ip.mpg.de/fileadmin/IP/pdf2/mpi_final_report_with_synopsis.pdf. Letöltés ideje: 2022.10.31.).
- Nooteboom, Erik (2003): The EC Trademark Directive: The View of the European Commission. In: *International Intellectual Property Law & Policy*. Vol. 5/2003.

[15] Lásd Keserű – Szalai, 2013, 276-279.

- Szalai Péter (2017): A védjegy fogalmának változása az Európai Unióban. In: *Acta Universitatis Sapientiae: Legal Studies*. Vol 6., Issue 2.
- Tattay Levente (2012): Az EU jogharmonizáció hatása Magyarországon a szellemi alkotások újraszabályozására (1990-2012). In: *Európai Jog*. 2012/6. sz.

JOGFORRÁSOK

- A Tanács első irányelve (1988. december 21.) a védjegyekre vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről (89/104/EGK).
- Az Európai Parlament és a Tanács 2008/95/EK irányelve (2008. október 22.) a védjegyekre vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/2436 irányelve (2015. december 16.) a védjegyekre vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről.
- Az európai iparjogvédelmi stratégiáról szóló COM/2008/465 számú, 2008. július 16-án kibocsátott Bizottsági Közlemény.
- Európai Unió Bírósága által a C/273-00. számú, Sieckmann-ügyben hozott ítélete.
- Európai Unió Bíróságának C-307/10. számú IP Translator ügyben hozott ítélete.
- Az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) keretében kialakított, a Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó Marrakesh-i Egyezmény 1. C. melléklete, a Szellemi Tulajdonjogok Kereskedelmi Vonatkozásairól szóló Megállapodás.
- Egyes iparjogvédelmi törvények módosításáról szóló 2018. évi LXVII. törvény.
- Egyes iparjogvédelmi és szerzői jogi törvények módosításáról szóló 2003. évi CII. törvény.
- A védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény.

•
Lévayné Fazekas Judit és Varga Judit a Nemzeti Kiválósági Jogász ösztöndíjas hallgatókkal az Igazságügyi Minisztériumban, 2020-ban

KNAPP LÁSZLÓ

*egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

A lojális együttműködés megújult elve az Európai Unió külkapcsolataiban

ABSZTRAKT

A lojális együttműködés elve az Európai Unió belső viszonyai mellett irányadó annak külkapcsolatai vonatkozásában is, a tanulmány célja a Lisszaboni Szerződés által átstrukturált rendelkezések uniós nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt hatásának feltárása. A bevezetés utáni második rész a lojalitási klauzulák fejlődését mutatja be, és rávilágít arra, hogy jelenleg miért több ilyen princípiumot szabályoznak az alapszerződések. Az ezt követő két szerkezeti egység a lojalitási klauzuláknak a nemzetközi szerződések megkötésére, valamint a nemzetközi szervezetekben való részvétellel kifejtett hatását vizsgálja meg az Európai Bíróság kapcsolódó ítéleteinek elemzésével. A munka következtetések megfogalmazásával zárul.

Kulcsszavak: Európai Unió ■ EU nemzetközi kapcsolatai ■ lojális együttműködés elve
■ EU által kötött nemzetközi megállapodások
■ EU részvétele más nemzetközi szervezetekben

I. BEVEZETÉS

Lévayné Fazekas Judit szerteágazó tudományos munkásságának meghatározó részét képezi az Európai Unió jogának kutatása, amely magánjogi és közjogi vetületei vonatkozásában egyaránt maradandót alkotott. Jelen sorok írója még hallgatóként találkozott színvonalas közleményeivel, majd a győri kar oktatójaként személyesen is megismerhette professzor asszony inspiráló tudományos attitűdjét, amellyel az állandóan változó jog aktuális kérdéseit vizsgálja. A szerző ezúton is köszönetét fejezi ki azért a támogatásért és segítségért, amellyel az ünnepezt a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar dékánjaként a tudományos és szakmai előmeneteléhez hozzájárult.

Professzor asszony találóan az uniós jog hatékony érvényesülése zálogának nevezte a Lisszaboni Szerződés óta lojális együttműködés elveként meghatározott princípiumot, és rávilágított annak multifunkcionális jellegére, amely egyrészt abban ölt testet, hogy a Szerződésekből eredő feladatok végrehajtása céljából az említett együttműködési kötelezettség a tagállamok és az Unió intézményei, valamint az uniós intézmények, illetve a tagállamok egymás közötti viszonyaiban is irányadó.^[1] Az elv összetettsége azáltal is megmutatkozik, hogy nem kizárólag az EU belső működésével összefüggő jogalkotás és végrehajtás során szükséges érvényesülnie, hanem az Unió külkapcsolataiban is, a harmadik államokhoz és a nemzetközi szervezetekhez fűződő viszonyainak alakítása során. Jelen tanulmány arra keresi a választ, hogy a Reformszerződés által megújított elv miként formálta az integrációs szervezet nemzetközi kapcsolatait. E célból elsőként a kötelezettség fejlődéséről kaphat áttekintést az olvasó, majd azt vizsgálja meg a munka, hogy az elv hogyan alakította a nemzetközi közösség egyéb entitásaihoz fűződő uniós viszonyrendszer két meghatározó területét, a nemzetközi szerződések megkötését, illetve a nemzetközi szervezetekben való részvételt. Ahogy látható lesz, ez az elkülönítés viszonylagos, ugyanis a más nemzetközi szervezet keretében kialakított – vagy kialakítani tervezett – uniós álláspont nem ritkán közvetve a szervezet működésének alapjául szolgáló nemzetközi megállapodás módosítását szolgálja.

II. A LOJÁLITÁSI KLAUZULÁK GENEZISE

Habár a lojális együttműködés elve ilyen megnevezéssel a Lisszaboni Szerződés újítása, tartalmát tekintve e kötelezettség az integráció kezdete óta jelen van az alapszerződésekben. Már az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó szerződés rögzítette, hogy a tagállamoknak biztosítaniuk kell a közösségi intézmények döntéseiből eredő kötelezettségeik végrehajtását, elősegíteni a Közösség céljait, illetve tartózkodni a közös piac létevel összeférhetetlen intézkedések elfogadásától.^[2] A szabály alapelvi jellegét az is alátámasztotta, hogy a Szerződés általános rendelkezései között kapott helyet, és a tagállamok irányában megfogalmazott kötelezettségek által végsősoron az ekkor kialakított szupranacionális jogi-intézményi szerkezet fenntartásának biztosítékaként volt értékelhető. Az integráció mélyülésével összhangban a Római Szerződések általánosabb jellegű megfogalmazást alakítottak ki az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó szerződésben, ami azonos tartalommal került az Euratom-Szerződésbe is.^[3] E klauzulák a tagállamok tevéseire irányuló, pozitív kötelezettségeinek forrásaként már

[1] Fazekas, 2014, 135.

[2] ESZAK-Szerződés 86. cikk.

[3] EGK-Szerződés 5. cikk és Euratom-Szerződés 192. cikk.

a Szerződéseket is megnevezték az intézményi aktusok mellett, illetve előírták, hogy ezek alapján a tagállamok „általános vagy különös intézkedéseket” kötelesek megtenni. Elősegíteni immár a Közösségek feladatait volt szükséges, illetve negatív tartalmú kötelezettségként tartózkodniuk általában a Szerződések célkitűzéseinek megvalósítását veszélyeztető intézkedésektől kellett.^[4]

A Maastrichti Szerződés révén az EK-Szerződésbe változatlan tartalommal került a közösségi hűség elveként emlegetett klauzula,^[5] illetve lényeges újdonságként az ekkor létrehozott közös kül- és biztonságpolitikára vonatkozó rendelkezések közé is beillesztettek egy hasonló tartalmú szabályt.^[6] Az ún. lojalitási és kölcsönös szolidaritási elv olyan erőteljesebb megfogalmazásokat tartalmaz, hogy a tagállamok „tevékenyen és fenntartások nélkül” támogatják az érintett szakpolitikát, illetve nem pusztán az Unió érdekeivel ellentétes cselekvésektől szükséges tartózkodniuk, hanem azoktól is, amelyek ronthatják „az Unió mint kohéziós erő eredményességét a nemzetközi kapcsolatokban”. A tagállamok kötelezettségét hangsúlyozó megfogalmazás mögött egy hatékony kül- és biztonságpolitika kialakításának igénye húzódik meg, ezt azonban ellensúlyozza a tagállamoknak a jelenlegi alapszerződésekhez csatolt 13. és 14. jegyzőkönyvekből kiolvasható szándéka, amely szerint e szakpolitika nem érinti a külpolitikájukra vonatkozó hatásköreiket.^[7]

Az utolsó átfogó alapszerződési reform keretében a Lisszaboni Szerződés fontos módosításokat hajtott végre a közösségi hűség elvéről szóló rendelkezésen is, kialakítva az új EUSz. 4. cikk (3) bekezdést:

Az Unió és a tagállamok a lojális együttműködés elvének megfelelően kölcsönösen tiszteletben tartják és segítik egymást a Szerződésekből eredő feladatok végrehajtásában.

A tagállamok a Szerződésekből, illetve az Unió intézményeinek intézkedéseiből eredő kötelezettségek teljesítésének biztosítása érdekében megteszik a megfelelő általános vagy különös intézkedéseket.

A tagállamok segítik az Uniót feladatainak teljesítésében, és tartózkodnak minden olyan intézkedéstől, amely veszélyeztetheti az Unió célkitűzéseinek megvalósítását.

A fenti megfogalmazással a Reformszerződés egyrészt formálisan is „nevet adott” a rendelkezésnek, amelyre ezt követően a lojális együttműködés elveként lehetett hivatkozni. A szabály tartalmát tekintve is megújult, ugyanis a tagállamokat kötelező, a korábbiakkal lényegében megegyező szabályok mellett a rendelkezés elejére került mondat immár a kölcsönös tiszteletben tartás és segítség elvét írja elő az Unió részéről is, amely mögött az Európai Bíróság

[4] Osztovits, 2011, 36.

[5] EK-Szerződés 5.cikk, majd az Amszterdami Szerződés általi módosításokat követően EK-Szerződés 10. cikk.

[6] EU-Szerződés J.1. cikk (4) bekezdés, jelenleg EUSz. 24. cikk (3) bekezdés. A rendelkezés annyiban egészült ki, hogy a nem pusztán a Tanács, hanem a főképviselő feladatává is tette az elv tiszteletben tartásáról való gondoskodást.

[7] Van Elsuwege, 2019, 287-288.

azon korábbi következtetései húzódnak meg, hogy az integrációs szervezetek is együttműködési kötelezettség terheli a tagállamok irányában.^[8]

A fentiek mellett az együttműködés elvi szintű kötelezettsége horizontális jellegű viszonyok esetén is értelmezendő, két szinten is. Az egyik ilyen dimenzió, hogy az EUSz. 4. cikk (3) bekezdésében foglalt elv a tagállamok egymás közötti viszonyaiban is irányadó, amelyet az alapszerződések számos rendelkezése (például a vámügyi vagy az igazságügyi együttműködésről szóló szabályok), illetve például a kölcsönös elismerés széles körben alkalmazott elve is alátámaszt.^[9] A másik horizontális jellegű vetület, hogy az elv az uniós intézmények egymás közötti viszonyaira is alkalmazandó, amelynek háttere szintén megtalálható az Európai Bíróság kapcsolódó gyakorlatában. A testület értelmezése szerint az intézmények közötti hatáskörmegosztás, illetve az intézményi egyensúly elve azt jelenti, hogy az intézmények a többi intézmény hatásköreit tiszteletben tartva gyakorolhatják saját kompetenciáit,^[10] illetve nem foszthatják meg a többi intézményt a Szerződések által számukra biztosított előjogoktól.^[11] Annak ellenére, hogy az együttműködési kötelezettséget a Bíróság az intézmények közötti viszonyokra is irányadónak tekintette, a Lisszaboni Szerződés a rájuk vonatkozó általános rendelkezések közé is beillesztett egy ilyen tartalmú szabályt,^[12] előírva számukra az egymás közötti jóhiszemű és kölcsönös együttműködés kötelezettségét.^[13]

III. A LOJÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉS ELVE ÉS NEMZETKÖZI SZERZŐDÉSEK MEGKÖTÉSE

A lojális együttműködés elvének komplexitását mutatja, hogy az Európai Bíróság azt nem pusztán az Unió és a tagállamok belső viszonyai kapcsán alkalmazta, hanem megjelent a nemzetközi szerződések megkötésével összefüggő meghatározó döntésekben is. A beleértett külső hatáskörök tételét kimondó ERTA-ítélet kifejezetten utalt az EGK-Szerződés 5. cikkében foglalt közösségi hűség elvére,^[14] és az ebben szereplő tartózkodási kötelezettségből vezette le, hogy közösségi szabályok elfogadását követően a tagállamok nem vállalhatnak

[8] Fazekas, 2014, 125.

[9] Blanke, 2013, 236.

[10] 1990. május 22-i Európai Parlament kontra az Európai Közösségek Tanácsa ítélet, C-70/88, EU:C:1990:217, 22. pont.

[11] 1986. július 10-i Roger Wybot kontra Edgar Faure és társai ítélet, 149/85, EU:C:1986:310, 23. pont.

[12] Cremona, 2018, 23-24.

[13] EUSz. 13. cikk (2) bekezdés.

[14] Van Elsuwege, 2019, 288.

a közös intézmények keretein kívül olyan kötelezettségeket, amelyek „a fenti szabályokat érinthetik, vagy módosíthatják azok hatályát”.^[15]

A nemzetközi jogi környezet változását jelzi, hogy az ítéletet követő időszakban egyre több multilaterális egyezmény nyílt meg a „regionális gazdasági integrációs szervezetek” előtt,^[16] amely mögött elsődlegesen az Európai Közösségek egyre aktívabb nemzetközi szerepe húzódtott meg.^[17] Napjainkra számos olyan nemzetközi szerződésről beszélhetünk, amelynek az Európai Unió és a tagállamai is egyidejűleg részes fele, ami új kérdéseket vet fel a lojális együttműködés elvének tartalmát illetően. Ezen megállapodások közé tartozik a környezetben tartósan megmaradó szerves szennyező anyagokról szóló 2001. évi stockholmi egyezmény,^[18] amelynek célja az említett anyagok (Permanent Organic Pollutants, POPs) gyártásának, felhasználásának visszaszorítása. A POPs-ok felsorolását a Stockholmi Egyezmény mellékletei tartalmazzák, ahová bármely részes fél kezdeményezheti újabb vegyi anyag felvételét,^[19] ugyanakkor az Egyezmény azt is rögzíti, hogy a részes fél gazdasági szervezet és tagállamai nem jogosultak egyidejűleg gyakorolni az abból származó jogokat.^[20] A Bizottság kontra Svédország- eset előzményét az képezte, hogy az Európai Unió Tanácsának „Nemzetközi környezetvédelmi csoportjának” ülése keretében Svédország indítványozta a perfluor-oktán-szulfonát (PFOS) listára történő felkerülését, amelyre azt a választ kapta, hogy az említett anyag vonatkozásában az ellenőrző intézkedések kidolgozása folyamatban van, és miután az európai bizottsági javaslat megszületik, elindítják a felvételére vonatkozó eljárást.^[21] Nyolc nappal később Svédország egyoldalúan kezdeményezte a Stockholmi Egyezmény Titkárságánál a PFOS-nak az Egyezmény mellékletébe való felvételét. A PFOS korlátozására vonatkozó javaslat kidolgozását követően a Bizottság kérdőre vonta Svédországot, amely válaszában kifejtette, hogy mivel az egyoldalú kezdeményezése időpontjában még nem léteztek az érintett anyag korlátozására vonatkozó közös intézkedések, jogában állt ezt ilyen módon előterjeszteni.^[22]

[15] 1971. március 31-i Az Európai Közösségek Bizottsága kontra az Európai Közösségek Tanácsa ítélet, 22/70, EU:C:1971:32, 21-22. pontok.

[16] Az első ilyen a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló 1973. évi washingtoni egyezmény (CITES) volt. U.N.T.S. vol. 993, No. 14537, 243. Az egyezményhez az Európai Unió a Tanács (EU) 2015/451 határozattal (HL L 75., 2015.3.19., 1-3.) csatlakozott, Magyarországon a 2003. évi XXXII. törvény hirdette ki.

[17] Kuijper, 2010, 221-222.

[18] U.N.T.S. vol. 2256, No. 40214, 119. Az egyezmény Európai Közösség általi megkötését a 2006/507/EK tanácsi határozattal (HL L 209., 2006.7.31., 1-2.) hagyták jóvá, Magyarországon a 2008. évi V. törvény hirdette ki.

[19] Stockholmi Egyezmény, 8. cikk.

[20] Stockholmi Egyezmény, 25. cikk (2) bekezdés.

[21] 2010. április 20-i Európai Bizottság kontra Svéd Királyság ítélet, C-246/07, EU:C:2010:203, 38-39. pontok.

[22] 40., 46. pontok.

A kötelezettségzegési eljárás során a Bíróság a közösségi hűség elvét elemezve megállapította, hogy miután a Bizottság olyan javaslatot terjesztett a Tanács elé, amely „összehangolt közösségi akció” kiindulópontjául szolgálhatott, a tagállamokra cselekvési, vagy adott esetben tartózkodási kötelezettség hárul.^[23] Nem volt vitatott, hogy a svéd kezdeményezés benyújtásakor ez még nem történt meg, de a Bíróság továbbment, és megállapította, hogy e kötelezettség akkor is terheli a tagállamokat, ha „közös stratégia” már létezett a kérdés vonatkozásában. A Tanács „Nemzetközi környezetvédelmi csoportja” pedig a tárgyalt időszakban még egyértelműen elutasította a PFOS listára történt felvételét, amit a testület jegyzőkönyvei is megerősítettek.^[24] A Bíróság Svédország lépését a Tanácson belül kialakított közös stratégiától való elhatárolódásként értékelte, és megállapította, hogy az így kialakult helyzet veszélyeztetheti az Unió és tagállamai egységes képviselétének elvét, illetve gyengítheti az előbbi tárgyalóképeségét a Stockholmi Egyezményben részes többi szerződő féllel szemben.^[25]

A lojális együttműködés elvének horizontális vetületét, az intézmények egymás közötti viszonyaira irányadó jóhiszemű együttműködés elvét a Bíróság szintén egy sajátos nemzetközi szerződési kategória, az. ún. vegyes megállapodások vonatkozásában vizsgálta meg. A *Bizottság kontra Tanács*-ügy hátterét az Európai Közösség és tagállamai, illetve az Amerikai Egyesült Államok által 2007-ben megkötött légi közlekedési megállapodás adta,^[26] amelyhez Izland és Norvégia csatlakozni kívánt.^[27] Az erre irányuló alapszerződési rendelkezéseknek megfelelően a Bizottság kidolgozta a csatlakozási (és kiegészítő) megállapodás aláírásáról és ideiglenes alkalmazásáról szóló határozatra irányuló javaslatát, amelyben arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Tanács kizárólag jogosult a jogszabály elfogadására. Ennek ellenére a Tanács a 2011/708/EU határozatot ún. vegyes határozat formájában hozta meg,^[28] amely rajta kívül a tagállamok Tanács keretében üléselő kormányképviselőitől is származott.

Az EUSz. 13. cikk (2) bekezdése alapján a Bíróság leszögezte, hogy az intézmények akaratnyilvánítása a Szerződések által rögzített módon lehetséges, amelytől sem az intézmények, sem a tagállamok nem térhetnek el.^[29] A vegyes határozat elfogadása azért is problémásnak volt tekintendő, mert az ilyen tárgyú vegyes megállapodások esetén az Unió részéről a Tanács minősített többséggel dönt, azonban a tagállamok részéről konszenzus szükséges.^[30] A Bíróság az előzőek fényében emelte ki a jóhiszemű együttműködés elvéből eredő azon

[23] 74. pont.

[24] 76. és 89. pontok.

[25] 103-104. pontok.

[26] 2007/339/EK határozat, HL L 134., 2007.5.25., 1-41.

[27] 2015. április 28-i Európai Bizottság kontra az Európai Unió Tanácsa ítélet, C-28/12, EU:C:2015:282.

[28] HL L 283., 2011.10.29., 1-2.

[29] 42. pont.

[30] 52. pont.

kötelezettséget, hogy a vegyes megállapodások tárgyalása során a felek az őket megillető hatáskörök keretei között, a többi fél kompetenciáit tiszteletben tartva kötelesek eljárni,^[31] ami alapján végül megsemmisítette az érintett jogszabályt.

IV. A LOJÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉS ELVE ÉS NEMZETKÖZI SZERVEZETEKBEN VALÓ RÉSZVÉTEL

A nemzetközi szerződések megkötése mellett a lojális együttműködés elve lényeges szereppel bír a más nemzetközi szervezetekben való részvétel vonatkozásában is. Az esetek jelentős részében e két terület nem határolható el élesen egymástól, hiszen a szervezetek tevékenysége számos esetben nemzetközi megállapodások elfogadására vagy módosítására irányul, illetve – ahogy a Stockholmi Egyezmény esetén is látható volt – egyes multilaterális egyezmények működtetésére létrejött bizonyos szervezeti keret, így ezek már intézményszerű jogi rezsimeknek minősülnek. Az Európai Unió viszonylag kevés nemzetközi szervezetben rendelkezik tagsággal,^[32] aminek az az oka, hogy számos, tipikusan az európai integrációs szervezetek létrehozása előtt alapított szervezet kizárólag az államok számára teszi lehetővé a tagságot, és később sem nyitotta azt meg a regionális gazdasági integrációs szervezetek előtt.^[33] Az EU tagságának hiánya különösen akkor jelent problémát, ha a szervezet az Unió hatáskörébe eső tárgykor vonatkozásában fogad el határozatot, illetve dolgoz ki nemzetközi szerződést. A tagságot az államok számára fenntartó Nemzetközi Munkaügyi Szervezet egésze alatt kidolgozott egyik egyezményrel kapcsolatban mondta ki az Európai Bíróság, hogy ha az Unió önállóan nem tudja megkötni az érintett megállapodást, a lojális együttműködés elve alapján a hatásköreit az érdekében eljáró tagállamok közvetítésével tudja gyakorolni.^[34]

Az ilyen formában meghatározott tagállami szerepkör tartalmát értelmezte a Bíróság a *Bizottság kontra Görögország*-esetben,^[35] amely a kizárólag az államok számára nyitva álló Nemzetközi Tengerészeti Szervezeten (IMO) belüli tagállami mozgástérrel volt kapcsolatos. A jogvita előzményét az képezte, hogy az „Életbiztonság a tengeren” tárgyú, 1974. évi londoni egyezmény (ún. SOLAS-egyezmény)^[36] és az ezt kiegészítő hajók és kikötőlétesítmények védelmére vonatkozó nemzetközi szabályzat (ún. ISPS-szabályzat) által előírt követelmények ellenőr-

[31] 47. pont.

[32] Ilyen például a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) és az Energiaközösség (ECSEE).

[33] Ezáltal vált lehetővé az Európai Közösség tagsága az ENSZ Élelmészügyi és Mezőgazdasági Szervezetében (FAO) 1991-től.

[34] 1993. március 19-i vélemény, 2/91, EU:C:1993:106, 5. és 10. pontok.

[35] 2009. február 12-i Európai Közösségek Bizottsága kontra Görög Köztársaság ítélet, C-45/07, EU:C:2009:81.

[36] U.N.T.S. vol. 1184, No. 18961, 2. Magyarországon a 2001. évi XI. törvénnyel hirdették ki.

zésére Görögország egyoldalúan terjesztett elő javaslatot a szervezethez, arra hivatkozva, hogy a Közösség nem rendelkezett tagsággal az IMO-ban.^[37] Válaszában a Bíróság, az említett nemzetközi jogi eszközök nyomán elfogadott rendeletekre utalva, megállapította a kizárólagos közösségi hatáskört, ugyanakkor kifejtette, hogy ez nem akadály a tagállamok IMO-beli aktív részvételének, amennyiben a kérdés vonatkozásában már sor került közösségi álláspont kialakítására.^[38] Tekintettel arra, hogy ez ekkor még nem történt meg, Görögország nem terjeszthette volna elő az érintett javaslatát, mivel az ebből eredő tagállami kötelezettségvállalás sértheti a „Szerződés céljainak megvalósítása érdekében elfogadott közösségi szabályokat”. Az előbbiekhöz kapcsolódóan kizárt az olyan tagállami kezdeményezéseket, amelyek érinthetik az irányadó rendelet szabályait.^[39] E megállapítások arra engedtek következtetni, hogy az ítéletben a Bíróság az ún. ERTA-hatást kiterjesztette a nemzetközi szervezetek keretében elfogadható álláspontokra is.^[40]

Azonban a közös uniós álláspont kialakítása sem minden esetben akadályozza meg a tagállamokat abban, hogy kísérletet tegyenek az attól eltérő nézetük érvényesítésére egyes nemzetközi szervezetekben. Németország két ilyen tanácsi határozat elfogadását követően is megsemmisítés iránti keresetet nyújtott be a Bírósághoz. Az egyik eset a Nemzetközi Szőlészeti és Borászati Szervezettel (OIV) volt kapcsolatos,^[41] amely a tagállamai számára ajánlásokat dolgoz ki többek között a szőlőtermesztés feltételei, a borászati eljárások és a szőlő alapú termékek értékelési módszerei vonatkozásában. Az OIV napi-rendjén szereplő tárgykörökre tekintettel, az EUMSz. 218. cikk (9) bekezdése alapján a Tanács minősített többséggel határozatot fogadott el a képviselendő uniós álláspontról, habár Németország és néhány más tagállam a javaslat ellen szavazott.^[42] A megsemmisítés iránti eljárás során a német érvelés szerint az EUMSz. 218. cikk (9) bekezdése kizárólag az Unió által kötött megállapodások kapcsán alkalmazható, és az ezzel ellentétes értelmezés sértené a hatáskör-átruházás elvét, illetve az érintett tárgykör az EU és a tagállamok közötti megosztott hatáskörök csoportjába tartozik.^[43] A Bíróság nem állapított meg kizárólagos uniós hatáskört, de nem is hivatkozott kifejezetten a lojális együttműködés elvére,^[44] hanem arra utalt, hogy az érintett borpiacok szervezése „igen nagy mértékben szabályozott” uniós szinten, így a közös álláspont kialakításának nem képezi akadályát, hogy maga az EU nem részes fele az OIV-

[37] 30. pont.

[38] 28. pont.

[39] 30., 33. pontok.

[40] Cremona, 2009, idézi: Van Elsuwege, 2019, 288.

[41] 2014. október 7-i Német Szövetségi Köztársaság kontra Európai Unió Tanácsa ítélet, C-399/12, EU:C:2014:2258.

[42] 18. pont.

[43] 29., 33-34. pontok.

[44] Larik, 2018, 189-190.

ot létrehozó megállapodásnak, érdekei a „megállapodásban részes tagállamok közvetítésével” képviselendők.^[45]

A fenti értelmezést tovább szélesítette a Bíróság a nemzetközi vasúti fuvarozási egyezmény (COTIF)^[46] módosításával kapcsolatos ügyben,^[47] amely előzményeként Németország kezdeményezte a Nemzetközi Vasúti Fuvarozásügyi Államközi Szervezet (OTIF) előtt képviselendő uniós álláspontot rögzítő tanácsi határozat megsemmisítését. Az Unió néhány évvel az esetet megelőzően csatlakozott az OTIF-hoz, és a megállapodás rögzítette, hogy a kizárólagos hatáskörébe tartozó kérdésekben az EU, a megosztott hatáskörbe tartozó kérdésekben vagy az integrációs szervezet, vagy annak tagállamai szavaznak.^[48] Az eljárás során Németország arra hivatkozott, hogy a módosítás tárgyát képező, a közlekedésre vonatkozó szerződéseket szabályozó magánjog területe vonatkozásában az Unió még nem gyakorolta a belső hatásköreit, így nem rendelkezhet külső kompetenciákkal sem, ráadásul a tárgykör megosztott hatáskörbe tartozik, így az EU nem köthet nemzetközi megállapodást, ami a német álláspont szerint csak a kizárólagos hatáskörbe tartozó területek esetén lehetséges.^[49]

A Bíróság érvelésének új elemét az Unió célkitűzéseire történt utalás adta, ugyanis álláspontja szerint a fenti módosítás az EUMSZ. közlekedéspolitikával kapcsolatos célkitűzések eléréséhez szükséges, így az ERTA-ítélet következtéseit is rögzítő EUMSZ. 216. cikk (1) bekezdésében foglaltak alapján maga az integrációs szervezet köthet nemzetközi megállapodást.^[50] Továbbá, az eljárás során Németország nehezményezte, hogy a tanácsi határozat kapcsán nem volt elegendő ideje Bírósághoz fordulni, ami sérti a hatékony bírói jogvédelem elvét. Véleménye alapján mindez a lojális együttműködés elvébe ütközik, amely nem pusztán a tagállamok részéről teszi szükségessé az uniós jog érvényesülése céljából intézkedések megtételét, hanem az EU intézményeire is együttműködési kötelezettséget telepít az előbbieik irányába.^[51] Az eset körülményei alapján a Bíróság elutasította a német érvelést, és megállapította, hogy a határozat nyomán az OTIF ülésén képviselt uniós álláspont nem eredményezett a tagállam számára „visszafordíthatatlan joghatást”.^[52] Az előbbi ügyek kapcsán Peter Van Elswege mutatott rá a tagállamok mozgásterét korlátozó bírósági gyakorlatból eredő veszélyekre. A nemzetközi jogi felelősség szempontból problémás, hogy az uniós álláspont kialakításában olyan tagállamok is részt vehetnek, amelyek nem tagjai az érintett szervezetnek, másrészt középtávon magának az Uniónak az ott betöl-

[45] 51-52. pontok.

[46] U.N.T.S. vol. 1396, No. 23353, 2. Magyarországon az 1986. évi 2. törvényerejű rendelettel hirdették ki.

[47] 2017. december 5-i Németországi Szövetségi Köztársaság kontra Európai Unió Tanácsa ítélet, C-600/14, EU:C:2017:935.

[48] 10. pont.

[49] 37-38. pontok.

[50] 58., 60. pontok.

[51] 94-98. pontok.

[52] 103., 108. pontok.

tött szerepét is alááshatja, ha ennek kialakításáig a tagállamok nem fejezhetik ki véleményüket a tárgyalandó kérdések vonatkozásában.^[53]

Az intézmények közötti viszonyokra alkalmazandó jóhiszemű együttműködés elvét elemezte a Bíróság abban az esetben,^[54] amelyben a Tanács a Nemzetközi Tengerjogi Törvényszék (ITLOS) előtti, tanácsadó vélemény kiadása iránt indított eljárás során az Unió nevében megfogalmazott álláspontról szóló bizottsági határozat megsemmisítését kérte. Következtetései között a Bíróság szűkszavúan megállapította, hogy a határozat tartalma nem minősült az EUSz. 16. cikk (1) bekezdése alapján politikameghatározásnak, amelyről valóban a Tanács dönthet.^[55] Az intézmények egymás közötti jóhiszemű együttműködési kötelezettségével összefüggésben kiemelte, hogy ezt a rájuk ruházott jogkörök keretei között, az utóbbiakat nem módosítva gyakorolhatják a testületek.^[56] Elutasította a nemzetközi szervezetekben elfogadásra kerülő, joghatással bíró aktusok kapcsán tanácsai határozat meghozatalát előíró EUMSz. 218. cikk (9) bekezdésére történt utalást is, ugyanakkor kimondta, hogy az elv alapján a Bizottság egyeztetni köteles a Tanáccsal a nemzetközi bírói fórumok előtt képviselendő uniós álláspontról, amelynek a határozat meghozatalát megelőzően a testület eleget is tett.^[57]

V. KÖVETKEZTETÉSEK

A lojális együttműködés követelményének Európai Bíróság általi alkalmazása az Unió nemzetközi kapcsolataival összefüggő esetekben az elv több alapvető sajátosságára mutatott rá. Lényeges kiindulópont, hogy a többszereplős uniós külkapcsolatokban a Bíróság autonóm entitásként tekint az azt formáló intézményekre, illetve a tagállamokra. Ez nem pusztán azzal jár, hogy az előbbieket jogosultak az őket megillető hatáskörök gyakorlására, illetve kötelesek tiszteletben tartani a többiek kompetenciáit, hanem azt is jelenti, hogy a hatáskörök Szerződések által kialakított rendszerét a saját döntésük alapján nem alakíthatják, ami különösen a tagállamok és a Tanács nemzetközi kapcsolatokban betöltött szerepe kapcsán jelent lényeges korlátot. Emellett a bírósági gyakorlat nem pusztán az ERTA-ítéletben kimondott következtetéseket alkalmazza a lojális együttműködés elvével egyidejűleg, hanem az előbbi tételeinek lépésről lépésre történt alkalmazásával fokozatosan fejleszti a lojalitási elv tartalmát. Közös uniós álláspont kialakítása ennek megfelelően nem csupán olyan esetben lehetséges, amikor az adott tárgykört uniós belső normákkal már jelentős mértékben szabályozták, hanem ennek hiányában akkor is, ha az EU célkitűzéseinek

[53] Van Elsuwege, 2019, 296.

[54] 2015. október 6-i Európai Unió Tanácsa kontra Európai Bizottság ítélet, C-73/14, EU:C:2015:663.

[55] 75. pont. Lásd erről Koutrakos, 2019, 21.

[56] 84. pont.

[57] 86-87. pontok.

eléréséhez szükséges. A lojalitási elv ilyen irányú fejlesztése az Unió szerepének növelését, illetve egységes képviseletének elvét szolgálja, ami egyenesen következik a külkapcsolatokat a nemzeti alkotmányokhoz képest jóval részletesebben szabályozó alapszerződési rendelkezésekből,^[58] amelyek megfogalmazásával a tagállamok az Unió nemzetközi szerepvállalását kívánták megerősíteni.

IRODALOM

- Blanke, Hermann-Josef (2013): Article 4 [Treaty on the European Union] [The Relations Between the EU and the Member States]. In: Blanke, Hermann-Josef – Mangiameli, Stelio (eds.): *The Treaty on European Union (TEU): A Commentary*. Springer, Berlin, Heidelberg. DOI: <https://doi.org/10.1515/dvbl-2015-1710>.
- Cremona, Marise (2009): Extending the reach of the AER principle: Comment on Commission v Greece (C-45/07). In: *European Law Review*. Vol. 34/2009.
- Cremona, Marise (2018): Structural Principles and their Role in EU External Relations Law. In: Cremona, Marise (ed.): *Structural principles in EU external relations law*. Hart, Portland, Oregon. DOI: <https://doi.org/10.5040/9781782259985.ch-001>.
- De Witte, Bruno (2014): Too Much Constitutional Law in the European Union's Foreign Relations? In: Cremona, Marise – De Witte, Bruno (eds.): *EU Foreign Relations Law: Constitutional Fundamentals*. Hart, Oxford and Portland, Oregon. DOI: <https://doi.org/10.5040/9781472564412.ch-001>.
- Fazekas Judit (2014): A lojális együttműködés elve, avagy a tagállamok kötelezettségei az unió jog érvényesülésének szolgálatában. In: Fekete Balázs – Horváthy Balázs – Kreiszig Brigitta (szerk.): *A világ mi vagyunk... Liber Amicorum Imre Vörös*. HVG-ORAC, Budapest.
- Koutrakos, Panos (2019): Institutional Balance and Sincere Cooperation in Treaty-Making under EU Law. In: *International and Comparative Law Quarterly*. Vol. 68, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0020589318000350>.
- Kuijper, Pieter Jan (2010): International Responsibility for EU Mixed Agreements. In: Hillion, Christophe – Koutrakos, Panos (eds.): *Mixed Agreements Revisited: The EU and its Member States in the World*. Hart, Oxford and Portland, Oregon. DOI: <https://doi.org/10.5040/9781472565082.ch-010>.
- Larik, Joris (2018): Pars Pro Toto: The Member States' Obligations of Sincere Cooperation, Solidarity and Unity. In: Cremona, Marise (ed.): *Structural principles in EU external relations law*. Hart, Portland, Oregon. DOI: <https://doi.org/10.5040/9781782259985.ch-007>.
- Osztoivits András (2011): [Európai Unióról szóló szerződés] 4. cikk. In: Osztoivits András (szerk.): *Az Európai Unióról és az Európai Unió működéséről szóló szerződések magyarázata 1.: Az Európai Unióról szóló szerződések magyarázata*. Complex, Budapest.
- Van Elsuwege, Peter (2019): The Duty of Sincere Cooperation and Its Implications for Autonomous Member State Action in the Field of External Relations. In: Varju, Marton (ed.): *Between Compliance and Particularism: Member State Interests and European Union Law*. Springer, Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-05782-4_13.

[58] Lásd erről: De Witte, 2008, 10.

ÍTÉLETEK JEGYZÉKE

- 1971. március 31-i Az Európai Közösségek Bizottsága kontra az Európai Közösségek Tanácsa ítélet, 22/70, EU:C:1971:32.
- 1986. július 10-i Roger Wybot kontra Edgar Faure és társai ítélet, 149/85, EU:C:1986:310.
- 1990. május 22-i Európai Parlament kontra az Európai Közösségek Tanácsa ítélet, C-70/88, EU:C:1990:217.
- 1993. március 19-i vélemény, 2/91, EU:C:1993:106.
- 2009. február 12-i Európai Közösségek Bizottsága kontra Görög Köztársaság ítélet, C-45/07, EU:C:2009:81.
- 2010. április 20-i Európai Bizottság kontra Svéd Királyság ítélet, C-246/07, EU:C:2010:203.
- 2014. október 7-i Német Szövetségi Köztársaság kontra Európai Unió Tanácsa ítélet, C-399/12, EU:C:2014:2258.
- 2015. április 28-i Európai Bizottság kontra az Európai Unió Tanácsa ítélet, C-28/12, EU:C:2015:282.
- 2015. október 6-i Európai Unió Tanácsa kontra Európai Bizottság ítélet, C-73/14, EU:C:2015:663.
- 2017. december 5-i Németországi Szövetségi Köztársaság kontra Európai Unió Tanácsa ítélet, C-600/14, EU:C:2017:935.

KOVÁCS GÁBOR

*tanszékvezető egyetemi tanár**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

A felelősség tudománya és a tudomány felelőssége

ABSZTRAKT

Az igazságügyi orvostan már évszázadokkal ezelőtt is speciális természettudományos ismeretekkel segítette a helyes tényállás megállapítását és így az ítélethozatalt. A törvényszéki szakértők speciális tudása, különleges szakismerete és az alkalmazott módszerei az idők folyamán a saját tudományterületükből váltak önállóvá, és kialakították a felelősség tudományát, a forenzikus medicinát.

A tágan vett igazságszolgáltatás résztvevőitől – így a törvényszéki szakértőktől is – a magas szintű elméleti és gyakorlati tudás, és a részrehajlás nélküli megalapozott szakmai döntés mellett további elvárásként korán megjelent a szakértő pártatlanságának, erkölcsi fedhetetlenségének és politikai függetlenségének követelménye is. Könnyen belátható, hogy a szakértő politikai szerepvállalásának tilalma kiemelt ügyekben döntő jelentőségűvé válhat, hiszen a törvényszéki orvosszakértők közreműködése nélkül sajnos nem lennének feltárhatók olyan emberiség elleni bűncselekmények sem, amelyekben a politika és a politikuskos személyes szerepe nyilvánvaló (ruandai mészárlás, délszláv genocídium stb.).

Hasonló történt a katyni vérengzés vagy mészárlás (1942) esetében létrehozott nemzetközi orvosszakértői bizottság esetében is. A bizottság feltárta, hogy az elhunytakat (a mai álláspont szerint közel 22 ezer áldozatot) hogyan végezték ki, a holttesteket mikor hantolták el, a pontos datálással pedig egyértelműen a szovjetek felelőssége körvonalazódott, hiszen az orvosszakértők által megjelölt időszakban a terület szovjet megszállás alatt állt. A tömegsírok vizsgálatában a magyar Orsós Ferenc (1879–1962) orvosszakértő professzor is részt vett. A tényadatok és a szakértői megállapítások helyesek voltak, azonban a történeteket csak 1990-ben ismerte el az akkor felbomló Szovjetunió. Ebben az ügyben adott szakértői véleményéért Orsós Ferenc professzort 1945. évben vád alá helyezték,^[1] háborús főbűnösnek nyilvánították,^[2] mivel a „katyni ügyben adott hamis szakvéleménye a népek háború utáni békéjének megnehezítésére alkalmas volt”. A vád valótlanága 1990-ben nyilvánvalóvá vált, a büntetőeljárás azonban csak a 2012. évben szűnt meg. Jelen tanulmány az okokra, a tudomány és a tudós felelősségére keresi a választ.

Kulcsszavak: törvényszéki orvostan ■ szakértői bizonyítás ■ katyni mészárlás

[1] Budapesti Büntető Törvényszék 16936/1949.

[2] Magyar Országos Levéltár, Háborús bűnösök listája, 217. sorszám alatt.

I. TÖRTÉNETI HÁTTÉR

A német csapatok 1942-ben foglalták el Lengyelország keleti területét, ahol a helyi lakosság jelzése alapján elsőként Katynban, majd Mednoje-ban, később Harkov mellett tömegsírokra bukkantak. Az eltemetett holttestek számát akkor sok ezerre tették. (Mai adatok szerint 22 ezer fő.) A tömegsírok feltárása azonban csak 1943 februárjában kezdődött meg. Németország 1942. április 13. napján nyilvánosságra hozta a tömegsírok létezését.^[3] Válaszként a berlini rádió kommunikéjére, a moszkvai rádió (1943. április 15-én) és a moszkvai Pravda (1943. április 17.) közzétették a szovjet kormány hivatalos álláspontját, amely a németeket vádolta a szörnyű bűn elkövetésével.^[4] Az akkori felvetés szerint a tömegsírokban Lengyelország szovjet megszállása (kelet felől, 1939. szeptember 17.) során ellenálló lengyel katonák és civilek lehetnek. A szovjetek a lengyel tiszteket 1940. március 15-éig három különleges táborba vitték: Kozelszk, Osztaskov és Sztarobelszk területére. Az ide szállított 15 ezer fő titokzatos módon eltűnt, nem adott életjelet magáról. A tömegsírok hírére mindkét megszálló a másik terhére igyekezett beállítani a történeteket. Németország 1943-ban nemzetközi bizottságot hozott létre a kivizsgálásra. A katyni mészárlásra, amely több ízben állt a nemzetközi érdeklődés homlokterében, míg végül a Szovjetunió 1990-ben elismerte,^[5] hogy a második világháború idején, a SZK(b)P Központi Bizottságának Politikai Bizottsága 1940. március 5-én hozott döntését végrehajtva a jelenlegi állambiztonsági szervezet elődje, az NKVD oltotta ki lengyel tisztek ezreinek életét.^[6]

II. A NEMZETKÖZI ORVOSBIZOTTSÁG ÉS A MAGYAR RÉSZVÉTEL

A német vezetés a katyni erdőben feltárt sírok igazságügyi orvosi vizsgálatának irányítását Leonardo Conti birodalmi egészségügyi főnök felügyelete alá helyezte, míg e szakértői munkába több bizottságot is megkíséreltek bevonni, köztük a Lengyel Vöröskereszt és a Nemzetközi Vöröskereszt speciális orvosi bizottságát.^[7] A Nemzetközi Vöröskereszt által összeállított semleges bizottság azonban nem utazhatott ki a kihantolás helyszínére a Szovjetunió tiltakozása miatt. (A Nemzetközi Vöröskereszt alapszabályai szerint ugyanis a részvételhez az összes érintett fél beleegyezésére szükség lett volna.) Végül Leonardo Conti kért fel 12 főből álló bizottságot (Nemzetközi Orvosebizottság) a feladat ellátására. A Nemzetközi Orvosebizottság kizárólag a kor elismert és nagy szak-

[3] Kapronczay, 1990, 144-146.

[4] Zelazko, 2019.

[5] Kapronczay, 1990, 144.

[6] Vincze, 2014, 61.

[7] Kapronczay, 1990, 143.

mai presztízzsel rendelkező orvosszakértőiből állt, s ez (illetve sokuk közismert náciellenessége) szavatolta a munkájuk elfogulatlanságát. Ez kiemelt jelentőségű kérdés volt, mivel a Harmadik Birodalom propagandagépezete saját előnyére kívánta fordítani a borzalmas eseményeket, és ezt csak olyan bizottsági összetétellel érhetette el, amely a nemzetközi közvélemény számára kellő garanciát jelentett a hitelességhez.

Az orvosbizottság egyik legtekintélyesebb tagja a magyar Orsós Ferenc (1879-1962), a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem igazságügyi orvostani tanszékének professzora, az MTA tagja, nemzetközi hírű szakértő volt. A német kezdeményezésre felállított 12 fős Nemzetközi Orvosbizottság egyik meghatározó tagjaként, 1943. április 20-30. között dolgozott Katynban és a környéki Szmolenszkben. A korabeli magyar orvostársadalom életének vezető személyisége volt, akinek azonban később ismertetett negatív politikai nézetei és erkölcsileg mélyen elítélendő állásfoglalásait a szakmai nézeteinek hiteltelenítésére használták fel. Ezért szakmai tevékenységét indokolt elkülönítve vizsgálni. Mint szakembert hívták a bizottságba, és már előljáróban ki kell emelni, hogy a bizottság legfontosabb megállapításai nevéhez köthetők.

Orsós Ferenc eredeti családneve Spindl (sváb származású család), amelyet magyarosítással változtatott Orsósra. Orvosi tanulmányait Budapesten végezte, oklevelet 1903. december 24-én szerzett. 1905 és 1913 között Péccset és Kaposvárott működött kórházi kórboncnok főorvosként. 1913-ban a budapesti Orvoskaron magántanári habilitációt szerzett a kórbonctan tárgykörében. 1914-ben bevonult, és az orosz fronton harcolt. 1917-ben fogságba esett, és csak 1918-ban tért haza Szibériából. 1918-ban nevezték ki a frissen létesült debreceni Tisza István Tudományegyetem Kórbonctani Intézete élére, majd 1921-től párhuzamosan a Törvényszéki Orvostani Intézetet is vezette. Debreceni működése alatt egyszer volt rektor (1923/24), öt tanéven át (1919/20 - 1920/21, 1933/34 - 1935/36) pedig az Orvostudományi Kar dékánja. 1928. május 18-án az Akadémia levelező tagjává választotta. 1935-ben került Budapestre, hogy nyilvános rendes tanárként átvegye a nyugalomba vonuló Kenyeres Balázstól a Törvényszéki Orvostani Intézetet.^[8] 1939-ben vendégprofesszorként a bonni egyetemen oktatott. A kórbonctan és törvényszéki orvostan nemzetközi hírű művelőjeként jelentős eredményeket ért el a sérülések keletkezési mechanizmusa, a tüdő szövetszerkezete és annak kóros elváltozásai, valamint a magzatelhajtás bonctani jeleinek kutatásában. 1940. április 26-án az MTA rendes tagja lett. Sokrétű politikai és szakmapolitikai szerepvállalásából fontos kiemelni, hogy 1936-1944 között a magyar parlament felsőházának volt tagja, így részt vett az 1941. évi zsidótörvény felsőházi vitájában.^[9] 1936-1944 között a Magyar Orvosi Kamara elnöke. 1944 áprilisától a Magyar-Német Társaság igazgatótanácsi tagja, májustól az Antiholocaust Ifjúsági Tábor Nemzetvédelmi Akadémiájának elnöke volt. A Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének (MONE) országos elnökeként

[8] Sótonyi, 2009, 19.

[9] .Blasszauer, 1994, 459.

szélsőjobboldali nézetei, németbarátsága és közéleti szerepvállalása közismert volt. 1930-ban – elsőik között – a Corvin-koszorúval tüntették ki, 1944-ben megkapta az MTA „Nagyjutalmát”. Amatőr festőművészként is tevékenykedett, több önálló tárlata volt, többek között 1927-ben az Ernst Múzeumban, 1931-ben a Múcsarnokban. Sorsának további alakulásában végül a katyni tömegsírok orvosszakértői vizsgálatában való részvétele játszott döntő szerepet. Orsós ellen nem szélsőjobboldali nézetei, vagy antiszemita kijelentései miatt emeltek vádat a Magyar Népbíróság előtt, hanem: „A II. világháború idején részt vett a katyni tömegsírok feltárásában, mint a hitleri kormányzat által létrehozott nemzetközi orvosszakértői bizottság tagjai. Többek között ez ügyben adott hamis szakértői véleményéért háborús főbűnösnek nyilvánították.”^[10] A Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karán működő Igazoló Bizottság 1945. július 13. napján feljelentést tett a Népbíróságnál, mivel Orsós Ferenc „...Éveken keresztül hamis törvényszéki vélemények sorozatát adta le...az úgynevezett katyni tömegsírok feltárásánál hamis szakértői véleményt adott...”^[11] Szintén feljelentés alapján került fel Orsós Ferenc neve a háborús bűnösök listájára. Habár a háborús bűnösök 1945. február 16-án, Debrecenben összeállított listáján még nem szerepel, a nem sokkal később összeállított újabb listán, melyet orosz nyelvre fordítva a szovjet hatóságoknak is átadtak, azonban már szerepel Orsós Ferenc neve, mely a budapesti rendőr-főkapitányság bizalmi csoportjának 1945. augusztus 6-i jelentése alapján vélhetőleg a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezete közbenjárására került fel.^[12] Orsós a katyni munkájáról csak egyetlen esetben – visszaérkezése után (1943. május 4-én) – nyilatkozott: „...Az ott tapasztaltak részleteiről - ismételtelen - részletesen nem nyilatkozhatom sem szóban, sem írásban, mert a kérdésnek óriási nemzetközi jelentősége van, és minden szó, ami a kiadott jegyzőkönyvet kommentálná, könnyen félreértésekre, a tényállás elferdítésére adna alkalmat. A bizottság tagjai különben fogadalmat tettek, hogy a kérdésről külön tanulmányt nem írnak, nem vetnek papírra, mivel a megfogalmazott jegyzőkönyv egy orvosi kollégium közös véleménye.”^[13] Orsós 1944. december 6-án a németországi Halléba települt, majd a Mainzi Egyetem művészi anatómia tanáraként dolgozott 1955-ös nyugdíjazásáig. 1962. július 25. napján elhunyt, hamvait a mainzi egyetem parcellájában helyezték el.

A háború után többen, sokféle indokból ítélkeztek fölötte, részben jogosan, részben pedig alaptalanul. Petényi Géza 1945-ben az Orvosok lapja 1. számában^[14] írt cikket Orsósról, és rögtön nem is egy hamis szakvéleményt ró terhére: „Vették a fáradságot, amit egy hamis lelet megszerkesztése jelent, csak azért, hogy egy ártatlan embert tönkretegyenek.... így tehát a Katyn-i ügyben adott

[10] Kenyeres, 1969, 326.

[11] Budapesti Főváros Levéltára, Budapesti Büntető Törvényszék 16936/1949. ügyirata, illetve a Legfőbb Ügyészség 1277/2012. ügyirathoz mellékelt levéltári irat.

[12] Mester, 2015, 162.

[13] Kapronczay, 1990, 146.

[14] Petényi, 1945, 18-23.

szakvéleménye sem lehet más, csakis hamis” mert „Arra még nem volt eset, hogy valaki az egyik napon tévedésektől s hamisításoktól hemzsegő leletet adjon, a következő napon pedig helyes, tudományos szempontból kifogástalan.....előre lehet tudni, mennyire helytálló, az igazságnak mennyire megfelelő lehet az a lelet, amit Orsós dr. a németeknek szállított kívánságuk szerint.” Leopold Elemér, a bírói és ügyvédi vizsgálóbizottság tagja a fenti lap 7. számában, Petényi esetismertetését kommentálva, így summázza véleményét: „Mi jogászok, nem is vártunk mást Orsóstól, a dilettáns piktortól, a katyni tömegsírok szakértőjétől, aki még csak annyira sem volt tudományának bűvára, hogy érdekelte volna németországi utazásai alatt méltó kollégája, Mengele tanár halálkamrájának titka.”^[15] A Budapesti Népegészség 1946. május 28-án Orsós Ferenc ellen nyomozólévlé kibocsátását indítványozta, majd július 27-én elfogatóparancsot állított ki, végül pedig 1949. március 7-ére, a professzor távollétében, tárgyalást is kitűzött, melynek során konkrét ítélet nem született, de annyit megállapítottak, hogy a felelősségre vonáshoz mindenképpen ki kell adatni a professzort.^[16] Ismert volt, hogy Németországban tartózkodik, így 1946. február 12-én kezdeményezték kiadatását is, amely eredménytelen maradt. Egy évvel később, 1947. február 28-án a Belügyminisztérium a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság Közigazgatási Osztályát vezető Beljanov vezérőrnagyhoz fordult, hogy a háborús bűnösök (köztük Orsós Ferenc) kiadatásának érdekében járjon közbe a Szövetséges Ellenőrző Tanácsnál.^[17] Orsós professzor kiadatása végül nem járt sikerrel. Mainzban élete végéig az amerikaiak oltalma alatt állt, de még így is félt a szovjetek bosszújától, ezért csak évente egyszer látogathatta meg a Svédországban élő hozzátartozóit, és akkor is csak amerikai testőrök jelenlétében.^[18] Fontos kiemelni, hogy MTA-tagságát viszont kifejezetten politikai tevékenysége miatt vonták meg 1945-ben.^[19] Az MTA döntése kizárólag erkölcsi megalapozottságú volt, és semmi köze nem volt a katyni orvosszakértői tevékenységéhez. Az 1945. július 20-án született döntés indoklásában ugyanis a következő olvasható: „Orsós Ferenc dr. egyik szellemi vezére volt hazánkban a nemzeti-szocialista Németország csatlósainak; mint a MONE elnöke végzetes szerepet játszott a magyar orvos-társadalom egy részének kipusztításában. Ezáltal egyik okozója lett az országot ért történelmi katasztrófának.” Tagságának rehabilitációjára többször tettek kísérletet. Az MTA eddig természetesen mindannyiszor megtagadta tagságának helyreállítását, mivel azt nem szakmai, hanem politikai tevékenysége miatt vonták meg tőle.^[20]

Az MTA-hoz 1993-ban érkezett kérelemre az Akadémia Tudományetikai Bizottsága adott véleményt, amelyben rögzítették, hogy egyelőre nem ismeretes

[15] Leopold, 1945, 417.

[16] Budapesti Büntető Törvényszék 16936/1949. ügyiratok.

[17] Mester, 2015, 163.

[18] Engelmayer, 2014.

[19] Vizi, 1994, 328.

[20] Vizi, 1994, 329.

olyan körülmény, adat, amely indokoltá tenné a dr. Orsós Ferenc kizárását kimondó határozat hatálytalanítását: „Nem találtunk olyan indokot, amely megalapozhatná a korábban erkölcsi meggyőződésből, lelkiismereti alapon hozott döntés felülbírlását.” Ezért a TeB nem javasolja Orsós professzor akadémiai rehabilitálását. Kapronczay Károly orvostörténész álláspontja szerint „Negatív politikai nézeteit és állásfoglalásait szigorúan el kell különíteni szakmai tudásától, mivel mindkettőt más-más mércével kell megítélni. Orsós komoly szakember volt, orvosi tudását csak a politikával erősen átítatott utókor vonta kétségbe.”^[21]

III. A NEMZETKÖZI ORVOSBIZOTTSÁG^[22] JELENTÉSE

A Németország által létrehozott Nemzetközi Orvosebizottság összefoglaló véleményét 1943. április 30. napján terjesztette elő, annak szövegét pontos leírattól ismerjük.^[23] A jelentésben a Szmolenszk melletti katyni erdőben található tömegsírok vizsgálatának eredményét rögzítették. A Bizottság az európai (zömében németbarát országok) igazságügyi orvostani tanszékeinek vezető képviselőiből állt,^[24] annak munkáját Dr. Bucholtz, a Breslauer Egyetem igazságügyi orvostan professzora vezette. (Számos forrás Orsós professzort jelöli meg vezetőként, azonban a bizottsági dokumentum szerint egyértelműen Bucholtz vezette a munkát. Kétségtelen azonban, hogy a legnagyobb szakmai szerep Orsósnak tulajdonítható, így valójában nem vezette, hanem meghatározta a szakmai tevékenységet.) A bizottság tagjai 1943. április 1. és 30. között 982 holttestet exhumáltak, annak 70%-át azonnal azonosították, hét tömegsír nyitottak meg, amelyek közül a legnagyobb a becslések szerint 2500 holttestet tartalmazott. Valamennyi exhumált holttest halálának oka kivétel nélkül fejlődés volt, többnyire egyszeri lövés a tarkó tájékon, de néhány esetben kétfő, és egyetlen esetben találtak három bemeneti nyílást tarkótájékon. A bemeneti nyílás jellemzően a tarkónál található, a kimeneti nyílás általában a homlok/hajvonal környékén volt. Valamennyi vizsgált áldozat koponyasérülése 8 mm-nél kisebb kaliberű

[21] Kapronczay, 1990 dec. 16.

[22] Kapronczay „Nemzetközi Orvosi Jogi Bizottság”-nak fordította tanulmányában. Ld. Kapronczay, 1990, 12, 145.

[23] A bizottság jelentése elérhető: http://www.warsawuprising.com/doc/katyn_documents1.htm.

[24] Belgium: Dr. Spelers, a Genti Egyetem professzora, Bulgária: Dr. Markov, igazságügyi orvostan professzor, Szófia Egyetem, Dánia: Dr. Tramsen, koppenhágai Igazságügyi Orvostani Intézet, Finnország: Dr. Saxén, a Helsinkii Egyetem patológia professzora, Olaszország: Dr. Palmieri, a Nápolyi Egyetem igazságügyi orvostan professzora, Horvátország: Dr. Miloslavich, az Agrami Egyetem igazságügyi orvostan professzora, Hollandia: Dr. de Burlet, a Groningeni Egyetem anatómia professzora, Cseh-Morva protektorátus: Dr. Hdjek, prágai igazságügyi orvostani és kriminológiai professzor, Románia: Dr. Birkle, a Román Igazságügyi Minisztérium igazságügyi orvosszakértője, Svájc: Dr. Naville, a Genfi Egyetem igazságügyi orvostani professzora, Szlovákia: Dr. Subik, a Pozsonyi Egyetem patológiai anatómiai professzora, Magyarország: Dr. Orsós, a Budapesti Egyetem igazságügyi orvostan professzora.

(7,65 mm-es vagy 6,35 mm-es) fegyvertől származott. A koponyák roncsolódása (a koponyacsontok szétválása) és a bemeneti nyílás körüli másodlagos lőtényező, valamint a bemeneti nyílás alakja alapján arra a következtetésre jutottak, hogy az áldozatokat közvetlen közletről, illetve közletről leadott lövéssel lőtték le. A lővés iránya, néhány kivételtől eltekintve, azonos. Több holttesten hátrakötött kezeket, és néhány esetben szuronytól származtatható sebeket észleltek a ruházaton és a bőrön. Az ugyanitt exhumált (véltetően orosz) civilek holttestén – a lengyel tisztekhez hasonlóan – a kezek hátul össze voltak kötözve, azonban eltemetési idejük jóval korábbra datálható. Arra a következtetésre jutottak, hogy az orosz civileket is hasonló módon lőtték tarkón. A tömegsírok az erdei tisztásokon helyezkednek el, és a föld elsimításával és fiatal fenyőfák telepítésével teljesen eltüntették azokat. A bizottsági tagok vizsgálata (Orsós évgyűűbecslése) és von Herff főerdész nyilatkozata alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a fenyőfák legfeljebb öt évesek, az árnyék miatt rosszul fejlődtek, és valószínűleg körülbelül három éve ültették erre a helyre. Szinte az összes holttestet hanyatt fekve, nagyon közel egymáshoz, vagy egymást átfedve találták meg. A gödrök vége felé szabályosan helyezkedtek el, míg közepén az elrendezés szabálytalanabb. A lábak szinte minden esetben kinyújtott helyzetben voltak. Az elrendezés nyilvánvalóan szisztematikus. A Bizottság egyetértett abban, hogy az exhumált holttestek ruházata (a megkülönböztető jelzések, gombok, szolgálati rangjelzések, kitudtetések, katonai csizmák, mosodai címkék) alapján tipikusan lengyelnek ítéltető. A lengyel holttestek között csak néhány civil volt – egyikük pap volt. A ruházat mérete megegyezett a holttestek méretével. Ebből arra a következtetésre jutottak, hogy a tetemeket nem utólag öltöztették fel, a ruházatot a halál beálltakor viselték. A holttesteknél a hullai bomlás különböző szintjeit észlelték. A bomlás mértéke attól függött, hogy a sír mely részéről származnak. A datáláshoz segített Orsós jelentős megállapítása, amely szerint egyik holttesten sem volt rovarra utaló nyom vagy rovarmaradvány, amely a temetés idejéből származhatna. Ezt figyelembe véve arra a következtetésre jutottak, hogy a kivégzéseknek és a temetéseknek az év hideg, rovarmentes időszakában kellett történniük. Külön kiemeli a dokumentum, hogy Orsós számára kiemelten fontos volt, hogy több minél több koponyacsontot is megvizsgáljanak, hogy a lehető legpontosabban megpróbálja megbecsülni a halál bekövetkezésének idejét, illetve a holttestek elfekvési idejét. A véleményben rögzítették, hogy a koponyákon talált „többrétegű mészkő inkrusztáció” volt, és ez nem jelenik meg olyan holttestekben, amelyek három évnél rövidebb ideig fekszenek a sírban.^[25]

Összefoglalva: a Bizottság hét tömegsír vizsgált meg a katyni erdőben, összesen 982 holttestet exhumáltak, illetve tanulmányoztak. Az összes áldozat halálának oka egy tarkólövés volt. Arra a következtetésre jutottak, hogy az áldozatok halála 1940 március – április hónapban történt.

Orsós nevéhez fűződik annak felismerése, hogy egyik holttesten sem voltak

[25] Ld. a már említett jelentést. Ennek a kombinációnak egy nagyon markáns példáját találták az 526-os számú holttest koponyájában, amely egy nagy tömegsír felső rétegében található.

rovarok által okozott nyomok, így a halál időpontja az év rovarmentes időszaka lehetett (tél), ezt az Orsós által kezdeményezett pollenvizsgálatok is megerősítették (kora tavaszi növények pollenjei voltak azonosíthatók), és talán az egyik legjelentősebb forenzikus megállapítás szintén Orsóstól származik: a többrétegű mézlerakódás a koponya belfelszínén, ami nem fordul elő három évnél kevesebb elfekvésű időnél. A fentiek tették lehetővé az események pontos datálását és a történetek rekonstruálását. Azaz, a fenti orvosszakértőileg igazolt tények alapján volt megállapítható, hogy a vérontás egyértelműen akkor történt, amikor a német csapatok még nem tartózkodtak a területen.

IV. A BIZOTTSÁGI VÉLEMÉNY ÉS A DOKUMENTUMOK TOVÁBBI SORSA

A Bizottsági vélemény és a kapcsolódó eredeti dokumentumok további sorsa ismeretlen. Annak részleges másolati példánya(i) marad(tak) fenn, az eredeti anyag jelentős része a Krakkói Egyetem igazságügyi orvostani intézetéből eltűnt. A résztvevő orvosszakértők közül Orsós azonban bizonyosan magával hozott további vizsgálatra dokumentumokat, tárgyakat, metszeteket, feljegyzéseket, amelyek a budapesti Igazságügyi Orvostani Intézetbe kerültek.^[26] A Budapest ostromát és bevételét követő napokban, 1945. január elején a Vörös Hadsereg egy külön egysége kereste az Intézetben a katyni dokumentumokat. A dokumentumokat – az intézetben tartózkodó dr. Tamáska Lóránd tanársegéd-dal együtt – a Szovjet NKVD Széphalom utca 4. szám alatti központjába szállították. Itt Tamáska Lórándot napokig fogva tartották, illetve kihallgatták. A lefoglalt dokumentumokat nem adták vissza az Intézetnek. (Budapest főkapitánya 1945. február 16. napján levélben kérte az iratanyag visszaadását, de az soha nem történt meg.) A dokumentumokat a Szövetséges Ellenőrző Bizottság zuglói telephelyére szállították, majd azok a Szovjetunióba kerültek. A rendszerváltás után ismét kísérletet tettek a dokumentumok visszaszerzésére, azonban az nem járt eredménnyel.^[27] Más visszaemlékezések szerint a katyni dokumentumok egy további, meghatározó része is Magyarországon volt, csak nem az Intézetben, hanem a Magyarországon élő lengyel menekült diplomatáknál. Bondor Vilmos vezérkari százados (aki a katyni dokumentumokkal való kapcsolata miatt 10 évet töltött szibériai lágerekben) visszaemlékezésben részletesen taglalja az iratok sorsát, leírja, hogy a katyni kivégzésekre vonatkozó iratokat – Raul Wallenberg segítségével és közreműködésével – a Magyar Általános Hitelbank Wallenberg által is használt trezorjában helyezték el. Bondor visszaemlékezéseiben kifejti, hogy Wallenberg eltűnésében komoly szerepe lehetett annak, hogy katyni dokumentumokról tudomással bírt.^[28] Ezzel egyezően foglalt állást

[26] Sótonyi, 2009, 21.

[27] Sótonyi, 2009, 21.

[28] Bondor, 1995, 179.

1958-ban Varga Béla, a New Yorkba emigrált volt magyar országgyűlési képviselő, és a szintén az USA-ba emigrált Tóth Dezső hadnagy is.^[29] 1945. január 20. napján a szovjet tisztok egy csoportja felnyitotta a Hitelbank páncéltármé, és az 1400. értékmegőrző rekesz teljes tartalmát elszállította. Ezek egyikében pedig a szovjetek számára oly értékes katyni dokumentumokat is megtaláltak – benne többek közt terhelő bizonyítékokkal, nevekkkel és címekkel.^[30] A katyni dokumentumok történetét, valamint Wallenberggel való párhuzamokat részletesen elemzi Mester Attila doktori értékezésében^[31] – feltárta, hogy akik tudomással bírtak a katyni dokumentumokról, azok hamarosan eltűntek, vagy fogságba kerültek. Mindez az 1990-től nyilvánosságra hozott szovjet dokumentumok tükrében teljességgel érthető is, sőt az is, hogy Vorosilov miért fordított akkora figyelmet valamennyi dokumentum és lehetséges tanú felkutatására. A lengyel tisztok sorsát megpecsételő döntést ugyanis 1940. március 5-én a Szovjetunió belügyi népbiztosa, Lavrentyij Berija kezdeményezte egy Sztálinhoz intézett, szigorúan titkos minősítéssel ellátott felterjesztésében, amelyben gyakorlatilag 14700 hadifogoly tárgyalás nélkül halálra ítéletét indítványozta. A Berija által aláírt dokumentumot Sztálin, Vorosilov és Mikojan is saját kezűleg szignózta, és a jegyzőkönyvvezető megjegyzése szerint Kalinyin és Kaganovics is egyetértett a benne foglaltakkal.^[32] Az eredeti dokumentumot végül 1992. október 14-én az Oroszországi Föderáció elnöke, Borisz Jelcin átadta Lengyelországnak, beismervé az állampárt felelősségét a katyni bűntettben.

V. A KATYNI ESEMÉNYEKRŐL ALKOTOTT SZOVJET VÉLEMÉNY

„...Amikor Katyn ismét a kezükre került, Burdenko akadémikus vezetésével bizottságot hoztak létre - amelyben orvosokon kívül részt vett Alekszej Tolsztoj író (!), Kalasnyikov fegyverszakértő, Patyomkin közoktatási miniszter, Nyikoláj metropolita, valamint egy NKVD-tábornok -, s a németek bűnösségét állapították meg.”^[33] A szovjetek a nürnbergi perben Pokrovszkij ügyéssel megkíséreltek vádat emelni az 537. Wehrmacht-egység ellen, mely szerintük a kivégzéseket végrehajtotta. Az őrizetükbe került, tanúként megidézett Markov bolgár professzorral – a Nemzetközi Orvosbizottság egyik tagjával tagjával – pedig visszavonatták a szakvéleményét, szájába adván a szavakat, miszerint ő a németek nyomására írta alá a jegyzőkönyvet. Egy másik professzor (Dr. Hajek, Csehszlovákia) utóbb úgy nyilatkozott, hogy Orsós Ferenc kívánságára adta nevét

[29] Idézi: Bondor, 1995, 179-180.

[30] Gazsi, 1995, 30.

[31] Mester, 2015, 154-164.

[32] Mester, 2015, 25-26.

[33] Blasszauer, 1994, 459.

a Katyn-jelentéshez.^[34] A szovjetek által elfoglalt területen működő harmadik professzor, az osztrák származású, de Bukarestben dolgozó dr. Birkle-t az NKVD kereste, miután a Vörös Hadsereg 1944. augusztus végén megszállta Bukarestet.^[35] Egyes források szerint Birkle később úgy nyilatkozott, hogy kifejezetten Orsós nyomására írta alá a közös véleményt, illetve később visszavonta véleményét,^[36] valójában azonban 1952 elején (fenntartva véleményét) névtelesen tanúskodott egy parván mögött a Madden Commission, az Egyesült Államok Képviselőháza által felállított bizottság előtt a katyni megszárlás ügyében. Nyilatkozata kitudódott, a bukaresti bíróság feleségét és lányát öt év kényszermunkára ítélte „az állam ellenségével való együttműködés miatt”. Sztálin 1953. március 5-i halála után a büntetését felére csökkentették.^[37] Nem sokkal később, 1952 nyarán Birkle súlyosan megsérült egy közlekedési balesetben az USA-ban, ennek okát nem sikerült tisztázni. Felgyógyulása után az Egyesült Államokban maradt, és pszichiáterként dolgozott. 1986-ban, New Yorkban halt meg, anélkül, hogy újra látta volna a családját. Halála után a román Securitate egyik alkalmazottja az Egyesült Államokban a lányának adta ki magát, és eltulajdonította lánya örökségét. Birkle professzor igazi lánya akkor szerzett erről tudomást, amikor a romániai kommunista rendszer megszűnése után megtekinthette a Securitate aktáit. 1992-ben Birkle lányát és feleségét rehabilitálták a román hatóságok.^[38]

VI. ÖSSZEFOGLALÁS

Egyetérthetünk Mester Attila történész megállapításával, hogy hiába dolgozott tudományosan megalapozott objektivitással a tömegsírok feltárásánál a Nemzetközi Orvosi Bizottság valamennyi orvosszakértője, ha minden eredményük kételyt ébreszthetett a nemzetközi közvélemény előtt.^[39] Az akkor kialakított szakvélemény megállapításai ma is helytállóak, a kételyt pedig nem a tudományos megalapozatlanság, hanem a szembenálló nagyhatalmak politikai mesterkedése ébresztette, amely fél évszázadig lesöpörte a tudomány igazságát. A katyni ügyben kiadott szakvéleményüket sokáig a német propaganda hazugságai közé sorolták, és az osztozott a katyni ügy egészének háború utáni szomorú sorsában.^[40] Ugyanakkor a tudós egyéni felelőssége is óriási, hiszen a nemzetközi rangú tudós professzor, Orsós, bár üldözötté vált igaz szakvéleményéért, a véleményének megkérdőjelezhetőségére valójában korábbi politikai szerepvál-

[34] Blasszauer, 1994, 460.

[35] Vö. Weber, 2015, 215.; hivatkozva: Stanescu, 2009, 172-176.

[36] Kapronczay, 1990, 148.

[37] Weber, 2015, 215.

[38] Weber, 2015, 215.

[39] Mester, 2015, 104.

[40] Vö. Mester, 2015, 118.

lalása és erkölcsileg mélységesen elítélendő szélsőjobboldali nyilatkozatai adtak okot, amelyek árnyékot vetettek a megállapításokra. A katyni tömegsírok feltárása során patológusi, igazságügyi orvosszakértői munkássága és szaktudása révén képes volt valóban szakszerű és megalapozott bizonyítékot szolgáltatni, és így a felelősség tudománya, a forenzikus medicina segített egy borzalmas bűn részleteit feltárni, az eseményeket rekonstruálni, miközben a tények hátterének és teljességének megismerésére fél évszázadot kellett várni.

IRODALOM

- Blasszauer Róbert (1994): *Orsós Ferenc - Egy elfelejtett nagy tudós*. Hunnia Kiadó Kft., Budapest.
- Bondor Vilmos (1995): *A Mikó rejtély*. Püski, Budapest.
- Claudia Weber (2015): *Krieg der Täter. Die Massenerschießungen von Katyn*. Bundeszentrale für Politische Bildung, Hamburg. (Elérhető: http://magyarutca.org/nyeomszsz/orszavak/pdf/06_engelmayer_a.pdf).
- Engelmayer Ákos (2014): *Magyarok és Katyn*.
- Gazsi József (1995): *Akit Mózesként tiszteltek. Feltevések egy politikai krimi hátteréhez, avagy tőprengés Raoul Wallenberg balsorsáról (Wallenberg-füzetek II.)*. Raoul Wallenberg Alapítvány, Budapest.
- Joana Zelazko (2019): The Katyn Massacre – The Way to the Truth. In: *The Warsaw Institute Review*. 2019.07.05. (Elérhető: <https://warsawinstitute.org/katyn-massacre-way-truth/>).
- Kapronczay Károly (1990): A katyni tömegsírok orvosszakértői vizsgálata. In: *Orvosi Hetilap*. 1990/12. sz.
- Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon. Második kötet. L-Z*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Leopold Elemér: Az orvosszakértő műhibája. In: *Orvosok Lapja*. 1945/7. sz.
- Mester Attila (2015): *Katyn lengyel és magyar visszhangja 1943-1989*. Doktori értekezés.
- Petényi Géza (1945) Orsós Ferenc Dr. „szakértői” és „tudományos” munkásságáról. In: *Orvosok Lapja*. 1945/1. sz.
- Sótónyi Péter (2009): *A magyar törvényszéki-igazságügyi orvostan története*. Medicina, Budapest.
- Vincze János (2014): Váratlan jogi fordulat az Orsós-perben – 66 év után. In: *Jogtörténeti Szemle*. 2014/1. sz.
- Vizi E. Szilveszter (1994): Az „Orsós-ügy” avagy a tudós felelőssége. In: *Magyar Tudomány*. 1994/3. sz.

JOGFORRÁSOK

- Budapesti Büntető Törvényszék 16936/1949. ügyirata Dr. Orsós Ferenc vádlott ellen, illetve a Legfőbb Ügyészség 1277/2012. számú ügyirathoz mellékelt levéltári iratcsomag.

A Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar tanévnyitója 2020-ban, az első sorban Szalay Gyula prodeán (Fotó: Májer Csaba József)

KOVÁCS VIKTÓRIA

*egyetemi adjunktus**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Alternatív felelősségi modell a magyar, illetve a nemzetközi fuvarjogban

ABSZTRAKT

A Hamburgi Egyezmény és „szatellit” jogforrásai új alapokra helyezték a tengeri fuvarozó felelősségét, melynek hátránya a szabályozásnak túlságosan teoretikus volta. Szakít a tengeri fuvarozó felelősségének tradicionális szabályozásával, egyetlen absztrakt formulát alkalmaz, ami a *locatio* és a *conductio* szakaszára egyaránt irányadó. A gyakorlatban s a konkrét jogvitákban azonban ennek alkalmazása nehézségekkel jár.

Kulcsszavak: fuvarozói felelősség ■ tengeri fuvarjog ■ Hamburgi Egyezmény ■ Ptk. ■ Bécsi Vételi Egyezmény

I. AZ ÚJ FUVARJOGI KONVENCÍÓK „ALTERNATÍV” FELELŐSSÉGI RENDSZERÉNEK MODELLJE

A múlt század utolsó évtizedeiben az ENSZ Közgyűlése több tengeri árutovábbítást érintő jogforrást fogadott el. Ezek a kikötők közötti árufuvarozást (Hamburgi Egyezmény), a multimodális árutovábbítást (Multimodal UN Convention) és a terminálszolgáltatások felelősségi aspektusait (United Nations Conference on the Liability of Operators of Transport Terminals in International Trade) tették szabályozásuk tárgyává.

Ezen jogforrások felelősségi rendszere teljesen megegyezik. Alapját tekintve a Bécsi Vételi Egyezmény formulájához közeledik. Közös bennük, hogy mindegyikben „felsejlik” a Bécsi Vételi Egyezmény^[1] (CISG) felelősségi modellje, annyiban, hogy ezek is objektív alapúak, a mentesülést pedig egyetlen generálklauzulába foglalt, objektivizált mentesí-

[1] Áruk nemzetközi adásvételéről szóló bécsi egyezmény (Convention on Contracts for the International Sale of Goods).

tő ok bizonyítása teszi lehetővé. Lényege az, hogy a struktúrában szerepet kap az előreláthatóság, a kötelezett (kárt okozó) magatartásának megítélése során a zsinórmértéket az észszerűség jelenti. Jól látható az is, hogy ez a konstrukció alapvetően különbözik a tradicionális tengeri, de a többi közlekedési-fuvarozási ág fuvarozói felelősségi rendszerétől is.

A Ptk. a Hamburgi Egyezmény kárfelelősségi generálklauzulájához áll közel a jogfejlődési tendenciák alapján. Ez sem lehet véletlen, mert ez utóbbi is az ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottsága (a továbbiakban: UNCITRAL^[2]) jogfejlesztő tevékenységének a terméke, a ratifikációjára 1984. július 05-én került sor Magyarországon, s 1992. november 1-jétől hatályosult.

Az áru fuvarozás területén azonban nem az UNCITRAL által megalkotott jogforrások vezették be elsőként ezt a fuvarozói kárfelelősségi modellt. Az egyetlen generálklauzulán alapuló kárfelelősségi szabályt ugyanis a Varsóban, 1929. október 4-12. között tartott második légügyi jogi konferencián elfogadott Varsói Egyezmény (Nemzetközi Légi Fuvarozásra Vonatkozó Egyes Szabályok Egyesítéséről Szóló Egyezmény) vezette be a fuvarjogba. A Varsói Egyezményt a magyar jogba az 1936. évi XXVIII. törvény iktatta be.^[3]

II. A VARSÓI EGYEZMÉNY FELELŐSSÉGI RENDSZERE

Fontos kiemelni, hogy a Varsói Egyezmény eredeti felelősségi rendszerét mutatjuk be, mert ezt a struktúrát több alkalommal is módosították, s ezek révén – hasonlóan a tengeri szabályozásokhoz (Rotterdami Egyezmény) – a jogalkotó áttért (a tengerjogban visszatért) a tradicionális fuvarozói felelősségi rendszerre(hez).

A légiközlekedés szabályozása tengeri analógiákon alapult, ezért számos hasonló, vagy azonos jogintézmény képezi a szabályozási struktúra részét. Ezt a szabályozási hasonlóságot a két közeg (a tenger és a légtér) számos azonos jellemzője indokolja. Speciális közegükben olyan külső peremfeltételek érvényesülnek, amelyek alapvetően megkülönböztetik az árutovábbítás e formáit a viszonylag jól átlátható és kiszámíthatóbb szárazföldi fuvarozás viszonyaihoz képest is. A tengerre és a légtérre egyaránt jellemző, hogy az áramlási és a hirtelen időjárási, illetve hőmérsékleti változások, a légköri és tengeri viharok, a villámlás, köd, szél-, hó- vagy jégvihar, valamint a klímazónák extrém körülményei károsító hatásának fokozottan ki van téve az áruküldemény (sőt a fuvarszköz is). Ezek a gyakran szélsőséges körülmények az emberi erő felett állnak, sokszor nem láthatóak előre, a tudomány és a technika mai állása szerint pedig alig, vagy egyáltalán nem lehet ellenük védekezni.

[2] United Nations Commission on International Trade Law.

[3] Istvánffy, 1944, 13.

Ami a Varsói Egyezmény eredeti, illetve mai felelősségi rendszerét illeti, annak főszabálya – ami a felelősség objektív voltára vonatkozik – nem különbözik az áru fuvarozást szabályozó egyezmények megfelelő szabályától.

A Varsói Egyezmény eredeti 18. cikk (1) bekezdése a következők szerint rendelkezett: „A fuvarozó felelős a feladott podgyász vagy áru megsemmisülése, elveszése vagy megsérülése esetében bekövetkezett kárért, ha a károkozó esemény a légi fuvarozás közben történt.”^[4] Ez a szabály a hagyományos fuvarozói receptum (custodia) felelősség lenyomata, amelynek időbeli terjedelme azonban fokozatosan kitágult, és jelenleg már nem kizárólag a tényleges légi út szakaszára terjed ki.

A Varsói Egyezmény eredeti változata a légifuvarozás időtartama alatt azt az időtartamot érti, amely alatt az áru valamely repülőtéren vagy légi járművön és a repülőtéren kívül történt leszállás során a fuvarozó őrizetében van.

A hatályos, pontosított szöveg viszont így szól: „a légi fuvarozás azt az időszakot jelenti, amely alatt a fuvarozó a poggyász vagy a szállítmány birtokában van, függetlenül attól, hogy a poggyász vagy a szállítmány repülőtéren, repülőgép fedélzetén vagy repülőtéren kívüli leszállás esetén bármely más helyen van”.^[5] A felelősségi időtartama tehát tágabb: azt az időtartamot is egyértelműen magában foglalja, ami nemcsak a legszűkebb értelemben vett légifuvarozást, hanem a küldemény fuvarozó általi árukezelési tevékenységeket is magában foglalja (raktározás, rakodás, címkézés).

A Varsói Egyezmény igazi „innovációja” azonban a felelősség alóli mentesítő formulában érhető tetten, amelynek hivatalos magyar fordítása a következő: „A fuvarozó nem felelős, ha bizonyítja, hogy ő és alkalmazottai minden szükséges intézkedést megtettek a kár elhárítása végett vagy, hogy azokat lehetetlen volt megtenniök.”^[6]

A mentesítő ok tényleges tartalmának feltáráshoz azonban indokolt az eredeti angol szöveget alapul venni, mert a fordítás nem teljesen pontos, illetve abból nem derül ki az elvárhatósági szint mércéje. A formula elemei a következők:

- a kimentő tényezőt a fuvarozónak kell bizonyítania („he proves”),
- a fuvarozó vagy közreműködője („agents”) megtett minden szükséges intézkedést a kár megelőzése érdekében,
- vagy számára („for him or them”) az ilyen intézkedés megtétele lehetetlen („impossible”) volt.

Az első elem, a bizonyítási teher megegyezik minden fuvarjogi konstrukciójával, azzal, hogy a nemzetközi fuvarjogi irodalom a főszabályt megdönthető vélelemnek tekinti, így kézenfekvő a bizonyítási tehernek a fuvarozóra telepítése.

[4] A hatályos, tehát módosított szöveg hivatalos magyar fordítása csak szóhasználatában különbözik ettől: „A fuvarozó az áru megsemmisülése, elvesztése vagy megrongálódása esetén bekövetkező kárért csak azzal a feltétellel felelős, hogy a kárt okozó esemény a légi fuvarozás alatt következett be.”

[5] 1936. évi XXVII. törvény a nemzetközi légi fuvarozásra vonatkozó varsói nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről. 18. cikk (4) bek.

[6] Varsói Egyezmény 20. cikk (1) bek.

A formula következő eleme a „szükséges intézkedés”. Ezt az üresnek tűnő követelményt (szükséges intézkedést) a különböző légiforgalmi standardok, azok alapján pedig a bírói gyakorlat töltötte (tölti) meg tartalommal^[7] (ld. Eörsi, 1966).

A szükséges intézkedések egyik csoportját a fuvarozó teljesítési magatartása képezi. Ennek mércéjéül az szolgálhat, hogy a fuvarozó forgalomra való alkalmasságot igazoló bizonyítvánnyal ellátott és biztonságos légijárművet állítson ki, annak alkatrészeit, berendezéseit és műszereit jókarban tartsa, lépést tartson a műszaki újdonságokkal, ellássa üzemanyaggal a járművet, stb. Ebbe a fogalmi körbe tartozik az is, hogy minden út előtt konkrétan meg kell győződnie a légijármű alkalmasságáról, és így tovább.^[8] Ez – mondhatni – a „légtérbíró” állapotot.

A tradicionális tengeri szabályozásokban a tengerképesség elvárhatósági mércéje a „rendes gondosság” („due diligence”), a légifuvarozás körében azonban a bírói gyakorlat egy magasabb elvárhatósági mércét alakított ki, valójában a nemzetközi standardok elérésének objektív követelményét veszi alapul. Ebben a formulában a „szükséges intézkedések” másik csoportját a külső körülmények okozta károk megelőzését szolgáló aktív magatartások képezik.

Mindkét esetben ténykérdés, hogy a szakmai standardok írott és íratlan szabályai, valamint szokásai megvalósultak-e a megelőző és elhárító intézkedések formájában, vagy sem. Nézetünk szerint a kimentési mérce fokozása azért volt indokolt, mert a légifuvarozás során az emberélet veszélyeztetése is megjelenik felelősségalkakító tényezőként.

A mentesítő formula harmadik eleme, vagyis a mentesülés második opciója az, hogy a kár elhárításához, megelőzéséhez szükséges intézkedés („such measures”) megtétele a fuvarozó számára („for him or them”) lehetetlen volt („it was impossible”). A kérdés tehát az, hogy fennállt-e egyáltalán annak a lehetősége, hogy a légifuvarozó (és az alkalmazottai) megtegyék a „szükséges” megelőző intézkedéseket.

A „for him or them” kitétel természetesen nem azonos a római jogból ismert culpa in concreto^[9] formulával, de az „általában elvárható” mérce alkalmazása sem tűnik automatikusan alkalmazandónak. Nem könnyű ugyanis megállapítani, hogy a szóban forgó speciális kimentő formula mit jelent pontosan. Mint Eörsi írja, „valószínű, hogy a Varsói Egyezmény kodifikációja során súlyosabb

[7] Eörsi, 1966, 301.

[8] Istvánffy, 1944, 196. (Ezek a szempontok természetesen a műszaki ismeretek, a forgalombiztonság és a technikai-technológiai, valamint az egyéb berendezések állandó fejlődésével tendenciaszerűen és gyorsan változnak, viszont hasonlóan, mint a tengerképesség körében, a légifuvarozó a gyakorlatban már kipróbált és meghonosodott technikai, technológiai és műszaki fejlődéssel kell, hogy lépést tartson.)

[9] Nem általános mértékhez viszonyított, hanem egyéni, szubjektív gondatlanság: „nem tanúsítani ... [más ügyében] azt ... gondosságot, amellyel [az illető] a saját ügyeiben általában eljárni szokott.” (Ld. Földi – Hamza, 1996, 428.).

felelősséget kívántak megállapítani, mint az általános vétkességi felelősség, viszont enyhébbet, mint a veszélyes üzemi felelősség”.^[10] Idézett művében a kérdés megválaszolását a bírói gyakorlatra hagyta.

Az évtizedes bírói gyakorlat a mentesítő tényező másik elemét – a „számára lehetséges” – kitélt is objektivizált követelményként közelíti meg, így a felelősség abszolút felső határa, a „vis maior” szokásos esetkörei eseti mérlegelést igényelnek, viszont az „általában elvárható gondosság szintje” természetesen a felelősség tartományába esik.

III. A HAMBURGI EGYEZMÉNY FELELŐSSÉGI RENDSZERÉNEK GENEZISE

A Varsói Egyezmény eredeti felelősségi formációja (amely már nem hatályos) a tengeri fuvarozói felelősség genezisének legelső előzményének tekinthető. A légifuvarozó felelősségének ezen korai szabályozásában megjelent elemek mellett azonban szerepet játszott az ENSZ által 1980-ban elfogadott CISG is, ezért a továbbiakban az említett jogforrások egymásra gyakorolt (kölcson)hatásait tekintjük át.

Az UNCITRAL égisze alatt előkészített tengeri árufuvarozási tárgyú konvenciók szerződészszerűre vonatkozó szabályai a tradicionálistól eltérő, egyetlen, objektivizált generálklausulán alapuló modellt követik. Az érintett jogforrások a következők: az időben elsőként megszületett Hamburgi Egyezmény,^[11] majd az ún. „szatellit” jogszabályok: az MTO Konvenció^[12] és az OTT Konvenció.^[13]

Ezen jogforrások felelősségi formulája lényegében azonos: a fuvarozó felel azért a kárért, amely az áru elveszéséből, megsérüléséből vagy késedelmes kiszolgáltatásából származik, kivéve, ha bizonyítja, hogy ő maga, alkalmazottai vagy közreműködői minden észszerűen elvárható intézkedést megtett(ek) a kárt okozó körülmények és azok következményeinek elhárítása érdekében.

Ez a formula – látszólag – egyetlen elemében különbözik a Varsói Egyezményben foglalt mentesítő tényező eredeti szövegétől, mely szerint a fuvarozó akkor mentesül a kárfelelősség alól, ha bizonyítja, hogy megtett minden „szükséges és lehetséges intézkedést” a kár megelőzése érdekében. A szóban forgó generálklausula pedig a következő rendelkezést tartalmazza: a fuvarozónak minden észszerűen elvárható intézkedést meg kell tennie a károsodáshoz vezető következmény elkerülése érdekében.^[14]

[10] Eörsi, 1996, 301.

[11] United Nations Convention on the Carriage of Goods by Sea, 1978.

[12] Multimodal UN Convention, 1980.

[13] The United Nations Conference on the Liability of Operators of Transport, 1991.

[14] Carrier liable unless he proves that he or his servant or agents took all measures that could reasonably be required to avoid the occurrence and its consequences (5. cikk, (1)).

A két formulát a következő táblázat tartalmazza:

Varsói Egyezmény	Hamburgi Egyezmény
20. cikk (1) bek.: „The carrier is not liable if he proves that he and his agents have taken all necessary measures to avoid the damage or that it was impossible for him or them to take such measures.” ^[15]	5.cikk (1) bek.: „The carrier is liable ... if the occurrence which caused the loss... took place while the goods were in his charge..., unless the carrier proves that he, his servants or agents took all measures that could reasonably be required to avoid the occurrence and its consequences.”

1. táblázat: A felelősség alakzata a Varsói Egyezmény és a Hamburgi Egyezmény alapján
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

Valójában azonban a két szabályozás több ponton különbözik, mert a Konvenció idézett formulája a két jogforrás megszületése közötti fél évszázad jogfejlődésének számos további eredményét is magába foglalja, különösen a CISG kártérítési felelősségi rendszerének egyes elemeit. Az alábbiakban a Hamburgi Egyezmény kárfelelősség alól mentesítő formuláját először a Varsói Egyezmény, majd a CISG formulájával vetjük össze.

1. Varsói Egyezmény vs. Hamburgi Egyezmény

A Varsói Egyezmény eredeti szövege alapján a fuvarozó az áruban keletkezett kárért való felelősség alól akkor mentesül, ha megtette/megteszi („have taken”) a kár megelőzéséhez szükséges intézkedéseket, vagy azok megtétele az ő számára („for him”) lehetetlen.

Ezzel szemben a Hamburgi Egyezmény formulája bővebb és pontosabb meghatározást ad, amelynek elemei az időközben megszületett többi fuvarozási alágazati szabályozásban, sőt az említett CISG-ben is időközben megformálódtak.

A Hamburgi Egyezményben és a Varsói Egyezményben is azonos elem a bizonyítási tehernek a fuvarozóra való telepítése, a megelőzés („to avoid”), valamint a megelőző intézkedés követelménye. A Konvenció formulájának azonban eltérő (többlet) elemei is vannak:

- megjelenik a felelősség tartamának tartományaként a birtokban tartás („in his charge”) terminus technicusa,
- nem a kár, hanem a kárt okozó körülmények („occurrences”) megelőzése, elhárítása a fuvarozótól elvárt magatartás,

[15] 20. cikk (1) bek. „A fuvarozó nem felelős, ha bizonyítja, hogy ő és alkalmazottai minden szükséges intézkedést megtettek a kár elhárítása végett vagy hogy azokat lehetetlen volt megtenniük.”

- mindkét jogszabály a megelőző „intézkedés” fogalmát alkalmazza, azonban a Hamburgi Egyezmény egyszerű múltidőt használ („took”), szemben a Varsói Egyezménnyel („have taken”),
- az elvárhatóság mércéjét a megelőzés, elhárítás tekintetében a „reasonableness”, vagyis az észszerűség szintjéhez illeszti, míg a légifuvarozásnál a szabályozás a „szükséges és lehetséges” jelzõt alkalmazza,
- az elvárt magatartás meghatározása során a Hamburgi Egyezmény általános alanyt alkalmaz, míg a Varsói Egyezmény a „tõle elvárható” („him”) viszonyítási pontot határozza meg,
- a Hamburgi Egyezmény a fuvarozó és a közreműködõ mellett az alkalmazott („servants”) magatartására is kiterjeszti a formulát.

2. Bécsi Vételi Egyezmény (CISG) vs. Hamburgi Egyezmény

A CISG kárfelelõsségi struktúrájának kulcselemei a következõk: a szerzõdészegés, kár bekövetkezte, valamint az okozati összefüggés a szerzõdészegés ténye és a kár között.^[16]

A szerzõdészegés bármely szerzõdéses kötelezettség megszegését jelenti.^[17] Ez akár az eladó, akár a vevõ nemteljesítését, késedelmes teljesítését, hibás teljesítését, vagy mellékkötelezettségeinek a megszegését jelentheti.^[18] A szerzõdészegésből eredõ kár objektív ténye alapoza meg tehát a kárfelelõségeket, annak nem feltétele a szerzõdészegõ felróható magatartása.

A szerzõdészegõ felelõssége természetesen nem jelent objektív helytállást: a 79. cikk^[19] ugyanis egy három elembõl álló mentesítõ okot rögzít. E szerint akkor mentesülhet a szerzõdészegõ fél a kártérítési kötelezettség alól, ha bizonyítja, hogy azt olyan akadály („impediment”) okozta, amelyet el nem háríthatott, s észszerûen („reasonably”) nem volt elvárható (tõle), hogy a szerzõdészegés idején ezzel az akadállyal számoljon, azt elhárítsa, vagy következményeinek eljét vegye.

A CISG eredeti angol szövege azonban az így átültetett formulától különbözik!

Amint a következõ táblázatban bemutatjuk, a CISG 79. cikk (1) bekezdésében felsorolt mentesítõ tényezõk közül a magyar fordításból az elsõ, „an impediment beyond his control”, vagyis a fél ellenõrzési körén („control”) kívül esõ akadály (körülmény, tényezõ) helyett a fordításban az „el nem háríthatott” formula szerepel, amely egészen más tartalmat hordoz. (A CISG valós szövege alapján tehát pl. a technológiában jelentkező „belső” elháríthatatlan akadály nem mentesíti a szerzõdészegõt, a rossz magyar fordítás alapján viszont ez bekövetkezhetne.)

[16] Sándor – Vékás, 2005, 434.

[17] Sándor – Vékás, 2005, 435.

[18] Wellmann, 2014, 469.

[19] Vörös, 2004, 139.

Jól látható, hogy ez a formula igen közel áll a Hamburgi Egyezmény szemléletéhez, és konkrét szabályozási elemeihez. Ezt mutatja be a következő táblázat.

Bécsi Vételi Egyezmény	Hamburgi Egyezmény
„A party is not liable for a failure to perform any of his obligations if he proves that the failure was due to an impediment beyond his control and that he could not reasonably be expected to have taken the impediment into account at the time of the conclusion of the contract or to have avoided or overcome it, or its consequences.”	5.cikk (1) bek.: „The carrier is liable for loss resulting from loss of or damage to the goods, ... if the occurrence which caused the loss... took place while the goods were in his charge..., unless the carrier proves that he, his servants or agents took all measures that could reasonably be required to avoid the occurrence and its consequences.”

2. táblázat: A CISG és a Hamburgi Egyezmény generálklauzulája
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

A felelősség alakzatát tekintve a szabályok egyformán objektív alapúak, a bizonyítás terhét pedig a szerződésszegőre (eladó, illetve fuvarozó) telepítik, s a mentesülés feltételeit is egy több elemből álló generális szabályban rögzítik. A szövegezési eltéréseknél lényegében abból következik, hogy a CISG negatív, a fuvarozói konvenció pedig pozitív állításra építi a formulát.

Mindkét egyezmény a „reasonable” kifejezés révén határozza meg az elvárhatóság mércéjét, s akkor mentesülhet a kötelezett (a károkozó), amennyiben bizonyítja, hogy a szerződéskötéskor nem kellett előre számolnia a teljesítést akadályozó tényezővel. A kimentés harmadik feltétele, hogy a szerződésszegést eredményező akadályt vagy annak következményeit a szerződésszegő nem kerülhette el, vagy nem küzdhette le, ugyancsak megegyezik a két egyezményben.

A Hamburgi Egyezmény azonban az „események”, „körülmények” („occurrences”) kifejezést használja, míg a CISG az „impediment” („akadály”, „gátló tényező”) kifejezés szerepel.

A különbségtételt az indokolja, hogy a vétel esetében a fókusz a teljesítési magatartásra (a kötelezetti teljesítésre) esik, a rendelkezési körén kívül eső („beyond his control”) károkozó események itt kevésbé játszanak szerepet, s eleve a kötelezett kockázati mezőjének körébe tartoznak.

Ezzel szemben a fuvarozásnál a szerződés szerző teljesítés elemi követelménye mellett a külső körülmények („occurrences”) nagyobb súllyal esnek inkább latba, tehát a külső körülmények megelőzésére is fel kell készülnie a fuvarozónak, s megtenni azokat az intézkedéseket, amelyek az adott helyzetben észszerűen elvárhatóak.

IV. A POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV (PTK.) ÉS A FUVAROZÓI FELELŐSSÉG

1. A kontraktuális kárfelelősség új rendszere

Az előzőekben felvázolt nemzetközi jogfejlődési folyamatok természetesen érintették a magyar magánjognak a kontraktuális kárfelelősségre vonatkozó alapfelfogását és részletszabályait is. Valószínűleg ennek is köszönhető, hogy a Ptk. hatályba lépése fordulópontot hozott a polgári jogi felelősség szabályozásában is. Az új szabályok egyaránt hoztak tartalmi és formai változásokat, amelyek közül az áru fuvarozás felelősségi jogi szempontjából két jelentős elemet indokolt kiemelni.

Az új szabályozás felszámolta a polgári törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvénynek (a továbbiakban: „rég” Ptk.) a megelőzés és nevelés célkitűzéseire alapított egységes kárfelelősségi rendszerét, amely alapján a szerződésszegésért való kárfelelősségre (kontraktuális kárfelelősség) is a szerződésen kívüli károkért való felelősség (deliktuális kárfelelősség) szabályai vonatkoztak.^[20] A „rég” Ptk. 339. §-a szerint: „Aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni. Mentésül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható.”

Ez tisztán szubjektív szerkezetű^[21] felelősségi formáció. Akkor áll be a felelősség, ha a károkozó, így a szerződésszegő fél felrhatóan járt el a szerződés teljesítése során, s ezzel kárt okozott.

Ehhez képest a Ptk. már alapjaiban is eltérő, inkább az üzleti kockázat elosztására, a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyensúlyára építő szabályozást hozott a kontraktuális kárfelelősség rendszerébe.^[22]

A másik lényeges változás a hagyományosan külön szabályozásba foglalt, speciális formációt, a fuvarozó felelősségét érintette. A „rég” Ptk. a fuvarozás, árumozgatás előzőekben ismertetett sajátosságaira tekintettel speciális rendelkezésekkel (XLI. fejezet) szabályozta annak felelősségi viszonyait. Eszerint, amennyiben az átvételtől a kiszolgáltatásig terjedő idő alatt az áruküldemény elveszett, megsemmisült vagy megsérült, a fuvarozó fokozott^[23] felelősséggel tartozott. Amint bemutattuk, a jogforrás tételesen felsorolta azokat a tényezőket, amelyek alapján a fuvarozó mentesült az árukárért való felelősség alól. Ez tisztán objektív felelősség.

A Ptk.-ból viszont kimaradtak ezek a sajátos fuvarozói felelősségi struktúrát és annak részletszabályait korábban meghatározó szabályok.

[20] „Rég” Ptk. 318. § (1) bek.

[21] Jobbágyi – Fazekas, 2007, 116.

[22] Wellmann, 2014, 276.

[23] Jobbágyi – Fazekas, 2007, 333.

2. A felelősség alapja a Ptk.-ban

A kontraktuális kárfelelősséget objektív felelősség sávjába helyezi a Ptk., tehát a szerződésszegésért való felelősség új szabályozása elszakadt a felrható-ságtól. Generálklauzulája alapján: „Aki a szerződés megszegésével a másik félnek kárt okoz, köteles azt megtéríteni.”^[24]

Felelősségi jogi szempontból a kockázat arányos elosztása, tehát a szolgáltatás és az ellenérték egyensúlyának helyreállítása, fenntartása áll a szabályozás középpontjában. Ez egyébként a fuvarozói hagyományos felelősségi konstrukció kiindulópontjával is egybevág.

Lényeges különbség mutatkozik azonban abban, hogy a Ptk.-nak a szerződésszegésért való kárfelelősségre vonatkozó generálklauzulája egy három elem-ből álló konjunktív mentesítő okot rögzít, míg a „rég” Ptk. fuvarozói felelősségi modelljében kazuisztikusan felsorolt konkrét mentesítő tényezők szerepelnek.

Ptk. 6:142. § második mondat	„rég” Ptk. 501. §
„Mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a szerződésszegést ellenőrzési körén kívül eső, a szerződéskötés időpontjában előre nem látható körülmény okozta, és nem volt elvárható, hogy a körülményt elkerülje vagy a kárt elhárítsa.”	„...kivéve ha a kár a fuvarozó tevékenységi körén kívül eső elháríthatatlan ok, a küldemény belső tulajdonsága, a csomagolás kívülről észre nem vehető hiányossága, a feladó által végzett berakás, illetőleg a címzett által végzett kirakás, vagy annak következtében állott elő, hogy...”

3. táblázat: A Ptk. általános kontraktuális és a „rég” Ptk. fuvarozói felelősség-mentesítő okai
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

a) A (fuvarozó) ellenőrzési körén kívül eső körülmény

A felelősség alóli mentesüléshez elsőként azt kell bizonyítania a fuvarozónak, hogy a károsodás oka az ellenőrzési körén kívül esett. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy nem volt, és nem is lehetett befolyása a károkozó körülményre, mert az az ő kockázati, technológiai „hatótávolságán” kívül esik.^[25]

A „rég” Ptk.-val való összevetésből látszik, hogy az „ellenőrzési körén kívül eső körülmény” valamennyi, a korábbi fuvarjogi szabályok alapján mentesülésre vezető körülményt involválja. A „fuvarozó tevékenységi körén kívül eső elháríthatatlan ok”, a „küldemény belső tulajdonsága” nem a fuvarozó ellenőrzési körébe tartozó tényező, de a „csomagolás kívülről észre nem vehető hiányossága” sem a fuvarozó ellenőrzési körébe esik. A tengeri változatok alapján mentesü-

[24] Ptk. 6:142. §.

[25] Wellmann, 2014, 277.

lésre vezető körülmények többsége is teljes mértékben megfeleltethető a szóban forgó kimentő tényezőknek.

b) Előre nem látható körülmény

A Ptk. szerint a fuvarozónak azt is bizonyítania kell a mentesüléshez, hogy a károkozó körülmény nem volt előre látható. Ennek a feltételnek a szerződés-kötés időpontjában kell teljesülnie, s a szerződésszerű teljesítést akadályozó körülményre kell vonatkoznia. Tehát nem „csak” a kárkövetkezményt kell látnia szerződéskötéskor a kötelezettnek, hanem annak a kiváltó okát is. A mentesülés csak akkor teljesülhet, ha a szerződésszegő (fuvarozó) azt észszerűen eljárva nem láthatta előre. Ilyen lehet a „rég” Ptk. alapján a küldemény belső tulajdonsága mint absztrakt veszélyforrás, vagy a csomagolás kívülről észre nem vehető hiányossága is.

c) A körülmény elkerülésének, illetve a kár elhárításának el nem várható volta

A mentesülés harmadik konjunktív feltétele, hogy a kötelezettnek a szerződésszegés időpontjában nem volt arra lehetősége, hogy a károkozó körülményt elkerülje, a kárt elhárítsa. A körülménynek a szerződésszegés időpontjában kell fennállnia.^[26]

A „rég” Ptk. alapján mentesülésre vezető tényezők mindegyike jelenthet olyan körülményt, amelynek az elkerülése, illetve károsító hatásának az elhárítása nem volt elvárható a fuvarozótól a szerződésszegés pillanatában. Nem várható el a fuvarozótól például, hogy a tevékenységi körén egyébként is kívül eső körülményt elkerülje. Ugyanez igaz a küldemény belső tulajdonságára és a csomagolás hiányossága miatt bekövetkező károokra is.

Az összehasonlításából látható, hogy – elvi szinten – nem látszik alkalmatlannak a Ptk. felelősségi szabályainak a fuvarozás területén való alkalmazása, hiszen azok elemei – legalábbis spekulatív módon – egymásnak megfeleltethetők.

V. A POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV VS. CISG

A Ptk. és a CISG összehasonlítását nehezíti, hogy ez utóbbi magyar fordítása meglehetősen pontatlan, sőt hiányos, lévén, hogy a hivatalos fordításból hiányzik a mentesítő formula következő eleme: „beyond his control”, bevett magyar szóhasználattal „az ellenőrzési körén kívül eső” mondatrész. E helyett egy hasonlóan gondolt, de valójában attól alapjaiban különböző, más tartalmat hor-

[26] Ha lezártak például egy utat, a fuvarozónak meg kell kísérelnie a szerződés teljesítése érdekében más fuvarozási lehetőséget találni, vagy külföldi raktárból a címzetthez küldeni az árut (ld. Wellmann, 2014, 279.).

dozó „terminus technicus” szerepel: „amelyet el nem háríthatott”.^[27] Ezért az összevetést a CISG magyar fordítása helyett annak eredeti angol szövege alapul vételével indokolt megejteni.

Ptk. 6:142.§	CISG 74. cikk, 79. cikk (1) bek.
<p>„Aki a szerződés megszegésével a másik félnek kárt okoz, köteles azt megtéríteni. Mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a szerződésszegést:</p> <p>ellenőrzési körén kívül eső, a szerződéskötés időpontjában előre nem látható körülmény okozta, és nem volt elvárható, hogy a körülményt elkerülje vagy a kárt elhárítsa.”^[28]</p>	<p>„A party is not liable for a failure to perform any of his obligations if he proves that the failure was due to an impediment beyond his control and that he could not reasonably be expected to have taken the impediment into account at the time of the conclusion of the contract or to have avoided or overcome it, or its consequences.”</p>

4. táblázat: A konjunktív kimentő tényezők a Ptk. és a CISG generálklauzulájában
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

A Ptk. vonatkozó szakasza igen nagy mértékben megegyezik a CISG formulájával (amit az ügyetlen fordítás eltakar), de a két szabályozásban több lényeges eltérés is mutatkozik.

Először is a két szabályozás eltérő kodifikációs logikát követ: a Ptk. egy állító mondatlall fogalmazza meg a tényállás bevezető részét („aki a szerződésszegéssel kárt okoz, köteles...”), míg a CISG negatív megközelítést alkalmaz („not liable”/„nem felel ha ...”).

Ez jelentheti azt, hogy a Ptk. a szerződésszegő fél (kár)okozására alapítja a felelősséget azzal, hogy kiemeli a szerződésszegő félnek az okozati láncban játszott szerepét, míg a CISG a szerződés teljesítése (objektív) hibájának („failure”) a tényére utal tehát egy „neutrális” formulát alkalmaz.

Természetesen lehetséges az is, hogy a jogalkotás konzervativizmusa húzó-dik meg mögötte, vagyis a Ptk. kodifikátorainak azon szándéka, hogy a formula azonos szerkezetet mutasson a korábbi, jól bejáratott, illetve a hatályos deliktuális felelősségi szabályozással („Aki... másnak/másik félnek kárt okoz, köteles azt megtéríteni”).

[27] „Nem tehető felelőssé a fél valamely kötelezettségének elmulasztásáért, ha bizonyítja, hogy azt olyan akadály okozta, amelyet el nem háríthatott, s ésszerűen az sem volt elvárható tőle, hogy a szerződéskötés idején ezzel az akadállyal számoljon, azt elhárítsa vagy következményeinek elejét vegye.”

[28] „The person who causes damage to the other party by breaching the contract shall be liable for such damage. The said party shall be relieved of liability if able to prove that the damage occurred in consequence of unforeseen circumstances beyond his control, and there had been no reasonable cause to take action for preventing or mitigating the damage.”

Másodsor: a mentesülés feltételei körében egy szövegezési eltérés mellett egy kardinális tartalmi eltérés is mutatkozik.

Szövegezési eltérés, hogy a Ptk. a körülmény, míg a CISG az „impediment” (akadályozó tényező) kifejezést alkalmazza. A kérdés az, hogy az eltérő fogalomhasználat hordoz-e tartalmi különbséget. Úgy tűnik, a különbség talán abban ragadható meg, hogy a „körülmények” kifejezés talán általánosabb, mint az „akadályozó tényező”.

A tartalmi különbséget az jelenti, hogy a Ptk. megalkotói – annak ellenére, hogy a Rotterdami Egyezmény más jogintézményeiben előfordul az „észszerűség” fogalma – a kontraktuális kárfelelősség generálklauzulájába nem vették át az „észszerűség” zsinórmértékét a CISG formulájából.^[29]

VI. A PTK. A CISG ÉS A HAMBURGI EGYEZMÉNY GENERÁLKLAUZULÁJÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

A Ptk., a CISG és a Hamburgi Egyezmény kárfelelősségi modellje igen közel állnak egymáshoz. A Ptk. lényegében átülteti a CISG felelősségi modelljét a kontraktuális kárfelelősség általános szabályába.^[30] Tartalmilag nem áll távol a CISG formulájától a Hamburgi Egyezmény generális kárfelelősségi szabálya sem. Ennek az az oka, hogy szinte egyidőben, párhuzamosan, ugyanazon szervezet, az UNCITRAL alkotta meg mindkét szabályozást. A jogharmonizáció célja a nemzetközi kereskedelmi jog egységesítése volt.

Mindhárom jogforrás felelősségi modellje objektív alapú: a szerződésszegés objektív tényéből indul ki, a szerződésszegő pedig csak akkor mentesül, ha a több elemből álló, egymással összefüggő mentesítő okot sikeresen bizonyítja.

Ez alapján az általunk „alternatív”-nak nevezett felelősségi konstrukció célja mindhárom jogforrásban azonos: a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti egyensúly megteremtése, vagyis a kockázatok arányos elosztása.

Szabályozási logikájukat és szövegezésüket tekintve viszont nem egyeznek meg egymással teljes mértékben, sőt több ponton különböznek egymástól a generálklauzulák.

A különbségeket az alábbi táblázatos összehasonlítással kívánjuk hangsúlyozni:

[29] Megjegyzendő, hogy a Ptk. ezen klauzulájának hivatalos angol fordításában a következő kifejezés található: „reasonable cause”, vagyis a fordító vagy pontatlanságból, vagy más okból az „észszerűség” követelményét mégis becsempészte a klauzulába!

[30] A CISG modellként szolgált a Ptk.-val azonos időszakban megalkotott más államok polgári és kereskedelmi törvénykönyve számára is, így például Argentína Kereskedelmi és Polgári Törvénykönyve, Spanyolország Kereskedelmi Törvénykönyve számára, de ösztönzőleg hatott Japán Polgári Törvénykönyvének a tervezetére is (ld. Castellani – Emery, 2018, 16.).

Ptk. 6:142. §	CISG 74. cikk, 79. cikk (1) bek.	Hamburgi Egyezmény 5.cikk (1) bek.
„Aki a szerződés megszegésével a másik félnek kárt okoz, köteles azt megtéríteni. Mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a szerződésszegést: ellenőrzési körén kívül eső, a szerződéskötés időpontjában előre nem látható körülmény okozta, és nem volt elvárható, hogy a körülményt elkerülje vagy a kárt elhárítsa.” ^[31]	„A party is not liable for a failure to perform any of his obligations if he proves that the failure was due to an impediment beyond his control and that he could not reasonably be expected to have taken the impediment into account at the time of the conclusion of the contract or to have avoided or overcome it, or its consequences.”	„The carrier is liable for loss resulting from loss of or damage to the goods ... if the occurrence which caused the loss... took place while the goods were in his charge..., unless the carrier proves that he... took all measures that could reasonably be required to avoid the occurrence and its consequences.”

5. táblázat: A Ptk., a CISG és a Hamburgi Egyezmény generálklauzulája
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

A mentesülés legalapvetőbb feltétele a Ptk. és a CISG alapján egyaránt, hogy a szerződésszegést olyan „akadály”, „körülmény”, „gátló tényező” idézze elő, amelyre a károkozó nem képes hatást gyakorolni. Ez a Ptk. formulája alapján az „ellenőrzési körén kívül eső” körülményeket jelenti. A CISG hivatalos angol nyelvű szövege a „beyond his control” formulával fejezi ezt ki. Ez általában „külső körülmények”-et jelent.^[32] Az első szembetűnő különbség ez alapján, hogy a Hamburgi Egyezmény klauzulájából hiányzik ez a formula, ami a CISG szerinti „beyond his control”-nak, vagy a Ptk. alapján az „ellenőrzési körén kívül eső” körülménynek felelne meg.

A Hamburgi Egyezmény formulája az „észszerűség” zsinórmértékét alkalmazza kiegészítő szabályként, mely átfogja a CISG és a Ptk. szerinti mentesítő okok mindhárom elemét. Ez azt jelenti, hogy ami ellen nem tud az „észszerűség” keretein belül védekezni a fuvarozó, az valószínűleg kívül esik a hatótávolságán (rendelkezési körén), és ezért nem is láthatja azt előre, tehát elhárítani sem tudja azt.^[33]

A második megfigyelhető különbség a három klauzula között, hogy a Ptk. és a Hamburgi Egyezmény a károkozó „körülmény” („occurrences”), míg a CISG az „impediment”, vagyis „akadályozó”, „gátló tényező” kifejezést alkalmazza, s ez vezet vissza a károkozó felelősségét vagy éppen a mentesülését.

[31] „The person who causes damage to the other party by breaching the contract shall be liable for such damage. The said party shall be relieved of liability if able to prove that the damage occurred in consequence of unforeseen circumstances beyond his control, and there had been no reasonable cause to take action for preventing or mitigating the damage.”

[32] Sándor – Vékás, 2005, 471.

[33] Ilyen lehet bármely külső, a fuvarozással járó extrém körülmény, a küldemény belső tulajdonsága vagy a csomagolás kívülről észre nem vehető hiányossága is.

A harmadik lényeges különbség, hogy a CISG és a Hamburgi Egyezmény a megelőzés, elhárítás tekintetében a „reasonableness”, vagyis az „észszerűség” szintjéhez illeszti az elvárhatóság mércéjét: a józan észnek megfelelő megelőző intézkedések megtételét várja el a kötelezettől. Ennek segítségével mérhetővé válik a kár megelőzhetősége. A károkozó nem felel azokért a károkért, amelyek általában, józan gondolkodás révén nem kalkulálhatóak előre, valamint aránytalan és az észszerűségnek ellent mondó áron lennének kivédhetőek.

A CISG nemzeti polgári törvénykönyvekre gyakorolt hatása ellenére a magyar Ptk.-ba nem került be az „észszerűség”: a megelőző intézkedés megtételének ez nem mércéje.^[34]

A Hamburgi Egyezmény esetében ez az alapelv magában foglalja az észszerűségi és célszerűségi szempontoknak megfelelő intézkedéseket, a jármű kiállítás során és a továbbítás szakaszában egyaránt. Mint azt korábban már részleteiben kifejtettük, ennek konkrét megítélése az eset körülményeitől függ.

Az „észszerűség” követelménye a CISG generálkauzulájának további elemeire terjed ki. Akkor mentesülhet a károkozó, amennyiben bizonyítja, hogy a szerződéskötéskor nem kellett előre számolnia a teljesítést akadályozó tényezővel. Ez a második konjunktív feltétele a mentesülésnek, amelynek zsinórmértéke az észszerűség. A kimentés harmadik feltétele, hogy a szerződésszegést eredményező akadályt vagy annak következményeit a szerződésszegő nem kerülhette el, vagy nem küzdhette le. Ezt a körülményt ugyancsak az „észszerűség” elve alapján kell megítélni.

Ezek a feltételek azt jelentik, hogy nem mentesülhet a károkozó, ha az ellenőrzési körén kívül eső akadályt (pl. embargó, közlekedési útvonal lezárása) a szerződés megkötésekor észszerű indokok alapján előre kellett volna látnia. Akkor sem mentesülhet, ha a szerződésszegést előidéző ok az ellenőrzési körén kívül merült fel, és a szerződésszegéssel a szerződés megkötésekor észszerűen nem is számolhatott, viszont annak a felmerülésekor nem mondott volna ellent a józan észnek az akadály elhárítása.^[35] Amennyiben viszont az akadályt a józan észnek ellentmondó áron lehetett volna elhárítani, akkor a szerződésszegő mentesül.

A negyedik különbség, hogy a Ptk. és a CISG generálkauzulájának a kiinduló pontja a kár megelőzhetősége, míg a Hamburgi Egyezmény a károkozó körülmények elleni megelőző intézkedések megtételét várja el a kötelezettől. A Ptk. és a CISG alapján ezért akkor mentesülhet a károkozó, ha nem volt elvárható a károkozó körülmény elkerülése vagy a kár elhárítása, mert a károkozónak arra egyáltalán nincs befolyása, és a szerződéskötés időpontjában nem kalkulált és nem is kellett volna előre kalkulálnia a károkozó körülménnyel. Ezzel szemben a Hamburgi Egyezmény alapján, ha bekövetkezik az árukár, akkor azt kell megvizsgálni, hogy a fuvarozó megtette-e a megelőző intézkedéseket.

[34] Külön kiemelés érdemel – amint már utaltunk rá –, hogy a Ptk. generálkauzulájának angol nyelvű változata azonban tartalmazza ezt az alapelvet.

[35] Sándor – Vékás, 2005, 473.

Végül a generálklauzulák közötti megkülönböztetésre szolgál az is, hogy csak a Hamburgi Egyezményben szerepel a „measures”, vagyis az „intézkedés” kifejezés. Ez azt jelenti, hogy konkrét tevőleges intézkedések megtételét várja el a tengeri fuvarozótól a Hamburgi Egyezmény (pl. tengerképes hajó biztosítása, gondos árukezelés stb.), míg a Ptk.-ban és a CISG-ben ez nem szerepel. Azért nem említik ezt a kifejezést, mert a kárfelelősségi szabályuk eleve abból indul ki, hogy olyan „körülmények” vagy „akadályok”, „gátló tényezők” eredményezik a kárt, amire a károkozónak egyáltalán nincs befolyása, ezért nem is köthetik a mentesülést megelőző „intézkedések” („measures”) megtételéhez.

VII. ÖSSZEGZÉS

A Hamburgi Egyezményben testet öltő felelősségi modell szoros rokonságot mutat a CISG-vel, melynek felelősségi jogi rendelkezésein alapul a Ptk. kontraktuális kárfelelősségi modellje is. A felelősség alakzatát tekintve ezek is objektív alapúak, s a kárfelelősség a kár objektív bekövetkezésével áll be, a bizonyítás terhét pedig a szerződészegőre telepítik. A mentesülés feltételeit azonban egyetlen generális szabályban rögzítik.

Nézetünk szerint a Ptk. bemutatott generálklauzulája a fuvarozó (így a tengeri fuvarozó) felelősségét tekintve csak a keretek meghatározására alkalmas.

A kontraktuális kárfelelősségi szabályok kiválóan alkalmasak a helyhez kötött, viszonylag jól kalkulálható szolgáltatásokból eredő kártérítési felelősség szabályozására. Kiinduló pontja ugyanis, hogy a károkozást megelőzően létrejött szerződésben a felek maguk határozták meg az egymással szemben fennálló jogokat és kötelezettségeket, s szabadon mérlegelhetik a kockázatokat is. Ezért a károkozó magatartás végülis egy önként és tudatosan vállalt szerződéses kötelezettség megszegését jelenti.^[36]

A fuvarozási jogviszony kockázati mezője azonban jóval összetettebb. A fuvarozás reálfolyamata sokkal több rizikót hordoz, mint az adásvételi, vállalkozási vagy megbízási ügyletek.

IRODALOM

- Eörsi Gyula (1966): *A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Földi András – Hamza Gábor (1996): *A római jog története és intézményei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Istvánffy László (1944): *A légifuvarozásra vonatkozó nemzetközi és magyar jogszabályok*.

[36] Wellmann, 2014, 276.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

- Jobbágyi Gábor – Fazekas Judit (2007): *Kötelmi jog*. Szent István Társulat, Budapest
- Luca G Castellani – Cyril Emery (2018) (Ford.: Kovács Viktória): *A CISG Három dimenziója. Külgazdaság Jogi Melléklet*. LXII:(1-2.).
DOI: <https://doi.org/10.47630/kulg.2018.62.1-2.1>.
- Sándor Tamás – Vékás Lajos (2005): *Nemzetközi adásvétel*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Vörös Imre (2004): *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga II*. Krim Bt., Budapest.
- Wellmann György (szerk.) (2014): *Az új Ptk. magyarázata*. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest.

JOGFORRÁSOK

- 1936. évi XXVIII. törvény a nemzetközi légi fuvarozásra vonatkozó 1929. évi varsói nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről.
- 1987. évi 20. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzeteknek az áruk nemzetközi adásvételi szerződéseiről szóló, Bécsben, az 1980. évi április hó 11. napján kelt Egyezménye kihirdetéséről.
- A polgári törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény.
- A polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.
- Multimodal UN Convention, 1980.
- The United Nations Conference on the Liability of Operators of Transport, 1991.
- United Nations Convention on the Carriage of Goods by Sea, 1978.

*Iustitia szobra a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Aulájában
(Fotó: Kasznár Katalin)*

KŐHIDI ÁKOS

*egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

A magánjogi csábítás^[1]

ABSZTRAKT

Jelen tanulmány a hajadonok fondorlattal történő elcsábítását követő hűtlen elhagyás magánjogi jogkövetkezményeit mutatja be, visszatekintve a nem vagyoni kártérítés kialakulására, kitérve az „eszmei” vagy „ideális” kár mibenlétére és kitekintve a témához kapcsolódó népi jogszokásokra is.

Kulcsszavak: hűtlen elhagyás ■ utaló magatartás ■ biztatási kár

■ szexuális vendégbarátság ■ guzsajozás ■ Kranzgeld

I. BEVEZETÉS

A XX. század elején járunk; egy férfiú, aki nem melleleg tisztos állással bírt, szerelmet vallott egy hölgynek és több ízben is azt hangoztatta neki, hogy el kívánja venni őt feleségül. A hölgy ennek eredményként a házasság megkötése előtt nemi kapcsolatot létesített a férfiúval. A férfiú ezt követően nem sokkal úgy döntött, hogy ráér még a nősüléssel, és nem vette el a hölgyet, akinek a családja addigra már, megörülve a kiházásítás lehetőségének, jelentős mértékű költségekbe kezdett. Megvásárolták a kelengyét, a közös háztartást szolgáló berendezési és felszerelési tárgyak egy részét, többször megajándékozták, etették-itatták a reménybeli férjet. Ki és miért felelt ebben az esetben?

[1] Jelen írás Kőhidi Ákos: A magánjogi csábítás egyes vonatkozásairól c. írásának (In: Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70. születésnapjára. Lectum Kiadó, Szeged, 2010. 147-157.) rövidített, másodközzölt változata.

II. AZ ELJEGYZÉS JOGI JELLEGE

Az eljegyzést a magánjogtudomány szerződésnek minősítette, azon belül is leginkább előszerződésként fogták fel. Felmerül a kérdés, hogy az előszerződés alapján kötendő szerződésnek a házasságot tekintették-e, illetve fennállt-e az alakazonosság kritériuma a két jogügylet között. Végso soron az ebből az ügyletről keletkező kötelemre, mint *naturalis obligatio*ra tekintettek. Bár szerződési voltát elismerték, de egyrésztől keresettel (értelemszerűen) nem lehetett kikényszeríteni a házasságot, másrésztől az eljegyzést nem lehetett szerződést biztosító mellékkötelezettségekkel megerősíteni.

Arra azonban volt mód, hogy a házasságot mellékkötelezettséggel biztosítsák. Ilyen volt a katonatisztek körében a kaució intézménye, amellyel már Jókai Mór 1877-es Névtelen vár című művében is találkozhatunk. „A polgári osztály leányainak moráljához tartozott a katonatisztek társaságát perhorreskálni,^[2] aminek igen jogosult magyarázata az, hogy a katonatiszt nősüléséhez kaució kívántatott, s az a legkisebb alhadnagynál is ötezer forintban volt megállapítva, három húszast számítva egy forintra, és így feljebb. Ahol tehát nem volt fölösleges a kaució, ott nem volt fölösleges a cautela.^[3] A tisztak társasága csak a gazdagok számára volt ajánlatos.”

Emellett a mással történt eljegyzést, akár csak a ma hatályos szabályozás, az akkoriban hatályos, házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvény (továbbiakban: Ht.) sem tekintette házassági akadálnak. Továbbá a szerelmi vallomás önmagában véve nem minősült eljegyzésnek, de természetesen lehetséges volt, hogy egyben az eljegyzési akaratot is kifejezze, ebben az esetben – minthogy kötelező alaki előírásról az eljegyzés vonatkozásában nem beszélhetünk – az eljegyzés érvényes létrejötte megállapítható volt. Bár – mint már megjegyeztem – az eljegyzésből kikényszeríthető kötelezettség a házasság megkötésére nem keletkezhett, a Ht. az egyoldalú, alaptalan visszalépéshez jogkövetkezményeket fűzött. Hogy mi minősül „alaptalannak”, azt a törvény nem határozta meg, így ezt a bírói mérlegelés körében kellett eldönteni. (Ilyen volt például: „a házasságkötés indokolatlan halogatása; a jegyes feslett, duhaj, pazar, vallástalan életmódja; az eljegyzés után támadt vagy megtudott ragadós, undorító, gyógyíthatatlan betegségek; a menyasszonynak mástól való terhessége; az ünnepélyes szerzetesi fogadalom; a felszenteltetés, ha nőtlenséggel jár, az öngyilkossági kísérlet.”)^[4] Az határozottan megállapítható, hogy azok az okok, amelyek a házasság felbontására szolgálhattak, az eljegyzést is felbonthatták.

[2] Értsd: a katonatisztek társaságától megrémülni, tartózkodni tőlük.

[3] Értsd: óvatosság, elővigyázatosság.

[4] Raffay, 1909a, 279.

III. KÁRTÉRÍTÉSI VONATKOZÁSOK

Ha a felbontás alapos ok nélkül történt, ez nyilván érintette a jegyajándék(ok) jogi sorsát, emellett azonban kártérítési követeléssel élhetett az elhagyott jegyes és ennek rokonai. Ha megfigyeljük, a Ht. vonatkozó szakasza egyszerre tartalmazott egy kártérítési, egy ajándék visszakövetelésével kapcsolatos és egy jogalap nélküli gazdagodás visszatérítésére vonatkozó rendelkezést.^[5]

„Az a jegyes, a ki az eljegyzéstől alapos ok nélkül visszalépett vagy a másik jegyesnek a visszalépésre alapos okot szolgáltatott, a másik jegyesnek és rokonainak a kötendő házasság czéljából tett kiadások erejéig kártérítéssel tartozik; és köteles azt, a mit neki a másik jegyes vagy annak rokona a kötendő házasság okából ajándékozott vagy az eljegyzés jeléül adott, természetben visszaadni, vagy ha ennek helye nem lehet, értékét gazdagodása erejéig megtéríteni; a másik jegyes vagy annak rokona által a kötendő házasság okából részére tett ajándékozási ígéret pedig hatályát veszti.” (Ht. 3. §)

A bírói gyakorlat szerint az eljegyzéstől kártérítési kötelezettség nélkül visszaléphetett a férfi a nő szüzességének hiánya miatt, ennek a későbbiek szempontjából lesz jelentősége. A kár megtérítésének lehetősége korlátozott volt, ugyanis csak a ténylegesen felmerült károkat (*damnum emergens*) lehetett követelni, így az elmaradt haszon (*lucrum cessans*) követelése kizárt volt, ez egyébként kivétel volt a teljes kártérítés már akkor is élő követelményéhez képest. Meg kellett például téríteni az „erkölcsi” kár mellett a szülési költséget, de a munkavégzés elmulasztásából eredő kárt nem.

Az eljegyzésszegéssel okozott, nem vagyoni kártérítési igények megítélésével kapcsolatban a korabeli bírói gyakorlat ingadozó volt. Egy 1915-ös ítélet szerint „a jegyességnek jogos ok nélkül való felbontása esetén nincs tételes jogalap arra, hogy a jövőben bekövetkező eshetőség – t. i. a férjhezmenés esetleges elmaradása – folytán a jelenben előállható erkölcsi kár vagyoni ellenértéke megítéltessék”.^[6] Egy 1920-as esetben azonban a bíróság kifejtette: „elégítél jár a menyasszonynak az eljegyzésszegésből eredő kedélyi bántalomért, mely jövőendő házasságkötését is megnehezíti”.^[7] Az ítélezési gyakorlatban az első világháború jelentett időbeli választóvonalat: „Az első világháborút megelőzően a csábítás nem keletkeztetett-jogellenességet addig, amíg az büntető tényállást nem valósított meg, mert a nő beleegyezése megszüntette a jogellenességet. Az első világháborút követően viszont a társadalom úgy ítélte meg, hogy „a nőnek erkölcsi épsége ellen elkövetett cselekedet a nő személye ellen irányuló, a jó erkölcsökbe ütköző tiltott cselekmény akkorig, ha abban nem ismerhetők fel azok a tényező elemek, amelyek a cselekedetet büntető törvények szempontjából büntetendő cselekedetté minősítik”.^[8]

[5] Hasonló rendelkezéseket találhatunk mindmáig a BGB-ben, 1297-1302. §.

[6] Szladits – Fürst, 1935, 160. (Rp. II. 3830/1915.).

[7] Szladits – Fürst, 1935, 160. (P. III. 85/1920.).

[8] Mireisz, 2012, 10.

IV. A SZÜZESSÉG MEGÍTÉLÉSE

Logikus gondolat mentén haladva eljuthatunk odáig, hogy nem is a vásárolt ruhák és egyéb okafogyottá vált költségek jelenthették az igazi kárt. Ugyanis a társadalmi közfelfogás szerint (leginkább az akkori zártabb társadalmi osztályok erkölcsi normarendszeréből kiindulva) az eset kapcsán felmerülő talán egyik legjelentősebb „kárnak” a szüzesség elvesztését tekinthetjük. Ugyanis „hasonlóképpen kell gondolkozni a testnek megéktelelenítéséről is, mely a megsérült személynek szerencsésjét akadályoztatja, p.o. a virágzó szűznek, ifjú-nak...”^[9] Az egyénre reflektáló társadalmi közeg tudatában megnyilvánuló negatív változás, az egyén életkilátásainak beszűkülése, mint a nem vagyoni hátrány többször hivatkozott fogalmi feltétele, fennállhatott, hiszen vélelmezhető volt, hogy a lány többé már nem *virgo intacta*. A téma kutatását megelőzően azt vélelmeztem, hogy a XX. század elején a szexuális életet sokkal szigorúbb erkölcsi szabályok határozták meg, azaz, hogy elődeink ilyen téren erkölcsösebbek voltak. Ezért fellapoztam a Tárkány Szücs Ernő által leírt, a témához kapcsolódó jogi népszokásokat. Meg kellett állapítanom, hogy bár intézményes keretek között, de szexuális devianciák bőven akadtak. Ilyen volt például a szexuális vendégbarátság intézménye,^[10] amely esetében a szállásadó házigazda az idegen vendég részére felajánlotta éjszakai hálótársul feleségét vagy családtagjainak valamelyikét. Gondolhatunk továbbá – némileg eufemizálva – a házasság előtti megbizonyosodást elősegítő guzsajozás intézményére: „Guzsajasba a leány hívja a legényt, a meghívat barátnője eszközli. Csak ha már össze vannak szokva, akkor mehet a legény magától, illetve mondhatja a leánynak, hogy elmegy hozzá guzsajasba. Általában kedd, csütörtök és szombat este a guzsajas ideje. Ilyenkor a legény együtt hál a szeretőjével...”^[11] A guzsajozás, amely nevét vélhetően a fonóba járásról kaphatta, nyilván nem mindig végződött házassággal. De gondolhatunk magára a próbaházasságra, a vadházasságra, vagy akár a nemzótárs intézményére is (ha a feleségnek a férjtől nem születhetett gyermeke, a férj – jellemzően másik faluból – hívott idegen férfit feleségéhez. A férj az esetleges „szívességért” jellemzően pálinkával fizetett).

Maga a bíróság is ingadozó volt a szüzesség megítélésével kapcsolatban: meg kell jegyezni, hogy bár a nő mástól való terhessége a házasság esetében érvénytelenségi okként szolgálhatott, ilyenre a szüzesség hiánya önmagában nem vezethetett, mert az a házasság céljának megfelelő életközösség folytatását nem zárta ki (ld. a Curia 5751.1898. számú döntése). Megtámadható volt azonban a házasság megtévesztés miatt, ha a megtévesztés a másik házastársnak lényeges személyi tulajdonságaira vonatkozott (Ht. 55. §). Így akár a szüzesség hiányára való hivatkozással is.

[9] Czövek István gondolatait idézi: Petrik, 2002, 18.

[10] Tárkány Szücs, 2003, 285.

[11] Tárkány Szücs, 2003, 266-267.

V. VAGYONI KÁR VAGY NEM VAGYONI HÁTRÁNY

Azt a nyilvánvaló tényet azonban nem lehet elfelejteni, hogy 1928-ig a nem vagyoni kár egységes és „quasi normatív” intézménye még ismeretlen, pontosabban halvány előképei léteztek csupán (az egyes külön törvényekben nevesített fájdalomdíjjal, illetve a század eleji tervezetek szűk körben alkalmazható nem vagyoni kártérítésével). Ennek tükrében érthető Raffay Ferenc 1909-es megalapítása, mely szerint „ideális kár” (a német dogmatika így nevezte az eszmei hátrányt) a szüzesség elvesztéséért nem ítélt meg (bár már ekkor is lehetett ezzel ellentétes döntéseket találni).^[12]

Lehetne azonban amellett is érvelni, hogy a személyiség sérelmét, a nem vagyoni hátrányt jogilag nem értékeljük, hanem tisztán a vagyoni következmények oldaláról közelítünk.^[13] Vagyis abban a korban, ahol a közfelfogás szerint elfogadható és gazdaságilag racionális döntés volt, hogy a nő feladja munkáját, mert házasságra lép egy férfival, kimutatható-e az, hogy az illetőt vagyoni hátrány érte amiatt, hogy vélhetően nehezebben, vagy adott esetben egyáltalán nem talált férjet? Már Mózes II. könyvének 22. fejezetében a 16–17. versben találhatunk erre vonatkozó utalást: „Ha valaki hajadont csábít el, aki nincs eljegyezve, és vele hál: jegyajándékkal jegyezze azt el magának feleségül. Ha annak atyja nem akarja azt néki adni: annyi pénzt adjon, amennyi a hajadonok jegyajándéka.” Azaz összefoglalva akkor, ha házassági esélyei csökkentek. Hiszen már önmagában az elhagyás ténye is rossz fényt vetett az elhagyott nőre, annak hírnevére, ezzel kapcsolatban pedig egyfajta direkt vagyoni érdeksérelem is kimutatható volt. „Az elcsábított lánynak oly összeg jár kártérítésül, melynek birtokában férjhezmenésének az esélyei abban az arányban növekednek, mint amelyben azokat a csábító jogellenes cselekményével csökkentette.”^[14] Ács Tamás ezzel kapcsolatban Gál Dezső 1910-ben megfogalmazott gondolatait idézi: „bár a nőnek szüzessége nem feltétlen kelléke, a mindennapi tapasztalat bizonyítja, hogy a szüzességét veszített leány a megvetés egy bizonyos nemének van kitéve és férjhezmenetele – ami a nőnek természetszerű hivatása – meg van nehezítve, viszont az így fogyatékos szüzességű leány is elérheti hivatásszerű célját, a férjhezmenetelt, ha társadalmi állását tekintve jelentékenyebb vagyona van”.^[15] Ennek némileg ellentmondva, Dezső Gyula így vélekedett 1917-ben: „A házasság nem nyereséges üzlet, sem pedig ellátási intézet sem a nő, sem pedig a férfi részéről” – ezért vagyoni érdeket sem érdemes kutatni a magáncsábításnál.^[16] Erre való utalást találhatunk a korabeli német joggyakorlattal kapcsolatban is: a kártérítés megállapítása során figyelembe veszik a felek vagyoni helyzetét, abban

[12] Raffay F. utal például Reiner János A szerződésen kívüli kártérítési kötelmek című, 1884-es művének 126. és 148. lapjára.

[13] Tették ezt a bíróságok 1953-1977 között is.

[14] Szladits – Fürst, 1935, 160. (P. III. 6331/1924.).

[15] Ács, 1993, 265.

[16] Ács, 1993, 265.

a vonatkozásban, hogy az eljegyzés mennyivel csökkentette egy másik lehetséges házasság esélyét.^[17]

Visszatérve a korabeli magyar joggyakorlathoz, arra is találunk utalást, hogy a jogsértést önmagában nem a defloráció jelentette, hanem az ehhez kapcsolódó hírnévsérelem: „erkölcsi kár megtérítésére csak tisztességes leány tarthat igényt, már pedig az a leány, aki az első nemi érintkezés után a házasságon kívüli nemi viszonyt hónapokon át folytatja és így állandósítja, a tisztességét elveszített leánynak tekintendő.”^[18] „..kivéve, ha a nő a komoly házassági ígéletbe vetett bizalom folytán, az ígélet beváltásának lehetősége mellett, annak reményében tartotta fenn a nemi viszonyt vagy ha a csábítóval szemben függő helyzetben volt.”^[19] Továbbá: „nem tisztességes és így csábítás címén kártérítést nem követelhet az a leány, aki tudta, hogy a csábító házasesember”^[20] Ezt támasztja alá a következő, 1921-es bírósági ítélet is: „Aki házassági ítélet tételével, vagyis csábítással, hajadon leányt szüzességétől megfoszt, kártérítéssel tartozik ugyan, de az ily nőnek nincs kártérítéshez jogos igénye abban az esetben, ha azzal a férfival, aki szüzességét elvette utóbb ágyassági viszonyt folytat. Ily esetben ugyanis a nő nyilvánvalólag megbocsátja a rajta okozott sérelmet, minélfogva kártérítés már nem a nemi érintetlenségtől való megfosztásért járna, hanem az ágyassági viszony jutalma lenne, már pedig a jó erkölcsök fogalmával össze nem egyeztethető ágyassági viszonyból folyóan bírói úton, követelés sikerrel nem érvényesíthető.”^[21]

Az eddig elmondottakkal kapcsolatban akár Frank Ignác gondolataira^[22] is visszatekinthetünk: „régii jogunkban a szenvedett fájdalom fejében mindig járt jutalom s a leány vagy fiú személyében számba kellett venni megakasztott jövőendő szerencsáját is”. Eszerint az ideálisnak nevezett kár is megtérítendő volt, Raffay azonban 1909-ben megjegyzi: „élő jogunk itt visszaesést mutat, éppen úgy, mint a személyiségi jogok védelménél”. Hozzá kell azonban tennem, hogy a szüzesség elvesztése miatti kár kérdését leginkább erkölcsi tisztaság, nemi erőszak általi elrablása kapcsán citálták a szerzők.

A házasság megkötéséhez, ill. elhálásához az előbb fejtegetett közvetett gazdasági, társadalmi előnyök mellett közvetlen vagyoni jogi hatások, intézmények is kapcsolódtak. Ilyen volt pl. a nő számára nem éppen előnytelen hitbér intézménye is. Amely a feleséget a házasság végrehajtásáért, tulajdonképpen a házasság „elhálásáért” jutalmul illette meg a házasság megszűnése esetére. Voltak olyan nézetek, hogy ez a jogosultság nem az elhálással, hanem az ilyenemű házastársi kötelezettség állandó teljesítésével illette meg a nőt.^[23] Ez az intézmény azonban a Ht.-ben már nem jelent meg.

[17] Markesinis – Unberath, 2002, 983.

[18] Szladits – Fürst, 1935, 160. (P. III. 7174/1929).

[19] Szladits – Fürst, 1935, 648. (P. III. 4795/1930).

[20] Szladits – Fürst, 1935, 646. (P. III. 4186/1930).

[21] Szladits – Fürst, 1935, 647. (3257/1921.).

[22] Raffay, 1909b, 218.

[23] Raffay, 1909a, 458.

Mivel a kártérítési követelés normatív keretei miatt nem lehetett teljeskörű, így végső soron vagyoni kártérítést elmaradt „haszon” címén lehetett volna követelni, amit azonban a Ht. már idézett szakasza nem tett lehetővé. Ám felmerül a kérdés, hogy az eljegyző férfi megnyilvánulását, szándékos magatartását összességében vizsgálva nem lehetne-e az adott esetben bízattási kárt megítélni. Miután Villányi Fürst László – részben az angol *estoppel* mintájára – 1929-ben kidolgozta ennek elméletét, akár utaló magatartásra történő hivatkozással is lehetett volna kártérítést követelni a házassági ígéret visszavonása esetében. Ez azért is jelentett volna könnyebbséget, hiszen az utaló magatartás alkalmazása esetén nem kell vizsgálnunk a jogellenességet, ugyanis ez megállapításának nem feltétele. Itt azonban ismét azzal a problémával szembesülünk, hogy az Magánjogi Törvényjavaslat rendszerében még korlátozott volt a nem vagyoni károk megítélésének lehetősége (pontosabban fogalmilag körülhatárolt).

A szüzesség elvesztése kapcsán azonban nem feltétlenül kell az utaló magatartáshoz nyúlnunk, ugyanis a kár végső okozója nem a nő magatartása, hanem a kár releváns oka a férfi annak tudatában történő későbbi visszalépése, hogy a nőt házassági ígéret hatására deflorálta. Ahogy pedig Szladits is megjegyzi: a nő beleegyezésének nincs jogellenességet kizáró hatása a nő nemi érintetlensége tekintetében. Bár Szladits úgy fogalmaz, hogy az ilyen beleegyző nyilatkozat nem hatályos, és ezért nem zárja ki a jogellenességet.^[24] Miért hatályosságról ír Szladits? A beleegyző nyilatkozatot úgy fogták fel, mint ami feltételes, és a feltétel a házassági ígéret be nem tartása esetén nem teljesül, így a nyilatkozat nem lehet hatályos, ezáltal pedig nem zárhatja ki a jogellenességet. Hovatovább „...a magánjogi csábítás fogalmi körébe tartozik, ha a nő kijelenti, hogy a házassági ígérettel kapcsolatos állandó rábírési törekvés közben a szüzességben való kétkedés eloszlátása is belejártzott a nemi odaadásba”.^[25]

Véleményem szerint nem a nyilatkozat hatályosságára vagy érvénytelenségére (pl. megtévesztése esetén ez is elképzelhető) kellene hivatkozni. Ugyanis a kár releváns oka nem maga a nemi aktus, mivel ez a házasság megkötése esetén semmilyen kárt nem okozna, sokkal inkább a férfi későbbi visszalépése, ill. egyéb magatartása, amely a jó hírnév sérelméhez vezethet. Ezt támasztja alá a Szladits által is hivatkozott olasz bírói gyakorlat,^[26] mely szerint „nem a szüzesség elvesztése a kártérítés alapja, hanem a csábítás, melynek következtében megromlik a nő társadalmi helyzete”. Ezáltal kártérítés akkor is megítélhető lett volna, ha a defloráció nem történik meg, de a csábító a nő becsületét egyébként sértő magatartást követ el (pl. igaztalan tények híresztelésével).

A német jogirodalomban is ismert volt a szüzesség elvesztése miatt megítélt ún. „*Kranzgeld*”, amelyet leginkább szalmapénzként fordíthatunk. Az intézmény nevét egy szalmakoszorúról kapta, melyet a nem szűz, házasulandó nőnek kellett viselni, egyfajta megszégyenítés gyanánt. A magyar népszokások között és

[24] Szladits, 1941, 650.

[25] Szladits, 1941, 650. (P.III. 7720/1929).

[26] Szladits, 1941, 651.

az irodalomban is találkozhatunk vele. Gyöngyösi István 1735-ben megjelent A Marssal társalkodó Murányi Venus című munkájában például a következőket írja: "Pénzért mind jót s gonoszt szaporán mívelnek,/ Az szűz koszorúk is szalmagúzsra kelnek,/ Bokrártás süvegek rút porban hevernek,/ Szép régi hírt-nevet mocsokban kevernek."

A német bírósági gyakorlatban egyébként a szüzesség elvesztése miatti ideális károk megtérítését a BGB, azóta már hatályon kívül helyezett, 1300. §-a alapján lehetett követelni.^[27] A szakasz a BGB hatálybalépésétől, azaz 1900-tól egészen 1998-ig megtalálható volt a törvényben. Bár 1970-es évek elejéről található az utolsó olyan eset, amelyben még alkalmazták. A judikatúra lassan kivezette azt a BGB-ből.

A századelőn a Curia gyakorlatában is fokozatosan feltört az a bírói szemlélet, hogy e sérelmeket (a házassági kilátások csökkenésének ténye és ennek vagyoni hatásai miatt) mintegy vagyoni köntösbe burkolva kompenzálják. Majd esetről esetre kifejtették, hogy a „magánjogi csábítás” vagy az „eljegyzésszegés” sérti a tisztességet, a becsületet, valamint az önérvényesítés jogát. 1953-tól azonban ilyen károk megítélésre már egyáltalán nem volt lehetőség. Valójában Lábady Tamás szerint az intézmény már 1953 előtt válságba jutott, és ha megfigyeljük, pont az általunk tárgyalt esetkör kapcsán jelentkeztek ennek első jelei. 1951-ben ugyanis „már elutasította a Legfelsőbb Bíróság az erkölcsi elégtétel iránti igényt a nem vagyoni kártérítés akkori időszakának legkirívóbb esetében, az ún. magánjogi csábításnál. A döntés indokolásában a felsőbbbíróság már előrevetítette az egész intézmény elvetését, amikor kifejtette, hogy »jellegzetes kapitalista szemlélet az, hogy pénzzel minden megszerezhető és megváltható.«^[28]

VI. ZÁRÓ GONDOLATOK

Jelenlegi magánjogi szabályaink szerint bízgatási kárként a nem vagyoni hátrány megtérítése is követelhető lenne, amennyiben elfogadjuk, hogy a kárt közvetlenül a károsult magatartása okozza. Esetünkben azonban nem bizonyos, hogy megtalálnánk azt a személyhez fűződő jogot, amelyet az adott magatartás jogellenesen sértett. Tehát míg annak idején azért volt nehézkes nem vagyoni kártérítést követelni, mert az utaló magatartás jogintézménye mai formájában még nem létezett, addig ma – bár a jogintézmény létezik és alkalmazása nem

[27] „Hat eine unbescholtene Verlobte ihrem Verlobten die Beiwohnung gestattet, so kann sie, wenn die Voraussetzungen des § 1298 BGB oder des § 1299 BGB vorliegen, auch wegen des Schadens, der nicht Vermögensschaden ist, eine billige Entschädigung in Geld verlangen” (BGB 1300. §). A szakaszt 1957-től az NDK-ban a szocialista polgári jog szellemével összhangban nem alkalmazták. A német joghallgatók körében az 1300. §-al kapcsolatban az alábbi szóvicc terjedt el: „Der Bräutigam ist ganz verwundert, denn die Braut klagt aus dreizehnhundert”. Magyarul valahogy így adhatnánk vissza: „A vőlegénynek csaknem leesik az álla, ha a menyasszony az ezerháromszázast citálja.”

[28] Lábady, 1992, 15.

korlátozott – a társadalmi viszonyok és az erkölcs változásaival egész egyszerűen jelen eset nem kerülhetne annak hatókörébe, hiszen a szüzesség a jogi és az általános társadalmi értékítélet szerint is devalválódott. Íme a *desuetudo* egy ékes példája. Az eset mindenképpen rávilágít arra, hogy a nem vagyoni hátrány megítélésének történelmi kontextusait, az erkölcsben bekövetkező mozgásokat is érdemes vizsgálni. Ennek érzékeltetésére ismét Lábady Tamás gondolatait idézem: „Eszmei kártérítés járt a lelki fájdalom okozása és a megszegyenítés, megalázás miatt is. Az erkölcsi életen, a női szemérmesen esett sérelmeket a bíróságok – a kor erkölcsi értékrendjének megfelelően – védelmezték, s az ún. deflorációs perekben korántsem valamiféle »álszemérem«, hanem a kor nőtársadalmának – tegyük hozzá: a mainál sokkal vonzóbb szemérmességet tükröző – szubjektív erkölcsi igényessége manifesztálódott.”^[29] Az esetet és az ahhoz kapcsolódó gondolatokat a házasság intézményéhez kötődő vagyoni externáliákkal kapcsolatban gondoltam találó példának. A magánjogi csábítás a magánjogtörténet egy színes mementójaként jelzi azt a korszakhatárt, ahonnan a személyiségi jogok kazuisztikus védelméből a jog a személyiség generális védelme felé lépett.

IRODALOM

- Ács Tamás (1993): Nem vagyoni kártérítés. In: Harmathy Attila – Csakurda Ottó (szerk.): *Polgári jogi dolgozatok*. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest.
- Lábady Tamás (1992): *A nem vagyoni kártérítés újabb bírói gyakorlata*. ELTE Jogi Továbbképző, Budapest.
- Markesinis, Basil S. – Unberath, Hannes (2002): *The German Law of Torts. A Comparative Treatise*. Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon.
- Mireisz Tímea (2012): A nem vagyoni kártérítés fejlődése a magyar jogtörténetben, különös tekintettel a XX. század első harmadának bírói gyakorlatára. In: *Joghistoria*. XVII. évf., 4. szám.
- Petrik Ferenc (2002): *Kártérítési jog*. HVG-Orac, Budapest.
- Raffay Ferenc (1909a): *A magyar magánjog kézikönyve, első kötet*. Benkő Gyula, Budapest.
- Raffay Ferenc (1909b): *A magyar magánjog kézikönyve, második kötet*. Benkő Gyula, Budapest.
- Szladits Károly (1941): *Magyar Magánjog. Első kötet. Általános rész. Személyi jog*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Szladits Károly – Fürst László (1935): *A magyar bírói gyakorlat*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Tárkány Szücs Ernő (2003): *Magyar jogi népszokások*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

[29] Lábady, 1992, 28.

Jogász tablók a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar épületében
(Fotó: Kasznár Katalin)

KUKORELLI ISTVÁN*professor emeritus**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar***SZOBOSZLAI-KISS KATALIN***egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Jogászság (hivatásrendek) és a jogászképzés Győr (a régió) vonzásában^[1]

Közös töprengéseinkkel a születésnapos Fazekas Judit előtt tisztelgünk, aki a győri jogi kar első női dékánjaként aktív részese volt a hivatásrendekkel történő együttműködésnek, a kar professzoraként és vezetőjeként pedig tevékeny alakítója a jogászképzésnek.

Kedves Judit! A Jó Isten éltesen és vigyázzon Rád kedves családot körében!

ABSZTRAKT

Tanulmányunkban a győri modernkori jogi oktatás megteremtésének apropóján folytattunk dialógust a jogászság és a hivatásrendek mibenlétéről, a jogászképzés történetéről, a jogi oktatás 1995-ös indításának előzményeiről.

Meglátásunk szerint a város és a régió számára mindig sokat jelentett a jogászai tradíció, amely jelen van napjainkban is. Győr egyetemi városává avatásával (2001) olyan kulturális központ lett, amelynek vonzása adatokkal igazolhatóan nagy. Az írás azzal zárul, hogy a helyi (megyei) jogásztársadalom akkor tölti be funkcióját, ha az egyetemmel az élen kultúrát teremt és példát mutat.

Kulcsszavak: jogászság ■ jogászai hivatásrendek ■ jogászképzés ■ jogakadémiák ■ a győri jogászképzés története ■ a győri képzési hely regionális vonzása ■ a győri jogintézmények megtartó ereje ■ a jogász szakma megbecsültsége ■ a jogi kultúra

[1] Köszönetet mondunk mindenkinek, aki a közérdekű adatok szolgáltatásával segítette munkánkat.

SOBOSZLAI-KISS KATALIN: Először talán a címben is szereplő fogalmakról szóljunk, mindenekelőtt a jogászságról mint társadalmi rétegről, majd a felvételi rendszerrel összekapcsolva a régió vonzásáról, a jogász hivatásról és a hivatás-rendekről.

KUKORELLI ISTVÁN: A kérdés régóta foglalkoztatja magát a jogtudományt is, neves tudósok írtak a jogászságról, a jogász hivatásról. Különösen így volt (és van) ez Magyarországon, amely évszázadokon át büszke volt nemcsak történelmi alkotmányára, hanem „jogásznemzet” mivoltjára is. Nagyszerű jogász végzettségű államférfiak sora említhető a történelemből, elég csak az 1848-as első független felelős kormányra utalni, amelyben Batthyány, Deák, Kossuth és Szemere voltak jogászok. Két győri jogakadémista, karunk és szakkollégiumunk névadója, Deák Ferenc és Batthyány Lajos. Egyetemünk névadójáról is közismert, hogy rendszeres jogi tanulmányokat folytatott és a maga számára összefoglalta az ősi alkotmányt. Széchenyi Istvánt minden túlzás nélkül tiszteletbeli jogásznak tekinthetjük.

Kulcsár Kálmán, a kiváló jogász és szociológus, az 1989-es alkotmányos rendszerváltozás igazságügyminisztere mutatott rá a jogász nemzeti múlt elmentmondásaira, pozitívumaira és negatívumaira, továbbá felhívta a figyelmet a jog és a jogászság funkcióinak összefüggésére. Nagyon lényeges összefüggés ez, amiről nem szabadna megfeledkezni. Ma is időszerű tanulmányából kiolvasható, hogy melyek a jogászság, mint értelmiségi réteg főbb társadalmi funkciói, magyarul hivatása (például a jogrend fenntartása, az emberek és szervezetek vitáinak megoldása).^[2]

Kulcsár Kálmán a hivatkozott cikkében tényadatokkal is bemutatja, hogy az 1945 előtti Magyarországon a jogászság a felsőfokú végzettségűek több mint harmadát alkotta, a legjelentősebb értelmiségi réteg volt. Miközben a jogi diplomával rendelkezők abszolút száma alig változott – még 1980-ban is, 1930-hoz hasonlóan, közel 30 ezer volt –, az értelmiségen belüli jelentősége, társadalmi súlya lecsökkent a vas és acél országában (1980-ban 6,5%-os a jogász diplomák aránya az összes diplomás között).

A funkcióvesztés természetesen összefüggött a pártállam megjelenésével. Az 1949-es év „sorscapás” a jogi hivatásra és a jogászképzésre nézve. Ebben az évben „feloszlatták” az évszázados múlttal rendelkező jogakadémiákat, de a jogi karok száma is háromra csökkent a Debreceni Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának megszüntetésével. A jog a politika szolgátlánya lett. A feltámadás a posztkádári korszak végén és a rendszerváltozások éveket (1989-1990) követően jött el.

SOBOSZLAI-KISS KATALIN: A joghallgatók iránti regionális igény megkérdőjelezhetetlen, és ennek már igen korán látható jelei voltak. A Balatontól északra található megyék humánképzésre jelentkezésének lehetőségei sokáig tehát szűkek voltak, holott a mi régióink a legdinamikusabban fejlődő régió volt, ami

[2] Kulcsár, 1985, 185-207.

a modern gondolkozású, képzett jogászság reprezentálását is maga után vonta. A klasszikus bírói, ügyészi és ügyvédi pályák mellett az ipar és az üzleti szféra is jelentősen igényelte a jogászi szaktudás azonnali alkalmazását. Az első évfolyamok felvételi adataiból már kiderül, hogy egyfelől állandó magas létszámmal jelentkeztek leendő hallgatók, illetve, hogy elsősorban a régióból.

„Az adatokból két tényező állapítható meg. Az egyik jellegzetesség az, hogy az ide jelentkezettek (ti. Széchenyi István Főiskola) száma rendkívüli állandóságot mutat: 1997-ben 1794-en, 1998-ban 1622-en, 1999-ben 1861-en, 2000-ben 1788 jelentkező választotta a győri képzési helyet. A másik sajátosság pedig, hogy a jelentkezők, különösen a felvettek kiugróan magas számban származnak lakóhelyük szerint a Felső-Dunántúli régióból. Innen érkezett az összes jelentkezettek 54%-a. A felvett hallgatók lakóhely szerinti megoszlása még markánsabban tükrözi a regionális igényt, ugyanis a felvett hallgatók 74%-a az említett megyékből származik.”^[3]

A jogászképzésre nappali és levelező tagozaton összesen 270 hallgató iratkozott be 2022 szeptemberében, és a tanulmányi osztály adatai alapján ebből a 270 főből mindössze három olyan hallgatót tudok megnevezni, akik nem a régióból érkeztek, egy a Felvidékről, egy Gyöngyösről és egy pedig a Hajdúságból. Ez az adat önmagáért beszél. Azt is fontos kiemelni, hogy az oktatás bázisát adó oktatói kör is hiányos volt. A kar első tanári gárdája az ELTE-ről lejáró oktatókból állt zömével, de talán az is kiemelhető és számos esetben elhangzott már, hogy a legtöbb tudós, aki Győrbe is elszegődött, valamilyen módon kötődött a régióhoz. A nemrég eltávozott Szalay Gyula vagy a már nyugdíjas Horváth Károly helyi tanerők voltak, de Bihari Mihály és éppen Kukorelli István is kötődtek családjuk révén Győrhöz. A győri jogászképzés személyes ügy is volt. Jól sejtem?

KUKORELLI ISTVÁN: A válaszem egyértelmű igen, többünk álma volt már a posztkádári korszakban is, hogy Győrnek legyen egyeteme és jogi fakultása. A felvételi adatokat visszaigazolják a győri szemináriumi csoportjaim „dossziéi”. Csak kettőt idéznék a ládányiból, az első a 2010. február 12-i „veni sancte” bemutatkozó óra jelenléti íve; eszerint a 15 szeminaristából négy győri, három felvidéki (Somorja, Dunaszerdahely, Nagymegyer), kettő-kettő budapesti, illetve várpalotai és egy-egy diákkal van jelen Sopron, Mosonmagyaróvár, Dunaújváros és a Herend melletti Bánd. A második csoport 2011. február 11-i összetétele még dominánsabb: a 17 főből, 11 fő Győr meghatározó gimnáziumaiból, és egy-egy fő Sopron, Szombathely, Pápa, Kapuvár, Veszprém, Budapest küldötte volt.

A jogászfelvételikről jut eszembe a gólyatáborok népszerű kérdése: Mi leszek, ha elvégzem a jogi egyetemet? Lapozgatom a megfakult régi gólyatábori jegyzeteimet, hogy mit válaszoltunk a sikeres felvételik után a csillogó szemű jurátusoknak.

Először éppen Fazekas Juditék, az ELTE ÁJK által szervezett balatonvilágosi gólyatáborában mondhattam el fésületlen gondolataimat a jogászi hivatásról, a jogászképzés céljáról. Talán Judit is emlékezik erre a táborra.

[3] Biczó, 2008, 199-200.

Az évtizedek során a gondolatok finomodtak, de meggyőződésemmé vált, hogy ez egy szép hivatás. Tehát, akkor ki a jogász, mi a jogász, mit értünk jogászi hivatásrend alatt? Válaszom erre, hogy a jogászok a társadalom orvosai, a társadalom mérnökei, segítenek az emberi (a szervezetek közötti) konfliktusok megoldásában. Ez a politikai kultúra lényege is egyben. Akkor képesek erre, ha szuverén jogász értelmiségiként viszonyulnak munkaeszközükhöz, a joghoz, amely mindenkire nézve kötelező normarendszerként az élet minden területét átfogja. Ilyen tudást egy egyetem sem ad. Magyary Zoltán hasonlította a jogrendszert a tengerhez, és hozzátette: „Nem kiinni kell, hanem meg kell tanulni úszni benne”.

A jogászképzés reformjáról, az ideális jogászképzésről évszázadok óta tart a vita, mondhatnánk azt is, hogy a reform az állandó. Tanulságos olvasmány például Ladányi Andor könyve, aki az 1890-1944 közötti reformokat dolgozta fel.^[4] Ugyancsak tanulságos olvasmány A jogászképzés múltja, jelene és jövője című, az ELTE kiadásában, 2003-ban megjelent kötet.^[5]

A valóságban ugyanakkor évszázadok óta általános jogászképzés folyik, szakirányokkal (van olyan jogi kar, ahol ezeket moduloknak hívják). A jogász diplomát később a választott hivatás és a szakvizsga teszi teljessé.

Visszatérve a gólyatáborokba, a karrierlehetőségek és a hivatásrendek kérdésére válaszolva három-négy fő irányt lehet megjelölni:

- az első a közszféra, a közhatalmi szervek jogászsága. Ide sorolható a legnagyobb felvevő piac, a közigazgatás, az önkormányzati igazgatás, a rendészeti igazgatás, az igazságszolgáltatás világa (bíróságok, ügyészségek), a közjegyzők és a központi alkotmányos intézmények (például Alkotmánybíróság, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, Állami Számvevőszék, Országgyűlési Hivatal);
- a második kalapba „a szabad jogászi pályák”, mindenekelőtt az ügyvédség és a magánszféra, például bankok, biztosítók, vállalatok, intézmények jogtanácsosai sorolhatók;
- külön kalap a jogi felsőoktatás, a nyolc jogi kar tanári kara és az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottsága alá tartozó köztestületi tagság;
- hangsúlyozni szeretném azt is, hogy a jogi egyetemekről nem kizárólag a fent felsorolt szakirányú pályákra vezet az út az elhelyezkedés során. Meglepően sok a jogász végzettségűek aránya a médiákban és a pártpolitikai elitben (például az országgyűlési képviselők között). Pokol Béla szerint a 21. század elején, 2000-ben a magyar újságírók körülbelül 20 százaléka jogász volt.^[6]

[4] Ladányi, 2007, 68.

[5] Takács (szerk.), 2003.

[6] Pokol, 2003, 321.

Jogászai hivatásrendek	Országos adatok	Győr és – külön megjelölve – a megye adatai
1. Bíróságok	3767 fő (2829 bíró + 938 bírósági titkár)	Győri Ítéltábla: 20 bíró + 5 bírósági titkár Győri Törvényszék: 36 bíró + 12 bírósági titkár Négy járásbíróság: 51 bíró + 23 titkár Összesen: 147 fő (107 bíró + 40 titkár)
2. Ügyészségek	1882 fő	55 fő
3. Ügyvédek	17370 fő (ebből kamarai jogtanácsosok 2643 fő)	582 fő (ebből kamarai jogtanácsosok 85 fő)
4. Közjegyzők (és helyetteseik)	938 fő (301+451 helyettes+186 jelölt)	102 fő (ezen belül a megyében 35)
5. Közigazgatás	nincs adat	Győr-Moson-Sopron Megyei Kormányhivatal (beleértve a 7 járási hivaltal is) 161 fő Más megyei közigazgatási szerveknél 114 fő Összesen: 275 fő
6. Önkormányzati igazgatás	nincs adat	Győri és megyei önkormányzatoknál összesen 52 fő
7. MTA Állam és Jogtudományi Bizottsága (egyetemek)	11 fő akadémikus 46 fő MTA doktor 537 fő jogász köztestületi tag	SZI DF ÁJK oktatói létszám 2022-ben 66 fő.
Összesen:	24511 fő	1279 fő

1. sz. táblázat^[7]

1. dr. Varga Zs. András megbízásából dr. Ábrahám Márta igazgató asszony (Kúria Werbőczy Kutatóintézete) közlése (2020. december 31-ei adat). A győri (megyei) adatokat dr. Széplaki László a Győri Ítéltábla elnöke és dr. Somogyi Zoltán a Győri Törvényszék elnöke bocsátotta rendelkezésünkre (2022-es adatok);
2. dr. Polt Péter legfőbb ügyész megbízásából dr. Nagy Gábor Bálint osztályvezető ügyész közlése (2021. január 1-es adat);
3. dr. Réti László, a Magyar Jogász Egylet főtitkárának közlése (2021. december 31-es adat);
4. dr. Parti Tamás, a Magyar Országos Közjegyzői Kamara elnökhelyettesének közlése (2022. októberi adat); A győri adatokat pedig Dr. Gállné

[7] Az egyes intézményektől kért közérdekű adatok tájékoztató jellegűek

- Dr. Komonczy Viktória bocsátotta rendelkezésünkre. (2022. októberi adatok);
5. A győri adatokat dr. Gyurita Rita, a Győr-Moson-Sopron Megyei Kormányhivatal főigazgatója bocsátotta rendelkezésünkre (2022. novemberi adat);
 6. dr. Csörgits Lajos egyetemi adjunktus tájékoztatása (2022. októberi adatok);
 7. dr. Kisteleki Károly, az MTA Doktori Tanács titkárságvezetőjének közlése (2022. szeptember 12-es adat).
 8. Az adatok túlnyomó többségében a jogi egyetemek oktatóit foglalják magukban.

Néhány országos intézmény, ahol jelentősebb számban dolgoznak jogászok	
Alkotmánybíróság	145 fő (összlétszám), ebből közel 80 fő a jogász
AJBH	176 fő (összlétszám), ebből többsége jogász
Országgyűlés Hivatala	113 fő jogász
Összesen:	434 fő

2. sz. táblázat^[8]

- I. dr. Szabó Attila, az AB elnök titkárságvezetőjének tájékoztatása az AB SZMSZ alapján;
- II. dr. Láposy Attila főosztályvezető-helyettes tájékoztatása az ombudsman 2021-es parlamenti beszámolója alapján;
- III. dr. Bárány Tibor, az Országgyűlési Hivatal főigazgatóhelyettesének tájékoztatása. 2022-es októberi adat.

Az 1. és a 2. számú táblázat alapján megállapítható, hogy – a közigazgatási és az önkormányzati igazgatási adatok nélkül – a főbb jogász hivatásrendekben és alkotmányos intézményekben 24985 aktív jogász dolgozik. A közel 25 ezres „mai jogásznemzet” legnagyobb csoportja az ügyvédi kar országos és helyi szinten egyaránt. Győrben összesen 1279 aktív jogászt regisztráltunk.

SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: A címben szereplő kérdések megválaszolása után néhány szóban utaljunk a dicső múltra, mint a jogi képzés csíráira Győr város történelmében. Talán érdemes röviden összefoglalnunk, milyen tényezők befolyásolták a képzés elindítását, és kik is voltak a méltó elődök.

A jezsuita gimnáziumnak kulcsszerepe volt a régió életében. A jogi oktatás előzményei szorosan kötődtek a győri jezsuita, a későbbi Czuczor Gergely Benecs Gimnázium történetéhez. Már nagyon korán, 1700-ban tapasztalható valamiféle felsőfokú képzésre való igény, ez a gimnáziumi szinttől való felemelke-

[8] Az egyes intézményektől kért közérdekű adatok tájékoztató jellegűek.

dés a casuistika tantárgy bevezetésével meg is történt, 1718-ban pedig már a két oktatási szint elkülönülése a névhasználatban is kimutatható, ugyanis az Academia, studia superiora név bevezetésre került. A felsőbb képzés ekkor önálló vezetővel kezdett működni.

Ezt követően lassúbb fejlődéssel – 1745-ben –, de a teológia, a vitatkozástán és az egyházjog tanszékek megalapítása is megtörtént, majd kiegészült 1747-ben a bölcséleti tanfolyammal, ahol már metafizikát és logikát is oktattak, de témánk szempontjából sokkal fontosabb információ, hogy 1754-től a természetjog tanítása is megkezdődött. Ennek a tantárgynak a bevezetését tekintjük a győri jogi képzés legkorábbi momentumának. 1767-ben a hittudományi tanfolyam erősödött meg, ahol egyháztörténeti tanszéket alapítottak. Az akadémiai szintű oktatás két tanfolyamra ágazott: a négy éves hittudományi és a három éves bölcséleti képzésre, mindkét tanfolyamon tanították az egyházjogot, természetjogot, magyar történeti tárgyakat és a vitatkozástant.

A Ratio Educationist követően további előrelépések történtek, már nem két, hanem három fakultás működött a jogi képzés bevezetésével, amely eleinte két éves tanfolyamként kezdte meg működését. A jogi képzés tantárgyai a következők voltak: államtan, kamarai és gazdasági tudományok, természetjog, nemzeti- és egyetemes közjog, egyházjog. Az oktatás a jezsuiták által alapított gimnáziumban folyt, a mai Czuczor Gergely gimnáziumban. Előzményként kell megemlítenünk, hogy az oktatás infrastruktúráját az 1773-ban megszüntetett jezsuita rend szellemi és anyagi bázisa adta.

A győri Királyi Jogi Akadémiát Zichy Ferenc püspök alapította 1773-ban, fontos megemlíteni, hogy három egykori jezsuita szerzetes is szerepelt a 10 főből álló első tanári karban, a tanárok mind egyházi személyek voltak. A Ratio Educationis rendelet alapján 1776. november 7-én indult a jogakadémiai képzés Győrben. Az intézetben három tanfolyam: jogi, bölcséleti és hittudományi működött. Az alakuló tanári testület első ülése 1776. december 22-én volt, a megváltozott tanulmányi rendszert pedig 1777. szeptember 9-én tették nyilvánossá. Az első főigazgató Niczky Kristóf gróf, táblai közbíró és verőcei főispán, a helyi igazgató pedig Apfaller József győri kanonok voltak.^[9]

A Ratio Educationis rendelettel megkezdett képzés megszakításokkal 1892-ig működött. Ilyen nagyobb megszakítás volt az Akadémia pécsi korszaka (1785-1802) és az önkényuralmi korszak (1850-1867).

A győri jogakadémiának olyan később közismert hallgatói voltak, mint Horváth Boldizsár, a monarchia első igazságügyminiszere, Mikszáth Kálmán, Bathyány Lajos, Deák Ferenc, Czuczor Gergely.

KUKORELLI ISTVÁN: Az említett megszakításokkal 150 évig működő győri Jogakadémia utolsó korszakáról (1867-1892) Németh Ambrus bencés tanár írt remek könyvet.^[10] Könyve zárszavában leírja, hogy a vármegye és a város nehezen nyugodott bele a jogakadémia elvesztésébe. A vármegye és a város emléki-

[9] Biczó, 2009, 167.

[10] Németh, 1915.

ratokat szerkesztett és neves delegáció kíséretében 1901. június 30-án átadta Wlassics Gyula vallás- és közoktatási miniszternek.

Idézzük a választ: „A miniszter válasza rövid, de határozott volt. A jogi oktatás ügyéről készített törvényjavaslatban - mondá - nincs tervbe véve új jogakadémiának felállítása; azonban mihelyt bekövetkezik a jogakadémiák szaporításának kérdése, Győr lesz az első ahol akadémia létesül, mert a városnak fekvésénél, helyi viszonyainál és kulturális fejlettségénél, sőt történeti múltjánál fogva joga van a jogakadémiához. E válasz elegendő volt arra, hogy Győr városa és vidéke lemondjon az akadémia visszaállítására irányuló reményéről. Betetőzte ezt a reménytelenséget a pozsonyi kir. jogakadémiának egyetemmé való fejlesztése.”^[11]

Az ígéret ígéret maradt, s bár elismerték a szövegből láthatóan Győrt, mint ideális helyszínt, hagyományát és vonzáskörét, a tény az, hogy egy évszázadig lényegében szünetelt a jogászképzés. A Trianon utáni Magyarországon lett volna még egy óriási esélye Győrnek a pozsonyi Királyi Tudományegyetem megszerzésére. Sokak számára máig megfejthetetlen, hogy a város és a megye miért hagyta elúszni Pécsre (ismét!) a jogászképzést.

Pécsett „A modern egyetemi szintű jogászképzés....akkor indult meg, amikor az 1921. évi XXV. törvénycikk a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemet Pozsonyból Pécsre helyezte, és a Mecsek alatti városban 1923 őszén megnyitotta kapuit.”^[12]

Érthetetlen volt ez a Trianon utáni döntés a sokunk előtt tisztelt Jordán László bátyánknak is, a győri jogászság ikonjának, kedves bencés diáktársunknak, aki talán a legtöbbet lobbizott a győri jogászképzésért és a győri egyetemért. Laci bátyánk emléktáblájának 2022-es felavatásakor Dr. Horváth József bencés diáktársunk idézte fel Jordán László gondolatait:

„Az összejövetelek mindegyikét az elmúlt időszak győri történéseinek rövid áttekintésével kezdte Dr. Jordán László: ezek sorában szinte mindig szóba került az egyetemmé válás ügyének állása is. Ez utóbbi szívégye volt Laci Bácsinak. Nagy bánata volt, hogy a Pozsonyból Trianon után menekülni kényszerülő egyetemet nem fogadta be a város. 1947-től, rövid kultuszminisztériumi működése alatt tenni is próbált egy felsőoktatási intézmény Győrbe telepítése érdekében - az 1948-as politikai változások miatt ez nem valósulhatott meg. Nagy öröm volt számára, amikor főiskolája lett a városnak és még nagyobb, hogy megérhette annak egyetemmé fejlődését. Ez ügyben tett erőfeszítéséért méltán érdemelte ki 2002-ben a Széchenyi István Egyetem vezetésétől az egyetemmé fejlesztésben való közreműködéséért emlékérmét.”^[13]

SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: Számomra mindig kicsit tisztázatlannak tűnt így a húsz év távlatából különösen, hogy „Mi volt előbb? A tyúk vagy a tojás?” Ez alatt azt értem, hogy vajon az egyetemmé válás gondolata vagy a jogi fakultás létesítésének gondolata volt korábbi. A két motívum nagyon szoros egység-

[11] Németh, 1915, 103.

[12] Kajtár, 2003, 226.

[13] Péter (szerk.), 2022.

get mutat. Győrben az egyetemmé fejlődés feltétele volt a több egyetemi szintű kar működése, és ehhez nagyban hozzájárult a jogász képzés újraindítása. Kicsit nyomozva, Szalay Gyula első dékánunkkal és Bihari Mihály alapítóval folytatott beszélgetéseim között felsejlik, hogy Szekeres Tamás rektorsága idején és azt megelőzően komoly erőfeszítéseket tettek az egyetemmé válásért. Az is tisztán érzékelhető az oral history révén, hogy Szekeres rektor úr személyes ügynek tekintette ezen belül a jogász képzés lehetőségét.

2001. december 11-én az országgyűlés 97%-kal megszavazta a felsőoktatási törvény módosítását, és az akkor még főiskolai szintű képzési helyet egyetemi rangra emelte, Széchenyi István Egyetem névvel. Erre a szavazásra pontosan emlékszem, az otthonomból követtem, ekkor kezdtem az oktatói pályámat, és az első jogász évfolyamot a Hédervári úti épületben, a Deák Teremben – amely akkor még csak egy pici szoba volt – tanítottam. A parlamenti szavazás az én személyes karrieremre és még nagyon sok kollégáméra is hatással volt.

De visszatérve az előzményekre, az egyetemmé válás katalizátora az 1990-ben alapított Universitas-Győr Alapítvány volt, az anyagi támogatás mellett a régió kulcsfontosságú személyeket is meg tudott nyerni. Az alapítási ünnepségen dr. Gaál Zoltán, a veszprémi egyetem rektora, aki éppen a Magyar Rektori Konferencia elnöke volt, így fogalmazott: „Kolumbusz tettében nem az volt a nagy, hogy elindult Amerikába, hanem hogy elindult.”^[14] Dr. Gaál Zoltán, aki később 2005-től a Herendi Porcelánmanufaktúra Igazgatóságának elnöke volt, kezdetől fogva támogatta Győr barátjaként az egyetemet.

De helyi szintű támogatókon túl is tudunk megnevezni támogatókat. Pozsgay Imrét vagy Jáki Szaniszlót keveset emlegetjük.

Jáki Szaniszló bencés szerzetes Jedlik Ányost méltató egyik beszédében kiválóan érzékelteti, hogy az egyetemi székhelység nem csupán kulturális, hanem közigazgatási és ebből kifolyólag történelmi presztízzsel is jár. „Egy egyetemi város mindig sokkal több, mint egy adminisztrációs egység, ahol diplomát lehet szerezni. Az egyetemi város az a kulturális egység, ahol egyetem működik, melynek hivatása az, hogy a kultúra egyetemességét és legmagasabb fokát művelje. És pontosan ez az a kölcsönös reláció, ami arra kötelezi a várost, hogy az egyetem aktív kulturális háttérévé váljék. A városnak tehát gondosan kell művelnie az onnan származott vagy ott működött szellemi nagyságok emlékét.”^[15]

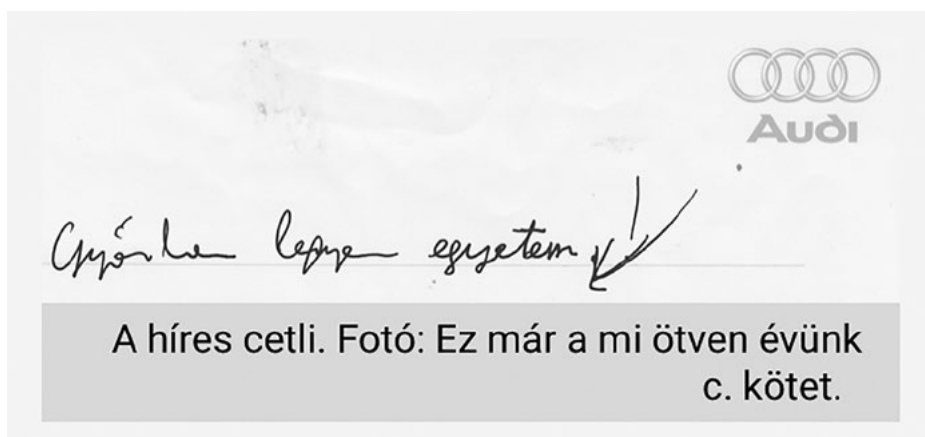
Tavaly ünnepeltük az egyetem alapításának huszadik évfordulóját, és olyan nagyon jó érzéssel fedeztem fel kutatásaim közben egy szlovákiai magyar újság online verzióját, ahol erről megemlékeztek. A Szlovákiában élő magyarság is velünk egy régióban él, ha közigazgatásilag nem is, hiszen határ választ el bennünket, de egy nemzettesthez tartozunk, ennek szép bizonyítéka, hogy a szlovákiai magyar sajtó a győri hírekre is fókuszál, még ilyen nem feltétlenül

[14] Biczó, 2008, 212.

[15] Jáki, 2000, 10. Köszönet Péter Tamásnak a Győri Bencés Diákok Egyesülete elnökének a kézirat megőrzéséért. A részlet Jáki Szaniszló 2000. február 22-én, a győri városháza dísztermében mondott beszédéből való.

napi hírek szintjén is. Az egyetem valóban nem csak Győré, hanem a határon túlívelő régióé. Huszonegy éve tanítók jogászokat Győrben, és minden évfolyamnak volt felvidéki magyar hallgatója. Az egyetemi szintű képzés befogadó erejénél fogva határokat képes átvélni és lezártak vélt kapukat képes kinyitni. Egy magyar egyetemnek nem csupán nemzetköziesítenie kell, hanem a trianoni tragédia és az azt követő fájdalmas időszak után a nemzet egészében is tudjon gondolkodni, erre nagyon jó lehetőség van a felsőoktatásban.

Különleges helytörténeti adaléknak is tekinthető az ott olvasható Winkler Csaba kollégánk múltidőző gondolatsora, aki ebben a cikkben éppen a parlamenti szavazás előtti izgalmakról beszél, hogy ő bizony nagyon biztosra vette, hogy magas szavazati aránnyal válik Győr egyetemi várossá. Elmondja az újságíróknak, hogy még fogadást is kötöttek a delegáció tagjaival, amit éppen ő nyert meg, mert a legmagasabb szavazatszámot merete kimondani. Ebben az interjúban utalnak arra, hogy még kormányzati támogatást is kapott a küldöttség, akkor, amikor az éppen regnáló miniszterelnök az Audi Hungária Zrt. gyárba történt látogatásakor egy cédulára ezt írta fel: „Győrben legyen egyetem!”. De ez a nem legendának tekinthető történet is igazolja azt, hogy az egyetemi céloknak gazdasági és politikai támogatói lettek, és a helyi lelkes hangok mellett ennek is kulcsszerepet kell tulajdonítanunk. A híres cetliről fotó is készült.^[16]

Orbán Viktor miniszterelnök úr kézzel írt feljegyzése

KUKORELLI ISTVÁN: Igen, a gazdasági és a politikai érdekeken túl fontos kiemelnünk azokat a személyeket, akiken sok múlt, hogy Győrnek egyeteme és jogi fakultása lett. Szekeres Tamás, Szalay Gyula és Bihari Mihály szerepe köztis-mert, a folyamatot már sokan elmondták.^[17] Jordán Lászlóról korábban volt szó, ezt kiegészíteném azzal, hogy az 1987-ben megalakult Győr Barátainak Köre is

[16] Ujszo.com: Ma húsz éve lett egyetem a Széchenyi István Főiskola, 2021.

[17] Ld. Szegedi (szerk.), 2015.

zászlajára tűzte az egyetemalapítást. A győri polgárság tehát összefogott!

Igen, elfogultság nélkül ki kell emelnem Pozsgay Imrét, aki a rendszerváltozás egyik legnépszerűbb politikusaként többször letette a voksát a győri egyetem mellett. Nevéhez kötődik civil kezdeményezésként az Universitas Arrabonensis Alapítvány megszervezése. Ő maga is Győr megyei származású volt (Könyban született), és környezetében számos kiváló, Győrt támogató lokálpatrióta dolgozott (pl. Halász József, Nagy Imre Titkárságának vezetője beledi származású, és hosszú évekig a Közjogi Bizottság elnöke volt a Népfrontban).

Jó, hogy hivatkoztál a világszerte ismert Jáki Szaniszló bencés Atyára, aki Jedlik Ányosról tartott nagyszerű beszédében elmondta, hogy milyen fontos kulturális misszió egy városnak az egyetem. Én is idézem őt: „Tehát előbb-utóbb lesz Győrött egyetem. De sem az Európai Unió, sem a Budapesten székelő kormány nem képes arra, hogy megteremtse egy olyasfajta bázist az egyetem számára, amit csak egy város értelmiségi közössége alkothat. Egy egyetem egy város nélkül gyökértelen marad, míg egy vidéki város egyetem nélkül egy faluhoz hasonlatos, bármennyire is tele van gyárakkal, hivatalokkal, hotelekkel, könyvtárakkal és múzeumokkal is, hogy a diszkókról ne is beszéljünk.”^[18]

A győri „hivatásrendek” is akarták az egyetemet, számos rendezvényen hangot is adtak ennek. A jogász kultúra Győrben mindig erős volt, a működő intézményekben sok kiváló jogász dolgozott. A kiegyezés után a közigazgatásban, az önkormányzati igazgatásban, az ügyvédi kamarában, a megyei törvényszéken és az 1891-1950 között működő Győri Királyi Ítéltáblán számos nagytekintélyű jogász gyakorolta hivatását. A Győri Jogász Almanach, amelyhez Szalay Gyula írt előszót, 840 rövid életrajzot tesz közzé. Ezekből kiderül, hogy a győri társadalmi (polgári) elit meghatározott részét alkották a jogászok az elmúlt évszázadokban is. Volt tehát alap, amire építeni lehetett.^[19]

Az „ellenszelet” mindez kifogta a vitorlából. Kedvező volt a rendszerváltozás utáni légkör is, hiszen sorra alakultak az egyházi egyetemek (PPKE, KRE), Debrecen is visszakapta jogi fakultását. Kialakult a ma is létező, egyetemhez kötődő nyolc jogi kar, közöttük nagy örömünkre, 2001-től a győri fakultás.^[20]

[18] Jáki, 2000.

[19] Biczó, 2007.

[20] Az egyetemek és fakultások történetéről kiváló tanulmányok olvashatók A jogász képzés múltja, jelene és jövője című többször idézett könyvben:

- Mezey Barna: Nagyszombattól Budapestig. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara (1667-2002)
- Balogh Elemér: A kolozsvári-szegedi jogi kar története (1872-2002)
- Kajtár István: A pécsi Állam- és Jogtudományi Kar története (1923-2002)
- Stipta István: A miskolci állam- és jogtudományi oktatás története (1981-2002)
- Horváth Pál – Révész T. Mihály – Szigeti Péter: A Széchenyi István Egyetem Jog- és Gazdaságtudományi Karának Állam- és Jogtudományi Intézete
- Radnay József: A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara
- Illés Viktor: A Károli Gáspár Református Egyetem Állam és Jogtudományi Kara
- Szabó Béla: A Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara
- Máthé Gábor: Államigazgatási Főiskola – BKÁE Államigazgatási Kar

SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: A Győrben végzett jogászság pl. a helyi államigazgatási intézményekben is szépen reprezentált. Az alábbi táblázatban a Győr-Moson-Sopron Megyei Kormányhivatalban a Győrben szerzett jogi diplomások foglalkoztatási adatait láthatjuk, 97 jogi végzettségűből 14 fő még a kihelyezett ELTE képzés idején, 83 pedig már a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi karon diplomázott, ami nagyon határozottan mutatja a hivatal kötődését a képzéshez.

Győrben szerzett jogász diplomát 2000. évtől és jelenleg (2022. október 1.) a Győr-Moson-Sopron Megyei Kormányhivatalnál foglalkoztatott								
ELTE Győri Tagozatán, illetve a Széchenyi István Egyetemen szerzett jogász diplomát			ELTE Győri Tagozatán szerzett jogász diplomát			Széchenyi István Egyetemen szerzett jogász diplomát		
Összes	Vezető	Nem vezetői munkakört betöltő	Összes	Vezető	Nem vezetői munkakört betöltő	Összes	Vezető	Nem vezetői munkakört betöltő
97	14	83	14	6	8	83	8	75

3. sz. táblázat*

Ssz.	Szervezet neve	Összes jogász (fő)	Győrben végzett jogászok száma (fő)	Szervtípus
1.	Győr-Moson-Sopron Megyei Rendőr-főkapitányság	46	6	rendvédelmi
2.	Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság Nyugat-dunántúli Regionális Igazgatóság	7	2	rendvédelmi
3.	Győr-Moson-Sopron Megyei Katasztrófavédelmi Igazgatóság	4	3	rendvédelmi
4.	Alkotmányvédelmi Hivatal Győr-Moson-Sopron Megyei Iroda	1	1	rendvédelmi
5.	Nemzeti Adó- és Vámhivatal Győr-Moson-Sopron Megyei Adó- és Vámigazgatósága	45	25	államigazgatási
6.	Magyar Államkincstár Győr-Moson-Sopron Megyei Igazgatósága	6	4	államigazgatási
7.	Győri Tankerületi Központ		nincs adat	államigazgatási
8.	Soproni Tankerületi Központ		nincs adat	államigazgatási
9.	Észak-dunántúli Vízügyi Igazgatóság	5	4	államigazgatási
	Összesen	114	45	

4. sz. táblázat*

*A 3. és 4. számú táblázatokat dr. Gyurita Rita, a Győr-Moson-Sopron Megyei Kormányhivatal főigazgatója készítette. Ugyanó, a 3. számú táblázatot tovább bontva megvizsgálta a 97 főn belül, a 7 járási hivatalra vonatkoztatott adatsort is: a győri járási hivatalban 13 fő, a soproni, a mővári, a csornai egyaránt 3-3 fő, a kapuvári és a tétí 2-2 fő, a pannonhalmi pedig 1 fő győri diplomás jogászt tudhat magáénak.

A 3. és 4. számú táblázat mintavételként remekül visszaigazolja az elhelyezkedés szempontjából is Győr és a győri egyetem vonzását. A közigazgatásban az öszslétszámhoz (275 fő) viszonyítva 52 százalék a Győrben végzett jogász diplomások aránya.

Szintén beszédes adat, hogy a győri jogi kar oktatói gárdája erős felvevő-erőnek mutatkozik. Az oktatói gárdából – a 66 főállású oktatói létszámból –, 44 fő itt végzett, és ezek közül 35 rendelkezik tudományos minősítéssel. Nem titkos adat, hogy a jelenlegi dékán – Smuk Péter – is a kar saját neveltje, ahogyan a dékánhelyettesek is és a tanszékvezetők is nagy számban helyi diplomát tudhatnak magukénak. Vélelmezhetően ez más jogászi hivatásrendekben is – eltérő arányban, de – így van.

A modernkori győri képzés, amely 1995-ben indította első évfolyamát igen eredményesnek mondható, hiszen a 25 év alatt 1593 jogi doktort avattunk. Ebből az első három évfolyam még az ELTE kihelyezett képzésén vehette át a diplomáját, 281 fő, ezt követően pedig 2021-ig 1312 fő.

2007 és 2021 között, amióta győri diplomát állítunk ki, az ELTE-n 4878 jogi diplomát vehettek át, ugyanezen időszakban, Győrben 1312-t. A karokra felvettek számához viszonyítva az az adat arányosnak mondható.

ELTE ÁJK Győr Kihelyezett Képzés 2001-2003	SZE DFK ÁJK 2007-2021
281 fő jogi doktor	1312 jogi doktor
Összesen 2001-2021 1593 fő jogi doktor	

5. sz. táblázat*

*Az adatokat dr. Bihari Zsuzsanna, az ELTE ÁJK Dékáni Hivatalának vezetője és dr. Rác Rita, a SZE DFK ÁJK Dékáni Titkárság vezetője bocsátotta rendelkezésre. 2022-es adat.

Töprengéseink vége felé megállapíthatjuk, hogy Győr ma újra a jogászképzés egyik bástyája. Amit a történelem mostoha kezével elvett – az egyetem lehetőségét mindig, és a jogakadémiai képzést a 19. század végén –, azt a 21. század visszaadta a városnak.

Visszatérve a kezdeti lépésekre, a győri jogi kar alapítása körüli időszakra gondolok, hogy látod, mennyire tudtátok megsejteni azt, hogy ekkora sikertörténete lesz a karnak. Ne feledjük el, hogy azért – főleg nem győri viszonylatban, de – voltak ellenzői is az alapításnak, akik akkor a túlképzéstől, túlkínálattól féltek. A felsőoktatási felvételi adatokat ha megvizsgáljuk, akkor az derül ki, hogy a régiós szintű igény nagyon is kimutatható a jogászképzésben. A kezdeti években ötven fő körüli elsős évfolyamokkal találkoztunk, és ez a szám mára szinte megháromszorozódott. A tavalyi és az idei évben rekordszámú elsőéves jogáshallgatónk van. Tanárként rendkívül jó érzés a legnagyobb előadóban úgy Platón előadást tartani, hogy még a csilláron is csillogó tekintetű fiatalok lógnak. De visszatérve az eredeti kérdésre, vajon sejthető volt-e ez a siker?

A számadatokból az is látható, hogy jelentős a jogászság reprezentációja a győri társadalmi (értelmiségi, polgári) elitben. Mi kell ahhoz, hogy valóban az értelmiség és a városi polgárság szerves részévé váljon a helyi jogászság, a jogász hivatásrendek? Az írás elején idéztük Kulcsár Kálmán gondolatát a jog és a jogászság funkcióinak szoros összefüggéséről. Mit adhat ehhez útravalóul az egyetem, tudva-tudván a jogász szakma hatalomkötöttségét? Mikor válhat a bibói értelem-ben vett mintaadó elitté a helyi jogásztársadalom, beleértve az egyetemet is?

KUKORELLI ISTVÁN: A történelem valóban elvette Győrtől az egyetem lehetőségét. Bármennyire büszkék vagyunk az akadémiai hagyományokra, azt világosan kell látni, hogy a jogakadémia nem volt egyetem.

Az 1903-as Magyar Jogi Lexikon meghatározása a Jogakadémia (joglyceum) címszó alatt (a szövegben J.) a következő: „Jogakadémia (joglyceum). I. J. olyan felsőbb tanintézet, amely a tudomány-egyetemek jog- és államtudományi karaihoz hasonlóan, a jog- és államtudományok tanításával foglalkozik, azoktól lényegesen abban különbözvén, hogy a tudori szigorlatok elfogadásának (promotio) és az egyetemi magántanári képesítés megadásának (habilitatio) jogával nem bír. Hazánkban ez idő szerint tiz J. áll fenn, u. m. Debreczenben, Egerben, Eperjesen, Kassán, Kecskeméten, M.-Szigeten, Nagyváradon, Pécsen, Pozsonyban és Sárospatakon.”^[21]

A tíz jogakadémiából hét (!) egyházi fenntartású volt, a református egyház négyet tudhatott magáénak. Az 1892-ben megszüntetett Győri Királyi Jogakadémia – sajnos – már nem szerepel a felsorolásban. Az állam „teherbíró” képessége vélhetően magyarázata lehetett a megszüntetésnek, ez derült ki a korábban idézett miniszteri válaszból is (ld. 11. lábjegyzet).

Éppen ezért nagy dolog, hogy a történelem és a józan ész e századelőn egyetemi várossá emelte Győrt a „károgások” ellenére is. Sokat nyomtak a latba a főiskolai előzmények, amelyek a számadatokkal idézett képzési vonzást helyet bizonyították. A túlképzésről és túlkínálatról szóló ellenérv számszerű volt, a jogász diploma – csak a rendszerváltozás utáni időszakra utalok – mindig piacképes volt!

[21] Ld. Márkus (szerk.), 1903, 436-437. A Lexikon gazdag korabeli szakirodalmat is közöl a jogakadémiákról. A frissebb szakirodalomból lásd Homcsikó – Nánási – Stipta – Törő, 2019; Bruckner, 1996.

A jogászképzés Győrbe hozatala – minden túlzás nélkül – az egyetemmé válás „hordozórakétája” volt. És sikertörténetnek mondható, hogy ilyen gyorsan saját lábára állt a Kar, bár a történelemben negyedszázad még nem nagy idő.

A felvételizők évről évre növekvő száma visszaigazolta a régió vonzását, amiről mindenki tudott. Győr mindig erős vonzású diákváros volt. Jáki Szaniszló Atya többször idézett beszédében olvashatjuk: „Jedlik majdnem biztosan nem ment volna tovább 1831-ben Győrből, ha lett volna itt egyetem”.^[22]

„Ha lett volna itt egyetem”, állíthatom, hogy több régióbeli évfolyamtársammal együtt én magam is Győrbe felvételiztem volna. Az ELTE eredetileg munkásszállónak épült budaörsi úti kollégiumában hét évet laktam, tényként mondhatom, hogy sok térségbeli kollégista társam volt.

1976-ban elkezdve az oktatást – bár Győrnek az elhelyezkedése szempontjából akkor is nagy vonzása volt –, a szemináriumaimban rendre megjelentek a győri (legfőképp a bencés) diákok. Amikor Győrnek jogi fakultása lett, az ELTE-n elcsöndesedtek, de Győrben felbukkantak pl. a bencés fiatalok. Volt olyan faktom a közelmúltban (A közjogi tünődések című), ahol komoly (2/3-os) „frakciót” jelentettek az egyházi és győri gimnáziumok.

Abból a szempontból is igazolható a sikertörténet, hogy az „interszitis” professzorokat szép lassan felváltotta a saját nevelésű játékosokból álló, helyi kötődésű fiatal oktatói kar. Erről azért nem csak álmodtunk, ez hosszabb távon gondolkodva várható („sejthető”) volt. A győri jogászdiplomák ma már egyenértékűek a többi jogi karéval, ez egy új egyetem alapítás esetében – amire azért jó példa Magyarországon – tényleg siker.

A másik záró gondolatra reflektálva, a győri ma is nagy létszámú jogászság (a hivatásrendi táblázat szerint 1279 fő aktív jogász dolgozik), beleértve a nem aktívakat, a „rejtőzködőket” és a pályaelhagyókat egyaránt. A jogászság – az egyetemnek is köszönhetően – ma még erőteljesebben része a győri társadalmi elitnek, az értelmiségnek, a polgárságnak.

A hivatásrendek és az egyetem közötti intenzív kapcsolat, a „visszaoktatás” nélkül nincs gyakorlatorientált képzés. A doktori iskola (főként a levelező tagozat) jóvoltából a hivatásrendekben is többen rendelkeznek tudományos minősítéssel, akik egyben a kar külső oktatói is.

A hivatásrendek közötti együttműködést segíti a Magyar Jogász Egylet megyei szervezete, amelynek hosszú ideig első dékánunk, Szalay Gyula volt az elnöke.

Kérdésként tetted fel, mi kell ahhoz, hogy a jogászság a helyi értelmiség és polgárság részévé váljon. Az értelmiség és a polgár fogalmáról köteteket írtak tele. Egy mondatba sűrítve (leegyszerűsítve) az a polgár, aki egzisztenciális biztonságban van és kiművelt emberfőként (értelmiségiként és nem csak diplomásként!) érdeklődik a köz dolgai iránt. Bibó Tízparancsolatából idézve: „Minden felismert közérdek ügyében kezdeményelőleg lép fel...”, azaz cselekszik.

[22] Jáki, 2000, 4.

A polgár és az értelmiségi ember (közöttük a jogászság) jellemzője, hogy nem vesztheti el szuverenitását, a véleménynyilvánítás szabadságát. Az Elbától keletre történelmileg ez mindig nehéz volt, mert a komparszágbán a fű is egyidős a rendszerváltozással. Az alattvalói létnek is mély gyökerei vannak!

Az egyetem felelőssége, hogy olyan szakembereket bocsásson útjára, akik tudják, hogy mi a gondolati szuverenitás. A jogász hivatásrendekben, más és más erőterben, a jog hatalomkötöttsége miatt ez korántsem egyszerű dolog. De a hivatásom esküje mégiscsak arra köt, hogy szuverén maradjak, miközben a törvényt betartom és másokkal is betartatom.

El-elmerengek azon, hogy milyen útravalót adtam a ballagó tanítványok puttonyába az elmúlt negyedszázadban itt Révfaluban? Gandhi példáján okulva soha nem tanácsokat kell osztani, hanem szemléltető példákat idézni. Mi a különbség a jogtechnikus és a jogászértelmiség között?

Ki az apológéta és az, aki értelmezni meri a törvényt, és jelzi, ha szembemegy az alkotmányosság klasszikus alapelveivel, az örökkévalósági klauzulákkal?

Két szemléltető példát biztosan mindig betettem a puttonyba; az első, hogy figyeljenek a római jogi alapokra, mert azon nyugszik az európai kontinentális jogrendszer és jogi kultúra. Jövendő jogalkalmazóként ne csak az egyik tételre emlékezzenek, hogy a „praetor ius facere non potest”, hanem a másokra is, miszerint a „praetor viva dux iuris civilis”. Legyenek a jog élő, alkotó „vezérei”.

A másik üzenet az útra pedig Bibó jól ismert, ma is időszerű gondolata a mintaadó politikai elitéről. Nem elég idézni elégszer, most is ezt teszem: „Az elit legfőbb szerepe az, hogy az élet élésére az emberi helyzetekben való erkölcsi viselkedésre s az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására mintákat, példákat adjon, azaz kultúrát csináljon. Erre a szerepre pedig már csak valamilyen elit, vagyis valamilyen értékelési rend szerint kiválasztott embercsoport alkalmas: az értékelési rend tudja csak biztosítani az elit által adott példák és minták érvényességét és kötelező erejét.”^[23]

Mikor válhat mintaadó elitté az egyetemmé az élen a helyi jogásztársadalom? Ha kultúrát teremt és példát mutat.

IRODALOM

- Bibó István (1986): *Válogatott tanulmányok. Első kötet 1935-1944*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Biczó Zsolt (2007): *A Győri Ítéltábla története*. Győr.
- Biczó Zsolt (2009): A győri jezsuita jogakadémia alapítása és a Ratio Educationis (1777) hatása. In: *Jog-Állam-Politika*. 2009/2. sz.
- Biczó Zsolt (2011): *Győri Jogász Almanach*. Magánkiadás, Győr.
- Biczó Zsolt (szerk.) (2008): *A győri jogászképzés évszázadai*. 3W Stúdió, Győr.

[23] Bibó, 1986, 226.

- Bruckner Győző (1996): *A Miskolci Jogakadémia múltja és kultúrmunkássága 1919-1949.* (szerk.: Dobrossy István – Stipta István). Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolc.
- Egresi Katalin (2020): *Az ünnepélyes deklarációk szerepe a jogban.* In: Takács, Péter (szerk.) (2020): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai : A jogi kultúra látható világa,* Gondolat, Budapest.
- Homicskó Árpád Olivér – Nánási László – Stipta István – Törő Csaba Attila (2019): *A Kecskeméti Református Jogakadémia története 1875-1949.* Károli Gáspár Református Egyetem ÁJK, Budapest.
DOI: <https://doi.org/10.29116/gerundium/2019/2/11>.
- Jáki Szaniszló (2000): *Egy város, egy Jedlik, egy egyetem.* Kézirat. Győr.
- Kajtár István (2003): *A pécsi Állam- és Jogtudományi Kar története 1923-2002.* In: Takács Péter (szerk.): *A jogászképzés múltja, jelene és jövője.* ELTE ÁJK, Budapest.
- Kulcsár Kálmán (1985): *A jogászság helyzete és szerepe társadalmunk negyvenéves fejlődésében.* In: *Magyar Jog.* 1985/3-4. sz.
- Ladányi Andor (2007): *Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890-1944.* Gondolat, Budapest.
- Márkus Dezső (Szerk.) (1903): *Magyar Jogi Lexikon Hat Kötetben.* IV. kötet. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.
- Mezey Barna (2003): *Nagyszombattól Budapestig. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara (1667-2002).* In: Takács Péter (szerk.): *A jogászképzés múltja, jelene és jövője.* ELTE ÁJK, Budapest.
- Németh Ambrus (1915): *A Győri Királyi Jogakadémia története 1867-től 1892-ig.* Győr Egyházmegye Könyvsajtója, Győr.
- Péter Tamás (szerk.) (2002): *Bencés Diákok Győri Egyesületének Körlevele.* 2022/2. sz.
- Pokol Béla (2003): *A jogászság és a jogászképzés bővülése.* In: Takács Péter (szerk.): *A jogászképzés múltja, jelene és jövője.* ELTE ÁJK, Budapest.
- Szegedi András (szerk.) (2015): *A győri jogászképzés húsz éve c. interjúkötetet.* Universitas, Győr.
- Takács Péter (szerk.) (2003): *A jogászképzés múltja, jelene és jövője.* ELTE ÁJK, Budapest.
- Ujszo.com: *Ma húsz éve lett egyetem a Széchenyi István Főiskola: Az otffelejtt papírlap üzenete, 2021.* (Elérhető: [https://ujso.com/gyor/ma-husz-eve-lett-egyetem-a-szeche-](https://ujso.com/gyor/ma-husz-eve-lett-egyetem-a-szechenyi-istvan-foiskola-az-otffelejtt-papirlap-uzenete)
[ny-i-istvan-foiskola-az-otffelejtt-papirlap-uzenete.](https://ujso.com/gyor/ma-husz-eve-lett-egyetem-a-szeche-nyi-istvan-foiskola-az-otffelejtt-papirlap-uzenete) Letöltés ideje: 2022.11.14.).

•
Lamm Vanda, a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke 2019-ben, a Magyar ENSZ Társaság konferenciáján

LAMM VANDA

professor emeritus

SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar,

kutatóprofesszor emeritus

Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet

Some Thoughts on the Proliferation of International Courts and Tribunals

ABSTRACT

In the second half of the 20th century and in the first decades of the 21st century not only further international courts and tribunals resolving traditional interstate disputes have been set up, but new types of international courts as well. The functioning of the new courts contributes to the peaceful settlement of disputes between States, the international protection of human rights, the reinforcement of regional economic cooperation and they also ensure to hold to account perpetrators of the gravest international crimes, in summary, they promote the prevalence of the rule of law in international law.

Keywords: human rights courts ■ courts of regional economic integration organizations ■ forum shopping ■ fragmentation of international law ■ legal transplantation ■ spread of compulsory jurisdiction ■ relations between international courts and national courts

I.

Even though the settlement of disputes between States by arbitration dates to several centuries ago, the functioning of permanent international courts looks back on barely longer than one hundred years and for decades merely a few international courts existed.

At the Hague Peace Conferences held in 1899 and 1907, issues related to international adjudication were amply addressed, however, no agreement was reached on a permanent international court; the result of the negotiations was the Permanent Court of Arbitration, what this did not qualify as a permanent court, since it was in fact a list of experts designated by the States parties to Convention I. adopted at the Hague Peace Conferences of 1899 and 1907.

The first permanent international court was established within a regional framework in 1907, namely, the Central American Court of Justice, however, it functioned for merely 10 years.

At the peace talks following World War One a decision was made to set up a permanent international court, the Permanent Court of International Justice, which in 1945 was superseded by the International Court of Justice, the principal judicial forum of the United Nations.

In the second half of the 20th century and in the first decades of the 21st century considerable changes ensued in relation to international adjudication, namely, not only further international courts and tribunals deciding traditional interstate disputes have been set up, such as the International Tribunal for the Law of the Sea and the OSCE Court of Conciliation and Arbitration, but also international courts of different character.^[1]

II.

1. As it is well-known, following the World War Two, not only the codification of human rights in international conventions commenced, but step by step the international institutions monitoring and safeguarding the observance of human rights were established as well, such as human rights committees and courts. First and foremost, human rights courts depart from international courts resolving classic interstate disputes so far as their tasks include the examination of matters related to the interpretation and application of regional human rights conventions and other documents concerning human rights, as well as to decide on the individual complains submitted by individuals, groups of individuals or NGOs or States concerning violations of human rights. At present three highly important human rights courts operate: the European Court of Human Rights, the Inter-American Court of Human Rights as well as the African Court of Human and People's Rights.

The human rights courts are interpreting conventions in an evolutive manner and of the teleological interpretation of treaties, by which they contribute greatly to the formation of the international *corpus juris* of human rights.

2. Another group of the new types of courts imply the courts of economic integration organisations. In the second half of the 20th century and the first decades of the 21st century the number of judicial dispute resolution mechanisms operating within regional economic integration organisations has considerably increased, via which the States belonging to these organisations intend to secure the uniform interpretation of the founding treaties of the integration and of secondary legal sources, thereby reinforcing the integration.^[2]

[1] Karen J. Alter estimates the number of currently functioning courts to be 25, however, this number depends on the discretion whether certain conflict resolution mechanisms, e.g., that of the World Trade Organisation we align with the courts. See Alter, 2014, 65.

[2] Cf. Tino, 2015, 469-470.

According to some authors, the dispute resolution bodies function in the framework of up to 55 regional economic and political organisations, however, only a part of these can be considered to be courts.^[3] Such courts of regional economic-political integration organisations are as follows: in Europe, the Court of Justice of the European Union and the EFTA Court; in Africa, the East African Court of Justice, the COMESA (Common Market for Eastern and Southern Africa) Court of Justice, the ECOWAS (Economic Community of West African States) Community Court of Justice and the Southern African Development Community Tribunal; in Latin America, the new Central-American Court of Justice, the Court of Justice of the Andean Community and the Mercosur (Mercado Común del Sur) Permanent Review Tribunal; while in the Caribbeans, the Caribbean Court of Justice operate.

3.The new types of courts include the international criminal courts, which were established to investigate and prosecute individuals for greave breaches of international criminal law or international humanitarian law, as such we can mention the International Criminal Court and the two *ad hoc* criminal tribunals established pursuant to UN Security Council resolutions, namely, the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia and the International Criminal Tribunal for Rwanda, and the hybrid criminal courts.

The human rights courts and the courts of regional integration organizations differ considerably from traditional international courts which resolve on interstate disputes, primarily because the competence of these new courts is not only confined to the settlement of interstate disputes, but they resolve the disputes of other subjects'of law, thus the disputes between non-states actors, and disputes of the latter with States. The increase in the number of international courts is a great novelty in the international law of the era, since these courts, beyond the settlement of specific legal disputes, have a significant role in the development of international law and as Lauterpacht emphasised the fact that "(T)he development of international law by international tribunals is, in the long run, one of the important conditions of their continued successful functioning and of their jurisdiction".^[4] Apart from these, the proliferation of international courts has other consequences as well, which have been addressed in special literature voluminously.^[5] Beyond the above, based on the establishment, features, and operation of various international courts, we wish to highlight some of them.

III.

1.In comparative jurisprudence, legal transplantation is an issue treated considerably, and many authors address the issues of legal transplantation mostly be-

[3] Cf. Baudenbacher – Clifton, 2014, 251.

[4] Lauterpacht, 1982, 6-7.

[5] An exhaustive review of this, see Dupuy – Viñuales, 2014, 135-157.

tween different legal systems, between national laws, or between national laws and international law. In the scope of studies related to international law only scarcely do we find works concerning international courts and in the context of legal transplantation these works mostly deal with general legal principles of law recognised by civilised nations under Point c) of Para. 1 of Article 38 of the Statute of the International Court of Justice or they analyse the definitions or arguments borrowed from national laws appearing in the decisions of international courts.^[6]

However, legal transplantation can be discerned in other aspects in the context of international courts, and especially the new-type international courts instantiate this. In relation to the establishment and functioning of these courts, legal transplantation is clearly discernible, so far as at the different groups of courts following and adoption of certain models is well noticeable. The models of the African and Latin-American regional economic integration organisations were the European Economic Community and the European Union, and this applies to the dispute settlement mechanisms of these organisations as well,^[7] most of which follow the European Court of Justice as to their structure, operation, procedural rules, and the types of their decisions.

For regional human rights courts also, the European model was definitive, which is understandable since of the international systems of the protection of civil and political rights we can certainly designate the European Court of Human Rights the most successful and efficient.

With respect to judicial fora legal transplantation can be traced at *ad hoc* criminal courts as well, so far as the structure and the procedures etc. at the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia and the International Criminal Tribunal for Rwanda really coincide.

2. In the 1990s in international literature which were concerned about the harmful effects of the proliferation of international courts they were referring to the competition among judicial fora and to the possibility of forum shopping.

Undoubtedly, because of the simultaneous operation of various international courts with the same competence, the possibility of forum shopping may arise, that is, the opportunity may be open for the States, other entities, or natural persons to opt for a judicial forum with their dispute (if they have a *locus standi* before the relevant courts), from which they expect a more favourable decision.

Without treating the issue of forum shopping in detail, we need to set forth that the opportunity to choose from several international judicial fora cannot be regarded as a new phenomenon in international law. Since already between the two World Wars the States could decide themselves whether to submit their dispute either to an arbitration court consisting of the members of the Permanent Court of Arbitration or to the Permanent Court of International Justice.^[8]

[6] A good example for that is a recent monography of George Mousourakis. Cf. Mousourakis, 2020, 30-32.

[7] According to special literature the courts which consider the Court of the European Union to be a model amount to a dozen. Cf. Alter – Helfer – Saldias, 2012, 632.

[8] In this context, see Boisson de Chazournes, 2017, 16-30.

As for the rivalry among the various international courts, naturally, this cannot be excluded. This, however, has been from the outset restricted by the exclusive jurisdiction of some courts for certain disputes. Usually, the International Court of Justice and the International Tribunal for the Law of the Sea have been referred to as examples for rivalry among judicial fora, which cannot be excluded because of the provisions on the jurisdiction *ratione materiae* of the two courts. However, the real rivals for these two courts are the arbitration courts, mainly the arbitration courts consisting of the members of the Permanent Court of Arbitration, which are a kind of “gap-filling” instrument of the settlement of disputes pursuant to Annex VII of the International Convention on the Law of the Sea.^[9]

3) Related to the proliferation of international courts, the most frequently voiced concerns have been the threat of the fragmentation of international law and of the different interpretation of international legal norms by different international courts.

We need to note that these views cannot be considered novelty, since already at the beginning of the 1950s Winfried Jenks wrote that in the scope of different historical, functional, and regional groups of the world different international treaties were elaborated and adopted; and these prevail separately, their relationship is in a way analogical to the national laws of States distinct from each other.^[10]

The views pertaining to the fragmentation of international law were emphasised at the end of the 1990s with reference to the growing number of international courts.^[11]

Obviously, in the case of the simultaneous existence and functioning of several international courts, it cannot be excluded that certain norms of international law are interpreted differently. An example for the differing interpretation by the international courts is the standpoint taken by the *ad hoc* Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia in the Tadić case, which departed from the decision of the International Court of Justice in the *Military and Paramilitary Activities in and against case* as well as in the *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide case* (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), which construed the issue differently whether, because of the dependence of armed groups on the State and the control exercised by the State over these groups, the relationship between them can be considered to be so close that the activity of the group can be attributed to the specific State.^[12]

[9] From the entry into force of the UN Convention on the Law of the Sea in 1982 to the spring of 2022, to the arbitration courts functioning under the auspices of the Permanent Court of Arbitration 14 disputes related to the law of the sea were submitted.

[10] Jenks, 1953, 403.

[11] A multiplicity of the works of special literature treats the questions of the fragmentation of international law, see especially Koskenniemi – Leino, 2002, 553-579. According to the authors of the study, those who worried over the fragmentation of international law in fact were anxious about the privileged status of the International Court of Justice. See also, Dupuy – Viñuales, 2014, 147-149. The fragmentation of international law was also considered by the International Law Commission, and in 2002, it set up a special Study Group for the examination of the issue.

[12] In this context, see Cassese, 2007, 649-668.

The different interpretation of international law, as Luis Barrionuevo Arévalo points that out, can be primarily traced back to the absence of hierarchical order among international courts, and with respect to certain disputes international courts do not have exclusive jurisdiction, and where the exclusive jurisdiction applies, for example, in the case of human rights courts, we encounter horizontally related fora, which may easily arrive at differing conclusions in the interpretation of certain norms.^[13] However, this argument is only partly true. Namely, regional human rights courts pay close attention to one another, and the two human rights courts with significant legal practice, that is, the European Court of Human Rights and the Inter-American Court of Human Rights frequently refer to the other's decisions, what is more,^[14] in the legal practice of these two human rights courts some convergence can be discerned.^[15]

By our days we can assert that the concerns related to the fragmentation of international law have proved to be exaggerated,^[16] and in fact among the decisions of different international courts there are no greater differences than among the ones reached by the courts of any Federal State.^[17]

4)The emergence of new international courts has contributed to the reinforcement of the rule of law in international law so far as an increasing number of courts are conferred with compulsory jurisdiction.

In this context, first and foremost we should mention the courts of the regional economic and political integration organisations, most of which by the founding States have been conferred with compulsory and exclusive jurisdiction in matters of the interpretation and application of primary and secondary sources of law of the given integration system.

The proliferation of compulsory jurisdiction is noticeable in the case of regional human rights courts, however, this still cannot be considered general, since in our days solely the European Court of Human Rights has compulsory jurisdiction and the realisation of this took almost four decades.

Regarding traditional interstate disputes some progress has been made around compulsory jurisdiction, although, the International Court of Justice has the same compulsory jurisdiction based on unilateral declarations as the one adopted by the founding fathers of the Permanent Court of International Justice upon the elaboration of the optional clause system one century ago. At the same time, the solution of contracting in substantiating the optional clause has become quite widespread, and this is the principle on which the compulsory jurisdiction of several judicial fora is based on. Thus, this solution is applied in the

[13] Arévalo, 2009, 49.

[14] From the legal practice of the European Court of Human Rights we know about 60 decisions in which they expressly referred to the legal practice of the Inter-American Court of Human Rights. See also, Raisz, 2010.

[15] Cancçado Trindade, 2010, 256.

[16] In this context, see Blutman, 2020, 105-111.

[17] Lock, 2015, 24.

case of the compulsory jurisdiction of the International Tribunal for the Law of the Sea, of the OSCE Court of Conciliation and Arbitration, and of certain human rights courts.

5. The phenomenon that the prevalence of direct relations between international courts and national courts has become established and its institutional forms have been elaborated is related to the functioning of new international courts.

The courts of the regional integration organisations and regional human rights courts exercise “compliance with treaties control” over the legislation and legal practice of the States belonging to the given system, thereby exercising functions similar to those of Constitutional Courts. Beyond this, these courts are in direct relation with Member State courts, and they cooperate with them, which in the case of courts deciding traditional interstate disputes is excluded by reason of the character of the matter.

In the framework of the preliminary ruling procedure, in all cases in which the interpretation of norms related to the integration are necessary, the Member States’ courts are authorised, and in certain cases obligated, to refer to the court of the integration organisation for preliminary ruling on the precise interpretation or validity of the law of the integration,^[18] and the courts of the integration organs via their rulings by all means influence the decision of the national court of the Member State in a specific case. It is a further separate issue whether e.g., in the case of the European Court of Justice the relation between that Court and the national courts can be construed as a monologue or a dialogue. The European Court of Justice designates that as an instrument of cooperation and uses the term of “dialogue” with reference to the common responsibility and equality of the two sides.^[19]

The direct relation with national courts can be shown in the practice of human rights courts as well. This, however, has prevailed solely at the European Court of Human Rights since, after the entry into force of Protocol 16 to the European Convention on Human Rights in 2018, the highest courts and tribunals of the States parties to the European Convention on Human Rights “may request the Court to give advisory opinions on questions of principle relating to the interpretation or application of the rights and freedoms defined in the Convention or the Protocols thereto.” [Article (1)], however, the opinions do not bind the court requesting the opinion.

[18] At the court of several economic integration organisations the preliminary ruling procedures are designated as advisory opinions, for example, at the EFTA Court, the COMESA Court of Justice and the Mercosur Permanent Review Tribunal.

[19] In this context, see Krommendijk, 2021, 111.

IV.

As a conclusion one can state that the increase in the number of international courts and tribunals is a great novelty in the international law of the second half of the 20th century and the first decades of the 21st century. That was necessitated by the prominence of the protection of human rights, the intensification of regional economic integration, furthermore, the demand to hold to account the perpetrators of the gravest international crimes committed during local and international armed conflicts by the international community of States.

Initially, the proliferation of international courts found negative response, for instance, in special literature many experts were concerned primarily about the opportunity of forum shopping and the fragmentation of international law, however, by today it is proven that such threats are not to be feared.

Nowadays the functioning of the new types of international courts contributes not only to the peaceful settlement of disputes, but highly promote the development of international law, and the establishment of the international *corpus juris* of human rights.

The increasing number of international courts having compulsory jurisdiction, and the institutionalisation of direct relations and cooperation between international judicial fora and national courts demonstrate predominance of the rule of law in international relations.

BIBLIOGRAPHY

- Alter, Karen – Helfer, Laurence R. – Saldias, Osvaldo (2012): Transplanting the European Court of Justice: The Experience of the Andean Tribunal of Justice. In: *American Journal of Comparative Law*. Vol. 60, No. 3. 629-664. DOI: <https://doi.org/10.5131/ajcl.2011.0030>.
- Alter, Karen J. (2014): The Multiplication of International Courts and Tribunals after the end of the Cold War. In: Romano, Cesare Pr. – Alter, Karen J. – Shany, Yuval (eds.): *The Oxford Handbook of International Adjudication*. OUP, Oxford. 63-89. DOI: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.003.0004>.
- Arévalo, Luis Barrionuevo (2009): The Multiplication of International Jurisdictions and the Integrity of International Law. In: *ILSA Journal of International and Comparative Law*. Vol. 15. Iss.1. Article 5.
- Baudenbacher, Carl – Clifton, Michael James (2014): Courts of Regional Economic and Political Integration Agreements. In: Romano, Cesare Pr. – Alter, Karen J. – Shany, Yuval (eds.): *The Oxford Handbook of International Adjudication*. OUP, Oxford. 250-277. DOI: <https://doi.org/10.1093/law/9780199660681.003.0012>.
- Blutman László (2020): A nemzetközi jog fragmentációja: utóirat egy kifulladásos vitához. (The Fragmentation of International Law: Post Scriptum to an Exhausted Debate). In: *Jogtudományi Közlöny*. 75 évf., 2020/3. sz. 105–111.

- Boisson de Chazournes, Laurance (2017): Plurality in the Fabric of International Courts and Tribunals: The Threads of a Managerial Approach. In: *The European Journal of International Law*. Vol. 28. No. 1. 13-72.
DOI: <https://doi.org/10.1093/ejil/chx020>.
- Cassese, Antonio (2007): The Nicaragua and Tadic Tests Revisited in Light of the ICJ Judgment on Genocide in Bosnia. In: *European Journal of International Law*. Vol. 18. No. 4. 649–668.
DOI: <https://doi.org/10.1093/ejil/chm034>.
- Cancçado Trindade, Antônio Augusto (2010): *Towards Compulsory Jurisdiction: Contemporary International Tribunals and Developments in the International Rule of Law*. (Available at: https://www.oas.org/es/sla/ddi/docs/publicaciones_digital_XXXVII_curso_derecho_internacional_2010_AntonoAugusto_Cancado_Trindade.pdf).
- Dupuy, Pierre-Marie – Viñuales, Jorge E. (2014): The Challenge of 'Proliferation: An Anatomy of the Debate. In: Romano, Cesare Pr. – Alter, Karen J. – Shany, Yuval (eds.): *The Oxford Handbook of International Adjudication*. OUP, Oxford. 135–157.
DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2125201>.
- Jenks, Wilfried (1953): The Conflict of Law-Making Treaties. In: *British Yearbook of International Law*. Vol. 30. 401-451.
- Koskenniemi, Martti – Leino, Päivi (2002) Fragmentation of International Law? Post-modern Anxieties. In: *Leiden Journal of International Law*. Vol. 15, Issue 3. 553-579.
- Krommendijk, Jasper (2021): *National Courts and Preliminary References to the Court of Justice*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham Glos.
DOI: <https://doi.org/10.4337/9781800374171>.
- Lauterpacht, Sir Hersch (1982): *The Development of International Law by the International Court*. Stevens and Sonns Limited, 1958. Reprinted: Grotius Publication Limited, Cambridge.
- Lock, Tobias (2015): *The European Court of Justice and International Courts*. OUP, Oxford.
DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199660476.003.0003>.
- Mousourakis, George (2020): *Comparative Law and Legal Traditions. Historical and Comparative Law Perspectives*. Springer International Publishing.
- Raisz, Anikó (2010): *Az emberi jogok fejlődése az Emberi Jogok Európai és Amerikaközi Bíróságának kölcsönhatásában (The Development of Human Rights in the Interaction of the European Court of Human Rights and the Inter-American Courts of Human Rights)*. Novotni Alapítvány, Miskolc.
- Tino, Elisa (2015): Settlement of Disputes by International Courts and Tribunals of Regional International Organizations. In: Virso, Roberto – Ingravallo, Ivan (eds.): *Evolutions in the Law of International Organizations*. Brill–Nijhoff, Leiden–Boston. 468–508.
DOI: https://doi.org/10.1163/9789004290198_020.

•
Lévayné Fazekas Judit 2021-ben, a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar karácsonyi rendezvényén

LAPSÁNSZKY ANDRÁS

*tanszékvezető egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

A magyar hírközlési fogyasztóvédelem közigazgatási rendszere, különös tekintettel a hálózatsemlegesség jogvédelmi intézményére

ABSZTRAKT

A tanulmány tudományos nézőpontból dolgozza fel a hírközlési fogyasztóvédelem sajátos intézményeit, fontosságát és hatását az egész hírközlési piacra, ezen keresztül pedig a teljes nemzetgazdaságra. Ennek keretében elméleti megközelítésben tárgyalja a különös fogyasztóvédelmi igazgatás legfontosabb jogvédelmi intézményét, a hálózatsemlegességet, amely mind az Európai Unió, mind hazánk egyik legérdekesebb új hírközlési jogintézménye, és amelytől mind a piaci verseny fejlődését, mind a fogyasztók jogainak határozottabb garanciáit várják az uniós szabályozásban.

Kulcsszavak: hírközlés ■ fogyasztóvédelem ■ gazdasági igazgatás
■ hálózatsemlegesség

I. A HÍRKÖZLÉSI FOGYASZTÓVÉDELEM ALAPJAI, JOGÉRVÉNYESÍTÉSE

Az előfizető és a szolgáltató közötti elektronikus hírközlési előfizetői jogviszony keretében történő jogszerű teljesítés ellenőrzése és az esetlegesen szükségessé váló állami beavatkozás, illetve vitarendezés – az igénybe vett szolgáltatások sokféleségére, speciális tartalmára tekintettel – megoszlik a hírközlési hatóság, más hatóságok (jellemzően az általános fogyasztóvédelmi hatósági feladatokat ellátó szerv), valamint a polgári ügyekben eljáró bíróság között. Az előfizetői jogviszony ugyanis alapvetően magánjogi jellegű megállapodáson alapul, ugyanakkor a közjog – főként az előfizetők, felhasználók védelme érdekében – bizonyos körben korlátozza a felek szerződési szabadságát. E garanciális közjogi rendelkezések többsége az elektronikus hírközlésre vonatkozó szabályokban jelenik meg, amelyek részletesen szabályozzák az előfize-

tői szerződés létrejöttét, módosítását, megszűnését, a szolgáltatásnyújtás szünetelését, korlátozását, a szolgáltatásra vonatkozó minőségi követelményeket, az ügyfélszolgálat működését, a számlázás és a panaszkezelés rendjét, illetve a közvetítőválasztás, valamint a számhordozás lehetőségét.

Az elektronikus hírközlésre vonatkozó szabályok érvényesülését a hírközlési hatóság ellenőrzi. Mindemellett a fogyasztónak minősülő előfizető és a szolgáltató közötti elektronikus hírközlési előfizetői jogviszonyban az általános, tehát valamennyi szolgáltatási ágazat tekintetében irányadó fogyasztóvédelmi szabályok is érvényesülnek, így maga a fogyasztóvédelmi törvény, de általános fogyasztóvédelmi szabályok érvényesülnek a távollévők között kötött előfizetői szerződésekre, illetve a szolgáltatók által fogyasztókkal szemben tanúsított üzleti magatartás tisztességességére is. Az általános fogyasztóvédelmi rendelkezések ellenőrzése jellemzően az általános fogyasztóvédelmi hatósági feladatokat ellátó szerv hatáskörébe tartozik, de jogszabályban meghatározott körben eljár a versenyhatóság vagy a pénzügyi rendszer felügyeletét ellátó hatóság is. Az elektronikus hírközlési előfizetői jogviszony közjog által nem szabályozott aspektusaira a polgári jog általános szabályai vonatkoznak, e körben az előfizető vagy a szolgáltató polgári bíróság előtt érvényesítheti a jogviszonyból eredő – jellemzően a díjfizetéssel összefüggő, vagy kártérítés iránti – igényeit.

Az elektronikus hírközlésre vonatkozó szabályok érvényesülését a hírközlési hatóság felügyeleti hatáskörben ellenőrzi.

A hírközlési felügyeleti tevékenység a Hkt.-ban és 2011. augusztus 2-ig az Eht.-ban is piacfelügyelet néven jelent meg, tekintettel azonban arra, hogy az Eht. piacfelügyeleti eljárásai inkább a piacsabályozás körébe tartoztak, a törvénymódosítás elkülönítette a hivatalból végzett, átfogó jellegű, valóban piacfelügyeleti tevékenységet az egyedi ügyekben lefolytatott eljárásoktól, amely utóbbi jogintézmény az általános hatósági felügyelet elnevezést kapta. A piacfelügyeleti tevékenység célja a törvényben rögzített célok megvalósítása, amelyek közül az Eht. külön kiemeli az elektronikus hírközlési piac zavartalan működését, a verseny fenntartásának elősegítését, és nem utolsó sorban a piaci szereplők, vagyis az elektronikus hírközlési tevékenységet végzők, valamint az előfizetők és felhasználók érdekeinek védelmét. A piacfelügyeleti tevékenység keretében a hatóság nemcsak az elektronikus hírközlésre vonatkozó szabályok érvényesülését, hanem általánosságban a piac működését kíséri figyelemmel. A piacfelügyeleti eljárás mindig hivatalból indul, eredményeként pedig egybefoglalt – valamennyi ügyfélre vonatkozó – hatósági döntés születik, amelyben a hatóság értékeli a jogérvényesülést, megállapítja az esetlegesen feltárt jogsértéseket, meghatározza azok jogkövetkezményét, illetve meghatározza az önkéntes jogkövetést biztosító állami beavatkozás fejlesztésének, esetleges átalakításának szempontjait. Ehhez képest az általános hatósági felügyeleti eljárás az elektronikus hírközlésre vonatkozó szabályokban, valamint a szolgáltatók általános szerződési feltételeiben foglaltak érvényesülésének, betartásának egyedi ügyben történő vizsgálatára irányul. Általános hatósági felügyeleti eljárás kérelemre vagy hivatalból indulhat, az eredményként megállapított jogsértés esetén

pedig a hatóság jogkövetkezményt alkalmaz. Mindkét típusú felügyeleti eljárást megelőzheti hatósági ellenőrzés, amelyet követően csak jogsértés gyanúja esetén indul meg a jogalkalmazásra irányuló felügyeleti eljárás.

Mind a piacfelügyeleti, mind az általános hatósági felügyeleti tevékenység véghezvethető az ún. felügyeleti terv részeként, vagy terven kívül, tehát esetileg.^[1] Továbbá az NMHH rendszeresen részt vesz az Európai Unióban működő társhatóságokkal közösen szervezett európai ellenőrzési kampányokban is.^[2] A hatóság minden év végén köteles elkészíteni és közzétenni a következő évre vonatkozó felügyeleti tervét, amely a tervezett átfogó ellenőrzéseket és hatósági eljárásokat egyaránt tartalmazza (a felügyeleti terv az első félév végén felülvizsgálható és a tapasztalatok alapján, ha szükséges, módosítható). A terv készítésénél a hatóság először a problémás területeket, tehát a valószínűsíthetően jogsértő gyakorlattal érintett elektronikus hírközlési szolgáltatásokat azonosítja, amelyek során figyelembe veszi az előző évben lefolytatott átfogó ellenőrzések és hatósági eljárások tapasztalatait, a beérkezett kérelmek és egyéb megkeresések elemzésével nyert információkat, valamint a piaci trendeket. Ezt követően a hatóság az ellenőrzéssel érintett szolgáltatói kört egy 10-20%-os reprezentatív minta alapján határozza meg, akként, hogy a vizsgálat minél nagyobb előfizetői létszámot öleljen fel, és – az egyenlő elbánás érdekében – a hasonló (tehát azonos területen működő, közel azonos számú előfizetővel rendelkező) szolgáltatókat lehetőség szerint ugyanannyi tervfeladat érintse.^[3] A tervnek nem célja, hogy minden, a következő évben hivatalból lefolytatandó ellenőrzést és hatósági eljárást tartalmazzon (a hatóság terven kívül is bármikor eljárhat, ha azt a helyzet indokolja), hanem azokat a stratégiai irányokat jelöli ki, amelyek a hatóság megítélése szerint kiemelt figyelmet érdemelnek. Tehát a terv egyfajta súlyozás, kockázatelemzés eredményének is tekinthető. Egyfelől a nyilvánosság, az érdeklődő közvélemény tájékoztatása révén növeli a hatósági munka átláthatóságát, és egyfajta visszacsatolást is biztosít a társadalom számára azzal kapcsolatban, hogy a hozzá beérkezett információk alapján a hatóság mit tekint a hírközlési piac felügyeleti szempontból releváns, kiemelt figyelmet érdemlő területeinek.

[1] Pl. 2019-ben az előfizetői szerződéskötésekkel kapcsolatban folyt terven kívüli átfogó vizsgálat. Ennek célja annak ellenőrzése volt, hogy a leendő előfizetők a jogszabály által előírt tájékoztatásokat megkapják-e, a szerződéskötéshez kapcsolódó előfizetői nyilatkozatokat megfelelő tájékoztatás után, az előfizető valós akaratának megfelelően rögzítik-e, és az előfizetők a szerződés megkötése előtt a szerződés tartalmát megfelelően megismerhetik-e. A szolgáltatók valós gyakorlatának megismerésére a hatóság próbavásárlásokat is végzett az országban több helyen. Ld. a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság elektronikus hírközléssel összefüggő tevékenységéről szóló 2019. évi országgyűlési beszámolójának a felhasználók érdekei védelmével foglalkozó része 3.4. pontját.

[2] Pl. 2019-ben LED-izzók adminisztratív és méréses vizsgálatára, valamint IoT- (Internet of Things) berendezések adminisztratív ellenőrzésére került sor, és a bevizsgált összesen tíz típusból mindegyik megfelelőnek bizonyult. Ld. az 1. jegyzetben említett 2019. évi beszámoló felhasználók érdekei védelmével foglalkozó része 3.2.8. pontját.

[3] Ld. az 1. jegyzetben említett 2019. évi beszámoló felhasználók érdekei védelmével foglalkozó része 3.1.1. pontját, amely módszertani leírás egyébként a korábbi évek beszámolóiban is hasonló tartalommal jelent meg.

Az elektronikus hírközlési tevékenységet végzők számára pedig jelzi a hatóság munka várható fő irányvonalait, így lehetőséget ad számukra, hogy az ellenőrzésekre felkészüljenek (ugyanis, ha a szolgáltatók a felügyeleti tervet megismerve szintén kiemelt figyelmet kezdenek fordítani a várhatóan ellenőrzés alá eső területekre, akkor ezzel a felügyelet célja, a jogérvényesülés részben már meg is valósul). Másfelől a felügyeleti terv a hatóság munkájának megszervezésében, az erőforrások felhasználásának tervezésében is szerepet játszik.^[4]

A Hkt. és az Eht. tárgyi hatálya egyaránt rögzítette, hogy a magyar hírközlési törvényt (és ebből következően a felhatalmazása alapján kiadott rendeleteket) kell alkalmazni az ország területén végzett, illetve az ország területére irányuló elektronikus hírközlési tevékenységre, illetve minden olyan tevékenységre, amelynek gyakorlása során rádiófrekvenciás jel keletkezik. E körbe tartozik többek között az elektronikus hírközlési (előfizetői és hálózati) szolgáltatás nyújtásán túl az elektronikus hírközlő hálózat vagy berendezés üzemeltetése, illetve a végberendezések forgalmazása. Az elektronikus hírközlés szabályozásának tárgyi hatálya tehát jóval tágabb az előfizetőknek nyújtott szolgáltatás szabályozásánál.

A felügyeleti ellenőrzés alanya az elektronikus hírközlési tevékenységet végző természetes vagy nem természetes személy (szolgáltató). Kérelemre induló eljárásban ügyfélként részt vesz az előfizető is mint kérelmező. Hivatalbóli felügyeleti eljárás pedig indulhat a hatóság saját észlelése, vagy bejelentés alapján. A bejelentés a hírközlési felügyeleti eljárás sajátos jogintézménye. Bejelentő az lehet, aki egyébként nem minősülne ügyfélnek, vagyis a bejelentés nem az előfizető saját előfizetési szerződésének teljesítésével összefüggő panasz kivizsgálására, hanem általánosságban az elektronikus hírközlésre vonatkozó szabályok érvényesülésének ellenőrzésére, tehát akár több előfizetői szerződést is érintően vélelmezett jogsértő cselekmény vagy állapot vizsgálatára irányul. A bejelentés alapján a hatóság mérlegeli, hogy hivatalból megindítja-e az eljárását vagy sem, és az ilyen módon hivatalból induló eljárásnak a bejelentő nem válik alanyává, a hatóság döntésével szemben nincs jogorvoslati joga. Természetesen ez esetben is érvényesül a közigazgatási hatósági eljárásokra irányadó azon általános rendelkezés, amely szerint a beadványokat tartalmuk szerint kell elbírálni, vagyis – és ezt az Eht. kifejezetten rögzíti is –, ha a bejelentés tartalma szerint kérelemnek, a bejelentő pedig ügyfélnek minősül, akkor a kérelemre induló eljárásokra vonatkozó szabályok szerint kell eljárni, vagyis a hatóság nem mérlegelhet az eljárásindítás körében.

Az előfizetői jogviszonyra vonatkozó elektronikus hírközlési szabályok, illetve az előfizetői szerződésben foglaltak érvényesülésének ellenőrzése kétfokú hatósági eljárásban történik. Első fokon az NMHH Hivatala jár el, a Hivatal döntése ellen pedig a hatóság elnökéhez lehet fellebbezni. Az elnök másodfokú döntése a közléssel véglegessé válik, a végleges döntés jogszerűsége közigazgatási

[4] Lapsánszky, 2013, 469-470.

perben vitatható, illetve azonnali jogvédelem keretében kérhető a keresetindítás halasztó hatályának elrendelése.

Általánosságban megállapítható, hogy az NMHH-hoz benyújtott legtöbb előfizetői, felhasználói kérelem szinte minden évben a mobiltelefon-szolgáltatásokat érintette, és jellemzően az előfizetői szerződések betartására, a szolgáltatás minőségére és a számlázásra vonatkozott. Ugyanakkor a kérelmek száma, valamint a felügyeleti terv keretében végzett ellenőrzéssel érintett szolgáltatók, illetve berendezéstípusok száma csökkentő tendenciát mutat, ami minden bizonynyal a fogyasztói érdekek védelmét célzó szabályozás – a berendezések esetében a technológia – fejlődésének, a hatósági beavatkozás eredményességének, tehát az alkalmazott intézkedések preventív hatásának, a fogyasztói tudatosság növelését célzó programoknak, illetve a szolgáltatók és a hatóság közötti, a jogérvényesülést elősegítő kommunikációnak és együttműködésnek egyaránt betudható.

Az EU ún. igazságügyi eredménytáblája^[5] szerint az elektronikus hírközlésre vonatkozó uniós jogalkotás célja a verseny fokozása, az egységes piac fejlesztése, valamint a beruházás, az innováció és a növekedés ösztönzése, az e körben alkotott szabályok hatékony végrehajtása pedig alacsonyabb végfelhasználói árakon jobb minőségű szolgáltatás nyújtását biztosíthatja, vagyis a fogyasztói jogokra pozitív hatást gyakorolhat. A Bizottság 2019. évi jelentése szerint az elektronikus hírközlés területén – annak ellenére, hogy jelentősen növekedett a bíróságok ügyforgalma – a tagállamok többsége csökkentette a nemzeti szabályozó hatóságok határozataival szembeni bírósági felülvizsgálati ügyek átlagos hosszát.^[6] A 2020. évi eredménytábla szerint a bíróságok ügyterhe tovább növekedett, és a legtöbb tagállam növekedést tapasztalt az eljárások átlagos hosszában mind 2017-hez, mind 2013-hoz képest.^[7] Magyarország esetében az elektronikus hírközlési ügyekben indult közigazgatási perek számát illetően szignifikáns növekedés nem tapasztalható, 2013 és 2018 között évente átlagosan 19 ügyben döntött a bíróság első fokon. Figyelemmel arra, hogy a hazánkban jellemzően kétfokú hírközlési hatósági felügyeleti eljárásokhoz egyfokú rendes bírósági felülvizsgálati szakasz kapcsolódott a vizsgált időszakban, másodfokú bírósági eljárásra kevés, statisztikailag elhanyagolható esetben került sor, illetve a rendkívüli perorvoslatok (felülvizsgálati eljárások) száma is igen alacsony volt, a felülvizsgálati döntések száma jellemzően csökkent. Ugyanakkor az eljárások átlagos hossza az uniós trenddel egyezően hazánkban is növekedett.^[8]

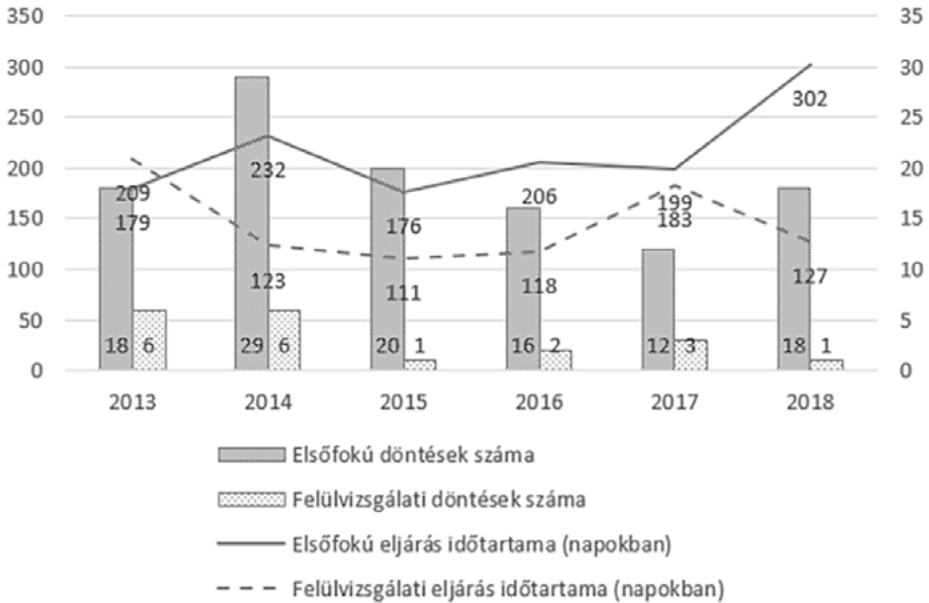
[5] Az Európai Bizottság rendszeresen kiadott jelentése, amely bemutatja az igazságszolgáltatási rendszerek hatékonyságára, minőségére, függetlenségére vonatkozó paraméterek éves áttekintését a 2012. évtől kezdődően.

[6] A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Központi Banknak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak, valamint a Régiók Bizottságának – Az EU 2019. évi igazságügyi eredménytáblája (COM(2019) 198 végleges) 3.1.4. pont.

[7] A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Központi Banknak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának – Az EU 2020. évi igazságügyi eredménytáblája (COM(2020) 306 végleges) 3.1.4. pont.

[8] Forrás: NMHH.

Elektronikus hírközlési ügyben indult közigazgatási perek Magyarországon

1. ábra: Elektronikus hírközlési ügyben indult közigazgatási perek Magyarországon
(Forrás: NMHH)

Mindez – figyelembe véve azt is, hogy a bizottsági jelentések szerint egyes bíróságok esetében a releváns ügyek alacsony száma miatt az éves adatok egyetlen kivételesen hosszú vagy rövid ügytől is függhetnek – arra enged következtetni, hogy az uniós jogot átültető elektronikus hírközlésre vonatkozó szabályok érvényesítése iránti hírközlési hatósági eljárások relatíve alacsony száma kerül a nemzeti bíróságok elé, ugyanakkor ezen ügyek elintézése hosszabb időt vesz igénybe, vagyis a bíróságok jellemzően az összetettebb ügyeket vizsgálják.

II. A HÁLÓZATSEMLEGESSÉG, MINT ÚJ, MODERN FOGYASZTÓI JOGVÉDELMI ESZKÖZ

Az elektronikus hírközlés európai uniós szabályozási teendői között régóta feladatként szerepelt az internet hálózatsemlegességének (net neutrality) megteremtése. Az Európai Bizottság már 2009-ben nyilatkozatot fogalmazott meg

az internet semlegességéről (2009/C 308/02),^[9] majd több előterjesztésben is konkrét javaslatok szerepeltek. Ezek azonban nem hoztak sikert, mivel alacsony kötelező erővel rendelkeztek.

A hálózatsemlegesség azért vált az internet-hozzáférés központi témájává, mivel a technológiából adódóan minden szolgáltató alkalmaz „ésszerű forgalom-szabályozást”. Ennek célja, hogy összességében optimalizálja az internetforgalmat, és ezzel javítsa az átviteli minőséget. Ezt alapvetően megkülönböztetéstől mentesen és arányosan kellene megtenni a szolgáltatóknak, és a szükségesnél hosszabb ideig nem tarthatók fenn. Ez az ésszerű forgalom-szabályozás nem igényli olyan technológiák használatát, amelyek az internet-hozzáférési szolgáltatáson továbbított adatforgalom konkrét tartalmát nyomon követné.^[10] Egyes szolgáltatók azonban, ezen túllépve, bizonyos tartalmakat, alkalmazásokat vagy szolgáltatásokat, illetve azok meghatározott kategóriáit leltiltották, lelassították, módosították, korlátozták, nyilvánvalóan azért, hogy saját vagy olyan tartalmakat/alkalmazásokat részesítsenek előnyben, amelyekre külön szerződésük van. Ezek a korlátozások kedvezőtlen hatást gyakorolnak a végfelhasználók számára elérhető választékra és az innovációra, továbbá a végfelhasználók ezen korlátozásokról nem feltétlenül tudnak, csak egy alacsonyabb színvonalú szolgáltatást/tartalmat érzékelnek.

Uniós szinten emiatt elhatározták, hogy hatékony rendelkezésekkel biztosítják a hálózatsemlegességet az internet-hozzáférési szolgáltatásokkal kapcsolatban. A legfontosabb cél, hogy ezt a fenti magatartást megakadályozzák, és, ha mégis vannak valamilyen jellegű korlátozások, arról a végfelhasználók tudjanak, hogy tájékozott döntést tudjanak hozni. E rendelkezéseket az Egyetemes Szolgáltatási Irányelv alkalmazandó rendelkezésein felül kell alkalmazni,^[11] és a tagállamok fenntarthatnak vagy elfogadhatnak ezeken a rendelkezéseken túlmutató intézkedéseket is. A Kódex^[12] az általános maximum harmonizációs megközelítés ellenére fenntartotta a tagállamok további és részletesebb szabályozási lehetőségét.

A Nyílt Internet-hozzáférés Rendelet foglalkozik részletesen a követelményekkel, így a tájékoztatási kötelezettségekkel is. A Nyílt Internet-hozzáférés Rendelet megfogalmazza azt az általános elvárást, hogy az internet-hozzáférési szolgáltatással a végfelhasználó vagy szolgáltató helyétől, berendezésétől, illetve az információ, tartalom, alkalmazás vagy szolgáltatás helyétől, származásától vagy rendeltetésétől függetlenül kell biztosítani a hozzáférést. Ez az ál-

[9] HL C 308/2 2009.12.18.

[10] 9-10. Preambulumbekzdés, A nyílt internet-hozzáférés megteremtéséhez szükséges intézkedések meghozataláról, továbbá az egyetemes szolgáltatásról, valamint az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és elektronikus hírközlési szolgáltatásokhoz kapcsolódó felhasználói jogokról szóló 2002/22/EK irányelv és az Unión belüli nyilvános mobilhírközlő hálózatok közötti barangolásról (roaming) szóló 531/2012/EU rendelet módosításáról szóló, 2015. november 25-i (EU) 2015/2120 európai parlamenti és tanácsi rendelet (HL 2015. L 310., 1. o.). (A továbbiakban: Nyílt Internet-hozzáférés Rendelet).

[11] 18. Preambulumbekzdés, Nyílt Internet-hozzáférés Rendelet.

[12] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1972 irányelve (2018. december 11.) az Európai Elektronikus Hírközlési Kódex létrehozásáról HL L 321/36 2018.12.17.

talános szabály azonban nem jelenti, hogy más szabályozási alapon ne lehetne korlátozni a jogszerűtlen szolgáltatásokat vagy tartalmakat. Az internetes tartalmak közvetett korlátozás tárgyai sem lehetnek, így a szolgáltatás kereskedelmi és technikai feltételei és jellemzői – így például az ár, az adatmennyiség vagy a sebesség, illetve az internet-hozzáférési szolgáltatók kereskedelmi gyakorlata – sem korlátozhatják azt, hogy a végfelhasználó dönthesse az elérni kívánt tartalomról. A rendelet egyértelműen rögzíti, hogy az „internetes forgalmat – függetlenül annak küldőjétől és fogadójától, a hozzáfért vagy terjesztett tartalomtól, az igénybe vett vagy nyújtott alkalmazásoktól vagy szolgáltatásoktól, valamint a használt végberendezéstől – megkülönböztetéstől, korlátozástól vagy beavatkozástól mentesen, egyenlő bánásmódot biztosítva kell kezelniük”. Ez alól csak a fent már említett, észszerű forgalomszabályozás a kivétel, amelyet ugyancsak átláthatóan, megkülönböztetésmentesen és arányosan kell megtenni, és szolgáltatásforgalmi kategóriák hozhatók létre objektíven, különböző követelmények alapján. A konkrét tartalmak nem nyomonkövethetők, és az intézkedéseket nem lehet a szükségesnél hosszabb ideig fenntartani.

Az internet-hozzáférési szolgáltatók forgalomszabályozási intézkedéseket csak

- a. uniós jogalkotási aktusoknak vagy az uniós joggal összhangban lévő nemzeti jogszabályoknak való megfelelés, vagy az említett uniós jogalkotási aktusokat vagy nemzeti jogszabályokat végrehajtó, az uniós jognak megfelelő intézkedéseknek való megfelelés alapján, ideértve a bírósági döntéseket illetve a megfelelő hatáskörrel felruházott közigazgatási szervek határozatait is;
- b. az integritás és biztonság megőrzése a hálózat, a hálózaton keresztül nyújtott szolgáltatások, valamint a végfelhasználók végberendezései tekintetében;
- c. közelgő hálózati torlódás megelőzése, valamint a kivételes vagy ideiglenes hálózati torlódás hatásainak csökkentése, amennyiben biztosított az egyenlő bánásmód a forgalom azonos típusai tekintetében tarthatnak fenn, vagy vezethetnek be.

A nyilvános elektronikus hírközlési szolgáltatásokat nyújtó szolgáltatók – ideértve az internet-hozzáférési szolgáltatókat, valamint a tartalmak, alkalmazások és szolgáltatások nyújtóit is – szabadon kínálhatnak az internet-hozzáférési szolgáltatásoktól eltérő, bizonyos tartalomra, alkalmazásokra vagy szolgáltatásokra, vagy ezek kombinációjára optimalizált szolgáltatásokat, amelyek esetében az optimalizáció szükséges ahhoz, hogy teljesüljenek a meghatározott minőségi szintet igénylő tartalomra, alkalmazásokra vagy szolgáltatásokra vonatkozó követelmények. A nyilvános elektronikus hírközlési szolgáltatók, ideértve az internet-hozzáférési szolgáltatókat is, csak akkor kínálhatnak ilyen szolgáltatásokat vagy segíthetik elő ilyen szolgáltatások nyújtását, ha a hálózati kapacitás megfelelő e szolgáltatások internet-hozzáférési szolgáltatások mellett történő nyújtására. Az említett szolgáltatások nem vehetők igénybe vagy kínál-

hatók internet-hozzáférési szolgáltatások helyettesítésére, és nem befolyásolhatják hátrányosan a végfelhasználó rendelkezésére álló internet-hozzáférési szolgáltatások elérhetőségét vagy általános minőségét.

A szóban forgó rendelet szerint az internet-hozzáférési szolgáltatóknak egyértelmű, világos, könnyen érthető tájékoztatást kell nyújtaniuk a végfelhasználók számára arról, hogy:

- a szolgáltató által alkalmazott forgalomszabályozási intézkedések miként befolyásolhatják az internet-hozzáférési szolgáltatás minőségét, valamint a végfelhasználó magánéletének és személyes adatainak védelmét;
- az esetleges mennyiségi korlátozás, a sebesség és más szolgáltatásmi-nőségi paraméterek a gyakorlatban hogyan befolyásolhatják az internet-hozzáférési szolgáltatásokat és különösen a tartalmak, alkalmazá-sok és szolgáltatások használatát;
- az internet-hozzáférési szolgáltatásoktól eltérő, bizonyos tartalomra, alkalmazásokra vagy szolgáltatásokra vagy ezek kombinációjára op-timalizált szolgáltatások, amelyekre egy adott végfelhasználó előfizet, a gyakorlatban hogyan befolyásolhatják e végfelhasználó számára nyúj-tott internet-hozzáférési szolgáltatásokat;
- az internet-hozzáférési szolgáltatás minimális, rendes körülmények kö-zött elérhető, maximális, és a hirdetésekben megadott le- és feltöltési sebességéről helyhez kötött hálózat esetében, illetve a becsült maximá-lis és a hirdetésekben megadott le- és feltöltési sebességéről mobil há-lózatok esetében, továbbá arról, hogy a hirdetésekben megadott le- és feltöltési sebességtől való jelentős eltérések miként érinthetik a végfel-használók jogai gyakorlását;
- a fogyasztó rendelkezésére álló jogorvoslati lehetőségekről, ha az inter-net-hozzáférési szolgáltatás tényleges teljesítménye folyamatosan vagy rendszeresen, ismétlődő jelleggel eltér megadott teljesítménytől.

A fenti szabályok betartását és hatékony érvényesülését a nemzeti szabályo-zó hatóságnak, tanúsítási és nyomonkövetési mechanizmus keretében kell vég-rehajtaniuk, és maga a rendelet a szabályok megsértése esetére a nemzeti jog szerinti hibás teljesítés jogkövetkezményeit rendeli alkalmazni.^[13]

A Hatóság gyakorlatában a Nyílt Internet-hozzáférés Rendelet értelmezése, alkalmazása az ún. zero-rating vagy „nullás díjszabású” szolgáltatáscsomagok kialakításához kapcsolódóan merült fel. Ilyen szolgáltatáscsomagokról akkor beszélünk, amikor egy meghatározott alkalmazás vagy alkalmazáscsoport által generált adatforgalom díjmentes, vagy ha a preferált adatforgalom nem számít

[13] Nyílt Internet-hozzáférés Rendelet 4. Cikk

bele a végfelhasználó, az előfizető adatforgalmi keretébe.^[14] A Hatóság a kérdéskört érintő, jelentősebb ügyeiben a nullás díjszabást az utóbbi módon biztosító mobilinternet-csomagokat elemezte.

A bíróság a Hatóság első ilyen döntésének felülvizsgálata során megállapította, hogy forgalomkezelés megkülönböztetésének tilalma kifejezett, mintegy elvi követelmény, és e körben elégséges csak a megkülönböztetésmentesség előírásába történő ütközés megsértésének igazoltsága és bizonyítottsága a jogsértés megállapításához.^[15]

A Hatóság másik két ügyében az egyik internet-hozzáférést biztosító mobilszolgáltató olyan csomagokat kínált, amelyek keretében az egyes alkalmazásokat és szolgáltatásokat úgy részesítette a nullás díjszabás kedvezményében, hogy az ettől eltérő alkalmazásokat lassítással korlátozta, amikor az előfizető elérte az adatforgalmi korlátot. Az ügyfelek, miután ezt az adatmennyiséget kimerítették, továbbra is korlátlanul használhatták ezeket az alkalmazásokat és kiemelt szolgáltatásokat, miközben a többi rendelkezésre álló alkalmazás és szolgáltatás forgalmát lassította a szolgáltató.

A Hatóság e döntéseinek felülvizsgálata során a hazai bíróság az Európai Unió Bíróságának előzetes döntéshozatalát kezdeményezte.

Az Európai Unió Bírósága ebben az ügyben első ízben értelmezte a Nyílt Internet-hozzáférés Rendeletet, és elvi jelentőségű megállapításokat tett. E körben kimondta, hogy a rendeletről következik, hogy a nemzeti szabályozó hatóságoknak egy adott internet-hozzáférési szolgáltató szolgáltatásait a végfelhasználók jogvédelmére tekintettel kell vizsgálniuk, figyelembe véve mind az e szolgáltató által a végfelhasználókkal kötött megállapodásokat, mind pedig az említett szolgáltató által alkalmazott kereskedelmi gyakorlatokat. Elvi éllal mondta ki azt is a testület, hogy sértik a végfelhasználók jogait azok az internet-szolgáltatási csomagok, amelyekben az előre meghatározott adatkeretbe be nem számított, kiemelt alkalmazásokat az adatforgalmazási korlát kimerítését követően is igénybe veheti a végfelhasználó, ugyanakkor a kiemelttől eltérő, egyéb alkalmazásokat blokkolja vagy lassítja a szolgáltató.

A Nyílt Internet-hozzáférés Rendeletben foglalt megkülönböztetésmentesség-értelmezésével az Európai Unió Bírósága rámutatott arra, hogy e rendelkezés megsértésének megállapításához nem szükséges annak vizsgálata, hogy a forgalmat blokkoló vagy lassító intézkedések milyen hatással vannak a végfelhasználók jogainak gyakorlására. Ez a rendelkezés ugyanis annak értékeléséhez nem ír elő ilyen követelményt. A bíróság az ilyen csomagok tartalmi vizsgálata körében azt állapította meg, hogy mivel a forgalmat blokkoló vagy

[14] Az Európai Elektronikus Hírközlési Szabályozók Testületének (BEREC) 2016. augusztus 30-án elfogadott, az európai hálózatszemlegességi szabályok alkalmazásáról szóló iránymutatása [Guidelines on the Implementation by National Regulators of European Net Neutrality Rules, BoR (16) 127] nyomán.

[15] Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság MD/21331-10/2016. számú általános hatósági felügyeleti határozat felülvizsgálata során meghozott, elsőfokon jogerőre emelkedett 20.K.30.807/2017/21. számú ítélete.

lassító intézkedések nem a szolgáltatásnak a forgalom meghatározott kategóriái esetében elvárt műszaki minőségére vonatkozó, objektíven különböző követelményeken alapulnak, hanem kereskedelmi jellegű megfontolásokon, ezek az intézkedések önmagukban összeegyeztethetetlenek a Nyílt Internet-hozzáférés Rendelet forgalmak közötti megkülönböztetés tilalmára vonatkozó előírásával.^[16]

IRODALOM

- Fazekas Judit – Szombati Ivett (2020): *A fogyasztóvédelmi igazgatás joga*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Fazekas Marianna (2015): *Gazdaság és közigazgatás*. Eötvös Kiadó, Budapest.
- Horváth M. Tamás – Bartha Ildikó (2016): *Közszolgáltatások megszervezése és politikái*. Dialóg Campus, Budapest.
- Lapsánszky András (2021): *Az elektronikus hírközlés gazdasági közigazgatása hazánkban*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Lapsánszky András (szerk.) (2013): *Hírközlés-szabályozás, hírközlés-igazgatás hazánkban és az Európai Unióban*. CompLex, Budapest.
- Szamel Katalin – Balázs István – Gajduschek György – Koi Gyula (2011): *Az Európai Unió tagállamainak közigazgatása*. Complex, Budapest.
DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632956121>.

JOGFORRÁSOK

- Az elektronikus hírközlésről szóló 2003. évi C. törvény.
- Az EU 2020. évi igazságügyi eredménytáblája (COM(2019) 198).
- A nyílt internet-hozzáférés megteremtéséhez szükséges intézkedések meghozataláról, továbbá az egyetemes szolgáltatásról, valamint az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és elektronikus hírközlési szolgáltatásokhoz kapcsolódó felhasználói jogokról szóló 2002/22/EK irányelv és az Unión belüli nyilvános mobilhírközlő hálózatok közötti barangolásról (roaming) szóló 531/2012/EU rendelet módosításáról szóló, 2015. november 25-i (EU) 2015/2120 európai parlamenti és tanácsi rendelet (HL 2015. L 310.)
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1972 IRÁNYELVE (2018. december 11.) az Európai Elektronikus Hírközlési Kódex létrehozásáról HL L 321/36 2018.12.17.
- Az Európai Elektronikus Hírközlési Szabályozók Testületének (BEREC) 2016. augusztus 30-án elfogadott, az európai hálózatszemlegességi szabályok alkalmazásáról szóló iránymutatása [Guidelines on the Implementation by National Regulators of European Net Neutrality Rules, BoR (16) 127].
- Az Európai Unió Bíróságának 2020. szeptember 15-én kelt ítélete (nagytanács) a C-807/18. és C-39/19. sz. egyesített előzetes döntéshozatali ügyekben.

[16] Az Európai Unió Bíróságának 2020. szeptember 15-én kelt ítélete (nagytanács) a C-807/18. és C-39/19. sz. egyesített előzetes döntéshozatali ügyekben. Az alapul fekvő bírósági perek a kézirat lezárásakor még folyamatban vannak.

•
Lévainé Fazekas Judit 2022. május 20-án, a Magánjogot Oktatók Egyesületének Kiválósági Díjának átadóján

LENKOVICS BARNABÁS

*professor emeritus**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Anyaság a jogon túl

Nyugdíjas éveimben kedvet kaptam olyan aktuális problémákkal foglalkozni, amelyek a jogon túlmutatnak. Ilyen téma a házasság és a család intézménye, a magánjog „legintimebb” (ezt így Kőrös András barátomtól hallottam) részterülete, különös tekintettel annak válságtüneteire. Ezért is gondoltam arra, hogy Fazekas Juditot köszöntő írásom témáját erről a területről választom. Judit boldog házasságban, harmonikus családban él, feleség, anya és nagymama is egy személyben, szóljon tehát ez az írás az anyaságról, de túl a jogon. A kiinduló pontnak azonban illik joginak lenni, onnan nyitni és kitekinteni más társadalomtudományi és embertudományi szakterületek felé. Csak óvatosan persze, hiszen én ott idegen vagyok, ezért igyekszem jó „idegenvezetőket” választani.

ABSZTRAKT

A tanulmány a házasság és a család válságán belül az anyaság válságát érinti; a problémát nem a hagyományos jogtudományi, tételesjogi megközelítésben tárgyalja. A jogtudomány nyitása, társadalomtudományosítása, sőt még szélesebb értelemben a tudományosítása jegyében történész, humánétológus, szociológus, filozófus, pszichológus és politológus szerzők műveit használja forrásként, és rendszerezi azok gondolatait. Ezzel a problémára nagyobb időtávban és szélesebb összefüggésrendszerben tekint. A pesszimesta jóslatok ellenére az összegzésben megpróbál optimista maradni.

Kulcsszavak: értékválság ■ család ■ anyaság ■ gyermekvállalás
■ szétbomlás ■ újjáépítés

I. AZ ANYASÁG MINT EMBERI JOG

Kiinduló pontom az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (a továbbiakban: EJENY) 25. cikk (2) bekezdésének 1. mondata: „Az

anyaság és a gyermekkor különleges segítséghez és támogatáshoz adnak jogot.” Az anyaság a francia polgári forradalomnak az ember és polgár jogairól szóló deklarációjában még nem szerepelt. Az utána eltelt másfél évszázad forradalmi és háborúi, munkás- és nőmozgalmi, szociális jogalkotási hullámai azonban lényegesen kibővítették és egyetemes érvényűvé tették az emberi jogok körét. Az anyaság az EJENY óta nem csupán univerzális emberi jog, de egyúttal alapvető társadalmi érték és társadalmi rendezőelv is lett. A „különleges segítséghez és támogatáshoz” való jog másfelől ugyanis a társadalom és az állam alapvető kötelességévé vált. Ez az EJENY más rendelkezéseivel való együttes értelmezésből derül ki. Elsősorban kötelesség a nők egyenjogúságának biztosítása, ami már a Bevezető (preambulum) ötödik deklarációjában szerepel: „az Egyesült Nemzetek népei újból hitet tettek ...a férfiak és nők egyenjogúsága mellett, valamint hogy elősegítik a szociális haladást”. A férfiak és nők egyenjogúsága értelemszerűen jelenti a férj és a feleség, az apa és az anya egyenjogúságát is. A nők és anyák különleges védelme szempontjából legfontosabbak a 16. cikk rendelkezései: "(1) Mind a férfinak, mind a nőnek a házasságra érett kor elérésétől kezdve joga van fajon, nemzetiségen vagy valláson alapuló korlátozás nélkül házasságot kötni és családot alapítani. A házasság tekintetében a férfinak és a nőnek mind a házasság tartama alatt, mind a házasság felbontása tekintetében egyenlő jogai vannak. (2) Házasságot csak a jövődőlő házastársak szabad és teljes beleegyezésével lehet kötni. (3) A család a társadalom természetes és alapvető alkotó eleme és joga van a társadalom, valamint az állam védelméhez.” Eszerint a házasságkötés, és hozzákapcsolva a családalapítás emberi joga és szabadsága egy férfit és egy nőt illet meg, mert ez a természetes, ez a társadalom alapvető alkotóeleme. Ez ugyan nem zárja ki a kevésbé természetes vagy nem alapvető párkapcsolatok mint alkotóelemek létét, elismerését, de a társadalom és az állam emberi jogi és alkotmányos alapjogi (tehát kiemelt) védelméhez a férfi és nő házasságának van joga. Ugyanakkor „Minden személynek, mint a társadalom tagjának joga van a szociális biztonsághoz” (22. cikk), ezen az általánosságon belül azonban az anyaság, így a házasság, a család és a gyermekkor is speciális, „különleges segítséghez és támogatáshoz adnak jogot”. Ugyanez vonatkozik a 23. cikk rendelkezéseire is: "(1) Minden személynek joga van a munkához. (2) Az egyenlő munkáért mindenkinek, bármilyen megkülönböztetés nélkül egyenlő bérhez van joga. (3) Mindenkinek, aki dolgozik, olyan méltányos és kielégítő fizetéshez van joga, amely számára és családjá számára az emberi méltóságnak megfelelő létet biztosít”. Az általános rendelkezésekhez képest tehát az anyaság 25. cikk (2) bekezdése szerinti különleges segítése és támogatása nem mindenki más hátrányos megkülönböztetése, hanem az anyaság pozitív diszkriminációja, aminek emberi jogi, egyetemes érvényű alapja van. Ez pedig az anyaságon keresztül, közvetve kiterjed a házasságra, a családra és a gyermekek vállalására, nevelésére is.

II. AZ ANYASÁG MINT ALKOTMÁNYOS ALAPJOG

Magyarország Alaptörvényének preambuluma, a Nemzeti Hitvallás 12. deklarációja kimondja: „Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet.” A hűség a heteroszexuális monogám házasság alapja, a család pedig egy szeretetközösség, a tevőleges, sőt áldozatos szeretet közössége, ez a két érték a házasság és a család legnagyobb értéke. Az Alapvetés L) cikk (1) bekezdése – az EJENY rendelkezéseivel összhangban – kimondja, hogy „Magyarország védi a házasság intézményét mint egy férfi és egy nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony. Az anya nő, az apa férfi.” Ez a természetes, hagyományos, tradicionális család modellje. A (2) bekezdés szerint pedig „Magyarország támogatja a gyermekvállalást”, ami az anyaság vállalása nélkül eleve elképzelhetetlen. Az Alapvetés rendelkezéseihez kapcsolódnak a SZABADSÁG ÉS FELELŐSSÉG című rész alapjogi rendelkezései. A XV. cikk garantálja a törvény előtti egyenlőséget és a nők és a férfiak egyenjogúságát. Ezek a bevett jogi megfogalmazások, sem a törvény előtti egyenlőség, sem az egyenjogúság nem azonos a nők és a férfiak biológiai egyenlőségével, a biológiai nemek teljes kiegyenlítésével. A (4) bekezdés rögzíti, hogy „Magyarország az esélyegyenlőség... megvalósulását segíti.” Ezekben belül „külön intézkedésekkel védi a családokat, a gyermekeket, a nőket, az időseket és a fogyatékkal élőket”. A családok és a nők védelme természetesen magában foglalja az anyaság kiemelt védelmét. Az anyaság nevesített alkotmányos alapjogként a XIX. cikkben szerepel, a szociális biztonságra törekvés részeként „támogatásra jogosult”. Az állami nyugdíjra való jogosultság feltételeit a törvény „a nők fokozott védelmére tekintettel is megállapíthatja”. Ez a fokozott védelem tipikusan a gyermekek vállalását, gondozását és nevelését, mindezek „szolgálati idejét” honorálja. Itt kell még megemlíteni a közteherviselésről szóló XXX. cikk (2) bekezdését: „A közös szükségletek fedezéséhez való hozzájárulás mértékét a gyermeket nevelők esetében a gyermeknevelés kiadásainak figyelembevételével kell megállapítani.” A családtámogatási rendszer adómentességi és adókedvezményi szabályait ide lehet visszavezetni. Összességében azt lehet mondani, hogy az anyaság mint alkotmányos alapjog az Alaptörvény absztrakt normáiból kiolvasható (kiértelmezhető), de ez az alapjog az alapny jogokat biztosító jogszabályokban sokkal bővebben és egyértelműbben konkretizálódik és realizálódik.

III. DEMOGRÁFIAI VÁLSÁG

Napjaink világát, gyermekeink és unokáink jövőjét több súlyos válság, katasztrófa, veszély fenyegeti: háborúk, járványok, szegénység, fenntarthatatlan gazdasági és pénzügyi rendszer, globális népvándorlás, energiaválság, klímaka-

tasztrófák. Az egymással összefüggő, egymást is gerjesztő válságoknak számos oka van, én két fő okot emelek ki: az egyik az általános értékválság, a másik a demográfiai válság. Az első – amivel részletesen nem foglalkozunk – azon alapvető társadalmi értékek, rendező elvek, prioritások derogációját jelenti, amelyeknek a rendelkezése éppen az volna, hogy a válságok megelőzhetőek vagy elháríthatók legyenek. Az észszerűség, az igazságosság, a tisztesség, az együttműködés, a bizalom, a felebaráti szeretet helyett a kapzsiság, az irigység, a mohóság, a gátlástalanság, az uzsorás szellem, a profithajszka, az agresszivitás és az erőszak uralják és irányítják a világot, döntően a szélsőséges „szabadversenyessé” kapitalizmus, az önző individualizmus jegyében. Ez nagy valószínűséggel döntően a fajelméleten és a kommunizmus eszméjén alapuló fasiszta és kommunista totális diktatúrák történelmi ellenhatása, de nem szükségszerű, hogy a történelem ingája egyik szélsőségből egy másik, ugyancsak totalitárius szélsőségbe lendüljön. Az emberi civilizáció mára már rendelkezik azokkal a kultúreszményekkel (Szladits Károly kifejezése), amelyek – ha érvényesülnének – útját állhatnák a súlyosbodó válságoknak. Ilyen civilizációs kultúreszmények a nagy világvalóság erkölcsi tanításai, az alapvető szabadságok és az emberi jogok katalógusa, valamint a természeti törvények, természetjogi elvek is, amelyek nem riválisok, sőt akár kölcsönösen együtt is működhetnének. Ehelyett heves támadások célpontjai, erodálásuk, relativizálásuk, félreértelmezésük folyamatos, sőt szélsőséges mozgalmak egyes alapértékek (pl. nemzet és család) végleges eltörléséért harcolnak. Egyes társadalmakon újból kezd úrrá lenni a tömegek tébolya.^[1] Eleget egy ilyen alapvető – témánk szempontjából a legfontosabb – értéket példaként említeni, ez pedig a férfi és nő heteroszexuális, monogám házassága és az erre alapozott családja. Ennek a támadása, rombolása valójában a társadalom kollektív öngyilkossága. Ha pedig ezt a rombolást egy erőszakos kisebbség család és fondorlatos módon kényszeríti a többségre, akkor az egy új tömegpusztító eszmével elkövetett gyilkosság – történelmi és demográfiai értelemben.

A sokféle válság másik fő oka ugyanis a demográfiai válság. Népesedési válság azonban kétféle van mai világunkban: a nagyobb problémát a globális méretű túlnépesedés okozza, amely már meghaladja a Föld mint élő bolygó eltartó képességét. Ehhez képest kisebb gond egyes társadalmak alulnépesedése, ami az élő természet szempontjából akár előnyösnek is nevezhető. A társadalmi reprodukció hiánya csak az érintett társadalmak problémája, ezt a hiányt a túlnépesedett társadalmak képesek bőségesen pótolni, sőt ezáltal még inkább túlnépesedni. Történelmi paradoxon, hogy a túlnépesedés Afrika, Ázsia és Dél-Amerika legszegényebb népeit, az ún. fejlődő világot sújtja, míg az alulnépesedés az első, a gazdag, a fejlett világ, a fehér ember, a nyugati kereszténység, az euro-atlanti civilizáció sajátja. Itt nem akarnak a fiatalok házasságot kötni, a párkapcsolatokban gyermeket vállalni, a férfiak nem szeretnének apák lenni, a nők nem akarják, nem képesek, vagy nem merik vállalni az anyaságot. Más megfogalmazásban

[1] Murray, 2020, 7.

a házasság és a család, az apaság és az anyaság intézményei kerültek válságba. De mert ezek természeti és társadalmi intézmények is egyben – hiszen ahogyan az EJENY is fogalmaz: a család a társadalom természetes és alapvető alkotó eleme –, az egész társadalom, sőt az európai társadalmak alkotta civilizáció került válságba. Ezt a civilizációt – vagy ahogyan Robert Schuman fogalmazott: „Európa lelkét” – kellene tehát megmenteni.

A kétféle, egymással ellentétes népesedési válság gyökeresen eltérő népesedéspolitikát igényel. A túlnépesedés a születésszám csökkentését (a fogamzásgátló eszközök és módszerek elterjesztését felvilágosítással, oktatással, állami finanszírozásban; szabad abortuszt; a gyermektelenség vagy az „egyke” jutalmazását stb.) indokolja. Az alulnépesedés kezelése a születésszám növelését célozza, több házasság kötését és több gyermek vállalását ajánlja, az anyaságot ösztönzi és jutalmazza. Egyik sem könnyű, hiszen mindenfajta népesedéspolitika is politika, a szavazópolgárok többségének meggyőzésére törekszik, akik viszont saját értékrendjük szerint választanak a politikák között. Ezért fontos az emberek értékrendjének ismerete és formálása, a közjó irányába való befolyásolása. Ahogyan persze a tömegdemokrácia korában maguk a tömegek is formálják a politikát. A demokrácia talán legnehezebb kérdése, hogy vajon jó irányba formálják-e, főleg, ha az infokommunikációs világ véleményformáló hatalmasságai manipulálják a tömegeket. Külön kiágazása az alulnépesedés kezelésének a népességpótlás más civilizációjú, más vallású bevándorlók befogadásával. Ez hosszabb távon valójában népességcseréhez és civilizációcseréhez vezet, az adott társadalom alulnépesedésének okait nem orvosolja, tehát önfeladást jelent és behódolást, majd kihalást eredményez. Ezek volnának a mi nagy civilizációnk, Európa végnapjai?

IV. A CSALÁD VÉGNAPJAI?

Pokol Béla tudós professzor kollégám írt egy könyvet „Európa végnapjai” címmel („A demográfiai összeroppanások következményei” alcímmel),^[2] amiben a kiváltó okok között a hagyományos család végnapjai is szóba kerülnek. A könyv nem szűken vett jogtudományi munka, sokkal inkább multidiszciplináris műnek nevezhető. Ő maga egyébként is három tudományterület, a jogelmélet, a jogszociológia és a jogfilozófia művelője, de kitekint számos más embertudomány kutatási eredményeire is. A házasság és a család támadása és rombolása kapcsán nem hagyhatók figyelmen kívül a férfi és női nem biológiai adottságai, genetikai meghatározottsága, ezek humánológiai és pszichológiai, egészségtudományi következményei. A könyv nagy figyelmet szentel az anyaság problémájának, én most csak ezt a részt emelem ki.

[2] Pokol, 2011.

„Az európai társadalmakban megfigyelhető negatív demográfiai folyamatok döntő oka a többségi társadalom nőinek alacsony szülési rátája és a családok növekvő gyermektelensége” (172. o.). A többségi jelző azért szerepel a társadalom előtt, mert a szerző külön-külön részletesen foglalkozik Európán belül a nyugati országokban a muszlim, és a keleti országokban a roma kisebbségek nőinek magas szülési rátájával, ennek várható következményeivel. Mi itt most csak a többség problémáját érintjük. „A nők anyaszereptől való eltávolodása és a férfiakkal egyenlő részvétele a gazdaságban, a közéletben, a szellemi szektorban stb. először a felső társadalmi rétegek asszonyainál minimalizálta a szülési rátát, majd ezt a női szerepet a teljes társadalomban elterjesztve fokozatosan növekedett a gyermektelen családok száma, vagy csak az »egyket« vállalók aránya. A nőknek a férfiakkal való egyenlő mértékű részvétele a társadalmi tevékenységekben tulajdonképpen eleve magában rejtette, hogy ezzel egyre inkább nyűggé válik számukra az eredeti anya szerep vállalása, és csak idő kérdése volt, hogy a legtöbb nő teljes mértékben leálljon a gyerekszüléssel” (173. o.). Két megjegyzést teszünk ezzel kapcsolatban. Az egyik, hogy a nők férfiakkal egyenlő részvétele a gazdaságban döntően bérmunkás részvételt, kétkeresős családmoddellt jelent, tekintve, hogy a család megszűnt a nemzetgazdaság alapegységének lenni. A másik, hogy a nők bevonását a bérmunka világába nem követte ezzel arányosan a férfiak bevonása a házimunkába és a gyermekgondozásba és nevelésbe. Vagyis, miközben megszűnt a családi gazdaságban évezredekben át kialakult és működött, érzékenyen kiegyensúlyozott munkamegosztás, felborult a kétkeresős család, mint fogyasztói közösség belső teherelosztása, egyértelműen és súlyosan a nők rovására. A nők nem annyira a bérmunkás létbe kényszerülést, mint inkább a családon belüli túlterhelést sérelmezik ma is. Ezzel magyarázhatók az olyan durva és nagyon hatásos jelszavak, mint „a nő nem háztartási alkalmazott”, nem a „férje és a gyereke rabszolgája”, nem „szülőgép”, nem „tenyészállat”, stb. Van-e visszaút, illetőleg kiút ebből a helyzetből? Pokol Béla pesszimista. „Illúzió azt gondolni, hogy ez megfordulhat, hisz száz évek trendjei vezettek ide, és a logikus vég ennél a hagyományos család és a nők anyaszerepének teljes megszűnése. Az a nagyon is méltányolható törekvés, hogy a férfinak alávettett asszony egyenlőségét létrehozzuk, evolúciós zsákutcába vezette az európai civilizációt, és a biológiai alapjai semmisülnek meg felgyorsuló ütemben” (174. o.). Két folyamatot külön is kiemel, melyek e „vészes fejleményhez” vezettek. Az egyik az individualizmus felülkerekedése: „Miért áldozná ő fel magát akár részben is a közösségért, hogy az tovább tudjon élni? ...asztán nem csak a nők anyaszerepe, hanem minden közösségi funkció értelmetlen nyűggé és teherré kezdett válni az individuum felé... Az egyének önzetlen közösségi odaadása így kihuny” (186-187. o.). A másik fejlemény „az egyenjogúságot és az egyenlőséget mindenek felettivé emelő francia felvilágosodás szellemi áramlata volt”, ami egy idő után „a nők biológiailag megalapozott anyaszerepét és az ebből fakadó eltérését a férfiktól is mint problémát vetette fel” (188. o.). Az eset jól illusztrálja a jogi és fogalmi túlabstrahálódás veszélyét: elegendő a jogegyenlőség előtagját, a jogot elhagyni, és máris a teljes egyenlőség, azaz a biológiai kiegyenlítés követelhető, ami

a harcosharcos feminizmus, a gender-ideológia és az LMBT mozgalmak fő kisebbségi fegyvere a férfinem ellen vívott háborúban. Ez a politikai stratégia „...a kisebbségi fegyver bevetésével és az osztálytársadalomnak a konfliktusok sokaságát élező kisebbségek halmazává alakításával ...rövid időn belül az evolúciós zsákutca végére sodorta a nyugati civilizációt” (192. o.). A jogfilozófus szerző – Oswald Spengler, Nicolai Hartmann és Niklas Luhmann is idézve – mégiscsak nyit egy kiskaput a kiút számára: „ha megfelelően átformálják, és ily módon megtartják a társadalmiság intézményei az ontológiailag bázisukat jelentő biológiai törvényszerűségeket, akkor ez éppen hogy nagy erővel kölcsönöz számukra” (171. o.). Ennek feltétele, hogy a kétféle meghatározottság szimbiotikus mechanizmusok keretében működjön. Hogy a házasság és a család, az apaság és az anyaság intézményeiben mennyi a társadalmiság és mennyi a biológiai törvényszerűség, és hogy az utóbbi megfelelő átformálása mit jelent, ezek még a természet- és társadalomtudományok (köztük a jogtudomány) előtt álló, nem könnyű kérdések.

A valóságos, hús-vér emberek mindennapi életvitele számára zsákutca helyett valódi kiutat, igazságos teherelosztást és a házasságon és családon belüli érdekegyensúlyt keresnek és ajánlanak Kopp Mária és Skrabski Árpád közös könyvükben,^[3] melyben a nők mint feleségek és anyák, a férfiak mint férjek és apák új szereposztásban tűnnek fel. De erről majd később.

V. EURÓPA HALÁLA?

Pokol Bélához hasonlóan Douglas Murray is egyik sikerkönyvében^[4] „Európa furcsa halálát” vizionálja, ennek okait kutatja, Európa kiégését, teljes reményvesztett állapotát, régi értékeinek a megtagadását, nihilista hedonizmusát tárgyalja és próbálja megmagyarázni. A magyarázat döntően a 20. századot meghatározó két nagy, „vallásos” eszme felívelése és kiábrándító bukása. „A fasiszta álmom, csakúgy, mint unokatestvére, a kommunizmus, a kor komoly problémáira akart választ adni – részben a munkanélküliségre, illetve az első világháború utáni Európa pusztulására” (216. o.). „A kommunizmus a kezdetek óta a világ rémálma volt, és katasztrófát hozott az uralma alá hajtott népek számára” (215. o.). „Most, évtizedek elteltével könnyebb megérteni a 20. század két totalitárius rendszerének harcát a hitét veszített világért. S most már nem csak ezektől az ideológiáktól könnyebb félni, hanem bármilyen ideológiától. (...) Lehet, hogy a probléma minden ideológiában és bizonyosságban ott rejtőzik?” (216. o.). „Ezek az ideológiák méreggel itatták át a nemzetállam, a nemzet és a nacionalizmus koncepcióját. A náciizmus egyfajta hipernacionalizmus volt, s így magával rántotta mindezeket, és közben elnyelte a hazafiasság eszméjét is. ...Mit romboltak le még ezek a konfliktusok és ideológiák? Ha a vallás utolsó maradékát

[3] Kopp – Skrabski, 2020.

[4] Murray, 2018.

nem is, a kegyelmes Istenbe vetett hitet minden bizonnyal” (217. o.). Ugyanez a hatása a proletár internacionalizmus eszméjének is megvolt, és érezhető ma is. Európa szovjet övezetében azonban az „Isten, Haza, Család” értékhármásából a vallás, a nemzeti érzés és a család is – talán mert erősen támadták, ezért rejtteni és óvni kellett őket – a legnehezebb időkben is megőrizték a végső menedék és erőforrás szerepét. Napjainkban, amikor új totalitárius eszmék küzdenek „hitét veszített világunkért”, ezt nem szabad elfeledni. Nem véletlen, hogy a támadások két fő célpontja ma is a nemzet és a család (a férj és feleség szerepek, az apaság és az anyaság). Azt is jó tudni, hogy „Az eszmék összeomlása gyakran cinizmust eredményez: ha már minden remény elveszett, legalább érezzük jól magunkat” (219. o.). Az általános értékválság tudatos előidézésének lényege az, hogy „mindent megkérdőjelezzünk, és soha ne jussunk el sehová” (221. o.). „Ki tudja, mi lép az üresség helyére, de addig is a konszenzust a fogyasztói társadalom nyújtotta örömök élvezetében találtuk meg” (219. o.). Ezen örömök élvezetéhez képest a házasság, a család, a gyermekgondozás és -nevelés nyűg és teher! Csakhogy ez a szemlélet a fenntarthatatlanság katasztrófájába sodorja a világot. A menedék pedig most is az egyént megtartó család, az apai oltalom és a családot összetartó anyai szeretet, a felebaráti szeretetet gyakorló szolidáris társadalmi közösség (a haza és a nemzet) és az áldozatos (krisztusi) szeretet erejébe vetett hit.

VI. GLOBÁLIS SZÉTBOMLÁS?

Az „oszd meg és uralkodj” klasszikus elve egyre globalizálódó világunkban ma úgy hangozhatna: ha uralkodni akarsz az egész világ felett, rombold le a társadalmakat összetartó és az egyént megtartó hitet, a kisebb és nagyobb közösségeket (a családot és a nemzetet), a motiváló erőket, eszméket és a hagyományos értékeket. Az egyéni szabadságra hivatkozva terjeszd az egoizmus és az önző individualizmus értékrendjét, bontsd függő és kiszolgáltatott egyénekre a társadalmakat! Ezzel a gondolattal Francis Fukuyama könyvében^[5] találkoztam: „Egy olyan társadalom, amely eltökélten és következetesen irtja a normákat és szabályokat az egyéni szabadság fokozása nevében, egyre szervezetlenebbé, atomizáltabbá és elszigeteltébbé válik, és képtelen lesz közös célokat elérni, közös feladatokat végrehajtani. Ha egy társadalomban nincs határ a technológiai fejlődésben, akkor ott valószínűleg semmi másban sincsenek határok, így az egyén viselkedésében sem, és nő a bűnözés, felbomlanak a családok, a szülők nem teljesítik kötelességeiket a gyermekeikkel szemben, a szomszédok nem figyelnek egymásra, és a polgárok nem vesznek részt a közéletben” (31. o.). Fukuyama az általa Nagy Szétbomlásnak nevezett jelenségnek három fő okát látja: 1. a bűnözés (az erőszak az agresszió) terjedése; 2. a családok válsága és fel-

[5] Fukuyama, 2000.

bomlása; 3. a társadalmi bizalmi tőke hanyatlása (47. o.). Ezek az okok szoros összefüggésben állnak egymással, gerjesztik egymást, de ez fordítva is igaz: a békeesség és bizalom a családokon belül erősíti a társadalmi bizalmat és csökkenti a bűnözést. Ezért aztán „Sok társadalom – Kínától kezdve Dél-Európán át Latin-Amerikáig – pártolja az úgynevezett familizmust, vagyis azt, hogy a család és vérségi kötelékek minden egyéb társadalmi kötelezettség fölött állnak” (60. o.). A fejlett nyugati ipari társadalmakban a nagycsaládok átalakultak nukleáris családdokká, majd „A Nagy Szétbomlás a nukleáris családot is hosszú hanyatlásra ítélte, veszélybe sodorva még az alapvető funkcióját, az utódnemzést is” (61. o.). Külön problémaként tárgyalja, hogy „valamennyi iparosodott országban rendkívül gyorsan nőtt a házasságon kívüli szülések aránya”, és hogy a gyermekek növekvő hányada apa nélkül nő fel. Anyátlan társadalom ugyan nincs, de az „apátlan társadalom” problémája egyre nő, és ez közvetlenül az anyák terheit növeli. Az anyák túlterhelése viszont tovább csökkentti az anyaság vonzerejét, az anyai hivatás vállalását. A könyv kényszeredett optimizmussal zárul: a Nagy Szétbomlást Nagy Újjáépítésnek kell követnie. De „a társadalmi rend nem áll helyre egyszerűen csak az egyének és közösségek decentralizált interakcióinak hatására; a politikának is részt kell vennie az újjáépítésében” (365. o.). Az anyák újra otthon maradhatnak gyermekeikkel, és ez mint hivatás külön honorálható (367. o.). Az sem feltétlenül probléma, ha az apák többet keresnek és képesek eltartani az anyákat és a gyermekeiket (369. o.), csökkentve ezzel a harcoss feminizmus dühét és vélt indokoltságát. A nagy újjáépítésről pedig tovább kell együtt gondolkodni.

VII. ÉRTÉKALAPOK HELYREÁLLÍTÁSA

Ha összedőlt egy ház, de sziklára épült alapjai szilárdak maradtak, azokon újjáépíthető a ház. Nehezíti azonban az újjáépítést, ha mondjuk egy földrengés (természeti csapás), egy háború, vagy egy új tömegpusztító ideológia (emberi csapás) az addig szilárd alapokat is szétrombolta. Posztindusztriálisnak vagy infokommunikációsnak is nevezett mai világunkban tektonikus erejű változások készülődnek, vagy már zajlanak. Sokan a mezőgazdasági (neolitikus) forradalomhoz hasonló súlyú és jelentőségű paradigmaváltás elkerülhetetlenségéről beszélnek, de annak tartalma és iránya még nem körvonalazódik. A globális népvándorlás már útrakelt milliói és kibocsátó országaik még csak most akarnak felzárkózni arra a fejlettségi szintre, ami a vágyott gazdag világban már fenntarthatatlanná vált. Befogadóknak és bevándorlóknak is integrálódniuk kellene, de még senki nem tudja, hogy mihez. A multikulturalizmus már csődöt mondott, pedig még azt sem tudtuk meg, hogy mi lett volna az. Mivel a történelem az élet tanító mestere, ha előre nem látunk, nézzünk hátra: lássuk, honnan indultunk, mennyit jöttünk, hol tartunk, és utána gondolkodjunk azon, hogy merre menjünk tovább. Kell-e új célokat kitűzni, vagy csak a régi célokhoz kell új utat keresni?

Találunk-e ezekre a kérdésekre mi, az emberiség nagy családja, közös választ? Szót értünk-e egymással, meg tudunk-e egyezni, képesek vagyunk-e hitünket, elveinket, értékeinket egyesíteni, közösen cselekedni? A homo sapiens ősi emberi (ősemberi) kérdései ezek, amiket egy párszáz lelkes horda-közösségben sem volt könnyű megválaszolni, most pedig 7,5 milliárd embernek kell globális választ találni, ami akkor is a túlélés feltétele volt, és most is az. Akkor ez sikerült, most még csak szeretnénk, ha sikerülne. László Ervint szoktam idézni: „a jövőnk ott volt a múltunkban, csak nem vettük észre, és elmentünk mellette”. Akkor most lépünk egyet vissza, és vegyük észre! Arany János szerint: „Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben, Ember lenni mindég, minden körülményben” (Domo-kos Napra). A cél tehát maradhat változatlan, az út sem ismeretlen: az emberség, az emberséges emberré válás útja az, amin tovább kell haladni. Minden egyes ember emberségét megvalósítani, kiteljesíteni. Ehhez az elemi feltétel, hogy gyermekeket kell szülni, és belőlük jó embereket, emberséges embereket kell nevelni. Ennek pedig ugyancsak elemi feltétele a házasságok kötése és családok alapítása, az anyaság vállalása, értéknek tekintése és megbecsülése, különleges segítése és támogatása. Az anyaság az emberteremtés folytatása, az emberré válás kiinduló pontja és garanciája. Az anyaság optimális segítője mindebben az apaság; az anya emberpárja, házaspárja és szülőpárja az apa. Az apaság és az anyaság a férfi és a nő természeti és társadalmi minősége. Kettejük harmonikus kapcsolata a harmonikus családi élet alapja, ami a gyermek mindennek fölött álló érdeke. A harmóniát a hitvesi és a szülői szeretet biztosítja, az eszményi család egy szeretetközösség, erőszak-geisztusok helyett a szeretet-geisztusok iskolája és gyakorló terepe. Ennek a közösségnek és a szeretet-geisztusoknak is a kemény magja az anyai szeretet, az anyaság lényegi eleme, esszenciája. Ez a kösziklára épült ház alapja, amin a házasság is, a család is, az emberség is újjáépíthető.

VIII. AZ ANYAI SZERETET ÉRTÉKE

Az ember – minden ellenkező híresztelés ellenére – közösségi lény. Csányi Vilmostól hallottam ezt a gondolatot 2001-ben, egy évtizeddel a rendszerváltás után. Az után, hogy a „létező szocializmusnak” nevezett közösségi társadalom építésének és a „kommunista embertípus” kialakításának kísérlete elbukott, és az egyéni szabadságot favorizáló liberális demokrácia és a piacgazdaság győzött. Az emberiség történetének ez az intermezzója azonban nem jelentette a történelem végét, különösen, ha az az emberré válás története. Legújabb könyvében^[6] Csányi Vilmos így elmélkedik erről: „Az emberré válás tulajdonképpen, ha nagyon tömören akarjuk megfogalmazni, az a folyamat, ahogy a csoportból közösség lesz. Olyan közösség, amely magasabb szerveződési szintet képvisel,

[6] Csányi, 2018.

mint az egyén, ...és hajlandó a saját érdekeit háttérbe szorítani a közösség érdekeivel szemben. Ez fajspecifikus jegy, tehát az összes állattól megkülönbözteti az embert” (125. o.). Majd így folytatja: „A humánitológusok nagy része egyetért abban, hogy a vallásos hitre való képességnek fontos evolúciós szerepe lehetett a közösségek kialakulásában” (137. o.).

Az elkülönülni vagy egyesülni kérdéséről Erich Fromm híres könyvében^[7] ezt olvashatjuk: „Az emberi elkülönültség tudata a szeretet újraegyesítő hatalma nélkül: a szégyennek a forrása. És forrása egyszersmind a büntudatnak és a szorongásnak is. ...Az ember minden korban és minden kultúrában egy és ugyanazon kérdéssel kerül szembe: arra kell megoldást találnia, hogyan győzze le az elkülönültséget, hogyan valósítsa meg az egyesülést, hogyan haladjon meg az egyéni életet” (18-19. o.). „A teljes válasz a személyek közötti egyesülés, a másik személlyel való összeolvadás megvalósításában rejlik: a szeretetben. Az interperszonális egybeolvadásnak ez a vágya a legerősebb törekvés az emberben. Ez a legalapvetőbb szenvedély, ez az erő tartja össze az emberi fajt, a törzset, a családot, a társadalmat. Ha megvalósítása kudarcot vall, az tébolyt vagy pusztítást jelent – önpusztítást vagy mások elpusztítását. Szeretet nélkül az emberiség nem létezhet egy napig sem” (29. o.). A szeretet elemi- és magasiskolája is a család, mint szeretetközösség. „Az első hónapokban és években a gyereket anyjához fűzi a legszorosabb kapcsolat. ...De napról napra függetlenebbé válik... egyre fontosabb lesz a kapcsolat az apával. Hogy megértsük ezt az átpártolást az anyától az apához, tekintetbe kell vennünk az anyai és az apai szeretet minőségi különbségét. ...Az anyai szeretet természeténél fogva feltétlen. Az anya azért szereti újszülött csecsemőjét, mert az ő gyereke, és nem azért, mert eleget tesz valamilyen sajátos feltételnek vagy megfélel valamilyen sajátos várákozásnak. ...A feltétlen szeretet nemcsak a gyerek, hanem minden emberi lény egyik legmélyebb igénye. ...Az apai szeretet feltételes szeretet. Elve ez: Szeretlek, mert megfelelsz a várákozásaimnak, mert teljesíted a kötelességedet, mert olyan vagy mint én. A feltételekhez kötött apai szeretetnek éppúgy, mint a feltétlen anyai szeretetnek megvan a pozitív és a negatív oldala. A negatív oldala az a tény, hogy az apai szeretetet ki kell érdemelni, hogy el lehet veszíteni, ha az ember nem azt csinálja, amit várnak tőle. ...az engedelmesség a fő erény és az engedetlenség a fő bűn – büntetése pedig az apai szeretet megvonása. A pozitív oldal ugyanilyen fontos. Mivel apám szeretete feltételes, tennem kell valamit, hogy megszerzzem, meg kell dolgoznom érte; a szeretete nem irányíthatatlan, mint az anyai szeretet. Az iránta tanúsított anyai és apai magatartás megfelel a gyerek szükségleteinek. A csecsemőnek élettanilag és lélektanilag egyaránt az anya feltétlen szeretetére és gondoskodására van szüksége. Hatéves kora után a gyereknek kezd szüksége lenni az apa szeretetére, tekintélyére és irányítására. ...Végül is az érett embernek el kell jutnia odáig, hogy ő maga legyen a tulajdon anyja és apja. ...a kettő végső szintézise: ez az alapja a lelki egyensúlynak és az érettség meg-

[7] Fromm, 1993.

valósulásának” (57-61. o.). Jó azonban tudni, hogy a gyermeküket egyedül nevelő anyáknak – ha az szükséges – tudniuk kell az apai szeretet szigorát is gyakorolni, ha pedig a tékozló fiú hazatér (megtér), az apának kell őt anyai szeretettel visszafogadni és megünnepelni.

A szeretetnek, Krisztus keresztthalált is vállaló, önfeláldozó emberszeretete nyomán, az európai keresztény vallásban és kultúrában központi szerepe van. Erről írja Erich Fromm: „A legsarkalatosabb szeretetfajta, amely a szeretet összes típusainak alapjául szolgál, a felebaráti szeretet. Erről a szeretetfajtáról beszél a Biblia, mikor azt mondja: Szeresd felebarátodat. ...A felebaráti szeretetben megvalósul a minden emberrel való egyesülés, az emberi szolidaritás, az emberi egygyé válás élménye” (64. o.). Ami a keresztények nyelvén felebaráti szeretet, az az Európai Unió értékrendjében a társadalmi szolidaritás. A nagy társadalmi szolidaritási intézmények (közoktatás, nyugdíjrendszer, egészségügyi ellátás, családtámogatás, szociális biztonság) példát és vonzerőt jelentenek a globális világ szegényei számára. „Ellentétben a felebaráti szeretettel és a szerelemmel, amely egyenrangúak közti szeretet, az anya és a gyerek viszonya eredendően egyenlőtlen: az egyik félnek mindenben segítségre van szüksége, és a másik fél ezt megadja neki. Ennél az altruista, önzetlen jellegénél fogva szokás az anyai szeretetet a szeretet legmagasabb rendű fajtájának és a legszentebb érzelmi köteléknek tartani” (68. o.). Ez a legszentebb érzelmi kötelék tükröződik Jézus anyjának istenanyaságában és az európai kereszténység Mária-kultuszában. Magyarország Mária országa. Szent István királyunk jól ismerte magyarjait, nem véletlenül ajánlotta országát az Istenanya feltétlen szeretetébe. A felebaráti szeretet Jézus szerint a két legfőbb parancs egyike. A másik is szeretet-parancs: szeresd a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Az anyai szeretet ezt a kettőt egyesíti, és az embernek nincs más dolga, mint elfogadni és meghálálni. Ez a legfőbb gyermeki kötelessége.

IX. AZ ŐSBIZALOM ÉRTÉKE

Az anyai szeretetnek, a szülői (anyai és apai) szeretetnek, a testvérekkel, nagyszülőkkel, közelebbi és távolabbi rokonsággal kiegészülő családi szeretetközösségnek kiemelkedően nagy és fontos szerepe van a gyermek személyiségének formálásában, benne is a szeretni tudás, a szeretet-adás és -elfogadás képességének kialakításában. Ez a folyamat kölcsönösségi alapon, oda-vissza zajlik, a családtagok többek és jobbak lesznek egymás szeretete által. Ehhez az egymásba vetett feltétlen bizalom és az egymáshoz való hűség szükséges. Ha működik a bizalom, az maga után vonja a hűséget. A bizalom gyökere az anyai feltétlen szeretet, ami már a csecsemőben feltétlen bizalmat, ősbizalmat vált ki.

Ennek jelentőségéről Kopp Mária és Skrabski Árpád ezt írják:^[8] „Hogyan alakul ki a bizalom képessége a családon belül, a család miként járul hozzá az ellenségesség csökkentéséhez? A modern pszichológia talán legfontosabb alapfogalma az ősbizalom. Az emberi személyiség, a megszülető ember biológiailag, de főleg pszichológiailag rendkívül éretlen. Tehát az a közeg, amely az újszülöttet, de már a méhen belüli magzatot is körülveszi, hihetetlenül fontos mind biológiailag, mind pszichológiailag. Az első időszak, az első három év anya–gyerek, illetve apa–gyerek kapcsolata meghatározó ennek a bizonyos ősbizalom állapotának a kialakulásában. Mit jelent az ősbizalom állapota? Teljes önátadást az anya és a gyerek, valamint az apa és a gyerek között. Ez a közvetlen és teljes egymásra hangolódás biztos alapot ad a személyiség kibontakozásához. Az ősbizalommal rendelkező embernek van mersze hosszú távú kapcsolatokat építeni, általában merészel nyitottan és bizalommal fordulni mások felé” (93-94. o.). Ez az ősbizalom kamatozik majd, ha a gyermek létesít tartós párkapcsolatot, házasságot köt és gyermeket vállal, családot alapít. A bizalom stresszoldó hatásának a házasságban és a családban bizonyítottan egészségvédő szerepe van (95. o.). Az ősbizalomból kiágazó sokféle bizalomnak az ember sok más életviszonyában (társadalmi viszonyaiban, üzleti kapcsolataiban, jogviszonyaiban) is fontos és értékes funkciója van. Példaként elegendő említeni az orvos és betege, az ügyvéd és megbízója, az eladó és a vevő, a hitelező és az adós, a politikus és szavazója, az állam és polgára viszonyát. Az emberek mindennapi életében jelentős szerepet játszó bizalom, megbízhatóság társadalmi méretekben bizalmi tőkévé összegződik, aminek a működő- és a pénztőkéhez mérhető értéke van. Elősegíti a hatékonyságot, olcsóbb és gyorsabb, nyertes–nyertes játszmákat eredményez. Ugyanakkor a bizalomhiány vagy a bizalomvesztés mindennek az ellenkezőjéhez vezet. Francis Fukuyama szerint^[9] „A bizalom a társadalmi tőkét alkotó kooperatív normák kulcsfontosságú mellékterméke. Ha számítani lehet rá, hogy az emberek eleget tesznek kötelezettségeiknek, tiszteletben tartják a kölcsönösség normáit, és, ha egy mód van rá, nem viselkednek tisztességtelenül, akkor könnyebben jönnek létre csoportok, s ha már létrejöttek, hatékonyabban érik el közös céljaikat. Ha igaz az, hogy a bizalom a társadalmi tőke fontos mutatója, akkor világos jelei mutatkoznak ez utóbbi hanyatlásának. ...bizalom akkor jön létre, amikor az emberek osztoznak a tisztesség és kölcsönösség normáiban, és ennél fogva képesek együttműködni. A bizalmat elpusztítja a túlzott önzés vagy a tisztességtelen viselkedésre való hajlam” (75. és 78. o.). A társadalmi bizalmi tőke hanyatlása a Nagy Szétbomlás egyik fő oka. Mögötte azonban a házasság és a család válsága, az anyaság és az anyai szeretet (és persze az apaság és az apai szeretet) hiánya és hanyatlása húzódik meg. Ezért kell a házasságot és a családot védeni és támogatni, az anyaságot és az apaságot mint értékeket óvni és megmenteni, a jövő generációknak továbbadni. Nagy László gyönyörű vers-

[8] Kopp – Skrabski, 2020.

[9] Fukuyama, 2000.

sorának parafrázisával szólva: az anyaságot – fogunkban tartva – vigyük át a túlsó partra! A szerelem, a szeretet, a házasság, az anyaság és az apaság, a család megmentésén a boldogságunk múlhat!

X. AZ ANYASÁG – BOLDOGSÁGFORRÁS

„Az emberiség ma olyan gazdagságnak örvend, amely régen csak a mesékben létezett. De vajon boldogabbak is vagyunk?” – teszi fel a kérdést sikerkönyvében^[10] Y.N. Harari (335. o.). „A történészek ritkán tesznek fel ilyen kérdéseket. Pedig ezek lennének a legfontosabb kérdések, amiket a történelemmel kapcsolatban feltehetünk” (335. o.). „A tudósok mindössze néhány éve kezdték el a boldogság történetét kutatni, és még mindig a kiinduló hipotéziseket alakítjuk ki, és a megfelelő kutatási módszereket keressük. ...Úgy vélem, ez a legnagyobb fehér folt történelmünk megértésében. Ideje lenne kezdenünk kitölteni” (352. o.). Erich Fromm, aki gyakorló pszichológus is volt, idézett könyvében^[11] érinti a témát: „A legtöbb nő akar gyereket, boldog az újszülött gyerekével, és buzgón gondoskodik róla. Jóllehet a gyerektől nem kap érte semmit cserébe, kivéve egy-egy mosolyt vagy az arcán az elégedettség kifejezését. A szeretetnek ez a készsége részben alighanem az ösztönvilágban gyökerezik. ...Lehet nárcisztikus eleme az anyai szeretetnek. ...Indítték lehet az anya hatalom- vagy birtoklási vágya is. ...(ezek azonban) kevésbé fontosak és kevésbé egyetemesek, mint az, amelyet transzcendenciaszükségletnek nevezünk. Ez a transzcendenciaszükséglet az ember egyik legalapvetőbb szükséglete, öntudatának tényében gyökerezik, abban a tényben, hogy nincs megelégedve a kreatúra szerepével, ... Teremtőnek szeretné magát érezni, aki túllép a teremtettség passzív szerepén. Sokféle módja van e teremtettség kielégítésének; a legtermészetesebb és a legkönnyebb is az anya gondoskodása és szeretete a teremtménye iránt. Meghaladja önmagát a csecsemőben, iránta érzett szeretete értelmet és jelentőséget ad az életének” (68-69. o.). „De a gyerekek fel kell nőnie. Az anyai szeretet igazi lényege, ...hogy akarnia és támogatnia kell a gyermek elkülönülését. Csak ezen a ponton válik az anyai szeretet olyan nehéz feladattá, amelyhez önzetlenség kívántatik: hogy képes legyen mindent odaadni és nem akarni érte cserébe semmit, csak a szeretett lény boldogságát” (70. o.). Ezzel az anyaság (de mondhatnánk azt is, hogy a szülőiség) önmaga fölé emeli az embert.

Kopp Mária és Skrabski Árpád könyvéből^[12] kiderül, hogy ők nem csupán érintik a témát, de közös munkájuk középpontjában a boldogságkutatás állt. „A kilencvenes és a kétezres évek közepe között készített országos reprezentatív felméréseinkben megkérdeztük, mit tartanak a legfontosabb értékek az embe-

[10] Harari, 2020.

[11] Fromm, 1993.

[12] Kopp – Skrabski, 2020.

rek, és első helyen a boldogságot jelölték meg. A kérdés csak az, mit értsünk boldogságon. Magyarországon a kollektivizmus jelszavai lejáratták, kiüresítették a legszebb fogalmakat is, mint az összetartozás, a közösség. Így termékeny talajra talál a fogyasztói társadalom boldogságeszménye, amely a szabadságot a kapcsolatoktól való szabadságban látja, és a magány csapdájába sodorja a manipulálható tömegeket. Az ókori filozófusok szerint a boldogság ...belső szabadságot, kölcsönösséget, bizalmat és megbízhatóságot, valódi emberi kapcsolatokat, célokat és tartalmat jelent az életben” (10-11. o.). A boldogságvágy diffúz, tehát csak konkrét egyéni fogalmakkal írható le. Egy mindenkire érvényes boldogságfogalom csak bölcséleti és teológiai természetű lehet. A valódi boldogság az arisztotelészi meghatározás szerint állandó törekvés az emberi erényekre, mert ezek különböztetik meg az embert az állatvilágtól és egyben ezek tesznek boldoggá minket, „mint a bölcsesség és a tudás, a bátorság, a szeretet és az emberségesség, az igazságosság, a mértékletesség, valamint a spiritualitás és a transzcendencia élmény. Az élet céljának és értelmének keresése valójában a boldogság lényegét jelenti” (12. o.). Egy egymást kiegészítő jó házasság, a harmonikus családi élet, erényes emberekké nevelt gyerekek tökéletesen kielégítenek a legtöbb ember boldogságvágyát, ez azonban ritka. A házasság is, a családi élet is tele van zavarokkal, konfliktusokkal, válságokkal. Ezek zöme a nemek szerepzavarára vezethető vissza, így különösen a férfiuralom (a férji és az atyai hatalom) utórezgéseire, illetve a nők anyaszereptől való eltávolodására. Ezért a „Pelenkázz, tovább élsz!” jelszó nagyon is megszívlelendő a férfiak számára, sőt ma már a nők számára is. ” A magyar társadalom még mindig család- és gyermekközpontú. Ez azt jelenti, hogy miközben igen alacsony azok száma, akik egyáltalán nem szeretnének gyermeket, jelentős különbség van a kívánt és a végül valóban megszülető gyerekek száma között. Megkerülhetetlen a kérdés, miként lehet a családi életet, a gyermekvállalást és -nevelést, valamint a nők tárgabb társadalmi szerepvállalását harmonikusan összeegyeztetni” (66-67. o.). A mai modern, kétkeresős családmodellben se matriarchátusra, se patriarchátusra (se nőuralomra, se férfiuralomra) nincs többé szükség, se lehetőség. Eljött a házasfelek valódi egyenjogúságának, különösen az új férfiszerep vállalásának ideje. „A férfi szerepének erősítése a családban azért is kulcsfontosságú, mert napjainkban – a válások nagy számának, illetve a társadalom elnöiesedésének következtében – jószívről apák nélküli világban élünk, így egy fiúnak nemigen van lehetősége mintát látni maga előtt. Ez azért is tragédia, mert ennek hiányában beindul az ördögi kör, és maga sem lesz képes a végleges elköteleződésre, az életre szóló kapcsolatra” (63. o.). „A genderkutatók epidemiológiai vonulatának célja objektív módszerekkel elemezni, hogy a XXI. század új kihívásai között milyen módon biztosítható a legjobb életminőség, a legegészségesebb és leginkább értelemmel teli élet mind a nők, mind a férfiak számára. Ennek megfelelően ma már nem annyira feminizmusra, mint inkább familizmusra van szükség. A familista világnézet képviselői a család, a férfi, a nő és a gyermekek egységét, harmóniáját tartják szem előtt, hogy megoldást találjunk a megváltozott szerepviszonyok által okozott nehézségekre” (69. o.). „Világosan kirajzolódik, hogy

a családok szétverése súlyos demográfiai és egészségügyi helyzethez, a szociális védőháló megszűnéséhez vezet, és az egész társadalom létét fenyegeti. Napjainkban így azok teszik a legnagyobb szolgálatot az emberiségnek, azok védik az igazságot, akik a család intézményének védelméért fáradoznak” (165. o.). A családot pedig ma is, matriarchátus nélkül is az anya, az anyaság, az anyai szeretetet tartja össze, amiért a gyermekek, a férfjek és apák, az egész társadalom – anyai kérés nélkül is – „csak” hálával tartoznak.

IRODALOM

- Csányi Vilmos (2018): *A globális elme. Elmélkedések a világról*. Libri Kiadó, Budapest.
- Fromm, Erich (1993): *A szeretet művészete*. Háttér Kiadó, Budapest.
- Fukuyama, Francis (2000): *A Nagy Szétbomlás*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Harari, Yuval Noah (2020): *Sapiens. Az emberiség rövid története*. Animus Kiadó, Budapest.
- Murray, Douglas (2018): *Európa furcsa halála*. Alexandra Kiadó, Budapest.
- Murray, Douglas (2020): *A tömegek tébolya*. Alexandra Kiadó, Budapest.
- Kopp Mária – Skrabski Árpád (2020): *A boldogságkeresés útjai és útvesztői*. KINCS – L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Pokol Béla (2011): *Európa végnapjai. A demográfiai összeroppanás következményei*. Kairosz Kiadó, Budapest.

LESZKOVEN LÁSZLÓ

*egyetemi docens**ME Állam- és Jogtudományi Kar*

Ambivalens gondolatok – Kalandozások és önellenkezések a fogyasztóvédelmi magánjog kapcsán

ABSZTRAKT

A vonatkozó joganyagot nézve – akár a jogszabályok, akár az esetjog vagy a jogtudomány oldaláról közelítünk a témához – a bőség zavarával kell először megküzdenünk. A fogyasztóvédelmi magánjogról egyre kevésbé állíthatjuk, hogy gyerekcipőben jár (pedig így van), a felmerülő problémák sem sorolhatók igazából a gyerekbetegségek körébe. Sokkal inkább arról van szó, hogy ez az ifjú jogterület a megoldandó feladatokat szinte halmozza: a polgári jogból (magánjogból) kölcsönzött hagyományos, klasszikus alapfogalmait folyamatosan átértékelné kénytelen, többek között azért is, hogy a világot szinte soha nem látott módon és mértékben elárasztó modern kihívásoknak meg tudjon felelni. E rövid tanulmány mégis arra próbál rámutatni, hogy a fogyasztóvédelemnek is szüksége van támaszra: és ezt – véleményünk szerint – leginkább saját gyökereiben kell megtalálni.

Kulcsszavak: fogyasztóvédelem ■ fogyasztóvédelmi magánjog ■ információs asszimetria ■ egyensúly a kötelmi jogviszonyban ■ a fogyasztó tájékoztatása ■ címkézés

I. BEVEZETÉS

Napjainkban már nem csupán tagadhatatlan a fogyasztóvédelem jelenléte a polgári jogban, hanem egyenesen elkerülhetetlen a vele való találkozás. A magánjognak úgy vált kitörölhetetlenül a részévé, hogy nem egyszerűen helyet szorított magának – beépülő jogintézmények, termékfelelősség, tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmát kimondó szabályok stb. – hanem sokkal több történt: a fogyasztóvédelmi magánjogi gondolkodás beszivárgott, esetleg „betört” (a megfogalmazás nézőpont és vérmérséklet kérdése) a polgári jog alapintézményeibe is – még-hozzá fogalmi szinten. Az egyensúly és az arányosság, a tájékoztatási

kötelezettség módja és mértéke, a jog nem ismerésének következményei – mind szóba kerül majd – érezhetően átrajzolódnak, átértékelődnek a polgári jogi jogviszonyokban. Ahol, amilyen életterületen megjelenik a közösségi szabályozás valamilyen eszköze (rendelet vagy irányelv), megjelenik a bírósági (elsősorban az Európai Unió Bíróságára gondolva) jogértelmezés, ott előbb vagy utóbb a tagállam és a jogalanyok egyaránt lépéskényszerbe kerülnek: a megszokott összefüggéseket és berögzült reakciókat, a jogi definíciókat át kell gondolni, és nem egyszer a közösségi jogra „uniósítani kell”. A közösségi szabályok besűrűsödése – a joganyag mennyiségét tekintve egész biztosan – látványos, és a szerződések, rendeletek illetve irányelvek tekintetében látható is, ugyanakkor a jogi fogalmak jelentéstartalmának megváltozása sem hanyagolható el. Erre a kérdésre, tudniillik az átalakulás láthatatlan, felszín alatti mozgásaira is kitérünk. Ezek ugyanis szintén foglalkoztatják a magánjogászt – akkor is, ha a fogyasztóvédelem tárgy-körével csak „műkedvelő”, lelkes amatőrként foglalkozik.

E tanulmány (teret hagyva az Ünnepelet köszöntő más, kiválóbb kollégáknak) csak megérzésekkel, felvillanó képekkel szolgál a fogyasztóvédelem témaköréből. Könnyűlovasság felvonulása ez a fogyasztóvédelmi magánjog nehéztüzérsége mellett – szerény tisztelgés a régi tanár és nagyszerű jogtudós előtt.

II. A FOGYASZTÓVÉDELEM MEGJELENÉSE A MAGÁNJOGBAN, FOGYASZTÓVÉDELMI MAGÁNJOG

A fogyasztóvédelem és a fogyasztóvédelmi magánjog kétségtelenül helyet követelt magának jogunkban. Ám akármennyire is erős ez a jelenlét, a fogyasztóvédelem nem vált alapjoggá, hanem bizonyos értelemben – kellő óvatossággal fogalmazva és félre nem értve – egyfajta „alkotmányos államcélként” foghatjuk fel. Az Alaptörvény M) cikk (2) bekezdése kimondja, hogy „Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit. Magyarország fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait.” A fogyasztók védelmének deklarálása lehetővé teszi, hogy az államhatalom egységesen – megfelelő kohéziós erőt tudva maga mögött – léphessen fel az államcél megvalósítása érdekében, a fogyasztói jogok védelmének elve ennél fogva a pártpolitika felett álló stabil cél a mindenkori hatalom előtt, mely attól függetlenül köteles munkálkodni a megvalósításán, hogy egyébként egyetért-e vele, vagy sem.^[1] A fogyasztóvédelem a maga – következetes rendszerbe egyébként csak nehézségek árán foglalható – szabályanyagát képes egyfajta közjogi-magánjogi, „keresztülfekvő” szakjogként láttatni, melynek elemei az alkotmányos alapcél konkrét lenyomataiként jelennek meg a jogi normákban is. Fazekas Judit összegző megközelítése szerint „a fogyasztóvédelmi jog egy új plurális, sokszínű és autonóm jogterület,

[1] Ld. Kilényi, 1995, 50.

amely elsődlegesen a fogyasztással összefüggő jogviszonyokat, a fogyasztó és a kereskedő, a fogyasztó és a termelő között létrejövő alapvetően kötelmi jogviszonyokat szabályozza, ugyanakkor olyan jogviszonyokra is kiterjed, melyeknek bár a fogyasztó közvetlen nem alanya, de joghatásuk közvetlenül érintik a fogyasztókat”.^[2]

A fogyasztóvédelem normatív szabályozásának joga több téren is az Európai Uniót illeti meg, ez azonban nem jár szükségképpen a belső jog koherenciájáról való lemondással. A fogyasztóvédelem, immár magánjogi szemmel nézve, a természetes személyeket, mint a vállalkozással szerződő feleket védi, ahol az előbbi szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körén kívül álló köt szerződést – tehát laikusként – a vele szemben álló vállalkozással, vagyis az iménti szembeállítás szerint az üzleti élet professzionális alanyával. A közösségi szabályozásnak ezt a kitűzött célt úgy kell(ene) megoldania, hogy a beépüléssel ne sérüljön a mellérendeltség és egyenjogúság követelménye, mely – bármerre is járunk az unióban – mindenhol klasszikus, következmények nélkül félre nem tehető magánjogi alaptétel.

III. A JOG NEM ISMERÉSE...

Vitán felül áll, hogy a jogalanyoktól a jogismerés elvárható, a jogszabályok nem ismerésére általában nem lehet hivatkozni. A jogban való tévedés lehetőségét azonban nem lehet kizárni, akkor sem, ha az akarat hibának ezt az esetét a Ptk. külön kifejezetten nem nevesíti: eltérően ugyanis a rPtk. (1959. évi IV. törvény) 210. § (2) bekezdésétől, a jogi tévedés nem külön megtámadási ok, hanem a tényben, lényeges körülményben való tévedéssel esik egy tekintet és végeredményben azonos megítélés alá (vö. a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) 6:90. § rendelkezésével). A megtámadás jogának azonban feltétele, hogy a jognyilatkozatot tevő tévedését a másik fél okozza vagy felismerhette. A témában – bár nem lenne haszontalan – nem kívánunk elmerülni. A fogyasztóvédelmi magánjogi szabályok ugyanakkor mintegy „általánosítják” a fogyasztó jogban való járatlanságának tételét, ami az imént említett jogismerési kötelezettség lazításaként is felfogható. A másik megközelítés a gyengébb fél, vagyis az információk asszimetria kedvezőtlenebb végén elhelyezkedő természetes személy fogyasztó védelmét hangsúlyozza. Ehhez jön egy vélelemként nem formulázható, de mindenképpen ott lapuló vélekedés, hogy e járatlanságot a vállalkozás tudja, ismeri, érzékeli is, stb. – legalábbis tudnia kell ennek fennállásáról. A fogyasztói információhiány kiküszöbölésére, vagy lehető kezelésére törekszik a fogyasztóvédelem. Ha a fogyasztó a szerződés körül – ami igen szélesre nyitott időben és térben egyaránt – nem kap meg minden, a jog által elvárt segítséget,

[2] Fazekas, 2007, 74.

információt, az már olyan jogi-gazdasági pozícióbeli egyensúlytalanságot eredményez, melyet a magánjog nem néz jó szemmel. A fogyasztóvédelem magánjogi szabályai jellemzően az ennek folytán előállható konfliktusoknak elébe megy, amikor klauzikálisan kógens, azaz egyoldalúan kötelező szabályokkal előírja a fogyasztóval szemben tanúsítandó bánásmód keretét. Ennek a kötelező figyelemnek a megnyilvánulása áll előttünk azokban a polgári jogi jogviszonyokban, melyeket fogyasztói szerződésnek definiálunk.

A következőkben néhány kiragadott kérdést igyekszünk körbejárni, a teljesség legcsekélyeb igénye nélkül.

IV. A TÁJÉKOZTATÁSI KÖTELEZETTSÉG, MINT NEURALGIKUS (GÓC)PONT

Az alcímbebeli területen – a tájékoztatási kötelezettség kapcsán – az uniós fogyasztóvédelmi magánjog elsősorban abból indul ki, hogy a vállalkozások és Űa fogyasztók között a gazdasági erőkülönbségen túl jelentős mértékű információs asszimetria figyelhető meg. Ez a jelenség egyáltalán nem uniós sajátosság. Kiindulópont ugyan annak feltételezése, hogy a kinyilvánított jognyilatkozat mindenben megfelel a jogalany szerződési akaratának, de ez nincs mindig így. A magánjogban korán megjelent, bár a társadalmi és gazdasági körülménynek függvényében intenzitásában, tartalmában és eszköztárában egyaránt gyakran változott a gyengébb, tájékoztatlanabb szerződő fél védelme. Almási Antal pl. így írt erről az amúgy nem egyszerű kérdéstről: „[g]yakorlatunk egyébként is ott, ahol nem jogtudó és jogban járatlan, de másként szakavatott és az illető ügylet tárgyával vagy jelentőségével kevésbé vagy éppen nem ismerős ügyleti ellenfelek állanak egymással szemben, az adatközlés kötelezettségét arra a félre rójja, aki az ügydöntő tényállást jobban tudja, vagy azt jobban érti.”^[3] Almási egyébként mai szöveggel olvasva meglehetősen modern, nagyon is időtálló gondolatokat fogalmazott meg, amikor rögzítette, hogy e kötelezettség akkor is fennáll, ha annak megszegése nem eredményezné a sérelmet szenvedő fél olyan lényeges tévedését, mely a szerződés megtámadhatóságát eredményezné. A szerző szerint e kötelezettség teljesítése „[m]egakadályozója annak, hogy a szakavatott fél saját fölényével visszaélve, ellenfelét a méltányossággal ellenkező módon túlságosan hátrányos kötelezettségbe sodorja, vagy oly előnyöktől üsse el, amelyekhez ez egyébként a forgalomban szokásos jóhiszem mellett az ügylet által jutna. A szakavatott fél járatlan ügyleti ellenfelét a közöttük fennálló érdekellentét szempontjából lényeges mindama tényekről és körülményekről tartozik felvilágosítani, amelyeket nagyobb jártasságánál vagy az ügyállás teljesebb ismereténél fogva maga átlát.”^[4]

[3] Almási, 1926, 513.

[4] Almási, 1926, 514.

Az együttműködési és tájékoztatási kötelezettség érvényesülési körét a joggyakorlat már a Ptk. 6:62. § hatályba lépése előtt is szélesre nyitotta. E normában megfogalmazódó kötelezettség a szerződés minden létszakában reálisan támasztható igény a felekkel szemben, a jóhiszeműség és tisztesség követelményével és az elvárható magatartás tanúsításának kötelezettségével erős kapcsolata miatt az egyes szerződési létszakokban megismétlésre nem is szoruló szabály. Almási fent hivatkozott – általunk helyesnek tartott – álláspontja szerint a fogyasztói szerződésekben a szakavatott, jártasabb, professzionális alanyt (a vállalkozást) általános értelemben, elvi alapon terheli szigorúbb, részletesebb és aprólékosabb tájékoztatási és figyelemfelhívási kötelezettség, a járatlanabb, kevésbé rutinos, laikus szerződő féllel (a fogyasztóval) szemben. Részletesebb, odafigyelőbb, előrelátóbb... de mégis mennyire és meddig?

V. EGY KÜLÖNÖS ELÁGAZÁS: A CÍMKÉZÉS

Az eddigiekből következik, hogy a tájékoztatási kötelezettség teljesítésére nézve a vállalkozást az európai uniós szabályok a Ptk. rendelkezéseihez képest szigorúbb mércével ítélik meg. Ez ölt testet például a címkézési kötelezettség módjának és terjedelmének megítélésében.

A vállalkozás által adásvételi szerződés keretében szolgáltatott dologra nézve kötelező előírásokat fogalmaznak meg az uniós szabályok a címkével való ellátás tekintetében. A címkézési szabályok értelmezése (lényegében a címke kötelező tartalma) tárgyában előzetes döntéshozatali eljárás keretében az Európai Unió Bírósága is állást foglalt.^[5]

Az EUB válasza szerint a vonatkozó, 1223/2009 rendelet irányadó előírásai mellett is a kérdést előterjesztő bíróság feladata, hogy az érintett termék jellemzőire és tulajdonságaira, valamint a szokásosan tájékozott, észszerűen figyelmes és körültekintő átlagfogyasztó elvárására tekintettel megvizsgálja azon információk jellegét és terjedelmét, amelyeknek e címen a termék tárolóedényén és csomagolásán szerepelniük kell annak érdekében, hogy azt az emberi egészségre veszélytelen módon lehessen használni. Az ítélet rámutatott arra, hogy normatív uniós szabályozás sok kérdésben csak kereteket határoz meg, melyen belül – pontosabban a rendelet által kötelezően meghatározott sarokpontokat szem előtt tartva – a szóban forgó ügyben eljáró tagállami bíróságnak kell konkrétan állást foglalnia a tájékoztatási kötelezettség terjedelmének kérdésében. Ennek során – bátran hozzátehető – a bíróságnak nyilvánvalóan a maga tapasztalatára és ismereteire kell támaszkodni.

A rendeleti szabályozás egyoldalú (relatív) kógens szabályai ebben az értelemben gyakran „csak” minimumkövetelmények, melyeket a tagállamokban

[5] A Bíróság C-667/19. A.M. kontra E.M. ügyben 2020. december 17-én hozott ítélete.

a jogvitát elbíráló bíróságoknak szükséges tovább pontosítani (tüzetesíteni). Figyelemmel arra is – ezt már mi tesszük hozzá – hogy a tagállami jogalkotás nincs elzárva attól, hogy esetleg további többletkövetelményeket fogalmazzon meg, melyekre természetesen úgyszintén figyelemmel kell lenni. Vagyis a követelmények, előírások mennyiségét lehet növelni, de az előírányzott „kötelező minimum” alá nem lehet süllyedni – már ami a tájékoztatási kötelezettséget illeti. Másrészt a rendeleti szabályok maguk is kitöltésre szorulhatnak.

Az együttműködési – és tegyük hozzá: tájékoztatási – kötelezettség finom belső egyensúlyigényére figyelmeztetett Eörsi Gyula, amikor megjegyezte, hogy bizonyos „együttműködési kötelezettségbeli aktusok” teljesítése alól felmentést adhat, ha a megkövetelt magatartással éppen a másik alanyt mentesítené a jog az őt szintúgy terhelő, tehát rá nézve is irányadó elvárható magatartás alól. A jognak – úgy is mondhatnánk – nem lehet célja az egyik fél (pl. fogyasztó) túlkímélésével a másikat (a vállalkozást) agyonnyomni.

VI. EGY „SZINALLAGMATIKUS” GONDOLAT

De ismét elérkezett a gondolatokat formáló, építő önellenkezés ideje. A szerződő féltől, jelesül a fogyasztótól is elvárható – ezt el sem lehet vitatni –, hogy tájékozódjon, informálódjon, kérdezzen. Ez a megállapítás mindaddig nem kérdés, amíg a szerződéses kötelmi jogviszonyokat helyesen úgy fogjuk fel, és úgy képezzük le a jogviszony tulajdonságait, hogy abban a jogok és kötelezettségek valamennyi alanyt – kölcsönösen – jogosítják és kötelezik. Akkor is, ha ez a „viszonosság” és „kölcsönösen feltételezettség” nem jelent egyúttal gazdasági és jogi egyelőséget is, ahogyan magától értetődően nem jelent azonos tudásszintet sem. A szinallagmatikus jogviszony hagyományosan az egyenlően kétoldalú jogi helyzeteket jelenti azzal, hogy e kapcsolatban a kétoldalúságot általában a visszteherrel azonosítjuk, az egyenlőség pedig a kirívóan nagy értékeltolódás hiányával. Vagyis az egyensúllyal. Azonban tágabban szemlélve a kötelmi jogviszonyokat ez a szinallagmatikusság a kötelelem egészére értendő, egészként kezelve a relatív jogviszonyt és egyidejűleg a benne rejlő „kötelemszálakat” is szem előtt is tartva. Ez a nézőpont – amennyiben helytálló – arra készlet, hogy a fogyasztói jogviszonyokban is keressük és lássuk is meg minden esetben a kölcsönösen feltételezettséget. A szolgáltatás helyesen felfogva egyébként sem szűkíthető le a főszolgáltatásra – mely a kötelemben kifejezett domináns kötelezettségre mutat –, hanem érteni kell alatta minden egyes kötelezettséget, amivel az egyik tartozik, és amit a másik követelhet. Ezt olykor meglátjuk, máskor elvétjük (vagy elvetjük...), megint máskor átesünk a ló másik oldalára (túlhangsúlyozása, túlértékelése az egyes benne rejlő, beékelődő viszonyoknak). Pedig az egész is részekből tevődik össze és fordítva, a rész is csak az egész okán nyerhet értelmet.

Minél inkább együtt nézzük a teljes képet: a fogyasztót és a vállalkozást együtt, annál nagyobb eséllyel tűnnek elő az „átlagfogyasztó-kép” körüli nehéz-

ségek, hiányosságok. Az átlagosan tájékozott fogyasztó elméletben kialakított (jól-rosszul funkcionáló) fogalma sem terelheti el véglegesen a figyelmet a vállalkozás jelenlétéről a kötelmi jogviszonyban. A relatív szerkezetű jogviszony mindig valamennyi félre egyszerre tekint, akkor is, ha a megszokott és önmagában nem is kifogásolható módon ezt a polgári jogviszonyt is – éppen a rávetülő figyelem fókusza miatt – az egyik alannyal nevesítjük: fogyasztói szerződésként, és a vizsgálандó kérdések is fogyasztóvédelmi magánjogként kerülnek górcső alá. Nem baj, ha a polgári jog alkalmanként máshová koncentrál (figyelemirányítás), egészen addig, amíg ez nem megy az összpontosítás (mindenre figyelés) rovására. És minden mindennel összefügg: az átlagos fogyasztóval szemben tanúsítandó tájékoztatási, információszolgáltatási, segítségi, felvilágosítási – egybefogva: együttműködési – kötelezettség is igazán a negatívumok körében világosodik meg, a gyakorlatban tapasztalt visszaélések, fonáságok mintegy önmaguk reflexhatásaként csiszolják a képet, segítik elő a tisztánlátásunkat. Ez is olyan, mint a „domború homorúja”, vagyis lényegi tartalmukat nézve azonos, ám ellenirányú fogalmak (Grosschmid). Miként a fény is jöhet a Naptól és gyerityától egyaránt – attól még fény mind a kettő.

VII. AZ ÁRLESZÁLLÍTÁS ARÁNYOSSÁGA

A fogyasztóvédelmi szabályokkal – alkalmasint hazai jogba történő átültetésükkel – a terminológiát tekintve is merülnek fel kétségeink. Leggyakrabban ugyan az uniós normákkal szemben merül fel a „lefordíthatatlanság” vagy a „magyarul átadhatatlanság” kifogása, ugyanakkor az is előfordul, hogy a magyar jogi megoldást nem tudjuk azonnal elfogadni. Legutóbb a fogyasztó és vállalkozás közötti, az áruk adásvételére, valamint a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések részletes szabályairól szóló 373/2021. (VI. 30.) Korm. rendelet 14. § rendelkezésén sikerült fennakadnunk (egyebek mellett). A kormányrendelet hivatkozott szakasza a szavatossági igények sajátos szabályai között tesz említést az ellenszolgáltatás arányos leszállításáról, kifejtve, hogy „[a]z ellenszolgáltatás leszállítása akkor arányos, ha annak összege megegyezik a fogyasztónak szerződésszerű teljesítés esetén járó, valamint a fogyasztó által ténylegesen megkapott áru értékének különbözetével”. A digitális tartalom szolgáltatása vagy digitális szolgáltatás esetére a kormányrendelet 22. § (4) bekezdése hasonlóképpen rendelkezik: „[a]z ellenszolgáltatás leszállítása akkor arányos, ha annak összege megegyezik a fogyasztónak szerződésszerű teljesítés esetén járó, valamint a fogyasztó részére ténylegesen nyújtott szolgáltatás értékének különbözetével”. A kormányrendelet 6. § kifejezetten rögzíti, hogy e rendeletet a vállalkozás hibás teljesítése esetén a Polgári Törvénykönyvnek a hibás teljesítésre vonatkozó rendelkezésével együttesen kell alkalmazni. Ugyanakkor a Ptk. szintén megfogalmazza az árleszállítási igény arányosságának követelményét, azonban ezt az arányossá-

got nem a különbözettel azonosítja. A kormányrendelet 3. § a fogyasztóvédelmi magánjogi szabályozás körében megszokott módon az egyoldalú, klaudikáló kógenia rögzítésével a lehetséges egyik irányát rögtön le is zárja, szűkítve ezáltal a szerződéses tartalomszabadság adta mozgásteret.

Ebben a kérdésben egyébként a Ptk. 6:159. § (2) bekezdés b) pontja is az arányos árleszállítás lehetőségéről szól. Az ítélezési gyakorlat egységes abban, hogy az árleszállítás rendelkezése a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti – a hibás teljesítés folytán megbomlott – egyenértékűség, értékegyensúly biztosítása. Az árleszállítás „megfelelő” mértéke jogkérdés, melynek elbírálásához több tényező együttes vizsgálata szükséges. Jelentősége van a hiba jellegének, mértékének, a használhatóságot befolyásoló hatásának, a hiba miatti adott esetben rövidebb élettartamnak, az esztétikai hatásnak (Kúria Pfv.V.20.343/2012/7), mely felsorolás nem taxatív: az eset összes körülményének számbavételével határozható meg a „megfelelő” mérték. A viszonyítási alap, hogy a szerződéses szolgáltatás, vagy annak meghatározó része a hiba miatt mennyivel csökkent értékű (BH1981. 340.).^[6]

Az ésszerűen alkalmazandó arányosság az irányelvi szabályozástól egyébként természetesen nem idegen. Az ikerirányelvek – azaz az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/770 irányelve (2019. május 20.) a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések egyes vonatkozásairól és az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/771 irányelve (2019. május 20.) az áruk adásvételére irányuló szerződések egyes vonatkozásairól – a lényegyet tekintve egyezően rendelkeznek arról, hogy mit kell érteni az ellenszolgáltatás arányos csökkentése alatt. A 2019/770 irányelv 14. cikk (5) bekezdése szerint a vételár csökkentésének – azzal az értékkel összevetve, amellyel a digitális tartalom vagy digitális szolgáltatás rendelkezne, ha szerződésszerű lenne – arányosnak kell lennie a fogyasztó által kapott digitális tartalom vagy digitális szolgáltatás értékének csökkenésével. A 2019/771. irányelv 15. cikke pedig azt írja elő, hogy az árcsökkentésnek arányosnak kell lennie azzal az értékkülönbséggel, amely a fogyasztó által kapott, illetve azon áru értéke között áll fenn, amelyet a fogyasztónak szerződésszerű teljesítés esetén kapnia kellett volna.

Pedig az egységes jogértelmezés nagyon fontos. Nem csak azért, mert a fogyasztóvédelem új utakon jár (részben persze azért is), vagy azért, mert az új harcmezőn gyakran régebbi eszközeit kell, hogy használja. És nem is amiatt (bár ez sem hanyagolható el) hogy a megszokott fogalmakat át kell kereteznie (lásd pl. az átalakuló fogyasztó-fogalmat). Az uniós jog nem kizárólag – sőt nem is elsősorban – attól lesz egységes, a jogszabályok szövege minden tagállamban azonos. Sokkal többet nyom a latban az egységes és biztonságos jogi értelmezés: hogy az egyes szabályokat minden tagállamban – a közös piacon belül – azonos módon, tartalommal, a normának ugyanolyan értelmet tulajdonítva alkalmazzák.

[6] BH2017. 225., ugyanígy: BDT2021. 4369.

Ez több szempontból is jelentős kívánalom. „A jog csak akkor töltheti be irányító szerepét, ha kezében nem remeg a szálfa, mert remegő szálfával nem lehet határozott irányt jelölni.”^[7] Úgy gondoljuk, hogy nem szorul különösebb magyarázatra ez az igény, amikor megállíthatatlanul ömlenek a Ptk-ra és a polgári jogi jogszabályokra (jogszabályokba) a közösségi jogalkotás termékei, tovább növelve az utóbbi években amúgy is megnövekedett magyar joganyagot.

VIII. ZÁRÓ GONDOLATOK

A fogyasztóvédelmi jog mint – hozzávetőlegesen – önálló jogterület még gyermekcipőben jár, ennek folytán a gyermekbetegségek sem kerülnek el. Számos olyan területen követeli létjogosultságának elismerését, ahol a polgári jog már jobbra megküzdött a rendszerint előforduló problémákkal, tehát kitaposott úton jár. A fogyasztóvédelem magánjoga ezeket a kipróbált eszközöket igyekszik, vagy jobb híján kénytelen alkalmazni, ha céljait el kívánja érni. És miért ne akarná? – kérdezhetjük. Hiszen határozott céllal kelt életre, még ha ezek a célkitűzések nem is egészen újak (gyengébb fél védelme, a tájékoztatási és együttműködési kötelezettség elmélyítése, hatékonyabb tétele, a laikus természetes személy megóvása attól, hogy járatlanságát a másik fél a maga javára aknázza ki és így tovább), és bár fiatal kora ellenére a fogyasztóvédelem magánjoga tudja – vagy tudni véli –, merre kell haladnia, újra és újra nehézségekkel néz szembe. Lehetséges fegyvertárát (pl. szavatossági eszközök, termékszavatosság, termékfelelősség stb.) újszerű, szokatlan és ismeretlen harcmezőn kell alkalmaznia (pl. digitális tartalom szolgáltatására irányuló szerződéses viszonyok), ahol semmi sem az, aminek látszik; és egyre inkább rá kell döbennie, hogy a rendelkezésre álló eszközök sem működnek ugyanúgy, mint más eddig. Nagy kérdés, hogy megtalálható-e az egyensúly a régi és az új, a hagyományos és a modern között. A fogyasztóvédelem modern magánjoga esetében is igazolódni látjuk Grosschmid Béni évszázados intelmét, arra vonatkozóan, hogy a szabályozás nem lehet mindenre kiterjedően, hiánytalanul tökéletes, mert „nem fér bele minden a bárkába...” A törvénytáshoz pedig le kell szállni arra az alapra, amelyre maga a törvény is építve van.^[8] Ez a megállapítás – értve alatta, ami értendő – a fogyasztóvédelem XXI. századi magánjogára is igaz.

[7] Beck, 1927, 22.

[8] Grosschmid, 1933, 865.

IRODALOM

- Almási Antal (1926): Ügyletkötési gondosság. In: *Jogállam*. 1926/10. sz.
- Beck Salamon (1927): *Kötelemvalóság*. A Pesti Lloyd-Társulat Nyomdája, Budapest.
- Fazekas Judit (2007): *Fogyasztóvédelmi jog*. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest.
- Grosschmid Béni (1993): *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*. II. kötet. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Kilényi Géza (1995): Az alkotmány egyes (alapelvi, alapjogi) rendelkezéseinek jogi jellege. In: *Társadalmi Szemle*. 1995/11. sz.

ÍTÉLETEK JEGYZÉKE

- A Bíróság C-667/19. A.M. kontra E.M. ügyben 2020. december 17-én hozott ítélete.
- BH2017. 225.
- BDT2021. 4369.

•
Hernádi György: Judit
Portré, 1979. Szénrajz, vakolatról leválasztva

LÉVAY MIKLÓS

egyetemi tanár

ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

Fogyasztóvédelem Finnországban, különös tekintettel a fogyasztói ombudsmanra

Juditnak, szeretettel!

ABSZTRAKT

A tanulmány Finnország fogyasztóvédelmi rendszerével foglalkozik. A fogyasztóvédelem kialakulása társadalmi alapjainak rövid tárgyalása után kitér a finn fogyasztóvédelem meghatározó intézményeire. A cikk összefoglalót tartalmaz az 1978. évi, többször módosított Fogyasztóvédelmi Törvényről, majd áttekinti a Fogyasztói Ombudsman tevékenységét.

Kulcsszavak: Finnország ■ Finn fogyasztóvédelmi rendszer ■ Finn Fogyasztóvédelmi Törvény ■ Fogyasztói Ombudsman

*„A fogyasztóvédelem – is – közös szív-ügyünk.”
(A fogyasztóvédelemben ismeretlen XXI. századi szerző.)*

A fogyasztóvédelem Finnországban a társadalmpolitika szerves része. Tanulmányomban, az elméleti bevezetőt követően, röviden bemutatom a finn fogyasztóvédelmi rendszer elemeit, majd részletesen foglalkozom a fogyasztói ombudsman intézményével.

I. A FOGYASZTÓVÉDELEM KIALAKULÁSÁRÓL

A fogyasztóvédelem kialakulásáról a következőket írja Fazekas Judit *Fogyasztói jogok – fogyasztóvédelem* c. monográfiájában: „a fogyasztóvédelem – mint társadalmi igény – tradicionálisan a »bőség

társadalmaként« jellemzett nyugati demokráciákban született meg századunk közepén. Szociológiai, gazdasági és jogi szempontból a konzumerizmus a »jóléti állam«-nak a termelők és a fogyasztók közötti hatalom és erőforrások újraelosztására tett kísérlete, amelynek célja a fogyasztási lehetőségek egyenlő biztosítása, a fogyasztói jogokkal kiegészült gazdasági és szociális alapjogok minimális standardjának védelme.”^[1]

A XX. században létrejött fogyasztóvédelmi modellek kapcsán a szerző rámutat arra, hogy „[K]ülön utat képvisel a fogyasztóvédelem nemzetközi rendszerében a négy északi ország, Svédország, Dánia, Norvégia és Finnország.”^[2]

Enneka „külön útnak” a politikai, társadalomfilozófiai alapjáról – Gøsta Esping-Andersen munkáját^[3] idézve – megállapítja, hogy a szociáldemokrata jellegű országok olyan „jóléti államra törekedtek, amely a legmagasabb szinten biztosít egyenlőséget, nem pedig csak a minimális igények kielégítését garantálják. [...] Ez azzal a következménnyel jár, hogy a szolgáltatásokat és juttatásokat magas szintűre kell emelni, hogy az új középosztályok igényeit is kielégíthessék, másrészt bármely réteg számára biztosítani kell azok igénybevételét, ami pedig a jogok uniformizálásával érhető el. Az egységes jogok biztosításának elvéhez uniformizált alanyokat kell megcélózni, amelyre az egyik út a minimális gazdasági jogokat mindenki számára követelő fogyasztói szemlélet”.^[4]

Ennek a szemléletnek a jegyében születtek meg az északi államok fogyasztóvédelmi jogszabályai, így az 1978. szeptember 1-jén hatályba lépett, azóta többször módosított^[5] Finn Fogyasztóvédelmi Törvény (finnül: *Kuluttajansuojalaki*, svédül: *Konsumentskyddslag*)^[6] is, angol elnevezéssel The Finnish Consumer Protection Act (38/1978, CPA).^[7]

[1] Fazekas, 1995, 15.

[2] Fazekas, 1995, 50.

[3] Esping-Andersen, 1991.

[4] Fazekas, 1995, 50.

[5] Így például 2022. január 1-jei hatállyal kerültek a CPA-ba a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések egyes vonatkozásairól szóló, 2019. május 20-i (EU) 2019/770 európai parlamenti és tanácsi irányelv követelményeinek megfelelő rendelkezések. Forrás: A Roschier honlapja. Egyes módosítások felsorolása megtalálható a <https://www.ecolex.org/honlapon> (Legislation-Consumer Protection Act (No. 38 of 1978)).

[6] A tanulmányban tárgyalt finn fogyasztóvédelmi jogszabályok címét a <https://www.finlex.fi> és a <https://www.roschier.com> honlapon, az adott intézményeket pedig a honlapján szereplő angol elnevezéssel és ezek általam magyarra fordított változatával szerepeltetem a tanulmányban. Egyedül a Fogyasztóvédelmi Törvény címét adom meg Finnország két hivatalos nyelvén, finnül és svédül is, valamint a Finn Verseny- és Fogyasztóvédelmi Hatóságot jelölöm elnevezésének finn rövidítésével (KKV).

[7] Forrás: a Finlex honlapja.

II. A FINN FOGYASZTÓVÉDELMI RENDSZERRŐL

Finnország fogyasztóvédelmi rendszerének alapja a már említett, 1978. évi Finn Fogyasztóvédelmi Törvény, the Finnish Consumer Protection Act (a továbbiakban: CPA.).

A CPA 1. fejezete az általános rendelkezések között a következőképpen határozza meg a törvény tárgyi hatályát: „1. § (1) E törvény a vállalkozások által a fogyasztóknak nyújtott fogyasztási cikkek és szolgáltatások kínálatára, értékesítésére és egyéb marketingjére vonatkozik. A törvény arra is vonatkozik, ahol egy vállalkozás közvetítőként jár el az áruk vagy szolgáltatások fogyasztóknak történő átadásában.

(2) E törvény nem vonatkozik a kötelező biztosításra, a munkavállalók csoportos életbiztosítására és önkormányzati biztosítóintézetek által nyújtott megfelelő juttatásokra.

2. §

E törvény értékesítésre vonatkozó rendelkezései a cserekereskedelemre is vonatkoznak.”^[8]

A CPA alkalmazásában a) „fogyasztási cikkek és szolgáltatások” olyan áruk, szolgáltatások és egyéb árucikkek és juttatások, amelyeket természetes személyeknek kínálnak, vagy amelyeket ezek a személyek alapvetően saját háztartásaik számára szereznek be;^[9] b) a „fogyasztó” az a természetes személy, aki fogyasztási cikkeket és szolgáltatásokat elsősorban nem üzleti vagy kereskedelmi célból szerez be;^[10] c) „vállalkozás”, ha egy természetes személy, illetve magánjogi vagy közjogi jogi személy jövedelem vagy egyéb gazdasági haszon megszerzése érdekében szakmai alapon és ellenérték fejében kereskedik, elad vagy más módon kínál fogyasztási cikkeket vagy szolgáltatásokat.^[11]

A tizenkét fejezetből álló CPA-ban megtalálhatók a fogyasztási cikkek és szolgáltatások kínálatának, értékesítésének követelményei (2. fejezet), a szerződési feltételekre (3. fejezet) és ezek módosítási lehetőségeire (4. fejezet) vonatkozó rendelkezések. A CPA tartalmazza többek között a fogyasztási cikkek értékesítésének (5. fejezet), a házaló kereskedelemnek (6. fejezet), a fogyasztói hitelek (7. fejezet) és az ingatlanok „timesharing” marketingjének (10. fejezet) szabályait, valamint utal a finn Büntető Törvénykönyvnek azokra a tényállásaira, amelyek alkalmazhatók a CPA bizonyos rendelkezéseinek szándékos vagy súlyos gondatlanságból történő megszegése esetén (11. fejezet).^[12]

A CPA nevesíti a törvény rendelkezéseinek és ezáltal a fogyasztói jogok érvényesítésnek egyes hatóságait, intézményeit. Ezek a következők: a Piaci Bíróság, helyi közigazgatási hivatalok, a finn Verseny- és Fogyasztói Hatóság, a Fogyasz-

[8] Forrás: a Finlex honlapja. A CPA angol szövegének saját (e tanulmány szerzőjének) fordítása.

[9] CPA: Chapter 1-Section 3.

[10] CPA: Chapter 1-Section 4.

[11] CPA: Chapter 1-Section 5.

[12] Az ismertetés alapja: The Finnish Consumer Protection Act (38/1978, CPA). Forrás: a Finlex honlapja.

tói Ombudsman, valamint a fogyasztói cikkek és szolgáltatások árajánlatával kapcsolatban az Országos Kereskedelmi Tanács. A Vegyes rendelkezések c. 12. fejezet 1. § b) pontja kimondja továbbá, hogy a CPA rendelkezései nem korlátozzák a károsult, a sérelmet szenvedett fél kártérítési igényét a kártérítési felelősségről szóló törvény (*the Tort Liability Act*), a termékfelelősségi törvény (*the Product Liability Act*) vagy más törvény alapján.^[13]

A CPA-nak több végrehajtási rendelete van, így például Kormányrendelet az ügyfelekkel szembeni tisztességtelen eljárásról a marketing és az ügyfélkapcsolatok során (*Government Decree on unfair procedure on customers in marketing and customer relationships*) és a Fogyasztási cikkek árának marketing során való közléséről szóló rendelet (*Decree on communicating the price of consumer goods in marketing*).^[14]

Fogyasztóvédelmi rendelkezéseket a CPA mellett további törvények is tartalmaznak. Ezek közül általános jellegűek és kifejezetten a CPA-hoz kapcsolódnak a Finn Verseny- és Fogyasztói Hatóságról szóló Törvény (*Act on Finnish Competition and Consumer Authority*) és az Egyes Fogyasztóvédelmi Hatóságok Hatásköréről szóló Törvény (*Act on Certain Powers of Consumer Protection Authorities*).^[15] Számos más törvénynek szintén vannak fogyasztóvédelmi rendelkezései. Ilyen például a Kezességvállalásról és Harmadik Fél Zálogjogáról szóló Törvény (*Act on Guaranties and Third-Party Pledges*), a Villamosenergia-piaci Törvény (*Electricity Market Act*) vagy a Közlekedési Szolgáltatásokról szóló Törvény (*Act on Transport Services*).^[16]

A fogyasztói jogok érvényesítésének a CPA-ban szereplőkön kívüli intézménye a Pénzügyi Ombudsman Hivatala (*Financial Ombudsman Bureau – FINE*), amely a Pénzügyi Felügyeleti Hatóság (*Financial Supervisory Authority – FIN-FA*) szervezeti egysége.^[17]

A fogyasztóvédelemnek vannak civil szervezetei is. Ezek közül Finnország Fogyasztói Szövetsége (*The Consumers' Union of Finland*) az egyetlen általános, a fogyasztóvédelem valamennyi területére kiterjedő szervezet. Tevékenysége kiterjed a fogyasztók, valamint szociális és egészségi ellátások ügyfelei, illetve páciensei érdekeinek védelmére. A Szövetség célja a fogyasztói és ügyféltudatosság előmozdítása, valamint ösztönzésük érdekeik érvényesítésére a helyi fogyasztói egyesületi hálózaton keresztül. A szervezet különös figyelmet fordít a fenntartható fogyasztás és a környezetvédelem kérdéskörére.^[18]

[13] A hivatkozott rendelkezés a CPA 1997. évi módosításával került a törvénybe. CPA: Chapter 12-Section 1b.

[14] Forrás: A Finn Verseny- és Fogyasztóvédelmi Hatóság honlapja: (English)-Consumer Affairs-Supervisory duties of the Consumer Ombudsman/Decrees and regulations issued under the Consumer Protection Act.

[15] Forrás: A Finn Verseny- és Fogyasztóvédelmi Hatóság honlapja: <https://kkv.fi> (English)-Consumer Affairs-Supervisory duties of the Consumer Ombudsman/General statutes.

[16] Forrás: A Finn Verseny- és Fogyasztóvédelmi Hatóság honlapja: <https://kkv.fi> (English)-Consumer Affairs-Supervisory duties of the Consumer Ombudsman/Supervisory provisions.

[17] Forrás: A Finn Pénzügyi Felügyeleti Hatóság honlapja: <https://www.finanssivalvonta.fi> (English).

[18] Forrás: <https://www.kuluttajaliitto.fi/en/havikkifoorumi>.

III. A FINN FOGYASZTÓI OMBUDSMAN

A finn Fogyasztói Ombudsman intézményének alapjogszabályai a már említett CPA, az ugyancsak 1978-ban hatályba lépett és szintén többször módosított Fogyasztói Ombudsmanról szóló Törvény (*The Consumer Ombudsman Act, 40/1978*), továbbá a már említett Finn Verseny- és Fogyasztói Hatóságról szóló Törvény és az Egyes Fogyasztóvédelmi Hatóságok Hatásköréről szóló Törvény.

A CPA 2. fejezetében a 10. § (1) rögzíti: „A marketing jogszerűségét a fogyasztóvédelem vonatkozásában a Fogyasztói Ombudsman felügyeli.”^[19]

A Fogyasztói Ombudsman a Finn Verseny- és Fogyasztóvédelmi Hatóság (a továbbiakban a finn rövidítést használva: KKV) keretében látja el tevékenységét, amelynek alapvető szabályait a Fogyasztói Ombudsmanról szóló Törvény tartalmazza.

A KKV-nak – amint az a nevéből kitűnik – kettős funkciója van: a piaci verseny felügyelete és a fogyasztói érdekek szem előtt tartása. A működését meghatározó alapvető értékek: a) a függetlenség, amely a fogyasztók és a nemzetgazdaság előnyére végzett, kompromisszumok nélküli munkát jelent; b) a felelősség, amely a szakértelmen és alapos mérlegelésen alapuló tevékenységekre utal; c) a célok közös elérése, amely alatt a KKV valamennyi dolgozójának szakértelmére támaszkodó optimális megoldások keresését értik.^[20]

A KKV-nak, kettős funkciójának megfelelően, két részlege van. Az egyik a verseny részleg, a másik a fogyasztói részleg. A fogyasztói részleg igazgatója a Fogyasztói Ombudsman (*Consumer Ombudsman*). Utóbbi tisztséget jelenleg Katri Väänänen tölti be. A fogyasztói részlegen belül öt ügyosztály van, amelyek közül három fogyasztóvédelmi kérdésekkel (*Consumer Protection*) foglalkozik, egy további a tanácsadó szolgálatok (*Advisory Services*) és végül a fogyasztói politikával, fogyasztói ügyekkel foglalkozó osztály (*Consumer Policy, Consumer Affairs*).^[21]

A Fogyasztói Ombudsman elsődleges feladata a fogyasztók helyzetének védelme, valamint a CPA és egyéb fogyasztóvédelmi törvények betartásának felügyelete. Kiemelt feladatai közé tartozik a kereskedők marketingtevékenységének, a szerződési feltételek és a kereskedők fizetési beszédesei jogszerűségének felügyelete a fogyasztókat célzó üzleti tevékenység során. Működésének célja a vállalkozások jogellenes gyakorlatának megakadályozása

A Fogyasztói Ombudsman általában nem foglalkozik olyan egyéni vitákkal, amelyekben a fogyasztó egy termék vagy szolgáltatás hibája miatt kér visszafizetést, visszatérítést. Ezekben az ügyekben a fogyasztók segítséget kapnak például a tanácsadó szolgálatoktól. A Fogyasztói Ombudsman azonban saját mérlegelése alapján segítséget nyújthat a fogyasztónak az egyéni jogvita megoldásában, ha a vitában hozott határozata jelentős hatása van a jogértelmezésre

[19] CPA: Chapter 2-Section 10 (1). <https://www.finlex.fi>.

[20] Forrás: <https://www.kkv.fi/en/information-on-the-finnish-competition-and-consumer-authority>.

[21] Forrás: <https://www.kkv.fi/en/information-on-the-finnish-competition-and-consumer-authority>.

és fogyasztói érdekekre, vagy olyan esetekben, amikor egy vállalkozás, üzleti tevékenység nem felel meg a Fogyasztói Jogviták Tanácsa (*The Consumer Disputes Board*) ajánlásainak.

Az Ombudsman törekszik továbbá a fogyasztók helyzetét javítani törvényjavaslatok kezdeményezésével.^[22]

A Fogyasztói Ombudsmanhoz három forrásból kerülnek ügyek. Az egyik a részlegének küldött számtalan jelentés, vizsgálati anyag, amelyek átnézést követően a KKV információs rendszerébe kerülnek. Ezeknek az információknak az alapján választja ki az Ombudsman egy-egy évben felügyeleti eljárása tárgyköreit. A második forrás a törvénytörtő gyakorlatokról közvetlenül az Ombudsmanhoz érkező jelentések. Bárki, akár névtelenül is küldhet ilyen jelentést. A harmadik pedig a Fogyasztóvédelmi Ombudsman saját vizsgálata.^[23]

Az Ombudsman felügyeleti eljárás folytatására irányuló kötelezettsége több törvényen alapul, amelyek közül meghatározó a CPA. A felügyeleti eljárások keretében a CPA-n túl minden olyan törvénynek, rendeletnek a betartását vizsgálhatja, ellenőrizheti, amelynek van fogyasztókra vonatkozó rendelkezése. A II. pontban felsorolt törvényeken túl ilyen például az Információs Társadalom Kódex (*Information Society Code*), vagy a Lakásértékesítések során nyújtandó információkról szóló rendelet (*Decree on information to be provided in the marketing of housing*).^[24]

A felügyeleti eljárás során megállapított jogellenes gyakorlat esetén a Fogyasztói Ombudsman elsődleges kötelezettsége a tárgyalás, azaz tárgyalás útján elérni, hogy a vállalkozás szüntesse meg jogszabályba ütköző gyakorlatát. Az ügyek többsége ily módon rendeződik.

Amennyiben mégsem, akkor felügyeleti intézkedések következhetnek. Ezek két csoportra oszthatók. Az egyikbe tartoznak a vizsgálati jogosítványok: a) a kereskedőktől származó információkhoz való jog, b) más hatóságoktól származó információkhoz való jog, c) ellenőrzéshez való jog, d) próbavásárlás, e) vállalatvezetői segítség. A másik felügyeleti intézkedés-csoport a szankciók: a) tevékenységtől eltiltás, b) online felülettel és domain nevekkel kapcsolatos rendelkezés, c) büntető bírság.

Az előzőken mellett a Fogyasztóvédelmi Ombudsman vezérelveket fogalmazhat meg, irányelveket adhat ki a vállalkozások, üzleti szereplők jogszerű gyakorlat felé terelése érdekében.^[25]

A Fogyasztói Ombudsman felügyeleti tevékenységén, irányelvek kiadásán túl számtalan egyéb módon szolgálja a fogyasztók érdekeit, a fogyasztókra vonat-

[22] Forrás: <https://www.kkv.fi/en/consumer-affairs/consumer-ombudsman>.

[23] Forrás: <https://www.kkv.fi/en/consumer-affairs/consumer-ombudsman/#how-does-the-consumer-ombudsman-work>.

[24] Forrás: <https://www.kkv.fi/en/consumer-affairs/consumer-ombudsman/supervisory-duties-of-the-consumer-ombudsman>.

[25] Forrás: <https://www.kkv.fi/en/consumer-affairs/consumer-ombudsman/#how-does-the-consumer-ombudsman-work>.

kozó jogszabályokban foglaltak érvényesülését. Az „egyéb módok” megismerhetők a KKV honlapjának Fogyasztói ügyek („*Consumer Affairs*”) honlapjáról. Ezen közül különösen hasznos az egyes fogyasztói ügycsoportokra (pl. ingatlanértékesítés, szerződéses, utazás és szállás) irányuló, illetve a fogyasztókra veszélyeket rejtő helyzetekre (elektronikus levelek útján átverések /*scam*/) vonatkozó tanácsadás.^[26]

A Fogyasztói Ombudsman honlapjáról elérhetők a döntései, az évente általában hat alkalommal publikált hírlevelében (*Newsletter*) tájékoztat a felügyeleti eljárásban megszületett döntéseiről, a törvényhozási kezdeményezések állásáról, valamint a fogyasztói jogok nemzetközi fejleményeiről. A blogján pedig az Ombudsman és a KKV szakértői írnak aktuális fogyasztói kérdésekről.^[27]

A Fogyasztói Ombudsman felügyeleti tevékenységének illusztrálására egy közelmúltbeli ügyet ismertetek. Az eljárás egy cég („Fortum”) televíziós reklámja miatt indult. A reklámban elhangzott a „tovább egy tisztább világért”, valamint a „tisztá energia és újrahasznosítás” kifejezések. A reklám alapján a nézőkben az a benyomás keletkezett, hogy a Fortum működésének nagyon pozitív a környezeti hatása. A reklám célja az volt, hogy a cég imázsára és márkájára kedvezően hasson, továbbá, indirekt módon, hogy befolyásolja a Fortum termékeinek eladását. A Fogyasztói Ombudsman azonban úgy értékelte, hogy a cég környezetbarát imázsának kreálása nem helytálló, sőt félrevezető, mert túlságosan is pozitív és egyoldalú képet fest a Fortum környezeti hatásáról. A „zöld mosás nem vezet egy tisztább világhoz” – figyelmeztetett az Ombudsman, és rámutatott arra, hogy reklámnak ez az állítása nincs bizonyítva, túl általános és ködös, márpedig a környezeti reklámnak világosnak és igazoltnak kell lennie. A Fogyasztói Ombudsman megállapításaira és kérésére a Fortum felhagyott ezzel a reklámtevékenységével, és megerősítette, hogy a továbbiakban nem használ olyan ködös, jövőorientált állításokat tevékenysége környezeti hatásairól, amely nincs bizonyítva. A kifogásolt televíziós reklám beszüntetése mellett a cég levette a hirdetést saját YouTube-csatornájáról.^[28]

IV. KÖVETKEZTETÉSEK

A fogyasztóvédelem Finnországban a jóléti állam fontos alkotóeleme. A fogyasztóvédelmi intézményrendszer alapja az 1978-as a Fogyasztóvédelmi Törvény (CPA), amelynek alkalmazásában kiemelkedő szerepe van a Fogyasztói

[26] Forrás: <https://www.kkv.fi/en/consumer-affairs/fact-and-advice-for-business>.

[27] Forrás: <https://www.kkv.fi/en/consumer-affairs/consumer-ombudsman/#how-does-the-consumer-ombudsman-work>.

[28] Forrás: [https://www.kkv.fi/en/Current Issues/Press releases/6.9.2022/The Finnish Consumer Ombudsman intervened in Fortum's vague environmental marketing: green washing does not lead to „a cleaner world”](https://www.kkv.fi/en/Current%20Issues/Press%20releases/6.9.2022/The%20Finnish%20Consumer%20Ombudsman%20intervened%20in%20Fortum's%20vague%20environmental%20marketing:%20green%20washing%20does%20not%20lead%20to%20a%20cleaner%20world).

Ombudsmannak, aki a Finn Verseny- és Fogyasztóvédelmi Hatóság (KKV) Fogyasztóvédelmi Részlegének igazgatója.

Fogyasztóvédelmi feladatot azonban számos más állami és civil szervezet is ellát. Az aktív fogyasztóvédelmi intézményeknek, a fogyasztói érdekérvényesítés széleskörű lehetőségének köszönhetően a fogyasztóvédelemnek Finnországban, akár csak a többi észak-európai államban, önmagán túlmutató funkciója is van: a különböző okokra (pl. gazdasági, életkori, egészségi állapot) visszavezethető egyenlőtlenségek ellensúlyozása.

IRODALOM

- Esping-Andersen, Gosta (1991): Mi a jóléti állam? In: Ferge Zsuzsa – Lévai Katalin (szerk.): *A jóléti állam*. ELTE-TWINS, Budapest.
- Fazekas Judit (1995): *Fogyasztói jogok – fogyasztóvédelem*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Rt., Budapest.
- Finn Pénzügyi Felügyeleti Hatóságról. (Elérhető: <https://www.finanssivalvonta.fi> (English). Letöltés ideje: 2022. 10. 12.).
- Finn Verseny- és Fogyasztóvédelmi Hatóságról. (Elérhető: <https://kkv.fi> (English). Letöltés ideje: 2022. 10. 12.).
- Finn Verseny- és Fogyasztóvédelmi Hatóság Fogyasztói Részlegéről. (Elérhető: <https://kkv.fi> (English)-Consumer Affairs. Letöltés ideje: 2022. 10.12.).
- Finnország Fogyasztói Szövetségéről. (Elérhető: <https://www.kuluttajaliitto.fi/en/havikkifoorum>. Letöltés ideje: 2022. 10. 22.).
- Fogyasztói Ombudsmanról és tevékenységéről. (Elérhető: <https://www.kkv.fi/en/consumer-affairs/consumer-ombudsman>. Letöltés ideje: 2022. 10. 11.).
- Fortum-ügyről. (Elérhető: https://www.kkv.fi/en/Current_Issues/Press_releases/6.9.2022/The_Finnish_Consumer_Ombudsman_intervened_in_Fortum's_vague_environmental_marketing:_green_washing_does_not_lead_to_„a_cleaner_world.” Letöltés ideje: 2022. 10. 28.).
- Roschier ügyvédi iroda. (Elérhető: <https://www.roschier.com/>. Letöltés ideje: 2022.10.22.).

JOGFORRÁSOK

- (Itt csak a részletesen tárgyalt Finn Fogyasztóvédelmi Törvény (CPA) forrását tüntetem fel. A tanulmányban említett további törvények forrása megtalálható a vonatkozó lábjegyzetben.)
- Finn Fogyasztóvédelmi Törvény (finnül: *Kuluttajansuojalaki*, svédül: *Konsumentskydds-lag*, angol elnevezéssel *The Finnish Consumer Protection Act (38/1978, CPA)*. Angol változat. (Elérhető: <https://www.finlex.fi>. Letöltés ideje: 2022. 10. 07. és [https://www.roschier.com/Home > Newsroom > New Amendments to the Finnish Consumer Protection Act Insights 10 January 2022](https://www.roschier.com/Home>Newsroom>New_Amendments_to_the_Finnish_Consumer_Protection_Act_Insights_10_January_2022). Letöltés ideje: 2022. 10. 08.).

•
Lévayné Fazekas Judit és Lévay Miklós a Deák Ferenc Alapítvány díszvacsoráján, 2022-ben (Fotó: Májer Csaba József)

MÁTYÁS IMRE

*egyetemi docens**ME Állam- és Jogtudományi Kar*

Az INCOTERMS szabályrendszer – Történeti áttekintés, kritikai észrevételek

ABSZTRAKT

Az INCOTERMS szövegyűjtemény a nemzetközi kereskedelem megkerülhetetlen, világszerte és nagy volumenben alkalmazott jogforrása. Kialakulása tanulságos, fejlődése érdekes, alkalmazása hatékony. Segítséget nyújt a feleknek a szerződés megkötése, a költségek viselése és a kárveszély átszállása körében. Egyszerűsége folytán értelmezése azonban számos problémába ütközik. Hogyan született meg az alkotó szervezet, milyen megfontolások mentén hozták létre a feltételeket, mit tanulhatunk a kialakulásából, milyen nehézségek merülnek fel az alkalmazása során, és milyen módon lehet őket javítani?

Kulcsszavak: INCOTERMS ■ ICC ■ értelmezés ■ klauzula ■ paritás

I. BEVEZETÉS

Az INCOTERMS (International Commercial Terms – Nemzetközi Kereskedelmi Feltételek) szabályrendszer a nemzetközi kereskedelem egyik legfontosabb joganyaga. Jóllehet, nem állam alkotta jog, így a Lex Mercatoria jogforrásai közé soroljuk, jelentősége mégis meghalad számos nemzetközi egyezményt. Alkalmazása, jótékony hatása a szerződések megkötésére és lebonyolítására, biztonságot és stabilitást nyújtó szabályozása a nemzetközi üzleti jog megkerülhetetlen forrásává emelte az elmúlt évtizedekben. Szinte nincs olyan adásvételi, áruk továbbítását magában foglaló szerződés, amely ne követelné meg a felektől az INCOTERMS alkalmazását.

Mi ihlette ennek a joganyagnak az elkészítését, melyek azok a tényezők, amelyek garantálják a nélkülözhetetlenségét, és milyen hiányossággal küzd, amelyek kiküszöbölése még sikeresebbé teheti a nemzetközi kereskedelemben? Ezekről a kérdésekről szól az alábbi írás.

II. AZ ALKOTÓ MEGSZÜLETÉSE

Az I. világháború, vagy, ahogy akkoriban nevezték, a Nagy Háború lezárta a boldog békeéveket, Európa addig legprosperálóbb korszakát. Minden újjáalakult, új államok jöttek létre, a győztesek átrajzolták Európa határait és elvetették egy újabb világégés gyilkos magvait. Cicero már jóval korábban rámutatott, hogy háborúban hallgatnak a múzsák,^[1] így sem a művészet, sem a kereskedelem nem virágozhat. A pusztító háborút követő viszonylagos politikai stabilitás megteremtése után a legfontosabb lépés a gazdasági kapcsolatok újjáalakítása volt. Az európai győztes hatalmak is súlyos veszteségeket szenvedtek, a legyőzöttek pedig a gazdasági teljesítményüket igen negatívan érintő területi veszteségeik mellett komoly háborús jóvátétellel is számolni kellett.

Jelentősek voltak az emberveszteségek, elszabadult az infláció, embertömegek vándoroltak megélhetést keresve, tehát gazdaságilag kilátástalan volt az 1919-es év.

Ekkor merült fel az ötlet, hogy meg kell alapítani a Nemzetközi Gazdasági Kamarát, amely segíthet a kapcsolatok újrafelvételében, a bizalom felépítésében és a határokon átnyúló szerződések megkötésének és lebonyolításának elősegítésében, ezáltal pedig a béke biztosításában.

A Nagy Háború ugyan megrengette Nyugat-Európa globális gazdasági dominanciáját, azonban az imperialista felépítményt még nem döntötte romba. A szociális darwinizmus és Nyugat-Európa kulturális, faji felsőbbrendűségének szlogenjei kissé megkérdőjeleződtek ugyan, ám fennmaradtak a II. Világháború végéig.^[2]

A Nemzetközi Kereskedelmi Kamara (International Chamber of Commerce, Chambre de commerce internationale, a továbbiakban: ICC) elnevezésű szervezet korai sorsa azonban elválaszthatatlan volt a Népszövetség létrehozatalától.^[3] A két szervezet egyedülálló a maga nemében, mert mindkettő a mai értelemben vett modern nemzetközi szervezetek előképe volt, azzal a különbséggel, hogy a Népszövetség, amely inkább politikai jelleggel működött, nem élte túl a II. Világháború kataklizmáját, míg az ICC, amely gazdasági célok, konkrétan a nemzetközi kereskedelem liberalizálásának megvalósítására jött létre, immár 100

[1] Inter arma silent Musae.

[2] Tomashot, 2015, 42.

[3] A Párizs környéki békék egyik érdekes alkotása a Nemzetek Szövetsége, vagy ismertebb nevén a Népszövetség (League of Nations, Société des Nations) létrehozása volt, Woodrow Wilson amerikai elnök javaslata alapján, genfi székhellyel. Megalapításának célja a konfliktusok békés kezelésének előmozdítása és így a háború elkerülése volt. Alapokmánya szerint: „Magas Szerződő Felek avégből, hogy a békét és biztonságot előmozdítsák ...kötelezettséget vállalnak a háború elkerülésére, ...nyílt becsületes nemzetközi összeköttetést tartanak fenn, ...nemzetközi jog szabályait ezentúl a kormányok kölcsönös magatartásának valóságos zsinórmértékéül határozottan elismerik, ...mindennemű szerződéses kötelezettségnek lelkiismeretes tiszteletben tartását biztosítják...” Munkáját szaktestületek segítették, közöttük a máig is működő Hágai Állandó Nemzetközi Bíróság és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet. Komoly tevékenységet fejtett ki a nemzetközi gazdasági élet területén, az ICC-vel karöltve.

éve sikeresen működik. A 20-as években az ICC a Népszövetség gazdasági tanácsadó testületeként is funkcionált, és 1927-re az elsődleges gazdasági tanácsadójává vált.^[4] Bár a Népszövetség, csakúgy, mint az ICC, kezdetben a háborúban győztes szövetséges hatalmak játszótere volt, ezen hatalmak között is érezhető volt a feszültség. Az USA, hiába játszott kezdeményező szerepet a Népszövetség létrehozásában, be sem lépett a szervezetbe. Nem meglepő, hogy kezdetben az ICC-ben is a brit és francia dominancia volt megfigyelhető, ugyanis a korábbi globális hatalmak mindent elkövettek vezető pozíciójuk megőrzése érdekében, ami reménytelen vállalkozásnak tűnt a háborúban csak még inkább megerősödő USA-val szemben. Az amerikaiak ugyanis a világ elsőszámú hitelezői lettek, termelésük megháromszorozódott a háborús években, míg a gazdasági versenytársak tekintetében pedig visszaesés volt megfigyelhető.^[5] Az ICC-ben ez a szembenállás azonban a színpalok mögött zajlott, hiszen, bár a küldöttek nemzeti érdekek mentén dolgoztak, elsődlegesen a *laissez faire* politikáját követték, hangsúlyozva a globalizáció és a szabad verseny fontosságát. Sürgették továbbá az államok tartózkodását ezektől a kérdésektől, valamint az adók és vámok, mint a nemzetközi kereskedelmet akadályozó tényezők folyamatos csökkentését.^[6]

Jóllehet az ICC-t Párizsban alapították, és a székhelye is ott található, maga a gondolat egy Atlantic City-ben rendezett konferencián született meg, 1919 októberében.^[7] Az ötlet amerikai, angol, olasz, francia és belga üzletemberek egy csoportjában merült fel, akik a „béke kereskedői”-nek hívták magukat. Céljük egy olyan nemzetközi szabályrendszer lefektetése volt, amely elősegítheti a vállalatok közötti békés üzleti kapcsolatokat fejlesztését, a nemzetközi kereskedelem újjáépítését és volumenének fokozatos növelését a protekcionista gazdaságpolitika visszaszorítása révén.^[8] Ez a meggyőződés figyelhető meg Charles S. Haight manhattani ügyvéd hozzászólásában is, aki az USA-t képviselte az ICC 1925-ös, brüsszeli kongresszusán: „A külképviseletek és a diplomaták nagyon fontosak, de a kereskedők, bankárok és fuvarozók, akik a világkereskedelem működtetésében érdekeltek, sokkal, de sokkal fontosabbak. És ha a Nemzetközi [Kereskedelmi] Kamara tényleg sikeres lesz, akár csak részben is, abban a tekintetben, hogy a globális, és nagyon eltérő kereskedelmi érdekeket meg tudja úgy szervezni, hogy azok valóban együttműködjenek a közös jó elérése érdekében, már sokkal többet tettünk a béke intézményének megalapozása érdekében, mint amit

[4] Tomashot, 2015, 44.

[5] Frieden, 2017, 132.

[6] Tomashot, 2015, 59.

[7] Kelly, 2005, 259-271.

[8] Ld. ehhez: Ridgeway, 1959.

bármely békekonferencia elért, amióta a világ fennáll.”^[9]

A gondolatot tehát tett követte, és az 1920. június 23-30. között tartott alakuló ülésen már meg is született a szervezet, a nemzetközi titkárságával és rendszerével együtt. Az ICC első titkára Etienne Clementel francia politikus volt.^[10]

Nem véletlenül lett az ICC mottója a „*world peace through world trade*”, azaz világbéke a világkereskedelem segítségével.

III. AZ INCOTERMS LÉTREJÖTTE

Az INCOTERMS jogforrásilag nemzetközi kereskedelmi szokványgyűjtemény, amely tehát a nemzetközi kereskedelmi szokások összegyűjtött és írásba foglalt változata. Bár a jog és a gazdaság nem létezhet politika nélkül, és a mai világban minden jogi és gazdasági döntésnek van politikai vetülete is, fontos kiemelni, hogy az ICC létrejöttében aktív szerepet játszó üzletemberek felismerték azt a gazdasági szükségszerűséget, hogy az egységes jogi környezet kialakítása nélkülözhetetlen a világkereskedelem fejlesztése érdekében.

Ennek jegyében az ICC legelső intézkedései közé tartoztak azok, amelyek a világkereskedelem megkönnyítésének elősegítését célozták. Mivel a jogforrási jelleget tekintve szokványgyűjteményről beszélünk, fel kellett kutatni a világkereskedelemben, természetesen elsősorban a tengeri árufuvarozásban már fellelhető, és széles körben alkalmazott szokásokat. Az első ilyen, a már 1812-ben, a brit bíróságokon említett FOB^[11] paritás volt. Ez tehát a legelső olyan klauzula, amit a modern INCOTERMS előfutárának tekintünk. 1895-ben megszületett a második paritás, nem meglepő, hogy ugyancsak a tengeri árufuvarozás körében, a CIF.^[12] Az 1920-as évek elején az üzleti világszervezet tehát arra törekedett,

[9] Foreign offices and diplomats are essential, but the merchants and the bankers and the carriers who are engaged in the world's commerce, if organized, can become far more useful. And if the International Chamber [of Commerce] can succeed, even in part, in organizing the world's commercial interests, so that they really work together for the common benefit, we shall have done more towards the establishment of peace than has ever been accomplished by any peace conference, since the world began (International Chamber of Commerce, 1925, 21.).

[10] Etienne Clementel évtizedeken keresztül állt Franciaország szolgálatban, 1900-1919 között a nemzetgyűlés tagja, 1920-tól 1936-ben bekövetkezett haláláig szenátor. 1905-1906 között gyarmatügyi miniszter, 1913-ban mezőgazdasági miniszter, 1914-ben és 1924-25 között pénzügyminiszter, 1915-1919-ig kereskedelmi miniszter volt. Az ICC-t a győztes szövetséges hatalmak gazdasági fórumaként fogta fel, Németországgal szemben keményvonalas politikát képviselt. Egyik fő elképzelése, a 'Szövetségesek közti rendszer' ("Inter-Allied System" IAS) volt, amit még Georges Clemenceau miniszterelnök is támogatót 1919-ben, ám végül pont a szövetségesek ellenállása folytán hiúsult meg. A rendszer lényege a "tartós gazdasági blokk" volt, amely nemcsak Németország gazdasági és katonai megerősödését volt hivatott megelőzni, hanem biztosította volna a globális nyersanyagkészletek feletti szövetséges kontrollt is. Az IAS azonban Franciaország vezető szerepét feltételezte volna, amit az angolszász hatalmak nem néztek jó szemmel, így Clementel elképzelése nem valósulhatott meg.

[11] FOB (Free on Board): költségmentesen a fedélzetre.

[12] CIF (Cost, Insurance and Freight): költség, biztosítás és fuvardíj.

hogy feltárja és közös nevezőre hozza a kereskedők által használt kereskedelmi kifejezéseket. Ez egy olyan tanulmányon keresztül történt, amely mindössze 13 országban hat általánosan használt kifejezésre korlátozódott. Az eredményeket 1923-ban tették közzé, rávilágítva az értelmezésbeli különbségekre. Az első felmérés során feltárt eltérések vizsgálatára 1928-ban egy második vizsgálatot is elvégzett a szervezet. Ezúttal a hatókör a több, mint 30 országban használt kereskedelmi kifejezések értelmezésére bővült. Mindezen előkészületeket követően, és a kutatások eredményei alapján 1936-ban megjelent az INCOTERMS szabályok első hivatalos változata, amely módosításokkal ugyan, de mind a mai napig a nemzetközi fuvarozás alapvető jogforrása.^[13] A feltételek első változata az FAS, FOB, C&F, CIF, Ex Ship és Ex Quay^[14] paritásokat tartalmazta.

Azt követően a nemzetközi fuvarozás számos változáson ment keresztül, amelyekre a jogi szabályozásnak is reagálni kellett. Az egyre fejlődő és bővülő fuvarozáshoz történő alkalmazkodás érdekében az ICC új és továbbfejlesztett kiadásokkal jelentkezett 1953-ban, 1967-ben és 1976-ban.

A második világháború miatt az INCOTERMS szabályok kiegészítő felülvizsgálatait felfüggesztették, és ezek a folyamatok, érthető okokból csak az 1950-es években indultak újra. Ennek alapján a szokványgyűjtemény felülvizsgálatának első változatát 1953-ban adták ki.^[15] A vasúti és közúti áru fuvarozás fejlődésének okán elkerülhetetlen volt, hogy ezen fuvar módok is szerepet kapjanak a szabályozásban. Ezért három új kereskedelmi kifejezést vezettek be a nem tengeri szállításra vonatkozóan, amelyek a DCP, FOR, FOT elnevezést kapták, valamint alkalmazásra került az EXW formula is.^[16] 1967-ben az ICC elindította az INCOTERMS szabályok következő felülvizsgálatát, amelynek célja a korábbi verzió értelmezési nehézségeinek kiküszöbölése volt. A gyűjteményt két kereskedelmi kifejezéssel egészítették ki, a DAF és DDP elnevezésekkel.^[17] 1976-ban a légi fuvarozás fokozott térnyerése indokolta a népszerű kereskedelmi feltételek újabb változatának megalkotását. Ez a kiadás tartalmazza az új, FOB Airport kifejezést,^[18] amely szabálynak az volt a célja, hogy eloszlassa a FOB paritással kapcsolatos értelmezési nehézségeket, azáltal, hogy pontosan megjelölje a használt fuvar eszközt. A konténeres áru fuvarozás bővülésével és az új dokumentációs folyamatok megjelenésével okán újabb felülvizsgálatra volt szükség. Az 1980-as kiadás tartalmazta az eddigi legtöbb, 14 paritást, bevezette az FRC kereskedelmi kifejezést,^[19] amely a ténylegesen nem a hajó oldalán, hanem egy parton lévő

[13] Ld. Mordan, 1951.

[14] FAS (Free Alongside Ship): költségmentesen a hajó oldalához, C&F (Cost and Freight): költség és fuvardíj, Ex Ship: a hajóról, Ex Quay: a rakpartról.

[15] Ld. Zahn, 1965, 59-72.

[16] DCP (Delivered Costs Paid): költségfizetéssel szállítva, FOR (Free on Rail): költségmentesen a vasúthoz, FOT (Free on Truck): költségmentesen a teherautóra, EXW (Ex Works): üzemből.

[17] DAF (Delivered at Frontier) Határra szállítva és DDP (Delivered at Destination) Rendeltetési helyre szállítva.

[18] FOB Airport (Free on Board Airport): költségmentesen a repülőtérré.

[19] FRC (Free Carrier... Named at Point): költségmentesen a fuvarozónak egy meghatározott ponton.

átvételi ponton, például a konténertelepen átvett árukra vonatkozik. Továbbá beillesztésre került két újabb szárazföldi klauzula, a későbbi CPT és CIP^[20] szabályok előképeként.^[21] 1990-ben került sor az ötödik felülvizsgálati körre, amely bevezette a ma is ismert szabályok legnagyobb részét, és amely megalkotásának fő oka az volt, hogy a paritásokat hozzá kellett igazítani az elektronikus adatcsere (Electronic Data Interchange – EDI) növekvő használatához és az intermodális fuvarozáshoz.^[22] Az új szabályozás jelentősen egyszerűsítette a FRC paritást azáltal, hogy törölte az egyes közlekedési módokra vonatkozó szabályokat (Free on Rail, Free on Truck és Free on Board Airport). Mindezek helyettesítésére elegendő volt az immáron új néven alkalmazandó, FCA^[23] általános, fuvarmód-jelölést nélkülöző kifejezést használni. Ez a módosítás továbbá bevezette a klasszikus, 4 csoportos felosztást, E, F, C és D megjelölés alapján.^[24] A szabályrendszer 2000-es változata mindaddig a legkiforrottabb és legrészletesebb variáció volt, amelynek elfogadására a tízévenkénti felülvizsgálat mellett a vámkezelési kötelezettségek módosítása is alapos okot szolgáltatott. Az INCOTERMS 2000 új kiadásának felülvizsgálati folyamata körülbelül két évig tartott. Az ICC a globális kereskedelem résztvevőinek széles körétől igyekezett megtudni a reakcióikat, véleményüket és a fejlesztési javaslataikat. Ugyanakkor arra is törekedett, hogy az átdolgozott kiadás feltételeinek szövege tükrözze az üzleti gyakorlatot és tovább könnyítse a határon átnyúló szerződések megkötését és lebonyolítását. A másik ok a szállítási technikák változása volt, különösen a konténeres fuvarozás és a kombinált, multimodális fuvarozás fejlődésével és az új technológiák bevezetésével összefüggésben. Változások történtek a vámok szabályozásának területén, különös tekintettel az FAS és DEQ szerinti vámkezelési és vámfizetési kötelezettségekre, és az FCA szerinti be- és kirakodási kötelezettségekkel kapcsolatos kérdésekre. Az INCOTERMS 1990-hez képest az egyéni feltételek nem változtak, így a változtatások csak a technikai lebonyolítás fent említett specifikációit pontosították. A 2000-es kiadás megtartotta a klasszikus, 4 csoportos (E, F, C, D) felosztást.

2010-ben elérkezett a szokásos felülvizsgálati időszak, és ennek során kiemelten vették figyelembe az aktuális kereskedelmi környezet elvárásait. Az új verzió alapjaiban dolgozta át a D szabálycsoportot, eltávolítva a DAF, DES, DEQ és DDU klauzulákat, hozzáadva azonban a DAT és a DAP paritásokat.^[25] Az egyéb módosítások között szerepelt a vevő és az eladó fokozott együttműködési kötelezettsége az információmegosztásban, valamint az elektronikus kommuniká-

[20] Freight Carriage Paid to: fuvardíj valameddig fizetve; Freight Carriage and Insurance Paid to: Fuvardíj és biztosítás valameddig fizetve.

[21] INCOTERMS 1980, 1980, 108-121.

[22] Buckova, Krügerova, Koziel, 2021.

[23] FCA (Free Carrier...at Named Point): költségmentesen a fuvarozónak egy meghatározott ponton.

[24] Ld. ICC INCOTERMS 1990, 1990.

[25] DAT (Delivered at Terminal): terminálra szállítva; DAP (Delivered at Place): meghatározott helyre szállítva.

ciós eszközök használatát megkönnyítő megfogalmazás is. A feltételek száma tizenháromról tizenegyre csökkent, ezen túlmenően a szabályokat újonnan két osztályra osztották, nevezetesen az összes szállítási módra, valamint a tengeri és belvízi szállításra vonatkozó szabályokra. Az első csoportba tartoznak az EXW, FCA, CPT, CIP, DAT, DAP, DDP feltételek, a második csoportba pedig a FAS, FOB, CFR és CIF.

Annak érdekében, hogy a szabályrendszer lépést tudjon tartani a folyamatosan fejlődő globális kihívásokkal és a változó kereskedelmi környezettel, a kereskedelmi feltételek legújabb frissítése 2019 szeptemberében jelent meg. Az INCOTERMS 2020 Drafting Group jogászokból, gazdasági szakemberekből és a cégek képviselőiből állt, a világ minden tájáról. Az átfogó folyamat két évig tartott, mivel a kereskedelmi szabályokat világszerte alkalmazó számos felhasználótól begyűjtötték és tanulmányozták az arra vonatkozó gyakorlati információkat, hogy mi működik, és mi az, ami még javítható.^[26] Ezért olyan technikai változtatásokat hajtottak végre, amelyek gördülékenyebb export/import tranzakciókhoz vezetnek. A változtatások impulzusa egyrészt az volt, hogy a szabályokat a lehető legnagyobb mértékben megfeleltessék a gyakorlatnak, másrészt megkönnyítsék a felek számára a klauzulák helyes megválasztását is. Szükségesnek mutatkozott az adásvételi szerződés és a kiegészítő, főleg fuvarszerződések meghatározásának és kapcsolatának egyértelműbb magyarázata is. Ennek keretében a 2010-ben kialakított DAT paritás megszűnt, és helyét a DPU^[27] klauzula vette át, ami megkönnyíteni hivatott a felek megállapodását, ha az áru kirakodását is szeretnék szerződéses kötelezettségbe foglalni. A DPU paritás – amit korábban DAT néven alkalmaztak – megköveteli, hogy az eladó az árut úgy bocsássa a vevő rendelkezésére, hogy azt a fuvarszökevényből kirakodta. A DPU tehát az egyetlen olyan kereskedelmi feltétel, amely előírja az eladónak, hogy az árut a rendeltetési helyen kirakodja. A DPU igen rugalmas feltétel, mert bármely szállítási módra alkalmazható. A vevőnek és az eladónak megállapodásában ki kell jelölnie egy meghatározott rendeltetési helyet, ahol az eladónak (illetve az eladó által küldött fuvarszökevénynek) az árut le kell pakolnia. A DPU megköveteli az eladótól, hogy amennyiben szükséges, az export vámkezelést végezze el, az áruk behozatali vámkezelése, behozatali vám megfizetése vagy behozatali vámalakíságok elvégzése nélkül. Szintén újdonság, hogy az FCA-feltétel lehetővé teszi a fuvarlevél kiállítását fedélzeti regisztrációval. A CIF és a CIP feltételei is módosultak, ami új biztosítási standardokat határoz meg. Az INCOTERMS 2020 magyarázatokat is kínál a felhasználók számára, hogy a klauzulák az egyszerű felhasználás mellett a lehető legnagyobb segítségére legyenek a szerződő feleknek, valamint, hogy ezeket az üzleti feltételeket a gyakorlatban is magától értőddően lehessen alkalmazni.

[26] Container News: ICC Incoterms: The mightiness of three capital letters, 2022.

[27] DPU (Delivered at Place Unloaded): meghatározott helyre szállítva kirakodással.

IV. A SZABÁLYRENDSZER JELENTŐSÉGE ÉS STRUKTÚRÁJA

Az INCOTERMS kiemelkedő jelentősége abban áll, hogy alapjaiban egyszerűsíti a szerződés megkötésének folyamatát. A feleknek ugyanis nem kell külön részletezett egyezsége jutni olyan kérdésekben, mint pl. az áru átadásának vagy a kárveszély átszállásának a helye. Az egyes klauzulák ezeket a feltételeket pontosan rögzítik, így a paritásokban járatos feleknek elegendő csak megemlíteni az egyik vagy a másik betűkombinációt, a szerződő partner rögtön tudni fogja, miről is van szó.

A nemzetközi adásvétel alapvető jogforrása, a Bécsi Vételi Egyezmény^[28] rendelkezik az áru átadásának kötelezettségéről^[29] és a kárveszély átszállásának helyéről.^[30] Ezek a szabályok elégségesen tartalmazzák a fenti, döntő jelentőségű rendelkezéseket. Azonban az INCOTERMS úgy foglalja magába ezen szabályokat, hogy lehetőség szerint minden fél számára egyértelmű legyen, hogy mi a feladata. Rendelkezés választható továbbá a fuvarszerződés megkötésének és a fuvar költség viselésének kérdéseiről, valamint biztosítás megkötésének szük-

[28] Egyesült Nemzeteknek az áruk nemzetközi adásvételi szerződéseiről szóló Egyezménye, kihirdette az 1987. évi 20. törvényerejű rendelet.

[29] Az áru szolgáltatása és az okmányok átadása, 31. cikk.

Ha nem meghatározott más helyen kell teljesítenie, az eladónak az áru szolgáltatására vonatkozó kötelezettsége:

- a) ha az adásvételi szerződés kiterjed az áru elfuvarozására is, az árut a vevőhöz való továbbítás céljából az első fuvarozónak átadni;
- b) ha – az előző bekezdés alá nem tartozó esetekben – a szerződés egyedileg meghatározott árukra vagy pontosan meg nem határozott olyan árukra vonatkozik, amelyeket meghatározott árukészletből kell szolgáltatni vagy amelyeket gyártani, illetőleg termelni kell, és a szerződés megkötésekor a felek tudták, hogy az áru meghatározott helyen van vagy meghatározott helyen gyártják, illetve termelik, úgy az árut ezen a helyen a vevő rendelkezésére bocsátani;
- c) egyéb esetekben az árut a vevő rendelkezésére bocsátani azon a helyen, ahol az eladó telephelye a szerződéskötés időpontjában volt.

[30] 67. cikk

(1) Ha az adásvételi szerződés magában foglalja az áru elfuvarozását is és az eladó az árut nem valamely meghatározott helyen köteles átadni, a kárveszély akkor száll át a vevőre, amikor az árut – az adásvételi szerződés rendelkezéseinek megfelelően – a vevő részére való továbbítás céljából átadják az első fuvarozónak. Ha az eladó az árut valamely meghatározott helyen köteles átadni a fuvarozónak, a kárveszély mindaddig nem száll át a vevőre, amíg az árut azon a helyen át nem adják a fuvarozónak. Az a tény, hogy az eladó jogosult az áru feletti rendelkezési jogot megtestesítő okmányok visszatartására, nem érinti a kárveszély átszállását.

(2) A kárveszély azonban mindaddig nem száll át a vevőre, amíg az árunak a szerződés céljaira való egyértelmű kijelölése – akár az árun eszközölt megjelöléssel, akár szállítási okmányok, illetve a vevőnek küldött értesítés útján vagy bármely más módon – meg nem történik.

68. cikk

Az úton levő áru eladása esetén a kárveszély a szerződés megkötésekor száll át a vevőre. Ha azonban a körülményekből ez következik, a kárveszély az áru azon fuvarozónak való átadás időpontjában száll át a vevőre, amelyik a fuvarozási szerződést megtestesítő okmányokat kiállította. Mindazonáltal, ha a szerződés megkötésének időpontjában az eladó tudott vagy tudnia kellett arról, hogy az áru megsemmisült vagy megsérült, és ezt nem tárta fel a vevő előtt, a megsemmisülés vagy sérülés veszélyét az eladó viseli.

ségességéről is. A paritásokat alapvetően 4 csoportba soroljuk, ezek az E, F, C és D csoportok. Az első az indulási, míg az utolsó az érkezési klauzulák gyűjtőhelye, az F és C csoportban mindkét félnek van szerepe az áru továbbításában. A C parításokat együttesen kétpontos klauzuláknak nevezzük.

Az érkezési és indulási parítások elnevezése magától értetődő, hiszen az EXW választása esetén a vevőnek kell elmenni vagy fuvarszekért küldeni az áruért, ennek megfelelően pedig ő is köti meg a fuvarszereződést és viseli annak díjait, a D esetben mindez az eladó feladata és felelőssége. Alapvetően érinti fenti felosztás a kárveszély átszállását is, hiszen az E klauzula esetében a teljes fuvar alatt a vevőn nyugszik a kárveszély, míg a D parítások alkalmazási körében az eladó az, aki ezt az extra kockázatot viseli. Az F csoport tekintetében az eladó egy bizonyos helyre (kikötő, konténerállomás, logisztikai központ) szállítja az árut, addig ő köti meg és fizeti a fuvardíjat, de a főfuvarra vonatkozó szerződést a vevő köti meg, ő is viseli annak költségét, és a fuvarozás legnagyobb részében a kárveszély is rajta nyugszik. A C klauzulák esetében igen komoly megkülönböztetés tehető, hiszen a kétpontos jelleg azt jelenti, hogy a felek nagyobb mozgásterrel rendelkeznek annak eldöntése tekintetében, mit szeretnének a fuvarszereződésben látni. A kétpontos karakter ugyanis azt jelenti, hogy elválik egymástól a kárveszély átszállásának a helye és az a hely, ameddig az eladó viseli a fuvar-költséget.^[31] Itt magától értetődően az eladó köti meg a fuvarszereződést, és viseli annak költségét, azonban a kárveszély átszállása a szokásos módon alakul. Mivel a kárveszély kiküszöbölésének legbiztosabb módja fuvarbiztosítás megkötése, a feleknek ebben is lehetőségük van megállapodni. A biztosítás a vevő gazdasági érdekeit védi, hiszen a vételárat akkor is meg kell fizetni, ha a fuvarozás során az áru megsérülne vagy elveszne.^[32] A vevő tehát kialakíthat olyan parításokat (CIF vagy CIP), amelyek megemelik ugyan a vételárat, azonban garantálják, hogy az eladó által megkötött szerződés feltételei nem eredményeznek nagyobb kárt a számára. A C klauzulák az INCOTERMS gyakorlati, üzleties szemléletnek mintapéldáját tárják a jogkereső közönség, a nemzetközi kereskedelmi szerződéseket megkötő felek elé.

Kiemelendő továbbá a parítások felosztása. Mint már utaltunk rá, korábban, a 2000-es verzióval bezárólag a felek pozíciója határozta meg a besorolást, addig 2010-től már inkább a fuvar mód kapta a döntő szerepet.

[31] A másik három esetben ez a hely kivétel nélkül egybevá.

[32] Ld. Bécsi Vételi Egyezmény 66. Cikk:

A kárveszély vevőre történő átszállását követően az áru megsemmisülése vagy megsérülése nem mentesíti a vevőt a vételár megfizetésére irányuló kötelezettsége alól, kivéve, ha a megsemmisülés vagy a megsérülés az eladó tevékenységének vagy mulasztásának a következménye.

E	F	C	D
EXW	FCA	CFR	DAF
	FAS	CIF	DES
	FOB	CPT	DEQ
		CIP	DDU
			DDP

1. táblázat: A klauzulák besorolása 1990-2010
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

Ennek megfelelően korábban az E, F, C és D csoportba tartozó paritások alkották a besorolás alapját, addig 2010 után már a fuvarszerződés jellege szerint osztályozzák a klauzulákat. Így már csupán két oszlop maradt, amelyekben vízi és egyéb paritásokat különböztetünk meg.

Tengeri vagy belvízi áru fuvarozás	Egyéb fuvar módok
FAS	EXW
FOB	FCA
CFR	CPT
CIF	CIP
	DAP
	DAT (2020 után DPU)
	DDP

2. táblázat: A klauzulák besorolása 2010
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

V. AZ INCOTERMS GYENGE PONTJAI

Jóllehet a szabályrendszer nagyon népszerű és alkalmazása is töretlen, vannak hiányosságai, amelyek javításával tovább lehetne csökkenteni a felhasználásával kapcsolatos kockázatokat.

Előjáróban le kell szögezni, hogy a globális jogegységesítés nagyon nehéz feladat, hiszen olyan rugalmas, jól kidolgozott normaszöveget kell megalkotni, amely a világ különböző jogcsaládjaihoz tartozó, különböző jogi és gazdasági-szociális háttérrel rendelkező jogalanyok számára biztosít megfelelő megoldást a szerződéseik megkötése és lebonyolítása során.

Elegendő, ha csak a nemzetközi adásvétel egységesítésére gondolunk, amely több évtized és számos, zsákutcába jutó kísérlet^[33] után tudott csak alakot öltetni a Bécsi Vételi Egyezmény formájában.^[34]

A kereskedelmi feltételek alkalmazása során mind jogi, mind pedig logisztikai kifogások megjelenhetnek.

Egyrészt a szabályrendszer az adásvételi szerződésekhez kapcsolódó fuvarozást renanzi, nem terjeszthető ki az olyan szerződésekre, amelyek során szolgáltatást is értékesítenek. A joganyag továbbá olyan szerződések esetében optimális, amelyeket még nem tárgyaltak meg részletesen, azaz a feleknek még van mozgásterük.^[35] Hangsúlyozni szükséges, hogy az INCOTERMS döntő fontosságú, ám csak kiegészítő megoldásokat nyújt a fuvarozással kapcsolatos kérdésekben, nem ad ugyanakkor választ olyan szerződésjogi problémákra, mint a vételár megfizetése vagy a tulajdonjog átszállása, illetőleg olyan fuvarozási szakkérdésre, mint a fuvarozó vámeljárása. Ha valamelyik fél nem járatos a klauzulák alkalmazásában, könnyen kár érheti, ha nem elővigyázatosan választja meg azokat. Az egyik legnépszerűbb paritás, a CIF körében például a felek ellenérdekeltek, hiszen az eladó köti a fuvarszerződést és fizeti a főfuvar, ezt pedig a nyilvánvalóan a lehető legolcsóbb formában fogja megtenni, ami veszélyes lehet a vevő számára. Ezért a vevőnek már előzetesen meg kell határozni a kiindulási kikötőt, hogy minimalizálja az eladó mozgásterét.

Érdekes megvizsgálni a kérdést, mi történik, ha a választott klauzula ellentétben áll a szerződés egyéb rendelkezéseivel. Mivel a felektől elvárható, hogy megfelelő felkészültséggel érkezzenek a szerződés feltételeinek tárgyalására, az ellentmondásos kikötések alkalmazása többnyire szándékos. Ilyen esetekben, mivel a szerződéses kikötés egyedileg megtárgyalt, míg a klauzula részletes tárgyalás nélkül utal az abban foglalt feltételekre, az előbbinek kell érvényesülnie. Ha az egyik fél a választott paritás előírásaival ellentétes magatartást tanúsít, akkor ez felülírja az abban lefektetett felelősségi alakzatot, azaz a félnek viselnie kell magatartásáért a felelősséget, akkor is, ha a paritás alapján nem kellett volna. A francia *Cour de Cassation* egy nemrég született ítéletében rávilágított, hogy hiába választották a felek az EXW klauzulát, ha az eladó – erre irányuló kötelezettség ellenére – elkezdte a berakodást, és ennek során a vevőnek kárt okozott, viselnie kell az ezzel okozott károkat.^[36]

Újfontos kérdés, mi történik, ha a választott klauzula egyéb kereskedelmi szokásokkal ütközik. Nevezetesen, ha a berakodási vagy kirakodási kikötők-

[33] Gondolok itt például a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia keretében, 1955-ben elfogadott, az Ingó dolgok nemzetközi adásvételre alkalmazandó jogról szóló egyezményre, vagy az UNIDROIT által 1964-ben megalkotott, Egységes törvény a nemzetközi adásvételre és az Egységes törvény a nemzetközi adásvételi szerződések megkötésére (ULIS és ULFIS) vonatkozó jogegységesítési instrumentumokra, kiemelve, hogy míg az előbb kollíziós jogi, addig az utóbbi anyagi jogi jogegységesítést kívánt megvalósítani.

[34] Ld. Mátyás, 2009, 629-635.

[35] Vogt, 2020, 307.

[36] *Légifrance: Cour de cassation, civile, Chambre commerciale...*

ben olyan kereskedelmi szokások érvényesülnek, amelyek ellentétben állnak a választott paritás előírásaival. Itt ismét csak fontos aláhúzni, hogy a feleknek ismerniük kell a nemzetközi kereskedelmi szokások tartalmát és működését. Ha ugyanis valaki FOB Hamburg paritást választ a szerződésére, akkor tisztában kell lennie a hamburgi kikötőkben érvényesülő szokásokkal, ami bizonyos esetben ellentmondásban állhat a klauzula rendelkezéseivel, más esetekben viszont kiegészítheti azokat. A versailles-i fellebbviteli bíróság (Cour d'appel de Versailles) megállapította, hogy az FOB klauzulát a berakodási kikötőben érvényesülő kereskedelmi szokások figyelembevételével kell értelmezni.^[37] Ha azonban a felek nem szeretnék, hogy a nemzetközi kereskedelmi szokások szerződésükre alkalmazandók legyenek, azokat expressis verbis ki kell zárniuk. Az INCOTERMS klauzulákban meghatározott szokások jellemzően megelőzik a helyi kereskedelmi szokásokat, tehát ezek kollíziója esetén, a felek eltérő rendelkezésének hiányában az előbbinek kell érvényesülnie.

Mindezen félreértések elkerülése érdekében a nagyobb költséget viselő félnek (E és F paritás esetén a vevő, C és D paritás esetén az eladó) nem árt komolyabb ismeretekkel rendelkeznie a kikötői kereskedelmi gyakorlatot illetően.

Az INCOTERMS 2000 még úgy rendelkezett, hogy az FOB klauzula alkalmazásánál a kárveszély akkor száll át a vevőre, amikor az áru az eladó által végzett berakodás során áthalad a hajókorláton.^[38] A 2010-es változatban ez a rendelkezés már nem található, itt a feleknek kell megállapodni a kárveszély átszállásának pontos helyében. Bár a hajókorláton való áthaladás pontos menete ellenőrzést kívánt meg mindkét fél részéről, ami azért is problémás, mert gyakran be sem engedik őket a kikötőbe,^[39] ezen kárveszély átszállási pont kiiktatása mindenképpen visszalépésként értelmezhető

Nem segíti a feleket, hogy a tengeri áruszállításra alkalmazandó FOB, CFR és CIF paritások esetén nem teljesen egyértelmű, ki és hogyan viseli a be- és kirakodás költségeit.^[40] Ezért a felek gyakran további pontosításra törekednek oly módon, hogy az FOB után illesztik a „raktározva” vagy a „raktározva és arányosan elrendezve”^[41] kifejezéseket. Ebben az esetben a rakomány elrendezése a vevő költségére az eladó feladata lenne.

VI. ZÁRÓ GONDOLATOK

Jelen tanulmány célja kettős volt, Egyrészt a lehető legrészletesebb módon bemutatni az INCOTERMS klauzulák létrejöttét az ICC kialakulásától kezdődő-

[37] Légifrance: Cour d'appel de Versailles, du 14 mars 2002, 2000-1291.

[38] Incoterm: Lecture Notes 2, 4.

[39] Incoterm. Lecture Notes 2, 5.

[40] Ramberg, E ISBN: 978-92-842-0082-5 42.

[41] „Stowed”, „Stowed and Trimmed”.

en, hiszen helyenként a források sem egységesek az egyes paritások bevezetésének időpontjában,^[42] másrészt pedig rámutatni azokra a hiányosságokra, gyenge pontokra, ahol van még terület fejlődni az egyébként igen népszerű és frekvenciátlan alkalmazott szabályrendszernek.

Az ICC létrejötteinek a célja az első világháború Európa gazdaságán ejtett sebének begyógyítása és a gazdasági kapcsolatok újjáélesztéséhez szükséges bizalom megteremtése volt. Egyik legfontosabb alkotása, az INCOTERMS szabályrendszer kiemelkedő a nemzetközi jogegységesítési instrumentumok körében. Mint a *Lex Mercatoria* része, normái *soft law* jellegűek, azaz alkalmazásuk kizárólag a felek belátásán múlik. A joganyagot közel száz éve faragják, csiszolják, alakítják, hogy minél alkalmasabb legyen az áru továbbításával kapcsolatos kérdések kezelésére, a szerződésalkötés folyamatának egyszerűsítésére és a határon átnyúló szerződések^[43] jelentette kiemelt kockázatok csökkentésére.

A szokványgyűjtemény nemzetközi sikertörténet, hiszen kereskedelmi feltételeit nap mint nap alkalmazzák a globális kereskedelemben. A paritások kidolgozása a fuvarnemek térhódítását követte, kezdve a tengeri árufuvarozással, majd a vasúti, közúti, légi és konténeres fuvarozás lebonyolítását elősegítő feltételekkel bővült a szabályrendszer. Mint minden jogegységesítési instrumentum esetében, itt is kulcskérdés az értelmezés, azaz annak biztosítása, hogy a széles körű alkalmazhatóság érdekében ne áldozzák fel a pontos jogi fogalmazást és világos fogalomrendszer lefektetését, amely feltételek teljesülése esetén kevés szerep jut az értelmezésnek. A legutóbbi, 2020-as változat pont egy ilyen körülményt tisztázott a DAT paritás DPU-ra módosításával.

Akadnak azonban még homályos területek bőven, főként az értelmezés és az alkalmazás terjedelme körében, ha az adott paritás kollízióban áll a szerződés egyéb rendelkezéseivel, a fél magatartásával vagy éppen az adott helyen rendszerint alkalmazott kereskedelmi szokásokkal. Az ilyen esetekről nem szól a szabályrendszer, a feleknek vagy jogi tanácsadóiknak kell nagyon figyelni egy-egy kikötő vagy átadási pont választása alkalmával. A jövőben célszerű lehet megfontolni, hogy a szokványgyűjtemény maga is rendelkezzen ezekről az esetekről, még inkább segítséget nyújtva a feleknek a speciális jogi és logisztikai kérdésekben való eligazodáshoz.

Az INCOTERMS, bár már majdnem 100 éves, az elmúlt évtizedekben sikeresen őrizte meg frissességét és alkalmasságát arra, hogy világítótorony legyen a nemzetközi gazdasági kapcsolatok viharos tengerén. Bizonyos, hogy amíg a hagyományos árufuvarozás fennmarad, az INCOTERMS változatlanul kiemelkedő szerepet fog betölteni a nemzetközi gazdasági életben.

[42] Például jó pár forrás az 1980-as felülvizsgálatra teszi az EXW paritás megjelenését, holott az már az 1953-as változatban is szerepelt.

[43] Cross-border transactions. vö tranzakciós költségek elmélete.

IRODALOM

- Buckova, Michaela – Krügerova, Martina – Koziel, Michal (2021): *INCOTERMS - history and future development*. Liberec Economic Forum.
- Frieden, Jeffrey A. (2017): *Global Capitalism: Its Fall and Rise in the Twentieth Century*. W. Norton & Company; Reprint edition.
- ICC INCOTERMS (1980): International rules for the interpretation of trade terms, ICC publication no. 350.
- ICC INCOTERMS (1990), ICC Publishing SA, publication no. 460.
- Kelly, Dominic (2005): The International Chamber of Commerce. In: *New Political Economy*. Vol. 10/2005, Issue 2.
- Mátyás Imre (2009): A Bécsi Vételi Egyezmény két évtizede és lehetséges hatása az egységes európai szerződésjog kialakítására. Előzmények, tapasztalatok, következtetések. In: *Magyar Jog*. 2009/10. sz.
- Mordan, James – Carlander, Thor – Ingwersn C. B. (1951): *Incoterms 1936, International rules for the interpretation of trade terms*. ICC Brochure No. 92.
- Ridgeway George (1959): *Merchants of Peace*. Little, Brown and Company.
- Ramberg, Jan (2010): *ICC Guide to Incoterms 2010 Understanding and practical use*. ICC Publication No. 720.
- Tomashot, Shane R. (2015): *Selling Peace: The History of the International Chamber of Commerce 1919-1925*. Dissertation, Georgia State University.
- Vogt, John – Jonathan Davis (2020): The State if Incoterm Research. In: *Transportation Journal*. Vol. 59, Issue 3.
- Zahn, Johannes (1965): Incoterms 1953. In: *Banktechnik des Außenhandels. Fachbücher für die Wirtschaft*. Gabler Verlag, Wiesbaden.

JOGFORRÁSOK

- Egyesült Nemzeteknek az áruk nemzetközi adásvételi szerződéseiről szóló Egyezménye, kihirdette az 1987. évi 20. törvényerejű rendelet.

EGYÉB FORRÁSOK

- Container News: ICC Incoterms: The mightiness of three capital letters, 2022. (Elérhető: <https://container-news.com/icc-incoterms-rules/>. Letöltés ideje: 2022.11.21.).
- Incoterm: Lecture Notes 2. (Elérhető: <https://www.studocu.com/en-gb/document/university-of-london/contract-law/incoterms-lecture-notes-2/24725115>. Letöltés ideje: 2022.11.21.).
- International Chamber of Commerce: Third Congress (Brussels - June 21-27, 1925) Group Sessions, Brochure No. 43, Brochure, Proceedings (Brussels, Belgium: International Chamber of Commerce, June 1925).
- Légifrance: Cour de cassation, civile, Chambre commerciale, 13 septembre 2016, 14-23.137, Publié au bulletin. (Elérhető: <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000033125028/>. Letöltés ideje: 2022.11.21.).
- Légifrance: Cour d'appel de Versailles, du 14 mars 2002. (Elérhető: <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000006940338/>. Letöltés ideje: 2022.11.21.).

MENYHÁRT ÁDÁM

*egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Semmisség és megtámadhatóság

ABSZTRAKT

A tanulmányommal az a célom, hogy rávilágítsak arra, hogy a jogtudomány és joggyakorlat által egymástól élesen elválasztható két kategória – semmisség és megtámadhatóság – határai mind a Ptk. normatív szabályozása, mind pedig a honi joggyakorlat alapján elmosódni látszanak, anélkül, hogy a két terminus megkülönböztetése teljesen kiüresedne. Tanulmányomból megállapítható lesz, hogy semmisség és megtámadhatóság között nemcsak, hogy a kontúrok mosódtak el, hanem olyan erős közeledés kezdődött meg a két jogintézmény vonatkozásában, amely kikezdte a két fogalom közel 100 éves, erős várának tartószervezeteit is. Vajon elegendő ez a két jogintézmény egymással való elhatárolásának megszüntetéséhez és a felülepítménynek az alapokra történő lebontásához? Véleményem szerint nem, hiszen még mindig vannak olyan markáns különbségek, amelyek indokolják a két érvénytelenségi kategória egymástól való megkülönböztetőségének létjogosultságát.

Kulcsszavak: érvénytelenség ■ semmisség ■ megtámadhatóság ■ szerződés

I. BEVEZETÉS

A semmisség és megtámadhatóság a szerződések érvénytelenségé körében régóta kifejeződött és alkalmazott terminológiai megjelölés, amelynek felülvizsgálata és elemzése időről-időre szükségessé válik. A fogalompár közötti különbségek alapjait a pandektisták fektették le,^[1] a fő érdem Savigny-é, aki az alapvetéseket grandiózus munkájában, a *System des heutigen Römischen Rechts* című opusában dolgozta ki.

Jelen tanulmánnyal az a célom, hogy rávilágítsak arra, hogy a jogtudomány és joggyakorlat által egymástól élesen elválasztható két kategó-

[1] Weiss, 1969, 41.

ria határai mind a Ptk. normatív szabályozása, mind pedig a honi joggyakorlat alapján elmosódni látszanak, anélkül, hogy a két terminus megkülönböztethetősége teljesen kiüresedne.

A semmisség és megtámadhatóság közös jellemzője az, hogy mindegyik a szerződés érvénytelenségét eredményezi, méghozzá a szerződés megkötésére visszamenőleges, *ex tunc* hatállyal, továbbá az a tény, hogy a szerződés érvénytelensége abszolút hatályú, mindenkire nézve – *inter omnes* – kötelező jellegű.^[2]

A két fogalom egymástól való elválasztásának alapvető szempontjai az alábbiak:

- Az érvénytelenséggel érintett érdeksérelem súlya
- Az érvénytelenség (semmisség) és annak jogkövetkezményeinek *ex officio* észlelése contra megtámadás
- A szerződés érvénytelenítésére/megtámadására jogosultak köre
- Határidők az érvénytelenítésre
- Az érvénytelenségi ok orvosolhatósága

A továbbiakban a fentieknek megfelelően fogom vizsgálni a két jogintézmény egymástól való különbözőségének és megkülönböztethetőségének kérdését, kizárólag a hazai szabályozás és jogirodalom, továbbá a joggyakorlat tükrében.

II. AZ ÉRVÉNYTELENSÉGGEL ÉRINTETT ÉRDEKSÉRELEM SÚLYA

A semmisség és megtámadhatóság közötti differenciálás első és leglényesebb pontjának azt a körülményt tartom, hogy az érvénytelen ügylet mely érdekét és milyen súlyban sért, ugyanis a jogalkotó részéről eleve ez alapján történik a szelekció: a törvényhozó a semmisségi és a megtámadhatósági címkét már *ab ovo* aszerint aggatja rá az adott érvénytelenségi okra, hogy azt milyen súlyúnak és milyen érdekét sértőnek tekinti. A jogalkotói minősítés pedig köti a jogalkalmazót is, az adott érvénytelenségi ok semmisségi vagy megtámadhatósági voltát és minőségét nem tudja a jogalkalmazó sem kiterjesztő jogértelmezéssel, sem egyéb más jogalkalmazói praktikával megváltoztatni.

Annak ellenére, hogy vitathatatlan az érdeksérelem súlya szerinti differenciálás alapvető jelentősége, mindezidáig sem a jogtudomány, sem a joggyakorlat nem tartotta ezt olyan jelentős körülménynek, amely kijárt volna részére, talán azért, mert ez magától értetődőnek tűnt mind a jogtudomány művelői, mind pedig a praktizáló jogászok számára. Weiss Emilia ugyan megjegyzi, hogy a "burzsoá magánjogban elég széles körben elfogadott az a nézet azonban, hogy a jog semmisségi szankciót akkor alkalmaz, amikor a jogsértés közérdeket sért, megtámadhatóságot akkor, amikor csak magánérdekeket", azonban ezt azzal folytatja, hogy ez a tétel a "burzsoá jogra nézve sem igen állja meg a helyét".^[3]

[2] Weiss, 1969, 45.

[3] Weiss, 1969, 47.

Gáspárdy László ugyanakkor arra az álláspontra helyezkedik, hogy a semmisségi és megtámadási okok közötti különbséget a védett érdekek fontossága alapján kell megítélni.^[4] A Vékás Lajos-féle kommentár elvi élel szinten leszögezi, hogy "a két kategória közötti különbségtételt alapvetően továbbra is az adott szituációban védeni kívánt jogi érdek jellege és relevanciája határozza meg".^[5] Hazai tankönyvi irodalmunkban pedig a Fazekas – Menyhárt – Kóhidi-féle tankönyvben található arra vonatkozóan véleményt, hogy a semmisség és megtámadhatóság közötti megkülönböztetés alapja az érvénytelenségi ok súlyában rejlik: semmisség esetén súlyosabb fogyatékoságról, míg megtámadható ügyleteknél kisebb súlyú jog-, illetve érdeksérelemről van szó.^[6]

Az egyes érvénytelenségi okok jelenleg hatályos Ptk.-beli szabályából is egyértelműen adódik, hogy a közérdeket sértő, a társadalom szélesebb rétegeit érintő érvénytelenségi okoknál (uzsorás szerződés, jóerkölcsbe ütköző ügyletek, jogszabályba ütköző szerződések stb.) a jogalkotó nem bízta a konkrét szerződést kötő félre, hogy él-e az ügylet megtámadásának jogával, hanem azt hivatalból is lehetővé teszi – az eljárásjogi rendelkezések keretei között – egy, már folyamatban lévő polgári peres eljárás során a perbírószakok részére. A tisztességtelen általános szerződési feltételt alkalmazó vállalkozással szemben pedig nemcsak az érintett fél, hanem a fogyasztók nevében, *popularis actio* útján akár az ügyész vagy a szakmai és érdekképviseleti szervek is perindítási jogosultsággal rendelkeznek, pontosan a közérdekre való hivatkozással.

A szerződéskötő fél szempontjából jelentőséggel bíró érvénytelenségi okoknál a törvényhozó meghagyja a lehetőséget a fél részére, hogy eldöntse: kíván-e megtámadási keresettel élni és az ügyletet érvényteleníteni. Ilyen helyzet áll elő a klasszikus akarathibáknál (tévedés, megtévesztés), illetve a még nagyobb jogsérelemmel járó jogellenes fenyegetés, vagy a vállalkozások egymás közötti ügyleteiben alkalmazott tisztességtelen szerződési feltétel esetén is. Ezen esetekben nem arról van szó, hogy ne lenne kellő súlyú a jog- és érdeksérelem, hanem arról, hogy ez a jog- és érdeksérelem döntően egyéni alanyi jogokat és egyéni érdekeket sért, amely így nem éri el azt a közérdeksérelmi szintet, ami szükséges lenne ahhoz, hogy a törvényhozó semmisségi okként deklarálja az adott érvénytelenségi okot.

A magam részéről a ősi ulpianusi magánjog-közjog megkülönböztetésének alapjául szolgáló érdekelmélet alapján tartom a semmisség és megtámadhatóság határvonalát egymástól megkülönböztethetőnek: a széles társadalmi érdekeket, közérdeket érintő érvénytelenségi okok (uzsora, jóerkölcsbe ütközés, jogszabályba ütközés stb.) esetén a semmisség, míg a magánérdekbe ütközés (tévedés, megtévesztés, jogellenes fenyegetés, feltűnő értékaránytalanság stb.) esetén a megtámadhatóság a helyes minősítés.

[4] Gáspárdy, 1966, 592-602.

[5] Vékás (szerk.), 2013, 561.

[6] Fazekas – Menyhárt – Kóhidi, 2018, 101.

III. AZ ÉRVÉNYTELENSÉG (SEMMISSÉG) ÉS ANNAK JOGKÖVETKEZMÉNYEINEK EX OFFICIO ÉSZLELÉSE CONTRA MEGTÁMADÁS

Előző Ptk.-nk hatálya alatt közel 60 évig uralkodónak volt tekinthető az a szinte már tankönyvi tétel, mely szerint semmisség esetén az érvénytelenségi okot az ügyben eljáró bíróság *ex officio*, hivatalból észleli, míg megtámadhatóság esetében szükséges az érvénytelenség beálltához az ügylet eredményes és kellő határidőben történő megtámadása is. A jogtudományon kívül a bírói judikatúra és a kommentár-irodalom is azon az állásponton volt, hogy a két jogintézmény közötti egyik legfontosabb különbség az, hogy "míg a semmisség megállapíthatóságához külön eljárásra nincs szükség, az érvénytelenségre bárki hivatkozhat, addig a megtámadhatóság esetében a szerződés érvénytelenné válásához külön eljárást kell lefolytatni".^[7]

Mindebből pedig általánosan elfogadottá vált az a következtetés is, hogy "míg a semmisség feltétlen, a megtámadhatóság csak feltételes érvénytelenség",^[8] ugyanis előbbinél az érvénytelenség hivatalból észlelendő és az érvénytelenségi okra bárki hivatkozhat, míg utóbbinál csak meghatározott személyek, a megtámadásra jogosultak köre jogosult az érvénytelenítésre.

A Vékás-féle nagykomentár is megjegyzi, hogy "az érvénytelenség két fajtája közötti lényegi eltérés továbbra is abban áll, hogy a semmisségi ok miatt a szerződés a törvény erejénél fogva (*ipso iure*), megkötésének időpontjától érvénytelen, megtámadhatóság esetén viszont a szerződés érvénytelensége feltételes: csak akkor áll be, ha az arra jogosult az előírt határidőn belül eredményesen gyakorolja megtámadási jogát".^[9] A feltétlen és feltételes érvénytelenség közötti megkülönböztetést átvette a hazai tankönyvirodalom is, arra való hivatkozással, hogy a megtámadhatósági érvénytelenségi okoknál szükséges az érvénytelenség beálltához az ügylet határidőben történő eredményes megtámadása, míg semmisségnél elegendő erre csak hivatkozni. Azonban könnyen belátható, hogy a semmisségi hivatkozás esetén is szükséges polgári peres eljárást indítania a félnek, amennyiben a másik fél nem ért egyet a semmisséggel, illetve *vica versa*, a megtámadás esetén sem szükségeltetik minden esetben polgári peres eljárás útján érvényesíteni az igényt, amennyiben a szerződés megtámadásával a másik fél egyetért, akkor az ügylet érvénytelenné válik polgári peres út nélkül is.

A megtámadás olyan írásos, egyoldalú jognyilatkozat, amelyet a megtámadásra jogosult intéz a másik félhez, és azt a régi Ptk. alapján közvetlenül a másik félhez intézett írásos nyilatkozattal kellett realizálni, amennyiben a másik fél a megtámadással nem értett egyet, akkor pedig haladéktalanul bírósághoz kellett fordulni.^[10] A megtámadásra vonatkozó régi Ptk.-beli szabály kapcsán

[7] Gellért (szerk.), 2002, 787.

[8] Weiss, 1969, 190.

[9] Vékás (szerk.), 2013, 561.

[10] rPtk. 236. § (1) bek.

a bírói joggyakorlat^[11] egyértelműen állást foglalt azon kérdésben, hogy mellőzni lehet a megtámadó nyilatkozatnak a másik féllel való közvetlen közlését, és lehetőség van rögtön peres eljárást indítani a másik féllel szemben, a szerződés megtámadása érdekében. A régi Ptk.-nak a megtámadásra vonatkozó szabálya tehát nem értelmezendő szigorúan, az egy diszpozitív szabály, és a bírói joggyakorlat alapján a keresetlevél gyakorlatilag pótolja a megtámadó nyilatkozatot. Az új Ptk. pontosan a fenti joggyakorlati álláspontra tekintettel nem tartotta fenn azt a szabályt, mely szerint a megtámadást először külön írásos megtámadó nyilatkozattal kellene közölni a másik féllel, a jelenleg hatályos Ptk.-beli szabály^[12] értelmében a megtámadás gyakorlásának a módja – a jogosult választása szerint – vagylagos: a másik féllel történő – akár szóbeli – közlés vagy a bírósági keresetindítás útján realizálható. Megszűnt az a rendelkezés is, melynek értelmében amennyiben a fél a másik féllel közli a megtámadási okot, és a címzett azzal nem ért egyet, akkor haladéktalanul bírósághoz kellene fordulni: a megtámadási jog bírósági úton való érvényesítésére a félnek a szerződés megkötésétől számított egy éves határideje van akkor is, ha a megtámadási nyilatkozatot elsőként a másik féllel közölte és az eredménytelen maradt.

A semmisségi ok *ex officio* való észlelési követelménye már régóta akadozott és egyre nehezebben érvényesült a bírói joggyakorlatban, köszönhetően az eljárásjogi szabályok változásának is. Első problémaként még a régi Ptk. hatálya alatt az jelentkezett, hogy rendelkezhet-e hivatalból a bíróság azon esetekben az érvénytelenség jogkövetkezményének rendezése felől, amikor erre vonatkozóan a feleknek nem volt kifejezett kérése. Jó ideig az volt a bírósági joggyakorlat, hogy a bíróságnak hivatalból kellett rendeznie a felek jogviszonyát, amennyiben az érvénytelenség megállapításra került, és a bíróság az eredeti állapot helyreállításáról rendelkezhetett akkor is, ha a felek azt nem kérték.^[13] Időközben azonban már a régi Pp. is módosult, és a hivatalbóli bizonyításnak a jogszabályi lehetősége a minimálisra csökkent. Emiatt a bírói gyakorlat a semmisség körében kényszerpályára szorult, és elindult abba az irányba, hogy ugyan a semmisség észlelése *ex officio* továbbra is a bíróság feladata, azonban a hivatalbóliség már nem terjed ki arra, hogy a bíróság az eredeti állapotot olyan esetben is helyreállítsa, amikor azt a felek nem kérték, "hiszen ebben az esetben oly mértékben avatkozna be a felek magánautonómiájába, s oly mértékben szegné meg a kérelemhez kötöttség általános eljárásjogi elvét, amely semmiféle általánosnak vagy társadalmi vagy jogpolitikainak minősíthető érdekekkel nem indokolható".^[14]

Elsőként az új Ptk. Szerkesztőbizottsági javaslatához (Javaslat) fűzött hivatalos indokolás állapította meg elvi éllel, hogy a szerződés semmisségének hivatalból történő észlelési kötelezettsége nem jelenti egyúttal azt is, hogy a bíróság az

[11] BH 1975/9, 414. sz. alatti jogeset, PJD VI. 414.

[12] Ptk. 6:89. § (3).

[13] 7. sz. Irányelv, 21. sz. Irányelv, BH 1990/2., BH 1990/12., 482.sz. alatti jogeset, BH 1994/1., 40. sz. alatti jogeset.

[14] Zámbo, 1999, 9-10.

érvénytelenség jogkövetkezményeit is hivatalból alkalmazhatná.^[15] A semmisségi ok hivatalbóli észlelése így arra szorítkozik, hogy amennyiben a felperes a keresetét egy, a bíróság által hivatalból megállapított érvénytelen szerződésre alapítja, akkor az igény elutasításra kerül, ugyanis az érvénytelen szerződésből jogok és kötelezettségek nem származhatnak, érvénytelen szerződésre jogot alapítani nem lehet. Ebben az esetben az érvénytelenség egyéb jogkövetkezményeit – erre irányuló igény esetén – a felek külön peres eljárás keretében rendezhetik.

A fentieket gyakorlatilag szóról szóra magáévá tette az új Ptk.-nak a Vékás-féle nagykommentárja is, és a folyamat betetőzéseként megállapította, hogy ma már meghaladottnak tekintendő az a felfogás, mely szerint semmisség esetén az érvénytelenség jogkövetkezményeinek hivatalból történő alkalmazása volt a követendő.^[16] Az új Ptk. már *expressis verbis* ki is nyilvánítja azt az egyébként eljárási jellegű szabályt, mely szerint "Az érvénytelenség további jogkövetkezményeit a bíróság a fél erre irányuló kérelme alapján - az elévülés és az elbirtoklás határai között - alkalmazza."^[17] Erre amúgy sem lehetne a bíróságoknak hivatalból lehetősége az időközben hatályba lépett új Pp. azon jogszabályi rendelkezése^[18] miatt, amely szerint a bíróság hivatalból csak kivételesen, törvényben meghatározott esetekben folytathat le bizonyítást, az érvénytelenség jogkövetkezményeinek rendezéséhez pedig általában bizonyítási eljárás lefolytatása szükséges. Álláspontom szerint amennyiben a bíróság hivatalból, *ex officio* – erre irányuló kereseti vagy vizontkereseti kérelem nélkül – észleli az új Pp. hatálya alatti polgári peres eljárásokban a semmisségi ok fennállását, akkor arra az anyagi pervezetés körében fel kell hívnia a peres felek figyelmét, és ebben az esetben a feleknek még van arra módja, hogy módosítsák kereseti/vizontkereseti kérelmüket, és bizonyítási indítványokat terjesszenek elő a perfelvételi szakasz folyamán.

Fentiekből is következik, hogy kizárólag a peres feleken múlik, hogy a perbíróság a konkrét jogvitában az általa hivatalból észlelt semmisségi ok esetén az érvénytelenség jogkövetkezményeit is le tudja-e vonni ugyanazon perben, vagy sem. Amennyiben ebben a körben nincs a felek részéről konkrét kereseti/vizontkereseti kérelem, illetve ehhez kapcsolódóan bizonyítási indítvány, akkor a bíróság keze kötve van, és a hivatalbóliság ki fog merülni abban, hogy a bíróság észleli ugyan a semmisségi okot, azonban ennek legfeljebb annyiból lesz az adott perben jogi relevanciája, hogy a szerződésből fakadó jogokat és kötelezettségeket nem lehet érvényesíteni. Amennyiben pedig a felek legalább már részben teljesítettek a szerződés alapján, akkor sem az *in integrum restitutio*-t, sem az alaptalan gazdagodás szerinti elszámolást, sem az érvénytelenségi ok orvoslását nem fogja tudni a bíróság alkalmazni, ha ezen érvénytelenségi jogkövetkezmények levonását a felek nem kérik, illetve bizonyítási eljárás lefolytatására lenne szükség, és a felek ebben a körben nem terjesztettek elő bizo-

[15] Ld. Szerkesztőbizottsági javaslat, 3.

[16] Vékás (szerk.), 2013, 561.

[17] Ptk. 6:108 § (1) bek. második mondata.

[18] Pp. 276. § (2) bek.

nyítási indítványt. Miután pedig az új Ptk. szellemiségében az eredeti állapot helyreállítása helyett első helyen a szerződés „megmentése”, azaz a konvalidálás áll, és ehhez általában szükséges bizonyítási eljárás lefolytatása is, a felek arra lesznek kárhóztatva, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményeinek levonása érdekében külön peres eljárást indítsanak, ami perökönómiai szempontból nem túl célszerű.

A semmisség körében az officialitás praktikusan azon esetekben eredményez érdemi jogkövetkezményt, ha valamelyik fél a még nem teljesített szerződés alapján kívánja a szerződéses rendelkezések érvényesítését, alapít jogot a szerződésben foglaltakra, minden más esetben a bíróság hivatalból hiába észleli a semmisségi okot, az érvénytelenség speciális jogkövetkezményeit (érvénytelenségi ok orvoslása, alaptalan gazdagodás, eredeti állapot helyreállítása) nem tudja hivatalból alkalmazni. Mindebből következően a semmisség és a megtámadhatóság közötti határvonal korábban éles kontúrjai elhalványodtak, és a két jogintézmény egymáshoz való közeledése figyelhető meg. Még kevesebb jelentősége van a gyakorlatban annak a szabálynak,^[19] mely szerint a semmisség megállapításához külön eljárásra nincs szükség, ugyanis nehéz elképzelni olyan helyzetet, amikor a másik fél által vitatott semmisségi ok esetén ne a polgári bíróság állapítsa meg a polgári peres eljárás szabályai szerint az ügylet semmisségét. Elvi lehetőségként ugyan szóba jöhetne a kommentár-irodalom^[20] azon hipotetikus példája, melynek értelmében peres előzmények nélkül is lehetne semmisségre adóhatósági vagy közbeszerzési, illetve egyéb más eljárásokban hivatkozni, ezt azonban tényleg csak elméleti lehetőségként lehet felfogni. Amennyiben ugyanis ilyen típusú eljárásokban felmerülne a hatóság vagy bármelyik fél részéről a szerződés semmissége, és azt a másik fél kifogásolná,^[19] akkor az ügyben eljáró hatóságoknak (NAV, közigazgatási szervek stb.) bizonyára nem lenne hatásköre a szerződés semmisségét elbírálni, legfeljebb arra lenne lehetősége, hogy a folyamatban lévő adóhatósági, közbeszerzési stb. eljárást felfüggeszse, amennyiben az érdekelt fél a szerződés semmisségének megállapítása iránt polgári peres eljárást kezdeményez az arra hatáskörrel és illetékességgel rendelkező polgári bíróság előtt, ezen polgári per befejezéséig. Természetesen, ha mindkét fél egyetért – akár a hatósági eljárás során, akár eljáráson kívül – azzal, hogy a szerződés semmis, akkor tényleg nincs szükség semmiféle polgári peres eljárás vagy egyéb más hatósági eljárás lefolytatására arra, hogy a szerződés semmissége megállapítást nyerjen, ugyanez azonban a helyzet megtámadás esetén is: amennyiben a másik fél egyetért a hozzá intézett megtámadó nyilatkozattal, akkor itt sincs szükség semmiféle eljárás lefolytatására ahhoz, hogy a szerződés érvénytelensége megállapításra kerüljön. Az eljárás szükségessége vagy nem szükségessége tehát nem jelent lényegi különbséget a két jogintézmény között.

[19] Ptk. 6:88. § (1) bekezdés második mondatának első tagmondata.

[20] Vékás (szerk.), 2013, 561.

IV. A SZERZŐDÉS ÉRVÉNYTELENÍTÉSÉRE / MEGTÁMADÁSÁRA JOGOSULTAK KÖRE

A több évtizedes doktrína értelmében semmisség és megtámadhatóság között alapvetően az is megkülönböztető ismérv volt, hogy míg semmisség esetén az ügylet érvénytelenségére bárki hivatkozhatott, addig a megtámadható szerződéseknél a megtámadásra jogosultak köre zárt, általában a szerződést kötő felekre illetve egyéb érdekeltre korlátozódott. A régi Ptk. 234. § (1) bekezdése expressis verbis rögzítette, hogy a semmis szerződés érvénytelenségére bárki határidő nélkül hivatkozhat. Annak ellenére szabályozta így a kérdést az 1959 évi IV.-es Ptk.-nk, hogy már 1932-ben Grosschmid kolosszális munkájában, a Fejezetek kötetli jogunk köréből című opuszában úgy foglalt állást, miszerint a szerződés semmisségére csak az hivatkozhat, aki a szerződésben résztvevő fél (ügyfél).^[21] A régi Ptk. normatív szabályai ellenére mind a gyakorlat,^[22] mind pedig az elmélet^[23] már idejekorán leszűkítette a „bárki” kategóriáját azon személyek körére, akinek legalább valamilyen „távoli” érdeke – ahogyan Weiss fogalmaz – fűződik ahhoz, hogy a szerződés semmisségét a bíróság megállapítsa.

A korabeli Legfelsőbb Bíróság több eseti döntésében^[24] úgy foglalt állást, hogy azért nem hivatkozhat a szerződés semmisségére bárki, mert az eljárási szabályok értelmében keresetindítási jogosultsága, azaz aktív perbeli legitimációja csak annak van, aki jogi érdekkel bír a szerződés semmisségének megállapíthatósága iránt.^[25] Az e körben amúgy is egységes bírói gyakorlat a korabeli Legfelsőbb Bíróság 2/2010 (VI.28.) sz. alatt hozott PK.-véleményével gyakorlatilag végérvényesen megszilárdította és megerősítette az azt megelőző, mintegy öt évtizedes bírói gyakorlatot.

Mindezen előzmények után már az új Ptk. Szerkesztőbizottsági javaslatának indokolása is úgy fogalmaz, hogy “A semmis szerződésekkel kapcsolatos perindítási lehetőséget ezért vagy a jogi érdekelttség (jogviszony) vagy a perlési jogosultságot biztosító törvényi felhatalmazás alapozza meg. A Javaslat tételes szabályként fogadja el a kialakult joggyakorlatot.”^[26]

A fenti előzményeket követően a jelenleg hatályos Ptk.-nk kifejezetten úgy rendelkezik, hogy a szerződés semmisségére az hivatkozhat és a szerződés semmisségével kapcsolatos peres eljárást az indíthat, akinek ehhez jogi érdeke fűződik vagy akit erre törvény feljogosít.^[27] Megjegyzendő, hogy a Javaslat

[21] Grosschmid, 1932, 517.

[22] BH 1963. 3458.

[23] Weiss, 1969, 203.

[24] BH1991. 107., EBH 1999. 14., BH 2004. 503, EBH 2004. 1042.

[25] Vékás (szerk.), 2013, 562.

[26] Szerkesztőbizottsági javaslat, 3.

[27] Ptk 6: 88. § (3).

még csak a perindítási jogosultság körében tartalmazott hasonló szabályt,^[28] azonban a végleges normaszöveg ennél tovább ment, és egyértelműsítette, hogy a semmisségre való hivatkozáshoz is jogi érdekeltség vagy törvényben biztosított jogosultság szükségeltetik, nem csak a keresetindítási joghoz. Ezzel pedig véglegesen eldőlt az a kérdés, hogy semmisség és megtámadhatóság között lényeges különbség nincs abban a tekintetben, hogy ki jogosult hivatkozni a semmisségre, illetve megtámadni a szerződést.

Az új Ptk.^[29] a megtámadásra jogosultak között a sérelmet szenvedett félén túl kifejezetten a megtámadáshoz jogi érdekeltséggel bíró személyt (személyi kört) nevesíti, amely utóbbi kategória teljesen egybecseng a semmisségi hivatkozásnál szabályozott jogi érdekeltségre való felhívással. Az természetesen előfordulhat, hogy a megtámadásra jogosultak köre szűkebb, de ez függ az adott érvénytelenségi októl is: tévedésnél, megtévesztésnél csak a tévedő, illetve a megtévesztett fél jogosult az ügylet megtámadására, abból is következően, hogy ők azok, akik az adott szerződés kapcsán sérelmet szenvedtek. Más esetekben azonban teljesen azonos a semmisségre való hivatkozásra jogosultak és a megtámadásra jogosultak alanyi köre, a jogi érdekeltség közös tető alá hozza mindkét kategóriát. Mindebből következően semmisség és megtámadhatóság között többé nem jelent markáns különbséget és határvonalat az a kérdés, hogy kik jogosultak semmisségre hivatkozni, illetve az ügyletet megtámadni.

V. HATÁRIDŐK AZ ÉRVÉNYTELENÍTÉSRE

Az ugyancsak régóta tanított dogma szerint a semmisség megállapításához nincs szükség határidőre, arra bármikor lehet hivatkozni, míg a megtámadható ügyletek körében a megtámadási határidő egy év a hazai jogban. A megtámadás esetén annak határidőhöz való kötöttsége azon jogpolitikai indokból szükséges, hogy a másik felet ne tartsa a megtámadásra jogosult hosszabb ideig bizonytalanságban. A korabeli magánjogi bírói joggyakorlat egyenesen odáig ment, hogy a megtámadási joggal való indokolatlan késedelmet akként tekintette, mintha a megtámadás jogáról a fél – hallgatólagosan – lemondott volna.^[30] A megtámadási határidő a korabeli bírói judikatúrában folyamatosan szűkült, konkrét eseti döntésekből leszűrhető, hogy míg például 1908-ban 12 éves megtámadási határidőnél állapította meg a bíróság azt, hogy a megtámadás elkésett, addig 1927-ben már másfél év is elegendő volt ahhoz, hogy ugyanerre a döntésre jusson a perbíróság.^[31]

[28] "A szerződés semmisségének megállapítása iránt peres eljárást az indíthat akinek ehhez jogi érdeke fűződik, vagy akit erre jogszabály feljogosít." Javaslat 5: 64 § (3).

[29] Ptk. 6: 89. § (2).

[30] Weiss, 1969, 46.

[31] Weiss, 1969, 46.

Első Ptk.-nk a megtámadási határidőt az elévülési időnél jóval rövidebb időtartamban, egy évben állapította meg, azzal, hogy az egyébként egységes 1 éves határidő az egyes érvénytelenségi okoknál eltérő időben kezdődött:

- Tévedés és megtévesztés esetén azok felismerésekor.
- Jogellenes fenyegetés esetén a kényszerhelyzet megszűntekor.
- Feltűnő értékaránytalanság, illetve tisztességtelen szerződési feltétel esetén pedig a sérelmet szenvedő fél teljesítésével, illetve, ha ő kényszerhelyzetben volt, akkor annak megszűntekor.^[32] A megtámadási határidő elévülési jellegű volt, éppen ezért arra az elévülés nyugvásának és megszakadásának a szabályai megfelelően irányadóak voltak.^[33] A megtámadás formai és eljárási követelményeire már korábban kitértem, ehelyütt csak ismételtten megjegyzem, hogy a másik féllel közölt eredménytelen megtámadás esetén a régi Ptk. alapján haladéktalanul bírósághoz kellett fordulni, és keresettel kellett a szerződés érvénytelenségének megállapítása iránt polgári peres eljárást kezdeményezni.

Amennyiben a fél a haladéktalan bírósághoz fordulás követelményét megszegte, akkor előfordulhatott az, hogy ugyan az egy éves elévülési határidőn belül fordult a bírósághoz, de keresete mégiscsak elutasításra került, arra való hivatkozással, hogy a perindítás nem volt haladéktalan. A haladéktalan jogérvényesítés követelményének való megfelelés nyilvánvalóan esetről-esetre volt értelmezendő. Konkrét eseti döntésben^[34] úgy foglalt állást az akkori Legfelsőbb Bíróság, hogy a megtámadást elutasító nyilatkozat közlésétől számított 5 (!!!) hónapon belül történő bírósághoz való fordulás nem felelt meg a haladéktalan jogérvényesítés elvárásának.

Az új, jelenleg hatályos Ptk.-nk a megtámadási határidő kezdetét is egységesen szabályozza, azzal, hogy a szerződés megkötésével indul az egy éves megtámadási határidő. A javaslat indokolása ezt azzal magyarázta, hogy "Semmilyen indok nem szól amellett, hogy egyes érvénytelenségi okokra csak a teljesítés megtörténte után lehessen hivatkozni."^[35] Ez a megállapítás kiváltképpen abban a kontextusban igaz, hogy miután a megtámadási határidő továbbra is elévülési jellegű, így az elévülés nyugvására és megszakadására vonatkozó szabályok változatlanul alkalmazandók rá. Ebből következően, ha a fél tévedésben van, illetve megtévesztették, vagy jogellenes fenyegetettségi (kényszer) helyzetben van, akkor nyilvánvalóan a megtámadási határidő mindaddig nyugszik, amíg a fél – menthető okból – nem ismeri fel a tévedését, illetve azt, hogy megtévesztették, továbbá amíg a jogellenes fenyegetés helyzete fennáll.^[36] Miután a megtámadás vagylagosan, akár a másik félhez intézett jognyilatkozattal, akár bírósági kereset útján is érvényesíthető,

[32] rPtk. 236. § (2) bek.

[33] rPtk. 236. § (3) bek.

[34] LB Pfv. VI. 20367/1996. - BH 1997/8. sz. 393 számú jogeset.

[35] Szerkesztőbizottsági javaslat, 4.

[36] Ezzel egyezően Vékás (szerk.), 2013, 563.

ezért az új Ptk.-ban már nem szerepel a haladéktalan jogérvényesítés követelménye. A megtámadásra jogosult a szerződés megkötésétől számított egy éves – elévülési jellegű – határidőn belül bármikor érvényesítheti megtámadási igényét, akár a másik félhez intézett egyoldalú nyilatkozatával, akár bírósági úton.

Az a szabály pedig változatlan a jelenleg hatályos Ptk.-ban is, hogy kifogás útján a már elévült megtámadási igény is érvényesíthető a másik féllel szemben. A semmisségre az első Ptk.-nk értelmében határidő nélkül lehetett hivatkozni, azonban ezt a jogszabályi rendelkezést az új Ptk. már nem tartja fenn. Ennek oka abban keresendő, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményei csak “időbeli határok között”^[37] érvényesíthetők. Megjegyzendő, hogy Weiss Emilia alapművében ez a kérdés már több mint 50 évvel ezelőtt felmerült,^[38] és akkor a szerző ezt úgy válaszolta meg, hogy különbséget tett a már megkötött, de még teljesezésbe nem ment, és a már szintén létrejött és egyben teljesezésbe is ment ügyletek között. Előbbinél a semmisséget feltétlenül, időbeli korlátok nélkül érvényesülőknek tartotta, utóbbi kategóriába tartozó ügyleteknél azonban már differenciáltan ítélte meg a problémát: “Álláspontom szerint azt a jogpolitikai célt, amelyet jogunk az érvénytelenségi szankcióval általában el kíván érni, aligha szolgálja régen teljesezésbe ment szerződések felszámolása, de akár évek hosszú sorára visszamenősen túlfizetett kisebb-nagyobb összegek visszaitélése sem...”^[39] A fenti jogpolitikai indokokon felül jogdogmatikailag sem látta megalapozottnak Weiss azt, hogy ne lehetne az érvénytelenségi jogkövetkezmények alkalmazhatóságát időbelileg korlátozni. A szerző rámutatott arra, hogy a kötelmi természetű elszámolási igények öt év alatt elévülnek, és ugyan a tulajdoni igények nem, azonban “az érvénytelen jogcímen szerző is elbirtokol”.^[40] A fenti, fél évszázados gondolatok jelentek meg az új Ptk. azon tételes szabályában,^[41] mely szerint az érvénytelenség további jogkövetkezményeit a bíróság a fél erre irányuló kérelme alapján – tehát hivatalból nem – az elévülés és az elbirtoklás határai között alkalmazza.

Kísérteties a hasonlóság, sőt, gyakorlatilag teljes az azonosság az új Ptk.-nak a semmisség körében a hivatalbóli észlelés és a határidő nélküliség vonatkozásában az érvénytelenség jogkövetkezményei szempontjából adott megoldásaiban. Mindegyik esetben kell a fél határozott kérelme, hivatalból nem lehet figyelembe venni a semmisség egyéb jogkövetkezményeit sem, és csak az elévülési és elbirtoklási határidőkon belül érvényesíthetők ezek a jogkövetkezmények.

Ezek az új szabályok azt eredményezték, hogy a jogalkotó egyenesen eliminálta, száműzte a magyar polgári jogban több mint fél évszázadon át élő azon normatív jogtételt, mely szerint a semmisségre bármikor, határidőn kívül lehet hivatkozni. Erre az elhatározásra az egyéb érvénytelenségi jogkövetkezmények eredményeképpen jutott, érdekes módon az ugyanebben a körben érvényesülő

[37] Vékás (szerk.), 2013, 562.

[38] Weiss, 1969, 207-211.

[39] Weiss, 1969, 209.

[40] Weiss, 1969, 210.

[41] Ptk. 6:108. § (1) bekezdés második mondata.

új szabályok a hivatalbóli észlelhetőségre vonatkozó normatív szabály teljes eltörléséhez nem voltak elegendőek. Mindez jól érzékelteti azt a bizonytalanságot, amely a semmisség változó megítélését jelenti, és ugyan mind az elévülési, mind pedig az elbirtoklási határidők jóval hosszabbak, mint az egy éves megtámadási határidő, ez sem volt elegendő az eredeti norma megmentéséhez, és immáron nincs hatályos jogunkban arra vonatkozóan Ptk.-beli normatív előírás, amely a semmisségre határidő nélkül való hivatkozást *expressis verbis* megengedné. Ez a tény annak ellenére mért újabb csapást a két jogintézmény tekintetében eltűnő különbségek tárházán, hogy azért a Ptk. jelenlegi szövegéből kitűnik az a jogdogmatikailag is helyes rendelkezés, melynek értelmében amennyiben a bíróság hivatalból észleli a semmisségi okot, akkor a semmisség megállapítását és azon belül annak elsődleges jogkövetkezményét, azaz azt a rendelkezést, hogy a semmis ügyletből jogok és kötelezettségek nem származnak, *ex officio* és határidő nélkül alkalmazhatja.

VI. AZ ÉRVÉNYTELENSÉGI OK ORVOSOLHATÓSÁGA

A két jogi kategória közötti utolsó differencia specifikát annak a kérdése adja, hogy a régi tantétel szerint a semmisségi okok orvosolhatatlanok, míg a megtámadhatóságiak orvosolhatók.

A semmis ügylet orvosolhatatlanságának gyökerei egészen a Regula Catoria-ig nyúlnak vissza, amely alapján a pandektisták egyenesen odáig jutottak, hogy a semmis ügylet nem is ügylet, mert hiányzik belőle a joghatás.^[42] Ebből pedig már csak egy ugrás az a jogi következtetés, hogy a semmis ügylet orvosolhatatlan, mert ami nincs, az nem létezik, abból semmilyen jogi eszközzel nem lehet utóbb szerződés.^[43]

A magyar jogtudományban elsőként Weiss Emilia volt az, aki rávilágított arra, hogy a semmisség orvosolhatatlanságának kérdése felülvizsgálatra szorul, és nem helyes az a nézet, amely a polgári jogi semmisséget általában az orvosolhatatlansággal jellemzi.^[44] Weiss idejekorán felismerte, hogy jogpolitikai célokból fontos lehet a szerződések megmentése, az érvénytelenségi ok kiküszöbölése útján.^[45] Új Ptk.-nk égisze alatt az érvénytelenségi ok orvoslása gyakorlatilag főszabállyá vált, és nemcsak egyes konkrét esetekben engedi meg a felek részére az érvénytelenségi ok kiküszöbölését, hanem általában megnyílik a lehetőség a felek számára a szerződés megmentésére, amely immáron a fő jogi cél is:

[42] Az ezekkel kapcsolatos jogtörténeti-tudományos fejtegetéseket lásd részletesebben: Weiss, 1969, 50-52.

[43] Weiss, 1969, 193.

[44] Weiss, 1969, 193., ill. 535.

[45] Weiss, 1969, 535.

“A cél ebben az esetben is a szerződés lehetőség szerinti megmentése.”^[46] Ennek a paradigmaváltásnak is köszönhetően az eddig is csak a jogtudomány által életben tartott különbség semmis és megtámadható szerződések között megszűnt abban a tekintetben, hogy a semmis szerződés orvosolhatatlan, míg a megtámadható orvosolható lenne.

Álláspontom szerint ez a differenciálás amúgy sem volt helyes és tartható, még a régi Ptk. hatálya alatt sem. Nem minden megtámadható ügylet volt orvosolható, a régi Ptk. kifejezetten felhozta – példalózó jelleggel – a feltűnő értékaránytalanságot, de pl. tévedés, megtévesztés, jogellenes fenyegetés esetén nem lehet *ex tunc* hatályú orvoslásról beszélni, hiszen a tévedés, megtévesztés, pláne a jogellenes fenyegetés tényét nem lehet meg nem történtté tenni, ezekben az esetekben legfeljebb egy lényegesen új tartalmú szerződés megkötésére van mód *ex nunc* hatállyal, amely nem lesz azonos a régivel. Ugyanakkor már a régi Ptk. is kifejezetten lehetőséget biztosított arra, hogy a bíróság az uzsorás szerződés esetén – amely semmis – az érvénytelenségi okot az aránytalan előny kiküszöbölésével megszüntesse.^[47] Nem véletlen, hogy a korábbi, Gellért-féle kommentár arra a megállapításra jutott, hogy: “A szerződés bírósági orvoslása mind a megtámadhatóság, mind a semmisség eseteiben alkalmazható. A tv. nem tesz különbséget az érvényessé nyilvánításnál aszerint, hogy az érvénytelenség milyen fajtája forog fenn.”^[48] A bírói gyakorlat^[49] pedig a jogszabályba ütköző szerződések körében alakította ki azt az elvet, hogy abban az esetben, ha a szerződés megkötéséhez képest utóbb következik be jogszabályváltozás, és az alapján a szerződés már nem ütközne jogszabályba, akkor az utólagos jogszabálymódosítás konvalidálja, érvényessé teszi az ügyletet. Mindezekből az a jogi következtetés szűrhető le, hogy a szerződés érvényessé tétele, az érvénytelenségi ok orvoslása mindig a konkrét eset egyedi körülményei alapján, az adott érvénytelenségi ok ismeretében dönthető el, független attól, hogy semmisségi vagy megtámadhatósági okról van-e szó. Ebben a körben tehát nincs érdemi különbség a két érvénytelenségi ok között.

VII. ZÁRÓ KÖVETKEZTETÉSEK

Az eddigiekből körvonalazódik, hogy a semmisség és megtámadhatóság közötti öt alapvető differencia specifika tekintetében változatlan tartalommal és erővel csak az első, nevezetesen az érdeksérelem jellege, súlya él tovább: semmis

[46] Vékás (szerk.), 2013, 580.

[47] r.Ptk 237. § (2)-es bekezdés második mondata.

[48] Gellért (szerk.), 2001, 801.

[49] LB Pf. II. 21 009/1989. - BH 1991/1. sz. 18., LB Gfv. I. 33 302/1998. - BH 2000/12. sz. 556.

ügyleteknél súlyosabb jogsértésről és általában véve közérdekbe ütközésről, míg a megtámadható szerződéseknél enyhébb jogsértésről és tipikusan magánérdeksérelemről beszélhetünk. Az érvénytelenítésre/megtámadása jogosultak köre gyakorlatilag összemósodik a semmis és megtámadható ügyleteknél, és ugyanígy eltűnik a különbség a két kategória között az érvénytelenségi ok orvosolhatósága szempontjából. A határidők terén is érzékelhető egyfajta közeledés a két jogintézmény között, azzal, hogy a megtámadásra nyitva álló egy éves határidő még mindig szűkebb az érvénytelenségi jogkövetkezmények levonhatósága körében felmerülő öt éves elévülési időnél, főleg a tíz- vagy tizenöt éves elbirtoklási időhöz képest, azonban a semmisségre történő határidőn túli hivatkozás lehetősége teljességgel megszűnt.

Ami pedig a semmisségi okok hivatalból való észlelhetőségét illeti, ez arra korlátozódik, hogy az érvénytelenség elsődleges jogkövetkezménye alkalmazható csak *ex officio*, nevezetesen, hogy az érvénytelen szerződésből semmilyen jogosultság és kötelezettség nem fakad, az érvénytelen ügyletre nem lehet jogot alapítani. Minden más jogkövetkezmény szempontjából azonban szükséges a fél kérelme, amely egyben megfelel a jelenlegi eljárásjogi környezetnek is, hiszen a bíróság hivatalból bizonyítást csak kivételes esetben folytathat le.

Megállapítható tehát, hogy semmisség és megtámadhatóság között nemcsak, hogy a kontúrok mosódtak el, hanem olyan erős közeledés kezdődött meg a két jogintézmény vonatkozásában, amely kikezdte a két fogalom közel 100 éves, erős várának tartószervezetét is. Vajon elegendő ez a két jogintézmény egymással való elhatárolásának megszűntetéséhez és a felülépítménynek az alapokra történő lebontásához? Véleményem szerint nem, hiszen még mindig vannak olyan markáns különbségek, amelyek indokolják a két érvénytelenségi kategória egymástól való megkülönböztethetőségének létjogosultságát.

IRODALOM

- Fazekas Judit – Menyhárt Ádám – Kőhidi Ákos (2018): *Kötelmi Jog – Általános rész*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Gáspárdy László (1966): A kisegítő ügyleti tilalmak elméleti kérdései. In: *Jogtudományi Közlöny*. XXI. évfolyam, 1966/11. sz.
- Gellért György (szerk.) (2002): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata 1*. KJK-KERSZÖV Kiadó, Budapest.
- Grosschmid Béni (1932): *Fejezetek kötelmi jogunk köréből I*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest.
- Szerkesztőbizottsági javaslat. In: *Polgári Jogi Kodifikáció*. 2007/3. sz.

- Vékás Lajos (szerk.) (2013): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. CompLex Kiadó, Budapest.
- Weiss Emilia (1969): *A szerződés érvénytelensége a polgári jogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Zámbo Tamás (1999): *Semmisség – eredeti állapot helyreállítása – hivatalbóltság*. Kiadó nélküli belső vitaanyag a Győr-Moson-Sopron Megyei Bíróság Gazdasági és Polgári Kollégiumának közös üléséről, Győr-

JOGFORRÁSOK

- A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (rPtk.).
- A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.).
- A Polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (Pp.).

ÍTÉLETEK JEGYZÉKE

- BH 1963. 3458.
- BH 1975/9, 414. sz. alatti jogeset, PJD VI. 414.
- LB Pf. II. 21 009/1989. - BH 1991/1. sz. 18.
- BH 1990/2.
- BH 1990/12., 482.sz. alatti jogeset.
- BH1991. 107.
- BH 1994/1., 40. sz. alatti jogeset.
- LB Pfv. VI. 20367/1996. - BH 1997/8. sz. 393 számú jogeset.
- LB Gfv. I. 33 302/1998. - BH 2000/12. sz. 556.
- EBH 1999. 14.
- BH 2004. 503.
- EBH 2004. 1042.

Szerényi Gábor, Dr. Ungár Margit, az első női ügyvéd portréja

MEZEY BARNA

*egyetemi tanár**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar^[1]*

Uradalmi tömlöcügy Magyarországon

ABSZTRAKT

Az úriszék a 18-19. század Magyarországnak a köznép számára sokáig egyetlen bírói fóruma, melynek vérhatalommal rendelkező székei kötelezően üzemeltették tömlöceiket. A kor általános jelensége a börtönbüntetés térnyerése, melyet az eredetileg befogottak őrzésére, vialatására létesített uradalmi tömlöcökben hajtottak végre. Ennek a folyamatnak fontosabb jellemzőit foglalja össze a tanulmány.

Kulcsszavak: büntetési rendszer ■ börtönbüntetés ■ uradalmi tömlöc
■ igazságszolgáltatás ■ úriszék ■ fogházjavítás

A 17-18. században és a 19. század első felében az igazságszolgáltatás mennyiségi hangsúlya egyértelműen az úriszékerekre esett. A bírósági fórumrendszer elemeinek többsége a kiváltságosokat szolgálta; a társadalom közel kilencven százalékát jelentő közrendűek (főként jobbágyok) törvénykezése a jogszokások zónájában és az úriszékerek gyakorlatában realizálódott. A közrendűek büntetőügyeiben többnyire az uradalmi törvénykezési fórumok, közöttük is elsősorban az úriszékerek jártak el. A pallosjoggal bíró úriszékerek kötelező módon tartottak fenn tömlöcöket. A nagybirtokosok igazságszolgáltatása a lehető legkevesebb vesződséggel és a lehető legolcsóbban igyekezett megoldani a büntető törvénykezés feladatát. Ennek megfelelően, a bonyolult, költséges, sok vesződséggel járó tömlöcön nem sokat fejlesztettek. Inkább halálbüntetést vagy verést alkalmaztak, mint szabadságvesztés-büntetést – tartja általában a szakirodalom.^[2] Ezzel szemben tudjuk, hogy a 17. század közepétől a börtönbüntetés (párhuzamosan a testi büntetésekkel) az úriszéki (tehát a mindennapi) büntető gyakorlatban bevett szankciónem lett. A 16. században a tömlöcöztetés még valóban viszonylag ritka, hiszen

[1] ORCID ID: 0000-0002-2234-9452

[2] Nemes, 1987, 7.

az a jobbágyot a robottól vonta volna el, de a 17. századra „a földesúri börtönök megtelnek rabokkal”.^[3] Varga Endre arra is utal, hogy a bebörtönzést korábban is alkalmazták, igaz, bíróságon kívüli, fegyelmező eszközként.^[4] Ezzel kapcsolatban egyértelművé kell tenni, hogy a börtön, a tömlöc története csak kevésbé vizsgálható a nemesi-rendi jog tükrében, hiszen, mint ismert, a nemesi előjogainak értelmében letartóztatni vagy fogva tartani, különösképpen börtönbüntetéssel sújtani csak rendkívüli körülmények között lehetett. Így a politikai célú fogva tartástól, az államfogságtól eltekintve nem igazán található a büntetőjog eszköztárában a börtön. Ezzel szemben a közrendűek szankciórendszerének folytonos eleme, a 16. századtól állandósuló intézménye a tömlöc. Eckart Ferenc igazolta, hogy egyes bűncselekmények (például a lopás) megítélésének enyhülésével az akasztófát mindegyre a bot és a vas váltotta fel, mely a 18. századra előkészítette a börtönbüntetés csöndes térnyerését. Hajdú Lajos azt hangsúlyozta, hogy a kegyelmi aktusoknak nagy szerepe volt a börtönbüntetés terjedésében, különösen a 18. században nem kevésbé utilitarista szempontok érvényesítése, a munkaerő kinyerése okán gyakorlattá lett a halálos ítéletek kegyelemből rabságra változtatása, mely egyben a közmunkás kezek szaporítását is biztosította.^[5]

Állítható, hogy a magyar szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának alapjai a közrendűekkel szembeni büntető praxisban alakultak ki, miként itt és ezért érlelődtek meg a fogházjavítás eszméi is. A kisebb lopások büntetése a közrendűekre nézve a 18. században már rendszerűen a börtön és mellette a férfiaknál a botozás, nőknél a korbácsütés, meghatározott számban és alkalommal.^[6] Kállay István viszont úgy véli, hogy bár kétségtelen, hogy a szabadságvesztés-büntetés elterjedése a 17. század közepétől regisztrálható, még a 18. században is vonakodnak az uradalmak annak kiszabásától. Nem annyira alkalmatlansága okán, hanem mert kevés, tömlöcként használható helyiség állt rendelkezésükre.^[7]

A tatai úriszéken 1823-ban a lólopás büntetése egyévi fogság, száraz böjt és negyedévenkénti pálcaütések volt.^[8] A pannonhalmi úriszék az ökörtolvajlást három hónapig tartó vasban teljesítendő munkával büntette, s annak letöltését követően is csak kezességgel hagyhatták el az elítéltek a börtönt.^[9] A lósi úriszéken 1623-ban másfél oldal szalonna ellopásának ára féléves, vasban eltöltendő rabság és 60 pálcaütés volt.^[10] Az úriszéki büntető ítélezésben a 16. század végétől megszaporodó szabadságvesztés-büntetések többnyire határozott időre szóltak, általában 1-4 esztendőre. A peranyagokban a három vagy négy esz-

[3] Varga, 1958, 22.

[4] Varga, 1958, 22.

[5] Hajdú, 1996, 159.

[6] Eckhart, 1954, 102.

[7] Kállay, 1985, 297.

[8] Eckhart, 1954, 95.

[9] Eckhart, 1954, 100.

[10] Eckhart, 1954, 102.

tendeig szóló „fogság” (1582),^[11] illetve a „két esztendeig való vas” (1654),^[12] „új esztendő napig poenitetntiat tartson vasban itt a várban” (1628),^[13] illetve „a dominus magistratus fogságában esztendeig viselje a vasat” (1648)^[14] kifejezések igazolják a határozott időre szóló szabadságvesztés-büntetés terjedését.

A szőlőhegyen a pincéket fosztogató, megfogott kóborló határőrszökevényt a szalónaki úriszék 1682. április 9-én ítélete szerint „három vagy négy esztendeig” tartó fogsággal szentenciázták, a földesúr akarata szerint.^[15] A pannonhalmi uradalom úriszéke 1654. február 23-án, Győrben a jobbágyokat „tolvaj módon” fosztogató kóborlót, bár halált érdemelt volna, miután a károsulttal „megalkudott”, „két esztendeig való vasra ítéltetett, úgy hogy elsőben megpálcáztassék, eltelvén pedig az két esztendő, jó kezesség alatt elbocsáttassék”. A szabadlábba helyezés feltételes volt: ha ugyanis „ehhez hasonló esetekben tapasztaltatnék, minden törvény nélkül kerékre vetessék”.^[16] A tolvajsággal, lólopással és orgazdasággal úriszék elé állított Tatár János és Vince Gergely ügyében, 1628. július 15-én hozott ítélet szerint az úriszék tisztító esküre kötelezte a vádlottakat. Az eskütársak megérkezésétől és esküjétől függően menekülnek az akasztástól. Vince azonban ez esetben is „új esztendő napig poenitetntiat tartson vasban a várban”^[17], ami esetünkben, tekintve a július 15-én kelt ítéleti dátumot, fél esztendő rabságot jelentett. A két kas méhet tolvajló jobbágy 1648. október 12-én datált szentencia szerint „esztendeig viselje a vasat, ezalatt négy pénteken megpálcáztassék”.^[18] A nyéki úriszéken a 15 év körüli elkövetőt kancalopásért „esztendő akkorig fogságban vasban tartó” ítéletet kapott.

A tömlőcbüntetés terjedésének másik bűncselekmény-katalizátora a szitkozódás, káromkodás bűncselekménye volt. A késő középkor súlyos, halálra szóló büntetése helyett a 17-18. századra elterjedt a bittal, pénzbüntetéssel együtt kiszabott börtön. „Mivel az istentelen és kárhozatos szitkokért, és káromkodásokért Istennek mindennapi ostorozó példáit halljuk, és experiáljuk, annak okáért valaki ennekutánra azokkal él, úgymint »ördög teremtette«, és más hasonlókkal, először az helybeli fogságban tartatván, az legelső innep vagy vasárnapig az egész mise és praedicatio alatt az kézi kálodában tartassék, ha másodsor, az várban vasat viseljen egy holnapig, fizessen florenos 12, arra az szentegyházra, azkire deputálják az tisztartók, ha harmadsor, minden irgalmasság nélkül az hohárral kisöpröztessék abbul az fallibili, másoknak

[11] Varga, 1958, 67.

[12] Varga, 1958, 377.

[13] Varga, 1958, 563.

[14] Varga, 1958, 705.

[15] Varga, 1958, 67.

[16] Varga, 1958, 377.

[17] Varga, 1958, 563.

[18] Varga, 1958, 705.

tanúságokra, és példájokra.”^[19] Ugyanerről tanúskodnak a tatai és a radványi úriszékek fennmaradt iratai is.^[20]

A tömlöcbüntetés elterjedtségét jelzi a tömlöcváltság is. Az uradalmi tisztek a tömlöcbüntetés tényleges kiszabása és végrehajtása helyett, a büntetés fejében tömlöcváltságot szedtek, miként a pápai uradalomban felvett 1651. évi tanúvallomás bizonyítja: „az hajdúk az úr ő nagysága pusztáján vadakra találván behozták, az váltsága lévén tizenöt forint”, melyet „a várőrző hajdúknak cedált az szokás szerint”.^[21] A tömlöctartás fejében az uradalom börtönében rabsági illetéket is szedtek, melyet a büntetés letöltését követően, szabadon bocsátása fejében kellett megfizetnie a rabnak.

A szabadságvesztés-büntetésre szóló ítéletek rendszerint a pusztza fogság elrendelésén túl további végrehajtási körülményre is utaltak. Önmagában a „vasra” ítélet is jelezte a tömlöcbe vetettek megbilincselését és a büntetés bilincsben történő letöltését. Amennyiben jobbító szándékból vagy a büntetés súlyosbításaként a bíróság a tömlöckörülmények további sanarítását látta jónak, az ítéletben szóltak erről is. Így például, ha szükségesnek látták, hogy a rabot tömlöcötzetésekor, büntetése kezdetén „elsőben megpálcáztassék”,^[22] vagy éves büntetése letöltése alatt „négy pénteken megpálcáztassék”.^[23] Kállay természetes elemként tekintett a börtönbüntetés sanarítására, sőt ő úgy látta, hogy a szabadságvesztés, mint büntetésnem, „több irányú joghátrányt jelentett, mert legtöbb esetben vasban végzett – olcsó munkaerőt jelentő – közmunkával [...] párosult”.^[24]

Az úriszéki büntető praxis jellegzetes intézménye volt a kezességre elbocsátás. Ezzel persze a kezes is sokat kockáztat, egyben azonban a felelőssége jelentős az elbocsátott visszatartásában, bűnelkövetéstől tartóztatásában. A kezesség egyik jellegzetes esete volt, amikor a tisztító esküvel akasztástól szabadult, de a két esztendő kemény vasban letöltött elítéltet azzal a feltétellel bocsátották ki a tömlöcből, hogy „amennyiben „ehhez hasonló esetekben tapasztaltatnék, minden törvény nélkül kerékre vetessék”. Vagyis, az újabb törvényszegés (a bűnisméltés) esetére kilátásba helyezték a halálos ítélet azonnali végrehajtását, minden további formális eljárás lefolytatása nélkül.^[25]

Az úriszéki büntető ítélezésben kiszabott szabadságvesztés-büntetések letöltésének színtere az uradalom tömlöce. Ezt olykor nevesítik az ítéletek („a dominus magistratus fogságában”)^[26], többnyire azonban természetesnek tekinti

[19] Csejthei uradalmi rendtartás 1661-ből. Az csejtei jószágban, levő némely abusosoknak sublatiójára való edictumok. Ld. Gazdaságtörténelmi Szemle, 1899, 235.

[20] Eckhart, 1954, 131.

[21] Varga, 1958, 577.

[22] Varga, 1958, 377.

[23] Varga, 1958, 705.

[24] Kállay, 1985, 297.

[25] Varga, 1958, 377.

[26] Varga, 1958, 705.

a bíróság a helyi tömlöc igénybevételét és megelégszik a börtönbüntetés rögzítésével. Néha még a konkrét épületre is történik utalás, miként Vince Gergelyre vonatkozóan rendelkezett 1628. július 15-én a pápai úriszék, hogy a vasban előírt poenitentiat „a várban” teljesítse.^[27] Szerencsésebb esetben a börtönnek volt külön épülete, ami a 18. századtól nem volt ritka, főként városi létesítményként. Az óbudai uradalmi tömlöc leírása – melyről Gföller Jakab kamarai építész készített felmérést 1774-ben, – az egyszerű feudális háromegységes (egy helyiség a fogolynak, egy az őrnök, egy pedig előtérként, esetleg a pince földalatti tömlöcként) konstrukció ismétlődéséről számolt be. Az első egységben az első helyiség a hajdú lakása volt, a második a fogda („Arrest”), alatta föld alatti zárka („Kerker”). Utána jött egy ismételt háromegységes blokk (egy közös füstökonyhás előtér, egy őrszoba és egy föld alatti carcer), a harmadik tömbben azonban már csak két egység volt, az ún. régi fogda és a föld alatti tömlöc helyiség. A konstrukció a városokban kialakult építkezési gyakorlat, a fogda és a tömlöc elkülönülését mutatja. Nemes Márta írja, hogy jóllehet ez a szerkezet tökéletlen, mégis több helyen előfordult. A Furttentbach által ajánlott, folyószóval összekapcsolt rendszer kiépítésére nem került sor, még az 1838-as árvíz utáni helyreállításkor sem. Ekkor egy déli szárnyat is felépítettek, ez azonban semmivel sem különbözött a száz évvel korábban épített északi szárnytól.^[28] A tömlöcök befogadóképessége többnyire csekély. A pécsi püspöki uradalom négy-öt befogottat tudott fogadni, évente legfeljebb két tucat rabszemély kezelésére volt alkalmas.^[29]

Bárhol is legyen a tömlöc, az bizonyosnak látszik, hogy azon belül sem fokozatok kialakítása, sem szisztematikus elkülönítés nem létezett. Az áldatlan fogvatartási körülmények (sötétség, levegőtlenység, éhezés, szenny, nedvesség) és a súlyosbító intézkedések (kaloda, bilincs, böjt, botozás) a börtönt a legsúlyosabb büntetések szintjére emelte. A 19. században a 9 havi vagy annál hosszabb időtartamú szabadságvesztés-büntetést az úriszéki büntetőgyakorlatban már halálbüntetéssel egyenértékű szankciónemek tekintették.^[30] Nem tekinthetjük hát közömbösnek az uradalmi tömlöcök állapotának vizsgálatát, tekintettel arra, hogy a 18-19. században már felbukkan a börtönépítés gondolata, és a fogházjavító mozgalom hatására a rabtartási körülmények javításán is gondolkodnak a szakemberek. A reformkorra szinte napi igazságügyi programmá vált a tömlöcügy (ha nem is reformja, de legalább) ellenőrzése. Új eszmék és felfogások jelentek meg a tömlöcügyben, melyek halványan átszűrődtek a megyei apparátus mindennapjaiba is.

*

1837-ben Zala vármegye közgyűlése elhatározta a vármegye területén működő uradalmi tömlöcök felülvizsgálatát. Bizottságokat küldött ki a vármegyebéli, vérhatalommal bíró uradalmak tömlöceinek állapotfelmérésére, működésének

[27] Varga, 1958, 563.

[28] Nemes, 1987, 7.

[29] Hajdú, 1985, 102-103.

[30] Kállay, 1985, 297.

ellenőrzésére.^[31] A Lenti, Alsólendva és Bellatinci uradalom tömlöceinek vizsgálatára kiküldött bizottság az 1839-ben végzett munkájáról az 1841. március 8-i közgyűlés elé tette le jelentését.^[32] A bizottság feladata egyértelműen volt megszabva. „A Megyebéli Vérhatalommal bíró Uradalmak Tömlöczeit, mind a bennök raboskodóknak biztos megőrzése, úgy a raboskodók egészsége fenntartása tekintetében, úgy elkerítettev vannak e?” megvizsgáltassék, s „azoknak mely karban létekről jelentésüket” a biztosok megtegyék. Ennek alapján foglalták össze tapasztalataikat a kiküldöttség tagjai, illetve tették meg javaslataikat az esetleges módosításokra. A zalalövői járást felmérő kiküldöttség tagjai Bertalan Pál főszolgabíró, Tóth Antal főmérnök és Fleischacker József vármegyei főorvos voltak.^[33]

A bizottmány összegzése szerint Lenti mezővárosában a tömlőc a régi várban működött. A várat posvány vette körül, aminek következtében a levegő nem volt túl egészségesnek mondható. A tömlőc részben föld alatt, részben fölötté volt található. A bizottság jelentése szerint állítólag már nem nagyon tartottak benne foglyokat, azokat leggyakrabban átküldték Lendvára. Ha éppen Lenti városában tartottak törvényszéket, a rabokat átkísértetik a lendvai tömlőcből. A bizottság mégis úgy vélte, hogy az uradalom legalább alkalmanként, de igénybe veszi a várbéli tömlőcöt, ezért nem mulasztotta el elvégezni annak vizsgálatát. Megállapította, hogy a tömlőc cellái „rendes ablakok nélkül lévén, sötétek, azokat a szellő sohase járhatván keresztül, rekkentek, ’s nedvesek is, s így a raboknak egészsége, ha azokban tartatnának folyvást, veszedelemben lenne, emellett bennök kályha nem lévén, azokat fűteni se lehetett soha, ezért a kevesebb számú rabok, ha téli időben azokban tartatnának, a hidegnek s a megfagyásnak is ki lenne téve, s íg még életök is veszedelemben forognának”.

A biztonságról döbbenettel szólt a deputatio, hiszen, mint megállapították, a várban az őrség elhelyezésére nem volt mód, nem volt őrszoba se. Éjszakára a rabokat egyszerűen bezárták és otthagyták, minden különösebb felügyelet nélkül. A falak biztonságosnak tűntek, de ha valaki valahogyan kinyitotta volna az ajtókat, semmi sem akadályozhatta volna meg a rabokat abban, hogy egyszerűen elsétáljanak. Ez a helyzet korántsem volt idegen a gyakorlattól: a korabeli praxisnak megfelelően az őrzés nem volt folyamatos (a foglárnak, börtönőrnek másfelé volt dolga, például rabkíséréssel volt elfoglalva), így a szökések sem voltak ritkák. Gyakran kaptak segítséget a fogvatartottak kívülről, vagy akár a személyzet köréből; olykor zártöréssel jutottak ki. A tömlőcként használt épületek állagának és őrzésbiztonságának kitűnő bizonyítéka a gyakori „megásásos” szökés, a börtön falának kibontása, aláásása. mely akár többek szabadulását is segítette, példának okáért 1782-ben az újvidéki tömlőcből hatan jutottak így szabadságra.^[34]

[31] Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára. IV.1. Zala Vármegye nemesi közgyűlésének iratai, a. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1837 november 13.No2441.

[32] MNL ZML IV.1. a.1837 No776.

[33] Jelentése a kiküldötteknek Zalalövői járásban a Vérhatalommal bíró Lenth, Alsó Lendvai és Bellatinci Uradalmak Tömlöczeit megvizsgálásáról. MNL ZML IV.1. b. Közgyűlési iratok 1841.No776.

[34] Hajdú, 1985, 102.

A vizsgálati jelentés sommázata tükrözte a korabeli reformfelfogást: „Az Emberiség azonban megkívánná, habár valaki vétkes, akár hosszabb időre bezáratik is, hogy annak se egészsége, se élete ne veszedelmeztesse”. Erre s a tūrhetetlen biztonsági körülményekre tekintettel a kiküldöttség a lenti várbéli négy „lyuktömlöcöket” teljesen alkalmatlannak nyilvánítja a korszerű működésre. Ezért a küldöttség tagjai felszólították a főbírót alkalmas tömlöc építtetésére.^[35]

Az alsólendvai uradalom tömlöce is várban működött, melyet azonban 5-6, egymástól elhatárolt és elszigetelt helyiségben létesítettek. Különösen a „Torony alatti 2 és a mellet és mögötte található »kamra-formájú« tömlöcök működnek”. A nőket a kapus hajdú melletti szobában helyezték el, mely helyiségben kályhát is találtak a biztosok. Minden magántömlöcnek saját faajtaja volt, ezek zárják rekeszeikbe a rabokat. A rabok „magokra vannak bízva”, hiszen az egész várbéli tömlöcegyüttesnek egyetlen öre volt, a már említett hajdú. A rabok saját maguk által ácsolt ágyon feküdtek, melynél a bizottság szerint a katonáktól is ismert prices jobb volna. Arra szalmát raktak. Szám szerint néha 30-40 rab is volt a tömlöcben, Ezeket naponta egyszer, külön-külön eresztette ki a felügyázó szűkségre. Ő is kísérte a rabokat munkára (addig a többiek őrizet nélkül maradtak börtönükben). Nem véletlen, hogy számos szökés esetét jegyezték fel.^[36] A kecskeméti börtönből Balogh András 1815-ben szintén megásással megszökött, és ezt egy évvel utóbb, újabb bűncselekmények elkövetésével együtt rovására írták egy újabb eljárásban.^[37]

A bellatinci uradalom tömlöce is az uradalomközpont várában volt. Amit a bizottság szinte lelkenedezve üdvözöl mint kiváló megoldás, az nem más, mint a klasszikus középkori tömlöckonstrukció megvalósulása. A tömlöc mellett volt ugyanis a hajdú szobája, melyet az elzártaktól csupán egy vasrács választ el. A tömlöc megközelítése a hajdú szobáján át volt lehetséges, tehát fölöttébb nehéz lett volna megszökni. Magának a tömlöcnek volt ablaka, tehát egészségesnek tekintették, mert ily módon szellőztethető és világos volt. A hajdú szobájában vaskályhával fűtöttek, mely télen a rácson keresztül melegítette a tömlöcöt is. A bizottság tehát elismeréssel állapította meg, hogy ez a tömlöc egészséges is és biztonságos is! A vizsgálat idején ennek az „eszményi” tömlöcnek két rabja volt.^[38]

A 19. század vármegyei börtönügyi felfogásáról sok mindent elárul ez a jelentés. Mindenesetre felbukkantak már benne az új áramlatok, a reformkor oly jellemző fogházjavító mozgalmának halvány körvonalai.^[39] A biztonságos őrzés mellett amiatt aggódott a vármegye közönsége és arról vizsgáldtak a biztosok, hogy vajon a tömlöckörülmények mennyiben veszélyeztetik a rabok egészségét, s lehetőség szerint keresztülvezethetők-e az elkülönítés elvárásai. Ők akkor még

[35] MNL ZML IV.1. 1841.No776 Lenthi.

[36] MNL ZML IV.1. 1841.No776 Alsó-Lendva.

[37] Gál, 1984, 118.

[38] MNL ZML IV.1. 1841.No776 Bellatincz.

[39] Mezey, 2018, 271-279.

nem tudták, ám hamarosan eljött az idő, amikor az 1848-as áprilisi események sodrában eltörölték az úriszéket, a földesúri joghatóságot, s ezzel megszűntek a vérhatalommal rendelkező úriszékek tömlőcei is. A használhatóbbak vármegei hatáskörbe kerültek, a többit felszámolták. De a korszerű értelemben vett büntetés-végrehajtást szolgáló börtönök létesítésére még hosszan várakozni kellett.

IRODALOM

- Eckhart Ferenc (1954): *A földesúri büntetőbíráskodás a XVI-XVII. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gazdaságtörténelmi Szemle (1899): *Csejthei uradalmi rendtartás 1661-ből. Az csejtei jószágban, levő némely abususoknak sublatiójára való edictumok*. 1899/VI.
- Gál Farkas (1984): *Az úriszék előtt*. Kozmosz könyvek, Budapest.
- Hajdú Lajos (1996): *Bűnözés és büntetésbíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarorszáგában*. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Hajdú Lajos (1985): *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Magvető kiadó, Budapest,
- Kállay István (1985): *Úriszéki bíráskodás a XVIII-XIX. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mezey Barna (2018): Tömlöcgyakorlat a Nyugat-Dunántúlon a források tükrében a 19. század első felében. In: Nagy Janka Teodóra – Falus Orsolya (szerk.): *A jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új forrásai II. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi interdiszciplináris nemzetközi konferencia Szekszárd, 2017. szeptember 28-29.* Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 7. Pécsi Tudományegyetem KPVK, Szekszárd.
- Nemes Márta (1987): Börtönépítés Magyarországon. In: *Igazságügyi épületek Magyarországon a dualizmus korában*. Az Országos Műemlék Felügyelőség Magyar Építészeti Múzeuma, Budapest.
- Varga Endre (1958): *Uriszék. 15-17. századi perszövegek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MILASSIN LÁSZLÓ

címzetes egyetemi tanár

SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

Állami szubvenció uniós szabályozása és a Ryanair-ügyek

*Kedves Judit, születésnapodon hadd köszöntselek Bertrand Russell brit filozófustól idézett gondolattal:
„A legjobb sohasem mögöttünk van, hanem mindig előttünk.”*

ABSZTRAKT

Oly időköt élünk, amikor a világ, így az Európai Unió tagállamainak életét is felforgatta a koronavírus-járvány és az egyre csak eszkalálódó ukrán-orosz fegyveres konfliktus. Ezek különösen az EU gazdaságát érintik súlyosan. Az ellátási nehézségek az energiaellátottság területén, illetve a felfelé kúszó infláció komoly kihívásokkal szembesítették a tagállamok kormányait, arra készítetve őket, hogy beavatkozzanak a piaci viszonyokba a kedvezőtlen folyamatok megakadályozására, illetve ezek negatív hatásait próbálják megfékezni, amennyire csak lehet. Szinte soha nem látott mértékben és volumenben folyamodnak a lakosságot és vállalkozásokat érintő állami támogatásokhoz. Jogi szempontból a fő kérdés az, hogy adott esetben fennáll-e olyan rendkívüli helyzet, amely alapján az állami beavatkozás kellően indokolt és arányos. Tény, hogy a Covid19-járvány rendkívüli helyzetet teremtett, hiszen egy világjárvánnyá vált. Ugyanakkor az e világjárványhoz kapcsolódó állami intézkedéseket, azok megalapozottságát egyenként kell megvizsgálni, és el kell végezni az idevonatkozó versenyjogi teszteket, különösen akkor, ha az intézkedések más uniós tagállam alanyait is érintik, és azoknak vélt vagy valós versenyhátrányt okoznak.

Kulcsszavak: versenyjog ■ állami szubvenció ■ rendkívüli állapot
■ arányosság elve ■ tilalom alóli kivételek

Eme értekezés tárgya a Ryanair légitársaság által a Törvényszék előtt indított jogviták. Kiemelkedő jelentőségűek, hiszen első alkalommal született döntés a Covid19-világjárvány következményeként, az EUMSZ idevonatkozó rendelkezéseire hivatkozással bevezetett állami intéz-

kedések jogszerűségét illetően.^[1] Az uniós versenyjog fő célkitűzése, hogy biztosítsa a Közös Belső Piac gazdaságának, kereskedelmének dinamizmusát. Ezt a célkitűzést tartja szem előtt az uniós törvénykezés is. Ugyanakkor az EUMSZ kivételes helyzeteket is ismer, hiszen az egészséges verseny csak „versenyképes”, azaz gazdaságilag többé-kevésbé nyereséges vállalkozások között alakulhat ki. Ugyanis felmerülhetnek olyan, főleg nem a gazdaság területén kialakult helyzetek, amelyek felboríthatják a vállalkozások működését, sokszor akár pusztán létüket veszélyeztetve. Így méltányos és jogszerű lehet az időleges, egyedi állami beavatkozás, értelemszerűen a szükségesség és arányosság elveinek szigorú figyelembevételével. A világvárvány előidézte gazdasági problémák orvoslására mind tagállami szinten, mind pedig uniós szinten sor került a vállalatokat, fogyasztókat érintő támogatások bevezetésére. Ezek olyan intézkedések, amelyek az EUMSZ 107. cikk (1) bekezdés alapján alapvetően tilosak.

Tényként szögezhető le, hogy a világvárvány rendkívüli állapotot idézett elő Európában is. Különösen gazdasági téren jelentős károkat okozott majd minden szektorban. Magától értetődő, hogy az ilyen körülmények megalapozottá tehetik az EUMSZ 107. cikk (2) és (3) bekezdésében foglalt kivételek alkalmazását az állami támogatások tilalma alól.

I. A RYANAIR-ÜGY TÉNYÁLLÁSI ELEMEI

Dánia és Svédország 2020 áprilisában két állami támogatást tartalmazó intézkedést jelzett az Európai Bizottságnak. A tagállamot előzetes bejelentési kötelezettség terheli, hiszen csak így valósítható meg, hogy az Európai Bizottság eleget tudjon tenni versenyfelügyeleti hatáskörének. Tehát minden egyes tagállami támogatást, vagy a már legálisan alkalmazott ilyen támogatás módosítását az Európai Bizottságnak jelezni kell. Ezt akkor is meg kell tenni, ha az intézkedés az uniós piaci versenyszabályokkal vélhetően összeegyeztethető. Ez alól kivehetők a jelentéktelen állami támogatások (de minimis), a kis- és középvállalkozásoknak nyújtott bizonyos állami előnyök, valamint az oktatást, képzést elősegítő állami intézkedések.

A fent említett két ország a SAS AB légitársaságnak biztosított kétszer 1,5 milliárd svéd korona hitelkeretre vonatkozó garanciát. (Egyébként e svéd állami hitelgarancia egy, már az Európai Bizottság által jóváhagyott, a Covid19-járvány miatt svéd légitársaságoknak kidolgozott hitelgarancia-programon alapult.^[2]) A két ország ezen intézkedései célzottan arra irányultak, hogy részben kompenzálják a SAS AB-nak a világvárvány miatti korlátozások, járattörlések és járatát-ütemezésből származó fakadó kárait. Az Európai Bizottság 2020 áprilisában kelt

[1] A T-378/20. sz. Ryanair DAC kontra Bizottság és a T-379/20. sz. Ryanair DAC kontra Bizottság ügyekben hozott ítéletek.

[2] Az Európai Bizottság a hitelgarancia-programot az EUMSZ107. cikk (3) bekezdés b) pontja alapján hagyta jóvá.

két határozatában az EUMSZ 107. cikk (2) bekezdésének b) pontja alapján a SAS AB- nak nyújtott támogatást a belső piaccal összhangban lévőknek minősítette.^[3]

Egyébként az Európai Bizottság az ilyen ügyekben lefolytatott eljárása egy ún. előzetes vizsgálattal kezdődik, amelynek 2 hónapon belül kell bejeződnie. Amennyiben az Európai Bizottság nem tartja be ezt a határidőt, az eljárás tárgyát képező állami támogatás automatikusan engedélyezettnek minősül. Az Európai Bizottság egyrészt megállapíthatja, hogy az adott állami támogatás kompatibilis a közös belső piaci versennyel, azaz nem jogsértő. Így az ilyen állami aktus engedélyezettnek tekinthető. Másrészt az Európai Bizottság, ha úgy véli, hogy az állami intézkedés az uniós versenyjog szempontjából problematikus lehet, megkezdi az ügyben a fő eljárást, amelynek előírt időtartama 18 hónap. A bizottsági eljárás ideje alatt tilos alkalmazni az adott állami támogatást, így az ezalatt az idő alatt érvénytelennek tekintendő. A fő eljárásban az Európai Bizottság megállapíthatja, hogy az eljárás alá vont állami támogatás nem egyeztethető össze a közös belső piaccal. Abban az esetben, ha a támogatást a vállalkozásnak már kifizették, az visszatérítendő, sőt az európai Bizottság elrendelheti az ilyen összegnek a visszautalását, méghozzá a ráeső kamatokkal együtt.^[4]

A Ryanair légitársaság sérelmezte a SAS AB javára juttatott állami hitelgaranciákat, és az erre vonatkozó, az Európai Bizottság által foganatosított jóváhagyó határozatok megsemmisítését kérte az Európai Unió Törvényszékétől (továbbiakban: Törvényszék). A Törvényszék 2021. április 14-én hozott ítéletében elutasította a Ryanair keresetét, és úgy vélte, hogy a svéd és dán intézkedések megalapozottak és jogszerűek az EUMSZ 107. cikk (2) bekezdésének b) pontja szerint.^[5]

II. AZ EUMSZ ÁLLAMI TÁMOGATÁSOKRA VONATKOZÓ RENDELKEZÉSEI

Mint arra már a fentiekben utaltam, az EUMSZ 107. cikke (1) alapvetően tiltja az állami támogatásokat. A támogatás definíciója nem lelhető fel az EUMSZ-ben, de ezt pótolja az Európai Unió Bírósága. Az idevonatkozó esetjoga meghatározza a közvetlen jellegű támogatásokat, mint pénzbeli szubvenció, illetve a közvetett jellegűeket is, mint pl. adóelengedés, tartozásokért kezességvállalás, olcsó ál-

[3] (i) Az SA.56795 (2020/N)- Dánia – A Covid19-világjárvány által a SAS számára okozott károk megtérítése – állami támogatásról szóló C(2020) 2416 final bizottsági határozat. (ii) Az SA.57061(2020/N) – Svédország – A Covid19-világjárvány által a SAS számára okozott károk megtérítése – állami támogatásról szóló C(2020) 2784 final bizottsági határozat.

[4] Angyal et al., 2021, 570-572.

[5] Itt jegyzendő meg, hogy 2021. február 17-i Ryanair kontra Bizottság ítéletében (T-259/20) a Törvényszék hasonló vizsgálatot végzett egy olyan állami támogatási program jogszerűsége tárgyában, amelyet Franciaország fogadott el abból a célból, hogy választ adjon azokra a következményekre, amelyekkel a Covid19- világjárvány járt a francia légi közlekedési piacon. A 2021. április 14-i Ryanair kontra Bizottság ítéletben (T-388/20), a Törvényszék egy másik egyedi támogatási intézkedést tanulmányozott az EUMSZ 107. cikk (3) bekezdésének b) pontjára figyelemmel.

lami ingatlan juttatása, stb. Fontos leszögezni, hogy az adott állami támogatás nem kötelezheti a kedvezményezettet az adott piaci viszonyoknak megfelelő ellenszolgáltatásra. Természetesen, ha a támogatás jóval meghaladja az ellenszolgáltatás mértékét, ekkor is fennállhat a piackorlátozó állami szubvenció. Ideértendő a támogatott vállalat fizetési kötelezettségének átvállalása is.^[6]

Az Európai Bizottság 2006/111/EK számú irányelvében a tagállamok és a közzállalkozások közötti pénzügyi kapcsolatok átláthatóságát, illetve egyes vállalkozások pénzügyi átláthatóságát éppen azért rendezte, hogy kellő versenyfelügyeletet valósítson meg az állami támogatások tökerészesedés formájában jelentkező gyakorlata felett. Például, ha a tagállam egy légitársaságban legalább 51%-os tökerészesedéssel rendelkezik, akkor mint tulajdonos támogathatja a vállalatát, ha az fizetési nehézségekkel küszködik, vagy éppen normális piaccgazdasági lépésként a vállalkozás kellő jövedelmezőségét segítené elő. Am nem támogathatja például tőkeemeléssel ezt a vállalkozást, ha ez a piaci versenyviszonyokat hátrányosan érintené.

Megemlítendő az ún. keresztszubvenció, amely a monopol helyzetben lévő állami vállalkozások esetén merülhet fel. Például az állami posta monopol helyzetű szolgáltatásából befolyó jövedelemből olyan szolgáltatását támogatja, amely viszont ki van téve a konkurencia piaci versenyének. (Pl. levelek forgalmazása monopóliumból előálló jövedelemből támogatja a nem monopol csomagküldő szolgáltatását.) A keresztszubvenció tehát tiltott az EUMSZ 107. cikk (1) bekezdése szerint.^[7]

Az adók, illetékek és járulékok által megvalósuló állami támogatások jogellenesek lehetnek. Ez előfordulhat akkor, ha egy adott támogatás nyilvánvalóan jogellenes, és ezt egy adó kivetésével finanszírozzák. Ilyet eset lehet, ha egy ország az autópálya használatát külföldiek számára díjkötelessé teszi, míg saját állampolgárainak ezt közvetve vagy közvetlenül ingyenessé teszi.

Fontos tisztázni az EUMSZ 107. cikk (1) bekezdése alkalmazása szempontjából az, hogy mi értendő államok alatt, illetve államokat képviselő más intézmények alatt. Állam alatt az állam központi szervei értendők. A régiók és a települések önkormányzatai által juttatott támogatások is a 107.cikk (1) bekezdése hatálya alá tartoznak. Fontos, hogy ezek a támogatások közvetlen hatással legyenek az állami költségvetésre, akár a kiadás, akár a bevételekről való lemondás formájában. Egyébként uniós támogatások sem vehetők igénybe az EU versenyjogával ellentétes célok megvalósítására.

Az állami támogatások irányulhatnak vállalkozásokra és árukra. Az EUMSZ 107. cikk (1) bekezdése ezek fogalmát átfogóan határozza meg. Hatályát nem csupán magánvállalatokra, de közzállalkozásokra és közüzemi vállalatokra is kiterjeszti. Ezen túlmenően közigazgatási szervekbe épült egységek is lehetnek a támogatás célalanyai, ha üzleti partnerként jelennek meg a piacon. Az áruk termelése alatt a tradicionális ipari üzemek tevékenysége értendő, de ide sorolhatók a szolgáltatások széles köre és a kereskedelmi vállalkozások is. Fontos

[6] Angyal et al., 2021, 565.

[7] Angyal et al., 2021, 566.

megjegyezni, hogy e vállalkozások tartós működésre rendezkedjenek be. Magánszemélyek nem sorolhatók a vállalkozások e körébe. Itt jegyzendő meg, hogy a támogatások célalanyai szelektív címzettsége lényeges eleme az állami szubvenciók uniós versenyjogi szempontú megítélésének. Olyan állami gazdaságpolitikai intézkedés, amely az egész ország összes vállalkozását és ezáltal az egész nemzetgazdaságot érinti, nem valósít meg állami támogatást.^[8]

A szelektív jellegű állami szubvenció az adott vállalkozást a piacon tevékenykedő versenytársakkal szemben előnyös helyzetbe hozza. Az Európai Bizottság kiemelt feladata, hogy a bejelentett állami támogatást alaposan megvizsgálja, hogy az milyen mértékben hat a piaci versenyhelyzetre. Van-e versenytorzító hatása, vagy éppen az a célja, hogy a torz versenyhelyzet folytán előálló hátrányokat kiegyenlítse? Sőt, ha még ezeknek a hátrányoknak a kiegyenlítése is a kitűzött célja, de az aránytalan állami intézkedéssel túllépi e kívánt célt, és – átesvén a ló túlsó oldalára – károsan befolyásolja a versenyt a piacon.

III. KIVÉTELEK AZ ÁLLAMI TÁMOGATÁSOK TILALMA ALÓL

Az EUMSZ. 107. cikk (2) és (3) bekezdése rögzíti azokat a feltételeket, amelyek teljesítése esetén az állam mégis legálisan nyújthat támogatást. Ezek a kivételeket két csoportot képeznek:

(i) „Törvény erejénél” fogva, azaz az EUMSZ alapján képeznek önálló módon kivételt:

- magánszemélyeknek nyújtott szociális támogatások, ha azt a termék származásán alapuló megkülönböztetés nélkül nyújtják;
- természeti katasztrófa vagy más rendkívüli esemény miatt előálló károk helyreállítására juttatott támogatások.

(ii) Az Európai Bizottság eltérő döntése hiányában megengedettnek minősülnek:

- az alacsony életszínvonalú vagy jelentős alulfoglalkoztatottsággal bíró térségek részére nyújtott támogatások. Az egyes európai tagállamok tengerentúli területeinek juttatott támogatások;
- valamely közös európai érdeket szolgáló fontos projekt megvalósításra nyújtott támogatások;
- egy tagállam gazdaságában bekövetkezett komoly zavar megszüntetésére nyújtott támogatások;
- egyes gazdasági tevékenységek vagy gazdasági területek fejlődését előmozdító támogatások, azaz szektorális támogatások. De ennek előfeltétele, hogy nem befolyásolhatja a közös érdekekkel ellentétes módon a kereskedelmi feltételeket;

[8] Angyal et al., 2021, 567.

- a kultúrát és a kulturális örökséget elősegítő támogatások, akkor, ha nem befolyásolják a közös érdekekkel ellentétes módon a kereskedelmi feltételeket.

Kivételesen a Tanács konkrét támogatásoknak a belső piaccal való összeegyeztethetőségét az Európai Bizottság javaslata alapján hozott határozatával döntheti el.^[9]

IV. A TÖRVÉNYSZÉK ÁLLÁSPONTJA A RYANAIR-ÜGYBEN

A Törvényszék álláspontja a SAS-nak biztosított svéd és dán állami támogatással kapcsolatosan az volt, hogy elutasította a Ryanair állítását, hogy a SAS-nak nyújtott támogatás összeegyeztethetetlen a belső piaccal, mivel ez szelektíven, egyetlen társaság hátrányára keletkezett kár kompenzálását irányozta elő. Az EUMSZ 107. cikk (2) bekezdés b) pontja szerint állami támogatás juttatható természeti katasztrófa vagy más rendkívüli esemény miatt előálló károk helyreállítására. Itt tehát, mint az a fentiekben kifejtettekben kitűnik, azt kell az Európai Bizottságnak megvizsgálnia, hogy az állami intézkedések milyen mértékben hatnak a piaci versenyhelyezetre. Van-e versenytorzító hatásuk, vagy éppen az a céljuk, hogy a torz versenyhelyzet folytán előálló hátrányokat kiegyenlítsék. Az Európai Bizottság ez utóbbit vélte megalapozottnak, még akkor is, ha itt kifejezetten egy vállalkozást segítő, szelektív támogatásról volt szó.^[10]

A Ryanair a perben hivatkozott arra, hogy a svéd és dán kormány a SAS-t támogató intézkedése megsérti az arányosság elvét. A Törvényszék elutasította a Ryanair ezen állítását, és kellő alaposággal bemutatta azt a számítási módszert, amely a SAS légitársaságot ért kárt értékelt, és alkalmas volt arra, hogy a felmerült hátrányt esetleges túlértékelését kiküszöböljék.^[11] Sőt Svédország és Dánia vállalta, hogy megadott határidőre elvégzi a SAS-t ért valós kárának utólagos értékelését is.

A Törvényszék nem értett egyet a Ryanair állításával, hogy a svéd és dán intézkedések megsértik a hátrányos megkülönböztetés tilalma elvét. Kétségtelen, hogy

[9] Angyal et al., 2021, 569.

[10] Az Európai Unió Törvényszéke, 52/21.sz. Sajtóközleménye, Luxembourg, 2021. április 14. A T-378/20. sz. Ryanair DAC kontra Bizottság és a T-379/20. sz. Ryanair DAC kontra Bizottság ügyekben hozott ítéletek, p.1.

[11] Az Európai Bizottság a SAS-t ért kár mértéke megfelel azon hozzáadott érték elvesztésének, amely a 2019. márciusától 2020. februárjáig terjedő időperiódus és a 2019. március és 2020. február terjedő időszak jövedelmei közötti különbözetből eredeztethető. Ebből levonták egyrészt a 2019. március és 2020. február között előálló költségeken kiszámított, fel nem merült változó költségeket, másrészt a jövedelem kiesésre jutó haszonkulcsot. A felmerült kárt úgy állapították meg ideiglenesen, hogy figyelembe vették a légi forgalom 2020. márciustól 2021. februárja között bekövetkezett 50-60%-os visszaesését a 2019. március és 2020 februárja közti időszak viszonylatában, amely 5 és 15 milliárd svéd korona közötti összegre rúgott.

a támogatások egyedi jellege valóban eltérő elbánást jelent, sőt hátrányos megkülönböztetést is. Viszont, ha minden ilyen jellegű támogatást jogellenesnek minősítenénk, akkor miképpen értelmezendő az, hogy az EUMSZ mégis lehetővé teszi a tagállamoknak, a 107. cikk feltételeinek betartása mellett, ilyen jellegű támogatások alkalmazását. A Ryanair továbbá hivatkozott az EUMSZ 18. cikkére, amely a Szerződések alkalmazási körében – és az azokban foglalt különös rendelkezések sérelme nélkül – tilalmazza az állampolgárság alapján történő bármely megkülönböztetést. Ám az állami támogatások tilalma alól kivételt megengedő EUMSZ 107.cikk (2) bekezdés b) pontja éppenséggel különös rendelkezés, így ez lett a Törvényszék vizsgálódásának alapja, és nem a fent említett EUMSZ 18. cikke.^[12]

A Törvényszék továbbá leszögezte, hogy a SAS-t érintő eltérő bánásmód megfelelő a dán és svéd állami intézkedések céljának elérésére. A SAS Dániában és Svédországban a legnagyobb piaci részesedéssel rendelkező légitársaság, sőt e részesedése jelentősen meghaladja a legközelebbi versenytársának piaci részarányát.^[13]

A Törvényszék elemezte azt, hogy az Európai Bizottság ez ügyekben hozott határozatai a szolgáltatásnyújtás szabadsága és a letelepedés szabadsága rendelkezéseinek megfelelnek-e. A Törvényszék arra a megállapításra jutott, hogy a Ryanair nem tudta hitelt érdemlően bizonyítani, hogy a SAS-t támogató dán és svéd kizárólagos intézkedések visszatartották volna a Ryanairt attól, hogy az említett két tagállamban letelepedjen, illetve ezekből az országokból kiinduló vagy oda irányuló szolgáltatásokat nyújtson.^[14]

A Ryanair hivatkozott a perben arra, hogy a Bizottság megsértette az EUMSZ 108. cikk (2) bekezdésében foglalt eljárási szabályokból fakadó indoklási kötelezettségét. Ezt a Törvényszék nem látta megalapozottnak, és az indítványt elutasította. Egyébként ennek a Ryanair részéről való felvetése nem minden előzmény nélküli, hiszen még 2020-ban, szintén a világvárosszal kapcsolatosan indított az Európai Bizottsággal szemben eljárást a Törvényszék előtt az ún. Condor-Covid19 ügyben. Itt a Törvényszék ugyanis elmarasztalta az alperes Európai Bizottságot, hogy nem kellően indokolta a német állam Condor cégnek nyújtott támogató intézkedését jóváhagyó határozatát.

[12] Az Európai Unió Törvényszéke, 52/21.sz. Sajtóközleménye, Luxembourg, 2021. április 14. A T-378/20. sz. Ryanair DAC kontra Bizottság és a T-379/20. sz. Ryanair DAC kontra Bizottság ügyekben hozott ítéletek, 2.

[13] Az Európai Unió Törvényszéke, 52/21.sz. Sajtóközleménye, Luxembourg, 2021. április 14. A T-378/20. sz. Ryanair DAC kontra Bizottság és a T-379/20. sz. Ryanair DAC kontra Bizottság ügyekben hozott ítéletek, 2.

[14] Az Európai Unió Törvényszéke, 52/21.sz. Sajtóközleménye, Luxembourg, 2021. április 14. A T-378/20. sz. Ryanair DAC kontra Bizottság és a T-379/20. sz. Ryanair DAC kontra Bizottság ügyekben hozott ítéletek, 3.

V. RYANAIR KONTRA BIZOTTSÁG (CONDOR-COVID-19) ÜGY

A T-665/20. sz. ügyben hozott ítéletében a Törvényszék az Európai Bizottság által is jóváhagyott kivétel alkalmazását kérdőjelezte meg. A Németországi Szövetségi Köztársaság 2020 áprilisában bejelentette az Európai Bizottságnak a Condor Flugdienst GmbH (a továbbiakban: Condor) légitársaságnak nyújtott két, 550 millió euró összegű, államilag garantált, kamattámogatott kölcsön formájában nyújtott egyedi támogatást. Ezen intézkedés célja az volt, hogy megtérítse a Condornak a Covid19-világjárvány kapcsán bevezetett utazási korlátozások miatt törölt vagy átütemezett járatai miatt közvetlenül felmerült károkat. Továbbá a Condornak pénzügyi nehézségei támadtak, aminek következtében fizetéseképtelenségi eljárást kellett kezdeményeznie. Ezt az eljárást a cég iránt érdeklődő vevők visszalépése miatt meg kellett hosszabbítani. Ekkor a német állam további 380 millió eurós megmentési célú kölcsönt nyújtott a Condornak.

Az Európai Bizottság megállapította, hogy a bejelentett támogatás az EUMSZ 107. cikk (2) bekezdésének b) pontja alapján összeegyeztethető a belső piaccal. E rendelkezés értelmében a belső piaccal összeegyeztethető a természeti csapások vagy más rendkívüli események által okozott károk helyreállítására nyújtott támogatás.

A Ryanair légitársaság keresetet nyújtott be a Bizottság határozatának megsemmisítése iránt, amelynek az Európai Unió Törvényszéke helyt adott, és fel függesztette a megsemmisítés joghatásait az Európai Bizottság új határozatának elfogadásáig.

A Törvényszék kifejtette, hogy az EUMSZ 107. cikk (2) bekezdésének b) pontja értelmében csak a természeti csapások vagy más rendkívüli események által közvetlenül okozott gazdasági hátrányok téríthetők meg. Következésképpen közvetlen összefüggésnek kell fennállnia a rendkívüli események által okozott károk és az állami támogatás között, továbbá szükséges az elszenvedett károk lehető legpontosabb felmérése is. Így az Európai Bizottságnak meg kell vizsgálnia, hogy a szóban forgó támogatási intézkedések alkalmasak-e arra, hogy azokat a rendkívüli események által okozott károk helyreállítására használják, tekintettel arra, hogy az EUMSZ 107. cikk (2) bekezdésének b) pontja tiltja az olyan általános jellegű intézkedéseket, amelyek függetlenek az ilyen események által állítólagosan okozott károktól. Az Európai Bizottságnak ezenkívül ellenőriznie kellett volna, hogy az érintett tagállam által nyújtott ellentételezés összege a szóban forgó intézkedés kedvezményezettjeit ért károk helyreállításához szükséges mértékre korlátozódik-e.

A Törvényszék megállapította, hogy a megtámadott határozat indokolása elégtelen a fizetéseképtelenségi időszak meghosszabbítása és a Condor járatainak a Covid19-világjárvány miatt elrendelt utazási korlátozásokkal összefüggő törlése és átütemezése miatt felmerült költségek közötti közvetlen okozati összefüggés tekintetében.^[15]

[15] Angyal et al., 2021, 569-570.

A fentiekből látható, hogy az Európai Bizottság okult a Condor–Covid19 ügyből, és jóval körütekintőbben vizsgálta, illetve indokolta meg a fent ismertetett dán és svéd intézkedéseket.

Bár a SAS-ügyben a végső szót majd az Európai Unió Bírósága mondja ki, hiszen jelen sorok megírásakor a Törvényszék mind a dán, mind a svéd intézkedés kapcsán hozott ítéletét a Ryanair megfellebbezte. Mégis, a Törvényszék kidolgozta azokat a szempontokat, amelyek segítségével szinte tesztyszerűen végig lehet futni akár a világjárvány, akár háború kapcsán bevezetett állami intézkedéseken, amelyek a tiltott támogatások gyanúját vetik fel. Ilyen intézkedések száma az Európai Unió tagországaiban napról napra növekedni fog, amelyek vizsgálatával elsősorban az Európai Bizottság feladatai növekednek majd jelentős mértékben.

IRODALOM

- Angyal Zoltán – Asztalos Zsófia – Chronowski Nóra – Fazekas Judit – Gyeney Laura – Metzinger – Milassin László – Osztoivits András – Szabó Marcel (2021): *EU-jog* (szerk.: Osztoivits András). HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- A Bizottsági közleménye: Állami támogatási intézkedésekre vonatkozó ideiglenes válságkezelési keret a gazdaságnak Oroszország Ukrajna elleni agresszióját követő támogatása céljából. Az Európai Unió Hivatalos Lapja, 2022.03.24. (2022/C 131 I/01).
- Az Európai Unió Törvényszéke, 52/21.sz. Sajtóközleménye, Luxembourg, 2021. április 14. A T-378/20. sz. Ryanair DAC kontra Bizottság és a T-379/20. sz. Ryanair DAC kontra Bizottság ügyekben hozott ítéletek.
- T-259/20. sz. ügy Ryanair DAC kontra Európai Bizottság: Állami támogatások – A francia légi közlekedési piac – A repülőjegyek után havonta fizetendő polgári repülési adó és szolidaritási adó megfizetésére vonatkozó moratórium a 2020. március és december közötti időszakra a Covid19-világjárvánnyal összefüggésben – Kifogást nem emelő határozat – Rendkívüli események által okozott károk helyreállítására nyújtott támogatás – Szolgáltatásnyújtás szabadsága – Egyenlő bánásmód – A francia hatóságok által kibocsátott engedéllyel való rendelkezés kritériuma – Arányosság – Az EUMSZ 107. cikk (2) bekezdésének b) pontja – Indokolási kötelezettség.
- A T-378/20. sz. Ryanair DAC kontra Bizottság és a T-379/20. sz. Ryanair DAC kontra Bizottság ügyekben hozott ítéletek.
- T-388/20. sz. ügy Ryanair DAC kontra Európai Bizottság: Állami támogatások – A finn légi közlekedési piac – Finnország által a Covid19-világjárvánnyal összefüggésben a Finnair javára nyújtott támogatás – Kölcsönrel kapcsolatban nyújtott állami garancia – Kifogást nem emelő határozat – Állami támogatási intézkedésekre vonatkozó ideiglenes keret – A valamely tagállam gazdaságában bekövetkezett komoly zavar megszüntetésére irányuló intézkedés – A támogatás kedvező hatásainak a kereskedelmi feltételekre és a torzulásmentes verseny fenntartására gyakorolt kedvezőtlen hatásaihoz viszonyított mérlegelésének hiánya – Egyenlő bánásmód – Letelepedés szabadsága – Szolgáltatásnyújtás szabadsága – Indokolási kötelezettség.

- T-665/20. sz. ügy Ryanair DAC kontra Európai Bizottság: Állami támogatások – A német légitársasági piac – A Covid19-világjárvány keretében Németország által a Condor Flugdienst számára nyújtott garantált állami kölcsön – Kifogást nem emelő határozat – Rendkívüli esemény által okozott károk helyreállítására nyújtott támogatás – Az EUMSZ 107. cikk (2) bekezdésének b) pontja – A kár értékelése – Okozati összefüggés – Indokolási kötelezettség – A határozat joghatásainak fenntartása.

MISKOLCZI-BODNÁR PÉTER

*tanszékvezető egyetemi tanár**KRE Állam- és Jogtudományi Kar*

A kógens és klaudikálóan kógens fogyasztói szabályok gyökerei

Nagy öröm és megtiszteltetés a Fazekas Judit számára készülő tisztelegő kötet szerzőjének lenni. Évfolyamtársak voltunk, majd Miskolcon tanszéki kollégaként dolgoztunk. Konferenciákat szerveztünk, jogharmonizációs kutatásokban vettünk részt. Több ízben is egyidőben voltunk visiting fellow-k a Warwick Egyetemen. Közeli jó barátként figyelemmel kísértük egymás oktatói és kutatói tevékenységét. Örömmel láttam elért eredményeit, számtalan cikkét, hazai és külföldi előadásait, a fogyasztóvédelem terén publikált *könyveit*. Tanulmányom témaválasztásával és az ő tollából származó idézetek sokaságával is tisztelni szeretnék munkássága előtt, amely alapján bátran állíthatjuk, hogy Profesz-szor Asszony a fogyasztóvédelem legkiemelkedőbb hazai művelője. Isten éltesen, Judit!

ABSZTRAKT

A fogyasztóvédelmi szabályok jelentős részben eltérést nem engedő kógens normák, és olyan klaudikálóan kógens szabályok, amelyek csak a fogyasztók érdekében történő eltérés lehetőségét biztosítják. A tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen körülmények játszottak és játszanak szerepet egyrészt általában a fogyasztóvédelemre jellemző szigorú szabályozási technika elterjedésében (I. pont), másrészt kifejezetten a fogyasztói szerződések körében a szerződési szabadságot felülíró megoldásokban (II. pont), harmadrészt a fogyasztói szerződések klaudikálóan kógens szabályaiban (III. pont). A vizsgálódás nem irányul a kógens normák és a klaudikálóan kógens szabályok bemutatására, a tanulmány a szerződések világában jellemző diszpozitív szabályozástól való eltérés okait kutatja.

Kulcsszavak: diszpozitív szabályozás ■ kógencia
■ klaudikálóan kógens szabályok ■ európai jogalkotás

I. A KÓGENS SZABÁLYOK LÉTÉT MEGALAPOZÓ KÖRÜLMÉNYEK ÁLTALÁBAN A FOGYASZTÓVÉDELEMBEN

A fogyasztói magánjogra jellemző kógencia megértéséhez röviden célszerű utalni arra a körülményre, hogy az eltérést nem engedő normák dominanciája a fogyasztóvédelem egészében megfigyelhető. A kógens fogyasztóvédelmi szabályok létét megalapozó körülmények között tanulmányunk az alábbiakat említi:

- a fogyasztói jogok alapjogi jellege,
- a fogyasztóvédelem részben közjogi jellege,
- a fogyasztóvédelem célja,
- gazdasági körülmények hatása.

1. Fogyasztók jogai – az alapjogok rendszerében

A jogirodalom az alapjogok három generációját különbözteti meg.^[1] A fogyasztók jogai – az egészséges környezethez való joggal és a betegjogokkal együtt – a harmadik generációs jogok közé sorolhatók.^[2] Fazekas Judit szerint „a harmadik generációs jogok alapvetően a globalizáció és a technikai fejlődés hatására jelentek meg, jellemzően a XX. század második felétől kezdődően.”^[3] „A fogyasztói jogok tehát ma már olyan harmadik generációs jogok, amelyek egyes országokban alapjognak minősülnek. Ennek a minősítésnek az irányába mutat az Európai Unió Alapjogi Chartája is. A Chartában szereplő jogok között egyfajta hierarchiát jelez ugyan a sorrendiség (például az I. címbe szerepelnek a méltósághoz, a II. címbe a szabadsághoz fűződő jogok, a fogyasztók védelme pedig »csak« a IV. címbe (Szolidaritás) található, ugyanakkor a dokumentum értelmzéséről és alkalmazásáról szóló VII. címbe a Charta által tartalmazott alapjogok korlátozása tekintetében nincsenek jogcsoportonként eltérő szabályok.”^[4] Az alkotmányos gyökerek^[5] indokolják azt, hogy a fogyasztóvédelem legalapvetőbb intézményei kógens jogszabályokban öltsenek testet, hiszen a fogyasztói jogok érvényesülését a diszpozitív szabályozás kikezdené.

2. A fogyasztóvédelem részben közjogi jellege

A fogyasztóvédelem az Eörsi Gyula által vegyes szakjogoknak nevezett jog-

[1] Sári – Somody, 2008, 42-43.

[2] Chronowski, 2010, 17.

[3] Lévayné – Lévay, 2017, 373.

[4] Lévayné – Lévay, 2017, 377.

[5] „Az Unió politikájában biztosítani kell a fogyasztók védelmének magas szintjét” (az Európai Unió Alapjogi Chartája 38. cikk).

területek közé tartozik. „A fogyasztóvédelem keresztülfekvő jogág, amely nem csupán a polgári jogba, hanem a közigazgatási jogba^[6], a versenyjogba^[7], csőd-jogba^[8], sőt a büntetőjogba^[9] is tartozik, az eljárásjogokról és az európai jogról^[10] nem is beszélve.”^[11] „A fogyasztóvédelmi jog területére sorolható a fogyasztók számára üzletszerűen gazdasági tevékenységet folytató jogalanyokra vonatkozó, a fogyasztók érdekvédelmében megalkotott jogi normák összessége. Ennek a tágabb értelmezésnek teret adva a fogyasztóvédelmi jog nem csak magánjogi normákból tevődik össze, hanem kiterjed a fogyasztók érdekében megalkotott közigazgatási szabályokra is, valamint ezek közigazgatási úton történő érvényre juttatására és a közigazgatási szabályok szankcionálása érdekében alkotott előírásokra is.”^[12] Közjogi jellegűek^[13] pl. a biztonsági, egészségvédelmi előírások. „A fogyasztóvédelmi jog a közjog és a magánjog határán helyezkedik el, egyaránt tartalmaz közigazgatási, polgári jogi, büntetőjogi, anyagi és eljárásjogi normákat. A fogyasztóvédelmi jog kiterjed ugyan a hagyományos jogi kategóriákra, de nem azonosul, nem olvasztható be egyik jogágba sem, hanem egyszerre több jogág jellegzetességeit viseli magán. A fogyasztóvédelmi jog egy új, plurális, sokszínű, autonóm jogterület, amely szabályozza a fogyasztással összefüggő jogviszonyokat, ezek között a fogyasztó és a kereskedő, a fogyasztó és a termelő között létrejövő elsősorban kötetmi jogviszonyokat (fogyasztói szerződések, termékfelelősség stb.), de kiterjed azokra a jogviszonyokra is melyeknek a fogyasztó közvetlenül nem alanya, de amelyek célja a fogyasztók, illetőleg a piac védelme (piacfelügyelet, reklámfelügyelet, versenyjogi-, környezetvédelmi-, árszabályozás, üzletek nyitvatartása, kereskedelmi tevékenység folytatása stb.).”^[14] „...szerződéskomplexumok integrálódnak egy nagyobb olyan egységbe, amely különböző jogágazatok intézményeit kapcsolja össze egy meghatározott cél szolgálatában (pl. fogyasztóvédelem). A fogyasztóvédelem joga egyesíti a fogyasztóvédelem minden szabályát. Ide tartozik pl. a minőségvédelem, amely önmagában is egyesít államigazgatási jogi, polgári jogi és munkajogi elemeket, a fogyasztóvédelem külön állami szervezete – esetleg külön bírósága (Svédország) -, fogyasztói érdekképviseletek létrehozása, az említett általános szerződési feltételek különjoga, a csalárd módon való reklámozás és szerződéskötés (árak küldése megrendelés nélkül, részleteladás súlyos feltételekkel), stb.”^[15]

[6] Lásd pl. Varga, 2010, 363-388.

[7] Lásd pl. Vörös, 2007; Miskolczi Bodnár, 2007, 127-146.; Miskolczi Bodnár, 2010b, 84-96.

[8] Miskolczi Bodnár, 2012, 63-77.

[9] Lásd Madai, 2007.

[10] Lásd pl. Fazekas, 2007a, 20-36.

[11] Miskolczi Bodnár, 2016, 28-31.

[12] Miskolczi Bodnár – Sándor, 2012, 31.

[13] Bencsik, 2016.

[14] Fazekas, 2003, 282-284.

[15] Eörsi, 1983, 43.

A fogyasztóvédelem részben közjogi jellege azért meghatározó témánk szempontjából, mert a közjogban főszabályként kógens szabályok találhatóak, így érthető módon a fogyasztóvédelem közjogi részét döntően kógens normák alkotják.

3. A fogyasztóvédelem célja

A fogyasztóvédelem céljáról két nézet körvonalazódott a jogirodalomban. Az egyik álláspont szerint a fogyasztó számára védelmet kell biztosítani, mert rászorul a külső segítségre. A korszerűbbnek tartott álláspont szerint a fogyasztót támogatni kell annak érdekében, hogy képes legyen megvédeni önmagát.^[16] A kógens szabályozást Fazekas Judit az első – protekcionista – állásponthez kapcsolja, amikor így ír: „Ez dinamikus jog- és gazdaságpolitikát, valamint protektív jogalkotást feltételez. A fogyasztói érdekek megsértésének megelőzése kógens jogi szabályozást feltételez, amelyek megakadályozzák azt, hogy a piaci uralom birtokosai az ügyletkötés során eltérjenek a jogszabálytól.”^[17] A Thierry Bourgoignie nevével fémjelzett másik irányzat a fogyasztóvédelem szélesebb körre kiterjedő beavatkozási területein több lehetőséget ad diszpozitív szabályok megalkotására, pl. a fogyasztók oktatása, jogorvoslati joga terén. Fazekas Judit nem állítja azt, hogy a fogyasztók támogatását célul tűző irányzattal összeegyeztethetetlen lenne a kógencia. Álláspontunk szerint ez a napjainkban inkább elfogadott irányzat sem mondhat le a kógens jogszabályok alkalmazásáról, pl. a fogyasztók megfelelő információval ellátása érdekében, vagy éppen a megvesztésekkel szembeni fellépés területén.

Megítélésünk szerint kógens normák felhasználásával a fogyasztóvédelem céljáról kialakított mindkét álláspont számol, közöttük csak annyi a különbség, hogy a protekcionista szemlélet a fogyasztóvédelem leginkább neuralgikus pontjaira koncentrál, amelyek jellemzően igénylik a kógens normák megalkotását, míg a fogyasztó támogatását célul tűző irányzat ezen a körön túli fellépést is sürget, és ezeken a – protekcionista irányzathoz képest többletként jelentkező – területeken lehetőség nyílik eredmény elérésére diszpozitív szabályok révén is.

4. Gazdasági körülmények hatása

Egyetértünk Fazekas Judittal, amikor ezt írja: „A fogyasztóvédelem, – amely nem más, mint a fogyasztói preferenciák gazdaság szabályozása útján történő érvényre juttatása – jogtudományi elemzéséhez elkerülhetetlen a modern közgazdaságtan néhány alapvető tételének, így a termelés-fogyasztás kapcsolatának, a fogyasztó gazdasági folyamatokban játszott szerepének, a gazdaság és az állami irányítás, vagy más néven kormányzati beavatkozás és a szabad piac

[16] A két álláspontot részletesen bemutatja: Fazekas, 1995, 65-72.

[17] Fazekas, 2007, 66.

bonyolult kölcsönhatásának a vizsgálata.”^[18] „A fogyasztóvédelmi jog alapja a fogyasztás szükségletének és a termelésnek az egymásrataltságában keresendő. A termelés és a fogyasztás közötti egyensúly megbomlása a fogyasztó és termelő, illetve eladó, szolgáltató közötti gazdasági erőviszonyokat is átírhatja – ld. pl. a hiánygazdaság esetét, illetve a túltermelési tendenciákat – amely gazdasági jelenséget a jog szintjére is le kell képezni. A fogyasztó és a gazdálkodó szervezet közötti ideális egyensúly megteremtéséhez a jog eszközeit is biztosítani kell, amely alapján a gyengébb gazdasági helyzetben lévő a fogyasztó egyenlő eséllyel léphet fel a multinacionális cégekkel szemben is.”^[19] Ahhoz, hogy ideális egyensúly jöhessen létre a fogyasztó és a gazdálkodó szervezet között, a jognak erőteljes eszközöket kell bevetni. Még kógens szabályok alkalmazása esetén is inkább csak csökkenteni, mintsem teljesen felszámolni lehet a felek közötti, eredendően egyenlőtlen helyzetet. A fogyasztó a gazdaság fontos szereplője, információhiánya, tájékozatlansága hosszú távon negatív módon hatna vissza a gazdaságra, a környezetre. A jog beavatkozása nem egyszerűen a gazdasági élet egyik jellegzetes szereplőjének az előnyben részesítését célozza, hanem a megfelelő fogyasztói döntések meghozatalának segítése révén a gazdasági fejlődés helyes irányba terelését is szolgálja azáltal, hogy a termelés valós szükségletek kielégítésére irányul. Ha nem a gyártó szuggerálja reklámkampányaival azt, hogy a potenciális vásárlónak mire van szüksége, hanem a fogyasztó megfelelő ismeretek alapján képessé válik arra, hogy felismerje valós szükségleteit, akkor több esély nyílik a fenntartható fejlődésre, a pazarlás visszafogására.

A fogyasztóvédelem jogi és ezen is túlmenő állami beavatkozást igényel a gazdaságba. Évszázados vita zajlik a közgazdászok között arról, hogy milyen előnyökkel és hátrányokkal jár a piaci viszonyokba történő állami beavatkozás. John Maynard Keynes és követői inkább a beavatkozás pozitívumait domborítják ki tanulmányaikban, míg az ún. chicagói iskola erőteljesen láttatja az állami beavatkozás hátrányait, kockázatait. A fogyasztóvédelem gyors fejlődése számára az előbb említett nézet előnyösebb, és a piaci viszonyokba történő erőteljesebb beavatkozást – témánk szempontjából a kógens szabályok intenzív alkalmazását – inkább megalapozza. Azt azonban nem állíthatjuk, hogy a chicagói iskola elzárkózna a kógens normák alkalmazásától, csak az állami beavatkozás mértékét sokkal szűkebb körben ítélik elfogadhatónak. A két iskola között nem az állami beavatkozás módszerét, hanem mértékét illetően van különbség.

II. KÓGENCIA A FOGYASZTÓI SZERZŐDÉSEK KÖRÉBEN

A szerződések szabályozása általában diszpozitív normákkal történik. „A kötelmi jogviszonyok túlnyomó többségét adó szerződések folytán a kötel-

[18] Fazekas, 2007, 21.

[19] Miskolczy Bodnár – Sándor, 2012, 27-28.

mek jellegadó vonásaként kell megemlíteni a diszpozitivitást. A kötelmi jogviszonyok jellemzője, hogy ezen viszonyok a felek magánautonómiájába tartozó kapcsolatok megjelenési formái, azok tartalmi meghatározása tehát alapvetően a felekre van bízva. Ebből következően a kötelmi jog diszpozitív szabályai csak abban az esetben érvényesülnek, ha az adott kérdésben a felek eltérően nem rendelkeznek, vagy egyáltalán nem rendelkeznek (azaz hallgatólagosan elfogadják a jog diszpozitív szabályát).^[20] A szerződésekre általában jellemző diszpozitív szabályozáshoz képest a fogyasztói szerződéseket kógens és a klaudikáló kógens normák szabályozzák, felülírva a szerződési szabadság általános tételét. A fogyasztói szerződések kógens szabályainak létét megalapozó körülmények között tanulmányunk az alábbiakat említi:

- a szabályok speciális védelmi funkciója,
- az állami akarat szerepe egyrészt általában a szerződések elismerésében, másrészt a szocialista korszakban gyökerező – a közérdeket erősen preferáló – megoldások körében,
- az Európai Unió fogyasztóvédelmi jogalkotása és annak hatása.

1. A szabályok speciális védelmi funkciója: a gyengébb fél védelme

Az egyes fogyasztói szerződések szabályozásának célja jelentős eltérést mutat a Ptk.-ban szereplő szerződésekre vonatkozó szabályok mögött meghúzódó jogalkotói céloktól. Az egyes szerződéstípusok kódexbeli szabályozása arra törekszik, hogy a tipikus, a gyakorlatban jellemző megoldásokat rögzítse, annak érdekében, hogy a szerződő feleknek a lehető legkevesebb kérdéstről kelljen tárgyalniuk. A kódexbeli szerződési szabályok igyekeznek egyformán figyelembe venni mindkét szerződő fél érdekét, mert ezáltal lesz a szabály mindkettőjük számára elfogadható, ami által időt és pénzt takaríthatnak meg a szerződés létrehozása során. Ez a szabályozási módszer teljes összhangban van a jogalkotónak azzal a kiinduló pontjával, hogy a felek mellérendeltek és egyenjogúak. A jogalkotó feltételezi, hogy a jellemző helyzetekre formált szabályoktól a felek közös megegyezéssel csak akkor fognak eltérni, ha ezt a konkrét élethelyzetnek valamilyen sajátossága indokolja és a jogszabályi rendelkezés félretétele mindkét fél számára elfogadható.

A vállalkozás és fogyasztó között létrejövő jogviszonyban a felek *de iure* mellérendeltek és egyenjogúak, *de facto* azonban a fogyasztó számottevően kedvezőtlenebb helyzetben van. „A fogyasztóvédelem iránti igény megjelenése összekapcsolódik annak felismerésével, hogy a gazdaságban tökéletes verseny tiszta formájában sohasem érvényesül, így a piaci kapcsolatokban sem jöhet létre a fogyasztó és az eladó között a feltételezett egyenlőségen és mellérendeltségen alapuló kapcsolat. A fogyasztó különösen a tömegfogyasztásra szánt áruk

[20] Fábíán, 2012, 11.

piacán kerül kiszolgáltatott helyzetbe. Nincs ugyanis elegendő információja ahhoz, hogy a közel azonos rendeltetésű fogyasztási cikkek között választani és érdekeinek leginkább megfelelően dönteni tudjon. Piaci döntéseiben nem elsősorban objektív szükségletei motiválják, hanem a kiterjedt reklám, valamint egyéb marketingmódszerek és külső körülmények. A vevők piacaként jellemzett fogyasztói társadalmak, s különösen a tömegesen előállított fogyasztási cikkek piacát – annak ellenére, hogy egyes közgazdászok a fogyasztó erőfölényét hangsúlyozzák – a szakértők többsége szerint valójában a fogyasztók jelentős mértékű kiszolgáltatottsága jellemzi. Ez vezetett ahhoz a felismeréshez, hogy a gyengébb piaci szereplő helyzetét jogi eszközökkel meg kell erősíteni a kereskedővel szemben.”^[21] A fogyasztói szerződések szabályozása ezért más elveken nyugszik, mint azoknak a szerződéseknek a szabályozása, amelyek két vállalkozás között vagy két természetes személy között jönnek létre. Az ilyen szerződésekhez képest a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződésben a fogyasztónak több jogot kell biztosítani, míg a vállalkozásra több kötelezettséget kell telepíteni. Ezzel lehet az információhiánnyal küzdő és érdekeinek érvényesítésére kevésbé képes fogyasztó helyzetén javítani a vállalkozás és a fogyasztó közötti kapcsolatban (B2C-reláció). Ez a feladat diszpozitív szabályokkal nem valósítható meg, mert az erősebb fél elérné a szabályoktól való eltérést, amely által a saját érdekeinek megfelelő tartalom elfogadására venné rá szerződő partnerét. Nem véletlen, hogy a fogyasztóvédelemben sokszor még azt is meg kell tiltani, hogy a fogyasztó önként lemondjon valamilyen, számára jogszabály által biztosított jogról.

2. Állami akarat

a. A szerződésekkel kapcsolatos állami akarat szerepe és változása általában

„Az állam, a jogrend az akaratmegegyezéshez háromféleképpen viszonyulhat: ellenségesen, közömbösen vagy támogatólag. A jog vagy megtagadja a joghatást a szerződéstől (esetleg módosított tartalommal ismeri el azt), vagy nem avatkozik be (naturális obligáció) vagy teljesen mellé áll és kikényszeríti a teljesítést, illetve kártérítéssel sújtja a szerződésszegőt. Ez a viszonyulás a társadalmi rendszertől és annak az adott időszakban fennálló konkrét politikai, társadalmi és gazdasági viszonyaitól függ.”^[22]

„A liberálkapitalizmusban a kereslet és kínálat szabad játékától és spontán dinamikus egyensúlyától várták a gazdaság zavartalan működését. Ennek következtében a szerződések fő elve a szerződési szabadság lett: bárki bárkivel szerződést köthetett. ... A szerződési szabadság tételével együtt járt a szerződések feltétlen teljesítésének a követelménye (pacta sunt servanda), amely egy-

[21] Fazekas, 2002, 282.

[22] Eörsi, 1983, 27.

részt legfőbb erkölcsi követelménnyé vált kereskedői körökben, másrészt a gazdaságilag gyengék kiszolgáltatottságát növelte.

A monopolkapitalizmusban mindkét elv jelentősen meggyengült. A szabad piac mechanizmusa a gazdasági válságok korában nem biztosította az egyensúlyt, a gazdaságilag gyengébbek bizonyos fokú védelme a tőkés rendszer érdeke lett: az állam kénytelen egyre inkább beavatkozni a szabad szerződések világába. A tömegtermelés műszaki, majd jogi szabványosításra vezetett: kialakultak előre kinyomtatott azonos szerződésformák, az ún. blankettaszerződések vagy adhéziós szerződések, amelyeket az jellemez, hogy a gazdaságilag erősebb által elkészített szerződéstervezettel kapcsolatban a gyengébb – rendszerint a fogyasztó – csak aközött választhat, hogy köt-e szerződést, vagy nem, de a szerződési feltételekbe nem sok beleszólása lehet. Az ilyen szerződésekkel az erősebb a gazdasági erejével visszaélve gyakran olyan súlyos feltételeket szab, hogy újabban a súlyos túlkapasok ellen a tőkés állam is fellép a fogyasztóvédelem jegyében. ... A kapitalizmus általános válsága a háborúival, gazdasági válságaival, inflációival arra vezetett, hogy a tőkés rendszer védelmében a szerződések feltétlen teljesítésének a következménye megrendült: előre nem látott rendkívüli események okot adhatnak a szerződés módosítására vagy éppenséggel megszüntetésére.”^[23] Eörsi Gyula szerint a modern állam a magántulajdon védelmének és egyensúlyának biztosítása érdekében egyre erőteljesebben kénytelen a magántulajdon viszonyaiiba beavatkozni, ami a közjog–magánjog dichotómiájának hanyatlásához, majd pedig az ún. "vegyes szakjog-ágazatok" megjelenéséhez vezetett, amelyek a dichotómia szempontjából komplex jellegűek.

A fogyasztói szerződések kapcsán különösen erőteljesen figyelhető meg az a jelenség, hogy az állam megtagadja az olyan szerződések elismerését, amelyek kapcsán tisztességtelenséget tapasztal, így semmisnek nyilvánítja a tisztességtelen általános szerződési feltételekkel kötött szerződéseket, és fellép a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokkal szemben. Értelemszerűen kógenssek a Ptk. tisztességtelen általános szerződési feltételekre vonatkozó szabályai és a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok tilalmáról szóló 2009. évi XLVII. törvény normái.

b. A szerződésekkel kapcsolatos állami akarat szerepe a szocialista korszakban

A szocialista korszak nem sorolható azon időszakok közé, amikor a fogyasztóvédelem intenzíven fejlődött. Témánk szempontjából azonban mégis kiemelés érdemel a korszaknak az a szemlélete, amely előnyben részesítette a kógens szabályozást.

A szocializmusban nagy teret kapott a tilos szerződések szabályozása. Gyakori volt a szerződések engedélyhez, hatósági jóváhagyáshoz kötése. Sok eset-

[23] Eörsi, 1983, 31-32.

ben érvényesült szerződéskötési kötelezettség. A szocialista korszakban a kiterjedt állami tulajdon miatt az állami tulajdonban álló vállalatok egymás közötti szerződéseire a kógencia volt a jellemző. „Bizonyos szerződésfajták (szállítási szerződés Ptk. 385.§ (1) bek., gazdálkodó szervezetek vállalkozási szerződésai Ptk. 401. §) körében a szabály megfordul: a főszabály a kógencia, és csak azok a rendelkezések diszpozitívek, amelyekről a jogszabály kifejezetten eltérést enged.”^[24]

Preferált személyi kör (állami lakások bérlői, biztosítottak és kedvezményezették) támogatására alkalmazott eszközként is szerepelt az egyoldalú kógencia.

A szocialista korszakban széles körben elfogadottá vált a kógens szabályozás, és hipotézisünk szerint ez a múlt nyomokban ma is hatást gyakorol részben a kógens szabályokat bátrabban alkalmazó jogalkotókra, részben a az eltérést nem engedő szabályokat könnyebben elfogadó jogalanyokra.

1. Az Európai Unió fogyasztóvédelmi jogalkotása és annak hatása

a. Európai fogyasztóvédelmi jogfejlődés

Az Európai Gazdasági Közösség 1975-ben, a Fogyasztói Jogok Közös Piaci Magna Chartájában rögzítette a fogyasztók alapvető jogait. Fogyasztóvédelmi jogalkotási tervek sora gondoskodott az európai fogyasztóvédelmi jog intenzív fejlesztéséről.^[25] Az Egységes Európa Okmány^[26] előírta a fogyasztóvédelem figyelembevételét a döntéshozatal során. A Maastrichti Egyezmény^[27] deklarálta az önálló és teljes jogkörű fogyasztóvédelmi politikát. „Az 1993. november 1-jén hatályba lépett Maastrichti Szerződés új dimenzióba helyezte az Európai Unió fogyasztóvédelmi politikáját, azáltal, hogy 129a cikkben – az Európai Közösség történetében először – kifejezett rendelkezéseket tartalmaz a fogyasztóvédelemről. Maastricht előtt ugyanis a fogyasztóvédelmi jog harmonizálását az egységes belső piac megteremtésének érdekében, s főként azért szorgalmazták, mert a tagállamok eltérő a fogyasztóvédelmi szabályai az egységes belső piac torzulásának veszélyével fenyegettek. Ekkor még jogi alapként a Római Szerződés 100., majd – az Egységes Európai Okmány elfogadását követően – a 100a. cikkek szolgáltak. A Maastrichti Szerződés 129a cikke a fogyasztóvédelmi politikát önálló rangra emelte, lehetővé téve ezzel, hogy a fogyasztóvédelem politikája elszakadhasson az »egységes belső piac« politikájától. A jogi szabályozás formáját illetően is fejlődés figyelhető meg. Amíg az 1975-től induló első fogyasztóvédelmi programok a Római Szerződésen alapulva csak ajánlásként jelentek meg, amelyek nem bírnak kötelező erővel,

[24] Eörsi, 1983, 41.

[25] Lásd pl. Fazekas, 2007, 20-36.

[26] Single European Act 1986.

[27] A Római Szerződést 1992-ben módosító Maastrichti Egyezmény 129/A cikk.

a későbbiekben a fogyasztóvédelmi szabályozás elfogadott formájává az irányelvek váltak, amelyek kötelezik a tagállamokat, hogy nemzeti jogukat az irányelvvel összhangba hozzák. Maastricht után pedig a 129a. cikk 1. pontja lehetővé teszi fogyasztóvédelmi tárgykörben kötelező erejű rendeletek alkotását is. Az 1997-ben elfogadott Amszterdami Szerződés tartalmában fenntartotta a Maastrichti Szerződésben foglalt fogyasztóvédelmi szabályozást – formailag a 129a. cikk sorszáma 153. cikkre változott –, illetőleg tovább erősítette azt. A módosításnak köszönhetően a fogyasztópolitikát immár a horizontális politika rangjára emelve biztosítja, hogy a fogyasztópolitika céljai valamennyi más politika területére tartozó döntéshozatal során érvényesülhessenek.^[28]

b. Az európai fogyasztóvédelmi magánjog fő területei

Az európai fogyasztóvédelmi magánjogába részben a B2C relációjú szerződésekre általában – azok típusától függetlenül – irányadó normák (pl. általános szerződési feltételek^[29]) és az egyes fogyasztói szerződésekre vonatkozó szabályok – jellemzően irányelvek, kivételesen rendeletek^[30] – tartoznak. Létezik továbbá a normáknak egy harmadik csoportja, ahová a speciális felelősségi szabályokat,^[31] a tisztességtelen magatartásokat tilalmazó normákat^[32] és az összehasonlító reklámokra vonatkozó előírásokat^[33] soroljuk.

c. A közösségi jog meghatározó szerepe a magyar fogyasztóvédelmi jogalkotásra

A fogyasztóvédelem magyarországi szabályozására az Európai Unió fogyasztóvédelmi joga már a csatlakozást megelőzően is jelentős hatást gyakorolt, és a tagállami Magyarország fogyasztóvédelmi jogalkotására is döntő hatással bír.

- A hazai fogyasztóvédelem fejlődését felgyorsította az ún. „Európai megállapodás”, amelyet Magyarország 1991-ben írt alá, és az 1994. évi I. törvénnyel hirdetett ki. Ez kifejezetten kötelezte hazánkat arra, hogy – amennyire lehetséges – a jövőbeni jogalkotás legyen kompatibilis az európai normákkal és az *acquis*-val, kifejezetten nevesítve a fogyasztóvédelem témakörét. A Cannes-ban 1995-ben elfogadott dokumentum^[34]

[28] Fazekas, 2003, 309-310.

[29] Osztovits, 2010, 53-70.

[30] Rendeletek születtek a légiutasok jogállásával kapcsolatban, pl. 2407/92/EGK tanácsi rendelet, 2408/92/EGK tanácsi rendelet 240/92/EGK tanácsi rendelet, az Európai Parlament és Tanács 261/2004/EGK rendelete. Részletesen bemutatja: Fézer, 2010, 97-126.

[31] Csécsy, 2007, 9-18.

[32] Kesler, 2007, 185-200.; Hajnal, 2007, 39-58.; Miskolczi Bodnár, 2010a, 289-328.

[33] Bacher, 2009, 279-318.

[34] White Paper on Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union, Cannes, 1995.

- részletezte a társult közép- és kelet-európai országok teendőit.^[35]
- A csatlakozásig terjedő időszakban a magyar jogalkotás nagy aktivitást mutatott mind a kötelmi jog általános szabályai, mind a kötelmi jog különös része, mind az egyéb európai követelmények átvétele tekintetében.^[36]
 - Az Európai Unió gyorsan fejlődő fogyasztóvédelmi jogának átvétele komoly kihívás elé állítja a tagállamok magánjogi jogalkotását. „A fogyasztókat a magánjogi szerződésekből védő jogalkotás az elmúlt negyedszázadban fokozatosan az európai uniós szervek hatáskörébe került. Az egyre intenzívebb fogyasztóvédelmi irányelvalkotás a tagállamok számára csak az irányelvek átültetése körében biztosít némi önállóságot.”^[37] Az európai irányelvek sora^[38] kijelölte a tagállamok számára a jogalkotási teendőket. A kodifikátorok számára – más jogterületekhez képest – számottevően kisebb mozgástér adódott.

Az uniós fogyasztóvédelmi szabályok a tagállamok szempontjából nézve nagyon hasonlítanak a kógens rendelkezésekhez. A tagállamok kötelesek azokat hazai jogukba átültetni. A nemzeti fogyasztóvédelmi szabályok kógens, illetőleg – a következő pontban részletesen kifejtett módon – klauzikálisan kógens volta nem csupán a tanulmányban korábban bemutatott körülmények hatására alakul

[35] A fogyasztóvédelmi szempontból kívánatosnak tartott teendőket – a fogyasztói alapjogok biztosítását, megfelelő intézményrendszer kiépítését, konzultatív mechanizmusok kialakítását, tájékoztatói és oktatási programok bevezetését, a hatékony fogyasztóvédelmi jogorvoslati mechanizmusok kialakítását és a fogyasztóvédelmi NGO-k támogatását – ismerteti az alábbi tanulmány: Fazekas, 1997b, 7-16.

[36] Miskolczy Bodnár, 2002, 61-97.

[37] A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium 2012 márciusában terjesztette az új Ptk. tervezett szövegét a Kormány elé. Ld. részletes előterjesztés 6. pont.

[38] A Ptk. 8:6. § [Az Európai Unió jogának való megfelelés].

E törvény:

b) a hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről szóló 1985. július 25-i 85/374/EGK tanácsi irányelvnek, valamint az azt módosító 1999/34/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvnek;

d) a szervezett utazási formákról szóló 1990. június 13-i 90/314/EGK tanácsi irányelvnek;

e) a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről szóló 1993. április 5-i 93/13/EGK tanácsi irányelvnek;

f) a fogyasztási cikkek adásvételének és a kapcsolódó jótállásnak egyes vonatkozásairól szóló 1999. május 25-i 1999/44/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvnek;

g) a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem egyes jogi vonatkozásairól szóló 2000. június 8-i 2000/31/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvnek;

h) a pénzügyi biztosítékokról szóló megállapodásokról szóló 2002. június 6-i 2002/47/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvnek;

i) a nyilvános vételi ajánlatról szóló 2004. április 21-i 2004/25/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvnek;

q) a fogyasztók jogairól, a 93/13/EGK tanácsi irányelv és az 1999/44/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv módosításáról, valamint a 85/577/EGK tanácsi irányelv és a 97/7/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló 2011. október 25-i 2011/83/EU európai parlamenti és tanácsi irányelvnek való megfelelést szolgálja.

ki, hanem az is meghatározó, hogy a tagállami jogalkotónak számot kell adnia jogharmonizációs tevékenységéről, melynek elmulasztása, vagy nem megfelelő teljesítése kötelezettségszegési eljárást von maga után.

III. A FOGYASZTÓI SZERZŐDÉSEK KLAUDIKÁLÓAN KÓGENS SZABÁLYAI ÉS AZOK MAGYARÁZATA

A klauzikálón kógens jogi norma nem „kőbe vésett” abban az értelemben, hogy a szerződésben el lehet térni attól, de a szerződési rendelkezésnek kedvezőbbnek kell lennie a fogyasztóra nézve, mint a jogi norma tartalma, különben érvénytelen. A kógenciára csak a fogyasztó érdekében lehet hivatkozni.

A magyar jogalkotó bizonyos esetekben nem a tiltást fogalmazza meg a fogyasztóra hátrányos eltérésre vonatkozóan, hanem eleve rögzíti az ilyen rendelkezés semmisségét, mint a jogszabályi elvárásokba ütköző magatartás jogkövetkezményét. Erre már a kódex korábbi szövegében is találhattunk példát, amit az új Ptk. is fenntart.^[39] A kodifikáció eredményeképpen bővült azoknak az eseteknek a listája, amikor a jogalkotó által elvárttal össze nem egyeztethető megoldást a Ptk. semmisnek nyilvánítja.^[40]

Bár kivételesen a szocialista korszak jogalkotásában is találhatunk példát ún. sántikáló kógenciára, de megítélésünk szerint az Európai Uniónak van nagy szerepe abban, hogy a fogyasztói szerződésekre vonatkozó szabályok zöme nem kógens, hanem klauzikálón kógens.

A fogyasztóvédelem fejlesztése és az egységes belső piac megteremtése az európai jogalkotónak két fontos célkitűzése, amelyek között nincs mindig teljes összhang. Az egységes belső piac megteremtése minden tagállamra egyformán kötelező szabályokat igényelne. A fogyasztóvédelem szintje azonban jelentős különbséget mutat az egyes tagállamokban.

Az európai jogalkotó eredeti célja a fogyasztóvédelem területén az átlagtól elmaradó országok felzárkóztatása volt, ezért az irányelvekben^[41] minimumkövetelményeket fogalmaztak meg, amelyeknél a tagállamok hatályban tarthat-

[39] Semmisnek minősült a szerződés részévé váló tisztességtelen szerződési feltétel [Ptk. 6:103. § (3) bek.], és a vállalkozás által előre meghatározott és egyedileg meg nem tárgyalt szerződési feltétel is, mivel erre is alkalmazni kell a tisztességtelen szerződési feltételekre vonatkozó szabályokat [Ptk. 6:103. § (1) bek.].

[40] Semmis a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben:
 – a fogyasztó jogait megállapító rendelkezéseitől a fogyasztó hátrányára eltérő kikötés,
 – a pénztartozás idő előtti teljesítését kizáró kikötés (Ptk. 6:131. §),
 – az olyan kikötés, amely a fogyasztóra a pénztartozás idő előtti teljesítéséből közvetlenül fakadó költségeken kívüli terhet ró (Ptk. 6:131. §),
 – az a kikötés, amely a hibás teljesítésről szóló fejezetnek a kellékszavatosságra és a jótállásra vonatkozó rendelkezéseitől a fogyasztó hátrányára tér el [Ptk. 6:157. § (2) bek.].

[41] Osztovits, 2006; Király, 2001, 135.

tak, vagy hatályba léptethettek a fogyasztó számára kedvezőbb előírásokat is.

A fogyasztók helyzetének javítása mellett az európai jogalkotó a belső piac egységére is törekszik. Bizonyos fogyasztóvédelmi területeken azt szeretné elérni, hogy valamennyi tagállam fogyasztói azonos helyzetbe kerüljenek, és valamennyi tagállam vállalkozói azonos követelményekkel szembesüljenek. Ez a célkitűzés – az európai átlagtól leszakadó tagállami jogok felzárkóztatását szolgáló minimumharmonizáció mellett – bizonyos területeken korlátokat is felállított. A maximumharmonizáció határokat jelöl ki, amelyeket a nemzeti jogalkotó nem léphet át. A fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok felsorolása és az egyes magatartások leírása valamennyi tagállamban azonos kell, hogy legyen.

IRODALOM

- Bacher Gusztáv (2009): Az összehasonlító reklám. In: Tóth Tihamér (szerk.): *A reklám-jog nagy kézikönyve*. Complex, Budapest.
- Bencsik András (2016): *A fogyasztóvédelem közjogi keretei*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Chronowski Nóra (2010): Szolidaritás az Alkotmányban és azon túl? In: *Közjogi Szemle*. 2010/1. sz.
- Csécsy Andrea (2007): Hibás termék által okozott károk. A termékfelelősség jogintézménye az USA és az Európai Unió jogában. In: Szikora Veronika (szerk.): *A fogyasztóvédelmi jog új irányai az elméletben és a gyakorlatban*. Debreceni Egyetem ÁJK–Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesülete, Debrecen.
- Hajnal Zsolt (2007): A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok szabályozásának koncepcionális kérdéseiről. In: Szikora Veronika (szerk.): *A fogyasztóvédelmi jog új irányai az elméletben és a gyakorlatban*. Debreceni Egyetem ÁJK–Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesülete, Debrecen.
- Eörsi Gyula (1983): *Kötelmi jog. Általános rész*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Fábián Ferenc (2012): *A kötelmi jog általános része*. Patrocinium, Budapest.
- Fazekas Judit (1995): *Fogyasztói jogok – fogyasztóvédelem*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Fazekas Judit (1997): Consumer Access to Justice Systems in Central and Eastern European Countries. In: Cserba Lajos (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Gáspárdy László professzor 60. születésnapjára*. Novotni Alapítvány a magánjog fejlesztéséért, Miskolc.
- Fazekas Judit (2003): A fogyasztóvédelem fejlődése a Novotni Zoltán professzor halála utáni időszakban. In: Miskolczi Bodnár Péter (szerk.): *In memoriam Novotni Zoltán*. Novotni Alapítvány a Magánjog fejlesztéséért, Miskolc.
- Fazekas Judit (2007a): *Fogyasztóvédelmi jog*. Complex, Budapest.
- Fazekas Judit (2007b): Harmonisation of the Hungarian Consumer Law with the EU Legislation. In: *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Juridica et Politica Tomus XIV*.
- Fazekas Judit (2013): A hibás teljesítés szabályai az új Polgári Törvénykönyvben. In: Grad-Gyenge Anikó (szerk.): *Szociális elemek az új Ptk.-ban*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest.

- Lévayné Fazekas Judit – Lévay Miklós (2017): A fogyasztóvédelem alkotmányossági kérdéseiről és a magyar fogyasztóvédelmi intézményrendszer változásairól. In: Homicskó Árpád Olivér – Szuchy Róbert (szerk.): *Studia in honorem Péter Miskolczi-Bodnár*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest.
- Fézer Tamás (2010): Idegenforgalom, utazási és utazásközvetítő szerződések. In: Szikora Veronika (szerk.): *Magyar fogyasztóvédelmi magánjog - európai kitekintéssel*. Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesülete, Debrecen.
- Kesler, Jürgen (2007): A tisztességtelen kereskedelmi praktikákról szóló irányelv. In: Vörös Imre (szerk.): *Tisztességtelen verseny – fogyasztóvédelem*. MTA Jogtudományi Intézet, Budapest.
- Madai Sándor (2007): Fogyasztóvédelmi büntetőjog? In: Szikora Veronika (szerk.): *A fogyasztóvédelmi jog új irányai az elméletben és a gyakorlatban*. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar és a Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesületének közös kiadványa, Debrecen.
- Miskolczi Bodnár Péter (2002): A magyar kereskedelmi jog differenciált múltbéli és jövőbeli fejlődése. In: Bíró György (szerk.): *A magyar magánjog az európai jogfejlődés áramában*. Novotni Kiadó, Miskolc.
- Miskolczi Bodnár Péter (2007) : A fogyasztók megtévesztésének egyes kérdései a GVH gyakorlatában. In: Szikora Veronika (szerk.): *A fogyasztóvédelmi jog új irányai az elméletben és a gyakorlatban*. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar és a Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesületének közös kiadványa, Debrecen.
- Miskolczi Bodnár Péter (2010a): A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok tilalma. In: Szikora Veronika (szerk.): *Magyar fogyasztóvédelmi magánjog - Európai kitekintéssel*. Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesülete, Debrecen.
- Miskolczi Bodnár Péter (2010b): A versenyjog a fogyasztóvédelem szolgálatában. In: Miskolczi Bodnár Péter – Sándor István (szerk.): *A fogyasztóvédelmi jog magyar szabályozása*. Patrocinium, Budapest.
- Miskolczi Bodnár Péter (2012): Utazási szerződések. In: Miskolczi Bodnár Péter – Sándor István (szerk.): *A fogyasztóvédelmi jog európai gyökerű magyar szabályozása II*. Patrocinium, Budapest.
- Miskolczi Bodnár Péter – Sándor István: *A fogyasztóvédelmi jog európai gyökerű magyar szabályozása I*. Patrocinium Budapest 2012.
- Miskolczi Bodnár, Péter (2014): Fogyasztói adásvétel. In: Erik Stenpien: (zost.): *Kúpna zmluva – História a súcasnost II*. Univerzita Pavla Jozefa Safárika v Kosiciach, Kassa.
- Miskolczi Bodnár Péter (2016): A fogyasztóvédelem a jogágak rendszerében. In: Miskolczi Bodnár Péter – Sándor István (szerk.): *Fogyasztóvédelmi jog I*. Patrocinium, Budapest.
- Osztovits András (2006): *Európai fogyasztóvédelmi magánjog. Jogsabálygyűjtemény*. HVG-ORAC, Budapest.
- Osztovits András (2010): Az általános szerződési feltételek a fogyasztói szerződésekben, a tisztességtelen szerződési feltételek megítélése. In: Szikora Veronika (szerk.): *Magyar fogyasztóvédelmi magánjog - európai kitekintéssel*. Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesülete, Debrecen.
- Sári János – Somody Bernadette (2008): *Alapjogok. Alkotmánytan II. 4.*, átdolgozott kiadás. Osiris Kiadó, Budapest.
- Vörös Imre (szerk.) (2007): *Tisztességtelen verseny – fogyasztóvédelem*. MTA Jogtudományi Intézet, Budapest.
- Varga Nelli (2010): A fogyasztóvédelem intézményrendszere. In: Szikora Vera (szerk.): *Magyar fogyasztóvédelmi magánjog – európai kitekintéssel*. Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesülete, Debrecen.

NAGY SZABOLCS

*egyetemi tanársegéd**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

A válás forradalmasítása, avagy egy zűrzavaros utóéletű házassági jogi rendelkezés a Tanácsköztársaság idejéből

ABSZTRAKT

A Tanácsköztársaság vezetőinek szándékában állt az ország teljes átalakítása, melyhez mintául a Szovjet-Oroszországban megvalósuló berendezkedés szolgált. A proletárdiktatúra megvalósításának fontos eszköze volt a jogrend átalakítása, mely azonban a rendelkezésre álló szűkös idő és az egyéb területeken jelentkező feladatok miatt nem ment teljesen végbe, illetve a megvalósult intézkedések is gyakran hiányosak voltak. Mindezt tetézte, hogy az ellenforradalmi rendszer nem ismerte el a Tanácsköztársaság állami létét, így megalkotott jogszabályait sem, ami sajátos helyzetet eredményezett a 133 nap alatt mégis létrejött új jogi helyzetek értelmezése tekintetében. Munkámban mindezeket a válás korabeli szabályváltozásai és az ezekből eredő egyes jogesetek tekintetében vizsgálom.

Kulcsszavak: Tanácsköztársaság ■ házassági jog ■ válás ■ jogfolytonosság

A dualizmus korában a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk^[1] rendelkezett a házasság felbontásának szabályairól. A jogszabály házasságtörés, „természet elleni fajtalanság”, bigámia, a házastárs elhagyása, súlyos bántalmazása, a házastárs életére törés, illetve a házastárs legalább öt évnyi szabadságvesztésre ítéltetése esetén tette lehetővé a vétklen fél számára, hogy a házasság felbontását kérelmezze. Ezen objektív okokon túl a bíró, ha úgy ítélte meg, hogy a házasság a kérelmezőre nézve már elviselhetlenné vált, felbonthatta a házasságot a házassági kötelezettségek súlyos megsértése, a családhoz tartozó

[1] Márkus, 1996, 174-193.

gyermeknek bűncselekmények elkövetésére, vagy erkölcstelen életvitelre irányuló felbujtása, „erkölcstelen életvitel megátalkodott folytatása” és az objektív okok között szerepelőnél rövidebb tartamú szabadságvesztés esetén. Más okból a házasságot felbontani nem lehetett.^[2] Az objektív okok felsorolása kapcsán általában alkalmazott „vétnél fél” kifejezés a mai érdeklődőnek talán furcsa lehet, de, mint Raffay Ferenc a házassági jogról szóló könyvében is rámutatott, a házasság felbontása „tulajdonképpen a házastárs és a házastársi kötelességek megsértésének a sanctiója”. Így az okok létrejöttéhez szükséges volt az egyik vagy mindkét házasság fél vétkes cselekményére, melynek szándékosnak, a házastársi kötelezettségeket sértőnek és súlyosnak kellett lennie.^[3]

Ma már közhelyszerű, hogy az első világháború soha nem látott mértékben és gyorsasággal lazította fel az évszázadok alatt kialakult társadalmi struktúrákat. A férfiak tömeges frontra vezénylése a nőktől új szerepekben történő helyállást kívánt, mely által előléptek a tűzhely mellől. Ez természetesen konfliktusokat is okozott a családokban. A katonák szenvedései (haláluk, rokkantté válásuk vagy hosszú fogságuk) is gyakorta kihatottak a kapcsolataikra, a testileg-lelkileg megnyomorodott férfiak gyakorta csak terhet jelentettek házastársaiknak.^[4] Ahogyan az sem csodálni való, hogy az esetleges fogságba esésük okán lezajlott hosszú – sokszor reménytelen – várakozás alatt egyes asszonyok hűtlenné váltak.^[5] A kettős házasság jóhiszemű esetei vidéken viszonylag gyakoriak voltak, amikor is „a hadifogságból hazatért eltűntnek és halottnak vélt férfiak és ezek asszonyai a Véletlen sodrában egyként kínos, sokszor tragikus végű bonyodalmakba keverednek”.^[6]

Mindezek miatt megszorodtak a válások a korszakban. Ez – a háború okozta nehézségeken túl – hírlapírói vélemény szerint annak is köszönhető volt, hogy „a szabadossá vált, a könnyű életformát választó nők” gyakorta kötöttek „mű házasságot” csak azért, hogy elvált asszonyok lehessenek, és ezáltal a társadalmi életben szabadabban mozoghassanak. Meglátása szerint különösen sokan voltak ilyenek a művészberkekben, a táncosok, színésznők között. Természetesen a Trianon által szétszakított házaspárok egy része is szaporította az elváltak táborát. Ez a tendencia 1924-re kezdett megváltozni, ekkor a fővárosban a korábbi évi 2-3000-es számmal szemben már csak 1090 volt a bontási keresetek száma. (Mindemellett a házasságkötések is felgyorsultak a háború idején, mivel ahogy a hírlapíró vélte: „a szülők a háborúba induló gyermekeikkel szemben engedékenyebbek lettek s a nők is siettek hadba vonuló vőlegényeikkel házasságra lépni”.^[7]

[2] Márkus, 1996, 184.

[3] Raffay, 1902, 184-185.

[4] A Tiszazugban ezek miatt arzánnal megmérgezett férjekkel kapcsolatban ld. pl.: T. Ládonyi, 2007.

[5] Gyakori eset volt, hogy vidéken, a gazdaságokba munkára kiközvetített hadifoglyokkal viszonyt alakítottak ki az egyedül lévő gazdasszonyok. De a korszakban megszorodott válások oka egyébként is általában (a többnyire kölcsönös) hűtlenség volt, melyet a Budapesti Törvényszék statisztikáját vezető hivatalnok szerint többnyire az alacsonyabb néposztályok tagjai kérelmeztek. (Ld. Világ, 1921. február 24. szám, 4.).

[6] Pesti Hírlap, 1924. augusztus 3. szám, 10.

[7] Pesti Hírlap, 1924. augusztus 3. szám, 10.

Nem véletlen tehát, hogy a megváltozott társadalmi környezetben a házasság felbontásának megreformálása napirendre került. Ládai István például a kérdéssel kapcsolatban, 1919 januárjában hosszú cikket közölt a Jogtudományi Közlönyben. Ebben kifejtette, hogy az 1894-es házassági törvényt álláspontja szerint már megalkotásakor sem elégítette ki a társadalmi igényeket, attól a törvényalkotók politikai (erkölcsi) indokokból eltértek. Mivel: „Az indokolás szerint ugyanis a megegyezéssel felbontás a házasság erkölcsi természetét csorbítja és lesüllyeszti a házasságot a vagyoni jogi szerződések színvonalára. Másrészt az indokolás szerint a házasság az állami és erkölcsi rendnek oly alapintézménye, melyet a magánakarat időnként való hullámzásainak alárendelni nem szabad, mert ezt sem a társadalmi, sem a családi élet erkölcsi alapjaival nem lehet összeegyeztetni.”^[8]

Így nem szerepelhetett a jogszabályban a közös megegyezés, mint felbontási ok. Jogi kiskaput nyitott azonban a hűtlen elhagyás intézménye: a közös megegyezéssel való szándékozók ezt mímelték, vagy valószínűsítették meg. A törvény 77. § alapján ugyanis, ha a házastárs a házastársát szándékosan és jogos ok nélkül elhagyta, ha ismert helyen tartózkodott, hat hónapon, ha ismeretlen helyen, egy éven belül köteles volt bírói felszólításra hozzá visszatérni, ellenkező esetben az elhagyott fél kérhette a házasság felbontását.^[9] Nyilvánvaló, hogy ezen intézmény alkalmas volt a közös megegyezés pótlására, amennyiben a házaspár tagjai hajlandóak voltak a hűtlen elhagyást színlelni, és (ezt már én teszem hozzá) valamelyik félnek volt fél éven keresztül lehetősége a közös háztartáson kívül élnie (bár Ládai idéz olyan eseteket, melyeknél a hathavi különélést bizonyító hatósági tanúsítványt a felek sokkal rövidebb idő alatt megszerezték). A már idézett hírlapi cikk szerint még 1924-ben is ez „a hűtlen elhagyás sima útja” volt a válás legnépszerűbb indoka, melyet a köznyelv egyenesen „közös megegyezésnek” nevezett.^[10]

Megoldási javaslatként Ládai azt indítványozta, hogy a felek nyújthassanak be bontási kérelmet, melyről a bíróság tanúsítványt ad ki, egyúttal ágytól és asztaltól is különválasztja őket. Majd hat hónap elteltével békéltető tárgyalást tart, és ennek eredménytelensége esetén különválasztja őket.^[11] A javaslat külön érdekessége, hogy Ládai cikke megírása után két és fél hónappal az ország jogrendjével kapcsolatos döntéshozói pozícióba került, előbb, mint a frissen kikiáltott Tanácsköztársaság igazságügyi népbiztoshelyettese, majd április elejétől június végéig népbiztos.^[12]

[8] Ládai, 1919, 9.

[9] Márkus, 1896, 184.

[10] Pesti Hírlap, 1924. augusztus 3. szám, 10.

[11] Ládai, 1919, 10.

[12] Nagyon érdekesen alakult további sorsa, mivel a népbiztosok többségétől eltérően a proletárdiktatúra bukása után nem nyugatra, hanem Romániába emigrált, ahol a helyi jogász társadalom megbecsült tagja lett, számos jogtudományi munkát közölt. Jó kapcsolatot ápolt Luliu Maniuval (ld. Mek.oszk.hu: Ládai István).

Mivel a Tanácsköztársaság vezetése célul tűzte ki a polgári állam jogrendjének átalakítását, az igazságügyi népbiztosságnak^[13] – melyet Ládai elött és után Rónai Zoltán vezetett – sok feladata akadt. Ebben segítségükre voltak a proletárdiktatúrával rokonszenvező jogászok, akik a 133 nap alatt „Proletárjoggá” átnevezett Jogtudományi Közönyben értekeztek a szükségesnek vélt változtatásokról. Azt, hogy a családjogi változtatásokat nagyon fontosnak ítélték, több körülmény is mutatta. Rögtön a Forradalmi Kormányzótanács VII. számú rendelete volt például a „Nincs többé törvénytelen gyermek” című, mely az addig házasságban, illetve azon kívül született gyermekek jogai közötti különbséget szüntette meg (névviselés, tartásra jogosultság stb...), az apaság hatósági megállapítása által.^[14] Engel Zsigmond budapesti ügyvéd, a Proletárjog társszerkesztője pedig egy héttel a proletárdiktatúra kikiáltása után „A kommunista állam családjoga” címmel cikket közölt a lapban, melyben az együttélések házassággá nyilvánítását, továbbá a házasságok felbontásának új jogalapjait (közmegegyezés, a gyermekek érdekében történő felbontás, az egyik fél betegsége, egyik fél határozott, komoly kívánsága) jelölte meg, mint haladéktalanul a jogrendbe emelendő családjogi rendelkezést.^[15]

Az első jogintézmény követeléskénti szerepeltetése kissé furcsának tűnhet, mivel a cikk megjelenése előtt négy nappal, március 25-én a hivatalos lapokban már megjelent a Forradalmi Kormányzótanács VIII. számú rendelete az együttélések házassággá nyilvánításáról. A rendelet alapján a legalább egy éve „vadházasságban” (a rendelet szóhasználata) élők, ha nem voltak egyenes ágbeli vérrokonok vagy testvérek, a házasságot minden házassági akadályra való tekintet nélkül megkötötték. Ehhez csak az illetékes anyakönyvvezetőjük előtt kellett nyilatkozniuk. Mindez azokra is vonatkozott, akiknek volt ugyan házasságuk, de házastársuktól külön éltek, ekkor a régi házasság az új megkötésével megszűnt.^[16] A rendeletről azonban kiderült, hogy azt a Forradalmi Kormányzótanáccsal történt előzetes egyeztetés nélkül tették közzé, így nem lépett hatályba. Nagy zavart okozott, hogy megjelenése és a hiba közlése között történtek a rendelet alapján házassággá nyilvánítások, melyekkel kapcsolatban a Proletárjogban azt írták, hogy valószínűleg érvényben maradnak.^[17] Hasonló tartalmú jogszabályt már nem adtak ki, de helyi intézkedések születtek a házasságkötések megkönnyítése céljából. A pápai politikai biztos, Piroth György például a következő utasítást adta ki. „Utasítom, hogy a házasulandóik házasságkötése elé semmiféle akadályt ne gördítsen. A házassági ceremónia, a múltban igénybevetett frakk, vagy nemzetiszínű rongyok [a nemzeti lobogó – a szerző], egyéb formalítások és fölösleges ide-oda küldözések mellőzendők.

[13] Nagy, 2022, 26-94.

[14] Pongrácz, 1919/1, 17.

[15] Engel, 1919, 5.

[16] Magyarország, 1919. március 26. szám, 2.

[17] Proletárjog, 1919/3. sz. 27.

Ha a felek személyazonosságukról kellő igazolvánnyal vannak ellátva, különösen, ha a férfi öröskatona és két hitelt érdemlő tanúbizonyságot tesz, haladék nélkül megesketendők.

Jelen utasításom be nem tartása esetén, mint szabotálót a forradalmi törvényszék elé állítom.”^[18]

Valószínűleg a fenti fiaskó is hozzájárult ahhoz, hogy a házasságok felbontásáról szóló rendeletet már alaposabban előkészítették, többek között társadalmi egyeztetésre is bocsátották. Ezt a Szocialista Jogászszövetség tartotta április 16-án az egyetemi gólyavárban, és azon rendkívül sok civil érdeklődő jelent meg. Annak ellenére, hogy a magyarországi baloldali erők régóta zászlajukra tűzték a nőjogokat, és a válást is ezek körében kezelték, a tervezet nem aratott nagy sikert. Az anketon olyan sok érdeklődő szólalt fel, hogy azt egy hét múlva meg kellett ismételni, és a tervezetet a hozzászólók – különösképpen a nők – többnyire bírálták.^[19] A jogszabály végül egy hónappal később, május 20-án jelent meg „Hogyan lehet a házasságot felbontani?” címmel, mint a Forradalmi Kormányzótanács XCIX. számú rendelete. Bevezette a közös megegyezéses válást, mely – az akár a bíróság, akár az anyakönyvvezető előtt tett – bejelentéssel azonnal jogerőssé vált. Egyik fél kérelmére akkor bontotta fel a bíróság a házasságot, „ha a házaspár egyéniségének és életviszonyainak gondos figyelembevételével oly körülményeket állapít meg, amelyek miatt az életközösség további folytatását a házaspárnak nem lehet többé kötelezővé tenni”.^[20]

A Tanácsköztársaság vezetése által tervbe vett teljes, átfogó igazságügyi reform megvalósítása – elsősorban idő hiányában – elmaradt, így az újonnan alakítandó bíróságok sem álltak fel. Ezért május 13-án a Forradalmi Kormányzótanács „a sürgős természetű peres ügyek tárgyalása” céljából a munkaügyi bíróságok mintájára ideiglenes polgári peres bíróságok létrehozását rendelte el.^[21] Az általam korábban vizsgált Pápai példának a Városi Tanács 1919. május 21-én választotta meg az új bíróság tagjait. Mivel a rendelet kimondta, hogy családjogi ügyben legalább az egyik ülőnek nőnek kell lennie, így a testület tagjai között rendkívül sok „káderfeleség”, hozzátartozó kapott helyet.^[22]

A (pápai) Munkás Újság június 15-i számának tudósítása szerint a döntéshozók jól mérték fel az igényeket, a pápaiak 10 nap alatt 23 házasság felbontását kérelmezték (a kérelmezők zömmel 30-40 éves korúak voltak), melyek közül 19-

[18] Közli: Pápa és Vidéke, 1943. szeptember 5. szám, 2. Az iratot a városi anyakönyvvezetői hivatalban találták, onnan adták át a pápai Városi Levéltárnak.

[19] Pap, 1959, 63.

[20] Pongrácz, 1919/3, 37-38.

[21] A Forradalmi Kormányzótanács LXXXIX., a sürgős természetű peres ügyek tárgyalásáról szóló rendelete. 1919. május 13. (Ld. Pongrácz, 1919/3, 18.)

[22] A többi tag: Tóth István, Kerekes Mihály, Rózsa István, Ihász Dezső, Simon István, Schnöbel Ferenc, Bódai Gyula, Kumnier János, Hajnótzki Béla, Dr. Csehszombathy László, Dienes Tibor, Imreh Albert, Pados Antal, Kraft József, Szakács Dániel, Keresztes Gyula, Hekler János, ifj. Kovács Sándor, Horváth Máté, Koritschöner Vilmos, Kovács Jenő, Grósz Lipót.

et fel is bontott a bíróság. Emellett 23 esetben apaságot is megállapítottak.^[23] Figyelemmel erre a mérhetetlenül magas ügyszámra s a rendelet hatálya alá tartozó ügytípusokra, a tévedés veszélye nélkül kijelenthetjük, hogy más ügyekkel a bíróság nem is nagyon foglalkozhatott. A jogszabályi könnyítés természetesen országosan is sok válást eredményezett.^[24] Hamarosan azonban a Tanácsköztársaság elbukott, és a létrejött ellenforradalmi rendszer alapvetése volt a dualista magyar állammal fennálló jogfolytonosság, illetve ebből következően a proletárdiktatúra jogalkotásának figyelmen kívül hagyása. Ez a gyakorlati életben számos problémát okozott, mivel a jogszabálynak nem tekintett rendelkezések alapján is jöhettek létre új jogi helyzetek.

Így például rendezni kellett azon válások sorsát, melyek a proletárdiktatúra jogszabályként el nem ismert XCIX. rendelete alapján mondtak ki. Ez a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról szóló 1919. évi 4.038. M. E. számú („saláta”) rendeletben történt meg, melynek 4. §-a kimondta, hogy azon proletárdiktatúra alatt elváltaknak, akik a rendelet hatályba lépéséig új házasságot kötöttek, a korábbi házassága megszűnt, mégpedig úgy, mintha mindkét fél vétkes lett volna. Hasonló felfogásban rendelkezett a kiskorúak által kötött házasságokról is – azokat a beleegyezés, vagy jóváhagyás hiánya miatt megtámadni nem lehetett –, illetve a gyermekek törvényesítéséről is, melyek ha az atya nyilatkozata alapján történtek, hatályosak maradtak.^[25] Mint a rendelet válásról szóló passzusáról a Jogtudományi Közlöny szerzője megjegyezte: „Kétségtelen, hogy a szabómeszter és a cirkuszi műlovarnő meg a kőművesmunkásból összeállott bíróság által »felbontott« házasság teljes érvényében fennállott s az új házasság ligamén akadály okából semmis volt.” Azonban méltányosságból és szükségyszerűségből az új házasság megkötése esetén semmissé kellett nyilvánítani.^[26]

Azonban a kérdés látszólagos pontos és világos rendezése ellenére is nagyon sok bonyodalom adódott a Tanácsköztársaság alatti válásokból. Egy bírósági ítélet például kimondta, hogy bár a Tanácsköztársaság alatt történt házasságfelbontást az új rendszer nem ismerte el, azonban, ha azt közös megegyezéssel kérelmezték, akkor a felek számára nem volt felróható a további magatartásuk. Így a bíróság elutasította a perben felperes férj kérelmét, mely a tartás megállapítását támadta meg a feleség „bontás” utáni magatartása alapján.^[27] Egy ennél is bonyolultabb esetben a Tanácsköztársaság kikiáltása következtében megakadt bontóper felperese élt a proletárdiktatúra által nyújtott könnyítés lehetőségével és elvált házastársától, majd új házasságot kötött. A Tanácsköztársaság bukása után eredeti kérelmét azonban részben – az alperes vétkeségének megállapítása és a perköltség áthárítása tárgyában – mégis fenn kívánta tartani. A Kúria kérelmét a per tárgytalanná válása okán elutasította és a perköltség viselésé-

[23] Szalai, 1969, 70-72.

[24] Világ, 1921. február 24. szám, 4.

[25] Magyarországi Rendeleték Tára, 1919, 647-648.

[26] Virágh, 1929, 192.

[27] Pesti Hírlap, 1928. március 11. szám, 39.

re kötelezte, mivel a felperes a proletárdiktatúra alatti válásával (illetve azzal, hogy újbóli házasságkötésével semmissé vált a korábbi) maga tette tárgyaltan-ná az eljárást.^[28]

A XCIX. forradalmi kormányzótanácsi rendeletnek volt egy, a házasságkötések gyorsítását szolgáló szakasza is, mely kimondta, hogy a hadbavonultak házasságkötésének könnyítésére vonatkozó szabályok a Vörös Hadsereg minden tagjára vonatkoznak. Ezzel kapcsolatban a Magyar Közigazgatás című folyóirat szakértőjének tett fel egy anyakönyvvezető kérdést. Az ő praxisában ugyanis előfordult ilyen, mely házasságkötést csak az érintett vöröskatonára vonatkozó rendeletre utaló fenyegetése hatására adminisztrált, és érdekelte, hogy ebben az esetben a kihirdetés elmaradása semmissé tette-e azt. A válaszban a lap szakértője rámutatott, hogy a kihirdetés elmulasztása általában véve büntetendő cselekmény volt, de a házasság érvényességét nem befolyásolta. A körülmények alapján viszont úgy vélte, hogy ilyen esetben a kérdezőt nem fogják elmarasztalni a mulasztás miatt.^[29]

Az újságok szép számmal közöltek a helyzet miatt kialakult (tragi)komikus eseteket is. 1926-ban például a Budapesti Királyi Ítéltábla elé került egy belügyminisztériumi altiszt – Kis-Hadas József – házassági ügyével. Kis-Hadas 1919 májusában, a XCIX. forradalmi kormányzótanácsi rendelet alapján elvált pár éve elvett feleségétől. Egy idővel később meglátogatta őt az édesanyjával élő fia és elújságolta neki, hogy korábbi felesége új házasságot kötött, amit ő elhitt, mivel tudott róla, hogy „elvált felesége már régebbi idő óta barátkozott” a férjként megjelölt illetővel. Azért – hogy bizonyosságot nyerjen – felkereste volt neje gazdáját, egy huszárőrnagyot, aki megerősítette a hírt. Ennek hatására Kis-Hadas keresgélni kezdett, és hamarosan meg is kérte egy falujabeli kispapjától a kezét. Az esküvőn megjelent irodai főnöke és a már említett huszárőrnagy is. A templomi esküvő után az anyakönyvvezető elé járultak, aki igazolást kért a válásáról. Ezt okirattal nem tudta bizonyítani, viszont a két budapesti úr tanúsította, hogy volt felesége újból férjhez ment, ennek hatására az anyakönyvvezető összeadta a párt. Rövidesen kiderült azonban, hogy a volt asszony nem mondott igazat, nem házasodott meg. Ennek hatására eljárás indult bigámia miatt Kis-Hadas, az új feleség és az anyakönyvvezető ellen, mely az előbbi kettő esetében (jóhiszeműség miatt) felmentéssel zárult, csak az anyakönyvvezetőt marasztalták el az eljárási szabályok megsértése miatt. Az igazi fordulat azonban még ezután következett. Kis-Hadas valószínűleg nem volt megelégedve az új asszony valamely, a mézesetek alatt megismert tulajdonságával, így semmisségi keresetet nyújtott be a második házasság iránt, az elsővel kapcsolatban pedig bontóperet. Mindkettő sikeres lezárulta után pedig elvett egy harmadik asszonyt.^[30]

Egy másik ügyben Huszák Béla hentesmester, a hentesipartestület alelnöke korábban arra hivatkozva kérte második házassága megsemmisítését, hogy az első a kommün alatt bontották fel, így a második érvénytelen. Nem tudni, miért

[28] N. N., 1920, 96.

[29] Magyar Közigazgatás, 1921/38. szám, 3.

[30] Esti Kurir, 1926. március 16. szám, 6.

– mivel az 1919. évi 4.038. M. E. számú rendelet éppen az új házasság megkötése esetén hagyta jóvá a kommün alatti válást –, de a bíróság helyt adott keresetének és egyúttal az első házasságát is felbontotta. Huszák erre harmadszor is megnősült. Később viszont a második feleség – arra hivatkozva, hogy tevékenységével maga is hozzájárult Huszák üzletének fellendüléséhez, így a semmissé nyilvánítással önhibáján kívül került nehéz helyzetbe – 15.000 pengő kártérítést követelt Huszáktól. Huszák azzal védekezett, hogy a nő korábban minden ok nélkül, többször is elhagyta, így tőle amúgy is elvált volna.^[31] Huszák személyisége kapcsán érdemes megjegyezni, hogy nem ez volt az egyetlen sajtónyilvánosságot nyert bírósági ügye. 1935-ben sikkasztásért fogták perbe, mint Bittner János felsőházi tag bűnrészesét,^[32] míg 1938-ban vérméreg pácként történő felhasználása miatt indult ellene eljárás.^[33] Bár mindkét esetben felmentették, de nem azért, mert ne követte volna el a terhére rótt cselekményeket, hanem mert a védői sikerrel bizonyították, hogy azokkal kapcsolatban felelősséggel nem tartozott. Mindezek alapján nem kizárt, hogy jó ügyvédi kapcsolatait és taktikai érzékét a házassági ügyben is sikerrel aknázza ki.

A Tanácsköztársaság jelentette „intermezzo” nehezen megoldható problémákat okozott a teljes magyar jogrendben. A kor jogászai ezeket a jogfolytonosság elméletével próbálták megoldani, mely egészében, felülről nézve megnyugtató rendezésnek tűnt. Ám az egyes jogesetek kapcsán úgy a büntető-, mint a polgári eljárásokban adódtak olyan gyakorlati kérdések, melyek a jogfolytonosság kimondásánál mélyebb rendezést kívántak. A válás szabályainak átmeneti és az ellenforradalmi rendszer által el nem ismert megváltoztatása okozta problémakör bemutatása által ezt jól érzékeltethető. Ha a kommün alatt jogszerűnek tűnt cselekmények miatt utólag megindult büntetőeljárások súlyosabbnak is tűnnek, ezek a házassági perek is számtalan ember életét keserítették meg, így segítenek érzékeltetni, mekkora problémát jelent az állampolgárookra nézve, ha a jogrend – mert például egy rendszerváltás után a későbbi berendezkedés nem ismeri el az előd legitimitását – időlegesen felbomlik.

IRODALOM

- Engel Zsigmond (1919): A kommunista állam családjoga. In: *Proletárjog*. 1919/1. sz.
- Ládai István (1919): Házasság jogi kérdések. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1919/ 2. sz.
- Márkus Dezső (szerk.) (1896): *Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás. 1994–1895. évi törvények*. Budapest.
- Nagy Szabolcs (2022): *1919-es „kommunista bűnperek” az Észak-Dunántúlon*. Budapest.
- N. N. (1920): Proletárdiktatúra alatt felbontott házasság. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1920/12. sz.

[31] Az Est, 1929. október 20. szám, 2.

[32] Kis Újság, 1935. október 26. szám, 3.

[33] Az Est, 1938. október 23. szám, 5.

- Pap Tibor (1959): A házasság felbontásának problematikája a Magyar Tanácsköztársaságban. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1959/2-3. sz.
- Pongrácz Jenő (szerk.) (1919): *A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei. Tanácsköztársasági Törvénytar.* 1–5. kötet. Budapest.
- Raffay Ferencz (1902): *A magyar házassági jog*. Budapest.
- T. Ládonyi Emese (2007): „Átkos lidércként nehezedett a falura...” A nagyrévi bába, Fazekas Gyuláné szerepe a tiszazugi arzénos gyilkossági ügyekben. In: *Korall*. 2007/28–29. sz.
- Szalai Antal (1969): A város politikai élete. In: Csehi Tiborné – Jászay József – Miklós Dezső – Németh Imréné – Szakál Sándor – Szalai Antal – Tóth Károly – Tungli Gyula – Varga László (szerk.): *Pápa város élete a Tanácsköztársaság idején*. Kézirat. Pápa.
- Virágh Gyula (1929): A házasság megszűnésének vagyoni jogi hatásai és a holtánnyilvání-tás. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1929/20. sz.

NOCHTA TIBOR

*tanszékvezető egyetemi tanár**PTE Állam- és Jogtudományi Kar*

A szerződések mint hálózatok

ABSZTRAKT

A szerződések sok esetben hálózatszerű jogi struktúrákat képeznek. A globalizáció olyan szerződéseknek kedvez, amelyek a szerződéses partnereket és a szerződések érintettjeit kiszámíthatóan és hosszú távon képesek együttműködésre ösztönözni. A hatékony szerződési jog érdekében fontos felismerni a szerződésekben rejlő szervező erőt, amely egyben szolgálja a gazdasági és társadalmi kockázatok csökkentését, a minőség javítását, a verseny fenntartását és a fogyasztóvédelmet egyaránt. Meg kell őrizni a szerződések tiszteletét, a törvényi és bírói jog hathatós támogatásával.

Kulcsszavak: szerződések mint hálózatok ■ globalizáció ■ gazdasági-társadalmi kockázatok ■ szerződési kockázatok ■ hatékony szerződési hálózatok

I. KÖSZÖNTŐ ELŐSZÓ

Fazekas Judit professzor asszonyt köszöntő írásom egy évek óta engem is foglalkoztató tudományos felvetésnek – a hálózatok elméletének – a szerződési jogra történő adaptálhatóságával foglalkozik. Hiszem, hogy korunk szerződési jogának kutatásában a hálózattudomány eredményei, megközelítései és módszerei alkalmazhatók. Bízom abban, hogy a jubiláns egész eddigi tudományos pályája során megnyilvánuló szakmai nyitottsága felkeltheti a rövid tanulmányban exponált gondolatok tekintetében az érdeklődését, egyben méltányolja a bizonytalanságaimat is.

A szerződéses gyakorlat tanulmányozása alapján mindenképpen alátámasztható realitást tükröz a társadalmi hálózatokra általában igaz, következő megállapítás: „Ha megmondod, hogy kik az állandó szerződéses partnereid, mindent tudni fogok rólad!” Ebben rejtőzik a hálózat

félelmetes ereje!^[1] Fontos információkhoz juthatunk tehát akkor, ha főként tartós szerződéses kapcsolatok esetében vizsgáljuk, hogy kikhez és miért kötődik valaki, és milyen kölcsönhatások mutathatók ki a szerződéses kapcsolataiban. Megmondjuk utána róla, hogy kicsoda is valójában!

II. MIBEN ÁLL A SZERZŐDÉSEK HÁLÓZATI TERMÉSZETE?

Minden bizonnyal nem járunk messze annak a megállapításnak a helyességétől, hogy a szerződési jogban a hálózatszerű struktúrák valójában rendszert alkotnak, amelynek eltérő gazdasági, társadalmi és jogpolitikai körülmények között más és más súlypontjai vannak. Az egész szerződési rendszer igazolhatóan fejlődik, amely azzal is jár, hogy egyes szerződéstípusok és atipikus szerződések – nem a véletlenek miatt, sokkal inkább gazdasági, társadalmi és jogpolitikai okokból – kerülnek előtérbe.^[2] Megkockázatom, hogy különösen azoknak a kontraktusoknak nőtt meg napjainkra a szerepük, amelyeknek nagy gazdasági és társadalmi hálózatok kialakításában meghatározó a jelentőségük. Ennek oka a globalizáció, amely önmagában a szerződés intézményére is óriási hatást gyakorol. A szerződések korunkban a határokon átnyúló nemzetközi gazdasági kapcsolatok olyan hálózatait, kölcsönhatásait teremtik meg, amely a leghatékonyabb eszköz a szűkségeket kielégítésének, a kereskedelem bonyolításának, az üzleti kapcsolatok kialakításának.^[3] Egészen biztos, hogy csak a hatékonyan működő, hatékonyságot biztosító, a kockázatokat optimálisan elosztani képes szerződési hálózatok a sikeresek.^[4]

A szerződés gazdasági és társadalmi jelentősége igen nagyfokú, megmentése közérdekből is fontos, mert a korunkat egyre inkább jellemző válságok, krízishelyzetek a szerződések felek által megszabható tartalmát leszűkítették, és a törvényi jognak nőtt meg a szerepe. A szerződési szabadság megóvása ugyanakkor a hosszú tartamú ügyleteknél különösen fontos cél kell, hogy maradjon.^[5] Ez a változás a szerződések teremtette hálózatoknak egyáltalán nem kedvez. Jól megfigyelhető tendencia, hogy a szerződési szabadság korlátozása válsághelyzetekben az állam növekvő gazdasági szerepvállalásával párhuzamosan felerősödött.

A szerződési jognak egyre fokozódó nemzetközi jelentősége van, amelyet az a realitás alapoz meg, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok kereteit jelentő kétoldalú és multilaterális kereskedelmi egyezményekre, szerződésekre irányadó jog – földrészekeken átívelő világjoggá vált. A szerződések ezáltal a nemzetközi gazdasági-kereskedelmi-üzleti kapcsolatok hálózatait teremtették meg.

[1] Barabási, 2003, 214-235.

[2] Vékás, 2019, 23-24.; Papp, 2019, 14-16.

[3] Galgano, 2006, 11-15.

[4] Szalai, 2013, 53.

[5] Nochta, 2011, 87-98.

A globalizáció korszakában – ahogy erről Francesco Galgano is vélekedik – a nemzeti hagyományokhoz, tradíciókhoz túlzott mértékben ragaszkodó és nemzeti érdekeket indokolatlanul túlhangsúlyozó magánjog (és benne a szerződési jog) felett az idő tehát eljárt.^[6] „A nemzetközi kereskedelmi (gazdasági) jog, az ún. modern *lex mercatoria* – amely nemzetközi szerződésekben, egyezményekben és ezekre épülő szokásjogban, és bírósági joggyakorlatban él – igen nagy hatással van a nemzeti kodifikációkra is.”^[7] Példának okáért a magyar szerződési jognak is részeivé váltak az 1980. április 11-én napvilágot látott Bécsi Vételi Egyezmény, az 1994-ben, az UNIDROIT égisze alatt kibocsátott Principles of International Commercial Contracts (Nemzetközi Szerződések Alapelvei), az 1999-ben, 2002-ben és 2003-ban közreadott Principles of European Contract Law, PECL (I-II-III) Európai Szerződési Alapelvek, az 1998-ban alakult Study Group on a European Civil Code működésének köszönhetően kidolgozott egységes vagyoni jogi alapelvek, az adásvételi szabályokat egységesítő, 1893-ban alkotott Sale of Goods Act, az ún. European Group on Tort Law (Tilburgi csoport), az Európai Magánjogtudósok Akadémiája (Paviai csoport), a Restatementek, illetőleg az 1961-ben megalkotott amerikai Uniform Commercial Code, amelyet a szerződési és felelősségi joggal kapcsolatosan foglaltak össze.^[8] A globalizáció önmagában is gerjesztője a gazdasági, társadalmi és jogi hálózatok létrejöttének.^[9] Ezen okokból magát a globalizáció jelenségét is lehetséges hálózatelméleti tesztnek alávetni.

III. HOGYAN IGAZOLHATÓ A JOGGYAKORLATTAL EGYES SZERZŐDÉSEK HÁLÓZATI TERMÉSZETE?

Számos példával támasztható alá az, hogy akár egyetlen szerződéstípus előtérbe kerülése is óriási gazdasági és jogi hálózat megteremtésével járhat. Ilyen hatása volt a devizaalapú hitelszerződéseknek szerte a világon. Különösen azáltal volt észlelhető e következmény, hogy az adósok helyzetének alakulása – kevésbé a hitelintézeteké – a hitelválsággal kapcsolódott egybe. Ugyanazon szerződési modellek tették a pénzügyi válság beköszöntével egyértelmű vesztesékké az adósokat, míg sokkal kevésbé tépázta meg ez a bankszektort. Mindezen helyzet oka alapvetően az árfolyamkockázatnak a szerződésekben történő egyoldalú telepítése útján vált kézzelfoghatóvá. A devizahitelezés szerződési modelljei kialakították a devizahitelesek sajátos hálózatát, akik egységesen próbáltak fellépni az árfolyamkockázatok miatt, veszteség elosztása érdekében, akár úgy is, hogy a szerződések egyes rendelkezéseinek semmisségére

[6] Galgano, 2006, 11-15.

[7] Vékás, 1999, 3.

[8] Bíró, 2006, 53-55.; Kecskés – Nemessányi, 2004, 39-44.

[9] Galgano, 2006, 10-11.; Barabási, 2003, 214-216.

alapították az igényeiket, és kevésbé voltak sikeresek azok a próbálkozások, hogy a szerződések módosításra kerüljenek, új hálózatokat kialakítva.^[10]

A banki hitelszerződések alanyainak gazdasági helyzetét elnehezítő hitelválság miatt elkerülhetetlenné vált a pénzügyi rendszer stabilitásának megőrzése,^[11] de ezzel összefüggésben szükséges volt a fogyasztók számára az őket védő közjogi és magánjogi pajzs biztosítása. Ennek eszköze lett a fogyasztói szerződéseket érintő uniós jogalkotás, mind az irányelvek, mind a rendeletek tekintetében.^[12] Emellett a legjelentősebb eredménynek a 2011. október 11-i Közös Európai Adás-Vételi Jog Tervezetének (Common European Sales Law, CESL) 2014. december 16-i Parlament elé terjesztése számított, mert abban a korábbiaktól még hangsúlyosabb szerepet kapott a kereskedő és fogyasztói reláció.^[13] A kereskedői (vállalkozás) és fogyasztói oldalon olyan szerződéses hálózatok kialakítása vált feladattá, amelyben a megnövekedett kockázatok ésszerű és méltányos elosztása megvalósul. Ez az üzleti kapcsolatok fenntarthatósága szempontjából is kulcskérdés lett.

A devizahitelezési szerződési konstrukció – amely ezeket sodort ugyanolyan nehéz helyzetbe, és szinte foglyul ejtette az adósokat – egyik legfontosabb tanulsága az volt, hogy a szerződési kockázatok felek általi kalkulálására már a szerződéskötést megelőzően szükség van, mert ez által a szerződések tartalmát érintő megfelelő kockázatkiegyenlítés már a szerződéskötéskor könnyebben elérhető. A szerződéskötést követően a szerződési tartalom egyensúlya megbomlásának orvoslása sok esetben már külső – jogalkotói és bírói – beavatkozásokat is megkíván.^[14] Előállhat a szerződés módosításának vagy a szerződés megszüntetésének (felbontásának) az igénye.

A szerződések jogi támasztékai gazdasági krízishelyzetekben, recesszió esetén megremegnek, sőt válsághelyzetbe sodródik az intézmény maga is. A szerződés megmentése két irányból indul meg: az egyik tendencia, hogy a szerződésről áthelyeződik a hangsúly a törvényre, a jogalkotásra, a másik út a szigorú jogtól – döntően jogpolitikai megfontolásokból – a szociális szempontokat jobban kifejező bírói jog felé ível. Bírói lazításra van szükség, mert a jog többé nem várhatja el a fizikailag és jogilag már aránytalan nehézségek árán teljesíthető szerződéseknek megfelelő eljárást.

A szerződés túlnehezülése miatt a *pacta sunt servanda* (a szerződés feltétlen teljesítésének követelménye) kiigazítójának számító *clausula rebus sic stantibus* (a körülményekben bekövetkező lényeges változások) alkalmazása egyre szélesebb teret nyer. A *clausula rebus sic stantibus*-t a jogalkotásban és a joggyakorlatban ma már nem egyes szerződésekre vonatkoztatják, hanem a szerződések széles köreire. Ennek elsődleges okai a fogyasztóvédelmi és közérdekvédelmi szempontok felerősödésében rejlenek.

[10] Bodzási, 2019, 57-93.

[11] Montag – van Bonin, 2014, 3492.; Magnus, 2013, 111-113.

[12] 2008/48/EG Irányelv a Fogyasztói hitelekéről.

[13] Svoboda, 2015, 689-692.

[14] Szalai, 2013, 72.

A gazdasági tartalmú szerződéseknél mára annak megítélése vált a fő kérdéssé, hogy a felek megkötötték volna-e a szerződést, ha ismerik az utóbb bekövetkező változásokat. Ha erre nemleges a válasz, akkor további kérdés, hogy vajon következmények nélkül állhassanak-e el attól. Ha a válasz az utóbbi kérdésre igenlő, akkor látnunk kell, hogy végrehajthatatlan igények teremődnek, tömegesen lépnek fel csődhelyzetek, melyeknek messze vezető társadalmi következményei vannak.

A szerződés gazdasági és társadalmi szempontból kohéziós tényező; összeköti, és nem elválasztja az érdekeket. A jogalkotásnak és a jogalkalmazásnak is védenie kell. Jogpolitikai megfontolásból felerősödik a szolidaritási szempontok érvényesítése, másfelől a szerződésekhez tapadó közbizalmat ugyanakkor nem szabad meggyengíteni. Ebben a helyzetben szükségszerűen vállal részt az állami politika a pénzügyi válsághelyzet jogi megoldásában, mert a válság következményei nem egyszerűen csak szerződési-jogi természetűek, össztársadalmi problémaként merül fel a bajba jutott adósok és hitelezők megmentése, a hitelügyletek kényszerű, utólagos bírói kontroll alá helyezése.

Ezen általános természetű következményeken túl a pénzügyi krízissel a magánjogi alapintézmények számára is új kihívások jelentkeztek. Olyan klasszikusnak számító alapelvek, mint a szerződési szabadság és annak korlátai, a joggal való visszaélés, a pacta sunt servanda kerülnek új megvilágításba.^[15]

A már említett devizahitelszerződések mellett a XX. század második felében igazi sikerszerződéseként robbantak be a franchise megállapodások, teremtve vállalati és fogyasztói hálózatokat. A franchise-rendszer vertikális és horizontális kapcsolatot teremt a szolgáltatások, gyártás, kereskedelem világában, és csupán egy erre alkalmas komplex szerződéssel lehetséges ezt létesíteni, a folyamatos működését biztosítani. A franchise hálózatot feltételez; egy franchise-be adó több franchise-be vevővel áll jogviszonyba, ebből jön létre a franchise-hálózat. Bár a hálózatban szereplő franchise-be vevők egymással nem állnak jogviszonyban, a tevékenységük, az általuk elkövetett szerződésszegés ugyanakkor jelentős kihatással van az egész hálózatra. A vevő a franchise hasznosítása során a saját nevében és saját javára jár el, de nem jogosult a franchise átruházására.

A franchise hálózat megóvása érdekében például a magyar Ptk. kifejezetten rögzíti, hogy a franchise-be vevő köteles a rendelkezésre bocsátott ismereteket megóvni, biztosítani az üzleti titkok, a know-how védelmét. E kötelezettség negatív és pozitív cselekvést is jelent, amennyiben egyaránt kiterjed arra, hogy például nem teheti közzé a franchise kézikönyvet, de kiterjed arra is, hogy a franchise-be vevő köteles mindent megtenni annak érdekében, hogy ezen ismereteket illetéktelen harmadik személyek ne szerezhessék meg.

A Ptk. előírja azt is, hogy a szerződő felek egyaránt kötelesek a franchise-hálózat és a termékek, illetve szolgáltatások jó hírnevét megóvni. Az üzleti jó hír-név a hálózat életben maradásának szempontjából és a fogyasztók, felhasználók számára is kulcskérdés.

[15] Ernst – Sthe, 2013, 691-693.

A jó hírnév védelmének kötelezettségéből fakad a franchise-be adó reklámozási kötelezettsége, az arculat fenntartása, mert a franchise-hálózat jellemből adódóan elsődlegesen a franchise-be adó képes az egész hálózatot érintő marketingtevékenységre, a franchise-be vevők csupán a saját üzletüket tudják reklámozni. A franchise-be adó azon kötelezettsége, hogy megtervezze és összehangolja a franchise-hálózat jellegének megfelelő marketingstratégiát, a hálózat fenntartásának ezért nélkülözhetetlen feltétele.^[16] A franchise szerződés a fentiekből következően egy termék, szolgáltatás, üzleti módszer tekintetében olyan hálózat kiépítését biztosítja, amely keretet és szabályokat határoz meg a rendszer résztvevőinek, amely a hosszú távú üzleti siker feltétele. Természetesen, ahogyan ezt a közgazdasági és jogi szakirodalomban is sokan felvetik, a franchise hálózatok versenykorlátozó hatása is mérhető,^[17] de ezeknek a rendszerszerű gazdasági és jogi együttműködésnek az előnyei ezt a következményt kompenzálják. Ezen okból kapta meg e szerződés is a kartelltilalom alól a mentességet az Európai Bizottságtól.^[18]

A biztosítási szerződés az egyik legtipikusabb hálózat-teremtő hatású szerződés, mert kockázatközösséget, veszélyközösséget teremt a biztosítási jogviszonyok szereplői, leginkább a biztosítottak számára. Hatékonyabb eszköze a 19. század végétől a tömegtermeléssel együtt járó tömegkárok, gazdasági és társadalmi veszteségek kompenzációjának, mint a polgári jogi kártérítési felelősség. A biztosítási alapon történő kompenzáció egyre szélesebb körét fogja be a gazdasági és társadalmi élet rizikóinak. E folyamat következtében a biztosítási szerződési jog a hatékony szerződési jog egyik legfontosabb katalizátora is. A biztosítási szerződések több tekintetben is eltérnek a hagyományos szerződési modellektől. A biztosítási szerződések aleatórius szerződések, mert kockázati és bizonytalansági elemek *conditio sine qua non* tartalmát adják. „Nem tudjuk, hogy mi jön ki belőle.” A biztosított lehet, hogy hosszú évekig fizeti a biztosítási díjat, de biztosítási esemény híján a biztosító helytállási kötelezettsége sohasem aktiválódik, ugyanakkor ennek fordítottjára hasonlóképpen nyitott az esély. A biztosítási szerződés ún. *praestare*, azaz helytállási szolgáltatás vállalását jelentő kötelem a biztosító részéről. Alapulhat tagsági viszonyon is, amely szolidaritást kifejező hálózat. A biztosítási szerződések megkötése biztosításközvetítők (alkuszok és brókerek) útján, ún. „outsourcing” ügylet létrehozásával bonyolódik, amely a kockázatközösséget szélesíti.^[19]

Biztosítási érdek nélkül nincs biztosítás, mondhatni *conditio sine qua non* eleme a biztosítási szerződésnek. Megkülönböztethetjük a közvetlen és a közvetett biztosítási érdeket; biztosítási szerződést az köthet, aki valamely vagyoni vagy személyiségi jogviszony alapján a biztosítási esemény elkerülésében érdekelt, ez a közvetlen biztosítási érdek, vagy, aki a szerződést az érdekelt személy

[16] Benke – Nochta, 2017, 186-187.

[17] Szalai, 2013, 308-309.

[18] Nochta, 1996, 235-236.

[19] Benke – Nochta, 2017, 247-248.

javára köti meg, ez a közvetett biztosítási érdek. Kivételesen az ügyfél érdekelt is lehet a biztosítási esemény bekövetkezésében. Három életbiztosítási szerződésnél fordulhat ez elő: az életkor elérésére, a születésre vagy a házasságkötésre szóló életbiztosításnál.

A Ptk. szerint a biztosítási érdek hiányában kötött kárbiztosítási és csoportos összegbiztosítási szerződés semmis. A gyakorlatban a biztosítási érdek hiánya elsősorban kárbiztosítások körében szokott előfordulni: például valaki úgy köt biztosítást, hogy az általa biztosított vagyontárgy, amelyről azt hiszi, hogy az övé, valójában nem az ő tulajdona. Ezekben az esetekben a biztosítási szerződést a bírói gyakorlat semmisnek tekinti, mert a szerződő fél tekintetében egyértelműen hiányzik a biztosítási érdek. A biztosítottak hálózatát az érdeköszhangolás motiválja.

A biztosító által szervezett kockázatközösség karaktere alapján elkülöníthetők az üzleti és a kölcsönös biztosítások. A biztosítás a biztosítottak meghatározott és biztosítható kockázataira vonatkozó fedezet megteremtése, kockázatközösség megszervezésével és kockázatarányos díjfizetési kötelezettség előírásával.

A biztosítási szerződés alanyai közül a szerződés egyik pólusán találjuk a biztosítót, a másik póluson az ügyfeleket. A biztosító az a személy, amely a biztosítás keretében megszervezi a hasonló kockázatoknak kitett személyek közösségét, hálózatát, és az ő kockázataikat díjfizetés ellenében átvállalja. Az ügyfelek pedig értelemszerűen azok a személyek, akik a biztosítóval a biztosítási jogviszony részeként szerződéses jogviszonyba kerülnek.

A kölcsönös biztosítások körében a biztosító jellemzően egyesületi formában működik, az egyesület tagjai pedig az ügyfelek. Ennek megfelelően az ügyfelek mint tagok részt vehetnek a biztosító legfőbb szervének működésében, a működési feltételeket a vagyoni hozzájárulásukkal maguk teremtik elő. A kölcsönös biztosítás tevékenységét elsődlegesen nem profitszerzési célból végzi, inkább érvényesül a tagok közötti szolidaritási elv, mely hálózaterősítő.

Ha a biztosított kockázatot több biztosító, egymás között felosztva fedezi, együttbiztosításról van szó. Ezt a konstrukciót nagykockázatok biztosítása esetén szokták alkalmazni: például nukleáris létesítmények biztosítása, jelentős méretű gazdasági társaságok vezető tisztségviselőinek felelősségbiztosítása, múkinctárlat biztosítása. Valódi együttbiztosítás esetén a biztosítottal szemben több biztosító vállalja a biztosítási szolgáltatás teljesítését, de emellett létezik olyan megoldás is, ahol egymás mellett több biztosítási jogviszony jön létre ugyanazon biztosított és különböző biztosítók között. Cél e biztosítói hálózattal a fedezet megfelelő megteremtése.

A Ptk. szerint a szerződő fél nem köt külön-külön biztosítási szerződéseket az egyes biztosítókkal, hanem egyetlen együttbiztosítási szerződést köt, amelyben valamennyi biztosítót fel kell tüntetni, a kockázatvállalásuk mértékével együtt. Semmis az együttbiztosítási szerződés, ha nem határozza meg az egyes biztosítók kockázatvállalásának mértékét. A biztosítók teljesítési kötelezettsége nem egyetemleges, mindegyik csak a saját kockázatvállalása erejéig kötelezhető a szolgáltatás teljesítésére.

A csoportos biztosításoknál nem határozzák meg előre zártan és pontosan (név szerint) a biztosított kört, hanem annak megállapítása, hogy ki minősül biztosítottnak, valamely csoporthoz (szervezethez) való tartozás, a biztosítottak és a szerződő fél között fennálló jogviszony vagy egyéb kapcsolat alapján történik.^[20]

Természetesen számos egyéb szerződéstípus hálózat-teremtő jellege is vitathatatlan. Vizsgálható volna e szempont alapján példának okáért a vállalkozási szerződés, kivált az alvállalkozó igénybevétele körében, vagy éppen az utazási szerződés az utasok szempontjából, a time sharing ügylet, a fogyasztói szerződés általában, a különböző közszolgáltatási szerződések, közbeszerzések, konszernhálózatok létesítésére alkalmas szerződések stb.

A magánjogban a hálózat-kapcsolat valójában jogviszony, amely a jogalanyokra, azok magatartására koncentrál, és nem a jogviszony tárgyára, a dologra, mely utóbbiak is lehetnek hálózat-alapító hatásúak, de csak szekunder módon. Példának okáért a közös tulajdon esetén a tulajdonostársak tekintetében, örökösársak közös öröklése vagy bármely többes kötelelem esetén. Egy szerződéses hálózathoz való tartozás kétségtelenül befolyásolhatja az üzleti lehetőségeket, ezért sok esetben feltételekhez kötött. Ezek lehetnek: vagyoni hozzájárulás, személyi követelmények (képességek, szakértelem, tehetség), üzleti Public Relations, esetleg társadalmi kapcsolatok.

A szerződéses hálózatokhoz tartozás globalizált világunkban, úgy látjuk, hogy szükségszerűség, kétségtelenül az internet használata generálja leginkább ezt. Az információs hálózatok folyamatosan bővülnek, amelyek természetesen a szerződési jogra is hatással vannak. Az elektronikus szerződési jogi hálózatoknak egyre nagyobb a térhódítása, mert aki könnyebben képes a hálózatra csatlakozni, előnyben lesz. A szerződésekre vonatkozó jogi szolgáltatásokat gyorsítja, a hálózatokhoz való tartozás – nyilvántartások, adatbázisok elérése – megkönnyítésének ez a jövőbeli útja.

IV. ZÁRSZÓ

E rövid köszöntő írás a korunk szerződési jogának változását is mutató hálózati gondolkodás fontosságára szeretne volna felhívni a figyelmet. Hisszük, hogy ez a megközelítés a hatékony szerződési jog megteremtéséhez, fejlesztéséhez sok segítséget nyújthat.

Isten éltesen, kedves Judit, még nagyon sokáig, erőben és egészségben!

[20] Benke – Nochta, 2017, 251.

IRODALOM

- Barabási Albert László (2003): *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Libri Kiadó, Budapest.
- Bodzási Balázs (2019): A deviza alapú fogyasztói kölcsönökhöz kapcsolódó problémák kezelésére irányuló jogi lépések Magyarországon. In: Bodzási Balázs (szerk.): *Devizahitelezés Magyarországon*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Bíró György (2006): A civilisztika fejlődési vonala - jelenkori kodifikációnk. In: Miskolczi Bodnár Péter (szerk.): *A civilisztika fejlődéstörténete*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- Benke József – Nochta Tibor (2017): *Magyar Polgári Jog. Kötelmi jog II*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Ernst, Wolfgang – Sthe, Rolf (2013): Zivilrechtliche Folgefragen der Finanz-und Währungskrise. In: *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*. Vol. 4/2013.
- Galgano, Francesco (2006): *Globalizáció a jog tükrében*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest.
- Galgano, Francesco (2006): *Globalizáció a jog tükrében. A gazdaság jogi elemzése*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest.
- Kecskés László – Nemessányi Zoltán (2004): A magánjog egységesítésének folyamata Európában. In: Nemessányi Zoltán (szerk.): *Tanulmányok az európai magánjog köréből*. Krónika Kiadó, Pécs.
- Magnus, Ulrich (2013): Das UN-Kaufrecht-aktuelle Entwicklungen. In: *ZEuP*. Vol. 1/2013.
- Montag, Frank – von Bonin, Andreas (2014): Die Entwicklung des Unionsrecht bis Mitte 2014. In: *NJW*. Vol. 48/2014.
- Nochta Tibor (2011): Mennyiben szerződési kockázat a gazdasági válság? In: *Jog-Állam-Politika*. 2011/2. sz.
- Nochta Tibor (1996): Franchise és franchise szerződés. In: Hamza Gábor – Zlinszky János – Kajtár István (szerk.): *Tanulmányok Benedek Ferenc Tiszteletére*. JPTE-ÁJK, Pécs.
- Svoboda, Pavel (2015): The Common European Sales Law - Will the Phoenix rise from the Ashes again? In: *ZEuP*. Vol. 4/2015.
- Szalai Ákos (2013): *A magyar szerződési jog gazdasági elemzése*. L'Harmattan Kiadó–Széchenyi István Szakkollégium.
- Papp Tekla (2019): *Atipikus szerződések*. HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Vékás Lajos (1997): *A szerződéses rendszer fejlődési csomópontjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vékás Lajos (1999): *Indító tézisek a polgári jog átfogó reformjához*. Kézirat. Budapest.
- Vékás Lajos (2019): *Szerződési jog (Általános rész)*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

JOGFORRÁSOK

- 2008/48/EG Irányelv a Fogyasztói hitelekéről.

•
Lévainé Fazekas Judit (Fotó: Busa Réka)

NOGEL MÓNIKA

*egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Gnoti se auton! - Ismerd meg önmagad! – A közvetlen lakossági értékesítésre szánt genetikai tesztek egyes etikai és jogi kérdései

ABSZTRAKT

A tudás hatalom. Érthető az igény, hogy az ember önmagáról is szeretné a lehető legtöbbet tudni. A tudomány mára oda jutott, hogy viszonylag gyorsan és olcsón hozzájuthatunk a származásunkra, vérségi kapcsolatainkra, egyes betegségekre utaló hajlamainkra vonatkozó információkhoz. Bár a lakossági genetikai tesztek bővítették az egyéni választási és ellenőrzési lehetőségek körét a genetikai adataik megismerése és kezelése tekintetében, a genetikai tesztek típusától függően sokan kétségbe vonják egyes tesztek hasznosságát, és egyre többen hangsúlyozzák azok kockázatait. Jelen tanulmány a közvetlen lakossági értékesítésre szánt genetikai tesztek egyes etikai és jogi aspektusait vizsgálja.

Kulcsszavak: közvetlen lakossági értékesítésre szánt genetikai tesztek

■ humán genetikai vizsgálatok

I. BEVEZETÉS

Már az ókori Delphoi jósa is azt hirdette: „Ismerd meg önmagad!” (*Gnóthi se auton!*). Amióta 1944-ben Oswald T. Avery és kollégái igazolták, hogy az élő szervezetek örökítőanyaga a dezoxi-ribonukleinsav (DNS), majd 1953-ban Francis Crick, Rosalind Franklin, James Watson és Maurice Wilkins felfedezték a DNS kettőshélix-szerkezetét, nyilvánvalóvá vált, hogy az emberi szervezet működésének kódját, „az élet titkát” az emberi genomban^[1] kell keresni. A genomunk megismerése egyet jelent a saját szervezetünk megismerésével.

[1] Egy szervezet teljes genetikai állománya, amely a DNS-ben van kódolva, ideértve a fehérjéket kódoló géneket és a nem kódoló szekvenciákat is.

Az első nagy vállalkozás, az emberi faj megismerésére tett legátfogóbb tudományos kutatási program a Humán Genom Projekt (HGP)^[2] volt, amely feltárta a teljes emberi genomot, egészen a nukleotidok szintjéig. A HGP keretében új szekvenálási módszerek^[3] születtek, amelyek révén gyorsabbá, egyszerűbbé, így olcsóbbá is vált a technológia. Az elmúlt két évtizedben lezajlott, genetikai vizsgálatokat érintő szignifikáns árcsökkenés magával hozta a közvetlen lakossági értékesítésre szánt humángenetikai tesztek (angolul *direct-to-consumer genetic testing*, általánosan használt rövidítés: *DTC GT*) elterjedését is. Ilyen-olyan céllal otthon a nappaliban genetikai tesztet végeztetni világszerte divat lett. Az érintett piac mérete 2021-ben meghaladta az 1,4 milliárd USD-t, és a várakozások szerint az összetett éves növekedési ráta 2022 és 2028 között várhatóan 15,3%-os lesz.^[4] Felvethető, hogy a teszteteket szolgáltató cégek bevételének nagy része valószínűleg nem a fogyasztói oldalról érkezik, a haszon nagy részét feltehetőleg az adatok értékesítése (pl. gyógyszergyárak számára) hozza a konyhára.

Az online értékesített genetikai tesztek számos típusa ismert. Az egyes fajtákhoz különböző etikai kihívások társulnak, és eltérő jogi megítélés alá esnek. A tesztekkel szembeni irreális elvárások, az eredmények okozta szorongás, az eredmények családi életre gyakorolt romló hatása, a fogyasztók félretájékoztatása, az eredményekkel való visszaélés lehetősége csak néhány a felmerülő kockázatok közül.

II. A KÖZVETLEN LAKOSSÁGI ÉRTÉKESÍTÉSRE SZÁNT GENETIKAI TESZT FOGALMA ÉS TÍPUSAI

Közvetlen lakossági értékesítésre szánt genetikai teszt alatt azokat a jellemzően online értékesített humángenetikai teszteket értjük, amelyek esetében a mintavétel és a teszt eredményének értékelése az egészségügyi ellátórendszeren kívül, nem genetikai tanácsadás keretében történik. A csomag online vásárlását követően a tesztkészletet a fogyasztó postán kapja meg, az útmutató szerint maga biztosítja a mintát, amit tesztelésre visszaküld. Az eredményhez a fogyasztó legtöbbször egy egyedi azonosító segítségével fér hozzá, és döntésének megfelelően a későbbiekben a profilt más adatbázisokba is fel tudja tölteni.^[5] Az ilyen tesztek jellemzően nem a teljes genomot, hanem egy-egy konkrét

[2] A projekt hivatalosan 1990-től 2003-ig tartott. A genom 100%-a valójában csak 2021-ben vált ismertté, mivel 2003-ban a centromerekben és a telomerekben található régiók (ezek teszik ki a genom 7,9%-át) meghatározására a technológia még nem volt alkalmas.

[3] A DNS-szekvenálás olyan biokémiai módszer, amit a DNS bázisainak, tehát a DNS-t alkotó adeninnek, guaninnak, citozinnek és a timinnek a sorrend-meghatározására használnak. A DNS szekvenciája (bázissorrendje) határozza meg a genetikai információt.

[4] Ld. Global Market Insights: Direct-to-Customer (DTC) Generic Testing Market.

[5] Harris – Wyatt – Kelly, 2013.

szekvenciát vizsgálnak.^[6] A tesztet kínáló társaságok jellemzően saját adatbázist alkalmaznak a tesztek eredményeinek kiértékelésére.

A közvetlen lakossági értékesítésre szánt genetikai teszteknek két fő csoportja ismert. Az egyik fő fajtát az egészséggel kapcsolatos tesztek képezik, a másik csoportba az egészséggel nem összefüggő célból elvégzett tesztek tartoznak. Ezekben belül számos alfajt különböztethetünk meg, ezek típusait és célját az alábbi táblázat szemlélteti:

Típus	Cél
Egészséggel kapcsolatos tesztek	
Betegség hajlamra vonatkozó teszt	genetikai eredetű betegségekre, egészségi állapotra vonatkozó hajlam kockázatának meghatározása
Farmakogenetikai teszt	egy adott gyógyszerhatóanyagra vonatkozó, genetikai profilon alapuló reakció előrejelzése
Nutrigenetikai teszt	táplálkozással összefüggő markerek azonosítása (pl. vitaminok, szénhidrátok, zsírok, fehérjék anyagcseréje, esetleges glutén- és/vagy laktózérzékenység, kardiometabolikus rizikófaktorok, szervezet terhelhetőségével kapcsolatos markerek azonosítása) személyre szabott étrend kidolgozása céljából, személyre szabott fogyókúra kialakítása
Sportgenetikai teszt	állóképesség, terhelhetőség, maximális oxigénfelvétel vizsgálata személyre szabott sportolási tanácsok felállításához
Családtervezési-, illetve meddőségi teszt	fogantatást és az embrió fejlődését befolyásoló genetikai tényezők meghatározása
Nem egészséggel összefüggő tesztek	
Genetikai származás teszt	geográfiai vagy etnikai eredet meghatározása
Rokonsági teszt	anyaság-, apaság megállapítása, rokonság fennállásának igazolása, őskutatás

1. táblázat: A közvetlen lakossági értékesítésre szánt genetikai tesztek típusai
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

Az egészséggel összefüggő, illetve azzal nem összefüggő tesztek forgalmazására és reklámozására teljesen eltérő szabályozás irányad. Ez egyrészt az európai uniós és nemzetközi kötelezettségekből, másrészt a hazai jogi szabályozásból is nyilvánvaló. A két típus eltérő etikai és jogi dilemmákat vet fel, így

[6] Horton – Crawford – Freeman – Fenwick – Wright – Lucassen, 2019.

a közöttük fennálló eltérés alapvető jelentőségű abból a szempontból, hogy közvetlen fogyasztói felhasználás céljából értékesíthetőek-e.

III. AZ EGÉSZSÉGGEL ÖSSZEFÜGGŐ GENETIKAI TESZTEK FORGALMAZÁSA

1. Etikai felvetések

Az egészségtudatosság, a szűrővizsgálatok, a betegségek korai diagnosztikáját vagy a tudatos családtervezés fontosságát nehéz lenne alábecsülni. A genetikai eredetű vagy azzal összefüggésbe hozható kórképek kialakulására vonatkozó hajlam ismerete életmódváltásra, káros szenvedélyekkel való felhagyásra sarkallhatja az érintettet, segítheti, hogy a betegség tényleges megjelenése előtt, vagy annak korai szakaszában szakszerű segítséget kapjon. A terhesség előtti genetikai tesztek segíthetnek az ismert genetikai rendellenességek felismerésében, sőt megelőzésében is. A genetikai tesztekből nyert adatok segíthetik a kutatókat új diagnosztikai eljárások vagy terápiák kifejlesztésében is (vö. precíziós medicina). Ezek a szempontok vitathatatlanul az egészséggel összefüggő genetikai tesztek mellett szólnak. Meg kell azonban említeni azokat a lehetséges mellékhatásokat is,^[7] amelyek párhuzamosan vannak jelen a pozitív jellemzők mellett.

Már az sem feltétlenül egyértelmű, hogy az egyénnek minden esetben biztosítani kell-e a jogot arra, hogy megismerje a genetikai állományában kódolt üzeneteket. Természetesen az egyén autonómiájának része, hogy megismerhesse a saját egészségi állapotával összefüggő információkat.^[8] Az önrendelkezéshez való jog, a tájékoztatáshoz és az orvosi dokumentáció megismeréshez való jog figyelembevételével^[9] könnyen juthatunk arra a leegyszerűsített következtetésre, hogy ha az egyén genomja olyan információkat rejt magában, amelyek az egyén egészségére vonatkoznak, az egyénnek korlátlan joga lehet ezeket az információkat megismerni. A helyzet korántsem ilyen egyszerű. Egyrészt, a genetikai adat teljesen speciális, semmihez nem hasonló szenzitív személyes adat, hiszen az egyén DNS-éből nem csupán róla, hanem a vérrokonairól, sőt tágabb etnikai csoportjáról is érzékeny adatok következtethetők ki. Másrészt, a genetikai adatok értelmezése rendkívül összetett és bonyolult feladat, a genetikai tesztek eredményéből levont valószínűségi következtetések értelmezése így nem mérhető össze a legtöbb diagnosztikai lelet jelentésének kihámozásával. Ráadásul, mivel az egészségi állapot és a genetikai állomány közötti kapcsolat legtöbb kérdése a mai napig nem ismert a kutatók számára sem, az ered-

[7] Kovács, 2008.

[8] Kovács – Nogel – Fáskert, 2017.

[9] Kovács, 2017a.

mények jelentése folyamatosan átértékelődik.^[10] Az eredmények validitását és megbízhatóságát^[11] pedig alapvetően befolyásolja az elvégzett vizsgálatok száma és az összehasonlító adatbázis mennyiségi és minőségi tartalma. Nem nehéz felmérni, hogy a genetikai vizsgálatok alapján felvázolt valószínűségek (pl. betegség kialakulására vonatkozó hajlam, genetikai rendellenesség hordozásának valószínűsége, stb.) helytelen értelmezése, vagy nem megfelelő súlyú kezelése mekkora terhet jelenthet az érintett és családja számára, de akár szélesebb körben, a társadalom számára is.^[12] Ha a vizsgálat megerősít valamilyen egészségügyi problémára utaló hajlamot, az érintett esetleg idő előtt, vagy indokolatlanul dönt egy egészségügyi beavatkozás mellett (pl. a BRCA1 és BRCA2 génmutációval rendelkező nők körében az emlő- és petefésztekrák arányát pl. 69-72% közé teszik a tanulmányok, de sok nő kizárólag a genetikai mutáció megléte alapján automatikusan az emlő illetve petefészek eltávolítása mellett dönt^[13]), szorongás, depresszió alakulhat ki nála, szélsőséges esetben akár öngyilkosságba is kergetheti az érintettet. Az eredmény befolyásolhatja a családalapítást, a pályaválasztást, munkavégzést, befektetéseket stb. A megterhelés jelentkezhethet anyagi kiadások formájában is, hiszen az érintett esetleg gyakrabban vesz igénybe feleslegesen egészségügyi szolgáltatást, többet költ felesleges táplálék-kiegészítőkre, gyógyszerekre,^[14] kimarad a munkából, megterheli a társadalombiztosítást.

Az egészségügyi adatokra közvetlenül utaló genetikai információk esetében problémákat vethet fel az is, hogy a teszt adatai alapján sok esetben a vérrokonok egészségügyi adataira is következtetés vonható le, anélkül, hogy ők döntöttek volna a megismerésről, vagy arról, hogy ezen adatokat más (pl. a tesztet elvégző rokon) megtudja. Ezen okból a „nem tudáshoz való jog” elve új megközelítést igényel. Ez a jog hivatott biztosítani, hogy minden cselekvőképes ember hatalmat gyakoroljon a genetikai kódjukban kódolt – akár a jövőben fenyegető vagy nagy valószínűséggel kialakuló betegségre vonatkozó – információ ismerete felett. Kényes etikai kérdéseket vet fel, hogy amennyiben a genetikai teszt eredménye megerősíti az öröklődő betegségre való hajlamot, van-e bárkinek (az érintettnek, az orvosnak stb.) tájékoztatási kötelezettsége azon személyek felé, akiket a rendellenesség szintén érinthet.

[10] Phillips, 2019.

[11] Nogel, 2017a; Nogel, 2017b.

[12] European Academies Science Advisory Council: Direct-to-consumer genetic testing for health-related purposes in the European Union, 2012.

[13] Chen – Parmigiani, 2007.

[14] Myers, 2011.

2. Jogi szabályozás

A témakör fent jelzett komplexitása indokoltá teszi, hogy az egészséggel összefüggő genetikai vizsgálatok speciális szabályozás alá essenek.^[15] Az Európai Parlament és a Tanács in vitro diagnosztikai orvostechnikai eszközökről szóló 98/79/EK irányelve nem tartalmaz speciális szabályokat a közvetlen lakossági értékesítésre szánt genetikai tesztekre, ám az kétségtelen, hogy az in vitro diagnosztikai orvostechnikai eszközök közé sorolja őket. Ennek megfelelően a tesztek forgalomba hozatala során szigorú minőségirányítási szempontoknak kell megfelelni. Ezen túlmenően az irányelv nem sokat tesz hozzá a genetikai tesztek használatának jogi szabályozásához, csupán utal arra, hogy az emberi eredetű szövetek, sejtek gyűjtését és felhasználását az Oviedói Egyezmény^[16] és a tagállamok jogi előírásai szabályozzák (1.cikk (4) bekezdés). Hazánk számára, mint az Oviedói Egyezményt ratifikáló állam számára^[17] az egészséggel összefüggő genetikai tesztek sorsát végülis az Egyezmény 12. cikke pecsételi meg, amikor kimondja: „Csak orvosi vagy orvosi kutatási célból, megfelelő genetikai tanácsadás biztosításával lehet olyan vizsgálatokhoz folyamodni, amelyek genetikai betegségek előrejelzésére vagy az érintett személy betegségre való genetikai hajlamának vagy fogékonyságának kimutatására, illetve annak megállapítására szolgálnak, hogy hordoz-e betegséget előidéző gént.” Azáltal, hogy az Egyezmény pontosan rögzíti, milyen célból lehet ilyen vizsgálatokat végezni, és kötelezővé teszi a megfelelő genetikai tanácsadást, lényegében kizárja, hogy egészséggel összefüggő genetikai tesztet közvetlenül a fogyasztók számára lehessen úgy értékesíteni, hogy az eredmények kiértékelését és interpretálását ne szakképzett, megfelelő kompetenciával bíró szakember végezze. A nemzetközi kötelezettséggel összhangban rendezi a kérdést a humán-genetikai adatok védelméről, a humán-genetikai vizsgálatok és kutatások, valamint a biobankok működésének szabályairól szóló 1998. évi XXI. törvény (Hgtv.) is. A Hgtv. értelmezésében a humán-genetikai vizsgálat az egészséget károsan befolyásoló hatásokkal társuló, vagy azokat előre jelző, csírasejt eredetű (örökölt) vagy a magzati élet korai szakaszában kialakult, a genom (gének, kromoszómák) veleszületett – genetikai betegséget okozó vagy arra hajlamosító – variánsainak kimutatására irányuló, genetikai mintán végzett laboratóriumi analízis, amely a vizsgálat célja szerint eltérő lehet.^[18] A humán-genetikai vizsgálatnak a Hgtv. három fajtáját különböztetheti meg:

- a. klinikai genetikai vizsgálat: olyan humán-genetikai vizsgálat, amelynél a genetikai mintát szolgáltató érintett személy betegség tüneteit mutatja (diagnosztikus genetikai teszt), vagy amelynél a genetikai mintát

[15] Niemiec – Kalokairinou – Howard, 2017.

[16] Az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt Egyezménye: Az emberi jogokról és a biomedicináról.

[17] Magyarország a 2002. évi VI. törvénnyel hirdette ki az Egyezményt.

[18] Hgtv. 3. § (1) bek. 11. pont.

szolgáltató tünetmentes személy vér szerinti rokona genetikai betegségben szenved és a személy saját egészsége, illetve gyermekvállalása szempontjából fokozott kockázatnak van kitéve;^[19]

- b. genetikai szűrővizsgálat: meghatározott populáció tagjainak válogatás nélküli, szűrőprogram keretében végzett humángenetikai vizsgálata, amelynek célja a genetikai mintát szolgáltató tünetmentes személyek köréből a veszélyeztetettek beazonosítása genetikai jellemzőik feltárásával;^[20]
- c. kutatási célú genetikai vizsgálat: olyan humángenetikai vizsgálat, amelynél a genetikai mintát szolgáltató egyén tünetmentes, vagy olyan beteg, akinek betegségét klinikai diagnosztikus genetikai teszttel már megállapították, és az engedélyezett kutatási terv keretében végzett kutatás célja emberi betegségek genetikai hátterének vagy kezelési lehetőségeinek jobb megismerése.^[21]

A törvény értelmében^[22] humángenetikai vizsgálat megelőzési, diagnosztikai, terápiás, rehabilitációs vagy kutatási célból és kizárólag egészségügyi érdek alapján végezhető, méghozzá csak az érintett írásos, tájékozott beleegyezése alapján.^[23] Humángenetikai vizsgálat csak az egészségügyi szolgáltatások nyújtásához szükséges szakmai minimumfeltételekről szóló rendelet szerint felszerelt, szakképzett személyi háttérrel és működési engedéllyel rendelkező egészségügyi szolgáltatónál végezhető.^[24] Az egészségügyi szolgáltatónak meg kell felelnie a genetikai minták és adatok tárolása vonatkozó jogszabályi feltételeinek.^[25]

A törvény a tájékoztatáshoz való jog keretében kifejti, hogy a humángenetikai vizsgálat céljából történő mintavétel előtt az érintettet genetikai tanácsadás keretében tájékoztatni kell a mintavétel céljáról, a vizsgálat elvégzésének vagy elmaradásának előnyeiről és kockázatairól, a lehetséges eredmények az érintettet és közeli hozzátartozóit érintő esetleges következményeiről, a genetikai minta és adat tárolásának módjairól, a különböző formában tárolt genetikai minták, továbbá adatok azonosíthatóságának lehetőségeiről.^[26] Ezen túlmenően klinikai genetikai vizsgálat esetén az érintettet tájékoztatni kell az elvégzett genetikai teszt eredményéről, annak lehetséges következményeiről, valamint az érintettet és közeli hozzátartozóit érintő genetikai kockázatról és a betegség természetéről; genetikai szűrővizsgálat esetén az adott betegség lényegéről,

[19] Hgtv. 3. § (1) bek. 12. pont.

[20] Hgtv. 3. § (1) bek. 13. pont.

[21] Hgtv. 3. § (1) bek. 14. pont.

[22] Hgtv. 12-13. §.

[23] Kovács, 2011a; Kovács, 2011b.

[24] Kovács, 2017b.

[25] 60/2003. (X. 20.) ESzCsM rendelet az egészségügyi szolgáltatások nyújtásához szükséges szakmai minimumfeltételekről.

[26] Hgtv. 6. § (2) bek.

a pozitív és negatív eredmény jelentéstartalmáról, valamint a megerősítő teszt jelentőségéről; kutatási célú genetikai vizsgálat esetén a kutatás lényegéről, valamint arról, hogy az érintett kérheti a kutatási eredmény megismerését.^[27] Az érintett jogosult arra, hogy a klinikai genetikai vizsgálat eredményéről számára egyéniesített formában, genetikai tanácsadás keretében kapjon tájékoztatást. A tájékoztatásnak segítenie kell az érintettet az eredmény lehetséges következményeinek hosszú távú feldolgozásában és az optimális kezelési lehetőségek kiválasztásában.^[28] Az érintett genetikai adatai megismeréséről nyilatkozatában lemondhat. A nyilatkozat bármikor korlátozás nélkül vissza is vonható.^[29] A humán genetikai vizsgálat kizárólag az érintettel, illetve az általa erre feljogosított személlyel közölhető. Amennyiben a közeli hozzátartozó betegsége megelőzése, betegsége természetének megismerése, gyógykezelése, valamint utódaira vonatkozó betegségkockázat megítélése érdekében ez szükséges, akkor a genetikai adatot a közeli hozzátartozó is megismerheti. Ennek érdekében kezdeményezésére a közeli hozzátartozó genetikai tanácsadás keretében, kérelmére jogosult az adatok megismerésére.^[30]

Összességében tehát elmondható, hogy az egészségi állapotra vonatkozó genetikai vizsgálatokra szigorú szabályok vonatkoznak hazánkban. Levonható a szabályokból az az egyértelmű következtetés is, hogy az egészségi állapotról adatot szolgáltató genetikai tesztet közvetlenül a fogyasztók részére egészségügyi szolgáltató bevonása nélkül Magyarországon jogellenes forgalmazni. Ezáltal a például tengerentúlon legálisan és könnyen hozzáférhető, egészségi állapotról is információkat szolgáltató, otthon elvégezhető, az eredményt elektronikusan vagy levélben a fogyasztó részére közvetlenül megküldő genetikai tesztek forgalmazása, népszerűsítése nem megengedett. A nem egészségi állapotról utaló tesztek esetében tilos félrevezetően arra utalni, hogy ilyen adatokat szolgáltatnak, hiszen ez a magatartás ellentétes az Európai Parlament és a Tanács megtevesztő és összehasonlító reklámról szóló 2006/114/EK irányelvével. Ezzel összhangban az ilyen magatartást a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény is tiltja.

[27] Hgtv. 6. § (2a) bek.

[28] Hgtv. 6. § (4) bek.

[29] Hgtv. 6. § (7) bek.

[30] Hgtv. 7. §.

IV. EGÉSZSÉGGEL ÖSSZE NEM FÜGGŐ GENETIKAI TESZTEK

1. Etikai felvetések

Az egészségi állapotra nem utaló genetikai tesztek különböző igényeket elégitenek ki. Egy részük esetében könnyen felismerhető a tesztek elvégzése mögötti érzelmi, anyagi jellegű motívum, illetve ezek kettőssége, amelyek esetében nehezen kérdőjelezhető meg az egyén(ek) döntése, hogy rászánják magukat a teszt elvégzésére (pl. apasági, anyasági tesztek elvégzése, vagy ha egy párkapcsolatban felmerül annak a gyanúja, hogy esetleg vérrokoni kapcsolat van a két fél között). A tesztek másik csoportját azok a genetikai tesztek képezik, amelyek leginkább az emberi kíváncsiságot kívánják kielégíteni, és más közvetlen haszonnal nem kecsegtetnek az egyén számára: pl. biogeográfiai származás valószínűsítése, családfakutatás. Az egyén vagy családja számára érzelmi vagy anyagi szempontból releváns tesztek és a hobbi célból elvégzett tesztek esetében különbség abban mutatkozik, hogy míg előzőek esetében a tesztet elvégzők többé-kevésbé tisztában vannak azokkal az érzelmi hatásokkal és konzekvenciákkal, amelyek a teszt eredményének megérkezését követően őket érhetik, addig utóbbiak esetében a fogyasztók a legritkább esetben gondolnak bele előzetesen, milyen hatást gyakorolhat az ő és családjuk életére.^[31] A bulvársajtó több olyan esetet leközölt, ahol a teszttel megajándékozott személy a teszt alapján jött rá, hogy akit az édesapjának hitt, nem a genetikai apja. Hasonló módon titkos örök-befogadások adatainak felfedezésére is sor kerülhet, de akár az ivarsejt-donor kielétre is fény derülhet nem kívánt módon. Ilyen módon természetesen akár genetikai eredetű betegségekre vonatkozó hajlamra is fény derülhet, anélkül, hogy ezen információ megismeréséről az érintett szabad akaratából döntött volna. A „nem tudáshoz való jog” így újabb kihívásokkal szembesül. Ráadásul, e tesztek validitása és megbízhatósága egyáltalán nem igazolt, minőségügyi előírások nem biztosítják pl. a minták szennyeződésének elkerülését (sőt, mivel a tesztekhez a mintát a fogyasztó jellemzően saját maga veszi le a szájnyalakmintát, önmagában megkérdőjeleződik a minta „tisztasága”), így akár a fals pozitív, akár a fals negatív eredmény valószínűsége fennáll. Az egyes szolgáltatók eltérő mennyiségű és minőségű, illetve etnikai változatosságú összehasonlító-adatbázisokkal dolgoznak, nem standardizált továbbá, hogy mely DNS-szakaszokat vizsgálnak, ezért ugyanarra a kérdésre két szolgáltató két különböző válasszal is szolgálhat. A valószínűségi eredmények értelmezésével a fogyasztó ráadásul magára marad. Az egészséggel össze nem függő genetikai tesztek mindegyikében közös morális kérdéseket vet fel a tájékozott beleegyezés problematikája. Nem csupán arról van szó, hogy a tájékozott beleegyezés feltétele az esetleges kockázatok tényleges megértésére való képesség, hanem arról is, hogy a DNS sajátosságai

[31] Copeland, 2021.

fakadóan a genetikai adat átadásával az egyén valójában a vérrokonai genetikai adatait is kiszolgáltatja. Minden olyan adattal együtt, ami a genomból kiolvasható, vagy a jövőben kiolvasható lesz. Több publikált tanulmányban igazolták például, hogy a széles körű genetikai klinikai kutatásokban részt vevő személyek anonimizált adatai viszonylag egyszerűen visszafejthetők.^[32] Nyilvánvaló, hogy a genetikai adatok jogellenes megszerzése, kiszivárgása mekkora veszélyeket rejt magában. A biometrikus adatokat, ekként a genetikai kódot nem lehet a mobiltelefon PIN-kódjához hasonló módon megváltoztatni, ezért bátran kijelenthetjük, hogy ha egy személy DNS-adatai engedély nélkül jogosulatlan kezébe jutnak, helyrehozhatatlan a kár. Ugyanakkor az információ nem kizárólag illegális szivárogtatás útján juthat ki az adatbázisokból. A családfakutatás céljára vagy biogeográfiai származás valószínűsítésére használt tesztek többségénél az adatokat a tulajdonos saját döntése alapján jellemzően más adatbázisokba is feltölti, így biztosítva, hogy addig nem ismert rokonokra bukkanjon. Érdekes ezzel kapcsolatban arra a 2020-ban lefolytatott kutatásnak az eredményére utalni,^[33] amely bebizonyította, hogy ha egy olyan társaság adatbázisába, amely lehetővé teszi a fogyasztó számára a genetikai teszt adatainak a feltöltését, 900 „kamu” genomot feltöltenek, már legalább egy allél^[34] pontosan ki fog rajzolódni a rossz-hiszemű beavatkozó előtt. Egy másik kísérletben azt igazolták, hogy kb. 100 mesterségesen kreált genom feltöltésével lehetőség nyílik arra, hogy egy valódi genom hiányzó adatait egy hasonló referenciapanelből származó adatokkal pótolják.^[35] Nem kell tehát túl nagy erőfeszítés ahhoz, hogy az anonimizált adatokat valós személyekkel lehessen összekötni.^[36]

2. Jogi szabályozás

A nem egészségügyi adatra vonatkozó genetikai tesztek nem esnek speciális szabályozás alá. Ekként a fogyasztóvédelemre,^[37] a reklámra és az humángenetikai adatok védelmét szolgáló jogszabályok általános szabályai irányadók rájuk,^[38] és nemzetközi szinten sokkal fragmentáltabb szabályozás jellemzi a szektort. Ennek megfelelően tilos a tesztek jellemzőiről, lehetőségeiről megtévesztő, túlzó állításokat hangoztatni.^[39] A genetikai tesztek vásárlása, elvégzése kizá-

[32] Gyrek et al., 2013.

[33] Edge – Coop, 2020.

[34] Az allél a kromoszóma egy adott lókuszában (helyén) elhelyezkedő gén variációja.

[35] Edge – Coop, 2020.

[36] Yaniv – Shor – Peer – Carmi, 2018.

[37] Fazekas – Lévay, 2017; Fazekas, 2015.

[38] Részletesen lásd: Nogel, 2022.

[39] Kishore, 2009

rólág a fogyasztó beleegyezésével történhet, ez a GDPR^[40] és az Hgtv. szabályai alapján is egyértelmű. Megkérdőjelezhető azonban, hogy a fogyasztó vásárlását, illetve a beleegyező nyilatkozat kitöltését mennyiben előzi meg annak tényleges végiggondolása, mibe egyezik bele, és a DNS mintájának kiszolgáltatásával pontosan milyen adatokba enged betekintést. Felvethető továbbá a genetikai adatok szekunder kezelésének kérdése is. A közvetlenül fogyasztókat megcélzó genetikai tesztek végző társaságok legtöbbször nyíltan együttműködnek a biotech szektorral és a gyógyszergyárakkal. Az elektronikusan tárolt adatok esetében pedig állandó kérdéseket vet fel az adatbázisok összekapcsolásának lehetősége és az információbiztonság is. A genetikai adatok nem kívánt kiszivárgása beláthatatlan következményekkel járhat az érintett és családja számára.

V. ÖSSZEGRZÉS

A genetikai tesztek számos fajtája ismert. A vonatkozó jogi szabályozás szempontjából annak van döntő jelentősége, hogy a teszt alkalmas-e egészségi állapotra utaló információt szolgáltatni. Amennyiben a válasz igen, úgy a teszt közvetlen fogyasztói felhasználásra nem értékesíthető. Az egészségi állapotról információt nem szolgáltatató, rokonsági vagy származási tesztek jogi megítélése nem ilyen egyértelmű. Ezekre a fogyasztóvédelemre, reklámra és a genetikai adatok kezelésére vonatkozó általános szabályok vonatkoznak. Etikai szempontból ugyanakkor talán még több kérdést is felvetnek, mint az egészségi állapotra vonatkozó vizsgálatok. Indokolt lenne ezért a szolgáltatás nyújtását nagyobb kontroll alá vonni, és a maximális jogvédelemre törekedni. Szorgalmazni kell továbbá a társadalom genetikai adattudatosságának növelését.

IRODALOM

- Chen, Sining – Parmigiani Giovanni (2007): *Meta-analysis of BRCA1 and BRCA2 penetrance*. *J Clin Oncol*. 2007 Apr 10;25(11):1329-33. DOI: 10.1200/JCO.2006.09.1066. PMID: 17416853; PMCID: PMC2267287.
- Copeland, Libby (2021): Genetic Testing is Changing our Understanding of who Fathers are. In: *The Washington Post*. 2021. június 18. (Elérhető: <https://wapo.st/3yL96qM>).
- Edge, Michael D. – Coop, Graham (2020): Attacks on Genetic Privacy via Uploads to Genealogical Databases (2020). In: *eLife*. 2020. január 7. DOI: <https://doi.org/10.7554/elife.51810>.

[40] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet). L 119/1 (2016. május 5.).

- Fazekas Judit (2015): A magyar fogyasztóvédelmi szabályozás fejlődése a rendszerváltástól napjainkig. In: Hamar Farkas – Hámori Antal (szerk.): *Multidiszciplináris Kihívások, Sokszerű Válaszok. 5. kötet 3. rész: A fogyasztók etikai és jogi védelme*. BGF Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály, Budapest.
- Fazekas Judit – Lévy Miklós (2017): A fogyasztóvédelem alkotmányossági kérdéseiről és a magyar fogyasztóvédelmi intézményrendszer változásairól. In: Homicskó Árpád Olivér – Szuchy Róbert (szerk.): *Studia in honorem Péter Miskolczi-Bodnár 60. Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest*.
- Gyrek, Melissa et al. (2013): Identifying Personal Genomes by Surname Inference. In: *Science*. 339/2013, 6117.
DOI: <https://doi.org/10.1126/science.1229566>.
- Harris, Anna – Wyatt, Sally – Kelly, Susan E. (2013): The Gift of Spit (and the Obligation to Return it): How Consumers of Online Genetic Testing Services Participate in Research. In: *Information, Communication and Society*. Vol. 16/2013.
DOI: <https://doi.org/10.1080/1369118x.2012.701656>.
- Horton, Rachel – Crawford, Gillian – Freeman, Lindsay – Fenwick, Angela – Wright, Carolin F. – Lucassen, Anneke (2019): *Direct-to-consumer genetic testing*. *The BMJ*. 2019 Oct 16; 367:15688.
DOI: 10.1136/bmj.15688. PMID: 31619392; PMCID: PMC6829432.
- Kishore, Deepthy (2009): Test at Your Own Risk: Your Genetic Report Card and the Direct-to-Consumer Duty to Secure Informed Consent. In: *Emory LJ*. Vol. 59/2009.
- Kovács Gábor (2008): *Bioetika és büntetőjogi kodifikáció*. Széchenyi István Egyetem, Győr.
- Kovács Gábor (2011a): Speciális területek az egészségügyi adatkezelésben. In: *Med et Jur*. 2011/3. sz.
- Kovács Gábor (2011b): Szektorális adatvédelem: egészségügyi adatvédelem. In: *Med et Jur*. 2011/2. sz.
- Kovács Gábor (szerk.) (2017a): *Egészségügyi és szociális jog*. Universitas Győr Kiadó, Győr.
- Kovács Gábor (2017b): Az egészségügyi szolgáltatások szakmai követelményei. In: Kovács Gábor – Nogel Mónika – Fáskesty Éva (2017): *Egészségügyi és szociális jog*. Universitas-Győr Nonprofit Kft, Győr.
- Myers, Mellanie F. (2011): Health Care Providers and Direct-to-Consumer Access and Advertising of Genetic Testing in the United States. In: *Genome medicine*. Vol. 3/2011.
DOI: <https://doi.org/10.1186/gm297>.
- Niemiec, Emilia – Kalokairinou, Louiza – Howard, Heidi Carmen (2017): Current ethical and legal issues in health-related direct-to-consumer genetic testing. In: *Personalized Medicine*. Vol 14 (5)/2017.
DOI: <https://doi.org/10.2217/pme-2017-0029>.
- Nogel Mónika (2017a): A bizonyítékokon alapuló ellátás és az egészségügyi minőségbiztosítás kapcsolata. In: *Med et Jur*. 2017/2. sz.
- Nogel Mónika: (2017b): A bizonyítékokon alapuló ellátás és az egészségügyi minőségbiztosítás kapcsolata II. In: *Med et Jur*. 2017/3. sz.
- Nogel Mónika (2022): Internetes családfa kutató oldalak és genetikai adataink védelme. In: Török Bernát – Zódi Zsolt (szerk.) (2022): *Az internetes platformok kora*. Ludvika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Phillips, Andelka M. (2019): *Buying yourself on internet*. Edinburgh Press, Edinburgh.
DOI: <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9781474422598.001.0001>.
- Yaniv, Erlich – Shor, Tal – Peer, Itsik – Carmi, Shai (2018): Identity Inference of Genomic Data Using Long-Range Familial Searches. In: *Science*. 362., 6415.
DOI: <https://doi.org/10.1126/science.aau4832>.

JOGFORRÁSOK

- Az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt Egyezménye: Az emberi jogokról és a biomedicináról.
- Az Európai Parlament és a Tanács megtevesztő és összehasonlító reklámról szóló 2006/114/EK irányelve.
- Az Európai Parlament és a Tanács in vitro diagnosztikai orvostechikai eszközökről szóló 98/79/EK irányelve.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet).
- A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény.
- A humángenetikai adatok védelméről, a humángenetikai vizsgálatok és kutatások, valamint a biobankok működésének szabályairól szóló 1998. évi XXI. törvény.
- Az emberi jogokról és a biomedicináról szóló Egyezmény.
- Az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt Egyezménye.
- Az Egyezménynek az emberi lény klónozásának tilalmáról szóló, Párizsban, 1998. január 12-én kelt Kiegészítő Jegyzőkönyve kihirdetéséről szóló 2002. évi VI. törvény.

• Győr látképe a 19. században

NYERGES ÉVA

*egyetemi tanársegéd**SZE Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Kar*

Szükségmegoldás vagy elkerülhetetlen jövő? Digitális megoldások a munka világában a COVID-19 járvány hatásának összefüggéseiben

ABSZTRAKT

A COVID-19 világméretű járvány a mindennapi munkavégzés és munkaügyi folyamatok tekintetében is markáns változásokat hozott. Kiugróan megnőtt a távmunka aránya, és a digitális munkaeszközök használata általánossá vált. A munkavállalók távoli hozzáférés útján, felhőalapú megoldások és változatos applikációk használatával végzik feladataikat, sok esetben részben vagy egészében távmunkában. Bizonyos munkakörökben mindennappossá váltak az online konferenciák, a munkatársak között hibrid formában vagy teljes távmunkában történik a kapcsolattartás, amelyhez elengedhetetlenek a modern IT-megoldások. De vajon a digitális megoldások a munkavégzésben szükségképpen kialakultak volna, és a világméretű járvány hatása csak felerősítette és előrehozta-e azokat, vagy önmagában a pandémia okozta változás idézte elő a digitalizáció robbanásszerű elterjedését? A válaszhoz az alábbi kérdőíves kutatás eredményei vihetnek közelebb.

Kulcsszavak: digitalizáció ■ elektronikus nyilatkozatok ■ munkaügyi digitalizáció
■ COVID-19 ■ távmunka

I. BEVEZETŐ

A COVID-19 járvánnyal összefüggő gazdasági és társadalmi hatások egyik legkézzelfoghatóbb jelensége a mindennapi munkavégzés megváltozása volt. Számos munkakörben – részben vagy egészében – általánossá váltak az IT-megoldások. A munkavállalók távoli hozzáférés útján, felhőalapú megoldások és változatos applikációk használatával, sok esetben részben vagy egészében távmunkában végzik feladataikat.

A digitalizáció és a modern információtechnológia mára a munka világát is áthatja. Alapjaiban változtak meg munkavégzési szokásaink és a foglalkoztatási formák egyaránt. A mindennapi munkavégzés és annak formái sok tekintetben átalakultak, sőt az IT-fejlesztések új munkakörö-

ket, új munkavégzési formákat is életre hívtak. Nem csupán a COVID-19 világjárvány hatásainak tudható be az a jelenség, hogy egyre többen végzik feladataikat távmunkában, és számos feladat elvégzése kizárólag IT-rendszerek, illetve infokommunikációs eszköz használatával lehetséges. A munkavégzési formák változása mellett a digitalizáció hatásai a munkaügyi ügyvitelben is tetten érhetők, e téren is egyre elterjedtebbek az elektronikus megoldások.

Vajon a digitális megoldások a munkavégzésben szükségképpen kialakultak volna, és a világjárvány hatása csak felerősítette és előrehozta-e azokat, vagy önmagában a pandémia okozta változás idézte elő a digitalizáció robbanásszerű elterjedését? Tény, hogy lényegesen megváltoztak a munkafeltételek és munkaeszközök a munkakörök egy jelentős részében. De vajon a munkavállalók – vagy más munkavégzésre irányuló jogviszonyban foglalkoztatottak – ellenzik vagy üdvözlik-e a digitális megoldásokat és a megváltozott munkavégzés elektronikus módszereit? Inkább pozitív, vagy inkább negatív a fogadtatása az új tendenciáknak?

A fenti kérdések joggal merülhetnek fel, és – noha pontos választ valószínűleg nem kaphatunk – a munkavállalók közvetlen megkérdezésével közelebb juthatunk a jelenség megítéléséhez. E célból egy kérdőíves kutatás indult útjára 2022 nyarán, részben az alábbi fő kérdéskörökben:

- Ad.1.: A kutatás vizsgálta, hogy a digitális megoldások miként hatják át a mindennapi munkavégzést, mely elektronikus eszközök segítik a munkafeladatok hatékony, munkahelyhez nem kötött elvégzését.
- Ad. 2.: A kutatás megvizsgálta a digitális megoldások elfogadottságát, az ehhez fűződő munkavállalói attitűdöt, azaz a „felhasználói élményt”.

Mindezen kérdésekhez kapcsolódóan természetesen vizsgálandó az a jogszabályi környezet, amely a munkavégzést szabályozza, mégpedig annak tükrében, hogy miként illeszkednek a megváltozott munkavégzési szokások a hatályos szabályozás adta keretekhez.

II. A KUTATÁS KERETEI

1. A kérdőív legfontosabb adatai

A kérdőív 2022 nyarán, elektronikus formában indult útjára, és jelen cikk írásáig 85 válaszadó töltötte ki. A minta korosztály, végzettség és munkakör szempontjából egyaránt rendkívül heterogén, így a relatíve kis számú kitöltöttség mellett is meggyőző képet ad a vizsgált témában.

A kérdőív mindösszesen tizenkét kérdést tartalmaz, amelyből a négy demo-

gráfiai jellegű adat megadásán túl nyolc érdemi kérdésre felelnek a válaszadók. Az érdemi, kutatási kérdések közül négy kérdés az otthoni munkavégzés (táv-munka vagy home office) jelenségére kérdez rá. További négy kérdés a digitális megoldások alkalmazására kíváncsi a mindennapi munkavégzés során, összehasonlítva a világvilágjárvány előtti és az azt követő időszakot.

Jelen írás – terjedelmi okok miatt – kifejezetten a digitális eszközök vonatkozásában megállapított tapasztalatokra fókuszál, a távoli munkavégzés tapasztalatairól más keretek között számolunk be.

2. A kérdőív tapasztalatai

A munkavállaló elégedettség feltárása elengedhetetlen minden olyan kutatásban, amely olyan eszközök, munkamódszerek vagy munkakörülmények vizsgálatát tűzi ki célul, amely a foglalkoztatásban új, vagy a korábbiaktól lényegesen eltérő. A munkavégzés során az egyik kulcsfogalom ugyanis a munkavállalói elégedettség és ösztönzésmenedzsment, melynek célja és eredménye is egyben a motiváció. A munkavállalói motiváció ebben az értelemben egyet jelent viselkedésének befolyásolásával, irányításával, mégpedig üzlet vagy más célok megvalósulása érdekében. A munkavállalók motivációja pedig kizárólag akkor lehet sikeres, ha a motiváció mögötti tartalom is ismert a motiváló számára.^[1] A munkavállalói hozzáállás pozitív előmozdítása magas fokon célorientált és tudatos szervezést igényel, amely a gazdasági érdekeket képes összehangolni az egyéni, munkavállalói szükségletekkel, a vállalati hatékonyságot a pszichés tényezőkkel.

Az ösztönzésmenedzsment – mint tudomány – azoknak az elméleteknek és módszereknek a rendszerbe foglalt összessége, amelyek által a munkavállalók motiváltsága – ezáltal munkavégzésük hatékonysága – mozgítható elő.

A kapcsolódó tudományos irodalom az ösztönzésmenedzsment fő alkotóelemeiként az ösztönzési politikát, az ösztönzési stratégiát és az ösztönzés eszközrendszerét, gyakorlatát nevezi meg. Az ösztönzési politika az ösztönzés küldetését és alapelveit fogalmazza meg, nevezetesen azt, hogy milyen szempontok mellett igyekszik ellentételezni a munkatársai teljesítményét a munkáltató. E célok megvalósításának hosszú távú felépítését azután az ösztönzési stratégia adja meg. Az ösztönzési rendszer mindezek konkrét megvalósulása, vagyis olyan szabályok és eljárások összessége, melyekkel a munkáltatói szervezetben végül kézzel fogható eredménnyé válhat a munkavállalók ösztönzése.^[2] A motiváció és ösztönzés egyik alapköve a munkavállalói vélemények megismerése, hiszen ezen ismeretek hiányában aligha képzelhető el célorientált és elégedettséget kiváltó munkaszervezés.

[1] László – Óhegyi – Poór, 2013, 52.

[2] László – Óhegyi – Poór, 2013, 55-57.

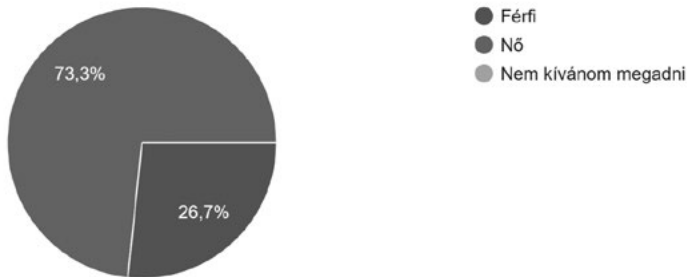
A következőkben a kutatás legfőbb adatai és megállapításai kerülnek ismertetésre. Elsőként az általános adatokra vonatkozó statisztika olvasható, majd azt követően a digitális eszközök használatával kapcsolatos munkavállalói tapasztalatok, illetve az azokkal való munkavállaló elégedettség kérdésére adott válaszok kerülnek ismertetésre.

a. A válaszadók általános adatai

- Nemek szerinti megoszlás

A válaszadók mindegyike megadta nemét, a mintában szereplők 73,3 százaléka nő, 26,7 százaléka férfi.

Neme
75 válasz

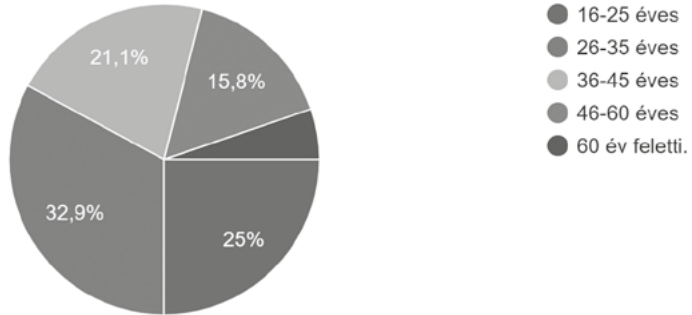
1. ábra: A válaszadók nem szerinti megoszlása
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

- A válaszolók életkora

A mintában az aktív munkavállalói réteg megfelelő megoszlással szerepel, amely tükrözi a munkavállalók általános korfáját. A legnagyobb arányban a 26 és 60 közötti korosztály töltötte ki a kérdéseket, akik a válaszadók mintegy 70 százalékát tették ki. Elenyésző számban, 5,3 százalékban válaszoltak 60 év feletti korosztályba tartozó személyek, de az egyéb válaszok alapján feltételezhető, hogy e válaszadók az öregségi nyugdíjkorhatár betöltését megelőző öt évben vagy nyugdíjasként aktív munkavállalóként dolgoznak a munkaerőpiacon.

Életkora

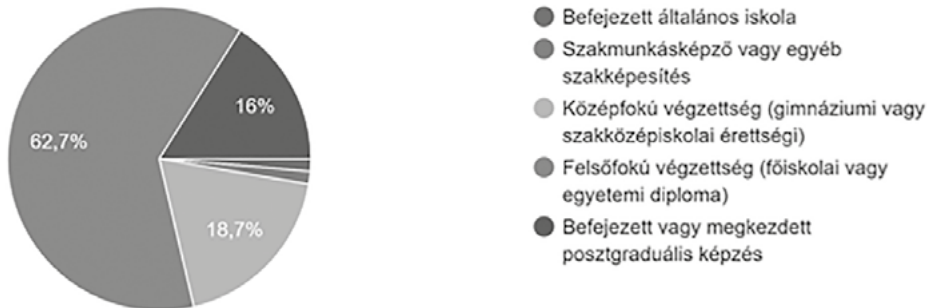
76 válasz

2. ábra: A válaszadók életkora
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

- Iskolai végzettség

A minta legnagyobb részét, összesen 78,7 százalékot a diplomás munkavállalói réteg teszi ki. Ebből 62,7 százalék felsőfokú végzettséggel rendelkezik, míg további 16 százalék megkezdett vagy befejezett posztgraduális képzésben vett/vesz részt. A diplomás munkavállalók réteg a kutatás szempontjából mérsékelten felülreprezentáltak, amely ténynek a digitális eszközök használata tekintetében jelentősége lehet, különösen a munkaköri adatok összefüggésében. A minta további nagyobb szeletét a középfokú végzettséggel rendelkezők adják (18,7 százalék), és elenyésző számban töltötték ki a kérdőívet az általános iskolát vagy szakmunkásképzőt végzett válaszadók (mindkét csoport 1,3 százalékban adott választ).

3. ábra: A válaszadók iskolai végzettsége
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

- A válaszadók munkaköre

Munkakör tekintetében a szellemi tevékenységűek teszik ki a minta legnagyobb részét, 79 százalékot; 57,9 százalékuk beosztottként, 21,1 százalékuk vezetőként végzi tevékenységét. Ezt az adatot a végzettségi adattal együttesen célszerű értelmezni, amely alapján megállapítható, hogy a minta csaknem 79 százalékban a diplomával rendelkező, szellemi tevékenységet végző személyek munkavégzési szokásairól ad hiteles képet, annak ellenére, hogy a kérdőív nem célzott, és bármely válaszadó számára nyitott.

További 15,8 százalék vállalkozóként, szabadúszóként vagy egyéb önfoglalkoztatotként nevezte meg magát, és mindösszesen 5,4 százalékuk végez fizikai munkát.

Munkaköre

76 válasz

4. ábra: A válaszadók munkaköre
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

b. A kutatás érdemi kérdései

A digitális munkaeszközök használatára vonatkozóan négy kérdés szerepel a kutatásban. A minél átfogóbb kép megismerése érdekében az előre megadott válaszlehetőségek mellett a válaszolóknak lehetőségük van szabadszavas mezőben válaszolni, illetve újabb válaszlehetőséget rögzíteni.

A kérdések arra irányulnak, hogy miként változott a munka világa az elektronikus, digitális munkaeszközök használata tekintetében a COVID-19 járvány megjelenése óta. Emellett a felhasználói élményre is rákérdezett a kérdőív. Az utóbbi hónapok-évek tapasztalatai alapján arra vonatkozó következtetést kívánunk levonni, hogy a munkavállalók inkább üdvözlnek, vagy inkább ellenzik-e ezeket az eszközöket. Vajon nehézséget okoz-e a különböző online platformok, felületek, távoli hozzáférés és applikációk használata a mindennapokban, vagy a munkavállalók könnyen elsajátítják-e a használatukat? Szívesen élnek-e a digitális vívmányok adta lehetőségekkel?

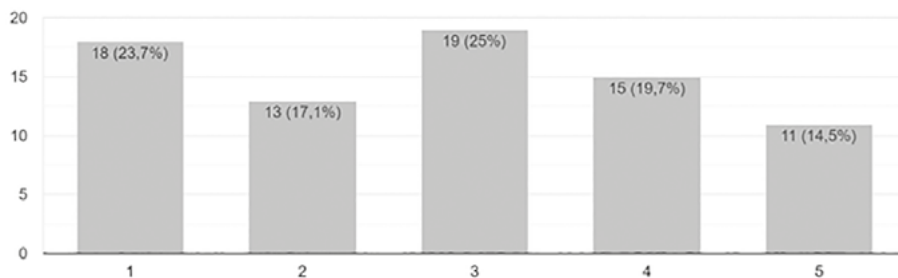
- A COVID-19 járvány megjelenését megelőzően mennyire volt jellemző a munkavégzése(d) során a digitális megoldások alkalmazása?

A kérdés kiegészítéseként néhány példa is szerepel egy felsorolásban, amely szerint ide értendő minden munkavégzéssel összefüggő program, applikáció, elektronikus kapcsolattartás vagy online konferencia is (Zoom, Google Meet, MS Teams, Skype stb.).

A válaszolók 1 és 5 közötti értékek közötti skálán jelölhették válaszukat, amelyből az 1. érték az egyáltalán nem jellemző, az 5. érték a nagyon jellemző választ jelenti.

Az ábrán látható, hogy a válaszok szórása viszonylag egyenletes, minden érték 10 feletti voksot kapott. A két szélső értékre fókuszálva: korábban egyáltalán nem használt digitális platformokat a válaszolók 23,7 százaléka, de 14,5 százaléka napi munkavégzésének már a járvány előtt is része volt valamilyen online felület.

Minden egyéb érték kategóriába is érkezett válasz, a középértéket például 25 százalékuk jelölte meg. Az „1” érték (azaz „egyáltalán nem”) válasz figyelmen kívül hagyása esetén a maradék 76,3 százalék azon válaszadók aránya, akik valamilyen arányban már dolgoztak elektronikus platformokon. Ebből egyértelműen az a következtetés vonható le, hogy a munkavállalók kisebb vagy nagyobb mértékben már a 2020. évet megelőzően is használtak valamilyen digitális eszközt. A digitalizációs tendencia tehát a munkavégzés körében is egyértelműen elindult a világjárvány miatti változások előtt is.

5. ábra: Digitális megoldások használata a COVID-19 járványt megelőzően
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

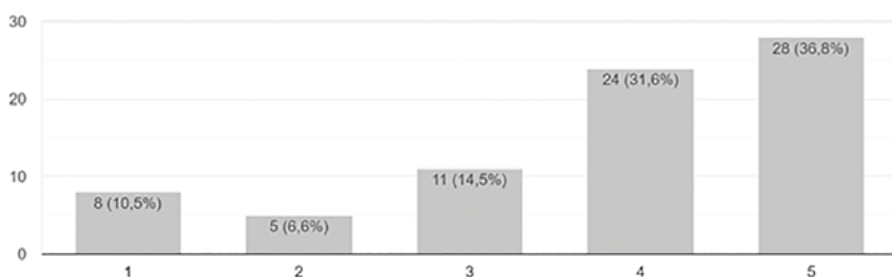
- A COVID-19 járvány megjelenése óta mennyire jellemző a munkavégzése(d) során a digitális megoldások alkalmazása?

A következő kérdés már a járvány utáni időszakra fókuszál, azaz a tartós változásokra. A fenti kérdés mellett egy kiegészítő mondat is orientálja a válaszadót, mégpedig, hogy változott-e a munkavégzés a tekintetben, hogy több

a használt IT-eszköz, jellemzőbb-e a munkavégzéshez szükséges programok, applikációk használata, az elektronikus kapcsolattartás vagy online konferenciák, stb. A válaszolók ez alkalommal is 1 és 5 közötti értékek közötti skálán jelölhették válaszukat, amelyből az 1. érték az egyáltalán nem jellemző, az 5. érték a nagyon jellemző választ jelenti.

A válaszokból egyértelműen kiderül, hogy kiugró mértékben megemelkedett a digitális eszközök használata az utóbbi néhány évben. A skála pozitív végpontját („nagyon jellemző”) 36,8 százalék jelölte, és további 31,6 százalék a 4. értéken („jellemző”) helyezte el a választát. Ez a mindösszesen 68,4 százalékos arány már önmagában, az átlagos érték figyelembevétele nélkül is markáns eszközhasználatot mutat.

A kérdőív azon kérdéseinek értékeléséből, amely a használatra vonatkozik, arra lehet következtetni, hogy a járvány miatti korlátozások miatt szinte szükségszerűen bevezetett IT-eszközök használata a pandémiát követően nagy arányban fennmaradt. Az applikációk, digitális platformok számos olyan lehetőséget nyújtanak, amely a napi munkavégzést kényelmesebbé, rugalmasabbá teszi, és ezeket az előnyöket vélhetően nem kizárólag a korlátozások áthidalása során lehet kiaknázni. A napi kapcsolattartás mára személyesen is kivitelezhető, mégis a munkaszervezés részévé vált az online konferenciák tartása. További példa lehet az elektronikus dokumentumok előállítására, amelyben szintén tapasztalható a növekedés. A papír alapú szerződéskötés és nyilatkozattétel a járvány okozta korlátozások idején egyértelműen elnehezült, így gyakoribbá váltak az elektronikus úton tett nyilatkozatok, akár digitális aláírás használata mellett, akár más, egyedi azonosítást megkövetelő módszerrel. Ezek a megoldások nem kívánják meg a nyilatkozattevők személyes jelenlétét, így kényelmes és gyors megoldást kívánnak. Noha a személyes találkozás, a papír alapú dokumentumok saját kezű aláírása mára különösebb akadályba nem ütközik, az elektronikus nyilatkozattétel mégis gyakoribbá vált, annak nyilvánvaló előnyei miatt.

6. ábra: Digitális megoldások használata a COVID-19 járványt követően
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

Az elektronikus nyilatkozatok jogi háttere kapcsán érdemes rövid kitekintést tenni. Az írásbeliség követelményét nem kizárólag a papír alapú dokumentum előállítása elégítheti ki. A Munka Törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) legális alapot teremt ugyanis az elektronikus dokumentumok alkalmazására is, anélkül, hogy annak formáit meghatározná. A törvény alapján írásbelinek kell tekinteni a jognyilatkozatot, ha annak közlése olyan elektronikus dokumentumban történik, amely kielégíti a következő hármas követelményt: alkalmas arra, hogy a jognyilatkozatban foglalt információ változatlan tartalommal visszaidézhető legyen belőle, abból a nyilatkozattevő személye egyértelműen beazonosítható, és a nyilatkozattétel időpontja is megállapítható.^[3]

Egyre általánosabb, hogy a munkáltató és a munkavállaló közötti kommunikáció jelentős része elektronikus úton történik. Vélhetőleg ez a felismerés tette szükségessé, hogy a jogalkotó – az Mt. fentebb is idézett 22. § (2) bekezdésében – rögzítse az elektronikus dokumentumba foglalás lehetőségét, amely a törvény szerint kielégíti az írásbeliség követelményét. A munkajogviszony alanyai között ugyanis óhatatlanul felmerül a jognyilatkozatok elektronikus dokumentumba foglalásának szükségessége.^[4]

- Mi a véleménye azokról a digitális eszközökről, programokról, amelyeket a munkavégzése során használ?

A munkavállalói attitűd, a „felhasználói élmény” olyan kérdése a témának, amellyel kapcsolatban elengedhetetlen az első kézből származó tapasztalat gyűjtése. Ezért a következő kérdés kifejezetten a munkavállaló mint felhasználó véleményét kutatja, és kiegészült egy felsorolással is az eszközök tekintetében, úgy mint elektronikus kapcsolattartás, online konferenciák, programok, applikációk stb.

A munkavállalói elégedettséget és a jelenségre adott reakciókat azért fontos vizsgálni, mert a mindennapok során különböző és nagyon eltérő véleményeket lehet látni-hallani a felhasználóktól. A munkavállalók mind pozitív, mind negatív véleményt egyaránt megfogalmaznak a megváltozott munkavégzés és a digitális megoldások kapcsán is. Ennek közelítőleg valós arányát kizárólag statisztikai úton lehet megismerni, hiszen a számasság ismerete nélkül minden vélemény egyedi és elszigetelt.

A kérdőív e kérdése megfelelő differenciálást tett lehetővé az elégedettség mérésére. A válaszok figyelemre méltóak a kutatás szempontjából, hiszen túlnyomórészt kedvező tapasztalatokról és értékelésről számolnak be.

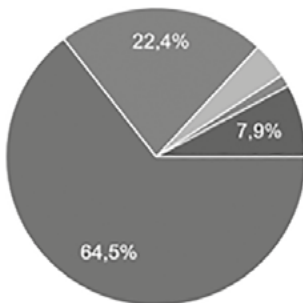
- A kitöltők elsősorban pozitívan választották az abszolút pozitív értékelést, hiszen 64,5 százalékuk úgy válaszolt, hogy szereti az új IT-megoldásokat, amelyek sokkal gyorsabbá és egyszerűbbé teszik a munkáját.
- Ezt a meggyőző választ a rangsorban egy olyan válaszlehetőség követi, amely szintén inkább üdvözli, semmint ellenzi a digitális eszközök használatát. A válaszadók 22,4 százaléka úgy válaszolt, hogy alapvetően sze-

[3] Czirók – Nyerges, 2018, 33-38.

[4] Petrovics, 2016, 9-13.

reti az új IT-megoldásokat, de egy-egy új program vagy eszköz használatának megtanulása nehézséget okoz számára. Látható, hogy az átmenet, a kezdeti nehézségek ellenére még ebben a válaszadói csoportban is kedvező a digitális megoldások megítélése.

- Mindössze 3,9 százalék nyilatkozott úgy, hogy számára sok nehézséget okoz az új IT-megoldások megtanulása és használata, és sokkal egyszerűbbek voltak a hagyományos módszerek és eszközök. A kérdőív anonimitása és aggregált adatai miatt arra vonatkozóan nem lehet egyértelmű párhuzamot vonni, hogy ezek a nehézségek összefüggenek-e korosztályi vagy esetleg végzettségi adatokkal. A kutatás szempontjából azonban e réteg sem elhanyagolható, hiszen a digitális készségek, felhasználói ismeretek fejlesztése során a jövőben kiemelt figyelmet kell szentelni azon munkavállalók kompetenciáira, akik az átlagoshoz képest nagyobb támogatást igényelnek.
- Egészen elenyésző, 1,3 százalék volt azok aránya, akik kifejezetten ellenzik az új IT-eszközök használatát, és – válaszuk szerint – lehetőség szerint nem alkalmazzák azokat.
- A kutatás e kérdésének szempontjából pedig értékelésen kívül esik a válaszadók 7,9 százalékos aránya, akik azt a választ jelölték, hogy a munkájuk során nem használnak digitális megoldásokat, IT-eszközöket, mert a munkakörükben vagy munkahelyükön ez nem jellemző. A digitális munkaeszközök természetesen nem minden munkakörben, munkahelyen alkalmazhatók, sok esetben – bizonyos fizikai vagy egyéb tevékenységek területén – eleve kizárt a használatuk. Ám ha szélesebb körben, és kissé a jövőbe tekintve gondolkodunk a kérdésen, akkor elképzelhető az applikáció vagy közösségi média-használat a tisztán fizikai alkotótevékenység körében is (példa lehet az applikációalapú házhozszállítás vagy online marketingtevékenység egy szakács vagy belsőépítész, szobafestő esetében).

- Szeretem az új IT-megoldásokat, sokkal gyorsabbá és egyszerűbbé teszik a m...
- Alapvetően szeretem az új IT-megoldásokat, de egy-egy új program...
- Sok nehézséget okoz az új IT-megoldások megtanulása és használá...
- Kifejezetten ellenzem az új IT-eszközök használatát, és lehetőség szerint nem...
- Munkám során nem használok digitális megoldásokat, IT-eszközöket, mert a...

7. ábra: A digitális eszközökkel kapcsolatos munkavállalói elégedettség
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

- A kitöltők egyéni, szabadon megfogalmazott véleményei

A kutatásban hangsúlyos szerepet kapott a munkavállalók szubjektív véleményének megismerése, hiszen az egyéni és egyedi véleményeket teljes körűen nem lehet felmérni kizárólag előzetesen megadott válaszok, érték kategóriák alapján. Az egyéni vélemények megismerése céljából szabadszavas rovatban az alábbi kérdésre válaszolhattak a kitöltők:

„A COVID-19 világjárvány megjelenése óta számos munkakörben és munkahelyen megváltozott a munkavégzés: általánossá vált a részleges vagy teljes távmunka, és sok digitális megoldást kezdtünk el használni. Ha a fentiekén túl bármely egyéb észrevétele, véleménye van a jelenséggel kapcsolatban, ossza meg velünk röviden!”

A kérdőív komplexitásának okán a kérdés mind a távoli munkavégzés, mind a digitális eszközök kapcsán kialakult véleményre vonatkozott. A kérdésre mintegy két tucat válasz érkezett, amelyek közül – a teljesség igénye nélkül – néhányat kiragadunk:

- „Sokféle platform, sok beállítás, nehézség, ha a partnerek nem megfelelő sávzélességgel rendelkeznek.”
- „Az online eseményeken nagyon sok ember csak hallgat. Nehezebb interaktívan tartani az egyeztetéseket. A másik gond, hogy sokan használják a home officet szabadság helyett. Lenne ez-az amit elintéznék, akkor már a többit otthonról dolgozám, stb.”
- „A hivatalos találkozók könnyebbek elektronikus formában, de hiányzik a személyes kontaktus.”
- „Fontos az edukáció az új eszközök, az új munkavégzés tekintetében.”
- „Ami érdekes, hogy pl. a (...) kapcsolattartásban a telefont felváltották a különböző Teams, WebEx megoldások használata, ami COVID előtt is hasznos lett volna, mégsem használtuk.”

A vélemények tartalmunkban meglehetősen vegyes töltetűek, többen felhívják a figyelmet az esetleges nehézségekre, amelyek a digitális platformok, programok használatának elsajátítása során merülnek fel. Emellett az online megbeszélések kapcsán az egyik kitöltő rámutat a személyes kontaktus hiányára, ami a jövőbeli munkavégzés szempontjából ugyancsak fontos felvetés. Ez utóbbit azonban álláspontom szerint sokkal inkább a távoli munkavégzés kutatási kerekein belül célszerű vizsgálni.

Érdekes azonban figyelembe venni, hogy a szubjektív vélekedés eltérő jellege részben az emberi természet sokszínűségéből is adódik, ilyen módon nem csupán a digitális eszközök megítélése, hanem bármely egyéb jelenség kapcsán hasonlóan alakul. A munkavállalói érdekek és értékek ugyanis erősen eltérőek az egyéni képességek, személyiség, környezeti helyzet és sok egyéb tekintetben is. Az emberi cselekvés mozgatórugói több különböző tényezőből adódnak össze: Roóz ide sorolja az életjellemzőket, a személyiséget (melynek része az észlelés és érzékelés), a magatartásformákat, a motivációt és nem utolsósorban a képességeket.^[5]

[5] Roóz, 2006, 27.

III. ÖSSZEGZÉS

A digitális megoldások használata a napi munkavégzés során a munkakörök egy jelentős részében markánsan megjelent. A kutatás rámutatott, hogy a tendencia már a COVID-19 világiárvány megjelenése és az azt követő korlátozások miatti gazdasági-társadalmi változások előtt is megkezdődött, átütő mértékben azonban ténylegesen a pandémia során terjedt el. Fontos azonban, hogy a munkáltatók és munkavállalók – az újdonsággal járó nehézségek ellenére – jellemzően felismerték a digitalizáció munkaügyi előnyeit, hiszen nyilvánvalóan elősegíti a rugalmasabb, gyorsabb, optimalizált munkavégzést. Emellett – a távoli munkavégzéssel ötvözve – a munka és magánélet egyensúlyára, integrációjára is áldásos hatást gyakorolhat.

A digitalizáció tehát egyszerre jelent követelményt és eszközrendszert is, amely természetesen a munkaviszonyokban is érezheti hatását, amely lényegesen megkönnyítheti nemcsak a munkáltatók, hanem a munkavállalók életét is. Különösen igaz lehet ez a nagy számú, akár több ezer főt foglalkoztató gazdasági szereplők esetében. A munkajogi nyilatkozatok, dokumentumok papíralapú előállítás, nyilvántartása és nyomon követése ugyanis jelentős ügyterhet jelent, emellett fenntarthatósági, környezettudatossági aggályokat is felvet.^[6]

Fontos kihangsúlyozni, hogy munkavállalói szempontból is előnyös a kényelmes, digitalizált rendszerek használata, hiszen a munkavállalói elégedettségre is kedvező hatással lehet az, ha az ügyintézés gyors és gördülékeny. A munkahelyi elégedettség növelése pedig előmozdítja a hatékony munkavégzést,^[7] a fejlett információs megoldások tehát kölcsönös előnyöket ígérnek.^[8]

IRODALOM

- László Gyula – Óhegyi Katalin – Poór József (2013): A rugalmasság fogalma és aspektusai. In: Poór József (szerk): *Rugalmas ösztönzés rugalmas juttatások*. Wolters Kluwer Kft., Budapest.
- Czirók Andrea – Nyerges Éva (2018): Digitalizáció a munkajogban: Elektronikus munkaügyi folyamatok a „most” generációja számára. In: *Munkajog*. 2018/3. sz.
- Petrovics Zoltán (2016): Az elektronikus dokumentum körüli dilemmák a munkajogban. In: *HR & Munkajog*. 2016/10. sz.
- Roóz József (2006): *Az emberi erőforrás-menedzsment alapjai*. Perfekt Gazdasági, Tanácsadó, Oktató és Kiadó Zrt., Budapest.
- Visontay-Szabó Katalin (2013): A munkahelyi környezet pszichológiai hatása. In: *Opuscula Szegediensia 5. A munkajogi és Szociális Jogi Doktoranduszok és Pályakezdő Oktatók Ötödik Konferenciájának Kötete*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged.

[6] Czirók – Nyerges, 2018, 35.

[7] Visontay-Szabó, 2013, 97.

[8] Czirók – Nyerges, 2018, 35.

PAPP NIKOLETT

*egyetemi tanársegéd**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

A kötelező egészségügyi szolgáltatói felelősségbiztosítás és a rendszer működésének anomáliái

ABSZTRAKT

Az egészségügyi szolgáltatói felelősségbiztosítás, mely fontos szerepet tölt be a károsultak reparációjában, hazánkban számos kihívással küzd, így például a biztosítási szerződésekben rögzített limitek az utóbbi időben lényegében elinflálódtak, amely csökkenti a biztosítás azon funkciójának érvényesülését, hogy a biztosító helytálljon az egészségügyi szolgáltató helyett biztosítási esemény bekövetkezése esetén. A tanulmány a „látszatbiztosítások” mögötti okokat vizsgálja és megoldási javaslatokat fogalmaz meg a téma kapcsán.

Kulcsszavak: felelősségbiztosítás ■ limit ■ önrész ■ kompenzáció

I. BEVEZETÉS

Közel huszonöt éve, időről időre felmerülő kérdés a szakirodalomban és a sajtóban az egészségügyi szakmai felelősségbiztosítások hazai működése, a piacon felmerülő és megoldásra váró anomáliák kérdése. Ennek oka, hogy egyes problémák továbbra is megoldásra várnak a területen, sőt az idő múlásával és az inflációval egyre égetőbbé váltak. Az egészségügyi szakmai felelősségbiztosítások bemutatása és részletes elemzése jelen tanulmány terjedelmi kereteit meghaladja, így jelen írás keretei között elsősorban az egészségügyi szakmai felelősségbiztosítások piacát érintő két vagyoni természetű korlát szabályozására és működésére koncentrálok: az önrész és a limit intézményére.

Mindenekelőtt a felelősségbiztosítás céljának ismerete szükséges ahhoz, hogy kritikai elemzését adhassuk a jelenlegi szabályozási megoldásoknak, és érdemben hozzászólhassunk a jövőbenihez. Ennélfogva

a tanulmányban röviden bemutatásra kerül a károkozás folytán összekapcsolódó két jogviszony a kárkötelem és a felelősségbiztosítási jogviszony –, illetve e kettő összefüggései.

A magyar felelősségbiztosítási piac globális összehasonlításban alulfejtett, a biztosítási penetráció jelentősen alacsonyabb a világtárlagnál.^[1] Az egészségügyi szolgáltatói felelősségbiztosítás hazánkban kötelező, ugyanakkor az piaci alapon szerveződik és működik, abban az állam közvetlen szerepet nem lát el, a jogi keretek biztosításán túl csupán felügyeleti feladatokat lát el a biztosítótársaságok felett.

A biztosítási szerződésekben rögzített limitek az utóbbi időben lényegében elinflálódtak, amely relativizálja a biztosítás fő funkciójának érvényesülését, azt, hogy a biztosítók helytálljanak a biztosítási szerződésben rögzített biztosítási esemény bekövetkezése esetén. Miután az egészségügyi szolgáltatót önrészfizetési kötelezettség is terheli a biztosítási szerződések értelmében, a kórházak, orvosok anyagi terhei növekednek, anyagi teljesítőképességük pedig akadályokba ütközhet.^[2]

A tanulmány zárásként adódik a kérdés: „Hogyan tovább?“, azaz milyen javaslatok fogalmazódhatnak meg az egészségügyi szolgáltatói felelősségbiztosítási szerződésekre vonatkozó limitek és önrészek újraszabályozása során.

II. A FELELŐSSÉGBIZTOSÍTÁSOK HAZAI SZABÁLYOZÁSA

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban Ptk.) szerint a felelősségbiztosítási szerződés alapján „a biztosított követelheti, hogy a biztosító a szerződésben megállapított módon és mértékben mentesítse őt olyan kár megtérítése, illetve sérelemdíj fizetése alól, amelyre jogszabály alapján köteles”.^[3] A felelősségbiztosítás lényege két kötelmi viszony: egy biztosítási szerződés és egy kárkötelem találkozása a károkozó biztosított közvetítésével. A felelősségbiztosítások egyik legszármotveőbb ismérve, hogy hárompólusú jogviszonyok, melyekben a szerződés alapján követelheti a biztosított károkozó, hogy a biztosító a szerződésben meghatározott mértékben és módon a károsultnak térítse meg a kárt,^[4] valamint fizesse meg a sérelemdíjat és ezzel együtt mentesítse a károkozó biztosítottat olyan kár megtérítése alól, amelyért a jogszabály alapján felelős.^[5] Fontos kiemelni azonban, hogy a biztosított teljesítheti

[1] Pandurics – Markó, 2015, 81.

[2] Simon, 2004, 7.

[3] Ptk. 6:470. §.

[4] Ha a biztosított a kártérítést, illetve a sérelemdíjat már teljesítette a jogosult részére, akkor a biztosító – a felelősségbiztosítási szerződésben meghatározott mértékig – a kifizetett összeget a biztosítottnak téríti meg.

[5] Hergert – Juhász – Szolyka, 2015, 44.

a kárkötelemből fakadó kötelezettségét, tehát nem köteles igénybe venni a felelősségbiztosítási fedezetet. Amennyiben a biztosított igénybe veszi a biztosító szolgáltatását, az nemcsak a kár megtérítésére és a sérelemdíj megfizetésére terjed ki, hanem az eljárással összefüggésben felmerült költségeket is meg kell előlegeznie, és a jogi képviselő költségeivel és a kamatokkal együtt meg kell térítenie. Ez abban az esetben is így történik, ha ezek a kártérítés összegével együtt meghaladják a biztosítási összeget.^[6]

Felelősségbiztosítás esetén a biztosított kártérítési kötelezettségéért a biztosító nem a károkozásban való közrehatása vagy a kárért való felelőssége alapján, hanem a biztosítottal kötött szerződés alapján köteles helytállni.^[7] A biztosítónak a biztosítottal szemben egészen a biztosítási esemény bekövetkezéséig biztosító felé történő bejelentéséig *praestare* kötelezettsége van, ebből kifolyólag a biztosítónak csak készenlétben kell állnia.^[8] A biztosító kötelezettsége akkor fordul át *dare* kötelezettségbe, amikor a károsult kártérítési igényt érvényesít a biztosítottal szemben, a biztosított irányában pedig akkor, amikor a biztosított a károsultnak a kárt megtérítette.^[9]

Elmondható tehát, hogy a felelősségbiztosító kötelezettsége járulékos jellegű a biztosított kártérítési kötelezettségéhez képest, melynek az a következménye, hogy a biztosító teljesítési kötelezettsége a biztosított károkozó felelősségéhez és fizetési kötelezettségéhez igazodik. A járulékoságból adódik, hogy a felelősségbiztosító csupán helytáll a biztosított a tartozásért, míg a biztosított a saját kártérítési jogviszonyból eredő tartozásáért felel.^[10]

III. A FELELŐSSÉGBIZTOSÍTÁSOK CÉLJAI ÉS FUNKCIÓI

A Ptk. 6:519. §-a értelmében, aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni. A kártérítési felelősség azonban csak abban az esetben tudja betölteni kompenzációs szerepét, ha egyrészt van olyan személy, akit saját magatartása vagy érdekeltsége révén felelőssé lehet tenni, másrészt az illető képes a kártérítési követelést teljesíteni.^[11] A biztosítás éppen ezt a teljesítőképességet teremti meg anélkül, hogy a biztosító a kétoldalú kárkötelemben részt venne.^[12] E szerződéstípus tehát kiegészíti a kárkötelmet, segít érvényre juttatni annak funkcióját, a károkozással megbomlott társadalmi egyensúly helyreállítását. Kijelenthető, hogy a felelősség és a felelősségbiztosítás egymástól el nem vá-

[6] Certicky, 2021, 97.

[7] Matovics, 2020, 21.

[8] Certicky, 2021, 50.

[9] Matovics, 2020, 55.

[10] Matovics, 2020, 21., 23.

[11] Bárdos, 2004, 3.

[12] Ajtay-Horváth, 2016, 436.

lasztható, elsődleges céljuk közös: a vagyoni reparáció, a károsult vagyonában beállott csökkenés helyreállítása a károsult és a biztonságkeresés a potenciális károkozó szempontjából.^[13]

Az egészségügyi szolgáltatói felelősségbiztosítással kapcsolatos egyik ellenérv, hogy csökkentheti a prevencióra fordított figyelmet, háttérbe szorítva az elrettentő erőt, amelyet a jogrendszer a kártérítéssel kapcsolatos felelősség révén el kíván érni.^[14] A biztosítási intézményrendszer számos eszközzel rendelkezik a preventív funkció megőrzésére. Egyrészt a biztosítótársaságok piaci alapon szervezettek, a biztosító díjképzésével jellemzően erősíti a prevenció elvét. A biztosítási szerződés megkötése előtt jelentősége van annak, hogy a szerződni kívánó fél számszerűsítve milyen összegben és hány alkalommal okozott kárt. További garanciák az önrész és a limitösszegek beépítése a biztosítási szerződésekbe. A biztosítók kínálatában lehetőség van ún. kármentességi engedményre, azaz kár hiányában kedvezőbb biztosítási díjak vonatkoznak a biztosítottra.^[15] Mindezek sokkal inkább ösztönzik a károk megelőzését, minthogy a prevenció ellen hatnának. További visszatartó erő a biztosító visszakövetelési, azaz regressz lehetősége, mivel a biztosítót az általa megtérített kár mértékéig megtérítési igény illeti meg a károkozóval szemben.^[16]

A kötelező felelősségbiztosítás mellett szóló leghangsúlyosabb érv éppen ezért a károsult védelme, kompenzálása, hiszen a biztosítási szerződés fedezetet nyújt a károsulti követelések esetére. A biztosító azon túl, hogy mentesíti az egészségügyi szolgáltatót olyan kár megtérítése, illetve sérelemdíj megfizetése alól, amelyre jogszabály értelmében köteles, szakmai és eljárási segítséget, támogatást is tud nyújtani az egészségügyi szolgáltatónak.^[17]

IV. AZ EGÉSZSÉGÜGYI SZOLGÁLTATÁSOK SZAKMAI FELELŐSSÉGBIZTOSÍTÁSA

Az egészségügyi szolgáltatói felelősségbiztosítás szabályozása nem tekint vissza komoly múltra, hiszen a szocializmus időszakában az állami egészségügy és a korlátlan költségvetési helytállás nem igényelte a biztosítást,^[18] míg az 1945 előtti időszakban a jelentős részben magán egészségügyi szolgáltatók nem vették igénybe a nem kötelező biztosításokat.^[19] Az egészségügyben 1989-ben nyílt lehetőség magánszolgáltatók megjelenésére. Ezeket a szolgáltatókat

[13] Csákó, 2000, 4.

[14] Pandurics – Markó, 2015, 81.

[15] Papp, 2020, 118.

[16] Ptk. 6:468. § (1) bek.

[17] A munkáltatói felelősségbiztosítás kapcsán lásd: Rakiczki, 2022.

[18] Németh, 1993, 306.

[19] Simon, 2004, 7.

az állam szakmai felelősségbiztosítás megkötésére kötelezte.^[20] Bár az állami és önkormányzati fenntartású intézmények számára ekkor még nem volt kötelező a felelősségbiztosítás, a '90-es évek elejére szinte valamennyi egészségügyi intézmény rendelkezett ilyennel. Az elérhető források tanúsága szerint ebben az időszakban a piac jól működött: több biztosító versengett ajánlataival a piacon, a biztosítások kellő fedezetet nyújtottak a kárigények kielégítésére, a biztosítási díjak megfizethetőek voltak.^[21]

Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban Eütv.) tette kötelezővé valamennyi egészségügyi intézmény számára a szakmai felelősségbiztosítást, ami az akkori biztosítási gyakorlatnak megfelelően már nem hozott jelentős növekedést a piacnak. Az Eütv. fekteti le az egészségügyi szolgáltatások végzésének szakmai követelményeit – elsők között a szakmai felelősségbiztosítás megkötésére vonatkozó kötelezettséggel.^[22] Az Eütv. záró rendelkezései között^[23] eredetileg az egészségügyi miniszter számára adott felhatalmazást az egészségügyi szolgáltatók felelősségbiztosítására vonatkozó részletes szabályok kidolgozására, amely a mai napig nem készült el. Így nincs olyan jogszabály, amely erre a területre vonatkozóan speciális rendelkezéseket tartalmazna, amely meghatározná, hogy egy egészségügyi szolgáltatóval kötött felelősségbiztosítási szerződésnek milyen feltételeket kell kielégítenie. Ennek a mulasztásnak pedig az az eredménye, hogy jelenleg semmi más nem határozza meg ezen speciális felelősségbiztosítási ágazat működését, mint a biztosítók üzletpolitikája, az általuk kialakított általános szerződési feltételek.^[24]

A szakmai felelősségbiztosítás megjelenéséhez, illetve kötelező elterjesztéséhez állami érdek fűződött, nevezetesen a szolgáltatás, illetve az egészségügyi ellátás biztonságának megteremtése azzal, hogy ha már nem csak az állam vagy önkormányzat nyújtja az egészségügyi ellátást, akkor se kerüljenek a szolgáltatók és a betegek, illetve hozzátartozóik kiszolgáltatott helyzetbe. Az állam a fenti érdek megvalósítása érdekében a kezdeti lépést megtette, jogszabályban előírta a kötelező szakmai felelősségbiztosítást, de sajnálatosan annak részleteiről nem rendelkezett, ami a gyakorlatban számos bizonytalansághoz és a biztosítás helyállási funkciójának folyamatos gyengüléséhez vezetett.^[25]

A piaci szereplők véleménye szerint a hiányzó kormányrendeletnek elsősorban – egyéb biztosítási standardok felállítása mellett^[26] – a biztosítási limitek (kellően magas szintű) minimumát kellene meghatároznia, ugyanis sokak szerint a túlzottan alacsony biztosítási limitek a piac rossz működésének a legfőbb okai.^[27]

[20] 30/1989. SZEM rendelet, 113/1989. MT rendelet

[21] Zákány, 2007, 4.

[22] Eütv. 108. §.

[23] Eütv. 247. § (1) bekezdés f) pont.

[24] Simon, 2003a, 4.; Zákány, 2007, 4.; Dósa, 2017. 800.

[25] Simon, 2004, 1.

[26] Például minimális tartalmi elemek, kizárási feltételek, önrész aránya, utófedezet hossza stb.

[27] Nagy – Micski, 2012, 62.

V. MŰKÖDÉSI ANOMÁLIÁK: A LIMITEK ÉS ÖNRÉSZEK PROBLEMATIKÁJA

A biztosítási szerződések az 1989-es indulásuktól, de különösen az 1992-es elterjedésüktől kezdve limitálják az összegszerű helytállási kötelezettségüket, káreseményenként és évenként. A limitek, a kártérítés funkciónak oldaláról vizsgálva, ösztönzik a prevenciót, hiszen az egészségügyi szolgáltatók nem válnak érdektelenné, hogy eleget tegyenek a jogszabályban rögzített kötelezettségüknek. Ez a funkció álláspontom szerint azonban közvetlenül és ténylegesen nem érvényesülhet, hiszen a tényleges károkozók az orvosok, egészségügyi dolgozók, akik nem ismerik a biztosítási szerződések részleteit, a limit intézménye fokozottan nem sarkallhatja őket kármegelőző magatartásra. A kárlimitek alkalmazásának indikációja így elsősorban gazdasági, a fizetett díjakért „cserébe” ezt a kockázatot tudják vállalni a biztosítók. A limiteknek több típusát ismeri a biztosítási jog.^[28] A kártérítési limit a biztosítási összegben belül a biztosító szolgáltatási kötelezettségének a felső határa egyes fedezetbe vont kockázatok tekintetében. Ez a limit a kezdetektől a mai napig szinte alig változott, általában ötmillió forint, illetve tíz vagy tizenöt milliós határ kerül alkalmazásra, de nem ritka a három, és különösen fogorvosok és háziorvosok esetén az egymilliószeghatár sem.^[29]

A probléma abban áll, hogy a biztosító eseti helytállási limitje nem emelkedett a bírósági eljárásokban megítélt kártérítési és sérelemdíjaknak megfelelően. Nagy Péter és Micski Judit tanulmányukban biztosítói és kórházi forrásokra hivatkozva ismertetik azt a gyakorlatot, hogy a nagy kórházak egészségügyi szakmai felelősségbiztosítása terén a biztosítók – a felek közötti megállapodás alapján – azt az összeget szedik be az intézményektől éves biztosítási összegként, amit az intézmény még ki tud fizetni. Ehhez az összeghez rendelik hozzá azt a biztosítási limitet és fedezeti kört, amit a biztosító be tud vállalni.^[30] Ez az összeg azonban a fekvőbeteg-ellátó intézmények teljes éves kárkifizetéseinek csupán egy töredékét fedezi, a kárkifizetések fennmaradó részét az intézményeknek kell a működési költségeikből kigazdálkodni. Vagyis az a megkötött egészségügyi szakmai felelősségbiztosítások egy része valójában nem tekinthető valódi biztosítási terméknek, csupán látszatbiztosításnak. Ekkor az intézmény célja nem az, hogy fedezetet képezzen a várhatóan bekövetkező károkra, hanem az, hogy teljesíteni tudja törvényi kötelezettségét. Mindez azt jelenti, hogy a szakmai felelősségbiztosítás tulajdonképpen csak minimális részben biztosítás, és a károkozókra sokkal nagyobb teher hárul, ami a kompenzációs funkció sérü-

[28] Kombinált (vagy aggregát) limit: több biztosított kockázatra vagy bármilyen egyéb közös jellemzőre – ideértve a költséglimitet is - együttesen vonatkozó felső összeghatára. Szublimit: a biztosító szolgáltatási kötelezettségének egy kártérítési limiten vagy kombinált limiten belül meghatározott felső határa. Költséglimit: a biztosító szolgáltatási kötelezettségének kizárólag a biztosított jogi képviselői költsége tekintetében – a felek eltérő rendelkezésének hiányában a kártérítési limiten felül – a biztosítási szerződésben rögzített felső összeghatára.

[29] Simon, 2002, 2.

[30] Nagy – Micski, 2012, 62.

lését eredményezi, mivel a nyereségre törekedő biztosítótól nem várható el, hogy a növekedő kártérítési összegek mellett emeljék a saját helytállási kötelezettségük arányát.^[31] A magasabb limitek előírása önmagában azonban nem hozhat megoldást – komplexebb, átfogóbb, az intézményfinanszírozás kereteit és lehetőségeit figyelembe vevő megoldásra lenne szükség, hiszen a fentiekből látható, hogy a magasabb biztosítási limitek megállapítása nemcsak szabályozási kérdés, hanem a keresleti oldalon álló intézmények finanszírozásával szoros összefüggő probléma is, melynek oka a fekvőbeteg-intézmények gyenge fizetőképességében keresendő.

Megjegyzendő, hogy pontosan a fent részletezett anyagi tényezők miatt a kizáró feltételek listája nyúlt egyre hosszabbra a biztosítási szerződésekben, mely ellen szintén gyakran emelnek kifogást az egészségügyi intézmények képviselői.^[32] Ezek a változások főként annak tudhatóak be, hogy a nem magán fenntartású egészségügyi intézmények finanszírozási nehézségei erős korlátot szabtak a díjemelési lehetőségeinek, így a biztosítók inkább a kockázati tényezők szűkítésének irányába próbáltak elmozdulni. Halmozottan jelentkeznek az alacsony limitek problematikája azon káresemények esetében, amikor egy külföldi személy magyarországi magán egészségügyi szolgáltatónál vesz igénybe szolgáltatást, majd ezzel összefüggésben érvényesít kárigényt a lakóhelye szerinti országban. A nyugat-európai országokban megítélt kártérítési és sérelemdíj-összegek, az eljárási költségek ugyanis többszöröse a hazaiaknak. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy a látszatbiztosítások problémája nem érinti a teljes egészségügyi piacot – még a nagy fekvőbeteg-intézmények esetében is vannak valós fedezetet nyújtó szerződések.

A biztosítási szerződések szinte mindegyike tartalmaz önrészre vonatkozó kikötést is. A biztosítási szerződésben vállalt limit alatti helytállási összeget a szerződések tovább csökkentik, mivel a szerződések szerinti önrészt, ami általában a kártérítés 10%-a, az egészségügyi szolgáltató kötelessége megfizetni. Bár az egyedi szerződések nem mindegyike hozzáférhető, azonban a szakmai felelősségbiztosítási általános szerződési feltételek általában rögzítenek önrészt a biztosító helytállási limitjén belül, általában százalékos mértékben, ami azt jelenti, hogy a limiten belüli kifizetés esetén az egészségügyi szolgáltató fizeti a kártérítés általában tíz százalékát.^[33] Abban az esetben, ha a limit feletti kifizetés történik, önrészfizetési kötelezettsége nincs az egészségügyi szolgáltatónak, a biztosító szolgáltatása ilyenkor a teljes helytállási limit, míg az egészségügyi intézmény tartozik fizetni a helytállási limit feletti részt. Abban az esetben, ha a biztosító eseti helytállási limitjét megemelnék, az esetleges önrésznek megnő a jelentősége, hiszen a magasabb limit mellett a szolgáltatóknak ritkán alakul

[31] Simon, 2003a, 5.

[32] Zákány, 2007, 4.

[33] Lásd például: Allianz Hungária Zrt. AHE-16101/3. sz. Egészségügyi szolgáltatók felelősségbiztosítása XI.; Generali Biztosító Zrt. 21525. sz. Egészségügyi és szociális tevékenység felelősségbiztosításának feltételei IX.4.

olyan kötelezettségük, hogy az eseti limit feletti összeget kell fizetniük, hanem sokkal gyakoribb lesz az eseti helytállási limiten belüli összeg kifizetése melletti önrészfizetés.

Az önrészt a szolgáltató csak a saját költségvetéséből tudja kitermelni, amely anyagi megterhelést a szolgáltatók gyakran nem tudják teljesíteni, ami a múltban is, de a jövőben különösen akadálya lehet a peren kívüli egyezségeknek, hiszen az emelt eseti helytállási limit százalékos részében meghatározott önrész is jelentős emelkedést mutatna. Osztom azt a nézetet, hogy ha az egészségügyi szolgáltatóknak az eseti helytállási limit melletti kifizetés esetén fizetési kötelezettsége nem jelentkezik, könnyebben fogadja el a beteg vagy hozzátartozójának egyezségi ajánlatát, ami kizárólag a biztosítónak jelent fizetési kötelezettséget.^[34] Ez nem csak a kórház és a károsultak számára előnyös: az egyezségi összegek általában alacsonyabbak, mint a peres eljárásban megítélt összegek, a peres eljárások elhúzódóak és további jelentős költségeket generálnak (szakértői költségek, késedelmi kamat), és a kártérítéssel kapcsolatos tartalékolási kötelezettségének – ami a biztosítási törvényből fakadó kedvezőtlen kötelezettsége a biztosítónak, hiszen a nyereségét hátrányosan érinti – sem kell a hosszú pereskedési eljárás végéig eleget tennie.

Hasonlóan a limit kapcsán kifejtettekhez, álláspontom szerint aggályos elgondolás, hogy az önrészesek visszatartó ereje van az egészségügyi szolgáltatás milyenségével kapcsolatban, hiszen a szolgáltatóknak, de különösen a szolgáltatóknál dolgozó orvosoknak általában nincs ismerete az önrészeiről, annak mértékéről, illetve, ha van is, az a szolgáltatót terheli, és nem hárítható át a tényleges mulasztást elkövető orvosra. Az orvos gondolataiban megjelenő, a szolgáltatót esetlegesen terhelő önrész a tevékenysége során tehát nem teszi óvatosabbá, meggondoltabbá.

VI. MEGOLDÁSI JAVASLATOK

A jelenlegi szabályozás (hiánya) miatt fennálló állapot, hogy mivel a nem magán fenntartású egészségügyi intézmények finanszírozási nehézségei erős korlátot szabtak a díjemelés lehetőségeinek, így a biztosítók inkább a kockázati tényezők szűkítésének irányába mozdulnak el. Finanszírozási okokból – érthetően – több nagy intézmény csupán egy minimális biztosítási limit és kárfedezeti kör mellett köti meg biztosítását, mellyel a kötelezettségét teljesíti ugyan, azonban a ténylegesen várható kockázatokra ezek a biztosítási szerződések nem nyújtanak fedezetet.^[35] A látszatbiztosítások felszámolására a legcélravezetőbb megoldásnak az állami beavatkozást, a szabályozást látom, hiszen a tanulmányban részletezettek szerint a szolgáltatók, a betegek és a biztosító érdeke nem esik

[34] Simon, 2003b, 9.

[35] Nagy – Micski, 2012, 64.

minden tekintetben egybe. Jelenleg azonban nincs tudomásom erre vonatkozó jogalkotói szándékról.

Kiemelkedően fontos része lenne a jogszabálynak a helytállási limit és az önrész mértékének meghatározása. A bírósági gyakorlat és a jelenlegi értékviszonyok között rögzíteni szükséges, hogy egy szolgáltatónak mekkora összegű eseti helytállási limittel rendelkező biztosítással kell bírnia. Ezzel elkerülhetőek lennének a látszatbiztosítások.

A limit jogszabályban történő meghatározása nem ismeretlen a hazai biztosítási jogi szabályozásban, hiszen például a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítási szerződés alapján egy biztosítási esemény vonatkozásában dologi károk esetén egymillió-háromszázezer eurónak megfelelő forintösszeg-határig, személyi sérülés miatti károk esetén pedig hatmillió-négyszázötvenezer eurónak megfelelő forintösszeg-határig köteles helytállni a biztosító.^[36] Az összeghatár pedig éppen idén emelkedett.^[37] Mind az éves helytállási limit, mind az eseti helytállási limit meghatározható jogszabályban, akár összegszerűen, akár úgy, hogy az éves limit az eseti limit többszöröseként (igazodva például az előző évi kárstatisztikákhoz) kerül meghatározásra. A limit jogszabályi meghatározásánál nagyon körültekintően kell eljárnia a jogalkotónak, mivel figyelemmel kell lenni arra is, hogy az emelt limit emelt biztosítási díjat is jelentene, amely egyébként a biztosítói oldalon értékelhető pozitívumként. Emellett az elmúlt évek tapasztalatai alapján olyan limitet szükséges meghatározni, amely figyelembe veszi a jelenlegi peres és peren kívüli gyakorlatot, hiszen csak remélhetjük, de nem várhatjuk, hogy a jogalkotó gyakran nyúlna a jogszabályi maximumokhoz.

Simon Tamás mellett érvel, hogy az önrész megmaradása komoly akadály lenne a megemelt limitek melletti egyezségkötésnek, ezért álláspontja szerint az önrészt el kellene hagyni, és ebben az esetben jogszabályban kellene előírni, hogy önrész alkalmazására nem kerülhet sor.^[38] Sajnos ezt az elgondolást utópisztikusnak látom: a felelősségbiztosítások esetén egyértelmű gyakorlat Magyarországon az önrészek alkalmazása, ennek eltörlése a biztosítók komoly ellenállásába ütközne. A preventív funkció az egészségügyi szolgáltatói felelősségbiztosításoknál kevésbé érvényesülhet az előző fejezetben kifejtettek szerint, azonban az egészségügyi szolgáltató vonatkozásában álláspontom szerint lehet ilyen hatása, tipikusan a dokumentációs kötelezettség, a belső eljárásrendek és a diagnosztikai kérdéseket illetően. Realitását annak látom, hogy az önrész összegének maximumát jogszabályban rögzítse a jogalkotó: akár összegszerűen, akár százalékos formában.

Összegezve a biztosítók helytállási kötelezettségeire vonatkozó korlátokat, megállapítható, hogy a hárompólusú jogviszony szereplőinek eltérő érdekei miatt a fennálló probléma, a látszatbiztosítások létezése konszenzusos formá-

[36] A kötelező gépjármű-felelősségbiztosításról 2009. évi LXII. törvény 13. § (1) bekezdés.

[37] A pénzügyi szektort érintő egyes törvények módosításáról szóló 2022. évi XX. törvény 12. §.

[38] Simon, 2002, 6.

ban nem orvosolható, így a károsultak érdekeinek hatékonyabb érvényesítése érdekében elkerülhetetlennek és elengedhetetlennek látom a jogalkotói beavatkozást.

IRODALOM

- Ajtay-Horváth Viola (2016): A felelősségbiztosítás lehetséges hatásai a munkaviszonyra. In: Fazekas Marianna (szerk.): *Jogi Tanulmányok*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Budapest.
- Bárdos Péter (2004): Az új Ptk. kárfelelősségi fejezete. Változat egy témára. In: *Polgári Jogi Kodifikáció*. 2004/5-6. sz.
- Certicky Mária (2021): *A felelősségbiztosítási szerződés, különös tekintettel a szerződésszegéssel okozott kár és sérelemdíj biztosíthatóságára*. PhD értekezés, Miskolc.
- Csákó Györgyi (2000): *A károsult védelme a felelősségbiztosításban*. PhD értekezés, Miskolc.
- Dósa Ágnes (2017): Egészségügyi szolgáltatók felelőssége – Krízis és kiútkeresés. In: *Magyar Jog*. 2017/7. sz.
- Hergert Ottó – Juhász Istvánné – Szolyka Lilla (2015): Munkabalesetek - biztosítással: megtörtént esetek tanulságai. In: *Munkavédelem és biztonságtechnika*. 2015/3. sz.
- Matovics Rúben (2020): A járulékoság elemei a felelősségbiztosításban. In: *Kártérítési és Biztosítási Jog*. 2020/1. sz.
- Nagy Péter – Micski Judit (2012): *A szakmai felelősségbiztosítások piacának sajátosságai Magyarországon*. Infrapont Kft., Budapest.
- Németh Antónia (1993): Polgári jogi felelősség és felelősségbiztosítás az orvosi jogviszonyban. In: Harmathy Attila (szerk.): *Polgári jogi dolgozatok*. MTA Állam- és Jogtudományi intézet – ELTE-ÁJK, Budapest.
- Pandurics Anett – Markó Olga (2015): A felelősségbiztosítások szerepe, jelene és jövője Magyarországon. In: *Biztosítás és Kockázat*. 2015/3. sz.
- Papp Nikolett (2020): A munkahelyi egészségsérelem kompenzációjának felelősségbiztosítási modelljei Magyarországon és az Európai Unióban. In: *Erdélyi Jogélet*. 2020/4. sz.
- Rakiczki Renáta (2022): „Lenni vagy nem lenni: az itt a kérdés” – gondolatok a (kötelező) munkáltatói felelősségbiztosítás margójára. In: *Kártérítési és Biztosítási Jog*. 2022/3. sz.
- Simon Tamás (2002): Felelősségbiztosítás az egészségügyben. Ne hagyjuk magára az orvost. In: *Lege Artis Medicinae*. 2002. december. 1-9. (Elérhető: <http://www.384ugyvediroda.hu/images/pdf/felelossegbizt.pdf>. Letöltés ideje: 2022. október 22.).
- Simon Tamás (2003a): Az egészségügyi szolgáltatók szakmai felbiztosításának átalakításáról. In: *Egészségügyi Menedzsment*. 2003. január-február. (Elérhető: www.384ugyvediroda.hu/eui_szolgalatokat. Letöltés ideje: 2022. október 22.).
- Simon Tamás (2003b): *Az egészségügyi szolgáltatók szakmai felelősségbiztosítása átalakulásának egyes kiemelkedő kérdéseiről*. (Elérhető: http://www.384ugyvediroda.hu/images/pdf/felbizt_atalakulasa.pdf. Letöltés ideje: 2022. november 1.).
- Simon Tamás (2004): *Szakmai felelősségbiztosítás az állam, az egészségügyi szolgáltatók, a betegek és a biztosítók szemszögéből, avagy érdekazonosságok az egészségügyi szolgáltatók kártérítési felelősségének elbírálása során*. Nagy lépések az egészségügyben szakmai konferencia előadásának anyaga. Budapest. (Elérhető: <http://www.384ugyvediroda.hu/images/pdf/allam.pdf>. Letöltés ideje: 2022. október 27.).

- Zákány Judit (2017): Az egészségügyi szolgáltatók kötelező szakmai felelősségbiztosításának aktuális kérdéseiről In: *Debreceni Jogi Műhely*. 2017/4. sz. (Elérhető: <https://ojs.lib.unideb.hu/DJM/article/view/6398>. Letöltés ideje: 2022. október 21.).

JOGFORRÁSOK

- 113/1989. MT rendelet.
- 30/1989. SZEM rendelet.
- A kötelező gépjármű-felelősségbiztosításról 2009. évi LXII. törvény.
- A pénzügyi szektort érintő egyes törvények módosításáról szóló 2022. évi XX. törvény.
- A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.
- Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény.

EGYÉB FORRÁSOK

- Allianz Hungaria Zrt. AHE-16101/3. sz. Egészségügyi szolgáltatók felelősségbiztosítása.
- Generali Biztosító Zrt. 21525. sz. Egészségügyi és szociális tevékenység felelősségbiztosításának feltételei.

•
Révész T. Mihály, Bihari Mihály, Lévainé Fazekas Judit és Smuk Péter 2013-ban, Bihari Mihály 70. születésnapjára köszöntőjén (Fotó: Horváth László)

PAPP TEKLA

*tanszékvezető egyetemi tanár**NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar*

The draft of the Hungarian contractual system

ABSTRACT

I have created such classification of contracts that is suitable for accommodating all contract types, reflects the increasingly complex reality and is flexible in terms of adapting to continuous change. In my opinion, we can meet these criteria if we do not group contracts according to a single contract classification aspect, but develop a complex, two-dimensional system of conditions taking into account several requirements, where horizontal (legal branch), vertical (legal area, legal institution), formation and regulation, naming, subject, direct and indirect material, formality, contractual process-related, content, termination, frequency viewpoints and synergies play a role.

Keywords: classification of contracts ■ typical and atypical contracts ■ mixed contract ■ de facto innominate contract ■ hybrid contracts

I. INTRODUCTION

The development and the phenomena of the market economy – both of which are deemed to have evoked the legal „creations” tracing back to the freedom of making contracts declared in the grand codexes of the XIXth century on natural law – split and have been splitting the regulatory framework of the Hungarian Civil Code (hereinafter as: „the HCC”):

- the business activities (the pursuit of regular production-, services-, commercial activities in order to gain profit), the mass volume of financial- and product connections, the vast-size investments and the legal transaction relations crossing the national borders have enabled the domestication as well as the application of newer and newer contracts, and also
- novel contractual techniques have emerged, overriding the traditionally institutionalized contract prototypes: agreements aiming at unification and standardization (see: lease and factor-

ing agreements), and agreements of over-detailing or self-regulatory nature (see: joint venture agreement).^{[1], [2]}

II. A BRIEF DESCRIPTION OF THE HUNGARIAN CONTRACT LAW REGIME^[3]

The schematic system of contracts in Hungary can be divided into public and private law contracts. Within the private law contracts, one can further distinguish the subcategories of contracts in obligational law and contracts out of obligational law (e.g. the contract of incorporation, being *sui generis*, organizational: creating a legal subject, and cooperative: business-governing contract).^[4] The contracts of obligational law can be broken down even further into named and unnamed agreements: the named contracts include typical and atypical contracts, and the unnamed contracts include mixed contracts and *de facto* innominate contracts.^[5]

The Hungarian Civil Code (HCC: Act V of 2013, Book Six, Part Three) includes the named typical contracts. Each contract type is grouped according to the mutually shared essence,^[6] the direct subject of the contracts: the grouping is exercised from the aspect of the demeanours to be executed on the basis of the agreement,^[7] i.e.: transmission of property, enterprise-type, commissioning-type, contract of using, of depositing, of trading and distribution and lease of right, loan- and account-, securities-, insurance-, maintenance and life annuity, and contracts of civil partnership.

The judgement of the atypical contracts is very different in Europe, there is no dominant approach:^[8] the atypical contracts are innominate contracts in France (*contrat atypique/inommé*, and within so, these *contrats spécifiquement autonomes* mean include the distribution, lease-, license and franchise contracts).^[9] Atypical agreements are also innominate but without regulation in Serbia,^[10] Turkey^[11] and

[1] Papp, 2009, 9.

[2] In regard of the changes in our contract law, see details in: Vékás, 1975, 706.; Harmathy, 2010, 705-719.; Grundmann, 2010, 1035-1037., 1043-1045.

[3] This subtitle is based on the synthesis of the Hungarian classifications of contracts, see in: Papp, 2019.

[4] Auer – Bakos – Buzasi – Farkas – Nótári – Papp, 2011, 54.

[5] Vörös, 2004.

[6] Vékás (szerk.), 2008.

[7] Vékás (szerk.), 2013.

[8] Papp, 2019b, 16-19., 28-29.

[9] Ferid, 1971, 403-405.; McKendrick (ed.), 2010, 155.; Rowan, 2017, 1-20.; Malinvaud – Fenouillet, 2010, 58.; Fréchette, 2010.

[10] Perovic, 2010, 98-99.; Antic, 2004, 79-115.; Dudás – Papp, 2013.

[11] Ozler, 2014.

Spain (los contratos atípicos).^[12] The contracts outside of the scope of Civil Code are atypical in Netherland; the contracts outside of the scope of Civil Code and therefore similarly in innominate under atypical contracts in Bohemia,^[13] Poland, Romania.^[14] In Italy^[15] the atypical contracts lie outside of purview of Civil Code, therefore innominate but remain sui generis contracts. The, whereas atypical contracts can be found in Switzerland within the innominate contracts as sui generis agreement.^[16] Atypical contracts are characterized as only sui generis contracts in Austria; typen-fremde Verträge^[17] are equal with atypical contracts in Germany with two subvarieties: atypical in narrow sense (for example timesharing contract)^[18] and typical in trade (as Factoring-, Franchising- and Lizenzverträge).^[19]

The main characteristics of the group of atypical contracts are the following in the concerning Hungarian legal literature:^[20]

- as usual, the atypical agreements do not have any Hungarian designations, but they bear names of foreign origins (e.g.: franchise-szerződés for 'franchise agreement', licenciaszerződés for 'license agreements');
 - - the section of 'Particular contracts' in the HCC (Book Six, Part Three) does not regulate the atypical contracts, these are not to be classified into those contract-types designated in here;^[21]
 - - foreign models of practice and law-making did both play a significant role in the course of the development and the establishment of the rules on the atypical contracts in Hungary;
 - - atypical contracts are exposed to a decisive volume of public law 'impulses': they are prone to being influenced by public law norms and atypical contracts are qualified as commercial transactions;^[22]

[12] Extrenado: La importancia de los contratos atípicos en el marco de un mundo globalizado, 2020.

[13] Ekonom: Leasingová smlouva versus smlouva o koupi najaté věci.

[14] Státescu – Birsan, 2008, 34.; Drept comercial completat cu notiunile fundamentale de drept civil - curs universitar.

[15] Diener, 2021.

[16] For example: Leasing, Factoring, Franchising, Lizenzvertrag, Fernunterrichtsvertrag, verwandte Absatzmittlungsvertrag, Kreditkartengeschäft, joint-venture-agreement, Management Consulting Vertrag etc.; Kramer, 2010, 22.; Honsell – Vogt – Wilfand, 1992; Guhl, 1972, 290.; Rwi.uzh.ch: 23. Innominatverträge - Allgemeiner Teil; Binder – Geiser – Roberto, 2008.

[17] Larenz – Canaris, 1994, 42., 60.

[18] BGB 481-487. §§, Reich – Schmitz, 2000, 178.; Stoffels, 2001, 15.

[19] Welser, 2005, 592.

[20] Papp, 2019a, 30-32.

[21] Nevertheless, it must well be noted that this conceptualization is relative: the recodification of the HCC has established a new foundation in this respect (see: in terms of the financial lease contract, the factoring-contract, and the franchise-contract).

[22] „Such type of a relationship creating inbetween the participants of economic life, which keeps evolving, broadening, due to the fast-pace transformation of the ongoing economic development and turnover”; „if any of the parties shall get involved in the legal transaction, possessing the expertise, or the professional knowledge in regard to the conduction of similar transactions, then as a manifestation of the higher demands and enhanced expectations these transactions are also considered as commercial” (See: Lamm – Peschka (eds.), 2000, 332.).

- - the practice has consistently 'broken swords' for the written format: not necessarily as an equipment of validity, rather as a safety tool, with its function as a means of proof;
- - it was the commitment to deliver a detailed and accurate written wording that has hence generated the application of the general contractual terms and conditions^[23] and also the utilization of blank contracts (for example in the cases of the licence-, lease-, factoring- and franchise- contracts);
- - as the atypical contracts are rendered to regulate long-term market relations, they are usually directed at permanent legal relationships;^[24]
- - with the exceptions of the syndicate agreement, the consortium contract, and the franchise-agreement, the atypical contracts are codified in acts (e.g.: the concession agreement, the medical treatment contract), on the level of government decrees (e.g.: timesharing-contracts) or with-in implemented international treaties (e.g.: in the cases of factoring and lease), whereas the licence-agreement, the merchandising contract and the PPP-contract appear sporadically, in a few statutes of law.

On the basis of the group features at present it is the syndicate agreement, the PPP-contract, the distant contract, the contracts in relation to e-commerce services, the contracts negotiated away from business premises, the timesharing-contract, the consortium contract, the concession agreement, the license agreement, the franchise-agreement, the merchandising contract, the lease-contract, the factoring-contract, and the medical care contract that are classified among atypical contracts in Hungary.

The category of 'mixed contracts' (*contractus mixtus*) have been worked out regarding the qualification of some of the modern contracts:^[25] several types of contracts, composed of typical ones.^[26] This non-named contractual class of obligation comprises those agreements which include the services of several named contracts in several ways:^[27] they can be type-unifying contracts (e.g.: a contract of sales mixed with gifting) where the elements of various contracts are blending, more precisely, it can neither be detected, nor separated which provision derives from which contract; or they can be type-combinatory contracts (e.g.: depositing contract mixed with transportation and undertaking)^[28] where the features of different contracts are not blending with one another, but they are mixing within a new contract in a way that they can still remain separable and identifiable; or they can be contracts directed entirely at one peculiar service

[23] See the details in: Leszkoven, 2014, 3-9.

[24] See also: Sándor (ed.), 2011, 192-193.

[25] Szladits, 1933, 174.; Eörsi, 1984, 6-8.; Novotni, 1977, 90.; Vékás, 1977, 90.

[26] Szladits, 1935, 175.

[27] Regional Court of Appeal of the Hungarian Capital 17. Pf. 20 615/2010/3.

[28] Regional Court of the Area of Budapest G.40.147/2010/38.

(e.g.: the agreement to be made on the fulfilling of the duties as a 'housekeeper'), yet carrying no special attributes in the rest of their features, and without diverting from the contracts covered by the HCC.

The *de facto* innominate contracts shall usually appear under the notion of 'Agreement', regulating non-permanent legal relations, yet covering an occasional (no regular occurrence) as well as special legal transaction. Unlike the atypical contracts, they have no denominations, they are not so widespread, whilst being individual, unique contracts, without any normative background.^[29] The rights and obligations deriving from the innominate contracts can be settled with the application of the common rules on obligation and contracts laid down in the HCC (see as one example in relation to an agreement considered close to servitude by nature, but not eligible to be qualified as a profit-loan,^[30] or a peculiar undertaking of an obligation not qualifying as a contract of surety).^[31]

Contracts called pseudo-atypical contracts have been emerging, „sweeping aside” and relativizing the sharp demarcation line in-between the atypical and the mixed contracts. Such contracts can be classified into the set of the „pseudo-atypical” contracts, which shall on the basis of their names and the wording of their content provoke the perception as if they were embodying some of the group-features of the atypical contracts, whereas they can indeed either be qualified as mixed contracts, or they can be identified as being one of the named contracts. For instance the distributorship agreement, or the dealership-, the outsourcing- and the investment contracts belongs here.

Moreover, we can also observe the mixing of the subtypes of the mixed contracts („hybrids”), with special regard to the type-combinatory subtypes, and those directed at peculiar services; the following variations could be „caught in the act” in the judicial practice:

- a contract of sub-rental mixed with a contract of commission signed for a limited term upon the placement of posters,^[32]
- a contract signed upon the implementation, the use and the operation of a parking system, as a mixed agreement carrying the elements of utilization and profit-loan, covering a complex legal relation similar to that of a franchise-agreement.^[33] Between the groups of the typical and atypical agreements, on the one hand, the mixture („hybrid”) of the following has emerged as an intermediate entity (as a mixed contract): such as the agreement to be signed upon the utilization of a computer programme (software), which can also entail elements of an enterprising, a rental, a profit rental, and a lease agreement;^[34] on the other hand, certain

[29] Szudoczky, 2000, 125.; Nizsalovszky, 1949, 225-226.

[30] LB Pfv. I/A. 20.446/2001. (Supreme Court).

[31] BH 1992. 239. (Court Order).

[32] LB Pfv. XI. 20.314/2006. (Supreme Court) (BH 2007. 332. Court Order).

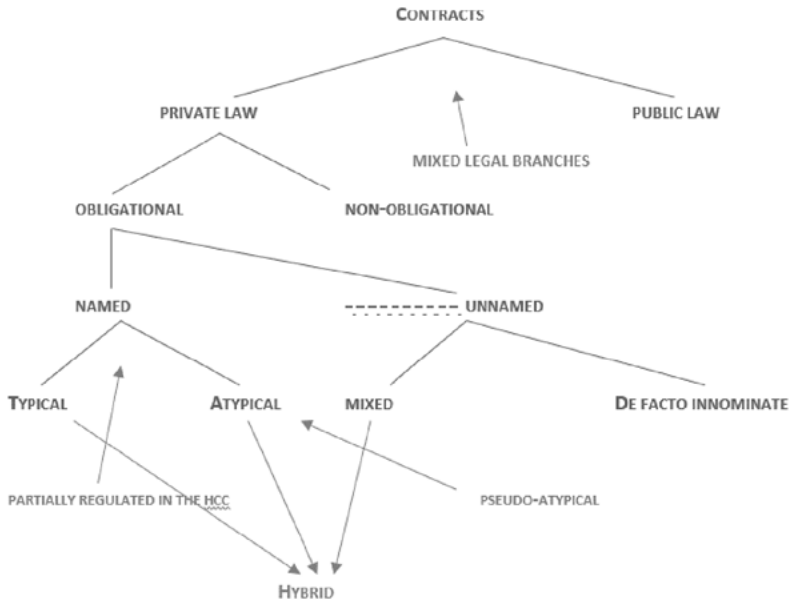
[33] SZIT-H-GJ-2008-89. (Decision of the High Court of Appeal Szeged).

[34] 5. Pf. 21. 373/2006/3. (Regional Court of Appeal of the Capital)

subtypes, or smaller segments of some atypical contracts have become partially regulated by within the HCC (franchise, factoring and financial lease contract).

In addition, a 'mixing' of the branches of law can also be observed over the terrain of the contracts: by the present days a good number of agreements have shaped up with mixed legal branches, for instance the contract of public services, the contract of public procurement, the contract of subvention.^[35] In these cases, it is not by virtue of the direct subject of the contract (the service) how the contracts are to be qualified as mixed, but on the basis of that it is the legal norms of several legal branches to be applicable to them, whereby setting the overall dynamics of the contract.

In my view, the evolvement of the economic and social circumstances, and the transformations on the terrain of the contracts, having been resulting from globalization, are generating the development process from the direction of the de facto innominate contracts heading towards the denominated typical contracts.

*Figure 1: Classification of Hungarian contracts
(Dimension I. = Base structures are highlighted in bold;
Dimension II. = Transitional structures are not highlighted)
(Source: Made by the Author)*

[35] Papp, 2012a, 12-14.; Papp, 2012b, 3- 6.

BIBLIOGRAPHY

- Antic, Oliver (2004): Imenovani i neimenovani obligacioni ugovori u savremenom obligacionom pravu. In: *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*. Vol. 1-2/2004.
- Auer Ádám – Bakos Kitti – Buzasi Barnabás – Farkas Csaba – Nótári Tamás – Papp Tekla (2011): *Társasági jog*. Lectum Kiadó, Szeged.
- Binder, Andreas – Geiser, Thomas – Roberto, Vito (2008): *Einführung ins Privatrecht*. (Available at: http://www.binderlegal.ch/uploads/media/Binder_Geiser_Roberto_Einfuehrung_ins_Privatrecht_2008.pdf. Accessed on: 2015. 09. 14.)
- Diener, Maria Cristina (2021): *Il contratto in general*. Giuffrè.
- Dudás Attila – Papp Tekla (2013): Atipikus szerződések Magyarországon és Szerbiában. In: *Debreceni Jogi Műhely*. 2013/3. sz.
- Eörsi Gyula (1984): A szerződések rendszere. In: Eörsi Gyula – Kemenes Béla – Sárándi Imre – Világhy Miklós (szerk.): *Kötelmi jog, Különös rész*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Ferid, Murad (1971): *Das französische Zivilrecht*. Alfred Metzner Verlag, Frankfurt am Main–Berlin.
- Fréchette, Pascal (2010): *La qualification des contrats*. (Available at: <http://www.erudit.org/revue/cd/2010/v51/n2/045635ar.html>. Accessed on: 2015.06.15.). DOI: <https://doi.org/10.7202/044138ar>
- Grundmann, Stefan (2010): Zukunft des Vertragsrechts. In: Grundmann, Stefan –Kloepfer, Michael –Paulus, Christoph G. et al. (eds.): *Festschrift 200 Jahre Juristische Fakultät der Humboldt-Universität zu Berlin*. Walter de Gruyter GmbH&Co. KG, Berlin–New York.
- Guhl, Theo (1972): *Das Schweizerische Obligationenrecht mit Einschluss des Handels und Wertpapierrecht*. Schulthess Polygraphischer Verlag, Zürich. DOI: <https://doi.org/10.2307/1117981>.
- Harmathy Attila (2010): Jogpolitika – polgári jog. In: *Magyar Jog*. 2010/12. sz.
- Honsell, Heinrich – Vogt, Nedim Peter – Wilfand, Wolfgang (eds.) (1992): *Kommentar zum schweizerischen Privatrecht, Obligationenrecht I*. Helbing&Lichtenhahn, Basel.
- Kisfaludi András (1999): Hollandia új Polgári Törvénykönyvének néhány tanulsága a magyar kodifikáció számára. In: *Polgári Jogi Kodifikáció*. 1999/2. sz.
- Kramer, Adam (2010): *Contract Law: An Index and Digest of Published Writing*. Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon.
- Lamm Vanda – Peschka Vilmos (szerk.) (2000): *Jogi lexikon*. KJK Kerszöv, Budapest.
- Larenz, Karl – Canaris, Claus-Wilhelm (1994): *Lehrbuch des Schuldrechts. Band II/2. Besonderer Teil*. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.
- Leszkoven László (2014): Az általános szerződési feltételek útján létrejövő szerződések. In: *Gazdaság és Jog*. 2014/10. sz.
- Malinvaud, Philippe – Fenouillet, Dominique (2010): *Droit des obligations*. LexisNexis Litec., Paris.
- McKendrick, Ewan (ed.) (2010): *Guide on Commercial Law*. Penguin Books, London.
- Nizsalovszky Endre (1949): *Kötelmi jog, Általános tanok*. MEFESZ Jogász Kör, Budapest.
- Novotni Zoltán (1977): *Magyar polgári jog, Kötelmi jog, Különös rész*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Ozler, Meltem Ercan – Ates, Sevgi Dursun (2014): *Compromise Contract in Turkish Law of Obligations*. (Available at: <http://www.cluteinstitute.com/conference-proceedings/2014MUPapers/Article%20309.pdf>. Accessed on: 2015. 09. 18.)
- Papp Tekla (2009): *Atipikus szerződések*. Lectum Kiadó, Szeged.
- Papp Tekla (2012a): A támogatási szerződés I. In: *Céghírnök*. 2012/6. sz.
- Papp Tekla (2012b): A támogatási szerződés II. In: *Céghírnök*. 2012/7. sz.

- Papp Tekla (2019a): *Szerződéses tipizálása – atipikus szerződések*. MTA-doktori disszertáció. (Elérhető: <http://real-d.mtak.hu/1285/>. Letöltés ideje: 2021. 11. 08.).
- Papp Tekla (2019b): *Atipikus szerződések*. HVG-ORAC, Budapest.
- Perovic, Jelena (2010): *Contract Law in Serbia*. In: Jessel-Holst, Christa – Kulms, Rainer – Trunk, Alexander (eds.): *Private Law in Eastern Europe, Autonomous Developments or Legal Transplants?* Mohr Siebeck, Tübingen.
- Reich, Dietmar O. – Schmitz, Peter (2000): *Einführung in das Bürgerliche Recht*. Verlag Gabler, Wiesbaden.
- Rowan, Solène (2017): *The new French law of contract*. In: *International Comparative Law Quarterly*. Vol. 5/2017.
- Sándor István (szerk.) (2011): *Előadásvázlatok a kötelmi jog különös részéből*. Patrocinium, Budapest.
- Stătescu, Constantin – Birsan, Corneliu (2008): *Drept civil. Teoria generala a obliga iilor*. Hamangiu, Bucurest.
- Stoffels, Markus (2001): *Gesetzlich nicht geregelte Schuldverträge*. Verlag Mehr, Tübingen. DOI: <https://doi.org/10.1628/978-3-16-157915-8>.
- Szladits Károly (1933): *A magyar magánjog vázlatá II. rész*. Grill K. Könyvkiadó Vállalata, Budapest.
- Szladits Károly (1935): *A magyar magánjog vázlatá*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Szudoczky Rita (2000): *A szerződési rendszer (A Polgári Törvénykönyvben nem nevesített szerződések helye a szerződési rendszerben)*. In: *A Polgári Jogi Tudományos Diákkör Évkönyve 1998-1999*. ELTE ÁJTK, Budapest.
- Vékás Lajos (1975): *A szerződéstipizálás válságjelenségeiről*. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1975/12. sz.
- Vékás Lajos (1977): *A szerződési rendszer fejlődési csomópontjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vékás Lajos (szerk.) (2008): *Szakértői Javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez*. Complex, Budapest.
- Vékás Lajos (szerk.) (2013): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Complex, Budapest.
- Vörös Imre (2004): *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga I*. KRIM Bt., Budapest.
- Welsch, Rudolf (ed.) (2005): *Fachwörterbuch zum bürgerlichen Recht*. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien.

ONLINE REFERENCES

- *Drept comercial completat cu notiunile fundamentale de drept civil - curs universitar*. (Available at: <http://www.scribd.com/doc/57762395/37/Acte-numite-si-nenumite>. Accessed on: 2015. 06. 15.).
- *Ekonom: Leasingová smlouva versus smlouva o koupi najaté věci*. (Available at: <http://pravnicaradce.ihned.cz/c1-22286420-leasingova-smlouva-o-koupi-najate-veci>. Accessed on: 2015. 06. 15.).
- *Extrenado: La importancia de los contratos atípicos en el marco de un mundo globalizado, 2020*. (Available at: <https://dernegocios.uexternado.edu.co/la-importancia-de-los-contratos-atipicos-en-el-marco-de-un-mundo-globalizado/>. Accessed on: 2015.06.15.).<http://www.eulaw.egov.bg/DocumentDisplay.aspx?ID=172115> (2015. 06. 15.).

- http://www.uibk.ac.at/zivilrecht/bach/kap5_0.xml?section=3;section-view=true (2015. 09. 18.)
- Rwi.uzh.ch: 23. Innominatverträge - Allgemeiner Teil. (Available at: <http://www.rwi.uzh.ch/elt-lst-huguenin/orbt/innominatvertrag/de/html/index.html>. Accessed on: 2015. 09. 18.).
- Vlex: Aspectos jurídicos de los contratos atípicos I. (Available at: <http://vlex.com/source/contratos-atipicos-aspectos-juridicos-667>. Accessed on: 2015. 06. 15.).

LEGAL SOURCES

- BGB 481-487. §§.
- BH 1992. 239. (Court Order).
- LB Pfv. I/A. 20.446/2001. (Supreme Court).
- LB Pfv. XI. 20.314/2006. (Supreme Court) (BH 2007. 332. Court Order).
- Regional Court of Appeal of the Hungarian Capital 17. Pf. 20 615/2010/3.
- Regional Court of the Area of Budapest G.40.147/2010/38.
- SZIT-H-GJ-2008-89. (Decision of the High Court of Appeal Szeged).

• A Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának ünnepi tanévnyitója 2020-ban (Fotó: Májer Csaba József)

PARDAVI LÁSZLÓ

egyetemi docens

SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

Néhány gondolat a globális minimumadó történetéről, bevezetésének okairól és lehetséges magyarországi hatásairól.^[1]

ABSZTRAKT

A pénzügyi jogot napjainkban fontos változások érik. A század elejének jelentős fejleménye volt az Európai Közösség bővítése, az ezzel kapcsolatos csatlakozási szerződések aláírása, valamint az ebből is következő uniós jog átformálása. A nemzetközi adójogban újdonságnak tekinthető az adóalap-erózió és nyereségátcsoportosítás ellen kibontakozódó nemzetközi összefogás, mely elsősorban a multinacionális vállalatok adózási gyakorlatával okozott problémákból ered. A nemzetközi összefogás eredménye lett a XX. század végén az Európai Unió Tanácsa által 1997. december 1-jén elfogadott vállalkozások adózására vonatkozó magatartási kódex (*Code of Conduct for Business Taxation*) és a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) által 1998-ban kiadott jelentés és ajánlás a káros adóversenyről, és a szintén az OECD által 2013-ban elfogadott Adóalap-erózió és Nyereség-átcsoportosítás elleni Akcióterv (*Base Erosion and Profit Shifting Project*, BEPS) is. Napjainkban ebben a kérdéskörben elsősorban a globális minimumadó bevezetéséről szólnak a híradások, így kerülhetett sor 2021. október 8-án, 137 ország által elfogadottan A gazdaság digitalizációjából fakadó adózási kihívások kezelésének kétpilléres megoldásáról szóló nyilatkozat (*Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy*) kiadására. A globális minimumadó a nemzetközi adójog új irányának, a nemzetközi szerződésekkel szabályozott adóknak a megjelenését és elterjedését vetíti előre, talán hasonlóan, mint a nemzetközi vámjog területén megtörtént a XX. században.

Kulcsszavak: nemzetközi adójog ■ BEPS ■ két pillér ■ globális minimumadó ■ vétó

A globális vagy multinacionális cégek adóztatásának egyik alapvető nehézsége abban mutatkozik, hogy az egyes államok nem, vagy nehezen

[1] A tanulmány felhasználja a szerző 2022-ben közzétett dolgozatának (A pénzügyi jog és pénzügyi jogtudomány XXI. századi tendenciáiról, különös tekintettel a nemzetközi adózás új fejleményeire) egyes szövegrészeit, azonban azokat szintetizálva, integrálva új tudományos megállapításokat kíván közzétenni.

érik el, hogy a multinacionális gazdálkodó szervezetek a náluk végzett gazdasági tevékenységből származó eredményük után náluk is adózzanak. Az adózás elkerülése vagy minimalizálása érdekében az ebben érdekelt vállalkozások a jelenlegi világ gazdasági rendszerben könnyen alkalmaznak olyan megoldásokat, melyek az adólapot csökkentik, megszüntetik, vagy más országba helyezik át.

Az érintett vállalkozások anyavállalatainak székhelye az Amerikai Egyesült Államokban található, és a 2000-es évek elején az akkoriban magasnak mondható, az eredményüket 35 százalékos adóval sújtó társasági adózásra adott válaszként helyezték át tevékenységük egy részét Európa azon államaiba, melyek adózási kedvezményeket nyújtottak számukra.

Ezekre a mára már ismertté vált technikákra hívta fel a figyelmet az Amazon esete Luxemburgban,^[2] az Apple,^[3] a Google és a Facebook^[4] esetei Írországgal, vagy még egy példaként: a Starbucks ügye Hollandiában,^[5] és mások európai adózással illetve az adókedvezményekkel, mint állami támogatásokkal kapcsolatos ügyei. Az ezekkel a cégekkel és az őket fogadó államokkal, mint alperesekkel szembeni, fentebb hivatkozott Európai Unió Bírósága előtti ügyek rámutattak arra, hogy az adóalap csökkentésére és az adózás elkerülésére ezen multinacionális cégek általában azonos megoldásokkal éltek. Vagyis az őket fogadó európai állammal egy adómegállapodást kötöttek (a magyar adóeljárásban ezt hívják feltételes adómegállapításnak), melyben megállapodtak arról, hogy a vállalkozás leányvállalata mely feltételek esetén jogosult az államban működő vállalkozásoknál sokkal alacsonyabb, az eredményt terhelő adókulcs alkalmazására,^[6] majd egy újabb leányvállalatuk egy másik uniós tagállamban érvényesíthetett velük szemben szellemi termékek hasznosítása, vagy hasonló jogcímen költségeket, csökkentve ezzel az első leányvállalat eredményét és adóalapját. A második leányvállalat pedig az adott ország adójoga szempontjából külföldinek minősült, így nem adózott az adott országban,^[7] és általában az irányítás helye szerinti országban sem, mert az többnyire valamilyen adóparadicsomban volt bejegyezve.^[8]

[2] T-816/17.

[3] T-778/16. és T-892/16.

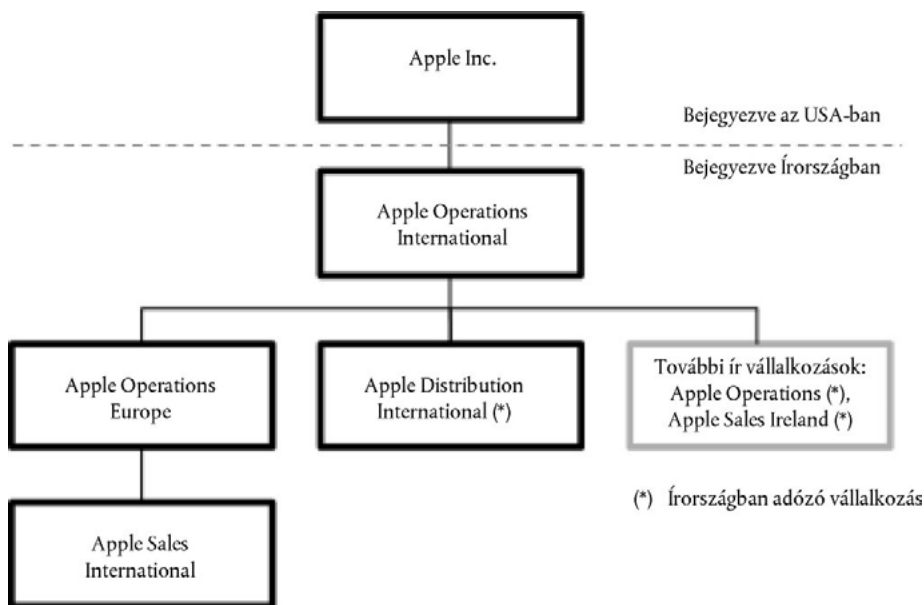
[4] A Google és a Facebook ellen sem indított az Európai Bizottság ezzel a módszerrel kapcsolatos eljárásokat, így az Európai Bíróság ítéletei között sem találhatunk ezzel kapcsolatos döntéseket. Ugyanakkor az Európai Unió Bírósága előtt folyó perek közül többen is fél a Google, melyek az adatvédelmi intézkedéseit, vagy Magyarország vonatkozásában a reklámtevékenységek után kivetett és az árbevétel alapuló adót érintik.

[5] T-760/15. és T-636/16.

[6] Az Apple 2007-ben 0,005 százalék, nagyon alacsonynak minősülő mértékkel adózott volna Írországnak.

[7] Például az Apple-ügyben az Apple Operations International, az Apple Sales International és az Apple Operations Europe központi irányítása és ellenőrzése Írországon kívül történt, ezért nem rendelkeztek adóügyi illetőséggel Írországnak.

[8] A Google 19,9 milliárd eurót utalt át bermudai bejegyzésű leányvállalatának 2017-ben egy holland fedőcégen keresztül, így csökkentve az Egyesült Államokban és Európában fizetendő nyereség-, illetve forrásadóját.

1. ábra: Az Apple írországi vállalati struktúrája

(Forrás: Az Írország által az Apple nek nyújtott SA.38373 (2014/C) (ex 2014/NN) (ex 2014/CP) számú állami támogatásról szóló, 2016. augusztus 30-i (EU) 2017/1283 bizottsági határozat (47) preambulumbekkezdésbe foglalt ábra)

Ezek az adózás szempontjából kapcsolatos jelenségek az adóztató államok együttműködését váltották ki. A nemzetközi összefogás eredménye lett a XX. század végén, az Európai Unió Tanácsa által 1997. december 1-jén elfogadott, vállalkozások adózására vonatkozó magatartási kódex (*Code of Conduct for Business Taxation*) és a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) által 1998-ban kiadott jelentés és ajánlás a káros adóversenyről, és a szintén az OECD által 2013-ban elfogadott Adóalap-erózió és Nyereség-átcsoportosítás elleni Akcióterv (*Base Erosion and Profit Shifting Project, BEPS*) is, melynek 15 pontból álló változatát 2015. október 5-én tették közzé. Az ezekből származó megoldásokat, eredményeket az államok egy multilaterális egyezményben, az adóalap-erózió és nyereségátcsoportosítás megelőzése érdekében hozott, adóegyezményekhez kapcsolódó intézkedések végrehajtásáról szóló multilaterális egyezményben^[9] (*Multilateral Convention to Implement Tax Treaty Related Measures to Prevent Base Erosion and Profit Shifting, MLI*) foglalták össze. Azonban az OECD akciótervei sem tudták teljesen megszüntetni az államok közti káros adóversenyt, ezért további lépésekre volt szükség.

[9] Párizs, 2016. november 16. Magyarország a 2021. évi III. törvénnyel hirdette ki.

Napjainkban ebben a kérdéskörben elsősorban a globális minimumadó bevezetéséről szólnak a híradások. Az OECD és a G20 államok Inkluzív Keretrendszer 140 tagból álló munkacsoportja (*Inclusive Framework on Base Erosion and Profit Shifting*), folytatva a BEPS Akcióterv elveit, egy, a nemzetközi adórendszer reformjáról szóló nyilatkozatot készített elő, mely lehetővé teszi a multinacionális cégek adóztatását ott, abban az országban, ahol nyereséget termelnek, nem pedig az egyes államokkal kötött adóegyezményekben megállapított, alacsony adózású telephelyeiken. Emellett sor kerülhet egy 15 százalékos, minimális társasági adó bevezetésére is, lehetővé téve a káros adóverseny visszaszorítását is. Az ezeket az elveket tartalmazó szabályokkal elérhető az a globális cél, hogy a multinacionális vállalkozások felhagyjanak azzal a gyakorlattal, hogy adózási szempontból választják ki telephelyeiket, és ezzel adó- és versenyelőnyhöz is jussanak. Ezen szabályok bevezetése, elsősorban az érintett amerikai vállalatokat támogató Trump-adminisztráció ellenállása miatt, sokáig meglehetősen kilátástalannak tűnt, azonban Joe Biden már támogatta a kezdeményezést,^[10] így kerülhetett sor 2021. október 8-án, 137 ország által elfogadottan „A gazdaság digitalizációjából fakadó adózási kihívások kezelésének kétpilléres megoldásáról szóló nyilatkozat” (*Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy*) kiadására.

A nyilatkozatot aláíró államok úgynevezett kétpilléres megoldásban állapodtak meg a gazdaság digitalizálásából adódó adóügyi kihívások kezelésére.

Az első pillér hatálya alá azok a multinacionális vállalatok tartoznak majd, amelyek globális forgalma a 20 milliárd eurót, és jövedelmezőségük pedig a 10%-ot (azaz adózás előtti eredmény/bevétel) meghaladja. Az árbevételi küszöböt 2028-ra 10 milliárd euróra kell csökkenteni. A 10%-os bevételi küszöb feletti vállalkozások nyereségének 25 százaléka lesz megadóztatva abban az országban, ahol a vállalkozás a tevékenységét folytatja. A bevételek forrása az az állam, ahol vállalkozás által értékesített árukat vagy szolgáltatásokat használnak vagy fogyasztanak. Ezen elv alkalmazásának megkönnyítése érdekében részletes forrásszabályokat kell még kidolgozni az ügyletek meghatározott kategóriáira. A vállalat nyereségének vagy veszteségének megfelelő mértékét a pénzügyi, számviteli nyilvántartásaiban rögzített bevételek alapján határozzák majd meg, néhány kiigazítással, de a veszteségek átvihetők lesznek a következő évre.

Az adóeljárás is egyszerűsödik (beleértve a bejelentési kötelezettségeket is), és lehetővé teszi az érintett vállalkozások számára, hogy egyetlen entitáson keresztül teljesítsék kötelezettségeiket.

A még kidolgozásra és elfogadásra váró Multilaterális Egyezmény (MLC) pedig minden féltől megköveteli majd, hogy szüntessék meg az összes digitális szolgáltatási adót és más vonatkozó hasonló intézkedéseket minden érintett vállalat tekintetében, és vállalják, hogy a jövőben sem vezetnek be ilyen intézkedéseket, továbbá 2021. október 8-tól 2023. december 31-ig, illetve az MLC ha-

[10] Módos, 2022.

tálybalépéséig semmilyen, újonnan életbe léptetett digitális szolgáltatási adót vagy más hasonló intézkedést nem vetnek ki egyetlen vállalatra sem, és megfelelően összehangolják a meglévő digitális szolgáltatási adók és más vonatkozó hasonló intézkedések megszüntetésének módjait.

A második pillér a következőkből áll:

Két egymással összekapcsolódó szabályból (együtt a Globális Báziserőziónel- lenes Szabályok (GloBE)): (i) egy jövedelembevonási szabály, amely az anyavállalatot terheli az anyavállalat alacsony adózott jövedelme miatt, alkotó entitás; és (ii) egy aluladózottatott fizetési szabály, amely megtagadja a levonásokat, vagy az- zal egyenértékű kiigazítást ír elő, amennyiben egy gazdálkodó egység alacsony adóbevétele nem minősül adókötelesnek.

Egy szerződésen alapuló szabály (az adózás hatálya alá tartozó szabály), amely lehetővé teszi a forrásországok számára, hogy korlátozott forrásadót vezessenek ki bizonyos kapcsolt felek kifizetéseire, amelyek adókötelesek a mi- nimális kulcs alatt. Ez a GloBE-szabályok értelmében adóként jövárható lesz. A minimális adókulcs mértékét az országok 15%-ban határozták meg.

A GloBE-szabályok hatálya csak azokra a vállalkozásokra terjed ki, amelyek elérik a 750 millió eurós árbevételi küszöböt. Az országok szabadon alkalmaz- hatják a jövedelembevonási szabályt az országukban székhellyel rendelkező vál- lalkozásokra, még akkor is, ha nem érik el a küszöböt. Így például ha egy vállalat egy alacsonyabb adókulcsot alkalmazó országba helyezi át nyereségét, a hazai adóhatóságok megadóztathatják az átcsoportosított nyereséget is. Így, ha az ala- csony adózású ország 9%-os adókulccsal rendelkezik, a hazai hatóságok további 6%-os adót vethetnek ki az átcsoportosított nyereségre.^[11]

A GloBE szabályai nem vonatkoznak a kormányzati szervekre, nemzetközi szervezetekre, nonprofit szervezetekre, nyugdíjalapokra vagy befektetési ala- pokra, amelyek egy vállalatcsoport végső anyavállalatai, illetve az ilyen entitá- sok, szervezetek vagy alapok által használt holdingeszközökre.

A GloBE-szabályok egy effektív adókulcs-tesztet is alkalmaznak, amely a jog- hatósági alapon kiszámított, fedezett adók közös definícióját, valamint a pénz- ügyi-számviteli bevétel alapján mint meghatározott adóalapot alkalmazza a kie- gészítő adót (konzisztens kiigazításokkal).

Nem keletkezik pótlólagos adófizetési kötelezettség, ha a bevételt 4 éven be- lül felosztják, és a minimumszinten, vagy azt meghaladóan adózzák. Az adóalap meghatározása szempontjából a GloBE szabályai előírnak egy képlet szerin- ti tartalomkivonást, amely kiveszi az adóalaphoz a tárgyi eszközök és a bérek könyv szerinti értékének 5%-át kitevő bevételt. A GloBE-szabályok de minimis kizárást is tartalmaznak azon országok számára, ahol a multinacionális vállalat bevétele 10 millió eurónál kevesebb, nyeresége pedig 1 millió eurónál kisebb.

[11] Andersen Magyarország, 2022.

Az OECD/G20 már 2021. december 14-én közzétette a második pillérré vonatkozó modellszabályait,^[12] és ezekhez az elvekhez, kívánalmakhoz csatlakozva az Európai Bizottság 2021. december 22-én irányelv-javaslatot^[13] terjesztett elő, mely igazodik a GloBE-szabályokhoz, és közös szabályokat is tartalmaz tényleges társasági adókulcs kiszámítására és alkalmazására. A javaslat személyi hatálya kiterjed minden olyan vállalatra, azok csoportjaira, melyek összesített pénzügyi bevétele meghaladja az évi 750 millió eurót, és mely anya- vagy leányvállalatának telephelye az az Európai Unió valamely tagállamában található.

Az irányelv elfogadása az ismert tagállami kötelezettséggel jár majd, azaz a tagállamok hazai adószabályait (elsősorban a társasági adóra vonatkozókat) előreláthatóan 2023. január 1-ig módosítani kell, vagy új jogszabályokkal kell kiegészíteni.

Az irányelv-javaslat előterjesztését követően és a tagállami jogalkotás felgyorsítása érdekében az OECD/G20 már 2022 márciusában megjelentette a modellszabályok kommentárját,^[14] és külön kötetben egy példatárat^[15] is.

Az irányelvvel kapcsolatos történéseket 2022. júliusáig az Európai Parlament 2022. július 6-i állásfoglalása a globális adóügyi megállapodást aláíró nemzeti vétókról^[16] foglalta össze az alábbi E-H pontjaiban:

„E. mivel az Unióban az adóügyekre különleges jogalkotási eljárás vonatkozik, és azokban a Tanács egyhangúlag határoz; mivel az átfogó keretrendszer II. pillérének végrehajtásáról szóló tanácsi irányelvre irányuló, 2021. december 22-i bizottsági javaslat jogalapja az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 115. cikke;

F. mivel valamennyi OECD- és G20-ország, köztük mind a 27 uniós tagállam támogatta a nemzetközi adószabályok megreformálására vonatkozó, 2021. októberi megállapodást;

G. mivel e kötelezettségvállalás ellenére az Európai Unió Tanácsának Gazdasági és Pénzügyi (ECOFIN) formációjában háromszor is kudarcba fulladt az e nemzetközi megállapodás második pillérének fenntartására és végrehajtására irányuló uniós irányelv (a II. pillérről szóló irányelv) elfogadása, mivel nem sikerült egyhangúságot elérni;

H. mivel Lengyelország a Tanácsban zajló tárgyalások során élt nemzeti vétójogával a II. pillérről szóló irányelv Unió-szerte történő elfogadásának megakadályozása érdekében, annak ellenére, hogy a többi 26 tagállam támogatta azt; mivel Lengyelország később lemondott a vétójáról;

I. mivel azt követően, hogy Lengyelország visszavonta vétóját, Magyarország a 2022. júniusi ECOFIN-ülésein élt vétójogával annak ellenére, hogy az ECOFIN Tanács korábbi ülésein elfogadta az irányelv végrehajtását;”

[12] OECD, 2021.

[13] European Commission, 2021.

[14] OECD, 2022a.

[15] OECD, 2022b.

[16] 2022/2734(RSP).

A tagállamok, a Bizottság és a Tanács is értetlenül állnak Magyarország vétója előtt, és újabb terveik szerint az egyhangúságot igénylő irányelv elfogadása helyett egy együttműködési megállapodással próbálják a globális minimumadót általánosan, de Magyarországot megkerülve bevezetni. Sőt megjelenik a minimumadózás önálló, vagyis államonkénti bevezetésének lehetősége is, melyről 2022. szeptember 9-én Franciaország, Németország, Olaszország, Spanyolország, Hollandia és Franciaország kormánya tett már bejelentést.

Ha ezek az országok 2023. január 1-jén tényleg bevezetik a globális minimumadót, úgy Magyarország gazdasági, költségvetési érdekeit szem előtt tartva sem lesz érthető a vétó oka.

Ugyanis, ha a csak Magyarországon működő, németországi anyavállalatokkal rendelkező és a globális minimumadó személyi hatálya alá tartozó vállalkozásokra gondolunk, úgy az irányelv szerint a Magyarországon elért adólapjuk után a magyar 9 százalékos társasági adóval adóznak majd. De mi lesz a fennmaradó 6 százalékos különbözettel? A tervezet szerint a különbözet az anyavállalat országát (Németországot) illetné meg. Tehát adózói oldalról mindegy lenne, hogy az adott országban mennyi a társasági adó kulcsa, hiszen összességében 15%-ot kell majd fizetni. Magyarország azonban elveszti a 9% feletti adómérték érvényesítésének és beszedésének lehetőségét, ezzel lényeges költségvetési bevételektől esne el. Ebben a válságos időszakban tényleg ezt akarja Magyarország kormánya?

A fentebb ismertetett nemzetközi összefogásnak Magyarországot egyelőre nélkülöző formájában is óriási jelentősége van, nem csak gazdasági, hanem jogtudományi szempontból is. Eddig a tudomány általános álláspontja szerint a nemzetközi adójogban az államok pénzügyi szuverenitása akadályozza, sőt lehetetlenné is teszi az olyan adóegyezmények elfogadását, melyek egységesen és minden aláíró államra kötelezően azonos adótárgyra, azonos adólapra, minimálisan azonos adómértéket vezetnének be. Ezzel a kibontakozó nemzetközi összefogással arra találunk példát, hogy lehetséges az egyes államok adózási rezsimje közötti bizonyos összhang megteremtése. Bár az együttműködés tényleges megvalósulásának elemzésére csak 2023-tól tudunk visszatérni.

IRODALOM

- Andersen Magyarország: Új fázisba lépett a globális minimumadó bevezetése, 2022. (Elérhető: <https://hu.andersen.com/hu/hirek/uj-fazisba-lepett-a-globalis-minimumado-bevezetese/>. Letöltés ideje: 2022.04.04.).
- Módos András (2022): Felkészült már a globális minimumadóra? EY Hungary, Budapest. (Elérhető: https://www.ey.com/hu_hu/tax/felkeszult-mar-a-globalis-minimumadora. Letöltés ideje: 2022.04.04.).
- Pardavi László (2022): A pénzügyi jog és jogtudomány XXI. századi tendenciáiról, különös tekintettel a nemzetközi adózás új fejleményeire. In: *Jog-Állam-Politika. Ünnepi különszám a 70 éves Kukorelli István tiszteletére*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.

JOGFORRÁSOK:

- OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project (2021), Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy 8 October 2021. (Elérhető: <https://www.oecd.org/tax/beps/statement-on-a-two-pillar-solution-to-address-the-tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-october-2021.pdf>. Letöltés ideje: 2022. 04. 04.).
- OECD (2021), Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy – Global Anti-Base Erosion Model Rules (Pillar Two): Inclusive Framework on BEPS, OECD, Paris. (Elérhető: <https://www.oecd.org/tax/beps/tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-global-anti-base-erosion-model-rules-pillar-two.htm>. Letöltés ideje: 2022.04.04.).
- OECD (2022a), Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy – Commentary to the Global Anti-Base Erosion Model Rules (Pillar Two), OECD, Paris. (Elérhető: <https://www.oecd.org/tax/beps/tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-global-anti-base-erosion-model-rules-pillar-two-commentary.pdf>. Letöltés ideje: 2022.04.04.).
- OECD (2022b), Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy – Global Anti-Base Erosion Model Rules (Pillar Two) Examples, OECD, Paris. (Elérhető: <https://www.oecd.org/tax/beps/tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-global-anti-base-erosion-model-rules-pillar-two-examples.pdf>. Letöltés ideje: 2022.04.04.).
- Az Európai Parlament 2022. július 6-i állásfoglalása a globális adóügyi megállapodást aláíró nemzeti vétókról 2022/2734(RSP).

PÓDÖR LEA

*egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Joguralom, salamoni ítélet és nehéz esetek – MacCormick teóriája a bírói döntéshozatalról

ABSZTRAKT

A tanulmány Neil MacCormick skót jogtudós bírói döntéshozatallal kapcsolatos nézeteit mutatja be és elemzi. MacCormick jogalkalmazás-felfogása a jogelméleti irodalom egyik legérdekesebb vitájához kapcsolódik: hogyan döntse el a bíró az ún. könnyű és nehéz eseteket, s egyáltalán milyen ezen eseteknek a természete, illetve mi jelenti a megkülönböztetésük alapját. Az elemzés kiindulópontjául a szerző két műve szolgál (Legal Reasoning and Legal Theory; Rhetoric and the Rule of Law – A Theory of Legal Reasoning) – ezek segítségével remekül rekonstruálható, hogyan lehet érvelni az esetproblémáról a modern jogállami keretek között. MacCormick szintetizálja a jogelméleti hagyomány értékes elméleteit, s a nehéz eset megoldásának problémájára úgy keres választ, hogy az mindenben eleget tegyen a jogállamiság által a bírói jogalkalmazással kapcsolatban megfogalmazott követelményeknek. Mindezek mellett a Bibliából ismert salamoni ítélet segítségével reflektál a bírói hivatás legkomplexebb kihívására, az univerzalizmus és a partikularizmus igényei között kitapintható feszültségre.

Kulcsszavak: MacCormick ■ könnyű eset ■ nehéz eset ■ joguralom
■ salamoni ítélet ■ univerzalizmus ■ partikularizmus

I. BEVEZETÉS

A könnyű eset-nehézeset probléma a jogelméleti hagyomány kitüntetett figyelemben részesített dilemmája. A bíró döntéshozatalnak e különös szempont mentén való elemzése sok kiváló jogfilozófust elmélyülten foglalkoztatott, és foglalkoztat a mai napig (lásd pl. Leibniz, Hart, Dworkin, Schauer, Szabó vagy Bencze munkásságát). Neil MacCormick skót jogtudós életműve is e körbe sorolható, aki előszeretettel foglalkozott a jogalkalmazás-jogértelmezés kérdéseivel. Két művét fogjuk alapul venni a könnyű és nehéz esetekkel kapcsolatos gondolatív felépítéséhez:

a *Legal Reasoning and Legal Theory* (1978, 2003) és a *Rhetoric and the Rule of Law – A Theory of Legal Reasoning* (2005) című munkákat.

Az elemzés elején szólni kell arról, hogy mi MacCormick koncepciója a jogalkalmazás sémájáról. A jogalkalmazás bevett módjainak (deduktív,^[1] eset-^[2] és argumentációs^[3] módszer) elemzése során kitűnik, hogy önmagában nem elégséges egyik vagy másik metódus, illetve nem feltétlenül ragadható meg a tiszta, egymástól elkülönült formájuk. MacCormick munkásságát pont az teszi a jogelmélet számára igazán szimpatikussá, hogy az alapmodellek szintézisére törekszik. Több művében is visszaköszön, hogy az alapsémának a dedukciót, a jogi szillogizmust tekinti, s ezt a jelen kornak megfelelő közegbe helyezi: a jog argumentatív közegébe. A jog régi időktől fogva argumentatív karakterű, sokak szerint maga az argumentáció a jog egyik eszményeként fogható fel.^[4] Ez a bizonyos karakterjegy tartja mozgásban a jog birodalmát: hogy megállapítható legyen, mely érvek a legerősebbek, tesztelni kell az érvek erősségét, a jogászok pedig mindig a lehető legjobb, legalkalmasabb formára kívánják hozni az érveket. Ez nem egy egzakt tudomány, hanem sokkal inkább gyakorlati képesség, ahol is sok múlik a tudáson és a tanuláson.^[5] Az argumentatív jelleg ellenére a jogalkalmazási alapséma viszont a jogi szillogizmus. MacCormick úgy teszi ezt a módszert alkalmassá az argumentatív karakterrel való összekapcsoláshoz, hogy orvosolja az alapséma gyengébb pontjait.^[6] A jogi szillogizmus keretet nyújt a műveletnek, ahol a bíró általánosan megfogalmazott szabályokat alkalmaz, az eset tényei narratív karakterrel bírnak, s mindig lehet vitatni (argumentumok felsorakoztatásával) az állításokat és azok igazolásait.^[7]

Terminológiáját illetően fontos megvilágítani néhány dolgot. Élete utolsó éveiben megjelentetett nagy hatású kötete, a *Rhetoric and the Rule of Law* című munka egyik jelszava a koherencia, melyet a szerző nem csupán a jogforrások tekintetében ír elő, hanem a döntéseknél is; ennek megfelelően értekezik normatív és narratív koherenciáról. Ebből a nézőpontból nyújt alapot egy lehetséges esetfogalomhoz is, ami sajátosan „maccormicki” környezetben elhelyezett. Az esetek nála narratív alaphelyzetet jelentenek, s „ (...) úgy olvassuk őket, mint egy parti-

[1] Wróblewski, 1996, 209.

[2] Vandeveld, 2011, 50-53.

[3] Szabó, 1998, 51-74.

[4] Szabó, 2010, 81-87.

[5] MacCormick, 2005, 14-15.

[6] A dedukciós eljárás általános nehézsége, gyengesége abban rejlik, hogy a jogi érvelés nagyfokú bizonytalanságot képes előidézni; a bíró nem tud határozott konklúzióra jutni, ha csak egyszerűen a szabály és a tények közötti nyelvi megfelelésre koncentrál. A nyelvi aspektus komplexitása az általános terminológia használatában van: gyakran megesisik, hogy a peres felek helyzetét többféle tényállással le lehet írni, így akár kettőnél több lehetséges alternatíva is előáll mint premissa minor. A végkövetkeztetés annak a függvénye lesz, hogy a jogalkalmazó végül melyik premissa minort választja. A szabályban foglalt fogalmak (osztályok) pedig az általánosítás igen magas fokán állnak, de végső soron ez a jogalkotás követelménye – mely egyúttal okozója a jogalkalmazás számos nehézségének is. Ld. Vandeveld, 2011, 95-96.

[7] MacCormick, 2005, 33-43.

kuláris jelleg történeteit”.^[8] Kortárs kollégájára, Steven J. Burtonre^[9] hivatkozva hívja fel az így felfogott esetfogalmat: „(...) az eset egy esemény rövid története, amelyben az állam egy partikuláris, konkrét vita elintézése érdekében cselekedett, vagy cselekedheti”.^[10]

II. A BÍRÓI DÖNTÉSHOZATALBAN REJLŐ LEGNAGYOBB KIHÍVÁS: A KÖNNYŰ ESET ÉS A NEHÉZ ESET KÖZÖTTI HATÁRVONAL MEGHÚZÁSA

A könnyű eset-nehéz eset kategóriapárt MacCormick a *clear case* – *hard case* terminusokkal jelöli.^[11] Valóban indokolt lehet a széles körben alkalmazott *easy case* terminus helyett az árnyaltabb *clear case* fogalom foglalkoztatása; a *clear* jelző fordítása lehet egyértelmű, világos – ezeket a továbbiakban az elemzés is váltakozva alkalmazza, s egyébként MacCormick is utal rá, hogy szerencsésebbnek véli a *clear* jelző alkalmazását az *easy*-hez képest. A kifejezés mögöttes tartalma a következő: a szerző két, e kérdésben releváns, s a jogértelmezéssel kiemelten foglalkozó művében több jogeset segítségével illusztrálja, hogy adott szituációban hiába fogalmaz világosan a szabály, ha az eset s az abban elérni kívánt konklúzió maga nem egyértelmű. Bizonyos ügyek kapcsán ugyanakkor biztosak lehetünk az egyértelműségben, a szerző szerint általában ilyenek az adójogi, a birtokjogi vagy a biztosítási jogi kérdéseket tartalmazó jogesetek.^[12]

A nehéz eset MacCormicknál hol *hard case*-ként, hol *problematic case*-ként szerepel. A nehéz eset szerinte az utóbbi néhány évtizedben megváltoztatta a jelentését, s ez főleg a dworkini hatás miatt van – Dworkin ugyanis úgy értelmezte a jelenséget, amely alkalmat ad a jó törvények felkutatására (*hard cases make good law*). A nehéz esetet egyébként úgy kell érteni, mint „(...) amelynél nehézség van a jogértelmezésben, ahol is erős érvek szólnak mindegyik versengő magyarázat és értelmezés mellett a felek közbenjárása miatt”.^[13] A nehézségek bizonyos típusait is ki lehet olvasni a sorok közül: a relevancia problémájával összefüggő nehézség, értelmezési probléma s az osztályozó fogalmakba sorolással, az értékeléssel vagy a bizonyítással kapcsolatos problémák – ezek a skót jogtudós szerint ki is merítik a jogi kérdések problematizálásának lehetőségeit.^[14]

[8] MacCormick, 2005, 33-43.

[9] Steven J. Burton az Iowa College of Law professzor emeritusa. Főként szerződési joggal foglalkozik, de a jogértelmezés kapcsán is jelent meg könyve, ld. Burton, 2006.

[10] MacCormick, 2005, 219. [8].

[11] A jogelméleti irodalomban a könnyű eset fogalmának bevezetése és alkalmazása az általános, de néhány szerző, így például Hart (vagy MacCormick) nem mindig erre a fogalomra utal. Hart néha egyértelmű esetekről beszél, tehát ő is alkalmazza a *clear case* terminust. Vö. Hart, 1995, 149.

[12] MacCormick, 2005, 51.

[13] MacCormick, 2005, 50.

[14] MacCormick, 2005, 50-51.

MacCormick visszaütal egy régi jogi mondásra: *hard cases make bad law*, vagyis: a nehéz eset rossz törvényt (szabályt) szül.^[15] A mondásnak az eredeti jelentése az, hogy adott esetben a szabályalkalmazásnak igen komoly hatása lehet az érintettre, akinek a méltányolható helyzete szimpátiát keltett a bíróságban. Ilyenkor nagy a kísértés arra, hogy úgymond „erőltetett” jogértelmezést gyakoroljon a bíró, s ezzel el tudja kerülni a törvény szigorú behatását. Amikor ilyen helyzet áll elő, a döntéshozó kétségkívül nehéz helyzetben van, s a döntés tisztaságát, egyértelműségét úgy éri el, hogy a törvény valódi arcát kivételekkel és erőltetett értelmezéssel takarja el, csak, hogy az egyedi ügyben elérhető legyen az igazságosság (méltányosság). MacCormick rámutat arra, hogy a mondást buzdításként lehet érteni: a bíróság „lazítson” a szigorú szabályon az ügy kivételes egyéni nehézsége miatt. Jó példája ennek a megoldásnak a sokat idézett *Regina vs. Dudley and Stephens*-ügy;^[16] a hajótöröttekre nem volt alkalmazható védekezésként a végszükség, mivel a bíróság elnöke szerint, ha így tettek volna, akkor hasonló kényszerhelyzetekben mindenki „bíró lehetne a saját jogán”, vagyis a bíróság szemet hunyna olyan ügyek felett, melyekben a túlélés csak más kárán (vagyis ártatlan személy életének elvételével) biztosítható. Nem lehet tagadni, az ügy egyértelműen nehéz eset, de attól még „nem szülhetett rossz törvényt”.^[17]

Hasonló, de kevésbé drámai példát szolgáltat a MacCormick által felhívott *Daniels vs. White and Tarbard*-ügy.^[18] A tényállás szerint Mr. Daniels egy pubban vásárolt egy üveg limonádét, hazavitte, s feleségével mindketten ittak belőle. Mint később kiderült, a limonádében karbolsav volt, s ettől ő is és a felesége is megbetegedett. Az érintettek beperelték a gyártókat, akiket viszont a bíróság nem talált felelősnek, mert nem sértették meg a gondosságkövetelményét a gyártási és a palackozási folyamatban. A bíróság úgy látta, helyettük az a vendéglátós felel (a *Sales of Good Act* értelmében), akitől a limonádét vették a felperesek – a vendéglátós a kárt okozó hibás termék eladója. A bíróság elismerte, hogy a jog meglehetősen szigorú a vendéglőssel, aki igazából egy teljesen vétlen sze-

[15] A szállóige Oliver Wendell Holmestől származik, aki a Northern Securities Co. v United States, 193 US 197, 400 (1904) ügyben fogalmazott így – az ítéletben egyébként nem a többségi véleményhez csatlakozott, hanem különvéleményt írt. „(...) great cases like hard cases make bad law” – szól az eredeti idézet, vagyis „(...) a nagy jelentőségű eset, mint a nehéz eset is, rossz törvényt szül”. A holmesi gondolat megértéséhez nem árt tisztázni a bírójogtudós azon megállapítását, miszerint a common law érdeme abban van, hogy először eldöntik az esetet, s utána állapítják meg a „szabályt” (vagyis a ratio decidendi). Ez az alapbeállítódása akkor sem dől meg, ha a bíró az ún. nagy jelentőségű esetekkel (great cases) vagy nehéz esetekkel találkozik, mivel Holmes számára ezeknek az eseteknek az eleven-sége helyes megoldást tud szolgáltatni a meglehetősen partikuláris szituációban, s ezen eleven-ség akkor is szembetűnő, ha a helyes megoldásnak negatív hatása lesz a jövőre vagy más esetekre nézve. Lásd bővebben Schauer gondolatait a kérdésről: Schauer, 2006, 883-884.

[16] Her Majesty The Queen v. Tom Dudley and Edwin Stephens (1884) 14 QBD 273 DC.

[17] Mint tudjuk jól, az ügy megoldása az lett, hogy az elkövetők helyzetének méltánylását a királynő a kegyelem gyakorlásával orvosolta. Ld. Mallin, 1967, 407.

[18] Lásd Daniels and Daniels v. R. White & Sons Ltd. and Tarbard 8 (1938) 4 All E.R. 258.

mély, de a jog annyira világosan fogalmaz, hogy nem lehet mást kiolvasni belőle, mint az eladó felelősségét.^[19]

Egy régi parancs értelmében „nem lehet kétségbe vonni a jog tételezett és kötelező erejű szabályait”.^[20] Teljesen világos, hogy ha nem élne ez a parancs mindenütt, ahol bíróságok működnek, akkor az érvényességi tézis bármiféle formája bukásra lenne ítélve. A bírói döntésekkel szemben mindenekelőtt az az elvárás, hogy ne csupán igazoltak legyenek (az igazolást el lehet érni a következőkben való érveléssel, analógiával vagy éppen elvekkkel), hanem az is szükséges, hogy az ítéletek összeegyeztethetők legyenek a fennálló szabályokkal, és ellentmondás-mentesség jellemezze őket. MacCormick szerint ez utóbbi követelmény szorosan összefügg az értelmezés kérdésével, s viszonylag sok a vita az írott szabályok helyes értelmezésével kapcsolatban. Éppen ezért kissé kritikus a szabályskepticistákkal kapcsolatban – az irányzat egy igen radikális verziója nagyon káros lenne, ugyanis azt jelentené, hogy a törvények és az esetjog minden körülmény között bizonytalanok és homályosak, s így nincs is egy kijelölt határ a magyarázat és értelmezés megfelelő tartománya számára.^[21]

„(...) Össze kell kapcsolni a jogértelmezésre vonatkozó álláspontokat és egy bizonyos túlzott leegyszerűsítést, ami egészen idáig el volt tűrve. Ez idáig ugyanis elfogadottnak számított, mindenféle érv nélkül, hogy van egy relatíve egyszerű megkülönböztetés az egyértelmű esetek és a nehéz esetek között.”^[22] Az egyértelmű esetekben a döntés igazolása dedukcióval történik, melyben egyértelműen megállapított szabályokat alkalmaznak (ez az elsőrendű igazolás). A nehéz esetenél eleve problémák vannak az értelmezéssel, a relevanciával és az osztályba való besorolással, emiatt ún. másodrendű igazoláshoz kell folyamodni. A nehéz esetekben „a dedukció akkor kap szerepet, amikor az argumentáció legérdekesebb része, vagyis a szabályozás lefektetése már megtörtént”.^[23] A nehéz esetekben tehát a dedukció csak akkor alkalmazható, ha az értelmezési problémákat már sikerült megoldani. A másodrendű igazolás a következőt takarja: az értelmezést a következményeknek a perspektívájából kell igazolni, s ezáltal lesz látható, hogy a döntés koherens a jogrendszer alapjául szolgáló szabályokkal és értékekkel. A másodrendű igazolásban MacCormick szerint leginkább a következő argumentumok kapnak helyet: a következményekből való érvek (*argumentum ad consequentiam*) és konzisztencia-argumentumok.^[24]

Ugyanakkor a probléma ott jelentkezik, hogy a kétféle esettípus elhatárolására nem lehet egy világos választóvonalat kijelölni. A szerző példája a követ-

[19] MacCormick, 2005, 49.

[20] „Thou shalt not controvert established and binding rules of law.” Ezt a mondást, s abban a rule-utalást az angolszász jogban irányadónak tekintik mind a törvényi jogra, mind pedig a ratio decidendi-ből formálódó „szabályra”. Ld. Norrie, 1991, 169.

[21] MacCormick, 2003, 195-197.

[22] MacCormick, 2003, 197.

[23] MacCormick, 2003, 197.

[24] Feteris, 2017, 96.

kező: „P” felperes panasszal él „D” alperes ellen, s álláspontja alátámasztása kapcsán viszonylag szerencsés a helyzete: „p” tények lehetővé teszik számára a „ha p, legyen q” szabály felhívását. A védekezés viszont kétséget támaszt a tényekkel kapcsolatban, vagy éppen „P” keresetének jogi megalapozását vitatja. MacCormick számára az utóbbi az érdekes: mivel jár vajon, ha „P” fel akar hívni egy szabályt, de „D” olyan érvre hivatkozik, mely a szabály értelmezését érinti, vagy az eset tényeinek a szabály alá sorolhatóságát? Ez a taktika sokszor sikeres, de előfordul, amikor nem tud lendületbe jönni – ezt jól példázta a Daniels-ügy, ahol is White egy üveg limonádéjának az eladása nem a *Sales of Good Act* szerinti eladás volt. Ennek pontosan a fordítottja történt a *Donoghue vs. Stevenson*-ügyben,^[25] ahol „P” volt az, akinek az összes kétséget és kétértelmőséget fel kellett kutatnia, hogy megmutassa, a látszólag ellentétes esetjogot úgy lehet magyarázni, és a törvényeket úgy lehet értelmezni, hogy az megfeleljen az általa elérti kívánt célt magában foglaló szabályozásnak – s ez „P” szerint nem lesz ellentétes a jog helyes értelmével. A konklúzió tehát az, hogy sok olyan ügy van, mint a Daniels-eset, ahol a tények nem kérdőjelezhetők meg, és az egyértelmű szabály alkalmazása sem kétséges. MacCormick részkonklúziója: az a vonal tehát, amely egy ilyen esetet elválaszt az olyan valóban vitás esettől, mint amilyen a Donoghue-ügy is volt, korántsem éles.^[26]

A Daniels-eset, és az annak révén bemutatott deduktív jogalkalmazási séma tulajdonképpen az egyértelmű esetekben való döntéshozatalt példázza. Amikor tehát világos a bíró számára, hogy a „ha p, legyen q” szabály mit is jelent adott kontextusban, tehát amikor a „p” tények és a szabály minden akadály nélkül a „q” konklúzió felé mutatnak, akkor egyértelmű eset áll fenn. MacCormick szerint az ilyen módon történő jogalkalmazás (deduktív szillogizmus) mindenben megfelel a joguralom követelményeinek: a művelet kiszolgálja a formális igazságosság követelményét, ebből viszont arra jutunk, hogy a logikai érvényesség miatt a hasonló eseteket hasonlóként kell kezelni.^[27] A szerző tisztázza a világos, egyértelmű esetek típusait is.^[28] „Azok az esetek tehát, melyeknél a döntést egy egyszerű deduktív érv adja, azok, melyekben: a) nem merült fel kétség a szabály értelmezésével vagy a tények osztályba sorolásával kapcsolatban; b) senki nem vitatott semmit, vagy senki nem tett vitatható állítást; c) ha elő is fordult a b)-

[25] Ez az ügy a termékfelelősség egyik fontos, precedens értékű esete. A felperes palackozott gyömbérsört vett, melyet az alperes gyártott és palackozott. Mivel a palackok nem voltak átlátszóak, nem is tűnt fel, hogy az üvegben egy oszladozó csiga darabjai vannak; a felperes ivott a sörből, s beteg lett tőle. Emiatt perelte tehát a gyártót, s egyébként pernyertes is lett. A bíróság szerint annak a termékgyártónak, aki azzal a szándékkal forgalmaz termékeket, hogy azok az előállított formában jussanak el a fogyasztókhoz, tudnia kell, hogy az előállítás és a csomagolás közben gondosan kell eljárnia – ellenkező esetben az itt jelentkező gondatlansága a vásárlónak sérelmet okozhat, amiért pedig felelősséggel tartozik. Lásd *Donoghue vs. Stevenson* (1932) UKHL 100 és Neyers, 1999, 475-518.

[26] MacCormick, 2003, 197-198.

[27] Feteris, 2017, 100., 102.

[28] Ezek nagyjából lefedik azokat a kategóriákat, amelyeket Szabó is a könnyű eset variánsaiként nevez meg. Vö. Szabó, 2005, 50-51.

ben megfogalmazott körülmény, akkor azt a bíróság elutasította, mert túl meszterkéltnél vagy túl erőltetett volt.”^[29] Ezekkel az egyértelmű esetekkel az a helyzet (s főként az a) és b) típusra érti ezt MacCormick), hogy a jogi híradások számára nem lesznek érdekesek, mivel nem érik el azt a jelentőséget, hogy a különféle beszámolók és így a nyilvánosság úgy mond „vezető ügynek” tartásák.^[30]

A nehéz esetenél a megoldást a másodrendű igazolás szolgáltatja. Mint fentebb jeleztük, háromféle probléma jelentkezik a nehéz esetek eldöntésénél: a szabályra vonatkozásával kapcsolatos nehézség (más néven relevanciaprobléma), értelmezési probléma, s az osztályozó fogalmakba sorolással kapcsolatos problémák.^[31] Ami az értelmezési problémát illeti: itt a „ $p \rightarrow q$ ” szabállyal az a helyzet, hogy a kétértelműsége miatt vagy » $p' \rightarrow q'$ «, vagy » $p'' \rightarrow q''$ « értelmezésként áll meg, tehát két lehetséges alternatíva közül kellene választani; amennyiben a választás megtörténik, akkor lehet dedukció segítségével igazolni a megoldást, bár MacCormick is szkeptikus ezzel, mert azt írja, a választást nem lehet ezzel a módszerrel megfelelően megerősíteni.^[32]

A relevancia problémája kifejezi, hogy „P” felperes hiába kívánja hivatkozni a „ $p \rightarrow q$ ” szabályt, ha az nem vonatkozik az esetre; mondhatnánk, nincs olyan szabály, melynek értelmében „p” tények fennállása a „q” konklúzióra mutatna. A skót jogtudós szerint a bírónak itt különösképpen arról kell döntenie, mely tények relevánsak jogi értelemben; gondoljunk vissza a már ismertett Donoghue vs. Stevenson-ügyre: törvényt nem talált a bíróság, illetve az esetjog alkalmazása sem vezetett eredményre, mert egy hasonló ügy sem fedte az adott tényállást. A nagy kérdés az volt, hogy a felperes által felvonultatott tények mennyiben relevánsak, s ezek megállapíthatósága elegendő lesz-e a felperesi sérelem orvoslására.^[33]

A harmadik kategória, az osztályozó fogalmakba sorolás kapcsán fennálló probléma pedig újra a tények világába helyezi a dilemmát. Ezt MacCormick a *MacLennan vs. MacLennan*-üggyel szemlélteti: a férj válókeresetet nyújtott be felesége ellen, s házasságtörésre hivatkozott. A pár 1952-ben kötött házasságot, s nem sokkal később megromlott a kapcsolatuk; ekkor Mrs. MacLennan elköltözött Skóciából az USA-ba, 1955-ben pedig életet adott egy gyermeknek, aki donor közreműködésével, mesterséges megtermékenyítés útján fogant. A bíróságnak azt kellett tehát eldöntenie, hogy a donor útján végzett mesterséges megtermékenyítés beletartozik-e a házasságtörés kategóriájába, vagy sem.^[34] Alkalmazható-e tehát a „ $p \rightarrow q$ ” szabály az esetre? MacCormick szerint ez a kérdés nagyon hasonlít az értelmezési problémához, de attól eltérő. Az osztályba sorolással kapcsolatos kérdések nem jogkérdések, hanem ténykérdések. Az

[29] MacCormick, 2003, 199.

[30] MacCormick, 2003, 200.

[31] MacCormick, 2005, 50-51.

[32] MacCormick, 2003, 67-68.; Feteris, 2017, 104.

[33] Feteris, 2017, 104-105.

[34] *MacLennan v MacLennan* 1958 S. C. 105; 1958 S. L. T. 12.

alperes szerint a mesterséges megtermékenyítés nyilvánvalóan nem meríti ki a házasságtörés kategóriáját, mivel nem sorolható a fogalom alá. Vagyis: mit tegyünk a sztenderd formájú szabályunkkal, ha az „r”, „s” vagy „t” tények állnak fenn, melyek a „p” tényanyag példái lehetnek? Alkalmazható-e ezekre a „p(¬r, s, t) → q” szabály? A kérdést úgy kell megválaszolni az osztályozó kategóriákba való sorolásnál, hogy meg kell nézni, miként lehet átformálni a tényeket jogi terminusok kategóriáivá.^[35]

Az eddig leírtak még nem érintették a MacCormick által jelentősnek titulált érveket. Az értelmezési érvek abban nyújtanak segítséget, hogy a jogi döntéseket racionális úton lehessen igazolni. A szerző a következő argumentum-kategóriákat veszi sorra: nyelvi argumentumok, szisztémás argumentumok és az *argumentum ad consequentiam*. A nyelvi argumentumok alapja az, hogy a szavak közönséges vagy gyakorlati jelentéséből származtatott érveknek értelme van, s értéket tudnak közvetíteni. A nyelvi érvek a szavaknak a hétköznapi nyelvben használt egyszerű jelentésének vonzerejére vonatkoznak. Ezek érintik mindazon kifogásokat, melyeket a jogászok emelnek a szavak egyszerű jelentése kapcsán – s mely jelentések elsősorban a közönséges nyelvben jelennek meg. A kritika azért heves ezen argumentumokkal szemben, mert sokszor hamis feltelezéseket fogalmaznak meg a nyelvvel és a szemiotikával kapcsolatban, de igazából minden esetben arra kellene koncentrálni, hogy ez a típusú érv miként lehet meggyőző egy adott kontextusban. A szisztémás érvek sajátossága az, hogy a jogi szövegek elfogadható megértése érdekében dolgoznak, ti. úgy kell megérteni a jogi szöveget, mint ami a jogrendszer részeként jelenik meg. Komplet listát nem lehet nyújtani az ebbe a kategóriába tartozó érvekről, MacCormick is csak a legjelentősebbekkel foglalkozik: kontextuális harmonizáció (bármiféle problémás terminust az egész törvény, illetve a kapcsolódó törvények fényében kell értelmezni); precedensből való érvelés (ha egy törvényi rendelkezés már előzőleg bírói értelmezés tárgya volt, akkor a korábbi értelmezésekkel összhangban kell interpretálni); analógiából való érvelés (ha egy törvényi rendelkezés jelentős mértékben analóg más törvények hasonló rendelkezéseivel, akkor ez jó alapot teremt arra, hogy az értelmezés ezt az analógiát folytassa); konceptuális/logikai érv (ha a törvényi rendelkezés jogi terminus technicist tartalmaz, azt úgy kell értelmezni, hogy az értelmezés következetes legyen a jogrendszer egész összefüggését tekintve); általános alapelvekből való érv (a törvényi rendelkezések értelmezését mindig az általános alapelvekkel összhangban kell végezni); történetiségből való érvelés (a törvények értelmezése az évek során a körülményekkel együtt változik, s ezt figyelembe kell venni az érvelés során).^[36]

A nehéz eset megoldása szempontjából az érvek közül az ún. következményekből való érvelés (*argumentum ad consequentiam*) érdemel kitüntetett figyelmet, mely az argumentumok harmadikként említett csoportját öleli fel. Tudni kell, hogy a törvények nem véletlenszerűen válnak a joguralom alapjává, hanem

[35] MacCormick, 2003, 93-95.

[36] MacCormick, 2005, 123-132.

törvénykezési döntések eredményeképpen, melyeket a kormányzat támogat, és amelyek elfogadásában parlamenti képviselők játszanak szerepet. A jogalkotás tulajdonképpen arra való, hogy ki lehessen fejezni a társadalmilag releváns értekeket. A jogalkalmazás kapcsán, a másodrendű igazolás esetében az alkalmazandó szabálynak az értelmezés során elfogadható következményei vannak. Két típusa van az *argumentum ad consequentiam*-nak: a választott szabályozás ténybeli következményei és a szabályalkalmazás logikai következményei. A nehéz eset kapcsán az értelmezési vagy az osztályba sorolási problémákat felvonultató típus esetén a következményekből való érvek mindig relevánsnak lesznek. MacCormick számára az érvek az univerzális szabály következményeit érintik, vagyis nem a döntés specifikus következményeit az érintett felekre nézve. A formális igazságosságnak (ami a joguralom egyik lényeges elvárása) megfelelő szabály értelmében az egyedi eseteket úgy kell kezelni, hogy mintául szolgálhassanak a jövőbeni esetek számára.^[37]

Összegezve tehát: a vitathatóság markáns kitapintása bonyolult dolog, még akkor is, ha egy adott időszakot, egy adott bíróságot veszünk vizsgálat alá. Arra is tekintettel kell lenni, hogy az eljárás fontos résztvevői a jogi képviselők, akiket pontosan azért bíznak meg a felek, mert ők tudják, milyen lépéseket éri meg megtenni a perben és melyeket nem. Mégis, mikor lehetünk biztosak abban, hogy világos esettel állunk szemben? Egyrészt biztosnak kell lenni abban, hogy az esetet teljesen lefedi a szabály, s a szabály értelmezése is megáll – itt leginkább a már említett *argumentum ad consequentiam* és az (alap)elvi argumentum segít, ezek igazolnak megfelelőképpen. Fontos, hogy a szabály és az értelmezés ne sértsék az igazságosságot és a *common sense*-szel kapcsolatos bírói felfogást sem.^[38] „Az-tán egyszer csak ott vagyunk a lényegében megtámadható közegben. (...) természetesen vannak könnyen eldönthető esetek, s ezt tudjuk is, amint szembejönnek velünk. De az átlátszóan tisztától a nagy kiterjedésűig tartó spektrumban’ senki nem tudja magabiztosan állítani (hacsak nem bolond az illető), hogy mikor ér véget az egyértelmű eset, és mikor kezdődik a nehéz eset.”^[39]

III. SALAMON ÍTÉLETE

MacCormick esetelmélete kapcsán fontos még kitérni az univerzalizmus és a partikularizmus kérdésére; ez a probléma tágabb értelemben összefügg az univerzália-vitával, a bírói jogalkalmazást tekintve pedig az általánosság vs. egyediség problémájával. MacCormick gondolataiból egyébként az rekonstruálható, hogy a skót jogtudós az univerzalizmus képviselője.^[40] A kérdés tárgyalása

[37] MacCormick, 2005, 132-133.; Feteris, 2017, 107-108.

[38] MacCormick, 2005, 228.

[39] MacCormick, 2005, 228.

[40] Ezt például sokan, akik a partikularizmus oldalán állnak, kritizálják is; így tesz például Michael

során példája egy ősi jogeset és annak eszményi bírója: Salamon király és a salamoni ítélet. Az univerzalizmus azt fejezi ki, hogy a szabályok és elvek mindig általánosak (általánosítással nyerjük őket, az egyedi esetek partikuláris sajátosságaiból), míg a gyakorlatban felvetődő esetek rendkívül egyedi; a bírónak e közegben az a feladata, hogy az általános szabályt úgy alkalmazza az esetre, hogy annak minden egyedi körülményét vegye számításba.^[41]

A szerző tehát a bírói döntéshozatal ezen örök dilemmáját a Bibliából ismert salamoni ítélettel példázza.^[42] Salamon úgy oldotta meg a híres vitát („ki a gyermek anyja”), hogy az ügy egyedi körülményeire koncentrált: a kardcsapástól való félelem és az anyák reakciója adják a salamoni ítélet esszenciáját. Egy ilyen döntés a mai modern családjogi keretek között egyáltalán nem lenne elképzelhető, de azt is hangsúlyozni kell, hogy a bibliai eset határozottan nem egy bürokratikus rutin része; csupán egy egyszeri esetről van szó. Jelentősége abban áll, hogy az egyedisége révén tudott hatásos lenni – ezért sajtóságosan „salamoni” az ítélet.^[43]

Detmold is. Lásd MacLean, 2012, 22-24.

[41] MacCormick, 2005, 78.

[42] Az eset lényege a következő volt. A Királyok első könyvében két nő kéri Salamont, állapítsa meg, melyikük a szóban forgó gyermek anyja. „Abban az időben két parázna nő jelent meg a királynál (...). Az egyik nő ezt mondta: »Kérlek, uram, én ezzel a nővel egy házban lakom, és én ott szültem nála abban a házban. Három nappal azután, hogy szültem, ez a nő is szült. Csak magunk voltunk a házban, nem volt velünk senki idegen; kettőnkön kívül senki sem volt a házban. De egy éjjel meghalt ennek a nőnek a fia, mert ráfeküdt. És fölkelt éjjelkor, elvette mellőlem a fiamat, amíg szolgálólányod aludt, és a keblére fektette, az ő halott fiát pedig az én keblemre fektette. Amikor reggel felkeltem, hogy megszoptassam a fiamat, láttam, hogy halott. De amikor reggel jól megnéztem, kitűnt, hogy nem az a fiú volt, akit én szültem.« Ekkor a másik nő ezt mondta: »Nem úgy van! Az én fiam él, a te fiad az, aki meghalt.« Amaz viszont ezt mondta: »Nem igaz! A te fiad halt meg, és az én fiam az, aki él!« Így vitatkoztak a király előtt.” 1 Kir 3,16-22 Az ügy azért is kiemelkedő, mert Salamon ekkor alkalmazza először az Istentől kapott bölcsességet, méghozzá a következő módon. „A király ezt parancsolta: »Vágjátok ketté az élő gyermeket, és adjátok oda egyik felét az egyiknek, másik felét a másiknak!« Ekkor azt mondta az élő gyermek anyja a királynak, mivel megesett a szíve a fián: »Kérlek, uram, adjátok neki inkább az élő gyermeket, csak meg ne öljétek!« A másik azonban ezt mondta: »Ne legyen se az enyém, se a tiéd, vágjátok ketté!« Ekkor megszólalt a király, és ezt mondta: »Adjátok annak az élő gyermeket, és ne öljétek meg, mert ő az anyja!« Egész Izráel meghallotta ezt az ítéletet, amelyet a király hozott, és félelemmel tekintettek a királyra, mert látták, hogy isteni bölcsesség van benne, és így szolgálat igazságot.” (1 Kir 3,23-28.).

[43] Salamon kb. a Kr. e. X. században élt, a zsidó államalapítás pedig a Kr. e. XI. századra tehető. A zsidók bírókirályt kértek maguknak az államalapításkor, hogy ezzel is még hasonlatosabbá váljanak a környező népekhez. A Biblia kifejezetten említi, hogy Salamonnak isteni bölcsessége volt az igazságszolgáltatáshoz. A korabeli zsidó királyi ítélkezés elengedhetetlen része volt az uralkodásnak, s így a két kifejezés, az ítélkezés és az uralkodás szinonimái is egymásnak. A király az isteni bölcsességét használja fel a döntés meghozásakor, s nem a korabeli írott, ám kisszámú törvények szerint ítél. Állítólag Salamon olyan ritka tulajdonságokkal is rendelkezett, mint hogy értett az állatok nyelvén, s ki tudta fürkészni az igazságot az emberek tekintetéből is – ezért mondták, hogy tudása megkérdőjelezhetetlen. Megoldását tekinthetjük olyannak első olvasatban, mint ami megfelel az osztó igazságosság követelményének, hiszen a jogvita tárgyát (a gyermeket) ketté akarta vágni, hogy „jusson belőle” mindegyik anyának. Megeshet, a gyermek kettévágásával kapcsolatos kijelentés egy ügyes taktika volt a bírókirály részéről – tudhatta, hogy az igazi anya oly önfeláldozó, hogy a gyermek életének megmentése érdekében inkább lemond róla, és átengedi a másik nőnek a csecsemőt, mintsem hogy baja essen. Tény, hogy a királynak valóban kivételes bölcsessége, igen mély és megbízható intuícója kellett, hogy legyen, mivel az ügyben a felek vallomásán kívül nem volt

A joguralomban azt „(...) láthatjuk, hogy a döntések igazolása szillogisztikus elemet tartalmaz, és arra koncentrálnak, milyen szabály lesz alkalmazva és hogyan. Ugyanakkor az is világos, hogy a folyamatban ennél több rejlik. A szabályok önmagukban nem képesek megoldani mindent, a klasszifikáció, az értékelés vagy a bizonyítás problémáit (...). Amint a jog alkalmazása problematizálva lesz, a felvetett dilemmát meg kell oldani. A kérdés csak az, hogyan.”^[44] MacCormicknál tehát ezért fontos Izrael egykori bölcs királyának eljárása, mert egy modellt mutat arra, mit kell tenni ilyen esetekben. Salamon döntési módszere mintha egy hatodik érzékre (morális érzék) tartozna, az intuícóra, aminek pontosan akkor lehet hasznát venni, amikor a szabályok hallgatnak. Ez a gondolat helyesbítést igényel: nem az intuíciót irigyelik tőle a bírúk, hanem inkább a bölcsességet, hiszen a joguralom keretei között semmilyen körülmények esetén nem lenne tartható az intuícóra való hivatkozás. MacCormick is megkísérel a salamoni ítéletből a modern korba helyezett néhány szabályesetet kreálni,^[45] s így valóságos rutineseteket állít fel (ha van szabály, mely egyértelműen tisztázza a biológiai anyát, úgy nem kell a salamoni ítélethez hasonló, partikulárisnak tetsző döntésről beszélni).^[46]

MacCormick szerint a salamoni döntésben rejlő partikularizmust nem szerencsés sem alulértékelni, sem pedig jelentőségét felnagyítani. A salamoni ítélet ugyan arról híres, hogy az eset egyedi vonásait értékelte, de ehhez több dolgot hozzá kell fűzni. „Adjátok annak az élő gyermeket, mert ő az anyja!”^[47] – szól az ítélet esszenciális része. Ebből az ún. „mert”-érvet kell kiemelni, hiszen ezáltal fejezte ki Salamon, hogy az anya-kapcsolat egy igazoló ok lesz, vagyis maga a „mert”-érv. A kard-dráma ad alkalmat az érv alkalmazására, megmutatja ugyanis, ki a gyermek igazi anyja. Ezt úgy kell érteni, hogy minden más hasonló esetben igazoló ok lesz a „mert”-érv – s mint tudjuk, az okok univerzalizálhatók.^[48] Ez nem azt jelenti, hogy minden normatív univerzália abszolút karakterrel rendelkezik, hiszen minden eset igényli, hogy az univerzalizálás mellett szerepet kapjon a konkrét kapcsolatok, körülmények értékelése. Amikor egy jogeset

- egyéb bizonyíték; az asszonyok világosan elmondták, éjszaka csak ők ketten és a két csecsemő tartózkodtak a helyiségben. Mindösszesen tehát két, egymással teljesen ellentétes vallomás állt rendelkezésére; az ehhez hasonló tényállást a modern jog és jogdogmatika a nehéz eset egyik válfajának tekintti. A kommentárok hivatkoznak arra is, hogy a király döntésének hátterében igen komoly, a korabeli zsidó társadalom mindennapi életét befolyásoló tényezők játszottak szerepet. Egyes értelmezések szerint a vitában álló asszonyok özvegyasszonyok voltak, rokonságban álltak, de a rokonsági fokok pontosítása vita tárgyát képezi. Ettől függetlenül, akárhogy is nézzük az ügyet, a döntés komoly súllyal esett latba a nők társadalmi megítélése, rokoni kapcsolataik fennmaradása, családi funkcióik megmaradása kapcsán – nem volt tehát mindegy, kiderül-e a valódi anya kiléte vagy sem. A kommentárok pontosan amiatt éltetik Salamon éles elméjét, mert a gyermek kettévágására való utasítással tudta, eléri a célját, s a parancs valódi reakciót váltott ki az asszonyokból. (ld. Rózsa, 1995, 344-345.; Szathmáry 2001, 51-52.; Cohen, 1998).

[44] MacCormick, 2005, 80.

[45] Ezeket ld. részletesen MacCormick, 2005, 81-82.

[46] MacCormick, 2005, 79-80.

[47] 1Kir 3,27.

[48] MacCormick, 2005, 88.

kapcsán annak egyediségéről esik szó, ezt úgy kell érteni, hogy meglehetősen valószínűtlen a megismétlődése – de a jog perspektívájából viszont típus-esetként kell elkönyvelni, tehát mint egy univerzálisan meghatározott helyzetet. Itt MacCormick példája a *Re A conjoined twins*-ügy;^[49] utal rá, hogy ugyan a szíami ikrek összenövésének sajátosságai nagyon egyediek minden egyes esetben, s ha az összenövés a jövőben valamikor ismét olyan esetet produkálna, amikor is elháríthatatlan lesz a szétválasztási procedúra – olyan áron is, hogy abba az egyik iker belehal. Tehát: ismétlődhet az a történeti tényállás, miszerint a szíami ikrek operációja megmenti X életét Y halálának árán, s ez egy igazolt konklúzió lesz a *Re A conjoined twins*-ügy okán.^[50]

Utolsó idekapcsolódó gondolatként az univerzalizálás szerepét kell nyomatékosítani az igazolási folyamatban. A jogfilozófusok egy része a partikularizmus mellett foglal állást, s úgy érvelnek: a partikuláris cselekedetek okai is partikulárisak és ténybeliek – de ez az állásfoglalás nem mutatja meg, hogy a partikuláris ok és a partikuláris cselekvés közötti kapcsolat nem egy lényeges univerzália. MacCormick szerint „[n]incs igazolás univerzalizálás nélkül; a motivációhoz nem szükséges univerzalizálás; de a magyarázat/indokolás generalizálást igényel. Ahhoz, hogy a partikuláris tények (vagy partikuláris indítékok, motivációk) igazolják (ind)okok legyenek, szubszumálni kell azokat egy univerzálisan tételezett, releváns magatartási elv alá, még akkor is, ha az az univerzália megtámadható. Mindezt a gyakorlati érvelésben alkalmazzák elég általánosan, s a jogi érvelésben is, amely pedig a gyakorlati érvelés egy részét teszi ki.”^[51] A joguralom egy olyan felépítmény, ami mindig ezt kívánja, attól függetlenül, hogy a jogrendszer egyedül jogszabályok, vagy ezenfelül precedensek is alkotják. A jogi eljárás egyik garanciális jellemvonása a nyilvánosság; a bírának kötelességük, hogy amit tesznek, azt világosan közöljék, tehát indokolják, miért helyes, ahogyan döntöttek – így válnak a joguralomban az indokok nyilvános in-

[49] Mary és Jodie egy hasuknál összenőtt máltai ikerpár, akik egy szíven és egy tüdőn osztoztak, s az egyik gyermek, Mary agya nem is fejlődött ki rendesen. A szülők mélyen vallásosak voltak, s emiatt nem járultak hozzá a szeparációs műtéthez; úgy gondolták, ha Isten akarta, hogy megszülessenek, az életük végéről is csak Isten dönthet. A manchesteri orvosi konzílium álláspontja az volt, hogy amennyiben nem választják szét az ikreket, mindketten rövid időn belül meghalnak, ha pedig megtörténik a beavatkozás, az nagy valószínűséggel az életképes testvér, Jodie életben maradását, s az életképtelen Mary halálát fogja jelenteni. Nem a szülők, hanem a kórház fordult tehát bírósághoz, s azt kérte, hogy a bírói fórum állapítsa meg a műtét megengedhetőségét; első fokon az operáció jóváhagyásáról döntött a bíróság, mely döntést a szülők megfellebbezték, s így került az eset a Court of Appeal elé. A gyermekekről szóló törvény lehetővé tette, hogy a bíróság felülírja a szülői döntéseket, amennyiben ez a gyermek érdekét szolgálja. Kérdéses volt tehát, hogy a műtét kinek a valós érdekét szolgálja: az egészséges testvérét egészen biztosan, de mi van az életképtelennek ítélt Maryvel? A halál valóban az ő érdekét szolgálná? A problémát családjogi, büntetőjogi és orvosi jogi kérdések halmaza jelentette. Ld. *Re A – conjoined twins case*, EWCA Civ. 254 (22 September 2000). Az ügy megítélését körbelengte egy nagy kérdés: vajon precedens értékű ügyet képezett-e általa a bíróság? A dilemma gyakorlatilag ugyanazon rész kérdések körül koncentrált, mint azt MacCormick is szemléltette az univerzalizmus és partikularizmus leírásán keresztül. Lásd bővebben: Huxtable, 2001, 460.

[50] MacCormick, 2005, 88-91.

[51] MacCormick, 2005, 99.

dokokká, így válik láthatóvá az elfogulatlan igazságosság minden ügyben, mely szükségszerűen részesül az univerzalitásban, s akár a megtámadhatóságban is. Világos tehát, hogy a jogi döntések igazolása univerzalizálást kíván, vagy azt is mondhatjuk, hogy meg kell mutatni, hogy akkor elfogadható egy döntés, ha univerzalizálást nyert.^[52]

IV. ZÁRÓ GONDOLATOK

MacCormick nézetei a bírói döntéshozatallal kapcsolatban felvetett egyik legérdekesebb vitához (könnyű eset–nehéz eset dilemma) csatlakoznak, s az általa nyújtott megoldás az eset-problémáról értekező különféle álláspontok egy-fajta szintéziseként fogható fel. Az esetkérdést a mai modern jogállami keretben tárgyalja (így követője a dworkini hagyománynak) – egy ilyen irányú betetőzése egyre égetőbb feladat, s azt mondhatjuk, MacCormick jó úton járt. A skót jogtudós elismeri a jogi szillogizmus bírói jogalkalmazásban játszott nélkülözhetetlen szerepét, ugyanakkor újító módon tárja fel az argumentációban rejlő potenciált. Teóriája úgy is magyarázható, mint amely kapcsolódik a szabályalapú és nem szabályalapú (esetközponitú) döntéshozatalról folyó polémiahoz. A MacCormick által is megvizsgált esetközponitú döntés olyan helyzetet takar, melynek Salamon király is részese volt a híres salamoni ítélet kapcsán, vagy amilyen Platón filozófus királya: kivételes bölcsességre támaszkodva az adott esetnek legjobban megfelelő, egyetlen helyes döntést képes kialakítani. Az ilyen döntések sajátossága egyediségük folytán az, hogy megismételhetetlenek. Ezt a tökéletességet nem tudja elérni az a bíró, aki kizárólag szabály alapon ítélkezik, hiszen nincs meg minden információja az esetről, illetve nem tudja tökéletesen felhasználni a meglévő információkat.^[53] A maccormicki esetközponitúság nem a klasszikus salamoni ítélkezést kívánja a bírák számára előírni, hanem felhívja a figyelmet a kanonizált formára hozott szabály és az eset egyedi vonásainak kapcsolódására. „A két döntéshozatali módszer (ti. a szabályalapú és a nem szabályalapú) nem abban fog egymástól különbözni, hogy az egyik alkalmaz szabályokat, míg a másik nem, hanem abban, hogy mi a szabályok státusa az egyik, illetve másik eljárásban, azaz van-e a szabályoknak önálló normatív erejük, kötik-e a szabályok a döntéshozót, avagy tetszés szerint eltérhet tőlük.”^[54]

[52] MacCormick, 2005, 100.

[53] Szabó, 2011, 201-202.

[54] Gyórfi, 2004, 114.

IRODALOM

- Burton, Steven J. (2006): *An Introduction to Law and Legal Reasoning*. Wolters Kluwer, Amsterdam, Hollandia.
- Cohen, Baruch C. (1998): The Brilliant Wisdom of King Solomon. In: *Jewish Law Commentary. Examining Halacha, Jewish Issues and Secular Law*. (Elérhető: <http://www.jlaw.com/Commentary/solomon.html>. Letöltés ideje: 2022. október 31.).
- Feteris, Eveline T. (2017): *Fundamentals of Legal Argumentation. A Survey of Theories on the Justification of Judicial Decisions*. Second Edition, Springer, Berlin.
- Gyórfi Tamás (2004): A szabály alapú döntéshozatal melletti érvek. In: Szabó Miklós (szerk.): *A Hart utáni jogelmélet alapproblémái*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- Hart, Herbert L. A. (1995): *A jog fogalma*. (Ford. Takács Péter.) Osiris Kiadó, Budapest.
- Huxtable, Richard (2001): Logical Separation? Conjoined Twins, Slippery Slopes and Resource Allocation. In: *Journal of Social Welfare and Family Law*. Vol. 23. No. 4. DOI: <https://doi.org/10.1080/09649060110079341>.
- McCormick, Neil (2003): *Legal Reasoning and Legal Theory*. Clarendon Press, Oxford. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198763840.003.0009>.
- McCormick, Neil (2005): *Rhetoric and the Rule of Law. A Theory of Legal Reasoning*. Oxford University Press, Oxford. DOI: <https://doi.org/10.3366/e1364980909001553>.
- MacLean, James (2012): *Rethinking Law as Process. Creativity, Novelty, Change*. Routledge, New York. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203813126>.
- Mallin, Michael G. (1967): In Warm Blood: Some Historical and Procedural Aspects of Regina v. Dudley and Stephens. In: *University of Chicago Law Review*. Vol. 34. Issue 2. DOI: <https://doi.org/10.2307/1598938>.
- Neyers, Jason W. (1999): Donoghue v. Stevenson and the Rescue Doctrine: A Public Justification of Recovery in Situations Involving the Negligent Supply of Dangerous Structures. In: *The University of Toronto Law Journal*. Autumn, Vol. 49. No. 4. DOI: <https://doi.org/10.2307/826008>.
- Norrie, Alan W. (1991): *Law, Ideology and Punishment. Retrieval and Critique of the Liberal Ideal of Criminal Justice*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht–Boston–London.
- Rózsa Huba (1995): *Az Őszövetség keletkezése. Bevezetés az Őszövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe*. Szent István Társulat, Budapest.
- Schauer, Frederick (2006): Do Cases Make Bad Law? In: *The University of Chicago Law Review*. Summer. Vol. 73. No. 3.
- Szabó Miklós (2010): A jog argumentatív természete. In: *Jogesetek Magyarázata*. 2010/2. sz.
- Szabó Miklós (2005): *Ars iuris. A jogdogmatika alapjai*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- Szabó Miklós (2011): Esendő logika. In: *Jog–Állam–Politika*. 2011/különszám.
- Szabó Miklós (1998): Jogi metodológia. Avagy: „hogyan működtethető a jog?” In: Szabó Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- Szathmáry Béla (2001): Az igazságszolgáltatás szervezete a zsidó jog szerint. In: *Zempléni Múzsá*. 2001/1. sz.
- Vandavelde, Kenneth J. (2011): *Thinking Like a Lawyer. An Introduction to Legal Reasoning*. Westview Press, Colorado, USA.
- Wróblewski, Jerzy (1996): A jogi szillogizmus és a bírói döntés racionalitása. In: Bódig Máttyás – Szabó Miklós (szerk.): *Logikai olvasókönyv joghallgatók számára*. Bíbor Kiadó, Miskolc.

FELHASZNÁLT JOGESETEK

- Daniels and Daniels v. R. White & Sons Ltd. and Tarbard 8 (1938) 4 All E.R. 258.
- Donoghue v. Stevenson (1932) UKHL 100.
- Her Majesty The Queen v. Tom Dudley and Edwin Stephens (1884) 14 QBD 273 DC.
- MacLennan v MacLennan 1958 S. C. 105; 1958 S. L. T. 12.
- Northern Securities Co. v United States, 193 US 197, 400 (1904).
- Re A – conjoined twins case, EWCA Civ. 254 (22 September 2000).

•
Csegöld (Fotó: Papp László)

PUSZTAHELYI RÉKA

*egyetemi docens**ME Állam- és Jogtudományi Kar*

Néhány gondolat a párhuzamos kártérítési igények törvényi kizárásáról

Töretlen alkotókedvet és jó egészséget kívánok Fazekas Judit Professor Asszonynak, Tanárnőnek, születésnapja alkalmából. Isten éltesse!

ABSZTRAKT

Fazekas Judit Professor Asszony gazdag munkásságának viszonylag frissebb eleme az új Ptk. által bevezetett, a párhuzamos kártérítési igények kizárását kimondó ún. non-cumul szabály problémaköre vizsgálata. Az Ünnepelet ide kapcsolódó gondolatait többek között az Állandóság és változás című tanulmánykötetben, „*A kontraktuális és deliktuális felelősség viszonya az új Polgári Törvénykönyvben*” című munkájában rögzítette. Jelen rövid tanulmányban az ott megfogalmazott kritikára kívánok reflektálni, a hazai szakirodalom tükrében és a bírói gyakorlatból kiragadott egy-egy konkrét döntés elemzése által.

Kulcsszavak: non-cumul ■ szerződésszegéssel okozott kár
■ veszélyes üzemi felelősség ■ ingyenes szerződés ■ termékfelelősség

I. BEVEZETÉS

Fazekas Judit Professor Asszony gazdag munkásságának számos olyan eleme van, amely napjaink magyar szerződési jogának alapvető problémáit boncolgatja. Egyértelműen ide sorolom az új Ptk. által bevezetett, a párhuzamos kártérítési igények kizárását kimondó ún. non-cumul szabály kapcsán megfogalmazott álláspontját, amely egyidejűleg építkezik elméleti tudásból, összehasonlító jogi és gyakorlati tapasztalatokból. Az Ünnepelet ide kapcsolódó gondolatait többek között az Állandóság és változás című tanulmánykötetben, A kontraktuális és delik-

tuális felelősség viszonya az új Polgári Törvénykönyvben^[1] című munkájában rögzítette, amely jelen munkám kiindulópontját képezi.

A non-cumul bevezetésével szemben a szakirodalom által támasztott ellenérveket abban az időben gyengítette az a körülmény, hogy a szabálynak még nem volt tényleges bírói gyakorlata, nem bizonyította az életképes voltát, és a hibáit sem mutatta ki. Az alábbi rövid írásomban a Ptk. 6:145. §-hoz időközben képződött esetek közül szemezgettem, a miskolci civilista iskola hagyományait követve, a gyakorlati kritika jegyében. Ezt szeretném az Ünnepeltnak nagy tisztelettel, csekélyke ajándék gyanánt átadni, szíves figyelmébe ajánlani.

Az Ünnepelet által megfogalmazott kritikát, amely alapvetően a mintát adó francia szabályozás részletes áttekintéséből indul ki, akkor is és most is nagy lelkesedéssel olvasom, mert akkortájt szintén ezek a gondolatok foglalkoztattak, előbb egy részprobléma, a veszélyes üzem üzembentartója általi szerződészegéssel okozott károkért való felelősség, majd a párhuzamos igényérvényesítést kizáró fenti Ptk.-szabály általános vizsgálata okán, később a személyiségi jogot sértő szerződészegés miatti sérelemdíj jogi alapja vonatkozásában, illetve a termékfelelősség kapcsán.

Az Ünnepelthez hasonlóan vallom, hogy a termékfelelősségi és a szerződészegésért való kárfelelősségi alap közötti konkurencia esetében a non-cumul szabály nem ronthatja le a harmonizált uniós felelősségi tényállás alkalmazását, a párhuzamos igényérvényesítés kizárása nem eredményezheti a jogharmonizációs kötelezettség megsértését.^[2] A termékfelelősségi irányelv implementációját követően a francia Code Civil 1386-1. szakaszába (jelenleg a 1245. §-ába) beszövegezésre került a termékfelelősség érvényesülését biztosító kivételes szabály: „A gyártó felelős a termékkárért, függetlenül attól, hogy szerződéses kapcsolatban áll-e a károsulttal.” Fazekas Judit figyelmeztetett arra is, hogy hibás az az érvelés, amely elbagatellizálja a felmerülő kollíziós problémát azzal a felkiáltással, hogy a termékfelelősség alanya csak a legkritikább esetben lesz azonos a károsult szerződéses partnerével.^[3]

Különösen aktuális ennek a kérdésnek a vizsgálata az Európai Bizottság által 2022 szeptemberében közzétett, új termékfelelősségi és a mesterséges intelligencia-rendszer üzemeltetése miatti deliktuális kártérítési felelősségi irányelv-tervezetek fényében.^[4] Az alapjaiban átalakuló termékfelelősségi szabályok^[5] (a termékfogalom, a termékkár kitágítása, a gyártó „továbbnyúló” felelőssége, a megfordított bizonyítási teher) és a mesterséges intelligenciával

[1] Fazekas, 2017, 24-52. A téma további kifejtésére lásd: Fazekas, 2018, 107-119.

[2] Fazekas, 2017, 47.

[3] Fazekas, 2017, 47.

[4] A téma felemlítése nem véletlen, itt csak röviden utalnék az Ünnepelet által vezetett "Autonóm Jár-művek Jogi Kérdései" című, SZE-FIEK kutatási alprojektre, amelynek keretén belül többek között termékfelelősségi kérdésekkel is behatóan foglalkozott.

[5] Vö. COM(2022) 495 final, az Európai Bizottság javaslata a hibás termékekért való felelősségről szóló irányelvre.

kapcsolatos felelősségről szóló szabályban^[6] kialakított, a károsult javára szóló vélelmek jelentősen megkönnyítik a károsult deliktuális alapú kártérítési igénye érvényesítését.

II. A „CUMUL OU NON-CUMUL?” ELDÖNTÖTT KÉRDÉSE

„A kodifikáció hátránya, hogy az élő ítélkezési gyakorlatot befagyasztja azáltal, hogy a törvény márványába helyezi” – írja Jourdain Patrice a francia magánjogi felelősségi rendszer reformjáról írt kritikájában.^[7] Valóban igaz, hogy a versengő igények halmazati kérdésében^[8] a jogosult, azaz a károsult választását korlátozó szabály megszővegezése elrejtí és lerögzíti azokat az egymáshoz képest relatív súllyal bíró (jogpolitikai) megfontolásokat, vagyis a konkrét vitában a bíróság által eddig mérlegelés alá vont körülményeket, amelyek a szabályozási környezet változása miatt is folyamatosan átalakulnak. Ennek tükrében is mérőföldkő jelentőségű a magyar kodifikátorok részéről a non-cumul elv Ptk.-ban történő rögzítése.

Ruben De Graaf 2017-ben megjelent tanulmányában szintén sorra veszi azokat a rendszerbeli különbségeket – témánk szempontjából itt kiemelve a német kártérítési felelősségi szabályokat és a francia duális (kontraktuális és deliktuális) felelősségi rezsimet –, amelyek, mint strukturális okok, indokolják a károsult választási jogának korlátozását, a szerződésszegési szabályok és a szerződésben rögzített jogkövetkezmények védelmében. Elsőként felmerülő ok tehát a szerződési jog és a szerződésben a felek magánautonómiaja alapján a kockázatelosztó szempont prioritásának védelme, amelynek féltételét eredményezné, ha a károsult szerződő fél, a szerződésszegéséért való felelősség szabályait kikerülve, a deliktuális felelősség számára kedvezőbb szabályait jelölhetné meg

[6] Vö. COM(2022) 496 final, az Európai Bizottság javaslata a szerződésen kívüli polgári jogi felelősségre vonatkozó szabályoknak a mesterséges intelligenciához való hozzáigazításáról szóló irányelvre.

[7] Jourdain, 2021, 277-282.

[8] Megvalósulhat tényleges igény-kumuláció: a jogosult azonos jogcímen vagy eltérő jogcímen fennálló igényeit együttesen érvényesítheti, nem áll fenn kötelező vaglyagosság, mindamellett a választás joga továbbra is megilleti. Tulajdonképpen igényhalmazatok esetében is előállhat kumuláció, így például a kötbér és a kártérítés viszonylatában, mert – Szladits előadása szerint – ekkor a két igény csak részben azonos: a jogosult a kötbért meghaladó kára megtérítését követelheti. A jogcímek alternatívítása azt jelenti, hogy a kontraktuális felelősség területén kívül eső, ugyanarra a szolgáltatásra (kártérítésre) irányuló különböző jogcímek közötti választás lehetősége a jogosultat általában megilleti (pl. eldöntheti, hogy az általános felelősségi alakzatra vagy a veszélyes üzemi felelősségre alapítja a keresetét.) A párhuzamos érvényesítést korlátozó viszonyként értékelhetjük azt az esetet, ha – tipikusan a valódi igényhalmazat körében – a vaglyagosan érvényesíthető jogcímek közötti versengést, választási jogot jogszabályi rendelkezés vagy a felek megállapodása korlátozza vagy sorrendhez köti, például a kellékszavatossági igények érvényesítésére (6:159.§), sőt a tartalmában részben eltérő hibás teljesítési kártérítési igényt is a tapadó károk vonatkozásában (6:147.§). Prioritási szabályt állapít meg szintén a hibás teljesítés miatti kötbérré (6:187.§ (2) bekezdés). Vö. Pusztahelyi, 2016, 60-78.

kárigénye alapjául. Ezen érvelés mögött valóban igaz, hogy nagy súllyal esik a latba a magyar deliktuális felelősségi rendszerben meglehetősen absztrakt módon kiképzett, továbbá a károkozó magatartás jogellenességét és felróhatóságát vélelemmel alátámasztó általános felelősségi alakzat, amelyhez szintén rendkívül absztrakt módon megfogalmazott különös tényállásként társul a veszélyes üzemi felelősség alakzata. Az igények szabad kumulációját követő német jogban a deliktuális felelősségi szabályok közel sem biztosítanak ilyen előnyös helyzetet a károsultnak. De Graaf ezt alátámasztandó, a non-cumul elv megerősödését eredményező egyik okként nevesíti a francia "dolgok kártértételeiért való" felelősségi szabálynak a jelentős elterjedését.^[9]

Fazekas Judit tanulmányában hasonló módszerrel vizsgálja az új Ptk. által duálissá tett felelősségi rendszer alapkérdéseit, a kontraktuális és a deliktuális felelősségi rezsím eltérő vonásait. Ezt követően a Ptk. 6:145. §-ával megeremített non-cumul elv részletes kritikáját az elméleti alaptételek mentén elvégzett nemzetközi jogösszehasonlító és magyar jogtörténeti-elmélettörténeti vizsgálattal vezeti fel. A non-cumul elve genezisének bemutatása körében a francia deliktuális és kontraktuális felelősségi rendszer részletes elemzését adja, kitérve a non-cumul elvnek a francia Semmítőszék (Cour de cassation) jogfejlesztő gyakorlata útján alakított tanára, amely azon jogpolitikai megfontolás talaján áll, hogy a kontraktuális felelősség autonómiáját biztosítani kell.^[10] A szabály fejlődési útját jelző fő állomásokat sorra véve, rámutat a deliktuális felelősség rezsímjét érő jelentős változásokra, így többek között a dolgok kártételeiért való felelősség egyre terjedő alkalmazására, a közlekedési balesetek károsultjait védő szabályok szigorodására, amelyek közvetetten visszahatnak a non-cumul szabály hatására is. A szabály alóli kivételekként említi a büntetőügyben érvényesített kártérítési igény, a személyi károk és a szerződésszegésből eredően harmadik személyeket érő károk esetköreit.^[11] Végigvezeti a tanulmány megjelenéséig a francia kötelmi jogi szabályok revíziója során megfogalmazott reformjavaslatokat, amelyek között kimutathatóan fajsúlyos nemcsak a szabály beszövegezését ellenzők érvelése, hanem egyúttal a kivételek megfogalmazását sürgetőké is.

Itt kell hozzátennem, hogy a non-cumul körüli vita jelenleg, azaz 2022 vége-re sem jutott nyugvópontra még, viszont a 2020. július 29-én a Szenátus elé benyújtott javaslat^[12] a szerződési felelősségi szabályok bármely szerződő fél általi kikerülését, és ezzel együtt a deliktuális felelősségi rezsím választását tiltó (non-cumul) rendelkezés mellé második bekezdésben beemelt egy kivételt: „Ha

[9] De Graaf, 2017, 711.

[10] Fazekas, 2017, 39.

[11] Fazekas, 2017, 39.

[12] „Toutefois, lorsque cette inexécution provoque un dommage corporel, le cocontractant qui en est victime peut également obtenir réparation du préjudice résultant de ce dommage sur le fondement des règles spécifiques à la responsabilité extracontractuelle” (Proposition de Loi portant réforme de la responsabilité civile).

azonban az ilyen nemteljesítés (szerződésszegés) személyi sérülést okoz, a szerződés másik alanya, aki a szerződésszegés károsultja, a szerződésen kívüli felelősség különös szabályai alapján szintén követelhet kártérítést.^[13] Ezt a kivételt a korábbi javaslat még úgy tartalmazta, hogy személyi kár esetében a károsult kizárólag szerződésen kívüli felelősségre alapíthatja kártérítési igényét, még akkor is, ha a kár szerződés teljesítése során következett is be.^[14] A normaszöveg változataiból is észlelhető a kérdés érzékeny és összetett volta.

Fazekas Juditnak a francia és a magyar szabályozási környezet összevetéséből leszűrt megállapításával egyetérték, miszerint a „francia magánjogban a non-cumul szabály inkább a történelmi hagyományok (vívmányok) tovább élését szolgálja, annak érdekében, hogy a kontraktuális felelősségnek a deliktuális felelősségtől eltérő sajátosságait hangsúlyozzák. A jogalapok versengésének kizárása a francia jogban sem minősíthető ún. kényszerítő követelménynek, ezt bizonyítják a non-cumul elv tovább élése kapcsán kibontakozott jogtudományi viták is. A francia szabályozásból tehát egyértelműen nem vezethető le az, hogy a magyar szerződésszegésért való felelősség szabályainak szigorítása, az előreláthatósági korlát bevezetése törvényszerűen együtt kell járjon a károsult igényérvényesítési szabadságának, a kártérítési igények versengésének kizárásával.”^[15]

III. A NON-CUMUL JOGPOLITIKAI INDOKAI

Von Bar rámutatott arra, hogy a szerződési és a deliktuális felelősségi rendszer gyakorlatilag csak azokban az esetekben válik el egymástól, amikor két, jogviszonyban eredetileg nem álló alany okoz egymásnak kárt. Ha a szabályok megegyeznek, az anyagi jog szempontjából mindegy, melyikre alapított a kártérítési igény. Ezek az eltérések legfeljebb a nemzetközi magánjog és az eljárásjog szempontjából válnak jelentőssé. Hozzáfűzte, ezek a helyzetek még fontosabbak, ha ugyanúgy mindkét szabály önálló alkalmazása a kompenzációra való jogsultságot megalapozza, de a jogi értékelésben eltérő eredményekre vezetnek. Ezen eltérések miatt minden jogrendszerben el kell döntení, a két rendszer közül melyik alkalmazása szükséges a konkrét esetben, a másikat megelőzően. Ez a döntés a konkuráló igényhalmazat kérdéskörébe tartozik.^[16]

Ha a károsultat megillető választási jog kizárásának (jogpolitikai) indokát kívánjuk felkutatni, a Ptk. miniszteri indokolása, a szakcikkek és a kommentár-irodalom mentén az alábbi érvelés bontakozott ki, majd fogant meg a bírói gyakorlatban.

[13] Vö. Proposition de Loi, 2020. július 29.-i javaslat 1233. szakasz (1) és (2) bekezdése.

[14] Avant - Projet de Loi. Reforme de la Responsabilite Civile. A törvényjavaslatról szóló konzultáció elindítása az igazságügyi miniszter által 2016. április 29-én, pénteken.

[15] Fazekas, 2017, 43.

[16] Von Bar – Drobnig (szerk.), 2004, 189.

Vékás Lajos ekképpen érvel: „Elvileg is nehezen volna védhető, hogy a törvény átengedje a felelősségi rezsím megválasztását a károsultnak, aki ezzel a lehetőséggel élve »átvihetné« a felelősség elbírálását a szerződési jog kockázatosztó szempontokat követő területéről az ilyen megfontolásokat alig ismerő deliktuális kárfelelősségi mezőbe, csupán azért, mert ez számára kedvezőbb eredménnyel kecsegtet.”^[17]

Fuglinszky Ádám meglátása szerint a szabály létének értelmet pontosan az ad, ha a két felelősségi rezsím egymástól számos jellemzőjében ténylegesen eltér, és a deliktuális felelősségi tényállások rendszerint kedvezőbb helyzetbe hoznák a károsultat, mint amelybe – eltérő megállapodás híján – a Ptk. diszpozitív kontraktuális kárfelelősségi szabályai pozicionálják.^[18] Önmagában tehát az a miniszteri indokolásban szereplő érvelés, hogy a veszélyes üzemi felelősség szigorított kimentési mércéje és a kontraktuális kártérítési felelősség egymáshoz közel kerül, a választásnál és a döntésnél ez a mozzanat nem jelenti a mérleg nyelvét, nem releváns.^[19] Ez az érvelés a régi Ptk. hatálya idején rögzült, a veszélyes üzemi felelősségnek a kontraktuális kárfelelősségi alappal szemben prioritást adó bírói gyakorlatra reagált, nem pedig a non-cumul szabály bevezetésére.

Leszkoven László arra figyelmeztet, hogy ha a törvényi rendelkezésekben megjelenő szerződéses és a szerződésen kívüli kárfelelősséget vetjük össze, méghozzá a kimentés szigorúsága és a megtérítendő károk mértéke tekintetében, akkor ez az összevetés elnagyolt lesz és csalóka. „A két felelősségi rendszer ugyanis a konkrét jogviszonyokban ezerféle arcot ölthet. A szerződésszegéssel okozott károk megtérítésére irányuló felelősség esetében a szerződő alanyok kárérzékenysége, polgári jogi szabályokra vonatkozó ismerete, az adott szerződésen belüli alkupozíciója és így tovább képes átszínezni [...] a kimentésre és a kár mértékére vonatkozó szabályokat.”^[20]

Véleményem szerint közvetlenül nem a felelősségi rendszerek közötti eltérések, hanem a szerződési autonómia védelme miatt szükséges a kontraktuális felelősségi alapnak prioritást biztosítani, feltéve viszont, hogy a deliktuális felelősségi szabályok alkalmazása valóban ellentmondana a szerződési jogi szabályok céljának.^[21]

IV. A CSÚSZDABALESETEK TANULSÁGAI

Amíg a 2000-es évektől kezdődően fokozatosan jelentkeztek azok a bírói döntések, amelyek a vízcicsúsdát és más hasonló szórakozási célokat szolgáló

[17] Vékás, 2018, 1663.

[18] Fuglinszky, 2019, 106-115.

[19] Korábban kifejtett gondolataimat lásd: Pusztahelyi, 2016, 60-78.

[20] Leszkoven, 2016, 164.

[21] Pusztahelyi, 2016, 70.

épitményeket, berendezéseket (bobbálya, mászófal stb.) veszélyes üzemnek minősítettek, addig az új Ptk. hatálybalépését követően bekövetkezett balesetek miatt a létesítmény üzemeltetője és a vendég közötti szerződéses kapcsolatra tekintettel már kizárólag a kontraktuális kárfelelősségi szabályok alkalmazásával volt lehetőség elbírálni a kártérítési igényeket.

A nem vagyoni sérelmek miatt támasztott sérelemdíj-követelések vonatkozásában viszonylag hamar rögzült a bírói gyakorlatban, hogy a Ptk. 2:52.§ utaló szabálya a szerződéses jogviszonyra tekintettel a Ptk. 6:142.§ alkalmazását hívja fel,^[22] és a régi Pp. hatálya idején a Ptk. 2:52. §-on túl a kontraktuális jogalap megjelölésének hiánya önmagában nem is eredményezhette a kereset elutasítását.^[23]

Az első jelentős mérőföldkő ezekben az ügyekben annak a kérdésnek az eldöntése volt, hogy pusztán az a tény, hogy a vendég megsérült a lecsúszás során, jelent-e az üzemeltető részéről szerződésszegést, kit terhel annak bizonyítása, hogy fennállt-e és milyen tartalmú kötelezettség, amelynek megszegése eredményezte a fizikai sérülést, az azzal összefüggő vagyoni és nem vagyoni hátrányokat.

A Szegedi Ítéltábla BDT 2018.3878. számon közzétett eseti döntésében^[24] rögzített tényállás szerint a felperes 2014. augusztus 9-én az alperes által üzemeltetett fürdő létesítményben az úszógumi nélküli testcsúszdán a kihelyezett piktogramoktól eltérő testhelyzetben csúszott le. A bíróság döntése értelmében az üzemeltető részéről nem állapítható meg szerződéses kötelezettség megszegése, így a követelt kártérítés és sérelemdíj vonatkozásában, illetve a felelősség-biztosítási szerződés alapján a biztosító szolgáltatására kihatóan nem hozott marasztaló ítéletet.

A BDT2021. 4426. számú határozat^[25] tényállása szerint 2016. július 17. napján az alperes által üzemeltetett aquaparkban az I. rendű felperes az ingacsúszdán balesetet szenvedett. Az I. rendű felperes a csúszdákat korábban már többször használta, ennek ellenére a lecsúszáshoz használt gumigyűrűből kicsúszott, maradandó egészségkárosodást szenvedett, alsó végtagjai teljesen lebénultak.

Az első fokon eljáró bíróság megállapította, hogy az I. rendű felperes nem tudta bizonyítani az alperes szerződésszegését, a bizonyítás sikertelenségének következményeit így ő viseli. A jogerős döntést hozó bíróság azonban arra figyelmeztetett, hogy a perbeli esetben az I. rendű felperes és az alperes között létrejött szerződés alapján az I. rendű felperes a szolgáltatás díjának megfizetését és a csúszda igénybevételére vonatkozó szabályok betartását, míg az alperes e díj ellenében a balesetmentes csúszdázás lehetőségének biztosítását vállalta. Mivel az I. rendű felperes súlyos, életveszélyes sérüléseket szenvedett, és az alperes sem bizonyította a rendeltetésellenes használatot, az alperes szerződésszegése mint a kontraktuális kártérítési felelősség alapja kétséget kizáróan megállapítható.

[22] Pécsi Ítéltábla V.Pf.20.065/2021/6/1. számú határozata.

[23] BH2021. 43.

[24] Szegedi Ítéltábla Pf.I.20.053/2017. számú határozata.

[25] Pécsi Ítéltábla Pf.V.20.049/2021/9/1. számú határozata.

Ebben a döntésben mutatkozik meg a non-cumul szabály alkalmazása során meglepett második mérőföldkő. Ha az alperes szerződésszegése megállapítható, mentesülhet-e a felelősség alól, hivatkozva arra, hogy a baleset ellenőrzési körén kívül álló okból következett be? A Ptk. 6:142. § második mondata alapján ugyanis a szerződésszegő fél mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a szerződésszegést ellenőrzési körén kívül eső, a szerződéskötés időpontjában előre nem látható körülmény okozta, és nem volt elvárható, hogy a körülményt elkerülje vagy a kárt elhárítsa.

Itt szükséges volt állást foglalni abban a kérdésben, milyen viszonyban áll az ellenőrzési kör a veszélyes üzemi felelősség alóli mentesüléshez szükséges külső és elháríthatatlan ok bizonyítása köréből ismert működési-tevékenységi körrel. Kemenes István jelzi azt, hogy maga a kérdésfeltevés hibás, mert „nem azt a kérdést dönti el, hogy a körülmény az ellenőrzési körön belüli vagy kívüli volt-e, hanem valójában azt, hogy elkerülhetetlen, elháríthatatlan volt, vagy pedig elkerülhető.”^[26] Továbbra sem osztom viszont az álláspontját, miszerint nincs, és nem is lehet lényegi eltérés az „ellenőrzési” és a „tevékenységi” körön kívüli ok megítélésében.^[27]

A feltett kérdésre, hogy az emberi erővel elháríthatatlan belső okok ellenőrzési körön belüli oknak minősülnek-e, az új Ptk. Tanácsadó Testülete is igenlő választ adott: „Önmagában az, hogy a szerződést megszegő fél az adott körülményt nem képes befolyásolni, illetve nem képes arra hatást gyakorolni, nem eredményezi azt, hogy a körülményt ellenőrzési körön kívül esőnek kell tekinteni.”^[28] A „belső vis maior” körébe tartozó okok az ellenőrzési körön belüli oknak tekintendők tehát.

A második elem annak eldöntése volt, hogy a balesetveszélyes létesítmények üzemeltetése, mint esetscsoport körében lehet-e ellenőrzési körön belüli az olyan objektív körülmény, amely egyébként a szerződésszegő által nem volt befolyásolható, és amely a gondos ellenőrzéssel sem volt elhárítható. Kemenes István fentebb kifejtett álláspontja jelen döntésben is visszatükröződik: „A szerződést szegő fél a kártérítési felelősség alól csak akkor mentesül, ha az elháríthatatlan körülmény az ellenőrzési körén kívül esik. Önmagában az, hogy a szerződést megszegő fél az adott körülményt nem képes befolyásolni, illetve nem képes arra hatást gyakorolni, nem eredményezi azt, hogy a körülményt ellenőrzési körön kívül esőnek kell tekinteni.”^[29]

Mindezek után, a mentesüléshez szükséges további feltételek vizsgálata és bizonyítása, miszerint vajon a kárt szerződéskötés időpontjában előre nem lát-

[26] Kemenes, 2017, 1-10.

[27] Kemenes, 2017, 4. Vö. ezzel ellentétes álláspontként: Rajkai, 2016, rovat.

[28] A Tanácsadó Testület véleménye: A Ptk. 6:142. § alkalmazásában hogyan kell értelmezni az „ellenőrzési körön kívül eső” mentesülési okot? Lehet-e ellenőrzési körön belüli az olyan objektív körülmény, amely a szerződésszegő által nem volt befolyásolható, és amely a gondos ellenőrzéssel sem volt elhárítható?

[29] BDT2021. 4426.

ható körülmény okozta-e, és hogy elvárható módon járt-e el, hogy a körülményt elkerülje, illetve a kárt elhárítsa, már alapvetően okafogyottá vált.

A következő kérdés a következményi károk vonatkozásában fennálló, a kártérítést az előrelátható károkra korlátozó Ptk. rendelkezés (6:143.§ (2) bekezdés) alkalmazása volt, amelynek tekintetében a bíróság úgy foglalt állást, hogy az alperes kellő gondosság mellett előre láthatta, hogy egy perbelihez hasonló csúszdabaleset kapcsán a károsult vagyonában milyen további hátrányok állhatnak be.

V. A SZEMÉLYSZÁLLÍTÁSI ÜGYEK TANULSÁGAI

Fazekas Judit tanulmányában szintén felhívta a figyelmet a francia szabályozás azon sajátosságára, amely a közúti közlekedési balesetek áldozatainak hatékony kompenzációt biztosít a loi Badinter^[30] útján, és a bírói gyakorlat ezzel összhangban kiszakítja ezt az esetcsoportot a non-cumul szabály alkalmazása alól.^[31] A magyar bírói gyakorlat kifejezett szabály híján annak a kényes kérdésnek az eldöntésére kényszerült, hogy közúti személyszállítás során bekövetkező balesetek vonatkozásában a non-cumul szabály merevségét hogyan enyhítse olyan esetekben, amikor a közlekedési baleset során olyan utas sérül, aki a személyszállítási szerződést, például koránál fogva, ingyenesen vette igénybe,^[32] és emiatt a veszélyes üzemi felelősség „szintje” és a Ptk. 6:146.§ alapján az ingyenes szolgáltatást nyújtó fél szerződésszegésért fennálló enyhébb fokú felelőssége egymástól lényegesen eltér.

A BDT2019. 4078. számú ügyben^[33] a bíróság a Ptk. miniszteri indokolásában rögzített érveléssel él: „A Ptk. - jogpolitikai megfontolásból - normatív formában maga dönt a kérdésben és egyértelműen kizárja az igények kumulációját: a non cumul elvet fogadja el, és visszterhes szerződések esetén a »kettős fedelű« igények elbírálására a szerződésszegési szabályok kötelező alkalmazását írja elő, vagyis a károsult kártérítési igényét a kötelezettel szemben csak a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség szabályai szerint érvényesítheti.” Majd hozzáfűzte, hogy „a jogalkotói szándék ingyenes szerződések megszegésével okozott károk esetén - eltérően a visszterhes szerződésekre vonatkozó szabályoktól - nem irányult a párhuzamos kártérítési igények kizárására”, tekintettel arra, hogy az ingyenes szerződések esetében a kártérítési felelősség jóval enyhébb fokú mérce szerint megítélt, mint a veszélyes üzemi felelősség.

Mint azt korábban említettem, ezt az érvelést azért nem lehet megfelelőnek tekinteni, mert a non-cumul szabály bevezetésének indoka elsődlegesen a szer-

[30] A 1985. július 5-i, 85-677 számú törvény.

[31] Fazekas, 2017, 41.

[32] Amely, véleményem szerint, alapvetően elvlasztandó a szívességi fuvar problémakörétől.

[33] Szegedi Ítéltábla Pf.I.20.753/2018/7. számú határozata.

zódásban a felek alkuja során megvalósult kockázatelosztás védelme, hogy a károsult számára ne álljon rendelkezésre olyan út, amellyel ezt kikerülheti. Ezzel összhangban áll az új Ptk. Tanácsadó Testülete véleménye, miszerint „ingyenes szolgáltatás esetén hiányzik az az alku, amely a beárazott kockázatnak a kötelezetre való terhelését a visszerhes szerződés megszégéséért való felelősség szabályai szerint indokolja”.^[34]

Ahogy nem indokolt az sem, hogy a veszélyes üzem üzembentartója a non-cumul elv miatt kizárólagosan alkalmazandó, enyhébb kontraktuális szabályok miatt mentesüljön a felelősség alól, pusztán azért, mert a károsulttal szerződéses jogviszonyban áll.

Kemenes István hasonlóképpen érvel: „A jogalkalmazásnak a szerződéses jogviszony keretében veszélyes üzemi tevékenységgel okozott károkat éppolyan szigorú mérce szerint kell elbírálnia, mint a deliktuális károkozások körében.”^[35]

Minderre tekintettel a Tanácsadó Testület is e fenti véleményében arra a következtetésre jut, hogy ilyen esetben a kártérítési felelősség valamennyi elemének meglétét (így különösen a kár fogalmát, az okozati összefüggést, a felelősség alóli kimentést) a külön szabályozott felelősségi alakzat szabályai szerint kell vizsgálni.

VI. MEGOLDÁSI JAVASLAT: NÉZŐPONTVÁLTÁS

Egy pillanatra térjünk vissza a Ptk. indokolásában helytelenül hivatkozott „kettős fedelőség” tulajdonképpeni jelenségére. Beck Salamon nem a jogalapok közötti versengés, hanem a különböző jogcímek egymás mellett való alkalmazását fogalmazza meg a kettősfedelű igény kategóriájában.^[36] Ahogy arra Leszkoven László is tisztán rámutat, a kettősfedelőség ezen túlmenően „nem egyszerű jogcímkettősség, sokkal inkább együttesség, jogi alapok egyidejű és egymásra támaszkodó jelenléte.”^[37]

De Graaf fent idézett írásában is röviden kitér a német szakirodalomban megjelent sajátos felfogásra (*Anspruchsnormenkonkurrenz*), amely szerint a károsultat egyetlen igény illeti meg, amely egymástól különálló normákon alapul.^[38] Ez a megközelítés, még ha kiforratlan is, átszínezi a versengő igényekre vonatkozó tudományos álláspontot.

Itt utalnék Villányi-Fürst László gondolataira, aki az ütköző deliktuális és ügyleti alapon álló kárigényt mind az igényhalmazati, mind a törvényhalmazati

[34] Tanácsadó Testület véleménye: Ingyenes szerződések esetén a Ptk. 6:145.§-ában foglalt rendelkezés alkalmazható-e?

[35] Kemenes, 2017, 4.

[36] Beck, 1949, 391-392.

[37] Leszkoven, 2015, 75-86.

[38] De Graaf, 2017, 718.

gondolkodás mentén vizsgálta. Nézete szerint a törvényhalmazat megközelítés legalább logikai választ ad, szemben az igényhalmazati megközelítéssel, amely még erre sem alkalmas. Problémaként jelezte, hogy a törvényhalmazati megközelítés is csak „beszámítási pontot” ad. „Azzal, hogy az ügyleti vagy a deliktuális igény adott esetben, mint »lex specialis« legyőzi versenytársát, a konkrét tényállás csak helyet kapott egyik vagy másik fogalmi osztályban.”^[39] Továbbra is a bíróra hárul az a feladat, hogy közvetlen értékeléssel döntsön olyan alapvető kérdésekben, mint például, hogy meghatározza a megkívánt gondosság fokát, mert a mindkét fogalmi skatulyába beillő esetek egyedi értékelést kívánnak: a jogalkotó az ügyleti gondosság kiképzésekor tisztán ügyleti, a deliktum vétkességi mértékénél a tiszta deliktumra gondolt. A törvényhalmazati kérdés eldöntésekor a tényállásnak olyan elemei is irrelevánssá válhatnak, amely a figyelmen kívül hagyott szabály elvont tényállására „rezonálnak”.^[40]

A feltárt bírói gyakorlatból és a Tanácsadó Testület állásfoglalásaiból mindezek tükrében arra a következtetésre juthatunk, hogy a Ptk. 6:145.§-ban felállított non-cumul szabály olyan elvi tételként megfogalmazott, amely alapvetően védi a felek szerződési érdekeit, biztosítja a szerződési jogi szabályok prioritását. Mindamellettt kevésnek bizonyul annak eldöntésében, hogy speciális egyedi helyzetekben mi indokolja mégis azok félretételét, vagy pontosabban, eltérő értékelését. Véleményem az, hogy Villányi gondolatai mentén egyszerre lehet végbe a non-cumul szabályba foglalt kötelező válaszadás és a deliktuális felelősségi szabály szempontjából releváns tényállás elemek megfelelő értékelése.

Mivel a non-cumul szabály alóli egyes kivételes helyzetek törvényi megfogalmazása, rögzítése szintén értékelési problémákat von maga után, ezért a konkrét ügyben ítélező bíróra hárul az a teher, hogy észlelje a non-cumul szabály mögötti jogalkotói célokat, és formai szempontból akár megerősítve a non-cumul törvényi tételét, akár lerontva azt, helyesen döntsön a konkuráló jogi alapok kérdésében.

IRODALOM

- Beck Salamon: Kettősfedelű igény. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1949/17-18. sz.
- Fazekas Judit (2018): „Cumul ou non-cumul?” Avagy a felelősségi igények kumulációjának tilalma az új Polgári Törvénykönyvben. In: Benke József – Fabó Tibor (szerk.): *A puro pura defluit aqva. Ünnepi tanulmányok Nochta Tibor professzor 60. születésnapja tiszteletére*. PTE ÁJK, Pécs.
- Fazekas Judit (2017): A kontraktuális és deliktuális felelősség viszonya az új Polgári Törvénykönyvben. In: Kóhidi Ákos – Fazekas Judit – Csitéi Béla (szerk.): *Állandóság és változás. Tanulmányok a magánjogi felelősség köréből*. Gondolat Kiadó, Budapest.

[39] Fürst, 1934, 176-177.

[40] Fürst, 1934, 176-177.

- Fuglinszky Ádám (2019): A non-cumul mint legal irritant? In: Lamm Vanda – Sajó András (szerk.): *Studia in honorem Lajos Vékás*. HVG-ORAC, Budapest.
- Fürst László (1934): *A magánjog szerkezete*. Grill Kiadó, Budapest.
- De Graaf, Ruben: Concurrent Claims in Contract and Tort: A Comparative Perspective. In: *European Review of Private Law*. Vol. 2017, issue 4. DOI: <https://doi.org/10.54648/erpl2017046>.
- Kemenes István: A kontraktuális kártérítés egyes kérdései. In: *Magyar Jog*. 2017/1. sz.
- Leszkoven László (2015): A 'kettősfelelő igények' mai megközelítésben. In: Pusztahelyi Réka (szerk.): *Emlékkötet Beck Salamon születésének 130. évfordulójára*. Novotni Alapítvány, Miskolc.
- Leszkoven László (2016): *Szerződésszegés a polgári jogban*. Wolters Kluwer, Budapest. DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632958286>.
- Patrice, Jourdain (2021): Les enjeux d'une réforme de la responsabilité civile. In: *Archives de philosophie du droit*. Vol. 63, issue 1. DOI: <https://doi.org/10.3917/apd.631.0296>.
- Pusztahelyi Réka: Igényhalmazatok a szerződésszegési jogkövetkezmények rendszerében, különös tekintettel a Ptk. 6:145.§-ára. In: *Pro Futuro - A Jövő Nemzedékek Joga*. 2016/2. sz. DOI: <https://doi.org/10.26521/Profuturo/2016/2/5132>.
- Rajkai Bence: Veszélyes üzemi tevékenység és a non-cumul szabály. In: *Polgári Jog*. 2016/10. sz. [Online].
- Vékás Lajos (2018): Non-cumul elv a Ptk.-ban. In: Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*. 2. kötet, 2. kiadás. Wolters Kluwer, Budapest.
- Von Bar, Christian – Drobnig, Ulrich (eds.) (2004): *The interaction of Contract Law and Tort and Property Law in Europe*. Sellier, München.

REIDERNÉ BÁNKI ERIKA

*egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Nagyszülői jogok és kötelezettségek a családjogban

ABSZTRAKT

A tanulmány a családi jognak egy olyan területével, a nagyszülő és unoka kapcsolattal foglalkozik, mely a jogirodalomban csak néhány mondatos utalások erejéig jelenik meg. A nagyszülő és unoka közötti viszony többnyire informális módon, a jogi szabályozástól függetlenül alakul. A tanulmány célja annak számbavétele, hogy melyek azok az élethelyzetek, ahol a nagyszülő–unoka kapcsolatban megjelenik a normatív szabályozás, azaz milyen jogokat biztosít a családjogi szabályozás a nagyszülők számára, s milyen kötelezettségeket telepít rájuk. A nagyszülő–unoka viszonyában alapvetően három területet kell vizsgálat alá vonni: a nagyszülő szerepét a gyermek gondozása és nevelése körében, az unokával való kapcsolattartás lehetőségét, valamint a rokontartás kérdéskörét. A tanulmány a Polgári Törvénykönyv és a gyermekvédelmi törvény rendelkezéseiből kiindulva a gyámhatósági és bírósági gyakorlatot veszi górcső alá.

Kulcsszavak: nagyszülő ■ unoka ■ kapcsolattartás ■ családi kapcsolatok
■ rokontartás

Ahogy azt a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény is megfogalmazza, „a családok életében kitüntetett jelentőséggel bírnak a nemzedékeken átívelő – köztük a nagyszülők és az unokák közötti – kapcsolatok”.^[1] „A gyermek életében a szülőkhöz való kötődése után a második legfontosabb érzelmi kötelék a nagyszülőkkel való kapcsolata. Több ez irányú kutatás szerint is azok a gyermekek fejlődnek egészségesen, akik gyerekkorukban mind a szülők, mind a nagyszülők részéről megtapasztalják azt a meleg, szeretetteljes és bensőséges kapcsolatot, amely mindkét fél számára örömteli.”^[2] Amennyiben a nagyszülő elegendő minőségi időt tud tölteni unokájával, kialakulhat egy szeretetteljes, bizalmi kapcsolat, melynek eredményeként a gyermek cinkostársra, szövetségesre

[1] 2011. évi CCXI. tv. a családok védelméről - Bevezető rész.

[2] Csalad.hu: Egy különleges kötelék..., 2021.

lehet a nagyszülő személyében, megtapasztalhatja a feltétel nélküli szeretetet és elfogadást, a nagyszülő pedig részt vehet a családi szokások, hagyományok, élettapasztalat átadásában. A kiegyensúlyozott unoka–nagyszülő viszony nemcsak a gyerekek életére van pozitív hatással, hanem az idősebb generáció testi, lelki egészségének is jót tesz. Ideális esetben, ha a szülők és a nagyszülők között kiegyensúlyozott a viszony, úgy a nagyszülő és unoka közötti kötődés természetes módon, a jogi szabályozástól függetlenül alakul.

Adódnak azonban olyan élethelyzetek – pl. szülők életközösségének felbomlása, valamelyik szülő halála, vagy a szülő–nagyszülő viszony megromlása –, melyek az unoka–nagyszülő kapcsolat lazulását, megszakadását eredményezik, vagy éppen fordítva, a szülői gondozás, nevelés helyébe – a szülő akaratából, vagy éppen akarata ellenére – a nagyszülői gondoskodás lép. Ezek azok az élethelyzetek, amelyek igénylik a jogi szabályozást, s szükségessé válik – valamilyen formában – a családi életbe történő bírósági, hatósági beavatkozás.

I. A NAGYSZÜLŐ SZEREPE A GONDOZÁS, NEVELÉS TERÉN

A nagyszülő számos, a gyermek gondozása, nevelése körébe tartozó feladatot elláthat, segítve ezzel a szülő ezirányú tevékenységét, a gyermeknevelés és munkavállalás összehangolását. Ez a segítő, támogató tevékenység megjelenhet a gyermek nevelési, oktatási intézménybe való eljuttatása, onnét való elhozatala, napközbeni, éjszakai, szünidei felügyeletének biztosítása formájában, a nagyszülő számos esetben részt vesz a beteg gyermek ellátásában, gondozásában, segítheti unokáját a tanulásban, stb. Ez a tulajdonképpen a szülőknél nyújtott támogatás alkalmas lehet arra, hogy a nagyszülő–unoka kapcsolat elmélyüljön, szoros kötődés alakuljon ki az érintettek között. A segítségnyújtás ebben az esetben informális módon, a szülő és a nagyszülő közötti természetes kötődés, érzelmi kapcsolat mentén, a felek kölcsönös kompromisszuma alapján alakul, igazodva a szülők igényeihez. A bírói gyakorlat is elismeri, hogy az önzetlenül végzett, kizárólag a gyermek iránti szeretetből fakadó többletmunka értékes segítséget nyújt a gyermek egészséges, gondos neveléséhez, a rokoni szeretet gazdagítja a gyermek életét, amiért a gyermek és szülei is hálával tartoznak.^[3]

A nagyszülőnek a gyermeknevelésben nyújtott támogató szerepe jelentőséghez juthat a szülők közötti, a szülői felügyelet gyakorlása körében kialakult jogvita rendezése során is. Amikor a bíróságnak a Ptk. 4:167. § értelmében azt kell mérlegelnie, hogy melyik szülőt jogosítsa fel a szülői felügyelet gyakorlására, vagy éppen annak közös gyakorlásáról döntsön, akkor a döntésben szerepet

[3] A Legfelsőbb Bíróság 24. számú Irányelvével módosított 17. számú Irányelve – Az 1/2014. Polgári jogegységi határozat V.1. pontja értelmében a Kúria Polgári Kollégiuma az új Ptk. eltérő rendelkezése miatt nem tartotta irányadónak, ennek ellenére az Irányelv számos megállapítása tovább él a bírói gyakorlatban.

játszhat, hogy melyik szülő miként tudja biztosítani a gyermek gondozását, nevelését, abban számíthat-e külső, pl. nagyszülői segítségre. Előfordulhat, hogy mindkét szülő csak a nagyszülők bevonásával tudja a gyermek megfelelő gondozását, nevelését biztosítani, és mindketten egyformán alkalmasak a gyermek nevelésére. Ilyenkor a döntésnél jelentősége van annak a körülménynek, hogy a két nagyszülőpár közül melyik tud hatékonyabb segítséget nyújtani a gyermek neveléséhez, melyik nagyszülőpár vett részt korábban is ezen feladatok ellátásában,^[4] hiszen a gyermek életében fontos szerepe van az állandóságnak, ami elsősorban az őt körülvevő személyek állandóságát jelenti.

A nagyszülő értékes, segítő szerepe a gondozás, nevelés terén azonban csak másodlagosan érvényesülhet, hiszen alapvetően a szülők feladata a gyermekük ellátása. Szülői felügyelet rendezésére irányuló peres eljárásban ezért figyelemmel kell lenni arra, hogy ha valamelyik szülő egészségi állapota miatt az önálló nevelésére nem képes, és a gyermeket valójában a nagyszülők gondoznák, úgy ez a szülő nem jogosítható fel a szülői felügyelet gyakorlására addig, amíg a gyermek másik szülője az ellátására és nevelésére alkalmas.^[5] Szintén a túlzott nagyszülői befolyás visszaszorítása érdekében fogalmazta meg eseti döntésében a Legfelsőbb Bíróság, hogy nem megfelelő a gyermek apai gondozásban történő nevelkedése kellő gondoskodás mellett sem, ha az apai környezetben az anya szerepét a nagyszülő sajátítja ki, és ezzel a gyermek egészséges személyiségfejlődését távlatilag veszélyezteti.^[6]

Látható tehát, hogy a bírói gyakorlat elismeri a nagyszülőnek a gyermek nevelésében, gondozásában betöltött szerepét, de gyermek nevelésére alkalmas szülők esetében a nagyszülő szerepe csak másodlagos, segítő, támogató szerep lehet, nem szoríthatja háttérbe a szülő elsődleges felelősségét.

Az 1989. évi New York-i Gyermejjogi Egyezmény^[7], a gyermekvédelmi törvény^[8], valamint a Polgári Törvénykönyv Családjogi Könyve^[9] egyaránt biztosítja a gyermek számára a saját családban nevelkedéshez fűződő jogot, ami elsősorban a szülői gondoskodást jelenti. Amennyiben a gyermeket szülei nevelni nem képesek, vagy a hatóságok megítélése alapján a szülői gondozás, nevelés nem megfelelő a gyermek számára, azaz testi, értelmi vagy érzelmi fejlődését veszélyezteti, úgy a gyermeket – a szülői gondozás helyett – elsősorban tágabb családjában kell elhelyezni. Fontos garanciális szabály azonban, hogy a gyermeket szüleitől elválaszta-

[4] BH.1979.1.27.

[5] BH 2001.3.124.

[6] BH+ 2004.3.123.

[7] 9. cikk: Az Egyezményben részes államok gondoskodnak arról, hogy a gyermeket szüleitől, ezek akarata ellenére ne válasszák el, kivéve, ha az illetékes hatóságok, bírói felülvizsgálat lehetőségének fenntartásával és az erre vonatkozó törvényeknek és eljárásoknak megfelelően úgy döntenek, hogy ez az elválasztás a gyermek mindenek felett álló érdekében szükséges.

[8] 1997. évi XXXI. tv. a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról (továbbiakban: Gyvt.) 6. § (1): A gyermeknek joga van a testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődését, egészséges felnevelkedését és jólétét biztosító saját családi környezetében történő nevelkedéshez.

[9] 4:2. § (2): A gyermeknek joga van ahhoz, hogy saját családjában nevelkedjék.

ni csak a törvényben szabályozott esetekben és módon, kizárólag a gyermek érdekében lehet. Ennek jogi eszközeit a szülő(k) hozzáállása határozza meg, s számos esetben a nagyszülői gondozás, nevelés megvalósulását eredményezi.

1. Családbafogadás

Amennyiben a szülői felügyeletet gyakorló szülő egészségi állapota, indokolt távolléte vagy más családi ok miatt nem képes a gyermek megfelelő ellátásról gondoskodni, úgy kezdeményezheti a gyámhatóságnál, hogy az járuljon hozzá, hogy a gyermeket átmenetileg a szülő által megnevezett család befogadja, őt gondozza, nevelje. A szülő előre látható, tervezhető akadályoztatása – pl. külföldi munkavégzés miatti távollét, kórházi, szanatóriumi kezelés – esetén számos esetben informális módon vonja be a nagyszülőt a gyermek ellátásába, anélkül, hogy családbafogadását kezdeményezné a gyámhatóságnál. Amennyiben a szülői felügyeletet gyakorló szülő akadályoztatása várhatóan huzamosabb ideig fennáll majd, vagy a szülő életvezetési problémákkal küzd, indokolt a családbafogadás kezdeményezése annak érdekében, hogy a családbafogadó személy – aki sok esetben a gyermek valamelyik nagyszülője – gyámként történő kirendelésével a gyermek törvényes képviselője is biztosítva legyen. A családbafogadásra a szülői felügyeletet gyakorló szülő kérelmére, a különélő szülő meghallgatása mellett kerülhet sor, amennyiben az a gyermek érdekében áll. Ha a szülői felügyeletet a szülők közösen gyakorolják, úgy közös kérelmükre kerülhet sor a családbafogadásra. A gyámhatóság a nagyszülő általi családbafogadáshoz akkor járul hozzá, ha a nagyszülő személyisége és körülményei alapján alkalmas a gyermek gondozására, nevelésére, a gyámság ellátására, és e feladatokat maga is vállalja. A nagyszülő általi családbafogadással a gyermek gondozása, nevelése, ellátása mellett a törvényes képviselője is biztosítottá válik, s elkerülhető lehet a gyermeknek a tágabb családból való kiemelése.

A családbafogadás a szülő(k) kérelmére történik, és ugyanígy a szülő(k) kérelmére szüntethető meg. Amennyiben tehát a szülő kéri a családba fogadás megszüntetését, a gyámhatóságnak a családba fogadást meg kell szüntetnie, e körben nincs lehetősége mérlegelésre. Kizárólag azt kell vizsgálnia, hogy a gyermek a saját – szűken vett – családjába, azaz a szülő(k) gondozásába visszahelyezhető-e, elhárultak-e azok a körülmények, melyek a családbafogadást indokolták. Nem azt kell vizsgálni tehát, hogy „hol van jobb helye a gyermeknek”, ha nincs kizáró ok a szülő vonatkozásában, és a szülő kéri a gyermek hozzá történő visszahelyezését, a hatóságnak ennek megfelelően kell eljárnia. A gyámhatóság nem mérlegelheti, hogy a gyermek a családbafogadó nagyszülőnél jobb körülmények között él-e, mint a szülő gondozásában, ha a szülői környezet a gyermek fejlődését nem veszélyezteti.^[10]

[10] Pécsi Törvényszék K.700260/2022/12.

Amennyiben a családba fogadás megszüntetését a szülő kéri, de a családba fogadás oka nem szűnt meg, így a gyermek nem helyezhető vissza a szülő gondozásába, úgy a gyermek – a családbafogadás megszüntetésével egyidejűleg – ideiglenes hatállyal elhelyezhető a korábbi családbafogadó nagyszülőnél, ezáltal biztosítható a gyermek gondozásának folyamatossága addig, míg a bíróság nem dönt a gyermeknek a korábbi családbafogadó személynél (adott esetben a családbafogadó nagyszülőnél), mint harmadik személynél való elhelyezéséről.

2. Ideiglenes hatályú elhelyezés

Ha a gyermek felügyelet nélkül marad, vagy testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődését családi környezete vagy önmaga súlyosan veszélyezteti, és emiatt azonnali intézkedés szükséges, úgy ideiglenes hatályú elhelyezés keretében elsősorban a nevelésére alkalmas, azt vállaló különélő szülőnél vagy más hozzátartozónál, illetve személynél kell elhelyezni, amennyiben veszélyeztetettsége ilyen módon elhárítható. A más hozzátartozók közül ebben az esetben is szóba jöhet az a nagyszülő, aki egészségi állapota, körülményei, személyisége alapján alkalmas a gyermek gondozására, nevelésére, s vállalja is az ezzel járó feladatokat. A gyermekvédelmi törvény azonban nem állapít meg olyan kötelező törvényi rangsort, amely szerint a gyermek csak abban az esetben helyezhető el harmadik személynél, ha a nagyszülők, mint közeli hozzátartozók nem alkalmasak a gyermek nevelésére, vagy velük szemben kizáró ok áll fenn. Az ideiglenes hatályú elhelyezés esetében a Gyvt. 72.§ (1) bekezdés a) pontja egy sorban nevesíti a nevelésre alkalmas hozzátartozót, illetve más személyt, így a körülmények mérlegelése alapján kell azt eldöntenie a hatóságnak, hogy a gyermeket kinél helyezi el ideiglenes hatállyal. Önmagában a nagyszülő–unoka közt fennálló rokoni kapcsolat nem eredményezi azt, hogy a gyermek kizárólag a nagyszülőnél lenne elhelyezhető, ha az eljárás adataiból az állapítható meg, hogy a gyermek érdekét a más személynél való elhelyezés szolgálja, mert az eset összes körülményeinek figyelembe vételével ő a legalkalmasabb a kiskorú gondozására, nevelésére.^[11]

A Gyvt. szabályozását áttekintve láthatjuk, hogy amennyiben a gyermek érdekében szükségessé válik a szűkebb családból való kiemelés, azaz a gyermeket el kell választani szüleitől, úgy lehetőség szerint a tágabb családban kell elhelyezni, amennyiben van a gyermek gondozását vállaló, arra alkalmas más rokon vagy egyéb hozzátartozó (pl. nagyszülő, szülő testvére stb.). Csak ilyen személy hiányában kerülhet sor nevelőszülőnél vagy gyermekotthonban történő elhelyezésre.

[11] Kúria Kfv.38.083/2014/1.

3. Harmadik személynél történő elhelyezés

Amennyiben a szülői felügyeletnek a szülők által történő gyakorlása veszélyezteti a gyermek érdekét, a bíróság a gyermeket másnál is elhelyezheti, feltéve, hogy ez a személy a nála történő elhelyezést maga is kéri. Ebben az esetben a gyermeket elsősorban olyan személynél kell elhelyezni, aki a gyermek gondozásában, nevelésében, a gyermek érdekeinek megfelelően már korábban is részt vett,^[12] aki számos esetben valamelyik nagyszülő. A gyermek harmadik személynél történő elhelyezése érdekében a szülő vagy a gyámhatóság indíthat pert, jellemzően ez utóbbi jelenik meg felperesi pozícióban. A harmadik személy számára azonban a Ptk. nem biztosít perindítási lehetőséget, még akkor sem, ha ez a harmadik személy a nagyszülő lenne.

A szabályozásból az is következik, hogy a gyermeknek a nagyszülőnél való elhelyezésére csak kivételesen kerülhet sor, de nem csak a szülők alkalmatlansága esetén, hanem akkor is, ha a gyermek helyzetének megnyugtató rendezése, elsődleges érdeke kívánja.^[13] Így fordulhatott elő, hogy egy adott ügyben a 11 és 14 éves gyermekeket a bíróság azért helyezte el az apai nagymamánál, mert a gyermekek meghallgatása és a beszerzett pszichológus szakértői vélemény is azt támasztotta alá, hogy a gyermekek az anyától érzelmileg eltávolodtak, számukra az apai nagymama és környezete jelenti a biztonságot, figyelemmel arra, hogy a szülők együttélésének időszakában is aktív szerepet játszott a gyermekek gondozásában, míg az anyának az önálló egzisztencia megteremtésére tett erőfeszítései háttérbe szorították a szülői kötelezettségeknek a teljesítését. Ez azzal a következménnyel járt, hogy az anya a gyermekek gondozásában és nevelésében közvetlenül alig vett részt. Ebből az apai nagyszülői környezetből való kiszakításuk személyiségfejlődésüket károsan befolyásolná.^[14] Önmagában azonban a nagyszülőnek az unokához való érzelmi kötődése és a gyermeknek a nagyszülőhöz való ragaszkodása, a nagyszülő gyermeknevelésre való alkalmassága nem jelenti azt, hogy a nagyszülő az unoka nála való elhelyezésére jogszerűen tarthatna igényt a gyermeket veszélyeztető körülmény hiányában. A gyermek érdekét a bíróságnak a veszélyeztetettség oldaláról kell vizsgálnia, annak hiányában a gyermeket a szüleitől nem lehet elválasztani.^[15]

Ha a szülői felügyeletet gyakorló szülő meghal, vagy más okból szülői felügyeleti joga megszűnik, vagy szünetel, úgy a gyermek nevelésére egyébként alkalmas különélő szülő szülői felügyeleti joga feléled, s alappal kérheti a gyermek kiadását a gyermek gondozásában addig részt vevő nagyszülőktől, vagy más személyektől (pl. mostohaszülő). Ennek érdekében nem is szükséges pert

[12] Ptk. 4:169. §.

[13] BH.1991.4.152.

[14] BH.1995.161.

[15] BH+ 2005.5.223.

indítania, hanem az esetleges vita gyámhatósági eljárásban rendezhető.^[16] Mégis előfordul ilyen esetekben, hogy a gyermek gondozásában addig részt vállaló, a haláláig szülői felügyeletet gyakorló szülővel közös háztartásban élő nagyszülő – a gyámhatóság útján indított perben – igényt tart a gyermeknek nála, mint harmadik személynél történő elhelyezésére arra hivatkozással, hogy a gyermek huzamos időn át a nagyszülő háztartásában nevelkedett, hozzá kötődik. Ebben az esetben is abból kell kiindulnia a bíróságnak, hogy a gyermeknek az az elsődleges érdeke, hogy a nevelésre alkalmas szülője háztartásában nevelkedjék, s a szülőtől a gyermek gondozásának, nevelésének jogát csupán a gyermek érdekében lehet elvonni, ha a szülőnél való elhelyezése a gyermek érdekét veszélyeztetné. A nagyszülőnél való elhelyezés lehetőségét tehát egyik szülő halála esetében sem lehet oly módon vizsgálni, mintha a nagyszülők a másik szülővel egy sorban szülői felügyeletet gyakorló személyek lennének. A Legfelsőbb Bíróság egy eseti döntésében megfogalmazta: „A rokoni szeretet gazdagítja a gyermek életét, a segítségnyújtás azonban nem járhat azzal a következménnyel, hogy a gyermeket a nagyszülők a szülőjétől elidegenítsék, vagy ezen a címen a gyermeknek a gondozásában addig részt vett személynél történő elhelyezését kellő alappal lehessen kérni.”^[17]

4. Gyámrendelés

Ha a kiskorú gyermek nem áll szülői felügyelet alatt, akkor gyámot kell rendelni a számára, aki – eltérő törvényi rendelkezés hiányában – ellátja a gyermek gondozását, nevelését, törvényes képviselőjét és vagyonának kezelését. Nem kerülhet sor a gyermek nevelésbe vételére abban az esetben, ha van lehetőség számára családba fogadó gyámot rendelni. A nagyszülő gyámul történő kirendelésére sor kerülhet nevezett gyámként és rendelt gyámként egyaránt. A szülői felügyeletet gyakorló szülőnek van lehetősége arra, hogy közokiratban vagy végintézkedésben valamely nagyszülőt nevezze meg a gyermek gyámjaként arra az esetre, ha gyámrendelés szükségessége merül fel. A gyámhatóság ilyenkor csak a Ptk. 4:226. § (2) bekezdésében meghatározott feltételek esetében mellőzheti a nagyszülő gyámul történő kirendelését.

[16] Gyer. 19. § (1) Ha a különélő szülők nem közösen gyakorolják a szülői felügyeleti jogot, és a gyermek azért nem áll szülői felügyelet alatt, mert az őt eddig nevelő szülő szülői felügyeleti joga a Ptk. 4:186. § (1) bekezdés a)-d) vagy i) pontja vagy a Ptk. 4:186. § (3) bekezdése alapján szünetel, vagy szülői felügyeleti jogát a bíróság megszüntette, vagy a gyermeket eddig nevelő szülő meghalt, a gyámhivatal megállapítja a másik szülő szülői felügyeleti jogának feléledését. A gyámhivatal ezzel egyidejűleg felhívja a másik szülőt szülői felügyeleti joga gyakorlására, feltéve, hogy eljárása során megállapítja, hogy a másik szülő nem áll szülői felügyelet megszüntetését kimondó ítélet hatálya alatt, a másik szülő szülői felügyeleti joga nem szünetel a Ptk. 4:186. § (1) bekezdés a)-d) vagy i) pontja vagy a Ptk. 4:186. § (3) bekezdése alapján, vagy a gyermek más személynél történő elhelyezése iránt nem indokolt pert indítani.

[17] BH.1993.3.172.

Amennyiben a szülői felügyeletet gyakorló szülő nem élt a gyámnevezés lehetőségével – hiszen ez csak joga, de nem kötelezettsége –, úgy a gyámhatóság elsősorban a gyámság ellátására alkalmas közeli hozzátartozót rendeli ki gyámul. Ha ilyen hozzátartozó nincs, a gyámhatóság más hozzátartozót vagy arra alkalmas személyt rendel gyámul, elsősorban azok közül, akik a gyermek gondozásában, nevelésében már korábban részt vállaltak.^[18] Nevezett gyám hiányában tehát a gyámhatóság mérlegelésén múlik, hogy a közeli hozzátartozók közül a nagyszülőt, mint egyeneságbeli rokont rendeli-e ki gyámként a gyermek számára, vagy más közeli hozzátartozót választ, esetleg a közeli hozzátartozókon kívül más személy gyámul történő kirendelését tartja a gyermek érdekében állónak. A gyámrendelésről való döntés során figyelemmel kell lenni az ítélőképessége birtokában lévő gyermek véleményére is.

Azt a nagyszülőt, aki a gyermeket családba fogadta, vagy akinél a gyermeket a gyámhatóság vagy a bíróság elhelyezte, a gyermek gyámjául kell kirendelni.^[19]

II. KAPCSOLATTARTÁS

A gyermek és a nagyszülő közötti személyes kapcsolattartás többnyire természetes módon, hatósági beavatkozás nélkül működik. A gyermek túlnyomó részt szülőjével együtt látogatja meg nagyszülőjét, vagy tart vele telefonos, esetleg internetes alkalmazásokon keresztül kapcsolatot. A nagyszülő–unoka közötti kapcsolattartás intenzitása, gyakorisága, módja függhet a köztük lévő fizikai távolságtól és az érzelmi kötődés erősségétől. Amennyiben a nagyszülő – a gyermek szüleinek kérésére – részt vesz a gyermek nevelésében, gondozásában, úgy ezek a találkozások a szülő(k) jelenléte nélkül is megvalósulhatnak, s alkalmanként huzamosabb idejű együttlétet biztosíthatnak a nagyszülő és unoka számára.

A Ptk. 4:179. § (1) bekezdése a nagyszülő jogaként jelöli meg az unokájával való kapcsolattartás lehetőségét annak érdekében, hogy a gyermekkel családi kapcsolatot tarthasson fenn. A nagyszülő–unoka kapcsolattartása négy tipikusnak mondható esetben igényelhet gyámhatóság általi szabályozást.

1. Együtt élő szülők esetén

A szülők életközösségének fennállása esetén is előfordul, hogy valamelyik nagyszülővel, vagy nagyszülőpárral megromlik a szülők viszonya, ezért nem kívánják biztosítani a nagyszülő(k) számára az unokával való találkozás lehetőségét. Itt többnyire korábbi vélt vagy valós sérelmek, a szülő és a nagyszülő

[18] Ptk. 4:227. §.

[19] Ezek a kötelező gyámrendelés esetei a Ptk. 4:229. § alapján.

közötti konfliktusok állnak a háttérben. Ezekben az esetekben gyakori hivatkozás, hogy a szülő és nagyszülő közötti rossz viszony – a kapcsolattartás megvalósulása esetén – kedvezőtlenül befolyásolhatja a szülő–gyermek kapcsolatot, a közöttük lévő ellenséges viszony a gyermek állapotára, fejlődésére kedvezőtlenül hathat.^[20] Egyes ügyekben megjelenik a nagyszülő pszichés problémáira való hivatkozás is.^[21] A bírói gyakorlat következetes abban, hogy a gyermek érdeke, hogy nagyszülőjét ismerje, vele megfelelő családi kapcsolat alakulhasson ki, s elvárásként fogalmazza meg az érintettekkel szemben, hogy kövessenek el mindent annak érdekében, hogy a gyermek a nagyszülői szeretetnek, törődésnek részese lehessen.

Bár a jogi szabályozás biztosítja a nagyszülő számára a kapcsolattartás jogát, ez azonban nem tekinthető feltétlenül és körülményekre tekintet nélkül biztosítandó jogosultságnak. A Gyer.^[22] 31. § (1) bekezdésére figyelemmel, amennyiben kétséget kizáróan megállapítható, hogy a kapcsolattartás nem szolgálja a gyermek érdekét, a gyermek szorongásmentes személyiségfejlődését; állapotát, érzelmi, lelki fejlődését kedvezőtlenül befolyásolhatja, úgy a nagyszülő kapcsolattartás-szabályozása iránti kérelme elutasításra kerülhet. Amennyiben azonban a pszichológus szakértői vélemény a gyermek érzelmvilágára pozitívnak minősíti a nagyszülői gondoskodást, azt a gyermek személyiségfejlődése szempontjából kedvezőnek ítéli, úgy a kapcsolattartás szabályozása iránti kérelem nem utasítható el önmagában a szülő és a nagyszülő közötti elmergesedett viszonyra hivatkozással,^[23] hiszen a Gyer. 29/A. § (5) bekezdése értelmében a gyermek érdekére figyelemmel kell dönteni a kapcsolattartás szabályozásáról. A nagyszülőnek a gyermek szülőjével szemben megnyilvánuló agresszív fellépése sem eredményezi feltétlenül a nagyszülői kapcsolattartás kizárását, ha az egyáltalán nem irányult a gyermek ellen, de alapot adhat a felügyelt kapcsolattartási mód meghatározására.^[24]

Amennyiben a nagyszülő–unoka kapcsolat megszakadt, vagy a nagyszülő pszichés problémái, esetleg a nagyszülő és szülő közötti konfliktusok azt indokolják, úgy felügyelt kapcsolattartás elrendelésére kerülhet sor, tehát ezek a körülmények sem adnak önmagukban alapot a kapcsolattartás iránti kérelem elutasításához. A kapcsolattartás felügyelt jellege kizárja, hogy a nagyszülő a gyermek érzelmi, értelmi vagy erkölcsi fejlődését súlyosan veszélyeztesse, s az így lehetővé váló találkozások megfelelő alapot adnak a családi kapcsolat kialakulásához, helyreállításához. A felügyelt kapcsolattartás a szülő és nagyszülő közötti konfliktusok gyermekre gyakorolt kedvezőtlen következményeit is képes kiküszöbölni. A bírói gyakorlatból kitűnik, hogy a nagyszülő a kapcsolattar-

[20] EH 2007.1735.

[21] Kúria Kfv.37.438/2020/1.

[22] 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról.

[23] EH2007.1735.

[24] Debreceni Törvényszék K.702222/2021/14.

tás jogát csak a gyermek érdekében összhangban gyakorolhatja, így nem minden esetben valósulhat meg az elvitel jogával gyakorolható kapcsolattartás.

2. Különélő szülők esetén

Különélő szülők esetén a gyermekétől különélő, kapcsolattartásra jogosult szülő szüleinek oldaláról szokott felmerülni a nagyszülői kapcsolattartás igénye, melyet a gondozó szülő arra hivatkozással utasít el, hogy a nagyszülők a különélő szülő kapcsolattartási idejében rendszeres, személyes kapcsolatot tartanak fenn unokájukkal. A bírósági gyakorlat^[25] azonban következetes a tekintetben, hogy a kapcsolattartás szabályozására irányuló kérelem nem utasítható el önmagában arra alapítottnak, hogy a gyermek a különélő szülőt megillető kapcsolattartás időpontjában a nagyszülővel is találkozhat, mert a nagyszülők önállóan jogosultak a kapcsolattartásra, s nem a különélő szülő kapcsolattartásának terhére gyakorolhatják e jogukat. Ebből következik, hogy a nagyszülők kapcsolattartás szabályozása iránti kérelme csak akkor utasítható el, ha az a gyermek érdekében veszélyeztető körülmény vagy felróható nagyszülői magatartás miatt indokolt. Az a körülmény, hogy a nagyszülő a különélő szülőt megillető kapcsolattartás ideje alatt is rendszeresen találkozik unokájával, a nagyszülői kapcsolattartás gyakoriságának és időtartamának meghatározása körében bírhat jelentőséggel, s indokolhatja, hogy a nagyszülői kapcsolattartásra a kérelemben foglaltaktól eltérően ritkább gyakorisággal, illetőleg szűkebb időtartamban kerüljön sor.^[26]

Különélő szülők esetében további nehézséget jelenthet a szülői és nagyszülői kapcsolattartás szabályozásának összehangolása. Amennyiben a különélő szülő gyermekkel való kapcsolattartásának rendjét bírósági határozat (ítélet vagy jóváhagyott egyezség) szabályozza, úgy erre a nagyszülői kapcsolattartást rendező gyámhatósági határozatnak figyelemmel kell lennie, a már szabályozott kapcsolattartás tehát prioritást élvez. A gyámhatóság nem írhatja felül és nem változtathatja meg a bíróság jogerős döntését.

A nagyszülői kapcsolattartás szabályozásakor is a gyermek korának, egészségi állapotának, életkörülményeinek, a szülők személyes körülményeinek és az ítélőképessége birtokában lévő gyermek véleményének figyelembevételével^[27] kell rendelkezni a kapcsolattartás módjáról, gyakoriságáról, időtartamáról. E körben tekintettel kell lenni a gyermek elfoglaltságaira (különórák, hobbik, baráti kapcsolatok, sportesemények, versenyek, táborok) és a gondozó szülő méltányolható érdekére (ő is minőségi időt tudjon tölteni a gyermekkel) egyaránt.

A már szabályozott szülői kapcsolattartás – amennyiben az lefedi az ünne-

[25] Kúria Kfv. 37.133/2017/7., Kúria Kfv. 37.279/2020/13., Kúria Kfv. 37.709/2017/10., Legfelsőbb Bíróság Kfv.39.058/2011/8.

[26] Kúria Kfv. 38.233/2021/6., Kúria Kfv. 37.279/2020/13.

[27] Ptk. 4:181. § (2).

pek és a szünetek teljes időtartamát – alapot adhat az időszakos nagyszülői kapcsolattartás szabályozására irányuló kérelem elutasítására, arra hivatkozással, hogy egymással összeegyeztethető szabályozás nem alakítható ki.^[28] Amennyiben azonban nincs akadálya a szülői és nagyszülői kapcsolattartás összehangolásának, úgy a nagyszülő számára is biztosítani kell – egyéb kizáró körülmény hiányában – az időszakos, különösen az oktatási szünetek (elsősorban a nyári szünet) időszakára eső kapcsolattartás lehetőségét.

Amennyiben a szülők megegyezése, vagy a bíróság ítélete a szülői felügyelet tekintetében váltott gondoskodást alakít ki, s emellett merülne fel igény valamelyik nagyszülő részéről a kapcsolattartás rendezésére, úgy álláspontom szerint a szabályozásnál figyelemmel kell lenni arra, hogy lehetőség szerint azon szülő gondozási, nevelési időszakára essen a kapcsolattartás ideje, akinek a szülei a kapcsolattartás iránti igényüket érvényesítik.

3. Egyik szülő halála esetén

A gyakorlatban előforduló, szabályozandó élethelyzetek közé tartozik az az esetkör, amikor az egyik szülő halála esetén a gyermeket gondozó, szülői felügyeletet gyakorló szülő nem biztosítja az elhunyt szülő felmenői számára a gyermekkel való kapcsolattartás lehetőségét. A kapcsolattartás rendezése körében itt is azt a kialakult gyakorlatot kell szem előtt tartani, mely szerint önmagában a szülővel való negatív viszony miatt nem lehet a kapcsolattartást elutasítani, erre csak abban az esetben kerülhet sor, ha az veszélyeztetné a gyermek egészséges személyiségfejlődését.

A Kúria több határozatában^[29] is kifejtette, hogy a Gyer. 31. § (1) bekezdése alapján akkor van lehetőség a kapcsolattartási kérelem elutasítására, ha a nagyszülő korábban súlyosan veszélyeztető magatartást valósított meg a gyermekkel szemben, hiszen a jogszabály szövege a „veszélyeztetette” kifejezést használja, s nem annak jelen idejű, „veszélyezteteti” alakját. Vizsgálnia kell tehát a gyámhatóságnak, hogy a kérelmező nagyszülő ténylegesen valósított-e meg korábban súlyosan veszélyeztető magatartást az unokájával szemben, mely nagy valószínűséggel nem állapítható meg abban az esetben, ha éveken át nem volt kapcsolat közöttük.

A nagyszülő kapcsolattartásának szabályozásakor a gyámhatóságnak figyelemmel kell lennie arra, hogy olyan mértékű kapcsolattartás, mely elsődlegesen a különélő szülőnek járna, csak kivételesen, kellő indokok esetén biztosítható a nagyszülőnek. Önmagában az egyik szülő halála sem jogosítja fel az ő ágán lévő nagyszülőket az általános szülői kapcsolattartáshoz mérhető intenzitású kapcsolattartásra.

[28] Kúria Kfv. 37.501/2008/6., Kúria Kfv. 37.133/2017/7.

[29] Kúria Kfv. 37.403/2022/2., Kúria Kfv.37.438/2020/1.

4. Családból kiemelt gyermek esetén

A szülői gondozásból kikerült, nevelésbe vett, esetleg harmadik személynél elhelyezett gyermek esetében is felmerülhet a nagyszülő részéről a gyermekkel való kapcsolattartás igénye. Nevelésbe vétel esetében, ennek elrendelésével egyidejűleg hivatalból kell döntenie a kapcsolattartásra jogosult szülővel, nagyszülővel, testvérrel vagy más hozzátartozóval való kapcsolattartás szabályozásáról, vagy a kapcsolattartás lehetőségének kizárásáról. Amennyiben a gyermek gondozási helyének meghatározására később kerül sor, az erre irányuló eljárás eredményeként hozott határozatnak tartalmaznia kell a kapcsolattartásra jogosult szülővel vagy más hozzátartozóval való kapcsolattartásra vonatkozó szabályokat.^[30] A nagyszülővel való kapcsolattartás szabályozása különösen hangsúlyossá válik, ha gyermekre vonatkozó, gyámhatóság által elfogadott elhelyezési javaslat és egyéni elhelyezési terv a nevelésbe vétel megszüntetésének esetére a gyermeknek a nagyszülőnél való elhelyezését jelöli meg célként.

III. TARTÁSI KÖTELEZETTSÉG

1. Kiskorú unoka eltartása

A rokontartás Ptk-beli szabályai értelmében a kiskorú gyermek eltartására elsősorban szülei kötelesek. Ha a gyermeknek tartásra kötelezhető szülője nincs, a tartás kötelezettsége távolabbi felmenőire, elsősorban nagyszüleire hárul.^[31] A nagyszülő(k) tartási kötelezettsége azonban mindaddig nem állapítható meg, míg a gyermeknek legalább egyik szülője képes a gyermek számára a megélhetéséhez szükséges feltételek biztosítására. A nagyszülő a kiskorú gyermek eltartására akkor kötelezhető, ha a gyermek szülei mindketten képtelenek a gyermek tartására, vagy amennyiben a szülők elhunytak. Ha a gyermek szülei élnek és tartásdíj fizetésére kötelezettek, úgy a nagyszülő abban az esetben sem tekinthető a gyermek eltartására kötelezettnek, ha őt a gyámhatóság gyámul rendelte, és a gyermeket saját háztartásában gondozza. Önmagában az, hogy a nagyszülőt gyámul rendelték, nem jelenti azt, hogy tartásra kötelezettnek tekinthető. Az a tény, hogy a szülők tartási kötelezettségüknek nem tesznek eleget, nem alapozza meg a nagyszülő tartási kötelezettségének megállapítását, a tartási kötelezettség nem hárítható át más személyre nem teljesítés okán.^[32]

Ha felmerül a nagyszülő(k) tartásra kötelezésének lehetősége, úgy vizsgálni kell, hogy a gyermeknek hány olyan nagyszülője van, aki a gyermek eltartásá-

[30] Gyvt. 78. § (2) c.) és 79. § (5) c.) valamint Gyer. 30/H. §, 102. § (1) h.) és 105. § (1) c.).

[31] Ptk. 4:196. §.

[32] Kúria Kfv.39.146/2011/6.

ra képes, s figyelemmel kell lenni arra, hogy több, egy sorban kötelezett között a tartási kötelezettség a kereseti, jövedelmi, vagyoni viszonyaik és teljesítőképességük arányában oszlik meg. Bár mindkét nagyszülői ág kötelezetté válhat, marasztalásra – értelemszerűen – csak azzal a nagyszülővel szemben van lehetőség, aki ellen a per megindult. Az arányosság érvényesülése érdekében azonban a bíróságnak mindkét nagyszülői oldal teljesítőképességét vizsgálnia kell. A nagyszülő teljesítőképességének vizsgálatakor nem hagyható figyelmen kívül, hogy a Ptk. 4:215. § (1) bekezdése csak a szülő vonatkozásában fogalmazza meg azt, hogy a gyermek eltartására a saját szükséges tartásának korlátozásával is köteles.

A nagyszülő, mint tartásra kötelezhető egyenesági rokon esetében nem alkalmazható a Ptk. 2:214. §-ban szabályozott rászorultsági vélelem sem, hiszen a kiskorú gyermek tartására vonatkozó szabályokat tartalmazó fejezet rendelkezéseit a szülőknél a kiskorú gyermekükkel szemben fennálló tartási kötelezettségére kell alkalmazni. Ez azt jelenti, hogy a kiskorú gyermek önhibáján kívül való rászorultságát az eljárás során vizsgálni kell, hiszen felmerülhet, hogy a gyermek jövedelemmel, megélhetésének biztosítására felhasználható vagyonnal rendelkezik, ami rászorultságát, így a nagyszülő tartásra kötelezését kizárhatja.

2. Nagykorú unoka eltartása

A rokontartás általános szabályai értelmében^[33] a nagykorú unoka tartására is kötelezhető lehet a nagyszülő, ha az unoka arra önhibáján kívüli okból – pl. egészségi állapotából fakadó munkaképtelenség miatt – rászorul, de ebben az esetben nem csak azt kell vizsgálni, hogy az unokának nincs-e tartásra kötelezhető szülője, hanem azt is hogy nincs-e tartásra kötelezhető házastársa, volt házastársa, volt élettársa, esetleg leszármazója.

Kérdésként merülhet fel, hogy a továbbtanuló nagykorú gyermek tartására vonatkozó, a Ptk. 4. Könyvének XXII. fejezetében megjelenő szabályok alkalmazhatóak-e a nagyszülő és unoka vonatkozásában. E fejezet szóhasználatát tekintve ugyanis végig a szülő és gyermek kifejezést használja, s akként rendelkezik, hogy a nagykorú gyermek tartására a rokontartás közös szabályait és a kiskorú gyermek tartására vonatkozó rendelkezéseket (XXI. fejezet)^[34] a XXII. fejezetben foglalt eltérésekkel kell alkalmazni. Korábban a Csjt.^[35] 60. § (2) bekezdése úgy fogalmazott, hogy a tartásra a munkaképes leszármazó is jogosult, ha erre szükséges tanulmányai folytatása érdekében rászorul, azaz nem a gyermek,

[33] Ptk. 4:196. § (1), (3) - (5) bekezdéseinek összevetéséből következik.

[34] A Ptk. 4:213. § a XXI. fejezet tekintetében úgy fogalmaz, hogy a szülőknél a kiskorú gyermekükkel szemben fennálló tartási kötelezettségére a rokontartás közös szabályait az e fejezetben foglalt eltérésekkel kell alkalmazni, tehát e fejezet rendelkezései egyértelműen csak a szülő-gyermek viszonyára irányadóak.

[35] 1952. évi IV. törvény a házasságról és a gyámságról.

hanem a leszármazó fogalmát használta.^[36] A munkaképes, tanulmányait folytató nagykorú gyermek tartására vonatkozó részletkérdések tekintetében (pl. szükséges tanulmányok, tartási kötelezettség alóli mentesülés) a XXIX. számú Polgári Elvi Döntés tartalmazott iránymutatásokat, mely a Csjt. szóhasználatától eltérően már a szülő és gyermek kifejezéseket használta. A Legfelsőbb Bíróság EH 2005.1312 szám alatt közzétett döntésében megállapíthatónak látta a nagyszülő tartási kötelezettségét a tanulmányait folytató nagykorú gyermekkel (unokájával) szemben, ha a mindkét szülő teherbíró képessége szerint nyújtott tartás a gyermek indokolt szükségleteinek kielégítéséhez nem volt elegendő, s indoklásában hivatkozott a XXIX. számú PED rendelkezéseire, azaz az eltérő szóhasználat^[37] ellenére alkalmazhatónak tartotta azt.

A Ptk. tervezetéhez fűzött indokolás megfogalmazza, hogy a „Javaslat egyrészt a jogalkalmazás által kidolgozott, általánosítható jogtételeket emeli be a törvénybe, másrészt azokon túl is lép, annyiban, hogy a továbbtanuló gyermek tartását a kiskorú gyermek tartásához közelíti.” A Kúria 1/2014. Polgári jogegységi határozata az új Ptk-ba beépültnek tartotta, ezért annak alkalmazása körében nem tartotta irányadónak a XXIX. számú Polgári Elvi Döntést. A PED szabályainak Ptk-ba történő beépüléséből, illetve a rokонтartásra kötelezettek sorrendjének Csjt. szabályaival való azonosságából arra lehet álláspontom szerint következtetni, hogy a továbbtanuló nagykorú gyermek tartására vonatkozó, XXII. fejezetben megjelenő szabályok értelemszerűen irányadóak a nagyszülő-unoka vonatkozásában is (pl. szükséges tanulmányok köre, tartás alóli mentesülés esetei, jogosulti korhatár, stb.). Erősíti ezt az értelmezést az érdemtelenség speciálisan megjelenő szabálya is, mely szerint a nagykorú gyermek érdemtelen a tartásra akkor is, ha a tartásra kötelezettel kellő indok nélkül nem tart kapcsolatot.^[38] Tehát nem csak a szülővel való kapcsolattartás elmaradását nevesíti a törvény az érdemtelenség okaként, ami arra utal, hogy nem csak a szülő lehet a továbbtanuló nagykorú gyermek tartására kötelezett.

A nagyszülővel szemben sem érvényesíthet azonban tartási igényt az a nagykorú gyermek, aki szülőjével szemben érdemtelensége miatt nem jogosult a tartásra.^[39]

3. Nagyszülő eltartása

Nem csak a nagyszülőnek állhat fenn tartási kötelezettsége az unokájával szemben, hanem a nagykorú unoka is köteles lehet nagyszülőjének eltartására, hiszen a Ptk. 4:196. § (4) és (5) bekezdése akként rendelkezik, hogy ha a tartásra

[36] A Ptk. 4:220. § (1) bekezdés így fogalmaz: A továbbtanuló nagykorú, munkaképes gyermek a rászorultsági vélelem esetén kívül is jogosult a tartásra, ha szükséges tanulmányai indokolt időn belüli folytatása érdekében arra rászorul.

[37] Nem a leszármazó kifejezést, hanem a szülő-gyermek fogalmakat használta a XXIX. PED.

[38] Ptk. 4:220. § (4).

[39] Ptk. 4:196. § (6) bekezdésre figyelemmel.

jogosultnak nincs gyermeke, akkor távolabbi leszármazói kötelesek őt eltartani akként, hogy a leszármazás rendjében közelebb álló rokon tartási kötelezettsége a távolabbi rokonét megelőzi. Az unoka nagyszülő irányában fennálló tartási kötelezettsége is másodlagos, hiszen elsősorban a gyermeknek – azaz az unoka szülőjének – áll fenn tartási kötelezettsége a szülőjével szemben.

A nagyszülőt a tartásra jogosultak sorrendjében megelőzik unokájának tartásra szoruló leszármazói (kis- és nagykorú leszármazók egyaránt), házastársa, volt házastársa, volt élettársa és szülei, így a gyakorlatban ritkán találkozunk olyan esetekkel, amikor a nagyszülő érvényesít tartási igényt unokájával szemben. Ebben közrejátszhat az is, hogy a tartásra szoruló nagyszülő inkább tartási, életjáradéki vagy öröklési szerződés útján gondoskodik tartási igényének biztosításáról, s nem hagyatkozik a törvényen alapuló tartás érvényesítésére.

IV. ÖSSZEGZÉS

Összességében megállapítható, hogy a Családjogi Könyv és a gyermekvédelmi törvény rendelkezései megfelelő mértékben vonják szabályozási körükbe a nagyszülő és unoka viszonyát, azt pozitív értékkel bíró, a gyermek személyiségfejlődése szempontjából fontos családi kapcsolatnak tartják. Az évtizedek során kialakult gyámhatósági és bírói gyakorlat ügyel arra, hogy a nagyszülői gondoskodás, törődés ne szoríthassa háttérbe a szülő szerepét, a két pozíció ne konkurálhasson egymással, hiszen a gyermek gondozása, nevelése, eltartása elsősorban a szülők joga és kötelezettsége. Megfelelő szülői gondoskodás hiányában azonban fontos szerepe lehet a nagyszülőnek abban, hogy a gyermek családban való nevelkedése megvalósulhasson, s biztos pontot jelentsen unokája életében.

IRODALOM

- Csalad.hu: Egy különleges kötelék, avagy nagy kincs a jó nagyszülő-unoka kapcsolat, 2021. (Elérhető: <https://csalad.hu/csaladban-elni/egy-kulonleges-kotelek-avagy-nagy-kincs-a-jo-nagyszulo-unoka-kapcsolat>. Letöltés ideje: 2022.10.29.).

JOGFORRÁSOK

- 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról.
- 1952. évi IV. törvény a házasságról és a gyámságról.
- 1997. évi XXXI. tv. a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.
- 2011. évi CCXI. tv. a családok védelméről - Bevezető rész.
- BH 2001.3.124

- BH.1979.1.27.
- BH.1991.4.152.
- BH.1993.3.172.
- BH.1995.161.
- BH+ 2004.3.123.
- BH+ 2005.5.223.
- Debreceni Törvényszék K.702222/2021/14.
- EH2007.1735.
- Kúria Kfv. 37.133/2017/7.
- Kúria Kfv. 37.279/2020/13.
- Kúria Kfv. 37.403/2022/2.
- Kúria Kfv. 37.501/2008/6.
- Kúria Kfv. 37.709/2017/10.
- Kúria Kfv. 38.233/2021/6.
- Kúria Kfv.37.438/2020/1.
- Kúria Kfv.38.083/2014/1.
- Kúria Kfv.39.146/2011/6.
- Legfelsőbb Bíróság 24. számú Irányelvével módosított 17. számú Irányelve.
- Legfelsőbb Bíróság Kfv.39.058/2011/8.
- Pécsi Törvényszék K.700260/2022/12.
- Ptk. 4:169. §.
- Ptk. 4:181. § (2).
- Ptk. 4:196. §.
- Ptk. 4:213. §.
- Ptk. 4:220. §.
- Ptk. 4:227. §.

SISKA KATALIN

*egyetemi docens**DE Állam- és Jogtudományi Kar*

Az iszlám kereskedelmi jog főbb elveiről

„A jó cselekedetek erőt adnak önmagunknak, és jó cselekedetekre inspirálnak másokat.” (Platón)

Drága Judit! Megtisztelőnek érzem a lehetőséget, hogy ebben a kötetben köszönhetlek. Nem is tudnám jobban összegezni a Hozzád fűzött érzéseimet, mint a fenti idézet. Egykori hallgatódként, ma már kollégádként egyaránt felnézek Rád. Higgadt pedagógiád, elhivatottságod, szakmaiságod, kortalan eleganciád mindig inspirált és zsinórmértékül szolgált tanári pályám során. Fogadd szeretettel az iszlám kereskedelmi jogi írásomat, talán szolgál érdekességekkel számodra is. Még sok ilyen alkalmat és 'win-win' szituációt kívánok nekünk, és engedd meg, hogy álszerénységtől mentesen Estée Laudert idézzem: „Sosem álmodoztunk a sikerről, megdolgoztunk érte!” Szeretettel üdvözöllek, Siska Katalin.

ABSZTRAKT

Az iszlám kereskedelemre és azok finanszírozására vonatkozó társasági jogi szabályok a kezdetektől fogva elmaradtak és hiányosak voltak az Oszmán birodalomban és a korabeli iszlám államokban. A saría, az iszlám vallásjogi szabályok a mindennapi élet számtalan területét lefedték, a kereskedelmi ügyletekre viszont kevés konkrét rendelkezést tartalmaztak. Írásomban a saría elvi jellegű, kereskedelmi ügyletekre vonatkozó rendelkezéseit elemzem, melyeket analógiával alkalmaztak a konkrét jogesetekre. Munkámban rövid kitérőt szentelek a nem muszlim állampolgárok saría joghoz és bíróságokhoz való viszonyára is.

Kulcsszavak: iszlám kereskedelem ■ Oszmán birodalom ■ saría ■ vallásjogi szabályok

Az iszlám országok árukereskedelme és azok finanszírozása körébe tartozó ügyletekre az iszlám vallásjogi törvények, a saría és a fiqh^[1]

[1] Goldziher, 1981, 44.

szabályai is vonatkoznak, melyek alkalmazását analógiával oldják meg jogalkalmazók. A saríja szabályai elsősorban a muszlimok mindennapi életére terjednek ki, a gazdasági életre vonatkozóan kevés szabályt találhatunk benne.^[2]

Az iszlám vallásjog mégis öt fő szabályt fogalmaz meg a gazdasági tevékenységekre vonatkozóan, melyek nem egyforma súllyal, de kötelező erővel kerülnek alkalmazásra. A legszigorúbb feltétel a kamatszedés tilalma, mind a kereskedelmi ügyletben résztvevő felek, mind az ügylet finanszírozói számára. A Korán tilt minden olyan tevékenységet, amely a pénzből pénzt gyarapít anélkül, hogy e mögött bármilyen tevékenység, jószággyarapodás, javak teremtése lenne, vagy e közösség hasznát szolgálnák. A Korán kifejezetten tiltja az uzorakamatot (arabul: riba).^[3] A Korán 2. szúrájának^[4] 275-276. versei és 3. szúrájának 130. verse hivatkozik az uzorakamat tilalmára. „Aki uzorát habzsolnak, úgy támadnak fel [majdan], mint az, akit a Sátán földre sújtott az érintésével. Ez [lesz a büntetésük] azért, mert azt mondják: az adásvétel ugyanolyan, mint az uzsora. Allah azonban megengedte az adásvételt, ám megtiltotta az uzorát. Aki intést kap Urától, és véget vet [annak, ami megtiltatott neki], annak [maradjon meg az], ami [a tiltás előtt] történt. A [végső] döntés felőle Allah [kezeben] van. Aki azonban [a tilalom után] visszatérnek [az uzsora habzsolásához], azoknak a tűz lesz az osztályrészük, és benne [égnek] örökké. Megfosztja Allah az áldásától az uzorát [a Feltámadás Napján], ám kamatoztatja majd az alamizsnát. Allah nem szeret egyetlen istentagadót és bűnöst sem.”^[5] „Ti Hívők! Ne habzsoljatok uzorát duplán duplázva! Féltétek Allahot! Talán boldogulni fogtok.”^[6] A ribának két fajtáját különböztetik meg, az egyoldalú többlet kikötése és a késedelemben, vagy késleltetett teljesítésben megnyilvánuló riba, amikor a felek teljesítése nem egyszerre, nem egy időben történik.^[7] Az uzorakamat szabályai kezdetben inkább megrovó jellegűek voltak, tiltóvá a mekkai kereskedők gyakori visszaélései miatt váltak. A vallásjogi szabály specialitása, hogy a kamatszedés tilalma a muzulmánok egymás közötti ügyleteire vonatkozott, azaz muzulmán szedhetett kamatot „hitetlenekkel” szemben, muszlimmal szemben azonban nem.^[8]

A kereskedelmi szerződések megkötése során használatos másik szigorú elv: az iszlám értékeivel, szabályaival ellentétes ügylet megkötésének tilalma. Ilyennek minősül a fegyverkeresedelem, a pornográfia, a szerencsejáték, az alkohol előállítás és árusítása, a sertésenyésztés és -feldolgozás, ha a szolgáltatás nyújtása muszlim személyek számára történik. Ha az ügylet során egy muszlim nem muszlimok számára a fentiek körébe tartozó szolgáltatást végez, vagy ehhez segít-

[2] A fiqh az iszlám jogfilozófiája, jogtudomány, amely leginkább hasonlít az európai jogfogalomhoz. Funkciója eszközök és módszerek szolgáltatása a hívők viselkedésének megítélésére. Ld. Vogel, 2000, 4-5.

[3] McAuliffe, 2006, 167.

[4] A Korán fejezeteit jelöli a szúra szó.

[5] Idézet a Koránból: 2: 275-276.

[6] Idézet a Koránból: 3: 130.

[7] Jany, 2006, 367.

[8] Razi, 2008, 9-10.

séget nyújt (például külföldiek számára szerencsejáték szolgáltatás nyújtása, vagy annak finanszírozása), az a tiltás alól kivételt képez. A muszlim finanszírozó vagy vállalkozó számára azonban van egy további feltétel, amelynek meg kell felelnie. A szabály értelmében igazolnia kell, hogy az iszlám szabályokkal ellentétes célokra irányuló tevékenysége vagy befektetése az ügylet kevesebb, mint egyharmadát teszi ki, és az ebből származó profit egy részét jótékonyági célokra fordítja.^[9]

A kereskedelmi ügyletekre vonatkozó szabályok harmadik nagy köre az ún. zakáthoz, azaz a jótékonyági elemhez kapcsolható. A zakátot a Korán 30. szúrájának 39. verse szabályozza.^[10] „Amit kamatra adtak kölcsön, hogy az emberek javaiban kamatot fialjon, az nem kamatozik Allahnál. Ám - Allah orcájának látását áhítván, ami zakátot adtok - ők azok, akik megkétszereznek.”^[11] A jótékonyság több formában jelenik meg a kereskedelmi ügyletek során. A tervezett profiton felüli nyereség jótékony célokra történő fordítása, a késedelmesen teljesítéssel szembeni türelmesség, illetve egy különleges jótékonyági forma, melynek keretében a szerződészegő, nem teljesítő féllel szemben kiköthető az, hogy a szerződészegő esetére vállalt kártérítés összegét nem a sérelmet szenvedett félnek adja, hanem jótékony célokra fordítja.^[12]

Az iszlám vallásjogban tilos továbbá minden olyan kockázat vállalása, amely az ügyletet átláthatatlanná tette, vagy nagy eséllyel veszteségbe fordította. Ésszerű kockázat vállalható volt, de az is csak a veszteségmegosztás alapelve szerint volt alkalmazható. A kockázatvállalásnál két arab fogalom került előtérbe: a gharar és a majszir. A gharar (tiltott volta a bizonytalanság) a fölöslegesen vállalt, túl nagy kockázatot jelenti, amely által egyik, vagy akár mindkét fél meggazdagodhat, de jó okkal valószínűsíthető a veszteség bekövetkezése is. A gharar tilalma a minden ügyletre kiterjedt, a saríában kifejezetten tiltott és a szövegekben nem nevesített ügyletekre is. A szerződések tartalmának pontos meghatározása, a világos és egyértelmű szövegezés éppen azért volt nagyon fontos követelmény az iszlám vallásjogban, hogy az ügylet ne legyen érvénytelen a gharar alapján. A majszir az arab nyelvben szerencsejátékot jelent, utalva arra, hogy a saría kizárja a hazardírozás lehetőségét a gazdasági tevékenységekkel kapcsolatosan, így ez a szabály közvetve is tiltja a túlzott kockázatvállalást. A riba mellett a gharar és a majszir volt az iszlám gazdasági tevékenységekre vonatkozó legfontosabb vallásjogi tiltás.^[13]

Az iszlám vallásjog ismeri a nyereségek és veszteségek megosztásának elvét is. Egy kereskedelmi ügyletben kockázat csak úgy volt vállalható, ha a potenciális veszteségeket a két fél egymás között, a szerződésben előre meghatározott, méltányos mértékben megosztotta, a profit ugyanilyen mértékben történő megosztása mellett.^[14]

[9] UNCTAD, 2006.

[10] McAuliffe, 2006, 188.

[11] Idézet a Koránból: 30: 39.

[12] Junaidi – Rizkiya, 2011, 9-10.

[13] Jany, 2006, 369.

[14] Inalcik, 1969, 97-140.

A saría elveinek való megfelelés szempontjából a szerződéses kitételeket a halál, azaz törvényes, illetve harám, azaz tiltott minősítéssel illették.^[15] Az Allah által tétélezett szabályokhoz viszonyulás öt magatartásformában realizálódott: kötelező, ajánlott, semleges, elítélendő, tiltott. A jog világába ezek közül csak kettő, a kötelező (törvényes) és a tiltott tartozott.^[16]

A muszlim oszmán állampolgárokat tehát a saría elveinek való megfelelés sokban korlátozta a profitorientált kereskedelem gyakorlásában, az iszlám társasági jog elmaradottsága következtében pedig vállalkozásaik családi méretűek maradtak.

A nem muszlim állampolgárok jogi lehetőségeit vizsgálva megállapítható, hogy 1700 és 1926 között az oszmán kormány a lakosságot vallási hovatartozásuk alapján millet-rendszerbe osztotta és megengedte minden egyes felekezetnek, hogy megtartsa a saját jogrendszerét és bíróságait polgári jogi és kereskedelmi jogi ügyletekben is. Az európai közösségek hasonló privilégiummal rendelkeztek. Amíg a muszlimok kizárólag a saría alá tartoztak, a nem muszlimok számára megengedett volt, hogy bármilyen számukra elérhető, rendelkezésre álló jogszolgáltatás közül válasszanak.^[17]

Az 1700-as évektől már az európai jogot is alkalmazhatták, ha rendelkeztek egy speciális, megvásárolható engedéllyel, az ún. berattal. Először a külföldi vállalkozások részéről merült fel az igény, hogy áruik Közel-Keleten történő értékesítése során a költségek megtakarítása érdekében helyi, nem muszlim alattvalókat kérjenek fel, hogy azok munkájukkal (tolmács, expeditőr) segítsék az ügylet lebonyolítását. Ezek a személyek európai cégek vagy külföldi kormányok konzulátusa hivatalos védelme alá kerültek, egy előbb a nagyvezír, később a követségek által kiállított okirattal, melyet berat-nak, az ilyen védelem alatt álló, kiváltságos személyeket pedig beratlinak neveztek.^[18] Mivel a muszlim lakosságot jobban érdekelte az arab, perzsa török nyelvek tanulása, a keresztény és zsidó kisebbségek vállalkoztak erre a feladatra, nyugat-európai nyelvek megtanulásával. Sok kisebbségi család került így szoros kapcsolatba nyugati cégekkel és önkormányzatokkal. Gyakran ez a kapcsolat rendkívüli anyagi előnyökkel járt, és kiterjeszhetővé vált a beratli családtagjaira is. A kereskedelmi megállapodásokkal és privilégiumokkal bonyolult hálózatrendszer alakult ki az oszmán kormány, az európai kormányok és a beratli családok között. Az Oszmán Birodalomban a saría bíróságok az actor sequitur forum rei elvéhez hasonlóan határozták meg a bíróság illetékességét. A felperesnek az alperes illetékessége szerinti bíróságon kellett igényét érvényesítenie. A berat lehetőséget teremtett arra, hogy ha a Birodalom területén nem volt kijelölhető illetékes bíróság, akkor az alperes azt a bíróságot válassza, melyet ő megjelöl, vagyis amely számára a legmegfelelőbb volt.^[19]

[15] Ballantyne – Stovall, 2002, 44.

[16] Jany, 2006, 55.

[17] Artunç, 2014.

[18] Timberg, 2003.

[19] Kortepeter, 2004.

Amíg a 18-19. századi oszmán vállalkozás elsősorban egy kis, családi méretű, alacsony kapitalizációjú és a kereskedelmi szerződések terén finanszírozásra szoruló cég maradt, addig a nem muszlim oszmán állampolgárok kereskedelmi élete virágzott. Nagy összegeket fizettek az európai joghoz történő hozzáféréshez, mely igazi dominanciát biztosított számukra a muszlim jogot használó oszmán állampolgárokkal szemben, akik az iszlám jog erkölcsi alapelvei és cégjogi hiányosságai miatt legtöbbször a kereskedelmi szerződések megkötéséhez szükséges jogi rugalmasságot nem tudták elérni.^[20] A jogi pluralizmus az európaiak szempontjából azt jelentette, hogy választhattak az oszmán államban lévő több jogrendszer, egyrészt a saría, másrészt a milletek számára biztosított keresztény jog, illetve zsidó jog és az európai joghoz ellenérték fejében történő hozzáférés között. Ebben a környezetben a kereskedők és az ügynökök dönthettek, melyik jogrendszer passzolt leginkább a tranzakciójukhoz, vagy szerződésükhöz. A multiplitás elősegítette a gazdasági növekedést az intézményi sokszínűség és a választási lehetőségek révén. A bíróságok közötti verseny pedig az adott ügyletre legmegfelelőbb szerződési klauzula kialakítását segítette elő.^[21]

IRODALOM

- Alil, Inalcik (1969): Capital Formation in the Ottoman Empire. In: *The Journal of Economic History (The Tasks of Economic History)*. Vol. 29/1. (Elérhető: https://www.jstor.org/stable/2115500?seq=1#page_scan_tab_contents. Letöltés ideje: 2023.01.06.). DOI: <https://doi.org/10.1017/s0022050700097849>.
- Ballantyne, William – Stovall, Howard (ed.) (2002): *Arab Commercial Law: Principles and Perspectives*. American Bar Association Publishing, Chicago.
- Cihan, Artunç (2014): *Legal Pluralism, Contracts, and Trade in the Ottoman Empire*. Center for Middle Eastern Studies. (Elérhető: <https://cmes.arizona.edu/colloquium/fa14/artunc>. Letöltés ideje: 2023.01.06.).
- Ebi, Junaidi – Putri Dini, Rizkiya (2011): *Does contract type influence the Zakat, Infaq and Shadaqah donation of Islamic Microfinance customers? Case study of Baitul Maal Wat Tamwil Beringharjo*. 8th International Conference on Islamic Economics and Finance. Yogyakarta, Indonesia.
- Goldziher Ignác (1981): *Az iszlám kultúrája*. 2. kötet. Szerk.: Simon Róbert. Gondolat, Budapest.
- Jany János (2006): *Klasszikus iszlám jog. Egy jogi kultúra természetrajza*. Gondolat, Budapest.
- Kortepeter, Max (2004): Capitulations. In: *Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa*. The Gale Group. (Elérhető: <http://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/capitulations>. Letöltés ideje: 2023.01.06.).
- McAuliffe, Jane Dammen (ed.) (2006): *Encyclopaedia of The Qur'an*. 5. kötet. Brill, Leiden.

[20] Çizakça, 2011, 36-42.

[21] Wittmann, 2008, 125-132.

- Murat, Çizakça (2011): *Islamic Capitalism and Finance: Origins, Evolution and the Future*. Edward Elgar Publication, Cheltenham.
DOI: <https://doi.org/10.12816/0004984>.
- Razi, Mohammad (2008): *Riba in Islam, Fiqh of Contemporary Issues*. Toronto. (Elérhető: <http://www.kantakji.com/media/3241/riba-in-islam-v0-4.pdf>. Letöltés ideje: 2023.01.06.).
- Timberg, Thomas A. (2003): *Risk Management: Islamic Financial Policies, Islamic Banking and Its Potential Impac*. Nathan Associates, Inc, US Agency for International Development.
- UNCTAD (2006): *Islamic Finance and Structured Commodity Finance Techniques: Where The Twain Can Meet*. (Elérhető: http://www.unctad.org/en/docs/ditccom20066_en.pdf. Letöltés ideje: 2023.01.06.).
- Vogel, Frank (2020): *Islamic Law and Legal System of Saudi*. Brill, Leiden.
- Wittmann, Richard (2008): *Before Qadi and Grand Vizier: Intra-communal Dispute Resolution and Legal Transactions Among Christians and Jews in the Plural Society of Seventeenth Century Istanbul*. UMI Publisher, London.

SMUK PÉTER

*dékán, egyetemi tanár**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Szólás, szabadság, egyetem

ABSZTRAKT

A klasszikus megközelítés az egyetemi szólásszabadságot az akadémiai szabadság összefüggésében tárgyalja, azonban számos új keletű fejlemény felhívja a figyelmet arra, hogy a kérdéssel tágabb perspektívában kell foglalkoznunk. Ez a tanulmány áttekinti azokat a szempontokat, amelyek bizonyos esetekben az alkotmányosan garantált szólásszabadságot kihívások elé helyezik. Az oktatói (tantermi) szólás szabadsága mellett ugyanis felmerül az amerikai befolyás hatására kialakult „safe space” problémája vagy az egyetemi polgárok politikai tevékenységének kérdése, illetve külső szereplők kampuszon való szólásának lehetőségei. E kérdések tárgyalására magyar és nemzetközi példákat hozunk, elsősorban az egyetemek belső és etikai szabályzataiból

Kulcsszavak: véleményszabadság ■ egyetem ■ safe space
■ akadémiai szabadság ■ etikai szabályzatok

A véleménynyilvánítás szabadságjogát az Alkotmánybíróság az európai trendeknek megfelelően erős védelem alá helyezi, abban az értelemben, hogy a vélemény kinyilvánításának klasszikus és sajátos módjait, tereit, eszközeit és kontextusait is figyelembe veszi.^[1] Az egyetemeket nekünk is komplex térnek kell tekinteni, ahol több formában, több és változatos jogállású szereplő szólal meg, és feltehető, hogy ezen véleménynyilvánítások védelme, illetve korlátozása esetenként speciális mérlegelést igényelhet. Az alkotmánytani felfogás szerint a véleménynyilvánítás szabadsága a tudomány és tanítás szabadságának is anyajoga.

[1] Koltay, 2021, 37–93.

I. AZ ALKOTMÁNYOK KÍNÁLTA VÉDELEM

Röviden, a tudomány szabadságának alkotmányos védelme azt kívánja kifejezni, hogy a társadalom „tudományos” alrendszere más, tőle sokszor idegen befolyástól mentesen működhessen. A tudományos tudás felhalmozása, alkalmazása és terjesztése ugyanis olyan társadalmi érték, amely a megfelelő közösségi döntések és a közösség biztonságának, jólétének záloga lehet. Ugyanakkor a szakértői vagy tudományos tudás egyes közpolitikai döntéseket is meghatározhat, azonban a közpolitikai (*policy*) döntéseket politikai (*politics*) megfontolások is befolyásolják. Ebben a körben válhat valóssá ez a negatív hatású visszacsatolás, ám akár a császári–egyházi hatalmak, akár a modern kor gazdasági vagy pártpolitikai érdekei jelentik a kihívást, a tudományos igazságnak a közhatalomtól eltérő igazolási alapjai vannak.

Az egyetemeket a legmagasabb szintű felsőoktatási tevékenység intézményeinek, intézményesült tereinek tekintjük. Ezt a színvonalat akkor tudják képviselni, amennyiben az oktatási tevékenység szerves velejárója a tudományos-kutatási tevékenység. Az egyetemi polgárok (oktatók, kutatók, hallgatók) a kutatási eredményeket a tanteremben is megjelenítik, felhasználják, biztosítva ezzel az innovatív tudásfelhalmozás folyamatosságát, naprakészségét.^[2] A tanteremben a tudományos tudásnak a valósággal való kapcsolata a valódi mércéje. Amikor elszakad a valóságtól (hamis összefüggést vagy elmaradott tudást tükröz), akkor ennek megfelelően kell az oktatásban is megjeleníteni vagy abból kihagyni. A tudományos élet szereplőinek szabadsága abban áll, hogy ezekben a kérdésekben a tudományos módszertani szabályoknak megfelelően, és ne más, rendszeridegen (pártpolitikai, gazdasági, vallási stb.) szempontok szerint döntsének.

A tudományos élet szabadsága mind nemzeti, mind nemzetközi szinten alkotmányos védelmet élvez. Az Európai Unió Alapjogi Chartája (13. cikk) szerint a művészetek és a tudományos kutatás szabadok a korlátozásoktól, az akadémiai szabadságot tiszteletben kell tartani. Tobias Lock szerint az akadémiai szabadság a beszéd szempontjain túlmenően is védelmet nyújt: „az akadémiai szabadság szólásjogi aspektusa az EJEE 10. cikkében gyökerezik (...), de tovább megy, és magában foglalja a tudományos kutatás szabadságát, amely - ha pl. nem publikált - nem feltétlenül rendelkezik szólásjogi komponenssel. Nemcsak a kutatást, hanem az akadémiai tanítás szabadságát is védi. A tudományos szabadság személyi hatálya nem korlátozódik az egyetemeken foglalkoztatott és általánosan »akadémiai« nevezett személyekre, hanem mindenkit véd, aki tudományos kutatást folytat vagy kíván folytatni.”^[3] A „korlátozásoktól mentes” akadémiai szabadság szerinte még mindig bizonyos korlátozásoknak lehet alávetve, mivel a publikációkat az akadémiai normák alapján vizsgálják felül.

Az akadémiai szabadság bizonyos aspektusai különböző európai országok

[2] Ld.: Recommendation CM/Rec(2007)6 of the Committee of Ministers to member states on the public responsibility for higher education and research; G. Karácsony, 2006; valamint Post, 2013.

[3] Lock, 2019, 2140-2141.

alkotmányaiban is megjelennek. A német alaptörvény – a véleménynyilvánítás szabadsága mellett – kimondja, hogy „A művészetek és a tudományok, a kutatás és az oktatás szabadok. A tanítás szabadsága senkit sem mentesít az alkotmány iránti hűség alól” (5. cikk). A spanyol alkotmány elismeri az egyetemek autonómiáját, a törvényben meghatározott feltételek mellett (27. cikk, 10.), míg az állam „kizárólagos hatáskörrel rendelkezik ... a tudományos fokozatok és szakmai képesítések megszerzésére, kiadására és egységesítésére vonatkozó feltételek szabályozására” (149. xxx. cikk). Az olasz alkotmány garantálja, hogy „a felsőoktatási intézmények, egyetemek és akadémiák az állami törvények által meghatározott keretek között jogosultak saját szabályzatot alkotni” (33. cikk (5) bekezdés).

A magyar Alaptörvény X. cikke is összeköti a kutatás és a tanítás szabadságát: „Magyarország biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát, továbbá - a lehető legmagasabb szintű tudás megszerzése érdekében - a tanulás, valamint törvényben meghatározott keretek között a tanítás szabadságát. Tudományos igazság kérdésében az állam nem jogosult dönteni, tudományos kutatások értékelésére kizárólag a tudomány művelői jogosultak.” A törvényi keretekre utalást tovább fejtve, a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény (Nftv.) értelmében „Az oktatói munkakörben foglalkoztatottat megilleti az a jog, hogy világnézete és értékrendje szerint végezze oktatói munkáját, anélkül, hogy annak elfogadására kényszerítené vagy készítené a hallgatót, a képzési program keretei között meghatározza az oktatott tananyagot, megválassza az általa alkalmazott oktatási és képzési módszereket. (...) Az oktatással kapcsolatos feladatokat ellátó kötelessége, hogy az ismereteket tárgyilagosan és többoldalúan közvetítse, a jóváhagyott tanterv szerint oktasson és értékeljen, a hallgató emberi méltóságát és jogait tiszteletben tartsa; az oktató tevékenysége során vegye figyelembe a hallgató egyéni képességét, tehetségét, fogyatékosságát.” (35.§).

II. EGYETEMI ELVÁRÁSOK VS. SZÓLÁSSZABADSÁG?

A tudományos élet szabadságát és a véleménynyilvánítás szabadságát nagymértékben befolyásolják és szabályozzák a felsőoktatási intézmények belső normái. A magatartási vagy etikai kódexek elsősorban az egyetemi polgárok viselkedési normáiként szolgálhatnak, de adott esetben a bíróságok előtt is meg kell állniuk a helyüket.

Először is felmerül, hogy a felsőoktatási intézmény szakmai elvárásai lehetnek-e ellentétesek a tudomány szabadságával. Az egyetemek a foglalkoztatási követelmények meghatározásakor a tudomány képviselőinek körébe tartoznak. A törvényi belépőszint Magyarországon mindössze a mesterfokozat, illetve a doktori képzés megkezdése (Nftv. 25.§ (1) és 28.§ (1) bek.), ám a plagizált, tudománytalan vagy szakmaiatlan nézeteket valló munkatársak nem számíthatnak

védelemre a kampuszon a szólásszabadság vagy a tudomány szabadsága címén. Hasonlóképp a munkaidőre, oktatásra fordítandó időre stb. vonatkozó szabályok megsértése esetén sem. Érdekes felvetés lehet, hogy a munkaviszonyra vonatkozó egyes „általános” elvárások képesek-e érdemben a kutatási tevékenység szabadságát korlátozni. Pl. egyes munkaegészségügyi vagy etikai szabályok ütközhetnek „forradalmian új” kísérletekkel. Az emberi méltósághoz való jog azonban már alkotmányos korlátját jelenti pl. az emberen végzett kísérleteknek, amint azt explicit rögzíti az Alaptörvény III. cikk (2) bekezdése is.

Az oktatói-kutatói foglalkozás fenntartása, illetve az előmenetel feltételrendszere is nagyrészt a tudományos közéletben való eredményességhez kötődik. A tudományos, egyetemi fokozatok megszerzése (PhD, habilitáció, nagydoktori, professzori kinevezés) ráadásul olyan eljárásokban történik, amelyekben az egyetemen kívülről érkező, de akadémiai résztvevők is vannak. Az egyetemek követelményei közül az oktatók önképzését előíró szabályokat említhetjük még, a Széchenyi István Egyetem etikai kódexe szóhasználatával például: „Az oktató felelőssége, hogy olyan munkakört, feladatot vállaljon el, amelynek betöltésére, illetve megoldására szakmailag felkészült (...) A színvonalas szakmai munkavégzés érdekében kötelessége a hazai és nemzetközi szakirodalom folyamatos nyomonkövetése és a rendszeres önképzés” (3.§ (7) bek.).

A tudományos-akadémiai szféra klasszikus ideálja szerint öntörvényű, és noha időnként paradigmaváltásokkal felgyorsuló időszakokat él meg, különösen egyes tudományterületeken, konzervatívabb metódusok jellemzőek. Bizonyos kutatási programok nem tervezhetőek gépies pontossággal, a tudományos eredmények produkálásának pedig megannyi, a kutató munkavégzésétől független változója lehet. Ehhez képest a 21. századi egyetemek, mint tudásközpontok, nemzetközi versenyre, társadalmi-gazdasági kapcsolatokra és önfenntartásra is ösztönzött intézmények, és úgy is, mint munkáltatók, olyan működési elveket kezdtek el követni, amelyek a kutatói tevékenységet számszerűsített, indikátorokkal programozható munkaviszonynak tekintik.^[4] A tudományfelfogásunk próbája is lehet, hogy ezek a státuszkérdések vajon milyen hatással lesznek az akadémiai élet színvonalára, szabadságára – akkor is, ha az intézmények helyesen felfogott érdeke, hogy a munkatársaik számára az ilyen, tudományos termékenységhez és sikerhez vezető úton minden támogatást megadjanak.

Az egyetemek azon elvárását természetesnek tarthatjuk, hogy munkatársaik, polgáraik véleménynyilvánítása ne sértse az intézmény jó hírnevét, akár az egyetemen történő, akár azon kívüli megnyilvánulásokról van szó.^[5] A PTE a belső és a külső kommunikáció egységét alapelveként fogalmazza meg: „A belső szervezeti kommunikációban kevésbé fontos szempont, hogy az egyetemünk

[4] Fleming, 2021 művét összefoglalja és kritizálja: Dombrovszki, 2022.

[5] SZE Etikai Kódex 2.§ (4) bek. d. (a Kódex belső hálózaton érhető el); ELTE Etikai Kódex Alapvető szabályok 5., illetve általában: a Munka Törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (Mt.) 8.§ (3) bek. Jelen dolgozat szempontjából nem emeljük ki az Mt. alapján illetve a közalkalmazotti státuszban foglalkoztatottak jogállása közötti különbségeket.

sajátos karakterét mindenkor hangsúlyosan megjelenítse a dolgozó, hiszen a partnerünk esetében feltételezzük ennek ismeretét, ugyanakkor helytelen, ha jelentős formai és stílusbeli különbség van a belső és a külső kommunikáció között.”^[6] Van, aki az egyetemi és a vállalati kommunikációs logika összecsúszását is kritizálja, lévén az egyetemek a felhalmozott tudás és a polgárok akadémiai szereplései miatt kevésbé lehetnek el- vagy bezárkózók.^[7]

Az oktató-kutató megnyilvánulásai legyenek szakszerűek, esetleges politikai tevékenységét jól felismerhetően válassza el egyetemi tevékenységétől. Politika-ilag releváns témák felvetése sokszor szükségszerű a felsőoktatásban, például a politológia vagy egyes jogterületek oktatása során. Az akadémiai szabadsággal megfér, hogy az oktató az egyetemen kívül akár nyilvános politikai szerepet vállal, ezzel világnézetét közismertté teszi. Mivel azonban a katedrán való szereplésnek szakmailag megalapozottnak kell lennie, ez elméletileg nagyjából eleve kizárja az elfogult, és így egyoldalúságában hamis pártpolitikai üzenetek közvetítését. Max Weber klasszikus szavaival: „Mert a gyakorlati politikai állásfoglalás és a politikai képződmények és pártállások tudományos elemzése két dolog. Aki népgyűlésen beszél demokráciáról, az nem rejti véka alá személyes állásfoglalását, sőt akkor átkozott kötelessége és tartozása épp az, hogy jól láthatóan színt valljon. Szavai nem a tudományos elemzés, hanem a többiek állásfoglalására irányuló politikai toborzás eszközei; nem ekevasak a szemlélődő gondolkodás talajának fellazítására, hanem kardok az ellenféllel szemben: harci eszközök. Ezzel szemben előadás során vagy a tanteremben botrány volna így forgatni a szót.”^[8]

Pártpolitikai megnyilvánulások mellett nyilvánvalóan a jogsértő, kirekesztő, obszcén stb. beszéd korlátait is általában elfogadjuk. Erre vonatkozó „példákat” az oktató úgy hozzon, hogy ezek jellege legyen egyértelmű. Az akadémiai szabadság alkalmazását az oktatói szólásszabadságra az „akadémiai” minőség megtartásával javasoljuk. A tantermi diskurzusok során kényes kommunikációs szituációt a hallgatók hozzászólásai is teremthetnek. Az oktatótól az várható el, hogy ezen viták és beszélgetések moderálása során tegye nyilvánvalóvá a véleménynyilvánítás fentebb vázolt kereteit, illetve igyekezzen elkerülni, hogy a vita végén elvarratlan szálak, különösen kirekesztő, zaklató stb. szövegek maradjanak a levegőben.^[9]

Az etikai szabályzatokban a pártpolitikai tevékenység kizárása általános követelményként jelentkezik. Az ELTE elvárja az oktatási, kutatási tevékenység pártpolitikailag semleges végzését (Etikai kódex, 9. pont). A Bécsi Egyetem kódexe^[10] (2. pont) az „akadémiai integritást” helyezi kiemelt értéként a polgárai elé, amelynek kockázatától mindenkinek tartózkodnia kell. A pozsonyi Comenius

[6] PTE: Kommunikációs és magatartási kézikönyv.

[7] Gödri, 2022.

[8] Ld. Weber, é.n.

[9] McAvoy, 2019, 90-92.

[10] Code of Conduct of the University of Vienna.

Egyetemen mindenkinek tartania kell magát a „politikai semlegesség” szabályaihoz (Etikai kódex 2. cikk (2) bek. o) pont).^[11] Talán legbővebb a Széchenyi Egyetem leírása: „Az egyetemi polgárok az intézményen belül pártpolitikai tevékenységet és agitációt nem végezhetnek, politikai tartalmú propagandát nem folytathatnak, propagandaanyagot nem terjeszthetnek. A tanórákon az oktatóknak és hallgatóknak egyaránt tartózkodniuk kell – a tananyagtól függetlenül – a pártpolitikai megnyilatkozásoktól. Politikai szerepvállalás esetén az egyetemi polgárnak ügyelnie kell arra, hogy: a. politikai aktivitását időben és térben határozottan elkülönítse oktatói és kutatói tevékenységétől; b. ne keltse azt a látszatot, hogy az Egyetem elkötelezett valamely párt vagy politikai irányzat mellett; c. ne csatlakozzon olyan csoporthoz, irányzathoz, mozgalomhoz, amelynek célja, tevékenysége ellentétes az Egyetem Küldetésnyilatkozatában megfogalmazottakkal, az Egyetem céljaival és érdekével” (Etikai kódex, 2.§ (5) bek.).

III. TOVÁBBI ASPEKTUSOK

Az utóbbi évtizedek hangos témájává vált a különösen az Egyesült Államok egyetemein tapasztalt jelenség: több hallgatói mozgalom „biztonságos teret” (*safe space*) igényelt, a hallgatók érzékenységének különös figyelembevételét követelte.^[12] Egyes kampuszokon a keményebb hangvételű külső előadók előadása ellen keményen tiltakoztak hallgatói csoportok, és igényt fogalmaztak meg arra, hogy az ilyen előadók és eszmék egyszerűen ne jelenhessenek meg az egyetemen. Továbbá sokan előzetes figyelmeztetést igényelnek a „bántónak mondható” tartalom tantermi közlése előtt: „*trigger warning*” hangozzon el még a tananyaghoz tartozó tartalmak (pl. erőszakos bűncselekmények) tárgyalása során is. Olyan erős a bántalmazás elleni védelem iránti vágy, hogy egyes szófordulatok, hangsúlyok alkalmazása is megbélyegzőnek érződik sok hallgatóban, ezért ilyen kifejezésektől mentes, biztonságos teret igényelnek.

Európai szemmel a szólásszabadság sokkal tágabb védelme az amerikai alkotmány alapján fontos szempont lehet. Néhány sajátosságot a náci gyűlöletbeszéd vagy zászlóégetés kapcsán a szakirodalom úgy értékeli, hogy az európai paradigma sokkal több teret enged az emberi méltóság, esetleg más értékek védelmének a szólásszabadsággal szemben.^[13] Amerikai szerzők felhívják a figyelmet, hogy a kampuszaikon „tiltott véleménynyilvánítás nem feltétlenül illeszthető be a véleménynyilvánítás hagyományosan nem védett (azaz a támadó szavak, az uszítás, a valós fenyegetés vagy az obszcenitás) kategóriáiba, illetve nem feltétlenül éri el azok szintjét, bár némely esetben ez előfordulhat. A zaklatásnak minősülő nyelvhasználatot tiltó szabályok azonban egyfelől a szólássza-

[11] Code of Conduct of the Comenius University in Bratislava.

[12] Az amerikai jogi problémákat összefoglalják: Chemerinsky, 2020 és Roederer, 2020.

[13] Roederer, 2020, 28. skk.

badság, másfelől a jogi karoknak az esélyegyenlőség és az intézmény céljainak elérését előmozdító környezet biztosításában vállalt kötelezettségének mérlegelése alapján indokolhatók.”^[14]

Azzal együtt, hogy a verbális bántalmazás elleni védelmet több jogág és az etikai szabályzatok is biztosítani látszanak, idehaza legalábbis saját tapasztalatunk szerint a hallgatók ingerküszöbét ritkán érik el az oktatók részéről közhelyként használt, sértő fordulatok. A pl. a „vidékiekre”, „nőkre” utalások, az „intellektuális” trágárkodás, vagy éppen olyan kifejezések, mint hogy „beszélhetek én itt számokról a joghallgatóknak”, alapvetően már etikai normákat sértenek. Mégis, ezek ellen csak kirívó esetekben emelnek szót érdemben a hallgatók, mint „foglyul ejtett közönség” a tanteremben. Az egyetemi zaklatások esetében magas a látencia.^[15] Az ilyen magatartások esetében ritkán jut el rendes bíróságig egy-egy kényes ügy, amelyek ugyanakkor a sajtóban is nagy visszhangot váltanak ki. A rendelkezésre álló büntető-, munka-, személyiségvédelmi vagy antidiszkriminációs jogi normákon túl az etikai szabályzatokra, úgy tűnik, nagy felelősség hárul. Ezek az esetek ugyanis egy közösség ügyeinek tekinthetők, nem pusztán néhány személy közötti konfliktusnak. Ilyen értelemben a közösségek – alább példákkal bemutatott – belső szabályzatai jelenthetik nemcsak a diszkrétebb, gyorsabb eljárást, de azt az eszközt is, amely révén az emberi méltóságot tiszteletben tartó viselkedési kultúra szervesül a társadalmi kapcsolatok minőségibb szintjére szocializáló egyetemi közegben.

Az ELTE „elítéli, ha bármelyik polgára visszaél vélt vagy valós hatalmi helyzetével” (Etikai Kódex, 11.). A Széchenyi Egyetem oktatója „Tartózkodjék attól, hogy bármelyik hallgatója tevékenységét, eredményeit sértő vagy lealacsonyító kifejezések használatával vagy módon értékelje ... valamint a megkülönböztetést bármely olyan vélt vagy valós tulajdonság alapján, amely a hallgató önrendelkezési jogának körébe tartozik, vagy amelyet a hallgató nem képes befolyásolni.” (Etikai Kódex, 3.§ (8) bek.). A PTE leírja, hogy ügyelni kell arra, hogy a kollegiális vagy hallgatókkal való „beszélgetés formája és hangneme ne legyen kellemetlen. Ne tűnjön a megszólalás túlzottan bizalmaskodónak”, részletezve még a magázódás és tegeződés megfelelő (és helytelen) eseteit is. A PTE szabályzata szerint az oktató „tevékenységével elősegíti a hallgatók szakmai és emberi fejlődését is. Ennek érdekében fellép az oktatást, tanulást megzavaró viselkedéssel és jelenségekkel szemben.” A szabályzat definíciót ad a zaklatásra is, elítélve annak minden formáját (Kommunikációs és magatartási kézikönyv, 5.2. ill. 6.1.1.).

Pozsonyban, a Comeniuson explicitebb fordulatokat találunk mások jogainak tiszteletben tartása tekintetében. Az oktatási tevékenység során toleránsan, az emberi mivolt és gondolatszabadság tiszteletben tartásával kell eljárniuk. Sohasem lehet senkit megalázni, vagy más módon erkölcsstelenül, hatalmaskodva viselkedni (Etikai kódex 3. cikk (3) bek. b-c.). Az önmagát különböző egyének közösségeként definiáló Bécsi Egyetem a tagjai között a kölcsönös tisztelet és

[14] Roederer, 2020, 41.

[15] Eduline, 2017.

megbecsülés alapján való kapcsolattartást várja el, így elfogadhatatlan az intoleráns, diszkriminatív, támadó magatartás vagy kivételezés bármilyen formája. A szexuális zaklatás vagy mobbing eseteire a büntetőjog és a munkajog szankcióit is kilátásba helyezi az egyetem Magatartási Kódexe (3. pont).

Az egyetemi szólásszabadság körében az is felmerülhet, hogy az egyetemeken miként szólhatnak nem egyetemi polgárok. Külsősök alatt itt elsősorban azokat értjük, akik nem oktatási vagy tudományos tevékenységet látnak el a kampuson. A külsős személyek szólásszabadságát itt csak egy szűkebb területen vizsgáljuk: a nem tantermi alkalomra hívott vendégek eseteire, amelyeket az egyetemi szabályzatok általában „rendezvényszervezés” fogalma alatt rendeznek.

A rendezvényszervezéssel kapcsolatos alapvető szempont, hogy a kampuson megvalósuló rendezvény „teret” kínál a szóláshoz. A fenntartó/tulajdonos az ingatlanok rendelkezésre bocsátásánál tartalomsemleges megközelítést alkalmazhat, de szóba jöhetnek biztonsági, költségekkel vagy az egyetemi célkitűzések kockáztatásával kapcsolatos szempontok is. Alapvető értékválasztásunk, hogy az egyetemek a tudás felhalmozásának intézményei, a felsőoktatásnak pedig az értelmiségi létre is kell szocializálni hallgatóit. Ebből fakadóan a különféle véleményeket, információk szabad áramlása egyértelműen pozitív érték, amely az egyetemet jobbá teszi. Ugyanakkor, ahogy a szólásszabadság „*marketplace of ideas*” megközelítése is megtúr egyes korlátozásokat, úgy a kampusz sem szükségszerű, hogy a korlátlan szólás tere legyen. Az alábbiakban az egyetemi rendezvényszervezési szabályok szólásszabadsággal kapcsolatba hozható alapelveibe pillantunk bele.

A rendezvények általánosan előzetes engedélyezés alá tartoznak, amivel a hallgatói önkormányzat és az egyetem vezetői a kényes szólások tekintetében kapuórt állhatnak. A legbiztonságosabb hozzáállás, amennyiben az egyetem alapvetően kizár mindenféle pártpolitikainak nevezhető tevékenységet a falai közül, megelőzve mindenféle kiegyensúlyozási problémát. Az ELTE Etikai kódexe szerint „Az Egyetem tiltja az egyetemi infrastruktúrának pártpolitikai célra, világnézeti agitációra történő igénybevételét” (14. pont). A Debreceni Egyetemen „rendezvény nem engedélyezhető, ha az zavarhatja az oktatási tevékenységet, sérti az egyetem érdekeit, hírnevét, vagy ellentétes az egyetem szellemiségével, céljaival, küldetésével. A Debreceni Egyetem területén politikai indíttatású és célú rendezvények nem szervezhetők.”^[16]

A Nemzeti Közszoigálati Egyetem szabályzatának célkitűzései átfogó (és ezáltal talán értelmezési-alkalmazási kihívásokat is teremtő) értékrendszert fektetnek le: célja a szabályozásnak, hogy az NKE-n „kizárólag olyan hallgatói rendezvények kerüljenek, kerülhessenek megrendezésre, amelyek tiszteletben tartják az emberi méltóságot, figyelemmel vannak az alapvető emberi értékekre és az egyenlő bánásmód követelményére, híven tükrözik az Egyetem szelle-

[16] DE SZMSZ 24. számú melléklet, Rendezvényszabályzat 2.§ (7)-(8) bek.

miségét, értéket teremtenek és értéket őriznek, elősegítik a hallgatói és oktatói közösség építését, a hallgatók tanulmányi és tudományos előmenetelét, az Egyetem népszerűsítését, továbbá megteremtik a hallgatók biztonságos és kulturált kikapcsolódásának, szórakozásának lehetőségét”.^[17]

Konkrét tartalmi szűrést biztosíthat a Bécsi Egyetem szabályzata, amely jelenti, hogy az Egyetem bármikor megszakíthatja, betilthatja az olyan rendezvényeket, amelyekről kiderül, hogy „szervezője, társszervezője, előadója, szónoka közeli kapcsolatban áll náci, militáns vagy egyéb radikális csoportokkal” (V. 1. g. pont).^[18] A London School of Economics útmutatója szerint a hallgatói szervezésű rendezvény akkor tehető nyilvánossá külsősök vagy épp a sajtó számára, ha egy oktató (PhD hallgató erre nem elég) vállalja a rendezvény vezetését (mint *chair*). Ennek hiányában csak az egyetemi polgárai számára lehet elérhető az esemény. Az LSE vezetése udvariassági és előkészületi okok miatt „a kiemelt figyelmet felkeltő vendégek” meghívását legalább 15 nappal az esemény előtt engedélyezi. Ilyen vendég lehet a példálózó felsorolás szerint valamely jelenlegi vagy korábbi államfő, kormánytag, illetve „minden olyan nagy formátumú politikai személyiség, akinek jelenléte az egyetemen várhatóan erős érzelmet és reakciókat vált ki az LSE közösségében vagy a nyilvánosságban”.^[19]

Meglátásunk szerint az egyetemek általában felkészültek a kényesebb előadókkal kapcsolatos kihívásokra, de személyes percepciónk az, hogy Magyarországon inkább alapállás, hogy politikai relevanciájú események ne történjenek az egyetem falai között.

IV. ZÁRÓ GONDOLATOK

Összefoglalóan megfogalmazhatjuk, hogy a jogszabályi rendelkezéseken túlmenő, az egyetemi etikai és belső szabályzatokba foglalt előírások olyan kultúrát kell képviseljenek, amely méltó az egyetemek társadalmi missziójához: a tudás és a demokrácia értékeinek^[20] megerősítéséhez.

A kutatásunk jelen fázisában kijelenthető, hogy jogvitákhoz alapvetően azon egyetemi szabályozók, rendelkezések alkalmazási problémái vezethetnek, amelyek nem kellően világos fogalmakkal túl tágran teszik korlátozhatóvá a véleménynyilvánítást, vagy pedig eljárási szabályaik bizonyítási, jogorvoslati rendelkezései nem ígérek hatékony panaszkezelést. A világos normák, visszaható hatály tilalma, egyértelműen szabályozott felelősségi konstrukció, eljárási és bizonyítási szabályok önmagukban is a belső szabályzatok és intézményi értékek

[17] NKE SZMSZ 12. sz. melléklet, Szabályzat a hallgatói rendezvények szervezésének rendjéről.

[18] Rules and Regulations Governing the Use of University of Vienna Facilities and Grounds for Events.

[19] LSE Organising events.

[20] Biesta, 2007, 467–479.

jobb elfogadásához vezetnek. Ezek a közösségek aligha érik el a közösen osztott értékek legitimitását, elfogadottságát, ha ezek a belső normák nincsenek összhangban a jogszabályi rendelkezésekkel és alkotmányosan védett értékekkel, eljárásokkal.^[21]

Az olyan értékek, mint az „emberi méltóság” – amelyek a szólásszabadsággal szemben állnak, korlátozásának igazolására szolgálnak – tartalmát a bírósági ítélezési gyakorlat és jogtudomány már értelmezte és kidolgozta. Mint fentebb megfigyeltük, a magatartási kódexek tucatnyi további általános, tartalmukban vitatható kifejezést tartalmaznak, mint például „kulturált kikapcsolódás”, „politikai semlegesség”, „erkölcstelenül viselkedni”, „egyéb radikális csoportok”. Ezek a kifejezések és normák túlmutatnak a jogi normákon, mivel az adott tudományos vagy egyetemi közösség integritását szolgálják. Az etikai szabályozók a közösség belső életének értékalapú, kultúrateremtő normáiként funkcionálnak, sem hiányukat, sem túlszabályozásukat nem tartjuk elfogadhatónak.

A belső normarendszer működését a közösség tagjai közötti élő diskurzus biztosíthatja. Márpedig a párbeszédre épülő ismeretszerzés az egyetemi kultúra erős alapja, ahogyan azt az európai egyetemek Magna Chartája (2020-ban) megfogalmazza: „Az egyetemek a tudás létrehozása és terjesztése során megkérdőjelezzik a dogmákat és a bevett tanokat, és kritikus gondolkodásra ösztönzik a hallgatókat és a tudósokat. Az akadémiai szabadság az éltető elemük; a nyílt kutatás és a párbeszéd a táplálékuk.”^[22]

IRODALOM

- Biesta, Gert (2007): Towards the knowledge democracy? Knowledge production and the civic role of the university. In: *Studies in Philosophy and Education*. 5/2007. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11217-007-9056-0>.
- Chemerinsky, Erwin (2020): Egyetemi szólásszabadság. In: *In Medias Res*. 2020/1. sz.
- Dombrovski Áron (2022): Így válnak az egyetemek dicső tudományos műhelyekből cégszerűen működő, pénzközpontú diplomagyárrakká. (Elérhető: <https://qubit.hu/2022/06/03/igy-valnak-az-egyetemek-dicso-tudomanyos-muhelyekbol-cegszeruen-mukodo-penzkozpontu-diplomagyarakka>. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Eduline: Szexuális zaklatás az egyetemeken: sehol nincs ilyen eset?, 2017. (Elérhető: https://eduline.hu/felsooktatasi/egyetemek_szexualis_zaklatas_03LNOP. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Fleming, Peter (2021): *Dark Academia - How Universities Die*. Pluto Press, London. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1n9dkhv.13>.
- G. Karácsony Gergely (2006): Állami szerepek a felsőoktatásban. Dialóg Campus, Budapest.

[21] A munkaszerződés részének minősülő etikai szabály megsértése az együttműködési kötelezettség megsértésének minősülhet, így rendes felmondás alapja lehet, ehhez és az etikai szabályok munkügyi vitákban való figyelembevételéhez ld. Rózsavölgyi, 2022.

[22] Magna Charta Universitatum 2020.

- Gödri Rita (2022): *A Corvinus az oktatók tiltakozása miatt változtat a kommunikációs szabályzatán.* (Elérhető: <https://oktatas.atlatszo.hu/2022/07/14/a-corvinus-az-oktatok-tiltakozasa-miatt-valtoztat-a-kommunikacios-szabalyzatan/>. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Koltay András (2021): A véleményszabadság alkotmányos védelme az Alaptörvény első évtizedében. In: *Acta Humana.* 2021/2. sz. DOI: <https://doi.org/10.32566/ah.2021.2.3>.
- Lock, Tobias (2019) (Freedoms) Articles 6-19. In: Kellerbauer, Manuel – Klamert, Marcus – Tomkin Jonathan (szerk.): *The EU Treaties and the Charter of Fundamental Rights. A commentary.* Oxford University Press, Oxford.
- Magna Charta Universitatum 2020. (Elérhető: http://www.magna-charta.org/resources/files/mcu-2020-english/at_download/file/AAA%20-%20MCU2020%20English%20-%202020-08-10.pdf. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- McAvoy, Paula (2019): Political discussion in the classroom – what should educators be trying to do? In: *The Line K-12.* 6/2019.
- Post, Robert C. (2013): *Democracy, Expertise, and Academic Freedom: A First Amendment Jurisprudence for the Modern State.* Yale University Press.
- Recommendation CM/Rec(2007)6 of the Committee of Ministers to member states on the public responsibility for higher education and research.
- Roederer, Christopher J. (2020): Véleménynyilvánítás a jogi kar kampuszán: a kalapács vagy a bontógolyó beszél valójában? In: *In Medias Res.* 2020/1. sz.
- Rózsavölgyi Bálint (2022): Mennyire számít a bizalom? A munkaviszony egyoldalú megszüntetésének mely esetben lehet jogszerű indoka a bizalomvesztés? In: *Pécsi Munkajogi Közlemények.* 2022/1-2. sz.
- Weber, Max (é.n.): *A tudomány mint hivatás.* (Elérhető: <https://adoc.pub/queue/a-tudomany-mint-hivatas.html>. Letöltés ideje: 2022.10.20.).

EGYETEMI BELSŐ SZABÁLYZATOK

- Code of Conduct of the University of Vienna. (Elérhető: https://phil-kult.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/f_philkult/pdf/Code_of_Conduct_english.pdf. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- Code of Conduct of the Comenius University in Bratislava. (Elérhető: https://uniba.sk/fileadmin/ruk/studium/Predpisy/Vnutorne_predpisy/The_Code_of_Conduct_of_Comenius_University_in_Bratislava.pdf. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- DE Szervezeti és Működési Szabályzat, 24. sz. mell., Rendezvénytiszabályzat. (Elérhető: <https://mad-hatter.it.unideb.hu/portal/displayDocument/S%C3%BAg%C3%B3/accept-Terms.pdf>. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- ELTE Etikai Kódex. (Elérhető: https://www.elte.hu/file/ELTE_Etikai_Kodex.pdf. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- LSE Organising events. (Elérhető: <https://info.lse.ac.uk/current-students/estates-division/room-bookings/events>. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- NKE SZMSZ 12. sz. melléklet, Szabályzat a hallgatói rendezvények szervezésének rendjéről. (Elérhető: https://www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/A_hallgatoi_rendezyenyek_szervezesenek_rendjerol_szolo_szabalyzat_2019_VII_18.pdf. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- PTE: Kommunikációs és magatartási kézikönyv. (Elérhető: https://adminisztracio.pte.hu/sites/pte.hu/files/files/Adminisztracio/Szabalyzatok_utasitasok/KoMaKe/magatartasikezikonyv20151001.pdf. Letöltés ideje: 2022.10.20.).

- Rules and Regulations Governing the Use of University of Vienna Facilities and Grounds for Events. (Elérhető: https://vam.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/d_event/Dokumente/Service_Download/Use_of_University_of_Vienna_Facilities_and_Grounds_for_Events.pdf. Letöltés ideje: 2022.10.20.).
- SZE Etikai Kódex (a Kódex belső hálózaton érhető el).

SZALAI PÉTER

*egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

A földrajzi származásra utaló megjelölések fogyasztóvédelmi szempontú megítélése a védjegyjogban

Az alábbi tanulmánnyal köszöntöm kerek születésnapja alkalmából Dr. Lévainé Dr. Fazekas Judit Professzor Asszonyt, egyúttal jó egészséget kívánok neki a további évek munkáihoz!

ABSZTRAKT

A tanulmány a földrajzi származásra utaló megjelölések védjegyjogi oltalomképességével foglalkozik. Abból a szempontból tekinti át a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának gyakorlatát, hogy az jellemzően mely esetekben és miért ítélte meg lajstromozási akadályként azt a helyzetet, amikor a bejelentett megjelölések a fogyasztók számára a megjelöléssel jelölt termékek földrajzi kötődésre utalnak.

Kulcsszavak: védjegy ■ lajstromozás ■ fogyasztóvédelem
■ megtevesztésre alkalmasság ■ földrajzi származás
■ Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala

I. A MEGJELÖLÉS FÖLDRAJZI SZÁRMAZÁSRA UTALÓ JELLEGÉN ALAPULÓ LAJSTROMOZÁSI AKADÁLY

Amikor a fogyasztó valamely termék megvásárlásáról dönt, a mérlegelés során – sok egyéb körülmény mellett – jelentőséggel bír annak földrajzi származása. A legkülönbözőbb termékekkel kapcsolatosan élnek a fogyasztói köztudatban vélt vagy valós alapokon nyugvó hiedelmek arról, hogy adott földrajzi helyről, területről származó termék magas minőségű, kiváló ízű, különösen egészséges, stb. Az ilyen termék a földrajzi származásából adódó pozitív megítélés miatt versenyelőnyt élvez

azokkal a hasonló termékekkel szemben, amelyek nem az adott földrajzi helyről származnak.

Az adott termékek és földrajzi származásuk közötti kapcsolat külső megjelenítéséhez fűződő kizárólagos jogi lehetőség elsősorban a földrajzi árujelző jogintézményében jelenik meg, amely azonban – mivel nem individuális oltalom – csak korlátozott információs funkcióval bír, hiszen a földrajzi származáson túl egyéb információt – pl. a konkrét előállítót, vagy az általa a termékhez kapcsolt egyéb egyedi tulajdonságokat – nem közvetít a fogyasztó felé. A konkrét termék egyedi előállítójának személyét, az ő termékeihez kapcsolódó, (a célirányos marketing által kidolgozott) értékeket és képzettársításokat, esetlegesen valamely termékcsaládhoz való tartozását a védjegy hivatott kifejezni és közvetíteni a fogyasztó felé, amely – amellett, hogy továbbra is utalhat a termék földrajzi származására – egyben meg is különbözteti a terméket az adott helyről vagy területről származó egyéb, ugyanolyan vagy hasonló (konkurens) termékektől.

A megjelölések oltalomképesége összetett kérdés, amelynek vizsgálata során azért jelenik meg a fogyasztóvédelmi szempont is, mert a védjegy végső soron a fogyasztók számára közvetít információkat az általa megjelölt termékekről. Ez a védjegyeken keresztül történő fogyasztói tájékoztatás pedig ugyanúgy nem lehet megtevesztő, mint a fogyasztókkal szembeni bármilyen kereskedelmi gyakorlat sem.

Az erre vonatkozó általános tilalmat a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvény fogalmazza meg: „megtevesztő az a kereskedelmi gyakorlat, amely valótlan információt tartalmaz, vagy valós tény – figyelemmel megjelenésének valamennyi körülményére – olyan módon jelenít meg, hogy megteveszti vagy alkalmas arra, hogy megteveszse a fogyasztót, és ezáltal őt olyan ügyleti döntés meghozatalára készíti, amelyet egyébként nem hozott volna meg, vagy erre alkalmas”; egyebek között az áru lényeges jellemzői, így különösen származási helye, eredete tekintetében.^[1]

Ezzel összefüggésben rögzíti a védjegyek és a földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény (Vt.) 3. § (1) bekezdése, hogy „a megjelölés nem részesülhet védjegyoltalomban, ha alkalmas a fogyasztók megtevesztésére, különösen az áru, illetve a szolgáltatás fajtája, minősége, földrajzi származása vagy egyéb tulajdonsága tekintetében”. Ezt a lajstromozási akadályt a Vt. az ún. feltétlen (abszolút) kizárási okok között helyezi el, azaz ezt a kérdést a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala (a továbbiakban Hivatal) hivatalból vizsgálja a védjegybejelentést követően.^[2] Érdemes azt is megjegyezni, hogy a feltétlen kizárási okok valamilyen közérdeket jelenítenek meg lajstromozási akadályként, a fogyasztóvédelmi szempont tehát ennek megfelelő súlyú az elbírálás során: elegendő a lajstromozás elutasításához, ha a Hivatal megítélése szerint fennáll adott esetben

[1] 6.§ (1) bekezdés bc) pont.

[2] 61.§ (1)-(2) bekezdések.

a fogyasztók megtévesztésére való alkalmasság; ehhez nem szükséges valamely fogyasztó vagy fogyasztóvédelmi érdekképviseleti szerv erre irányuló jognyilatkozata.

Az alábbiakban a Hivatalnak a fentiekkel kapcsolatos joggyakorlatát tekintem át, és az ebből levont következtetések alapján értelmezem az áru földrajzi származása kapcsán felmerülő lajstromozási akadály mibenlétét.^[3]

II. A HIVATAL FŐBB SZEMPONTJAI AZ ELBÍRÁLÁS SORÁN

A Hivatal által közzétett Védjegy Módszertani Útmutató (a továbbiakban VMÚ) 9.1. pontja előljáróban rögzíti, hogy Vt. 3. § (1) bekezdés b) pontja szerinti „alkalmas a fogyasztók megtévesztésére” fordulat mint feltétlen kizáró ok nem csupán a fogyasztó tévedésének tényleges megtörténte esetén alkalmazható, hanem akkor is, ha a megtévesztés pusztá veszélye felmerül, ez a veszély azonban a hivatali, bírósági és európai bírósági gyakorlat alapján kellően komoly kell, hogy legyen. A megjelölés által közvetített üzenetnek kellően világosnak és pontosnak kell lennie ahhoz, hogy a megtévesztés reális veszélye felmerüljön. Ugyanitt rögzíti a VMÚ azt is, hogy a fogyasztók megtévesztésére alkalmasság vizsgálata kizárólag a védjegyben szereplő megjelölésből és az árujegyzékből kiindulva vizsgálható.

Ami a fogyasztó tájékozottságát illeti e körben, a szokásosan tájékozott, észszerűen figyelmes és körütekintő fogyasztó ismeretanyagát, ítélőképességét kell alapul venni (ld. többek között az Európai Bíróság által a C-210/96. számú Gut Springenheide & Tusky előzetes döntéshozatali ügyben hozott ítéletének 31. pontját és a C-53/01-C-55/01. számú Linde & Others előzetes döntéshozatali eljárás során hozott ítéletének 41. pontját), amit a VMÚ általános védjegyjogi alapelvként aposztrofál. Mindazonáltal bizonyos áru- és szolgáltatási fajták esetén a fogyasztók vásárlási szokásai, és ezáltal figyelemszintje is eltérő lehet. Más jelentőséggel kell mérlegelni a fogyasztó tájékozottságát például a gyorsan forgó élelmiszerek, illetve elektronikai vagy luxuscikkek vásárlói esetén. Azon árukörök esetében, ahol a fogyasztói figyelem szokásosan alacsonyabb szintű, a megtévesztés nagyobb eséllyel fordulhat elő. Jelentőséggel bír továbbá az a körülmény is, hogy a megtévesztés jellege képes-e a fogyasztó ügyleti döntésének befolyásolására.

[3] Tanulmányomban – mivel az egy jellegében eltérő természetű kérdés – nem foglalkozom a Vt. 2.§ (2) bekezdés a) pontjában írott feltétlen kizáró okkal, amely szerint „a megjelölés nem részesülhet védjegyoltalomban, ha kizárólag olyan jelekből vagy elemekből áll, amelyeket az üzleti forgalomban az áru vagy a szolgáltatás (...) földrajzi származása feltüntetésére használhatnak”. Ebben az esetben ugyanis a megjelölés leíró jellege miatt már a lajstromozás alapfeltétele, a megkülönböztető képesség is hiányzik, míg a megjelölés megtévesztésre alkalmassága egy ezen túlmutató kérdés.

A földrajzi származás tekintetében történő megtévesztésre alkalmasság vizsgálatakor az eset összes körülményeit vizsgálni kell, így különös figyelmet kell fordítani a megjelöléssel érintett földrajzi hely ismertsége fokára, jellegzetességeire, valamint a vonatkozó árukatégória és a fogyasztók releváns csoportja közötti kapcsolatra.

A Vt. 3. § (1) bekezdés b) pontja alapján a fogyasztók megtévesztésére alkalmasság több vonatkozásban is felmerülhet (különösen az áru, illetve a szolgáltatás fajtája, minősége, földrajzi származása vagy egyéb tulajdonsága tekintetében), azonban a VMÚ 9.3. pontja szerint a „gyakorlatban legtöbbször az áru vagy a szolgáltatás földrajzi származása szerinti megtévesztés fordul elő. A bejelentők egy része olyan megjelölésekre kíván oltalmat szerezni, amely megjelölések szó- vagy ábrás elemei olyan földrajzi névre (ország, tartomány, megye, város, helység stb.) utalnak, amely területről származó termékek jó minőségükről vagy más előnyös tulajdonságukról ismertek.”

„A földrajzi származás tekintetében megtévesztésre alkalmas a megjelölés, ha közvetlenül vagy közvetve olyan földrajzi származásra utal, amely – figyelemmel az árujegyzékre – nem felel meg a valóságnak, és a megjelölésben szereplő földrajzi névhez olyan pozitív fogyasztói előítélet, várakozás kapcsolódik, amit a megjelöléssel ellátott termék vagy szolgáltatás nem igazol.”

„Arra is figyelemmel kell lenni a megtévesztésre való alkalmasság vizsgálata során, hogy amennyiben a védjegy az árunak a védjegyjogosult székhelye szerinti országból történő származását sugallhatja, a védjegy az áru földrajzi származása tekintetében nem alkalmas a fogyasztók megtévesztésére abból az okból, hogy a védjegyjogosult az áru előállítására nem abban az országban kerít sort, amelyben a székhelye található. A védjegynek ugyanis – a földrajzi árujelzővel ellentétben – nem rendeltetése az azt hordozó áru földrajzi eredetének azonosítása. A védjegyet a fogyasztók alapvetően az azt hordozó árut piacra bocsátó vállalathoz, nem pedig a védjegyben szereplő földrajzi név által jelölt földrajzi helyhez kötik. A globalizált világ gazdaság feltételei között a fogyasztók által is ismertnek tekintendő az a tény, hogy a nemzetközi piacra lépő vállalkozások termékeinek gyártása – kedvezőbb munkaerő-piaci, adójogi vagy más feltételek mellett – számos esetben nem a székhely szerinti országban történik.”

III. KÖZVETLEN MEGTÉVESZTÉSRE ALKALMAS, FÖLDRAJZI NEVET TARTALMAZÓ MEGJELÖLÉSEK

Közvetlen megtévesztésre alkalmasak lehetnek külföldi országok, városok, tájegységek nevei, vagy olyan egyéb elnevezések, amelyek alapján az átlagfogyasztó egy meghatározott országra, területre következtethet.

1. Iskolapélda erre a Blustep Made In Italy megjelölés, amely nemcsak közvetlenül utal a jelzett áruk olasz származására, de a Made In Italy szóelem célzatosan ezt is üzeni a fogyasztóknak.

Blustep
MADE IN ITALY

1. ábra: az M2103519 számú ügyben szereplő megjelölés
(Forrás: a Hivatal védjegylajstroma)

A Hivatal az M2103519 számú ügyben nyilatkozattételre hívta fel a bejelentőt, mert a megjelölés oltalomképességét aggályosnak találta, mivel az érdemi vizsgálat során felmerült, hogy a 25. osztályba sorolt „ruházati cikkek, cipők, fejfedők” áruk tekintetében alkalmas lehet a fogyasztók megtévesztésére az áruk földrajzi származása vonatkozásában. A Hivatalnak a Vt. 3. § (1) bekezdés b) pontját kiegészítő indokolása szerint „megtévesztésre alkalmas a megjelölés akkor, ha olyan információt vagy utalást tartalmaz, amely a megjelölésnek, illetve a megjelölés bármely elemének és az árujegyzéknek, esetleg a bejelentő állampolgárságának/székhelyének összevetése alapján nem felel meg a valóságnak, ezáltal a fogyasztókat a védjeggyel ellátott áru származása vagy egyéb tulajdonsága tekintetében téves következtetésre vezetheti, tévedésbe ejtheti”. A lajstromozni kért ábrás megjelölésben a „Made in Italy” angol szavak együttes jelentése: olasz gyártmányú, Olaszországban készült. Mivel a bejelentett megjelölés tartalmazza a „Made in Italy” angol szavakat, a megjelölés láttán a fogyasztók olyan termékekre gondolnak, amelyek Olaszországban állítottak elő. A Hivatal tájékoztatása szerint a hivatkozott lajstromozást gátló ok az árujegyzék megfelelő szűkítésével – a megjelölés által közvetített jelentéstartalommal összhangban álló termékek felsorolásával – elhárítható. A bejelentő a bejelentése árujegyzékét az „Olaszországban gyártott” fordulattal kiegészítve korlátozta, így a megjelölés végül a 25. osztályban az „Olaszországban gyártott ruházati cikkek, cipők, fejfedők” tartalommal került lajstromozásra.

2. Az előzőtől annyiban tér el az M1201706 számú ügygel érintett megjelölés, hogy az nem tartalmaz célzatosan az áruk származására utaló verbális elemet – de ettől még közvetlenül utal a szolgáltatások földrajzi származására.

OKAY **ITALIA**

2. ábra: az M1201706 számú ügyben szereplő megjelölés
(Forrás: a Hivatal védjegylajstroma)

A bejelentő az „OKAY ITALIA RISTORANTE PIZZERIA” színes ábrás megjelölés lajstromozását kérte a 35. osztály („Reklámozás, kereskedelmi ügyletek, kereskedelmi adminisztráció, irodai munkák”) és a 43. osztály („Vendéglátás [élelmiszer]; időleges szállásadás”) szolgáltatásai tekintetében. A Hivatal a beje-

lentés érdemi vizsgálata során megállapította, hogy a megjelölés oltalomképesége a 43. osztályba sorolt „vendéglátás (élelmezés)” szolgáltatások egy része tekintetében aggályos, mivel felmerült, hogy a megjelölés a szolgáltatások fajtája, minősége és földrajzi származása tekintetében alkalmas lehet a fogyasztók megtévesztésére. A Hivatal emiatt nyilatkozattételre hívta fel a bejelentőt a 43. osztály tekintetében, mert álláspontja szerint „a fogyasztók az »ITALIA« kifejezés láttán-hallatán – amelyet tovább erősítenek a megjelölésben szereplő további olasz szavak, a »RISTORANTE« és a »PIZZERIA« kifejezések és a domináns olasz nemzeti színeknek – a zöld/fehér/piros - az olasz nemzeti lobogón való sorrendben történő használata mind az olasz jellegű, fajtájú, minőségű vendéglátási (élelmezési) szolgáltatásokra utalnak, ilyen információt közvetítenek a fogyasztók felé. Tekintettel arra, hogy az olasz ételek és az olasz konyhát működtető vendéglátóhelyek köztudottan jó minőségűek, azokhoz pozitív fogyasztói várakozás kapcsolódik. Amennyiben a megjelöléssel ellátott szolgáltatás a 43. osztályban nem felel meg ennek a várakozásnak, alkalmas a fogyasztók megtévesztésére. A 35. osztályba sorolt szolgáltatások tekintetében lajstromozást gátló ok nem áll fenn, mivel a »reklámozás, kereskedelmi ügyletek, kereskedelmi adminisztráció, irodai munkák« tevékenységek kapcsolódhatnak az olasz étterem szolgáltatásaihoz.” A bejelentő nem korlátozta megfelelően az árujegyzékét, ezért a Hivatal részben – a 43. osztály „Vendéglátás” szolgáltatásain belül az „olasz jellegű, fajtájú, minőségű vendéglátás (élelmezés)” szolgáltatásokon kívüli szolgáltatások tekintetében – elutasította a védjegybejelentést. A bejelentő nem nyújtott be megváltoztatási kérelmet, ezért a részbeni elutasítás jogerőssé vált. Ezt követően a Hivatal a védjegybejelentést a 35. osztály egésze és a 43. osztály egy része „olasz jellegű, fajtájú, minőségű vendéglátás (élelmezés)” és „időleges szállásadás” szolgáltatások tekintetében meghirdette, majd a törvényi határidő elteltével – lajstromozta a megjelölést.

3. Az előzőktől eltérően a Hivatal által végül elutasításra került a Pet-Hungária Kft. szóösszetétel, amelyre a bejelentő a 29., 30., 31. osztályokban felsorolt szolgáltatások tekintetében kért oltalmat. Az M1201169 ügyszám alatt vizsgált bejelentés kapcsán a Hivatal azt állapította meg, hogy a megjelölés nem részesíthető védjegyoltalomban, mivel felmerült egyfelől az, hogy eleve nem alkalmas megkülönböztetésre (mivel a megjelölés kizárólag olyan adatokból áll, amely az áruk fajtája és földrajzi származása feltüntetésére használnak, továbbá az áru jellemzőjét, rendeltetését írja le); másfelől a megjelölés a 31. osztályban feltüntetett áruk egy részére nézve, a 29., 30. osztályban felsorolt termékek teljes egészére nézve az áru fajtája, és a 29., 30., 31. osztályba földrajzi származása tekintetében alkalmas lehet a fogyasztók megtévesztésére. A Hivatal álláspontja szerint „a bejelentett megjelölés tartalmazza a »Pet-Hungária« kifejezést, mely magyarországi kisállatra, díszállatra, illetve ezekkel kapcsolatos termékekre utal, ezért a 29., 30., 31. osztályba tartozó termékek vonatkozásában megvalósulhat a fogyasztók megtévesztése, mivel a fogyasztók joggal feltételezhetik, hogy az ilyen megjelöléssel ellátott áruk Magyarországról származóak/tenyésztettek, és kisállatok/díszállatok számára készültek”. A bejelentő a bejelen-

tését a Hivatal felhívása alapján kizárólag a 31. osztályba tartozó „táplálékok kedvtelésből tartott állatoknak” árukra korlátozta, ezzel az áru fajtája tekintetében való megtevesztést elhárította. Azonban mivel a korlátozott árujegyzék nem tartalmazza a „Magyarországról származó” kifejezést, ezért a megjelölés a földrajzi származás tekintetében továbbra is megtevesztő, azaz a fogyasztók az ilyen megjelöléssel forgalmazott árukat Magyarországról származónak vélik. A megjelölés kizárólag a „Pet-Hungária Kft.” kifejezésből áll, amely egyértelműen magyarországi kisállatra, díszállatra, illetve ezekkel kapcsolatos termékekre utal, és pontosan leírja a 31. osztályba tartozó áruk fajtáját, jellegét, jellemzőjét és azok földrajzi származását. A „Magyarországról származó” kifejezéssel való korlátozás kizárta volna annak lehetőségét, hogy a megjelölésben szereplő, Magyarországra utaló kifejezést nem Magyarországról származó árukon tüntethessék fel. Mivel a bejelentő az eljárásban nem élt az árujegyzék megfelelő korlátozásának lehetőségével, a Hivatal elutasította a megjelölés lajstromozását.

4. Hasonló volt a helyzet a „Máltai Manufaktúra” szóösszetétel esetében is, abban az értelemben, hogy a Hivatal álláspontja szerint együttesen merült fel a megkülönböztető képesség hiánya és a földrajzi származással összefüggő megtevesztésre alkalmasság. Az M2100415 számú ügyben a Hivatal nyilatkozattételre hívta fel a bejelentőt, mert álláspontja szerint bejelentett megjelölés oltalomképesége a 24. és 29. osztályba tartozó áruk tekintetében aggályos, mivel kizárólag olyan elemekből áll, amelyeket forgalomban a szolgáltatás földrajzi származásának és egyéb jellemzőjének feltüntetésére használhatnak, ezért nem alkalmas arra, hogy valamely árut megkülönböztessen más áruitól^[4] (ti. a szókapcsolat a Máltáról származó termékek, illetve azok jellegzetességeit hordozó árukra utal, olyan 24. és 29. osztályban igényelt árukra, amelyek kézművel készüben hoznak létre, az adott terület specializációi alapján); továbbá a bejelentett megjelölés oltalomképesége a 24. és 29. osztály áruai tekintetében azért is aggályos, mert az alkalmas lehet a fogyasztók megtevesztésére az áru földrajzi származása vonatkozásában. Ami az utóbbit illeti, „Máltai Manufaktúra” szómegjelölés tartalmazza a „Máltai” kifejezést, mely egy bizonyos szigetországból származót jelent, azonban ez a bejelentés árujegyzékében nem jelenik meg. Emiatt a megjelölés a 24. és 29. osztály vonatkozásában megtevesztheti az áruk földrajzi származása tekintetében, mivel a megjelölés kapcsán a fogyasztók a forgalomban valamiféle máltai származású vagy jellegű termékekre gondolnak. Ez a lajstromozást gátló ok az árujegyzék megfelelő szűkítésével – a megjelölés által közvetített jelentéstartalommal összhangban – elhárítható a Hivatal tájékoztatása szerint. Mivel azonban a bejelentő a nyilatkozattételi felhívásra

[4] A Hivatal szerint a bejelentett „Máltai Manufaktúra” megjelölésben nincs olyan egyedi, kizárólag a bejelentőre utaló egyéb elem (pl. fantázianév, ábra), amely a megjelölést megkülönböztető erővel ruházná fel. A lajstromozni kért megjelölést bármely cég felhasználhatja az árujegyzékbe tartozó szolgáltatások vonatkozásában, a megjelölésre kizárólagos oltalom engedélyezése azonban egyetlen cég számára sem indokolt. Ez a lajstromozási akadály a megkülönböztető képesség megszerzésének bizonyításával hárítható el.

nem válaszolt, a Hivatal a bejelentést a Vt. 61. § (5) bekezdése alapján visszavontnak tekintette.

5. A Firenze Amaretto színes ábrás megjelölés sorsa is ehhez hasonlóan alakult az M2201185 számú ügyben.

3. ábra: az M2201185 számú ügyben szereplő megjelölés
(Forrás: a Hivatal védjegylajstroma)

A Hivatal nyilatkozattételre hívta fel a bejelentőt, mert álláspontja szerint a bejelentett megjelölés oltalomképesége a 33. osztályba tartozó áruk egy része tekintetében aggályos, mivel az érdemi vizsgálat során felmerült, hogy alkalmas lehet a fogyasztók megtévesztésére az áru fajtája és földrajzi származása vonatkozásában. A bejelentett ábrás megjelölés tartalmazza a „FIRENZE” és az AMARETTO” kifejezést, amelyek, mivel az első kifejezés egy olasz történelmi város, illetve a második pedig egy olasz alkoholos ital, likőr, a megjelölés alkalmas lehet a fogyasztók megtévesztésére az áru földrajzi származása tekintetében, mivel az árujegyzékben az olasz származás nincs feltüntetve.^[5] A Hivatal ebben az esetben is mintegy tálcán kínálta a megoldást a bejelentő számára, azzal, hogy jelezte: a hivatkozott lajstromozást gátló ok az árujegyzék megfelelő szűkítésével, vagyis a megjelölés által közvetített jelentéstartalommal összhangban álló termékek megadásával,^[6] valamint azok földrajzi származásának feltüntetésével elhárítható. A bejelentő nyilatkozatában korlátozta az árujegyzéket a 33. osztályban „alkoholtartalmú likőr” termékekre, az olasz származás vonatkozásában azonban nem élt korlátozással, így a Hivatal ezt a bejelentést is visszavontnak tekintette a Vt. 61. § (5) bekezdése alapján.

6. Ugyancsak a fogyasztók megtévesztésére alkalmasnak találtatott földrajzi származás tekintetében a Hivatal döntése (M0902533/3) alapján a „Wild Africa”

[5] További aggályos körülmény volt, hogy a megjelölésben szereplő „AMARETTO” kifejezés az áru fajtáját tekintve is megtévesztheti a fogyasztókat, mivel ennek a kifejezésnek egy mandula felhasználásával készült keserűlikőr a jelentése – a bejelentő azonban a 33. osztályban nemcsak ezzel kapcsolatban, hanem tágabban: „alkoholtartalmú italok; alkoholtartalmú készítmények italok készítéséhez” termékekre igényelte az oltalmat.

[6] Vagyis az árujegyzéknek a mandula felhasználásával készült keserűlikőrre való korlátozásával.

színes ábrás megjelölés, mivel tartalmaz olyan elemeket, amelyek afrikai származásra utalnak, így magyar bejelentő esetében ez megtévesztő.

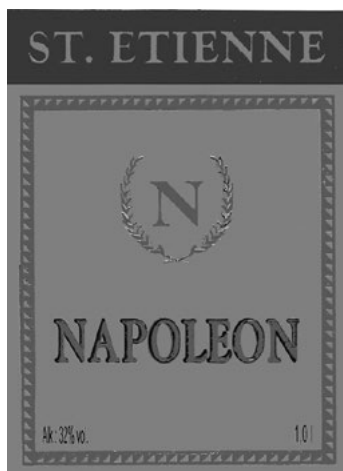

4. ábra: az M0902533 számú ügyben szereplő megjelölés
(Forrás: a Hivatal védjegyrajstroma)

Az átlag fogyasztó, amikor ezekkel a termékekkel, illetve szolgáltatásokkal találkozhat a piacon, okkal gondolhatja, hogy Afrikából származó tulajdonostól, illetve cégtől származnak, így a „Wild Africa” felirat és az Afrika földrészt ábrázoló ábrás elem megtévesztő a számára, hiszen a bejelentő egy magyarországi székhelyű cég. Rendkívül érdekes azonban az elutasítást megelőző bejelentői nyilatkozat. A bejelentő kérelmében a „Wild Africa” színes ábrás megjelölés lajstromozását kérte a 30. osztályba tartozó kávé, kakaó, kávépótló szerek tekintetében. A Hivatal nyilatkozattételre hívta fel a bejelentőt, mert a bejelentés vizsgálata során megállapította, hogy a megjelölés nem részesíthető védjegyoltalomban, mivel a földrajzi származása tekintetében alkalmas a fogyasztók megtévesztésére. A bejelentő nyilatkozatában kifejtette, hogy nem ért egyet a Hivatal által kiküldött nyilatkozattételre való felhívásban foglaltakkal, mivel a 30. osztályban a bejelentett megjelöléssel az általa forgalmazni kívánt termékek csomagolásán – a vonatkozó jogszabályok rendelkezéseinek megfelelően – kötelező feltüntetni a termék származási helyét. Szerinte ebből következően bármely átlag fogyasztó minden egyes esetben tájékozódhat a megvásárolni kívánt termék származási helyéről és egyben gyártójáról, valamint forgalmazójáról, és vásárlási szándékát ennek megfelelően alakíthatja. A bejelentő álláspontja szerint a megjelölésével ellátott áruk esetében a lengyelországi gyártó ellenére egyetlen átlagos fogyasztó sem gondolhatja, hogy lengyel kakaó- illetve kávéültetvényekről származó alapanyagokból készült a termék. Megítélése szerint mivel nem földrajzi árujelzőről van szó, megjelölése nem lehet megtévesztő egy átlag fogyasztó számára, hiszen a termék származási helyét illetően tájékoztatást kap a termék csomagolásán. Ezen álláspontjára tekintettel a bejelentő nem korlátozta a bejelentés árujegyzékét. A Hivatal álláspontja azonban töretlenül az volt, hogy mivel a megjelölés tartalmazza az „Africa” szóelemet, az átlag fogyasztó első ránézésre okkal gondolhatja, hogy az árujegyzékben szereplő termékek onnan származnak. A magyar fogyasztók körében ismert tény, hogy a kakaótermékek – illetve alapanyaguk – tekintetében az afrikai országok magas minőséget nyújtanak, ezért az ilyen termékekre

nézve az afrikai származás reputációval bír. A fogyasztók megtévesztésénél külön figyelemmel kell lenni a reputáció indokolatlan felhasználására is. A Hivatal szerint nem biztos, hogy az átlagos fogyasztó tüzetesebben át fogja vizsgálni, milyen plusz információt tartalmaz az áru csomagolása. Mivel a bejelentő nem korlátozta megfélelően az árujegyzéket, a bejelentett megjelölése nem bizonyult oltalomképesnek.

7. Szintén elutasította a Hivatal a NAPOLEON ST.ETIENNE elnevezésű színes ábrás megjelölésre benyújtott bejelentést (M0404950).

5. ábra: az M0404950 számú ügyben szereplő megjelölés
(Forrás: a Hivatal védjegylajstroma)

A bejelentő kérelmében a fenti megjelölés lajstromozását kérte a 33. osztályba tartozó árucikkek tekintetében. A Hivatal a bejelentés vizsgálata során megállapította, hogy a megjelölés nem részesíthető védjegyoltalomban, mivel a megjelölés földrajzi származása tekintetében alkalmas a fogyasztók megtévesztésére, mert tartalmazza a „ST. ETIENNE” kifejezést, amely magyar bejelentő esetében megtévesztő földrajzi származás tekintetében. A kifejezés alkalmas a fogyasztók megtévesztésére, mivel francia eredetre enged következtetni az átlag fogyasztót, és okkal gondolhatja, hogy a termék Franciaországból származik. Szeszes italok – borok, pezsgők, konyakok – tekintetében különösen megtévesztő a francia eredetmegjelölés, mivel az említett termékek tekintetében az átlag fogyasztót kiváló minőségre enged következtetni, és okkal gondolhatja, hogy ezen elnevezéssel ellátott termékek gyártója, forgalmazója, illetve tulajdonosa francia, így az árujegyzékben megjelölt cikkek Franciaországból származnak. A bejelentésben azonban semmi nem utal francia kapcsolatra, azt az árujegyzék sem tükrözi, valamint a bejelentő is magyar. A Hivatal nyilatkozattételre hívta fel a bejelentőt, aki azonban nem korlátozta

megfelelően az árujegyzéket. Az áruk földrajzi származása tekintetében továbbra is fennmaradt a fogyasztók megtévesztésére alkalmasság mint lajstromozási akadály, így a Hivatal elutasította a bejelentést.

IV. KÖZVETETT MEGTÉVESZTÉSRE ALKALMAS, NEM FÖLDRAJZI NEVET TARTALMAZÓ MEGJELÖLÉSEK

Ritka esetben közvetve megtévesztésre alkalmasnak minősülhet a megjelölés, ha valamely nem földrajzi név jellegű eleméből a fogyasztó egy meghatározott országra, földrajzi területre következtethet.

1. Emiatt nem részesült védjegyoltalomban a JELZIN megjelölés, mert az árujegyzékben feltüntetett vodkát a bejelentő nem korlátozta orosz származású vodkára (Fővárosi Ítéltábla (8.Pkf.26.416/2010.) Igaz, ez a megjelölés utóbb, 2013-ban nemzetközi védjegyként mégis lajstromozásra került (lajstromszám: 1066070) arra tekintettel, hogy a megjelölés és az orosz vodka között túlságosan távoli a kapcsolat az átlagfogyasztó szemében (Fővárosi Törvényszék, 1.Pk.24.920/2012/3.).

2. Megtévesztő jellege miatt a Hivatal elutasította a lengyel származású bejelentőnek kávékra vonatkozó „LA FESTA” védjegybejelentését. A védjegy ábrája – az olasz nyelvből vett kifejezésen túl – az olasz nemzeti színeket eredeti sorrendjükben tartalmazta.

6. ábra: a 682535 lajstromszámú nemzetközi védjegy
(Forrás: a Hivatal védjegy-lajstroma)

Mivel az olaszországi származást a kávéknál a hazai fogyasztók a jó minőséggel kapcsolják össze, a bejelentett megjelöléssel ellátott árukat Olaszországból származónak feltételezhetik. Ez pedig a fogyasztók megtévesztését jelentené, hiszen ők a kávéjáról híres Olaszországból származónak vélik az árut. (Más országok hivatalai nem jártak el ennyire szigorúan a bejelentővel szemben, mert a megjelölés nemzetközi védjegyként, 682535 lajstromszámon több államban is hatályban van.) Ebben az esetben azonban a bejelentő honosságától függetlenül, önmagából a megjelölésből is levezethető a földrajzi származással összefüggő megtévesztő képesség.

V. KÖZVETETT MEGTÉVESZTÉSRE ALKALMAS MEGJELÖLÉSEK NEM-VERBÁLIS UTALÁSSAL A FÖLDRAJZI SZÁRMAZÁSRA

Külön kategóriát képeznek azok az esetek, amelyekben a bejelentésben szereplő megjelölés nem verbális eleme utal erőteljesen az áruk földrajzi származására (sőt, adott esetben egyáltalán nem is tartalmaz verbális elemet).

1. Az M1200072 számú ügyben a bejelentő a „Kertrégió” színes-ábrás megjelölést kívánta lajstromoztatni.

7. ábra: az M1200072 számú ügyben szereplő megjelölés
(Forrás: a Hivatal védjegy-lajstroma)

A Hivatal nyilatkozattételre hívta fel a bejelentőt, ugyanis úgy találta, hogy a megjelölés oltalomképesége aggályos a 29., 30., 31. osztályba tartozó áruk (különböző mezőgazdasági termékek, termények, élelmiszerek) kapcsán, mert azok földrajzi származása tekintetében felmerült a megtévesztésre alkalmasság. A Hivatal mintegy sugallta felhívásában a megoldást, amely az árujegyzék korlátozása volt valamennyi áruosztály kiegészítése volt a „Magyarországról származó” kifejezéssel. Miután a bejelentő eleget tett ennek a felhívásnak, a Hivatal megállapítása az volt, hogy a védjegybejelentőnek a Hivatal korábbi felhívására benyújtott válaszában közölt árujegyzék-korlátozás elfogadható, azonban az ügy iratainak átvizsgálása során megállapításra került, hogy további árujegyzék-korlátozásra van szükség. A 30. áruosztályban szerepelnek olyan termékek, melyek esetében a magyarországi származás nem lehetséges, ezek a „kávé, kakaó” termékek. Fentiek alapján a kifogásolt árukat törölni kell az árujegyzék 30. áruosztályából. A megjelölés lajstromozására végül ezzel a kettős korlátozással került sor.^[7]

2. Az M0902533 ügyszám alatt elintézett, névvel el nem látott, alábbi ábrás megjelölésre előterjesztett bejelentés viszont elutasításra került:

[7] A VMÚ szerint a 74/2012. (VII. 25.) VM rendelet az egyes önkéntes megkülönböztető megjelölések élelmiszereken történő használatáról hatályba lépését követően a Hivatal a rendelet szabályait is figyelembe véve folytatja gyakorlatát élelmiszertermékek esetében. Ezért amennyiben a megjelölés, amelyre védjegyoltalmat igényelnek, bármilyen módon magyar eredetre utal (ilyen értelmű kifejezést vagy nemzeti színeket, állami felségjelet tartalmaz), a Hivatal felhívja a bejelentőt, hogy az árujegyzéket szűkítse a Magyarországról származó termékekre.

8. ábra: az M0902533 számú ügyben szereplő megjelölés
(Forrás: a Hivatal védjegylajstroma)

A bejelentő kérelmében a fenti megjelölés lajstromozását kérte a 33. áruosztály alkoholtartalmú italok (a sörök kivételével) termékekre. A Hivatal a bejelentés vizsgálata során megállapította, hogy a megjelölés nem részesíthető védjegyoltalomban, mivel a lajstromozni kért ábrás megjelölés az ipari tulajdon oltalmára létesült Párizsi Uniós Egyezményben meghatározott állami felségjelből áll – annak címertani utánzatának minősül (ezzel a vonatkozással nem foglalkozom a jelen tanulmányban); valamint a megjelölés a földrajzi származása tekintetében alkalmas a fogyasztók megtévesztésére. A Hivatal döntése alapján a bejelentett ábrás megjelölés a földrajzi származás tekintetében alkalmas a fogyasztók megtévesztésére, mivel az ábra az orosz címer címertani utánzatának minősül, így amerikai bejelentő esetében ez megtévesztő az áru földrajzi származása tekintetében, az igényelt termékek vonatkozásában. Bejelentő azon érvelése, hogy bizonyos alkoholos italok önmagukban is Oroszország képzetét kelthetik a vásárlókban, nem cáfolja a megtévesztés fogalmát. Az átlagos fogyasztó, amikor a megjelöléssel ellátott italáruval találkozik a piacon, okkal gondolhatja, hogy az alkoholtermék nem amerikai cégtől, hanem Oroszországból származó gyártótól származik. A magyar fogyasztók körében ismert tény, hogy az orosz szeszitalok magas alkoholtartalmúak, ezért az ilyen termékekre nézve az orosz származás reputációval bír. Mivel a bejelentő a Hivatal felhívására nem korlátozta megfelelően az árujegyzéket, a bejelentett megjelölése nem bizonyult oltalomképesnek.

VI. TANULSÁGOK

1. Valamely megjelölés és az általa jelölt termékek földrajzi származása között a védjegyoltalom általában nem hoz létre normatív kapcsolatot, azaz nincs olyan védjegyjogi előírás, amely a lajstromozást attól tenné függővé, hogy a bejelentő igazoljon valamiféle tényleges összefüggést a megjelölés által sugallt földrajzi

hely és a termékek származása között. Az árujegyzék „megfelelő” korlátozása is csak formális szintű marad, azaz ez sem jelent garanciát arra, hogy a védjegyjogosult a védjegyet valóban kizárólag olyan termékekkel összefüggésben fogja használni, amelyek arról a földrajzi helyről származnak, amelyre a megjelölés utal. Azzal, hogy a Hivatal lehetővé teszi a megjelölés lajstromozását az árujegyzék földrajzi vonatkozású korlátozásával, valójában csak formális összefüggés megteremtését várja el a bejelentőtől. Az továbbra is a fogyasztó feladata marad, hogy – amennyiben ezt fontosnak, szükségesnek tartja – feltárja az adott termék valós kapcsolatát a megjelölés által sugallt földrajzi egységgel.

Az említettek alóli kivételt a tanúsító védjegy^[8] intézménye jelentheti, amely esetében a Vt. 101. § (5) bekezdés b) pontja szerinti, az árujegyzékben szereplő árukra, illetve szolgáltatásokra vonatkozó minőségi követelményeket ki lehet terjeszteni a szabályzatban a földrajzi származás kérdésére is. Ha van ilyen előírás a szabályzatban, akkor a fogyasztó alappal bízhat abban, hogy a tanúsító védjeggyel (lásd pl. a 203428 lajstromszámú „Magyar Termék” tanúsító védjegyet) ellátott termék valóban az adekvát földrajzi helyről származik.

9. ábra: a 203428 lajstromszámú „Magyar Termék” tanúsító védjegy
(Forrás: a Hivatal védjegylajstroma)

2. Az előzővel összefüggő, de a jelen tanulmány által megválaszolni nem kívánt kérdés, hogy mennyire képes ténylegesen betölteni fogyasztóvédelmi funkcióját az árujegyzék földrajzi vonatkozású korlátozása, ha a Hivatal szerint még a közvetlenül az árun (csomagolásán) a jogszabályoknak megfelelően elhelyezett, az áru származására vonatkozó tájékoztatást sem tartja elégségesen informatívnak a fogyasztó szempontjából, ahogy arra a „Wild Africa” megjelölés esetéből következtetni lehet. Ahogy az ezen ügyben hozott elutasító végzés fogalmaz: a Hivatal szerint nem biztos, hogy az átlagos fogyasztó tüzetesebben át fogja vizsgálni, milyen plusz információt tartalmaz az áru csomagolása. Ellenben azt viszont feltételezi a Hivatal, hogy a fogyasztó a védjegy árujegyzékét áttekintené, hogy meggyőződhessen az árujegyzék megfelelő korlátozottságáról.

[8] Vt. XIV. fejezet.

3. Szintén meghaladja jelen tanulmány kereteit annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy érdemben és ténylegesen mire utalhat az átlagos fogyasztó számára az árujegyzék korlátozása, ha azt pl. a „Magyarországról származó” vagy a „Franciaországból származó” fordulatok jelenítik meg. Az ugyanis, hogy egy áru honnan származik, egyáltalán nem egyszerűen megítélhető kérdés, különösen egy több alapanyagból álló, összetett előállítási folyamat révén előállított termék kapcsán. Pl. onnan származik a termék, ahonnan az alapanyagai többsége, vagy onnan, ahol az alapanyagokból mint végterméket előállították? Különösen nehéz megragadni egy szolgáltatás – pl. vendéglátási szolgáltatás – tényleges származási helyét. Attól „olasz” az étterem, ha a tulajdonosa olasz? Vagy ha az ott felszolgált ételek olasz recept alapján készülnek? Esetleg az alapanyagok is csak Olaszországból származhatnak?

4. A földrajzi származás miatti megtévesztésre alkalmasság együtt járhat más lajstromozási akadályokkal is, így a megkülönböztető képesség hiányával,^[9] a Vt. 3.§ (2) bekezdés a) pontja szerinti esettel (lásd a fent ismertetett, M0902533 ügyszámú ügyet), vagy akár a Vt. 3. § (1) bekezdés a) pontja szerinti közrendbe vagy közérkölsbe ütközéssel.^[10] Mindegyik kizáró okot külön, a „maga módján” lehet kezelni. A megkülönböztető képesség használat általi megszerzéséről^[11] pl. „meg lehet győzni” a Hivatalt, vagyis ez elvileg orvosolható akadály, mint ahogy a földrajzi származás miatti megtévesztésre alkalmasság is az lehet az árujegyzék megfelelő korlátozásával. Ezzel szemben nem orvosolható a lajstromozási akadály, ha a megjelölés a Párizsi Uniós Egyezményben meghatározott állami felségjelből (vagy ahhoz hasonló jelzésből) áll, vagy közrendbe/közérkölsbe ütközik. A megjelölés megtévesztésre való alkalmassága mint lajstromozási akadály tehát az esetek többségében az árujegyzék megfelelő korlátozásával, pontosításával megszüntethető.

5. A jogeseteket áttekintve, elenyésző jelentőségűnek tűnik a bejelentő/védjegyjogosult honossága, vagyis az nem, vagy kevésbé játszik szerepet a földrajzi származással összefüggő megtévesztő képesség megítélésénél, hogy a bejelentő földrajzi értelemben honnan származik. A VMÚ szerint a fogyasztók megtévesztésére alkalmasság kizárólag magából a megjelölésből és az árujegyzékből kiindulva vizsgálható. Arra is figyelemmel kell lenni a megtévesztésre való alkalmasság vizsgálata során, hogy amennyiben a védjegy az árunak a védjegyjogosult székhelye szerinti országból történő származását sugallhatja, a védjegy az áru földrajzi származása tekintetében nem alkalmas a fogyasztók megtévesz-

[9] Vt. 2.§ (2) bekezdés a) pont.

[10] Utóbbira példa az a jogeset, ahol a magyar bejelentő a „MOLOTOW” megjelölés lajstromozását kérte égetett szeszesitalok tekintetében. A Hivatal a bejelentést arra hivatkozva utasította el, hogy a megjelölés egyrészt a termék földrajzi származása tekintetében megtévesztő, hiszen köztudott, hogy Vjacseszlav Molotov szovjet-orosz politikus volt, így a vásárlók okkal következtethetnek arra, hogy a termék orosz származású. Az is közismert tény, hogy Molotov, Sztálin külügyminisztere, aktívan részt vett a sztálini korszak törvénytelenégeiben, annak egyik közvetlen végrehajtója volt. Ezen tényekre figyelemmel a megjelölés a közérkölsöt is sérti [M9703728].

[11] Vt. 2. § (3) bekezdés.

tésére abból az okból, hogy a védjegyjogosult az áru előállítására nem abban az országban kerít sort, amelyben a székhelye található. A védjegynek ugyanis – a földrajzi árujelzővel ellentétben – nem rendeltetése az azt hordozó áru földrajzi eredetének azonosítása. A védjegyet a fogyasztók alapvetően az azt hordozó árut piacra bocsátó vállalathoz, nem pedig a védjegyben szereplő földrajzi név által jelölt földrajzi helyhez kötik. A globalizált világgazdaság feltételei között a fogyasztók által is ismertnek tekintendő az a tény, hogy a nemzetközi piacra lépő vállalkozások termékeinek gyártása – kedvezőbb munkaerő-piaci, adójogi vagy más feltételek mellett – számos esetben nem a székhely szerinti országban történik.

A fentiek értelmében oltalomképesnek bizonyult a német bejelentő által fagyalt- és jégkrém-termékek vonatkozásában igényelt „TOGO” és „SAMOA” megjelölés (Fővárosi Törvényszék 3.Pk.20. 368/1994/4. és 3.Pk.20.611/1994/4.), valamint a német bejelentő által kölnikre, parfümökre igényelt „SUMATRA RAIN” megjelölés [A590079].

Több szempontból is különleges eset a „Kecskeméti”. A Hivatal nem bejelentési, hanem a megszűnés megállapítására irányuló eljárásban foglalkozott a 152441 lajstromszámú „Kecskeméti” színes ábrás védjeggyel, amelyben meg is állapította a megtévesztővé válást azon az alapon, hogy a megjelölés domináns eleme a „Kecskeméti” szó, az átlagfogyasztó a védjegyet látva egyértelműen magyar, azon belül is kecskeméti származásra asszociál.

10. ábra: a 152441 lajstromszámú „Kecskeméti” színes ábrás védjegy
(Forrás: a Hivatal védjegylajstroma)

A védjegy jogosultja azonban jogutódlás következtében a svájci székhelyű Hipp & Co nevű cég lett [M9702766]. A Fővárosi Törvényszék a Hivatal határozatát megváltoztatta és megállapította, hogy önmagában az a körülmény, hogy a védjegyben egy város neve szerepel, nem hordozza feltétlenül magában a megtévesztés lehetőségét csak azon az alapon, hogy a védjeggyel ellátott árut nem a szóban forgó városban állítják elő, avagy a védjegyjogosult székhelye nem a megnevezett helységben, vagy nem Magyarországon van. Ez az állítás csak annak bizonyítása után lehet megalapozott, hogy a fogyasztói ítéletek és előíté-

letek egyértelműen a védjegyben szereplő városhoz kötődnek. A Fővárosi Törvényszék végzését a Fővárosi Ítéltábla és a Kúria is helybenhagyta.^[12]

6. Különleges esetként jelent, amikor a bejelentett megjelölés földrajzi árujelzõt (földrajzi jelzést vagy eredetmegjelölést) tartalmaz. „A Hivatal a Vt. 3. § (4) bekezdése alapján eljárva ilyen esetben akkor ad védjegyjelzõt, ha a bejelentõ az árujegyzéket az adott áruosztályban megfelelõen szûkíti (például a »Tokaj« eredetmegjelölést tartalmazó megjelölésre vonatkozó védjegybejelentés árujegyzékét a 33. osztályban a »Tokaj eredetmegjelölés termék-leírásának megfelelõ borok« árukra korlátozza). Amennyiben az adott földrajzi jelzéshez vagy eredetmegjelöléshez nem tartozik termék-leírás, úgy a területi korlátozás fogadható el (pl. »Herend eredetmegjelölés területérõl származó porcelán áruk«).”^[13]

IRODALOM

- Faludi Gábor – Lukácsi Péter (szerk.) (2014): *A védjegy-törvény magyarázata*. HVG-ORAC, Budapest.
- Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala Védjegy Módszertani Útmutató. A védjegyek és a földrajzi árujelzõk oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény 2019. január 1. napjától hatályos rendelkezései alapján, 2021. (Elérhetõ: https://www.sztnh.gov.hu/sites/default/files/vedjegy_modszertani_utmutato_2021_augusztus_04_final.pdf. Letöltés ideje: 2022.11.04.).

JOGFORRÁSOK

- A védjegyek és a földrajzi árujelzõk oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény.
- A fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvény.
- M2103519 számú SZTNH védjegyügy.
- M1201706 számú SZTNH védjegyügy.
- M1201169 számú SZTNH védjegyügy.
- M2100415 számú SZTNH védjegyügy.
- M2201185 számú SZTNH védjegyügy.
- M0902533 számú SZTNH védjegyügy.
- M1201169 számú SZTNH védjegyügy.
- M2100415 számú SZTNH védjegyügy.
- M2201185 számú SZTNH védjegyügy.
- M0902533 számú SZTNH védjegyügy.
- M9702766 számú SZTNH védjegyügy.

[12] A PJ-2007-71. számon publikált döntésében a bíróság rögzítette, hogy a védjegy megtévesztõvé válását akkor lehet megállapítani, ha a védjegyhez valamilyen pozitív fogyasztói elõítélet, várakozás kapcsolódik, amit a védjeggyel ellátott termék vagy szolgáltatás nem igazol. A megjelöléssel kapcsolatban a fogyasztók tudatában kialakult pozitív értékítélet fennállását kérelmezõnek kell igazolnia.

[13] VMÚ 9.3. pont.

•
Lévayné Fazekas Judit, Lévay Miklós és Ferencz Jácint a Professzori Klubban, 2022-ben

SZEGEDI ANDRÁS

*tanszékvezető egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

A saját üzletrész megszerezhető mértéke jogi megítélésének változásai

ABSZTRAKT

A saját üzletrész intézménye napjainkra evidencia a korlátozott felelősségű társaságok szabályozásában. Mégis, az egyes részletszabályok sokszínűek lehetnek, amelyek egy-egy jogrendszeren belül is időről időre megváltozhatnak. Ilyen kérdés a saját üzletrész megszerezhető mértéke, amely az idők során folyamatosan változott. A Ptk. hatályba lépésével pedig egy egészen új dimenzióba került azzal, hogy a tag és a jogi személy viszonya, illetve a szervezeti-működési kérdések körében az eltérés lehetősége vált főszabállyá.

Kulcsszavak: korlátozott felelősségű társaság ■ saját üzletrész ■ diszpozitivitás

A korlátozott felelősségű társaság jogintézményének sikere, széles körben való elterjedtsége már tulajdonképpen evidencia, szinte közhelyszerű megállapítás. E siker záloga kétségkívül – egyebek mellett és anélkül, hogy e tényezők teljes listáját kísérelnénk meg felleltározni – a korlátozott tagi felelősség biztosításának és mellette a rugalmas, illetve kellően egyszerű szabályozásnak az egysége. Kiragadott példaként a rugalmasság bizonyítéka, hogy a modern jogrendszerek általánosan elfogadottnak tekintik az olyan, egyébként atipikusnak tűnő jogi megoldásokat, mint az egyszemélyes társaság kft. formában, illetve a saját üzletrész. Jelen rövid dolgozat utóbbi intézménnyel foglalkozik, azt firtatva, hogy a saját üzletrész szabályozása, illetve annak élő jogi gyakorlata; a kettőt egybevetve: megítélése annak ellenére időről időre változik, hogy egyébként a saját üzletrész, mint jelenség régóta a jogi szabályozás tárgyát képezi.

A saját üzletrész szabályozandó jelenséggé váló megjelenése tulajdonképpen szükségszerűen következik két, a kft.-t alapvetően jellemző sajátosságból. Ha ugyanis a kft. jogi személy, ekként pedig bármely, nem csak a természetes személyhez tapadó jog és kötelezettség alanya lehet, az üzletrész pedig átruházás tárgya lehet, akkor abból csak az következhet, hogy a teljes jogalanyisággal rendelkező kft. megszeresheti az üzletrészt, mint forgalomképes jószágot, függetlenül attól, hogy az üz-

letrész más társaság, avagy a saját társaság tagsági jogait testesíti meg. Az sem lehet azonban kérdéses, hogy a társasági jogi szabályok nem annak jegyében születtek, és nem olyan társaságokat modelleznek, amelyekben a társaságok saját magukban részesedéssel rendelkeznek. Ezt mindenképpen tekinthetjük egy speciális, tulajdonképpen atipikus helyzetnek, amelyre a jogalkotásnak kell reagálnia.

Az egyik megközelítés, dacára az üzletrész forgalomképességének és a kft. jogalanyiségének, az volna, hogy a jogi szabályozás a saját üzletrész megszerzését megtiltja. A mértékadó szabályozásokban ez a megközelítés olyannyira nem jellemző, hogy a későbbi kft.-jogalkotások, különösen a magyar jogalkotás számára példaként szolgáló német kft.-törvény, bár alapvetően egy nem támogató hozzáállást tükröz, már 1892-ben lehetővé tette a saját üzletrész megszerzését. A saját üzletrész megszerzésére vonatkozó tilalom csak azokra az üzletrészekre vonatkozott, amely vonatkozásában az alapul fekvő törzsbetéthez kapcsolódó vagyoni szolgáltatás nem lett teljes mértékben teljesítve. Ugyanakkor a törzstőkén felüli vagyomból történő sajátüzletrész-szerzés lehetséges volt, még ha a szabály maga ezt a lehetőséget sajátos módon látszólagos tilalom képében rögzítette is.^[1]

A magyar kft.-törvény^[2] ehhez képest egy rigorózusabb megközelítéssel a saját üzletrész megszerzését általánosságban tiltotta, amelyet csak néhány kivételes esettel oldott fel. A tilalom nem vonatkozott arra, ha a társaság az üzletrészt a kft.-törvény értelmében kifizeti vagy bevonja, vagy a tag ellen fennálló követelésének behajtása végett végrehajtás útján szerez az üzletrészre zálogjogot, vagy bírói árverés útján szerzi meg az üzletrészt.^[3]

Az első Gt. alapvetően megengedte a saját üzletrész megszerzését, de azt a törvény eltérést nem engedő keretrendszerébe szorítva tette. A szerzés csak a törzstőke feletti vagyomból, csak az üzletrészek legfeljebb egyharmada erejéig, háromnegyedes taggyűlési határozat alapján történhetett, amennyiben a törzstőkéhez kapcsolódó törzsbetét teljes mértékben be lett fizetve. A saját üzletrész tartása átmeneti állapot lehetett csak, mivel a saját üzletrészt a szerzést követő egy éven belül a társaság köteles volt elidegeníteni, vagy a törzstőke-leszállítás szabályainak alkalmazásával bevonni. A saját üzletrész szavazati jogot nem biztosított, azt a határozatképesség számításánál is figyelmen kívül kellett hagyni; az utána járó nyereséget és a társaság megszűnése esetén az ilyen üzletrészre a társasági vagyomból eső részt a tagok között fel kellett osztani. Az egyszemé-

[1] A társaság azokat az üzletrészeket sem szerezheti meg, amelyek kapcsán a törzsbetétet telje egészében befizették, kivéve, ha a szerzés a jegyzett tőkén felüli társasági vagyomból történik. (Sie soll auch eigene Geschäftsanteile, auf welche die Stammeinlage vollständig eingezahlt ist, nicht erwerben, sofern nicht der Erwerb aus dem über den Betrag des Stammkapitals hinaus vorhandenen Vermögen geschehen kann.; Nr. 2018. Gesetz, betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung. Vom 20. April 1892., 33. §).

[2] 1930. évi V. törvény cikk a korlátozott felelősségű társaságról és a csendes társaságokról, 35. §.

[3] A korabeli szakirodalomban nem példa nélküli, hogy e szabályt mindenféle kommentár nélkül, a jogszabályi formájában idézik. Pl.: Stiassny, 1935, 95.; Stiassny, 1941, 95.

lyes társaság saját üzletrészt nem szerezhette, annak elkerülése érdekében, hogy a társasági tagság teljesen kiüresedjék.

Ezek azok a szabályok, amelyek jogunk saját üzletrésszel kapcsolatos későbbi szabályozásának is az alapvonalait megadták, ugyanakkor a későbbi törvényeink a fentiekől részben eltértek. E körben a legkisebb módosítást a második Gt. eszközölte, amely a fenti szabályokat változatlanul fenntartotta, azonban a saját üzletrész tartásának egy éves tartamát lezárni engedte akként is, hogy a saját üzletrészt a társaság tagjainak a törzsbetétek arányában, térítésmentesen átadhatja.

A harmadik Gt. alapvető újítása, amellyel tulajdonképpen valódi értelmet adott az egyszemélyes társaság saját üzletrész megszerzésére vonatkozó tilalmának, hogy eltörölte a saját üzletrész megszerzhetőségének maximumát lefektető, az üzletrészek egyharmadára vonatkozó szabályt. Ezáltal saját üzletrészként az összes üzletrész nem volt megszerzhető, de egyébként bármekkora üzletrész, feltéve, hogy más személynek is marad üzletrésze a társaságban. További jelentős lazítás, hogy a saját üzletrész sorsának rendezésére a törvény által szabott maximum egy éves határidőtől a társasági szerződés eltérhetett. A saját üzletrész megszerzése ekkortól kötődik az osztalékfizetésre kidolgozott szabályok alkalmazhatóságához. Nem lehetséges a saját üzletrész megvásárlása, ha a társaság osztalék fizetéséről sem határozhat. A saját üzletrész megvásárlása fedezetének igazolására a társaság mérlege vagy közbenső mérleg szolgált, amelyek megállapításával összefüggésben a számviteli törvény szerinti beszámolóban és a közbenső mérlegben foglaltakat a mérleg fordulónapját követő hat hónapon belül lehet figyelembe venni. Ez a gyakorlat számára azt jelenti, hogy a saját tőke rovatait illetően csak az adózott eredmény és eredménytartalék együttese lehet a fedezet a saját üzletrész megvásárlásánál, a tőketartalék nem. Ennek az a következménye, hogy a tagság ázsziós tőkeemelés révén nem tudja a saját üzletrész megszerzésének pótlólagos fedezetét biztosítani, mert a tagok az erre vonatkozó jogszabályi lehetőség hiányában, előírás hiányában csak a tőketartalékot növelhetik ázsziós tőkeemelés útján, az eredménytartalék javára nem lehet akár pénzbeli, akár nem pénzbeli vagyoni hozzájárulást teljesíteni.^[4]

Érdemes kiemelni, hogy a saját üzletrész kapcsán nagyon csekély a bírói gyakorlatot tükröző, közzétett eseti döntések száma. Ezek az ügyek, amelyekben egyáltalán érintett a saját üzletrész, rendszerint nem a saját üzletrész érdemével foglalkoznak, hanem az egyéb jogvita tárgyához, érintőlegesen kapcsolódik csak

[4] 33/2022. Számviteli kérdés.

a saját üzletrész, amelyből így nem következik a rá vonatkozó bírói gyakorlat.^[5]

A Ptk. hatályba lépésével a tételes jogban a harmadik társasági törvényből ismert szabályok éltek tovább bizonyos mértékig. A saját üzletrészt taggyűlési döntés alapján a törzstőkéen felüli vagyomból lehet megszerezni, azonban ez kizárt, ha osztalék fizetéséről sem lehetne határozni, feltétel maradt a teljesen befizetett törzsbetéte az érintett üzletrész kapcsán. Új szabály az arány vonatkozásában, hogy a kft. saját üzletrészeinek alapjául szolgáló törzsbetétek összege nem haladhatja meg a törzstőke ötven százalékát. A saját üzletrész alapján gyakorolható szavazati és osztalékjog megítélése nem változott, ahogyan az sem, hogy a kft. által ellenérték fejében megszerzett üzletrészt a vásárlástól számított egy éven belül a társaság köteles elidegeníteni, a tagoknak törzsbetéteik arányában térítést nélkül átadni vagy a törzstőke-leszállítás szabályainak alkalmazásával bevonni.

A Ptk. szövegezése azonban további értelmezésre szorul a Ptk. 3:4. § tükrében, ugyanis első olvasásra nem világos, hogy a hatályos norma a második Gt-hez való visszakanyarodás egy ahhoz képest magasabb törzstőke arányos „megszerezhetőségi korláttal”, avagy az inkább a harmadik Gt. szellemiségének a továbbélését jelenti. Ami megállapítható azonban a szövegből, hogy a saját üzletrész mértéke a tagok és a társaság viszonyába, illetve a társaság szervezeti-működési szabályainak körébe tartozónak tűnik, továbbá világos, hogy az ettől való eltérést nem fenyegeti semmisségi szankció. A saját üzletrész mértéke pedig nem tűnik olyan tényezőnek, amely a hitelezők, a munkavállalók vagy a tagok kisebbségének jogait nyilvánvalóan sértené, avagy a törvényes működés felletti felügyelet érvényesülését akadályozná. Tegyük hozzá, hogy jelenleg is tilos az egyszemélyes társaságban a saját üzletrész-szerzés, amely szintén arra enged következtetni, hogy a 100%-nyi üzletrész-mértéket el nem érő saját üzletrész nem lehet tilos. Ha ugyanis az 50%-os maximum mértéket előíró szabálytól nem lehet eltérni, akkor kiüresedik az egyszemélyes társaság saját üzletrész szerzési tilalma, hiszen nemhogy 100%-nyi, hanem 51%-nyi saját üzletrész sem képzelhető el. Mindezekből az a benyomás alakulhat ki, hogy a Ptk. saját üzletrészre vonatkozó szabályai eltérést tűrnek a létesítő okiratban, az 50%-os korlát átléphető, ahogyan az egy éves saját üzletrész tartására vonatkozó időszaktól is el lehet térni. Ezzel azt mondjuk, hogy a harmadik Gt. szellemisége él tovább.

[5] A BH2012. 17. sz. döntés szerződés érvénytelenségével kapcsolatos elvi megállapítást tartalmaz, amelyben saját üzletrész szerzésére vonatkozó szerződés is érintett. Az ÍH 2008. 75. sz. döntés a közös tulajdonú üzletrész egy hányada saját üzletrésszé válását és bevonhatóságát elemzi. A Fővárosi Ítéltábla Gf. 40.191/2014/8. számú, változásbejegyző végzés hatályon kívül helyezéséről szóló végzéséből megtudhatjuk, hogy sem a Gt., sem a társasági szerződés nem ír elő saját üzletrész vásárlása esetére a tagoknak biztosítandó elővásárlási jogot, így a perbeli változásbejegyzési kérelemhez a társaságnak nem kellett csatolnia az elővásárlási jogra vonatkozó nyilatkozatokat, az elővásárlási jog megsértése fogalmilag kizárt, így ezen okból sem jogsabálysértő a Budapest Környéki Törvényszék Cégbírósága 83. sorszámú végzése. A többi, releváns ügyben a saját üzletrész megszerzése abban a vetületben érintett, hogy mi a következménye annak, ha a vételár megfizetésére a társaság a jegyzett tőkét meghaladó saját tőkéjében nincsen mobilizálható fedezet.

Mindazonáltal a Ptk. hatályba lépésének környékén már pontosan észlelt probléma volt a saját üzletrész szabályozásának két- (vagy több-) féle értelmezési lehetősége. A jogi személyekkel kapcsolatos szabályok helyes értelmezését kutató cégbírói értekezlet nem megfelelő módon érintette azt a fenti fő problémát is, lehetséges-e eltérni a Ptk. 3:174. § (4) bekezdésétől. „A tanácskozás egyhangúan úgy foglalt állást, hogy ez a rendelkezés imperatív. A vélemény kialakításánál figyelembevételre került, hogy a Ptk. miniszteri indokolása szerint a szigorítás tudatos jogalkotói szándékot tükröz. Ennek az az indoka, hogy az a cél, hogy a társaság ne váljon saját maga többségi tulajdonosá méghozzá akkor sem, ha egyébként a megszerzett üzletrésze alapján tagsági jogokat nem gyakorolhat. Bár a Ptk. e tekintetben külön átmeneti rendelkezést nem tartalmaz, azonban a Ptk. 12. § (2) bekezdés b) pontjának az a rendelkezése, hogy 2016. március 15-től csak az új Ptk. szabályai szerint működhetnek a gazdasági társaságok, azt is jelenti, hogy ha a saját üzletrész nagyobb mértékű, mint 50%, e tekintetben is kötelesek módosítani a létesítő okiratukat.”^[6] Ez a merev álláspont a bírósági képzés részét is képezi, ugyanis a hozzáférhető anyagok egyértelművé teszik, hogy „a társaság nem válhat saját maga többségi tulajdonosává, még akkor sem, ha egyébként a megszerzett üzletrészekkel testületi tagsági jogokat nem gyakorolhatna”.^[7]

Érdeemes megjegyezni, hogy e merevebb megközelítéssel szemben már a Ptk. hatályba lépése előtt, de az új Ptk. szövegtervezetére reflektálva, azt elemezve, a hazai jogirodalomban ismert volt az az álláspont is, amely a saját üzletrész megszerzhetőségére vonatkozó 50%-os szabályt kifejezetten és evidenciászerűen diszpozitív normaként azonosította és az eltérés lehetőségét készpénzzel kezelte.^[8]

A fent ismertetett, a Ptk. 3:4. § rendelkezéseire alapozott – nem melleleg az idézett cikksorozat által is kitűnően bemutatott – értelmezési teszt alapján tehát más konklúzióra juthatunk, mint ahová azt a jogalkalmazók véleménynyilvánító fóruma kilyukadt. E restriktív értelmezés nem először érhető tetten a magyar (cég)bírói jogalkalmazásban/jogértelmezésben, és jól mutatja a dolgozat címében jelzett változó megítélését egy bizonyos jogintézménynek.

Ismeretes azonban egy, tudásunk szerint közzé nem tett, de élő, létező, és ezzel ellentétes bírói gyakorlat is, amely szentesíti a saját üzletrész megszerzhetőségének 50%-os korlátjának az áttörését. Ez visszavezethető az ellentétes előzetes álláspont kialakításának időpontja óta eltelt időszak fejleményeire, de más okokra is. A konkrét tényállás, amelyben ítéltáblai határozat született, egy olyan társasági szerződés módosítás bejegyzéséről szólt, ahol a cég 53% mértékű saját üzletrész bejegyzését kérte. A bejegyzést a cégbíróság megtagadta, a kérelmet elutasította, elsősorban és főképpen kisebbségvédelmi érvekkel alátámasztva. A fellebbezésnek az ítéltábla helyt adott, és „átengedte” a Ptk. szerint saját üzletrész-maximumot meghaladó saját üzletrész bejegyzését.

[6] Dzsula, 2014, 4-8.

[7] Magyar Igazságügyi Akadémia: PTK Harmadik Könyv.

[8] Czinkoczký – Mike, 2012.

A Ptk. 3: 174. § (4) bekezdése minősítése kapcsán az ítéletábra kifejtette, hogy e szabály a tagok egymás közötti, illetve a társasághoz fűződő belső jogviszonyára tartozó kérdést szabályoz. A Ptk. XXIV. fejezete nem tartalmaz olyan eltérő rendelkezést, amelynél fogva a 3:174. § (4) bekezdése szabályától eltérő rendelkezést tartalmazó társasági szerződés rendelkezés eleve semmis lenne. Az ítéletábra így azt vizsgálata, hogy a társasági szerződés módosított kikötése, a legfeljebb 53% arányú saját üzletrész megszerzése nyilvánvalóan sérti-e a hitelezők avagy a kisebbségi tagok jogait. Mivel a saját üzletrészt a társaság csak a törzstőkén felüli vagyona terhére és csak akkor szerezheti meg, ha osztalék fizetéséről is határozhatna, és mivel csak azok az üzletrészek szerezhetőek meg, amelyekre a vagyoni hozzájárulást teljes egészében szolgáltatták, hitelezők védelmére a törvény eleve garanciális szabályokat tartalmaz. Ugyanígy, a Ptk. a konkrét saját üzletrész megszerzése során kielégítően védi a kisebbségben maradt tagok jogait is. A társaság a megszerzett saját üzletrészek utáni tagsági jogokat nem gyakorolhat, a határozatképesség megállapításánál figyelmen kívül kell hagyni, és a taggyűlésen nem szavazhat. A társaságot a saját üzletrész után osztalék nem illeti meg. Sőt, tulajdonképpen a saját üzletrész a tagok kisebbsége szavazati erejét éppen e szabályokból következően növeli. Ha egy kft.-nek nincsen üzletrésze, az összes leadható szavazat 10%-át megtestesítő üzletrész után a tag egészen biztosan az összes leadható szavazat 10%-át gyakorolhatja. Ha a társaság rendelkezik egy 50% mértékű saját üzletrésszel, a teljes törzstőkéhez mért 10% mértékű üzletrész után a gyakorolható szavazati jog a leadható szavazatok nem 10, hanem 20%-át biztosítja. Ha a saját üzletrész mértéke 80% a törzstőkéhez képest, úgy a 10% mértékű üzletrésszel rendelkező tag a leadható szavazatok felét gyakorolhatja.

A diszpozitivitási teszt lefolytatása után tehát azt lehetett megállapítani, hogy a társaság tagjai a konkrét esetben eltérhettek (azaz általánosságban eltérhetnek) a Ptk. 3: 174. § (4) bekezdése saját üzletrész szerzési korlátjától és jogszerűen dönthettek arról, hogy a társasági szerződésben a saját üzletrész maximális mértékét a törzstőke 50 százalékot meghaladó mértékében határozzák meg.

A 2021. évi XCV. törvény 21. § (2) bekezdése azonban 2022. januárjától hatályos szöveggel módosította a Ptk. 3:176. § (5) bekezdését, amely jelenleg kimondja, hogy „semmis a társasági szerződés olyan rendelkezése, amely a saját üzletrész megszerzésének feltételeire az e §-ban meghatározott szabályoknál a társaságra nézve enyhébb követelményeket ír elő”. az 50%-os szerzési korlát ebben a szakaszban szerepel, azaz felvethető, hogy mint „megszerzési szabály” vagy korlát e módosítással kőgenssé vált.

Tegyük hozzá, hogy a saját üzletrész parallel jogintézménye, a saját részvény kapcsán ugyanezek az értelmezési problémák felmerülhetnek. A részvénytársaság az alaptőke huszonöt százalékát meg nem haladó mértékben megszerezheti az általa kibocsátott részvényeket (Ptk. 3:222. § (1) bekezdés). A Ptk. 3:226. § csak azt mondja ki, hogy „semmis az alapszabály olyan rendelkezése, amely a saját részvény megszerzésének feltételeire vagy a saját részvényvel gyakorolható

jogokra vonatkozóan az e törvényben meghatározott szabályoknál a társaságra nézve enyhébb követelményeket ír elő”. A korlátozott felelősségű társaság saját üzletrészre kapcsán ehhez hasonlóan csak a „megszerzés” szabályait nevesíti a törvény akként, hogy azoktól nem lehet eltérni.

A 2021. XCV. törvény indokolása is éppen erre a párhuzamra hívja fel a figyelmet: „A Ptk. hatályos szabályozásában különbség van a saját üzletrész és a saját részvény szabályozása körében. Míg a részvénytársasági szabályozásban a Ptk. tiltja a saját részvényre vonatkozó alapvető rendelkezésektől való, a részvénytársaság javára történő eltérést, addig ilyen megszorítás korlátozott felelősségű társaság esetén nincs. A gyakorlat mégis kógensként értelmezi azokat. Annak érdekében, hogy ezen normatív szintű eltérés megszüntetésre kerüljön, és a normaszöveg igazodjon a joggyakorlathoz, a Javaslat klauzulát illeszt a saját üzletrész szabályozásához. Fontos rámutatni arra, hogy a klauzulával védett terület ugyanaz lesz immár a korlátozott felelősségű társaságok és a részvénytársaságok esetében is, vagyis a társaság nem rendelkezhet a törvényben előírtakhoz képest enyhébb követelményről a létesítő okiratában a saját üzletrész/részvény megszerzése és az azzal gyakorolható jogok tekintetében. Kiemelhető, hogy az enyhébb követelmény fordulatot a Ptk. hatályos szövege is több szakaszban is használja már. Jelen esetben a társaságra enyhébb követelmény tilalma jelent minden olyan eltérést a törvénytől, amelynek révén a társaság mentesül vagy részben mentesül valamely előírás betartása alól.”^[9]

Az új szabály tükrében ismét bizonytalan helyzet állt elő: vajon a saját üzletrész megszerzhető mértékét előíró szabály beletartozik-e a kógens szabályok körébe, azaz a saját üzletrész megszerzése szabályának minősül? A Ptk. 3:209. § (2) bekezdés ugyanis továbbra is kimondja, hogy az egyszemélyes társaság nem szerezheti meg a saját üzletrészét, azaz a fentebb részletesen kifejtett, a kérdéses szabály diszpozitivitását alátámasztó okfejtés továbbra is, az új szabály dacára relevánsnak tűnik.

IRODALOM

- 33/2022. Számviteli kérdés.
- BH2012. 17. sz. döntés.
- Budapest Környéki Törvényszék Cégbírósága 83. sorszámu végzése.
- Czinkoczky Zoltán – Mike Károly: Befektetővédelem – Társasági jogi szabályok a kockázati tőkebefektetések tükrében. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2012/10. sz.
- Dzsula Mariann: Miért kógens a diszpozitív? III. In: *Céghírnök*. 2014/4. sz.
- Gf. 40.191/2014/8. számú, változásbejegyző végzés hatályon kívül helyezéséről szóló végzés.
- ÍH 2008. 75. sz. döntés.

[9] Végső előterjesztői indokolás a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény módosításáról szóló 2021. évi XCV. törvényhez, 1237.

- Magyar Igazságügyi Akadémia: PTK Harmadik Könyv: Gazdasági joganyag / XIII. cím: A korlátolt felelősségű társaság /13.3.5. Jogi személy tag jogutód nélküli megszűnésének hatása az üzletrészre. (Elérhető: http://projektjeink.birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/ptk_e_learning/ptk5/lecke12_lap5.html#hiv7. Letöltés ideje: 2022. október 26.).
- Nr. 2018. Gesetz, betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung. Vom 20. April 1892., 33. §.
- Stiassny József (1935): *Jogi és gazdasági kézikönyv*. Uránia, Budapest.
- Stiassny József (1941): *Jogi és gazdasági kézikönyv*. Uránia, Budapest.
- Végső előterjesztői indokolás a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény módosításáról szóló 2021. évi XCV. törvényhez. Indokolások Tára. A Magyar Közlöny melléklete. 2021. 07. 01.

SZEIBERT ORSOLYA

*tanszékvezető egyetemi tanár**ELTE Állam- és Jogtudományi Kar*

Kik azok az élettársak? A vagyoni szempontok eltúlzott jelentősége az élettársak fogalmának értelmezése során és az „élettárs” kifejezés relativizálódása

Az alábbi, a családjog és a polgári jog területén egyaránt értelmezhető problémát feszegető tanulmánnyal gyarapítom a pályatársak, tisztelők, tanítványok által elkészített írások számát és járulok hozzá Lévainé Fazekas Judit professzor köszöntéséhez. Tisztelt Professor Asszony, kedves Judit, Isten éltesen sokáig!

ABSZTRAKT

Az élettársi kapcsolatot, a polgári jogi kódexben szabályozott, *de facto*, tényleges együttélésen alapuló partnerkapcsolatot érintő ügyekben évtizedek óta nagy jelentősége van az ítélkezési gyakorlatnak. Az élettársakkal kapcsolat, elsősorban vagyoni jellegű jogvitákban számos esetben előkérdésként merül fel az, hogy a felek között fennáll-e élettársi kapcsolat. A tanulmány annak rövid áttekintését követően, hogy hogyan alakult (ki) az élettársak fogalma, arra keres választ, hogy változott-e, s ha igen, milyen módon az élettárs-fogalom megítélése, illetve az „élettárs” kifejezésnek az alkalmazása, elsődleges tekintettel a gazdasági közösség fennállása; az írás alapja elsősorban a szerző élettársi témában évek óta folytatott saját kutatása.

Kulcsszavak: élettárs-fogalom ■ gazdasági közösség ■ családalapítás
■ jogkövetkezmények ■ jogalkalmazás

I. BEVEZETÉS

Tanulmányom középpontjában az élettársi kapcsolat áll, pontosabban az élettársi tematikának egy, a címben megjelölt szegmense: az,

hogy miként ítéli meg a gyakorlat azt, hogy az érintett partnerek együttélése élettársi kapcsolatnak minősül-e, azaz, az adott párkapcsolat elérte-e az élettársi kapcsolat „polgári jogi szintjét”. Azt, hogy mit tekintünk ilyen szintnek, a 2013. évi V. törvény, a Polgári Törvénykönyv (a továbbiakban: Ptk.) alapján lehet megismerni. Bár nem tűnik különösen nehéznek az, hogy az ügyben eljáró jogalkalmazó döntsön arról, hogy egy párkapcsolat kimeríti-e a jogszabályban meghatározott feltételeket, az, hogy az együttélés élettársi kapcsolatnak minősíthető-e, mégsem egyszerű kérdés, s ez több tényezőre vezethető vissza.

Az élettársi kapcsolatot 1977 óta szabályozó polgári jog élettársi fogalmát értelemszerűen mindig is a bírósági gyakorlat alkalmazta, s ez a jogalkalmazás nem feltétlenül volt mindig egyirányú, fellelhetőek voltak korábban is benne mozgások, változások. Ezeket részben – úgy tűnik – arra is vissza lehet vezetni, hogy mit vél/vélt az ítélkezési gyakorlat a házasságról és különösen a házassági életközösségről, amelyhez mindennapi megvalósulásában erőteljesen hasonlít az élettársi együttélés, s miképpen állítja szinte kényszerűen szembe a házasságot (házassági életközösséget) és az élettársi kapcsolatot. További nehézség fakad abból, hogy az élettársak tekintetében két Ptk. él egymás mellett, a korábbi, 1959. évi. IV. tv. (a továbbiakban: 1959-es Ptk.) és a Ptk., melyeknek élettársi szabályanyaga részben hasonlított, részben ugyanakkor nagyobb eltéréseket is mutat. Nem érdektelen az sem, hogy amennyiben nincs a felek között abban a kérdésben vita, hogy élettársak voltak-e, ebben az (elő)kérdésben nem fog bíróság határozni. A választ azon túl, hogy kit tekinthetünk élettársaknak – a korábbi élettársi fókuszú írásaimhoz hasonlóan –, most (is) arra is keresem, hogy milyen üzenetet hordoznak a vizsgált ítéletekben megfogalmazott döntések a társadalom számára.

II. ÉLETTÁRSÁK AZ 1959-ES PTK. ALAPJÁN

Amikor az 1959-es Ptk.-ba az élettársakra irányadó rendelkezések az 1977. évi módosítással,^[1] „A közös háztartásban élők vagyoni viszonyai” pont alatt bekerültek, egy új 578. § az élettársakat házasságkötés nélkül, közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben együtt élő nőként és férfiként határozta meg.^[2] 1989 januárjától^[3] ez a jogszabályhely változatlan tartalommal az 578/G. §-ként került átszámozásra, majd az Alkotmánybíróság döntése nyomán a szabályozás korrekciója vált szükségessé. 1996 júniusában lépett hatályba – részben

[1] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény módosításáról és egységes szövegéről szóló 1977. évi IV. törvény.

[2] Az új rendelkezés 1978. március 1-jén lépett hatályba.

[3] A Polgári Törvénykönyv módosításáról szóló 1988. évi XXV. törvény.

módosult struktúrát követve – az új szabályozás,^[4] amely érdemben annyiban változott, hogy a 14/1995. (III. 13.) AB határozat rendelkezésének megfelelően nemcsak a különművek számára tartotta fenn az élettársi kapcsolat létesítésének lehetőségét, hanem megnyitotta a kaput az azonos nemű élettársak előtt. Ez a módosítás elválasztotta az élettársak vagyoni viszonyaira vonatkozó szabályokat – azok maradtak a kötelmi jog körében – és az élettárs-fogalmat, amely utóbbit a záró rendelkezések körében helyezte el. Ezt a módosító törvény indokolása azzal okolta meg, hogy ilyen módon az élettársakra irányadó fogalmat a teljes Ptk. vonatkozásában alkalmazandóvá teszi, ugyanakkor a „ha jogszabály másként nem rendelkezik” kitétel lehetőséget ad arra, hogy más jogszabály az élettárs fogalmát a Ptk. szabályaitól eltérő tartalommal határozza meg.

Ez utóbbi kitétel nem került megőrzésre az utolsó módosítás alkalmával, 2009-ben.^[5] Az élettársi kapcsolattól teljességgel különböző, bejegyzett élettársi kapcsolatot bevezető jogszabály néhány tekintetben az élettársi kapcsolatot is érintette, így az 1959-es Ptk. 685/A. §-a a Ptk. hatálybalépésekor, 2014. március 15-én azt rögzítette, hogy „élettársi kapcsolat áll fenn két olyan házasságkötés vagy bejegyzett élettársi kapcsolat létesítése nélkül közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben (életközösségben) együtt élő személy között, akik közül egyiknek sem áll fenn mással házassági életközössége, bejegyzett élettársi életközössége vagy élettársi kapcsolata, és akik nem állnak egymással egyenesági rokonságban vagy testvéri, féltestvéri kapcsolatban”. Ezzel a módosítással meghatározóan nem változott meg az élettársi kapcsolat fogalma, tekintettel arra, hogy két párhuzamos életközösség fennállását már évekkel korábban elfogadhatatlannak ítélte az ítélkezési gyakorlat,^[6] a legközelebbi hozzátartozói kapcsolatok kizárása pedig annyira magától értetődőnek mutatkozott, hogy még a törvényjavaslat indokolása sem bocsátkozott magyarázatokba.

III. ÉLETTÁRSÁK A PTK. ALAPJÁN

A polgári jogi kódex 6:514. §-ának (1) bekezdése az élettársi kapcsolat következő definíciójával lépett hatályba 2014. március 15-én: „Élettársi kapcsolat áll fenn két olyan, házasságkötés nélkül közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben (a továbbiakban: életközösség) együtt élő személy között, akik közül egyiknek sem áll fenn mással házassági életközössége, bejegyzett élettársi életközössége vagy élettársi kapcsolata, és akik nem állnak egymással egyene-

[4] A Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény módosításáról szóló 1996. évi XLII. törvény.

[5] A bejegyzett élettársi kapcsolatról, az ezzel összefüggő, valamint az élettársi viszony igazolásának megkönnyítéséhez szükséges egyes törvények módosításáról szóló 2009. évi XXIX. törvény. A módosított élettárs-fogalom 2009 július 1-jével lépett hatályba.

[6] BH 2004. 504.

sági rokonságban vagy testvéri kapcsolatban.” Ez a rendelkezés szinte szó szerint azonos az 1959-es Ptk. fogalmával, s a csekély eltérés valójában látszólagos.

Az 1959-es Ptk. azt, hogy nemcsak a két érintett közötti házasság fennállása, hanem a bejegyzett élettársi kapcsolat is kizárja az élettársi kapcsolatot, éppen a bejegyzett élettársi kapcsolat hazai bevezetése miatt rögzítette – mind a házasság, mind a bejegyzett élettársi kapcsolat személyállapot-változással jár. A Ptk. kodifikációja során lényegében kezdettől fogva az az elgondolás érvényesült, hogy fenntartják az 1959-es Ptk.-fogalmát, azaz egy olyan intézményt, amely a tényleges együttélésen alapul, és sem létrejötte, sem megszüntetése nem függ nyilvántartásba vételtől.^[7] Ennek jegyében a Polgári Törvénykönyvről szóló T/7971. számú törvényjavaslat, amelyet a kormány 2012 júliusában nyújtott be, éppen az 1959-es Ptk. fogalmát alkalmazta, igaz, az akkori elképzelések szerint az élettársi rendelkezések a családjogi szabályok sorában kaptak volna helyet.^[8] Szinte jelzésértékkel, de a bejegyzett élettársi kapcsolat is megjelent volna a Ptk.-ban, így világos volt, hogy az élettárs-fogalom körében lényegesen tűnt utalni arra is, hogy a két partnerkapcsolat, amennyiben életközösség is fennáll, nem állhat fenn egyidejűleg. A törvényjavaslat parlamenti szakaszában a házasságon kívüli partnerkapcsolatok Ptk.-n belüli elhelyezését lényegesen megváltoztatták: az élettársakra irányadó általános szabályok a kötelmi jogi rendelkezések körébe kerültek, lényegében egyfajta szerződésnéként (az élettársi kapcsolat családjogi joghatásai a családjogi szabályok között maradtak), a bejegyzett élettársi kapcsolat szabályait pedig kigyomlálták a Ptk.-ból. Ennek lett a következménye az, hogy az élettársi fogalom körében sem utal a rendelkezés a bejegyzett élettársakra (legalábbis a rendelkezés egyik fordulatában – a másik fordulatban fennmaradt).

IV. MELYIK ÉLETTÁRS-FOGALMAT ALKALMAZZUK?

Miután az élettársi kapcsolat a szerződések körében kapott helyet, az átmeneti rendelkezések értelmében^[9] a Ptk. hatálybalépésekor fennálló kötelekkel kapcsolatos, a Ptk. hatálybalépését követően keletkezett tényekre, megtett jognyilatkozatokra a Ptk. hatálybalépése előtt hatályos jogszabályok rendelkezéseit kell alkalmazni. Ebből is következően a két Ptk. élettárs-definíciója egymás mellett érvényesül: a 2014. március 15-e előtt létesített élettársi kapcsolatokra az 1959-es Ptk., az azután létesítettekre a Ptk. szabályai alkalmazandók.

A két élettárs-fogalom a szavak szintjén azonos, és valójában a jogalkotói szándék is arra irányult, hogy maradjon fenn a korábbi definíció, továbbra is

[7] Kőrös, 2005, 1-2.

[8] Az akkori 4:86. § lett volna.

[9] A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény hatálybalépésével összefüggő átmeneti és felhatalmazó rendelkezésekről szóló 2013. évi CLXXVII. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 50. §-a.

kérdés azonban, hogy önmagában a használt szavak és kifejezések azonossága ugyanarra az eredményre kell-e, hogy vezessen más-más szabályozási kontextusban. Különös lenne, ha a jogalkalmazó egy-egy fogalmat anélkül kívánna valóságban előforduló élethelyzetekre alkalmazni, hogy tekintettel lenne annak kontextualitására, márpedig a Ptk. élettársi vagyoni szabályai szándékoltnak teljesen eltérnek az 1959-es Ptk. vagyoni rendelkezéseitől. A kontextualitásnak további árnyalatot ad az, hogy a Ptk. családjogi rendelkezései korábban nem ismert családjogi joghatásokat kapcsolnak az élettársi kapcsolathoz, az élettársi tartást és az élettársi lakáshasználatot. Utóbbi rendelkezéseket nemcsak a Ptk. hatálybalépése után létesített élettársi kapcsolatokra kell/lehet alkalmazni, hanem akkor is, ha azok feltételül szükséges, legalább egyéves életközösség már korábban fennállt.^[10]

V. AZ ÉLETTÁRS-FOGALOM MEGÍTÉLÉSE A PTK. HATÁLYBALÉPÉSE ELŐTT

A bírósági gyakorlat az élettársi fogalom összetevőit, jellemzőit együttesen és összességében vizsgálta és értékelte.^[11] Hagyományosan a közös háztartás, az együvé tartozás, az összetartozás harmadik személyek irányába való megnyilvánulása, az érzelmi közösség és a gazdasági közösség azok az attribútumok, amelyek tekintetében a párkapcsolat vizsgálatot igényel, és megállapítható a kapcsolat élettársi minősége vagy annak hiánya. Több elem hiánya nagyobb valószínűséggel eredményezte azt, hogy a felek kapcsolata nem érte el azt a küszöböt, amely szükséges az élettársi viszonyra nyilvánításhoz; egy-egy elem megléte önmagában biztosan kevés volt az élettársi kapcsolat megállapíthatóságához, ugyanakkor egy-egy elem időszakos hiánya nem feltétlenül volt akadály a kapcsolatnak, amelynek a gyakorlat szerint „összetettnek” kellett lennie.^[12] Pusztán annak, hogy a közfelfogás milyen párkapcsolatot minősít élettársinak, nem volt ekkoriban sem döntő jelentősége,^[13] igaz, az érvelés két irányt vett: az „annak ellenére, hogy a köznapi megközelítés szerint az adott kapcsolat élettársinak minősülne, még nem feltétlenül tesz eleget az élettársi kapcsolat jogi követelményeinek” érvelési megoldás ugyanúgy előfordult, mint az, amely azt a tényt, hogy a felek is gyakran harmadik személyek előtt élettársaknak nevezték magukat, az élettársi kapcsolat alátámasztásként értékelte.

Az a 2010-es évekre nyilvánvalóvá vált, hogy az ítélkezési gyakorlat a fogalmi elemek sorában a „gazdasági közösség” mibenlétét kristályosította ki a legjobban. Ítéletről ítéletre részletesen kidolgozták azt, hogy mit értenek a felek közötti gazdasági közösségen, sőt nyilvánvalóvá vált, hogy ennek nagy jelentőséget

[10] Ptké. 29. §.

[11] Szeibert, 2010, 236.

[12] Szeibert, 2010, 234., 236.

[13] Szeibert, 2010, 236-237., 239.

is tulajdonítanak. Ez különösen egyértelműnek kezdett mutatkozni azokban az esetekben, amikor a felek közötti kapcsolatra jellemzőek voltak ugyan az élettársi kapcsolat elemei, de a gazdasági közösség hiányában, amelyet az élettársi kapcsolat fennállása mellett érvelő fél nem tudott bizonyítani, az élettársi kapcsolat nem volt megállapítható.

A gazdasági közösség megállapíthatóságához már ekkor a következő részelemek bizonyítása járult hozzá: a felek közös célok érdekében való együttműködése, a felek által megszerzett jövedelmek közös célra történő felhasználása, a felek szándékának közös közreműködéssel közös vagyon megszerzésére való irányultsága, az esetileg, egy-egy vagyontárgy megszerzésében vagy az együttélés mindennapi kiadásai tekintetében való együttműködés meghaladása, a felek gazdasági tevékenységét meghatározó célkitűzéseik közössége az életközösség egész tartama alatt, teljes körű együttműködés tanúsítása, jövedelmeik közös céljaik érdekében történő együttes felhasználása.^[14]

VI. AZ ÉLETTÁRS-FOGALOM MEGÍTÉLÉSE A PTK. HATÁLYBALÉPÉSE UTÁN^[15]

1. A családalapítás jelentőségének hiánya

Önmagában az, hogy a feleknek közös gyermeke is származott, korábban sem minősült olyan tényezőnek, amely a kapcsolat élettársi jellege mellett szólt volna; az érzelmi közösséghez nem volt „szükség” közös gyermekre, a közös gyermek ténye pedig nem „növelte” meg annyival az érzelmi közösség súlyát, hogy az ellensúlyozhassa több/más elem hiányát. Noha a kapcsolat „stabilitása” korábban sem volt kifejezett követelmény, a gyakorlat ennek tényét tekintetbe vette,^[16] de a közös gyermek a „stabilitást” sem erősítette.

A 2000-es évek közepén egy olyan élettársi vagyoni jogi ügy került a Kúriához, amelyekben a Fővárosi Ítéltábla megállapította, hogy „az élettársi kapcsolat megállapításához szükséges gazdasági közösség akkor is fennáll, ha az élettársak közös célja gyermekeik közös nevelése. A tudatos gyermekvállalás ugyanis

[14] Szeibert, 2010, 242-249.

[15] Noha ez az alcím a Ptk. hatálybalépését jelöli meg, ez önmagában nem jelent korszakhatárt, hiszen a Ptké. alapján (lásd fent) az 1959-es Ptk. és a Ptk. élettárs-fogalma egymás mellett alkalmazható, attól függően, hogy mikor jött létre az élettársi kapcsolat. Az utóbbi – megközelítőleg – nyolc év élettársak kapcsán alakuló ítélkezési gyakorlatával kapcsolatos megállapítások jelen tanulmányban az élettársi témájú ítéletekkel kapcsolatos kutatásaimon alapulnak; megvizsgáltam a Bírósági Határozatokban közzétett vonatkozó témájú ítéleteket, a precedensértékű ítéleteket, továbbá felhasználtam a NKFIH támogatásával, a K 120623 ny. számú kutatás keretében végzett bírósági kutatás keretében 2015 és 2020 között időszakra vonatkozóan megvizsgált ítéleteket.

[16] Szeibert, 2010, 238.

hosszú távú pénzügyi-gazdasági elköteleződést jelent”.^[17] A Kúria azt rögzítette hasonló ügyben, hogy „az élettársi kapcsolat megállapíthatósága szempontjából a családalapítás és gyermekvállalás nem minősíthető közös gazdasági cél-nak”.^[18] Ez a megállapítás nem volt meglepő és szokatlan a korábbi évtizedek ítélkezési gyakorlatát és annak irányultságát tekintve, azaz illeszkedett a kialakult tendenciákhoz. Igaz, egy sokkal sarkosabb, határozottabb álláspontot fogalmaztak meg, világosan artikulálva azt, hogy a közös gyermek nemcsak az érzelmi közösség, de a gazdasági közösség mellett sem hozható fel érdemi érvként. Ez a határozott álláspont mégiscsak ahhoz vezetett, hogy leszögezhetjük: az a tény, hogy a felek kapcsolatából gyermek származott, egyszerűen nem játszik szerepet abban a tekintetben, hogy élettársi kapcsolatról lehet-e beszélni. Ez a jogalkalmazói gondolkodás nem teljesen áll összhangban magának a Ptk.-nak azzal az elgondolásával, amely családjogi joghatásokat fűz ahhoz az élettársi viszonyhoz, amelyből közös gyermek származott.

2. Vagyonszerzés kontra családalapítás

Az utóbbi években a Kúrián elbírált élettársi ügyekben igen határozottan megerősödött egy tendencia: a gazdasági közösség korábban kialakult értelmezése egyre erőteljesebben megszilárdult, annak szigorú, korlátozó megközelítése egyre jobban megmerevedett/megmerevedik, ezzel szemben pedig ismétléssel szilárdul az a gondolat (is), hogy a családalapítás, közös gyermek, gyermekek vállalása nem minősül gazdasági közösséget megalapozó tényezőnek.^[19]

Az ítéletekben egyre határozottabb körvonalat kapva, egyre direkttebb módon fogalmazódik meg az, hogy a szigorúan értelmezett gazdasági közösség nélkül nem beszélhetünk élettársi kapcsolatról, a gazdasági közösség fentiekben részletezett ismérvei pedig folyamatosan hivatkozásra kerülnek,^[20] sőt néhány elemmel bővülnek is. Példa utóbbira az az álláspont, amely szerint „az ítélkezési gyakorlat a közös cél fogalmát szűken értelmezi, annak gazdasági tevékenységre és a közös vagyon megszerzésére kell irányulnia, azaz a gazdasági együttműködésnek a közös vagyon gyarapítása a célja, függetlenül a végeredménye pozitív (vagyongyarapodás) vagy negatív (vagyonvesztés) jellegétől”.^[21]

A gazdasági közösség kapcsán a családalapítással – egy vagy több gyermek tudatos vállalásával – összefüggő kérdés a mindennapi élet ügyeiben való együttműködés, mely utóbbi nem elegendő a gazdasági közösség megállapíthatóságához, s ezen nem változtat a gyermekvállalás tervezése és ténye sem.

[17] BDT 2015. 3301.

[18] BH 2017. 338. Bővebben: Szeibert, 2019, 5-8.

[19] Így: a Kúria Pfv.21529/2019/8. számú precedensképes határozata [38].

[20] Így: a Kúria Pfv.22015/2016/6. számú precedensképes határozata [38]-[39], Kúria Pfv. II. 20.120/2017/4 [93].

[21] A Kúria Pfv.21529/2019/8. számú precedensképes határozata [72].

3. A bizalom, a mindennapi életben való együttműködés, a kölcsönös támogatás elégtelensége

A gazdasági közösséget a jogalkalmazó több esetben is határozottan szembeállította azzal a szoros érzelmi kapcsolatban élő feleknek a mindennapokban megvalósuló kölcsönös támogatásával és segítségével, amely még nem eredményez „jogkövetkezményekkel járó élettársi kapcsolatot”.^[22] Ezek a szembeállítások a jogi érveléstechnika oldaláról teljességgel érthetőek, mert világosan kifejezésre juttatják a jogalkalmazó mondanivalóját, ugyanakkor ennek érdemi következményei is vannak, hiszen az az állítás, amely szerint a „háztartásvezetés, a közös gépjármű- és bankkártya-használat, a gyermeknevelés, mindennapi életvitel kiadásainak fedezése” igazolja azt, hogy a felek „az általános életvitelnek megfelelő közös döntéseket” meghozták,^[23] de nem elégséges a gazdasági közösség megteremtéséhez, sokatmondó. Hasonló gondolkodás érhető tetten abban a megközelítésben, miszerint az a tény, hogy a felek kölcsönös meghatalmazással rendelkeztek egymás bankszámlái felett, „csak” a felek közötti bizalom jelenként lehetett értékelni, de nem a gazdasági együttműködés részeként.^[24] Egyéb tényezők mellett a kölcsönös bizalom szolgálhat ugyan az „érdekazonosságon alapuló gazdasági kapcsolat” bizonyítékául,^[25] de a bizalmon alapuló mindennapi háztartásvezetés nem elégséges az élettársi kapcsolat megállapításához.

VII. A HÉTKÖZNAPI ÉRTELEMBEN VETT ÉS A JOGKÖVETKEZMÉNYEKEL JÁRÓ ÉLETTÁRSI KAPCSOLAT ELHATÁROLÁSA – A RELATIVIZÁLÁS ÚTJÁN

Az, hogy használjuk az élettársi kapcsolatot hétköznapi értelemben, és ettől eltér, illetve konkrét esetekben eltérhet a (polgári) jogi értelemben vett élettársi kapcsolat, korábban is megjelent az ítélezési gyakorlatban, az utóbbi években azonban ez markánsabb és folyamatosan ismételt megfogalmazást nyert és állandó szófordulatként is megszilárdult. A 2016. évben elbírált ítéletekben^[26] jelent ez meg először azzal, hogy a „gazdasági közösség” léte, illetve hiánya képezi a határvonalat a „hétköznapi értelemben élettársaknak tekintett felek együttélése” és a „jogkövetkezményekkel járó élettársi kapcsolat” között. Ezt a határt kissé talányosan „(jogi) határ”-ként aposztrofáló gyakorlat világosan nyomatékosabbá tette a gazdasági közösség jelentőségét, más fénytörésbe helyezve azt, hogy milyen jellegű együttélést érthetünk a nem jogi értelemben vett és a jogi

[22] A Kúria Pfv. 20.007/2019/10. számú precedensképes határozata [43].

[23] A Kúria Pfv.21529/2019/8. számú precedensképes határozata [43].

[24] A Kúria Pfv.20101/2015/10. számú precedensképes határozata.

[25] A Kúria Pfv.21570/2017/9. számú precedensképes határozata [38].

[26] Közzétett határozatként lásd: Kúria Pfv. II. 21.451/2016/6. ítélete, amely a BH 2017. 338. szám alatt került közzétételre [34].

értelemben vett élettársi kapcsolat között. Noha ez a differencia – ahogy arra már utaltam –, korábban is megjelent, definiálása nem történt meg, s sokféle kapcsolat „megfért” a mindennapi, nem feltétlenül jogi értelemben vett élettársi kapcsolat ernyője alatt. Az új megközelítés szakított ezzel, és azt rögzítette, hogy a nem jogi értelemben vett élettársi kapcsolat az, ahol megvalósul a közös háztartásban történő együttélés, az együvé tartozás harmadik személyek irányába nyilvánvaló és a felek között érzelmi közösség áll fenn. Amennyiben ezen jellemzők mellett megvalósul a gazdasági közösség is, a kapcsolat „szintet lép”.

Hasonló kerül megfogalmazásra egy másik, 2016-ban elbírált ügyben: a hétköznapi értelemben vett élettársi kapcsolatot itt kifejezetten az érzelmi összetartozással és az együttlakással azonosították, a jogkövetkezésménnyel járó élettársi jogviszonyt pedig azzal, amely tulajdonközösséget keletkeztet.^[27] A később született és ilyen kérdéskört érintő ítéletek indokolása is használja a „hétköznapi értelemben élettársaknak tekintett felek” és a „jogkövetkezésményekkel járó élettársi kapcsolat tényhelyzetének” megkülönböztetését.^[28]

VIII. ÖSSZEGZÉS

Arra kerestem a választ, hogy változott-e az élettársakkal, pontosabban az élettárs-fogalom megítélésével kapcsolatos utóbbi bírósági gyakorlat, amennyiben igen, milyen irányba és mit üzennek ezek a változások. Meg kell jegyezni, hogy korántsem valamennyi változást tekintettem át, hanem elsősorban a gazdasági közösséggel összefüggésben állókat, s feltétlenül említeni szükséges, hogy született (egy) olyan ítélet is, amely összességében éppen azért szorgalmazta a kapcsolat élettársi minősítését, hogy a gyengébb fél igényt tarthasson az élettársi kapcsolat családjogi jogkövetkezésményei egyike által rögzített jogokra.^[29]

Ami a vizsgált kérdéseket illeti, a gyakorlat kikristályosította azt az elgondolást, miszerint a családalapítás, gyermekvállalás nem minősül gazdasági közösségnek, a gazdasági közösség korábban is megjelölt elemei továbbra is mérvadóak, s ez a megszilárdult tartalmú gazdasági közösség elengedhetetlen ahhoz, hogy a partnerkapcsolat élettársi jogviszonynak minősüljön. Sem a felek kölcsönös támogatása, sem egymás iránti bizalma nem elegendő ahhoz, hogy a gazdasági közösségnek, amely erőteljesen vagyoni jellegű ismérv, a hiányát legalább részben felülírja. A vagyoni szempontok jelentősége eltűzöttnek tűnik, a kapcsolat lényegévé a vagyon válik – minden más emberi tényező helyett.

Ezzel összefüggésben az „élettárs” kifejezés határozott relativizálása is elkezdődött, illetve bizonyos értelemben tovább haladt. Az utóbbi évek ítéletei

[27] Kúria Pfv. II. 20.514/2016/14. [45].

[28] Kúria Pfv. II. 20.007/2019/10 [43]; Kúria Pfv.20357/2021/4. számú precedensképes határozata [45].

[29] BH 2021. 11.

megszilárdították a „hétköznapi” és „jogkövetkezményekkel járó” élettársi kapcsolat fordulatokat. Nem feltétlenül szerencsés jogilag értelmezhető fogalmat az ítéletekben megkettőzni, annál is kevésbé, mert az „élettárs” kifejezés már jelenleg is többféle részfogalmat takar, „sokféle” élettárs létezik.

Az élettárs szó már a bejegyzett élettársi kapcsolat bevezetésével is megkettőzött látszott, azt sugallva, hogy létezik az élettársi kapcsolatnak egy bejegyzett változata. Ez nyilvánvalóan nincs így, hiszen a bejegyzett élettársi kapcsolat, egy, az élettársi kapcsolattól teljesen eltérő jogviszony. A (*de facto*) élettársi kapcsolat is képes ugyanakkor többszörössé válni, hiszen van olyan élettársi kapcsolat, amelyre nézve csak a Ptk. Hatodik Könyvének szabályai vonatkoznak, de olyan is, amelyre a Negyedik Könyv jogkövetkezményei is alkalmazhatók, s végül létezik – egy másik dimenzióban – a nyilvántartással igazolt élettársi kapcsolat, amely az Élettársi Nyilatkozatok Nyilvántartásába felvett élettársi kapcsolatot jelenti. Kétséges, hogy érdemes-e ezt az amúgy sem egyszerű halmozott tovább bontani – egy újabb dimenzióban – hétköznapi és jogkövetkezményekkel járó élettársi kapcsolatokra.

Ha mindennek a társadalmi üzenetét keressük, akkor sajnos az leginkább az lehet, hogy az „igazi”, azaz jogkövetkezményekkel járó élettársi viszony végső soron üzleti viszony: csak a „pénz számít”. Annak rögzítése sem a legszerencsésebb, hogy van olyan élettársi kapcsolat, amely nem jár jogkövetkezményekkel...

IRODALOM

- Kőrös András (2005): „Fontolva haladás” - az új Ptk. Családjogi Könyve 1. Rész: Az élettársi jogviszony szabályozásának szakértői javaslata. In: *Családi Jog*. 2005/2. sz.
- Szeibert Orsolya (2010): *Az élettársak és vagyoni viszonyaik*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest.
- Szeibert Orsolya (2019): A gyermek meghallgatása/véleménye, a gyermektartás, az élettárs szülők helyzete és az öt éves Ptk. - vitatható gyakorlatok. In: *Családi Jog*. 2019/3. sz.

JOGFORRÁSOK

- A bejegyzett élettársi kapcsolatról, az ezzel összefüggő, valamint az élettársi viszony igazolásának megkönnyítéséhez szükséges egyes törvények módosításáról szóló 2009. évi XXIX. törvény.
- A Kúria Pfv. 20.007/2019/10. számú precedensképes határozata.
- A Kúria Pfv.20101/2015/10. számú precedensképes határozata.
- A Kúria Pfv.20357/2021/4. számú precedensképes határozata.
- A Kúria Pfv.21529/2019/8. számú precedensképes határozata.
- A Kúria Pfv.21529/2019/8. számú precedensképes határozata.
- A Kúria Pfv.21529/2019/8. számú precedensképes határozata.
- A Kúria Pfv.21570/2017/9. számú precedensképes határozata.
- A Kúria Pfv.22015/2016/6. számú precedensképes határozata.

- A Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény módosításáról szóló 1996. évi XLII. törvény.
- A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény módosításáról és egységes szövegéről szóló 1977. évi IV. törvény.
- A Polgári Törvénykönyv módosításáról szóló 1988. évi XXV. törvény.
- A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény hatálybalépésével összefüggő átmeneti és felhatalmazó rendelkezésekről szóló 2013. évi CLXXVII. törvény.
- BDT 2015. 3301.
- BH 2004. 504.
- BH 2017. 338.
- BH 2021. 11.
- Kúria Pfv. II. 20.120/2017/4.
- Kúria Pfv. II. 20.514/2016/14.
- Kúria Pfv. II. 21.451/2016/6.

• *A Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar épületének felújítása kapcsán tartott ünnepi dolgozói értekezlet, 2022-ben (Fotó: Horváth Márton)*

SZIGETI PÉTER

*professor emeritus**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Az Alkotmányosság jogelméleti kategóriája és egy jogrendszer fejlettségének végső értékkritériuma

*„Gondoljatok az emberi erőre,
Nem születünk tengni, mint az állat,
hanem tudni és haladni előre.”*

(Dante: Isteni színjáték)

ABSZTRAKT

Az alkotmányosság nem szakjogi, hanem jogelméleti kategóriaként alkalmas egy jogrendszer belső önreflexiós szintjének megemelésére, a megalapozatlan döntések és/vagy normák alapjogok felőli korrekciójára. Összhangot teremthet alapjogok és alapjogok, jogszabályok és alapjogok közötti kollíziók eseteiben: ez az alkotmányosság specifikus értelme, amivel a jog relatíve új rétegének a formális legalitás követelményrendszerével összhangban lévő intézményesedése – erga omnes értelmezésekkel – megtörténhet. Egy jogrendszer adott kor, adott társadalmához (és civilizációjához) kötött értékrendjének mi lehet a végső mércéje, helyes jogi értékkritériuma?

Kulcsszavak: alkotmányosság ■ önreflexió ■ alapjogok ■ társadalmi értékrend

I. A JOGIMMANENS, ÖNREFLEXIÓS SZINT MEGEMELÉSE

Elkerüljük az alkotmányosságnak azt a szakjogban használt, legszélesebb alkotmányjogi fogalmát, amely a népszuverenitást, hatalommegosztást, a jogállamiságot és a törvények uralmát is magában foglalja, olyan ideális mércét alkotva, amely a történeti képződmények felett áll,

s így azok csak több-kevesebb mértékben tehetnek eleget neki.^[1] Más úton járunk. Az „alkotmányosságot” nem „ideális”, hanem a reális történelmi lehetőség kategóriájaként elemezzük. Éspedig specifikus elméleti tartalommal – a jogrendszer természetjogias természetű, alapjogi kontrolljaként – bontjuk ki.^[2]

A valóságos alkotmányelméleti probléma az, hogy az alkotmányosság fogalma több és más, mint az alkotmány normáinak és jogtételeinek összessége. Kettős értelemben is. Egyrészt lehetséges olyan alkotmány, amely a közjogi be rendezkedés kereteit egy adott politikai hatalom tetszése szerint rendezi be és/vagy váltogatja. Ha ezt formálisan jogszerűen teszi, akkor se alakulhat ki tartósan olyan, szociológiai értelemben vett alkotmányosság, amely a társadalom elfogadottságával és a politikai közösség követési készségével találkozhatna. Ehhez meggyőző erőre, elvekre és az idő rostáján való megmérettetésre is szükség van. E nélkül lehet alkotmány, alkotmányosság azonban aligha. Másrészt a 20. század második felére kialakult alkotmányosság azért szélesebb és több is az alkotmány szabályainak, tételeinek összességénél, mert az egyedi normák mögött különös érvényességű jogelveket, s e jogelvek mögött pedig általános filozófiai, gazdasági, morális, politikai elveket találunk. A normák, a különös és általános elvek logikailag és funkcionálisan is kölcsönösen feltételezik egymást. Egymásra reflektáltak. A jogi normák egyediek abban az értelemben, hogy a jogelvekhez képest specifikált elvárásokat fejeznek ki, mert szituatív érvényességgel fogalmazzák meg a cselekvés megengedett, megkívánt vagy tiltott mértékeit, s pozitív vagy negatív szankciót rendelnek elvárásaikhoz. De a jogrend nemcsak magatartásabélyokból, hanem absztraktabb rendezőelvekből, jogelvekből is áll. Az egyedi normák (amely megállapítás tehát nem tartalmi, szabályozástechnikai különösségük, tipikusságuk elvitatására vonatkozik), a különös jogelvek, mint jogegyenlőség, jogbiztonság, *nullum crimen, nulla poena, ne bis in idem*, szerződési szabadság stb. és az általános elvek relatív természetű, korhoz kötött természetjogias tartalmi pedig együtt jelentik az alkotmányosságot. Ez pedig materiális tartalmánál és vonatkoztatási összefüggéseinél fogva is más, mint az alkotmány szövege, noha vizsgálata során szükségképpen ebből kell kiindulni.

Ott ugyanis nincs alkotmányossági kérdés, ahol az alkotmány normatív tartalmi vagy a pozitív jogszabályok jogági normái eligazítást nyújtanak. A jogrend konzisztenciájának keretei között megválaszolható kérdések jogalkalmazói, nem pedig alkotmányossági kérdések. A jog ugyanis nem normák esetleges halmaza, hanem belső rendezettséggel bíró objektiváció. Attól rend, hogy ágazati, jogdogmatikai tagoltsága van, hogy a jogforrás-hierarchia formális rendezettségén keresztül visszavezethető az alkotmányos alapnormákra. Az alkot-

[1] Kukorelli (szerk.), 1996, 20-21.

[2] Az alkotmányosság alkotmányjogi és az itt kifejtendő jogelméleti – a jogrendszer egészét magasabb önreflexiók fokra emelő alapjogi kontroll – fogalma mellett utalnunk szükséges egy harmadik szempontra, a jogszociológiai értelemben vett alkotmányosságfogalomra, amely az alkotmányos intézmények, normák követni készségének társadalmi szintjét, emberi attitűdjeit vizsgálja. Jogkövetési problémaként tehát. (Részletesebben fejtettük ki e megkülönböztetések jelentőségét a Fundamentum lapjain. Ld. Szigeti, 1999, 51-53.).

mányosság problémái csak és kizárólag ott lépnek fel, ahol: 1. szabályozatlan, de szabályozást igénylő életviszonyok jelennek meg, alkotmányos mulasztásként (példaképpen: a magyar Alkotmánybíróság 1990–93 között a mulasztásos alkotmányellenesség négy év alatti 246 esetben történt megállapítása során tipikusan erre a jogrendbeli helyzetre reagált). 2. Értelmezést igénylő konzisztenciaproblémák lépnek fel, alapjogok egymás közötti és alapjog törvényes jogok közötti relációiban. 3. Az életviszonyok túlfejlődnek a régi jogon, az új tagadja a régit, a régi és az új ellentmondása lép fel anélkül, hogy a törvényhozó reagálna az ellentmondásra, s jogalkotással kiküszöbölné azt. A társadalmi változások materiális szükségletei áttörnek a régi normákon és formális jogi kereteken, azokba nem férnek el az adaptáció hagyományos eszközeivel (jogalkalmazói interpretációs módozatok, fikció, vélelem, analógia, irányelv, elvi döntés).

Az alkotmányosság alakulása ezért a jogfejlesztés bizonyos típusú szükségleteire reagál. A jogrendszer alkotmányossági kontrollja – bármilyen hatásköri és eljárási rendben intézményesítsék is – egyben az alkotmányosság materiális tartalmának a produkciója és reprodukciója, az alkotmányos valóság, a „Verfassungswirklichkeiten” értelmében. Szélesebb az alkotmány szövegénél, de csak az alkotmány és a fennálló jogrend keretei között történhet az alkotmányos valóság reprodukálása. A produkció innovatív mozzanata addig a felső határig mehet el, ameddig e bővített reprodukció a saját alapjain áll és fejlődik. Nem rombolhatja le kiinduló előfeltevéseit, nem teremthet új alapot egy új alkotmány számára. Feltétele az alkotmányosság ezen értelmezésének, hogy egyetlen ilyen funkciójú, autoritással rendelkező szervezet, testület – az alkotmánybíróság, vagy az USA esetében a Supreme Court – esetén van csak értelme működésének, mert ha létezne alkotmányossági konkurens vagy felettes szerve, akkor már nem lehetne az alkotmányosság letéteményesének őre helyzetében. (Szemben a rendes és rendkívüli bíróság jogorvoslati logikájával, amely több lépcsőben is teret ad az anyagi igazság érvényesíthetősége érdekében a felülvizsgálatnak, noha a jogerős ítéletek beálló joghatásai érdekében és/vagy a célszerűséghez fűződő érdek következtében a jogbiztonság igénye egyszer itt is lezárja az elvitathatósági folyamatot.^[3])

Ha a pozitív jog elérné azt, amire törekszik, tudniillik, hogy hégzagmentes legyen, és a társadalmi valóság nem lenne állandó mozgásban, akkor valóban nem lenne szükség az „alkotmányosság”-nak az alkotmányhoz képesti többletfogalmára. Arra, hogy egy az alkotmányértelmezés monopóliumával *erga omnes* rendelkező testület a normatív érveléseket jogelvi érvelésekkel, s mindkettőt – szükség esetén – elvi-dogmatikai jelentésekkel, érvelésekkel egészítse ki. Az alapjogi bíráskodásban az alkotmányosság zsinórmértékeinek explicitté tételével, illetőleg a jogalkotó hatalom feletti alkotmányossági kontrollal válik-e testület a hatalommegosztás tényezőjévé, eltérően attól a törvényességi kontrolltól, amelyet az igazságszolgáltatás lát el, önmaga vagy pedig a végrehajtó hatalom fölött.

[3] Radbruch, 1981.

Megoldásunk azt is tartalmazza, hogy az „alkotmány szelleme” értelmében vett alkotmányosságfogalomra csak és akkor van szükség – anélkül, hogy az irracionális területére lépünk –, ha és amennyiben fellépnek alkotmányossági szükségletek: a három típus egyike vagy egymás melletti több formája is, és a jogi objektiváció működésmódjában telepítve van az a sajátos grémium, amit az egyetlen – a problémamegoldás autentikus monopóliumával rendelkező – alkotmánybíróság léte jelent: a jogszabályok alkotmányossági felülvizsgálatának potenciális megsemmisítésével, illetőleg az alapjogok alapjoggal való ütközésének (alapjogi bíraskodás) szerepével. Ebben a felfogásban az alkotmányosság nem láthatatlan, nem is a rendes bíraskodás rendjének felesleges meghosszabbítása, hanem a hatalommegosztás szerve: alkotmányossági kontrollt gyakorol a jogalkotó hatalom, az államszervezet (ha ide telepített az államszervezeti bíraskodás funkciója) és a jogrendszer működése felett.

Álláspontunk az amerikai alkotmányértelmezési elméletek vitája felől nézve^[4] hasonló a modern aktivizmus „élő alkotmány” álláspontjához, s kizárja a textualizmus („a szöveg erősebb, mint a törvényhozó maga”) és az originalizmus (az alkotók eredeti szándékait fürkésző) meglehetősen egyoldalú szemléletét. Mi az alkotmányosság kérdését is a jogfejlődés egésze szemszögéből, Eörsi-, Pound-féle nézőpontból vetettük fel. Ennek alapján kíséreltük meg meghatározni a jogi objektiváció kategoriális szerkezetében elfoglalt helyét és a „felső határ” küszöbfogalmát, amelyen túl már nem az alkotmányosság bővített reprodukciója, hanem az alkotmányt derogáló jogalkotás történik. Arra nincs felhatalmazás e funkcióellátás során, hogy túllépjen az alkotmányos identitáson. Az az alkotmányozó hatalom feladata, és nem a hatásköri és eljárási keretek következtében mindig részleges funkciójú alkotmányvédő szervvé.

Az alapjogi bíraskodás értékelésénél és a jogrend absztrakt normakontrolljánál is ezen jogelméleti mérce alapján lehet állást foglalni. Az alapjogi kontrollnak éppen az az értelme, hogy felmerült mulasztások, konzisztenciaproblémák, az új szabályozási szükségleteknek a régin áttörő eseteiben új szintézist teremtsen alapjogok és alapjogok, jogszabályok és alapjogok között: ez az alkotmányosság specifikus értelme. Ha ezt alkotmánybíróságok nyilvános határozataikban teszik meg, akkor – függetlenül attól, hogy ez más értékpremisszák alapján irodalmilag bírálható és bírálendő – e szintézissel a jog relatíve új rétegének a formális legalitás követelményrendszerével összhangban lévő intézményesedése megy végbe. És ez magasabb fokú, a hatalomgyakorlás elé egyértelműbb korlátokat állító állapot mintha az alkotmányoságnak az alkotmánynál szélesebb, de behatárolt mozgásterét akármelyik, bármelyik állami szerv maga alakíthatná. Ezért és ennyiben alkalmas az alkotmánybíraskodás az alkotmányosság letéteményesének szerepére. Kivéve, ha a gyakorlatban inkonzisztens döntéseivel a jogrendben több problémát okozna, mint amennyit megold. Ez esetben nem a joghelyesség

[4] Paczolay, 1995, 27-31.

végző, közhatalmi autoritással bíró mércéjeként működne, hanem a zavarok megsokszorozása miatt diszfunkcionális lenne tevékenysége.

Miután az alkotmányosság jogelméleti kategóriáját egy jogrendszer önmagán belüli, saját önreflexiós szintje növekedéseként mutattunk be, rá kell mutatnunk arra is, hogy az alkotmányosság öre-fejlesztője funkcióját mindig intézményesítik, de közel sem közömbös, hogy miként.^[5] Milyen indítványtevői alanyi körrel, eljárási, hatáskörgyakorlási kondíciókkal történik ez, és milyen összetételű szerv látja el ezt a feladatot. Egy intézmény működése ezért sem csak manifeszt, hanem mindig látens funkciókat és diszfunkciókat is szül. Így például az intézményes működésmód felől nézve a tulajdonjog emberi jogi státuszának komplex – alanyi jogi és emberi jogi – és többszintű (belső és nemzetközi jogi) védelme rendben lévő, de ez az emberi jogi státusszal, kordivattól függetlenül, igazából csak akkor volna összeköthető, ha a tulajdonjog tárgyai, és anyagi-vagyonai és szellemi javak saját – egyéni vagy kollektív – munka eredményei volnának.^[6] De nem azok a dominánsan a bér munka-tőke viszonyára épülő társadalmakban. Ugyanis az áruteremelő és még inkább a tőkés áruteremelő gazdaságokat egyaránt a tőke koncentrációja és centralizációja jellemzi (mely gazdasági törvényszerűség megszüntethetőségének fundamentális jelentősége elkerüli Lenkovich professzor figyelmét). Ezért, és nem esetlegességek miatt jutottunk el a személyességtől, a kicsi és helyi jellegtől az óriásmonopóliumokig, a vagyonkezelő holdingokig, a transznacionális korporációkig – a munka és tulajdon elválasztása, a tulajdonjog elszemélytelenedése és koncentrációja közepette, melyet szerzőnk kárhoztat. Egészen addig, hogy nemcsak a jóléti állam öncsonkításai ellen lép fel, a szociális biztonság megteremtése vagy az emberi méltóság német alkotmány-

[5] Ennyiben az emberi jogok II. világháború utáni nemzetközi elismerése és hatása a nemzeti joggyakorlatra eltérő értelmezések tárházát nyitotta meg. Lásd például Harmathy, 2009, 273-291.; Jenei, 2006, 73-91. . Komoly elemzések készültek a magyar joggyakorlatról, „a magánjog alkotmányosodása” problematikában. Léva János Judit értően tekinti át az itt meglévő álláspontokat: Vékás Lajos (2007) felfogásában az alkotmányos jogok érvényesüléséhez a magánjognak megfelelő az eszköztára, az alapjogok és a szerződések közötti összhang a magánjogi normák közvetítésével történik – abból kiindulva, hogy a Ptk. rendelkezéseit is az alkotmányos renddel összhangban kell értelmezni. Paczolay Péter (2013) a Ptk.-t érintő AB-döntéseket elemezve arra a következtetésre jutott, hogy az elmúlt 20 évben a testület döntései érdemben formálták, alakították a magánjogot. Az emberi jogok magánjogi érvényesülésére nézve Menyhárd Attila (2009) alakított ki négy értékes, leíró-értelmező modellt. Ezek bemutatása mellett szerzőnk hozzáfűzi, hogy az, hogy az emberi jogok elismerése és védelme a magánjogi normák közvetítésével vagy közvetlen alkalmazhatóság útján történik – az az érdekmentesüléssel nyugvó magánjogi ítékezés nyitottságán múlik. (Ld. Léva János, 2020, 131-144.).

[6] A tulajdonjog emberi jogkénti ilyen, materiális természetjogi megalapozása antropológiai. De sem esetben, sem egyéb megalapozás mellett sem tolató fel a strict értelemben vett alapjog státuszába, hiszen a tulajdonjognál a törvényhozó szabja meg a cselekvés megengedett mértékét vagy éppen a közérdekből történő kisajátítás feltételeit. Ami emberi jog, ami alkotmányos jog, az nem feltétlenül alkotmányos alapjog is egyben, ha nem szinonimákként egyszerűsítik le a fogalom párok használatát. (A magyar jogrendszerben a szűkebb értelemben vett alapjog lényeges tartalma tekintetében csak akkor korlátozható, ha az egy másik alapjoggal ütközik. Ha a korlátozáshoz elég valaminő alkotmányos elvvel vagy közérdekre hivatkozás, akkor teljesen fellazul az alapjog jogrendbeli státusza, ekkor közömbössé válik, hogy alkotmányos jogról vagy alkotmányos alapjogról lett légyen szó.).

bíróság által – a méltóság sérthetetlenségéből levezetett – megélhetésimínimum-követelményeiért, hanem a globális szociális szakadék, a klímakatasztrófa veszélye és a migrációs válság megoldása is egy globális újraelosztást igényelne. „Mert az ember által elszenvedhető legnagyobb jogfosztottság az, ha semmi esélye rá, hogy önmagáról gondoskodjék és biztosítsa megélhetését” (idézi Lenkovics Ernst Schumachert), s állapítja meg: „Ennek a tömeges jogfosztottságnak az elhárítására szolgált és szolgál a javak egyetemes rendeltetése, mindenkit megillető tulajdonjog.”^[7]

A humánus célokban egyet is érthetünk vitapartnerünkkel. A probléma abban van, hogy a tulajdonjog ma is mindenkit megillet (akár emberi jogi, akár vallás-erkölcsi, akár szociális háttérigazolást tesznek is mögé). A tulajdonjog tárgyához, különösen a jelentős termelési eszközök tulajdonjogához azonban már csak igen kevesen jutnak hozzá. A jog tehát nem azonos a ténnyel, a jogok és a tények együtt pedig a termelési és társadalmi viszonyok jellegének a függvényei. Ezen a jogintézmények bizonyos mértékben változtathatnak, így nivelláló, kispolgári demokratikus újraelosztással,^[8] startup vállalkozások vagy egzisztenciahitelek támogatásával, máskor privatizációval vagy éppen államosításokkal, vagy szociális biztonság államcélkénti – pusztán intézményfenntartási kötelezettséget jelentő – vagy alanyi jogkénti védett, sokkalta erősebb módján. Némi hatása a versenyjogi szabályoknak is van. A jog szabályozó erejével véghezvitt változtatásoknál sem közömbös, hogy mely társadalmi csoportnak kedvező és melyek számára hátrányos, diszfunkcionális módon történik a regulatív beavatkozás. Ezért a jogintézmények, benne a tulajdonjog szerepét is a társadalmi viszonyokba ágyazottan kell megítélni. Megoldásaikkal milyen életlehetőségeket mozdítanak elő?

II. EGY JOGRENDSZER FEJLETTSÉGÉNEK VÉGSŐ, TÁRSADALMI-TÖRTÉNELMI ÉRTÉKKRITÉRIUMA

Ha pusztán azt néznénk, hogy egy jogrendszer mennyire adekvátan alkalmazkodik történetileg változó társadalmi, gazdasági, kulturális környezetéhez, akkor az antihumánus, retrográd rendszerekhez való alkalmazkodás – azok értékorientációjának előmozdításához – mint értékességgel bíró képződményhez jutnánk el. A hatékonyságot állítva egy humánus értékrendtől függő hatékonyság helyébe. Ez tehát csak egy értékközömbös, akár jogpozitivistá, akár a jogi információk hipercirkularitásos leírásával megelégedő teoretikus álláspont esetén tartható.

Ha pusztán azt néznénk, hogy minden gazdálkodási és társadalmi rendszer történeti termék, amelyik létrehozza a saját kultúráját, s adaptációs formáival és

[7] Lenkovics, 2017, 238.

[8] De nem egy szakadatlan újra- és újraelosztással, mintegy állandóvá téve egy startbeli nivellálást, amelynek kaotikumát a vagyon- és forgalombiztonság aligha tűrhetné el.

jogi eszközeivel így vagy úgy a saját szükségleteit elégti ki, azokra reagál, akkor ezzel a történetiség elvével szentesítenénk és tennénk egyformává minden jogi létezőt. Az igaz ugyanis, hogy minden jogrendszernek megvan a saját története, de ebből még nem következik, hogy minden szabály, jogintézmény vagy nemzeti jogrendszer egyformán értékes (vagy értéktelen) volna. Ha az eseménytörténetiség szellemében „önmagát önmagával” mérjük, mint a történeti-jogi iskola Savigny-féle álláspontja, akkor nehéz túlkerülni ezen a problémahelyzeten. Kell egy magasabb fokú értékmérő, amely nem áll ellentétben azzal a ténnyel, hogy mivel a társadalmak történeti képződmények, a jog pedig társadalmi képződmény, ezért a jogi jelenségek is történeti képződmények. Keletkeznek, fennállnak, modifikációik és variációik nagy számát termelik újjá, míg történeti életük végpontjára nem jutnak, s meg nem szűnnek. Vagy legalábbis – mivel teljes megszűnés egy jogrendszer esetében valószínűtlen – túlélő elemei át nem alakulnak egy másik jog alárendelt elemeivé. Roscoe Pound általunk nagyra értékelt, szociológiai, pragmatikus jogelméletével kapcsolatban is rámutattunk, hogy a szabályozási optimum-megoldás nem lehet értékközömbös viszonyulás, ahol Pound az újhegeliánus jogbölcselő Kohlerre támaszkodva az adott kor adott civilizációjához kötött relatív természetjogával haladta meg az értékközömbösséget, de az adott kor értékviszonyait már nem vonatkoztatta végső, nembelileg érvényes értékmérőre.

A megoldáshoz a klasszikus német filozófiát, Robert von Mohl materiálislegalitás-konceptióját és Jürgen Habermas kritikai nézőpontjait vigyük tovább. Látuk, a természetjog funkciója elsősorban abban rejlik, hogy vagy legitimáló-cselekvésmotiváló, vagy kritikai, programadó mércéket fogalmaz meg és állít fel a létezővel szemben. Így történetileg a polgári társadalomban „A törvénynek megfelelő szabadság bizonyossága, melyről Humboldt ábrándozott, egy olyan jogrend megbízhatóságára és kiszámíthatóságára utal, amely mind tartalmában, mind formájában megfelel a polgárság mint osztály – s vele együtt a társadalom nagy többsége – érdekeinek, vagyis a feudális önkény mindenkit egyaránt kötelező törvényekkel való felváltásának”.^[9] A felvilágosult észjogi kritika erősen hatott a 19. század közjogi és a „Rechtsstaatlichkeit” irodalmára. Ezt a hatást jelzi többek között Robert von Mohl megoldása, aki „az állami tevékenység joghoz kötöttségének formai elvét (formális legalitás) összekapcsolja, s egyben alárendeli egy felsőbb eszménynek, az ember felszabadulásának, egyénisége szabad kifejtésének, s a jogszerűséget e magasabb rendű célok szolgálatába állítja (anyagi legalitás).”^[10] Azonban a materiális legalitás tartományában fennáll az ellenkező „szolgálat” veszélye: a kényszerítőerővel (impérium) rendelkező normatív, intézményi és szervezeti összetevőjű jogrendszer a mai modernitás körülményei között is képes az életvilág gyarmatosítására,^[11] és nemcsak az egyének, hanem a társadalom vonatkozásában is. A gazdasági és állami-politikai

[9] Péteri, 1989, 726.

[10] Péteri, 1989, 29.

[11] Habermas, 1992.

rendszerintegráció imperatívuszait szolgáló „eljogiasítás” során a jog az inter-subjektív privát és civil szféra^[12] autonómiáját sértő jogként egzisztálhat. Ennek semlegesítését a diskurzus kommunikatív cselekvésformája, a deliberatív (tanácskozó) demokrácia képezheti a népszuverenitással és az emberi jogokkal, melyben a pozitív, formális jogot az észszerű akaratképzés politikai médiuma egy republikánus társadalmi kontrollon keresztül formálja meg. A jogi normák legitimitását ugyanis a politikai törvényhozás demokratikus eljárásának észszerűsége adja, az méri meg.^[13]

Egy jogrendszer minősítésének jogimmanens mértékeként vezettük be az alkotmányosság helyes jogi, jogelméleti értelemben vett mércéjét. Ez a jogimmanens, önreflexiós szint megemelését jelentette. A jogimmanens mértéken azonban megszüntetve-megőrizve kell túllépnünk, amikor egy működő jogrendszer teljesítményét társadalmi hatása vonatkozásában vetjük fel, amikor a részrendszer azt az egésze vonatkoztatottan nézünk. Mi lehet egy jogrendszer esetében ez a történetiséggel nem szembenálló, a formális legalitás kiszámíthatóságát és az alkotmányosság öntisztító mechanizmusát megtartva meghaladó, végső érték-mérő? Amiben a relatív, korhoz és rendszerhez kötődő jogimmanens és a jogon túllévő abszolút érték-mérők egymásra vonatkoztatottak lehetnek?

Az ember nembeli lényegének – munkájának, nyelvének, kultúrájának, univerzalitásának – történelmi kibontakoztatásában játszott szerepük szerint lehet megítélni a történetileg előállott jogi képződményeket, jogrendszereket. Azt, hogy végső soron hogyan, mennyiben segítették elő vagy éppen gátolták érték-vonatkozásaikkal, jogos-jogtalan minősítéseikkel és eljárásaikkal az emberi tár-

[12] Habermasnál a civil társadalom nem a skót felvilágosodás (Ferguson)–Hegel–Marx-vonalán kidolgozott jelentésű fogalom. „Azokat a nem kormányzati (állami) és nem gazdasági (piaci) kapcsolatokat, valamint önkéntes társulásokat öleli fel, amelyek a nyilvános szféra kommunikációs struktúráit lehorgonyozzák az életvilág társadalmi komponensében” (1992: 443). Olyan kapcsolatok és társulások közötti kommunikáció, amelyek nem kormányzatiak és nem gazdaságiak. A polgári (és nem „udvari”) és politikai nyilvánosság előtt zajló kommunikációs folyamatban kell a civil társadalomnak érvényesítenie saját akaratát, hogy ebben a deliberatív demokráciában megvédhesse a saját életvilágát az agresszíven tolokodó, nyomuló rendszerparancsnoklatokkal szemben, a szociális integráció érdekében. A civil társadalom kommunikatív hatalmán, a kölcsönösségen, a tolerancián és szolidaritáson keresztül – tehát értékorientált cselekvések révén – védhető meg az életvilág gyarmatosítása az elpiacosodástól és elbürokratizálódástól. A nyilvános térben zajló, békésen megvitató tanácskozás, a deliberáció központi intézményei a médiánál is fontosabb parlamentek, a közhatalmat gyakorló törvényhozás következtében. Ehhez a deliberatív demokráciához kapcsolódik az alkotmányos patriotizmus fogalma, amely az egyénekben, állampolgároknak megalapozza a köztársasági ethoszt és hazafias identitást. Demokraták nélkül nem lehet működőképes az alkotmányos hatalmat intézményesítő polgári demokrácia.

[13] Minket a materiális legalitás értéktartalmainak vonatkozásában érdekelt Habermas Fakticität und Geltungja, amely az elszemélytelenítő-elidegenítő tendenciákkal szemben keres kritikai lehetőséget. Karácsony András dolgozata a kommunikatív cselekvéseméletének változatai szempontjából tárgyalja Habermas felfogását, amely a demokratikus jogállamiság diszkurzív alapjogaira fut ki (jog-egyenlőség; egyéni, alanyi jogi státusz; az állammal szembeni jogvédelmi alapjogok; a vélemény és akaratképzés egyenlő részvételi joga a politikai autonómia gyakorlásához; egzisztenciális életfeltételeket biztosító alapjogok). Ld. Habermas, 2000, 177-182.

sadalmak, s a társadalomban élő egyes emberek^[14] szabadságfokának – az adott kor adott feltételei között elérhető – kibontakoztatását. Peschka Vilmos jogelméleti megoldását^[15] vittük át a jogfejlődésre alkalmazva, ahol a nem túlélése előfeltétele szabadságfoka vizsgálatának. A jog éppen azért kaphat jelentős szerepet a végső érték, a nembeli lényeg szabadságfokának perspektívájába állítva, mert szabályozó hatalmánál fogva az összefolyamat önfényű, *sui generis* tényezője. A mindenkori emberi-társadalmi állapotokban újratermelődő együttélési magatartásminták és konfliktusfeloldások adekvát rendje keresésének végső mértéke az elérhető szabadságfok biztosítása.

IRODALOM

- Habermas, Jürgen (2000): A demokratikus társadalom jogelmélete. In: Balogh István – Karácsony András (szerk.): *Német társadalomelméletek*. Balassi kiadó, Budapest.
- Harmathy Attila (2009): Az Európai Unió Alapjogi Chartája és a nemzeti jogalkalmazás. In: *Állam- és Jogtudomány*. 2009, L/63.
- Jenei Petra (2006): A tulajdonhoz való jog az Európai bíróság gyakorlatában. In: Sajó András (szerk.): *Alkotmányosság a magánjogban*. Complex Kiadó, Budapest.
- Kukorelli István (szerk.) (1996): *Alkotmánytan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Lenkovich Barnabás (2017): Emberi jogunk a tulajdonjog! In: *Unitas multiplex*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Lévayné Fazekas Judit (2020): A magánjog kihívásai a XXI. században. In: *Jog-Állam-Politika*. 2020/különszám.
- Paczolay Péter (1995): *Alkotmánybíráskodás, Alkotmányértelmezés*. Tempus, Budapest.
- Peschka Vilmos (1979): *A jogszabályok elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Péteri Zoltán (1989): A jogállamiságról. In: *Magyar Tudomány*. 1989/9. sz.
- Radbuch, Gustav (1981): Jogfilozófia. In: Varga Csaba (szerk.): *Jog és Filozófia Antológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szigeti Péter (1991): Cím nélküli írás. In: *Fundamentum*. 1999/1. sz.

[14] „A dolgok és összefüggéseik végső mértéke az ember” (a szofista Prótagorasz homo mensura tételének továbbfejlesztett változatként).

[15] Peschka, 1979.

•
A 70 éves Kukorelli István és a 65 éves Stumpf István köszöntése 2022-ben

TAKÁCS PÉTER*tanszékvezető egyetemi tanár**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

A teokráciáról mint államformáról

*Fazekas Juditnak,
születésnapjára*

ABSZTRAKT

A tanulmány a teokrácia mint uralmi forma (államforma) jelentését elemzi. Azt mutatja be, hogy a fogalom történetében három fő korszakot különböztethetünk meg. Az először legitimációs célokat szolgált, aztán az állami intézmények felépítésével volt kapcsolatban, majd az összehasonlító alkotmánytan kategóriája lett, melyet az állam–egyház viszony tanulmányozása során használnak

Kulcsszavak: teokrácia ■ államforma ■ legitimáció ■ alkotmánytan
■ állam–egyház viszony

I. BEVEZETÉS

A teokrácia poliszémikus szó: több, egymással kapcsolatban álló jelentése van, s bár az újabb változatok egy alapjelentésből származnak, az idők folyamán ez szinte a felismerhetetlenségig módosult. A fogalom csaknem kétezer éves történetében három fő korszakot különböztethetünk meg: az először elsősorban legitimációs célokat szolgált, aztán évszázadokig állami intézmények struktúráit jelezte, ma pedig elsősorban az összehasonlító alkotmánytan egyik kategóriája az állam–egyház viszony tanulmányozása során.

II. AZ URALMI FORMÁK (ÁLLAMFORMÁK) SOKFÉLESÉGE AZ ÓKORBAN ÉS KÉSŐBB

Az államformák rendszerezésének első elméletei akkor születtek, amikor az ókori görögök számára evidenciává vált a poliszok sokfélesége.^[1] E sokféleségre rácsodálkozva, s látva a városállam mint intézmény válságának korai jeleit, elkezdtek vizsgálni, hogy melyik megoldás szolgálná legjobban problémáik megoldását. A legelső, s bizonyos értelemben mindmáig hatást gyakorló egyszerű rendszerezés a görög történetíró, halikarnasszoszi Hérodotosz *Történeti könyveiben* olvasható egy rövid szöveghelyen.^[2] Itt az egymással beszélgető, s az egyes lehetőségek előnyeit és hátrányait mérlegelő perzsa előkelőségek – Otanész, Megabyzus és Dárius – megkülönböztették a monarchiát, ami egyetlen ember uralmát jelenti, az arisztokráciát, ami néhány ember uralmára utal, és a demokráciát, ami viszont a sokaság, vagyis a nép uralma. A megkülönböztetés alapja az volt, hogy hány ember gyakorolja a hatalmat: „egy”, „néhány” vagy „sok”. Ez pusztán formális felosztás volt, talán ezért is terjedt el később széles körben.^[3] Jelentősége is csak a későbbiek fényében mutatkozik meg. A beszélgetőtársak Hérodotosznál azzal zárták le az e megoldásokkal kapcsolatos vitát, hogy megtartják a létező rendszerüket, mert amellett szólt a perzsa hagyomány.

A görög filozófusok – például Szókratész, Xenophón, Platon, Arisztotelész és mások – ezzel szemben e formális rendszert tartalmi elemekkel bővítették, és egy több száz évig zajló érdemi vitát folytattak egymással. Például: az arisztokrácia náluk már nem „néhány ember” uralmát jelentette, hanem a „legjobbakét” (vö. ἄριστη, *ariszté*: kiváló, ἄριστοί, *arisztoi*: legkiválóbbak), vagyis „néhány kiváló emberét”. Mondhatnánk úgy is: az arisztokráciát „nemesi uralomnak” tekintették, ahogy a régi magyar nyelv e megkülönböztetést kifejezte. Ugyanígy, a királyság Platónnál nem egyszerűen „egy” ember, hanem a „legkiválóbb férfiú” uralmát jelentette, és így tovább. A három hérodotoszi alapkategóriát már az ókori görög gondolkodásban kiegészítették másokkal – részben tartalmi, részben további formai szempontok alapján. Így beszéltek oligarchiáról: a nagy vagyonnal bírók uralmáról; sztratókráciáról: mint a στρατιωτησικ (sztratiótészek), a katonák, pontosabban katonaparasztk uralmáról, vagy általánosabb jelleggel a katonai

[1] A városállamok sokféleségéről lásd Németh, 1999, valamint Németh, 1996.

[2] Lásd Herodoti Historiae, III. 80–83. (Magyarul ld. Hérodotosz, 2000, 228-231.). A vita rövid elemzéséhez vö. Evans, 1981, 79–84.

[3] A „formális” itt „szám szerinti megfontolásokon alapulót” jelent, ami persze csak annyiban formális, hogy megalapozó indokok és igazoló érvek nélküli, s a működési elveknek még a pusztá jelzését is mellőzi stb. E szempontot az egyik elemző (Hérodotosz demokráciáról alkotott nézetei vonatkozásában) „elmélet nélkülinek” nevezte, ami ugyancsak nem a legszerencsésebb kifejezés. Vö. Davies, 2010, 319–329.

kormányatról;^[4] a türanniszról: egyetlen ember zsarnoki uralmáról, és így tovább. A későbbi évszázadokban igen gyakran, és nem véletlenül a modern kor kezdetén – az ógörög *krátosz* vagy *archó* szavakkal képzett összetételek alapján, de másféle társadalmi tapasztalatra építve – a modern európai nemzetek képviselői számos további uralmi formát jelző kategóriát is kialakítottak. Ilyen volt például a franciák által alkotott *bürokrácia*, *ideokrácia* és *gerontokrácia*, az olasz eredetű *pártokrácia*, az amerikaiak szellemi közegébe visszavezethető *technokrácia*, vagy a ma már megállapíthatatlan eredetű *plutokrácia*, és így tovább.

Annak, hogy a görögök a *κράτος* és *κράτεια* (*krátosz*, *kráteia*: erő, hatalom, uralom) vagy az *ἄρχω* és *ἀρχεῖν* (*árkhō*, *árchein*: uralkodni, uralom → *arkhosz*: vezető) szavak alapján *kráciának* vagy *archiának* neveztek-e egy uralmi formát, szociolingvisztikai okai voltak, melyekkel itt nem foglalkozhatok. Megemlítem viszont, hogy Carl Schmitt egy talán nem kellően részletezett jegyzete szerint, amit a teológus Erich Przywarával beszélgetve vetett papírra, az „archiák” a hatalom forrására, a „kráciák” egy felsőbb erőn keresztüli hatalomszerzésre utaltak.^[5] Przywara szerint Platónnál a két „-krácia” (arisztokrácia és demokrácia) antropologikus hatalmat jelez, amennyiben ezekben emberek ragadják meg a hatalmat, míg a két „-archia” (monarchia és oligarchia) teológiai alapokkal bír, amennyiben ezek esetén a monoteisztikus, illetve a politeisztikus hatalomnak isteni eredete van. Aki e tétel, s különösen a második fele igazságértékét alaposabban leellenőrzi, az feltehetőleg helyesen jár el. Ezeket és az ezekhez hasonló kérdéseket alább a teokrácia kapcsán vizsgálom meg, melyről mindenki hallott,^[6] amit azonban kevesen ismernek ebben a sokjelentésű formában.

III. AZ ALAPJELENTÉS

Ha a teokráciának van valamilyen alapjelentése, az feltehetőleg a fogalomtörténet kiinduló pontján, vagyis Josephus Flavius elméletében ragadható meg. A szót ugyanis – melyet ma ógörög formában, a *θεός* (*theós*, Isten) és a *κράτος*, *κράτεια* összetételeként ismerünk – a zsidó hadvezér és történetíró alkotta az I.

[4] A sztratokrácia aktualizálásának figyelemre méltó esete, amikor a görög-francia teoretikus, Cornelius Castoriadis sztratokráciaként írta le a Szovjetuniót. Ezen azt értette, hogy egy elkülönült katonai-ipari szektor érdekei és ezen érdekek megfogalmazói uralják annak politikáját. E magas rangú katonák szerinte expanziós világpolitikai terveket szövögetnek, és belső erők nem képesek megfékezni őket. Vö. Castoriadis, 1980, 48., ill. később Castoriadis, 1981, 1983. A kategóriával bizonyos értelemben azt is hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió már nem klasszikus totalitárius állam (amit persze vitatható volt, és vitatták is). A hazai szakirodalomban Vajda Mihály Oroszországot és a Szovjetuniót jellemezte így, ahol a katonai privilégiumok uralják a társadalmi életet. Lásd Vajda, 1989, 30–54. Az aktualizált kategória újabb aktualizálása a militokrácia, melyet Szilágyi Ákos a putyini Oroszországra alkalmazott; vö. Szilágyi, 2011, 187–226.

[5] Vö. Schmitt, 1974. Az, hogy ez a logika követhető-e, igencsak kérdéses, más vonatkozásban viszont érdekes lehet, és Schmitt messzire ható következtetéseket vont le azzal összefüggésben.

[6] A teokráciáról egyszerű áttekintésként lásd Davidson, 2013.

században – a 96 körül íródott, s különböző töredékekben fennmaradt *Contra Apionem, de antiquitate Iudaeorum* című művében – Izrael és Júda királyságára.^[7] Flavius az általa ismert államokat először három csoportba sorolta (monarchiák, oligarchiák, demokráciák); a zsidó nép államára azonban, bár az kb. 1050-től 587-ig monarchia volt, e három kategória egyikét sem tartotta alkalmazhatónak. Többek szerint úgy vélte: a Mózes által közvetített isteni parancsok törvényekbe foglalása és politikai irányvonalat kijelölő ereje ezen államot különlegessé tette. A teokráciát mint államformát azonban valójában nem a különlegesség indokolta, hanem – feltehetően – egyfajta legitimációs szükséglet: ha a szót Flavius találta is ki, az azzal leírt rendszer akkor alakult ki, amikor a bibliai bírók uralma monarchiává változott.

Mint ismeretes, a zsidó nép első, még centralizált politikai-állami struktúra nélküli integrációs mechanizmusa – miként több ún. *akefál*, vagy Emile Durkheimtól származó terminussal: *szegmentális* társadalom esetében ez jellemző – a bíró-uralom (בִּישׁוּפִיּוּשׁ) volt. Ezt néhányan egy későbbi, görög mintára – a κριτής (*kritész*, bíró) és az ἀρχῶν (*árkhō*: uralkodni) szavak összetételéből képzett – kifejezéssel *kritarchiának* vagy *kritokráciának* is nevezik. A szóban forgó bírák persze nem konkrét jogvitákat döntöttek el, hanem Isten választottjaiként kormányozták a népet és háborúkat vezettek. 1000 körül aztán „átépítették Izrael akefál (fő nélküli) társadalmát – fogalmazott teológiai-történeti elemzésében Norbert Lohfink – egy államilag szervezett, területileg meghatározható, királyi instanciával rendelkező társadalommá, mely egy katonai kikényszerítő stábbal, királyi hivatalnok gárdával, adóval és más pénzügyi szisztémával rendelkezett.”^[8] Mivel e változást a nép körében feltehetőleg sokan ellenezték, Isten királyságával legitimálták. A bibliai szövegek különböző rétegeiben kimutatható, hogy Jahve címe vagy titulusa ekkortól kezdve lett ugyancsak „király” (bár ettől Jahve nem lett olyan isten-király, mint a környező népek vallásainak istenei). Egy másik szöveghely szerint Salamont az Úr – Sába királynőjének szavaival – „az ő székébe helyezte” (2Krón 9; 6–8.). Ugyanez a jelentés később megjelent a keresztények bibliájában is; erre utal például a „Krisztus király” kifejezés (Jn 19,15).

A teokrácia – mely tehát a monarchia egyik fajtája volt, és a fenti történelmi kontextusban „istenuralomként” legitimált monarchiát jelentett – később általánosan elterjedt, és számos jelentést vett fel. Ezek a felvilágosodás koráig pozitív jellegűek voltak. Gyakran nem Isten uralmára, hanem arra utaltak vele, hogy a legfőbb uralkodó egy transzcendens lény kiválasztottja, felkentje vagy kegyelmének tárgya, aki a vallás szabályai szerint vezeti a politikai közösséget. A legelterjedtebb jelentés szerint a teokráciában az államhatalmat egy egyház, pontosabban annak papsága, esetleg felső papsága, illetőleg valamely egyházi vezető gyakorolja – aki ezt a jelentést elfogadja, annak a teokrácia „papi uralmat”

[7] Flavius, 1984, 72. (2:165).

[8] Ld. Lohfink, 2005, 72.

(is) jelent.^[9] Ez nyilvánvalóan nagyon egyszerű értelmezés. Mások úgy vélik: a teokráciában az egyházi és állami intézmények nem különülnek el egymástól, ami úgy is érthető, hogy az ilyen rendszerben a szó szoros értelmében vett egyház-államiság létezik: az egyházi vezetők egyben állami vezetők is. Megfordítva ez nem igaz: ahol államegyház van, azt attól még nem mondják teokráciának; ez utóbbinak ugyanis az az egyik legfőbb jele, hogy az állami autoritást a vallásból vezetik le, vagy arra vezetik vissza, s nem az, hogy az egyházi vezetők közvetlenül államhatalmat gyakorolnak.

A nyugati hagyományokat követő államokban mai viszonyok között a teokrácia, vagyuk bármelyik fenti értelmezést is, nagyon ritka államforma. Európában rendszerint keresztény teokráciának – az elméleti gondosság függvényében esetleg teokratikus monarchiának – minősítik a Vatikánt (a Szentszékét, világi nevén a Vatikánvárosi Államot), mely lényegében egyházállam, ahol az egyházi vezetők egyben az állami vezetők is, s melynek legfőbb különleges sajátossága a tartós létezés változó történelmi feltételek között, a lehető legnagyobb mértékű, bár nyilvánvalóan nem teljes állandóság mellett. Egyházi vezetők által irányított kisebb, államszerű politikai közösségek a történelemben korábban is léteztek – de rendszerint csak ideig-óráig. Ilyen volt például a dominikánus szerzetes és hitszónok, Girolamo Savonarola uralma Firenzében 1494 és 1498 között, vagy Jan Matthijs szabólegény münsteri Anabaptista Királysága 1534/35-ben.^[10] A Közel-Keleten iszlám teokráciának tekintik Iránt (melynek hivatalos államformája egyébként, mint neve is tükrözi, iszlám köztársaság), mert az állam feje a „legfőbb vallási vezető”, akinek a köztársasági elnöknél is nagyobb hatalma van, és döntő befolyást gyakorol az államra. A közéleti viták során a vallási fundamentalizmus rendszereire egyébként könnyen rásütik, hogy teokráciák; ilyen értelemben a politikai lektúr-irodalomban olykor még az amerikaiakat is a teokráciával fenyegetik, nem ritkán a mormonok mozgalmára utalva.^[11] A „papi uralom” egyszerű és megtévesztő értelmében olykor teokratikusnak mondják az egykori Azték Birodalmat is, valamint a száműzött tibeti kormányzat belső viszonyait, ahol a legutóbbi időkig a Dalai Lámát tekintették államfőnek.

IV. A TEOKRÁCIA METAFORIKUS ÉRTELMEZÉSEI

Mindez azt jelzi: a teokrácia szót néha képletes értelemben használják azokra az esetekre, amikor valaki úgy gondolja, hogy ő vagy más egy feltételezett isteni felhatalmazás, megbízás vagy igazolás alapján uralkodik. Az utópiákról írott művében például Molnár Tamás így fogalmazott: „Vannak olyan utópisták, akik azt állítják, hogy az állítólagos vezető osztályt Isten jelölte ki arra, hogy

[9] Lásd például Runciman, 2006.

[10] A münsteri Anabaptista Királyságról és a teokrácia más elméleti kérdéseiről lásd Meijer, 2011, 35–40.

[11] Lásd például Lucerne, 2011, ill. Morris, 2017.

az emberiséget boldogságra és üdvösségre vezesse. Az ő rendszerük a teokrácia (vagy annak szekularizált változata: a történelmi szükségszerűség uralma), amikor is az isteni – tehát megkérdőjelezhetetlen – szentesítés folytán az isteni parancs közvetítői fölhatalmazva érzik magukat arra, hogy visszanyúljanak a politika elvéhez, s azt a legkönnyörtelenebb szigorúsággal alkalmazzák.”^[12] Ez a szövegezés nyilván metaforikus értelemben beszél teokráciáról, hogy olyan dolgokat mondhasson ki a teljesen különböző álláspontokról (például arról, hogy az isteni parancsok és a „történelmi szükségszerűség” hívei miben hasonlítanak egymáshoz), amelyeket a szöveg megfogalmazója más módon nem tartott kimondhatónak.

A metaforikus értelmezés keretében érdekes filozófiai-teológiai összefüggések is kibonthatók. Ilyen például Ernest Renannek az azzal kapcsolatos okfejtése, hogy a teokrácia, mely a hatalommal felruházott embert Isten „tisztviselőjévé” teszi, miért tekinthető az egyéni szabadság ellentétének.^[13] Ezzel szemben áll, hogy Renan kortársa, a magyar Schmitt Jenő Henrik bizonyos értelmezések szerint egy decentralizált, uralom nélküli, vagyis anarchista elgondolással is összeegyeztethetőnek tekintette a teokratikus rendet.^[14]

A részben metaforikus szóhasználat legutóbbi megnyilvánulása a kanadai-amerikai összehasonlító alkotmányjogász, Ran Hirschl alkotmányos teokráciáról alkotott elmélete is. Ő azt állítja, hogy az alkotmány fensőbbiségének elve (*constitutional supremacy*) immár nemcsak az amerikai politikai rend, hanem – az alkotmányosság eszméjének globális elterjedése következtében – a világ mintegy 150 államának egyik fő jellemzője. S mivel e szupremáciának szerinte a törvények „bírói felülvizsgálata” (*judicial review*) is része, a világ számos országában „egy új jogi és politikai rend alakult ki: az alkotmányos teokrácia”. Az alkotmányosság ezen új trendjét Hirschl kapcsolatba hozza az állam–egyház, illetőleg az állam–vallás viszony kérdéseivel, melyeket részletesen elemez, azokra kilenc modellt állít fel,^[15] és azt állítja, hogy „amint az alkotmányos demokráciában az »alkotmányos« kontrolálja a »demokrácia«-aspektust, úgy az alkotmányos teokráciában az »alkotmányos« korlátozza a teokratikus kormányzás kiterjedését, amely hajlamos az expanzióra”.^[16]

A modelleket illetően Hirschl egy későbbi munkájában tiszta teokráciát, ekléziokráciát (egyházi vezetők uralmát) és alkotmányos teokráciát különböztet meg. Az előbbiben, melynek példája a Mohamed próféta által a VII. században elképzelt iszlám állam, a legfőbb vallási vezető a legmagasabb politikai vezető is. Az ehhez közel álló ekléziokráciában, melynek példája a Vatikán, az intézményes

[12] Ld. Molnár, 1990, 166.

[13] Vö. Renan, 1928 (?), 359–368, 401–446.

[14] Schmitt Jenő Henrik felfogásához lásd: Gábor – Sükösd, 2015, 16–27.

[15] Ld. Hirschl, 2010, 47–49. Az állam–egyház viszony modellszerű megközelítését illetően, a magyarországi helyzetre is kitérve, lásd még Halmai, 2017, 175–207.

[16] Hirschl, 2010a, 2. és 13. Az utóbbi ponton Hirschl elemzése egy másik munkáját idézi fel; vö. Hirschl, 2010b, 256–278.

vallási vezetőnek kiemelkedő szerepe van, de ő nem úgy tekint magára, mint az az isteni kinyilatkoztatás eszközére. Végül az alkotmányos teokráciában a politikai vezetés és vallási hatóság formálisan el van választva egymástól, létezik a hatalommegosztás és a jogalkotás bírói felülvizsgálata. Az ilyen teokráciának ebben az elméletben négy egymásra épülő és kumulatíván elgondolt jellemzője van:

- a. egy olyan vallás léte, amely mellett az állam elköteleződik;
- b. a vallásnak és szövegeinek mint a törvényhozás és a jogalkalmazás jogértelmezési eszközének alkotmányos védelemmel való körülbástyázása;
- c. a vallási bíróságoknak és testületeknek a polgári bíróságok melletti hivatalos juriszdikciója; valamint
- d. a modern alkotmányosság néhány vagy valamennyi eleméhez való ragaszkodás, ideértve a polgári és a vallási hatóságok közötti formális különbségtételt, a kisebbségek vallási szabadságának védelmét, és a bírói felülvizsgálat valamilyen aktív formájának létezését.^[17]

“Ezek közül a legfontosabb, hogy a vallási törvényszékek ítélkezési gyakorlatának néhány kulcseleme, ezek joghatósági autonómiája ellenére, a gyakran az állam által létrehozott és kinevezett legfelsőbb bíróságok alkotmányos felülvizsgálata alá tartozzon.”^[18]

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a fogalom pusztán alkalmat jelentett az alkotmányjog új fejleményeinek tanulmányozására és normaként való felmutatására. A teokrácia így – fogalmazok itt némi túlzással – Hirschl Galápagosz-szigete lett,^[19] ahol burjánzó gazdagságában tanulmányozható e különleges jelenség.

S ha már szigetekről esik szó, megemlítem, hogy a kuriózumok kedvelői szerint teokrácia a görögországi Chalkidiki-félszigeten lévő ún. Athosz-hegyi Körtársaság (Όρος Άθως: Órosz Áthosz), bonyolultabb nevén Szent Hegyi Autonóm Kolostor-körtársaság is. Ezt azért nehéz elfogadni, mert ez a nagy autonómiát élvező egyházi közösség nem állam, tehát államformája sem lehet. Azt persze mondhatjuk, hogy a bizánci hagyományokat őrző 20 kolostor szerzetesei mindig, még a török uralom alatt is élveztek egy bizonyos autonómiát: ha nem is teljes önállóságot, de egyfajta kiváltságos státuszt, s belső kormányzatukat a keresztény hittételekből levont politikai elvek szerint alakíthatták. Amikor a görögök 1913-ban elfoglalták a területet, először semleges állammá nyilvánították – ez volt az ún. Athosz-hegyi Teokrácia –, majd 1926 után saját államuk önkormányzattal rendelkező területének tekintették, s ez a státusz azóta sem változott.

[17] Hirschl, 2021, 155.

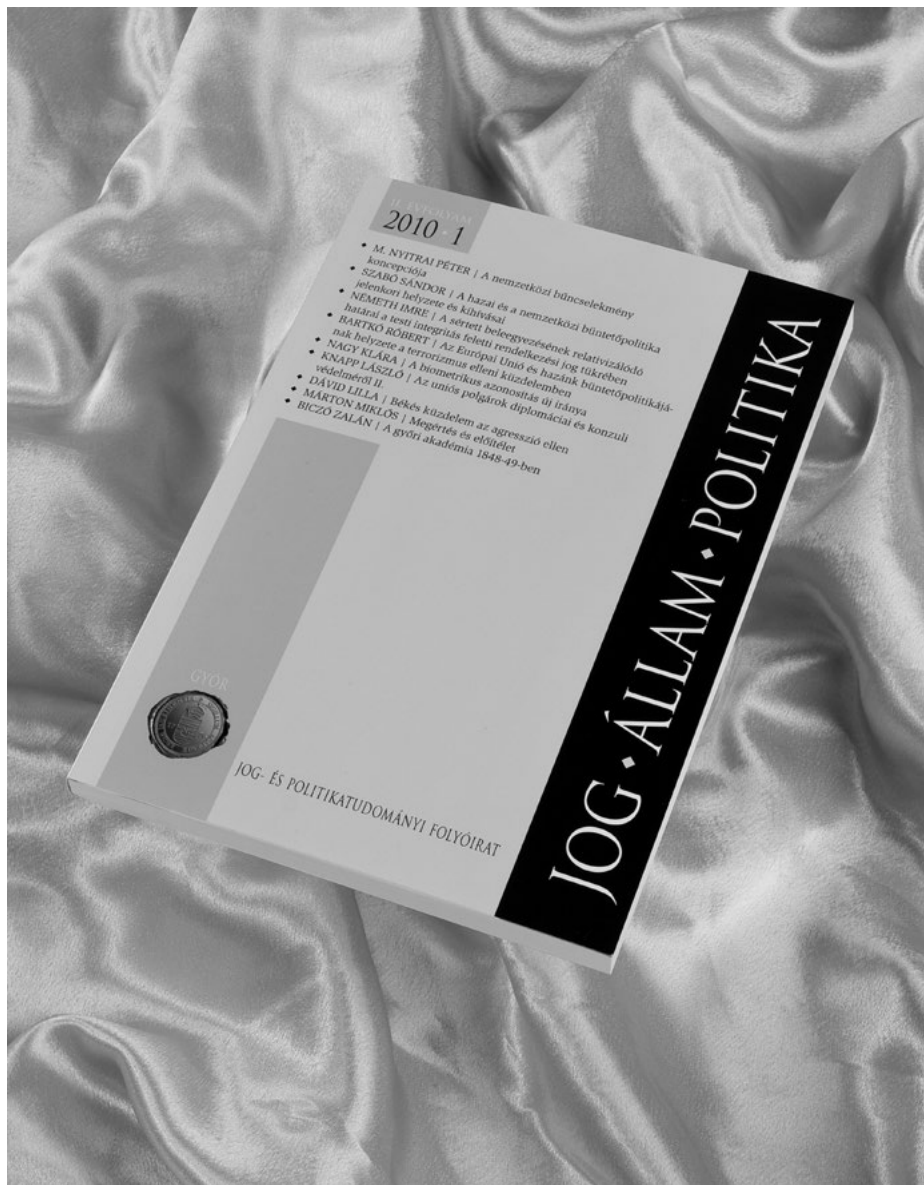
[18] Hirschl, 2021, 155.

[19] Mint ismeretes, a Galápagosz-sziget volt az a hely, ami változatos gazdagságával Charles Darwin számára oly megvilágító erejű volt saját elmélete kifejtése során.

IRODALOM

- Castoriadis, Cornelius (1980): Facing the War. In: *Télos. Critical Theory of the Contemporary*. 46. sz. 43–61.
- Castoriadis, Cornelius (1981): *Devant la guerre*. Fayard, Párizs. 285.
- Davidson, Tish (2013): *Theocracy*. Simon and Schuster, Major Forms of World Governments, Brumall.
- Davies, John K. (2010): Democracy without Theory. In: Derow, Peter – Parker, Robert (eds.): *Herodotus and his World. Essays from a Conference in Memory of George Forrest*. Oxford University Press, Oxford.
- Evans, J. A. S. (1981): Notes on the Debate of the Persian Grandees in Herodotus 3,80–82. In: *Quaderni Urbinati di Cultura Classica*. 7. évf. [új folyam]. DOI: <https://doi.org/10.2307/20538665>.
- Flavius, Josephus (1984): *Apion ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról*. (Ford.: Hahn István). Prométheusz könyvek. Helikon, Budapest.
- Gábor György – Sükösd Miklós Áron (2015): Decentrális teokrácia. Schmitt Jenő Henrik gnosztikus perennializmusáról. In: *Korunk*. 2015/6. sz.
- Halmi, Gábor (2017): Varieties of state-church relations and religious freedom through three case studies [Hungary, Israel, Egypt]. In: *Michigan State Law Review*. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2984222>.
- Hérodotosz (2000): *A görög–perzsa háború*. (Ford.: Muraközy Gyula). Osiris, Budapest
- Hirschl, Ran (2010a): *Constitutional Theocracy*. Harvard University Press, Cambridge.
- Hirschl, Ran (2010b): Constitutionalism in a Theocratic World. In: Tulis, Jeffrey K. – Macedo, Stephen (eds.): *The Limits of Constitutional Democracy*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey. 56–278. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781400836796.256>.
- Hirschl, Ran (2021): Theocracy. In: Sajó András – Uitz Renáta – Stephen Holmes (eds.): *Routledge Handbook of Illiberalism*. Routledge, New York–Abington.
- Lohfink Norbert (2005): *Haragos visszatekintés az államra. Előadások a Sámuel és Királyok könyveinek választott kulcszövegeiről. Héber szöszedettel*. Szent István Társulat, Budapest.
- Lucerne, Sam (2011): *Theocracies*. Abdo, Mason Crest.
- Meijer, Gerrit (2011): The State as Utopia. Some Thoughts on Theocracy. In: Backhaus, Jürgen (ed.): *The State as Utopia. Continental Approaches*. Springer Science & Business Media, New York–Dordrecht. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7500-3_6.
- Molnár Tamás (1990): *Utópia. Örök eretnokség*. Szent István Társulat, Budapest.
- Morris, Randall J. (2017): *The Mormon Theocracy*. K.n., Pronoun.
- Németh György (1996): *A zsarnokok utópiája*. Sorozatcím: A kútnál. Atlantisz, Budapest.
- Németh György (1999): *A polisok világa*. Korona, Budapest. DOI: <https://doi.org/10.1556/9789630597999>.
- Renan Ernő (1928?): *A kereszténység eredetének története. VII. kötet: Marcus-Aurelius és az antik világ vége*. Deák M. kiadása, Budapest.
- Runciman, Steven (2006): *A bizánci teokrácia. Bizánci stílus és civilizáció*. (Ford.: Bánki Vera). Gondolat, Budapest.
- Schmitt, Carl (1950): *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*. D.u.H., Berlin. DOI: <https://doi.org/10.3790/978-3-428-48983-1>.
- Szilágyi Ákos (2011): *Túlrányított demokrácia. Oroszlecke*. Kalligram, Pozsony.

- Vajda Mihály (1982): *A sztratókrácia közép-kelet-európai szemmel*. h.n., AB Független Kiadó (szamizdatként).
- Vajda Mihály (1989): A sztratókrácia. In: *Az orosz szocializmus Közép-Európában*. Századvég, Budapest.

• A Jog-Állam-Politika folyóirat (Fotó: Willingstorffer András)

TRENYSÁN MÁTÉ

*egyetemi tanársegéd**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Gondolatok a munkáltatói kárfelelősség szabályrendszeréről

ABSZTRAKT

A munkavállalót ért károsító körülményekért való felelősség szabályai egy komplex és összetett szabályrendszert alkotnak, amelyben egyszerre vannak jelen munkajogi, munkavédelmi jogi, társadalombiztosítási jogi és felelősségbiztosítási jogi szabályok. Amikor a munkáltató felelősségét és a felelősségi szabályrendszer hatékonyságát vizsgáljuk, óhatatlanul ki kell térnünk az előbb említett négy jogágra és azok egymáshoz való kapcsolódási pontjaira. A munkáltatói felelősség szabályrendszere kapcsán az egyes országok szabályozási megközelítését megvizsgálva látható, hogy kétféle szabályozási szisztéma, másként fogalmazva, modell létezik: a kártérítési és a kompenzációs modell.

Kulcsszavak: munkáltatói kárfelelősség ■ kártérítési funkció ■ prevenció
■ kártérítési modell ■ kompenzációs modell

A munkavállalót ért károsító körülményekért való felelősség szabályai egy komplex és összetett szabályrendszert alkotnak, amelyben egyszerre vannak jelen munkajogi, munkavédelmi jogi, társadalombiztosítási jogi és felelősségbiztosítási jogi szabályok. Ezeknek a szabályoknak egy része szükségképpen felmerül a jogalkalmazás során, míg mások attól függnek, hogy a munkavállaló élni kíván-e az adott jogi eszközökkel, vagy éppen a munkáltató rendelkezik-e bizonyos szerződéses konstrukciókkal (pl. munkáltatói felelősségbiztosítás). Amikor a munkáltató felelősségét és a felelősségi szabályrendszer hatékonyságát vizsgáljuk, óhatatlanul ki kell térnünk az előbb említett négy jogágra és azok egymáshoz való kapcsolódási pontjaira. A munkáltatói felelősség szabályrendszere kapcsán az egyes országok szabályozási megközelítését megvizsgálva látható, hogy kétféle szabályozási szisztéma, másként fogalmazva, modell létezik: a kártérítési és a kompenzációs modell.

A magánjogi kártérítési felelősség leginkább két célt szolgál, a prevenciót és a reparációt, míg a represszív elemek kevésbé hangsúlyosak. A reparáció a megbomlott vagyoni helyzet helyreállítását jelenti, amely

egyébként megjelenik magának a kárnak a fogalmában is.^[1] A reparáció funkciója azt fejezi ki, hogy a hangsúly a kárkötelem két alanya közül a károsulton van, a kártérítés intézménye elsősorban a károsult vagyoni helyzetének helyreállítását célozza. E megfontolásból jelenik meg a magánjogi felelősség körében az objektív, vétkességre és felróhatóságra tekintet nélküli, kimentést szűk körben engedő felelősségi forma.

A prevenció, a megelőzés a felelősség fennállásának megállapíthatóságával való fenyegetést jelenti. A prevenció lehet speciális vagy generális, attól függően, hogy az a konkrét károkozó elrettentésére irányul, vagy a társadalom számára általános mércéként jelenik meg. Kezdetben a prevenció annak vizsgálatát jelentette, hogy mely esetekben lehet és érdemes szankciót alkalmazni a károkozóval szemben, míg a tömegtermelés nyomán bővült a prevenció jelentéstartalma, és immár a kockázatok értékelése körében készült költség–haszon kalkuláción alapuló üzleti döntés.^[2]

I. A MUNKÁLTATÓI KÁRFELELŐSSÉG FUNKCIÓJA

A munkáltató kártérítési felelőssége rendszertani szempontból az objektív magánjogi felelősségből eredeztethető, így a kártérítés funkcióinak feltárása során a magánjogi felelősségből érdemes kiindulni.

A magánjogi felelősség funkciója koronként változott. Az ókorban a magánjog és a büntetőjog felelősségi szabályrendszere közötti határ elmosódott, a mai fogalomrendszerünk szerinti kártérítési felelősség előképeinél is a represszív, büntető funkció került előtérbe. Az ókori római jogban például a XII táblás törvények általános kárfelelősségi szabályt még nem ismertek.^[3] Bár néhány szabály vonatkozott a károk megtérítésére, azonban azok inkább egyfajta magánbüntetések voltak. A kártérítés reparatív funkciója és a büntetés csak lassan váltak el egymástól.^[4] A kártérítés kezdetben a vendettáról, a magánbosszúról való lemondás eszköze volt, a magánbosszú kvázi megváltásának kifejeződése, ám nem hasonlítható mindez a mai kártérítési funkcióhoz, mivel a gyakorlatban az okozott kár és a kártérítés gyanánt fizetett összeg aránytalansága volt megfigyelhető.^[5] A kikényszerítés és a felelősségre vonás államosítását követően a kártérítés meghatározott összegek formájában jelent meg, amely kizárta a magánbosszú lehetőségét.

[1] Lenkovics – Keserű – Kóhidi, 2014, 191.

[2] Fuglinszky, 2015, 39.; Menyhárd, 2014, 188.

[3] Földi – Hamza, 2009, 417.

[4] Még a Kr. e. III. században született Lex Aquilia is csak büntetésre menő keresetet biztosított. A kártérítés és a büntetés egymástól következetesen sohasem válik el a római jogban. Lásd bővebben Sarkady, 2003, 205-214.

[5] Fézer, 2010, 21.

A büntetőjog és a magánjog elválását követően már fontos különbségek mutatkoztak a felelősség funkciójában is. A jogirodalom egységes abban, hogy a magánjogi kártérítési felelősség két fő funkciója a vagyoni károk megtérítése körében kétségtelenül a reparáció és a prevenció. Az egyes funkciók jelentősége korszakonként változott, emellett némely szerzők elismerik a kártérítési felelősség büntető (elégtételt biztosító) funkcióját is. A nem vagyoni károk megtérítésének intézményei körében mind a nem vagyoni kártérítés, mind a sérelemdíj esetében elismeri a jogirodalom az elégtétel funkcióját is.

A magánjogi kártérítési felelősség leginkább két célt szolgál, a prevenciót és a reparációt, míg a represszív elemek kevésbé hangsúlyosak. A reparáció a megbomlott vagyoni helyzet helyreállítását jelenti, amely egyébként megjelenik magának a kárnak a fogalmában is. A reparáció funkciója azt fejezi ki, hogy a hangsúly a kárkötelelem két alanya közül a károsulton van, elsősorban a károsult vagyoni helyzetének helyreállítását célozza a kártérítés intézménye. Emiatt jelenik meg a magánjogi felelősség körében gyakran az objektív, vétkességre és felróhatóságra tekintet nélküli, kimentést szűk körben engedő felelősségi forma.

A kártérítési felelősség másik lényeges funkciója a megelőzés, a prevenció. A megelőzés a felelősség fennállásának megállapíthatóságával való fenyegetést jelenti. A prevenció lehet speciális vagy generális, attól függően, hogy az a konkrét károkozót elrettentésére irányul, vagy a társadalom számára általános mércéként jelenik meg. Kezdetben a prevenció annak vizsgálatát jelentette, hogy mely esetekben lehet és érdemes szankciót alkalmazni a károkozóval szemben, míg a tömegtermelés nyomán bővült a prevenció jelentéstartalma, és immár a kockázatok értékelése körében készült költség-haszon kalkuláción alapuló üzleti döntés.^[6]

A második világháborút megelőző magánjogban a reparációs funkció elsőlegessége volt az uralkodó álláspont,^[7] míg a második világháborút követően a prevenciót középpontba állító nézetek domináltak. Eörsi Gyula két funkciót különböztetett meg: a védekező funkciót és a kárelosztási funkciót, emellett elismerte a reparatív funkció létét is.^[8] Marton Géza a felelősség központi funkciójának a prevenciót tekintette.^[9] Sólyom László nézete szerint a kártérítési felelősség fő funkciója a reparáció. Szerinte a polgári jogi felelősség hanyatlása annak köszönhető, hogy a reparációs funkciót új intézmények útján is meg lehet valósítani – a „no fault” rendszerek révén –, így a polgári jogi felelősség fontossága csökken.^[10]

A rendszerváltást követően Petrik Ferenc szerint az, hogy a prevenció előtérbe került a magyar jogban, az európai jogfejlődéstől való elhajlás, szocialista jog következménye volt.^[11] Fuglinszky Ádám és Fézer Tamás egyértelműen akként

[6] Fuglinszky, 2015, 39.; Menyhárd, 2014, 188.

[7] Fuglinszky, 2015, 41.

[8] Eörsi, 1966, 16-19.; Eörsi, 1962, 12.

[9] Marton, 1992, 24-25.

[10] Sólyom, 1977, 27-29.

[11] Petrik, 2002, 3.

foglalnak állást, hogy a reparáció és a prevenció egyaránt elengedhetetlen célok.^[12] Menyhárd Attila azt a megközelítést vallja, hogy kártérítési felelősségnek alapvetően három funkciója van: a kompenzáció, a prevenció és az elégtétel.^[13] Bárdos Péter kifejezetten tagadja a prevenció elv létezését, ugyanis véleménye szerint nem bizonyítható, hogy a kártérítésnek lenne ilyen jellegű funkciója.^[14]

A jelen kor egyik legnagyobb kihívása az, hogy hogyan lehet a kártérítési szabályoknak megfelelő, preventív hatása egy olyan korban, ahol a kármegelőző intézkedések megtétele sok esetben egy gazdasági költség-haszon kalkuláción alapszik.

A munkajogi kárfelelősségi jogviszony a magánjogi felelősséghez képest dogmatikai önállósággal nem rendelkezik, azaz a munkajogi kárfelelősség lényegében nem különbözik a magánjogi kárfelelősség rendszerétől.^[15] Van azonban három olyan szempont, amely alapján vitatható a polgári jogi és munkajogi kárfelelősség dogmatikai egysége. Az első, hogy a polgári jogi kárfelelősségnek két nagy szabályozási területe van: a szerződésen kívüli (deliktualis) és a szerződésszegésért való (kontraktuális) felelősség köre. A másik eltérés inkább jellegbeli, ugyanis míg a deliktualis felelősséget a károkozás pusztá ténye már eleve megalapozza, addig a kontraktuális felelősség esetében egy előzetesen megkötött, érvényes szerződés is szükséges a felelősség megállapításához. Ettől függetlenül azonban a kárfelelősség két rendszere lényegében és elvi szinten azonos és egységet alkot. Ehhez képest a munkajogban a kárfelelősség alapjául a munkajogviszony szolgál, tehát csak kontraktuális felelősségről beszélhetünk, mivel a kárfelelősségi rendszer maga is pusztán a jogviszony alanyaira korlátozódik. A harmadik eltérés a kárfelelősség terjedelmében nyilvánul meg. Míg a polgári jogi felelősség esetében a károkozó a teljes kárért felel, addig a munkajogi felelősség esetében ez nem minden esetben igaz. A munkavállalói kárfelelősség bizonyos esetekben a kártérítés limitált,^[16] így nem érvényesül a teljes kártérítés elve.

A munkajogi kártérítési felelősséget a jogirodalom egyértelműen szerződésen alapuló felelősségként kezeli.^[17] A jogfejlődés során azonban a munkajogi kárfelelősséget a jogdogmatika nem feltétlenül tekintette szerződéses jellegűnek.^[18] Prugberger Tamás több tanulmányában kiemeli, hogy a polgári jogon belül a kötelmi jogi és a deliktualis felelősség viszonylatában addig, amíg a munkajog önálló jogágként kezelése volt az uralkodó doktrína, a munkajogi anyagi felelősséget mind a jogi szabályozás, mind pedig a gyakorlat kevésbé kezelte szerződésen alapuló felelősségként.^[19]

[12] Fézer, 2010, 22.

[13] Menyhárd, 2014, 188.

[14] Bárdos, 2001, 13.

[15] Kiss, 2005, 265.

[16] A munkavállaló általános kártérítési felelősségének egyes esetei (Mt. 179. § (3) bek.).

[17] Szalma, 2017, 560.

[18] Ferencz, 2012, 279.

[19] Prugberger, 2006, 204.; Prugberger, 2013, 83-89.

A munkajogban elfogadott az az álláspont, hogy a munkáltatói kárfelelősség két funkciója a prevenció és a reparáció. A teljes kártérítés elvének megfelelően pedig a vagyoni károkat teljes mértékben reparálni kell, a káronszerzés tilalmának érvényesülése mellett. Sipka Péter szerint a szigorú, vétkességre tekintet nélküli felelősség két okra vezethető vissza. Egyfelől az érdekelv,^[20] amely szerint annak kell helytállnia a veszélyért, aki érdekében előidéztek, másrészt a prevenció cél érdekében, hiszen a szigorúbb felelősség valószínűleg arra sarkallja a munkáltatót, hogy megtegyen mindent a káresemények megelőzése érdekében.^[21] A prevenció mellett pedig a másik cél a reparáció.^[22] Kun Attila szerint a kulcskérdés a megelőzés, a prevenció. Kun szerint a munkáltatói kárfelelősség új, polgári jogias karakterű szabályozása kevésbé ösztönöz prevencióra. Éppen ezért szükséges feleleveníteni az önálló munkahelyi balesetbiztosítás gondolatát.^[23] Nádas azt a következtetést vonta le a szabályozás tükrében, hogy a munkáltatói kárfelelősség körében az elsődleges funkció a reparáció, míg a prevenció és a represszió korlátozott mértékben jut érvényre.^[24]

Álláspontom szerint a munkáltatói kárfelelősség tekintetében a jelenlegi szabályozási koncepcióban egyszerre próbál(na) domináns funkció lenni a prevenció és a reparáció is. A jogalkotó a munkáltató szigorú objektív felelősségét írja elő, melyben a mentesülés lehetősége korlátozott. A szigorú felelősség az egészségkárosodást előidéző káresemények tekintetében azt az üzenetet hordozza, hogy „kerüld el a káreseményt”, hiszen csekély eséllyel mentheted ki magadat a felelősség alól. A vagyoni károk megtérítésére a teljes kártérítés elve irányadó, így ami összességében bizonyított vagyoni hátrány, azt – ha fennáll a munkajogi felelőssége – köteles a munkáltató megtéríteni. A munkajogi szabályokat kiegészíti a társadalombiztosító szerv esetleges megtérítési igénye a munkavédelmi szabályt szegő munkáltatóval szemben, mellyel az államnak – a társadalombiztosítási ellátások megfizetése által – okozott kár is ráhárítható a felelős munkáltatóra. Végezetül, a munkavédelmi szabályok alapján a kárt megelőzni nem tudó, munkavédelmi szabályt szegő munkáltató még bírsággal is sújtható. Ez a szigorú felelősség véleményem szerint azt az üzenetet hordozza, hogy a munkáltató törekedjen a prevencióra, hiszen, ha a káresemény bekövetkezik, akkor jó eséllyel kötelezni fogják a reparációra, valamint a nem vagyoni sérelmek megtérítésére, sőt egyéb hátrányos jogkövetkezmények is érhetik (megtérítési kötelezettség, munkavédelmi bírság).

[20] Eörsi, 1960, 375.

[21] MK 29. sz. állásfoglalás.

[22] Sipka, 2021, 8.

[23] Kun, 2014, 109.

[24] Nádas, 2014, 55.

II. A MUNKÁLTATÓI KÁRFELELŐSSÉG MODELLJEI

A preventív, reparatív és represszív funkciók érvényre juttatására a munkáltatói kárfelelősség területén külföldi kutatások alapján több általános szabályozás-rendszerrel szembe fordított modell fedezhető fel. A modellalapú csoportosítás egyes szerzők sajátja, mindenesetre a szabályozásokban megjelenő legfőbb sajátosságok megragadására ez a módszer véleményem szerint alkalmas.

A kártérítési és a kompenzációs modell nem zárja ki egymást, sőt, a modern jogrendszerek nagy részében jelen van valamilyen társadalombiztosítási elem. Az viszont, hogy ezek az összetevők milyen módon és mértékben érvényesülnek a kártérítési szabályokkal szemben, vagy – éppen ellenkezőleg – azok kiegészítéseként, jelentős jogi, gazdasági és szociológiai különbségekhez vezethet.

A kártérítési modell lényege az, hogy a munkáltató a munkavállalót ért káreseményekkel kapcsolatban a magánjogi felelősség intézményei alapján tartozik felelősséggel, amely alapján a teljesítés, a kártérítés megfizetése önkéntes jogkövetés útján, vagy a jog kényszerítő mechanizmusa által, peres úton történhet meg. Ebben a modellben is megjelenik a szociális elem, azonban az csak az egyes kárak részbeni megtérítésére szolgáló kiegészítő eszközként szolgál. A rendszer célja a károsult számára a teljes kártérítés elvi lehetőségének biztosítása a peres úton.^[25] A kártérítési modellek alapját a jobb kockázatviselő elvének paradigmája adja, amely szerint akkor hatékony a kockázatallokáció, ha:

- a kockázatot az viseli, aki azt jobban ismerhette, tehát akinek több információja van a különböző kockázatokról;
- a kockázatot az viseli, aki a káreseményt és a károsodást olcsóbban megelőzhette volna;
- a kockázatot az viseli, akinek kisebb terhet jelent a kár viselése.^[26]

Erre az alapkoncepcióra épül a kártérítési modellek azon megoldása, amely szerint a munkáltató felelőssége szigorú, objektív, kimentést szűk körben engedő felelősség. A felróhatósági elem beépítése valamely módon szintén nem ritka (pl. kármegosztási esetként, vagy egyéb felelősségszűkítő tényezőként), az azonban a modell sajátossága, hogy a károsultaknak bíróság előtt kell érvényesíteniük az igényüket, ha az önkéntes teljesítéssel nem nyer elismerésre. A peres úton való igényérvényesítést segítheti az önkéntes felelősségbiztosítás, amely azonban a legtöbb országban nem kötelező.^[27]

A kompenzációs modell (pl. Ausztria) relevanciája a kártérítési modellel szemben éppen az, hogy a társadalmi szolidaritás jegyében egyfajta automatizmust teremt a felmerülő károk miatt bekövetkező vagyoni helyzet helyreállítására. Ha a kompenzációs modell kialakulásának történetét vizsgáljuk, akkor elmondható, hogy a kompenzációs rendszerek a 19. századi, gyáriasodó ipari szektor-

[25] Trenyisán – Barták, 2021, 39-46.

[26] Posner – Rosenfield, 1977, 88.

[27] Kivételesen például az Egyesült Királyság, Employers' Liability Act of 1969.

ra és a munkásszakszervezetek aktív fellépésére adott kényszerű jogalkotási válaszként kerültek kialakításra.^[28] Az első átfogó jellegű, szociális biztosítási alapú szabályozásra német területen került sor. A 19. század első felében a foglalkozási baleseteken alapuló kárigények deliktuális alapon kerültek elbírálásra, ami a legtöbb esetben lehetetlenné tette a sikeres igényérvényesítést. A jogalkotó a veszélyes üzemi felelősség intézményesítésében kereste a megoldást, amire a munkáltatók felelősségüknek biztosítókra való áttelepítésével válaszoltak, ami értelemszerűen kártérítési perek áradatát zúdította a bíróságokra. Ebben a helyzetben vált egyértelművé az állami szerepvállalás szükségessége, amely az 1885-ös, Bismarck nevével fémjelzett (munka)balesetbiztosítási törvényben öltött testet. A jogszabály egy közjogi karaktert öltő, foglalkozási balesetekre szakosodott társadalombiztosító szerv helytállási kötelezettségét helyezte a munkáltató kárfelelőssége helyébe, melyet a kötelező jellegű munkáltatói befizetések finanszíroztak, megteremtve ezzel a kompenzációs rendszer alapjait.^[29]

Ebben a modellben általában a közjogi alapon létrehozott, államilag kontrollált biztosítási alapok játszanak központi szerepet, míg a magánjogias felelősség alapján indítható peres út csak kiegészítő funkciót tölt be. Az alapokat megteremtő forrásokat a munkáltatói befizetések biztosítják, az alapok terhére pedig a balesetet szenvedő munkavállalók részére nyújtható kompenzáció. Kevés olyan ország van, ahol az alapok biztosítása üzleti biztosítási alapon szerveződik.^[30] A rendszer előnye elsősre is látható. Bár csak a jogalkotó által meghatározott kereteken belül, de a károsult munkavállaló meglehetősen gyorsan, néhány hónapon belül hozzájut – a káreseményének tényállásszerűségét vizsgáló hatósági jóváhagyás esetén – a kárai jelentős részét fedező kártérítéshez.

A hazai jogirodalomban nagyon kevesen foglalkoztak a munkáltatói felelősségi szabályok rendszerszintű vizsgálatával, így a kártérítési modellek hazai jogirodalma csekély. A két rendszer összehasonlítását hazánkban kizárólag Kun Attila végezte el, egy 2014-es tanulmányában,^[31] de nemzetközi szinten is nagyon kevés szerző vizsgálja a kárfelelősségi szabályokat komplex módon. Kun a tanulmányában összevetette a kártérítési és a kompenzációs modellek főbb sajátosságait, és ez alapján vont le bizonyos következtetéseket. Kun komparatív megközelítése és megállapításai álláspontom szerint mind a mai napig relevánsnak tekinthetők.

A tudományban a modellalkotás természetesen mindig kissé torzító jellegű. Nincs olyan ország, amely egyik vagy másik modellt tisztán, a másik modelltől átvett elemek nélkül követné. Arra azonban alkalmas a modellszerű megközelítés, hogy adjon egy általános képet a bírósági jogérvényesítést középpontba állító és a kompenzációs elemeket priorizáló megközelítés általános jellemzőiről.

[28] Parsons, 2002, 359-360.

[29] Mülheims – Hummel – Peters – Lange – Toepler – Schuhmann, 2015, 43-44.

[30] Kun, 2014, 95. Egyes országokban törvényi szabályozás és társadalombiztosítási felügyelet mellett az operatív működtetését az üzleti biztosítási szervezetek végzik (Finnország).

[31] Lásd bővebben Kun, 2014, 91-119.

A kártérítési modell alapvető jellemzője, hogy az magánjogi természetű. A munkáltató szigorú felelősségén alapszik, amely többnyire objektív, ritkábban felróhatósági alapú, de gyakran kiegészítő jelleggel felróhatósági elemet is magában hordozó modell. Mentésülésre szűk körben van mód, a kárigény pedig bíróság előtt érvényesíthető. A felelősségbiztosítás kiegészítő szerepet tölt be a rendszerben és nem kötelező. A szabályozás alapján lehetősége van a munkavállalónak a teljes kára megtérítését követelni, a káresemények megelőzése körében pedig a szigorú felelősség elrettentő erejére támaszkodnak. A modell a jog eszközszerére támaszkodik, társadalmi és pénzügyi ösztönző mechanizmusok kevésbé jelennek meg.

A kompenzációs modell ezzel szemben egy komplexebb modell, amely jogi és jogon kívüli eszközökre (pl. reintegráció, képzés stb.) egyaránt támaszkodik. A felelősség közjogias jellegű, jellemzően társadalombiztosítási alapon kerül szabályozásra. A biztosító regresszigénye gyakori. A reparáció és kompenzáció automatikus, azonban limitált. A prevenció eszköze a pénzügyi ösztönzőkön alapszik. Ha sok a baleset, akkor a nagyobb kockázati besorolás miatt magasabb mértékű a járulékbefizetés (vagy díjfizetés, ha a rendszer magánbiztosítási alapú). A bírósági szerepvállalás kiegészítő jellegű, csak bizonyos kárigények esetén (jellemzően dologi károk, egyéb károk) vagy a munkáltató vétkes (általában szándékos) magatartására tekintettel nyílik meg a bírósági út egészségsérelmek esetében.

Összegezve, a tiszta kártérítési modellben a felelősség dominál, biztosítási alapú kompenzációs elem pedig nem jelenik meg (a gyakorlatban a modellek általában nem tisztán jelennek meg). Ezzel szemben a kompenzációs modell, bár szintén szigorú felelősségen alapszik, azonban a perindítást csak kivételesen engedi meg. A kárrendezés elsősorban az államilag vagy piaci alapon szervezett felelősségbiztosítási alapokon nyugszik, amelyből az egészségsérelmek esetén hatósági megállapítás után automatikus kielégülést kereshet a károsult. A modell sajátossága, hogy a nem egészségsérelmeken alapuló igényeket eltérően kezeli, ezek körében nyílik meg a bírói út. A rendszer nem kecsegtet ugyan a teljes kártérítés ígéretével, azonban a leginkább kiszolgáltatott helyzetben lévők, az egészségkárosodást szenvedők számára viszonylag gyors és kockázatmentes megtérítést tesz lehetővé. A két modell elemei a gyakorlatban keverednek. A kártérítési modellben is van biztosítási elem, míg a kompenzációs modellre építő országok szabályozásában is van magánjogias kártérítési elem.

A kártérítési modellek vizsgálata kapcsán Parsons az egészségsérelmek kompenzációját szolgáló jogi megoldások kialakulásának három fázisát különbözteti meg:^[32]

- a. Az első fejlődési fázis a *common law*-fázis, amelyben a munkahelyi egészségsérelmek kompenzációját az általános bírósági út teremti meg.

[32] Parsons, 2002, 360.

- b. A második fejlődési fázis, amikor a munkáltatói felelősség már specia-
lisan elkülönül a magánjogi felelősség rendszerében, jellemzően szigo-
rúbb mércét felállítva.
- c. A harmadik fázisban az egyes államok kialakítják a sajátos kompenzáci-
ós rendszerüket, ami akár a munkáltatói kárfelelősséget tulajdonképpen
kiváltó, vagy azt kiegészítő módon funkcionál.

Parsons tanulmányában az uniós szintű közös minimumszabályok fontos-
ságát is felveti azokon a területeken, ahol a károk kompenzációjában fennálló
különbségek a közösségi versenyt torzítanák, vagy éppen a gazdasági integrá-
ciót akadályozva, az uniós alapszabadságot sérthetnék.^[33] A végkövetkeztetése
az, hogy a munkahelyi balesetek kompenzációs rendszereinek harmonizációja
sokféleségük miatt nehéz lenne Európán belül, a kompenzációs elemek és a kár-
térítési elemek aránya pedig bonyodalmakat okozna.^[34]

A szabályrendszerek és a kártérítési funkciók kapcsolatának elemzése során
Eshuis arra a következtetésre jut, hogy nincsenek olyan adatok, amelyek igaz-
olják a közvetlen okozati összefüggést a prevenciót célzó pénzügyi ösztönzők,
illetve az ezirányú munkáltatói viselkedés között.^[35] Kritizálja emellett azt is,
hogy a kompenzációs rendszerek nem térítik meg a teljes kárt. Eshuis vitatja azt
a tételt, hogy a pénzügyi ösztönzők szükségképpen prevenció hatást eredmé-
nyeznek. Eshuis szerint a szervezetek attitűdjét, kultúráját nem a kompenzációs
modell pénzügyi ösztönzője motiválja.^[36] Eshuis egy 2018-as kutatásában^[37] az
Európai Unió egyes tagállamainak elemzése alapján az alkalmazott szabályozási
megoldások tekintetében öt különböző kártérítési modellt különít el:

1. A kompenzáció a munkáltató kártérítési felelősségén alapszik, munka-
baleset és/vagy foglalkozási megbetegedés miatt (kártérítési felelősségi
modell);
2. A kompenzáció munkáltatói piaci alapú felelősségbiztosításon alapszik
munkabaleset és/vagy foglalkozási megbetegedés miatt (felelősségbiz-
tosítási modell);
3. A kompenzáció közvetlen államilag működtetett társadalombiztosítá-
son alapszik, munkabaleset és/vagy foglalkozási megbetegedés miatt
(társadalombiztosítási modell);
4. Elsősorban foglalkozási megbetegedések kompenzációjára használt
kártérítési alapot alkalmazó országok (állami kártérítési alap);
5. Kollektív szerződés alapján történő kártérítés munkabalesetek és/vagy
foglalkozási megbetegedések esetén (szerződéses kártérítés).

[33] Parsons, 2002, 380.

[34] Parsons, 2002, 382.

[35] Kun, 2014, 99.; Eshuis, 2013, 20-22.

[36] Olyan beavatkozási paradigmákra gondol elsősorban a szerző, amely alapján nem pénzügyi ösz-
tönzéssel hatna a munkáltatókra, hanem párbeszéd, gondoskodó beavatkozás stb. eszközökkel.

[37] Eshuis, 2018, 3.

Kártérítési modell	Ország
Kártérítési felelősségi modell	Hollandia, Ciprus, Csehország, Málta
Felelősségbiztosítási modell	Egyesült Királyság
Társadalombiztosítási modell	Ausztria, Bulgária, Lengyelország, Németország, Portugália, Szlovénia
Állami kártérítési alap	Egyesült Királyság, Dánia
Szerződéses kártérítés[38]	Svédország, Egyesült királyság

1. táblázat: Kártérítési modellek csoportosítása
(Forrás: ESHUIS, 2018)

III. A MUNKÁLTATÓI KÁRFELELŐSSÉG MAGYAR RENDSZERE

A magyar jogrendszer a munkaviszonnal összefüggésben felmerülő károk kapcsán a magánjogi természetű kártérítési modellt követi. Amikor egy munkavállalót károsító körülmény ér, amely kárt idéz elő, a megtérítést különböző jogágak hivatottak biztosítani. A jogágak találkozása a legteljesebb mértékben a munkavállalót ért egészségkárosodások esetén vizsgálható, így ennek mentén mutatom be a kapcsolódási pontokat. Magyarországon a munkahelyi káresemények miatt bekövetkezett egészségsérelem jogkövetkezményeinek három dimenziója van: munkajogi, munkavédelmi jogi és társadalombiztosítási jogi. A munkáltató védelmi kötelezettségei közül jelentőségét tekintve legfontosabb az egészséges (helyesebben az egészséget nem veszélyeztető) és biztonságos munkakörülmények, illetve foglalkoztatás biztosításával a munkavállaló testi épségének, egészségének, életének védelme. A munka magánjogi viszonyaiba az állam legkorábban a munkavállaló védelme érdekében avatkozott be, megteremtve a közhatalmi ellenőrzés intézményeit is.^[39]

A testi és lelki egészséghez való alkotmányos jog megvalósulását az A munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény (a továbbiakban Mvt.) határozza meg. Célja, hogy az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzés személyi,

[38] Eshuis, 2018, 11. Ez a modell kissé testidegen lehet egy kelet-európai ember számára, így a svéd példán keresztül elmagyarázom. A legtöbb országban a munkavállalók kompenzációs rendszere elkülönül a betegség vagy egészségkárosodás miatti kompenzáció egyéb (általános) rendszereitől. Egyes országokban az általános társadalombiztosítást a munkavállalók kompenzációs rendszerével kombinálják. Ez a helyzet Svédországban is, ahol az általános állami társadalombiztosítás kompenzálja a betegséget és a tartós károsodást. Ez a kötelező rendszer, a munkahelyi balesetek és foglalkozási megbetegedések okozta károk megtérítésére szolgáló állami biztosítás. Az állami biztosítás azonban csak a bevételkiesést kompenzálja. A kollektív szerződések révén egy alapot hoznak létre (kétoldalú AFA alap), amelyből kifizetés teljesíthető a bevételkiesés és a rokkantság esetén. Ezt hívják „önkéntes” rendszernek.

[39] Papp, 2020, 2.

tárgyi és szervezeti feltételeit a szervezeten munkát végzők egészségének, munkavégző képességének megóvása és a munkakörülmények humanizálása érdekében meghatározza az állam, a munkáltatók és a munkavállalók feladatait, jogait és kötelességeit, megelőzve ezzel a munkabaleseteket és a foglalkozással összefüggő megbetegedéseket. Fentiek szerint a munkavédelmi szabályok elsősorban a prevenciót és a repressziót tekintik fő céljuknak, a reparáció nem célja ennek a szabályozásnak. A reparatív funkciót részben a társadalombiztosítás rendszere hivatott betölteni, mely azonban alapvetően csak a baleseti jellegű esetekre koncentrálna.

A munkáltatói oldalon megjelenő szigorú felelősségi szabályozásnak kiemelt jelentősége van, hiszen a gondoskodási és a foglalkoztatási kötelezettségből adódóan a munkáltató elsődleges kötelezettségei között szerepel az egészséget nem veszélyeztető, biztonságos munkavégzés feltételeinek kialakítása. Ebből adódóan a munkáltató felelőssége nem pusztán egy szerződésszegésből, mint objektív körülményből eredő felelősségi alakzat,^[40] hanem azon túlmutatva, munkáltató gondoskodási kötelezettségének részeként is megjelenő elvárás.^[41] A káresemények jogkövetkezményei eltérnek a munkajogban, a társadalombiztosítási jogban és a munkavédelmi jogban, mégis azt mondhatjuk, hogy e három jogterület együttesen hivatott az egészségkárosodást előidéző káresemények (pl. balesetek) megelőzésnek és kezelésének biztosítására.

A munkajogban a felelősség alapjaként a jogalkotó egyértelműen és tisztán fogalmaz: a munkáltató köteles a munkaviszonnyal összefüggésben felmerült valamennyi kár megtérítésére.^[42] E rendelkezésből látható, hogy a munkáltatói felelősség főszabály szerint teljes, korlátlan, felróhatóságra és vétkességére tekintet nélküli.^[43] Ez jelentős kockázat a munkáltatók részére, különösen a kis- és középvállalkozások esetében, hiszen egy vállalkozás működését is veszélyeztetheti egy halálos kimenetelű vagy maradandó egészségkárosodást okozó munkabaleset. A fenti megoldások – a munkavédelmi, társadalombiztosítási és munkajogi szabályok – a munkabalesetet szenvedett munkavállaló kárának és sérelmének kompenzációjára szolgálnak.

A munkavédelmi szabályok alapján a munkavédelmi szabályt szegő munkáltató bírsággal sújtható,^[44] az egészségbiztosítás intézményei alapján az üzemi balesetet szenvedő munkavállaló részére egészségbiztosítási pénzbeli ellátások

[40] Fuglinszky, 2013, 229.

[41] Sipka – Zaccaria, 2020, 22.

[42] Mt. 166. § (1) bekezdés.

[43] Lásd Ferencz – Trenyisán, 2017, 219-246.

[44] A munkavédelmi hatóság munkavédelmi bírságot alkalmaz az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzésre vonatkozó követelmények teljesítését elmulasztó, és ezzel a munkavállaló életét, testi épségét vagy egészségét súlyosan veszélyeztető munkáltatóval vagy a 40. § (2) bekezdésben meghatározott összehangolási kötelezettség megvalósításáért felelős személlyel vagy szervezettel szemben (Mvt. 82. § (1) bek.).

nyújthatók,^[45] míg a munkajogi felelősség szabályai alapján a munkáltató peres eljárás keretében vagy önkéntes jogkövetés útján rászorítható a teljes károk megtérítésére. A munkáltatói felelősségbiztosítás hazánkban egy önkéntességen alapuló lehetőség arra, hogy a munkáltató munkajogi felelősségének fennállása esetén a felelősségbiztosító a munkáltató helyett – a biztosítási szerződés szerinti mértékig – helytálljon a munkavállaló felé a munkáltató helyett.^[46]

Egyazon káresemény tehát különböző felelősségi alakzatok alkalmazását teheti szükségessé. Ha a munkavállaló kárt szenved, amelynek eredménye például valamilyen egészségkárosodás, akkor meg kell vizsgálni, hogy ennek mi az oka. Ha az egészségkárosodást a munkavállaló a munkavégzés során szenvedti el, akkor a balesete munkabaleset, amely egyúttal üzemi balesetnek is minősül. Ha a munkabaleset valamely munkavédelmi szabályszegés eredménye, akkor a munkáltató munkavédelmi felelőssége alapján munkavédelmi bírsággal sújtható. Ha a baleset miatt a munkavállaló keresőképtelenné válik, akkor baleseti ellátást kap a társadalombiztosítótól, amely a baleseti ellátások megtérítésére való kötelezését kérheti a munkáltatónak, ha az munkavédelmi szabályt szegett, vagy szándékosan idézte elő a káreseményt (társadalombiztosítási szerv regressz-igénye), míg a munkavállaló a munkajogi szabályok alapján a teljes kárának megtérítését követelheti. Egyazon káresemény tehát előidézheti a munkáltató munkavédelmi bírsággal való sújtását, a baleseti ellátások megtérítésének kötelezettségét, valamint a kártérítés fizetésére való kötelezést is. E jogterületek azonban egymástól független jogi fogalmakkal operálnak.

Ezt a rendszert egészíti ki önkéntes alapon a munkáltatói felelősségbiztosítás, amely által a felelősségbiztosító a felelős munkáltató helyett bizonyos esetekben, bizonyos fizetési kötelezettségeket – biztosítási díj fizetésére tekintettel – a biztosítási összeghatár erejéig átvállal a munkáltatótól. A munkáltatói felelősségbiztosítás hazánkban nem kötelező, az piaci alapon szerveződik, és a biztosítási szerződés szerinti esetekre korlátozódik a biztosító helytállási kötelme, így egyes biztosítók általános szerződési feltételeit áttekintve megállapítható, hogy a felelősségbiztosítási jogban a munkáltatói felelősség a munkajogi, munkavédelmi és társadalombiztosítási jogi feltételrendszerrel eltérő, – biztosítónként és szerződésenként is változó – *sui generis* feltételrendszerrel dolgozik. A felelősségbiztosítás emellett mindig járulékos jellegű, az nem a munkáltatói felelősség „negyedik lába”, hanem sokkal inkább egy a munkajogi felelősséghez járulékosan kapcsolódó, kiegészítő jogintézmény. A felelősségbiztosító szerződéses helytállási kötelezettsége ugyanis csak akkor nyílik meg, ha a munkáltató kárfelelősségét peren kívül vagy perben elismeri a biztosító fél. Ezáltal ez a terület nem független a munkajogi felelősségtől, kvázi járulékosan kapcsolódhat hozzá.

[45] Azzal, hogy a társadalombiztosítási szerv az ellátások megfizetése esetén a munkavédelmi szabályt szegő munkáltatóval szemben még regressz-igényt is támaszthat. A foglalkoztató köteles megtéríteni az üzemi baleset vagy foglalkozási megbetegedések miatt felmerült egészségbiztosítási ellátást, ha a baleset vagy megbetegedés annak a következménye, hogy ő vagy megbízottja a reá nézve kötelező munkavédelmi szabályokban foglalt kötelezettségének nem tett eleget, illetőleg, ha ő vagy alkalmazottja (tagja) a balesetet szándékosan idézte elő (Ebtv. 67. § (1) bek.).

[46] Papp, 2020, 3.

IRODALOM

- Bárdos Péter (2001): *Kárfelelősség a Polgári Törvénykönyv rendszerében*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest.
- Eörsi Gyula (1960): A fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség alapkérdéseiről. In: *Klly. Ájl Értesítője*. II. kötet, 4. szám. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Eörsi Gyula (1966): *A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Eörsi Gyula (1962): *Elhatárolási problémák az anyagi felelősség körében*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Eshuis, Wim (2018): *Workers' compensation and prevention of occupational accidents and occupational diseases A Trade Union perspective*. 2018. (Elérhető: https://www.researchgate.net/publication/335790838_Workers'_compensation_and_prevention_of_occupational_accidents_and_occupational_diseases_A_Trade_Union_perspective. Letöltés ideje: 2022. augusztus 11.).
- Eshuis, Wim (2013): *Workers' compensation and prevention within organizations*. Conference Paper, 10th European Conference of the International Labour and Employment Relations Association (ILERA), 20-22. June 2013, Amsterdam.
- Ferencz Jácint (2012): Kár érte? – A munkáltatói kárfelelősség változása. In: Verebélyi Imre (szerk.): *Az állam és jog alapvető értékei a változó világban*. Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolája, Győr.
- Fézer Tamás (szerk.) (2010): *A kártérítési jog magyarázata*. Complex Kiadó, Budapest. DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632958248>.
- Földi András – Hamza Gábor (2009): *A római jog története és intéstitúciói*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Fuglinszky Ádám (2013): Felelősség a szerződésszegéssel okozott károkért. In: Wellmann György (szerk.): *Polgári jog, Kötelmi jog első és második rész*. HVG-ORAC, Budapest.
- Fuglinszky Ádám (2015): *Kártérítési jog*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest.
- Kiss György (2005): *Munkajog*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kun Attila (2014): A munkahelyi egészségkárosodások megtérítése a magyar munkajogban – felelősségi szabályok és kompenzáció. *Magyar Munkajog E-folyóirat*. 2014/1. sz.
- Lenkovics Barnabás – Keserű Barna Arnold – Kőhidi Ákos (2014): *Polgári jogi alapok*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Marton Géza (1992): *A polgári jogi felelősség*. Triorg, Budapest.
- Menyhárd Attila (2014): Kártérítés, prevenció és jogalap nélküli gazdagodás. In: Csehi Zoltán – Koltay András – Landi Balázs – Pogácsás Anett (szerk.): *(L)ex Cathedra et Praxis, Ünnepi Kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából*. Pázmány Press, Budapest.
- Mühlheims, Laurenz – Hummel, Karin – Peters – Lange, Susanne – Toepler, Edwin – Schumann, Iris (2015): *Handbuch Sozialversicherungswissenschaft*. Springer Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Nadas György (2014): Miért és hogyan felelünk a munkaviszony esetében? Áttekintő gondolatok a munkajogi kárfelelősség célja és lehetséges módozatai körében. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 2014/1. sz.
- Papp Nikolett (2020): A munkahelyi egészségsérelmek kompenzációjának felelősségbiztosítási modellje Magyarországon és az Európai Unióban. In: *Erdélyi Jogélet*. 2020/4. sz. DOI: <https://doi.org/10.47745/erjog.2020.04.09>.
- Parsons, Chris (2002): Liability Rules, Compensation Systems and Safety at Work in Europe. In: *The Geneva Papers on Risk and Insurance*. Vol. 27/2002, No. 3. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-0440.00179>.

- Petrik Ferenc (2002): A felelősségi eszme változásai a kártérítési jogban. In: *Gazdaság és Jog*. 2002/7-8. sz.
- Posner, Richard A. – Rosenfield, Andrew M. (1977): Impossibility and Related Doctrines in Contract Law: An Economic Analysis. In: *The Journal of Legal Studies*. Vol. 6/1977, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511528248.050>.
- Prugberger Tamás (2013a): *Munkajog a polgári jogban a globalizálódó gazdasági viszonyok között*. DE Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2006.
- Prugberger Tamás (2013b): *A szerződésszegés elméleti kérdései a polgári és a munkajogban*. A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2013, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék. (Elérhető: http://www.vmtt.org.rs/mtn2013/083_094_Prugberger_A.pdf. Letöltés ideje: 2020. 12. 18.)
- Sarkady Zsolt (2003): The Lex Aquilia and the standards of care. In: Tóth Károly (szerk.): *Publicationes doctorandorum juridicorum*. Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica: publicationes doctorandorum juridicorum.
- Sipka Péter (2021): *A munkáltatói kárfelelősség elmélete és gyakorlata*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest.
- Sólyom László (1977): *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szalma József (2017): A munkajogi kártérítési felelősség jogi természete. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 2017/2. sz. (különszám).
- Trenyisán Máté - Barták Áron (2021): A munkáltatói kárfelelősség szabályai a magyar és osztrák jogban. In: *Munkajog*. 2021/4. sz.

UJVÁRINÉ DR. ANTAL EDIT

*címzetes egyetemi docens, LL. M.**ME Állam- és Jogtudományi Kar*

Fogyasztóvédelem a biztosított szemüvegén át – különös tekintettel a csoportos biztosításra

Fazekas Judit professzor asszony több tudományterületet felölelő, páratlanul gazdag tudományos munkássága miatt^[1] nem jelent különösebb nehézséget kapcsolódó pontot találni a születésnapjához kötetbe a tanulmány megírásának megtisztelő feladatára vállalkozónak. A témakör szűkítésére adott okot szerzőnek az a célja, hogy az kötdjön közös munkához, kutatáshoz, amelyre lehetőséget adott az Ünnepekt oktatói, tudományos kutatói tevékenységének kiindulópontját jelentő miskolci „Novotni Iskola”, ahol 1988. januárban tanársegédi megbízást kaptam. Ekkor ismertem meg az Ünnepeket, akinek személyisége, sokoldalúsága, az oktatás, tudomány iránti elhivatottsága, dogmatikai felkészültsége és alaposága, hihetetlen munkabírása – amely az általa művelt jogterületek mindegyikén, de a gyakorlati munkájában is megmutatkozott – mindig magával ragad. Ez az időszak nemcsak szakmai munkakapcsolatot, de olyan, életünket meghatározó, több mint három évtizede fennálló, mély barátságot teremtett számunkra, amely időtől és tértől függetlenül jelen van a mindennapjainkban. Az Ünnepekt életútját, oktatói-tudományos munkásságát áttekintve a „miskolci évek” több szempontból is meghatározóak. Kiemelendő mégis, hogy ezen időszak alatt fordult figyelemre az akkor még hazánkban kevésbé ismert és elismert jogterületre, a fogyasztóvédelmi jogra,^[2] amely szinte Fazekas Judit védjegyévé is vált, és amely jogterület – egy nyilatkozatában tett „hitvallása” szerint is – számára a legkedvesebb.^[3] Már 1995-ben felvetette a fogyasztóvédelem alkotmányos kötelezettségként való meghatározásának szükség-

[1] A gazdag életpálya összefoglalása jelenik meg a ME kiadványában: Lévayné Fazekas, 2021, 555-565.

[2] Olyan időszakban, amikor a fogyasztóvédelem és a termékfelelősség a magyar jogban még csak „papíron” sem létezett, Fazekas Judittal kutatást végeztünk e területen (Ld. Fazekas – Újváriné, 1991. A harmadik társszerző Miskolczi Bodnár Péter). A néhai professzorunk, Novotni Zoltán szakmai irányításával megkezdett, de – halála miatt – nélküle befejezett kutatás során ugyanezen szerzői körben készítettünk tanulmányt a 93/13/EKG irányelv és ehhez kapcsolódóan a magyar jog elemzéséről (Ld. Fazekas – Újváriné, 1993).

[3] Széchenyi István Egyetem: Jogtudós, páratlanul gazdag oktatói és kutatói életpályával, 2018.

gességét,^[4] amely először a 2011-ben elfogadott Alaptörvényben történt meg.

Ezért esett a választás arra, hogy az Ünnepeletet a fogyasztóvédelem érvényesülését speciális területen elemző, az Ünnepelet előtt tisztelgő tanulmánnyal köszöntsem.

Drága Juditka! Isten éltesen! Gratulálok rendkívül sokoldalú, páratlanul gazdag életpályádhoz, amelynek minden szakasza – magánéleti, családi örömeid mellett – sikert hozott számodra, és amely bennünket is gazdagított!

ABSZTRAKT

Jelen tanulmány célja annak vizsgálata, hogyan alakul a biztosított jogi védelme akkor, ha olyan szerződés alanyává válik, amely – a szerződést kötő alanyra tekintettel – nem minősül fogyasztói biztosítási szerződésnek. Ez a jogi helyzet alapvetően a csoportos biztosításoknál jelentkezik, amelyben – a jogviszony sajátos szerkezete folytán – a biztosított nem tudja teljeskörűen élvezni az alapvetően magánjogi szabályokban megjelenő, fokozottabb jogi védelmet jelentő – kógens vagy egyoldalúan kógens – fogyasztóvédelmi normákat.

Kulcsszavak: csoportos biztosítás ■ tájékoztatás ■ fogyasztói jogvita ■ ellátás/felmondás

I. FOGYASZTÓVÉDELEMRŐL ÁLTALÁBAN A BIZTOSÍTÁS TERÜLETÉN

A Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete,^[5] mint a pénzügyi közvetítő rendszert felügyelő, és az általa felügyelt területen fogyasztóvédelmi és szabályozó jogkörrel felruházott ellenőrző hatóság megszűnése után jogköreit a Magyar Nemzeti Bank (MNB) vette át.^[6] Az MNB 2016-tól évente egy alkalommal online és nyomtatott formában publikálja a fogyasztóvédelmi jelentést.

A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (továbbiakban: régi Ptk.) hatálybalépése óta változatlan tartalommal szabályozta a biztosítási jogviszony alanyainak kapcsolatát, függetlenül attól, hogy a „háttérben” milyen folyamatok zajlottak a biztosítási piacon. Ez a statikusnak tűnő helyzet azonban csak látszólagos volt, ugyanis a jogharmonizációs kötelezettségnek jórészt

[4] Fazekas, 1995, 153-159., ill. lásd későbbi tanulmányát: Lévayné Fazekas – Lévay, 2017, 373-389.

[5] A Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletéről szóló 2010. évi CLVIII. törvény (PSZÁF tv.).

[6] 2013. évi CXXXIX. törvény a Magyar Nemzeti Bankról (továbbiakban: MNB törvény).

a Bit.-ben^[7] tettünk eleget, amelynek bizonyos szabályai érintik a biztosítási szerződési jogot, másrészt a fogyasztóvédelemhez kapcsolódó európai jogszabályok, illetve azok hazai jogba történő átültetését megvalósító jogszabályok is áthatják a szerződési jog egészét.^[8] A biztosítási piac és a szerződéskötési folyamat fontos résztvevői a biztosításközvetítők, akikre a vonatkozó uniós közjogi szabályanyag (IDD) is egyre szigorúbb elvárásokat fogalmaz meg.^[9] Az utóbbi időben több, közvetlenül alkalmazandó rendeleti formában megjelent jogi norma (PRIIPs) is hat a biztosítási szerződési jogra.^[10]

Mindezek alapján elmondható, hogy – különösen az európai normák hatására – a Bit. a biztosítási jogviszonyra vonatkozó közjogi és egyes magánjogi, a szerződési jogot is érintő rendelkezéseket egyaránt tartalmaz. A biztosítási magánjog, különösen a fogyasztói biztosítási szerződési jog „közjogiasodása” mindezek következtében különösen jellemző ezen a területen. Fazekas Judit fogalmazza meg: „A fogyasztóvédelmi jogalkotás közjogias karakterét jól példázzák a szerződési szabadságot a fogyasztók védelme érdekében korlátozó kögens szabályok, a jogérvényesítés terén pedig magánjogi jogérvényesítési eszközök mellett a közjogi típusú jogérvényesítési eszközök párhuzamossága.”^[11]

A Bit. alkalmazásában fogyasztó az Fttv.-ben^[12] meghatározott személy, amely nem teljesen azonos a Ptk.-ban meghatározott fogalommal, míg az ügyfél fogalma

[7] A rendszerváltást követő első kódex a biztosítóintézetekről és a biztosítási tevékenységről szóló 1995. évi XCVI. törvény volt, az uniós joggal való teljes harmonizáció a 2003. évi LX. törvénnyel valósult meg, amely az Európai Unióhoz történő csatlakozásról szóló nemzetközi szerződést kihirdető törvény hatálybalépésének napján lépett hatályba. A hatályos jogszabály a többször módosított 2014. évi LXXXVIII. törvény a biztosítási tevékenységről (továbbiakban: Bit.).

[8] Az európai jogfejlődést vizsgálva a biztosítási irányelvek három „nemzedéke” és azok módosításai, ill. az azokat felváltó, hatályos, Az Európai Parlament és a Tanács 2009/138/EK irányelve (2009. november 25.) a biztosítási és viszontbiztosítási üzleti tevékenység megkezdéséről és gyakorlásáról (Szolvencia II.) (HL L 335/1, 2009.12.17.) áttételes hatással ugyan, nagy jelentőségű a biztosítási szerződési jog fejlődése tekintetében is. Bár európai biztosítási szerződési jogról nem beszélhetünk, de zajlanak erre irányuló törekvések. A „Restatement of European Insurance Contract Law” Project Group 1999-szeptemberében kezdte meg munkáját, majd kapcsolódott a szerződési jog egységesítésén dolgozó CoPECL hálózathoz. A Project Group először 2009-ben hozta nyilvánosságra az általa kidolgozott „Principles of European Insurance Contract Law (PEICL)”, azaz az európai biztosítási szerződések alapelveit (EBSZJA). A PEICL jogi természetét tekintve „opcionális eszköz”, amelyet a biztosítók és a szerződő felek a nemzeti jog helyett választhatnak, de hatással van a jogalkotásra is.

[9] A hatályos jogszabály az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/97 irányelve (2016. január 20.) a biztosítási értékesítésről (IDD) (HL L 26/19, 2016.2.2.), amelynek átültetésére is a Bit.-ben került sor.

[10] Kiemelendő a lakossági befektetési csomagtermékek és biztosítási alapú befektetési termékekkel kapcsolatos tájékoztatás javítása, összehangolása, ill. fokozottabb befektető-védelem érdekében elfogadott 1286/2014/EU (PRIIPs) rendelet (HL L 352/1, 2014.12.9.).

[11] Lévyayné Fazekas, 2020, 134.

[12] A fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvény (Fttv.) 2. § a) pontja.

ettől tágabb kört ölel fel.^[13] A Bit.-ben megjelenő, biztosítási szerződési jogot érintő rendelkezéseknek a nagy része nem szorosan, illetve jogi értelemben vett fogyasztót, hanem ügyfelet védő. A jogviszony tekintetében az sem közömbös, hogy a Bit. normái kógensek, függetlenül attól, hogy az ügyfél fogyasztó, avagy sem.

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (továbbiakban: Ptk.) sem kívánt azon változtatni, hogy bizonyos – az európai szabályokhoz kapcsolódó – anyagi jogi normák továbbra is a közjogi jogszabályban maradjanak, de alapvető változást hozott azért, hogy csak a fogyasztói szerződésnél tartja fenn az egyoldalú kógencia elvét az általános szabályokban taxatív módon felsorolt jogintézmények, valamint a fogyasztói összeg- és egészségbiztosítási szerződések tekintetében.^[14] A régi Ptk. biztosítási szerződésre vonatkozó egyoldalúan kógens szabályai egységesen érvényesültek, függetlenül attól, hogy ki volt a szerződő fél. Sőt, a fogyasztó fogalma is tágabb értelemben jelent meg a 685. § d) pontban, akár jogi személy is fogyasztónak minősülhetett, ha megfelelt a feltételeknek.

Fazekas Judit emeli ki: „A törvényi indokolás szerint a változás a fogyasztóvédelmi irányelvekben használt fogyasztó fogalommal való összhang megteremtését szolgálja.”^[15]

II. A CSOPORTOS BIZTOSÍTÁSI SZERZŐDÉS SAJÁTOSÁGAI

A biztosítási jogviszony tipikusan több pólusú, különösen az összegbiztosítás. A Ptk. – eltérően a régi Ptk.-tól – nem határozza meg a fogyasztói szerződés fogalmát.

Fazekas Judit álláspontja: „A definíció hiánya ugyanakkor kritizálható, mivel – bár kevés helyen, de a jogalkotó használja a fogyasztó szerződés elnevezést, anélkül, hogy meghatározná annak fogalmi kritériumait.”^[16] A biztosítási szerződések szabályai szerint a meghatározó a fogyasztói szerződési jelleg megítélésénél, hogy a szerződő fogyasztónak minősül-e, így közömbös az, hogy ki a biztosított vagy a kedvezményezett.^[17]

A csoportos biztosítások tömegesen alkalmazott biztosításként régóta jelen vannak a biztosítási piacon, a Ptk.-ban helyet is kapott a szabályozása.^[18] Kap-

[13] Bit. 4. § 33.pontja.

Fttv. 2. § „a) fogyasztó: az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységén kívül eső célok érdekében eljáró természetes személy”; Ptk. 8:1. § „3. fogyasztó: a szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körén kívül eljáró természetes személy”; Bit. 4. § „101. ügyfél: a szerződő, a biztosított, a kedvezményezett, a károsult, a biztosító számára szerződéses ajánlatot tett és a biztosító szolgáltatására jogosult más személy, továbbá a független biztosításközvetítő esetében az a személy is, aki a független biztosításközvetítővel alkuszai megbízási szerződést kötött”.

[14] Ptk. 6:455. § és 6:456.

[15] Fazekas, 2014, 762.

[16] Fazekas, 2015, 17.

[17] Ptk. 6:455. §.

[18] Ptk. 6:442. §.

csolhatók pénzügyi szolgáltatásokhoz, jellemző, hogy a biztosítási szerződés mintegy biztosítékként funkcionál a hitel-, ill. kölcsönszerződésekhez.^[19] Az ügyfelek általában csatlakozási nyilatkozattal válnak a biztosítási szerződés biztosítottjává, vagy bizonyos esetekben (pl. bizonyos hitelkártya-szerződésnél) automatikusan, a bankkártya-szerződés megkötésével.

Keresztértékesítés esetén a biztosításközvetítők/biztosítók a biztosítási terméket csomagban vagy ugyanazon megállapodás részeként olyan kiegészítő termékkel vagy szolgáltatással együtt kínálnak, amely nem biztosítás.^[20] A Bit. – az európai normáknak megfelelően – tartalmazza az ún. keresztértékesítéssel kapcsolatos tájékoztatási szabályokat is, az ügyfelek védelme érdekében.^[21]

A kapcsolt vagy „keresztértékesített” szerződések, ill. szerződési feltételek még bonyolultabbak, amelyre az Európai Unió Bírósága a Jean-Claude Van Hove kontra CNP Assurances SA ügyben 2015. április 23-án hozott C-96/14. számú ítélete is felhívja a figyelmet. Különösen fontos – fogalmazza meg az Európai Unió Bírósága kölcsönszerződéshez kapcsolódó csoportos biztosítással kapcsolatos ítéletében –, hogy a biztosítási szerződés átláthatóan, pontosan és érthetően tüntesse fel a biztosítási mechanizmus működését, oly módon, hogy a fogyasztó értékelhesse annak gazdasági következményeit.

A csoportos biztosítás az általános szabályokhoz képest további sajátosságokat hordoz, akár a biztosító kockázatvállalását, akár a biztosított jogi helyzetét tekintve. A biztosítót/biztosításközvetítőt mind a Ptk., mind a Bit. szerint a tájékoztatási kötelezettség a szerződő felé terheli, akinek viszont kötelezettsége, hogy a hozzá intézett nyilatkozatokról és a szerződésben bekövetkezett változásokról a biztosítottat tájékoztassa. Bár az általános szabályok szerint is diszpozitív a biztosított belépési joga korlátozásának/kizárásának szabályozási lehetősége, a csoportos biztosításnál kifejezetten megengedően rendelkezik erről a Ptk. Az összegbiztosítási szerződésnél a biztosított hozzájárulására van szükség a szerződéskötéshez, amelyet bármikor visszavonhat, és ezzel előidézheti a szerződés megszűnését (kivéve, ha belép a szerződésbe). Csoportos életbiztosítási szerződés azonban ettől eltérően is rendelkezhet.^[22]

[19] Csoportos biztosítás szerveződhet sportrendezvényekhez, céges eseményekhez, utazáshoz stb. Csoportos biztosítást kínálnak a biztosítók pl.; - Bankszámlaszerződésekhez, amelyben a bank szerződőként, a számlatulajdonos biztosítottként jelenik meg valamely, az életével kapcsolatos biztosítási eseménnyel összefüggésben; - A hitelintézet által nyújtott kölcsönökhöz, jelzáloghitelhez csoportos hitelfedezeti- vagy kockázati életbiztosítás, amely a hitelt igénybevevő adós bizonyos élethelyzeteiben (pl. keresőképtelenség, munkanélküliség meghatározott eseteiben) nyújt fedezetet (kedvezményezett a hitelintézet), de kapcsolható hozzá vagyontbiztosítás vagy akár egészségbiztosítás is; - A gépjármű lízing termékek (casco, kötelező felelősségbiztosítás) esetén is a lízingbeadó jelenik meg szerződő félként, a lízingbevevő természetes személy biztosított, kedvezményezett a hitelt nyújtó.

[20] Bit. 158/C. §.

[21] Az MNB ajánlást adott ki a keresztértékesítéssel kapcsolatos elvárásairól („A többes ügynököt terhelő termékösszehasonlítási kötelezettség egyes biztosítási termékek értékesítése esetén”).

[22] Ptk.6:442. §; Ptk. 6:479. §.

III. A SZERZŐDŐ (MUNKÁLTATÓ, HITELINTÉZET, UTAZÁSI IRODA STB.) JOGI HELYZETE

Már korábban a PSZÁF, majd az MNB^[23] is foglalkozott a csoportos biztosítás-sal. Ugyanis vitatottá vált a gyakorlatban, hogy a csoportos biztosítási szerződés szerződőjének a tevékenysége nem minősül-e közvetítői tevékenységnek; azaz „tisztán” szerződő, vagy biztosításközvetítő.^[24] A tagállamokban is felmerült ez a kérdés, egyrészt a szerződő közjogi megítélése tekintetében, másrészt pedig a tájékoztatási kötelezettséghez kapcsolódóan.

A Bíróság 2022. szeptember 29-én hozott, C-633/20. számú ítéletében az IDD (és az azt megelőzően hatályban volt) irányelv értelmezésével kapcsolatban foglalt állást. Az előzetes döntéshozatali eljárás azért indult, mert a német ítélkezési gyakorlatban és a jogirodalomban az az álláspont vált uralkodóvá, hogy a csoportos biztosítás azon biztosítottját, aki az e csoportban való tagságot díjazás ellenében értékesíti, nem lehet biztosításközvetítőnek tekinteni, és a közvetítőhöz hasonló jogállásúnak sem minősül. Ugyanakkor a biztosításközvetítő fogalmának tág értelmezése mellett szól az IDD irányelv (és a korábbi irányelv) preambuluma.

A Bíróság ítélete szerint: „A »biztosításközvetítő« és ebből következően a »biztosításértékesítő« e rendelkezések értelmében vett fogalmába tartozik az a jogi személy, amelynek tevékenysége abban áll, hogy ügyfeleinek a tőlük kapott díj ellenében önkéntes tagságot kínál egy olyan csoportos biztosításban, amelyet előzőleg valamely biztosítótársaságnál kötött, és e tagság biztosítási ellátásra jogosítja ezen ügyfeleket, különösen külföldön bekövetkező betegség vagy baleset esetén.”

Nagy jelentőségű a gyakorlatban a Bit. 2022.08.06.-tól hatályos szabályozása, amellyel rendezi a csoportos biztosítások szerződője által végzett tevékenység közjogi megítélését, és amely megfelel az Európai Bíróság ítéletének. A szabályozás szerint biztosításértékesítés azon – a biztosítási szerződés vagy különösen a hitelintézet által biztosított jogviszony létrehozására irányuló – üzletszerű tevékenység, amely kiterjed a szerződések megkötésének vagy a csoportos biztosítási szerződéshez új biztosítottak csatlakozásának előkészítésére, annak elősegítésére, azokkal kapcsolatos tanácsadásra, ajánlattételre, lebonyolításában és teljesítésében való közreműködésre (ideértve a kárigény érvényesítésében való közreműködést is).^[25]

A módosítás révén a szerződő fél (pl. hitelintézet) üzletszerűen végzett e tevékenysége biztosításértékesítésnek és így biztosításközvetítésnek (kiegészítő biztosításközvetítésnek) minősül, ebből következően a biztosított irányában

[23] A biztosításközvetítés, illetve biztosítottak csoportos biztosításhoz történő csatlakoztatása elhatárolásának szempontjai.

[24] Lásd erről részletesebben: Varga, 2018.

[25] A 2022. évi XX. törvény 43. §-a által módosított Bit. 4. § (1) bek. 123. pontja: biztosítási értékesítés.

terhelik mindazok a kötelezettségek, amelyeket akár a magánjogi, akár a közjogi normák előírnak.

IV. A BIZTOSÍTOTT ÉS A BIZTOSÍTÓ KÖZÖTTI JOGVITA JELLEGÉNEK MEGÍTÉLÉSE

A PSZÁF tv. rendelte el először a Pénzügyi Békéltető Testület létrehozását (továbbiakban: Testület), és ettől kezdve külön szabályok vonatkoznak a békéltető testületek, valamint a Testület hatáskörére, eljárására, előidézve azt a helyzetet, hogy eltérően alakul a fogyasztó védelme attól függően, hogy melyik szervezethez fordulhat igényével.

Az Fgytv.^[26] szerint fogyasztó: az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységén kívül eső célok érdekében eljáró természetes személy, aki árut vesz, rendel, kap, használ, igénybe vesz, vagy az áruval kapcsolatos kereskedelmi kommunikáció, ajánlat címzettje. A fogyasztó védelmet élvez pl. a kereskedelmi kommunikációval szemben is, nem csupán akkor, ha konkrét szerződés alanya. Az MNB tv. alkalmazásában fogyasztónak az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységén kívül eső célok érdekében eljáró természetes személy minősül.^[27]

Az Fgytv. módosítása^[28] a békéltető testületek előtti fellépésre jogot biztosított, és fogyasztónak minősítette az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységi körén kívül eső célok érdekében eljáró, külön törvény szerinti civil szervezeteket, egyházat, társasházat, lakásszövetkezetet, mikro-, kis- és közép-vállalkozást is.

Az MNB törvény nem terjesztette ki a Testület hatáskörét e szervezetekre, ami annál is inkább sajnálatos, hiszen a pénzügyi szolgáltatások igénybevételénél ezek a szervezetek laikusnak tekinthetők, legalább a jogvitáik tekintetében érdemesíthetők lennének a bíróságon kívüli vitarendezési lehetőségek igénybevételére.

A Testület a PSZÁF elnökének 1/2011. (IV.29.) sz. ajánlása mentén jár el, és kiterjesztően – az Fgytv. szabályozását szinte analóg módon alkalmazva – értelmezi a fogyasztó fogalmát. „1. A jelen ajánlás alkalmazása szempontjából fogyasztónak minősül a pénzügyi szervezetek szolgáltatását - önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységén kívül eső célok érdekében - igénybe vevő természetes személy (pl.: a bank ügyfele, a pénztár tagja, a biztosított, a biztosítás szerződője, kedvezményezettje), ideértve azt a természetes személyt is, aki Őa pénzügyi szervezet szolgáltatásával, termékével kapcsolatos tájékoztatás, reklám vagy ajánlat címzettje, valamint azt is, aki szolgáltatást igényel (pl.: hitelkérelem), vagy az iránt érdeklődik, illetve aki a biztosító számára szerződéses

[26] 1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről (továbbiakban: Fgytv.) 2. § a) pontja.

[27] MNB törvény 81. § (2) bekezdés.

[28] 2008. évi XLII. törvény 2. §.

ajánlatot tesz. Az ajánlás alkalmazása szempontjából továbbá fogyasztónak minősül a kötelező gépjárműfelelősségbiztosítás esetén a biztosító szolgáltatására jogosult természetes személy károsult, illetve az arra jogosult más természetes személy (pl.: a biztosítási eseménnyel okozati összefüggésben elhunyt személy kártérítési igényvel fellépő hozzátartozója).”^[29]

Az Fgytv. szerint a békéltető testületek előtti eljárásban a fogyasztói jogvita – egyebek mellett – a fogyasztó és a vállalkozás közötti adásvételi vagy szolgáltatási szerződés megkötésével és teljesítésével kapcsolatos, míg a Testület hatáskörébe a fogyasztó és a jogszabályban meghatározott törvények hatálya alá tartozó személy (szervezet) közötti – szolgáltatás igénybevételére vonatkozó – jogviszony létrejöttével és teljesítésével kapcsolatos vitás ügy (a továbbiakban: pénzügyi fogyasztói jogvita) bírósági eljáráson kívüli rendezése tartozik.^[30]

Kérdéses, hogy a békéltető testület előtti eljárásban szűkebben kell-e értelmezni pl. a „szerződés megkötésével” kapcsolatos vitás ügyet, és ehhez képest tágabb kört foglal-e magába a pénzügyi fogyasztói jogvita tárgyát képező „jogviszony létrejöttével” kapcsolatos vitás ügy.

A Testület eljárásának tapasztalatairól^[31] közzétett információból is levonható, hogy a csoportos biztosításokból is számos jogvita kerül a Testület elé, fogyasztónak tekintti a biztosítottakat, amely a jogszabály értelmezéséből is egyértelműen következik.

Általános tapasztalat, hogy a biztosítottak nem voltak tisztában a szerződés feltételeivel, milyen kockázatokra, milyen feltételek mellett nyújt fedezetet, sokszor azt sem tudták, hogy az adott szerződés (pl. hitelkártya-szerződés) megkötésével egyúttal biztosítási szerződés biztosítottjává is váltak.

V. A FOGYASZTÓI JOGVITÁBAN HOZHATÓ DÖNTÉSEK – ELÉVÜLÉS

A békéltető testületek és a Testület előtti eljárás elsődleges célja a felek közötti egyezség létrehozása. Ha ez nem lehetséges, csak alávetési nyilatkozat révén, ill. a jogszabályban meghatározott helyzetekben kerülhet sor kötelezést tartalmazó határozat meghozatalára.

A pénzügyi szolgáltatók csak igen ritka esetben tesznek alávetési nyilatkozatot, ezért 2017. január 1-től az MNB törvény bevezette a kötelező jogszabályi alávetés intézményét. Ennek értelmében a Testület kötelezést tartalmazó döntést hoz, ha nincs a felek között egyezség, a pénzügyi szolgáltató nem tett alávetést, a szolgáltatói jogsértés és/vagy szerződésszegés egyértelműen azonosítható

[29] PSZÁF: A Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete elnökének 1/2011. (IV.29.) számú ajánlása..., 2011; lásd továbbá Nagy: A pénzügyi fogyasztóvédelem aktuális kérdései [online].

[30] Fgytv. 2. § s) pontja, MNB törvény 96. § (1) bekezdés.

[31] Pénzügyi Békéltető Testület: Biztosítás.

és a fogyasztó igénye az egymillió forintos összeghatárt nem haladja meg.^[32] Ez a szabály a pénzügyi fogyasztó számára kedvezőbb, ugyanis a békéltető testületeknek nincs ilyen hatásköre. Szintén kedvező a pénzügyi fogyasztó számára, hogy lehetősége van méltányossági kérelem alapján is a jogvita kezdeményezésére.^[33]

Az eljárás megindítása eltérő módon hat az elévülési határidőkre. Az Fgytv. szerint az eljárás megindítása esetén nyugszik az elévülés,^[34] míg a Testület előtti eljárás megszakítja azt, de annak befejezése kétféle módon hathat az elévülésre; ha eredményes volt a befejezés, az elévülési határidőt az eljárás megszakítja, eredménytelenség esetén pedig az elévülési határidők nyugvását idézi elő.^[35] Bár a törvény nem mondja ki, álláspontunk szerint akkor tekinthető eredményes befejezésnek a jogvita, ha végrehajtható határozat születik az eljárásban. Erre pedig kötelezést tartalmazó határozat vagy határozattal jóváhagyott egyezség esetén kerülhet sor.^[36] Az elévülés kérdése különösen izgalmassá vált a Ptk. új szabályai alapján, valamint a biztosítási szerződési feltételekben meghatározott rövidebb elévülési idő jogszerűségének a megítélésével kapcsolatos kúriai döntésre is figyelemmel.^[37]

VI. A FOGYASZTÓI SZERZŐDÉSRE VONATKOZÓ SZABÁLYOK ALKALMAZÁSÁNAK LEHETŐSÉGE

A felvetés azért is nagyon indokolt, mert – mint arra már utaltunk – a csoportos biztosításnál a szerződő nem fogyasztó, így kérdés, érvényesülhetnek-e a biztosított irányában a fogyasztót megillető jogok. A hitelfedezeti célt szolgáló biztosítási szerződések vonatkozásában ezt a problémát a PSZÁF, ill. az MNB jelentéseiben már jóval korábban felvetette, miután ezek a szerződések több-

[32] MNB törvény 113. § (2) bekezdés.

[33] Az MNB törvényt e tekintetben módosító 2015. LXXXV. törvény teszi lehetővé az eljárások megindítását. Az erre vonatkozó igényt a deviza alapú hitelekkel összefüggő nagymértékű eladósodás teremtette meg, de bármely pénzügyi szolgáltatóval szemben kezdeményezhető a kérelmező személyi vagy anyagi körülményeire tekintettel.

[34] Fgytv. 28/A§, Ptk. 6:24. §.

[35] Ptk. 6:25.§; MNB törvény 105. §.

[36] MNB törvény 120. § (1) bekezdés.

[37] Nem véletlenül foglalkozik a Kártérítés és Biztosítás folyóiratban a Szerkesztők Fóruma is a biztosítási szerződésekből eredő követelések elévülésének néhány aktuális kérdésével. Biztosítási szerződésben az általánostól rövidebb elévülés időt alkalmazó általános szerződési feltétel tisztességtelenségével összefüggő ügyben hozott kiemelt jelentőségű határozatot a Kúria Pfv.V.20.152/2020. sz., valamennyi fogyasztóra kiterjedő hatállyal.

ségében csoportos biztosítási szerződés formájában kerülnek megkötésre.^[38] Különösen fontosak azok a jogszabályi rendelkezések, amelyek a tájékoztatás, a szerződés tartalma, a szerződés értelmezése, a tisztességtelen szerződési feltételekkel szembeni védelemmel, valamint az elállási joggal kapcsolatban – az európai jogszabályoknak megfelelően – jelennek meg a fogyasztói biztosítási szerződések szabályainál.

A következőkben ezekkel kapcsolatban fejtjük ki álláspontunkat.

1. A tájékoztatási kötelezettség összetettsége^[39]

Az EU szabályok a fogyasztó, az ügyfél védelme érdekében nagy hangsúlyt helyeznek a biztosítók prudens és szolvens működésének biztosítására, de a szerződéses kapcsolatokban – számtalan egyéb jogszabályi rendelkezés mellett – az ügyfelek, fogyasztók védelmének fontos eszköze a biztosítási szolgáltatást nyújtók számára előírt tájékoztatási kötelezettség is.

A Bit. – az európai normáknak megfelelően – a biztosítási értékesítés átfogó fogalma alatt a biztosítói értékesítést és a biztosításközvetítői tevékenységet is érti.

A tájékoztatási kötelezettség általános szabályait a Bit. határozza meg. A Bit. 2017. évi CXLV. törvénnyel megvalósult módosításával a közjogi szabályozás már a hivatkozott EU normákon alapul.^[40] A Szolvencia II. irányelv szabályozza mind az élet-, mind a nem-életbiztosítási szerződések területén a biztosítót/biztosításközvetítőt terhelő tájékoztatási kötelezettség általános szabályait. Az elmúlt évek európai uniós szabályozási fejleményei a lakossági befektetési csomagtermékek, és biztosítási alapú befektetési termékekkel kapcsolatos tájékoztatás javítása, összehangolása, ill. fokozottabb befektetővédelem érdekében elfogadott és már hivatkozott az ún. PRIIPs rendelet és a biztosításközvetítőkre vonatkozó IDD irányelv.^[41] A PRIIPs rendelet a szerződéskötés előtti tájékoztatás formai és tartalmi követelményeit rögzíti, a termék előállítója számára előírja a rendeletnek megfelelő, a kiemelt információkra vonatkozóan egységes terméktájékoztató (ún. Key Information Document/KID) készítését és honlapján történő közzétételét.^[42] A rendelet szerint közigazgatási szankció mellett polgá-

[38] „A biztosítási szerződést a kockázatot bevállaló biztosítótársaság és a hitelnyújtó pénzügyi intézmény (a továbbiakban: bank) között jön létre, azaz a biztosítási szerződésben a szerződő fél a bank lesz. Fogyasztóvédelmi szempontból aggályos, hogy a szerződés létrejöttékor a fogyasztó és a biztosító között nincs kapcsolat, a csoportos biztosítási szerződéshez történő belépésre vonatkozó csatlakozási nyilatkozat megtételére a banknál kerül sor. Különösen aggályos, hogy sok esetben a csatlakozási nyilatkozat a hitelszerződés szövegébe építve szerepel, nem adva ezzel választási, döntési lehetőséget az ügyfél számára, hogy egyáltalán kíván-e hitelfedezeti biztosítást kötni”.

[39] Bit. 152. §-158/C §§, Bit. 378. § 4. Melléklet.

[40] 2018.02.23-tól hatályos.

[41] 9. és 8. lábjegyzetben jelölve.

[42] A jogszabályok egymáshoz való kapcsolatáról ld. Lencsés – Paál, 12-29.; továbbá Lencsés, 16-31.

ri jogi szankció, kártérítési felelősség is kapcsolódik a jogszabálysértéshez. Az uniós szabálynak^[43] megfelelően termékismertető összeállítása megkövetelt a nem-életbiztosítási termék vonatkozásában is.

Mindezekre tekintettel a biztosítási jogviszonyban a tájékoztatási kötelezettség rendkívül összetett, mert figyelemmel kell lenni a Ptk. általános és a biztosítási jogviszonynál megjelenő különös szabályaira, a több szinten megjelenő közjogi normákra, a Bit. szabályaira, illetve a közvetlenül alkalmazandó EU-normákra, a különös szerződés-kötési módszerekre vonatkozó szabályokra, továbbá arra, hogy e jogszabályok alapján fogyasztónak vagy ügyfélnek (lakossági befektetőnek) minősül-e a szerződést kötni kívánó személy.

A közjogi szabályokat vizsgálva, a tájékoztatási kötelezettség körében fontos figyelemmel lenni arra is, hogy biztosítót vagy biztosításközvetítőt (független biztosításközvetítőt, főtevékenységként vagy kiegészítő tevékenységként folytató értékesítőt) terhel; élet- (azon belül is befektetési elemeket hordozó vagy sem) vagy nem-életbiztosítási szerződésről van szó; társul-e tanácsadással vagy sem; sor kerül-e keresztértékesítésre vagy sem. A közjogi normákban szabályozott tájékoztatási kötelezettség megsértése közjogi szankciókat vonhat maga után, de a szerződéses kapcsolatban felmerülhet a magánjogi jogkövetkezmények alkalmazása is, amennyiben annak jogszabályi feltételei fennállnak.

A biztosítót/biztosításközvetítőt a Bit. alapján terhelő tájékoztatási kötelezettség nem kizárólag fogyasztó felé jelenik meg, hanem az ügyfél irányában, a csoportos biztosításnál „a szerződést kötni kívánó ügyfél részére”,^[44] aki az információt köteles továbbadni a biztosított részére a már hivatkozott Ptk. szabályok szerint. Ezt erősíti a Testület gyakorlata is: „A biztosító tájékoztatási kötelezettsége csoportos biztosítás esetén a szerződő fél (egy bank vagy egy munkáltató) irányába áll fenn, míg a biztosított irányába a szerződő felet terheli a tájékoztatási kötelezettség.”^[45]

Ha a szerződő a tájékoztatási kötelezettségének nem tesz eleget, ez a magatartás részéről a biztosított irányában szerződésszegésnek minősül, annak minden jogkövetkezményével. Ez a fogyasztónak minősülő biztosított számára olyan jogi helyzetet teremthet, hogy a jogvitája már kikerülhet a Testület hatásköréből, ha a szerződővel fennálló jogvita nem minősül pénzügyi fogyasztói jogvitának (mert a szerződő közvetítőnek nem minősülő pl. utazási iroda, munkáltató stb.). Ilyen esetben a békéltető testület előtti eljárásnak lehet helye.

E tekintetben rendkívüli jelentőségű az EUB által 2022. február 24-én, a C-143/20. és C-213/20. számú egyesített ügyekben hozott ítélet, amely csoportos unit-linked életbiztosításokhoz kapcsolódóan fogalmazta meg; az irányelv alapján a szerződőnek nyújtandó tájékoztatást annak a fogyasztónak is nyújtani

[43] A Bizottság (EU) 2017/1469 végrehajtási rendelete (2017. augusztus 11.) a biztosítási termékismertető egységesített mintadokumentumának meghatározásáról (HL L 209/19, 2017.8.12.) rendelkezik.

[44] Bit. 152. § (1) bek.

[45] MNB.hu: Jelentés a Pénzügyi Békéltető Testület éves tevékenységéről, 2021, 76.

kell, aki biztosítottként egy biztosítóintézet és egy vele szerződő vállalkozás között létrejött csoportos életbiztosítási szerződéshez csatlakozik. A biztosítóintézet feladata, hogy ezeket az információkat közölje a szerződő fél vállalkozással, amely köteles azokat a fogyasztónak az e szerződéshez való csatlakozását megelőzően továbbítani, kiegészítve azt bármely egyéb részlettel, amely a fogyasztó szükségleteit és igényeit figyelembe véve szükséges lehet.

Az ítélet felhívja arra is a figyelmet, hogy a tájékoztatás elmaradása – a vonatkozó irányelv alapján – megtévesztő mulasztásnak, tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatnak minősülhet.

Mindezek alapján megállapítható, hogy az uniós gyakorlat sem a biztosítón kéri számon a fogyasztónak minősülő biztosított felé a tájékoztatási kötelezettség teljesítését, hanem a szerződő félen.

Megjegyezzük, hogy a tájékoztatás kapcsán azért is sérülhet a biztosított joga, mert egyéb fogyasztóvédelmi normákban előírt tájékoztatás szükségessége nem merül fel a szerződő vonatkozásában. Pl. ha távértékesítés keretében történik a szerződéskötés – ami jellemző lehet a csoportos biztosításnál is –, amelyhez a fogyasztó további jogosultságai járulnak.^[46]

2. Szerződés tartalma – tisztességtelen kikötések

Az általános szerződési feltételek alkalmazásához különösen két kérdéskör kapcsolódik. Az egyik, minden szerződőre azonos jogi szabályozás alapján vizsgálendő kérdés: mikor válik a szerződés részévé. Ezt a Ptk. általános szabályai alapján kell megítélni a biztosítási jogviszonyban is.^[47] A Bit.-ben a biztosításközvetítőre/biztosítóra előírt tájékoztatási kötelezettség körében – többek között – megkövetelt, hogy a szerződő felet a biztosítási szerződés jogszabályban meghatározott jellemzőiről is tájékoztatni kell.^[48] Ennek megsértése – a jogszabály kifejezett rendelkezése szerint – a Bit.-ben meghatározott jogkövetkezményeket vonja maga után, és nem érinti az általános szerződési feltételek vagy azok egyes kikötései – a Ptk.-ban meghatározottak szerinti – szerződéses tartalommalá válását.

A másik kérdés az általános szerződési feltétel, továbbá a vállalkozás által előre meghatározott és egyedileg meg nem tárgyalt szerződési feltétel tisztességtelen jellegének a megítélése, amely körben külön szabályok is védik a szerződőt, ha fogyasztónak minősül.^[49] Fazekas Judit több tanulmányában is foglalkozik a jogintézménnyel, a jogi szabályozás változásaival.^[50]

[46] A távértékesítés keretében kötött pénzügyi ágazati szolgáltatási szerződésekről szóló 2005. évi XXV. törvény (továbbiakban: távértékesítési tv.) 3-5 §-ában előírt tájékoztatás.

[47] Ptk. 6:78. §.

[48] Bit. 152. §.

[49] Ptk. 6:102-6:105. §.

[50] A magyar jogszabályok változását mutatja be Fazekas Judit: Fazekas, 2016, 73-96.

Biztosítási jogviszony szempontjából különösen fontos rendelkezés, miszerint a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben az általános szerződési feltétel és a vállalkozás által előre meghatározott és egyedileg meg nem tárgyalta szerződési feltétel tisztességtelen voltát önmagában az is megalapozza, ha a feltétel nem egyértelmű.

A biztosítási jogvitákban megfigyelhető, hogy sok esetben a klaudikáló kögencia szabályaiba ütköző általános szerződési feltételt minősít tisztességtelennek a bíróság.^[51]

A régi Ptk. szabályait alkalmazó bírói gyakorlat fogyasztói szerződésnek minősíti a biztosított vonatkozásában is azt a szerződést, amelyhez a biztosított fogyasztóként csatlakozott, így a biztosított a tisztességtelen kikötés semmisségére hivatkozhat. Az ítélet szerint az olyan szerződési feltétel, amely a biztosítottra kötelezettséget, illetve jogokat határoz meg, a biztosított és a biztosító között fogyasztói jogviszonyt hoz létre.^[52] Ez a hatályos szabályok alkalmazása esetén is helytálló, miután a tisztességtelen szerződési feltétel jogkövetkezményei fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésnél érvényesülnek.

Kérdéses, hogy a biztosított csatlakozásával a biztosító és a biztosított közötti jogviszony az új Ptk. szabályai alapján értelmezhető-e fogyasztói biztosítási szerződésnek az egyoldalú kögencia vonatkozásában. E tekintetben ugyanis a Ptk. biztosítási fejezete az irányadó, amely egyértelműen meghatározza a biztosítási jogviszony alanyainak – szerződő–biztosított–kedvezményezett – jogi helyzetét. Bár vitathatatlanul szerződési nyilatkozat a biztosított csatlakozási nyilatkozata, amellyel jogviszony jön létre a biztosított és a biztosító között, de a biztosított – a biztosítási jogviszony szempontjából – biztosított pozícióban válik a szerződés alanyává, szerződő féllé csak belépési jogának gyakorlásával válhat.

A bírói gyakorlat üdvözlendő, de helyesebb lenne a jogi szabályozás szintjén egyértelmű helyzetet teremteni, figyelemmel kellene lenni arra, hogy a biztosítási szerződés kifejezetten olyan jogviszony, amelyben több alany is megjelenhet – eltérő jogokkal és kötelezettségekkel –, és igénylik a fogyasztóvédelmi szabályok alkalmazhatóságát.

A szerződés tartalmával kapcsolatosan lényegesek a Bit. elvárásai, amelyek tekintetében a biztosított jogai nem sérülnek, hiszen – mint utaltunk rá – ezek minden ügyfél felé érvényesülést kívánó kögens szabályok. Ilyen pl. a Bit. általánosan, minden ügyfél felé érvényesülő szabálya,^[53] amely előírja, hogy a biztosító a teljesítést kizárólag olyan okiratok benyújtásától teheti függővé, amelyekről a szerződésben rendelkeztek, és amelyek a biztosítási esemény bekövetkezésének igazolására vagy a biztosító szolgáltatása mértékének a megállapításához szükséges.

A biztosítóknak tevékenységük, a szerződési feltételek kialakítása során figyelemmel kell lenniük az egyéb fogyasztóvédelmi jogszabályokban, így pl. az Fttv.-ben

[51] Lásd erről: Varga, 2019.

[52] Kúria mint felülvizsgáló bíróság Pfv.V.21.682/2019/3. számú ítélete.

[53] Bit. 123-124. §.

megjelenő elvárásokra is. Az Fttv. „fekete listája”^[54] szerint minden további vizsgálat nélkül tisztességtelen az a biztosítói gyakorlat, amely a fogyasztótól olyan iratok bemutatását követeli meg, amelyek az igény megalapozottságának megítélése szempontjából észszerűen nem tekinthetők lényegesnek, vagy a fogyasztó vonatkozó írásbeli megkeresésére a válaszadás rendszeres elmulasztása azal a céllal, hogy ez visszatartsa a fogyasztót szerződéses jogainak gyakorlásától. A tisztességtelen gyakorlattal szemben védve van a fogyasztónak minősülő biztosított is. Ezeknek a követelményeknek a megsértése a Felügyelet vagy – amennyiben versenyjogot érinti a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat – a Gazdasági Versenyhivatal eljárásának eredményeként közjogi jogkövetkezményt vonhat maga után, de a magánjogi jogviszonyban is hatása van. Ugyanis a Ptk. szabályai alapján tisztességtelennek, jogszabályba ütközőnek minősülhet a kikötés, vagy a szerződő tévedését, megtévesztését eredményezheti a biztosító által folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat, ráadásul a fogyasztók széles körét érintően.

Az MNB számára a felügyeleti ellenőrzés körében biztosított hatáskör, a biztosítási termékek utólagos kontrollja nyomán gyakorolható a termék felfüggesztése, vagy a terjesztésének a megtiltása, amelynek következtében a szerződési feltételek jövőbeli alkalmazását tudja befolyásolni.^[55]

3. A szerződési feltételek értelmezése

Fazekas Judit kiemeli: „A Polgári Törvénykönyv értelmezési alapelve normatív érvennyel rögzíti, hogy »E törvény rendelkezéseit Magyarország alkotmányos rendjével összhangban kell értelmezni.« Az Alaptörvény és a polgári jog viszonyában alapvető követelmény tehát, hogy a Ptk.-nak összhangban kell lennie az Alaptörvénnyel.”^[56]

A Ptk. általános rendelkezést tartalmaz a jognyilatkozatok értelmezésére, és a szerződéseknél megjelenő értelmezési szabály szerint a szerződési feltételeket és nyilatkozatokat a szerződés egészével összhangban kell értelmezni. Az általános szerződési feltétel értelmezése tekintetében követendő jogszabályt fogyasztó és vállalkozás közötti szerződés esetén bármely szerződési feltétel értelmezésére kiterjeszti, azaz ha tartalma nem állapítható meg egyértelműen, a feltétel alkalmazójával szerződő fél, vagyis a fogyasztó számára kedvezőbb értelmezést kell elfogadni.^[57]

[54] Fttv. Melléklet 27. pont.

[55] A Bit. 131/A. § (1) bek. a biztosító saját termékeinek kontrolljával kívánja elősegíteni azt a célt, hogy a szerződők igényeihez leginkább igazodó biztosítási termékek legyenek elérhetőek a piacon. Ugyanis a biztosítónak az általa kidolgozott és értékesíteni kívánt biztosítási termékek vonatkozásában a termékek előzetes belső jóváhagyására, a már értékesített biztosítási termékek vonatkozásában pedig a felülvizsgálatára vonatkozó belső eljárásrendet kell fenntartania és azt rendszeresen, de legalább évente felül kell vizsgálnia.

[56] Fazekas, 2020, 134.

[57] Ptk. 6:8. §; Ptk. 6:86. §.

A biztosítók a tömegügyeletek során általános szerződési feltételeket alkalmaznak, így annak értelmezése során a biztosított/kedvezményezett fogyasztó nem kerülhet hátrányosabb helyzetbe igénye érvényesítése során, a már hivatkozott bírói gyakorlatra is figyelemmel.

4. A fogyasztót megillető elállási/felmondási jog

A fogyasztót megillető elállási/felmondási jog kérdése egyrészt az életbiztosításokhoz, másrészt a távértékesítéshez^[58] kapcsolódóan merül fel.

Az európai szabályozásban a szolgáltatás szabad áramlása a harmadik irányelvekkel valósul meg, a második generációs irányelvekben azonban már megjelennek a csírái. A második életbiztosítási irányelv szabályozza először a „*cooling-off period*”, azaz a türelmi időszak lehetővé tételét, majd az azokat módosító, ill. helyébe lépő irányelvek is tartalmazzák.^[59] Az irányelvek nem használják a rendelkezéseknél a fogyasztó fogalmát, hanem azokra a szerződőkre rendelik alkalmazni az elállásra vonatkozó szabályokat, akik „*own initiative*”, *individual life-assurance contract*”, azaz egyéni életbiztosítási szerződést kötnek. A második életbiztosítási irányelv 13. cikk (1) bekezdése határozza meg az „*own initiative*”, azaz a kötvénytulajdonos által kezdeményezettnek tekintendő szerződéskötési helyzeteket.^[60] Olyan szerződőknek biztosítja a többletjogot, akik által kezdeményezett biztosítási szerződésekben a szabad szolgáltatásnyújtás joga alapján fedezett kötelezettségek jelennek meg, azaz másik tagállamban székhellyel rendelkező vállalkozással kíván szerződést kötni akár saját maga közvetlenül, akár közvetítón keresztül.

A hatályos irányelv rendelkezései szerint az elállás jogával („*cancellation right*”) azok élhetnek, akik – a magyar fordítás szerint – „*egyéni életbiztosítási szerződést kötnek*” („*conclude individual life insurance contract*”).^[61] Az irányelv nem ad fogalmi meghatározást e tekintetben. Az irányelv szerint a tagállamok kötelesek előírni, hogy a szerződőt az életbiztosítási szerződés megkötéséről való tájékoztatás kézhezvételétől számított 14 és 30 nap közötti türelmi határidő („*cooling-off period*”) illesse meg az elállásra, amelynek következtében mentesül a szerződésből származó minden jövőbeni kötelezettsége alól. Az elállá-

[58] A távértékesítési tv. 6-8/A § rendelkezései irányadóak.

[59] A vonatkozó szabályok: a közvetlen életbiztosítási tevékenységekre vonatkozó törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések összehangolásáról, a szolgáltatásnyújtás szabadságának tényleges gyakorlását elősegítő rendelkezések megállapításáról, valamint a 79/267/EGK irányelv módosításáról szóló 1990. november 8-i 90/619/EGK (második) tanácsi irányelv (HL L 330/50, 1990.11.29.) 15. cikke, a közvetlen életbiztosítási tevékenységekre vonatkozó törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések összehangolásáról és a 79/267/EGK, illetve a 90/619/EGK irányelv módosításáról szóló 1992. november 10-i 92/96/EGK (harmadik) irányelv (HL L 360/1, 1992.12.9.) 31. cikke, az életbiztosításról szóló 2002. november 5-i 2002/83/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv (HL L 345/1, 2002.12.19.) 35. és 36. cikke, és a Szolvencia II. irányelv 185. és 186. cikke.

[60] Nicholas – Croly 1991, 66.

[61] Szolvencia II. 186. cikk.

si jog gyakorlásának részletes szabályairól a szerződőt a szerződés megkötése előtt tájékoztatni kell. A szerződésre alkalmazandó jog szabályozza az elállás egyéb jogkövetkezményeit és feltételeit, különös tekintettel arra a módra, ahogyan a szerződőt a szerződés megkötéséről értesítik.

Az irányelv átültetése során felmondási jog került szabályozásra a Bit.-be, azaz nem *ex tunc* hatállyal, hanem *ex nunc* hatállyal szüntetheti meg a szerződést a fogyasztó szerződő fél.^[62] A Bit. szerint a biztosító felmondás esetén a szerződő által a biztosítási szerződéssel kapcsolatban bármely jogcímen részére teljesített befizetésekkel köteles elszámolni. A 4. sz. melléklet A/18. pontja szerint a biztosító köteles tájékoztatni arról is a fogyasztót, mekkora és milyen jogcímen merül fel az a költség, amit a biztosító a szerződő által befizetett első vagy egyszeri díjból a szerződés 30 napon belüli felmondása esetén visszatart.^[63]

E tekintetben is kérdéses, hogy vajon belépési jogának gyakorlásával megnyílik-e a felmondási jog a fogyasztónak minősülő biztosított számára, ha a szerződő nem fogyasztó. Véleményünk szerint nem, mert a belépéssel a szerződő felet megillető jogok és kötelezettségek szállnak át a biztosítottra.^[64] Az egyértelműnek tűnik számunkra, ha a biztosított csak csatlakozik a szerződéshez, ezt a jogot nem gyakorolhatja még akkor sem, ha fogyasztói szerződésnek tekintjük a biztosított irányában, mivel elválik egymástól a szerződő és a biztosított jogi helyzete a jogok és kötelezettségek tekintetében.

Az irányelvek sem foglalkoznak e vonatkozásban a biztosított jogával, a szerződő fogyasztót illeti meg a jogviszony ilyen módon történő megszüntetése.

A biztosítók gyakorlata szempontjából igen nagy jelentőségű az Európai Unió Bírósága (az osztrák nemzeti bíróságok előzetes döntéshozatal iránti kérelmei alapján) 2019. december 19-én C-355/18, C-356/18, C-357/18, és C-479/18 számú egyesített ügyekben megfogalmazott, az életbiztosítási szerződések szerződőt megillető elállási jog szabályainak értelmezésével kapcsolatban megfogalmazott álláspontja. Eszerint, ha a szerződéskötéskor az elállással kapcsolatban elmaradt a tájékoztatás, vagy nem, vagy téves tájékoztatást kapott a szerződő, a szerződés megszűnését követően évekkel később is élhet elállási jogával.^[65]

Ugyancsak az elállási joghoz kapcsolódóan merült fel az Európai Bíróság gyakorlatában az a kérdés, hogy a befektetési egységhez kötött életbiztosítási

[62] Bit. 122. §. A felmondási jog először a 2002/83/EK irányelvet átültető jogszabállyal került beépítésre a 2003-as Bit.-be.

[63] A jogi szabályozásban megjelenik egy kis „fogalomzavar”, ugyanis a 2003-as Bit. „az életbiztosítási szerződést önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körén kívül megkötő természetes személy” felmondási jogáról rendelkezett. Ez a meghatározás jelenik meg az életbiztosítási szerződés különös felmondásáról rendelkező hatályos Bit. 122. §-ában, amely meghatározás viszont nem azonos a Bit. szerinti fogyasztói fogalommal („benne maradt” a régi jogszabályi rendelkezés?). A Bit. az életbiztosítási szerződés megkötéséről szóló tájékoztatási kötelezettség körében [Bit. 157. § (2) bek.] utal vissza e jogszabályi rendelkezésre, amely szerint fogyasztó szerződő esetén a biztosító a tájékoztatásban köteles felhívni a figyelmet a felmondási jogra.

[64] Ptk.6:451. §.

[65] Kiser Dóra tanulmányában elemzi az ítéletek tükrében a magyar szabályozást (ld. Kiser: Az életbiztosítások szerződőt megillető elállási jog...).

szerződések biztosítási szerződésnek minősülnek-e, ill. ezek a szerződések az üzlethelyiségen kívül kötött szerződésekre irányadó fogyasztóvédelmi szabályok alá vonhatók-e. Az európai szabályozás szerint ugyanis a biztosítási szerződések nem tartoznak az irányelv hatálya alá.^[66] Az Európai Bíróság az Ángel Lorenzo González Alonso és Nationale Nederlanden Vida Cia De Seguros y Reaseguros SAE, 2012. március 1. meghozott C-166/11 számú ítéletében utalt az életbiztosítási irányelv 2. cikke (1) bekezdésének a) pontjával összefüggésben az I. mellékletének III. pontjára, amely kimondja, hogy a befektetési egységekhez kötött életbiztosítások is az életbiztosítás általános fogalma alá tartoznak, ezért az üzlethelyiségen kívül kötött szerződés „a fogyasztók védelméről szóló, 1985. december 20-i 85/577 tanácsi irányelv 3. cikke (2) bekezdésének d) pontjával összhangban, nem tartozik ezen irányelv hatálya alá”.

VII. ÖSSZEGRZÉS

A biztosított pozíció fogyasztóvédelmi szempontból történő vizsgálatának eredményeként megállapítható, hogy a csoportos biztosítások esetében nem, ill. nem teljeskörűen érvényesül a fogyasztóvédelem. Ennek oka alapvetően az, hogy a fogyasztóvédelem olyan jogviszonyhoz kapcsolódik, amelynél a szerződő fogyasztónak minősül, ill. a Ptk. biztosítási szerződési rendelkezései is az egyoldalú kögencia elvével már csak olyan szerződés alanyait védik, amelynél a szerződő fél fogyasztó. Sem az uniós, sem a magyar fogyasztóvédelem figyelme nem irányul a több pólusú szerződések alanyainak helyzetére, és emiatt védtelenül maradhat a fogyasztónak minősülő biztosított, ill. védelmet kap a fogyasztónak nem minősülő biztosított is, ha a szerződő fél fogyasztó.

IRODALOM

- Fazekas Judit (1995): A fogyasztóvédelem alkotmányos alapjai. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica Jubileumi kötet a Miskolci Egyetem fennállásának 260. évfordulója alkalmából*. Miskolc.
- Fazekas Judit (2014): Nyolcadik Könyv. Záró Rendelkezesek. Első Rész. Értelmező rendelkezések. In: Osztovics András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja. III. kötet*. Opten Informatikai Kft., Budapest.

[66] Az üzlethelyiségen kívül kötött szerződések hatályos európai szabályozását is magában foglaló, a fogyasztók jogairól rendelkező, az Európai Parlament és a Tanács 2011/83/EU irányelv hatálya sem terjed ki a pénzügyi szolgáltatásokra. Ezzel azonos módon szabályoz, az európai normát átültető, a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződések részletes szabályairól szóló 45/2014. (II.26.) Korm. rendelet.

A jogeset elemzéséről lásd bővebben: Váradi, 2012.

- Fazekas Judit (2015): A magyar fogyasztóvédelmi szabályozás fejlődése a rendszerváltástól napjainkig. In: Hamar Farkas – Hámori Antal (szerk.): *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok. 2015/3. kötet: A fogyasztók etikai és jogi védelme*. BGF KVIK Közgazdasági Tanszéki Osztály, Budapest.
- Fazekas Judit (2016): Gondolatok a devizaalapú hitelszerződések jogi hátteréről és a tisztességtelen általános szerződési feltételek érvénytelenségi kontrolljáról. In: *Jog–Állam–Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2016/4. szám.
- Fazekas Judit (2021): A feltörekvő technológiák, a mesterséges intelligencia és a fogyasztóvédelmi jog. In: Miskolczi Bodnár Péter – Homicskó Árpád Olivér – Szuchy Róbert (szerk.): *DE IURIS PERITORUM MERITIS 16. 65 Studia in Honorem Gyöngyi Harsányi*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest.
- Kiser Dóra: Az életbiztosítások szerződőt megillető elállási jog hatékony érvényesülése az Európai Unió Bíróságának gyakorlatában és annak magyar jogi vonatkozásai – Az Európai Unió Bíróságának ítélete a C-355/18., C-356/18., C-357/18. és C-479/18. számú egyesített ügyekben. (Elérhető: <https://kbj.hu/az-eletbiztositasok-szerzodoit-megillete-elallasi-jog-hatekony-ervenyesulese-az-eu-birosaganak-gyakorlataban/>. Letöltés ideje: 2022.07.08.).
- Lencsés Katalin – Paál Zoltán (2015): Több vagy jobb minőségű tájékoztatás a befektetési termékek piacán? Az Európai PRIIPS szabályozás státusza és kihívásai. In: *Biztosítás és Kockázat*. II. évf., 2015/3. sz.
DOI: <https://doi.org/10.18530/bk.2015.3.12>.
- Lencsés Katalin (2016): Bevezetés az új európai biztosítási értékesítési (IDD) irányelvbe. In: *Biztosítás és Kockázat*. III. évf., 2016/2. sz.
DOI: <https://doi.org/10.18530/bk.2016.2.16>.
- Lévaýné Fazekas Judit: A magánjog kihívásai a XXI. században. In: *Jog–Állam–Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2020/Különszám. A Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának tudományos kiadványa, Győr.
- Lévaýné Fazekas Judit – Lévaý Miklós (2017): A fogyasztóvédelem alkotmányossági kérdéseiről és a magyar fogyasztóvédelmi intézményrendszer változásairól. In: Homicskó Árpád Olivér – Szuchy Róbert (szerk.): *DE IURIS PERITORUM MERITIS 11. 60 Studia in Honorem Péter Miskolczi-Bodnár*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest.
- Nagy Zoltán (2014): *A pénzügyi fogyasztóvédelem aktuális kérdései*. (Elérhető: http://www.vmtt.org.rs/mtn2013/207_223_Nagy_A.pdf. Letöltés ideje: 2021.02.10.).
- Nagy Zoltán (szerk.) (2021): *Jogászprofesszorok Miskolcon, A miskolci jogi kar fennállásának 40. jubileuma alkalmából. Lévaýné Fazekas Judit*. Miskolci Jogsztradicóók Megőrzéséért Egyesület – Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolc.
DOI: <https://doi.org/10.53707/jogprofm.2021.nz>.
- Paul, Nicholas – Richard, Croly (1991): *European Praticce Library, EC Insurance Law*. Chancery Law Publishing, London–New York–Chichester–Brisbane–Toronto–Singapore.
- Varga Bernadett (2018): *A csoportos biztosítások közjogi vonatkozásai*. (Elérhető: http://epa.oszk.hu/02600/02687/00008/pdf/EPA02687_jogi_tanulmanyok_2018_355-365.pdf. Letöltés ideje: 2021.02.05.).
- Varga Bernadett (2019): A biztosítási szerződési feltételek tisztességtelenségének megállapításával kapcsolatos hazai bírói gyakorlat bemutatása. In: *Biztosítás és Kockázat*. IV. évf., 2019/3. sz. (Elérhető: <https://kbj.hu/a-biztositasi-szerzodesi-feltetelek-tisztessagetlensegenek-megallapitásával-kapcsolatos-hazai-biroi-gyakorlat-bemutatasa/>. Letöltés ideje: 2022.20.17.).
- Váradi Ágnes (2012): *Biztosítási tárgyú jogesetek az Európai Bíróság előtt (Esettanulmányok)*. (Elérhető: <http://jesz.ajk.elte.hu/varadi50.pdf>. Letöltés ideje: 2022.03.30.).

EGYÉB FORRÁSOK

- <https://uni-archiv.sze.hu/jogtudos-paratlanul-gazdag-oktatoi-es-kutato-i-eletpalyaval>.
- <https://www.ius.uzh.ch/dam/jcr:769be8bf-d7a9-4def-a021-e664257de7a9/pei-cl-hun.pdf>.
- <https://www.mnb.hu/letoltes/fogyved-ajanlas-1-2011.pdf>.
- [https://alk.mnb.hu/data/cms2482016/tmp5F01.tmp\(24199160\).pdf](https://alk.mnb.hu/data/cms2482016/tmp5F01.tmp(24199160).pdf).
- <https://www.mnb.hu/bekeltetes/tanulsagok-jogesetek/biztositas>.
- <https://www.mnb.hu/letoltes/pbt-eves-jelentes-2021.pdf>.
- <https://kbj.hu/szerkesztok-foruma-2021-1/>.
- <https://www.mnb.hu/letoltes/fogyved-jelentes-2010h2.pdf>.

•
*A Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar felújított épülete 2022-ben
(Fotó: Smuk Péter Dékán)*

VÁCZI PÉTER

*tanszékvezető egyetemi docens**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

A meggyőző ügyvédi kommunikációról

ABSZTRAKT

A jogi szakmáról – és általában a jogi szakmáról – az a közfelfogás, hogy ha valaki ügyvéd akar lenni, akkor „jó előadónak” kell lennie, enélkül nem érdemes indulni. Természetesen a fenti sztereotípiának csak minimális alapja van, hiszen egyrészt a jogi szakma sokkal szerte ágazóbb, mint azt egy laikus gondolná, másrészt a jogi szakma is differenciált, az ügyvédek jelentős része dolgozik okiratszerkesztéssel, cégalapítással és egyéb olyan jogi munkákkal, ahol a kommunikáció csak az ügyféllel kapcsolatban fontos. Milyen kommunikációs szempontokról beszélhetünk e tevékenység gyakorlásakor, milyen kommunikációs stratégiákat kell alkalmazni a különböző szereplőkkel való kapcsolattartás során?

Kulcsszavak: jogi kommunikáció ■ ügyvéd

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

Az ügyvédi – és általában a jogászi – hivatással kapcsolatos általános vélekedés, hogy aki erre a pályára jelentkezik, annak feltétlenül „jó beszélője kell, hogy legyen”, anélkül neki sem érdemes indulni. Természetesen a fenti sztereotípiának csak minimális a valóságtartalma, hiszen egyrészt a jogászi pálya sokkal szerteágazóbb, mintsem azt egy laikus gondolná, másrészt pedig az ügyvédi pálya is differenciált, a klasszikus tárgyalótermi ügyvédség mellett egy jelentős réteg foglalkozik okiratszerkesztéssel, cégalapítással és egyéb olyan jogi munkával, ahol a kommunikáció csupán az ügyfél vonatkozásában játszik fontos szerepet. Milyen vonatkozásokban beszélhetünk kommunikációról ezen tevékenység gyakorlása során, a különböző szereplőkkel kapcsolatos megnyilvánulások alkalmával milyen kommunikációs stratégiát érdemes alkalmazni, mire kell odafigyelni?

Az ügyvéd munkája során alapvetően két olyan közeggel kerül közvetlen kapcsolatba, ahol a kommunikáció fontos szerepet játszik. Az egyik az ügyfél, akit először is „meg kell szerezni”, azaz egy közvetlen, bizalmas kapcsolatot kell vele kialakítani, majd ezt a bizalmat az ügy intézése során mindvégig meg is kell őrizni. Ez a viszony alapjában véve kétszereplős, a nyilvánosságtól elzárva zajló, interperszonális folyamat, ahol a jogásznak egy nem szakmabeli emberrel kell együttműködnie. A másik fontos játéktér a tárgyalóterem, ahol az ügyvédnek a bíróságot kell meggyőznie a saját, illetve ügyfele igazáról. Itt már egy többszereplős játszómáról beszélhetünk, hiszen a pártatlan, semleges pozícióban lévő bíróság mellett polgári perben az ellenérdekű féllel, illetve jogi képviselőjével, büntetőügyben pedig az ügyésszel kell „megvívni”. Ebben a közegben a hétköznapi beszéd helyett a jogi érvek dominálnak, szakmabeliek párbeszéde zajlik, ahol a cél a bíróság semleges pozícióból történő „kibillentése”, meggyőzése.

Az alábbiakban fenti két vonulat mentén haladva próbálom felvázolni a témát, előtte azonban elengedhetetlenül szükséges tisztázni az interperszonális kommunikáció, illetve ezen belül a meggyőző kommunikáció lényegi sajátosságait.

II. AZ INTERPERSZONÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ

A McQuail-féle kommunikáció-piramis egyes szintjeit végigtekintve láthatjuk, hogy mind az ügyfél–ügyvéd, mind pedig a bíróság–ügyvéd viszonyban a meghatározó az interperszonális vagy személyközi kommunikáció.^[1] Miről is van szó ebben az esetben?

A személyközi kommunikáció leginkább a dialóguson, párbeszédén keresztül folyik. Egy olyan megszakítás nélküli, kölcsönös folyamat, ahol a beszélgetőpartnerrel verbális és nemverbális üzeneteket váltunk annak érdekében, hogy mindkettőnk fejében létrejöjjenek és megváltozzanak bizonyos képzetek. A kommunikáció akkor kezdődik, ha a nézeteink átfedik egymást, és a kommunikáció eredményessége az átfedés mértékével arányosan növekszik. Ebből következően az azonos nézetek esetén is a kommunikáció mindaddig részleges marad, amíg azokat különböző módon értelmezzük.

Az interperszonális kommunikációt kétféle nézőpontból szokás vizsgálni: egyrészről a szerkezetét, amely a kommunikáció egyes elemeit, részeit írja le (kommunikátor, csatorna, kód, üzenet), másrészről pedig a dinamikáját (belebonyolódás, kihátrálás, stratégia).^[2]

A kommunikátor egy sajátos szerep, pontosabban szerepek halmaza. Vannak olyan szerepek, amelyek jellegzetesen kommunikátorszerepek és a közvetlen

[1] McQuail, 2003, 18-21.

[2] Agárdi, 2004, 11.

kommunikáció eseteiben is megjelennek, ide tartozik álláspontom szerint az ügyvédi hivatás is, mivel esetükben „foglalkozásszerű kommunikációról” van szó. A különböző szerepek viselkedésmintákat írnak le, amelyek olyan elvárások, melyeket a társadalom többi tagja – köztük a kommunikációs partner – támaszt a kommunikátorral szemben, és amelyeket ebből következően a kommunikátor-nak ismernie kell a hatékony szerepmegvalósítás érdekében. Az emberekben él egy kép az ideális ügyvédekről, arról, hogy milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie annak, akire az ügyüket bízják. Ezen képet kell – a hatályos joganyagon túlmenően – az ügyvédnek egy hosszas szocializációs folyamatban megérteni és elsajátítani ahhoz, hogy hatékonyan tudjon kommunikálni. A kommunikáció sikerességéhez tehát a megfelelő szerep és annak megvalósításán túl szükséges még a kommunikációról és a világról való sajátos tudás is, amivel a kommunikátor az aktuális kommunikációba való belépéskor rendelkezik, és amit a szakirodalom életvilágnak nevez. A személyközi kommunikáció szerkezetének fontos eleme a kód, a kommunikáció eszköze, amely a közösség tagjainak olyan sajátos, kölcsönös tudása, mely személytelen konvenciókon és a közösség szocializációs szokásain alapszik.^[3] A kódok egy adott közösségben alakulnak ki és a közösség számára hozzáférhetőek, hogy dekódolják az üzenetet. Az ügyvédi kommunikáción belül a kód az ügyvéd tárgyalótermi megnyilvánulásai során jut kiemelkedő szerephez, mivel ebben a közegben a kommunikáció szereplőinek mindegyike egy sajátos „szakzsargont” beszél, az abban szereplő szakkifejezések, megszólítási és kifejezési módok a társadalom többi tagja – köztük az ügyfél – számára nem teljesen vagy esetleg egyáltalán nem is érthető. Ebből következően ugyanazon ügy vonatkozásában más lesz a kód abban az esetben, amikor az ügyvéd a bíróság előtt beszél, és más, amikor az ügyféllel beszél meg az esetet.

A személyközi kommunikáció elemzésének másik nézőpontja a kommunikáció dinamikája felőli közelítés, amely olyan folyamatokat, eseményeket tanulmányoz, amik sikeresebbé tehetik a kommunikációt (belebonyolódás, kihátrálás, stratégia).

A kommunikációs folyamat a bebonyolódással kezdődik, amikor is kapcsolatba kerülnek egymással a kommunikátorok, definiálják saját szerepüket, a situációt és a témát. Ekkor a kommunikáció egyik résztvevője felajánl egy sajátos szerepet, a másik szereplő pedig ezt elfogadja, vagy módosítani próbál rajta. Az ügyvédi kommunikáció vonatkozásában a szerepmeghatározás általában a szakos szerep elfogadásának visszaigazolása, ami nagyon egyszerűen és gyorsan megy végbe. A bebonyolódást általában az ügyfél kezdeményezi, aki egy megoldásra váró ügygel fordul a jogi képviselőhöz, az ügy későbbi szakaszában azonban már az ügyvéd is kezdeményezhet, pl. megbeszélést a tárgyalás előtt, a tényállás további tisztázását az ügyfél által. Amikor a kialakult kommunikáció eléri célját (információcsere, problémamegoldás), megszűnik. A kommunikátorok ekkor kihátrálnak a kommunikációból, jelezve egymásnak annak végét.

[3] Andok, 2006, 177.

A bebonyolódás és a kihátrálás között a kommunikáció dinamikájában beszélhetünk az ún. stratégiáról, amely egy olyan viselkedésminta-lánc, mely a kommunikáció törzsének szerkezetét kialakítja. A stratégiák többféleképpen csoportosíthatók, témánk szempontjából a kompetitív–kooperatív felosztás kaphat nagyobb hangsúlyt. A kompetitív stratégia alapja a kommunikátorok vetélkedése, egymással szembeni versengése, amikor is – játékelméleti kifejezéssel élve – a vetélkedés során elérhető nyereség megosztása a cél, a kommunikációs partnerek csak egymás rovására képesek saját nyereségüket növelni, itt tehát zéróösszegű játszmákról van szó. Tipikusan erről van szó az ügyvéd tárgyalótermi fellépése esetén, amikor az ügyfél számára kedvező döntés elérése a cél az ellenérdekű fél kifejezett akarata ellenére. Ezzel ellentétben az ügyvéd–ügyfél viszonyra az ún. kooperatív stratégia a jellemző, ahol a partnerek nem egymás rovására kívánnak gazdagodni, hanem éppen ellenkezőleg, közösen törekednek az elérhető nyereség maximalizálására. Itt tehát mindkét résztvevő nyeresége nő, a kommunikációs partnerek ugyanannak a problémának a megoldásában érdekeltek, és ezt külön-külön nem, csak közös erőfeszítéssel képesek megoldani. Ebben az esetben akkor is nyertesnek tekinthető a kommunikátor, ha a nyereség a másíknál (az ügyfélénél) realizálódik.^[4]

III. A MEGGYŐZŐ KOMMUNIKÁCIÓ

Az ügyvédi szakma lényege a meggyőzés: először az ügyfelet kell meggyőzni arról, hogy ügye a legjobb kezekben lesz, érdemes tehát hozzá fordulni, majd – peres eljárás esetén – a bíróságot kell meggyőzni az ügyben kialakított jogi álláspontunkról, nevezetesen, hogy a mi ügyfelünknek van igaza. A kommunikációelmélet kutatói meggyőzés alatt egy olyan szándékolt befolyásolást értenek, melynek eredménye sokkal inkább önkéntes, mint kikényszerített, bár az elhatárolás korántsem egyértelmű. A meggyőző kommunikáció célja, hogy a befogadó attitűdjeinek megváltoztatásával befolyásolja annak magatartását. Az attitűd tárgyához való viszony lehet pozitív, negatív vagy akár semleges is, megváltoztatni azonban nem könnyű őket. A módosításnak több fokozata van. Az első stádium a behódolás, engedelmesség, amikor a kommunikátor szimpatikus, vonzó, ezért behódolunk neki, de csak jelentéktelen dolgokban, és csak addig, amíg a szociális mezőnkben van. Azonosulás (identifikáció) esetén a kommunikáció tartalmát igaznak tartjuk, és megváltoztatjuk a véleményünket, azaz hagyjuk magunkat meggyőzni. A harmadik és egyben legmélyebb fokozat a belsővé válás (interiorizáció), amikor a kommunikált értékek saját értékévé válnak (szocializáció). Ezen utolsó stádium csak többszöri kommunikálás után lehetséges, egyszeri alkalommal – a közönség védekezési mechanizmusa követ-

[4] Agárdi, 2004, 11-16.

keztében – legfeljebb azonosulást érhet el a kommunikátor. Tovább bonyolítja azonban a problémát, hogy még ha sikerül is megváltoztatni az adott attitűdöt, a partner magatartása nem minden esetben változik meg (pl. bizonyos reklámok tetszenek, magát a reklámozott terméket azonban mégsem vásárolnánk meg).^[5]

Mikor tekinthető sikeresnek a kommunikáció? Ez alapvetően három tényezőt, a kommunikátoron, az üzeneten és a befogadón múlik.

Az ügyvéd mint kommunikátor sikere két tényezőtől kereshető: akkor sikeres, ha a közönség egyrésztől érzelmileg elfogadja, másrésztől pedig, ha hitelesnek tartja. A szimpátia elnyerése általánosságban szólva akkor lehetséges, ha a kommunikátornak kellemes, „csodálatra méltó” tulajdonságai vannak. Esetünkben ide sorolandó a magas szintű szakmai tudás, a joganyag teljes körű ismerete, hiszen az ügyfél elvárja azt, hogy az ügyvéd nála kompetensebb legyen az adott témában, máskülönben minek fordulna hozzá. A szakmai rátermettség azonban önmagában még kevés, ha az ügyvéd nem képes azt megfelelően „tárolni”, ennek érdekében pozitív attitűdöket kell kiváltani a közönségből, el kell érni, hogy kedveljék. A megjelenés, az udvarias viselkedés, majd bizonyos idő elteltével a hírnév mind ezen cél elérése érdekében alakítandó. Ez egyébiránt ugyanúgy szükséges a tárgyalóteremben is, mint az ügyféllel való kommunikáció során, hiszen előbbi esetén nem szabad elfeledni, hogy a bíró is ember, hiába tartja be messzemenőkéig a bírói függetlenség alkotmányos alapelvét, szubjektív meglátásai, viszonyulásai alól nem tudja (nem tudhatja) teljes mértékben kivonni magát.

Az üzenet hatékonysága nagyban javítható annak megfelelő csomagolásával, hiszen a csomagolás személyek vonatkozásában sem elhanyagolható. A „szó szerinti” csomagolás – azaz az elegáns ruházat – az ügyvédek számára elengedhetetlen, hiszen az ügyfél számára ez is a szakember magas reputációját mutatja, mivel az anyagi siker (optimális esetben) a szakmai siker eredménye, a bíróság számára pedig ez is az őt megillető, méltó tisztelet megadását jelenti.

Mivel a kommunikáció üzenete, annak jelentése mindig a befogadáskor keletkezik, a befogadó a maga szubjektív „szemüvegén” keresztül észleli azt, jelentős szerepe van a befogadónak is a meggyőzés hatásosságában. Az üzenetnek ugyanis az egyéni szűrés következtében nem minden része jut el a befogadóig, továbbá az észlelésen túl fontos a jelentéstársítás is, amikor az észlelt üzenet összekapcsolódik korábbi tapasztalatokkal, attitűdökkel. E vonatkozásban lényeges tehát a befogadó fizikai-pszichikai állapota (intelligencia, tájékozottság).^[6]

A fenti kommunikációs alapvetés után érdemes figyelmünket immáron az ügyvédi hivatás irányába fordítani és megvizsgálni: hogyan kommunikál az ügyvéd az ügyféllel, illetve a bíróság előtt?

[5] Griffin, 2001, 181-184.

[6] Agárdi, 2004, 22-25.

IV. AZ ÜGYFÉLLEL VALÓ KOMMUNIKÁCIÓ

Az ügyféllel való kommunikáció az ügy szempontjából álláspontom szerint három nagy szakaszra bontható: az ügy felvétele, az ügy effektív vitele és az ügy lezárása.

1. Az ügy felvétele

Az ügyvéd számára az első szakasz, az ügy felvétele jelenti a legnagyobb kihívást, hiszen ekkor kell elnyerni az ügyfél bizalmát, elérni azt, hogy ránk bízva az ügyet. Ez a szükséges bizalom, annak mértéke az ügy jellegéből adódóan természetesen eltérő lehet.

Egy büntetőügyben, ahol esetlegesen az ügyfél személyi szabadsága a tét, rendkívül nagy szerepe van a bizalomnak. A terhelt számára védője az egyetlen, aki ki tudja húzni a bajból, valóságosan támaszkodik, számít rá, amivel nem lehet visszaélni. Egy előzetes letartóztatásban lévő személynek a szűk családján kívül az ügyvéd jelenti az egyetlen személyes kapcsolatot a külvilággal, ő az, aki beszámol neki ügye állásáról, aki a lelket tarthatja benne. Ez utóbbi esetben speciális a kommunikációs csatorna is, hiszen habár a büntetvétségrehajtási intézetben a fogvatartott ellenőrzés nélkül beszélhet védőjével, az ügyfél ebben az esetben nem érzi magát olyan biztonságban, mint az ügyvéd irodájában, nehezebben beszél, hallgathat releváns tényekről, stb.

Polgári ügyekben első ránézésre az ügyfél már nem az „életét”, hanem „csupán” annak tárgyasult formáját, a vagyonát bízva lényegében az ügyvédre, ám ezen belül is meglehetősen nagy a differenciálódás. Egy egyszerű adásvételi szerződés elkészítését az ügyfelek zöme manapság arra bízva, aki a legolcsóbban elvállalja, mivel nem érzi olyan kiemelkedőnek az ügy tárgyi súlyát, hogy „jó ügyvédet” fogadjon ezért. Más a helyzet egy nagy értékű ingatlan vagy egy házassági bontóper esetén. Előbbinél elképzelhető, hogy az ügy jogi megítélése egyszerű, az ügyfél mégsem bízva a vagyonát „akárcsak”, és ezt az ügy felvétele során éreztetni is kell vele, meg kell nyugtatni, hogy – akárcsak egy bank esetében – „pénze jó helyen lesz nálunk”, továbbá, hogy akármilyen bagatell dolognak tűnik egy szerződés megírása, bizony annak hibás megszerkesztése esetén olyan nem várt, súlyos következményei lehetnek, amelyek elkerülése érdekében mindenképpen indokolt egy magas szakmai színvonalon álló szakember közreműködése. A házassági bontóperek az ügyféllel való törődés szemszögéből már-már a büntetőügyekhez hasonlatosak, az emberek nem szívesen beszélnek idegen előtt a magánéletükről, nehezen nyílnak meg, ezt a burkot kell áttörnie az ügyvédnek. Az ügyféllel való tárgyalás során rendkívül fontos a diszkréció, az irodában zárt ajtók mögött, a hivatalos merevségen felülemelkedve, nem tárgyalni kell az ügyféllel, hanem megérteni őt és segítséget nyújtani neki. Hagyni kell, hogy maga beszéljen az eseményekről, az érezhetően fájdalmas részek mellőzésével, ám az ügy szempontjából releváns tények érintésével és részletes kifejtésével.

Az ügy ezen első szakaszában kiemelkedő jelentősége van annak, hogy az ügyfél ajánlás alapján kereste fel az ügyvédet, vagy csupán a telefonkönyvben bukkant rá, esetleg csak úgy „beesett az utcáról”. Előbbi esetén nyilvánvalóan jóval egyszerűbb dolga van a jogásznak az ügyfél megnyerésében, hiszen másoktól – méghozzá nyilván olyanoktól, akiknek ad a szavára – már jót hallott az ügyvédéről, környezete jó véleménnyel van róla, az ügyvédnek tehát nincs más dolga, mint fenntartani és megerősíteni ezt a képet. Lényegesen nehezebb feladatot ró a szakemberre az utóbbi kategória, hiszen ekkor a nulláról kell felépíteni magát, ekkor teljes meggyőzés nyilvánvalóan csak az első (vagy további) nyertes ügy után következhet be. E körben érdekes csoportot képeznek a kirendelés keretében ellátandó büntetőügyek, amikor is nem az ügyfél bíz meg védőt, hanem az állam rendeli ki a vádlott javára, mivel ő nem képes vagy nem akar ügyvédet fogadni. Utóbbi esetben, amennyiben az ügyvéd jól végzi dolgát és mind szakmailag, mind a viselkedés terén megfelel az ügyfél elvárásainak, a hatékony kommunikáció folytán a kirendelés átválthat megbízásba, amely többek között az addigi „semleges” viszony magasabb szintre történő emelését is jelenti.

2. Az ügy vitele

Nem elég ugyanakkor megszerezni a bizalmat, meg is kell azt tartani. Egy okirat megszerkesztése esetén természetesen ez kisebb súllyal esik a latba, egy peres eljárás során azonban már lényeges kötelezettségeket ró az ügyvédre. Nyilvánvalóan nem elegendő ugyanis az ügyféllel csupán az első tárgyalás előtt megbeszélni a teendőket, az ügy hatékony vitele folyamatos konzultációt feltételez. Ez polgári perekben jelenti egyfelől az ügyfél folyamatos tájékoztatását az ügy állásáról – hiszen a folytatólagos tárgyalásokon már nem is feltétlenül kötelező a részvétele –, másrésztől instrukciók, esetleg utasítások kérését a feladat ellátására nézve, miközben folyamatosan azt kell kommunikálni felé, hogy ügyének képviselője a lehető legjobban biztosított. Büntetőügyekben a védő valamivel „szerencsésebb” helyzetben van, hiszen ügyfele általában minden tárgyaláson jelen van, így legalább ilyen gyakorisággal biztosított a személyes kontaktus, azonban ekkor is módot kell neki adni, hogy a tárgyalások között felkeresse az irodában, vagy őrizetben lévő vádlott esetén célszerű rendszeresen látogatni őt, ezzel is kifejezve a törődést irányába. Ennek egyik megnyilvánulási formája a többes szám használata, éreztetni vele, hogy a „mi” ügyünkről van szó, „miniket” fognak elítélni, ha nem képviseli az ügyfelet az ügyvéd a lehető legjobban.

3. Az ügy lezárása

Az ügyvédi kommunikációt az ügy végén nagyban befolyásolja annak eredményes vagy eredménytelen lezárása. Nyertes ügy esetén a helyzet nyilvánvalóan könnyebb, ekkor a tény önmagáért beszél, az ügy ellátása során mindvégig

hangoztatott szakszerű ügyvitel igazolást nyer, a kommunikáció szempontjából talán a pernyertesség okai körében célszerű jobban kiemelni a hatékony ügyvédi közreműködést. Hangsúlyozni kell azt, hogy más nem biztos, hogy így el tudta volna látni a feladatot, ezzel is elősegítve azt, hogy az ügyfél a későbbiekben is hozzánk jöjjön jogi problémájával vagy minket ajánljon ismerőseinek, megkönynyítve ezzel a későbbi ügy első szakaszában teendő erőfeszítéseket. Pervesztességet egyértelműen rosszabb kommunikálni, azonban ez nem jelent feltétlenül teljes vereséget, akár még kedvezően is be lehet állítani a helyzetet. Amennyiben az ügy folytatása során már előre látszik, hogy „az ítélet a bíró fejében már készen van” és az az ügyfél számára kedvezőtlen lesz, célszerű erre már előre rávilágítani. A bukás bekövetkeztekor lehet kecsegtetni a fellebbezés lehetőségével, mondván, hogy a másodfokon eljáró, magasabb szakmai színvonalat képviselő bírák majd valószínűleg jobban átlátják az ügyet, egyéni érzelmeik helyett a jogi tények alapján fognak dönteni, amiben pedig egyértelműen nekünk van igazunk. Egyes esetekben a teljes pervesztesség is megfelelően kommunikálható, ami erőteljesen befogadófüggő.^[7]

V. A TÁRGYALÓTERMI KOMMUNIKÁCIÓ

Mit sem ér azonban az, ha az ügyvéd kiválóan kommunikál az ügyféllel, ám a bíróságot már nem képes meggyőzni jogi álláspontjáról. A bíróság előtti kommunikáció ugyanakkor az ügyféllel való kommunikációtól eltérő, csak rá jellemző sajátos jegyeket tartalmaz. Melyek ezek?

1. Az angolszász tárgyalótermi fellépés

Angliában és az Amerikai Egyesült Államokban a tárgyalóteremben sok esetben esküdszékkel találkozunk, amely egy teljes mértékben laikusokból álló testület, olyan emberekből áll, akik állampolgári kötelességük alapján vesznek részt az igazságszolgáltatásban. Ezen, a joghoz általában nem értő emberek meggyőzéséhez nagymértékben kell támaszkodni az ügyféllel való kommunikációban elsajátított elemekre, a szigorú jogi érvek mellett nagyban nyom a latba a különböző érzelmi húrok megpendítése, hétköznapi, logikus gondolatmenetek

[7] Ügyvédjelölt koromban idősebb principálisom mesélt egyszer egy anekdotát ezzel kapcsolatban, amikor is fiatal ügyvéd korában megnyert egy polgári pert. Szerény ember lévén nem nagyon dicsérte magát az ügyfelének, átvette a munkadíjat, majd távozott. Ekkor lett figyelmes az ellenfélre, aki ügyvédjével a folyosón beszélgetett. A másik ügyvéd, aki már benne járt a korban, mondandóját egy hangos kifakadással zárta: „Látja bátyám, nincs igazság!” Az öreg ügyfél sűrűn bólogatott hozzá, majd – mivel az ügyvéd nyilván mindent megtett és csakis az egész világ összeesküvésének köszönhető, hogy nem nyerték meg a pert – a principálisom munkadíjánál kétszer nagyobb összeget nyújtott át jogi képviselőjének. Láthatjuk tehát, hogy az ügyvéd–ügyfél viszonyban a jó kommunikáció kulcsfontosságú.

felállítása, esetleges sztereotípiák, általánosítások alkalmazása, amely egy hivatalos bírónál vagy egyáltalán szóba sem jöhet, vagy csupán jóval kisebb mértékben. Az amerikai tárgyalótermi krimiket nézve az ember inkább érezheti magát egy színházi előadáson, mint az állam igazságszolgáltató tevékenységének színhelyén, briliáns, már-már veszekedésbe átcsapó szócsaták, érzelemdús fordulatok változtatják egymást a képernyőn.^[8]

Az ilyen jellegű bíróság előtti fellépés tudományának gyökere egészen a görög-római szónoklattanig nyúlik vissza, amelynek keretében olyan gyakorlati útmutatókat kerestek, melyek segítették a mondanivaló lehető legjobb, leghatékonyabb elővezetését. A retorikai tanulmányok középpontjában az a situáció áll, amikor egyetlen beszélő próbál meg nagyszámú hallgatóságot befolyásolni, nyíltan meggyőző célzatú beszéddel, az ilyen nyilvános beszéd tehát lényegét tekintve egyirányú kommunikáció. A retorika máig ható klasszikusa, Arisztotelész volt az, aki elsőként foglalkozott a meggyőzés elméletével és elsődleges jelentőséget tulajdonított a meggyőzés tartalmának. A retorikát úgy definiálta, mint azokat a képességeket és ismereteket, amelyek segítségével minden helyzetben meg tudjuk találni a meggyőzés rendelkezésre álló eszközeit. Arisztotelész a meggyőzés három tényezőjét tartotta fontosnak: forrás (*ethos*), üzenet (*logos*) és a közönség érzelmei (*patos*). A meggyőzéshez nem elegendő magára a beszédre koncentrálni, a kívánt hatáshoz szükséges a beszélő hitelességének biztosítása is, mivel a közönségben már a szónok megjelenésekor kialakul egyfajta benyomás, amikor még el sem kezd beszélni. Éppen ezért a beszélőnek megfelelő intelligenciával kell rendelkeznie, erkölcsös jellemű, valamint jószándékú kell, hogy legyen. Az üzenet közvetítésében Arisztotelész a logikára helyezte a hangsúlyt, lényegesnek tartotta az érvek meghatározott sorrendiségét. Meglátása szerint a közönség érzelmei kulcsfontosságúak a retorikában, mivel az eredményes szónoknak tudnia kell, hogy pontosan milyen érzelmeket és hogyan váltson ki a hallgatóságból. A szónoklattan híres gyakorlója, Cicero volt az, aki tételesen kidolgozta a szónok feladatait. Ezek: elkápráztatni (megteremteni a beszélő hitelességét), tanítani (pontosan szövegezett érveket találni az üzenet közvetítése érdekében) és meghatni (felkelteni a közönség érdeklődését).^[9]

2. A hazai bírósági kommunikáció

Napjainkban hazánkban esküdtbíráskodásra már egyáltalán nem kerül sor, a bíróságok egyesbíróként, illetve kivételesen tanácsban ítéleznek. Egy hivatalos bíró vagy testület meggyőzéséhez természetesen teljesen más kommunikációt kell alkalmazni, mint a laikus elemek esetében. Miből is áll ez?

[8] Aki látta, abban bizonyára elevenen él a Chicago című musical azon képsora, melyben a védőügyvéd jelképesen damilon rángatja a tisztelt esküdtszék, akik egyre jobban és jobban skandalizáltak (éneklik) a szájukba adott szavakat, míg a végén kész nem lesz a felmentő ítélet.

[9] Bővebben ld. Pratkanis – Aronson, 1992, 24-26.

A bíróságon nem érvényesül a klasszikus retorika azon alapfeladata, hogy nagyszámú közönséggel kell elfogadtatni álláspontunkat, hiszen a bíróságot az esetek zömében mindössze egyetlen személy testesíti meg, a kommunikáció tehát személyközi, egy sajátos értelemben. Ebben az esetben ugyanis tipikusan három személy áll intenzív kapcsolatban egymással, a bíró és a két ellenérdekű fél jogi képviselői. A bírónak semleges pozíciót kell elfoglalnia, őt próbálják meggyőzni, ő viszont – elméletileg – nem érvelhet az ügyvédekkel szemben. A két ellenérdekű fél (ügyvédek, illetve védő-ügyész) egymás közti párbeszéde nem a meggyőzésre törekvés jegyében zajlik, az ügyvédnek ugyanis ügyfele álláspontját kell képviselnie, attól nem térhet el a per során. Amennyiben tehát esetlegesen felmerül benne a gyanú (vagy akár a bizonyosság) saját álláspontja helytelenségéről, akkor legfeljebb utasítást kérhet ügyfelétől az ügy további vitele vonatkozásában, vagy végső esetben felmondhatja a megbízást. A meggyőzés tehát a bíró irányába zajlik, aki teljesen más jellemzőkkel bír, mint az esküdtszék tagjai. Ő ugyanis egyáltalán nem laikus, hanem magas szakmai tudással rendelkező, jól képzett szakember, esetében tehát értelemszerűen nem kell elmagyarázni az egyes jogi szakkifejezéseket, a tárgyalás nyelvezete is egészen egyedi lehet, a szereplők által beszélt közös nyelv (szakzsargon) uralja a peres eljárási kommunikációját. A bíró továbbá – az esküdtekkel ellentétben – hivatás-szerűen vesz részt az igazságszolgáltatásban, nem pedig eseti jelleggel, aminek következtében nagyfokú rutinra tesz szert az egyes ügytípusok megítélése körében, nem könnyű ezért olyan mértékben befolyásolni, mint egy laikus elemet. Mindezek ellenére ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy „a bíró is csak ember”, ő is köztünk, ugyanabban a társadalomban él, ugyanolyan környezeti hatások érik, mint az átlagembert. Teljesen objektívan nem szemlélhet egy adott ügyet, az eset megítélésénél a korábbi személyes élményeken keresztül szerepet játszik a szubjektum, amely egy bizonyos fokig szükséges és elfogadott, egy adott határon túl azonban már ki kell zárni. Ennek veszélye különösen egy nagy társadalmi figyelmet vagy felháborodást kiváltó ügyben merülhet fel, ekkor tehát érdemes lehet megpróbálni a bíró érzelmeire hatni, a jogi érvek mellett a retorika klasszikus tanításai is teret nyerhetnek.

Egyfajta „retorikai hagyományként” fogható fel a tárgyalás folyamatát lezáró végső felszólalás a felek részéről, a perbeszéd. Ezen végső megnyilvánulás célja, hogy a jogi képviselő összefoglalja a bíróság számára álláspontját és érveit, melyek alapján mindenképpen neki kedvező ítéletet kell hozni. A perbeszédet az ügy szempontjából releváns tények ismertetésével célszerű kezdeni, külön kiemelve az eljárás során beszerzett bizonyítékokat és azok fontosságát álláspontunk alátámasztása érdekében, ezután következik a tények és bizonyítékok jogi értékelése, majd a végső következtetések levonása. A fő logikai vonulat szempontjából meghatározó, hogy egy- vagy kétoldalú érvelést alkalmazunk-e, azaz csupán az adott dolog melletti, vagy az az elleni érveket is felsorakoztatjuk, természetesen utóbbiak cáfolatával, amely nagymértékben segíthet egyértelműnek feltüntetni az általunk képviselt álláspont helyességét. Ugyancsak szokásos elem az üzenetek ismétlése, amely figyelemfelkeltő hatása révén lényegesen fokozhatja a rábe-

szélés erejét. Ez azonban kétélű fegyver, óvatosan használható, mivel a túlzott ismétlés egyfajta „elcsépeléshez” vezethet, úgy tűnhet, hogy csupán egyetlen érvünk van és ezt próbáljuk többféleképpen szajkózni, ami könnyen az üzenet elutasításához vezethet.

VI. ÖSSZEGRZÉS

Ezen utolsó gondolat mindenképpen kiemelendő és aláhúzendó, akár az egész dolgozat ars poeticájául is szolgálhat. Egy bírótól származó szállóige szerint, amivel az ügyvéd nincs tisztában, arról „csak” tíz percet beszél egy szuszra, amihez pedig ért is, arról minimum dupla ennyit. A fentiekben láthattuk, hogy az ügyvédi pálya fontos eleme a beszéd, a szóbeli megnyilvánulás, különösen a bíróság előtt, ez azonban nem csaphat át parttalan fecsegésbe. Az ügyvédnek mindig meg kell gondolnia, hogy mikor, hol, pontosan mit és hogyan mond, az eltérő kommunikációs szituációk ugyanis eltérő stratégiát követelnek, amelyek egymásba mosása a szakmai siker szempontjából akár végzetes is lehet. Egy semmitmondó szóáradat ugyanis nem elismerést és pernyertességet eredményez a bíróság részéről, hanem a bíró fejében Vörösmarty A vén cigány című versének refrénje ugorhat be és költheti át azt: mondd, ki tudja meddig mondhatod.

IRODALOM

- Agárdi Irma (2004): *Kommunikáció*. Corvinus Egyetem, Budapest.
- Andok Mónika (2006): *Kódok a konvencionalitás és a kulturalitás erőterében*. Vitaindító előadás, elhangzott a Miskolci Akadémiai Bizottság kommunikációtudományi munkabizottságának ülésén, az EKF Kommunikációs Tanszékén, 2006. december 4-én. (Elérhető: http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/3988/1/177-183_Andok.pdf. Letöltés ideje: 2022.10.14.)
- Griffin, Em (2001): *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat Kiadó, Budapest.
- Lázár Judit (2001): *A kommunikáció tudománya*. Balassi Kiadó Kft., Budapest.
- McQuail, Denis (2003): *A tömegkommunikáció elmélete*. Osiris, Budapest.
- Pratkanis, Anthony R. – Aronson, Elliot (1992): *A rábeszélőgépj*. AB OVO Kiadó, Budapest.

•
*Bihari Mihály, Deli Gergely, Kukorelli István, Szekeres Tamás, Lévainé Fazekas Judit, Szalay Gyula, Szoboszlai Kiss Katalin 2013-ban, Bihari Mihály 70. születésnapjára köszön-
tésén (Fotó: Horváth László)*

VÉKÁS LAJOS

*professor emeritus, az MTA rendes tagja**ELTE Állam- és Jogtudományi Kar*

A magánjogi fogyasztóvédelem rendszertani helyéről

Lévayné Fazekas Judit tudományos kutatásainak egyik súlyponti területe a fogyasztóvédelem.^[1] Születésnapj ajándékként ezért választottam ezt a témát. Arról kívánok összefoglaló képet alkotni, hogy a fogyasztóvédelmi szabályozás milyen rendszertani kihívásokat jelent, és milyen megoldási változatokat kínál a kodifikált európai uniós jogrendszerekben.

ABSZTRAKT

Az elmúlt fél évszázadban a fogyasztói szerződések joga a magánjog fontos részévé vált, a magánjog szociális dimenzióját juttatja kifejezésre. Az Európai Unió közel négy évtizede irányelvekkel harmonizálja a tagállamok jogalkotását e területen. Az irányelvi szabályok átültetése rendszerezési kihívást jelent a tagállamok jogalkotói számára, különösen a kodifikált magánjogokban. A tanulmány ezeket a problémákat veszi számba, és az alkalmazott tagállami módszereket értékeli.

Kulcsszavak: fogyasztóvédelem ■ jogharmonizáció ■ uniós irányelvek
■ tagállami átültetés ■ kodifikáció

I. BEVEZETÉS: A TÉMA EXPONÁLÁSA

A fogyasztóvédelem gondolata legalább a modern ipari társadalmak létrejöttéig, a 19. század közepéig vezethető vissza,^[2] és a jogi szabályo-

[1] Ld. Lévayné Fazekas, 2004, 279.; Lévayné Fazekas, 2007, 285.; Lévayné Fazekas, 2013, 329-340. és még több tanulmány.

[2] A történelmi előzményekről lásd Schuhmacher, 1981, 135.

zás sürgető igénye is több mint félévszázados.^[3] A téma a magyar jogirodalomban is megjelent.^[4] Az 1980-as évektől kezdve az Európai Unió jogalkotása is elindult ezen az úton, és mindmáig elsődleges feladatként kezeli ezt a területet. Az Unió szervei az első években speciális részletproblémákkal kapcsolatban fogadtak el fogyasztóvédelmi irányelveket: az üzlethelyiségen kívül kötött szerződést, a fogyasztói kölcsönszerződést és az utazási szerződést szabályozták először.^[5] Ezek az irányelvek a fogyasztói szerződési jog kirívóan neuralgikus területeit kívánták rendezni, és még nem érintették a klasszikus szerződési jog általános szabályait. A központi kérdések felé közeledést jelentette viszont a tisztességtelen szerződési feltételekről megalkotott irányelv.^[6] A fogyasztói adásvételről szóló irányelv pedig már egyenesen a szerződési jog közepébe hatolt a kellékszavatosság és a jótállás szabályozásával.^[7] Ez utóbbi két irányelv és azok átültetése már a szerződési jog centrális kérdéseiben juttatta kifejezésre a magánjog szociális dimenzióját.

A fogyasztóvédelmi irányelvek – szabályozási fogyatékságaik ellenére – lényegesen közelítették egymáshoz a tagállamok szerződési jogát és ezzel erősítették a belső piacot. Nem vitás ugyanakkor, hogy a fogyasztóvédelmi irányelvek szabályai több szempontból szembementek a szerződési jog hagyományos dogmatikájával: új határokat szabtak a magánautonómiának, változtattak a szerződés létrejöttére és az akarathibákra vonatkozó szabályokon, továbbá átalakították a szerződésességi rendelkezéseket is.^[8] Fontos különlegesség, hogy a fogyasztói szerződési szabályok kógens jellegűek, s ez idegen az általános szerződési szabályoktól, és ezért ma is viszonylag kivétele a szerződési jogban.

Az irányelvi szabályok átültetése emellett rendszerezési kihívást is jelentett a tagállamok jogalkotói számára, különösen a kodifikált magánjogokban.^[9] Meg kellett válaszolni ugyanis azt a kérdést, hogy rendszertanilag miként kapcsolják a fogyasztóvédelmi szabályokat a hagyományos rendelkezésekhez. A fogyasztói adásvételről szóló irányelv átültetése kapcsán felmerült kérdések vezették például a német jogalkotót az egyébként már hosszabb ideje tervezett, átfogó kötelmi jogi reform megvalósításához.^[10] Az új uniós tagállamok törvényhozói (köztük a magyar jogalkotó) is korán szembekerültek ezzel a problémával, mivel a csatlakozásukig elfogadott fogyasztói irányelveket – önkéntes jogharmonizáció keretében – már a tagállammá válásuk előtt, azaz 2004-ig integrálták jogrendszerükbe.^[11]

[3] A könyvtárnyi irodalomból lásd von Hippel, 3 1986, 499.; Howells – Weatherill, 1995, 601.

[4] A kezdetekhez lásd Vékás, 1978, 707-713.; Vékás, 1981, 57-84.

[5] A Tanács 85/577/EGK, 87/102/EGK, 90/314/EGK irányelvei.

[6] A Tanács 93/13/EGK irányelve.

[7] Az Európai Parlament és a Tanács 1999/44/EK irányelve.

[8] Lásd: Micklitz – Reich – Rott (eds.), 2009, 378. A problematika átfogó összefoglalását, tézisekkel lásd Eidenmüller – Faust – Grigoleit, 2011, 326.

[9] Lásd: Pfeiffer, 2001, 9-33.

[10] Gesetz zur Modernisierung des Schuldrechts vom 11. 10. 2001, in Kraft seit dem 1. 1. 2002.

[11] Lásd: Vékás, 2004, 1-84.; Reich, 2005, 239-262.

II. A FOGYASZTÓVÉDELMI IRÁNYELVEK TAGÁLLAMI ÁTÜLTETÉSÉNEK TÍPUSAI

Ha a tagállamok törvényhozási gyakorlatát áttekintjük, megállapíthatjuk, hogy a fogyasztói irányelvek átültetésének három típusát alkalmazták:

- külön törvényekben másolták át az egyes irányelvek rendelkezéseit („copy and paste”-módszer);
- a fogyasztóvédelmi törvényükbe illesztették az irányelvi szabályokat; illetve
- a polgári törvénykönyvükben oldották meg az integrációt.^[12]

A legtöbb tagállamban a jogalkotó párhuzamosan alkalmazta ezeket a megoldásokat, azaz az egyes irányelvek sajátosságaira figyelemmel választotta az egyik vagy a másik technikát. Ezt tette a magyar törvényhozó is: amit lehetett, a Polgári Törvénykönyvben helyezett el, de egyes irányelvi rendelkezések átültetésénél az első vagy a második módszert alkalmazta. Ha röviden áttekintjük az átültetési metódusok előnyeit és hátrányait, a következőket állapíthatjuk meg.

Külön törvényben történő átültetés esetén könnyen felismerhető a szabály uniós eredete, és ezzel az egységes értelmezés követelményének felismerése. Ez a módszer azonban a magánjog szerkezeti szétaprózódásához vezet. Különösen problematikus az ilyen átültetés egy alapvetően kodifikált magánjog esetén. Kezdetben a tagállamok mégis inkább ezt a megoldást alkalmazták. Az irányelvek szaporodásával megerősödött azonban az a felfogás, hogy helyesebb inkább az integráció valamelyik másik formáját alkalmazni. Ezt történt még Angliában és Skóciában is, ahol a law commissioners előkészítésében 2015-ben egy átfogó fogyasztóvédelmi törvényt fogadtak el.^[13] Egyes tagállamokban azonban máig inkább a külön törvényekben történő irányelv-átültetés technikáját alkalmazzák.

Egyes tagországok a fogyasztóvédelmi irányelveket a fogyasztóvédelmi törvényükben ültetik át jogrendszerükbe. Az olasz törvényhozó 2005 óta kizárólag így jár el.^[14] Elsősorban ezt a módszert alkalmazza az osztrák jogalkotó is, bár az ABGB-ben is elhelyez uniós fogyasztóvédelmi normákat. Ez a megoldás a fogyasztóvédelem transzparencia-követelményét kiválóan kielégíti. Hátránya viszont az, hogy a fogyasztóvédelmi törvényben különböző természetű (magánjogi, igazgatási jogi, adott esetben büntetőjogi) normák vegyülnek, és a mai magánjog oly fontos területét jelentő fogyasztóvédelmi magánjog kikerül az általános magánjogi kódex hatóköréből. Külön gondoskodni kell arról is, hogy

[12] Egy megjegyzés erejéig, érdekessége miatt röviden utalunk Grundmann felvetésére, amely szerint a fogyasztói szerződések felfoghatók kereskedelmi jogi szerződésként is, hiszen a szerződés egyik oldalán vállalkozás a jogalany. Ilyen alapon pedig azokban a jogrendszerekben, amelyek külön kereskedelmi/vállalati jogi törvénykönyvet fogadtak el, a fogyasztói szerződési szabályok ezekben a törvénykönyvekben is elhelyezhetők volnának. Ld. Grundmann, 2002, 40-71.

[13] Consumer Rights Act 2015.

[14] Az olasz fogyasztóvédelmi törvény: Decreto legislativo 206/2005.

megfelelően kifejezésre jusson az illető szabály uniós eredete, és ezzel garantált legyen az egységes értelmezés követelménye.

A fogyasztóvédelmi magánjogi rendelkezéseknek a magánjogi kódexbe történő tematikus beillesztése mindenekelőtt azzal az előnnyel jár, hogy nyilvánvalóvá teszi a szóban forgó, rendkívül fontos szabályok magánjogi jellegét. Ez az átültetési megoldás a legpregnánssabban juttatja tehát kifejezésre a magánjog egységét. Emellett érvényesíti a kodifikáció ismert elvi előnyeit, és a leginkább alkalmas arra, hogy elkerülje a jogrendszeren belüli ellentmondásokat. Ilyen ellentmondások keletkezhetnek ugyanis az egyes irányelvek külön-külön történő átültetésénél, például különböző igényérvényesítési határidők megállapítása vagy az irányelvi szabályok átfedése esetén. Nem elégíti ki viszont ez az átültetési módszer a transzparencia-követelményt. Emellett figyelni kell itt is arra, hogy megfelelően kifejeződjék az illető szabályok uniós eredete, és ezzel biztosított legyen az egységes értelmezés követelménye.

A fentieket mérlegelve – elvileg – az volna a leghelyesebb, ha a tagállamok a fogyasztói irányelveket a magánjogi kódexükbe ültetnék át. A gyakorlatban azonban komoly nehézségek merülnek fel ennek megvalósításánál. A tisztességtelen szerződési feltételekre, a kellékszavatosságra és a jótállásra vonatkozó szabályok esetében viszonylag könnyen lehetséges volt a polgári törvénykönyvbe történő integrálás, és több tagállam élt is ezzel a módszerrel. E rendelkezések beépítését vonzóvá tette és egyúttal meg is könnyítette az a körülmény, hogy általánosításra alkalmas normákról volt szó, amelyeknek alkalmazását a nem fogyasztói szerződésekre is elő lehetett írni, természetesen diszpozitív jelleggel. Valamennyi irányelv magánjogi kódexbe integrálását azonban aligha lehet megoldani.

A legszerencsésebben a német jogalkotó alkalmazza ezt a módszert, amikor is az irányelvi szabályokat nem egy önálló fejezetben elkülönítve helyezi el a BGB-ben, hanem tematikus rendben, szervesen illeszteti be azokat. Emellett adott esetben a régi szerződési jog korszerűsítésére is felhasználja az irányelvek átültetését. Például a fogyasztói adásvételre vonatkozó irányelv beépítésénél, az irányelvi szabályokból tanulva, korszerűsítette az adásvétel joganyagát: módosította a teljesítés és a kellékhiba fogalmát, új szavatossági igényként bevezette a kijavítás jogát, új elévülési időt határozott meg, stb.^[15] Így magára a fogyasztói adásvételre csak néhány speciális normát kellett felállítani.^[16] Az új cseh polgári törvénykönyv is magába integrált fogyasztóvédelmi magánjogi irányelvi rendelkezéseket, de azokat egy külön, „fogyasztói szerződések” című fejezetben gyűjtötte össze. Ez azzal a hátránnyal járt, hogy szabályok ismétlődnek a törvénykönyvön belül. Ez történt például az adásvételi szerződés szabályozásánál: a fogyasztói adásvételre vonatkozó rendelkezések mellett külön szabályokat állapít meg a cseh törvény a vállalkozásnak nem minősülő magánszemélyek közötti vételi ügyletekre.^[17]

[15] BGB 434. és következő §-ok.

[16] BGB 474-479. §-ok.

[17] 1810-1867 §-ok, illetve 2158-2174 §-ok.

III. A FOGYASZTÓVÉDELMI IRÁNYELVEK ÁTÜLTETÉSE A MAGYAR JOGBA

A magyar jogalkotó – a német példától bátorítva – mind a tisztességtelen szerződési feltételekről, mind a fogyasztói adásvételről szóló irányelvet – lényegüket tekintve – az (1959-es) Ptk.-ba ültette át. Ezt ráadásul úgy oldotta meg, hogy az integrált szabály lehetőleg valamennyi alanyi relációban (vállalkozások közötti, magánszemélyek közötti és fogyasztói szerződésekből) alkalmazható legyen. Ezt a módszert más tagállamokban is alkalmazták. A német jogi nyelv új terminust is alkotott erre a megoldásra: „überschießende Umsetzung” kifejezéssel illeti azt.^[18] Ez a módszer alkalmat adott az eredetileg nem a fogyasztói szerződésekre koncipiált klasszikus szerződési jogi intézmények szabályainak korszerűsítésére is.

Az 1959-es Ptk.-ba történt beépítés az említett két irányelvben szabályozott területeken előkészítette az új törvénykönyv megalkotását is.^[19] Az új törvény ugyanakkor arra is törekedett, hogy a szerződési szabályok az üzleti szerződések követelményeihez igazodjanak, és ezért – szükség esetén – a fogyasztói szerződésekre jellemző eltéréseket külön pozitív többletjogokként definiálta.^[20] Ez a következőket jelenti. A 2013-as Polgári Törvénykönyvben a szerződési jog (mind az általános szerződési szabályokkal, mind az egyes szerződéstípusokra vonatkozó rendelkezésekkel) minden jogalany kapcsolatát minden viszonylatban egységesen kívánja rendezni. A törvény ezt úgy oldja meg, hogy mind az üzleti forgalomban, mind a magánszemélyek kapcsolataiban létrejövő szerződésekkel szemben a professzionális üzleti élet követelményszintjét támasztja. Szükség esetén kivételes szabályokat fogalmaz meg ugyanakkor arra az esetre, ha a szerződés fogyasztói szerződésnek minősül, vagyis fogyasztó és vállalkozás között jön létre. A fogyasztó javára külön jogokat megállapító rendelkezéseket tartalmaz a törvény mind a szerződések általános szabályai között (a már említett kellékszavatosság és az általános szerződési feltételekre vonatkozó normák mellett a tájékoztatási kötelezettséggel kapcsolatban, az elállási jognál stb.), mind bizonyos szerződéstípusok (zálogszerződés, garancia, kezesség stb.) körében.^[21]

Az új Polgári Törvénykönyv tehát az 1959-es Ptk.-ban bevált módszer alkalmazását kívánta folytatni a fogyasztóvédelmi magánjog szabályozásánál.^[22] A 2003-ban elfogadott Konceptió [B] IV. 5. pont] abból indult ki, hogy az uniós fogyasztóvédelmi magánjogot – lehetőség szerint – az új kódexben kell megjeleníteni.^[23] A kodifikációs napi munka során szerzett tapasztalatok ugyanakkor

[18] Lásd: Habersack – Mayer, 2015, 298-326.; Jäger, 2006, 268.

[19] Lásd: Vékás, 2000, 646-660.

[20] Lásd: Vékás, 2020a, 1740.

[21] Lásd: Vékás, 2020b, 37.

[22] A Polgári Törvénykönyv fogyasztóvédelmi szabályaihoz lásd: Lévainé Fazekas, 2013.

[23] A Kodifikációs Főbizottság által elfogadott Konceptiót a Kormány a 1003/2003. (I. 25.) Korm. határozattal (Magyar Közlöny 2003. évi 8. szám) hagyta jóvá.

azt mutatták, hogy e joganyag teljes beépítése a törvénykönyv szabályainak koherenciáját és – főként – stílusát rontaná. Ezért helyesebbnek látszott alapvető elvként abból kiindulni, hogy a törvénykönyvbe csak a kodifikációra tényleg érett és tartós irányelvi szabályokat szabad átültetni, és azokat tematikusan kell beilleszteni. A Ptk.-ba ilyen alapon nem illő irányelvi rendelkezések pedig a fogyasztóvédelmi törvényben kaptak volna helyet.

Az előbbi megfontolások alapján a fogyasztóvédelmi irányelvekből a következő szabályok kerültek be – tematikus rendben – a Polgári Törvénykönyvbe:

- A fogyasztó és a vállalkozás fogalmát meghatározó szabály (8:1. § 3. és 4. pont).
- A tisztességtelen szerződési feltételekről szóló irányelvi rendelkezések – általános szerződési szabályként – a 6:102. §-6:105. §-okba kerültek. Természetesen a fogyasztót védő szabályok relatíve semmisek [6:103. § (3) bek.].
- Hasonlóképpen az általános szerződési szabályok között található a fogyasztóvédelmi adásvételről szóló irányelv rendelkezései, a kellékszavatosság és a jótállás szabályai között (6:157. ssk. §-ok és 6:171. ssk. §-ok). Itt megjegyezzük, hogy a kellékszavatossági szabályokat 2022. január 1-jétől kiegészítette a 2019/771. sz. és a 2019/770 sz. európai parlamenti és tanácsi irányelv átültetése.^[24]
- Az utazási szerződésről szóló irányelv magánjogi jellegű szabályai a 6:254. §-ban kaptak helyet.
- A termékfelelősségről szóló irányelv ugyan nem tekinthető fogyasztóvédelmi jellegűnek, megemlítjük mégis, hogy a Ptk.-ban ezek a rendelkezések a deliktális felelősség szabályai között (6:550. ssk. §-ok) találhatóak.

A Polgári Törvénykönyv az említett irányelvi szabályokon kívül kógens jelleggel megállapított néhány, a fogyasztói irányelvekből kikristályosítható általános normát is. Ezeket a törvény fogyasztói szerződésekre szintén tematikus elhelyezésben (azaz az illető szabályozandó kérdésnél) tartalmazza. Ilyen általános fogyasztóvédelmi kedvezményt megállapító rendelkezésként kell említeni a következőket:

- megemelt általános információs kötelezettség a fogyasztóval szemben (pl. 6:82. §);
- a fogyasztóra kedvezőbb szerződésértelmezés [6:86. § (2) bek.];
- kedvezőbb határidők a fogyasztói igények érvényesítésére [6:162. § (2) bek., 6:163. § (2) bek.];
- az áru hibájának vélelmezése fogyasztói szerződésben (6:158. §);
- a vállalkozás igényének kizárása a fogyasztó gazdagodása miatt a hibás áru kijavítása vagy kicserélése esetén [6:167. § (1) bek.];

[24] 373/2021. (VI. 30.) Korm. rendelet a fogyasztó és vállalkozás közötti, az áruk adásvételére, valamint a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések részletes szabályairól. Lásd ehhez a IV. pontot.

- elállási jog bizonyítása [6:220. § (2) és (3) bek.];
- szankciómentes előteljesítési jog biztosítása pénzszolgáltatás esetén a fogyasztó számára (6:131. §).

Ezek a szerződési általános részi szabályokon kívül kimondottan fogyasztóvédelmi szabályok kerültek a 2011/83/EU irányelvből az adásvételi rendelkezések közé (6:219. §, 6:220. §).

Az európai uniós jogalkotás ismételt hullámveréseinek ismeretében a fenti megfontolásokat előrelátó koncepcionális elképzelésnek tekinthetjük. Ennek köszönhető, hogy a Ptk.-ban az irányelvek által érintett szabályokat akkor sem kellett feltétlenül módosítani, amikor az irányelveken változtattak, esetleg egyiket-másikat új irányelv váltotta fel. Fontos változásokat hozott a „fogyasztó jogairól” nagyigényű címet viselő, horizontális jellegű 2011/83/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv. Ez a jogszabály – többek között – a szerződéskötést megelőző tájékoztatási kötelezettségre alapított meg magasabb követelményeket, továbbá új szabályokat adott a távol levők közötti és az üzlethelyiségen kívül kötött szerződésektől való elállási jogra, az áruk szállítására és a kárveszély átszállására, és egyben hatályon kívül helyezte az e kérdéseket korábban rendező irányelveket.^[25] Az irányelv egyben az uniós magánjogi fogyasztóvédelem egyik filozófiai sarokpontját adta fel azzal, hogy a korábbi minimumharmonizáció helyett (igaz, egyes kérdésekben kivételeket engedve a tagállamoknak az átültetésnél) maximumharmonizációt vezetett be.^[26] Ez azt jelenti, hogy az irányelv teljes harmonizációt akar elérni, vagyis a tagállamok az irányelvi rendelkezésekkel szabályozott kérdésekben a fogyasztó javára sem állapíthatnak meg eltérő jogokat.^[27] Az uniós irányelvalkotás még látványosabb fordulatát is túlélte a Ptk., amikor 2022. január 1-jei hatállyal hatályon kívül helyezték a fogyasztói adásvételről szóló irányelvet.^[28]

Egyes fogyasztóvédelmi szabályok beépítése a Ptk.-ba erősítette azt a koncepcionális kiindulópontot, amely a hagyományosan kereskedelmi joginak tekintett szerződéstípusokat ugyancsak a magánjogi kódexben látta helyesnek szabályozni, egy önálló kereskedelmi jogi/vállalati jogi törvény helyett. Ellenkező megoldás mellett ugyanis a szerződési jogi szabályok három normarétegben, három különböző törvénybe kerültek volna: a Ptk.-ba, a kereskedelmi jogi/vállalati jogi törvénybe és a fogyasztóvédelmi törvénybe. Egy ilyen rendszer széttörte volna a szerződési jog anyagát, szétszakította volna az összetartozó szabályokat

[25] A 85/577/EGK tanácsi irányelvet és a 97/7/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvet helyezték hatályon kívül.

[26] Nem horizontális jelleggel, hanem egy körülhatárolt területen maximumharmonizációt vezetett be már a 2008/48/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv a fogyasztói hitelmegállapodásokról, amely a hasonló tárgyú 87/102/EGK tanácsi irányelvet váltotta fel.

[27] A minimumszabályozás elvének alkalmazása idején a tagállamok az irányelveket átültető jogszabályaikban igen gyakran biztosítottak az előírtnál több jogot a fogyasztónak. Lásd: Schulte-Nölke – Twigg – Christian (eds.), 2008, 529.

[28] Lásd a következő fejezetben.

és emiatt jelentősen nehezítette volna a jogalkalmazást. Más indokok mellett, a jogtörténeti tapasztalatokból és külföldi példákából táplálkozó érveken kívül,^[29] a szerződési jog ilyen módon történő hármas tagolásának elkerülése is a monista koncepció elfogadását és külön kereskedelmi törvény elvetését indokolta.^[30]

IV. ÖSSZEFOGLALÁS

A technikai és gazdasági változások a fogyasztóvédelem területén is újabb és újabb kihívások elé állítják a jogalkotót. Ezt példázza a 2022. január 1-jén hatályba lépett irányelv „a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések egyes vonatkozásairól”.^[31] Ez az irányelv a címében jelzett jelenségeket kívánja jogilag rendezni, és ez a célkitűzés – már a feladat új volta miatt is – igen nehéz.

Nemegyszer az uniós jogalkotó nem áll a helyzet magaslatán. Eklatáns példa erre az előbbi irányelv ikerpárja,^[32] amely a fogyasztási adásvételről szóló 1999/44/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv szabályait tartalmilag csak kis részben változtatja meg.^[33] Joggal merül fel a kérdés, hogy miért kellett – az esetleg tényleg szükséges néhány módosítás helyett – úgy dönteni, hogy az új irányelv teljes egészében felváltja az 1999-es irányelvet, annak helyébe lép.

Ez a két irányelv a magyar törvényhozót is zavarba hozta, és az átültetésük-nél mintha visszatért volna a kezdetekhez: egy új kormányrendeletben (igaz: igényesen szerberbe állítva az átvett szabályokat) másolta át azokat.^[34] Véleményem szerint e helyett kézenfekvő lett volna a 2019/771 irányelvnek a korábbi kellékszavatossági jogot néhány ponton megváltoztató rendelkezését a Ptk.-ba tematikusan beilleszteni. Ezt indokolta volna az a tény, hogy a kellékszavatosság szabályait a Ptk. tartalmazza, és azokat – amint fentebb utaltunk rá^[35] – éppen a fogyasztói adásvételről szóló 1999/44/EK irányelv beépítése kapcsán újította meg a jogalkotó. A 2019/770 irányelv viszont új területként és részben új megközelítésben szabályozza a digitális tartalmak és digitális szolgáltatások hibás teljesítését fogyasztói szerződésekben. Ez az irányelv kialakulatlan mód-

[29] Lásd: Raisch, 1962, 141.; Raisch, 1965, 310.; Müller-Freienfels, 1978, 583-621. A magyar jogirodalomban először Grosschmid vetette fel a magánjog-kereskedelmi jog dualizmusának kérdését 1883-ban, a monista fogantatású svájci Kötelmi jogi törvényről (Obligationenrecht, 1881/1883) tartott előadásában. Lásd: Zsögöd, 1901, 719-725.

[30] Lásd: Vékás, 2001.

[31] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/770 irányelve.

[32] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/771 irányelve.

[33] Ez első látásra kitűnik az előző lj.-ben hivatkozott irányelv Mellékletéből, amely hivatalos megfelelési táblázatban tételesen felsorolja, hogy az 1999/44/EK irányelv adott rendelkezésének az új irányelv mely rendelkezése felel meg.

[34] 373/2021. (VI. 30.) Korm. rendelet, lásd a 22. lj.-nél.

[35] III. 2. pont.

szertana miatt egyelőre nem volt beilleszthető a Ptk.-ba, és nem volt beépíthető a fogyasztóvédelmi törvény jelenlegi – egyébként is sok lyukat tartalmazó, elavult – rendszerébe sem.^[36] Ez az irányelv – a fogyasztó és a vállalkozás meghatározásának azonosságán^[37] kívül – más logikát követ. A legcélszerűbbnek mindeképpen az látszott, hogy „a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződések részletes szabályairól” szóló 45/2014 (II. 26.) Korm. rendeletbe illesszük be az új irányelv szabályait. Ezt a kormányrendeletet a Ptké. felhatalmazása alapján^[38] elsősorban a 2011/83/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv átültetésére alkották meg, és az – jogászai megvalósítását tekintve – kivételesen színvonalas jogszabály. A rendelet – általános rendelkezések és a fogyasztói szerződések közös szabályai után – a távol levők közötti és az üzlethelyiségen kívül kötött szerződésekre vonatkozó irányelvi szabályokat integrálja a magyar jogrendszerbe. Fogalomalkotásában tudatosan törekszik a Ptk.-val való kapcsolat kifejezésére, és ezzel is összefűzi a polgári jogi kódexet a mai magánjog egyik nagyon fontos területével, a fogyasztói szerződések világával. Emellett – az irányelvi háttér miatt érthetően – a kormányrendelet konkrét rendelkezései és a 2019/770 irányelv szabályai számos ponton azonosak. Ez állapítható meg nemcsak a két bevezető fejezet, hanem a részletszabályokat tartalmazó III. és IV. fejezet tekintetében is. Ezért az új irányelv koherens beépítésével, a kormányrendelet ily módon történő kibővítésével egy valódi, európai uniós irányelvi háttérű fogyasztói szerződési jogi „kiskódex” lett volna szerkeszthető, amelynek háttérét a Ptk. alkotja. Egy ilyen megoldás a fogyasztóvédelmi magánjog jövőbeni rendszeri elhelyezéséhez is általános keretet biztosított volna. Egy ilyen alapon alkotott új rendszer két rétegben ölelné fel a fogyasztóvédelmi magánjogot: a Ptk.-ban és – a kódexbe be nem illeszthető szabályokat szisztematikusan összefoglaló – új fogyasztóvédelmi magánjogi törvényben.

A két irányelv átültetésére vonatkozó ilyen értelmű részletes javaslatomat^[39] a jogalkotó nem követte; helyette – a könnyebb ellenállás vonalán haladva – egy új kormányrendeletben és együtt ültette át a jellegükben és előzményükben teljesen különböző két irányelvet. De mégis azt mondom: *fluctuat nec mergitur!*

[36] 1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről.

[37] Ptk. 8:1. § (1) bek. 3. és 4. pont, 1997. évi CLV. törvény 2. § a) és b) pont, illetve 2019/770 irányelv 2. cikk 5. és 6. pont.

[38] 2013. évi CLXXVII. törvény 66. § (1) bek. d) pont.

[39] Lásd: Vékás, 2021, 75.

IRODALOM

- Eidenmüller, Horst – Faust, Florian – Grigoleit, Hans Christoph (2011): *Revision des Verbraucher-acquis*. Mohr Siebeck, Tübingen.
- Grundmann, Stefan (2002): Verbraucherrecht, Unternehmensrecht, Privatrecht – warum sind sich UN-Kaufrecht und EU-Kaufrechts-Richtlinie so ähnlich? In: *Archiv für die civilistische Praxis*. Vol. 202, Issue 1.
- Jäger, Torsten (2006): *Überschießende Richtlinienumsetzung im Privatrecht*. Nomos Verlag, Baden-Baden.
- Lé vayné Fazekas Judit (2004): *Fogyasztóvédelmi jog*. Novotni Alapítvány, Miskolc.
- Lé vayné Fazekas Judit (2007): *Fogyasztóvédelmi jog*. Complex Kiadó, Budapest.
- Lé vayné Fazekas Judit (2013): Recodification – integration – modernisation: Consumer protection rules in the new Civil Code. In: *The transformation of the Hungarian legal system 2010-2013*. Complex Kiadó, Budapest.
- Habersack, Matthias – Mayer, Christian (2015): Die überschießende Umsetzung von Richtlinien. In: Riesenhuber, Karl (Hrsg.): *Europäische Methodenlehre*. De Gruyter, Berlin. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783899498455.425>.
- Hippel, Eike (1986): *Verbraucherschutz*. Mohr, Tübingen.
- Howells, Geraint G. – Weatherill, Stephen (1995): *Consumer Protection Law*. Dartmouth, Aldershot.
- Micklitz, Hans-W. – Reich, Norbert – Rott, Peter (eds.) (2009): *Understanding EU Consumer Law*. Intersentia, Antwerp.
- Müller-Freienfels, Wolfram (1978): Zur „Selbstständigkeit“ des Handelsrechts. In: *Festschrift für Ernst von Caemmerer*. Beck Verlag, München.
- Pfeiffer, Thomas (2001): Richtlinien der EU und ihre Umsetzung: Umsetzungstreu und Harmonie der Richtlinienggebung mit zivilrechtlicher Dogmatik. In: Gerhard Hohloch (Hrsg.): *Richtlinien der EU und ihre Umsetzung in Deutschland und Frankreich*. Nomos Verlag, Baden-Baden.
- Raisch, Peter (1962): *Die Abgrenzung des Handelsrechts vom bürgerlichen Recht als Kodifikationsproblem des 19 Jahrhunderts*. Enke Verlag, Stuttgart.
- Raisch, Peter (1965): *Geschichtliche Voraussetzungen, dogmatische Grundlagen und Sinnwandlung des Handelsrechts*.
- Reich, Norbert (2005): Wandlungen des Rechts der vertraglichen Schuldverhältnisse in neuen Mitgliedstaaten unter dem Einfluss des EG-Rechts. In: Brüggemeier, Gert (Hrsg.): *Liberal Amicorum Eike Schmidt*. Müller Verlag, Heidelberg.
- Schuhmacher, Wolfgang (1981): *Verbraucher und Recht in historischer Sicht*. Staatsdruckerei, Wien.
- Schulte-Nölke, Hans – Twigg-Flesner, Christian – Ebers, Martin (eds.) (2008): *EC Consumer Law Compendium*. Sellier, München.
- Vékás Lajos (1978): Fogyasztóvédelem Svédországban. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1978/11. sz.
- Vékás Lajos (1981): Fogyasztóvédelem a fejlett tőkés országokban. In: *Gazdaság- és jogtudomány*. 1981/1-2. sz.
- Vékás Lajos (2000): A fogyasztói adásvételről szóló EK-irányelv és átültetése a magyar polgári jogba. In: *Magyar Jog*. 2000/11. sz.
- Vékás Lajos (2001): *Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései*. HVG-ORAC, Budapest.

- Vékás Lajos (2004): Privatrecht des Verbraucherschutzes in der EU. In: Lajos Vékás – Marian Paschke (Hg.): *Europäisches Recht im ungarischen Privat- und Wirtschaftsrecht*. LIT Verlag, Münster.
- Vékás Lajos (2020a): Bevezetés. In: Vékás Lajos – Gárdos Péter: *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvhöz: Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez*. 1. kötet, Wolters Kluwer, Budapest.
- Vékás Lajos (2020b): Kommentár a Ptk. 6:157. §-ához. In: Vékás Lajos – Gárdos Péter: *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvhöz: Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez*. 2. kötet. Wolters Kluwer, Budapest.
- Vékás Lajos (2021): Az uniós fogyasztói szerződési jog megújítása és az új irányelvek átültetése. In: *Magyar Jog*. 2021/2. sz.
- Zsögöd Benő (1901): A kereskedelmi jognak különválásáról. In: Zsögöd Benő: *Magánjogi tanulmányok*. 1. kötet, Politzer, Budapest.

JOGFORRÁSOK

- 1003/2003. (I. 25.) Korm. határozat az új Polgári Törvénykönyv koncepciójának elfogadásáról, valamint a polgári jogi kodifikációról szóló 1050/1998. (IV. 24.) Korm. határozat időarányos végrehajtásáról és módosításáról.
- 1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről.
- 2013. évi CLXXVII. törvény a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény hatálybalépésével összefüggő átmeneti és felhatalmazó rendelkezésekről.
- 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről.
- 373/2021. (VI. 30.) Korm. rendelet a fogyasztó és vállalkozás közötti, az áruk adásvételére, valamint a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések részletes szabályairól.
- A Tanács 93/13/EGK irányelve a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/770 irányelve a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések egyes vonatkozásairól.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/771 irányelve az áruk adásvételére irányuló szerződések egyes vonatkozásairól, az (EU) 2017/2394 rendelet és a 2009/22/EK irányelv módosításáról, valamint az 1999/44/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről.
- Az Európai Parlament és a Tanács 1999/44/EK irányelve a fogyasztói cikkek adásvételének és a kapcsolódó jótállásnak egyes vonatkozásairól.
- Az Európai Parlament és a Tanács 2008/48/EK irányelve a fogyasztói hitelmegállapodásokról.
- Az Európai Parlament és a Tanács 2011/83/EU irányelve a fogyasztók jogairól, a 93/13/EGK tanácsi irányelv és az 1999/44/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv módosításáról, valamint a 85/577/EGK tanácsi irányelv és a 97/7/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről.
- Brit Consumer Rights Act 2015 (Elérhető: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/15/contents/unacted>).
- Bürgerliches Gesetzbuch (BGB).
- Olasz fogyasztóvédelmi törvény: Decreto legislativo 206/2005.

•
Bihari Mihály, Lévainé Fazekas Judit és Smuk Péter 2013-ban (Fotó: Horváth László)

VERESS EMŐD

*egyetemi tanár**ME Állam- és Jogtudományi Kar**Sapientia EMTE, Kolozsvár, Jogtudományi Intézet*

Lehet-e egy szerződést „túlzóan hosszú” időre megkötni? Kötelmi jogi fejtegetések a szindikátusi szerződés ürügyén

ABSZTRAKT

A polgári jogban természetes, hogy bizonyos szerződéseket hosszú időtartamra kötnék meg. De lehet-e ez a hosszú időtartam túlzó, és kifejezett jogszabályi előírás hiányában milyen jogalap szolgálhat a jogszerű állapot helyreállítására? Alkalmas kategória erre Magyarországon a jóerkölcsbe ütköző szerződés semmissége? A tanulmány több jogrendszer (mint a francia, német, olasz vagy svájci) szabályozását is figyelembe véve próbál a magyar szabályozás alkalmazása szempontjából is érvényes következtetéseket is levonni. A tanulmány ürügyül a szindikátusi szerződést használja, viszont a fejtegetés általános kötelmi jogi relevanciájú.

Kulcsszavak: szerződés időtartama ■ szerződési szabadság
■ jóerkölcsbe ütköző szerződés ■ semmisség ■ szindikátusi szerződés

I. ALAPVETÉS, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SZINDIKÁTUSI SZERZŐDÉSRE

A szindikátusi szerződéshez kapcsolódó kutatásaim során fogalmaztam meg azt az állítást, hogy a túl hosszú, túlzóan hosszú időre megkötött szindikátusi szerződés jóerkölcsbe ütközhet, ezért semmisnek minősíthető.^[1] A jóerkölcsbe ütközés oka az, hogy a túl hosszú időtartamra kötött szindikátusi szerződés a szerződő fél szabadságát aránytalanul korlátozhatja. Ez a tétel vitatható, hiszen a szerződő felek szabadságá-

[1] Veress, 2020, 77.

nak körébe tartozik a szerződés időtartamának meghatározása, és a felek érdekeikkel összhangban fognak dönteni a szerződés időtartamáról.^[2] Valóban számos olyan szerződés elképzelhető, ahol a felek célja kifejezetten hosszú távú, akár évtizedekre szóló szerződéses kapcsolat létrehozása. Önmagában nem is ez jelent problémát, hiszen a hosszú időtartam lehet legitim, célszerű és indokolt, viszont elképzelhető számos olyan eset is, amikor a szerződés időtartama eltúlzott és indokolatlan. Erre röviden már utalt Menyhárd Attila a jóerkölcsbe ütköző szerződésekről írt monográfiájában, amikor a hosszú távú, kizárólagos jogot biztosító szerződések körét vizsgálva leszögezte: „a hosszú, rögzített időtartamra szóló szerződések különösen magukban hordozzák annak veszélyét, hogy a gazdaságilag domináns fél a gyengébb pozícióban lévő partnerét a szerződés időtartamánál és a szerződésben rögzített kizárólagossági kötelezettségként fogva gazdasági szabadságban korlátozza”.^[3]

Nyilván nem állt szándékomban a szindikátusi szerződések vagy bármely más szerződés kapcsán, *de lege ferenda*, konkrét maximális időkorlát bevezetését javasolni, habár az összehasonlító jog számos olyan esetet ismer, amikor a szerződés (e körben akár a szindikátusi szerződés) időtartamának a törvény szab korlátokat. Például a román Polgári törvénykönyv 1783. cikke szerint a bérleti szerződést nem lehet 49 (a Ptk. első elfogadott szövegváltozatában 30) évnél hosszabb időtartamra megkötni, és ha a felek ennél hosszabb időtartamban állapodnak meg, az a törvény erejénél fogva 49 évre megkötött szerződésnek tekintendő.

A vizsgálat tárgyát viszont nem a szerződések időtartalmára vonatkozó esetleges jogszabályi korlátok képezik, hanem az, hogy a szerződéses szabadságnak szabhat-e korlátot a jóerkölcs mint törvény által szabályozott, a szerződési szabadságot korlátozó generálklauzula, abban az esetben, ha a szerződés hosszú időtartama nem indokolt, hanem túlzó jellegű.

Idő és jog viszonya hihetetlen gondolati mélységeket megnyitó téma.

A szindikátusi szerződés határozatlan és határozott időre is megköthető, illetve a felek a határozatlan időre megkötött szindikátusi szerződés esetében olyan hosszabb – például 1 éves – felmondási időben is megállapodhatnak, amely a szerződésnek azért magasabb stabilitást biztosít. Elsőként a határozott, de „túl hosszú” időre megkötött szindikátusi szerződés problémáját elemzem, majd a határozatlan időre megkötött szindikátusi szerződés kérdésére térek ki.^[4]

Nyilván, a szindikátusi szerződés időtartamának jóerkölcsbe való ütközését kizárólag eseti alapon lehet meghatározni. Vizsgáljunk meg például egy olyan szavazati megállapodást, amelyben az egyik fél vállalja, hogy a másik fél utasítása szerint fog szavazni. Ez önmagában érvényes. Így ez a megállapodás álláspontom szerint érvényesen megköthető például egyetlen közgyűlés/taggyűlés vonatkozásában, vagy például az elkövetkező három közgyűlésre. De

[2] Vö. Sándor, 2022, 5-6.

[3] Menyhárd, 2004, 149.

[4] Utóbbiról lásd a jelen tanulmány 8. alfejezetét.

mi történik akkor, átlépi-e a szerződési szabadság korlátait, ha egy ilyen megállapodást, amely egyértelműen és erőteljesen korlátozza a tag szavazati jogát (gyakorlatilag megszünteti a tag döntési autonómiáját), 15 évre kötnek meg? Érvényes-e ez a megállapodás?

A szindikátusi szerződés időtartamára vonatkozóan nyilvánvalóan nem létezik szabályozás (legalábbis Magyarországon), egyébként is kivételes jellegű az, hogy a szerződésnek maximális időtartamot írjon elő a jogalkotó, hiszen ez a szerződési szabadság körébe tartozó kérdés. Viszont álláspontom szerint ez nem jelenti azt, hogy a szerződés bármilyen szabadon választott időtartamra megköthető lenne, és a szerződés időtartamának meghatározásával ne lehetne visszaélni.

A jogalap, amelynek szempontjából a kérdést vizsgálni kell, elsősorban a Ptk. 6:96. §-a, amely szerint „semmis az a szerződés, amely nyilvánvalóan a jóerkölcsbe ütközik”, illetve az uzorás szerződésről szóló 6:97. §-a, amely azt mondja ki, hogy „ha a szerződő fél a szerződés megkötésekor a másik fél helyzetének kihasználásával feltűnően aránytalan előnyt kötött ki, a szerződés semmis”. (Az uzorás szerződés fogalma a Ptk. rendszerében láthatólag jóval tágabb, mint a kamatuzsora, a feltűnően aránytalan előny bármely szerződéses szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti aránytalanságot magába foglalhatja).^[5]

II. A PROBLÉMA FELVETÉSE A TÖRTÉNELMI MAGYAR JOGGYAKORLATBAN

Amennyiben a szerződések, szerződéses záradékok időtartamára vonatkozó dogmatikai vizsgálódást lefolytatjuk, egyértelműen látszik, hogy a magyar bíróságok – nem a szindikátusi szerződés kontextusában, de általános következtetések megfogalmazását lehetővé tevő módon – szembesültek a problémával. Például a történelmi magyar joggyakorlatból azt a döntést lehet hivatkozni, amely a versenytilalmi záradék időbeni korlátozásáról rendelkezett.^[6] Alperes kötbérrel kötelezte magát, hogy az általa a felperesnek eladott üzlettel azonos üzletet Budapest területén létesíteni nem fog. E kikötés megszegése miatt a kikötött kötbér iránt indított perben a Kúria úgy ítélte, hogy a kötbérösszeget nem a szerződésben megjelölt 100.000 koronában, hanem csak ennek az összegnek egyharmadában kellett megállapítani, mert a 100.000 korona kötbérkikötés a szerződésben időbeli és helyi korlát nélkül meghatározott versenytilalomra vonatkozott, miért is a kir. Kúria ezt az iparszabadság elvébe ütköző versenytilalmi kikötést helyileg Budapest, VIII. közigazgatási kerületére, és ami az itt tárgyalt probléma szempontjából fontos, a szerződés megkötése időpontjától számított három évre korlátozta. A Kúria szerint nyilvánvaló, hogy a szerződő felek akaratához képest kikötöttek tekintendő kötbérösszeg a versenytilalmi

[5] Az uzoráról részletesen lásd Veress, 2018, 107-133.

[6] Ld. Jogi Hírlap. 1927/46. sz., 4.

szerződési kikötésnek ekként való korlátozásához és az ezzel megvédett érdek tartalmához mérten aránylagosan kisebb összeget, és pedig az időbeli és helyi korlátot nélkülöző versenytilalomra vonatkozóan megállapított százezer korona összeg egyharmadát teszi ki. Vagyis ebben az esetben a túlzó időtartamú korlátozást aránytalanoknak minősítette a Kúria, és a korlátozás időtartamát mérsékelte.

Ebben a kontextusban jelenik meg egy érdekes kérdés: a gúzs-szerződés (Beck Salamon fogalomalkotása), azaz az egyik felet túlzó módon, szabadságában aránytalanul korlátozó szerződés kérdése. „A felperes szesznagykereskedő az alperes falusi korcsmárosnak készpénzkölcsönt és áruhitelt nyújtott és ezzel kapcsolatosan a korcsmáros arra vállalt kötelezettséget, hogy a vendéglői üzletében szükséges bor, sör, pálinkát és mindennemű szesz ital kizárólag csak a felperesnél szerzi be és amennyiben az italokból a legkisebb mennyiséget is mástól szerezne be, esetenként jelentős összeget fizet, kártérítés és kötbér címén.”^[7] A bíróság érvénytelenítette a megállapodást. Ahogy leszögezték, „az indokolás kifejti, hogy a gazdaságilag erősebb fél állott nyilván a gazdaságilag gyengébb féllel szemben, akit a megállapodás létesítésére az a körülmény kényszerhelyzetben vállaltatott az a kötelezettség, amely alperest minden időbeli korlátozás nélkül a felpereshez köti az üzlet folytatásához szükséges áruk beszerzése tekintetében és ezt a kötelezettséget bármily csekély mennyiségben máshol való árubeszerzés esetében (...) kötbérrel szankcionálja. Ebben az alperes szorult helyzetének kihasználása és a gazdasági szabadság oly mérvű korlátozása jelentkezik, hogy a felperes részére biztosított jog bírói oltalomban nem részesülhet és ez okból a kereseti kötbérvételezés meg nem ítéltető.”^[8]

Ugyanakkor megfontolandók Beck Salamonnak a határozathoz fűzött megjegyzései: „a forgalombiztonság szempontjai nem fojthatják el a szociális nézőpontra sarkalló jogérzeti sugalmakat és nem juttathatnak hatályosuláshoz az erkölcsi és jogérzést sértő megállapodásokat. Reá kell mutatni azonban a határozat kétségtelen helyessége mellett arra is, hogy a forgalombiztonság és a jogérzet harcában nincs 100 százalékos győzelem. A forgalombiztonság szempontja sem hanyagolható el teljes egészében (...) Helyénvalónak éreztük volna, ha a Kúria (...) élesen jelezte volna azt az állásfoglalást, hogy a szabad cselekvésnek nem minden megkötése szolgáltat alapot a bírói jogsegély megtagadására, hanem az egyes eset mindenkori körülményei a maguk összességében adhatnak csak irányítást, vajon helye van-e a bírói jogsegély megtagadásának. A határozatot nyilván senki sem fogja akként értelmezni, hogy a mozgási szabadság kisebb mérvű megkötöttsége is szemben fogja magát találni a bírói oltalom megtagadásával. De gyakorlati szempontból azért lett volna helyénvaló egy élesebb szembesítés, mert éppen a szesz-szakmában általános gazdasági jelenség, hogy a tőkeerős nagyvállalat pénz- és áruhitellel látja el a közvetítő-

[7] Beck, 1930, 77.

[8] Beck, 1930, 78.

ket, akik sokszor egzisztenciájuk megalapítását köszönhetik az ekként nyújtott készpénz és áruhitelnek. Ha az a megállapodás, amellyel az ily kölcsöntvevő az árubeszerzésnek a kölcsöntnyújtó cégnél való kizárólagosságára köti le magát, minden további körülmény nélkül érvénytelen volna, úgy ennek az állásfoglalásnak éppen a védeni kívánt kis ember érdekei adnák meg az árát, mert ily esetben a nagyvállalat bizonyára nem látná magára nézve célszerűnek a kölcsönnyújtást és így nem működnek közre a kis ember egzisztenciájának megalapozásában.^[9] A határozat (tekintettel a gazdasági szabadság nagymérvű korlátozására, a megkötöttség időbeli korlátozásának hiányára, illetve a kötbér aránytalanságára) helyes, viszont a kiegészítő magyarázat teljes mértékben aktuális.

Beck Salamon érveléséből a mi esetünkben alkalmazható, hogy adott, belátható, logikai úton magyarázható időtartamra kötött szindikátusi szerződés (a korábbi példánál maradva, az a vállalás, hogy a tag egy másik tag utasítása szerint fog szavazni a taggyűlésen vagy közgyűlésen) természetesen érvényes. Azonban, ha ez az arány megbomlik, a korlátozás az üzleti kontextusban is elveszíti logikus úton magyarázható, észszerűen vállalható jellegét, esetünkben időtartama túlzónak minősül, akkor a szerződés igenis ütközhet a jóerkölcsbe. Nyilván, ahogy ezt már jeleztem, a jóerkölcsbe ütközés eseti alapon állapítható meg, a Ptk. 6:96. §-ába foglalt generálklauzula és a szerződés tartalmának, körülményeinek összemérése útján. A Ptk. 6:97. §-nak körében a szerződéskötés körülményeire kiterjedő vizsgálattal akár a szerződés üszorás jellege is megállapítható. Tehát a magyar jogban jelenleg nem lehet olyan általános szabályt felállítani, hogy például a szindikátusi szerződés legfeljebb 5 vagy 10 évre lenne megköthető.

III. A FRANCIA SZABÁLYOZÁS ÉS ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLAT

A francia ítélkezési gyakorlatban elismerték, hogy a túlzóan hosszú időtartamra („durée excessive”) kötött szerződés egyoldalúan felmondható. A jogesetben két, huszonöt évre szóló, földalatti és utcai parkolók üzemeltetésére kötött szerződést mondott fel tizenhat év teljesítés után az önkormányzat egyoldalúan, tekintettel azok túlzott időtartamára. Ennek jogszerűségét a szerződéseknek a közrenddel („ordre public”) való egyezését előíró törvényi generálklauzula alapján az eljáró bíróság megállapította. Érdekes az a bírói vizsgálat, amely azt a dilemmát oldja fel, hogy a túlzó időtartam a szerződés érvénytelenségét vonja-e maga után. Az eljáró bíróság szerint „az utóbbi években a szerződési jogban olyan fejlődésen ment keresztül az ítélkezési gyakorlat, amely az elkövetett jogsértések szankcióit azok jellege, súlyossága, a közérdek követelményei stb. szerint diverzifikálja. Csak a legsúlyosabb jogsértések vezethetnek érvénytelenítés-

[9] Beck, 1930, 78-79.

hez, és ez biztosan nem áll fenn a túlzó időtartam esetében, különösen, mivel a felmondás elegendő a helyzet orvoslására.” Szintén leszögezték, hogy „értelemszerűen a bíró csak korlátozott ellenőrzést gyakorol a szerződés időtartama felett, amely ellenőrzés a nyilvánvaló mérlegelési hibára korlátozódik”. A bíróság az okozott kár kérdését is vizsgálta, megállapítva, hogy ebben az esetben közérdekű okból történő felmondással állunk szemben. Viszont a túlzó szerződéses időtartam-kikötése a két fél közös hibáján („faute”) alapul, akik a közrenddel ellentétes záradékot fogadtak el. A bíróság szerint a megoldás a felelősség megosztása az egyes felek által elkövetett hibák szerint.^[10]

A francia Polgári törvénykönyv a szerződési jog 2016-os reformját^[11] követően világosan kijelenti, hogy „tiltott az örökös kötelezettségvállalás” (1210. cikk).^[12] A gyakorlatban viszont rendkívül ritka az örökre, örökkévalóságra kötött szerződés, az örökös kötelezettségvállalás a valóságban leggyakrabban a túlzóan hosszú szerződéses időtartamot jelenti. Így a joggyakorlat szerint valaki (orvos, labdarúgó) szakmai életének teljes időtartamára megkötött szerződését rendszeresen érvénytelennek minősítette,^[13] és ugyanígy érvénytelen valamely gazdasági társaságból való kilépés 50 évre vállalt tilalma.^[14]

A francia tudományos szakirodalomban megállapították, hogy a nagyon hosszú távú szerződést csak azért lehet kritizálni, mert az sérti az egyéni szabadságot, de ez az érvelés nem mindig áll meg. Ezért azt gondolhatjuk, hogy a jogi személyek által kötött szerződések e tekintetben kevésbé veszélyeztetettek, mint a természetes személyek által kötöttek.^[15]

Mindenesetre egyértelmű, hogy a francia bíróságok is fel vannak jogosítva, hogy a határozott időre megkötött szerződés túlzó („örökös”) időtartamát felülvizsgálják. A szakirodalom egyébként az „örökös” időtartamot úgy definiálja, hogy az a „túl hosszú” („trop longue”) időtartamot, a túlzó („excessive”) időtartamot jelenti, vagy az olyan hosszú időtartamra megkötött szerződéseket, hogy a vállalt kötelezettség „végregelesen elidegeníti a szerződő fél szabadságát” („aliène de façon définitive la liberté du contractant”).^[16] Egyértelmű, hogy lehet hosszú időtartamra szerződni, de a hosszú időtartamnak észszerűnek kell lennie.

[10] Részletekről lásd: CE 7 mai 2013, Société auxiliaire de parcs de la région parisienne, req. n° 365043; BJCP 2013.353, concl. Dacosta, obs. R.S.; AJDA 2013.1271, chron. Domino et Bretonneau; JCPA 2013.2297, note Vila.

[11] Ordonnance no 2016-131 du 10 février 2016 (JO 11 févr.).

[12] „Les engagements perpétuels sont prohibés.”

[13] Vö. Cass. 1re civ., 19 mars 2002, no 99-21.209, RTD civ. 2002, p. 498, spéc. p. 510, obs. Mestre J. et Fages B., JCP G 2003, I, no 122, no 8, obs. Constantin A. Ezzel szemben olyan bírósági határozat is létezik, amely az orvos és klinika között megkötött, 25 éves időtartamú szerződést nem minősíti örökös időtartamúnak, mert az orvos szakmai életénél rövidebb időtartamra kötötték azt meg. Vö. Cass. 1re civ., 20 mai 2003, no 00-17.407, Bull. civ. I, no 124, Contrats, conc., consom. 2003, comm. 123, obs. Leveneur L., JCP G 2003, I, no 186, no 7, obs. Rochfeld J.

[14] Cass. 1re civ., 31 janv. 1989, no 87-10.092, Bull. civ. I, no 53, JCP G 1989, II, no 21294, note Barbière J.-Fr.

[15] Libchaber, 1995, 437.; Mekki, 2016, 1323.

[16] Garinot, 2019; Mekki, 2018, 371.; Chénéde, 2019, 130.

A szerződési jog 2016-os reformja előtt a túlzó időtartamra kötött szerződések szankcionálásának módja nem volt egységes a bírósági gyakorlatban. Egyfelől a semmisség^[17] és a megtámadhatóság között ingadoztak a bíróságok, másfelől pedig a szerződés teljes érvénytelensége,^[18] vagy csak a túlzó időtartamra vonatkozó kikötés érvénytelensége^[19] merült fel vitatott kérdésként. A szerződési jogi reform hatályba lépése óta a szankció világos: a szerződő felek az „örökös” kötelezettségvállalást tartalmazó szerződést a határozatlan idejű szerződésekre megállapított feltételek szerint felmondhatják (francia Polgári törvénykönyv, 1210. cikk). Vagyis a túlzó időtartamra megkötött szerződést át kell minősíteni határozatlan időtartamra megkötött szerződésnek.

IV. A NÉMET SZABÁLYOZÁS ÉS ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLAT

A német jogban is felmerült a túlzó időtartamra megkötött szerződések eseteire. Például a túl hosszú időtartamra megkötött sörellátási szerződéseket („Bierlieferungsverträge”) pontosan a jóerkölcsbe ütközés^[20] alapján vizsgálják a német bíróságok.^[21] Azért emelem e jogesetkört ki, mert a hosszú távú szerződésekre vonatkozó alapelveket a német bírósági gyakorlat e szerződések alapján dolgozta ki.^[22] A tényállás hasonló a korábban már említett, Beck Salamon által kommentált jogesetéhez: a sörgyár kölcsönt és/vagy készletet nyújt a vendég-lősnek, amelynek ellentételezése viszont többek között adott sörtípus kizárólagos forgalmazására vonatkozó kötelezettség. Itt a német bírósági gyakorlat a 20 éves időtartamot tekinti a még megengedhető szélső határnak.^[23] A hosszabb kötelezettségvállalás nem vezet érvénytelenséghez, de a bíróságok a megengedett mértékig csökkentik őket. A szerződés időtartamát azonban nem lehet a szerződés egyéb elemeitől elszigetelten vizsgálni. Ezért lehetséges az, hogy a 20 évnél hosszabb időtartamra megkötött szerződés nem minősül túlzónak, ha a szerződéses tartalom ténylegesen nem korlátozza túlzó és észszerűtlen módon a forgalmazó szabadságát.^[24] Viszont a 20 évesnél rövidebb időtartam is

[17] Cass. 3e civ., 15 déc. 1999, no 98-10.430, Bull. civ. III, no 242, RTD civ. 2000, p. 568, obs. Mestre J. et Fages B.

[18] Cass. 3e civ., 20 févr. 1991, no 89-17.176; Cass. 3e civ., 15 mai 1996, no 94-17.366; Cass. com., 7 avr. 1998, no 95-18.278, RJD 1998, no 977.

[19] Cass. 1re civ., 7 mars 2006, no 04-12.914, Bull. civ. I, no 132, Contrats, conc., consom. 2006, comm. 125, obs. Leveneur L., RTD civ. 2006, p. 762, obs. Mestre J. et Fages B.; Cass. 1re civ., 19 mars 2002, no 99-21.209, RTD civ. 2002, p. 510, obs. Mestre J. et Fages B.

[20] A német Polgári törvénykönyv (BGB) 138. §-a szerint a jóerkölcsbe ütköző szerződés semmis.

[21] MüKoBGB/Armbrüster, 9. Aufl. 2021, BGB § 138 Rn. 118-121.

[22] Wiedemann – Schultz, 1999, 5.

[23] BGH NJW 1985, 2693 (2695); 1992, 2145; vö. még BGH NJW-RR 1987, 628 (630), amely szerint már egy tíz vagy több éves időtartam is „nagyon hosszú”.

[24] BGH NJW 1979, 865.

vezethet, a szerződés átfogó értékelésének következményeként, a szerződéses időtartam érvénytelenségéhez.^[25] Végül soron az az elv érvényesül, hogy minél több szolgáltatást nyújt a sörgyár, annál több ideig tarthat a szerződő fél kötelezettségvállalása.^[26]

A német joggyakorlatban a részletes érvénytelenség szabályának (BGB, 139. §) alkalmazásával a bíróság nem állapítja meg a túlzó időtartamú szerződések érvénytelenségét, hanem azok időtartamát észszerű mértékre csökkenti.^[27] A német jogtudományban egyébként vitatják, hogy szükséges-e merev időkorlátok meghatározása, vagy általános elvek alapján az egyedi ügyekben a bíróságok mérlegelésére kell-e bízni a túlzó szerződéses időtartam korrekcióját. Az ítélezési gyakorlat és a szakirodalomban uralkodó vélemény a mérsékelt felfogást részesíti előnyben, amely a korlátlan vagy nagyon hosszú időbeli kötöttségeket erkölcsstelennek tartja, de nem ír elő merev időkorlátokat. A német polgári törvénykönyv nem tartalmaz olyan rendelkezést, amelyből módszertanilag elfogadható módon, például elemzés útján ki lehetne alakítani a hosszú távú kötelezettségek fix időhatárát.^[28]

V. A SVÁJCI SZABÁLYOZÁS ÉS ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLAT

A svájci jogban is vizsgálat tárgyát képezte a probléma. Általánosan leszögezték, hogy „minden hosszú távú szerződés a szerződő fél gazdasági szabadságának korlátozásával jár. Ez önmagában nem jogellenes. A helyzet azonban valószínűleg akkor válik elfogadhatatlanná, és ezért érvénytelenné, ha a személyre vonatkozó korlátozások ellentétesek a jóerkölccsel, különösen, ha veszélyeztetik a szerződő fél gazdasági létének alapjait.”^[29] A svájci polgári törvénykönyv szerint „senki sem idegenítheti el szabadságát, és nem vetheti alá magát annak használatában a joggal vagy az erkölccsel összeegyeztethetetlen korlátozásnak” (27. cikk 2. bekezdés).^[30] Ebből a szabályból vezetik le, hogy a kötelezettségvállalás időtartama nem lehet korlátlan vagy túlzott. A jóhiszeműség elvéből származó elvről van szó, amely a személyes szabadságba való túlzott beavatkozást kívánja megakadályozni. A jogszabály alkalmazását „minden egyes esethez a szabadság korlátozásának intenzitása szerint kell igazítani. Ez a kritérium változó geo-

[25] BGH NJW 1992, 2145 (2146); BGHZ 74, 293 (298) = NJW 1979, 2150 (2151); OLG Frankfurt NJOZ 2007, 5354 (5355).

[26] BGH NJW 1985, 2693 (2695); WM 1975, 850 (851).

[27] A BGB 139. §-a szerint, ha egy jogügylet egy része semmis, akkor az egész jogügylet semmis, kivéve, ha feltételezhető, hogy azt a semmis rész nélkül is megkötötték volna.

[28] Részletekről lásd Wiedemann – Schultz, 1999, 6-7.

[29] Bloch, 2021, 74.

[30] „Niemand kann sich seiner Freiheit entäussern oder sich in ihrem Gebrauch in einem das Recht oder die Sittlichkeit verletzenden Grade beschränken.” / „Nul ne peut aliéner sa liberté, ni s'en interdire l'usage dans une mesure contraire aux lois ou aux mœurs.”

metriájú abban az értelemben, hogy minél nagyobb a kötelezettség intenzitása, annál korlátozottabbnak kell lennie időben a kötelezettségvállalásnak (...). Ezen túlmenően a kötelezett által a teljesítésért kapott ellenszolgáltatást is figyelembe kell venni annak megítélésakor, hogy a Polgári Törvénykönyv 27. cikkének (2) bekezdése alkalmazható-e egy adott esetre.”^[31] A túlzó időtartamra vonatkozó szankció a svájci jogban lehet a szerződés teljes érvénytelensége, amennyiben az időtartam hiányában a szerződés nem is jött volna létre, vagy csak az időtartamra vonatkozó záradék érvénytelensége, amikor is a bíró a szerződés időtartamát mérsékelheti, vagy észszerű időn belüli felmondási jogot biztosíthat. Az egyes esetek körülményeinek fényében kell eldönteni, hogy a szindikátusi szerződések a tag/részvényes gazdasági szabadságát a jóerkölcsbe ütköző módon korlátozzák-e.^[32] Például az olyan szindikátusi szerződés, amelynek időtartama a szerződő felek részvényesi minőségének fennállásáig tart, érvényes, amennyiben a részvényesnek joga van észszerű feltételek mellett rendelkezni a részvényeivel. Azt a szindikátusi szerződést viszont, amelynek időtartama a szabályozott, határozatlan időre létrejött társaság fennállásához kapcsolódik, nem lehet határozott időtartamúnak minősíteni. Ilyenkor valójában határozatlan idejű szerződésről van szó, az ezzel járó felmondási lehetőségekkel együtt.

VI. A CSEH SZABÁLYOZÁS

Érdekes összehasonlító jogi elemzést alapozhat meg a cseh Polgári törvénykönyv 2000. §-a. E szabály szerint, amennyiben valamely szerződést komoly indok nélkül olyan határozott időtartamra kötöttek meg, amely természetes személyt teljes életének időtartamára elkötelez, vagy bárkit tíz évnél hosszabb időtartamra kötelez el, kérelmezni lehet a kötelelem megszüntetését az annak születésétől számított tíz év elteltével. Vagyis a kötelelem megszüntetéséhez a bíróság a következő kumulatív feltételeket kell vizsgálja: a) a kötelelem határozott időre jött létre úgy, hogy azt természetes személy egész (hátralévő) életére köti, vagy tíz évet meghaladó időtartamra kötötték,^[33] és egyúttal b) az időtartamválasztásnak hiányzik az alapos indoka, és c) legalább tíz év telt el a szerződés megkötése óta. Ezek a feltételek kumulatív jellegűek. Hasonló gyakorlati eredményt a magyar jogban, ahogy korábban jeleztem, a túlzó határozott időtartamú szerződés jóerkölcsbe ütközésének vizsgálata hozhat.

A cseh jog hivatkozott rendelkezése szerint a bíróság akkor is megszüntethet egy kötelmet, ha a körülmények, amelyekre a felek döntésüket látszólag alapozták a kötelelem keletkezésekor, olyan mértékben megváltoztak, hogy észszerűen nem lehet elvárni, hogy a kötelezettet a szerződés továbbra is kösse (*clausula*

[31] Bloch, 2021, 75.

[32] Bloch, 2021, 76.

[33] Ez esetben a szerződő fél lehet természetes vagy jogi személy.

rebus sic stantibus). Amennyiben az egyik fél lemond a jogáról, hogy előzetesen kérje a kötelelem megszüntetését, akkor ez a záradék nem létezőnek minősül, kivéve, ha a kötelezett jogi személy.^[34] Egyértelmű, hogy a cseh megoldás a bíróságokat kifejezetten feljogosítja, hogy a tíz évnél hosszabb időtartamra megkötött szerződések esetén felülvizsgálják, hogy a szerződést fenn kell-e tartani, fennállt-e komoly indok a tíz évnél hosszabb határozott időtartam kikötésekor, amely igazolja a hosszú időtartamot, illetve akár azt is, hogy a szerződés megkötésekor a hosszú időtartam kikötését indokoló körülmények változatlanul fennállnak-e. A *clausula rebus sic stantibus* alkalmazása során viszont nem kell a kötelelem keletkezésétől számított tíz évnek elteltnie, tehát a cseh Polgári törvénykönyv valójában egyetlen paragrafusban két elkülönülő jogintézményt szabályoz.

VII. AZ OLASZ SZABÁLYOZÁS

Az olasz jog egyébként részlegesen szabályozza a szindikátusi szerződéseket, és a szabályozás egyik fő eleme pontosan e szerződések maximális időtartamának rögzítése. Az olasz Codice civile-be foglalt szabályozás szerint azok a társasági megállapodások, bármilyen formában is kötötték meg, amelyek a társaság tulajdonosi szerkezetének vagy irányításának stabilizálására irányulnak, és (a) amelyek célja a szavazati jogok gyakorlása részvénytársaságokban vagy az azokat ellenőrző társaságokban; (b) korlátozzák az érintett részvények vagy az azokat ellenőrző társaságokban lévő részesedések átruházását; (c) céljuk vagy hatásuk az ilyen társaságok feletti – akár közös – meghatározó befolyás gyakorlása, nem köthetők öt évnél hosszabb időtartamra. Úgy kell tekinteni, hogy a megállapodást erre az időtartamra kötötték, még akkor is, ha a felek hosszabb időtartamról rendelkeztek. A megállapodás lejártá után megújítható. Ha a szerződés nem rendelkezik határozott időtartamról, mindkét szerződő fél jogosult

[34] Zákon č. 89/2012 Sb. „§ 2000 (1) Byla-li smlouva bez vážného důvodu uzavřena na dobu určitou tak, že zavazuje člověka na dobu jeho života, anebo že zavazuje kohokoli na dobu delší než deset let, lze se po uplynutí deseti let od vzniku závazku domáhat jeho zrušení. Soud závazek zruší i tehdy, pokud se okolnosti, z nichž strany zřejmě vycházely při vzniku závazku, změnilly do té míry, že na zavázané straně nelze rozumně požadovat, aby byla smlouvou dále vázána.

(2) Vzdá-li se strana předem práva domáhat se zrušení závazku, nepřihlíží se k tomu. To neplatí, je-li zavázanou stranou právnická osoba.”

azt száznolcvan napos felmondási idővel felmondani.^[35] A nyílt részvénytársaságok és az azokat ellenőrző társaságok szindikátusi szerződéseinek időtartama nem haladhatja meg a három évet, ha azok határozott időre szólnak. A szerződés 3 év után megszűnik, akkor is, ha a felek hosszabb időre kötötték meg. A szerződés lejáratkor újítható meg. E szindikátusi szerződések határozatlan időtartamra is megkötethetők, viszont ebben az esetben mindkét szerződő félnek joga van hat hónapos felmondási határidővel a szerződést egyoldalúan megszüntetni.^[36] Vagyis az összehasonlító jogi módszerrel azonosíthatóak olyan rendszerek, ahol a szindikátusi szerződések maximális időtartama korlátozva van.

VIII. A HATÁROZATLAN IDŐRE KÖTÖTT SZINDIKÁTUSI SZERZŐDÉS MAGYARORSZÁGON

A másik kapcsolódó probléma, hogy a határozatlan időre létrejött társasághoz kapcsolódó szindikátusi szerződés megköthető-e a társaság fennállásának időtartamára. Természetesen ilyen záradék a szerződésbe foglalható, viszont ez gyakorlatilag instabillá, megfelelő felmondási határidővel megszüntethetővé teszi a szindikátusi jogviszonyt.^[37] Kétségtelen, hogy a társaság mint jogi személy és intézmény, valamint a szindikátusi szerződés mint kötelmi jogi konstrukció nem ugyanannak a fokú stabilitásnak örvendenek. A két szerződés egymáshoz viszonyítva önálló életet él. A fenti esetben a szindikátusi szerződés is valóban határozatlan időre szól, és a felektől nem lehet a felmondás jogát megtagadni. Álláspontom szerint a társaság határozatlan élettartama nem teszi felmondhatatlanná a határozatlan időre kötött szindikátusi megállapodást. A határozatlan időre kötött szindikátusi szerződés a kötelmi jog általános részében megjelenő norma alapján szüntethető meg: a Ptk. 6:213. § (3) bekezdése szerint „ha

[35] „I patti, in qualunque forma stipulati, che al fine di stabilizzare gli assetti proprietari o il governo della società: a) hanno per oggetto l'esercizio del diritto di voto nelle società per azioni o nelle società che le controllano; b) pongono limiti al trasferimento delle relative azioni o delle partecipazioni in società che le controllano; c) hanno per oggetto o per effetto l'esercizio anche congiunto di un'influenza dominante su tali società(2), non possono avere durata superiore a cinque anni e si intendono stipulati per questa durata anche se le parti hanno previsto un termine maggiore; i patti sono rinnovabili alla scadenza. Qualora il patto non preveda un termine di durata, ciascun contraente ha diritto di recedere con un preavviso di centottanta giorni. (...)” Art. 2341 bis Codice Civile.

[36] D.Lgs. 24 febbraio 1998, n. 58, 123. cikk: „Durata dei patti e diritto di recesso. 1. I patti indicati nell'articolo 122, se a tempo determinato, non possono avere durata superiore a tre anni e si intendono stipulati per tale durata anche se le parti hanno previsto un termine maggiore; i patti sono rinnovabili alla scadenza. 2. I patti possono essere stipulati anche a tempo indeterminato; in tal caso ciascun contraente ha diritto di recedere con un preavviso di sei mesi. Al recesso si applica l'articolo 122, commi 1 e 2.” A szindikátusi szerződések időtartamáról az olasz jogban részletesen lásd Sambucci, 2018, 169-179.

[37] A felmondás kérdéséről részletesen lásd Veress, 2019, 307-324.

e törvény eltérően nem rendelkezik, a tartós jogviszonyt létrehozó, határozatlan időre kötött szerződést megfelelő felmondási idő alkalmazásával bármelyik fél felmondhatja. A felmondási jog kizárása semmis.” Mivel a társaság létének időtartamára – ha az meghatározatlan – kötött szindikátusi szerződés szintén határozatlan időre megkötött szerződésnek minősül, ezért felmondható, érdemes szabályozni a felmondási jog gyakorlását ezért, például 1 éves felmondási határidőt kikötni.

IX. KÖVETKEZTETÉSEK

Vannak szerződések, amelyek kifejezetten megkívánják, hogy azokat hosszú, határozott időtartamra kössék meg. Ez nyújt biztos tervezési, számítási alapot, növeli a befektetési hajlandóságot. A szindikátusi szerződések is gyakran csak hosszú távon érik el a felek által kívánt hatékonyságot.^[38] Viszont a szerződések időtartamára vonatkozó fenti összehasonlító jogi körkép is igazolja, hogy előfordulhatnak olyan esetek, amikor a szerződéses időtartam túlzónak minősül. A kérdésre a válasz tehát igenlő: előfordulhatnak túlzóan hosszú időre megkötött szerződések.

A magyar jogban az esetlegesen túlzó szerződéses időtartam bírósági kontrollját a jóerkölcsbe ütköző szerződés generálklauzulája alapján lehet megvalósítani (Ptk. 6:96. §). Ez egyébként azzal magyarázható, hogy a túlzó időtartamra megkötött szerződés az egyéni szabadságot, autonómiát, így az emberi méltóságot is sérti, tehát a jóerkölccsel sem lehet összhangban. A jóerkölcsbe ütközés által kiváltott semmisség ebben az esetben, ha egyéb körülmény nem merül fel, álláspontom szerint kizárólag az időtartamra vonatkozó záradékot érvényteleníti (részleges semmisség). A túlzó időtartamra vonatkozó záradék kiesésével a szerződés határozatlan időre szóló szerződésnek minősül, így a tartós jogviszonyt létrehozó, határozatlan időre kötött szerződést megfelelő felmondási idő alkalmazásával bármelyik fél felmondhatja (Ptk. 6:213. §).

A magyar jogban is az időtartam túlzó jellegét nem önmagában, hanem a teljes szerződéses tartalom vizsgálata, a szerződés által előírt, valamely fél szabadságának korlátozásának következményével járó előírások intenzitása alapján kell megítélni, tekintettel az ellenszolgáltatásra is. Ideális esetben a szindikátusi szerződést észszerű határozott időre kötik meg, és azt, amennyiben a felek érdekeinek kölcsönös megvalósításához hozzájárult, a feleknek érdemes lesz meghosszabbítani.

[38] Bloch, 2021, 54.

IRODALOM

- Beck Salamon (1930): Guzs-szerződés. In: *Polgári Jog*. 1930/2-3. sz.
- Bloch, Olivier (2021): *Les conventions d'actionnaires et le droit de la société anonyme en droit suisse*. 3e édition. Schulthess Éditions Romandes, Genève-Zürich.
- Chénéde, François (2019): *Le nouveau droit des obligations et des contrats*. Dalloz, 2e éd., Paris.
- Garinot, Jean-Marie (2019): *Pacte d'associés: préférez la fiducie*, *RLDC* 2019/168. n° 6555.
- Libchaber, Rémy (1995): *Réflexions sur les engagements perpétuels et la durée des sociétés*. *Rev. sociétés*.
- Mekki, Mustapha (2016): Réforme du droit des obligations: engagements perpétuels, contrats à durée indéterminée et à durée déterminée. In: *JCP*. No. 50/2016.
- Mekki, Mustapha (2018): *Pan. contrats*, D.
- Menyhárd Attila (2004): *A jóerkölcsbe ütköző szerződések*. Gondolat, Budapest.
- Sambucci, Leopoldo (2018): *Patti parasociali e fatti sociali*. Giuffrè Francis Lefebvre, Milano.
- Sándor István (2022): *Opponensi vélemény Dr. Veress Emőd: A szindikátusi szerződés című MTA doktori dolgozatáról*. Kézirat, Budapest.
- Veress Emőd (2018): Az uzsora magánjogi következményei. In: Koltay András (szerk.): *Balás P. Elemér emlékkönyv: Tisztelgés és antológia sajtójogi, szerzői jogi és személyiségi jogi műveiből, halálának 70. évfordulóján*. CompLex Wolters Kluwer, Budapest.
- Veress Emőd (2019): Gondolatok a szerződés egyoldalú jognyilatkozattal történő megszüntetéséről. In: Koltay András – Menyhárd Attila – Landi Balázs (szerk.): *Lábady Tamás emlékkönyv*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Veress Emőd (2020): *A szindikátusi szerződés*. Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet – HVG Orac, Budapest.
- Wiedemann, Herbert – Schultz, Oliver (1999): *Grenzen der Bindung bei langfristigen Kooperationen*. ZIP 1999/1.

JOGFORRÁSOK

- A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.
- Cseh Polgári Törvénykönyv.
- Francia Polgári Törvénykönyv (Code civil).
- Német Polgári Törvénykönyv (Bürgerliches Gesetzbuch).
- Olasz Polgári Törvénykönyv (Codice civile).
- Román Polgári Törvénykönyv (Codul civil al României).
- Svájci Polgári Törvénykönyv (Code civil suisse).

•
Smuk Péter és Lévayné Fazekas Judit a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar tanévnyitóján, 2021-ben (Fotó: Májer Csaba József)

VERMES ATTILA

egyetemi docens

SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

Az autonóm járművek biztosításának hatása a termelésre és a logisztikára

ABSZTRAKT

A termelés és logisztika immanens sajátosságai miatt ténylegesen bekövetkezett károk adott esetben eltörpülhetnek az elmaradt haszon mellett, ami szinte nélkülözhetlenné teszi az üzemszünet-biztosítási szerződések megkötését. A nagyvállalati biztosítási programok jellemzően foglalkoznak a kiberkockázatokkal, hiszen ezek az új típusú biztosítási események a teljes gyártási kapacitást blokkolni tudják az adatok, program-sorok minimális (pár karakteres) módosításával. Újra kell gondolni a kármegelőzési és kárenyhítési kötelezettségek felsorolását a biztosítási jogszabályokban és a piacon lévő biztosítótársaságok biztosítási szabályzataiban, pl. a szoftverfrissítés kötelezővé tétele különösen fontos lehet a kockázatkezelésben. Legalább ennyire fontos az ellátási lánc megszakadásának kockázata, hiszen a drónok, önvezető járművek elterjedésével egy apró hiba járművek egész seregének meghibásodását idézheti elő, ami a globális világgazdaságban rendszerszintű kockázatot jelent.

Kulcsszavak: logisztikai láncok ■ termelés ■ biztosítási jog ■ autonóm járművek
■ üzemszünet-biztosítás

Jelen publikációmban a termelés, gyártás, áruk előállítása, a logisztikai láncolatok szervezése (*supply chain management*) és az önvezető járművek biztosítása korrelációját kívánom vizsgálni.

Elmondható, hogy ma már nem csupán a közterületen történő fuvarozásban, hanem gyárak, raktárak területén, azaz mind azok udvarán, mind pedig épületen belül elkezdtek alkalmazni önvezető (autonóm) járműveket, és a robotizáció, digitalizáció elterjedése folytán számuk és arányuk egyre nő, ilyenek pl. az önvezető gumikerekes robotok, szellem-targoncák a raktárakban. Számos autógyárban jelenleg párhuzamosan alkalmaznak önvezető és hagyományos, ember vezette járműveket, ez az átmeneti periódus fokozott figyelmet követel mind a gyalogos munkavállalóktól, mind a programozóktól, mind pedig a biztosítási szabályzatok megalkotóitól. Könnyű belátni, hogy a rutinból, megszokásból

dolgozás, biztosítási jogi terminológiával élve a kockázatok nem kellően alapos felmérése számos baleset és károkozás forrása lehet, pl. ha az érzékelőket felnőt, legalábbis fiatalok munkavállalók testméretére igazítják, miközben pl. egy gyárlátogatáskor lehet, hogy gyermekkorú személyek is a gyár területén tartózkodnak. Hasonló probléma, hogy a mérnöki gondolkodás és gyakorlat abból a valószínű, de korántsem biztos tényből indul ki, hogy a teherautók, kamionok és más járművek karosszériája mágnesezhető acélból van (ilyen érzékelők működtetik pl. az ipari standard ún. gyorskapukat), miközben terjed a nem mágnesezhető alumínium alkalmazása, valamint léteznek nem mágnesezhető rozsdamentes anyagok is.

Ha a gyártó és szolgáltató cégek (legalábbis rövidtávú) érdekeit nézzük, akkor kijelenthető, egy önvezető jármű nem sztrájkol, nem lesz beteg, nem megy táppénzre, rokona temetésére, nem marad eltartott rokona betegsége miatt ápolási szabadságon, nem hívják be sem bíróságra, sem hatóságra tanúskodni, stb., azaz munkajogi, szociális jogi és eljárásjogi szempontból számos előnyük van a hagyományos, azaz ember vezette járművekkel szemben.

Ma az ipar 4.0, azaz a legújabb ipari forradalom kezdetén tartunk, ahol bár mindenki eldöntheti, hogy forradalmár vagy gépromboló kíván-e lenni, nagy valószínűséggel a technikai előretörése nem megállítható, azonban a hozzá való alkalmazkodás, adaptálás számos jogterületen komoly változásokat fog eredményezni. A korábbi munkahelyek és szakmák elvesztése mellett új munkahelyek és munkakörök is létrejönnek, itt az átmenet korszakában viszont álláspontom szerint súlyos hiba lenne a pusztán pénzügyi megtérülési szemléletű megoldások alkalmazása, komoly figyelmet kell szentelni állami és munkáltatói oldalon is a megszűnő munkakörű munkavállalók átmeneti oktatására, továbbfoglalkoztatásuk megszervezésére. Analóg példával élve a különböző autóversenyekben (pl. Formula-1, Nascar, rali stb.) bár maguk a pilótáknak nevezett sofőrök konkrét karbantartási, fejlesztési, szerelési tevékenységet nem végeznek, az autógyártók minden műszeres mérés, telemetriai adat mellett jelentős mértékben támaszkodnak a pilóták véleményére és meglátására. Álláspontom szerint ezen átmeneti időszakban a korábbi sofőrök, gépkezelők tapasztalatára lehetne építeni fejlesztés, tervezés, karbantartás és üzemeltetés körében, így az átmeneti periódusban nemzetgazdaságilag is hasznos lenne a humánus szemlélet alkalmazása és érvényesülése.^[1]

A gyárak, csarnokok megközelítése területén igen fontos szerepe van a biztosítási jogi kármegelőzési és kárenyhítési intézkedéseknek. Elég csupán arra gondolni, hogy egy nagy gyár számos, akár egymástól több kilométer távolságra lévő kapuval is rendelkezik, ezeknek különböző lehet a nyitvatartási ideje, működtetési módja (automata sorompó, egyedi biztonsági szolgálatos beléptetés stb.), valamint a funkciója (gyalogos bejárat, személygépkocsi bejárat, teherforgalom számára létesített bejárat stb.) Ezek emberi (sofőri) tévedésből származó összekeverése súlyos károkat tud okozni az üzem működésében, nagy távolság

[1] Ezzel egyezően: Harmathy, 2013, 11-28.

és komoly forgalom („forgalmi dugó”) esetében nem csupán többletköltséget okoz a rakodógépek és rakodómunkások átszervezése, a terület szabaddá tétele, az esetleges gépbérleti idő kifizetése, hanem *ad absurdum* akár a termelés leállításához is vezethet, ami az ún. üzemszünet-biztosítás klasszikus területe és terepe. Nem lehet eléggé hangsúlyozni azt a tényt, hogy mivel a japán gazdaság példájának köszönhetően elterjedt a *just in time* modell, ezért sokszor a cégek nagyon kiszolgáltatottak a mind jogilag, mind földrajzilag hosszú és összetett logisztikai ellátási láncolatoknak. A logisztikai típusú szerződések, azon belül is különösen a fuvarozási és raktározási szerződés jelentős *custodia*-jellegű eleme az őrzési kötelezettség, amely természetesen nem csupán az áru típusára és mennyiségére, hanem a minőségére is kiterjedő hatállyal bír.

Az önvezető (autonóm) járművek és gépek, berendezések, mesterséges intelligenciák térnyerése és elterjedése azonban nem egyik pillanatról a másikra, hanem fokozatosan fog bekövetkezni, gondoljunk csak a hagyományos járművek esetében is egyre bővülő átmeneti megoldásokra, mint pl. a vezetési segédek elterjedése, az utastér- és raktér-hőmérséklet beállítása, hűtés-fűtés, páratartalom beállítása, klimatizálás, fényviszonyok beállítása (automata redőnyök vagy elektromosság hatására sötétedő üvegek), speciális, pl. veszélyes küldemények egyedi árukezelési utasításai, élőállatok esetén automatikus etetés (mely nem egyenlő az önetetéssel, azaz nem az állat, hanem a mesterséges intelligencia dönt a táplálék mennyiségéről és időzítéséről).

Az önvezető (autonóm) járművek elterjedése jelentősen át fogja alakítani a biztosítási jogviszonyok kármegelőzésre és kárenyhítésre, a kizárt kockázatokra és a biztosító mentesülésére vonatkozó szabályokat.^[2] Jelenleg az egyik legfontosabb kérdés biztonsági szempontból a jármű útvonalának megválasztása, a jármű és rakomány őrzése, ami viszont a sofőr személyes szükségletei miatt (ha csak árukísérőt, vagyoni biztonsági szolgálatot nem alkalmaznak) nem lehet folyamatos, hiszen mind biológiai, mind jogi okokból szükséges időnként a jármű elhagyása. A jogi okokra példa, az Európai Unióban egyre több ország (álláspontom szerint teljesen jogosan) nem fogadja el a maximális vezetési idő számítása szempontjából pihenőidőnek a kamion fülkéjében töltött időt, mivel az nem nyújt akkora kényelmet, és nem fejt ki akkora regenerációs hatást, amire az élet- és vagyonbiztonság megóvásához, a biztonságos közlekedéshez mindenképpen szükség van (és akkor a sofőrök, mint emberi lények munkakörülményeiről, életminőségéről még nem is beszéltünk).

Az autonóm fuvarszközök tehát a fenti kérdéseket összességében jóval biztonságosabban tudják megválaszolni, ráadásul az útvonalkövetés, deviációs kérdések is egyszerűbben rendezhetők, hiszen nem kell attól tartani, hogy a sofőr kitérőt tesz a szerződésben meghatározott útvonaltól eltérve, hogy hazaugorjon, meglátogassa egy rokonát, esetleg átfejtse a jármű üzemanyagtankjából a gázolajat a saját tulajdonában álló dízel gépjárműbe.

[2] Ld. Napi.hu: Önvezető autó, drónszabályozás.

Ugyanígy nem releváns önvezető autó esetében az a lopás, mint potenciális biztosítási esemény, hogy a jármű sofőrülkéjébe altatógázt juttatva teszik lehetővé a rakomány eltulajdonítását. Szintén nem merül fel kérdésként az a humán sofőrök esetében gyakori helyzet, hogy mérlegelni kell a pihenőidőre, valamint a biztonságos pihenőhely kiválasztására vonatkozó szempontokat. Az EU-jog ugyanis a maximális vezetési időt a közúti fuvarozásban megengedi legálisan túllépni, ha ezzel biztonságosabb pihenőhelyen tud várakozni a gépjármű, feltéve, hogy a sofőr a többlet vezetési idő elvégzésére alkalmas állapotban van. Természetesen a fent írt gondolatok nem azt jelentik, hogy az önvezető járműveknek ne lennék teljesen saját kockázatai, valamint olyan kockázatai, amelyek fokozottabban jelentkeznek a hagyományos járművekhez képest, ezek jelentős része az ún. kiberkockázatokhoz tartozik, amelyről egy külön publikációban már értekeztem.

A természetben és logisztikában bekövetkezett károsodások igen komoly biztosítási jogi vonatkozásokkal rendelkezhetnek, hiszen sok esetben a ténylegesen bekövetkezett kár (*damnum emergens*) akár több nagyságrenddel is kisebb lehet, mint az elmaradt haszon (*lucrum cessans*), adott esetben egy filléres alkatrész elromlása, vagy akár egy ténylegesen egy karakternyi hiba, elgépelés a programkódban olyan nagyságrendű közvetlen és közvetett károkat eredményezhet, amelyek nem csupán a cég adott évi nyereségességét, hanem egyáltalán a cég létezését is veszélyeztethetik. Mindezen kockázatokra megoldást jelenthetnek a speciális (nagy)vállalati biztosítási programok, azon belül is különösen az ún. üzemszünet-biztosítás.

Novotni Zoltán megfogalmazása szerint „A gazdaság szabályozásának eszköztárából nem maradhat ki a hagyományos jogi eszközök egyik legjelentősebb területe: a szerződéses rendszer.”^[3]

Álláspontom szerint a jövőben az autonóm járművek – beleértve a fuvarszközöket és rakodógépeket (targoncák, daruk, vontatók stb.) – piaci elterjedése jogi szempontból a dologbérleti szerződések jelentőségének és számának növekedésével fog együtt jární, ugyanakkor a klasszikus alvállalkozók és teljesítései segédek szerepe jelentősen csökkenni fog a jövőben, ezáltal egyszerűbb vállalatirányítási rendszer dolgozható ki, egyszerűbb ellenőrzési, felelősségi szabályok, követhetőbb szerződéses láncolatok jönnek majd létre. A fuvarozásban, szállítmányozásban, logisztikában ráadásul különösen fontos szerep jut a gyors döntéseknek, hiszen pl. egy sztrájk, karantén vagy más hasonló fuvarozási akadály teljesen felülírhatja az eredeti szerződés rendelkezéseit. Egy jó logisztikai típusú szerződés természetesen tartalmaz rendelkezéseket a fuvarozási akadályok felmerülése esetére is, pl. alternatív útvonalat, de elképzelhető, hogy a konkrét esetben ez sem járható, és az sem biztos, hogy a feladóval fel lehet venni a kapcsolatot utólagos rendelkezést kérni, ilyenkor nem marad más, mint a feladó feltehető akaratának értelmezése és érvényesítése.

[3] Novotni, 1985, 12.

Adott esetben az is előfordulhat, hogy a szerződés teljesítése, a szerződésszegéshez tapadó negatív jogkövetkezmények, szankciók elkerülése érdekében akár más közlekedési alágazat alkalmazására is szükség lehet. Pl. a légi fuvarozás értelemszerűen a legdrágább fuvarozási alágazat, de ha nyomós jogi és gazdasági érvek szólnak a határidők, valamint ezzel összefüggésben adott szó, valamint a jó hírnév (*goodwill*), ezáltal az ügyfelek megtartásához, úgy mindez ellensúlyozhatja a közlekedési alágazatok közötti különbségeket. Jobbiztonsági szempontból, szűkebb értelemben a kereskedelmi forgalom biztonságához fűződő érdek kapcsán kiemelten fontos az ún. hézagmentes szabályozás, jelen esetben a piaci viszonyok adta kereteken belül a hézagmentes biztosítási fedezet megléte.

Hozzá kívánom tenni, hogy a piaci viszonyok természetesen nem statikusak, a jogi objektiváció elméletének értelmében nem csupán a gazdasági, kereskedelmi viszonyok hatnak a jogviszonyokra és jogintézményekre, hanem fordított hatás is érvényesül. „A XX. század első évtizedeiben kialakuló konszernekben tömörülő tőkés vállalatok formailag jogi önállóságukat nem adják fel, azonban termelésttechnikai, kereskedelmi pénzügyi és igazgatástechnikai szempontból egységet képeznek, úgy, hogy különféle jogi kötelekeket – szerződési kapcsolatokat – létesítenek egymással, abban a formában, hogy a konszernbe tömörülő tőkés vállalatok gazdasági önállóságukat elvesztik. Míg a kartellre – kialakulása idején – a horizontális kapcsolatrendszer jellemző, addig a konszernnek vertikális szervezetben alakultak ki, az egymásra utalt, egymást kiszolgáló, egymással szoros gazdasági kapcsolatban álló szervezetek között.”^[4] Adott esetben tehát a széles értelemben vett logisztikai piac kikövetelheti a biztosítási piac szereplőtől, azaz akár közvetlenül a biztosítóktól, akár közvetetten a biztosításközvetítőkön keresztül a szerződések módosítását, változó piaci igényekhez adaptálását. A szerződésekben meglehetősen változatos szerződésbiztosító mellékkötelekkel lehet találkozni, pl. késedelmi kamat, késedelmi kötbér.

Valójában ma már kijelenthetjük, hogy a biztosítási szerződések révén keletkező biztosítási fedezetek fontos szerepet játszhatnak a szerződő felek kiválasztásában, sőt kellően tájékozott piaci szereplők esetében egyértelmű versenyelőnyt jelenthet a versenytársakkal szemben, éppen ezért kiemelten fontos a multimodális biztosítási szerződések kérdése. Míg „A korai kapitalizmus szerződési rendszere azonban nem szervezi, csupán regisztrálja a gazdasági élet jelenségeit, joghatást fűz az árucserkapcsolatokhoz és a szerződési szabadság kinyilvánított eszméi mellett megtiltani igyekszik minden beavatkozást a gazdaság életébe.”^[5]

A biztosítási és üzleti titok (sőt ehhez kapcsolódóan a banktitok) jelenlegi szabályozása mellett

az összetett és komplex szerződéses láncolatok alanyainak kell feltérképezniük egymás biztosítási szerződéseit, a biztosítási fedezet tartalmát, az esetleges önrész mértékét, a biztosított kockázatokat, a kizárt kockázatokat és

[4] Novotni, 1985, 17.

[5] Novotni, 1985, 14.

mentesülési okokat (utóbbi biztosítási kockázatonként természetesen változó lehet). A régi Ptk. értelmében a többes biztosítás jogszabályba ütközés folytán érvénytelen, azon belül is semmis volt, a hatályos Ptk. értelmében a kronológiailag később kötött szerződések is érvényesek ugyan, de természetesen mindez nem írja felül a kárnszerzés tilalma sajátos változataként felfogható túlbiztosítási tilalom előírását. Ebből tehát az következik, hogy a biztosítási esemény bekövetkezését követően a biztosítók arányosan fogják elosztani egymás között a biztosítási szolgáltatást, ugyanakkor közgazdasági szempontból aránytalanul magas díjat fizetett vagy a konkrét ügyfél, vagy az érintett ügyfelek összessége a biztosítási fedezetért.

A hatályos Ptk. egyik nívuma, hogy ezek a szerződések nem érvénytelenek, de ezzel álláspontom szerint a jogalkotó valójában nem az indokolatlan többes biztosítás intézményét kívánta pártolni és elterjeszteni, hiszen ez indokolatlan kiadásokkal, túlzottan magas biztosítási díjakkal jár a szerződők számára, hanem azt a helyzetet kívánta orvosolni, amikor a kronológiailag ugyanarra a biztosítási szerződési érdekre később szerződést kötő fél szubjektíve jóhiszemű volt, azaz nem tudott, és a kellő gondosság tanúsítása mellett nem is kellett tudnia a korábbi biztosítási fedezet fennállásáról, de a károsító biztosítási esemény bekövetkezését követően csak a később kötött, ebből következően a korábbi magánjogi kódex értelmében törvénybe ütközés folytán érvénytelen, azon belül semmis szerződés biztosítójának jelentette csak be a kárt határidőben, ahol – miután feltárták a semmisségi okot, úgy kellett tekinteni, mintha a későbbi szerződést meg sem kötötték volna – nem számíthatott semmilyen pénz-, vagy pénzbeli értékkel bíró egyéb szolgáltatásra. Természetesen a többes biztosítások szabályozásának reformja összhangban van egy másik biztosítási jog jogszabályváltozással is. Míg ugyanis korábban (függetlenül attól, hogy fogyasztói szerződésről volt-e szó vagy sem) semmiképpen sem eredményezhette az ügyfél késedelmes kárbejelentése a biztosító mentesülését, csupán akkor mentesült a biztosító, ha a késedelem miatt a biztosítási esemény utólagos ellenőrzése lehetetlenné vált (bizonyítékok megsemmisültek, térfelügyelő kamerák felvételét letörölték, vagy a végtelenített felvétel automatikusan felülírta magát, a tanúk emlékezete megkopott, a féknyomokat elmosta az eső, okiratokat leselejteztek, stb.), ma már más a helyzet. Korábban hiába szövegezte a biztosító formailag úgy a szerződést, hogy a késedelmes kárbejelentés a biztosító automatikus mentesülését eredményezte volna a szerződésből, mindez az ún. egyoldalú (klaudikáló, sántikáló) kógenca megsértését jelentette, következésképpen ez a szerződéses rendelkezés a részleges érvénytelenség (semmisség) szabályai miatt a szerződés többi részének érintetlenül hagyásával nem írottak volt tekintendő.

Fontos annak hangsúlyozása, hogy a biztosítási szerződés tárgya a biztosítás érdek, és nem a biztosított vagyontárgy (amennyiben ilyen létezik egyáltalán az adott biztosítási szerződésben) – ez csupán pusztán a biztosítási szerződés közvetett tárgya lehet. Kárbiztosítások esetén beszélhetünk a biztosítási esemény elmaradásához, minél későbbi bekövetkezéséhez, valamint a mégis bekövetkező károsító biztosítás esemény káros hatásainak mérsékléséhez fűződő érdekről

(ennek hangsúlyozása azért fontos, mert sajnos még a hazai jogi felsőoktatás egyes tankönyvei is elfeledkeznek arról, hogy az összegbiztosítások egyes nemeinél nem hogy kárról nem beszélhetünk, hanem az uralkodó társadalmi felfogás szerint negatívan megítélt eseményről sincsen szó, hanem pont annak ellenkezőjéről, pl. születés, házasságkötés, adott életkor megélése).

A biztosítási érdek hordozóját jogszerű, legális, jogilag elismert érdek kell, hogy fűzze a biztosítási érdekhez, ami a klasszikus iskolapéldának tekinthető tulajdonosi pozíciónál nagyságrendekkel tágabb ugyan, de közel sem parttalan. Ha nem is teljeskörűen felsorolva, de a fontosabb példákat megemlítve egy alapanyag, segédanyag, alkatrész, félkész termék, vagy akár a véglegesen elkészült, értékesítésre szánt áru esetében a tulajdonoson kívül meglehetősen tág személyi kör rendelkezik jogszerű kárbiztosítási érdekekkel, ide tartozik többek között a komplex logisztikai szolgáltató, a szállítmányozó, a fuvarozó, a közraktár, a raktár, az őrző-védő vállalkozás, az előbbiek közreműködői és teljesítési segédei, valamint végül, de nem utolsósorban az anyag fizikai mozgását, mint reálaktust végző munkavállalók és megbízottak mint természetes személyek. Ugyanakkor azt is ki kell emelni, hogy olyanok is lehetnek, sajnos nem is kevesen, akik noha kárbiztosítás esetén rendelkeznek a károsító biztosító érdek elmaradásához etc. fűződő érdekekkel, de az jogellenes, pl. ilyenek minősül a rabló, a tolvaj, a védekezésre képtelen személyt kifosztó, az orgazda, a felsorolt elkövetők tettestársai, felbujtói és bűnsegédei egyaránt.

Hozzá kívánom tenni, hogy noha még létezik a jogtudományban a személy- és vagyombiztosítás elhatárolása, de ma már korántsem olyan nagy jelentőségű és elterjedtségű, mint mondjuk a XIX. századi hazai vagy német jogirodalomban, különösen azért, mert egyes biztosítási módozatok esetén a határozott választóvonal, cezúra meghúzása gyakorlatilag lehetetlen. Fontos tehát a szerződő feleknek tudniuk az adott biztosítás érdekre vonatkozó biztosítási fedezetet, ennek feltérképezését, összevetését a szerteágazó biztosítási jogi nyelvezet, a biztosítók sajátos és egymástól jelentősen eltérő szerződési feltételei, az egy dokumentumba foglalt, egymástól kellőképpen el nem különített módozatok (időnként összevegyített hatást keltő) megfogalmazása nem segítik, azaz mindenképpen komoly biztosítási jogi szaktudást igényelnek. A biztosítók igen jelentős tudástőkével rendelkeznek, ezekben (természetesen a megfelelően irányadó adatvédelmi normák és előírások betartásával) sok a kihasználatlan kapacitás és potenciális hozzáadott érték, mely a gazdaság és társadalom javát szolgálhatná, bár kétségkívül megindultak közgazdasági, műszaki és csekélyebb mértékben olyan jogi kutatások, melyek a fenti célokat szolgálják.

Bár hazánkban relatíve sok a (jellemzően egyoldalú, ritkán kétoldalú) szerződéskötési kötelezettséget előíró jogszabály, mégis, a piaci viszonyok között számos szerződés tartalmaz (értelemszerűen egyoldalú) szerződéskötési kötelezettséget az ügyfél számára. Ilyen pl. a lízing-, azon belül is különösen a pénzügyi lízingszerződések köre, ahol a lízingbeadók a szerződésben számos szigorú előírással élnek, melyek közül az egyik legjelentősebb a lízingtárgy piaci értékére kötendő összkockázatú (*all risks*) biztosítási szerződés megkötése, és a biz-

tosító szolgáltatásának a lízingbeadóra engedményezése. Örvedetes módon az MNB-engedélyköteles pénzügyi tevékenységet folytató lízingcégek gyakorlata helyesen alkalmazza az engedményezés kifejezést, és nem keveri össze a kedvezményezetti minőséggel.

Hangsúlyozni kívánom, hogy az a megoldás sem ritka, amikor a szolgáltató egy vele tartós gazdasági kapcsolatban levő biztosítóval számára egyedi, az ő igényeire szabott általános szerződési feltételeket dolgoztat ki, majd a szolgáltató ügyfelei nem egyesével kötnek biztosítási szerződést a biztosítóval, hanem a szolgáltató mint szerződő fél és a biztosító közötti szerződéshez a szolgáltató ügyfelei, mint biztosítottak csatlakoznak. „Az egyik ilyen jelenség a direkt gazdaságirányítás korszakában kibontakozó kooperációs jellegű kapacitáslekötési szerződések jelentkezése. A kapacitáslekötési szerződésben a szerződő felek között jövőbeni szerződések tekintetében jön létre megállapodás /előszerződés jelleg/ és ez a rendszer akár az alapanyagbeszerzés, akár az értékesítés tekintetében termelési biztonságot nyújtott, lehetőséget adott hosszabb távú tervezés kialakítására, ugyanakkor megszervezte az érintett vállalatok gazdasági tevékenységét. A kapacitáslekötési szerződések kialakítása márr megteremtette az alapot ahhoz, hogy a vállalatok ter-
vutatásuk nélkül is képesek legyenek egymás közötti hosszabb távú gazdasági kapcsolatuk kialakítására, de nem a hatalmi parancs, hanem a közös megegyezés alapján. Különösen alkalmas eszköznek látszott a kapacitáslekötési szerződési rendszer a bonyolult beruházási folyamatok megszervezése és előkészítése körében.”^[6]

Olyanra is van példa, hogy a szolgáltató és ügyfele a biztosítási szerződés szempontjából ún. társbiztosított jogviszonyban vannak, amelyet a hatályos Ptk. ugyan nem ismer, de a szerződéses gyakorlat igen. A Ptk. felhatalmazó rendelkezése értelmében számos csoportos biztosítási szerződés él azzal a megoldással, hogy kizárja a biztosított szerződésbe való belépésének, azaz szerződő féllé válásának lehetőségét, ezáltal azt is lehetetlenné teszi, hogy a (társ)biztosított a biztosítási szerződést módosítsa. Azért is kifejezetten jelentős ez a kérdés, mivel a csoportos biztosítási szerződések esetében a biztosítási szerződések jogosultja (pl. hitelfedezeti, lízing- stb. ügylethez kapcsolódó biztosítási szerződések esetében) a szolgáltató, és a biztosított így nem tud új jogosultat (pl. saját magát) megnevezni a szerződésben. Sok esetben a több kockázatot és biztosítási módozatot egy okiratba foglaló vegyes biztosítási szerződések akkor is kedvezményezettnek hívják a biztosítási szerződés jogosultját, ha a szerződés csupán részben életbiztosítási szerződés (hiszen mind a hatályos Ptk., mind a régi Ptk., mind pedig a régi Kt. értelmében csak az életbiztosítási szerződés jogosultját hívjuk kedvezményezettnek), és részben kárbiztosítási szerződés, utóbbi esetben a kedvezményezett megjelölés helytelen. Tekintettel arra, hogy összegbiztosításnál klasszikus kárról nem is beszélhetünk, hanem egy előre kialakított összeg megfizetése a biztosító kötelezettsége, összegbiztosítás esetén helytelen az a biztosítói gyakorlat, amely „kárszám” és „kárigény” kifejezéseket használ.

[6] Novotni, 1985, 28.

A kockázatokat adott esetben már a vállalkozás alapítása előtt fel kell mérni: a logisztikában áru térbeli áramlása során a legkockázatosabb részmozzanatok közé tartozik a be- és kirakodás, átrakodás, csomagolás. A hosszú és összetett, komplex logisztikai láncolatok összetett szerződéses rendszereket követelnek meg, ahol a szerződéses hatályosítása, aktualizálása, a változó jogszabályokhoz, munkavállalókhoz, alvállalkozókhoz, technikai eszközökhöz igazítása komoly jogi szaktudást és munkamennyiséget igényel. Ebből a szempontból különösen sajnálatos, hogy a nem jogász szakos munka- és vállalkozási tapasztalattal nem rendelkező, pl. közgazdász vagy mérnök nappali tagozatos hallgatók jelentős része mennyire nem tartja fontosnak a releváns jogi ismeretek elsajátítását, ezzel szemben a fenti szakok különböző levelező és posztgraduális változatainál pedig pont ellenkezőleg, igen jelentős a hallgatói érdeklődés a jogi, azon belül a biztosítási jogi tudás iránt. „Ésszerű megoldás csak úgy jöhet létre, ha a szerződési kapcsolatrendszer pólusain a felek gazdaságszervező szerződések keretei között, érdekközösségeket hoz létre. Az azonos póluson elhelyezkedő felek között arányos kockázatvállalási és eredményességi szemléletnek kell érvényesülnie, mert csak ilyen anyagi érdekeltségen alapuló közös szemlélet mellett áll fenn annak a reális lehetősége, hogy együttműködési kötelezettségeiket reálisan értékeljék, az elérhető gazdasági eredményben – ugyanakkor a gazdasági kockázatokban is – érdekeltekké váljanak.”^[7] Valójában tehát a biztosítási szerződés igen komoly gazdaságszervező jelleggel bír, hiszen a szerződésekre vonatkozó jogszabályi és szerződéses normák jelentős része a kockázatok elosztásáról szól, és ennek a célnak ha nem is az egyetlen, de az egyik legjobb és legfontosabb jogi eszköze a biztosítási jogviszony és a biztosítási szerződés.

Hangsúlyozom, hogy személy szerint nem értek egyet a hatályos biztosítási kódex (Bit.) azon rendelkezésével, miszerint a kölcsönös biztosító egyesületi tagokkal a biztosító egyesületnek külön biztosítási szerződést kell kötnie, és nem elegendő pusztán az egyesületbe történő belépés, a belépési nyilatkozat megfelelő tartalommal való elfogadása (aláírása), melyben értelemszerűen a belépő tag magára nézve kötelezőnek ismeri el az egyesület alapszabályát és egyéb szabályzatait, egyúttal pedig kötelezettséget vállal a mindenkor kölcsönös biztosító egyesületi tagdíj megfizetésére. Azzal azonban messzemenőig egyetértek, hogy a hatályos Bit. nem pusztán biztosító egyesületekről szól, hanem kölcsönös biztosító egyesületekről, ezáltal némileg tompítva a biztosításban sajnálatos módon kiveszőben lévő szolidaritás okozta űrt. Hozzá kívánom tenni, hogy az angolszász biztosítási jogi terminológiában is a *mutual insurance association* a bevett elnevezés, azaz a szolidaritásra épülő kölcsönösséget a biztosító egyesületek elnevezésében is hangsúlyozzák. Szintén nem értek egyet, és sajnálatosnak tartom azt a névváltozást, melyen a magyar ügyvédi hivatásrendi kar jelentős részét tagjai sorában tudható, MÜBSE rövidítésű kölcsönös biztosító egyesület elnevezésének feloldásában ment végbe. Míg korábban a biztosító egyesület

[7] Novotni, 1985, 96.

teljes neve Magyar Ügyvédek Kölcsönös Biztosító és Segélyező Egyesülete volt, addig ma csupán Magyar Ügyvédek Kölcsönös Biztosító Egyesületének hívják, azaz a teljes elnevezésből eltűnt a szolidaritásra utaló „Segélyező” jelző. Ezt a magam részéről akkor is sajnálatosnak és helytelen példamutatásnak tartom, ha az egyesületi szabályzatokban továbbra is lehet találni szolidaritási elemeket.

Hasonlóképpen elhanyagolt a magyar pozitív jogi szabályozásban és piaci gyakorlatban a biztosító szövetkezet jogintézménye. Annak ellenére, hogy a korábban oly népszerű és sikeresen működő biztosítási szövetkezeti forma a rendszerváltást követő összes biztosítási kódexben megengedett volt (ráadásul nem csupán hagyományos biztosítóknak, hanem viszontbiztosítóknak is), és a hatályos Bit. is szabályozza ezt a sajátos cégformát, sajnos a gyakorlatban egyetlen biztosító szövetkezet sem működik hazánkban. Azzal sem értek egyet, hogy a hatályos Ptk. XXII. Címe a biztosítási szerződésre vonatkozó rendelkezéseket csupán a kölcsönös biztosító egyesületekre rendeli alkalmazni, és a biztosító szövetkezetekre nem. Érdekes, hogy bár a hatályos Ptk. tartalmazza, de a gyakorlatban az esetek döntő többségében sajnos nem érvényesül az a szabály, hogy a jogi személyeknek a működéshez szükséges vagyonnal rendelkezniük kell. Úgy tűnik, hogy a jogalkotó a fenti szabállyal nem csupán a potenciális hitelezők védelmét kívánja előírni, hanem az öngondoskodásra is ösztönözni kíván, kár, hogy a fenti szabály – köszönhetően az érvényesülését elősegítő részletszabályok, végrehajtási szabályok hiányának – jogszociológiai értelemben szinte nem is létezik.

A fenti szempontok szerinti álláspontom szerint egyes biztosítási szerződések (így különösen az üzemszünet-biztosítási szerződés is) a gazdaságsszervező szerződések csoportjába tartozna. A piaci működése során bevett gyakorlat, hogy a nagyobb termelő gyárak ugyanazon alapanyag, alkatrész vagy félkész termék beszerzése esetén nem csupán úgy versenyeztetik a beszállítókat, hogy mindig csupán egy nyertes van, hanem sok esetben egyszerre minimum két-három beszállítóval is szerződnek egyszerre, csökkentve ezzel az ellátási lánc megszakadásának esélyét. „A reális igény a gazdasági kreativitás szolgálatába állított jogászi kreatív alkotókészség felé fordul: a tényleges értékviszonyokat elemző, a jogi összefüggéseket felismerő, a hosszútávú kapcsolatokból adódó érdekellentétek előzetes kiküszöbölését megtervező, a felek jogi helyzetét kialakító szerződések megszerkesztését és létrehozását várja el.”^[8]

A *stock throughput* kötvény a terméket szinte a „bölcstől a sírig” elkíséri, a nyersanyagtól egészen a kiskereskedelmi üzletben történő eladásig.^[9] Már eleve a profitot tartalmazó eladási árat tartalmazza biztosítási összegként a kötvény, ugyanakkor a potenciálisan kalkulált, de ténylegesen fel nem merült költségeket levonják a biztosító szolgáltatásából a túlbiztosítás elkerülése érdekében.^[10] „A gazdaságsszervező szerződések egyik sajátossága az, hogy mivel nem a köz-

[8] Novotni, 1985, 31.

[9] Burges, 2012, 141.

[10] Roberts, 2011, 429.

vetlen árukapcsolatok szabályozására hivatottak, így a szerződésekben szankció szabályok nem szerepelnek, legfeljebb a tartós jogviszonyok megszüntetésének szabályai. E szerződések megszegése több síkon különféle intenzitással, eltérő gazdasági hatásfokkal és különböző érdeksérelmeket okozva történhet. Ezért úgy tűnik, hogy a gazdaságirányító szerződésekből eredő jogviták elbírálása a hagyományos jogvédelmi eszközök útján kétséges értékű és kétséges hatásfokú. Az elmondottakra figyelemmel úgy gondoljuk, hogy a gazdaságirányító szerződésekből eredő konfliktushelyzetek feloldásának elsődleges útja az érintett felek közötti érdekegyeztetés mely megvalósulhat a kialakult struktúra intézményrendszerén belül, de külön eljárások /pl. választottbíráskodás/ útján is.”^[11]

A globális stock throughput összkockázatú kötvények elsődlegesen ugyan a szélesen értelmezett árura vonatkoznak, ugyanakkor gyakran tartalmaznak ún. üzemszünet-biztosítást is (*business interruption cover*), amit árukészlet plusz meghatározott százalék módon foglalnak a biztosítási kötvénybe. Ez a meghatározott százalék akár 30% is lehet, melynek elégnék kell lennie az árukészlet pótlására, a fuvardíjra és a járulékos költségekre.^[12]

A biztosítók a folyamatos, megszakítás nélküli fedezetet preferálják egyre inkább, hozzátéve, hogy nincs még ezeknek a klauzuláknak akkora bírói gyakorlatuk.^[13] Ez egy speciális, átfogó biztosítási megoldás, melynek célja, hogy a biztosítatlan szakaszokat kiküszöbölje az áruk térbeli áramlása során, mely több hagyományos kötvény fedezetét egyesíti magában, egyszerűsítve a biztosítási szerződés megkötésének folyamatát, csökkentve az adminisztrációs költségeket. Az ügyfél igényeire szabott biztosítási szerződések a hagyományos biztosítási szerződések esetleges átfedéseit, az ezzel kapcsolatos indokolatlan biztosítási díjak fizetési kötelezettségét is ki tudják kapcsolni.

A globalizáció, noha számos előnnyel jár a tőke és áruk szabad mozgása révén, rendszerszintű, új kockázatokat hordoz. A kockázatok gyorsabban és messzebbre, egyik országról, gazdasági szektorról a másikra könnyebben terjedhetnek.^[14] A megosztott közlekedési, energia- és internet-erőforrások, politikai kockázatok a globalizálódó gazdaságban és kereskedelemben különösen nagy kockázatot jelentenek.^[15] A gazdasági társaságoknak a fentiekre reagálniuk kell, saját kockázati audittal, kockázatkezelési rendszerrel és stratégiával. A just-in-time üzleti modellben nagy a kockázata minden alapanyaggal, félkész termékkel kapcsolatos késedelemnek, készlethiánynak.^[16] Számos cég szervezte ki tevékenységének jelentős részét, pl. könyvelését, informatikai szolgáltatásait, ügyfélszolgálatát, amelyhez zökkenőmentes működéséhez folyamatosan rendelkezésre álló távközlési, informatikai és egyéb infrastruktúrára van szükség. A sokszor ten-

[11] Novotni, 1985, 257.

[12] Roberts, 2011, 282.

[13] H. Marsden, 2013, 33-42.

[14] Goldin, 2010, 4.

[15] Goldin, 2010, 4.

[16] Goldin, 2010, 22.

gerentúli szolgáltatásokban fellépő zavar korlátozhatja, vagy akár meg is béníthatja a termelést, szolgáltatást, de akár az áramszünet bekövetkezése, valamint a kiberkockázatok is ide tartoznak.^[17]

A globalizáció kihatott az ellátási láncokra is, amelyek kiterjedtebben és komplexebbek lettek.

A gazdaságban rájöttek arra, hogy a sebesség előnyt jelent, és a nagy készletek inkább költséget jelentenek, mint értéket. A szerteágazó, alvállalkozók szerződéses láncolatát alkalmazó ellátási láncban a gyártóknak jóval kevesebb direkt ráhatásuk van a logisztikára, ugyanakkor ez jóval több és szerteágazóbb kockázatot is jelent, beleértve a beszállítók által gyártott hibás alkatrészek miatti termékvisszahívások kockázatát is.^[18] „A kereskedelemmel kapcsolatos számos biztosítás, mint a szállítmánybiztosítás, már a tengeri kereskedelem hőskorában a XVIII. században széles körben alkalmazott kockázatkezelési technika volt. Ugyancsak alkalmazták ezt a biztosítási fajtát – igaz, kezdetleges formában – a szárazföldi, országhatárokat át nem lépő kereskedelem terén a százan Angliájában. A hitelbiztosítás a kezesség és a zálogjog mellett maga is egyfajta biztosítékul szolgált az adósok fizetéseképtelenségének esetére. A hitelgazdaság fejlődése a XIX. században felerősítette azokat a hatékonyabb eszközök keresésére irányuló törekvéseket, melyek segítségével a hitelügyletek kockázata tovább minimálisálódott, vagyis a hitelbiztosítás a hitelnyújtásból származó esetleges veszteségek megelőzését, mérséklését, illetve a kártalanítást helyezte előtérbe.”^[19]

2018-ban a legnagyobb üzleti kockázat az üzemszünet (*business interruption*) kockázata volt, beleértve az ellátási lánc megszakadását is (*supply chain disruption*), immár 7. éve!^[20] 7. helyen szerepeltek az új technológiák, beleértve a mesterséges intelligenciát, autonóm járműveket, 3D nyomtatást.^[21] Az informatikai rendszerek óriási kockázatokat rejtenek, pl. felhőben tárolt adatok, online foglalás, elektronikus fuvarlevelek, ellátásilánc-menedzsment miatt az üzletmenet nem csupán saját károkból fakadóan szakadhat meg, hanem a beszállítóknál, alvállalkozóknál, közreműködőknél bekövetkezett események miatt is, ez az ún. *contingent business interruption*.^[22] Fontos, hogy a vállalkozások értsék meg a saját kockázataikat, kockázati kitettségüket, kockázattűrő képességüket, ismerjék meg a saját kártörténetüket, a károk okát, a később bevezetett kármegelőzési, kárenyhítési intézkedéseket.^[23] Bár nincs erre kifejezett jogszabályi előírás, de a globális nagyvállalati üzemszünet-biztosítási programok általában legalább 50 millió font feletti éves bevételnél

[17] Goldin, 2010, 28.

[18] Goldin, 2010, 29.

[19] Mohos, 2004, 283.

[20] Allianz, 2019, 4.

[21] Allianz, 2019, 4.

[22] Allianz, 2019, 10.

[23] Mann, 2020, 5.

kezdődnek.^[24] A globális programok jellemzően külön fedezetet tartalmaznak azokra a károkra, amit elektromos hiba, a gépészet vagy az informatikai eszközök meghibásodása okozott, amerikai terminológiában ezt hívják *Boiler & Machinery* fedezetnek.^[25] A megfelelő biztosítási fedezet – gyakran szakértő biztosításközvetítővel történő – kiválasztása során fel kell tárnai a vállalat kockázati kitettségét, pl. mindent saját maga állít elő, egyszerű összeszerelő vállalatról van-e szó, vagy minden alapanyagot külső beszállítóktól vásárol meg. Jellemzően nemzeti atombiztosítási *pool*-ok látják el a biztosítási feladatokat a nukleáris anyagot szállítása esetén.^[26]

Az angol biztosítási jogi gyakorlatban is számos módozata van az üzemszünet-biztosításnak, a költségekbe beletartozhatnak a késedelemmel kapcsolatos refinanszírozás költségek is, valamint a kölcsönszerződések és hitelkeret-szerződések késedelemmel arányos meghosszabbításának költségei is.^[27] A fedezet kiterjedhet a fedezet egyéb következménykárokra is, mint például jogi igényérvényesítési költségek, hirdetési költségek, adminisztrációs díjak,^[28] ilyenkor nagyon fontos a várt bevétel (*anticipated income*) kiszámítása, ennek módszertanát és képletét az üzemszünet-biztosítási szerződésnek tartalmaznia kell. A várt eladási árba belekalkulálják a folyamatban lévő fejlesztések állapotát is, azaz a fejlesztési költségeket nem közvetlenül, hanem közvetetten, az eladási árba kalkuláltan téríti meg a biztosító.^[29] Természetesen a biztosítás a nem csupán a biztosítottnál közvetlenül felmerülő költségeket is megtéríti, pl. a beszállító kárát (elmaradt hasznát), az áruk vevőit, feldolgozóit ért károkat.^[30] A biztosítási fedezet kiterjed továbbá a megnövekedett foglalkoztatási költségekre is, hiszen a minél gyorsabb kárelhárítás miatt adott esetben soron kívüli műszakot kell elrendelni a karbantartóknak, esetleg a műszaki személyzetet szabadságról kell visszahívni dolgozni.^[31]

[24] Roberts, 2011, 279.

[25] Roberts, 2011, 283.

[26] Jansen-Tersteegen – Raetzke, 2019, 82.

[27] Clarke – Hogarths – Percy et al., 2008, 187.

[28] Clarke – Hogarths – Percy et al., 2008, 188.

[29] Clarke – Hogarths – Percy et al., 2008, 188.

[30] Clarke – Hogarths – Percy et al., 2008, 189.

[31] Clarke – Hogarths – Percy et al., 2008, 190.

IRODALOM

- Allianz Global Corporate & Specialty: Risk Barometer. Top Business Risks for 2019, 2019. (Elérhető: <https://www.agcs.allianz.com/content/dam/onemarketing/agcs/agcs/reports/Allianz-Risk-Barometer-2019.pdf>. Letöltés ideje: 2020. február 10.).
- Burges, Dan (2013): *Cargo Theft, Loss Prevention, and Supply Chain Security*. Butterworths-Heinemann, Waltham.
DOI: <https://doi.org/10.1016/c2011-0-06850-3>.
- Clarke, Alison – Hogarths, Robert – Percy, Catherine et al. (2008): Project and Contractors' All-Risks and Public Liability Insurance Policies. In: Hogarth, Robert (ed.): *Insurance Law for the Construction Industry*. Oxford University Press, Oxford.
- Goldin, Ian: Lloyd's 360° Risk Insight (2010): *Globalisation and Risks for Business. Implications of an Increasingly Interconnected World*. Lloyd's, London. (Elérhető: https://www.lloyds.com/~media/lloyds/reports/360/360-globalisation/lloyds_360_globalisaton.pdf. Letöltés ideje: 2020. január 20.).
- Harmathy Attila (2013): Polgári jog – gazdaság – társadalom. In: Katona Klára – Szalai Ákos (szerk.): *Hatékony-e a magyar jog?* Pázmány Press, Budapest.
- H. Marsden, Susanna (2013): The Institute Cargo Clauses (A): Recontextualized. In: *Evropska revija za pravo osiguranja (EREVIJA)*. Vol. 2013/2. (Elérhető: <http://www.erevija.org/pdf/articles/eng/SuzanaMarsden2013eng.pdf>. Letöltés ideje: 2020.02.25.).
- Jansen-Tersteegen, Achim – Raetzke, Christian (2019): Current issues of insurers with the transport of nuclear material. In: Feldman, Ulrike – Raetzke, Marc – Christian Ruttlof (eds.): *Atomrecht in Bewegung*. Nomos, Baden-Baden.
DOI: <https://doi.org/10.5771/9783845297002-79>.
- Mann, Greg (2020): Changing Property Market Playbook: Advice for Insureds. In: *Marsh Insights: Property*. 2020. február 10.
- Napi.hu: Őnvezető autó, drónszabályozás. (Elérhető: https://www.napi.hu/nemzetkozi_gazdasag/onvezeto-auto-dron-szabalyozas.700924.html?utm_source=index.hu&utm_medium=dohoz&utm_campaign=link. Letöltés ideje: 2020. február 18.).
- Novotni Zoltán (1985): *A gazdaságszervező/organizációs/szerződések népgazdasági jelentősége*. Miskolc [MTA Doktori értekezés].
- Mohos László (2004): Az áruhitel-biztosítás rövid bemutatása. In: Nochta Tibor – Bölcskei János (szerk.): *Emlékkönyv Lábady Tamás 60. születésnapjára tanítványaitól*. Szent István Társulat, Budapest.
- Roberts, Harry (2011): *Riley on Business Interruption Insurance*. 9th Edition, Sweet & Maxwell, London.

JOGFORRÁSOK

- A Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. tv. (régi Ptk.).
- Polgári Törvénykönyvről szóló 2014. évi V. tv. (Ptk.).

WELLMANN BARNA BENCE

*egyetemi tanársegéd**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

Az adatvédelmi incidensről tíz oldalban

ABSZTRAKT

Amennyiben az adatkezelőre irányadó adatbiztonsági elvárások olyan sérüléséről van szó, amely a továbbított, tárolt vagy más módon kezelt személyes adatok véletlen vagy jogellenes megsemmisítését, elvesztését, megváltoztatását, jogosulatlan közlését vagy az azokhoz való jogosulatlan hozzáférést eredményezi, úgynevezett adatvédelmi incidensről beszélünk. Az adatvédelmi incidens megfelelő és kellő idejű intézkedés hiányában fizikai, vagyoni vagy nem vagyoni károkat okozhat a természetes személyeknek, többek között a személyes adataik feletti rendelkezés elvesztését vagy a jogaik korlátozását, a hátrányos megkülönböztetést, a személyazonosság-lopást vagy a személyazonossággal való visszaélést, a pénzügyi veszteséget, az álnevesítés engedély nélküli feloldását, a jó hírnév sérelmét, a szakmai titoktartási kötelezettség által védett személyes adatok bizalmas jellegének sérülését, illetve a szóban forgó természetes személyeket sújtó egyéb jelentős gazdasági vagy szociális hátrányt. Vagyis az ilyen helyzetek megelőzése, elhárítása és megfelelő kezelése kulcsfontosságú. Jelen tanulmány célja az adatvédelmi incidensekhez kapcsolódó szabályanyag rövid és összefoglaló jellegű bemutatása.

Kulcsszavak: adatbiztonság ■ adatvédelem ■ adatvédelmi incidens
■ jogkövetkezmények

I. BEVEZETÉS

A regionális adatvédelmi jog GDPR^[1] által rögzített alapelvei között nevesített ún. integritás és bizalmas jelleg elve kimondja, hogy az adat-

[1] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet) (General Data Protection Regulation, a továbbiakban: GDPR vagy Rendelet).

kezelőnek, illetve az adatfeldolgozónak „a személyes adatok kezelését oly módon kell végezni, hogy megfelelő technikai vagy szervezési intézkedések alkalmazásával biztosítva legyen a személyes adatok megfelelő biztonsága, az adatok jogosulatlan vagy jogellenes kezelésével, véletlen elvesztésével, megsemmisítésével vagy károsodásával szembeni védelmet is ideértve”.^[2] Azt, hogy ennek részeként pontosan milyen mértékű védelmet is kell biztosítani, több szempont is befolyásolja, befolyásolhatja. Egyrészt ide sorolható a tudomány és technológia állása, amely azt a kötelezettséget generálja az adatkezelő felé, hogy kísérje figyelemmel az elérhető és modern preventív/defenzív technikákat, és ne alkalmazzon elavult védelmi mechanizmust.^[3] Másrészt az adatkezelés általános körülményei, céljai, hatóköre, illetve ezeknek az adatalany magánszférájára gyakorolt kockázatai is befolyással vannak az alkalmazandó védelem mértékére, hiszen más biztonsági szabályokat kell alkalmazni például akkor, ha az adatkezelés célja az érintett egészségügyi állapotának részletes feltérképezése, és más, ha az adatkezelés célja mondjuk az érintettektől elégedettségi kérdőívek begyűjtése.

Amennyiben az adatkezelő ezeknek az elvárásoknak akár tudatosan, akár gondatlanságból nem tesz eleget, azoknak nem felel meg az eljárása, intézkedése, az általa kezelt személyes adatok veszélybe kerül(het)nek, a védelmük és biztonságuk sérül. Ha pedig a biztonság olyan sérüléséről van szó, „amely a továbbított, tárolt vagy más módon kezelt személyes adatok véletlen vagy jogellenes megsemmisítését, elvesztését, megváltoztatását, jogosulatlan közlését vagy az azokhoz való jogosulatlan hozzáférést eredményezi,” úgynevezett adatvédelmi incidensről beszélünk.^[4]

II. AZ ADATVÉDELMI INCIDENSEK TERMÉSZETE

A fenti definíció ellenére jómagam úgy vélem, hogy nincsen feltétlenül szó minden esetben káros következményről, nem tartom az adatvédelmi incidens szükségszerű velejárójának a személyes adatok tényleges sérelmét. Megítélesem szerint valójában csak az adatbiztonságnak, azaz az adatok védelmét szolgáló technikai és szervezési intézkedéseknek a sérelmét takarja az intézmény, s ehhez csak (gyakori, de nem törvényszerű) járulékos következményként társul a sérelem, mint eredmény. E felvetésemet a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság (a továbbiakban: NAIH vagy Hatóság) 2019/2471. számú határozata is alátámasztja. E döntésben a Hatóság kimondta, hogy a személyes adatokat tartalmazó, megfelelő védelmet nélkülöző pendrive elvesztése „önmagában is kockázatos adatvédelmi incidenst eredményez, akkor is, ha egyéb-

[2] GDPR 5. cikk (1) bekezdés f) pont.

[3] Vö.: Gyórfnyé Holló, 2021, 17-23.

[4] GDPR 4. cikk 12. pont és az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény (a továbbiakban: Infotv.) 3. § 26. pont.

ként az azokhoz való jogosulatlan hozzáférés, nyilvánosságra hozatal, vagy az adatokkal való egyéb visszaélés ténye nem is állapítható meg”.^[5] Tehát a NAIH a lehetséges jogosulatlan hozzáférést is kockázatként értékelte, elismerve, hogy tényleges eredmény nélkül, pusztán a sérelem reális veszélye is megalapozhatja az adatvédelmi incidens megállapítását.^[6]

Az adatvédelmi incidensek megelőzése és elhárítása érdekében az adatkezelő különböző szervezési, illetve technikai intézkedéseket köteles tenni.^[7] A szervezési intézkedések nem más takarnak, mint azokat a belső, az adatkezelő szervezetére irányadó eljárásrendi szabályokat, amelyek meghatározzák az adatvédelmi követelmények (ezen belül is jelen témakör szempontjából az adatbiztonság) érvényesülését és érvényesítését szolgáló normatív jellegű előírásokat. Ilyenek tipikusan maguk az adatkezelési szabályzatok, vagy az adatkezelő által meghatározott adatvédelmi protokollok, infrastrukturális elvárások. Vagyis ezek azok a dokumentumok, amelyek átültetik a gyakorlatba és konkrét tartalommal töltik meg az egyes adatvédelmi alapelvek és a jogszabályok által megfogalmazott elvárásokat.^[8] Ehhez képest a technikai intézkedések a szervezési intézkedések végrehajtását, illetve az adatbiztonsági gyakorlatoknak a mindennapi alkalmazását és érvényesítését biztosítják.^[9] A működtetés biztonsága ráadásul az emberi tényezőn (is) múlik, vagyis azon, hogy az e rendszerekhez kapcsolódó eszközöket kezelő, használó, azokhoz hozzáférő személyek jogosultságaikat csak kellő szakismerettel és óvatossággal, a meghatározott körben és biztonsági szabályoknak megfelelően gyakorolják.^[10]

Visszaulva az adatvédelmi incidens definíciójára, az intézmény szabályai és következményei akkor alkalmazandók, ha az adatbiztonság sérülése következik be. Ennek értelmében akkor esik meg adatvédelmi incidens, ha a különböző adatbiztonsági intézkedések sérülésével, megsértésével, kijátszásával az érintett személyes adatok veszélybe kerülnek. Így, ha nincs szó az adatbiztonság sérüléséről, hiába kerülnek veszélybe vagy szenvednek ténylegesen is sérelmet a személyes adatok, az eset kívül esik az adatvédelmi incidens értékelési körén.^[11]

Párhuzamba állítva azzal a ténnyel, hogy az adatkezelést megvalósító cselekmények, illetve maguk a személyes adatok is gyakorlatilag kimeríthetetlen listát alkotnak, a lehetséges adatvédelmi incidensek köre is lényegében végtelen halmazt képez. Éppen ezért nem is teszek kísérletet arra, hogy részletes felsorolásokba bocsátkozzak, ehelyett a valóban tipikus, a mindennapi életben is minden további nélkül bárkivel előforduló esetek bemutatására helyezem a hangsúlyt, melyhez a NAIH 2018. évi tevékenységéről készült beszámolót hívom segítségül.

[5] NAIH/2019/2471/6., 7. oldal.

[6] Vö. pl. NAIH-1881-5/2013/H.

[7] Vö. GDPR 5. cikk (1) bekezdés f) pont.

[8] Árvay, 2018, 211.

[9] Árvay, 2018, 212.

[10] Mayer – Verebics, 2002, 22.

[11] Ld. Buday-Sántha, 2019.

Ezek alapján a hazai gyakorlat az alábbi négy fő csoportba sorolja a leggyakoribb adatvédelmi incidenseket:

- A téves címzés miatti félrepostázások, illetve téves címzett részére küldött elektronikus levelek;
- e-mailek küldése több címzett részére oly módon, hogy a címzettek nem a „Titkos másolat”, hanem a „Másolatot kap” mezőben vannak felsorolva, tehát minden címzett látja, jogosulatlanul megismeri a többi e-mail címet;
- az adatkezelőt ért támadás következtében kiszivárgott, megszerzett adatok; végül
- ellopott/elvesztett számítástechnikai eszközök, telefonok.^[12]

III. AZ ADATVÉDELMI INCIDENSEK SÚLYOZÁSA

Habár az intézmény elnevezéséből pont, hogy nem vezethető le, az adatvédelmi incidensek körét mégis lehetséges, sőt szükséges is a jogsérelem (potenciális) mértéke, a hátrányos következmények súlya alapján kategorizálni, rangsorolni. Ugyanis a felemerült incidensek súlya, azaz a lehetséges jogsérelem mértéke alapján differenciált a követendő eljárás, az adatkezelőt (adatfeldolgozót) terhelő kötelezettségek sora.

Az incidens értékelési folyamata két részre bontható: első lépésként, az adatvédelmi incidens felismerésekor, az adatkezelő haladéktalanul felméri a veszély mértékét, értékeli a kockázatokat, majd az ekkor rendelkezésére álló információk birtokában, alapvetően saját mérlegelése szerint dönt az eset súlyosságáról és a követendő eljárásról. A cezúra másik oldalán maga az adatvédelmi hatóság és az ő eljárása áll, amelynek keretein belül a szerv esetleges hatósági vizsgálat útján tárja fel az eset összes körülményeit, majd ennek eredményei alapján igazolja, illetve adott esetben felülbírálja az adatkezelő minősítését, szükség esetén pedig egyéb jogkövetkezményeket is alkalmaz.

Annak érdekében azonban, hogy e minősítések mindig összhangban álljanak az uniós jogalkotói elvárásokkal, továbbá, hogy ne legyen mérhető különbség az egyes tagállamok incidensbírálási gyakorlata között, az Európai Unió Kiberbiztonsági Ügynökség (*European Union Agency for Cybersecurity – ENISA*^[13]) kidolgozta az adatvédelmi incidensek súlyosságának beazonosításához szükséges

[12] A Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság Beszámolója a 2018. évi tevékenységéről, 2019.

[13] Az ENISA mozaikszó az szervezet eredeti elnevezésére (European Network and Information Security Agency) vezethető vissza, melyet az Európai Parlament és a Tanács az Európai Hálózat- és Információbiztonsági Ügynökség létrehozásáról szóló 460/2004/EK rendelete (2004. március 10.) hozott létre.

iránymutatását^[14] (a továbbiakban: Ajánlás).

Habár jelen tanulmány keretein belül e súlyozási képlet részletes kibontására terjedelmi okokból kifolyólag nem kerülhet sor, azt mindenképpen szükséges felvázolni, hogy az adatvédelmi incidens súlyosságát annak három különböző szempontból történő értékelésének együtteseként, eredményeként azonosíthatjuk be. E három szempont a következő:

- Az érintett adatok körét, típusát és az érintetteket, valamint az adatkezelés teljes folyamatát, céljait, eszközeit és módját feltáró ún. adatkezelési kontextus (*Data Processing Context – DPC*).
- Az azonosítás egyszerűsége (*Ease of Identification – EI*), amely annak vizsgálatát és mérlegelését követeli meg, hogy az adatvédelmi incidenssel érintett konkrét adatokból mennyire könnyen lehet következtetni az érintettre, azok milyen eséllyel alkalmasak arra, hogy – közvetlenül vagy közvetve – azonosíthatók legyenek az egyes egyének.
- Végül pedig az incidens körülményei (*Circumstances of Breach – CB*), amely a már bekövetkezett adatvédelmi incidens egyedi körülményeinek feltárására irányul. Ennek során az adatkezelő a biztonságban bekövetkezett sérülések (azaz a védelmi szint csökkenésének), illetve az incidens mögött esetlegesen meghúzódó felróhatósági elem feltárására köteles.

A fenti három kategórián belül különböző minősítő tényezők jelennek meg, mely faktorokhoz különböző értékelési pontszámok tartoznak. E pontszámok egy pontozási művelet elvégzéséhez szükségesek, melynek eredménye fogja megadni az egyes konkrét adatvédelmi incidens ügynevezett SE (*Severity* vagy *Severity Level*) értékét, vagyis az adott eset tényleges veszélyességi indexét. Az így kapott érték pedig egy négyfokozatú skála alapján determinálja a bekövetkezett adatvédelmi incidens súlyosságát, ezáltal pedig a követendő eljárásokat és a lehetséges jogkövetkezményeket is. Ez az egyenlet a következő:

$$SE = DPC \times EI + CB$$

Az így kapott érték az Ajánlás által kidolgozott táblázat alapján beazonosíthatóvá teszi az adatvédelmi incidens súlyosságát, az alábbiak szerint:

[14] Manso – Górnaiak, 2013

SE-index	Veszélyességi besorolás	Az incidens lehetséges hatásai
$0 \leq SE < 2$	Alacsony	Az érintetteket egyáltalán nem éri hátrány, illetve sérelem, vagy csupán olyan kellemetlenséggel szembesülhetnek, melyek gond nélkül elháríthatók, orvosolhatók. Pl.: az adatok újbóli rögzítésének szükségessége, megnövekedett ügyintézési idő stb.
$2 \leq SE < 3$	Közepes	Az érintettek jelentősebb kellemetlenségekkel szembesülhetnek, azonban ezeket kisebb nehézségek, többletjeljesítmények árán orvosolni lehet. Pl.: az incidenssel összefüggésben felmerülő többletkiadások megjelenése, szolgáltatások igénybe vételének visszautasítása, pszichés megterhelés (stressz, félelem) stb.
$3 \leq SE < 4$	Magas	Az érintettek jelentős következményekkel találhatják szemben magukat, melyek elhárításához, illetve orvoslásához komoly erőfeszítéseket kell tenniük. Pl.: vagyoni és nem vagyoni károk megjelenése, egészségromlás, munkaviszony megszüntetése stb.
$4 \leq SE$	Nagyon magas	Az adatvédelmi incidens az egyénekre nézve lényegében elháríthatatlan, illetve visszafordíthatatlan következményekkel jár. Pl.: az érintett halála, magáncsőd bekövetkezése, munkaképesség elvesztése, tartós lefolyású megbetegedések kialakulása stb.

1. táblázat: Az adatvédelmi incidensek veszélyességi besorolása
(Forrás: saját szerkesztés, az Ajánlás 3.2. pontja alapján)

E számítási metódust és minősítési kategóriákat azonban nem feltétlenül találjuk meg a hazai gyakorlatban, hiszen a Hatóság és a jogalkotó is elsődlegesen három kategóriában gondolkozik: a főszabály szerinti középérték, valamint az ehhez képest alacsony, illetve magas veszélyességi szintekben. Természetesen a „Nagyon Magas” veszélyességi kategória része a magas veszélyszintnek, így végülis annak hiánya nem problematikus. Persze, az is tényszerűen kijelenthető, hogy a hazai jogrendszer minőségi szintjeit is szükséges valamilyen értékelési rendszerhez kötni, ezért – még akkor is, ha mindez csupán ajánlási szinten, azaz normatív erővel nem bíró módon került meghatározásra – ahhoz jómagam az Ajánlás által kidolgozott rendszer követését javaslom.

IV. AZ ADATVÉDELMI INCIDENS KÖZVETLEN KÖVETKEZMÉNYE – A BEJELENTÉSI KÖTELEZETTSÉG

„Az adatvédelmi incidens megfelelő és kellő idejű intézkedés hiányában fizikai, vagyoni vagy nem vagyoni károkat okozhat a természetes személyeknek,

többek között a személyes adataik feletti rendelkezés elvesztését vagy a jogaik korlátozását, a hátrányos megkülönböztetést, a személyazonosság-lopást vagy a személyazonossággal való visszaélést, a pénzügyi veszteséget, az álnevesítés engedély nélküli feloldását, a jó hírnév sérelmét, a szakmai titoktartási kötelezettség által védett személyes adatok bizalmas jellegének sérülését, illetve a szóban forgó természetes személyeket sújtó egyéb jelentős gazdasági vagy szociális hátrányt.”^[15]

Az előbbi idézetből is egyértelműen kiderül, hogy az adatvédelmi incidens akár rendkívül komoly hátrányok, sérelmek kiváltó oka is lehet. Mindez szükségessé teszi, hogy az adatkezelők mindig megfelelő időben és módon tudják kezelni a személyes adatokat érő váratlan helyzeteket, adatvédelmi incidenseket. A gyakorlati életben ugyanis sem a felügyeleti szervek, sem pedig az egyes érintett egyének nincsenek mindig tisztában azzal, hogy éppen adatvédelmi incidens merült-e fel, illetve adott esetben annak sértettjeivé váltak. Így értelemszerűen azokra reagálni, saját védelmük érdekében a szükséges lépéseket megtenni sincsen lehetőségük. Éppen ezért, az érintetti jogok érvényesülésének megerősítése, valamint a bekövetkező adatvédelmi incidensek káros következményei mértékének visszaszorítása érdekében a jogalkotó meghatározott esetekben bejelentési kötelezettséget ír elő az adatkezelőre, nem bízva azt önálló mérlegelésre.^[16]

1. A bejelentési kötelezettségről általában

A GDPR által áthatott jogszabályi környezetben – számos intézménnyel egyidejűleg – az adatvédelmi incidensek bejelentési kötelezettségének természete is megváltozott: kivételes, speciális eseti jellegből kikerülve, főszabályi minőségre tett szert. Mindez azt jelenti, hogy a jelenleg hatályos szabályozás értelmében az adatkezelőt – az arra kijelölt személyen, tipikusan az adatvédelmi felelősön keresztül^[17] – általános bejelentési kötelezettség terheli az illetékes felügyeleti hatóság irányába adatvédelmi incidens bekövetkezése esetén, s ez alól mentesülni csupán kivételes esetben, az incidens veszélyességi foka alapján van lehetőség. Emiatt az adatkezelőnek a bejelentési kötelezettséget kell automatizmusná tennie; habár gyakorlati oldalról megközelítve a kérdést, mindezt azzal lehet kiegészíteni, hogy nem feltétlenül a bejelentést, hanem legalább az illetékes adatvédelmi hatósággal történő előzetes konzultációt kell megkövetelnie az adatkezelésért felelős jogalanynak.^[18]

A jogforrások főszabályát citálva, egyúttal a GDPR és az Infotv. rendelkezéseit egyesítve, az adatkezelő az általa, illetve az adatfeldolgozó által kezelt adatokkal

[15] GDPR (85) preambulumbekzdés; Vö: 2009/136/EK irányelv (61) preambulumbekzdése.

[16] European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, 2018, 172.

[17] Baranya, 2016

[18] Calder, 2016, 58.

összefüggésben felmerült adatvédelmi incidenst indokolatlan késedelem nélkül, de legkésőbb 72 órával azután, hogy az adatvédelmi incidens a tudomására jutott,^[19] be kell, hogy jelentse az illetékes felügyeleti hatóságnak.^[20] E kötelezettség alól azonban van kivétel: amennyiben az adatvédelmi incidens valószínűsíthetően nem jár kockázattal a természetes személyek jogaira és szabadságaira nézve, nem terheli bejelentési kötelezettség az adatkezelőt.^[21]

Szükséges szót ejteni arról a helyzetről is, amikor az adatfeldolgozó^[22] eljárása során merül fel az adatvédelmi incidens. Jelen esetkörben a megjelenő többletfaktor, nevezetesen az egyes felek elkülönült alanyi minősége komoly akadályt jelenthet az incidensből eredő következmények megelőzése, illetve a sérelmek mértékének csökkentése szempontjából. Ez az oka annak, hogy a jogforrások konkrét követelményként írják elő azt, hogy az adatfeldolgozó az incidenst az arról való tudomásszerzését követően haladéktalanul, indokolatlan késedelem nélkül jelenti azt az adatkezelőnek,^[23] ezzel biztosítva, hogy utóbbi akár objektív határidőként is be tudja tartani a 72 órát. Különös jelentősége van továbbá annak a körülménynek is, hogy az adatfeldolgozó kötelezettsége csupán magára az értesítésre terjed ki, az incidensből eredő kockázat valószínűségének, súlyának felmérésére már nem.^[24]

2. A bejelentés tartalma, valamint a szakaszos bejelentés

Annak érdekében, hogy a Hatóság kellően megalapozott ismeretekkel rendelkezzen a bekövetkezett adatvédelmi incidensről, s azzal összefüggésben helytálló intézkedéseket tudjon foganatosítani, elengedhetetlen a lehető legszélesebb körre kiterjedő bejelentés. Ahhoz, hogy az incidensbejelentés ennek az elvárásnak megfeleljen, a jogalkotó mind a regionális, mind pedig a belső jogi jogforrásban rögzítette az annak tartalmára vonatkozó legalapvetőbb követelményeket. A két jogszabály idevágó rendelkezései tartalmilag megegyeznek, azonban az Infotv. 25/J. § (5) bekezdésének magyar terminológiába jobban illeszkedő megfogalmazása miatt ehelyütt annak szabályait veszem át. Ez alapján az adatvédelmi incidens bejelentése akkor tekinthető megfelelőnek, amennyiben abban az adatkezelő

[19] A tudomásszerzés akkor állapítható meg, amikor „az adatkezelő észszerű bizonyossággal meggyőződött arról, hogy olyan biztonsági incidens történt, amelynek következtében a személyes adatok veszélybe kerültek”. (WP250, 10.).

[20] GDPR 33. cikk (1) bekezdés és Infotv. 25/J. § (1) bekezdés.

[21] GDPR 33. cikk (1) bekezdés és Infotv. 25/J. § (2) bekezdés.

[22] Terjedelmi okokból az adatfeldolgozóra irányadó részletesebb szabályok bemutatását mellőzöm, azonban az intézmény definiálását szükségesnek tartom. A GDPR 4. cikk 8. pontja alapján adatfeldolgozó „az a természetes vagy jogi személy, közhatalmi szerv, ügynökség vagy bármely egyéb szerv, amely az adatkezelő nevében személyes adatokat kezel”.

[23] GDPR 33. cikk (1) bekezdés, illetve Infotv. 25/J. § (2) bekezdés.

[24] Jóri, 2018, 341.

- „ismerteti az adatvédelmi incidens jellegét, beleértve - ha lehetséges - az érintettek körét és hozzávetőleges számát, valamint az incidenssel érintett adatok körét és hozzávetőleges mennyiségét,
- tájékoztatást nyújt az adatvédelmi tisztviselő vagy a további tájékoztatás nyújtására kijelölt más kapcsolattartó nevééről és elérhetőségi adatairól,
- ismerteti az adatvédelmi incidensből eredő, valószínűsíthető következményeket, és
- ismerteti az adatkezelő által az adatvédelmi incidens kezelésére tett vagy tervezett - az adatvédelmi incidensből eredő esetleges hátrányos következmények mérséklését célzó és egyéb - intézkedéseket.”

Ugyanakkor nehezen felderíthető, vagy az érintettek, illetve az adatok széles körét érintő incidens esetén ez nem, vagy csak kivételes erőfeszítés árán teljesíthető a normatívan elvárt 72 órán belül; felmerülhet hát, hogy az alaposságra és teljességre való törekvés kontraproduktívvá válik, és a legnagyobb jóhiszeműség mellett is csak további sérelmet okoz az érintett számára. Olykor az adatvédelmi incidens bekövetkezését követő bármilyen intézkedési késlekedés a személyes adatok biztonsága újabb vagy még súlyosabb sérelmek veszélyét hordozza magában, így például a biztonsági rés befolyozása elsőbbséget kell, hogy élvezzen a sérelem mértékének felderítésével szemben.

Éppen ezért, az egykori 95/46/EK adatvédelmi irányelv 29. cikke szerint létrehozott adatvédelmi munkacsoport egyértelműen rögzítette, hogy „a hangsúlyt nem a pontos számadatok közlésére, hanem az incidens hátrányos hatásainak kezelésére kell fektetni”.^[25] Ezen túlmenően, a jogforrások egységesen biztosítják annak a lehetőségét, hogy az adatkezelő – a bejelentés utólagos megtételével egyidejűleg – a késedelem igazolására szolgáló indokok előadásával kimentse a mulasztását.^[26] Utóbbi szabályt a gyakorlat^[27] kiegészítette egy további, a bejelentésre nyitva álló meglehetősen szűk határidő betartását elősegítő megoldással is: „Ha az adatkezelő már észszerű mértékű bizonyossággal bír az incidens bekövetkeztéről, de még nem rendelkezik minden információval azzal kapcsolatban, *érdemes* – a 72 órás határidő betartása érdekében – a szakaszos bejelentés lehetőségével élni. Az ilyen jellegű bejelentések az annak pillanatában nem ismert információkkal később kiegészíthetők, helyesbíthetők, módosíthatók.”^[28] Ilyenkor tehát az adatkezelő, ha és amennyiben nem tudja valamennyi, a bejelentéshez szükséges információt egyidejűleg közölni, azokat később (de bármilyen indokolatlan késedelem nélkül) részletekben is a Hatóság tudomására hozhatja.

[25] WP250., 15.

[26] GDPR 33. cikk (1) bekezdés, illetve Infotv. 25/J. § (3) bekezdés.

[27] A szabály ma már a hatályos normaanyagának is része, lásd: GDPR 33. cikk (1) bekezdés, illetve Infotv. 25/J. § (3) bekezdés.

[28] NAIH: Tudnivalók az adatvédelmi incidensek kezeléséről, 2011.

Vagyis az adatvédelmi előírások egy specifikus szabályának, a bejelentési kötelezettségnek való megfelelés érdekében az adatkezelőnek egyáltalán nem szükségszerűen a legrészletesebb, hanem sokszor az adott körülmények között a felderítés, elhárítás és megőrzés háromszögében leghatékonyabbnak minősülő, kompromisszumos megoldást kell választania. Persze, ez a megállapításom csak a mielőbbi bejelentés kapcsán irányadó, az incidenshez kötődő további intézkedések részeként utóbb változatlanul a lehető legteljesebb körben fel kell tárni az eset összes körülményeit.

V. AZ ADATVÉDELMI INCIDENSSSEL ÖSSZEFÜGGŐ TOVÁBBI INTÉZKEDÉSEK

Az előbbi szerkezeti egységet záró gondolataimat folytatva, a bejelentési kötelezettség csupán egy – ám annál fontosabb – az adatvédelmi incidensekhez kapcsolódó, (lehetséges) intézkedési jellegű következmények közül. Mindez értelemszerű, amennyiben a távolabbi célokra is fókuszálunk: a felmerült veszélyhelyzet, sérelem nyilvánvalóan nem múlik el, nem kerül felszámolásra és orvoslásra pusztán annál a ténynél fogva, hogy azt az adatkezelő bejelentette az illetékes hatóságnak, illetve az újabb hasonló esetek sem előzhetők meg önmagában ezzel. Mindebből az következik, hogy az adatkezelőt (és adott esetben az adatfeldolgozót) számos további cselekvési-intézkedési kötelezettség terheli, illetve terhelheti az adatvédelmi incidenssel összefüggésben. Ezeknek taxált listája szintén nem állítható fel, hiszen minden helyzet egyedi, s erre csupán az ügy összes körülményének ismerete alapján volna lehetőség; azonban általános jelleggel mégis össze tudok állítani egyfajta cselekvési katalógust.

Elsőként rögzíteni kell azt, hogy az adatvédelmi incidensekkel összefüggő intézkedési folyamat már az incidens felmerülése előtt meg kell, hogy kezdődjön. Ezek elsődlegesen a már érintett adatbiztonsági előírásokkal összhangban álló, megfelelő technikai és szervezési intézkedések megtételét és teljesítését várja el az adatkezelőtől, illetve az adatfeldolgozótól. Az előzetes szervezési intézkedések körébe sorolhatóan meg kell állapodni arról is, hogy a cselekvési kötelezettség hogyan oszlik meg a felek között akkor, amikor az adatvédelmi incidens közös adatkezelés vagy adatfeldolgozó igénybe vétele esetén merül fel.

Az incidens bekövetkeztét követően, ahogyan azt már korábban részleteztem, az adatkezelő főszabály szerint köteles az esetet az adatvédelmi hatóság irányába bejelenteni; a NAIH pedig a jelentésben foglaltak alapján dönt az eljárás lefolytatásáról (ellenőrzés, vizsgálat), illetve indokolt esetben a további szükséges intézkedések meghatározásáról, esetleg szankció kiszabásáról. Ugyanakkor, a joganyag ettől nemcsak enyhébb (bejelentési kötelezettség elmaradása), hanem egyúttal szigorúbb követelményeket meghatározó kivételt is tartalmaz.

A polgári és számos egyéb jogviszonyban^[29] is megjelenő együttműködési kötelezettségből eredően, valamint az érintett érdekeinek szem előtt tartását és jogosorvoslati-kártérítési igényének biztosítását szolgálva jelenik meg a GDPR 34. cikkén alapuló, a törvényi főszabálynál szigorúbb adatvédelmi incidenshez fűződő jogkövetkezmény: az érintett tájékoztatása. Ennek értelmében, ha az adatvédelmi incidens valószínűsíthetően legalább magas kockázatúnak minősül, az adatkezelő indokolatlan késedelem nélkül tájékoztatja az érintettet az adatvédelmi incidensről.^[30] Ugyanakkor, szükséges ezzel összefüggésben rögzíteni, hogy a hazai jogalkotó az Infotv. szabályozási keretein belül leszűkíti e kötelezettség teljesítésének feltételeit. A magyar szabályrendszer ugyanis az ENISA ajánlásánál valamivel szűkebb körben, csupán abban az esetben minősíti magas kockázatúnak az adatkezelést,^[31] illetve az adatvédelmi incidenst, amennyiben az „valószínűsíthetően az érintetteket megillető, valamely alapvető jog érvényesülését lényegesen befolyásolja”.^[32]

Előfordulhat azonban olyan eset is, hogy ugyan az adatkezelő – az általa megállapított alacsonyabb veszélyességi besorolás következtében – nem értesítette az érintettet a bekövetkezett adatvédelmi incidensről, ám utóbb mégis teljesítenie kell e kötelezettségét. Ez arra a korábban már érintett körülményre vezethető vissza, hogy a Hatóság jogosult a bejelentés, illetve saját vizsgálatainak eredménye alapján felülbírálni az adatkezelő döntését, átminősítve az incidens súlyosságát. Amennyiben e változás következtében az adatvédelmi incidens veszélyessége Magas szintre módosul, úgy az alkalmazandó jogkövetkezmények köre is kibővül. Tehát, amennyiben „az adatkezelő még nem értesítette az érintettet az adatvédelmi incidensről, a felügyeleti hatóság, miután mérlegelte, hogy az adatvédelmi incidens valószínűsíthetően magas kockázattal jár-e, elrendelheti az érintett tájékoztatását”.^[33]

Az érintett tájékoztatása kötelezettségének elsődleges funkciója tehát egyértelműen az, hogy az érintett lépéseket tudjon tenni az incidens hatásainak elhárítása, jogainak és jogos érdekeinek védelme érdekében.^[34] Éppen ezért, a GDPR 34. cikk (2) bekezdése alapján világosan és közérthetően kell az érintettekkel ismertetni az adatvédelmi incidens jellegét, egyúttal pedig közölni kell

- az adatvédelmi tisztviselő vagy egyéb kapcsolattartó nevét és elérhetőségeit;
- az incidensből eredő, valószínűsíthető következményeket; valamint
- az adatkezelő által az incidens orvoslására tett vagy tervezett intézkedéseket, beleértve adott esetben az adatvédelmi incidensből eredő esetleges hátrányos következmények enyhítését célzó intézkedéseket is.

[29] Lásd pl.: a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény 6. § (2) bekezdés.

[30] GDPR 34. cikk (1) bekezdés.

[31] Infotv. 25/G. § (2) bekezdés.

[32] Infotv. 25/K. § (1) bekezdés.

[33] GDPR 34. cikk (4) bekezdés, illetve kisebb változtatásokkal az Infotv. 25/K. § (4) bekezdése is.

[34] Information Commissioner's Office, 2018, 188.

Ugyanakkor, bizonyos keretek között mégis mentesülhet az adatkezelő a fentiekben kifejtett értesítési kötelezettség alól. Így nem kell értesíteni az érintettet az incidensről, ha megfelelő előzetes vagy utólagos műszaki és szervezési védelmi intézkedések következtében valószínűsíthetően nem áll fenn a sérelem veszélye; illetve akkor sem, ha az érintett közvetlen tájékoztatása aránytalan erőfeszítéssel lenne csak teljesíthető, vagy azt törvény egyenesen kizárja.^[35]

Szintén elvárás az adatkezelővel szemben, hogy az elszámoltathatóság elvével^[36] összhangban a bekövetkezett adatvédelmi incidensekről – mind az incidens természetétől, mind pedig annak súlyától függetlenül – részletes nyilvántartást vezessen. Ennek részeként (élve a GDPR által biztosított eltérési lehetőséggel, a regionális jogforrás előírásainál^[37] lényegesen részletesebb belső jogi szabályok alapján) az adatkezelő az egyes adatkezelési műveleteiről, az adatvédelmi incidensekről és az érintett hozzáférési jogával kapcsolatos intézkedésekről nyilvántartást vezet, melyben rögzíti a következőket:

- az adatkezelő(k), valamint az adatvédelmi tisztviselő nevét és elérhetőségeit,
- az adatkezelés célját vagy céljait,
- személyes adatok (tervezett) továbbítása esetén az adattovábbítás címzettjeinek körét,
- az érintettek, valamint a kezelt adatok körét,
- profilalkotás alkalmazása esetén annak tényét,
- nemzetközi adattovábbítás esetén a továbbított adatok körét,
- az adatkezelési műveletek – ideértve az adattovábbítást is – jogalapjait,
- ha az ismert, a kezelt személyes adatok törlésének időpontját,
- a végrehajtott műszaki és szervezési biztonsági intézkedések általános leírását,
- az általa kezelt adatokkal összefüggésben felmerült adatvédelmi incidensek bekövetkezésének körülményeit, azok hatásait és a kezelésükre tett intézkedéseket,
- az érintett hozzáférési jogának érvényesítését korlátozó vagy megtagadó intézkedésének jogi és ténybeli indokait.^[38]

A fentiekből látható, hogy a nyilvántartási kötelezettség, a korábbiakban kifejtett bejelentési-értesítési kötelezettséggel együtt, mintegy „passzív következménye” az adatvédelmi incidensnek, azaz nem közvetlenül annak elhárításához, a sérelem mértékének csökkentéséhez, illetve a további incidensek bekövetkezésének visszaszorításához, hanem sokkal inkább az adatkezelő ellenőrizhetőségéhez és elszámoltathatóságához, valamint – közvetett módon – a további

[35] GDPR 34. cikk (3) bekezdés, illetve Infotv. 25/K. § (2) bekezdés.

[36] GDPR 5. cikk (2) bekezdés: Az adatkezelő felelős az 5. cikk (1) bekezdésében meghatározott alapelveknek való megfelelésért, továbbá képesnek kell lennie e megfelelés igazolására.

[37] Ld. GDPR 33. cikk (5) bekezdés.

[38] Infotv. a 25/E. § (1) bekezdés.

incidensek esetleges megelőzéséhez szükséges. Ezzel szemben természetesen vannak még az előbbi célokat közvetlenül szolgáló, ezáltal általam csak „aktív következményeknek” nevezett konzekvenciái is.

E kötelezettségek az adatbiztonság már korábban kifejtett követelményeire vezethetők vissza. Az adatvédelmi incidensek egy vagylagos körülményt ugyan-is szükségszerűen feltételeznek: az adatkezelő vagy nem tett meg mindent annak érdekében, hogy az adatbiztonsági elvárásoknak megfeleljen, vagy pedig a mindezek ellenére bekövetkezett adatvédelmi incidens hatására a sérült biztonsági rendszerek helyreállítása, illetve a biztonsági intézkedések felülvizsgálata szükséges, hiszen meg kell előzni az újabb incidensek bekövetkezését. Bármelyik helyzet is álljon fenn, közös mindkettőben, hogy aktív, tevőleges cselekvést igényel az adatkezelő (illetve az adatfeldolgozó) részéről. Ezek az intézkedések – igazodva a bekövetkezett incidens természetéhez, jellegéhez – nyilvánvalóan rendkívül sokfélék lehetnek, így csupán példálózó jelleggel ide sorolhatók a következők:

- új biztonsági protokollok (például kétlépcsős azonosítás) bevezetése;
- az adatkezelési szabályzat felülvizsgálata, szigorúbb rendelkezések rögzítése;
- új adatvédelmi tisztségviselő kijelölése, adott esetben külső szolgáltató segítségének igénybe vétele;
- a belső hálózathoz csatlakozó eszközök és külső hálózati elérések (például VPN-kliensek használatának) korlátozása;
- a külső szoftverek és eszközök használatának tilalma.

IRODALOM

- A 29. cikk szerinti adatvédelmi munkacsoport: Iránymutatás az adatvédelmi incidensek (EU) 2016/679 rendelet szerinti bejelentéséről (18/HU, WP250rev.01).
- A Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság Beszámolója a 2018. évi tevékenységéről. (Elérhető: <https://naih.hu/eves-beszamolok?download=24:naih-beszamolok-a-2018-evi-tevekenysegről>. Letöltés ideje: 2022. október 12.).
- Árvay Viktor (2018): Adatbiztonság. In: Péterfalvi Attila – Révész Balázs – Buzás Péter: *Magyarázat a GDPR-ról*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Baranya Zsolt (2016): A belső adatvédelmi felelős és az elektronikus információs rendszerek biztonságáért felelős személy feladatainak összehasonlítása és a feladatok ellátásának összefüggései. In: *Infokommunikáció és Jog*. 2016/2-3. sz.
- Buday-Sántha Andrea (2019): „Minek nevezzetek?” Az információs jogok jelene és jövőbeli szabályozási kihívásai. In: *JURA*. 2019/1. sz.
- Calder, Alan (2016): *EU GDPR – A Pocket Guide*. IT Governance Publishing, Ely.
- European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe (2018): *Handbook on European data protection law 2018 edition*. Publications Office of the European Union, Luxemburg.
- Gyórfyné Holló Krisztina (2021): Információbiztonság, avagy incidens kontra biztonságos viselkedés. *Infokommunikáció és Jog*. 2021/1. sz.

- Information Commissioner's Office (2018): *Guide to the General Data Protection Regulation (GDPR)*. ICO, Wilmslow.
- Jóri András (2018): Az adatvédelmi incidensek és kezelésük. In: Jóri András (szerk.): *A GDPR magyarázata*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Manso, Clara Galan – Górnaiak, Sławomir (2013): *Recommendations for a methodology of the assessment of severity of personal data breaches*. ENISA. (Elérhető: https://www.enisa.europa.eu/publications/dbn-severity/at_download/fullReport. Letöltés ideje: 2021. március 4.).
- Mayer Erika – Verebics János (2002): Információbiztonság, információs rendszerek biztonsága, információs jogbiztonság. *Gazdaság és Jog*. 2002/11. sz.
- NAIH/2019/2471/6.
- NAIH: Tudnivalók az adatvédelmi incidensek kezeléséről. (Elérhető: <https://www.naih.hu/tudnivalok-az-adatvedelmi-incidensek-kezeleserol>. Letöltés ideje: 2021. március 6.).
- NAIH-1881-5/2013/H.

JOGFORRÁSOK

- A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet).
- Az Európai Parlament és a Tanács az Európai Hálózat- és Információbiztonsági Ügynökség létrehozásáról szóló 460/2004/EK rendelete (2004. március 10.).
- Az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény.

Tabula gratulatoria

Lévayné Fazekas Judit professzor asszonyt születésnapja alkalmából köszöntik munkatársai, pályatársai, barátai:

- ABLONCZYNÉ MIHÁLYKA LÍVIA, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanár
- ANGYAL ZOLTÁN, Miskolci Egyetem, tanszékvezető habilitált egyetemi docens
- BÁLINT MÓNIKA, a Győri Közjegyzői Kamara elnöke
- BÁRÁNY TIBOR, Országgyűlés Hivatala, Törvényhozási Igazgatóság, főigazgató-helyettes
- BARANYI PÉTER, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanár
- BARTA JUDIT, Miskolci Egyetem, tanszékvezető egyetemi tanár
- BARTKÓ RÓBERT, Széchenyi István Egyetem, habilitált egyetemi docens, a Doktori Iskola titkára
- BARTHA ILDIKÓ, Debreceni Egyetem, tanszékvezető habilitált egyetemi docens
- BENCZE KRISZTINA, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanársegéd
- BIHARI MIHÁLY, Széchenyi István Egyetem, professor emeritus
- BOÓC ÁDÁM, Károli Gáspár Református Egyetem, intézetvezető egyetemi tanár
- BORSA DOMINIKA, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanársegéd
- BÓKA ZSOLT, Széchenyi István Egyetem, megbízott óraadó
- CZEBE ANDRÁS, Széchenyi István Egyetem, egyetemi adjunktus
- CSEHI ZOLTÁN, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, tanszékvezető egyetemi tanár, az Európai Unió Bíróságának bírójája
- CSICSMANN LÁSZLÓ, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, dékán

- CSÖRGITS LAJOS, Széchenyi István Egyetem, egyetemi adjunktus
- DARÁZS LÉNÁRD, Eötvös Loránd Tudományegyetem, egyetemi tanár, rektorhelyettes
- DELI GERGELY, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, egyetemi tanár, rektor
- EGRESI KATALIN, Széchenyi István Egyetem, habilitált egyetemi docens
- ERDŐS CSABA, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens, dékánhelyettes
- FÁBIÁN ADRIÁN, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, egyetemi tanár, dékán
- FERENCZ JÁCINT, Széchenyi István Egyetem, tanszékvezető habilitált egyetemi docens
- FILEP BÁLINT, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens, elnök
- FÖLDESI PÉTER, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanár
- FRANK MÁTÉ, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanársegéd
- FUGLINSZKY ÁDÁM, Eötvös Loránd Tudományegyetem, egyetemi tanár
- GÁRDONYI GERGELY, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens
- GANCZER MÓNIKA, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens, dékánhelyettes
- GÖNDÖR ÉVA, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens
- GÖRÖG MÁRTA, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, intézetvezető egyetemi tanár, dékán
- GRAD-GYENGE ANIKÓ, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, tanszékvezető habilitált egyetemi docens
- GURDON-NAGY KLÁRA, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens
- GYURITA ERZSÉBET RITA, Széchenyi István Egyetem, egyetemi adjunktus
- HAJNAL ZSOLT, Debreceni Egyetem, egyetemi docens

- HANULA BARNA, Széchenyi István Egyetem, Audi Hungaria Járműmérnöki Kar, dékán
- HÁRAY-TAKÁCS LAURA, az Audi Hungaria Zrt. Jogi Osztályának vezetője
- HÁROMSZÉKI BENCE ÁRON, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanársegéd
- HATWÁGNERNÉ KOVÁCS VIKTÓRIA, Széchenyi István Egyetem, egyetemi adjunktus
- HAVASI DEZSŐ, a Magyar Ügyvédi Kamara elnökhelyettese
- HEINERNÉ BARZÓ TÍMEA TÜNDE, Miskolci Egyetem, tanszékvezető egyetemi tanár
- HERÉDI ERIKA, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens
- HORVÁTH BALÁZS, Széchenyi István Egyetem Építész, Építő- és Közlekedésmérnöki Kar, tanszékvezető egyetemi docens, dékán
- HORVÁTH GERGELY, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens
- HORVÁTH PÉTER, Győri Fellebbviteli Főügyészség, fellebbviteli főügyészhelyettes
- HORVÁTH ZOLTÁN, Széchenyi István Egyetem Gépészmérnöki, Informatikai és Villamosmérnöki Kar, tanszékvezető egyetemi tanár, dékán
- HORVÁTHY BALÁZS, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens
- HULKÓ GÁBOR, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens
- JUHÁSZ ÁGNES, Miskolci Egyetem, habilitált egyetemi docens
- KÁLMÁN JÁNOS, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanársegéd
- KARÁCSONY GERGELY, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens
- KECSKÉS GÁBOR, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens
- KELEMEN ROLAND, Széchenyi István Egyetem, egyetemi adjunktus
- KÉPESSY IMRE, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanársegéd

- KESERŰ BARNA ARNOLD, Széchenyi István Egyetem, tanszékvezető egyetemi docens
- KIRÁLY PÉTER BÁLINT, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanársegéd
- KISFALUDI ANDRÁS, Eötvös Loránd Tudományegyetem, egyetemi tanár
- KNAPP LÁSZLÓ, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens, dékánhelyettes
- KNÁB ERZSÉBET, a Széchenyi István Egyetemért Alapítvány kuratóriumi tagja
- KOMLÓSI LÁSZLÓ IMRE, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanár, a SzEEDSM Doctoral Program vezetője
- KOVÁCS GÁBOR, Széchenyi István Egyetem, tanszékvezető egyetemi tanár
- KOVÁCS ZSOLT, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens, kancellár
- KŐHIDI ÁKOS, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens
- KUCZMANN MIKLÓS, Széchenyi István Egyetem, a Multidiszciplináris Műszaki Tudományi Doktori Iskola vezetője, az MTA doktora
- KUKORELLI ISTVÁN, Széchenyi István Egyetem, professor emeritus, az MTA doktora
- LAMM VANDA, Széchenyi István Egyetem, professor emerita, az MTA rendes tagja, az MTA alelnöke
- LAPSÁNSZKY ANDRÁS, Széchenyi István Egyetem, tanszékvezető habilitált egyetemi docens
- LENKOVICS BARNABÁS, Széchenyi István Egyetem, professor emeritus
- LESZKOVEN LÁSZLÓ, Miskolci Egyetem, egyetemi docens
- LÉVAY MIKLÓS, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanár
- LUKÁCS ESZTER, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens, nemzetközi stratégiai elnökhelyettes
- MÁTYÁS IMRE, Miskolci Egyetem, egyetemi docens

- MENYHÁRT ÁDÁM, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens
- MÉSZÁROS TAMÁS, Győri Fellebbviteli Főügyészség, fellebbviteli főügyész
- MEZEY BARNA, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanár, az MTA doktora
- MILASSIN LÁSZLÓ, Széchenyi István Egyetem, címzetes egyetemi tanár
- MISKOLCZI BODNÁR PÉTER, Károli Gáspár Református Egyetem, tanszékvezető egyetemi tanár
- MISKOLCZI BODNÁRNÉ HARSÁNYI GYÖNGYI MELINDA, Károli Gáspár Református Egyetem, egyetemi docens
- MOLNÁR BALÁZS, a Győri Közjegyzői Kamara volt elnöke
- NAGY SÁNDOR, Széchenyi István Egyetem Egészség- és Sporttudományi Kar, egyetemi docens, dékán
- NAGY SZABOLCS, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanársegéd
- NÉMETHNÉ SZENT-GÁLY EDIT, a Veszprémi Törvényszék elnöke
- NOCHTA TIBOR, Pécsi Tudományegyetem, tanszékvezető egyetemi tanár
- NOGEL MÓNIKA, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens
- NYERGES ÉVA, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanársegéd
- ŐSZE ÁRON, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanársegéd
- PAPP TEKLA, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, tanszékvezető egyetemi tanár, az MTA doktora
- PARDAVI LÁSZLÓ, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens
- PATYI ANDRÁS, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, tanszékvezető egyetemi tanár
- PAYRICH ANDRÁS, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanársegéd
- PONGRÁCZ ATTILA, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar, tanszékvezető egyetemi docens, dékán

- POPOVICSNÉ TISZA EDIT, a Vas Megyei Kormányhivatal igazgatója
- PÓDÖR LEA, Széchenyi István Egyetem, egyetemi adjunktus
- PUSZTAHELYI RÉKA, Miskolci Egyetem, egyetemi docens
- RÁCZ RITA, Széchenyi István Egyetem, dékáni titkárságvezető
- REIDERNÉ BÁNKI ERIKA, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens
- RESZL ILDIKÓ, Komárom-Esztergom Megyei Főügyészség, főügyész, címzetes fellebbviteli főügyészségi főügyész
- RÉVÉSZ T. MIHÁLY, Széchenyi István Egyetem, címzetes egyetemi tanár
- SIMON ATTILA, a Herendi Porcelánmanufaktúra Zrt. vezérigazgatója
- SMUK PÉTER, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, egyetemi tanár, dékán
- STUMPF ISTVÁN, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanár
- SÚLYOK GÁBOR, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanár
- SZALAI PÉTER, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens
- SZALKA ÉVA, Széchenyi István Egyetem Albert Kázmér Mosonmagyaróvári Kar, egyetemi docens, dékán
- SZEGEDI ANDRÁS, Széchenyi István Egyetem, tanszékvezető egyetemi docens
- SZEIBERT ORSOLYA, Eötvös Loránd Tudományegyetem, tanszékvezető egyetemi tanár
- SZÉLES SÁNDOR, a Győr-Moson-Sopron Megyei Kormányhivatalt vezető főispán
- SZÉPLAKI LÁSZLÓ, a Győri Ítéltábla elnöke
- SZIGETI PÉTER, Széchenyi István Egyetem, professor emeritus, az MTA doktora
- SZIKORA VERONIKA, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, tanszékvezető egyetemi tanár, dékán

- SZOBOSZLAI-KISS KATALIN, Széchenyi István Egyetem, habilitált egyetemi docens
- SZOMBATI IVETT, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanársegéd
- SZŰCS LÁSZLÓNÉ SISKA KATALIN, Debreceni Egyetem, habilitált egyetemi docens
- TAKÁCS PÉTER, Széchenyi István Egyetem, tanszékvezető egyetemi tanár, az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola vezetője
- TÓTH ÁDÁM, a Magyar Országos Közjegyzői Kamara elnöke
- TÓTH LÁSZLÓ, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanársegéd
- TRENYSÁN MÁTÉ, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanársegéd
- TRENYSÁN-PAPP NIKOLETT, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanársegéd
- UJVÁRINÉ ANTAL EDIT, Miskolci Egyetem, egyetemi docens
- VÁCZI PÉTER, Széchenyi István Egyetem, tanszékvezető egyetemi docens
- VÁNDOR CSABA, Széchenyi István Egyetem, mestertanár
- VARGA LÁSZLÓ, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanár, az Egyetemi Doktori Tanács elnöke
- VARGA PÉTER R. dandártábornok, Győr-Moson-Sopron Megyei Rendőrfőkapitányság, megyei rendőr-főkapitány
- VÁGINÉ VARGA ZSUZSANNA, a Széchenyi István Egyetem Humán erőforrás Igazgatóság igazgatója
- VÉKÁS LAJOS, Eötvös Loránd Tudományegyetem, professor emeritus, az MTA rendes tagja
- VEREBÉLYI IMRE, Széchenyi István Egyetem, professor emeritus, az MTA doktora
- VERESS EMŐD, Miskolci Egyetem, egyetemi tanár
- VERMES ATTILA, Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens

- WELLMANN BARNA BENCE, Széchenyi István Egyetem, egyetemi tanársegéd
- ZSENI ANIKÓ, Széchenyi István Egyetem, habilitált egyetemi docens, oktatási rektorhelyettes
- A Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar hallgatói önkormányzata
- A Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar további munkatársai

A győri jogi kar prodékánját, Fazekas Judit professzorunkat köszöntjük ezzel az ünnepi kötettel. A jogi kar közössége, pályatársai az akadémiai és egyetemi pályán, tisztelegünk egy nagyszerű életmű, egy kiváló személyiség és egy gondos vezető előtt. Az elismert professzor a központi közigazgatásban és uniós jogban is megmérettetett vezetőként érkezett hozzánk, s lehettem-lehattünk munkatársai egy fiatal intézmény építkező életciklusában. Több vezető-rekrutációs modell létezik, valaki a saját nevelésűekre esküszik, míg mások – vagy történelmi helyzetek – a kívülről érkezők által hozott értéket és dinamikát helyezik előtérbe. Úgy vélem, az elmúlt évtized bizonyította azt, hogy mennyire szerencsések voltunk, hisz úgy az intézmény feladatainak – képzési, kutatási, harmadik missziós programoknak – a fejlődése, mint az emberi, munkatársi közösségeink megóvása tekintetében Fazekas Judit szakmai gondossága, kiegyensúlyozott személyisége és kedves vezetői stílusa meghatározta századunk második évtizedét.

Smuk Péter

Iurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia. A jogtudomány az isteni és emberi dolgok ismerete. Mennyire tömören fejezi ki ez a néhány szó azt a mesterséget, amit a jogtudomány és annak minősített művelői egyszerre jelentenek! Fazekas Judit a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának második dékánjaként 2012-től 2021-ig állt a kar élén. Szalay Gyula dékáni munkáját átvéve a Kar biztos irányítására vállalkozott, adottságai és országos szakmai elismertsége csak gazdagabbá tették azt a kezdeti alapozó munkát, amelyet Kukorelli Istvánval, Révész T. Mihállyal, Lamm Vandával, Lenkovics Barnabással, Szigeti Péterrel elvégeztünk. Köszönjük, Judit, tevőleges jelenlétedet, gondos munkádat és vigyázó szemedet, hiszen abban a majd egy évtizedes időszakban, míg irányítottad a valamennyiünk által szeretett intézményt, a jogász-képzést nemcsak szinten tartottad, hanem fejlesztetted és erősebbé is tetted azt a régióban és a hazában.

Bihari Mihály

